ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI”

LIMBA ROMÂNĂ, LIMBĂ ROMANICĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Scanned with OKEN Scanner

Academia Română
Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”

LIMBA ROMÂNĂ, LIMBĂ ROMANICĂ

Omagiu acad. Marius Sala
la împlinirea a 75 de ani

Coordonare: Sanda Reinheimer Rîpeanu
Ioana Vintilă-Rădulescu

Scanned with OKEN Scanner

Copyright © Editura Academiei Române, 2007.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5
050711, București, România
Tel.: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
OMAGIU. SALA, MARIUS
Limba română, limbă romanică: Omagiu acad. Marius Sala - la împlinirea a 75 de ani / Academia Română. Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan – Al. Rosetti"; coord.: Sanda Reinheimer Rîpeanu , Ioana Vintilă Rădulescu. - București: Editura Academiei Române, 2007
ISBN 978-973-27-1552-9

I. Reinheimer-Rîpeanu Sanda (coord.)
II. Vintilă-Rădulescu, Ioana (coord.)
III. Academia Română (București). Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan – Al. Rosetti"

811.135.1(063)

Redactor: Adriana GRECU
Tehnoredactor: Luiza DOBRIN
Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

Bun de tipar: 15.08.2007. Format: 16/70 × 100.
Coli de tipar: 38,5
C.Z. pentru biblioteci mari: 459(082)
4(Sala, Marius)(082)
C.Z. pentru biblioteci mici: 459

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

PETAR ATANASOV, Relations interdialectales roumaines nord- et sud-danubiennes 7
ANDREI AVRAM, Fonologia limbilor romanice şi „excentricitatea" românei 17
ROXANA-MAGDALENA BÂRLEA, Proiecţia verbală a viitorului în mentalul colectiv românesc. Observaţii pe marginea unor frazeologisme din limba română 25
ANGELA BIDU VRĂNCEANU, Terminologia. Modalităţi de cercetare şi clasificare 39
GR. BRÂNCUŞ, Procedee de limbă vorbită într-un text de la 1600 45
JENNY BRUMME, La valeur symbolique des expressions figées avec numéral en roumain 51
GH. CHIVU, Este *Lexiconul de la Buda* un dicţionar etimologic? 61
CORINA CILIANU-LASCU, Critères lexico-sémantico-syntaxiques et zones conceptuelles dans l'acte de traduction 67
D. CRAŞOVEANU, Observaţii privind câteva cuvinte româneşti 75
ALEXANDRA CUNIŢĂ, Modalităţile alocutive şi utilizarea modurilor în propoziţiile independente 79
CRIŞU DASCĂLU, Pledoarie pentru segregaţie 91
LAURENŢIA DASCĂLU JINGA, Malapropisme, cultisme, invenţii lexicale în presa vorbită 93
ELENA DĂNILĂ, Topica în limba română – probleme, soluţii 103
FLORICA DIMITRESCU, Elemente latino-romanice non-franceze în lexicul actual al limbii române 113
C. DIMITRIU, Periodizarea gramaticii teoretice româneşti 125
ELENA DRAGOŞ, Categoria gramaticală a determinării – o categorie panmorfologică? 135
SERGIU DRINCU, Derivate latineşti sau româneşti. Opiniile lui Alf Lombard 141
STELIAN DUMISTRĂCEL, DOINA HREAPCĂ, „Nomadismul" românilor: ariile binare şi de tip „coridor" de pe hărţile atlaselor lingvistice româneşti 145
GERHARD ERNST, Die *Codică ţivilă* von 1833 (^{3}1862) und die rumänische Lexikographie und Lexikologie 167
I. FUNERIU, *Hon(n)i soit qui mal y pense* sau despre editarea neologismelor romanice 177
SANDA GOLOPENŢIA, Observaţii asupra câmpului semantic al actelor de vorbire în lexicul românesc moştenit din latină 187
KLAUS HEITMANN, Mihail Sadoveanu unterwegs in Bessarabien 197
MARIA ILIESCU, Notă asupra „genului personal" în limba română 211
PEDRO CRISTIAN IONESCU PÉREZ, Concepte, metodologie şi terminologie în antroponimia romanică 215
BRIAN D. JOSEPH, A Note on Slavic Loans in Romanian: [l] Revisited 231
DIETER KREMER, *Latinus* et *romanus* en portugais 235
MARINELLA LŐRINCZI, *Fel şi chip de oraşe*. Sull'uso di un magiarismo della lingua romena nella storiografia e nell'archeologia medievali della Moldavia 259
DUMITRU LOŞONŢI, Creaţii româneşti sau cuvinte moştenite? 269
SERGIY LUCHKANYN, Concepţiile istorico-literare pe teritoriul României şi Ucrainei în Epoca Luminilor 281
COMAN LUPU, Nume de monede în vechile texte româneşti religioase 291
MARTIN MAIDEN, Despre *-te* şi *-t(u)*: istoria unor desinenţe de persoana a doua plural în limbile romanice estice 303
WITOLD MAŃCZAK, La Roumanie et l'Espagne sont-elles des territoires archaïques de la Romania? 313

Scanned with OKEN Scanner

MARIA M. MANOLIU, GLANVILLE PRICE, Convergence in Divergence: Romanian and the Romance Type 319
ALEXANDRU MAREŞ, Însemnările logofătului Goran din Olăneşti şi *Îndereptarea legii* 331
MARIA MĂRDĂRESCU-TEODORESCU, Analiza acustică a consoanelor nazale româneşti în segmente fonetice ortografiate *nm, mn, nn* 335
I. MĂRII, Distincţia saussuriană *sincronie/diacronie* în înţelegerea lui Sextil Puşcariu 343
MICHAEL METZELTIN, PETREA LINDENBAUER, Conceptul de egalitate şi evoluţia lui 349
PAUL MICLĂU, Autenticitatea bănăţeană în autotraducere 361
G. MIHĂILĂ, Pe urmele *Aventurilor unor cuvinte româneşti* 367
OLGA M. MLADENOVA, Bulgarian *маи:* from approximation to modality? 379
NICOLAE MOCANU, Efigii epistolare: Al. Rosetti şi Alf Lombard 381
EUGEN MUNTEANU, Ein Fall orthographischer Inkonsequenz mit konfessioneller Motivation: *I(i)sus H(ch)ristos* 397
VIRGIL NESTORESCU, Particularităţi morfologice ale graiurilor timocene din Bulgaria 413
IOAN OPREA, El rumano o la romanidad como europenismo 419
GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Reflecţii pe marginea a două tipare flexionare nominale: *(eą/ą)ø – -le* vs *u/ŭ/ø – -uri* 425
MARINA RĂDULESCU SALA, Adjective invariabile? 435
SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Stable vs instable dans l'évolution du lexique latin hérité (Les verbes de déplacement causatifs) 447
NICOLAE SARAMANDU, Rom. *bărbie* 459
CHRISTIAN SCHMITT, Von der Polysemie zur Homonymie. Zur Wiederholung sprachlich bedingter Geschichte(n): *torna, torna, fratre* 465
WOLFGANG SCHWEICKARD, Il nome dei «romeni» in italiano 475
CAMELIA STAN, Constituirea normei de punctuaţie a limbii române moderne 481
BERND STEFANINK, Enfin Sala vint ... ! Théories phonologiques et politique en Roumanie entre 1938 et 1970 489
KLAUS STEINKE, Rumänisch und der Balkansprachbund 501
PIERRE SWIGGERS, Les *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* de S. Micu et G. Şincai: positionnement scientifique et idéologique 507
ANDRA ŞERBĂNESCU, Aspecte ale politeţii în cultura română 517
DOMNIŢA TOMESCU, Romanitatea antroponimiei româneşti 535
MARIANA TUŢESCU, L'adverbe de fréquence *parfois* et ses équivalents roumains 545
DORIN URITESCU, Dans la perspective de l'Atlas de Crişana (I). Le participe passé daco-roumain en *-ă* : mythe roumain ou innovation d'une langue *romane*? 555
LAURA VASILIU, Sugestii pentru prezentarea semanticii unor serii de sufixe 567
IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU, Formaţiile adjectivale *anti-* + substantiv în română şi în alte limbi romanice 571
LUCIA WALD, Ce este augustinian în lucrarea *De grammatica* a lui Aurelius Augustinus 593
H. J. WOLF, Le roumain et le sarde, langues « archaïques » 599

*

DOINA BOGDAN-DASCĂLU, La timona lingvisticii româneşti 609
MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU, Marius Sala: o încercare de portret 611
DAN MĂNUCĂ, Portretistul 613

Scanned with OKEN Scanner

RELATIONS INTERDIALECTALES ROUMAINES NORD- ET SUD-DANUBIENNES

PETAR ATANASOV

La question de la position du mégléno-roumain par rapport au daco-roumain et à l'aroumain, ainsi que celle de l'origine du mégléno-roumain (car ces deux questions sont indissolublement liées) ont été amplement discutées dans le passé par les linguistes roumains et, dans une moindre mesure, par les linguistes étrangers. La découverte scientifique des Mégléno-Roumains par Gustav Weigand, en tant que population différente des Aroumains et avec une langue distincte qui se place entre le daco-roumain et l'aroumain, donc un dialecte à part par rapport au roumain, selon lui, a donné naissance à des opinions et théories diverses quant à l'origine de cette population et à la position de cet idiome roman sud-danubien. Des linguistes comme O. Densusianu, S. Puşcariu, Th. Capidan, A. Procopovici, A. Philippide, D. Onciul, G. Ivănescu, Al. Rosetti, I. Coteanu, Matilda Caragiu se sont prononcés là-dessus. Leurs opinions vont de l'affirmation que le mégléno-roumain est un sous-dialecte du daco-roumain (Densusianu) jusqu'à celle que celui-ci est un sous-dialecte de l'aroumain (Philippide).

Pour Densusianu, les Mégléno-Roumains sont « une colonie daco-roumaine ancienne sur le territoire macédo-roumain »[1]. En d'autres termes, il attribue à cette population une origine nord-danubienne. Cette affirmation de Densusianu repose sur les concordances et les points communs qu'il a relevés dans les dialectes daco-roumain et mégléno-roumain par lesquels ils s'éloignent de l'aroumain. Voici les principales concordances entre les deux dialectes susmentionnés relevées par Densusianu :

- maintien de la diphtongue [aụ] : mégl. *dauk* – dr. *adaug* < lat. *adaugeo* (ar. *adavgu*) ;
- passage de la dentale *d* à *z* dans les mots d'origine latine : mégl. *zúụă, uzọi* – dr. *ziuă, auzii* < lat. *dies, audivi* (ar. *dzuă, avdzîi*) ;
- passage de [i̯] et [d] à [ž] dans les mots d'origine latine : mégl. *joc, jos, juni, jut* – dr. *joc, jos, june, ajut* < lat. *jocus, deorsum, juvenis, adjuto* (ar. *ğoc, ğos, ğoni, ağut)* ;
- le mégléno-roumain a conservé intactes, dans la plupart des cas, les labiales [p, b, v, m] suivies de [ẹ] et [i]: mégl. *per, pert, pin, pičor, spic, spin* – dr. *pier, pierd,*

[1] Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, ed. îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, Bucarest, 1975, p. 310.

Scanned with OKEN Scanner

pin, picior, spic, spin < lat. *pereo, perdo, pinus, petiolus, spicum, spina* (ar. *ḱer, ḱerdu, ḱin, čičor, sḱic, sḱin*) ; mégl. *bini, vin, viń̆ă, vis, viţă, mic, durmiri* – dr. *bine, vin, viń̆ă, vis, viţă* < lat. *bene, vinum, vinea, visum, *vitea* de *vitis, dormire* (ar. *ǵini, yin, yiń́e, yis, ńic, durńíre*) ;

– présence du vocatif en *-ule*, inexistant en aroumain : mégl. *lupuli, foculi* – dr. *lupule, focule* ;

– dans le système numéral du mégléno-roumain et du daco-rumain on fait usage pour 20 de mégl. *doaụzăţ, doaụzoţ* – dr. *douăzeci* (ar. *yińgiţ*).

A ces concordances du mégléno-roumain et du daco-roumain, Densusianu a ajouté une liste de mots existants dans ces deux dialectes et faisant défaut dans l'aroumain tels que: mégl. *anţeleg, ărzint, drum, floạri, friguri, frig, criịel, leac, moş, nas, uglidală, pimint, sḱimb, timp, trăịes, trimet, urmă, uţid, ănving, vreami* – dr. *înţeleg, argint, drum, floare, friguri, frig, creier, leac, moş, nas, oglindă, pământ, schimb, timp, trăiesc, trimet, urmă, ucid, înving, vreme* (ar. *prindu / duḱesku, asime, cale, liliče, ĺiavră, arcoare, măduă / minte, yătrie, auş, nare, yilie, loc, alăcsescu, ḱero / an, păţescu, pitrec, vatăm, niḱisescu, ḱero.*

Densusianu a examiné aussi les points communs qui existent entre le mégléno-roumain et l'aroumain et entre le mégléno-roumain et l'istro-roumain. Il en tire la conclusion suivante : « cette comparaison du mgl. avec les autres parlers roumains montre qu'il se rapproche surtout du dr. et dans plus d'un cas de l'ir., tout en présentant quelques points de contact avec le mr. Cela nous autorise à voir dans le mgl. plutôt un dialecte daco-roumain que macédo-roumain, en d'autres mots un parler daco-roumain transplanté au sud sur le territoire macédo-roumain ».

A l'opposé de la théorie de Densusianu concernant l'origine des Mégléno-Roumains et la position de leur langue par rapport au daco-roumain et à l'aroumain apparaît celle de S. Puşcariu[2], qui attribue aux Mégléno-Roumains une origine sud-danubienne. Selon lui, ceux-ci font partie du groupe des Roumains qui vivaient au sud du Danube dès l'époque de la formation du peuple roumain et qu'il appelle « Roumains orientaux ». Outre les Mégléno-Roumains, les Aroumains en seraient les descendants. Dans la conception de S. Puşcariu, les « Roumains orientaux » s'opposent aux « Roumains occidentaux », qui sont à l'origine des Istro-Roumains. S. Puşcariu remarque la grande ressemblance entre le mégléno-roumain et l'aroumain. Parmi les traits communs des deux idiomes il relève le passage des vélaires [c] et [g] suivies des voyelles antérieures [e] et [i] à [ţ], respectivement à [ḑ], qui ultérieurement a abouti à [z] : ar., mégl. *ţer* < lat. *caelum ;* ar. *fuḑi,* mégl. *fuzi* < lat. *fugit ;* le maintien de *n* intact sauf dans les désinences : ar., mégl. *ună* < lat. *una ;* ar. *grăn,* mégl. *grăn, groṇ* < lat. *granum ;* ar. *bărnu,* mégl. *brăn, broṇ,* mais ar., mégl. *buń, oamiń, nuń,* etc.

Le point de vue de Puşcariu est partagé par Théodor Capidan[3], excellent connaisseur de l'aroumain et linguiste qui a fait des recherches capitales dans le domaine du mégléno-roumain. Celui-ci développe la théorie du premier en

[2] S. Puşcariu, *Études de linguistique roumaine,* Cluj–Bucureşti, 1937, pp. 86 et suiv.; S. Puşcariu, *Cercetări şi studii,* ed. îngrijită de Ilie Dan, Bucarest, 1974, p. 75 et suiv.

[3] Th. Capidan, *Meglenoromânii,* I, Bucarest, 1925.

Scanned with OKEN Scanner

apportant de nouvelles preuves qui approchent le mégléno-roumain de l'aroumain. Parmi ces points communs des deux dialectes sud-danubiens, il insiste notamment sur 1) le passage de *ce, ci* à *ţe, ţi* et de *ge, gi* à *ze, zi (dze, dzi)* uniquement dans les éléments latins, ce qui prouve que le phénomène est ancien et qu'il a eu lieu avant la séparation de ces dialectes ; 2) la palatalisation partielle des labiales et 3) l'absence totale du rotacisme ainsi que le maintien de *n* dans les mots comme *ună, grăn* ou *grǫn, brăn* ou *brǫn.* Tout cela amène Th. Capidan à conclure que « în timpurile mai vechi, atunci când limba română cu toate că arăta mici diferenţieri regionale, însă încă nu se despărţise în dialectele actuale, dialectul meglenit făcea parte din acea regiune, din care a ieşit dialectul aromân. De aici urmează ca şi Meglenoromânii /..../ judecând după particularităţile graiului lor, ei trebuie să fi făcut parte odată din regiunea ocupată de *Românii sudici* »[4]. Les transformations citées plus haut sous 1) sont pour Th. Capidan un argument fort pour démontrer que les différences régionales en roumain apparurent de bonne heure et que ces mêmes transformations divisaient la langue en deux zones : « una de nord, pentru Românii nordici, din cari au ieşit dacoromânii şi din aceştia mai târziu s-au desprins Istroromânii ; şi alta de sud, pentru Românii sudici, din cari au ieşit Aromânii şi Meglenoromânii »[5].

Th. Capidan trace également la route par laquelle les Mégléno-Roumains sont descendus dans la région de Meglen. A partir de deux particularités du mégléno-roumain, à savoir le passage de [ă] à [ǫ] et la présence de [ł], Capidan a établi la patrie primitive des Mégléno-Roumains dans la région des Rodopes d'où, selon lui, sont empruntés ces deux sons que je viens de mentionner, car, toujours selon Capidan, ils n'existaient nulle part ailleurs. Disons, pourtant, tout de suite que ce [ǫ] existe dans les parlers macédoniens à l'ouest de la Macédoine. Pour ce qui est du vocabulaire, Capidan a donné des listes dont on peut avoir une idée sur les points communs entre les quatre dialectes historiques du roumain. Ainsi, selon lui, les mots communs au mégléno-roumain et au daco-roumain, inexistants en aroumain et en istro-roumain, sont au nombre de 74 ; ceux communs au mégléno-roumain et à l'aroumain, inexistants en daco-roumain et en istro-roumain, sont 15 ; les mots communs au mégléno-roumain, à l'istro-roumain et au daco-roumain, inexistants en aroumain, sont 12. Enfin, il donne la liste des mots communs au daco-roumain et à l'aroumain qui atteint le nombre de 98. Ces listes sont sujettes à des corrections car beaucoup de mots de cette dernière liste figurent aussi en mégléno-roumain. Selon nous, ces mots atteignent le nombre de 26. L'importance de ces listes dans la détermination de la place de chacun de ces quatre dialectes historiques du roumain est grande mais pas prépondérante. Le nombre des locuteurs, le mode de vie, le contact avec d'autres idiomes ont contribué différemment au maintien de l'élément latin. Les Aroumains, étant plus nombreux et pratiquant la transhumance, ont gardé plus de mots latins que ceux qui habitaient les villes, où le bilinguisme battait son plein. De même, les petites enclaves

[4] Th. Capidan, *Meglenoromânii,* I, Bucarest, 1925, p. 59.
[5] *Ibidem*, p. 61.

Scanned with OKEN Scanner

mégléno-roumaine et istro-roumaine, entourées d'une population slave, ont été fortement influencées par la langue macédonienne, respectivement par le croate. Ce qui est surtout important c'est le caractère et la forme sous laquelle ces mots se sont conservés.

Malgré le fait qu'il y ait aussi d'autres linguistes qui se sont prononcés sur cette question, nous nous arrêtons ici, car leurs opinions concordent *grosso modo* avec celles de S. Puşcariu et de T. Capidan. Dans ce qui suit, nous essayerons d'analyser les traits les plus saillants du mégléno-roumain par lesquels ils se rapproche ou s'éloigne des trois autres dialectes roumains.

A. LE MÉGLÉNO-ROUMAIN POSSÈDE UN NOMBRE CONSIDÉRABLE DE CONCORDANCES AVEC L'AROUMAIN

Le mégléno-roumain est parlé dans la région du Meglen, en République de Macédoine et en Grèce, régions peuplées aussi par les Aroumains. Si depuis l'installation des Mégléno-Roumains dans ces parages, leur langue avait coupé tout contact avec le daco-roumain et avec l'istro-roumain, par contre, celui avec l'aroumain a été maintenu. En plus, le mégléno-roumain et l'aroumain ont continué leur développement dans des milieux autres que ceux de l'istro-roumain et du daco-roumain. Il est donc normal que, dans la morphologie, la syntaxe, l'ordre des mots et la sémantique, surtout en ce qui concerne les calques et les emprunts faits aux langues voisines, ces deux idiomes aient eu en quelque sorte un développement parallèle dû surtout aux interférences linguistiques entre les langues balkaniques. Ainsi, il n'y a rien d'étonnant si pour exprimer l'idée de 'pour l'instant', 'dans ce moment' on retrouve dans plusieurs langues balkaniques la même formule : mégl. *mo tri mo* (litt. 'maintenant pour maintenant'), ar. *tóra tră tóra*, gr. *τώρα γιά τώρα*, macéd. *séga za séga*, bulg. *segá za segá*, alb. *tash për tash*, et même s.-cr. *sáda za sáda ;* de même, mégl. *fuį si fuzím* (litt. 'file pour qu'on file') 'allons, partons', ar. *fuḑ si fuḑím*, gr. *φύγε νά φύγουμε*, macéd. *bégaj da bégame ;* mégl. *nu mí cáță son* (litt. 'le sommeil ne me prend pas') 'je n'ai pas sommeil', 'j'ai des insomnies', ar. *nu mi acáță sómnu*, gr. *ὕπνος δέν με πιάνει*, macéd. *son ne me fák'a*, etc. Aux constructions du daco-roumain *mi-e foame, mi-e somn* correspondent en mégl. *ăn-ți máncă* (selon le macéd. *mi se jade*) ou *săm flămúnd(u)*, ar. *éscu ğun* (toujours selon le macéd. *gladen sum*), *ăn-ți doármi* (macéd. *mi se spie*), etc. Pour ce qui est des points communs à ces deux dialectes, je me contenterai de ceux que Puşcariu et Capidan ont relevés dans leurs études, bien que, là aussi, des corrections doivent être faites. Signalons pourtant que beaucoup de mots de ces deux dialectes ont acquis de nouveaux sens dans la mosaïque balkanique environnante, par conséquent ils s'éloignent de plus en plus du daco-roumain. La raison est simple car, étant parlés dans des milieux alloglottes, ils ne subissent pas l'influence de la langue littéraire. Ces particularités ne doivent pas être, tout de même, prises en considération quand on veut relever les points communs entre les quatre dialectes

Scanned with OKEN Scanner

historiques du roumain. Disons encore une fois que le nombre des mots latins conservés ne devrait pas non plus constituer un élément essentiel dans ces comparaisons. Ce qui est important selon moi c'est sous quelle forme se présente ce qui reste comme vocabulaire et surtout ce que ces idiomes ont conservé de leur structure grammaticale commune d'avant leur séparation. Si l'on part de ces critères, je peux affirmer en tant que locuteur natif du mégléno-roumain, que le vocabulaire daco-roumain d'origine latine, réduit à ce qu'en possède le mégléno-roumain, m'est plus familier que celui de l'aroumain. La même chose est valable aussi pour le vocabulaire emprunté aux langues voisines (slave, grec, turc, etc.), qui accuse de plus grandes similitudes entre le mégléno-roumain et le daco-roumain qu'avec l'aroumain. Citons-en quelques exemples : mégl., dr. *din*, ar. *dit* ; mégl. *foárfică*, dr. *foárfecă*, ar. *foártică* ; mégl. *frúnti*, dr. *frunte*, ar. *frâmti* ; mégl. *lăngă*, dr. *lângă*, ar. *ninga* ; mégl. *încă, ancă*, dr. *încă*, ar. *nícă* ; mégl. *dipárti di noi*, dr. *departe de noi*, ar. *alargu di noi* ; mégl., dr. *sub*, ar. *sum* ; mégl., dr. *joc*, ar. *ğoc* ; mégl. *bíni*, dr. *bine*, ar. *gíni* ; mégl. *ălbínă*, dr. *albină*, ar. *ălgínă*, etc.; et dans des mots d'origine étrangère : mégl. *cunác* pl. *cunáţă*, dr. *conac – conace*, ar. *cunaḱe – cunăḱi*, mégl. *culíbă*, dr. *colibă*, ar. *călivă*, mégl., dr. *tutun*, ar. *tătumi*, etc.

B. LE MÉGLÉNO-ROUMAIN POSSÈDE DES TRAITS COMMUNS AVEC L'ISTRO-ROUMAIN

Beaucoup de ces traits ont été relevés par Densusianu, Puşcariu, Capidan et d'autres linguistes roumains et étrangers, mais ils étaient interprétés différemment (voir plus haut). Notre objectif est de compléter leurs listes et de nous attarder sur certains faits de langue qui méritent d'être étudiés plus profondément.

a) Pour ce qui est de la **phonétique,** signalons l'aphérèse du ***a*** en mégléno-roumain et en istro-roumain : mégl. *prọápi, prọ́pi*, istr. *própe* 'près', 'presque' (dr. *aproape*) ; mégl. *cupiríri*, istr. *cuperí* 'couvrir' (dr. *a acoperi*) ; mégl. *ştiptári*, istr. *şteptå* 'attendre' (dr. *a aştepta*) ; mégl. *scúndiri*, istr. *scúnde* 'cacher' (dr. *a ascunde*) ; mégl. *jutári*, istr. *jutå* 'aider' (dr. *a ajuta*) ; mégl. *scultári*, istr. *scutå* 'entendre' (dr. *a asculta*) ; mégl. *túnţea*, istr. *tunce* 'alors' (dr. *atunci*) ; mégl. *cásă*, istr. *cåşę* 'chez soi' (dr. *acasă*) ; mégl. *stáră*, istr. *stanopte* 'ce soir' (ar. *astară*), etc.

Un autre phénomène commun au mégléno-roumain et à l'istro-roumain est le maintien des groupes consonantiques *l'b* et *l'ţ* : mégl. *ál'b, ál'bi*, istr. *ål'b* 'blancs (dr. *albi*) ; mégl. *nál'ţă* 'hauts', istr. *ål'ţ* 'autres' (dr. *înalţi, alţi*).

b) Ces deux dialectes accusent plusieurs concordances sur le plan **lexico-sémantique,** à savoir:

1. Mégl. *ắntru* et istr. *ântru, ântre*[6] ont le sens 'devant' et 'il y a', 'avant', comme en vieux daco-roumain, qui aujourd'hui a le sens de 'entre' : mégl. *năfọáră*

[6] A. Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik*, Pula, 1998, p. 33 (tous les exemples cités relatifs à l'istro-roumain sont extraits de ce dictionnaire).

Scanned with OKEN Scanner

ănțru uşă, istr. *fâre-ntru uşa* 'dehors devant la porte' ; mégl. *ănțru ia*, istr. *ântru iå* 'devant elle' ; mégl. *ănțru míni*, istr. *ântru míre* 'devant moi' ; mégl. *ănțru ținți zăli*, istr. *ântru ținț zíle* 'il y a cinq jours'.

2. Des mots existant seulement dans ces deux dialectes : mégl. *nuibári*, istr. *âniurbå* 'rencontrer' ; mégl. *âncă*, istr. *âncа* 'encore' ; *scând, scándu*, istr. *scand* 'chaise' ; mégl. *ănvistizári*, istr. *ânmisâre* 'a visa' ; mégl. *răpă*, istr. *ârpa* 'pierre' ; mégl. *bărnivéț* pl. *bărnivéță*, istr. *benevréke* 'pantalons' ; mégl. *pri*, istr. *pre* 'sur' (*pri cal – pre cal* 'à cheval' ; *pri cáli – pre câle ; pri pimínt – pre pemínt* 'sur le sol', 'sur terre' ; *pri ia – pre iå* 'sur elle') ; *prísti*, istr. *preste* 'sur', 'durant', 'pendant' ; mégl. *prísti nóapti*, istr. *preste nópte* 'pendant la nuit' ; mégl. *cătári*, istr. *cavtå* 'regarder' (*nu cátă la míni – nu cavtå la míre* 'ne me regarde pas') ; mégl. *cătă*, istr. *câta* 'tant' ; mégl. *cătă şi cătă*, istr. *câta şi câta* 'tant et tant' ; mégl. *mučcári*, istr. *mučcå* 'mordre' ; mégl. *măncíri*, istr. *muncí* 'peiner, travailler dur' ; mégl. *măncă, mâncă*, istr. *múca* 'peine' ; mégl. *príngă*, istr. *príngа* 'à côté de', 'près de' (*príngа foc – príngа foc* 'près du feu'), etc.

3. Des mots d'origine slave dans le mégléno-roumain et dans l'istro-roumain : mégl. *sfáca*, istr. *sáca* 'chaque' (*sfáca dimineață – sáca damareța* ; *sfáca seară – sáca seră*) ; mégl. *dósta*, istr. *dosta* 'assez' ; mégl. *grăclán*, istr. *gârcl'ån* 'pomme d'Adam' ; mégl. *gl'ístă*, istr. *glistę* 'lombric' ; mégl. *ístu, ístă*, istr. *ístu, ísta* 'le même', 'la même' ; mégl. *ístină*, istr. *iistină* 'vrai', 'vérité' ; mégl. *dead*, istr. *did* 'vieillard', mégl. *criv*, istr. *criv* 'coupable', 'fautif' ; mégl. *lev*, istr. *lev* 'gauche' ; mégl. *mislíri*, istr. *mislí* 'penser' ; mégl. *sélişti*, istr. *selişte* 'village', etc.

4. Le mégléno-roumain et l'istro-roumain connaissent des formations lexicales propres à ces deux dialectes :

(i) mégl. *iuvăgóde* 'quelque part', *cumvăgóde* 'de quelque sorte', *țivăgóde* 'quelque chose' ; istr. *iúve yod* 'quelque part' ; *cotro yod* 'n'importe où', *cadyod* 'à tout moment', 'n'importe quand', *țeyod* 'n'importe quoi', *cumyod* 'n'importe comment', etc. ;

(ii) mégl. *ună čúdă di*, istr. *čúda* 'beaucoup' (mégl. *ună čúdă di uámin* 'beaucoup de gens' – *čuda omír* 'beaucoup de gens' ; *ună čúdă di vreámi* 'beaucoup de temps' – *čúda vréme* 'beaucoup de temps').

5. Le mégléno-roumain et l'istro-roumain[7] possèdent l'aspect verbal de type slave où l'opposition aspectuelle est exprimée par des moyens morphologiques :

opposition imperfectif–perfectif :
mégl. *măncári* 'manger' – *nămăncári* 'se rassasier',
istr. *mâncå* 'manger' – *namâncå* 'se rassasier',

mégl. *lătrări* 'aboyer' – *zălătrări* 'se mettre à aboyer',
istr. *latrå* 'aboyer' – *zalatrå* 'se mettre à aboyer',

[7] A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucarest, 1971, pp. 125–130.

Scanned with OKEN Scanner

mégl. *tọárțiri* 'filer (la laine)' – *dutọárțiri* 'terminer de filer',
istr. *tórče* 'filer' – *pótorče* 'terminer de filer',

mégl. *durmíri* 'dormir' – *zădurmíri* 's'endormir',
istr. *durmí* 'dormir' – *zadurmí* 's'endormir'.

6. Dans les deux dialectes, le génitif est précédé de *lu :* mégl. *Mul'áreá lu ămpirátu* 'la femme de l'empereur', istr. *mul'ęra lu cårål'u* 'la femme du roi' ; mégl. *íl'a lu ămpirátu*, istr. *fil'a lu cesáru* 'la fille de l'empereur' ;

7. Le passé composé apparaît dans les deux dialectes sous sa forme normale et inversée : mégl. *jo am jucat*, istr. *jo am jucåt* 'j'ai dansé', mais aussi : mégl. *fost-ău un sirumá cu mul'ar-sa*, istr. *fost-a un siromáh cu mul'éra* 'il était un pauvre avec sa femme' ; mégl. *únă ʷáră ăș fost-ău un om ănsurát*, istr. *un trat fost-a un om ănsurát* 'il était une fois un homme marié'.

C. CONCORDANCES ENTRE LE MÉGLÉNO-ROUMAIN ET LE DACO-ROUMAIN (MAIS AUSSI AVEC L'ISTRO-ROUMAIN)

a) Le mégléno-roumain, le daco-roumain et l'istro-roumain possèdent des mots dont certains appartiennent au fond principal, inexistants en aroumain : mégl. *ăncręáștiri* (*mi ăncréscu, mi-ncréscu*) 'se chauffer' se rencontre aussi dans le dr. du XVIe siècle sous la forme de *încărescu ;* mégl. *ănțilęáziri*, dr. *a înțelege* 'comprendre' ; mégl. *bitrắn*, dr. *bătrân*, istr. *betâr* 'vieux', 'vieillard' ; mégl. *cătári* 'regarder' peut être mis en relation avec *cătătoare* 'glace', 'miroir' des parlers roumains de Crișana ; *cătilín* 'doucement', 'lentement', conservé dans les parlers roumains du Maramureș *cătilin, cătilinaș* avec le même sens ; mégl. *curún, curọ́n* 'vite', 'rapidement', dr. *curând* 'bientôt', 'vite' ; mégl. *clíngă*, dr. *chingă* 'sangle', 'ceinture' ; mégl. *čur*, dr. *ciur*, istr. *čur* 'crible' ; mégl. *gițáță*, dr. *viață* 'vie' ; mégl. *mo, cmo, ącmó,* istr. *acmó*, dr. *acum* 'maintenant' ; mégl. *niminișán*, dr. *nimeni* 'personne (aucun)' ; mégl. *rugári*, dr. *a ruga*, istr. *rugå* 'prier' ; mégl. *sărutári*, dr. *a săruta* 'donner un baiser / des baisers' ; mégl. *sorț*, dr. *sorți* 'sort', 'chance' ; mégl. *tárgă*, dr. *targă* 'brancard' ; mégl. *nęác*, dr. *nițel* 'peu' ; mégl. *nițicắn, nițicọ́n* dr. *nicicând* 'jamais' ; mégl. *țápă*, dr. *țeapă* 'pal', 'broche' ; mégl. *ăn dęál*, dr. *în deal* 'sur la colline', etc.

b) Dans les parlers mégléno-roumains de L'umnița, Birislăv et Lunḑin, les formes daco-roumaines *câine* 'chien', *mâine* 'demain' et *pâine* 'pain' (propres au dialecte de Munténie) connaissent le même phénomène de l'anticipation du yod : *cọ́ini, mọ́ini, pọ́ini.*

c) L'infinitif long. A la différence de l'aroumain, qui n'a gardé aucune trace de l'infinitif, ce mode verbal est encore vivant en mégléno-roumain, comme il l'est aussi en daco-roumain et en istro-roumain, bien sûr dans une moindre mesure.

Scanned with OKEN Scanner

Jusqu'il y a peu de temps, on parlait uniquement de l'existence de l'infinitif long en mégléno-roumain employé après le verbe modal 'pouvoir'. Nos recherches[8] faites dans les années '70 ont montré que l'infinitif long a un emploi plus large en mégléno-roumain qu'on ne l'a cru jusqu'à présent. Il peut être employé dans les cas suivants :

(i) après le verbe *putẹári : pot intrári* 'je peux entrer' ; *nu si pot sculári* 'ils ne peuvent pas se lever' ; *nu-l putúi videári* 'je n'ai pas pu le voir' ; *putéț durmíri la noi* 'vous pouvez dormir chez nous' ; *nu putú scăpári* 'il n'a pas pu s'échapper / s'évader' ;

(ii) dans des constructions avec les auxiliaires *vẹári* 'avoir' et *íri* 'être', précédés de *vă* invariable (provenant de *vrẹári* 'vouloir'), exprimant une supposition : *vă vẹári doi ań di túnțea păñă mo* 'il y aura probablement deux ans depuis (lors jusqu'à présent)' ; *vă vẹári măncátă* 'il paraît avoir mangé' ; *vă íri mortu* 'il serait mort', 'il a dû mourir' ; *vă íri işít fără si-ń spună* 'il doit être sorti sans me le dire' ;

(iii) après les verbes *trubăíri* 'devoir', 'falloir' et *țirẹári* 'falloir' employés à la troisième personne du singulier : *trubăiáşti săpári viña* 'il faut bêcher le vignoble' ; *trubăiáşti ănvițári* 'il faut étudier' ; *țẹári videári țísta lúcru* 'il faut voir cette chose-là' ; *țẹári júnḍiri la vrẹámi* 'il faut arriver à temps' ;

(iv) L'infinitif s'est maintenu en mégléno-roumain dans la périphrase verbale *vă* + *infinitif* par laquelle on exprime des malédictions : *fócu s-ti árdă di nu vă ti árdiri* 'que le feu te brûle ' ; *lúpu s-ti máŋcă di nu vă ti măŋcári* 'que le loup te mange' ; *si ți úscă numẹá di nu ți vă uscári* 'que ton nom disparaisse' ; *blăstému să-l júngă di nu vă-l júnḍiri* 'que la malédiction le frappe' ;

(v) *muríri, nu i̯ási ! nu vrẹá si i̯ásă, muríri !* 'quitte à mourir, il ne sort pas' ; *nu púni ăn gúră, cripári !* 'quitte à crever, il ne mange pas'.

d) L'infinitif court. Ce type d'infinitif n'est pas d'usage courant comme l'infinitif long. Il peut être employé à la place de l'infinitif long dans la même périphrase verbale *vă* + infinitif, exprimant la malédiction : *lúpu s-ti máŋcă di nu vă ti măŋcá* 'que le loup te mange' ; *lúpu s-ti nẹácă di nu vă ti nicá* 'que le loup te noie' ; *s-ti cúră mọártea di nu vă ti curá* 'que la mort t'emporte', etc.

e) Le supin. Le mégléno-roumain a gardé l'emploi de certaines formes du supin comme en daco-roumain. Notons que ce mode du latin n'a pas été hérité que par le roumain, où il est très vivant de nos jours : mégl. *nu din vrut, din nivrút* 'je ne l'ai pas fait exprès' ; *din nişțiút* 'sans le savoir', 'sans que je le sache' ; *la siţirát* 'à la moisson' ; *dúpu spus* 'selon les dires' ; je reproduis ici les mots d'une des personnes que j'ai enquêtées par écrit : *i̯o túcu slăgă̯iés, drági Petri, si pisi̯iés ţivá tri ădétili nọástri, fost-ău di núntă, tócmă ili di rudít, murít ili di sirbíri la ágru* 'j'ai toujours l'intention, cher Pierre, d'écrire quelque chose sur nos coutumes, sur le mariage, sur les fiançailles, sur la naissance, le baptême, la mort ou sur le travail dans les champs'.

---

[8] P. Atanasov, *Infinitivul meglenoromân,* SCL, 1976, 2, pp. 137–150.

Scanned with OKEN Scanner

Du point de vue de la répartition des concordances entre le mégléno-roumain et le daco-roumain, une place toute particulière ont les sous-dialectes roumains du Banat, de Crişana et du Maramureş. Par exemple, dans le sous-dialecte du Banat roumain il y a le passage du *h* slave en position finale en *u̯* comme en mégléno-roumain : mégl. *práu̯* 'poussière', *vrắu̯* 'sommet', *zădúu̯* 'asthme' ou l'article proclitique *lu* se rencontrant dans la plupart des parlers mégléno-roumains. Mentionnons également la forte tendance à la diphtongaison de *e* > *i̯é* et de *o* > *u̯ó*, *u̯ắ* accentués dans les parlers du nord-ouest de la Roumanie, ce qui est aussi le cas des parlers mégléno-roumains de L'umniţa, Cupa, Oşin, Birislăv et de Lunḑin pour le *o* et de L'umniţa et Cupa pour le *e* accentués.

A la fin, je ne peux ne pas mentionner un fait intéressant: ce dialecte roumain est le seul idiome roman, jusqu'à la preuve contraire, à pouvoir avoir hérité et conservé le verbe latin *tĕro, tĕrĕre, trīvi, trītum* sous la forme de *tărbri, tărcri.* Les dictionnaires que j'ai consultés, le REW y compris, ne le consignent pas. En voilà quelques exemples : lat. *tĕro oculos* (Gaffiot[9], 1560), mégl. *ṇă-l' tărắs ocl'il'* 'je frotte mes yeux' ; lat. *teres piper, mentam siccam...* (Apicius[10]), mégl. *tărắş piper..*, etc.

D. CONCLUSIONS

Faute de données historiques, les seuls arguments pour déterminer la place du mégléno-roumain par rapport au roumain restent les faits de langue. Il n'y a aucun doute qu'il y a des ressemblances entre le mégléno-roumain et l'aroumain, mais il faut avoir en vue aussi que ces deux dialectes historiques du roumain sont, depuis des siècles, en contact ; ces contacts ont à coup sûr favorisé les influences réciproques. Par contre, avec le daco-roumain et particulièrement avec l'istro-roumain, ces contacts ont été depuis longtemps interrompus à jamais. Et c'est précisément ce qu'il faut avoir en vue, à côté des arguments linguistiques que nous avons présentés plus haut, dans la détermination de la place du mégléno-roumain.

C'est vraiment du domaine de l'inexplicable que cette résistance de l'infinitif en mégléno-roumain dans un milieu balkanique où toutes les langues l'ont perdu depuis plusieurs siècles et le grec depuis presque deux mille ans. La communauté mégléno-roumaine, par son mode de vie, a été ouverte aux peuples voisins (Macédoniens, Grecs, Aroumains, Bulgares) dont les langues ne gardent aucune trace d'infinitif. Où trouve-t-il ses forces de résistance, cet îlot mégléno-roumain, quant à la sauvegarde de l'infinitif ? mais aussi du supin ? et pourquoi les labiales restent-elles à moitié palatalisées ? A mon sens, il s'agit de phénomènes qui relèvent de la structure du mégléno-roumain, qui le rapprochent du daco-roumain et de l'istro-roumain sur bien des points. Voilà pourquoi nous sommes enclins à croire que Densusianu avait bien raison de considérer les Mégléno-Roumains

[9] Gaffiot, Félix, *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris, 1934.
[10] Apicius = Apicije, *O kuvanju (De re coquinaria)*, édition bilingue, Zagreb, 1989.

Scanned with OKEN Scanner

comme « une colonie daco-roumaine ancienne sur le territoire macédo-roumain »[11]. Ce point de vue est corroboré aussi par les ressemblances existantes entre le mégléno-roumain et les parlers roumains du Banat, de Crişana et du Maramureş. Nous pensons aussi que la descente des Mégléno-Roumains dans la région du Meglen ne s'est pas faite par les Rhodopes, comme l'affirme Capidan, mais par la vallée de la Morava et du Vardar. C'est absurde de croire, devant tant de faits linguistiques qui situent le mégléno-roumain dans le grand triangle entre le Meglen, le nord-ouest de la Roumanie et l'Istrie, que les Mégléno-Roumains ont vécu dans la région des Rhodopes, d'où ils ont emprunté la prononciation du /ǫ/ à la place d'un /ă/, phénomène qui n'est pas général dans ce dialecte. Les parlers d'Uma et de Ţărnareca, situés à quelques kilomètres seulement des autres parlers mégléno-roumains qui le possèdent, ne connaissent pas ce son. Aussi faut-il reconsidérer à fond beaucoup de mots d'origine slave comme, par exemple, mégl. *tupărva* (macéd. *doprva*) 'dorénavant' ; mégl. *puvilíri* (macéd. *povela*) 'commander', mégl. *pustănít* (macéd. *postanat*) 'fatigué', 'épuisé', se rencontrant dans les parlers macédoniens de l'ouest. Ce lexique peut considérablement contribuer à la solution des problèmes liés à la voie et à la période de la descente de cette population dans la région du Meglen.

Faculté de Philologie « Blaže Koneski »
Université de Skopje
Petarmi@mt.net.mk

[11] Voir note 1.

Scanned with OKEN Scanner

FONOLOGIA LIMBILOR ROMANICE ŞI „EXCENTRICITATEA" ROMÂNEI

ANDREI AVRAM

1. Trei interesante contribuţii la lingvistica romanică publicate în cursul ultimului pătrar al secolului trecut, foarte diferite între ele în ce priveşte problematica abordată, au ca trăsătură comună faptul că identifică unele particularităţi ale românei care conduc, din punct de vedere tipologic, la o separare netă a acestei limbi de cele mai multe sau chiar de toate celelalte descendente ale latinei (constituente ale unui singur grup sau separate, la rândul lor, în subgrupuri). Importantele consideraţii metodologice ale lui Goudet 1976 şi studiul de fonologie al lui Muljačić 1983 se referă la ansamblul limbilor romanice; Gauger 1996 prezintă (după o introducere cu caracter teoretic) o serie de elemente specifice limbii române.

În paginile următoare ne vom opri asupra câtorva dintre faptele din domeniul foneticii şi fonologiei limbii române literare actuale aduse în discuţie de autorii citaţi. În afara cadrului astfel indicat (dar nu şi în afara subiectului anunţat în titlul articolului de faţă) se situează o parte a observaţiilor din **5**, unde, printre altele, se fac referiri la aspectele mai vechi sau dialectale ale românei şi ale celorlalte limbi romanice.

2. Goudet 1976 (p. 197–206) atrage atenţia asupra neajunsurilor împărţirii tradiţionale a limbilor romanice – în orientale şi occidentale – şi susţine că „le classement des langues romanes doit reposer sur une typologie complète comparée de ces langues", punct de vedere prin adoptarea căruia se ajunge la identificarea a trei grupuri: „on est en effet conduit à distinguer un groupe majoritaire qui réunit aussi bien les langues ibériques que le sarde et l'italien, un groupe français et un groupe roumain. Le catalan se rattache au groupe majoritaire" (p. 207).

Una dintre trăsăturile proprii grupului majoritar este, după J. Goudet, absenţa unei serii (a unui „sistem") de vocale mediale („médianes") în poziţie accentuată. Sunt incluse în această categorie atât vocalele [ă], [î] din română, cât şi vocalele anterioare rotunjite din franceză (cf. p. 208: „L'occitan en possède une seule ce qui ne fait pas un système – *y (ü)*, alors que le catalan n'en a pas"). Iată cum este prezentată deosebirea dintre grupul majoritar şi celelalte două grupuri: „Les langues romane du groupe majoritaire ont un système de voyelles toniques comprenant de cinq à sept voyelles, antérieures ou postérieures. Elles n'ont pas de système de médianes, ce qui est le cas, en revanche, du français et du roumain" (p. 207).

Scanned with OKEN Scanner

Părerea lui J. Goudet asupra caracterului „aparte" al sistemului vocalic al românei ne aminteşte de ceea ce afirmase, cu două decenii mai înainte, E. Petrovici (care însă nu include în categoria medialelor sau „medianelor" vocalele de tipul [ü]): „În celelalte limbi romanice nu întâlnim nicăieri seria completă a vocalelor mediale nerotunjite [= /a/, /ă/, cu „completarea" reprezentată de /î/ – *n. n.*], cu toate că ici-colo, în diferite limbi şi graiuri romanice, se rostesc vocale mediale apropiate de *ă* românesc", Petrovici 1956 (p. 6–7). Vom reveni mai departe (5) asupra acestei chestiuni.

Observăm că se ţine seamă de numărul claselor de localizare – ceea ce duce la identificarea unei asemănări între franceză şi română, ambele opuse grupului majoritar –, dar nu şi de numărul claselor de apertură, ceea ce ar fi avut ca rezultat, de exemplu, separarea italienei de spaniolă, întrucât numai în prima dintre cele două limbi există opoziţiile /e/ : /ę/ şi /o/ : /ǫ/. Ar fi fost necesar, credem, să se argumenteze neglijarea unuia dintre cele două criterii. Prin utilizarea amândurora româna standard s-ar fi grupat, în acelaşi timp, cu franceza după un criteriu şi cu spaniola după celălalt (cf. Ernst 1998, p. 761: printre trăsăturile caracteristice ale vocalismului limbii române este menţionată cea numită „3-Stufigkeit des Öffnungsgrades, wie etwa im Spanischen"). În felul acesta clasificarea s-ar fi complicat, iar în afara grupului majoritar – cu patru clase de apertură şi numai două clase de localizare, dacă admitem că port. /ɐ/ nu constituie o clasă (în conformitate cu ceea ce spune J. Goudet despre /ü/ din occitană; v. mai sus) – ar fi rămas nu două, ci trei limbi (româna, franceza şi spaniola).

3. După Muljačić 1983 (p. 96), cele şapte limbi romanice ale căror sisteme fonologice sunt examinate (catalana, franceza, italiana, occitana, portugheza, româna, spaniola) posedă în comun 17 foneme, iar cinci limbi sunt „excentrice", în sensul că în sistemul fiecăreia există cel puţin un fonem care lipseşte din alte sisteme; nu fac parte din categoria acestor „lingue «eccentriche», aventi uno o più fonemi «esclusivi»", catalana şi occitana.

Inventarul fonematic al românei luat în considerare de Ž. Muljačić este cel prezentat de Hess 1975, caracterizat, între altele, prin admiterea existenţei în această limbă a fonemelor semivocalice /e̯/ şi /o̯/, interpretare propusă de noi cu cinci decenii în urmă (Avram 1956, p. 197–201; v. şi Avram 1976, p. 591, unde am arătat de ce socotim că este mai potrivit ca, în transcrierea fonologică, semivocalele să fie notate /ĭ/, /ŭ/).

Foneme exclusive ale românei sunt considerate cele notate /î k' g' e̯ o̯/; este omis /h/, care apare însă, la p. 106, în „matrice binaria del rumeno", şi, bineînţeles, lipseşte din matricele celorlalte limbi (întrucât natura sunetelor corespunzătoare acestui fonem nu este lipsită de importanţă pentru stabilirea asemănărilor şi a deosebirilor dintre limbile romanice, amintim că rom. /h/ se realizează de cele mai multe ori ca fricativă laringală, mai rar ca palatală – numai în anumite contexte – şi tot rar ca velară; lui /h/ nu îi corespunde deci exclusiv sunetul [χ], cum ar rezulta din indicaţiile date de Reinheimer/Tasmowski 1997 (p. 24, 27, 34). Româna ocupă locul al doilea din punctul de vedere al numărului de foneme exclusive (5), după franceză (6) şi înainte de portugheză (3), italiană (1) şi spaniolă (1).

Scanned with OKEN Scanner

După datele prezentate de Ž. Muljačić, prin numărul de foneme exclusive (nu prin calitatea lor!), româna se separă net de occitană (care nu posedă niciun astfel de fonem) şi se apropie cel mai mult de franceză (sau are chiar aceeaşi situaţie, dacă la lista dată în studiul la care ne referim este adăugat rom. /h/), dar ea se grupează atât cu franceza, cât şi cu occitana (v. p. 100) prin faptul că posedă în sistemul vocalic opoziţia corespunzătoare trăsăturii distinctive [±labializat] (în română: /u/ : /î/, /o/ : /ă/). Pe baza celui de al doilea criteriu se obţine deci o clasificare potrivit căreia s-ar putea spune că numărul limbilor „excentrice" este egal cu trei.

În conformitate cu descrierile fonologice pe care se întemeiază Ž. Muljačić, opoziţia corespunzătoare trăsăturii distinctive [±intens] („[±teso]") există în sistemele fonologice a şase dintre cele şapte limbi examinate (face excepţie spaniola). Deosebirea dintre fonemele notate /e̯ o̯ j w/ şi vocalele /e o i u/ din română ar consta în faptul că primele sunt vocale neintense, iar ultimele intense; prin urmare, raportul dintre rom. /e̯/ (= /ĩ/) şi /e/, de exemplu, ar fi identic cu cel dintre /ę/ şi /e/ în catalană, franceză, italiană, occitană şi portugheză (v. Muljačić 1983, matricele de la p. 101–106).

Nu este cazul să discutăm aici problema statutului fonologic al semivocalelor în limba română, cu privire la care ne-am pronunţat în diverse alte locuri (v., în special, Avram 1991, cu bibliografia aferentă), atribuind fonemelor realizate ca [e̯], [o̯] trăsătura distinctivă [–silabic] (vocalele posedă trăsătura [+silabic]). Evident, acceptarea acestei descrieri implică identificarea unui element prin care sporeşte – dacă se poate spune aşa – „excentricitatea" românei, stabilită de cercetătorul citat mai sus pe baza calităţii de foneme exclusive a semivocalelor, a lui /î/ şi a oclusivelor palatale. Asupra semnificaţiei reale a particularităţii reprezentate de semivocale vom reveni mai departe **(5)**. Deocamdată menţionăm doar că nu vedem cum ar putea fi argumentată interpretarea adoptată de Ž. Muljačić (rom. /e̯/, /o̯/ – vocale care posedă trăsătura distinctivă [–intens], ca şi /ę/, /ǫ/ din cele cinci limbi enumerate la sfârşitul alineatului precedent).

4. Înainte de a discuta unele dintre părerile lui H.-M. Gauger cu privire la particularităţile limbii române în domeniul foneticii şi fonologiei, ne declarăm de acord cu distincţia pe care o face acest cercetător între t r ă s ă t u r ă şi e l e m e n t: „Un trait n'est au fond qu'une caractérisation de l'extérieur: on constate tel ou tel trait; c'est un procédé tout à fait légitime. Mais il ne faut pas confondre *trait* et *élément*. Le trait est une caractérisation du dehors, faite par exemple par cet inspecteur général, le linguiste. *Un élément* cependant est quelque chose qui appartient à la langue même, il fait partie de la langue – indépendamment de toute caractérisation" (Gauger 1996, p. 4–5; ca exemple de trăsături sunt date universaliile lingvistice: creativitate, istoricitate etc.).

Cele mai multe dintre elementele specifice românei pe care le enumeră H.-M. Gauger aparţin, cum era de aşteptat, domeniului morfosintaxei (p. 8–15). În lista celor „quelques éléments particuliers au phonétisme du roumain" figurează (cu numerotarea din textul la care trimitem): 1° vocala [î], consoana [h] şi

Scanned with OKEN Scanner

aşa-numitele „sons palatalisés" din forme ca *vezi*, *Bucureşti* (p. 15); 2° alternanţele vocalice; 3° alternanţele consonantice; 4° „le cumul de voyelles, inconnu aux autres langues romanes" (din exemple ca *steaua* reiese că sunt considerate vocale şi semivocalele şi semiconsoanele); 5° „l'articulation particulièrement 'nette' même et surtout des syllabes finales" (p. 16).

Limitându-ne la problema inventarului de sunete şi de foneme, avem de făcut, înainte de toate, observaţia că majoritatea lingviştilor care s-au pronunţat asupra statutului fonologic al segmentului fonetic ortografiat *zi* în *vezi*, de exemplu, susţin că aici avem a face nu cu o consoană palatalizată, ci cu o secvenţă de foneme, în care al doilea element este fie vocala /i/, fie semiconsoana /y/, fie – cum am susţinut şi noi, cu diverse ocazii – fonemul semivocalic /ĭ/. Oricum, putem admite că sunetul nesilabic [^{i}] din forme ca *vezi* este un element specific românei (v. totuşi Avram 2000, p. 71, unde am citat forme de tipul [bẽ^{n}d^{i}] = *vende* din portugheză). Sunt, de asemenea, specifice românei (în sensul că lipsesc din variantele standard ale celorlalte limbi romanice) fonemele /î/ şi /h/ (nu sunetele corespunzătoare considerate ca atare). Vocala /î/ constituie împreună cu /ă/ o serie de foneme inexistentă în celelalte limbi romanice standard (v. şi **2**, unde am reprodus pasaje din lucrări semnate de J. Goudet şi, respectiv, de E. Petrovici).

Ţinând seamă de cele arătate în rândurile precedente şi referindu-ne exclusiv la sunete şi foneme, nu putem decât să fim de acord cu prima dintre concluziile la care ajunge H.-M. Gauger pe baza unor fapte mai ales din domeniul morfosintaxei: „Le roumain est donc – conclusion peu surprenante – une langue romane excentrique, plus encore que le français. Une langue romane pas comme les autres" (p. 17). Distingem aici două concluzii – deşi s-ar părea că partea finală a pasajului reprodus nu conţine decât o reformulare a ceea ce se afirmă în prima parte a lui – şi admitem că româna este, întocmai ca franceza, „excentrică", dar nu şi că este îndreptăţită, la nivelul fonetic sau/şi la cel fonologic, stabilirea unei opoziţii între „le roumain" şi „les autres [langues romanes]"; mai precis, credem că nu se justifică o clasificare prin care româna este separată de toate celelalte limbi romanice, văzute ca un ansamblu unitar.

În aceeaşi ordine de idei, nu ni se pare de prisos să citãm o observaţie pe care o face Hess 1975 (p. 176), după ce stabileşte asemănările şi deosebirile dintre limbile romanice sub aspectul numărului fonemelor vocalice comune şi al celor exclusive în cadrul perechilor formate dintr-o anumită limbă şi fiecare dintre celelalte şase (română – franceză, română – italiană, franceză – italiană etc.; limbile sunt cele examinate de Ž. Muljačić): „Das Französische nimmt insofern eine gewisse Sonderstellung ein, als es – abgesehen von seinem Verhältnis zum Okzitanischen und zum Portugiesischen – immer die Sprache ist, die am weitesten von den anderen Sprachen entfernt ist" (relaţia cu occitana şi cu portugheza este menţionată avându-se în vedere vocalele anterioare labializate şi vocalele nazale). Iată deci un criteriu după care „excentricitatea maximă" este o caracteristică a francezei, nu a românei.

Cu privire la domeniul foneticii şi fonologiei, am înclina să ne declarăm de acord mai curând cu ceea ce spune J. Goudet 1976 (p. 218): „Au plan de notre spécialité, [...] c'est, nous semble-t-il, à partir de la reconnaissance de la tripolarité

Scanned with OKEN Scanner

romane, fruit actuel du passé, que le comparatisme linguistique roman peut prendre toute l'ampleur dont il est susceptible" (cf. p. 217: „en fait il y a fondamentalement deux langues romanes d'un type spécifique, le français et le roumain"). Am văzut însă (2) că „tripolaritatea" identificabilă pe baza prezenței vocalelor anterioare labializate în franceză şi a seriei /î ă/ în română încetează să existe în momentul în care se ține seamă şi de alte elemente, cum ar fi opozițiile de tipul /e/ : /ę/ în sistemele vocalice ale unora dintre limbile romanice. Dacă se recurge, concomitent, la acest criteriu şi la cel al numărului claselor de localizare, se ajunge la separarea românei de franceză şi a spaniolei de catalană, occitană, portugheză şi italiană.

5. Se poate vorbi aşadar despre o „excentricitate" a românei în privința unora dintre elementele din domeniul foneticii şi fonologiei (sunete, foneme, trăsături distinctive), în raport cu un „centru" reprezentat de un grup majoritar, dar nu de toate celelalte limbi romanice. În domeniul care ne preocupă nu a fost identificat, după știința noastră, niciun element „panromanic, cu excepția românei", formulă aplicabilă – şi devenită uzuală – în studiile asupra lexicului (v., de exemplu, Sala 1998, p. 38–42).

Se înțelege că trebuie să se țină seamă şi de absența unui element, cum ar fi clasa de foneme formată din vocale anterioare labializate, inexistentă în română, de exemplu (cf. Gauger 1996, p. 5). Considerăm însă necesar ca semnificația reală a oricărei particularități, deci inclusiv a acelora care constau în absența unui anumit element sau a unei trăsături, să fie evaluată fără a se pierde din vedere faptele de genul celor câteva pe care le vom prezenta în continuare.

Am văzut că printre particularitățile limbii române menționate de J. Goudet figurează alternanțele vocalice (vocală ~ vocală sau vocală ~ diftong), element care, evident, interesează atât fonologia, cât şi morfologia. Poate fi el inclus în lista celor care conduc la calificarea românei drept limbă „excentrică" (în raport cu celelalte sau cu majoritatea celorlalte limbi romanice)? Problema este mai puțin simplă decât s-ar părea şi discutarea tuturor aspectelor ei ne-ar duce prea departe. Credem însă că este cazul să amintim aici „analogiile structurale dintre verbul românesc şi cel spaniol" despre care vorbeşte Copceag 1998 (p. 161), referindu-se la alternanțe cum sunt cele din rom. *joacă – jucăm*, respectiv, din sp. *juega – jugamos* (v. şi p. 162, unde se dau exemple asemănătoare din flexiunea nominală; idiomurile din care provin exemplele sunt româna, portugheza, sarda şi două dialecte italiene; cf. Ernst 1998, p. 762).

În legătură cu particularitățile inventarului de foneme consonantice al românei, considerăm suficient să spunem că, după opinia noastră, relevanța lor este diminuată într-o oarecare măsură de constatarea că sunetele corespunzătoare fonemelor exclusive /h/, /ḱ/ şi /ǵ/ nu sunt cu totul necunoscute celorlalte limbi romanice, sub aspectele lor de astăzi sau din trecut (/ḱ/ şi /ǵ/ nu apar în tabloul fonemelor consonantice ale limbilor romanice prezentat de Reinheimer/Tasmowski 1997, p. 34, ceea ce înseamnă că se adoptă interpretarea conform căreia oclusivele palatale din română sunt variante ale fonemelor /k/, g/). Avem în vedere aici fapte ca evoluția de la lat. *facere* la sp. *hacer*, de exemplu, în cursul căreia s-a produs, la

Scanned with OKEN Scanner

un moment dat, transformarea lui [f] în [h] sau ca prezența în it. *chiaro* a unei oclusive cvasiidentice cu cea din rom. *chiar*. De adăugat că în retoromană – limbă care nu se numără printre cele examinate de Ž. Muljačić – există fonemul /h/ (Kramer 1971, p. 254: „Existența unui fonem /h/ pune limba română și dialectele romanșe (împreună cu unele dialecte franceze din Lorena și Belgia) în opoziție cu toate celelalte limbi romanice").

Se acordă, de obicei – și pe drept cuvânt –, o atenție specială altor două particularități ale românei (deja amintite în paginile precedente): existența fonemului /î/ (respectiv, a unei opoziții între o vocală de tipul rom. [ă] și o vocală mai închisă cu aceeași localizare) și a semivocalelor /ĭ/, /ŭ/, componente ale diftongilor ortografiați *ea*, *oa* (v., de exemplu, acum în urmă, Sala 1998, p. 145–149; Iliescu 2001, p. 46).

În ce privește opoziția /ă/ : /î/, credem că relevanța ei este limitată în două sensuri. Pe de o parte, ea nu este un element propriu românei în ansamblul acesteia; cum se știe, există numai în dialectul dacoromân (care se află la baza limbii standard) și în unele dintre graiurile dialectului aromân (opoziția este, cu siguranță, relativ recentă în primul dintre aceste dialecte – după opinia noastră, posterioară secolului al XVI-lea – și nu avem niciun motiv să presupunem că ea ar fi veche în cel de al doilea; cf. Sala 1976, p. 63; Avram 2000, p. 49–51, 93–94). Pe de altă parte, prezența unei astfel de opoziții nu este un element cu totul necunoscut limbilor romanice occidentale: au fost descrise graiuri portugheze în ale căror sisteme fonologice o vocală centrală semideschisă se opune unui fonem cu o realizare asemănătoare vocalei [î] din română (v. Avram 2000, p. 15–16); poate că nu este de prisos, în acest context, să adăugăm că, în calitate de variantă a unui fonem (sau a unor foneme) din seria vocalelor anterioare, un sunet asemănător cu rom. [î] există și în portugheza standard (p. 14).

Cu privire la diftongii [e̯a] și [o̯a] (și, implicit, la fonemele exclusive /ĭ/, /ŭ/) este de subliniat faptul că la originea lor se află un fenomen (metafonia), incontestabil, general romanic, nu numai în esența lui, ci – împotriva părerii unor cercetători, susținători ai existenței unei deosebiri fundamentale între estul și vestul Romaniei – și în ceea ce privește condițiile în care s-a produs (v., între altele, Sala 1976, p. 195–196; 1998, p. 147–148; Avram 2005, p. 24–29, și bibliografia citată în aceste lucrări). În al doilea rând, plecând de la constatarea că, foarte adesea, se insistă asupra separării apărute între română și limbile occidentale standard ca urmare a faptului că numai în prima au devenit [e̯a], [o̯a] mai vechile vocale deschise [ę], [ǫ] aflate în contextele metafoniei, ni se pare necesar să aducem în discuție importanța unui detaliu referitor la modul în care au apărut cei doi diftongi în forme ca *neagră*, *poartă*. Am prezentat argumente în favoarea explicației potrivit căreia acest fenomen este strâns legat de sinereza produsă, la o dată anterioară, în forme de tipul *vulpea* ([e] + [a] > [e̯a]) și legată, la rândul ei, de o particularitate a românei care ține de gramatică: postpunerea articolului definit (Avram 2005, p. 51–54, 107). Dacă așa stau lucrurile, înseamnă că diftongii [e̯a] și [o̯a], considerați de cvasiunanimitatea cercetătorilor drept elemente care ilustrează caracterul particular al foneticii și fonologiei limbii române, reprezintă în realitate

Scanned with OKEN Scanner

doar consecința unei „excentricități" structurale neîndoielnice, dar situată la nivelul unităților lingvistice semnificative, nu la cel al unităților distinctive (al fonemelor).

6. Vom încerca, pe baza celor arătate în paginile precedente, să formulăm câteva concluzii.

Din punct de vedere tipologic, în funcție de numărul și de natura criteriilor după care se fac clasificările limbilor romanice standard actuale, româna apare cel mai adesea ca o limbă „aparte" sau chiar „cu totul aparte" sub aspect fonetic și fonologic. Se ajunge însă la rezultate sensibil diferite în momentul în care sunt luate în considerare și fazele mai vechi din evoluția limbilor în cauză și dialectele acestora.

În vederea obținerii unei imagini veridice a ceea ce se numește în mod curent „locul limbii române între limbile romanice" – în cazul nostru, din punctul de vedere al foneticii și fonologiei –, clasificărilor tipologice efectuate cu respectarea limitelor domeniului și într-un cadru strict sincronic trebuie să li se alăture clasificările, grupările și separările care țin seamă de relațiile dintre nivelurile limbii, de diacronie și de variația diatopică în interiorul aceleiași limbi.

Prin operațiile din cea de a doua categorie se ajunge la descoperirea unei serii de elemente și trăsături comune românei în ansamblul ei (ori unora dintre variantele ei diacronice sau diatopice) și unora dintre celelalte idiomuri romanice (limbi standard, dialecte, graiuri).

BIBLIOGRAFIE

Avram, Andrei, 1956, *Contribuții la studiul fonologiei limbii române*, în SCL VII, 3–4, p. 193–204.

Avram, Andrei, 1976, *Trăsăturile distinctive ale fonemelor limbii române literare*, în SCL XXVII, 6, p. 577–599.

Avram, Andrei, 1991, *Cu privire la statutul fonologic al semivocalelor, semiconsoanelor și pseudovocalelor în limba română*, în SCL XLII, 5–6, p. 213–228.

Avram, Andrei, 2000, *Studii de fonologie romanică*, București.

Avram, Andrei, 2005, *Metafonia și fenomenele conexe în limba română*, București.

Copceag, Dumitru, 1998, *Tipologia limbilor romanice (în comparație cu limbile germanice și slave) – și alte studii lingvistice –*. Ediție de Ion Mării și Nicolae Mocanu, [Cluj-Napoca].

Ernst, Gerhard, 1998, *Kontrastive Untersuchungen I. Rumänisch und andere Sprachen. Analyses contrastives I. Grammaire contrastive du roumain*, în *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*. Herausgegeben von/Édité par Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt. Band/Volume VII. *Kontakt, Migration und Kunstsprachen. Kontrastivität, Klassifikation und Typologie. Langues en contact, langues des migrants et langues artficielles. Analyses contrastives, classification et typologie des langues romanes*, Tübingen, p. 757–778.

Gauger, Hans-Martin, 1996, *Les particularités de la langue roumaine*, în Maria Iliescu/Sanda Sora (Hrsg.), *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik. Akten des Internationalen Kolloquiums der Südosteuropa-Gesellschaft und des Instituts für Romanische Philologie der Univeristät München. Tutzing 30.3.–2.4.1993*, Veitshochheim bei Würzburg, p. 1–17.

Goudet, Jacques, 1976, *La romanité orientale: considérations méthodologiques*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität" III, p. 197–218.

Hess, Zita, 1975, *Typologiscer Vergleich der romanischen Sprachen auf phonologischer Basis*, Berna/Frankfurt/M.

Scanned with OKEN Scanner

Iliescu, Maria, 2001, *Caratteristiche tipologiche del romeno nell'ambito delle lingue romanze*, în *Studi linguistici alpini in onore di Giovan Battista Pellegrini*, Florenţa, p. 45–51.
Kramer, Johannes, 1971, *Unele paralele între limba română şi două dialecte alpine (sursilvan şi badiot)*, în CL XVI, 2, p. 253–257.
Muljačić, Žarko, 1983, *I tratti distintivi intrinseci come criterio per una classificazione delle lingue romanze*, în *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach (con motivo de sus XXV años de docencia en la Universidad de Oviedo)*. V, Oviedo, p. 93–112.
Petrovici, Emil, 1956, *Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, Bucureşti.
Reinheimer, Sanda/Tasmowski, Liliane, 1997, *Pratique des langues romanes*, Paris/Montréal.
Sala, Marius, 1976 , *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris.
Sala, Marius, 1998, *De la latină la română*, Bucureşti.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti
Calea 13 Septembrie nr. 13

Scanned with OKEN Scanner

PROIECȚIA VERBALĂ A VIITORULUI ÎN MENTALUL COLECTIV ROMÂNESC. OBSERVAȚII PE MARGINEA UNOR FRAZEOLOGISME DIN LIMBA ROMÂNĂ

ROXANA-MAGDALENA BÂRLEA

Modul de a gândi şi a simţi al unui popor se reflectă foarte bine, cum ştim, în expresiile (mai mult sau mai puţin) fixe ale limbii, în proverbe, zicători, metafore consacrate, sintagme recurente, în diverse combinaţii de cuvinte, pe scurt, în acele clişee verbale care sintetizează rezultatele unor lungi experienţe colective, pe de o parte, şi achiziţiile lingvistice ale comunităţii vorbitorilor respectivi, pe de altă parte. În paginile de faţă ne propunem să analizăm imaginea poporului român despre viitor, în cadrul uneia dintre dimensiunile definitorii ale gândirii şi existenţei umane – percepţia timpului. Studiul nostru face parte dintr-un proiect mai amplu, în care încercăm să detaşăm nuanţe diferite ale conceperii viitorului (speranţă, teamă, încurajare etc.) prin raportare la tipurile de structurare pragmatico-lexico-morfologică a timpului viitor în limba română: V_1 – *voi face*, V_2 – *oi face*, V_3 – *o să fac*, V_4 – *am să fac*[1].

Problematica viitorului, ca timp verbal, dar şi ca tipar mental, a atras atenţia lingviştilor şi a filosofilor, în egală măsură, prin marea diversitate a formelor de exprimare şi a uzurilor sale[2].

În cele ce urmează ne vom limita la un anumit grup de proverbe, adică la enunţuri de tip popular, structurate în fraze bimembre, în care cel puţin unul dintre cele două verbe-predicat are forma V_1[3], adică este un viitor analitic, constituit cu auxiliarul *a voi* + infinitivul verbului de conjugat. Din aserţiunile respective, construite pe baza unui „verb-pivot" la timpul V_1, se desprind nuanţele obişnuite ale viitorului ca timp verbal şi, implicit, ca expresie a unui mod de a gândi. O atare utilizare a verbelor-predicat de tip V_1 determină, după părerea noastră, o formă specifică de organizare a frazei româneşti, detectabil prin raportare la alte limbi

---

[1] Cf. Bârlea, 2003.

[2] Pentru domeniul românesc şi romanic, cf., în special, Cuniţă, 1989; Sala, 1998; Călăraşu, 2001; Zafiu, 2001 ş.a. Studii pertinente asupra relaţiei dintre formele şi sensurile viitorului verbal românesc, din perspectivă romanică, mai ales prin raportare la limba franceză, au realizat Reinheimer Rîpeanu, 1994; Cuniţă, 2006; Berea-Găgeanu, 1974; Pană Dindelegan, 1974; Iliescu, 2000. În ceea ce priveşte abordarea filosofică a problemei timpului şi mentalul românesc, cf. Vulcănescu, 1991; Bernea, 2005 ş.a.

[3] De analiza expresiilor cu celelalte forme de viitor, V_2, V_3 şi V_4, ne ocupăm într-un alt studiu (sub tipar).

Scanned with OKEN Scanner

romanice, pe de o parte, dar şi la universaliile logice şi lingvistice, ale conduitei umane în general, pe de altă parte. Similitudinile şi diferenţele pertinente pot fi decelate prin analiza sintactică, morfologică, lexico-semantică, stilistică şi pragmatică a unui număr relativ redus de exemple, căci caracterul de clişeu al acestora permite generalizarea concluziilor, fără riscul de a formula interpretări abuzive.

Micul corpus de texte pe care l-am selectat aici este extras din câteva lucrări de referinţă în ceea ce priveşte paremiologia românească (de exemplu, Zanne, 2003–2004/1895–1903, I. Hinţescu, 1985 ş.a.), precum şi din instrumentele lexicografice de specialitate, monolingve şi bilingve (Gorunescu, 1975; Dumistrăcel, 2001; Şodoleanu-Silvestru, 2002 ş.a.):

(1) *Cum îţi **aşterni**, aşa **vei dormi**.*
(2) *Cum **vei săra**, aşa **vei mânca**.*
(3) *Cât **vei da**, atât **vei lua**.*
(4) *Ceea ce **vei semăna**, aceea **vei secera**.*
(5) *Cu ce măsură **măsori**, cu aceea ţi **se va măsura**.*
(6) *Ce **înveţi** la tinereţe, aceea **vei şti** la bătrâneţe.*
(7) *Cu şchiopul împreună de **vei locui**, **te înveţi** şi tu a şchiopăta.*
(8) ***Spune**-mi cu cine trăieşti şi-ţi **voi spune** cine eşti.*
(9) *Cel ce **umblă** cu cei învăţaţi, învăţat **va fi**, iar cel ce **merge** cu cei fără minte, **cunoaşte-se-va**.*
(10) *Cine **scoate sabia**, de sabie **va pieri**.*
(11) *Cine **fură** azi un ou, mâine **va fura** un bou.*
(12) *Când la mijloc **vor fi banii**, nu se mai **întreabă** anii.*
(13) *Dacă de Bobotează **bate crivăţul**, **vor fi roade** bogate.*
(14) ***Bate** şi ţi se va **deschide**, **cere** şi ţi se va **da**!*
(15) ***Caută** şi **vei afla**!*
(16) *Apă limpede până **nu vei vedea**, cea tulbure **n-o vei lepăda**.*
(17) *Fata pân' **vei mărita**, zile negre **vei avea**.*

Încă de la prima vedere, *din punctul de vedere al conţinutului*, ca semnificaţie filosofică, se observă că toate aceste expresii redau ideea de *certitudine*, care trimite la o anumită latură a problematicii viitorului, conceput mai degrabă ca timp real, concret, cu aproximativ acelaşi statut ca şi trecutul şi prezentul, o urmare firească a faptelor prezente, şi nu doar un timp ipotetic, virtual[4]. In cazurile de faţă este vorba despre certitudinea care provine din acumularea unei experienţe milenare, concentrate în observaţii şi concluzii cu caracter aproape legic: dacă în prezent (într-un viitor apropiat) se întâmplă (faci) un lucru, atunci în viitor (mai mult sau mai puţin depărtat) va rezulta o anumită consecinţă. Judecăţile de tipul *„dacă ... atunci"* etc., chiar dacă sunt redate prin structuri logice şi temporale implicite, dovedesc sedimentarea unui sistem de predicţii bazate pe cunoaşterea semnificaţiilor unor anumite comportamente umane sau ale unor manifestări ale naturii:

14) *Bate* şi [sigur] ţi *se va deschide!*

[4] Pentru problematica viitorului, cf. Guillaume, 1965, Martin, 1981 etc., pentru o sinteză, Bârlea, 2003.

Scanned with OKEN Scanner

13) *Dacă de Bobotează bate crivățul,* [atunci] [sigur] *vor fi roade bogate.*

Din punct de vedere formal, prima întrebare pe care trebuie să ne-o punem este cea referitoare la caracterul popular, oral, colectiv şi anonim al acestor frazeologisme, deoarece numai în acest caz putem vorbi despre reflectarea mentalităţii colective specifice unui popor. Întrebarea este impusă de tipul auxiliarului cu care se construieşte timpul viitor al verbelor din exemplele selectate, căci V_1 este considerat, în general, tipic pentru limba literară standard. Răspunsul este, totuşi, afirmativ. Pe de o parte, gramaticii au stabilit încă de mult timp că V_1 are acelaşi grad de reprezentare şi în variantele/nivelurile arhaice, populare, regionale ale limbii, ca şi în româna literară. Pe de altă parte, culegerile de folclor dovedesc vechimea şi larga răspândire populară a proverbelor, zicătorilor, expresiilor cu caracter paremiologic, chiar dacă deseori sursele directe care probează circulaţia populară sunt dublate de surse livreşti[5].

Odată stabilite aceste detalii, ne rămâne să analizăm cum funcţionează enunţurile respective, grupate în jurul „centrului verbal"[6] de tip V_1.

La nivel sintactic, avem de-a face cu fraze bimembre, uneori dublate simetric, ca în (9) şi (14), sau dezvoltate într-o perioadă sintactică, precum în (8), alcătuite dintr-o propoziţie principală, regenta unei propoziţii subordonate de diverse tipuri: subiectivă – (9), (10), (11); atributivă – (4), (5), (6); circumstanţială de mod (propriu-zisă şi cantitativă) – (1), (2), respectiv (3); temporală – (12), (16), (17), cea dintâi având şi o nuanţă condiţională, aşa cum (13) este formal o condiţională, dar ideea de temporalitate este foarte clar exprimată. Aceleaşi nuanţări apar în (8), (14), (15), care formal sunt fraze alcătuite din propoziţii principale aflate în raport de coordonare copulativă, dar în care ca sens se poate sesiza nuanţa condiţională: [dacă îmi spui, dacă baţi etc.] ... *îţi voi spune, ţi se va deschide* etc.

Ideea de *succesiune în timp* domină însă întregul corpus, căci ea reflectă *relaţia logică de tip cauză-efect* care reprezintă esenţa tuturor acestor fraze.

---

[5] I. A. Zanne, 2003–2004, marchează cu simboluri diferite proverbele culese: a) direct de la informatorii-ţărani din satele româneşti; b) din studiile de specialitate sau culegeri (Miklosich, Papahagi, Hinţescu etc.), c) din opere literare mai mult sau mai puţin originale (Anton Pann), d) pe cele de provenienţă incertă, creaţii *ad-hoc*, neconfirmate în privinţa circulaţiei în mase largi de vorbitori. Fenomenul „repunerii în circulaţie" a unor asemenea mostre de tezaur al înţelepciunii populare este ilustrat foarte bine prin cărţile lui Anton Pann. Autorul culege şi sistematizează corpusul popular, redându-l circulaţiei, cu mici intervenţii, dar pe o nouă cale, cea scrisă, cu impact tot mai puternic – în epocă – asupra conştiinţei vorbitorilor („de la lume adunate şi iarăşi la lume date"). Acelaşi fenomen este reprezentat de expresiile de origine biblică, deosebirea constând în vechimea mult mai mare atestată, precum şi în răspândirea cvasiuniversală a judecăţilor respective şi a formelor corespunzătoare (prin traduceri, calchieri etc.). Dintre exemplele selectate de noi, prima parte din (14) se regăseşte în *Noul Testament, Matei,* 7, 7 şi a doua în *Luca,* 11, 9. Fraza (3) este o simplificare generalizatoare de tip popular a versetelor din *Vechiul Testament, Osia,* 8, 7: „Ei seamănă vânt şi vor culege furtună" (cf. *Biblia sau Sfânta Scriptură,* Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982), referitoare la evreii samariteni. Pentru (10), cf. *Vechiul Testament, Ieremia,* 12,2 şi *Noul Testament, Matei,* 26, 52; *Faptele Apostolilor* 13,10. Exemplul (9) face parte din *Proverbele lui Solomon*. Pentru relaţia expresii biblice/expresii populare, cf. Slave, 1991, p. 95–102, şi Teleoacă, 2005.

[6] Termenul de „centru verbal", organizator al contextului sintactic, este preluat de la Pană Dindelegan, 1994, p. 108–144.

Scanned with OKEN Scanner

Succesiunea cronologică este realizată, în primul rând, prin timpul verbal al predicatelor din P_2, adică de membrul principal (m_2) al enunțului și, în al doilea rând, prin toate celelalte elemente focalizate de centrul verbal în discuție. Puterea de influență a acestuia iradiază și spre P_1, determinând o structură simetrică relativ fixă a întregii fraze. Judecățile exprimate prin (1) ... (17) se ordonează pe o axă temporală orientată pe sensul *prezent (viitor)* → *viitor*, cu mici variații posibile de la un exemplu la altul, și printr-un inventar redus și relativ stabil de mijloace morfosintactice, lexico-semantice și stilistice. Practic, aceste mijloace sunt:

– valorile temporale ale verbelor-predicat;
– conectorii și elementele corelative;
– sistemul relațional (subiectul, diverse complemente);
– valorile logico-semantice și gramaticale ale cuvintelor-cheie;
– conotațiile stilistice ale construcțiilor frazeologice.

Baza acestor structuri – stabile, simetrice, memorabile – este *jocul timpurilor verbelor-pivot*. Analizate strict morfologic, există trei categorii de raporturi temporale între membrii frazelor de mai sus:

a) prezent/viitor (p/v):
(1) *așterni/vei dormi*
(5) *măsori/se va măsura*
(6) *înveți/vei ști*
(8) *spune/voi spune*
(9) *umblă/va fi; merge/cunoaște-se-va*
(10) *fură/va fura*
(13) *bate/vor fi*
(14) *bate/se va deschide*
(15) *caută/vei afla*

b) viitor/viitor (v/v):
(2) *vei săra/vei mânca*
(3) *vei da/vei lua*
(4) *vei semăna/vei secera*
(16) *vei vedea/vei lepăda*
(17) *vei mărita/vei avea*

c) viitor/prezent (v/p):
(7) *vei locui/te înveți*
(12) *vor fi/întreabă*

De fapt, toate cele 17 enunțuri sunt construite pe o succesiune logică, de la m_1 – propoziția subordonată, care exprimă o circumstanțială, o atribuire a unei calități, subiectivități etc., la m_2 – propoziția principală, care exprimă realizarea acțiunii, manifestarea stării determinate prin m_1[7].

Schema tipică este p/v, justificată și logic și gramatical, dovadă fiind faptul că grupa a) este cel mai frecvent ilustrată în textele reprezentative. Exemplele din alte limbi confirmă această constatare: fr. *Celui qui sème le vent moissonnera la tempête*.

[7] Cf. Moeschler, 2000.

Scanned with OKEN Scanner

Grupele b) şi c) ar putea fi excepţiile care confirmă regula, dar în realitate sunt false excepţii. Cele cinci propoziţii de la grupa b), în care m_1 este construit cu viitorul, se află sub incidenţa regulilor simetriei sintactice şi a atracţiei formelor, obişnuite în expresiile fixe din stilul paremiologic. V_1 de aici poate fi înlocuit cu formele corespunzătoare de prezent, fără ca înţelesul frazei să se schimbe, căci distanţa în timp dintre cele două acţiuni, stări etc. rămâne aceeaşi, dominată de logica succesiunii, a consecinţei. În acelaşi fel, se poate face proba inversă la grupa c), unde verbele din m_2 pot fi puse la viitor, fără a se modifica sensul întregului enunţ, pentru că timpul logic al verbului-pivot din m_2 este un *prezent „continuu", gnomic,* de asemenea tipic în formulele cu valoare de generalizare a unor experienţe umane. Aşadar, indiferent de variaţiile impuse de factorii externi (simetria sintactică, rima, constrângeri prozodice etc.), schema raporturilor temporale ale verbelor-pivot din astfel de fraze rămâne aceeaşi: *m_1 prezent (etern) → m_2 viitor (cert).*

Conectorii şi elementele corelative precizează relaţia de succesiune logică şi gramaticală exprimată prin centrele verbale, îmbogăţind schema formulelor (relativ) fixe în care se perpetuează, în timp şi spaţiu, respectivele adevăruri general acceptate. Cei dintâi oferă indicii despre circumstanţele sau atribuirea unei calităţi sau a unui agent acţiunii/stării din m_1, iar corelativele întăresc ideea de consecinţă logică şi, implicit, temporală indusă acţiunii/stării din m_2: *când, până (nu), de (când; cine, cel ce; cum ... aşa; cât ... atât, ceea ce ... aceea, cu ce ... cu aceea* etc.

m_1 [P_1] – în circumstanţele – prin subiectul – prin atributele determinanţilor	→	m_2 [P_2] se manifestă într-un anumit fel (şi numai în acel mod)

Există în seria citată mai sus trei abateri de la schema tipică subordonată – principală (regentă). Exemplele (8), (14) şi (15) reprezintă, cum am văzut, coordonate copulative realizate prin conjuncţia *şi*. Din punctul de vedere al logicii sintactice, m_1 din aceste fraze exprimă, de fapt, tot o circumstanţială, redată în stilul colocvial, cu obişnuita economie a mijloacelor de expresie din vorbirea populară: *[Dacă] îmi spui cu cine trăieşti[1]/ îţi voi spune cine eşti[2]/; [Dacă] baţi [1]/ ţi se va deschide[2]/* etc. În cazul lui (8) există şi variante atestate cu o subordonată finală: ***Spune-mi[1]/ (cu cine trăieşti), ca să-ţi spun[2]/ (cine eşti).*** Toate aceste relaţii sunt redate în exemplele selectate de noi la (8), (14), (15) prin acel *şi* polisemantic şi, în consecinţă, extrem de frecvent în vorbirea cotidiană[8]. Nu numai prin valorile sale adverbiale („imediat", „îndată" etc.), ci şi prin cele strict conjuncţionale, *şi* marchează succesiunea în timp (ex. *Deschide uşa şi intră*, cf. DEX, s.v.). Aşadar, indiferent de nuanţa circumstanţială (condiţie, finalitate etc.), succesiunea logică

[8] Polivalenţa semantică, morfosintactică şi stilistică a lui *şi* îl plasează pe primul loc în ierarhia indicilor de frecvenţă a cuvintelor din limba română, cf. Juilland *et al.*, 1965, s.v.

Scanned with OKEN Scanner

redată concentrat şi pregnant prin această conexiune de tip popular impune şi o succesiune în timp: *Bate şi* [*apoi, îndată, cândva*] *ţi se va deschide* etc.

Sistemul relaţional focalizat de centrul verbal, respectiv ierarhizarea funcţiilor sintactice şi complinirile logico-semantice dispuse de acesta se încadrează în aceeaşi schemă a succesiunii temporale, întărind-o şi nuanţând-o.

Adverbele, substantivele etc. cu funcţii de complemente circumstanţiale de timp, dar şi complemente directe, indirecte, instrumentale etc., pe de o parte, şi subiectele (şi atributele acestora), pe de altă parte, reprezintă structura de suprafaţă creată pe suportul verbelor-pivot. Termenii de tipul *azi/mâine, tinereţe/bătrâneţe, apă limpede/apă tulbure* etc. se încadrează într-o întreagă strategie morfosintactică şi stilistică, asigurând unitate şi pregnanţă ideii de consecinţă logică, respectiv de proiecţie în viitor a acţiunilor/stărilor exprimate prin cuplurile verbale respective. Analiza acestor mijloace trebuie făcută în context şi nu prin separarea elementelor constitutive, aşa încât vom reveni asupra lor după parcurgerea celorlalţi indicatori ai ideii de temporalitate, *recte* de viitor.

Deocamdată, zăbovim puţin asupra termenilor cu maximă încărcătură logico-semantică din propoziţiile care alcătuiesc relaţia m_1/m_2. Le numim cuvinte-cheie, deoarece în ele se concentrează imaginea care redă efectele timpului, conform experienţei vorbitorilor.

Evident, în multe cazuri, aceste cuvinte-cheie sunt chiar verbele-pivot: *a bate/a deschide, a cere/a da, a căuta/a afla.* Situaţia este valabilă pentru propoziţiile simple.

Pe măsură ce propoziţiile m_1 şi m_2 sunt mai dezvoltate, esenţa mesajului se redistribuie, difuzându-se (şi) spre celelalte elemente ale grupului verbal, aşa cum l-am analizat mai sus. Astfel, apar:

– conectori + verb: *cum ... aşterni/aşa vei dormi; cât vei da/atât vei lua* etc.

– diverse compliniri sintactice sau lexico-semantice (complement – direct, indirect, circumstanţial; subiect, nume predicativ, elemente nominale din structura locuţiunilor verbale etc.): *ou/bou; ce*[9]*/aceea; cu cine/cine (eşti); cu cei învăţaţi/învăţat (va fi); banii/anii* etc.;

– uneori, accentul logic se deplasează până la nivelul determinanţilor adjectivali ai componenţilor sintactici ai grupului verbal: *fata/zile negre; apă limpede/apă tulbure* etc.

Caracteristici frazelor mai dezvoltate, asemenea termeni dezechilibrează uneori axa sintagmatică a enunţului, căci aduc în relaţia cauză-efect cuvinte cu funcţii diferite: *fata* (c.d.)/*zile negre* (c.d. + atr.); *banii* (sb.)/*anii* (c.d.); *cu cine* (c.soc.)/*cine* (n.p.) etc. De fapt, simetria generală se reface fie prin valorile lexico-semantice figurate ale termenilor respectivi, fie prin alte elemente implicite, sesizabile la un nivel mai profund, pe axa paradigmatică. În primul caz, *zile negre* trebuie luat ca o metaforă, dacă nu chiar ca o locuţiune, pentru noţiunea de *necaz*, prin urmare, ca o singură unitate morfosintactică şi semantică, ceea ce înseamnă că echilibrul sintactic funcţionează *fată/necaz*. În multe alte cazuri acţionează un

[9] *Ce* este şi conector.

Scanned with OKEN Scanner

sistem de conotații care justifică diferențele de relație sintactică dintre cele două nuclee verbale și cuvintele-cheie corespunzătoare.

Cu aceasta, am ajuns la *contextul stilistic*, elementul structural cel mai difuz, dar și cel mai prezent în aceste construcții cu V_1, după cum am fost deja obligați să constatăm în secvențele analizate până acum. Adresându-se, în egală măsură, rațiunii și sensibilității receptorului, construcțiile frazeologice de orice fel reflectă în cel mai înalt grad virtuțile expresive ale unei limbi[10].

Cea mai pertinentă trăsătură stilistică este *simetria*, realizată practic prin toate celelalte componente ale mesajului (morfosintaxă, semantică) și potențată prin efecte suplimentare mai mult sau mai puțin explicite. De la structura sintactică de suprafață (perioada din (9) sau simplele înlănțuiri din (1)–(6), (14)–(15) etc.) până la subtile reflexe din mesajul subliminal, arsenalul stilistic implicat potențează în mod eficient exprimarea modului de a concepe viitorul în limba română.

Astfel, *prin dialectica formală a pozitivului și a negativului* în cei doi membri ai frazei bazate pe V_1 se construiește, de fapt, un *enunț liniar pozitiv*. Am arătat deja că predicțiile bazate pe cunoștințele enciclopedice, formulate în relațiile logice de tip „dacă A ... atunci B", exprimă o certitudine a manifestărilor umane sau naturale pe scara temporală prezent–viitor.

Enunțul, în întregul său, este totdeauna unitar-pozitiv, chiar dacă indicatorii modali pot fi negativi, neutri etc. Când negația este explicită, impresia creată poate contrazice afirmația de mai sus. Frazele cu $m_{1,2}$ distribuiți după modelele +/– și –/–, din exemplele (12) și (16), se pot converti ușor în modele liniar-pozitive, prin reconstrucții operate după modelele logice care dirijează relațiile sintactice: [„De vreme ce este vorba despre bani, întrebările despre ani sunt inutile"] (12); [„Vei lepăda apa tulbure, numai când o vei vedea pe cea limpede"] (16).

Logica aristotelică, precum și cea matematică, susțin această reconstrucție, căci „–" + „–" = „+".

Se întâmplă și invers, ca o frază formal pozitivă să aibă un indicator implicit negativ: [„Până nu-ți vei mărita fata, vei avea zile negre"] (17), după modelul –/+. Proverbul se regăsește, de altfel, în această variantă, în numeroase surse (cf. Zanne, 2003–2004, s.v.). În toate cazurile, este vorba fie despre acceptarea dublei negații și a negației redundante de către limba română, fie despre negații mascate, negații expletive[11]. Exemplele de acest fel sunt foarte numeroase în stilul paremiologic și frazele cu un membru negativ, dar care exprimă o afirmație generală (judecată liniar pozitivă), se întâlnesc în orice limbă, indiferent dacă acceptă doar parțial sau nu acceptă deloc dubla negație: fr. *Etre trop pressé ne fera pas le jour se lever* etc.

Corespondența perfectă dintre prezent și viitor (acțiune, stare, existență) poate fi redată fie prin reluarea verbului-pivot (*măsori – se va măsura, spune – voi spune, fură – va fura*), ceea ce în plan logic și ontologic exprimă gradul suprem al corespondenței – identitatea –, fie prin diverse tipuri de organizare semantică

---

[10] Primele studii teoretice asupra frazeologismelor au fost organizate chiar de necesitățile analizei stilisticii sintactice, mai ales în contextul traducerilor, implicit din perspectiva contrastiv-tipologică (cf. Șodoleanu-Silvestru, 2002, p. 5–7).

[11] Cf. Berceanu, 1999, passim; Zafiu, 2005.

Scanned with OKEN Scanner

bazate pe incluziune (hiponimie, hiperonimie), care exprimă consecința logică, strânsa relație cauză–efect: *bate – se va deschide, caută – vei afla, cere – se va da, vei semăna – vei secera, vei așterne – vei dormi* etc. Acest gen de relații logice se extind, cum arătam mai sus, și la nivelul conectorilor și al elementelor corelative (*sabia–sabie*, respectiv *cum–așa, cât–atât, ce–aceea* etc.).

În aceeași serie intră complementele interne, solidaritățile lexicale, sinonimiile sau chiar doi termeni aparținând aceleiași supraordonate: *cu măsura (măsori) – se va măsura, șchiopul – șchiopăta, trăiești – ești, vei da – vei lua, cei învățați – cei fără minte, limpede – tulbure.*

În toate aceste relații funcționează mecanisme logico-semantice care, deși sunt atât de subtile încât sunt deseori trecute cu vederea în analizele stilistice, au mare impact asupra organizării topice, gramaticale și lexico-semantice a structurilor frazeologice în discuție. Astfel se verifică acțiunea „legii membrilor crescători", prezentată de M. E. Lindholm (1931) și analizată sub noi aspecte de J. Marouzeau (1933), focalizată în mod evident de relația dintre cele două centre verbale P/V. Mai exact, evoluția de la prezent la viitor induce, în cadrul relațiilor gramaticale și semantice semnalate mai sus, trecerea de la termenul-bază la cel derivat, de la forma simplă la cea mai complexă, în cazul homolexelor (cf. *șchiopul/șchiopăta* etc., cf. *supra*), apoi trecerea de la termenul considerat mai puțin important la cel mai important, de la mic la mare, de la pozitiv la negativ etc., în cazul heterolexelor evocate mai sus pentru diverse relații de solidaritate lexico-semantică: hiponimie, antonimie etc. (*ou/bou, limpede/tulbure, a învăța/a ști* etc.). Ultimul exemplu citat, aparținând relației logice cauză-efect (act/consecință), general valabil pentru construcțiile cu V_1, ilustrează ceea ce anticii numeau „ordinea naturală" (începutul/sfârșitul, masculinul/femininul etc.) sau „ordinea gramaticală" (topica S-P etc.), cf. și *vei semăna/vei secera, vei da/vei lua, -mi/-ți* etc.

La toate aceste valori expresive se adaugă efectele eufonice: izofoniile, rima, ritmul, armonia metrică. Acest arsenal stilistic, gramatical și logico-semantic se manifestă solidar, într-o structură unitară, în care absența sau funcționarea parțială, atipică, a unui element este totdeauna compensată de supralicitarea altui element. Rezultatul constă în forma perfectă, memorabilă, care redă un adevăr cu caracter general valabil.

Fraza (13) reprezintă un exemplu tipic de exprimare metaforică a relației temporale din seria V_1:

– Verbele-pivot fac parte din grupa v/v, dar viitorul din m_1 poate fi înlocuit cu prezentul „continuu" (*va bate = bate*), fără să se schimbe înțelesul judecății dintr-o frază standard de acest tip.

– Conectorul din m_1 (*dacă*) marchează foarte bine relația cauză-efect, desfășurarea în timp a acesteia fiind subînțeleasă, motiv care ar permite înlocuirea lui cu unul specific temporal (*când* etc.), ca în (12), (16), (17). Nu a fost folosit un astfel de element de relație întrucât tot restul propoziției este dominat de indicatori temporali.

Scanned with OKEN Scanner

– Determinanții circumstanțiali dezechilibrează formal enunțul, deoarece numai în m_1 apare un complement circumstanțial de timp, exprimat prin substantiv propriu în Ac., precedat de prepoziție *(de Bobotează)*, corespondentul său din m_2 fiind sintetizat în cuvântul-cheie *roade*.

– Cuvintele-cheie, aflate în relație directă cu verbele-pivot la viitor, reechilibrează formal și logic construcția: subiect – V_1 (m_1)/subiect – V_1 (m_2). Ambele sugerează etape succesive ale timpului prin valorile lor figurate (sinecdocă, metonimie): *crivățul/roade*.

– Lipsesc efectele metrice, lipsește rima – elementele obișnuite în structurile frazeologice etc.

În întregul său însă, fraza este la fel de expresivă, dacă nu chiar mai poetică decât altele din seria V_1. În structura formală există, totuși, un ritm interior și un echilibru prozodic. Deficitul celorlalte efecte (eufonia etc.) este compensat de marea încărcătură metaforică a cuvintelor din sistemul relațional al nucleelor verbale. Stilul aluziv nu reprezintă o dificultate pentru receptorul român, deoarece înțelegerea se încadrează între niște parametri tipici ai mentalului colectiv tradițional: *de Bobotează* este un reper clasic în cronologia vorbitorului de limbă română, însemnând „miezul iernii", jumătatea anotimpului rece, chiar, mai precis, ziua cea mai friguroasă a anului (cf. expresia *gerul Bobotezei*). În m_2, determinarea circumstanțială (temporală) explicită este preluată de cuvântul-cheie *roade*, care înseamnă, implicit, „vară" și, mai ales, „toamnă". Termenul sintetizează metaforic caracteristicile temporale, echilibrând în m_2 cele două determinări, și ele metaforice, din m_1: *Bobotează, crivățul*. Așadar, reperele temporale „iarnă-vară", „iarnă–toamnă" sunt exprimate figurat prin manifestările meteorologice, prin manifestările naturii, specifice ciclurilor agrare din calendarul tradițional românesc. Proiecția viitorului din propoziția principală a frazei se realizează printr-o formulare scurtă, dar foarte încărcată în sugestii, care valorifică bogatele resurse mentale și lingvistice ale comunității vorbitorilor români.

Fraza (11) este exemplul care reprezintă, credem, perfecțiunea logică, gramaticală și expresivă a structurilor paremiologice cu verbe la viitor de tip V_1. Este singurul exemplu, dintre cele 17 selectate de noi pentru seria V_1, în care nu apare nicio abatere de la „regulile" gramaticale, logico-semantice și stilistico-retorice pe care și le-au autocreat expresiile de acest tip. De aici provine impresia de simplitate, pe de o parte, și de profunzime, pe de altă parte. De fapt, nu este doar o impresie: cum bine se știe, adevărurile profunde se exprimă întotdeauna în forme simple. Iată care sunt componentele acestei structuri, esențializată la maximum:

– Verbele-pivot din cei doi membri ai frazei respectă fără niciun artificiu (inversiuni, valori modale implicite, absența predicatului etc.) relația tipică p/v, simetria mergând până la identitatea lexicală a acestora: *fură/va fura*.

– Mărcile temporale suplimentare din sistemul relațional al centrilor verbali sunt și ele „clasice" – complement circumstanțial de timp exprimat prin adverb de timp, care indică fără dubii succesiunea cronologică: *azi/mâine*. Conotațiile acestor mărci dublează perfect relația verbală p/v: *azi* = prezent; *mâine* = viitor.

Scanned with OKEN Scanner

– Cuvintele-cheie, dispuse simetric pe axa sintagmatică, exprimă şi ele o evoluţie ontologică, dacă nu logică şi temporală, ilustrând în plan conotativ „legea membrilor crescători".

– Efectele stilistice deja remarcate în componentele gramaticale şi semantice sunt completate de factorii eufonici, prozodici şi metrici, care funcţionează aici fără cusur: şapte silabe în fiecare membru al frazei, dispuse în ritm trohaic, de câte 3/5 picioare, precum şi rima, asigură un echilibru stabil şi o simetrie perfectă întregului enunţ.

Toate aceste calităţi ţin, evident, de strategiile mnemotehnice care conferă rezistenţă şi perpetuarea în timp şi în spaţiu, în stiluri şi nivele lingvistice diferite[12], a expresiei frazeologice respective. Panseul, turnat în formele limbii române şi depozitat în arhiva înţelepciunii populare, este o mică bijuterie logico-lingvistică, o mostră a decantării unui element din sfera mentalităţilor în tiparul lingvistic cel mai adecvat.

După această incursiune în frazeologia bazată pe verbe la viitorul cu auxiliarul *a voi,* putem spune că româna pare a utiliza mai frecvent decât se crede formele V_1. Constatarea noastră se întemeiază pe comparaţia cu celelalte limbi romanice, cu precizarea că în interiorul românei se pot sesiza grade diferite de frecvenţă la nivel dialectal. Astfel, dacă în dacoromână putem remarca variaţii libere între formele de viitor sau prezent „continuu" în m_2, pe de o parte, precum şi între formele V_1-V_2 etc., pe de altă parte, în istroromână şi mai ales în aromână se foloseşte aproape exclusiv V_1 în m_2, cu mici alternanţe prezent-viitor în m_1. Astfel, pentru exemplul (2) din corpusul nostru, în monumentala culegere a lui I. A. Zanne, 2003–2004, sunt atestate şase variante cu viitorul şi numai două cu prezentul în m_1. Dintre cele dintâi, patru folosesc V_1 şi numai două forme regionale ale acestuia (*Cum ş-a sără, aşa a mânca; Cum ţi-i sarà, aşa-i mânca,* cf. Zanne, 2003–2004, IV, 9203). În aromână şi istroromână toate variantele apar cu V_1 (ar. *Cum va s'însari mâncarea, aşi va s'mânci* etc.).

Aromâna se opune dacoromânei şi celorlalte limbi romanice în privinţa alternanţei v/v faţă de p/v sau chiar faţă de p/p. Pentru variantele la exemplul (9), formele populare mai îndepărtate de originea biblică a proverbului se prezintă astfel:

ar. *La ci dascal **va s'ti duci**, ahtare mathima **va s'nveţi**.*

dr. *Spune-mi cu cine **te-nsoţeşti**, ca să-ţi **spun cine eşti**.*

fr. *Dis-moi qui **tu hantes**, je **te dirai** qui **tu es**.*

it. ***Dimmi** con chi vai, e **te dirò** chi sei* (Zanne, 2003–2004, V, 11795; cf. şi echivalenţii în germană, engleză etc.).

---

[12] Nu este lipsit de interes să amintim că această aserţiune este una dintre cele pe care tânărul Eugen Ionescu le-a inclus în frazele-tip din vorbirea stereotipă, în stil colocvial românesc, în *Englezeşte fără profesor*, textul care a stat la baza piesei *Cântăreaţa cheală*. În maniera sa, zeflemistă şi contestatară, scriitorul răstălmăceşte înţelesul frazei, schimbând conţinutul verbelor şi inversând ordinea termenilor-cheie: *Cine vinde azi un **bou**, mâine capătă un **ou**,* cf. *Englezeşte fără profesor*, text publicat şi comentat de Petru Comarnescu, în „Secolul XX", 1965, nr. 1, p. 63.

Scanned with OKEN Scanner

În acest caz, româna înlocuieşte indicativul viitor cu conjunctivul prezent, care exprimă în mod logic o succesiune în timp, fiind adesea utilizat în subordonate pentru concordanţa timpurilor cu prezentul din regentă. În realitate, asemenea exemple sunt mult mai puţine în română decât în italiană, spaniolă, portugheză, franceză, în care exprimarea succesiunii prezent/viitor se conduce după reguli mai complicate şi mai numeroase[13]. Rigoarea acestor concordanţe se moşteneşte din latină, care utilizează, totuşi, chiar şi în limba literară, v/v, în frazele cu valoare apoftegmatică:

*Donec **eris** felix, multos **numerabis** amicos* (Ovidiu, *Tristia*[14], 1,9).

În latina vulgară şi târzie şi, de aici, în limbile romanice mai conservatoare (româna, occitana, portugheza), formele de viitor s-au dezvoltat cu atât mai mult[15]. Examinând comparativ mai multe fraze construite după schema p/v sau v/v, constatăm că la polul opus se situează franceza, limba care evită cel mai mult viitorul, şi aceasta nu numai în m_1, ci şi în m_2. Altfel spus, adevărurile cu caracter general sunt exprimate în franceză, în mod preferenţial, prin prezentul „continuu", la indicativ sau conjunctiv:

fr. ***Il n'y a si fort qui la mort ne renverse.***

vs

ar. *Di sapă ş-lupată vâră **nu va scapă.***

dr. *De sapă şi lopată nimeni **nu va scăpa.*** (Zanne, 2003–2004, V, 12.706).

Astfel de exemple se găsesc în număr mare în culegerile consultate de noi.

CONCLUZII

Din multitudinea de frazeologisme care exprimă concepţia românească asupra viitorului se pot detaşa câteva grupe compacte, în care imaginea scurgerii timpului este redată prin structuri relativ stabile, în stil paremiologic, în formule memorabile, cu mare impact asupra gândirii şi conduitei vorbitorilor din comunitatea lingvistică românească.

Fiecare dintre aceste grupe este structurată logic şi formal prin tipul de viitor al verbului-pivot, adică predicatul propoziţiei principale din fraza respectivă.

În seria formată cu viitorul de tip V_1 (auxiliarul *a voi*, în varianta standard + infinitivul verbului de conjugat) se poate descifra un întreg sistem de relaţii pe orizontală şi pe verticală, în care fiecare element este influenţat gramatical şi logico-semantic de verbul din m_2 şi susţine, la rândul său, ideea de proiecţie în viitor, cu nuanţa de certitudine, a acestui verb. În linii mari, această construcţie are următoarele caracteristici:

---

[13] Pentru folosirea conjunctivului viitor în portugheză, cf. Merlan, 2000, p. 209–218, iar pentru condiţionalul utilizat cu sens de viitor (în trecut), în subordonatele din fraza italiană, cf. Renzi *et al.*, 2001 şi Cârstea, 1974, p. 173–174.

[14] Ovidiu, *Tristia*, Ed. S. G. Owen, Oxford, Clarendon, 1924.

[15] V. mai ales numărul mare de forme şi sensuri ale viitorului în portugheză (Merlan, 2000, *loc. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

– este o frază bimembră (cu posibilități de dezvoltare spre simetria unei perioade sintactice), având drept constituenți esențiali o propoziție subordonată (circumstanțială, subiectivă etc.) – m_1 –, și o principală – m_2, regenta celei dintâi;

– cele două verbe-pivot sunt dispuse după schema prezent/viitor (p/v), cu câteva variații, v/v, v/p sau chiar p/p, aceste posibilități fiind determinate, de obicei, de rațiuni stilistice; în toate cazurile, înlocuitorul lui V_1 este un prezent „continuu" (etern);

– conectorii, corelativele acestora, precum și o întreagă rețea de determinanți sau de elemente relaționale, mai mult sau mai puțin subordonate focusului verbal (complemente – circumstanțiale de timp etc. –, subiect, diverse atribute), susțin schema p/v;

– un întreg arsenal retoric (sintaxă afectivă, termeni metaforici, ritm, rimă etc.) îmbracă aceste judecăți în formule paremiologice, ale căror caracteristici par antagonice: concentrarea de mijloace (gramaticale, semantice, expresive) și simetria.

Toate acestea au rolul de a reda pregnant certitudinea, claritatea judecății cu caracter de lege nescrisă, izvorâte dintr-o lungă experiență.

Dacă expresia lingvistică nu se ridică la nivelul purității gândirii este pentru că nici judecata nu poate fi totdeauna perfectă, pe de o parte, și pentru că „limbajul este, totuși, un instrument imperfect al ideii pure" (Bally, 1909, p. 163). În general, însă, asemenea fraze reflectă mai bine decât oricare altă manifestare a limbii sufletul și gândirea unui popor, în cazul de față – una dintre modalitățile românești de a concepe și a exprima viitorul.

Acest tip de construcție se dovedește a fi folosit mai ales pentru a exprima îndemnul la prudență în ceea ce privește proiecția viitorului, la acțiune înțeleaptă în prezent pentru pregătirea unui viitor bun.

BIBLIOGRAFIE

Bally, Charles, 1951, *Traité de stylistique française*, I–II, Genève–Paris, Klincksieck (Heidelberg, 1909).

Bârlea, Roxana-Magdalena, 2003, *Le futur épistemique en roumain*, București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională.

Bârlea, Roxana-Magdalena, 2006, *Caracteristici ale timpului imaginar în literatura pentru copii și tineret*, în *De la local la universal. Spații imaginare și identități în literatura pentru copii*, București: Muzeul Literaturii Române, p. 206–224.

Berceanu, Barbu B., 1999, *Negația. Sistemul negațiilor în limba românească*, București, Editura Crater.

Berea-Găgeanu, Elena, 1974, *Viitorul în limba română*. Teză de doctorat susținută la Universitatea din București.

Bernea, Ernest, 2005, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, București, Editura Humanitas.

Caracostea, Dumitru, 2000, *Expresivitatea limbii române*, Iași, Editura Polirom (București, 1942).

Călărașu, Cristina, 2001, *Viitor*, în DSL, 2001, s.v.

Cârstea, Mihaela, 1974, *Gramatica limbii italiene*, București, Editura Științifică.

Colțun, Gheorghe, 2000, *Frazeologia limbii române*, Chișinău, Editura Arc.

Cuniță, Alexandra, 1989, *Viitor*, în Sala, Marius (coord.), 1989, s.v.

Scanned with OKEN Scanner

Cuniță, Alexandra, 2006, *Le futur et la stratégie du rejet de l'intention de l'interlocuteur*, în *Antic și modern. In honorem Luciae Wald*, București, Editura Humanitas, 155–167.
DSL, 2001 – Bidu-Vrănceanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană-Dindelegan, Gabriela, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Nemira.
Dumistrăcel, Stelian, 2001, *Dicționar de expresii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
GALR – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române*. I. *Cuvântul*, II. *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
Gorunescu, Elena, 1975, *Dicționar de proverbe francez-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Guillaume, Gustave, 1965, *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, Honoré Champion.
Hințescu, I. C., 1985, *Proverbele românilor*, Timișoara, Facla.
Iliescu, Maria, 2000, *Grammaticalisation et modalités en roumain: le futur déictique et épistémique*, în Martine Coene, Walter De Mulder, Patrick Dendale, Yves D'Hulsd (éds.), *TRAIANI AUGUSTI VESTIGIA PRESSA SEQUAMUR. Studia linguistica in honorem Lilianae Tasmowski*, Padova, Unipress, p. 429–441.
Juilland, Alphonse, Edwards, P.M.H., Juilland, Ileana, 1965, *Frequency Dictionary of Romanian Words*, La Haye, Mouton.
Lindholm, Elmo, 1931, *Stilistische Studien*, Lund, Gleerup.
Marouzeau, Jules, 1933, *Groupes de mots, formules et clichés*, în REL, XI, 1933, p. 85–92.
Martin, Robert, 1981, *Le futur linguistique: temps linéaire ou temps ramifié?*, în „Langages" 64, p. 81–92.
Merlan, Aurelia, 2000, *Limba portugheză*, Iași, Editura Junimea.
Moeschler, Jacques, 2000, *L'ordre temporel est-il naturel? Narration, causalité et temps verbaux*, în Moeschler, J. & Béguelin, M.-J. (éds), *Référence temporelle et nominale*, Berna, Peter Lang, p. 71–105.
Pană Dindelegan, Gabriela, 1974, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, Editura Academiei.
Pană Dindelegan, Gabriela, 1994, *Teorie și analiză gramaticală*, București, Editura Coresi.
Reinheimer-Rîpeanu, Sanda, 1994, *Om trăi și om vedea* și *Ce-o fi o fi*, în „Revue roumaine de linguistique", XXXIX, p. 179–197, respectiv 510–526.
Renzi, Lorenzo, Salvi, Gianpaolo, Cardinaletti, Anna (a cura di), 2001, *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II, Bologna, Il Mulino.
Sala, Marius (coord.), 1989, *Enciclopedia limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Sala, Marius, 1998, *De la latină la română*, București, Univers Enciclopedic.
Sala, Marius (coord.), 2001, *Enciclopedia limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică (ed. a II-a, 2006).
Slave, Elena, 1991, *Metafora în limba română*, București, Editura Științifică.
Șodoleanu-Silvestru, Elena, 2002, *Expresii frazeologice românești în perspectivă comparată*, București, Fundația „România de Mâine".
Teleoacă, Dana-Luminița, 2005, *Terminologia religioasă creștină în limba română*, București, Editura Academiei Române.
Vulcănescu, Mircea, 1991, *Dimensiunea românească a existenței*, București, Fundația Culturală Română (București, 1943).
Zafiu, Rodica, 2001, *Viitor*, în Sala, Marius (coord.), 2001, s.v.
Zafiu, Rodica, 2005, *Negația*, în GALR II, p. 707–727.
Zanne, Iuliu A., 2003–2004, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. I–XI, București, Editura Scara (București, 1895–1903).

Academia de Studii Economice
București
roxanabirlea@yahoo.fr

Scanned with OKEN Scanner

TERMINOLOGIA. MODALITĂȚI DE CERCETARE ȘI CLASIFICARE

ANGELA BIDU VRĂNCEANU

1. *Terminologia* se bucură de o atenție remarcabilă în studiile din ultima vreme, interes justificat în mare parte de caracterul ei interdisciplinar. Activitatea unor specialiști din diverse domenii, ca și a lingviștilor preocupați de impunerea unor termeni adecvați este coordonată de centre internaționale și naționale consacrate[1]. Paralel, se remarcă interesul mai larg pentru *lexicul specializat*, condiționat de rolul sporit al științei și tehnicii în societățile moderne, considerate „societăți ale cunoașterii", iar lingvistica poate contribui la „laicizarea științelor"[2]. În aceste condiții, terminologia nu mai are numai caracteristici *normative*, ci capătă, prin analiza extinderii și folosirii termenilor în limba comună, un caracter *descriptiv*, în care lingvistica și semantica dobândesc un rol primordial[3]. Numeroși specialiști admit astfel existența mai multor orientări (tipuri) de terminologie[4], chiar dacă între ele există interdependențe obligatorii.

2. Studiul terminologic efectuat în România în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române și al Asociației Române de Terminologie – TermRom este relevant reflectat de prezentările și bibliografia din revista „Terminometro"[5]. Sumarul acestei reviste anunță complexitatea problemelor și orientărilor din terminologie în stadiul actual al

---

[1] Principalele organisme internaționale care se ocupă de impunerea termenilor științifici sunt: ISA (International Federation of National Standardising Associations), ISO (International Organisation for Standardisation), Afterm (Association française de terminologie), TermNew (Rețeaua Internațională creată de INFOTERM). În România se remarcă activitatea coordonată de Asociația Română de Terminologie.

[2] Lucrări care susțin interesul actual larg pentru *lexicul specializat* (sub diverse denumiri) sunt: Rastier 1995: 45; Cabré 1998: 23, 25–26, 57–58; Béjoint, Thoiron 2000: 14-36; Meyer, Mackintosh 2000: 198, 218; Gaudin 2003.

[3] V. în acest sens Lerat 1995; Cabré 1998; Béjoint, Thoiron 2000; Depecker 2002; Gaudin 2003.

[4] Delimitarea mai multor tipuri de terminologie poate fi corelată cu titlul interogativ al unui studiu: „Terminologie sau terminologii?", v. Cabré 1991. Și alți specialiști (Béjoint, Thoiron 2000: 6, 17; Sala 2000: 2) semnalează diversitatea cercetărilor terminologice, care se dezvoltă în tendințe și subtendințe.

[5] Numărul special al revistei „Terminometro" 2000 a fost consacrat activității terminologice și de industrie a limbilor desfășurate în România, cum afirmă Marius Sala în introducere (p. 1).

Scanned with OKEN Scanner

cercetărilor[6]. Obiectivele majore privesc dezvoltarea, normarea şi validarea terminologiilor ştiinţifice şi tehnice româneşti (inclusiv problemele amenajării lingvistice a termenilor în România)[7] în concordanţă cu cerinţele internaţionale. Elaborarea de vocabulare şi glosare pe domenii care să respecte aceste cerinţe reprezintă deziderate importante. Din studiile înscrise în numărul citat al revistei „Terminometro" rezultă că nu sunt ignorate „problemele puse de terminologie în viaţa cotidiană" (p. 9) şi nici relaţiile dintre *terminologie* şi *lingvistică* (p. 76–86).

3. Paralel, terminologiile româneşti au fost cercetate *descriptiv* sub aspecte lingvistice (semantice)[8]. Perspectiva este unitară, paradigmatică (analiza definiţiilor şi a relaţiilor de sens) şi sintagmatică (analiza gradului şi tipurilor de dependenţă contextuală a sensurilor specializate), iar rezultatele diferite permit degajarea specificului fiecărei terminologii studiate[9]. În detaliu, analiza paradigmatică urmăreşte îndeplinirea unor criterii[10] în exprimarea precisă a sensurilor specializate (cu precădere monosemantismul, monoconceptualitatea şi monoreferenţialitatea, necesare pentru a asigura funcţia denotativă preponderentă în comunicarea ştiinţifică). Criteriile sintagmatice sunt un auxiliar în asigurarea preciziei în comunicare şi pot facilita decodarea sensului specializat, mai ales în cazul *terminologiilor care se exprimă numai prin limbaj natural*[11] (nu şi simbolic).

Compararea şi diferenţierea terminologiilor după o grilă lingvistică (semantică) unitară conduc la o *terminologie funcţională,* deziderat formulat de numeroşi specialişti[12], cu rezultate interesante pentru stabilirea specificului semantic al limbilor chiar la nivelul lexicului specializat[13].

4. Rigoarea exprimării sensului specializat este luată în consideraţie pentru diferenţierea *tipurilor de ştiinţe şi de terminologii.* Alături de criterii empirice,

---

[6] V. nota 4. Marius Sala apreciază în introducerea revistei „Terminometro" 2000: 2 că articolele incluse în acest număr reprezintă o „panoramă" a terminologiei din România şi Republica Moldova în context internaţional şi atestă „nivelul atins de terminologie în toate accepţiile posibile" (id., *ibid.*).

[7] Pentru o abordare cuprinzătoare a terminologiei din aceeaşi perspectivă, v. Vintilă Rădulescu 1999, 2000.

[8] Avem în vedere analizele întreprinse personal sau împreună cu un colectiv de tineri cercetători (doctoranzi) de la Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere, v. Bidu Vrănceanu (coord.) 2000, 2001. Terminologiile cercetate au fost matematica, mineralogia, filozofia, ştiinţele politice, artele plastice, economia, terminologia militară, medicina. V. şi comunicările de la sesiunea Catedrei de limba română, în Pană Dindelegan (coord.) 2006: 307–349.

[9] Vezi Bidu Vrănceanu (coord.) 2000, 2001 şi Bidu Vrănceanu 2002, 2005.

[10] Pentru criteriile de evaluare a gradului de specializare ştiinţifică a termenilor, v.Spillner 1994: 54–59; Rastier 1995: 35–65; Depecker 2002: 86–127.

[11] Independenţa contextuală (sensurile specializate precise sunt decontextualizate) sau tipurile de dependenţă contextuală (libertăţi, preferinţe şi mai ales restricţii) şi chiar dependenţa textuală reprezintă modalităţi importante de caracterizare a diverselor terminologii.

[12] Vezi Sager 2000: 41.

[13] Specificul semantic al limbilor în lexicul specializat este semnalat de Lerat 1995: 48; Depecker 2002: 35, 54–55, Gaudin 2003: 61. Identificarea specificului semantic al limbilor prezintă interes teoretic, dar mai ales aplicativ (în lexicografie şi în traducere).

Scanned with OKEN Scanner

intuitive, se apelează la criterii precise, conceptuale sau statistice, uneori cu consecințe semantice, pe baza cărora se disting științele exacte „tari", opuse științelor umaniste „slabe"[14]. Se consideră că științele exacte[15] se caracterizează prin *exprimarea univocă a sensului specializat*, realizată strict atunci când se utilizează un limbaj artificial, simbolic (deoarece impunerea limbajului artificial într-un anumit domeniu se bazează pe o normare riguroasă[16]). În schimb, științele umaniste, sociale, limitate la limbajul natural, pot ajunge la ambiguități și pentru că au o *normare relativă*[17].

Distincțiile dintre terminologiile „tari" și cele „slabe" pot fi susținute și precizate de constatări bazate pe analiza lingvistică. Univocitatea sensului specializat depinde de respectarea unor criterii cum ar fi necesitatea ca termenii să fie monosemantici, să admită polisemantismul numai în anumite condiții și să evite sinonimia. Diversele terminologii satisfac în forme și grade diferite aceste condiții, ceea ce are consecințe pentru caracterizarea lor tipologică. Din analizele efectuate asupra lexicului specializat românesc rezultă că, pe de o parte, există *diferențe între terminologii* considerate că aparțin aceluiași tip în funcție de criterii globale (de exemplu terminologia matematică și mineralogică, socotite „tari") (A). Pe de altă parte, se constată că unele terminologii sunt eterogene (în artele plastice, de exemplu), situație în care distincția dintre terminologiile „tari" și „slabe" nu e atât de tranșantă (B). Altfel spus, diversele terminologii pot fi mai „tari" sau mai „slabe" în *diferite forme și grade*, fapt pus în evidență de analiza lingvistică.

(A) Dintre terminologiile românești analizate de noi, matematica și mineralogia aparțin științelor „tari".

Matematica se caracterizează[18] unitar prin răspunsul pozitiv la toate criteriile de toate tipurile impuse termenilor. De aceea, caracteristicile matematicii ca știință se prezintă cel mai omogen, atât în sine, cât și în raport cu alte terminologii.

Mineralogia[19] are, în mare măsură, caracteristicile unei științe „tari", datorită faptului că are posibilitatea redării a numeroși termeni prin *formulă chimică* și/sau *mineralogică* (rezultată dintr-o ierarhie conceptuală strictă, cu o taxonomie precisă). Din punct de vedere lingvistic, termenii din acest domeniu au un caracter monoreferențial, dar nu sunt întotdeauna monosemantici, ceea ce atrage o dependență contextuală destul de mare pentru mulți dintre ei. Unii termeni din

---

[14] Pentru delimitarea tipurilor de științe și a criteriilor utilizate, v. Toma 2005: 34–35 și 2006: 398–404 (care preia distincțiile făcute de Marcus 1990, 1994 și de Losee 1995). Consecințele semantice ale analizei statistice se constată la nivelul frecvenței sensurilor specializate și al relațiilor interdisciplinare. Științele „tari" au un grad de specializare ridicat, cu posibilități limitate de „deschidere" a codurilor (id., *ibid.*).

[15] Se dau frecvent ca exemple de științe „tari" matematica și chimia (Sager 2000: 48). În nomenclatura chimiei, entitățile sunt clar definite, iar semnificația e fixată prin definiție în tabele de valori, ceea ce îi conferă caracteristicile unei „limbi controlate" sau cu normare maximă.

[16] Spillner 1994: 55 ș.u.; Depecker 2002: 63 consideră, de asemenea, că științele tari se caracterizează printr-o normare puternică și un cod relativ închis.

[17] Cabre 1991: 61 susține normarea relativă din științele umaniste, datorată și unei mobilități a interpretărilor.

[18] Pentru analiza complexă a limbajului matematic v. Toma 2006.

[19] Vezi Bidu Vrănceanu (coord.) 2000: 119–149 și 2001: 241–257.

Scanned with OKEN Scanner

mineralogie (de exemplu pentru pietrele (semi)prețioase) au *sinonime*, ceea ce poate crea dificultăți în identificarea referentului (afectând caracterul monoreferențial). Rezultă astfel că argumentele privind clasarea ca tip de terminologie a mineralogiei nu prezintă omogenitatea celor din matematică, sau că terminologiile nu sunt „tari" în aceleași forme și grade.

(B) Terminologia artelor plastice[20] este o altă dovadă că tipologia terminologică nu poate fi strict delimitativă. La o apreciere superficială, de ansamblu, această terminologie ar putea fi apropiată de aceea a științelor umaniste. Analiza de detaliu arată însă că această terminologie este alcătuită din mai multe subansambluri. Unele dintre acestea conțin termeni preluați din chimie, mineralogie și matematică, situații caracterizate similar cu „științele" tari. Termeni de bază în artele plastice au o definiție condiționată strict într-o ierarhie conceptuală, ceea ce îi apropie, de asemenea, de științele „tari". Prezența unor termeni interdisciplinari cu științele umaniste, ca și existența polisemiei și a sinonimiei sunt însă caracteristici ale științelor „slabe", situații care impun dependențe contextuale stricte. Eterogenitatea subansamblurilor terminologice care alcătuiesc artele plastice, plasarea lor între științele umaniste și non-umaniste dau specificul acestei terminologii și dovedesc limitele unei încadrări forțate[21]. Neglijarea caracteristicilor „tari" poate conduce la interpretări superficiale ale sensului specializat (în dicționarele generale sau în limbajul comun).

Faptul că mai multe terminologii românești analizate de noi prezintă caracteristici eterogene arată că o tipologie binară sau ternară încalcă particularități relevante din multe puncte de vedere. De aceea, rezultatele obținute din analiza lingvistică unitară a mai multor terminologii prezintă interes teoretic și aplicativ.

5. Cele câteva probleme semnalate în rândurile de față probează, credem, contribuția diversă a cercetărilor românești la dezvoltarea actuală a terminologiei.

BIBLIOGRAFIE

Béjoint, Henri, Thoiron, Philippe 2000, *Le sens en terminologie,* Presses Universitaires de Lyon, Lyon.

Bidu Vrănceanu, Angela (coord.) 2000, *Lexic comun, lexic specializat,* Editura Universității din București.

Bidu Vrănceanu, Angela (coord.) 2001, *Lexic științific interdisciplinar,* Editura Universității din București.

Bidu Vrănceanu, Angela 2002, *Contribuții lingvistice în studiul terminologiilor științifice*, în *Limba română în societatea informațională – societatea cunoașterii* (coord. Tufiș, Dan, Filip, Florin Gh.), Editura Expert, f.l., p. 33–37.

[20] Vezi Bidu Vrănceanu (coord.) 2000: 165–177 și 2001: 53–74.

[21] Și alte terminologii prezintă caracteristici eterogene. Terminologia **politică** (la nivelul termenilor de bază) se caracterizează prin stabilitate denotativă, prin intercondiționări conceptuale stricte, trăsături mai puțin obișnuite pentru terminologiile „slabe". Alte caracteristici, mai ales libertățile contextuale, mobilitatea conotativă la nivel sintagmatic și chiar posibilitatea de a exprima valori afective, emoționale sunt trăsături care depășesc chiar caracteristicile terminologiilor „slabe". Vezi Bidu Vrănceanu 2004, 2005.

Scanned with OKEN Scanner

Bidu Vrănceanu, Angela 2004, *Tradiție și inovație în lexicul politic. Există terminologie politică?*, în *Tradiție și inovație în studiul limbii române* (coord. Gabriela Pană Dindelegan), Editura Universității din București, p. 255–263.
Bidu Vrănceanu, Angela 2005, *Structură și funcționare a lexicului specializat – termeni politici*, în *Limba română – structură și funcționare* (coord. Gabriela Pană Dindelegan), Editura Universității din București, p. 283–289.
Cabré, Maria Teresa 1991, *Terminologie ou terminologies? Spécialité linguistique ou domaine interdisciplinaire*, în „Meta", XXXVI, I, p. 55–63.
Cabré, Maria Teresa 1998, *La terminologie. Théorie, méthodes et applications*, Presses de l'Université d'Ottawa et Armand Colin, Paris.
Depecker, Loïc 2002, *Entre signe et concept. Eléments de terminologie générale*, Presses Sorbonne Nouvelle, Paris.
Gaudin, François 2003, *Socioterminologie. Une approche sociolinguistique de la terminologie*, 2ème éd. (1ère éd. 1993), De Boeck & Larcier, Editions Duculot, Bruxelles.
Lerat, Pierre 1995, *Les langues spécialisées*, Presses Universitaires de France, Paris.
Marcus, Solomon 1994, *Creative Metaphors in the Scientific Language*, în „Analele Universității «Ovidius» din Constanța", 5, p. 233–251.
Meyer, Ingrid et Mackintosh, Kristen 2000, *L'étirement du sens terminologique, aperçu du phénomène de la déterminologisation*, în Béjoint, Thoiron, p. 198–218.
Pană Dindelegan, Gabriela (coord.) 2006, *Limba română – aspecte sincronice și diacronice*, secțiunea B, *Lexic. Semantică. Terminologie*, Editura Universității din București, p. 307–349.
Rastier, François 1995, *Le terme entre ontologie et discours*, în „Banque des mots" 7, p. 36–65.
Sager, Juan C. 2000, *Pour une approche fonctionnelle de la terminologie*, în Béjoint, Thoiron, p. 40–61.
Sala, Marius 2000, *Cuvânt-înainte*, *Scurtă istorie a limbii române*, *Activitatea terminologică în România și în Republica Moldova*, în *Terminologia în România și în Republica Moldova*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 5–7, 7–9, 9–10. V. și *La terminologie en Roumanie et en République de Moldova*, în „Terminometro" Hors série, 4, 2000, p. 3–10.
Spillner, Bernd 1994, *Terminologies et connotations*, în *Français scientifique et technique et le dictionnaire de langue* (éd. Danielle Candel), Didier Erudition, Paris, p. 53–63.
Terminologie 2000, *La Terminologie en Roumanie et en République de Moldova* (și varianta românească), în „Terminometro", număr special (coord. Marius Sala, Florin T. Tănăsescu, Ioana Vintilă-Rădulescu), Cluj-Napoca, Editura Clusium.
Toma, Alice 2005, *Perspective lingvistice în caracterizarea științelor „tari" și a științelor „slabe"*, în „Analele Universității din București, Limba și literatura română", LIV, p. 33–40.
Toma, Alice 2006, *Lingvistică și matematică. De la terminologia lexicală la terminologia discursivă*, Editura Universității din București.
Vintilă-Rădulescu, Ioana 1999, *Terminologia și problemele ei actuale*, București, Editura Academiei Române.
Vintilă-Rădulescu, Ioana 2001, *Termen, terminologie*, în *Enciclopedia limbii române* (coord. Marius Sala), București, Univers Enciclopedic, p. 556–558.

Facultatea de Litere,
Universitatea din București
abvav@gpsnet.ro

Scanned with OKEN Scanner

PROCEDEE DE LIMBĂ VORBITĂ ÎNTR-UN TEXT DE LA 1600

GR. BRÂNCUŞ

Scrisorile de la Bistrița, care datează din jurul anului 1600, sunt o sursă foarte importantă de cunoaştere a limbii române vorbite. După cum se ştie, acestea au fost publicate mai întâi de N. Iorga[1] şi, mai târziu, cu acribie filologică, de Al. Rosetti[2]. Din cele cincizeci de scrisori ale selecției lui Al. Rosetti, cea care invită pe cititor să se întoarcă mereu la o nouă lectură este *Scrisoarea lui Cocrişel*, un titlu convențional, pe care îl dăm după numele celui care „semnează". Este un text care surprinde prin imagini proprii stilului vorbit sensibilitatea artistică a cititorului rafinat. Acesta trebuie să fi fost şi motivul pentru care Al. Rosetti a inclus *Scrisoarea* într-o antologie de texte literare întocmită după aprecieri proprii[3].

Reproducem textul *Scrisorii* modernizând ortografia în măsura în care aceasta este irelevantă pentru analiza lingvistică propriu-zisă. Păstrăm fonetismele arhaice şi dialectale.

„Scriu închinăciune şi multă sănătate părintelui meu Spiridon şi maiciei meale Costandeei şi dup-aceea vă dau ştire că simtul viu până acmu, nu-s perit, ce amu scăpat de la Belgrad, când au bătut Mihaiu Vodă războiu cu ungurii. Deci m-au prinsu neşte saşi, deci a vrut să mă taie. Eu m-amu rugatu şi am spus că simt fecior Mogăldei, deci nu m-au perdut. Deaci eu amu trimes carte la Andriiaş din Bistriță. El au trimis la saşi de m-au cerşit. Ei au cerşiut 300 talere, iară Andriiaş m-au scos dereptu 100 talere şi m-au adus la Bistriță. Eu amu spusu că m-au prinsu Mihaiu-Vodă la Hotin şi m-au dus în Țara Ungurească. Deci mă rog domnilor vostre ca lui Dumnedzău den ceriu să nevoiți să mă scoteți lângă voi în țară creştină şi să nevoiți să dați ştire părintelui miu Mogăldei vornicului că eu dzacu în temniță de mă

---

[1] N. Iorga, *Documente româneşti din Arhivele Bistrița. (Scrisori domneşti şi scrisori private)*, I, Bucureşti, 1899–1900, p. 6–7, nr. XI; Id., în *Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu Hurmuzaki*, XV/1, (1358–1600), Bucureşti, 1911, p. 773, nr. MDXCIV.

[2] Al. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des Archives de Bistritza (Transylvanie)*, Bucureşti, 1926; în acelaşi an, şi în „Grai şi suflet", II/2, p. 236–237; Id., *Scrisori româneşti din Arhivele Bistriței* (1592–1638), Bucureşti, 1944, p. 33–34. Pentru alte ediții, vezi Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Crestomația limbii române vechi*, volumul I (1521–1639) (coord. Al. Mareş), [Bucureşti], 1994, p. 148–149.

[3] Al. Rosetti, *Câteva precizări asupra literaturii române*, Bucureşti, 1972, p. 12: „Scrisoarea lui Cocrişel (înainte de 1 noiembrie 1600) expresie a unei sincere sensibilități, apropiată, prin naivitatea exprimării, de unele producții ale lui François Villon".

Scanned with OKEN Scanner

mănănică lutul şi păduchii. Şi eu amu spus cătră Andriiaş că simtu nepot de frate şi fecioru de suflet giurat în besearecă. Deci iară mă rog domnilor-vostre să nu mă zăbăviţ aice, ce să mă scoteţ, macar numai d-aş presi cu trupul, încă să ies în ţara, că io mor de dorul vostru. Şi îmbătrănescu şi am făcut o barbă până în brău. Şi să afle aiasta scrisoare a mea sănătoş pre domnevostră. *O(t) gospodi,* amin.

Feciorul vostru Cocrişel şi sămtu numai cu cămeşa.

La părintele miu, la Spiridon"[4].

Aceasta este vestita *Scrisoare a lui Cocrişel;* originalul se păstrează în Arhivele Statului din Cluj-Napoca. Din cuprinsul ei reiese că un nepot de frate al vornicului moldovean Mogâldea scrie părinţilor săi adoptivi să-l scoată din temniţa în care-l ţineau autorităţile din Bistriţa.

Limba vorbită din acest text nu diferă, în esenţă, de cea de astăzi. Se poate spune, prin urmare, că, în raport cu limba cultă, varianta vorbită este mai rezistentă în timp, susceptibilă de mai puţine schimbări, ceea ce sperăm să rezulte şi din analiza faptelor de limbă vorbită din textul *Scrisorii* lui Cocrişel.

1. Un procedeu de limbă vorbită constă în abundenţa de propoziţii scurte, cele mai multe fiind introduse printr-o conjuncţie. Al. Rosetti, în studiul introductiv al ediţiei (p. 44), ilustrează acest procedeu cu exemple excerptate chiar din scrisoarea pe care o analizăm aici[5]: *Şi după aceea vă dau ştire ... ce am scăpat de la Belgrad* [=Alba Iulia] *... deci m-au prins ... deci a vrut să mă taie ... deci nu m-au perdut. Deaci eu am trimes carte ... el au trimis la saşi ... Deci mă rog domnilor vostre ... şi eu am spus ... deci iară mă rog ... şi îmbătrănescu ... şi am făcut o barbă până în brău ... şi să afle aiastă scrisoare a mea.*

Frecvenţa conjuncţiilor *şi* şi *deci* (aceasta e apropiată semantic de adverbe: *de aci* > *deaci, deci*) e o modalitate de a relata, cu pauze, succesiunea acţiunilor. Limbajul e mai concret, expresie a gândirii elementare a omului simplu. *Deci* e frecvent şi astăzi în limbajul expozitiv, mai puţin cerebral; la origine, exprimă un raport local, apoi temporal şi, în urmă, concluziv ori chiar copulativ, sfârşind prin a pierde orice valoare.

Din analiza sintactică a frazei se observă că domină propoziţiile principale (20) şi cele obiective directe (13), ceea ce concordă întru totul cu caracterul de text adresat redactat în limba vorbită. Verbele *dau ştire, au vrut, am spus, mă rog, să nevoiţi* cer în mod necesar exprimarea obiectului acţiunii. Cele câteva propoziţii subordonate, organizate în topică lineară, sunt introduse prin conjuncţii comune, specifice vorbirii populare uzuale: *când* (au bătut); *de* (m-au cerşit); *de* (mă mănâncă lutul); *de*(-aş presi); *că* (io mor de dor). În limba vorbită, *că* şi *de* au valori numeroase. În fraze, propoziţiile principale se află pe primul loc. Aceeaşi

---

[4] Vezi şi transcrierea lui B. Cazacu, *Pagini de limbă şi literatură română veche*, Bucureşti, 1964, p. 28–30, care crede că „s-ar putea presupune că această scrisoare a fost dictată de Cocrişel unui diac sas". Noi ne-am orientat mai mult după transcrierea lui Al. Mareş.

[5] Vezi şi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1986, p. 526, unde se reiau exemplele.

Scanned with OKEN Scanner

simplitate sintactică de tip popular vorbit, care exclude ambiguităţile, se întâlneşte şi în *Scrisoarea lui Neacşu* (1521)[6], precum şi în textele de aceeaşi natură de mai târziu şi chiar în zilele noastre.

2. Repetiţia directă sau prin sinonime este alt procedeu de limbă vorbită, care se impune din nevoia de a se insista asupra a ceea ce este foarte important în comunicare. De exemplu, verbul *a se ruga* apare de trei ori în cuprinsul scrisorii, *a scoate* de două ori şi, la fel, *a prinde, a pierde, a trimite, a cerşi, a se nevoi* ş.a. În alte scrisori cuprinse în ediţia Rosetti, procedeul acesta este mult mai frecvent[7].

3. Prin abundenţa frazelor scurte şi prin caracterul de text adresat se justifică şi prezenţa în număr mare a pronumelor: şi să afle *aiasta* scrisoare *a mea* sănătoş *pre domneavostră; eu m*-amu rugat; *io* mor de dorul *vostru; el* au trimes etc. Pronumele personal neaccentuat cu valoare de obiect direct e întâlnit în tot textul: *m*-au prins, nu *m*-a perdut; să *mă* taie; *m*-au adus; să *mă* scoteţ, să nu *mă* zăbăviţ.

4. Atribuim limbii vorbite construcţiile cu dativul adnominal: *fecior Mogăldei,* precum şi pe cele cu dativ prepoziţional: au trimis *la sasi;* eu amu trimes carte *la Andriiaş;* amu spus *cătră Andriiaş.* De adăugat aici construcţia *la (din) Bistriţă*, nume propriu feminin precedat de prepoziţie şi fără articol definit întocmai ca numele masculine. În graiurile dacoromâne din nord, şi antroponimele feminine se construiesc fără articol: *Ană, Marie, Floare.*

Apoziţia este acordată cu numele, o caracteristică sintactică a limbii vechi conservată până astăzi în vorbirea populară: *maiciei meale Costandeei;* să daţi ştire *părintelui miu Mogăldei vornicului; la părintele miu, la Spiridon.*

5. Textul *Scrisorii*, fiind o naraţiune realizată în limba vorbită, are o compoziţie lexico-gramaticală inegală, adică 40 de apariţii verbale, 33 substantivale şi 4 adjectivale. Acest raport asigură textului o concentraţie maximă, întemeiată pe numărul mare de verbe, ceea ce face ca, la nivelul sintactic, să domine propoziţiile scurte.

Cu puţine excepţii, vocabularul din această scrisoare este concret, exprimă acţiuni şi lucruri elementare legate de universul imediat al vorbitorului simplu. În acest sens, se pot remarca locuţiuni ca: *a da ştire, a bate război, a trimite carte* (sinonimul *scrisoare* nu se grupează cu acest verb). Din semantica lui *a omorî* e preferat un sinonim mai concret, *a tăia;* la fel, *ţară* e folosit cu o semnificaţie mai exactă, de „ţinut de naştere, moşie, patrie"; în *Ţara Ungurească* face parte din nomenclatura topică veche de tip popular. Câteva cuvinte şi forme gramaticale sunt proprii graiului din aria nordică: *simt, sămt* arh. (= *sânt,* cu *n*>*m* prin diferenţiere de *t*), *acmu, aiastă, fecior, vostre* (cu *oa*>*o*).

---

[6] Pentru analiza sintactică a acestui text vezi articolul nostru din „Vieaţa nouă", serie nouă, I, 1992, nr. 8–9–10, p. 121.

[7] Al. Rosetti, *Lettres,* p. 43.

Scanned with OKEN Scanner

Se pot adăuga verbe ca *a scăpa, a prinde, a pierde, a cere* (cu participiul arhaic *cerşit,* ori contaminat cu cel nou: *cerşiut*), *a scoate, a se duce, a zăcea, a spune, a îmbătrâni* etc., verbe uzuale care exprimă acţiuni concrete, vizând aspecte elementare ale existenţei omului.

6. Lexicul *Scrisorii* este, din punct de vedere etimologic, de proveniență latină. Excepţiile, puţine, sunt mai toate de origine slavă: *maică, război, ungur, taler* (bg.?), *a se nevoi* (din *nevoie,* sl.), *vornic, temniță, a zăbăvi, trup, macar* (ngr.), *a presi* „a rezista" (incert, dar nelatin). Cuvintele latineşti care apar aici sunt, aproape toate, fundamentale în uzul concret al limbii.

Compoziţia etimologică a lexicului este la fel şi în *Scrisoarea lui Neacşu* (1521): fondul latin este preponderent, doar vreo zece unităţi lexicale sunt de altă origine[8]. În general, în textele noastre vechi, fie traduceri, fie mai cu seamă originale, vocabularul latin este dominant. S-ar putea spune că cu cât textul este mai vechi cu atât elementele latine sunt mai numeroase. Învăţaţii români de la mijlocul secolului al XIX-lea făceau adesea această remarcă de bun simţ. B. P. Hasdeu, analizând cu entuziasm fondul latin al unui psalm din Coresi, confruntat cu textul corespunzător din *Vulgata*, se întreba retoric: „Dacă limba noastră era atât de pură pe la 1577, cu cât şi mai latinească trebuia să fi fost ea cu o sută de ani şi mai sus?"[9] Pentru Hasdeu, identităţile dintre versiunea românească a *Psaltirii* (editată de el în 1881) şi *Vulgata* se explică nu prin influenţa modelului latin, ci prin natura „latină" propriu-zisă a limbii române. Ideea aceasta venea, de fapt, de la T. Cipariu, care arătase că româna veche „era cu mult mai curată în forme şi mai avută în cuvinte romane de cum este astăzi... Mărturie, afară de toată îndoiala, ne sânt cărţile bătrâne de la a. 1570 până către a. 1700"[10]. Şi Heliade, mai devreme, care recomanda contemporanilor să urmeze „limbii cei bisericeşti" pentru înfăptuirea limbii literare unitare, avea în vedere faptul că limba veche era „mai clasică" – după cum se exprimă I. Gheţie –, adică „avea un fonetism şi o morfologie mai arhaice, ceea ce o făcea să se apropie mai mult de latină"[11]. După Gheţie, Heliade s-ar fi referit la perioada 1750–1780, când aceleaşi texte religioase se retipăreau, fără modificări, în toate centrele culturale româneşti. Trebuie observat însă că secolul al XVIII-lea a reprezentat doar epoca de încheiere a procesului îndelungat de unificare, început odată cu tipăriturile lui Coresi. Difuzarea fără dificultăţi a textelor religioase pe tot cuprinsul românesc se datorează mai ales faptului că limba vorbită era unitară, constituită, în esenţă, pe fondul latin moştenit.

---

[8] Cf. Valentin Chelaru şi Elisabeta Şoşa, *Éléments lexicaux de structure romane dans le premier document roumain original*, în „Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică", I, Bucureşti, 1971, p. 995.

[9] B. P. Hasdeu, *Psalmul 77 din Coresi*, în B. P. Hasdeu, *Studii de lingvistică şi filologie*, I, Bucureşti, 1988, p. 139; vezi şi nota editorului de la p. 310.

[10] T. Cipariu, *Principia de limbă şi de scriptură*, ed. a II-a revăzută şi înmulţită, Blaj, 1866, p. 3.

[11] Ion Gheţie, *Secolul al XVIII-lea şi unificarea limbii române literare*, în Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XVIII-lea (1688–1780)* (coord. Ion Gheţie, Gheorghe Chivu), [Cluj-Napoca], 2000, p. 91 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

7. Unele propoziţii din textul *Scrisorii lui Cocrişel,* construite în formele limbii vorbite, reflectă o reală „intenţie" de a impresiona: *Mă rog ca lui Dumnedzău den ceriu; Eu dzacu în temniţă de mă mănâncă lutul şi păduchii; Io mor de dorul vostru; Macar numai de-aş presi cu trupul; Şi sămtu numai cu cămeşa.* Prin astfel de hiperbole populare şi prin simplitatea şi concentraţia maximă, realizate în cadrul strict al vorbirii populare, textul capătă o surprinzătoare tentă artistică. Pe Al. Rosetti, un mare editor, care a considerat *Scrisoarea lui Cocrişel* cel dintâi text de literatură română, simţul estetic nu l-a înşelat niciodată.

Facultatea de Litere
Universitatea din Bucureşti
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Scanned with OKEN Scanner

LA VALEUR SYMBOLIQUE DES EXPRESSIONS FIGÉES AVEC NUMÉRAL EN ROUMAIN[1]

JENNY BRUMME

1. LE NUMÉRAL DANS LES ÉTUDES COMPARÉES

Depuis quelques années, le numéral comme partie intégrante des expressions figées comme, par exemple, *în două vorbe*, *din cele patru vânturi* ou *a avea nouă vieți,* attire l'attention des chercheurs, sans arriver, pourtant, à atteindre l'intérêt qu'il reçoit dans les études d'anthropologie, ethnologie, histoire des religions, etc., qui comptent un nombre impressionnant de travaux sur le numéral et ses valeurs.

Dans le champ des sciences du langage, parmi les études les plus récentes émerge la perspective de la sémiotique culturelle adoptée par Dobrovol'skij et Piirainen (1997; 2005). Le germaniste russe Dimitrij Dobrovol'skij et la germaniste allemande Elisabeth Piirainen présentent dans leur premier livre écrit en commun, publié en 1997 sous le titre *Symboles dans le langage et la culture,* une description des expressions figées avec numéral, prenant comme point de départ sept systèmes linguistiques, six langues (allemand, anglais, finnois, japonais, néerlandais et russe) et un dialecte (le dialecte germanique du Westmünsterland). Dans leur second livre intitulé *Langage figuratif* (2005), les deux chercheurs y ajoutent d'autres langues comme le suédois, le grec moderne et le lituanien et y incluent quelques considérations sur le français.

Une autre étude intéressante, sans arriver à être aussi complète et bien documentée (cf. Brumme 2006) que les deux déjà mentionnées, est la thèse d'Eugenia-Mira Tanase, publiée en 1995 à Montpellier. L'analyse *Le numéral dans la phraséologie des langues romanes* que présente Tanase adopte aussi une approche comparative, réunissant des exemples du catalan (1995 : 459–464), espagnol (1995 : 465–469), italien (1995 : 469–480), occitan (1995 : 480–484), portugais (1995 : 485–487) et roumain (1995 : 488–496).

[1] L'auteur de cet article fait partie du groupe de recherche consolidé CEDIT (Centre d'Études de Discours et Traduction), avec le numéro de dossier 00121, concédé par l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya.

Scanned with OKEN Scanner

2. LA NOTION DE SYMBOLE

La définition du symbole n'est pas du tout facile et la délimitation de cette notion par rapport à d'autres phénomènes qui ont attiré l'attention des chercheurs durant les dernières décennies, comme, par exemple, la métaphore et la métonymie, n'est pas claire. Selon les affirmations de Dobrovol'skij, Piirainen (1997 : 36), le symbole partage avec les autres signes de deuxième degré les traits d'iconicité et d'arbitraire.

À la différence du symbole, dans le cas de la métaphore, le locuteur active des fragments du savoir encyclopédique ou des cadres ou scripts cognitifs (Dobrovol'skij, Piirainen 1997 : 36–42, 110–114). Ce serait le cas du numéral QUATRE quand il fait référence aux 'quatre côtés' de quelque entité matérielle comme, par exemple, dans l'expression figée française suivante:

(1) fr. (*être*) *cloué entre quatre planches* 'être mort'[2]. (Tanase 1995 : 434)

L'exemple fait allusion aux coutumes d'enterrer les morts dans un cercueil, l'expression référant aux quatre planches de bois.

Dans les langues ibéroromanes, une série d'expressions formées avec le numéral QUATRE signifie 'être cloué' ou 'rester fermé dans quelque endroit' et réfèrent aux quatre murs d'une chambre ou maison :

(2) es. (*estar*) *entre cuatro paredes* "(être) entre quatre murs". (DUE)
cat. *entre quatre parets* "entre quatre murs". (DSFF)[3]
gal. *entre catro paredes* "entre quatre murs". (DCG)
pt. *entre quatro paredes* "entre quatre murs". (DAC)

Ainsi, la valeur 'quatre' renvoie à un endroit fermé, image utilisée métaphoriquement pour indiquer l'espace clos dans laquelle un individu ou une chose se trouve pendant quelque temps.

Cette valeur métaphorique est également présente dans l'expression roumaine suivante, connue aussi en français *(entre quatre yeux)* et allemand *(unter vier Augen)* :

(3) **PÁTRU** num. card., s.n. [...] Expr. *A vorbi* (cu cineva) *între patru ochi* [...] = a vorbi (cu cineva) în tainã, fãrã matori. (DEX 98) "Parler (à quelqu'un) entre quatre yeux" 'parler (à quelqu'un) en secret, sans témoins'.
PÁTRU[2] *m.* [...] **Între ~ ochi** [...] în mare tainã; fãrã martori. (NODEX)

Il y prédomine la valeur numérique (il s'agit normalement de deux personnes avec quatre yeux), mais il s'y ajoute l'usage métaphorique selon lequel l'action ou la conversation ne s'effectue qu'entre ces deux personnes, c'est à dire sans témoins.

Dans la description lexicographique, pourtant, on trouve une troisième valeur, 'en secret', qui correspond aussi à l'expression *între patru pereți*:

---

[2] Conventions graphiques adoptées pour la présentation des expressions figées : *cursives* = expression figée originale ; "..." = traduction littérale ; '...' = signifié, acception.

[3] Cf. l'exemple: *Diu que ja en té prou d'haver viscut entre quatre parets durant la malaltia; ara vol viatjar* (DSFF) "Il dit qu'il en a assez d'avoir vécu entre quatre murs durant sa maladie ; maintenant il veut voyager".

Scanned with OKEN Scanner

(4) **PERÉTE**, *pereți*, s.m. [...] *Între patru pereți* = **a)** la adăpost; **b)** în secret; izolat. (DEX)
PERÉ//TE ~ți *m.* [...] **Între patru ~ți** a) la adăpost; b) în taină; în secret. (NODEX)

Ce n'est que la première acception qui évoque le sens numérique du numéral QUATRE, permettant l'interprétation des quatre murs du refuge (métaphorique) pour adopter ensuite une troisième acception symbolique, celle de 'en secret'. Les quatre murs n'ont plus le signifié concret, mais font référence à la possibilité de garder un secret dans un lieu fermé comme, par exemple, une maison, une chambre ou une boîte.

Cette dernière valeur symbolique rend possible l'approche lexicographique des deux expressions avec le numéral QUATRE sous le lemme PÁTRU, observée dans les dictionnaires:

(5) Expr. *A vorbi* (cu cineva) *între patru ochi* (sau *între patru pereți*) = a vorbi (cu cineva) în taină, fără matori. (DEX 98)
Între ~ ochi (*sau* **pereți**) în mare taină; fără martori. (NODEX)

Dans les deux cas, il n'est plus important que les deux personnes aient trois yeux (pour une raison ou une autre) ou que les murs d'une chambre fassent cinq, mais il s'agit d'une acception stéréotypée de la personne humaine ou d'une construction. En partant de cette valeur métaphorique ('être deux personnes seules' et 'être fermé dans un endroit construit'), il est possible d'ajouter une troisième valeur ('en secret') que l'on peut caractériser de symbolique.

Selon la proposition de Dobrovol'skij, Piirainen (1997 : 23–45), un symbole linguistique renvoie à un premier signifié (dénotatif), par exemple, une entité matérielle, mais à ce signifié-là s'en s'attache un autre, abstrait, qui résulte plus important dans le contexte particulier de l'expression figée. Par conséquent, la valeur connotative prédomine sur la valeur dénotative (Dobrovol'skij, Piirainen 1997 : 34–35). De cette façon, le symbole peut avoir des signifiés différents et même opposés.

Ainsi, le numéral QUATRE indique, par exemple, 'peu de' en catalan et en espagnol dans des expressions comme :

(6) cat. *quatre gats* "quatre chats" 'nombre de personnes considéré insignifiant'. (DSFF)
es. *(ser, haber) cuatro gatos (pelagatos)* "(être, y avoir) quatre chats" '(être, y avoir) peu de gens (et de peu d'importance)'. (DRAE)[4]

Il signifie, au contraire, 'beaucoup' ou 'en excès' (cf. Brumme 2006) en français :[5]

(7) *Loc. adv. fam. Comme quatre*. Beaucoup, énormément. *Boire, manger, faire du bruit comme quatre ; avoir de l'esprit comme quatre* [...]. TLF

---

[4] Cf. l'exemple : *Malgrat la propaganda de l'acte, érem només quatre gats* (DSFF) "Malgré la propagande de l'acte, il n'y avait que quatre chats (c'est à dire, trois pelés et un tondu)"; *La conferencia fue un fracaso total. Había cuatro gatos en el salón de actos* (Buitrago 2005 : 351) "La conférence a été un échec total. Il n'y avait que quatre chats (c'est à dire, trois pelés et un tondu)".

[5] C'est aussi le cas du catalan (*per quatre*; DSFF), qui connait, par exemple, l'expression : *Aquest xerra per quatre*. 'Celui-ci parle beaucoup'.

Scanned with OKEN Scanner

En espagnol, l'expression est attestée comme suit :

(8) **Más de cuatro**. *Muchos; en frases como 'más de cuatro te envidiarán'. → Más de uno. (DUE)

cuatro. [...] **más de** ~. 1. loc. adj. coloq. Muchos, o número considerable de personas. (DRAE, Artículo enmendado. Avance de la vigésima tercera edición)

En roumain, il y a la même valeur dans les expressions *cât patru* ('depăşind limitele obişnuite; foarte mult' ; DEX 98) et *în patru* (DEX 98), élément que l'on retrouve dans d'autres expressions avec la valeur 'beaucoup' ou 'd'une intensité élevée' (cf. Brumme 2006 ; Tanase 1997 : 199) comme, par exemple :

(9) *A fi cu ochii în patru* = a fi cu băgare de seamă, a proceda cu multă atenţie, a se păzi bine (DEX 98); foarte atent. (NODEX)[6]

A despica (sau *a tăia*) *firul* (*de păr*) *în patru* = a cerceta în mod minuţios, a se ocupa de ceva cu minuţiozitate exagerată, mai mult decât este necesar (DEX 98), 'couper les cheveux en quatre'. (Tanase 1997 : 491)

(Fam.) *A face pe dracu-n patru* = a-şi da toată silinţa, a depune toate eforturile, a utiliza toate posibilităţile pentru a izbuti într-o acţiune (DEX 98), 'faire le diable en quatre'. (Tanase 1997 : 492)[7]

La valeur symbolique d'intensité est confirmée par la variation du numéral, phénomène assez fréquent parmi les expressions figées (cf. García-Page 1996, 2000 et 2001, Burger 2003). De cette façon, le numéral QUATRE peut être remplacé par les numéraux SEPT ou NEUF dans l'exemple suivant :

(10) **PÁTRU**[2] *m.* [...] **A despica** (*sau* **a tăia**) **firul** (**de păr**) **în** ~ (*sau* **în şapte, în nouă**) a cerceta foarte amănunţit. (NODEX) 'Couper les cheveux en quatre [litt. : en sept, en neuf]'

Il faut préciser que les numéraux n'existent naturellement pas comme tels dans le monde réel, mais ils font partie du monde conceptuel, qui rend de manière abstraite des entités comptables (Dobrovol'skij, Piirainen 1997 : 56). La valeur symbolique que les numéraux peuvent représenter se situe habituellement plus près du signifié numérique essentiel que de celui des autres symboles linguistiques et culturels.

Le numéral QUATRE signifie 'partout' ou 'dans toutes les directions' dans les expressions figées classifiées par Dobrovol'skij sous l'acception 'beaucoup' (1997 : 124–127). Un bon exemple est constitué par des expressions comme 'aux quatre vents' attestées dans diverses langues :

(11) angl. *be scattered to the four winds* "disperser *ou* répartir aux quatre vents". (CDI)

fr. *aux* ou *des quatre vents*. (TLF)

---

[6] Cf. Tanase: « *a avea / a deschide / a face ochii în patru* "ouvrir grand les yeux" » (1997 : 491) ; « *a fi cu ochii în patru* "faire attention, veiller" » (1997 : 491).

[7] En outre, Tanase atteste les expressions suivantes, non enregistrées dans les versions électroniques du DEX : *a face pe cineva în patru* 'tuer qqn.' (Tanase 1997 : 491) ; *a (se) face în patru* 'se saigner aux quatre veines" (Tanase 1997 : 491) ; *a tăia firul de mălai în patru* 'couper le liard en quatre' (Tanase 1997 : 492) ; *a umbla cu căciula în patru* 'demander à droite et à gauche' (Tanase 1997 : 492).

Scanned with OKEN Scanner

es. *pregonar* o *gritar a los cuatro vientos* "prédiquer *ou* crier aux quatre vents". (DUE)

cat. *cridar als quatre vents* "crier aux quatre vents". (DSFF)

gal. *aos catro ventos* "aux quatre vents". (DCG)

pt. *espalhar aos quatro ventos* "disperser *ou* répartir aux quatre vents". (DLPC; Schemann et Schemann-Dias 1979 : 820)

En roumain, l'expression ne présente pas de variation du numéral comme dans l'exemple (10), mais elle peut y présenter divers noms ("horizons, coins, vents") :

(12) **PÁTRU** num. card., s.n. [...] *În (cele) patru zări* (sau *colțuri, vânturi* etc.) = în toate direcțiile; pretutindeni. (DEX 98)

Il est évident que cette expression et, plus précisément, la valeur symbolique du numéral garde une relation très proche avec *les quatre vents* dans le sens des 'quatre points cardinaux', comme l'explique, par exemple, le TLF :

(13) Les quatre points de l'horizon (le nord, le sud, l'est et l'ouest) servant à déterminer la position de tous les autres points. *P. ext.* Dont l'orientation coïncide avec les directions des quatre points cardinaux. [...]. (TLF)

Par conséquent, la valeur de 'quatre entités', c'est-à-dire 'trois plus un', y est présente.

3. LES EXPRESSIONS AVEC LE NUMÉRAL *DEUX*

Pour continuer dans la direction d'une distinction entre le signifié symbolique et d'autres possibilités, il faut jeter un coup d'œil sur quelques exemples avec le numéral DEUX. Les comparaisons phraséologiques suivantes expriment, en diverses langues, le signifié de 'se ressembler beaucoup' ou d''être identique', en parlant de deux ou plusieurs personnes ou choses (Dobrovol'skij 1997 : 117–124) :

(14) angl. *be like two peas in a pod* "être comme deux pois dans la gousse" (CDI)

fr. *(se) ressembler comme deux gouttes d'eau* ou *deux œufs* (TLF)

es. *(parecerse) como dos gotas de agua* "(se ressembler) comme deux gouttes d'eau" (DUE)

cat. *semblar dues gotes d'aigua* ou *com dues gotes d'aigua* "ressembler deux gouttes d'eau *ou* se ressembler comme deux gouttes d'eau" (DSFF)

gal. *ser como dúas gotas de auga* ou *parecerse como dúas gotas de auga* "être comme deux gouttes d'eau *ou* se ressembler comme deux gouttes d'eau" (Google)

pt. *ser como duas gotas de água* "être comme deux gouttes d'eau" (DLPC) ou *ser como dois dedos da mesma mão* "être comme deux doigts de la même main" (DLPC)

Le roumain possède la même expression, comme on voit dans l'exemple suivant :

Scanned with OKEN Scanner

(15) **SEMĂNÁ**[2] [...] Expr. [...] *a semăna ca două picături (de apă)* = a semăna perfect cu cineva, a fi leit cu altul. (DEX 98).
A SEMĂNÁ[2] [...] ~ **ca două picături de apă**, a avea foarte multe trăsături comune. (NODEX) "Se ressembler comme deux gouttes (d'eau)"

Selon la conception exposée, toutes ces expressions seraient des métaphores. Pour les comprendre, le locuteur actualiserait le savoir sur les pois, l'eau, les œufs ou les doigts, dont l'identification dans une multitude de la même classe résulte presque impossible et, par conséquent, implique le concept d'identité.

Le numéral DEUX couvre, en revanche, le signifié de 'discorde' ou 'divisé' dans les expressions figées qui désignent des personnes 'inconstantes' ou 'irrésolues' ou qui procèdent avec 'hypocrisie', comme suit:

(16) fr. *nager entre deux eaux*. Nager sous l'eau, près de la surface. [...]. Au fig. Se ménager deux partis opposés. [...]. (TLF)
es. *nadar (estar) entre dos aguas* (DUE). "Nager (être) entre deux eaux"
cat. *nedar entre dues aigües* (DSFF). "Nager entre deux eaux"
gal. *nadar entre dúas augas* (DXL). "Nager entre deux eaux"
pt. *navegar em duas águas* (DLPC). "Naviguer entre deux eaux".

Ces phrases révèlent, cependant, un problème de délimitation. Si on comprend les expressions dans le sens de 'nager entre deux courants d'eaux' et on ne pense que réellement aux deux parties, tendances, opinions, etc., le numéral se réduit à sa valeur numérique et prend dans l'ensemble de l'expression une interprétation métaphorique.[8]

Les expressions française et roumaine suivantes, représentées d'ailleurs en plusieurs langues, présentent le même problème, si bien que les sens numérique ('de deux côtés') et métaphorique (il s'agit d'une 'agression par deux côtés') restent plus forts que le sens symbolique ('encerclé', 'sans sortie') :

(17) fr. *être entre deux feux* "être pris à partie par les deux adversaires dans un conflit". (Tanase 1995 : 427)[9]
roum. **FOC**[1], *focuri*, s.n. [...] *A fi* (sau a sta) *între două focuri* = a fi încolțit din două părți. (DEX 98)
FOC[1] **~uri** *n.* [...] **A fi** (*sau* **a sta**) **între două ~uri** a se afla într-un loc, fiind amenințat de pericol din două părți. (NODEX)

Il faut donc être conscient qu'il n'est pas toujours possible de distinguer avec clarté le sens métaphorique de la valeur symbolique. Souvent les deux interprétations sont valables.

Sur cette base théorique, nous avons commencé à établir les valeurs symboliques représentées dans les expressions figées avec numéraux dans les langues romanes (Brumme 2005 et 2006). Ainsi, le numéral DEUX possède, par exemple, les acceptions suivantes :

---

[8] Les définitions du DSFF la présentent, par exemple, comme "deux tendances", "deux parties" ou "deux manières d'action", à côté de l'interprétation symbolique d'hypocrisie. De la même façon procède le DUE, expliquant : "Mantener una actitud equívoca tratando de satisfacer simultáneamente a *dos* partidos opuestos" (les cursives sont à nous).

[9] Le TLF n'atteste pas l'expression dans une entrée séparée, mais il y a plusieurs exemples avec "pris entre deux feux" sous les entrées suivantes : ALLIAGE, subst. masc. ; ASSAILLIR, verbe trans. ; BOUCHE, subst. fém. ; FEU1, subst. masc. ; INVIVABLE, adj. et RAT, subst. masc.

Scanned with OKEN Scanner

1 **'discorde'**		(toutes les langues)
1.1 'dilemme'	fr., es., cat., gal., pt.	
1.2 'hypocrisie'	fr., es., cat., gal., pt.	
1.3 'divergence de critères'	fr., es., cat., gal., pt.	
2 **'insignifiant'**		(toutes les langues)
2.1 'utilisé'	fr., es., cat., gal., pt.	
2.2 'dans un lieu postérieur'	fr., es., cat., gal., pt.	
3 **'beaucoup'**		(russe)
3.1 'plusieurs fois'	fr., es., cat., gal., pt.	
3.2 'vite'	fr., es., cat., gal., pt.	
4 **'peu'**		(wml.[10], angl., russe, fin., jap.)
4.1 'peu'	fr., es., cat., gal., pt.	
4.2 'proche'	fr., es., cat., gal., pt.	
4.3 'bref'	fr., es., cat., gal., pt.	
4.4 'avec agressivité'	es.	
4.4 'manqué de'	fr., es., cat.	
5 **'numéral quelconque'**	---	(jap.; Dobrovol'skij, Piirainen 1997 : 319)[11]

Sans présenter une liste complète des expressions roumaines, on peut facilement trouver des exemples pour cette langue. Mis à part les exemples déjà indiqués, le roumain exprime la valeur de **'beaucoup'** avec l'expression suivante : 'Vite' :

(18) **DOI, DÓUĂ** num. card. [...] (Fam.) *În doi timpi şi trei mişcări* = foarte repede, imediat. (DEX 98)
DOI[2] **dóuă** *num. card.* [...] **În ~ timpi şi trei mişcări** foarte repede. (NODEX) 'En deux temps (et) trois mouvements'
Le sens de **'peu'** s'exprime, par exemple, comme suit :

'Bref'

(19) **DOI, DÓUĂ** num. card. [...] Loc. adv. *În* (sau *din*) *două vorbe* (sau *cuvinte*) = pe scurt, fără multă vorbă. [...] Expr. (Fam.) *(A spune) două vorbe şi-un cuvânt* = (a spune) pe scurt, în puţine cuvinte. (DEX 98) 'En deux mots'

'Proche' :

(20) **DOI, DÓUĂ** num. card. [...] *La doi paşi* = aproape. (DEX 98) 'Proche, près de'

4. PERSPECTIVES

Pour conclure, il nous semble très intéressant de réviser les concepts proposés par Dobrovol'skij, Piirainen (1997 et 2005) en partant des études indiquées (par exemple, Tanase 1995) pour valider l'approche théorique sur une base encore plus

[10] Westmünsterländisch.

[11] La première colonne représente les valeurs que nous avons établies. Dans la deuxième colonne figurent les langues pour lesquelles nous avons pu attester ces valeurs. La troisième indique les langues analysées par Dobrovol'skij et Piirainen (1997).

Scanned with OKEN Scanner

large des langues et des cultures. Il faut ajouter qu'il est probable que la valeur culturelle des numéraux comme, par exemple, du numéral DEUX (cf. Dobrovolskij, Piirainen 1997 : 319–320), ne varie guère par comparaison aux autres cultures européennes, mais que l'on pourrait établir peut-être des valeurs différentes pour d'autres numéraux, par exemple, QUATRE ou NEUF (cf. Brumme 2006).
De cette façon, on arriverait à une description plus complète des langues, en y voyant plus clairement les similitudes et les différences linguistiques et culturelles et l'inscription d'une langue dans une aire culturelle concrète. C'est toujours important pour le roumain parce qu'il est bien connu pour sa participation dans diverses sphères d'influence, mais on ne sait pas exactement comment ce phénomène se reflète dans le domaine des expressions figées.

BIBLIOGRAPHIE

Brumme 2005 = Jenny Brumme, *Las expresiones fijas con numeral. El valor simbólico a través de las lenguas* in 4th International Constrastive Linguistics Conference. Universidad de Santiago de Compostela, 20–23 September.

Brumme 2006 = Jenny Brumme, *Símbols i llenguatge. Convergències i divergències en les frases fetes* in XIV Coloqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatures Catalanes. Budapest, Universitat Eötvös Loránd (ELTE), Departament d'Espanyol, 4–9 septembre 2006 (sous presse).

Burger 2003 = Harald Burger, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen.* Berlin, Erich Schmidt Verlag. 2., überarbeitete Auflage.

CDI = *Cambridge Dictionary of Idioms, Cambridge Advanced Learner's Dictionary, Phrasal Verbs,* http://dictionary.cambridge.org/

DCG = Constantino García, Manuel González González (dirs.), *Dicionario castelán-galego* da Real Academia Galega, [La Coruña], Fundación Pedro Barrié de la Maza, Real Academia, 2004.

DEX 98 = Academia Română, Institutul de Lingvistică « Iorgu Iordan », *Dicționarul explicativ al limbii române,* Bucarest, Editura Univers Enciclopedic.

DLPC = *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea,* 2 vols., Lisbonne, Academia das Ciências de Lisboa e Editorial Verbo, 2001.

Dobrovol'skij, Piirainen 1997 = Dmitrij Dobrovol'skij, Elisabeth Piirainen, *Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Sicht,* Bochum, Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.

Dobrovol'skij 1997 = Dimitrij Dobrovol'skij, *Idiome im mentalen Lexikon. Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung,* Trier, WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier.

DRAE = *Diccionario de la Real Academia.* Real Academia Española: http//:www.rae.es

DSFF = Mª Teresa Espinal i Farré, *Diccionari de sinònims de frases fetes.* Barcelone, UAB, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

DUE = María Moliner, *Diccionario de uso del español.* CD-Rom. 2ª ed. Versión 2.0 Madrid, Gredos, 2001–2002.

García-Page 1996 = Mario García-Page, *Sobre las variantes fraseológicas en español* in « Revista Canadiense de Estudios Hispánicos », XX, 3, 477–490.

García-Page 2000 = Mario García-Page, *El numeral en las expresiones fijas* in Gloria Corpas Pastor (ed.), *Las lenguas de Europa. Estudios de fraseología, fraseografía y traducción,* Albolote, Comares, 197–212.

García-Page 2001 = Mario García-Page, *Son las expresiones fijas expresiones fijas?* in « Moenia » VII, 165–197.

NODEX = *Noul dicționar explicativ al limbii române,* Litera Internațional, Editura Litera Internațional, 2002. http://dexonline.ro/

Scanned with OKEN Scanner

Schemann, Schemann-Dias 1979 = Hans Schemann, Luiza Schemann-Dias, *Dicionário Idiomático português-alemão. As expressões idiomáticas portuguesas, o seu uso no Brasil e os seus equivalentes alemães. / Portuguiesisch-deutsche Idiomatik. Die portugiesischen Idioms, ihr Gebrauch in Brasilien und ihre Entsprechungen im Deutschen,* Braga, Livraria Cruz / Ismaningen, Max Hueber Verlag.

Tanase 1995 = Eugenia-Mira Tanase, *Le numéral dans la phraséologie des langues romanes : emplois, significations et mécanismes sémantico-symboliques*. Thèse de doctorat. Montpellier, Université Paul Valéry, Montpellier III.

TLF = *Trésor de la Langue Française informatisé*. Cédérom du texte integral et son livre d'accompagnement, París, CNRS Editions, 2004.

Faculté de Traduction et Interprétation
Université Pompeu Fabra, Barcelone
jenny.brumme@upf.edu

Scanned with OKEN Scanner

ESTE *LEXICONUL DE LA BUDA* UN DICȚIONAR ETIMOLOGIC ?

GH. CHIVU

1. În anul 1825 a văzut lumina tiparului la Buda dicționarul intitulat *Lexicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc,* ultima lucrare lingvistică importantă a mișcării iluministe transilvănene.

Fiind realizat, după cum se precizează chiar pe foaia de titlu, de mai mulți autori „în cursul a trizeci și mai multor ani", volumul, impresionant prin dimensiune (882 de pagini)[1] și prin numărul de intrări (peste 12.000)[2], reprezintă prima lucrare colectivă din istoria lingvisticii românești. Inițiat de Samuil Micu[3], transformat în timp într-un dicționar cvadrilingv, *Lexiconul de la Buda* a beneficiat de revizia și de îmbogățirea (inclusiv în partea din articole consacrată originii unor termeni) făcute de Vasile Coloși, Ioan Corneli și Petru Maior[4] și a apărut sub redacția fraților Ioan Theodorovici și Alexandru Teodori[5].

---

[1] Dintre acestea, *Lexiconul* numără 771 de pagini, *Prefața,* 8, iar *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi,* tipăritura din 1819 semnată de Petru Maior, reluată acum integral, ca punct de referință pentru grafia etimologizantă utilizată în scrierea cuvintelor-titlu, a exemplelor și a explicațiilor românești, 103 pagini.

[2] Evaluarea a fost făcută pe baza numărului mediu de intrări aflate pe pagină. Cf. I. Șiadbei, *Lexicografia română și istoria cuvintelor,* în LR, VI, 1957, nr. 6, p. 17; Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei românești,* I, București, 1966, p. 29. (Ultimul autor consideră că *Lexiconul de la Buda* este mai puțin bogat decât *Dicționarul românesc, latinesc și unguresc* tipărit de Ioan Bobb la Cluj, în 1822–1823.)

[3] *Dictionarium valachico-latinum* al lui Samuil Micu era gata în prima redactare în 1801, în 1805 el fiind deja transformat într-un *Dictionarium latino-valachicum.* Samuil Micu avea însă, foarte probabil, lucrarea gata înainte de 1800, de vreme ce autorii *Lexiconului de la Buda* considerau că textul tipărit în 1825 era rodul unei activități de peste trei decenii. Vezi în sprijinul acestei plasări în timp și listele de termeni cuprinse în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* încă din ediția publicată în 1780 la Viena.

[4] Învățatul ardelean, autor principal al *Lexiconului,* a lucrat ca revizor al cărților românești imprimate de Tipografia Crăiestei Universități din 1809 până în 1821.

[5] Vezi pentru contribuția fiecăruia dintre aceștia la realizarea dicționarului Micea Seche, *op. cit.,* I, p. 30–31; Sámuel Domokos, *Tipografia din Buda. Contribuția ei la formarea științei și literaturii române din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea,* Gyula, 1994, p. 37–42, 74–82.

Scanned with OKEN Scanner

Ultima lucrare programatică tipărită de reprezentanții Școlii Ardelene[6] a devenit primul dicționar românesc modern[7] de largă circulație[8], utilizat deopotrivă de savanții străini[9] și de lexicografii români[10] atât pentru informațiile oferite asupra fondului vechi al lexicului românesc, cât și pentru datele privitoare la numeroasele neologisme latino-romanice acceptate și promovate în forme aproape identice cu cele consacrate de româna literară modernă[11]. Prin înlocuirea frecventă a glosării prin sinonime cu definiții ale sensurilor, *Lexiconul budan* s-a impus, de asemenea, ca primul nostru dicționar explicativ[12], iar prin notarea riguroasă a indicațiilor privitoare la formele de bază ale cuvintelor-titlu și la categoriile gramaticale specifice acestora, el a devenit prima noastră lucrare normativă destinată marelui public[13].

Cercetătorii dicționarului tipărit în 1825 au insistat în repetate rânduri și asupra unei alte caracteristici remarcabile a textului, anume includerea în cadrul mai multor articole a unor notații privitoare la originea cuvintelor, fapt ce a determinat considerarea lui drept „cel dintâi dicționar ... etimologic al limbii române care a văzut lumina tiparului"[14].

Depășind cu mult, prin multiplele și indiscutabilele sale calități, nivelul și condiția dicționarelor poliglote contemporane lui, *Lexiconul de la Buda* s-a impus astfel intelectualilor români din deceniile de mijloc ale secolului al XIX-lea ca „realizarea supremă a evoluției filologiei românești"[15].

2. Apreciat ca prima lucrare lexicografică românească „în care aparatul științific se afla la nivelul celor mai bune lucrări similare contemporane"[16] lui, *Lexiconul românesc-latinesc-unguresc-nemțesc* a fost însă în mod constant criticat pentru „exageratul spirit purist care a dictat stabilirea etimologiilor"[17].

---

[6] *Lexiconul românesc-latinesc-unguresc-nemțesc* se alătură, din această perspectivă, gramaticii tipărite de Samuil Micu și Gheorghe Șincai în 1780, reeditate în 1805 *(Elementa linguae daco-romanae sive valachicae)*, și ortografiei apărute în 1819 sub semnătura lui Petru Maior *(Orthographia romana sive latino-valachica)*.

[7] Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*, ediția a II-a, București, 1895, p. 184.

[8] Deși a apărut după *Dicționarul rumânesc, latinesc și unguresc* menționat în nota 2, *Lexiconul budan* s-a impus prin calitatea redactării, prin informațiile lingvistice incluse în articolele sale și, nu în ultimul rând, prin deschiderea asigurată de utilizarea grafiei chirilice pentru indicarea rostirii formei-titlu, scrisă în ortografie etimologizantă.

[9] Există informații despre utilizarea textului de către Fr. Diez și B. Kopitar, vezi Mircea Seche, *op. cit.*, I, p. 33.

[10] *Lexiconul de la Buda* a fost utilizat ca sursă în dicționarele românești moderne începând cu *Dicționarul limbei române* al lui A.T. Laurian și I.C. Massim.

[11] Vezi Paulina Cheie, *Neologismul de origine latino-romanică în **Lexiconul de la Buda***, în LR, XXXII, 1983, nr. 3, p. 206–215.

[12] Vezi Mircea Seche, *op. cit.*, I, p. 32.

[13] *Elementa linguae daco-romane sive valachicae* și *Orthographia romana sive latino-valachica* erau destinate exclusiv cunoscătorilor limbii latine și utilizatorilor scrierii etimologizante.

[14] Mircea Seche, *loc. cit.*

[15] Ion Gheție, *Lingvistica românească în perioada 1780–1828*, în *Istoria științelor în România. Lingvistica*, București, 1975, p. 31.

[16] Mircea Seche, *op. cit.*, p. 30.

[17] Ion Gheție, *loc. cit.*

Scanned with OKEN Scanner

În sprijinul acestei critici făcute componentei etimologice din cea mai importantă scriere normativă datorată Şcolii Ardelene s-au adus numeroase exemple, toate valabile din perspectiva cercetărilor actuale de etimologie[18].

S-a constatat astfel că *babă* nu provine din it. *babbo, boală* din lat. *debole, bob* din lat. *faba, citi* din lat. *recito, răzmeriță* din lat. *res militia*, iar *clopot* nu este urmaşul termenilor latineşti *campana* şi *clango*[19], seria împrumuturilor româneşti din vechea slavă, din slavonă sau din limbile slave moderne, considerate greşit elemente lexicale moştenite din latină, putând fi uşor amplificată cu *arminden, becisnic, blid, clădi, curvă, dobândă, drag, grădină, grozav, ispită, iute, lacom, leac, obeadă, ovăz, pomeană, primejdie, război, sfânt, sluji, vişină, vorbă, zbor* şi altele.

Mai multe cuvinte de origine maghiară (al căror corespondent unguresc, prezent în dicţionar, ar fi fost foarte uşor de luat ca punct de referinţă) sunt considerate şi ele descendente ale unor termeni latineşti sau romanici: *alac* din lat. *alica*, *alean* din lat. *alienus, bai* din lat. *bellum, copârşeu* din lat. *cooperio, fărtaiu* din lat. *quartarius, lepedeu* din lat. *laquear, marfă* din it. *merce, samă* din lat. *summa.*

Iar exemple de raportări greşite la diverşi termeni latineşti sau romanici pot fi extrase şi din seria cuvintelor preluate de română din turcă *(alaiu, băcan, cilibiu, mahramă)* sau din aceea a elementelor considerate de specialişti ca provenind din substrat (*abure, baltă, bălaur, bălos, beală* „animal sălbatic", *brad, bucur, buză*).

3. Constituie oare exemple de tipul celor selectate anterior dovezi de „sacrificare conştientă a adevărului ştiinţific"[20], în „încercarea de a fixa cu orice preţ o origine latină unui număr de cuvinte a căror etimologie era alta"[21]?

Dacă luăm în considerare ideile formulate în majoritatea studiilor consacrate mişcării iluministe transilvănene, răspunsul este categoric afirmativ, *Lexiconul de la Buda* părând a ilustra în modul cel mai clar purismul de care au fost acuzaţi, în repetate rânduri, primii savanţi latinişti. Iar anumite „concordanţe" dintre explicaţiile privind originea pretins latinească a unor cuvinte, consideraţii formulate de diverşi reprezentanţi ai mişcării, pun în evidenţă, dacă nu o influenţă reciprocă, cel puţin o atitudine identică în interpretarea aceloraşi fapte de limbă.

Ne referim, spre exemplu, la indicarea, exact ca în *Lexicon,* a unor cuvinte de bază latineşti sau romanice (chiar dacă forma presupusului etimon latin este, uneori, alta) pentru *beteag, coajă, iubi, sicriu* sau *şindilă* „şindrilă" şi de către Ion Budai-Deleanu[22], August Treboniu Laurian şi Ioan C. Massim[23] sau Timotei Cipariu[24].

---

[18] Indicaţiile etimologice pe care le-am selectat pentru a ilustra, în paragrafele următoare, această constatare sunt extrase fără nicio modificare din articolele *Lexiconului de la Buda.*

[19] *Ibidem,* p. 30–32.

[20] Mircea Seche, *op. cit.*, p. 33.

[21] Ion Gheţie, *op. cit.*, p. 31.

[22] Vezi „Prefaţie" la *Lexiconul românesc-nemţesc,* în Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice,* ediţie Mirela Teodorescu, Bucureşti, 1970, p. 172–173.

[23] *Dicţionarul limbei române,* Bucureşti, 1871–1876, s.v. *coja, scriniu, scindilla; Glosariu,* Bucureşti, 1871, s.v. *iubire.*

[24] Vezi *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi,* Blaj, 1854, p. 60, 61, 64, în Timotei Cipariu, *Opere,* I, Bucureşti, 1987, p. 212, 213.

Scanned with OKEN Scanner

Petru Maior, autorul celor mai multe etimologii incluse în *Lexiconul de la Buda,* după cum arată nu doar citarea frecventă în cadrul articolelor a lucrării sale consacrate ortografiei româneşti, ci şi identitatea majorităţii soluţiilor şi explicaţiilor etimologice din dicţionar cu cele existente în opera tipărită sub numele său[25], urmărea însă un alt scop decât etimologii moderni. În prefaţa la *Orthographia* tipărită în 1819, reluată fără nicio modificare în dicţionarul apărut în 1825, se spune explicit: „Când pe parcursul acestei lucrări zic că un cuvânt sau altul pleacă de la un anumit cuvânt latin, italian, spaniol şi, poate, francez, nu vreau să dau de înţeles că românii au adoptat acel cuvânt din limba latină învăţată (= literară) sau din sus-pomenitele dialecte (= limbi), ci invoc numai comuniunea sau înrudirea" (p. VIII)[26].

În *Lexiconul de la Buda*, indicaţiile privitoare la originea cuvintelor se subordonează deci etapei numite în istoria ştiinţei etimologice *etimologia – origine,* bazată pe metoda comparativă[27], etapă specifică începutului de secol XIX.

Petru Maior, ca şi ceilalţi reprezentanţi ai Şcolii Ardelene, bazându-se pe cunoştinţele lor de limbă latină şi pe datele oferite de limbile romanice importante, aplicau în consideraţiile lor etimologice, cu limitele impuse de nivelul atins în epocă de ştiinţa limbii, un principiu valabil şi astăzi: apropierea formală a doi termeni (judecată din perspectiva acţiunii legilor de evoluţie fonetică şi a accidentelor fonetice, în trecerea de la latină la română) şi concordanţa lor semantică[28]. Comparaţia cuvintelor furniza probe în favoarea „înrudirii" sau a „comuniunii" lor, adică a descendenţei din acelaşi etimon latin.

Era aceasta o formă a etimologiei indirecte, menită să completeze pentru cititorii dicţionarului informaţiile oferite de ortografia etimologizantă. „Cheia" ortografică fusese de altfel prima modalitate prin care „cele ascunse a rădăcinei cuvintelor se deşchid (adecă mod de a cunoaşte rădăcina cuvintelor româneşti)", cum se precizează în *Prefaţa* volumului tipărit în 1825 (p. 4)[29]. Iar pentru acest

---

[25] O contribuţie importantă la redactarea informaţiilor privitoare la originea unor cuvinte pare să fi avut şi Ioan Corneli (vezi Mircea Seche, *op. cit.*, p. 31, nota 3).

[26] Ideea este reluată în paragraful 15 al cărţii: „Vreau să atrag foarte insistent atenţia (ceea ce am indicat şi în *Prefaţă*) că atunci când zic că cutare cuvânt românesc porneşte de la vreun cuvânt latin sau italian, nicicum nu înţeleg prin aceea că acel cuvânt românesc îşi trage originea din limba latină sau italiană ..., ci vreau numai să arăt comuniunea sau înrudirea". În ambele citate am preluat traducerea dată textului latin în crestomaţia alcătuită de Florea Fugariu cu titlul *Şcoala Ardeleană,* Bucureşti, II, 1983, p. 457, 470–471.

[27] Vezi pentru detalii Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, 1999, p. 15, 17.

[28] Pentru detalii asupra acestor două principii şi pentru erorile făcute în aplicarea lor în secolul al XIX-lea vezi Marius Sala, *op. cit.*, p. 9–14.

[29] Titlul lucrării consacrate de Petru Maior, în 1819, ortografiei etimologizante este, cum se ştie, *Orthografia romana sive latino-valachica una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur.* Iar în *Dialog pentru începutul limbei române între nepot şi unchi,* republicat şi el ca anexă a *Lexiconului de la Buda,* învăţatul ardelean nota: „De câte ori mi s-au întâmplat mie de, îndoindu-mă de vrun cuvânt, oare latinesc este, cât l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui faţă ..." (p. 72).

Scanned with OKEN Scanner

motiv, numeroase cuvinte din *Lexicon*, a căror origine latinească era evidentă[30], nu au nicio indicație etimologică. Selectăm, dintr-o listă extrem de cuprinzătoare, cuvinte ca: *avea, bunătate, cap, corn, da, domn, dormi, față, frunză, frupt, lână, părea, poartă, rază, undă, vedea* sau *viu.*

Atenți doar la spațiul romanic (dacă facem abstracție de câteva trimiteri la forme grecești, considerațiile etimologice fac referire la „un anumit cuvânt latin, italian, spaniol și, poate, francez"[31]), autorii *Lexiconului de la Buda* au apelat deci la etimologie numai pentru a argumenta suplimentar, acolo unde grafia etimologizantă nu sugera aceasta, originea latinească a unor cuvinte românești.

4. Componenta etimologică a ultimei lucrări importante a Școlii Ardelene, concordantă prin concepție și limite de aplicare cu stadiul atins de știința etimologiei atât în spațiul românesc, cât și pe plan european, este deci o modalitate de argumentare și de explicitare a originii latine a unor cuvinte din vocabularul de bază al limbii române.

Constatarea ne determină să afirmăm că, deși etimologia ca ramură a științei lingvistice românești își are originea în preocupările Școlii Ardelene, *Lexiconul de la Buda* nu este propriu-zis un dicționar etimologic, în care s-ar fi acordat atenție tuturor cuvintelor, indiferent de origine, ci doar unul în care sunt incluse foarte multe etimologii privind o parte importantă din fondul latin al limbii române[32].

Facultatea de Litere, Universitatea din București
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
gheorghe.chivu@gmail.com

[30] Multe dintre ele fuseseră folosite, în ediția din 1805 a *Elementelor*, pentru ilustrarea capitolului intitulat *De formandis Daco-Romanis Vocibus ex Latinis*, prima lucrare de fonetică istorică tipărită în spațiul românesc.

[31] Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica*, p. VIII. (Preluăm, ca și în citatele anterioare, traducerea dată fragmentului în crestomația intitulată *Școala Ardeleană*, II, p. 457.)

[32] I. Șiadbei afirma în studiul *Lingvistica română și istoria cuvintelor* că „*Lexiconul budan* conține peste o mie de etimologii latine rămase valabile" (LR, VI, 1957, nr. 6, p. 18).

Scanned with OKEN Scanner

CRITÈRES LEXICO-SÉMANTICO-SYNTAXIQUES ET ZONES CONCEPTUELLES DANS L'ACTE DE TRADUCTION

CORINA CILIANU-LASCU

1. Notre analyse s'inscrit dans un projet de recherche méthodologique sur le vocabulaire du français économique et se propose d'étudier les relations entre le domaine, la zone conceptuelle et l'interprétation sémantico-syntaxique du vocabulaire économique en contexte.

« Il existe dans toutes les langues naturelles un arrière-plan conceptuel translinguistique, structuré linguistiquement d'une manière différente suivant chacune des langues impliquées dans l'opération traduisante » (Cristea, 1998 :186). La perception du monde se fait à travers une série de zones conceptuelles propres à la plupart des langues mais qui peuvent s'exprimer différemment au niveau de surface. Si l'on part de l'élément de sens à tendance universelle, le noème, on peut entamer la démarche proposée par B. Pottier (1981 : 5) : « L'analyse en sèmes suppose que l'on travaille dans une langue unique homogène, afin de déterminer les sémèmes d'un certain nombre de signes formant réellement un paradigme limité par un domaine ou une situation d'expérience définis. À un second niveau, on peut prendre ces sèmes comme nouveaux objets d'étude, et se demander s'ils sont eux-mêmes analysables en éléments plus fondamentaux, ou noèmes. Le dernier acte serait de construire les sèmes linguistiques à partir de ces noèmes conceptuels. Il ne s'agit pas ici pour nous d'universaux, mais d'instruments créés par le linguiste, légitimement d'ailleurs ».

Après avoir défini la solidarité des deux approches, sémasiologique et onomasiologique, dans l'acte de traduction, nous essayons de définir *le contexte* et *le cotexte* minimaux qui sont capables d'interpréter *les mots polysémiques* et/ou *synonymes* au niveau de la langue source afin de trouver l'hétéronyme correct dans la langue cible à partir de la zone conceptuelle des *fluctuations* dans le discours économique. Notre analyse propose aussi des solutions pour l'interprétation de deux termes polysémiques roumains, *venituri* et *cheltuieli*, dont les hétéronymes varient selon les sous-domaines économiques, implicitement les possibilités combinatoires en syntagmes spécifiques qui dirigent le choix différent de l'équivalent en français : *revenu, produit/charges, dépenses, frais*. Notre contribution plaide pour des bases de données terminologiques plus linguistiques où *la collocation* a un rôle très important selon que *l'approche est pragmatique, syntaxique ou sémantique*, ce qui détermine des conceptions différentes justifiant les distinctions explicites entre *l'adéquation (communicative), la combinaison (syntagmatique) et la connectabilité (conceptuelle)* (Lerat, 1995 :102).

Scanned with OKEN Scanner

2. Le concept et le signifié relèvent de deux plans différents, l'un est plus abstrait et général à un niveau indépendant de toutes les langues naturelles, en tant que totalité des connaissances que l'on possède sur une classe d'objets ou d'êtres, alors que le signifié est défini au niveau de la langue naturelle découpant le monde physico-culturel de façon spécifique. Le concept appartient à plusieurs langues, alors que le signifié leur appartient en propre.

Pour cette analyse, nous empruntons la démarche générale de tout acte de traduction en partant du signifiant et en étudiant tous les signifiés qu'il peut véhiculer : il s'agit d'une *phase de reconnaissance* ou *de réception* où il faut interpréter le sens des signes linguistiques pour en trouver par la suite l'équivalent dans l'autre langue, phase de production. Si la première phase emprunte une *démarche sémasiologique*, des signifiants à la zone conceptuelle, la deuxième est une *démarche onomasiologique*, qui analyse la zone conceptuelle pour trouver les signifiants dans la langue cible ; c'est la *phase de production*.

« La *structure sémasiologique* (ou le *champ sémasiologique*) a été définie comme un groupe de sémèmes relié à un seul signifié lui-même représentant un seul monème (mais souvent en rapport avec différents systèmes conceptuels). La *structure onomasiologique* (ou le *champ onomasiologique*) est un ensemble de sémèmes reliés à un seul concept – qui est déterminé par sa position dans un système conceptuel – mais faisant partie de différents signifiés liés par consubstantialité quantitative à différents monèmes » (Baldinger, 1980 :160). La démarche onomasiologique relie les axes de pensée et les moyens linguistiques qui sont en interdépendance.

En fait, dans les langues naturelles, la plupart des mots sont polysémiques et renvoient par là même à des signifiés différents dans la langue cible. Notre question est comment trouver l'hétéronyme correct à partir de la signification exacte respective et *à quel niveau se situe l'unité minimale de traduction qui permet de le faire.*

3. Notre objectif est d'essayer d'esquisser une approche méthodologique des langues de spécialité qui puisse conduire à une interprétation correcte lors de la traduction. Nous donnerons un exemple, celui de la zone du vocabulaire des fluctuations dans le discours économique qui constitue un exemple de type VGOS (*Vocabulaire Général d'Orientation Scientifique*, Phal, 1971) dont l'analyse s'avère intéressante à cause de la *fréquence d'apparition* de ce vocabulaire dans le discours respectif (Verlinde, 1995 :138). Ce choix est soutenu par la quantité de composantes économiques qui sont sujettes aux fluctuations. Le paradigme des notions soumises aux changements ainsi que les combinaisons syntagmatiques de ce vocabulaire peuvent constituer des pistes dans l'interprétation correcte des termes, et partant, dans la traduction correcte aussi. La polysémie de ces termes existe en vertu d'un *noyau sémantique commun à toutes les unités lexicales* de cette zone.

3.1. Il s'agit de lois relativement générales qui font passer d'une signification à l'autre et permettent donc de prévoir la variation ou de faire appel à des règles lexicales sémantiques, qui apportent un changement dans la spécification

Scanned with OKEN Scanner

sémantique seulement (Kleiber, 1984 : 92). Nous avons bien l'impression que les rapports entre les synonymes du champ des fluctuations doivent être analysés par des règles syntactico-sémantiques tout comme G. Kleiber propose pour la polysémie : les acceptions d'un polysème « sont mieux captées par une analyse structurale en termes de traits de contenu (ou sèmes) identiques que par un traitement dynamique dérivationnel » (Kleiber, 1984 : 93). Le vocabulaire autour des sens « augmenter »/« se maintenir »/« diminuer » se combine dans des collocations comme « associations privilégiées de quelques mots ou termes reliés par une structure syntaxique et dont les affinités syntagmatiques se concrétisent par une certaine récurrence en discours » (Verlinde, 1995 : 138) qui pourraient être introduites en tant que telles dans les dictionnaires de spécialité. À côté de verbes très courants comme ceux du tableau ci-dessous, il y a des expressions moins connues : *flirter avec la barre de…, (re)passer dans le rouge,* et des verbes comme *accélérer, flamber, fléchir, majorer, ranimer, se regonfler, se resserrer* et les substantifs dérivés.

Tableau I

Sens « augmenter »	**Sens « diminuer »**
(s')accroître/accroissement	*(se) réduire/réduction*
augmenter/augmentation	*diminuer/diminution*
croître/croissance	
hausser/hausse	*baisser/baisse*
progresser/progression	*régresser/régression*
	chuter/chute
	s'effondrer/effondrement

Il s'agit dans la plupart des cas de couples notionnels. Nous reprenons en fait les résultats de la recherche de Verlinde, 1995, pour soutenir l'idée de la nécessité d'une *analyse de corpus* pour rendre compte des différences de combinaison des *synonymes* du domaine qui connaissent quand même une certaine combinatoire orientant leur choix dans la traduction. Ces synonymes ont un sème commun : « rendre/devenir plus grand/petit » (action de/le fait de). C'est à partir de critères de fréquence que l'on établit les collocations :

(1) *accroissement de la productivité, agrandissement d'un commerce, augmentation des prix* (moins fréquent que *hausse des prix*), *croissance économique, élévation du niveau de vie.*

3.2. Dans une perspective d'encodage, il n'y a pas de vrais problèmes, alors que dans la production, on ne peut pas utiliser certains synonymes librement dans tous les contextes. Le corpus permet de relever une préférence pour le substantif (les trois couples *haus-, croi-, bais-*), ce qui n'est pas vrai pour les autres cas où verbe et substantif ont une fréquence quasi-égale, sinon en faveur du verbe. L'analyse doit s'orienter vers *la combinatoire des 18 mots* de la zone étudiée avec des termes économiques du type : *le vocabulaire de la Bourse, prix, taux, production, productivité, salaire, coût, dépense, nombre, revenu, exportation, chiffre d'affaires, productivité, production, taux,* etc.(v. Verlinde, 1995 : 175).

Scanned with OKEN Scanner

Dans une approche sémasiologique, si on établit un corpus d'analyse, il est facile à répertorier les occurrences des verbes exprimant les fluctuations en contexte en établissant une liste des verbes définissant cette zone conceptuelle y compris les adjectifs et surtout les substantifs avec lesquels ils se combinent. Par exemple, les verbes *accroître, augmenter, croître, hausser, progresser* se combinent avec 41 substantifs et deux adjectifs : *salarial, effectif.* La fréquence de ces occurrences est différente d'un verbe à l'autre.

La perspective mise en analyse pourrait être orientée aussi vers la fréquence des termes de la zone *fluctuations* selon le domaine, comme par exemple la Bourse : *haus-* (72,2%) et *diminuer* (97,4%). Et des constructions phrastiques comme :

(2) *ouvrir sur une hausse, être orienté à la hausse, s'inscrire en hausse, clôturer en hausse, clôturer la hausse des pétrolières,* etc.

Pour ce qui est des termes *prix* et *taux,* les collocations les plus fréquentes sont : *haus-/bais-* et *augment-/dimin-* alors qu'il n'y a pas de combinaison avec *progres-/régres-*. Un comportement syntagmatique semblable ont les substantifs *coût, revenu, dépense, bénéfice, chiffre d'affaires*. Si pour les mots *dépense* et *déficit* la combinatoire préférentielle est *accroi-/rédu-,* pour *recette,* la combinaison avec *augment-* est majoritaire.

Le substantif *dépense* manifeste une combinaison libre avec les cinq couples du sens « augmenter ».

Il y a une série de combinaisons de ce vocabulaire avec lui-même :

(3) *accroissement de la hausse, augmentation de la croissance, de la baisse, hausse de la croissance, réduction de la croissance, de la hausse, de la progression, de la baisse, diminution de la hausse, baisse de l'accroissement, de la croissance ;*

(4a) déroulement : *accélération de la hausse, poursuite de la hausse ;*

(4b) approximation : *fourchette de croissance, potentiel de croissance, marge de baisse ;*

(4c) importance : *ampleur de la hausse, hauteur de l'augmentation, record de baisse.*

3.3. Une unité lexicale peut avoir deux ou plusieurs correspondants dans la langue cible, correspondance qui s'appelle *fourche lexicale* (Cristea, 2001 : 45). L'étude de la polysémie s'inscrit dans le cadre d'une « description collocationnelle dont l'objectif est de déterminer les contextes caractéristiques pour la réalisation d'un des sens de la série polysémique propre à une unité de traduction lexicale » (Cristea, 2001 : 45).

C'est au niveau de la fréquence qu'un mot comme *creştere* du roumain choisira son hétéronyme pour se combiner avec *rată* ou *ritm.* Le tableau ci-dessous indique justement la fréquence des combinaisons respectives en français :

Tableau II

	accroissement	*augmentation*	*croissance*	*hausse*	*progression*
taux d'/de	5	1	63	6	9
rythme d'/de	3	3	18	5	8

(Verlinde, 1995 : 169)

Scanned with OKEN Scanner

Ces remarques plaident pour l'introduction dans un dictionnaire de *zones conceptuelles* du type FLUCTUATIONS comprenant les constructions syntagmatiques attestées en vue du choix correct de l'hétéronyme français lors de la traduction d'un substantif roumain du type *creştere, mărire* et d'un verbe comme *a creşte, a (se) mări* :

(5a) *accroissement des riches ;*

(5b) *accroître ses biens, son patrimoine, sa production ;*

(5c) *augmentation de capital, de volume, de nombre, de quantité, de prix, de durée ;*

(5d) *augmenter le nombre, les prix, les salaires ;*

(5e) *croître en volume, en nombre, en étendue.*

Le corpus mentionné n'inclut pas des synonymes du type :

(6) *accumuler, agrandir, amplifier, arrondir, chuter, élargir, étendre, grossir, majorer, minorer, pousser, s'effondrer ; amplification, boom, bond, gonflement, grossissement, montée, majoration, redoublement, renforcement.*

Les études de fréquence orientent la traduction du côté des substantifs pour *baisse, croissance, hausse* et des verbes *accroître, augmenter, diminuer, progresser, réduire, régresser,* et aussi des pluriels *: hausses, baisses.*

Les conclusions syntagmatiques ont le même rôle :

(7a) *s'inscrire, ouvrir, clôturer, terminer en hausse/baisse ;*

(7b) *être, revoir, s'orienter, repartir, réviser à la hausse ; tendance à la hausse ;*

(7c) *mouvement de hausse/baisse* (Bourse) ;

(7d) *taux/rythme de croissance ;*

(7e) *réduction des dépenses, de l'impôt, du déficit.*

L'étude des fluctuations en contexte *(démarche sémasiologique)* et celle des substantifs et des verbes qui définissent ce domaine *(approche onomasiologique)* met en évidence la variété polysémique du mot, les richesses de ses emplois et des *domaines d'emploi.* En fait, « à une langue de spécialité correspond un domaine d'emploi et partant, un emploi spécifique des mots » (Candel, 1984 : 29).

Là où l'on s'attendait à trouver des termes univoques, monoréférentiels, on trouve des mots polysémiques, ce qui implique la nécessité de prendre en considération *la richesse des emplois et des domaines d'emploi* par la constitution de bases de données délimitant les domaines et leur organisation, concepts, systèmes, signifiants.

4. Nous pourrions considérer qu'à une langue de spécialité, dans notre cas, le français économique, correspond un domaine d'emploi et, partant, un emploi spécifique des mots. Or, dans le cas des termes *venituri/cheltuieli* du roumain, l'ensemble des locuteurs appartenant à la même spécialité emploient les mêmes termes en leur conférant des sens différents, ce qui entraîne le type de choix des hétéronymes en français selon les sous-domaines d'emploi et les usages précis. En fait, nous devrions en principe rencontrer des termes univoques, monoréférentiels (Candel, 1984 : 19), ce qui n'est pas le cas, surtout dans les sciences socio-économiques. Il faudra établir un inventaire des sous-domaines et des situations de réception/production.

Scanned with OKEN Scanner

Pour les roumains non spécialistes, les mots français *frais, dépenses, charges*, tout comme *encaissements, recettes, revenu*, paraissent synonymes, mais à l'analyse, dans l'idée qu'il n'y a pas de synonymie absolue, nous voyons que le remplacement d'un élément lexical par son « synonyme » n'est possible que dans des situations spécifiques. « Il faut considérer chaque élément lexical comme le centre d'un réseau de significations où chaque embranchement représente une signification particulière, c'est-à-dire un emploi spécifique qui est particularisé par des paraphrases synonymiques qui lui sont propres. La délimitation des emplois est la condition primordiale pour une description synonymique. Les classes d'objets nous semblent la condition probante d'une telle description » (Clas, Gross, 1997 : 38).

À l'analyse du cours *L'essentiel de la comptabilité analytique, Analyser les coûts pour bien décider* (Leclère, 2001), nous avons pris en compte les associations des informations du domaine de référence, ses sous-domaines y compris, avec les informations syntaxiques et les données sémantiques. Les champs lexicaux s'entrecoupent, ce qui rend malaisée l'interprétation de la signification en vue de sa désambiguïsation et, donc, du choix correct de l'hétéronyme. Les six arborescences correspondant à la répartition du monde en six sphères, <Choses>, <Actions>, <Etats>, <Qualités>, <Lieux>, <Positions relatives>, sont loin d'être opérantes, tout comme la seule prise en compte des huit traits syntactico-sémantiques : humain, animal, végétal, inanimé concret, inanimé abstrait, locatif, temporel, événement (classes de substantifs) et prédicats généraux/prédicats appropriés (v. Clas, Gross, 1997).

Une analyse plus poussée des exemples (8)–(11) donnerait plus d'arguments en faveur d'une démarche dynamique de prise en compte des relations entre les zones conceptuelles et les traits référentiels et sémantico-syntaxiques des éléments lexicaux concernés en vue de la levée de la « polysémie », et partant, d'un acte de traduction réussi.

(8a) *charge – ce qui met dans la nécessité de faire des frais, des dépenses* (« obligation ») (*Petit Robert*) : « sarcină » ;

(8b) *charges de famille, personne à la charge de qqn. ;*

(8c) *les frais, les dépenses sont à sa charge ;*

(8d) *le loyer comprend les charges* (d'entretien de l'immeuble, de chauffage) ;

(8e) *les charges de l'Etat* (sa dette, ses dépenses) ;

(8f) *obligation résultant d'un contrat : cahier des charges ;*

(8g) impôt : *charge foncière ; supporter de lourdes charges ; charges sociales ;*

(8h) *charges directes/indirectes, (non)fixes/variables, incorporables, administratives, charges de structures* (comptabilité) « cheltuieli » ;

(9a) *frais – dépenses occasionnées par une opération quelconque* (*Petit Robert*) ;

(9b) *montant des frais engagés pour le fonctionnement de chaque centre ;*

(9c) *imputation des frais des centres principaux aux coûts des produits ;*

(9d) *frais commerciaux, de transport, de dédouanement, de mise en stock, de main-d'œuvre directe, de déplacement, d'habillement, de déménagement, de logement ;*

Scanned with OKEN Scanner

(9e) (écon.) *frais d'une entreprise : les dépenses, les charges qu'entraînent sa création, son fonctionnement (frais d'exploitation, de production, de fabrication – frais fixes ou, du moins, non proportionnels aux quantités produites, au chiffre d'affaires réalisé, et qui se répartissent sur l'ensemble de l'exploitation);*

(9f) (comm.) *ensemble des dépenses et charges : frais spéciaux ou directs – dépenses qui se rapportent à un ensemble d'opérations déterminées (frais de matières premières, de main-d'œuvre) ; frais généraux – dépenses qu'entraîne le fonctionnement normal de l'entreprise ;*

(9g) (dr.) *dépenses occasionnées par l'accomplissement d'un acte juridique ou d'une formalité prescrite par la loi : frais d'enregistrement, de vente, de jugement ; être condamné aux frais, aux frais et dépens ; faux frais : dépenses nécessaires exposées par un officier ministériel en dehors des frais légaux ;* cour. *toute dépense accidentelle s'ajoutant aux dépenses principales ;*

(10a) *dépense – emploi d'argent ;*

(10b) *faire, engager une dépense pour un achat ;*

(10c) *dépense utile, imprévue, du ménage, contribuer à une dépense, couvrir une dépense, équilibrer dépenses et revenus ;*

(10d) (comptabilité) *sortie d'argent : colonne des dépenses, dépenses publiques* (fin.), *excédent des dépenses sur les recettes ;*

(11a) *revenu : ce qui revient à qqn. à titre d'intérêt, de rente,* etc. (*Petit Robert*) ;

(11b) *revenu du travail, d'un capital ;*

(11c) *revenu brut, net imposable, impôt sur le revenu ;*

(11d) *revenus publics, revenu national, revenu de l'Etat.*

CONCLUSIONS

Le noyau commun des mots polysémiques se réalise dans des emplois diversifiés mis en évidence par le cotexte linguistique ou par le contexte situationnel, extralinguistique.

La démarche à deux étapes complémentaires obligatoires (Coşeriu, 1994 :43), sémasiologique et onomasiologique, résulte d'une opération complexe entre signification et désignation.

Pour rendre opératoire une telle approche, il faudra parcourir trois étapes différentes :

- délimiter les zones conceptuelles ;
- répertorier les manifestations linguistiques des articulations de la zone conceptuelle précisée pour chacune des langues du transfert ;
- mettre en correspondance ces manifestations par projection d'un sous-ensemble de la langue source sur le sous-ensemble correspondant de la langue cible.

Scanned with OKEN Scanner

L'établissement de la liste complète des classes d'objets suppose une recherche de longue haleine, de description et de classement. Il nous semble qu'une telle étude représente une solution pour tout travail terminologique en vue d'un acte de traduction accompli.

Nous espérons avoir apporté quelques éléments de réflexion pour une approche méthodologique du français et du roumain économiques qui emprunte une démarche intégrante comprenant le domaine d'emploi, la zone conceptuelle et la combinatoire sémantico-syntaxique pour l'interprétation des significations en vue de la traduction.

BIBLIOGRAPHIE SÉLECTIVE

Abraham, 2005 = M. Abraham, *Représentation et structuration de la polysémie verbale – un exemple*, in *La Polysémie*, pp. 137–155.

Baldinger, 1980 = K. Baldinger, *Vers une sémantique moderne*, Paris, Klincksieck.

Candel, 1984 = D. Candel, *Ambiguïté d'origine polysémique dans une langue de spécialité*, in «Cahiers de lexicologie », XLV, II, pp. 3–19.

Clas, Gross, 1995 = A. Clas, G. Gross, *Les classes d'objets et la désambiguïsation des synonymes*, in «Cahiers de lexicologie », LXX, I, pp. 27–38.

Coşeriu, 1994 = E. Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi.

Cristea, 1998 = Teodora Cristea, *Stratégies de la traduction*, Bucureşti, Editura Fundaţiei România de Mâine.

Cristea, 2001 = Teodora Cristea, *Structures signifiantes et relations sémantiques en français contemporain*, Bucureşti, Editura Fundaţiei România de Mâine.

Desclès, 2005 = J.-P. Desclès, *Polysémie verbale*, in *La Polysémie*, pp. 111–137.

Kleiber, 1984 = G. Kleiber, *Polysémie et référence : la polysémie, un phénomène pragmatique ?*, in «Cahiers de lexicologie», XLIV, I, pp. 85–103.

La Polysémie, 1994, sous la direction d'O. Soutet, Presses de l'Université de Paris–Sorbonne.

Lederer, 1994 = M. Lederer, *La traduction aujourd'hui*, Hachette FLE, Paris.

Lerat, 1995 = P. Lerat, *Les langues spécialisées*, PUF, Paris.

Phal, 1971 = A. Phal, *Vocabulaire Général d'Orientation Scientifique*, CREDIF, Paris.

Pottier, 1981 = B. Pottier, *Les Universaux*, in « Bulletin du Groupe de Recherches Sémiolinguistiques », 14, pp. 3–7.

Verlinde, 1995 = Serge Verlinde, *La combinatoire du vocabulaire des fluctuations dans le discours économique*, in « Cahiers de lexicologie », 66, I, pp. 137–175.

TEXTES DE RÉFÉRENCE

Leclère, 2001 = D. Leclère, *L'essentiel de la comptabilité analytique. Analyser les coûts pour bien décider*, 4e édition, Paris, Editions d'Organisation,.

Academia de Studii Economice
Bucureşti
lascu_corina@rdslink.ro

Scanned with OKEN Scanner

OBSERVAȚII PRIVIND CÂTEVA CUVINTE ROMÂNEȘTI

D. CRAȘOVEANU

Oricine a fost şi este, într-un fel sau altul, deprins să utilizeze dicționarele, în primul rând pe cele explicative (care sunt, mai toate, şi etimologice) ale limbii române – mă refer aici doar la cele de largă uzanță azi, cum sunt DEX (*Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. I, Bucureşti, 1975, ed. a II-a, Bucureşti, 1995) şi DLRM (*Dicționarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958) – a putut să constate că, foarte adesea, pe lângă termenul din limba literară, ele înregistrează (parantetic), la finele respectivului articol lexicografic, şi o variantă a acestuia, fie populară, fie familiară, fie regională ori învechită (arhaică). Acelaşi lucru se întâmplă, în interiorul articolului, şi cu unele sensuri. Exemplele, în această privință, sunt destul de numeroase, cel puțin de ordinul sutelor.

Unul dintre ele este şi substantivul neutru *JAF*, pl. *jafuri*, pentru care atât DEX, cât şi DLRM menționează sensurile: **1.** „Furt săvârşit prin violență; jefuire. (Înv. concr.) Lucruri jefuite, pradă". **2.** „(Fam.) Consum, cheltuială fără măsură, risipă; distrugere ..." [Var.: (înv.) *jac*, s.n.] Din pol. *žak*. Această variantă, învechită, *jac* (pl. *jacuri*), mai apropiată fonetic de etimonul polonez, se întâlneşte la cronicarii moldoveni, de pildă la Ion Neculce, din care transcriem aceste două fragmente: „... îi păré bini di acesti vorbi că sunt între domni şi mai mult îndemna la *jacuri* şi la vrăjbi" şi: „Orbitŭ în lăcomie, giudecăți era multi, de *jacuri* ce făcusă" (Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție şi studiu introductiv de Iorgu Iordan, Bucureşti, ESPLA, 1955, p. 353 şi 396).

Ea ne întâmpină şi în cunoscutul poem al lui Vasile Alecsandri *Dan, căpitan de plai*:

„Un fulger se aprinde în ochii lui pe loc.
«La luptă, Dane! țara-i în *jac*, țara-i în foc!»"

Ceea ce ni se pare a fi, în acest caz, un lucru demn de evidențiat este că de la fiecare dintre aceste două forme *(jaf – jac)* s-au creat derivate; am în vedere aici (şi acum) pe *jefuitor* (< *a jefui*) şi, respectiv, pe *jăcaş* (< *jac*). Evident, aceste două derivate, folosite preponderent ca substantive (mult mai rar ca adjective, de ex.: „om *jăcaş*"), au fost obținute cu ajutorul unor sufixe: *-tor*, respectiv *-aş*, diferite sub aspectul formei, însă foarte apropiate din punct de vedere semantic, căci atât unul, cât şi celălalt aparțin aceleiaşi categorii sau clase de sufixe: sufixe nume de agent (cu o expresie latinească: sufixe *nomina agentis*), care indică pe cel care face o acțiune. Este, se înțelege, de prisos să adăugăm că între cele două derivate există

şi o deosebire de ordin diacronic: *jefuitor* este un termen obişnuit, frecvent şi ... permanent actual, în vreme ce *jăcaş* a ieşit de mult din uzul lingvistic comun.

În prelungirea acestei observaţii, este, de asemenea, vrednic de toată atenţia şi un alt fapt, cu „trimitere" spre multe alte elemente din lexicul românesc. Vreau să spun, anume, că atunci când varianta *jac* (mai apropiată, ziceam, de etimonul polonez *žak*), pierzând teren în faţa şi în favoarea formei *jaf*, s-a retras în zona, periferică, a vocabularului pasiv (zona arhaismelor), ea l-a atras acolo şi pe *jăcaş*, derivatul său, ambele ieşind definitiv din uz şi nelăsând nimic în urmă care să mai amintească de ele. Nu s-a întâmplat, aşadar, ceea ce s-a petrecut în situaţia altor (nu puţine) cuvinte care, devenind, de asemenea, arhaisme sau istorisme, au continuat să ... „trăiască", să „circule" (aşa-zicând) în exprimarea cotidiană prin derivatele lor sau prin unele expresii, sintagme şi locuţiuni, cărora le-au servit drept pivot ori, mai precis, drept nucleu de „coagulare". Să amintim, în acest sens, doar două exemple, suficient de grăitoare: 1. substantivul feminin *válmă*, pl. *válme* (< ucr. *volna*), azi complet necunoscut, a lăsat în urmă locuţiunea adverbială (uneori şi adjectivală) *de-a valma* (= în dezordine, fără nicio ordine, fără nicio rânduială etc.), apoi expresia *a da valma* (= a năvăli, a da năvală etc.) şi numeroasele derivate: *a (se) învălmăşi, învălmăşeală, învălmăşire, devălmăşire* (şi expr. *în devălmăşie*), *vălmăşag, vălmăşeală* etc. (pentru toate vezi DEX şi DLRM s.v.); 2. substantivul neutru *bulz*, pl. *bulzuri* (cf. alb. *bulez;* DLRM nu menţionează etimologia), care înseamnă „bulgăre, cocoloş, cocoloş de mămăligă caldă în care s-a pus brânză de oaie sau urdă" (cf. DEX, s.v.). Fără a fi propriu-zis un arhaism, *bulz,* specific terminologiei păstoreşti, este şi el destul de puţin cunoscut (şi folosit) azi în vorbirea obişnuită, unde a lăsat, totuşi, o urmă, un semn, mereu amintitor al existenţei lui, prin derivatul verbal *a (se) îmbulzi* (= (refl.) a se îngrămădi în număr mare, a se înghesui, a se buluci; (tranz.) a face pe cineva să stea înghesuit, a vârî pe cineva sau ceva într-un spaţiu strâmt, neîncăpător, aglomerat; a înghesui; (fig.) a năpădi pe cineva cu atenţiile, cu insistenţele) şi prin derivatele substantivale *îmbulzeală, îmbulzire* (cf. DEX şi DLRM s.v.), toate trei fiind pregnant marcate de conotaţia negativă „dezordine, neorânduială, comportament necivilizat, anarhie, înclinaţie spre animalic".

Un alt termen asupra căruia ne vom opri în continuare este *HAC*. De data aceasta avem a face nu cu două variante ale aceluiaşi cuvânt, ci cu două cuvinte, identice ca formă, dar complet deosebite în plan semantic şi etimologic. Altfel spus, suntem în prezenţa a două omonime morfo-lexicale, a două substantive omofone şi omografe. Lucrările lexicografice amintite le şi tratează ca atare, în două articole distincte, şi anume:

HAC_1, pl. *hacuri*, s.n. **1.** (În expr.) *A-i veni* (cuiva sau la ceva) *de hac* = a găsi modalitatea, sistemul de a învinge, a face inofensiv pe cineva sau ceva care supără sau provoacă nemulţumiri. **2.** (Înv.) Salariu, leafă, simbrie. – Din tc. *hak*.

HAC_2, pl. *hacuri*, s.n. (Reg.) Un fel de cui de fier care se bate iarna pe talpa încălţămintei sau la potcoavele cailor ca să nu alunece. – Din ucr. *hak*.

După cum se vede, primul dintre aceste omonime, provenit din turcă, este menţionat în ambele dicţionare ca având două sensuri – **1** şi **2**. Dar sunt, într-adevăr, două? Noi am crede că nu. Sens în accepţiunea propriu-zisă a acestui cuvânt este

Scanned with OKEN Scanner

numai ceea ce se menționează la **2**, în speță seria sinonimică „salariu, simbrie, leafă”[1], iar ce apare la **1**, adică „modalitate, sistem” de a învinge, a face inofensiv ..., nu reprezintă deloc (vre)un sens (ori sensuri), ci sunt doar simpli termeni folosiți pentru ... „traducerea” sau, mai exact, explicitarea expresiei *a-i veni de hac*. Şi dacă lucrurile stau aşa, rezultă, pe cale de consecință, că: a. substantivul hac_1 a fost folosit cândva, în română, destul de frecvent[2] cu sensul, azi cu totul necunoscut, de „salariu” sau „leafă”, şi b. expresia *a-i veni* (cuiva) *de hac* (în afara căreia acest substantiv nici nu este astăzi cunoscut ori utilizat) a putut să însemne „a da, a oferi cuiva salariu, leafă ori simbrie, deci a-l plăti pentru a-l opri să mai provoace supărări şi nemulțumiri”, dacă nu cumva ea este traducerea sau calchierea unei expresii (similare) turceşti.

O asemenea perspectivă de înțelegere a faptelor, deşi nu e, poate, de respins, conține totuşi un considerabil coeficient de supoziție, de probabilitate. Aşa încât, mai plauzibilă, mai aproape de realitate se arată a fi, după opinia noastră, o altă interpretare. Concret vorbind, expresia *a-i veni* (cuiva sau la ceva) *de hac* trebuie raportată la omonimul hac_2, provenit din ucraineană, însemnând „cui de fier bătut iarna în talpa încălțămintei sau la potcoava cailor ca să nu alunece”. Altfel spus, hac_2 este un termen tehnic, specific unor meserii şi meşteşuguri, cum sunt cizmăria şi potcovăria. Baterea acestor *hacuri* iarna pe talpa încălțămintei sau la potcoavele cailor constituie, într-adevăr, o modalitate de a împiedica alunecarea pe gheață ori pe polei şi, implicit, de a evita necazuri şi suferințe cauzate de fracturi sau entorse. Totodată, este vrednic de tot interesul să notăm că expresia *a-i veni* (cuiva) *de hac* se apropie atât de mult, semantic (şi chiar structural), de o altă expresie, pur românească, şi anume *a-i găsi* (cuiva) *ac de cojoc* (sau *a găsi ac de cojocul cuiva*). Şi să reținem, de asemenea, fapt deloc neglijabil, că în ambele expresii este vorba de câte un obiect, un instrument: *ac*, respectiv *cui*, nu de „salariu, leafă”, cum va fi semnificat odinioară hac_2. Dacă lucrurile aşa stau sau pot fi interpretate astfel, atunci expresia *a-i veni de hac* nu mai poate fi menționată la hac_1 şi, implicit, nici considerată ca o probabilă calchiere a unei construcții similare din limba turcă, ci trebuie raportată la hac_2 (< ucr.), unde îşi găseşte mai potrivit locul.

Colateral acestor însemnări, facem precizarea, utilă, că verbul *a hăcui* nu are nimic în comun nici cu hac_1, nici cu hac_2, ci este o traducere a verbului *hacken* din limba germană, care are înțelesurile, apropiate între ele: 1. „a săpa, a prăşi”; 2. „a tăia lemne”; 3. „a toca, a tăia mărunt, a mărunți”; 4. „a ciuguli” (*die Augen aus dem Knopfe hacken* – „a scoate ochii cu ciocul”).

De bună seamă, despre aici discutatele vocabule româneşti, mult mai convingător ar putea mărturisi omagiatul de astăzi, Marius Sala, căruia îi spunem aici un respectuos *Magna cum reverentia*. La mulți ani întru virtute şi vârtute!

Universitatea de Vest, Timişoara
Bd. Vasile Pârvan nr. 4

[1] Acesta fiind şi el intrat în română tot din turcă – *ulüfe* (cf. şi bg. *lefe*).

[2] Spunem „folosit destul de frecvent” pentru că, altminteri, nu s-ar fi putut ivi o atare expresie, ştiut fiind că, de regulă, numai cuvintele foarte des întrebuințate au generat expresii, sintagme şi locuțiuni, inclusiv numeroase derivate (v. aici *supra*).

Scanned with OKEN Scanner

MODALITĂȚILE ALOCUTIVE ȘI UTILIZAREA MODURILOR ÎN PROPOZIȚIILE INDEPENDENTE

ALEXANDRA CUNIȚĂ

1. INTRODUCERE

În cadrul unui schimb verbal interpersonal, locutorul – care se adresează necesarmente unui interlocutor – poate comunica ceva relativ la un obiect, la un eveniment, la o persoană absentă sau care nu participă la actul de comunicare:

E un cufăr de la Viena. În el ținea Scriban ziarele care soseau în fiecare zi. [...] Scriban era atunci o [...] *personalitate politică, i se făceau fotografii, se scriau articole despre el* (Nedelcovici, *Somnul,* 53).

sau poate comunica ceva despre el însuşi, dezvăluindu-şi poziția de locutor în enunț:

Obosesc repede [...]. Eu am grijă de casă şi tot eu fac târguielile şi car sacoşele. [...] Trebuie să stau la rând pentru carne şi zarzavat. La vârsta mea, nu-i uşor. Sunt sănătoasă, e adevărat. (*Ibid.*, 54).

În primul caz, „le locuteur *laisse s'imposer le Propos* en tant que tel, comme s'il n'en était nullement responsable". (Charaudeau 1992:575); în cel de al doilea, „le locuteur *situe son Propos par rapport à lui-même*, dans son acte d'énonciation". *(Ibid.).* În niciuna dintre situațiile de mai sus nu există vreun indiciu al implicării, al prezenței interlocutorului în actul enunțării.

Există însă şi situații în care locutorul îl implică pe interlocutor în acest act şi îi impune conținutul enunțului produs:

– *Nicol! sare Emilia cu glas aspru. Termină cu râsul ăsta stupid!* (Nedelcovici, *Somnul,* 133).

Prezent în actul enunțării, în a cărui expresie lingvistică este identificat ca atare prin nume proprii sau comune utilizate la vocativ sau prin pronume şi, acolo unde e cazul, prin forma personală a verbului finit, prin statutul enunțului, „l'interlocuteur pourrait expliciter sa position en disant: *Je fais l'objet* d'un *'ordre'*, d'une *'suggestion'*, d'un *'appel'*, d'une *'question'*, etc.", în contrast cu locutorul, a cărui poziție se explicitează sub forma: „*Je donne (ou fais)* un *'ordre'*, une *'suggestion'* " (Charaudeau 1992:574).

Legate de un anumit comportament alocutiv, modalitățile alocutive se împart în mai multe subtipuri, după particularitățile situațiilor generatoare de acte de limbaj :

– *Ieşi afară de aici! zbieră Aglae [...], ce-i aici, hală de vechituri?* (Călinescu, *Enigma,* II, 210)

– *Bea asta! îi <u>porunci</u> Florica [...]* (Călinescu, *Scrinul*, I, 273)

– *Lasă-l să se liniştească şi s-adoarmă, îi <u>recomandă</u> Florica [...].* (Călinescu, *Scrinul*, I, 273)

– *Să ciocnim*[1] *în cinstea sărbătoritului! <u>propuse</u> tânărul avocat.* (Nedelcovici, *Somnul*, 93)

– *Domnule Hagienuş, noi nu-ţi cerem nicio autocritică, dă-ţi, <u>te rog</u>, silinţa şi termină traducerea asta, de care avem nevoie urgentă.* (Călinescu, *Scrinul*, I, 49)

Întrucât ne propunem să discutăm aici numai un tip de realizatori ai modalităţilor alocutive: verbele în jurul cărora sunt structurate enunţurile din categoria propoziţiilor independente, nu vom aborda, de pildă, interpelarea, a cărei 'configuraţie explicită' este asigurată în principal „par un *terme d'identification* dans une forme dite *interjective*". (Charaudeau 1992:579). Dacă vom urmări însă nu felul în care unităţile lexicale din clasa verbelor funcţionează ca mărci ale modalităţilor alocutive, ci doar capacitatea anumitor forme modale ale acestora de a îndeplini respectivul rol, vom reduce şi mai mult numărul subtipurilor care urmează a fi analizate. Mai precis, ne vom opri doar asupra valorii *iusive* de *ordin* şi *interdicţie*, pentru a vedea cum se exprimă ele prin jocul modurilor verbale în limba română – cu unele deschideri şi spre alte limbi romanice.

2. ORDIN / INTERDICŢIE

Circumscris modalităţilor alocutive de lingvistul francez citat şi modalităţilor deontice de lingvistica românească actuală (DSL 1997:37, 154, 263, 302), iusivul îmbracă mai multe forme şi are o serie de caracteristici care, pe de o parte, justifică includerea sa în clasa modalităţilor specificate, pe de altă parte, fundamentează delimitarea de alte subtipuri din aceeaşi categorie largă.

Ordinul (fr. *injonction*[2]) se defineşte, potrivit lui Charaudeau (1992:582), prin următoarele trăsături[3] :

---

[1] Verbul acestei propoziţii este utilizat la persoana a IV-a, persoană care îi include cel puţin pe locutor şi pe interlocutor, dacă nu şi pe unul sau mai mulţi dintre cei prezenţi, care nu participă totuşi la schimbul verbal. Marca interlocutorului sau a interlocutorilor – sub forma unui pronume ca *voi, voua, vă* – apare mai curând în structura complexă al cărei verb regent este chiar verbul performativ *a propune: Vă propun să toastăm în cinstea gazdei noastre! Noul Rezident al ţinutului Bucegi şi al Capitalei!* (Nedelcovici, *Somnul*, 98).

[2] Ca neologism, lexemul *injoncţiune* figurează în dicţionarele româneşti (v. F. Marcu, C. Maneca, *Dicţionar de neologisme*, Bucureşti, Editura Academiei, 1978:573, şi I. Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX), Bucureşti, Editura Academiei, 1975:430), cu următoarea explicaţie: „(rar) presiune, intervenţie puternică făcută asupra cuiva; ordin precis, formal". Existent deci în limba română, unde a fost împrumutat din franceză, lexemul nu este totuşi un termen preluat de metalimbajul lingvistic. De aceea vom utiliza în prezentul articol „sinonimul" *ordin*, fără a-i mai adăuga totuşi atributele adjectivale *precis, formal*, care îl însoţesc în dicţionare.

[3] Aceste trăsături sunt admise, în linii generale, şi în DSL 1997: p. cit. Sintetizând o serie de idei formulate în lucrări binecunoscute din bibliografia specializată, vom susţine aici că:

Scanned with OKEN Scanner

„Le locuteur :

– *pose*, dans son énoncé, une action à réaliser ('à dire' ou 'à faire');

– *impose* cette action à l'interlocuteur de manière *comminatoire* ('commander de', 'enjoindre de', 'sommer de') pour que celui-ci l'exécute;

– *se donne* un statut de pouvoir (autorité absolue).

L'interlocuteur :

– *est supposé* avoir compétence pour exécuter l'injonction ('pouvoir faire');

– *reçoit* une obligation de faire (ou de dire), à laquelle il est censé se soumettre;

– *n'a pas d'alternative*. Tout refus d'exécution comporte, à des degrés divers, un risque de sanction".

În această viziune – foarte restrictivă, constrângătoare –, situația de comunicare în care locutorul enunță un ordin apare ca o situație tensionată, adesea chiar de conflict deschis. Iată o astfel de situație alocutivă, descrisă într-un text literar:

După câtva timp, Costică Prejbeanu intră în tratative cu un țăran tânăr [...] și, convenind, se vede, din preț, își scoase bocancii din picioare și-și trase peste ciorapii de lână o pereche de pantofi de cauciuc. Țăranul se îndepărta cu bocancii în vreme ce Vahtang număra banii, când deodată acesta din urmă tresări și începu să strige după cumpărător:

– Ia ascultă, tovarășe, mai dă două mii!

– Pentru ce să dau două mii? încercă țăranul să se eschiveze [...]

Regele Vahtang sări la el cu o repeziciune uimitoare.

– Scoate două mii de lei! ordonă el în surdină. (Călinescu, *Scrinul*, I, 43).

Schimbul verbal conține două imperative: *(mai) dă (două mii)!, scoate (două mii)!*, pe care locutorul le folosește pentru a acționa într-un mod autoritar asupra interlocutorului. În primul enunț, imperativul este însoțit de vocativul *tovarășe*, care subliniază cu vigoare implicarea interlocutorului de către locutor în actul său de enunțare. De altfel, expresia cu funcție fatică *ia ascultă* – ea însăși constituită dintr-un imperativ precedat de o interjecție – prin care se deschide schimbul verbal, ne arată clar în ce stare de spirit și cu ce imagine despre propriul statut se angajează locutorul în situația alocutivă dată. Indicații suplimentare de felul *începu să strige, ordonă* pun în evidență caracterul tensionat al scenei, iar maniera amenințătoare (fr. *comminatoire*) în care se manifestă verbal locutorul, ca și faptul că interlocutorul este obligat să reacționeze cum i se cere, neavând posibilitatea de a se sustrage ordinului fără a fi aspru pedepsit, rezultă și din detaliul furnizat de naratorul-martor: *Regele Vahtang sări la el cu o repeziciune uimitoare.*

– *ordinul* (fr. *injonction*), care apare în condițiile instaurării unui anumit tip de relații interpersonale, este exprimat prin enunțuri a căror funcționare este influențată de două sisteme de reguli: principiul de cooperare și maximele conversaționale (Grice 1975), respectiv regulile de politețe (Brown, Levinson 1978);

– mai mult sau mai puțin precis și formal, *ordinul* este expresia unui act de amenințare îndreptat de locutor împotriva teritoriului eului interlocutorului (Goffman 1974).

Ținând seama de faptul că exemplele culese din textele literare conțin mai curând expresii ce *întăresc* amenințarea (fr. *renforçateurs*) decât expresii care s-o *atenueze* (fr. *adoucisseurs*, v. Kerbrat-Orecchioni 1992, 2004), socotim că enunțurile cu valoare iusivă – de *ordin*, dar și de *interdicție* – sunt o manifestare a *politeții negative*, la care ne îndeamnă să ne gândim definiția foarte restrictivă menționată în articol.

Scanned with OKEN Scanner

Efectul aşteptat întârzie însă să apară, aşa că ordinul – neadus încă la îndeplinire – trebuie repetat de locutor:

Regele Vahtang se ridică grandios în dolmanul său de loden [...]. Barba sa tunsă cu foarfecele se zburli ca perii unei pisici.

– Îndată să scoţi banii!

Şi regele Vahtang apucă fioros pe ţăran cu amândouă mâinile de gât. (*Ibid.*, 43–44).

Enunţul rostit de astă dată conţine un conjunctiv în locul imperativului utilizat iniţial – dar un conjunctiv a cărui valoare iusivă este întărită de adverbul temporal *îndată* – şi este însoţit sau urmat imediat nu doar de o ameninţare, ci chiar de o sancţiune fizică: ...*Vahtang apucă... pe ţăran... de gât.*

Situaţia conflictuală capătă noi dimensiuni când vocii locutorului îi iau locul altele, care exprimă aceeaşi poziţie, aceeaşi atitudine în relaţia cu interlocutorul:

Un tumult neprevăzut se iscă. Bărbaţi şi femei strigau la ţăran cu felurite intensităţi: „Ruşine! Dă banii!" Doctorul cu ochelari [...] se răsti şi el cu gravitate:

– Să dai banii imediat! (*Ibid.*, 44)

Reluarea în ecou a ordinului, prin enunţuri marcate fie de prezenţa imperativului, fie de prezenţa conjunctivului – întărit de un alt adverb temporal: *imediat,* sinonim cu cel dintâi – produce, după o scurtă întrerupere[4] a schimbului verbal, efectul scontat:

Ţăranul, intimidat de această forţă colectivă [...], bătu în retragere, mai ales că regele Vahtang îi şi smulsese un bocanc din mâini. Scoţând cu chibzuială încă două mii de lei, plăti agresorului. (Ibid.)

Aşa cum se precizează în literatura specializată, dacă prin enunţurile care conţin un imperativ sau un conjunctiv la forma afirmativă se impune interlocutorului – implicat prin mărci specifice în actele de enunţare respective – obligaţia de a face ori de a spune ceva, prin cele construite cu aceleaşi moduri la forma negativă i se impune obligaţia de a nu face/spune ceva: „l'action posée dans l'énoncé *ne doit pas être exécutée*[5]; – c'est donc une *non-exécution* qui est imposée à l'interlocuteur" (Charaudeau 1992:583). Intervenţia negaţiei în enunţurile amintite nu le anulează valoarea iusivă[6], ci duce la apariţia unei variante a ordinului – interdicţia:

Hagienuş se sugrumă de furie:

– Să nu te atingi de cărţile mele, aci sunt comori rare! Exemplare unice, viaţa mea întreagă! [...]

---

[4] V. şi observaţia lui Charaudeau (1992:574): „Après un acte allocutif, le discours est censé s'interrompre pour donner à l'interlocuteur la possibilité de réagir (en fait, celui-ci est obligé de réagir)".

[5] V. şi GALR II (2005:690): „Imperativul pozitiv corespunde obligaţiei, cel negativ interdicţiei".

[6] „[Propoziţia imperativă] nu este susceptibilă de a primi valoare de adevăr, forma negativă neexprimând neadevărul unui eveniment, ci transmiterea unei interdicţii, a unei recomandări negative". (DSL 1997:243). Absenţa valorii de adevăr poate fi dovedită cu ajutorul unui test constând în adăugarea expresiilor *e adevărat/e fals* (v. Gosselin 2005:48) la secvenţa de pornire: **Nu coborî pe acest traseu pe timp de iarnă – e adevărat/fals.*

Scanned with OKEN Scanner

– *Dumneata, tată, crezi că acum e vremea de ţinut în casă hârţoage de acestea? [...] Cât o face o carte ca asta?*

– *Dă-o încoace, ţipă Hagienuş, nu pune mâna!* (Călinescu, *Scrinul,* I, 272)

Trebuie subliniată totuşi o deosebire importantă între cele două manifestări ale iusivului, deosebire legată de imaginea pe care locutorul o are despre interlocutor în situaţia alocutivă dată: pe când, în momentul enunţării unui ordin, locutorul presupune că interloctorul are competenţa sau capacitatea de a-l executa, în cazul interdicţiei, emiţătorul enunţului presupune că interlocutorul ar putea avea intenţia de a săvârşi acţiunea incriminată şi trebuie deci determinat să renunţe la această intenţie – „à son projet" (Charaudeau 1992:583).

Dată fiind valoarea iusivă identificabilă şi într-un caz şi în celălalt, se poate afirma că atât ordinele, cât şi interdicţiile sunt, lingvistic vorbind, enunţuri prin care se exprimă acte directive. Ca tip de acte de limbaj, actele directive pot fi directe sau indirecte, cunoscând un număr destul de mare de realizatori, foarte diferiţi unii de alţii. Totuşi, aşa cum am precizat mai sus, din lunga listă de mijloace de expresie existente, nu vom avea în vedere aici decât jocul formelor modale în propoziţiile independente.

3. MODURI PERSONALE VS MODURI NEPERSONALE

3.1. Imperativ vs conjunctiv (prezent)

Mod al discursului – sau al vorbirii –, nu al limbii, după cum preciza G. Guillaume[7], imperativul este modul personal cel mai frecvent utilizat pentru formularea unui ordin sau a unei interdicţii[8]:

Rom. – *Ia cară-te de-acolo! Du-te îndată la hotel, că e târziu.* (Călinescu, *Scrinul,* I, 323)

Fr. – *Tais-toi. T'as rien compris du tout.* (Duras, *Un barrage,* 100)

It. – *Provate a parlare italiano!*

Pg. – *Deixa-me o saco!*

Sp. – *Lávate más a menudo!*

Cu faptul că este modul la care se recurge, de regulă, în situaţii alocutive de genul celei de care ne ocupăm trebuie puse în legătură atât flexiunea personală – extrem de redusă în raport cu cea a indicativului, de pildă, sau a conjunctivului, de

---

[7]Pentru G. Guillaume (1992:21), imperativul „n'est pas un mode chronogénétique de même espèce que l'indicatif et le subjonctif ou les modes quasi nominaux. [...] Du point de vue chronogénétique, le mode impératif du français est ou bien un indicatif, [...] le cas le plus fréquent, ou bien un subjonctif, ce qui représente le cas rare". Dacă în franceză, tocmai verbe cu „semnificate de limbă" foarte speciale ca *avoir* şi *être,* pe de o parte, *savoir, pouvoir, vouloir,* pe de alta, preiau de la conjunctiv formele celor trei persoane ale imperativului, în română, din diverse raţiuni, în această situaţie se află numai verbul *a fi: fii ≡ (tu) să fii ≠ (tu) eşti; fiţi ≡ (voi) să fiţi ≠ (voi) sunteţi.*

[8] Aşa cum rezultă şi din interpretarea unora dintre primele exemple citate în articol, imperativul poate fi întrebuinţat şi cu alte valori decât cele două forme de manifestare ale iusivului, dar acestea nu fac obiectul analizei de faţă.

Scanned with OKEN Scanner

vreme ce imperativul are doar persoana a II-a singular şi plural, iar în franceză şi o persoană I plural, cu valori pragmatice totuşi uşor diferite de ale celorlalte două –, cât şi absenţa unui GN subiect, realizat ca atare – fonologic –, nu doar configurat în desinenţa verbală sau proiectat în afara enunţului canonic, sub forma unui vocativ.

Este de la sine înţeles că, dacă flexiunea personală a imperativului nu conţine formanţi susceptibili de a asigura implicarea în actul enunţării a unui virtual executant al ordinului care fie nu este prezent în situaţia dată, fie nu participă la schimbul verbal, acest mijloc de exprimare nu mai poate fi folosit şi trebuie mobilizate alte resurse ale limbii capabile să îndeplinească rolul respectiv. Soluţia o oferă un mod cu o flexiune personală completă: conjunctivul[9].

– *Asta nu-mi place... Să nu-mi mai vie pe-aci!* (Călinescu, *Enigma,* I, 139).

Acelaşi mod poate fi însă folosit şi când interlocutorul este prezent în situaţia alocutivă, altfel spus când este vorba de persoana a II-a singular sau plural:

Ş-odată chiamă spânul pe Harap Alb şi-i zice:

– *Du-te în pădurea Cerbului, cum îi şti tu, şi măcar fă pe dracul în patru sau ori ce-i face, dar numaidecât să-mi aduci pielea Cerbului cu cap cu tot, aşa bătute cu pietre scumpe, cum se găsesc. Şi doar te-a împinge păcatul să clinteşti vreo piatră din locul său* [...], *c-apoi atâta ţi-i leacul! Hai, porneşte iute, că nu-i vreme de pierdut.* (Creangă, *Opere,* 496).

Acum degrabă să-mi aduci pe fata împăratului Roş, de unde ştii şi cum îi şti tu. Hai, porneşte! Şi nu cumva să faci de altfel, că te-ai dus de pe faţa pământului! (Id., 512–14)

Două sunt întrebările care se ridică în acest moment:

– de ce poate sa apară conjunctivul într-o poziţie în care ne-am aştepta mai curând să fie distribuit imperativul?

– valorile celor două forme modale sunt oare identice, astfel încât ele să se poată substitui oricând una celeilalte în această poziţie?

Valoarea iusivă se situează la confluenţa volitivului – *(Eu) vreau (să P)* – cu deonticul – *Trebuie (să P).* Enunţurile cu o astfel de valoare poartă exclusiv asupra unor stări de fapt viitoare. Când locutorul realizează actul de enunţare prin care face cunoscută „acţiunea" ce trebuie săvârşită de executantul vizat, aceasta este privită ca necesarmente dusă la îndeplinire. Executarea propriu-zisă depinde totuşi, într-o măsură mai mică sau mai mare, de voinţa executantului, adică de un factor asupra căruia locutorul nu are cu adevărat un control absolut. Limita finală a intervalului de referinţă stabilit de locutor pentru executarea ordinului are o strânsă legătură cu selectarea formei modale prin care se va actualiza verbul propoziţiei independente: dacă intervalul de referinţă coincide cu momentul enunţării sau îl

[9] V. şi punctul de vedere formulat de Irimia (1997:246–247) cu privire la frecvenţa cu care conjunctivul prezent e utilizat „cu valoare de imperativ": „este deosebit de frecventă această valoare [...] prin care limba română îşi completează, într-un anume fel, trebuinţele rămase neacoperite de imperativul propriu-zis, din cauza caracterului său unipersonal [=doar persoana a II-a]. Conjunctivul cu valoare de imperativ are toate trei persoanele (persoana I, numai la plural). Precizăm că modul conjunctiv poate fi folosit în locul imperativului la persoana a II-a şi în alte limbi romanice, de exemplu în spaniolă: *¡Que te laves!* Spre deosebire de limba română, o astfel de folosire este marcată stilistic în limba spaniolă, unde aparţine registrului literar.

Scanned with OKEN Scanner

depăşeşte cu puţin, limita lui finală – previzibilă, certă – dă procesului ordonat un caracter *irevocabil*; dacă nu există o astfel de coincidenţă, durata intervalului de referinţă poate rămâne nedeterminată, limita lui finală nu mai poate fi identificată, astfel încât procesul ordonat rămâne în sfera *posibilului* (Gosselin 2005:73–97). În primul caz se va recurge la modul imperativ – ale cărui forme sunt, cel puţin în limba română, aproape în totalitatea lor identice cu cele ale indicativului prezent – expresie a simultaneităţii cu momentul vorbirii T_o; în cel de al doilea, se va recurge la conjunctiv. Concurenţa dintre cele două forme modale este posibilă pentru că au o orientare temporală comună: posterioritatea faţă de T_o[10]. De remarcat că, în cazul în care limita finală a intervalului de referinţă nu coincide – în sens strict sau, de regulă, în sens larg – cu momentul T_o şi executarea ordinului este proiectată în zona posibilului, locutorul îşi „întăreşte" ordinul prin adăugarea unui adverb temporal – exprimând succesiunea rapidă a proceselor – ca *îndată, imediat, degrabă,* sau a unui adverb modalizator subliniind caracterul obligatoriu al executării ordinului: *negreşit, neapărat,* (înv.) *nezmintit,* a unui adverb insistând pe maniera de desfăşurare a „acţiunii" fără a exclude totuşi dimensiunea temporală: *iute* etc. De asemenea, în GALR II (2005:690) se precizează: „La conjunctivul negativ, un grad mai puternic de interzicere este marcat cu ajutorul particulei *cumva,* intercalată în enunţ în poziţie postverbală – *Să nu apară cumva pe aici!* – sau, mai des, ca structură eliptică cerând ea însăşi un alt conjunctiv, pozitiv sau negativ: *Să nu cumva să*[11] *pleci! Să nu cumva să nu vii mâine! [...]*".

Înlocuirea conjunctivului prin imperativ este aici improbabilă, fiindcă prezenţa particulei *cumva* în enunţul imperativ îi dă acestuia un caracter prea puţin natural:

?*Nu pleca cumva!*; ?*Nu lipsi cumva mâine!*; ?*Nu face cumva zgomot!*

În structurile pozitive – fraze complexe sau secvenţe de fraze –, se întâmplă adesea ca imperativul să fie coocurent cu conjunctivul. Situaţii ca aceea pusă în evidenţă de unul dintre exemplele discutate sub **2**:

Dă banii! – Să dai banii imediat!

---

[10] Iată şi interpretarea într-o viziune pragmatică a acestor elemente de conţinut pe care o propune Gosselin (2005:48), introducând conceptul de „direcţie de ajustare" – preluat din teoria actelor de limbaj a lui Searle (1979/1982): „c'est le monde qui est censé s'ajuster à l'énoncé (qui prend une valeur injonctive). [...] un énoncé injonctif agit sur une portion du monde qui ne lui préexiste pas". Desigur, obiectivul acestei ajustări este fixat de locutor (JE) în majoritatea situaţiilor; uneori însă rolul acestuia poate fi asumat, după cum se va vedea, de autorităţi, de o instituţie etc.

[11] În exemplul din Creangă *Şi nu cumva să faci de altfel, că te-ai dus de pe faţa pământului!* se observă că particula *cumva* nu este ea însăşi precedată de *să: Şi nu cumva să faci de altfel, că....* Singurul *să* care apare aici are statutul de morfem al conjunctivului, corespunzând simbolului *Flex* în teoria generativă actuală. Într-un enunţ modificat de tipul: *Şi să nu cumva să faci de altfel, că...*, cei doi *să* au statut diferit: primul este un *complementizor (Comp),* altfel spus, o conjuncţie de subordonare (Negoiţă-Soare, 2002: 183–184), celălalt, morfemul conjunctivului *(Flex).* Existenţa *complementizorului să* în enunţul în care segmentul respectiv apare de două ori ne face să ne gândim la o structură complexă de tipul: *Te previn/te sfătuiesc să nu cumva să faci altfel, că...* Dacă cel puţin una din aceste două parafraze este corectă, atunci structura cu *Comp* nu este nici singura posibilă, nici singura corectă, şi nu este nici sinonimă cu cea fără *Comp,* căci pe când aceasta din urmă este expresia unui ordin, cealaltă este fie expresia unui sfat, fie expresia unei ameninţări.

Scanned with OKEN Scanner

ne pot lăsa impresia că aceste două moduri alternează, că imperativul este concurat de conjunctiv. De fapt, dacă diferenţele de reprezentare – în plan temporal-modal – dintre cele două moduri au fost corect interpretate şi explicate mai sus, imperativul şi conjunctivul nu se pot substitui unul altuia în orice context. În exemplul deja discutat:

– Să nu te atingi de cărţile mele...
– [...] cât o face o carte ca asta?
– Dă-o încoace [...] nu pune mâna!

se poate constata că primul enunţ est produs de locutor (eruditul Hagienuş) în scopul de a-l face pe interlocutor – aici, chiar fiul său – să renunţe la conduita pe care crede că acesta are intenţia să o adopte: vânzarea cărţilor de mare valoare din biblioteca savantului, pe când ultimul enunţ este rostit de acelaşi Hagienuş în clipa când interlocutorul a făcut deja gestul care îi dovedeşte că transpunerea în realitate a proiectului vânzării acelor comori este iminentă. Din zona *posibilului* s-a trecut în zona *irevocabilului*. În primul enunţ, locutorul ar fi putut utiliza imperativul dacă interlocutorul ar fi luat deja una sau mai multe cărţi în mână; în ultimul, săvârşirea gestului respectiv exclude apariţia unui conjunctiv în locul imperativului:

**Să mi-o dai încoace! Să nu pui mâna!*
*Dă-mi-o încoace! *Să nu pui mâna!*

3.2. Modurile nepersonale: infinitivul şi supinul

Ordinul poate fi exprimat şi prin două moduri nepersonale: infinitivul şi supinul, care, în enunţurile iusive, sunt predicative, „adică asigură autonomia enunţiativă" (GALR II, 2005:383). Modurile nepersonale apar, de regulă, în alte situaţii de comunicare decât cele două moduri personale despre care a fost vorba mai sus. O scurtă întoarcere în timp ne arată însă că nu a fost totdeauna aşa.

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, orăşenii mai cu seamă manifestă o preferinţă – ridiculizată de scriitorii vremii, sensibili la exagerări şi artificialitate sau preţiozitate – pentru folosirea infinitivului în locul imperativului în situaţii de comunicare curentă. Sub influenţa foarte probabilă a limbii germane[12], acest mod ajunge să fie utilizat mult mai frecvent decât înainte, apărând chiar in situaţii în care locutorul şi interlocutorul se află faţă în faţă. Ilustrarea ne este oferită de I. L. Caragiale într-o binecunoscută schiţă – *Ţal*:

– [...] A se revedea!
– Ba, a se slăbi, amice. (Caragiale, *Schiţe*, 48).

Construcţiile apar în registrul familiar, dându-i o tentă comică.

După aproape trei sferturi de veac, Iorgu Iordan (1975:147) constată că enunţul *A se slăbi!*, a cărui origine literară pare a fi complet uitată, apare destul de des în schimburile verbale cu caracter polemic: conotaţia [+ameninţător] a luat

[12] Germania furniza în acele timpuri toate cele necesare introducerii în România a transportului pe calea ferată, fapt ce a permis o anume răspândire a limbajului german mai mult sau mai puţin specializat necesar comunicării dintre profesioniştii germani şi cei români, iar ulterior chiar propagarea unor structuri sau expresii ale limbii germane în diverse cercuri ale populaţiei locale.

Scanned with OKEN Scanner

locul conotației [+comic]. Cu acest nou colorit, enunțul a devenit un fel de expresie fixă pe care orice locutor o poate rosti la adresa alocutorului pentru a-i arăta că, dacă nu încetează să se comporte într-un anumit fel, riscă să suporte consecințe neplăcute.

Astăzi, în acest enunț familiar, locul infinitivului a fost luat de imperativ:

(Ia) mai slăbește-mă!

Ca și în alte limbi romanice, și în română se recurge – nu foarte des totuși – la infinitiv în cazul actelor de limbaj directive care nu se adresează unui alocutor determinat:

Rom. *A nu se lăsa la îndemâna copiilor.*
Fr. *Ne pas laisser à la portée des enfants.*
It. *Telefonare solo se indispensabile.*
Pg. *Reforçar a beleza dos seus cabelos!*
Sp. *Entrar más despacio.*

Dată fiind natura lui morfologică[13], infinitivul nu poartă nicio marcă prin care să fie implicat în enunț alocutorul; el este totuși o formă modală aptă pentru realizarea unui act alocutiv directiv – cu destinatar nedeterminat –, căci situația de comunicare în care apare este prin definiție interlocutivă (Charaudeau 1992:583), altfel spus, implică ea însăși un interlocutor. Desigur, dimensiunea cominatorie e mult atenuată; ea nu dispare însă cu totul, în măsura în care orice individ din mulțimea nediferențiată formând alocutorul nedeterminat înțelege imediat la ce riscuri se expune ignorând actul directiv exprimat de enunțul respectiv[14].

Enunțurile cu valoare iusivă organizate – ca propoziții independente – în jurul unui verb la infinitiv nu sunt mai niciodată rostite de un locutor care s-ar afla, ca

---

[13] În limba română, infinitivul din propozițiile independente cu valoare iusivă este totdeauna introdus prin particula *a*, marcă a acestui mod nepersonal, altfel spus, realizator al componentei *Flex*. Neavând morfem de persoană și exprimând mai curând aspectul decât timpul, ceea ce reduce la zero dimensiunea deictică a enunțului, infinitivul îi asigură acestuia caracterul unui enunț generic. Cu privire la o serie de diferențe morfologice și sintactice importante care există între infinitiv și imperativ, v. Abouda (1999:93): „il nous semble possible de ramener les différences entre les phrases infinitives et impératives à des différences syntaxiques, c'est-à-dire à des différences visibles au niveau de la structure phrastique. En effet, si dans les deux types de phrases, on note l'absence d'un sujet phonologique, le sujet syntaxique que l'on est amené à reconnaître en vertu du Principe de Projection Étendu n'est pas le même dans les deux cas : la position Spec I est occupée par un élément vide de type PRO dans la phrase infinitive et par *pro* dans l'impérative. [...] la condition *sine qua non* pour *pro* est l'existence d'un AGR riche. Or l'AGR d'une impérative est riche puisque, contrairement à l'infinitif, l'impératif ne varie pas seulement en aspect, mais aussi en nombre et en personne : il s'agit d'un mode personnel. La différence syntaxique entre la structure impérative et la structure infinitive sera donc visible à la fois au niveau de la composition interne de INFL et au niveau de la position sujet". Irimia (1997:263) arată că numai infinitivul prezent poate fi echivalentul unui imperativ; infinitivul trecut nu are această valoare. Pe de altă parte trebuie subliniat că, în enunțurile cu valoare iusivă realizate printr-un infinitiv negativ, verbul este totdeauna reflexiv cu valoare impersonală, lucru explicabil dacă se ține seama că alocutorul este nedeterminat.

[14] În *instrucțiunile de utilizare* ce însoțesc tot felul de produse pe care clienții le pot achiziționa din magazine se observă adesea că, cel puțin în limba română, infinitivul alternează cu imperativul. Aici este vorba însă, de obicei, despre recomandări, nu despre ordine. Pentru acestea din urmă, cercetătorii români precizează că „infinitivul intră în aceeași clasă de distribuție cu conjunctivul": *A nu se călca pe iarbă! – Să nu se calce pe iarbă!* (Pană Dindelegan 1992:126)

Scanned with OKEN Scanner

persoană determinată, în faţa alocutorului vizat. Orice individ care, într-o anumită situaţie de comunicare, capătă pentru un moment statutul alocutorului vizat identifică însă fără dificultate locutorul sub forma unei surse de la care emană ordinul sau interdicţia: autorităţile locale, instituţii etc. Pe de altă parte, chiar dacă în clipa formulării enunţului cu valoare iusivă emiţătorul ştie că se adresează unui alocutor nedeterminat, acest statut este asumat în fiecare situaţie alocutivă concretă de o persoană reală, cu identitate precisă. Rolul hotărâtor pentru maniera în care funcţionează enunţurile de acest tip revine deci situaţiei alocutive.

Şi mai puternic legate de situaţia de comunicare sunt enunţurile organizate în jurul celuilalt mod nepersonal menţionat – supinul –, mod existent într-o singură limbă romanică: româna. Cu o formă invariabilă, identică celei de participiu trecut[15], supinul are, în cvasitotalitatea cazurilor, o valoare prospectivă[16], ceea ce-l face apt pentru redarea nuanţelor iusive[17]. Lipsit de morfeme care să permită implicarea alocutorului în actul enunţării, netrădând prin nimic persoana locutorului, supinul folosit drept predicat[18] al enunţurilor iusive nu le conferă niciodată acel grad de generalitate pe care li-l asigură infinitivul. În contrast absolut cu aceste din urmă construcţii, cele în care se recurge la supin pentru a se exprima – e drept, destul de rar – un act alocutiv directiv implică existenţa unui cadru enunţiativ determinat. Altfel spus, un mesaj aruncat neglijent pe hârtie de tipul:

De revăzut ultimele 30 de pagini până mâine dimineaţă.

nu ne (va) face niciodată să socotim că locutorul – şi cu atât mai puţin alocutorul – pot fi oricare dintre noi, cei care trecem întâmplător prin zonă. Tocmai pentru că este atât de strâns legat de o situaţie de comunicare concretă, de un cadru enunţiativ determinant pentru recuperarea alocutorului (GALR I, 2005:384), poate şi a locutorului, supinul nu este întrebuinţat în inscripţiile ce apar obligatoriu pe ambalajul oricăror produse de felul alimentelor, medicamentelor etc., deşi s-ar putea spune absolut corect:

De consumat de preferinţă înainte de data indicată.

Pentru astfel de inscripţii se foloseşte totdeauna infinitivul:

A se consuma de preferinţă înainte de data indicată.

Diferenţa nu se realizează în celelalte limbi romanice, care folosesc peste tot infinitivul.

---

[15] Pentru descrierea morfologică şi sintactică a acestui mod nepersonal, precum şi pentru discutarea principalelor lui valori, v. Negoiţă-Soare 2002; GALR I, 2005:516–517.

[16] Această orientare spre viitor, care contrastează cu cea a participiului trecut, se explică probabil prin intervenţia – la nivel semantic – a prepoziţiei ce însoţeşte obligatoriu forma participială mobilizată în vederea categorizării ca supin. Prepoziţiile cu care se construieşte acest mod nepersonal sunt prepoziţii direcţionale *(de, pentru...)*.

[17] Până Dindelegan (1992:132) avansează ideea că valoarea modală impozitivă a supinului este recentă şi că apariţia ei s-ar putea explica fie prin sinonimia cu conjunctivul, de la care preia astfel anumite contexte, fie printr-o construcţie de tip eliptic a cărei formă de bază conţine verbul *a fi* impersonal şi modal (deontic): *este de reţinut că...* > *de reţinut că....* În GALR I, 2005:384 se merge pe această ultimă interpretare.

[18] Enunţurile de care ne ocupăm „provin din structuri eliptice în care verbele (operatorii modali de „necesitate") – *a avea, a fi* – sunt suprimate. În construcţii precum: *[Este] de făcut curăţenie pe birou! [Ai] de dus copilul la şcoală!*, supinul poartă informaţia „e necesar", „e obligatoriu", preluată de la modalul elidat" (GALR I, 2005:384).

Scanned with OKEN Scanner

4. CONCLUZII

Principalele forme modale utilizate în limba română pentru exprimarea unui act alocutiv cu valoare iusivă sunt imperativul si conjunctivul (prezent). Acestora li se adaugă două moduri nepersonale: infinitivul şi supinul, care, datorită valorii aspectuale proprii sau ca urmare a înscrierii într-o structură prepoziţională – pentru care sunt selectate doar anumite prepoziţii –, pot deveni suportul acelei orientări prospective (Pottier 2000:130) implicate de redarea *intenţiei* conceptualizate ca ORDIN. Poziţia infinitivului şi a supinului în microsistemul formelor modale care pot funcţiona cu valoare iusivă în propoziţiile independente este însă oarecum marginală, deoarece, din cauza morfologiei lor sărace, nu convin întru totul exprimării ordinului/interdicţiei, în accepţiunea în care au fost definite în articolul de faţă. In cazul lor, trăsăturile de bază ale actului alocutiv directiv trebuie recuperate mai curând din situaţia de comunicare decât din inventarul de mărci identificate în enunţ. De aceea, considerăm că, dacă se poate recunoaşte existenţa tuturor celor patru moduri ca posibile suporturi ale valorii iusive – supinul neapărând decât în limba română –, nu putem totuşi să afirmăm că în această ultimă limbă există o adevărată concurenţă între imperativ, pe de o parte, infinitiv şi supin, pe de alta. Mai mult: dacă avem în vedere faptul că imperativul şi conjunctivul nu se pot substitui unul celuilalt în orice context situaţional, putem cel mult accepta că suntem în faţa unor forme coocurente, care alternează în discurs, dar nu putem admite că există concurenţă în toate situaţiile de comunicare nici măcar între cele două moduri personale.

BIBLIOGRAFIE

Abouda, L., 1999, *Les modes verbaux dans les phrases indépendantes. Localisation syntaxique*, în „Travaux de linguistique", 38, 89–108.

DSL 1997, Bidu-Vrănceanu, Angela, Călăraşu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaş, Mihaela, Pană-Dindelegan, Gabriela, *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Brown, P., Levinson, S., 1978, *Universals in language use: Politeness phenomena*, în E. Goody (ed.), *Questions and politeness. Strategies in social interaction*, Cambridge, CUP, 56–289.

Călăraşu, Cristina, 1987, *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Universităţii Bucureşti.

Charaudeau, P., 1992, *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette.

Ciompec, Georgeta, 1985, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie şi diacronie*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Diaconescu, I., 1977, *Infinitivul în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

GALR, 2005, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române*, 2 vol., Bucureşti, Editura Academiei Române.

Goffman, E., 1974, *Les rites d'interaction*, Paris, Minuit.

Gosselin, L., 2005, *Temporalité et modalité*, Bruxelles, De Boeck, Duculot.

Grice, H.P., 1975, *Logic and Conversation*, în *Syntax and Semantics*, 3, 41–58.

Guţu Romalo, Valeria, 1970, *Sistem şi evoluţie lingvistică: din morfologia verbului românesc*, în Ion Coteanu, Lucia Wald (resp.), *Sistemele limbii*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 217–221.

Scanned with OKEN Scanner

Guillaume, G., 1992, *Leçons de linguistique. 1944–1945. Séries A et B. Esquisse d'une grammaire descriptive de la langue française* (II) *et Sémantèmes, morphèmes et systèmes,* sous la direction de Roch Valin, Walter Hirtle et André Joly, Les Presses de l'Université Laval – Presses universitaires de Lille.
Hulk, Aafke, 1996, *How 'greedy' is the French imperative?*, în Crit Cremers, Marcel den Dikken (eds), *Linguistics in the Netherlands,* Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 97–108.
Iordan, Iorgu, 1975, *Stilistica limbii române,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Irimia, D., 1997, *Gramatica limbii române. Morfologie. Sintaxă,* Iaşi, Polirom.
Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1992, *Les intéractions verbales,* t. II, Paris, A. Colin.
Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 2004, *L'adjectif petit comme procédé d'atténuation en français*, în *Plus ou moins?! L'atténuation et l'intensification dans les langues romanes,* în „Travaux et documents" 24, sous la direction de Maria Helena Araújo Carreira, Paris, Université Paris 8 Vincennes–Saint-Denis,153–175.
Negoiţă-Soare, Elena, 2002, *Le supin roumain et la théorie des catégories mixtes,* Lille, Atelier National de reproduction des thèses, Thèse soutenue à Paris 7.
Niculescu, Al., 1978, *Individualitatea limbii române* (2), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Pană Dindelegan, Gabriela, 1992, *Sintaxă şi semantică,* Editura Universităţii din Bucureşti.
Pottier, B., 2000, *Représentations mentales et catégorisations linguistiques,* Louvain-Paris, Éditions Peeters.
Stoean, Carmen Ştefania, 1999, *Temps, modes et actes de parole,* Bucureşti, Editura Fundaţiei „România de Mâine".

SURSE

I. L. Caragiale, *Schiţe nouă,* Bucureşti, Editura Albatros, 1956.
G. Călinescu, *Enigma Otiliei,* Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966.
G. Călinescu, *Scrinul negru,* Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968.
I. Creangă, *Opere. Œuvres,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1963.
Marguerite Duras, *Un barrage contre le Pacifique,* Paris, Gallimard, 1950.
B. Nedelcovici, *Somnul vameşului. Noaptea,* vol. 2, Bucureşti, Editura Allfa, 2001.

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Universitatea din Bucureşti
sanda.c@clicknet.ro

Scanned with OKEN Scanner

PLEDOARIE PENTRU SEGREGAȚIE

CRIȘU DASCĂLU

Urmăresc cu mirare felul cum evoluează lucrurile la noi. Mai bine zis, cum *stau* ele de multă vreme. O mirare amestecată cu teamă şi repulsie. Le urmăresc, şi nu găsesc o emblemă mai potrivită sub care să le aşez decât pe aceea a lui *otova*. În ciuda faptului că, de ceva timp, stratificările, denivelările şi reaşezările sociale s-au abătut asupra noastră ca o iarnă nesfârşită şi invulnerabilă, manifestăm o vocație a uniformității comportamentale ce nu pare să fie amenințată de nimeni şi de nimic. De ce? Pentru că e un pat încăpător, pe aşternutul gri al căruia toată lumea pare că se simte bine. Ne complacem într-o devălmăşie absolută, ca şi când ne-ar chema pe toți la fel. Ne dezicem de propria identitate ca de un înveliş inutil şi, oricum, dezagreabil. Nimic nu ne dezuneşte, astfel că trăim într-o frățietate netulburată. Fenomenele par să se atingă în ce au ele mai îndepărtat, nimic nu mai e surprinzător, totul e posibil.

Totul pare să fie posibil şi în privința comportamentului nostru verbal. Sunete, forme şi construcții par să fi scăpat nu doar de sub administrația normelor academice, dar şi din spațiul, mult mai confortabil acesta, al bunului simț. Nu sunt un fanatic al regulilor şi chiar consimt că, uneori cel puțin, ideea unor variante echiprobabile nu mă deranjează. Şi aceasta, pentru că regulile acestea sunt roade ale unor convenții, la care aderăm sau nu. De pildă, aş fi dispus să admit, în egală măsură, şi pe *dizertație* şi pe *disertație*, şi pe *mass-media* şi pe *masmedia*, şi pe *vis-a-vis* şi pe *vizavi*, deşi generozitatea mea se opreşte acolo unde forme diferite susțin sensuri diferite: *datora* şi *datori* încetează a mai fi reversibile, căci primul implică ideea unei relații materiale (susținută şi de derivatul *datornic*), în vreme ce al doilea este vehiculul ideii de relație cauzală (v. şi descendentul său prepozițional *datorită*). Nu în altă situație se găsesc şi verbele *cârmi* şi *cârmui* (deşi poate fi imaginată situația în care un matroz devine şeful unei instituții, împrejurare în care, pentru el, vorbele respective încetează să se mai diferențieze). De aici însă şi până la a sfida apelul la registrele stilistice oferite de orice limbă, inclusiv de română, este o cale imensă. Ne lipseşte parcă din ce în ce mai mult capacitatea de a ne adecva lingvistic la circumstanțe existențiale diferențiate. Dimpotrivă, manifestăm nefastul apetit de a ne impune propriul şi unicul comportament verbal unor interlocutori față de care s-ar cuveni să ne manifestăm diferit. Şi, dacă stau să mă gândesc bine, avem de a face cu o invazie a exprimării *umile* (ca să mă exprim delicat) şi în împrejurările în care ar fi normal să recurgem la registrul *mediu* (nu însă şi *mediocru*) şi chiar atunci când s-ar impune folosirea registrului *solemn*. Limba română este serios amenințată cu sărăcirea şi urâțirea, este în pericol să-şi piardă varianta *cultă*, nu în favoarea celei *populare*, ci în beneficiul regretabil al rostirii de mahala. Fenomenul poate fi descoperit peste tot, pe stradă, dar şi la teatru, la radio, dar şi în parlament.

Scanned with OKEN Scanner

Ne este dat să trăim evenimente dintre cele mai diferite, se abat peste noi întâmplări greu de prevăzut, chiar propriile noastre fapte au uneori aerul că nu ne aparţin, atât sunt de puţin asemănătoare între ele. Unele ne *bucură*, ne *înveselesc*, ne *încântă* sau chiar ne *fericesc*, pe când altele, dimpotrivă, ne *dezamăgesc*, ne *mâhnesc*, ne *supără* ori ne *înfurie*. Dar ne mai luăm oare răgazul să trăim într-adevăr toată această varietate de stări? Mai ştim oare să ni le facem părtaşe? Mai avem răbdarea să fim oameni, cu plăcerile şi suferinţele noastre nedespărţite de noi? Din câte constat, nu!

Astăzi, limba este mai generoasă cu noi decât ne îngăduim noi să ne fim. Ea are semne anume pregătite spre a denumi toată această vremuire de stări, dovadă de netăgăduit că respectivele cuvinte au slujit, cândva, tot atâtea realităţi, în absenţa cărora ele nu mai sunt decât relicva aminte-aducătoare.

Sunt, de pildă, neplăcut surprins de incapacitatea unor semeni (ca să nu zic: a celor mai mulţi dintre ei) de a face o firească distincţie între *sărbătoare* şi *petrecere*. Pentru ei, cele două concepte (dar, mai ales, trăirile corespunzătoare acestora) sunt nediferenţiate până la totala lor identificare. Ei uită cu nonşalanţă că *sărbătoarea* este evocatoare a unui eveniment simbolic, că presupune parcurgerea unui ceremonial şi că, în fine, implică o trăire adecvată, că reclamă o ţinută adecvată şi impune recurgerea la un limbaj încărcat de o anumită solemnitate. Dacă ea admite, uneori, trecătoare atitudini euforice, precum ciocnirea unei cupe de şampanie ca semn al unui consens, în schimb tot ea respinge categoric gesturile triviale, precum sorbirea şampaniei de-a dreptul din sticlă şi, eventual, trecerea acesteia din urmă celorlalţi, gesturi care insultă ideea şi ofensează participanţii (desigur, atunci când aceştia nu pactizează cu infractorul).

În generozitatea ei, tezaurizată veacuri în şir, limba noastră cea de toate zilele ne oferă nesfârşite posibilităţi de a diferenţia stări şi atitudini, manifestări şi trăiri. Nu depinde decât de noi dacă ştim să le deosebim şi în fapt.

Astfel, *sărbătoare* are de partea lui, într-o ordine oarecum descrescătoare, pe gravul *solemnitate*, pe elegantul *festivitate, pe* distinsul *ceremonie*, evenimente care implică *ritualul, protocolul, eticheta* sau, după caz, *tipicul* şi *rânduiala*.

La celălalt capăt, *petrecere* este complice cu apusenele *banchet* şi *festin*, cu pământenele *ospăţ* şi *praznic*, cu levantinele *bairam, chef, chiolhan* şi *zaiafet* ori cu răsăriteanul *guleai*. De la inocentul *agapă* şi până la dezabuzatul *destrăbălare* pare-se a nu mai fiinţa nicio distanţă. Totul este îngropat sub torentul de nămol al nediferenţierii şi al complacerii într-un interval inexistent. Nu mai ştim să deosebim dulcele de amar, bucuria de durere şi reveria de ţărână. Eşuăm mereu, prefăcându-ne că plutim, pe un ţărm unde apa şi uscatul sunt amestecate pentru totdeauna. Ne găsim în situaţia ingrată în care arcul îşi este propria lui ţintă, mai vulnerabili decât oricând, mai duri ca niciodată.

A păşi, netulburaţi, sub cenuşia flamură a lui *otova* înseamnă a ne jertfi unui nesfârşit şi neutru amurg, în care agonizează strălucirea zilei şi se zbate, nenăscută, seducţia nocturnă.

Institutul de Cercetări Socio-Umane
„Titu Maiorescu", Timişoara
dascalucrisu@yahoo.com

Scanned with OKEN Scanner

MALAPROPISME, CULTISME, INVENȚII LEXICALE ÎN PRESA VORBITĂ

LAURENȚIA DASCĂLU JINGA

Am vorbit cu alt prilej (Dascălu Jinga 2006) despre folosirea incorectă a cuvintelor străine intrate recent în limba română. În cele ce urmează ne propunem să semnalăm şi alte disfuncţii legate de folosirea incorectă a unor cuvinte, cu precădere neologisme, în presa vorbită.

1. MALAPROPISME

Folosirea unui termen în locul altuia, cu care se aseamănă formal într-o măsură mai mare sau mai mică, se bazează, în general, pe fenomenul de confuzie paronimică.

Aceasta este un tip de eroare cunoscut de multă vreme; în lingvistica internaţională este numit şi *malapropism*[1], cuvânt care provine de la numele unui personaj inventat cu două secole în urmă (doamna Malaprop, din piesa *Rivalii* de Sheridan) şi care avea obiceiul de a folosi cuvintele nepotrivit, şi anume cu alt sens decât cel cerut de context.

Hockett, unul dintre cercetătorii fenomenului, spune că „malapropismul este folosirea greşită şi ridicolă a unui cuvânt în locul altuia cu care se aseamănă ca formă şi pronunţare, de regulă atunci când vorbitorul caută să se exprime într-un stil mai elevat" (1973, p. 110) şi adaugă: „ridicolul vine din faptul că vorbitorul respectiv nu pare să-şi dea seama de folosirea incorectă a termenului, dimpotrivă, este mândru de ea" (*ibid.*).

1.1. Numeroase cazuri de confuzie paronimică trădează în mod cert ignoranţa, necunoaşterea de către vorbitor a sensului exact al cuvintelor, nesiguranţa sa în distingerea şi folosirea corectă a paronimelor (şi nu numai a celor

[1]Ca procedeu de caracterizare a personajelor, mai exact pentru a sugera incultura acestora, malapropismul a fost exploatat şi în dramaturgia română, mai ales de I.L. Caragiale (*iluzii* în loc de *aluzii*, *cerneală violentă* în loc de *violetă* etc.).

Scanned with OKEN Scanner

care fac parte dintre împrumuturile recente); unele dintre exemplele noastre au mai fost semnalate şi comentate:

A proliferat injurii... (Realitatea TV, iulie 2006); *a proliferat* este folosit în loc de *a proferat.*

Parisul îşi va întări efectele militare... (Radio France Internationale, ianuarie 2003); cuvântul *efectivele* este înlocuit prin paronimul *efectele.*

Aveţi un summum de cunoştinţe... (Radio România Tineret, septembrie 2002); termenul *sumă* este înlocuit prin paronimul *summum*[2], împrumut savant din latină, de care este foarte depărtat ca înţeles.

Două sute cincizeci de episcopi au participat la oficializarea slujbei [despre vizita Papei în Ucraina] (Antena 1, iunie 2001); termenul *oficierea* a fost înlocuit prin *oficializarea.*

Miliardele respective sunt grefate de elemente de cheltuieli... (ProTV, aprilie 1999); termenul *grefate*[3] înlocuieşte paronimul *grevate*[4].

Tridentul ofensiv al echipei Dinamo va fi format din ... [urmează enumerarea a trei persoane] (Radio France Internationale, august 2004); termenul *trident*[5] substituie paronimul *tripletă*[6].

E vorba de perioada anilor '32–'34, cu eşuarea guvernării Iorga-Argetoianu, cu rotativele guvernamentale naţional-ţărăniste şi naţional-liberale, care s-au succedat cu repeziciune (Antena 1, decembrie 1997); cuvântul *rotative*[7] înlocuieşte paronimul *rotaţii*[8].

Unele formule s-au încetăţenit deja în limba română în jargonul anumitor domenii; cf. *Casele de modă din Rio de Janeiro vor să ajungă la nivelul defileelor din Europa* (Antena 1, iulie 2004); folosirea termenului *defilee,* care înseamnă aici „paradă de modă", provoacă în română o „ciocnire" supărătoare cu pluralul substantivului *defileu.*

1.2. Greşelile care atestă confuzia a două paronime din vechiul fond lexical pot fi simple lapsusuri (sau „scăpări de limbă"), care se explică prin graba şi

---

[2] *Summum,* s.n. = Gradul cel mai înalt, punct maxim, extremitate. – Cuv. lat. (DEX).

[3] *A grefa,* v.tranz. = A face o grefă. *Grefă, e,* s.f. = Fragment de ţesut sau organ transplantat dintr-o regiune în alta a corpului aceluiaşi individ sau de la un organism la altul; grefon, transplant. – Din fr. *greffe* (DEX).

[4] *A greva,* v. tranz. şi intranz. = A împovăra (o proprietate) cu ipoteci, (un buget) cu cheltuieli; a supune ceva unor condiţii grele. – Din fr. *grever* (DEX).

[5] *Trident,* s.n. = Furcă cu trei dinţi care era considerată în Antichitate ca simbol al puterii zeului Neptun. – Din fr. *trident,* lat. *tridens,-tis* (DEX).

[6] *Tripletă,* s.f. = Grup de trei jucători care fac parte din înaintarea sau apărarea unei echipe sportive. – Din fr. *triplette.* (DEX).

[7] *Rotativă,* s.f. = Maşină pentru tipărirea ziarelor şi a publicaţiilor, care are forma de imprimare şi suprafaţa de presiune cilindrice. – Din fr. *rotatif* (DEX); De fapt, cuvântul provine din substantivul feminin *rotative,* cu acelaşi sens.

[8] *Rotaţie,* s.f. = Schimb alternativ de persoane sau de echipe efectuat în cursul unei activităţi pentru a asigura continuitatea muncii. – Din fr. *rotation,* lat. *rotatio* (DEX).

Scanned with OKEN Scanner

superficialitatea specifice stilului neglijent; în cazul crainicilor de radio sau TV, atâta vreme cât nu sunt imediat corectate, aceste erori devin foarte grave, prin faptul că propagă pe scară largă greşeli elementare de limbă:

Au fost de față ***perfecți****, subprefecți ai actualei administrații...* (Antena 1, decembrie 1997); *prefecți* a fost substituit prin paronimul *perfecți* (nu se poate exclude nici ipoteza unui accident de pronunțare, din categoria metatezei);

Pentru români, relațiile cu Ungaria au o ***încurcătură*** *specială...* (ProTV, februarie 1999); *încurcătură* a fost folosit în locul paronimului *încărcătură* (sau a avut loc un accident de rostire din categoria disimilării vocalice);

Nu ***a precedat*** *să-l înjunghie* (Antena 1, octombrie 2000); *pregetat* a fost înlocuit prin paronimul *precedat* (ori s-a produs o metateză parțială, adică numai a unei trăsături fonetice, în acest caz, sonoritatea; cf. Pușcariu 1959, p. 154)[9].

1.3. O categorie aparte o formează paronimele create prin derivare; ele se deosebesc numai printr-un sufix sau un prefix, care, uneori, le schimbă fundamental sensul:

A solicitat ***administrația*** *unor probe...* (ProTV, aprilie 1999); *administrația*[10] substituie derivatul paronim *administrarea*[11];

Participația *la trafic a crescut* (Realitatea TV, iulie 2004); *participația*[12] este folosit în locul paronimului *participarea*;

Vor primi „Programul ***antecriză****" cu 48 de ore înainte...* (ProTV, aprilie 1999); confuzia este determinată de confundarea sensului celor două prefixe (*ante-* [13] și *anti-* [14]);

Neprețiosul *colet care conține raportul medical...* (Antena 1, ianuarie 2005); *neprețuitul* este substituit prin paronimul *neprețiosul*;

Legea va trebui modificată ca să devină ***operabilă****.* (Antena 1, ianuarie 2001); *operabilă* este folosit în locul paronimului *operantă*;

Vă avertizăm că imaginile care urmează sunt deosebit de ***impresionabile*** [se arată imaginea unui om care a căzut de pe o macara] (Antena 1, august 2004); *impresionabile* este folosit în loc de *impresionante.*

În ultimele două exemple se pierde din vedere sensul sufixului *-bil* „care poate fi..."; deci *operabil* înseamnă „care poate fi operat", iar *impresionabil*, „care poate fi impresionat".

---

[9] Trebuie să observăm că, în cazul erorilor produse de crainicii de televiziune, nu se poate exclude nici explicația citirii greșite de pe prompter a cuvintelor în discuție.

[10] *Administrație,* s.f. = Totalitatea organelor administrative ale unui stat; secție a unei instituții însărcinată cu administrarea acelei instituții. – Din fr. *administration* (DEX).

[11] *A administra o probă* = A folosi un mijloc de probă într-un proces (DEX).

[12] *Participație,* s.f. = Faptul de a participa la o activitate economică, investind bani sau alte bunuri materiale, în vederea obținerii unor câștiguri; (concr.) Cotă cu care participă cineva la o asemenea activitate. – Din fr. *participation* (DEX).

[13] *Ante-* = Element de compunere care înseamnă „înainte", „în față", „anterior" și care servește la formarea unor substantive, adjective și verbe. – Din lat. *ante* (DEX).

[14] *Anti-* = Element de compunere însemnând „împotriva", „în contra", „opus", care servește la formarea unor substantive și adjective. – Din fr. *anti-* (DEX).

Scanned with OKEN Scanner

2. CULTISME

Înlocuirea unui termen prin altul parțial sinonim cu el, dar considerat mai elevat, face parte, după Guțu Romalo (2000) din categoria *cultismelor*, un tip de greşeală prin care se neglijează faptul că „diferitele sinonime se deosebesc nu numai stilistic, ca familiare, comune sau, dimpotrivă, ca literare, culte, ci şi sub aspectul înțelesului sau al construcției; de aceea, de pildă, un cuvânt nu poate fi înlocuit cu sinonimul său în orice context: putem spune *Trenul circulă* în loc de *Trenul merge*, dar nu putem spune *Ceasul circulă* în loc de *Ceasul merge*" (*ibid.*, p. 26).

2.1. Aşa cum subliniază autoarea citată, astfel de cultisme sunt supărătoare pentru că „reprezintă fapte care nu se încadrează în niciuna dintre variantele limbii – nu sunt nici ale limbii literare, nici ale limbii populare" (*ibid.*); ele sunt încă şi mai supărătoare atunci când se întâlnesc în exprimarea unor profesionişti din presa audio-vizuală:

Nu cred că situația din județul Maramureş este ***similar de bună*** *ca în Sibiu* (Radio România Actualități, februarie 2005); în loc de „la fel de bună";

Mai mulți colegi ***au fost de opinia*** *domnului N.* (TV BBC, mai 2005); în loc de *au fost de părerea*;

Vă urăşte ***în asemenea manieră****, încât aruncă în forță toate atuurile domniei sale* (Tele7 abc, noiembrie 1998); în loc de *în aşa măsură*;

Dl. S. iubeşte Iaşiul şi ştie să-l facă aşa frumos cum ***există*** (Prima TV, septembrie 2000); în loc de „cum este" (*a fi* copulativ nu este sinonim cu „a exista");

Lucrătorii ***avertizează*** *cu greva generală* (Radio France Internationale, martie 2004); în loc de *amenință*;

România ***se demonstrează*** *a fi un aliat de nădejde* (Radio France Internationale, martie 2004); în loc de „se dovedeşte a fi".

Nu este exclus ca unele dintre cultismele care apar în exprimarea redactorilor de la Radio France Internationale sau BBC să fie doar traduceri „neinspirate" din franceză, respectiv engleză.

2.2. Un caz special de cultisme sunt „cuvintele străine folosite ca atare" (Avram 2005); unele, mai ales dintre cele preluate din latină, sunt folosite incorect printr-o formă greşită de acord, întrucât nu respectă, de pildă, genul sau numărul substantivului în limba de origine:

Un laudatio *călduros a fost adresat* [lui Roman Polanski] *de către actorul Radu Beligan.* (Radio România Muzical, ianuarie 2004); ***un*** *laudatio* în loc de *o laudatio*, v. şi Avram 2005, p. 91 (lat. *laudatio, laudationis* este de genul feminin). Eroarea s-a răspândit, probabil prin referire mentală la sinonimul *discurs*;

Se mizează pe ***un ars combinatoria*** *în anticipate.* (Radio Mix FM, august 2006); ***un*** *ars combinatoria* în loc de *o ars...* (lat. *ars, artis* este de genul feminin);

Scanned with OKEN Scanner

În următoarele două exemple avem de a face şi cu amestecul cuvintelor româneşti şi latineşti în aceeaşi expresie sau, mai exact, cu folosirea parţială a expresiei latineşti:

Veţi întâlni diverse ***persoane non grata,*** *indezirabile* (ProTV, iulie 2000); expresia latină *persona non grata* este tradusă parţial şi defectuos, întrucât rezultatul cuprinde un dezacord: rom. *persoane* (plural) nu se acordă cu lat. *non grata* (singular);

Vorba volant (TVR, martie 2001); rom. (sing.!) *vorba* folosit în locul termenului latinesc *verba* (pluralul substantivului lat. *verbum).*

Din această categorie de cultisme, cel mai cunoscut este legat de sintagma ***mass media.*** Preluată din engleză, formula înseamnă „mijloace de comunicare în masă" („presa", în general), în care *media* este cuvântul lat. *medium* (cu sensul „mijloc") la plural, deci „mijloace". Din cauza ignorării acestui fapt, întâlnim fie construcţii pleonastice: *mijloacele (de) mass media* (adică „mijloacele de... mijloace de comunicare în masă") sau chiar *mijloacele media* (adică „mijloacele... mijloace"), fie construcţii care dovedesc că *media* este considerat substantiv de genul feminin, la singular (de exemplu: *importanţa mass* ***mediei*** *româneşti*). Acest ultim uz a devenit în prezent atât de răspândit, încât este considerat, în DOOM2, ca variantă acceptată de norma literară.

3. INVENŢII LEXICALE

3.1. Crearea unor **termeni** inexistenţi în limba română

În limbajul presei vorbite se întâlnesc numeroşi termeni inventaţi *ad hoc.*

3.1.1. O parte dintre creaţiile de acest fel aparţin unor vorbitori instruiţi, care ţin cu orice preţ să se exprime altfel decât ceilalţi:

Nu ne putem ***imixtiona*** *în afacerile lor* (Realitatea TV, iulie 2005); dicţionarele atestă numai substantivul *imixtiune* („amestec nemotivat şi nedorit în treburile altuia"), nu şi un verb creat pe baza acestuia;

Reforma stagnează, măsurile sunt doar ***paleatorii.*** (Prima TV, aprilie 2001), în loc de *paliative*[15];

Un discurs atât de coerent, cu asemenea ***tuşanţă*** *de expresie...,* de la adj. fr. *touchant* „emoţionant, mişcător" (TVR1, mai 2001);

3.1.2. Se întâlnesc şi invenţii lexicale care trădează inabilitatea de a forma cuvinte noi „în spiritul limbii":

Preţul cursului (de maniere elegante) *este* ***insemnificant*** (ProTV, iulie 2001); probabil o contaminare între *insignifiant* şi *nesemnificativ;*

[15] *Paliativ, s.n.* = 1. (medicament sau tratament) care ameliorează sau care înlătură simptomele unei boli pentru un scurt timp, fără să suprime cauza bolii. 2. Fig. (soluţie, măsură) care rezolvă temporar sau aparent o situaţie dificilă. – Din fr. *palliatif* (DEX).

Scanned with OKEN Scanner

Situația este destul de periculoasă, dar toate aceste probleme sunt bine ***menegiuite****, ca să spun așa, de batalionul nostru din Irak* (Radio România Actualități, august 2005); din engl. *manage* ['mænidʒ] „a conduce, a guverna, a administra etc." Formula *ca să spun așa* dovedește că vorbitorul era conștient că uzul nu este încă fixat; de altfel numeroase verbe neologice au fost deja adaptate cu sufixele *-ăi, -ui*.

Mașina are mai multe ***gadgheturi*** (TV Național, octombrie 2004); din engl. *gadget* ['gædʒit] „dispozitiv, unealtă; fig.: truc, fleac, chestie";

Ultimele două exemple cuprind împrumuturi care ridică probleme și în ce privește aspectul fonetic al adoptării lor.

3.1.3. Alte invenții lexicale dovedesc, pur și simplu, ignoranța: Așa sunt, de pildă, cele bazate pe *etimologia populară,* în care un termen nou, mai puțin cunoscut vorbitorului, e modificat în sensul apropierii formale de unul din fondul vechi al limbii.

Unele etimologii populare ating numai forma cuvântului (Hristea 1995, p. 587):

Sunt hotărâți să procedeze după toate ***perceptele*** *PDSR* (Prima TV, decembrie 2000); cuvântul inventat *percepte* este folosit în locul termenului *precepte*[16] (dar poate fi și o metateză sau o confuzie paronimică).

Alte etimologii populare ating atât forma, cât și conținutul semantic (*ibid.*, p. 588):

Green Peace afirmă că o parte din încărcătură ***s-a devărsat*** *în mare* (TVR1, octombrie 2000); neologismul *deversa* este deformat ca să semene cu mai vechiul *vărsa*.

3.1.4. Folosirea unor *derivate inexistente:*

Au depus un mare efort ***investituțional*** (Radio România Actualități, decembrie 2000); probabil și o contaminare între *investiție* și *instituțional*;

Elementele ***răsculative*** *din CNSAS...* (șeful Comisiei juridice a Parlamentului);

Șoferii ***au nerespectat*** *legea.* (Radio România Actualități, martie 2001); după substantivul *nerespectarea*;

Doamna R.B. nu ne-a spus cum a ajuns la asemenea performanțe ***avericești****: trei mașini, trei apartamente, icoane, bijuterii...* (Antena 1, iulie 2004); derivatul inedit *avericești* pare folosit aici cu intenții glumețe.

3.2. Inventarea unor **expresii frazeologice**

Inventarea unor sintagme sau a unor expresii frazeologice se produce, cel mai frecvent, prin înlocuirea unuia dintre elementele constitutive ale structurii mai mult sau mai puțin fixate în limbă cu un sinonim parțial sau printr-un paronim ori prin contaminarea formală a două expresii frazeologice mai mult sau mai puțin similare. Rezultatul este, de obicei, o formulare incorectă din punct de vedere semantic.

---

[16] *Precept,* s.n. = Formulă, principiu, învățătură care stă la baza unei doctrine (mai ales morale); normă, regulă de conduită; Recomandare, sfat, povață. – Din fr. *précepte,* lat *praeceptum* (DEX).

Scanned with OKEN Scanner

3.2.1. Substituirea unui component printr-un sinonim parțial:

Evadatul ***n-a opus forță*** (Prima TV, noiembrie 2000); după *n-a opus rezistență*;

Cele două goluri au fost ***un balon de sănătate*** *pentru voleibalistele de la Rapid* (Prima TV, ianuarie 2000); după *balon de oxigen.*

3.2.2. Substituirea unui component printr-un paronim:

Delegația Băncii mondiale vine la Bucureşti pentru a lămuri problemele ***rămase în suspans***... (Radio România Actualități, mai 2001); formulă din ce în ce mai răspândită, în loc de *rămase în suspensie*;

Faceți excepție *că sunt o doamnă...* (TVR2, martie 2001); în loc de *faceți abstracție;*

Ministerul apărării a aprobat cererea de ***trecere în revistă*** *a generalului...* (Tele 7 abc, iunie 2001); în loc de *trecere în rezervă.*

Desfacere *impresionantă* ***de forțe*** *azi la judecătoria Bucureşti...* (TVR2, octombrie 2005); sintagma de origine militară *desfăşurare de forțe* este deformată prin înlocuirea lui *desfăşurare* cu *desfacere*.

3.2.3. Contaminarea (Hristea 1991) formală a două unități frazeologice mai mult sau mai puțin asemănătoare (ca aspect sau/şi ca înțeles):

În acest muzeu sunt lucruri ***unul şi unul mai interesante*** (TVR1, aprilie 2000); probabil contaminare între expresiile *tot unul şi unul* şi *care (mai) de care mai interesante,* ambele cu valoare superlativă;

Nici ***nu intră în vorbă*** *să plătim asemenea daune* (ProTV, februarie 2000); probabil contaminare între expresiile *nu intră în discuție* şi *nu încape vorbă*;

Reprezentanții CNAS ***au căzut de comun acord*** *cu Ministerul de Finanțe* (Antena 1, 2000); probabil contaminare între locuțiunea adverbială *de comun acord* şi locuțiunea verbală *a cădea de acord*;

Boala lungă, sărăcia omului; contaminare între proverbele *Boală lungă, moarte sigură* şi *Vorba lungă, sărăcia omului* (TVR1, iunie 2006).

Putem adăuga aici şi cazul în care o sintagmă consacrată este folosită incomplet; *Ne disputăm cu Bulgaria* ***lanterna*** *Europei* (TV B1, septembrie 2006); în loc de *lanterna roşie* („ultimul loc").

Avram (1981), trecând în revistă câteva expresii frazeologice „inutile şi nefireşti", create, la vremea respectivă, prin calchierea unor expresii din franceză *(a lua o baie, a păzi/păstra patul),* consideră că alterarea formală şi semantică a expresiilor din vechiul fond pe care le substituie dovedeşte „lipsă de cultură şi de simț lingvistic" (p. 563); de altfel, ele au dispărut curând din limba română, care le-a respins ca pe un corp străin. Aceleaşi mecanisme par să acționeze şi astăzi, când inventarea unei expresii este provocată de necunoaşterea sensului şi/sau a uzului celei corecte (pe care o deformează), dar şi de lipsa „simțului limbii":

Contractul a expirat, motiv pentru care ***am venit în întâmpinarea*** *Primăriei Capitalei* ***cu o cerere*** (Radio România Cultural, noiembrie 2000);

Scanned with OKEN Scanner

***Suntem sub orice critică** de înghețați* (ProTV, ianuarie 1999); formula *sub orice critică,* folosită într-un context care nu are legătură cu... critica (vorbitorul era blocat pe o șosea interurbană de căderea masivă a zăpezii), are aici valoare de superlativ.

3.3. O categorie specială este constituită de **formațiile frazeologice de dată foarte recentă**, folosite în limbajul familiar și/sau popular; în presa vorbită, ele apar adesea în limbajul reporterilor și crainicilor sportivi sau provin din acesta:

*Pentru noi era clar la ora 10 că T.B. **scăpase în câștigător*** [după numărătoarea parțială a voturilor] (TVR1, decembrie 2004); cu sensul „era deja câștigător" (probabil, un calc după franceză);

[Patinatorul X] ***câștigă de** 38 de secunde* (TV Eurosport, februarie 2000); cu sensul „ajunge cu 38 de secunde înaintea celorlalți" (aici nu avem a face cu o formație frazeologică propriu-zisă, ci mai degrabă cu un posibil calc, care duce la folosirea verbului *a câștiga* cu o prepoziție greșită (*de* în loc de *cu*);

*Astăzi **au dat cu subsemnatul** la PNA* (Antena 1, octombrie 2005); cu sensul „au dat declarație"; expresia, cu referire la justiție, este din ce în ce mai frecventă, chiar și în limbajul oficial și/sau al persoanelor instruite.

Din cadrul presei (vorbite, dar și scrise), reporterii sportivi par să fie cei mai îndrăzneți/liberi în folosirea expresiilor „neaoșe":

*Măcar acum în fotbal **să tăiem coada pisicii dintr-o singură lovitură**.* (Realitatea TV, noiembrie 2005);

*Roberto Carlos e un jucător foarte muncitor. Trebuie **să mai pună** cineva și **cârca** pentru obținerea victoriei* (TVR1, iunie 2006).

4. Felul în care sunt folosite împrumuturile, sunt inventați termenii sau sunt deformate expresiile frazeologice ar putea servi drept criteriu *sui generis* de identificare a unor tipuri de vorbitori.

4.1. Tipul **„snob"** (sau „prețios") folosește cu predilecție cultismele, introducând în discursul său termeni mai elevați în locul sinonimelor cunoscute și folosite de toată lumea sau deformând structura (mai mult sau mai puțin fixă a) locuțiunilor și a expresiilor frazeologice.

În afară de ignorarea formei corecte a unor expresii, substituirile respective trădează, uneori, necunoașterea sensului unor neologisme:

Iată *că există o solicitare a NATO, pe care nu noi am provocat-o, ci NATO **a resimțit nevoia** s-o facă* (TVR1, aprilie 1999);

*Ne aflăm **sub obediența** Ministerului* ... (Radio România Actualități, ianuarie 2001); probabil în loc de ***ne aflăm în subordinea** ministerului X*;

Deja (probabil *de-abia?*) *cerneala de pe foile primului număr al revistei „Familia spirituală" s-a uscat și el a putut **intra în custodia** enoriașilor* (Radio România Cultural, martie 2001); primul număr al revistei a putut ***intra în posesia***, nu „în custodia" enoriașilor: oamenii din cartier nu au primit foile ca să le țină în custodie[17], ci pentru a le citi.

---

[17] *Custodie*, s.f.= Pază, păstrare (și administrare) a unui obiect (pus sub sechestru). – Din lat. *custodia* (DEX).

Scanned with OKEN Scanner

Stilul snob/preţios este uneori „preţios cu orice preţ" la vorbitorii care sunt tentaţi să întrebuinţeze cuvinte mai rare (să vorbească „pe radical", cum se spunea cândva), chiar cu preţul folosirii lor incorecte. Atunci când, dorind să facă o bună impresie interlocutorului sau auditoriului, cineva foloseşte un cuvânt care i se pare mai elegant, dar care înseamnă altceva decât ceea ce doreşte să spună, de fapt nu reuşeşte să exprime ceea ce intenţionează, derutează interlocutorul/auditoriul, comunicarea nu funcţionează, iar rezultatul este opus celui scontat, întrucât persoana respectivă demonstrează incultură şi incompetenţă.

4.2. Tipul **„neaoş"** se remarcă prin tendinţa opusă, aceea de a vorbi „ca oamenii din popor", folosind termeni şi expresii proprii stilului colocvial, familiar, chiar popular. Şi aceşti vorbitori pot greşi, atunci când, necunoscând exact structura fixată de tradiţie a unei expresii, ajung la deformarea sau/şi la folosirea ei neadecvată:

Ce rost au avut vizitele sale foarte dese la Bucureşti, uneori la numai o lună distanţă, care toate ***se terminau în coadă de... băţ*** (ProTV, noiembrie 1998); în loc de *se terminau în coadă de peşte*;

Dacă e vorba ca agricultura să devină prioritară, apoi trebuie ***să tragă... taurul de coarne*** (ProTV, februarie 1999); în loc de *să apuce taurul de coarne*;

X *a făcut trei vizite-n România şi a plecat* ***cu coada îndoită*** (ProTV, ianuarie 1999); în loc de *cu coada între picioare.*

În exemplele de mai sus nu putem exclude posibilitatea deformării cu intenţii glumeţe a unor tipare cunoscute, dar această deformare ni se pare **neadecvată în context**, reflectând confundarea registrului familiar sau popular cu cel literar şi îngrijit, care ar trebui să caracterizeze o emisiune de analize politice în care un profesor universitar se adresează tuturor telespectatorilor (nu doar familiei sau unui grup restrâns de prieteni).

Neglijenţe şi erori de acest tip sunt nenumărate în presa vorbită: în discuţiile cu primul ministru se vorbeşte despre ***scoaterea la liman*** *a întreprinderilor netaxate.* (TVR1, decembrie 2004), în loc de *scoaterea lor la suprafaţă* (din economia subterană), expresia şcolărească *a pune cartea-n cui* (când începe vacanţa) este înlocuită prin *a pune şcoala-n cui: Elevii* ***au pus astăzi şcoala în cui*** (TV Antena 1, iunie 2001), un reporter ne anunţă (la postul public de televiziune) că ***plouă cu lopata*** *(!!) în toată ţara* (TVR1, august 2005), în loc de *plouă cu găleata* etc.

Prezentând rezultatele monitorizării presei solicitată Institutului de Lingvistică de către CNA, în perioada ianuarie–iulie 2003, Moraru (2003) enumeră multe astfel de invenţii, subliniind că ele ilustrează felul în care se produce „distrugerea, datorită carenţelor culturale, a construcţiilor frazeologice româneşti (inclusiv alterarea proverbelor şi a zicătorilor, uneori şi prin încrucişări hilare)".

În ceea ce priveşte intrarea masivă a împrumuturilor în limbă, fenomenul, explicabil prin deschiderea postrevoluţionară a României, este, în sine benefic. Stadiul actual al procesului nu face decât să continue una dintre „tendinţele actuale" ale limbii, descrisă încă de Graur (1968), care sublinia, în acelaşi timp, rolul important al presei în lansarea şi răspândirea neologismelor: „Se înţelege, nu

Scanned with OKEN Scanner

pretind că orice neologism este binevenit şi nici că toate prind, dar în linii generale se poate urmări cum se înlocuieşte, rapid, vocabularul tradiţional cu unul încărcat de termeni internaţionali. Din acest punct de vedere, cel mai însemnat dintre stilurile limbii este cel publicistic: în presa cotidiană se citesc, la radio şi televiziune se aud cuvinte noi, care se repetă imediat peste tot" (p. 285).

Mulţimea şi varietatea problemelor amintite mai sus arată însă că limba română vorbită la televizor şi radio trece în această perioadă printr-o criză gravă, iar semnalarea acestor deficienţe constituie un prim pas în acţiunea de contracarare a procesului de degradare a românei actuale.

BIBLIOGRAFIE

Avram, Mioara 1981, *Cultivarea limbii şi frazeologia*, în LR XXX, 5, p. 561–564.

Avram, Mioara 2005, *Genul substantivelor străine întrebuinţate ca atare în limba română*, în *Studii de morfologie a limbii române*, p. 88–97; prima apariţie în AUI XXXVII–XXXVIII, 1991–1992 (*Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*), p. 171–177.

Dascălu Jinga, Laurenţia 2006, *Despre folosirea neologismelor în presa vorbită*, în Marius Sala (coord.), *Studii de gramatică şi de formare a cuvintelor. În memoria Mioarei Avram*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 116–126.

DOOM 2 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", I. Vintilă-Rădulescu (coord.), *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2005.

Graur, Alexandru 1968, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Guţu Romalo, Valeria 2000, *Corectitudine şi greşeală. Limba română de azi*. Versiune nouă, Bucureşti, Humanitas Educaţional.

Hockett, Charles 1973, *Where the tongue slips, there slip I*, în Victoria Fromkin (ed.), *Speech Errors as Linguistic Evidence*, Haga/Paris, Mouton, 1973, p. 93–119.

Hristea, Theodor 1991, *Contaminaţia şi fenomenele lingvistice înrudite*, în LR XL, 5–6, p. 215–221.

Hristea, Theodor 1995, *L'étymologie populaire et ses rapports avec l'attraction paronymique*, în Coman Lupu/Lorenzo Renzi (eds.), *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Florica Dimitrescu e Alexandru Niculescu*. II. *Linguistica generale e romanza*, Padova, Unipress, p. 583–597.

Moraru, Alexandra 2003, *Limba română în presa audiovizuală*. Comunicare la dezbaterea cu tema *Limba română în mass-media*, organizată de Academia Română şi Consiliul Naţional al Audiovizualului la 4 martie 2004.

Puşcariu, Sextil 1959, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti
jingavic@b.astral.ro

Scanned with OKEN Scanner

TOPICA ÎN LIMBA ROMÂNĂ – PROBLEME, SOLUȚII

ELENA DĂNILĂ

1. *Topica*[1] reprezintă un concept (și un termen) cu o importanță majoră atât în limbă, cât și în teoria sintactică. Pe baza paralelismului logic/lingvistic, se apreciază, în literatura de specialitate, că există o ordine naturală a gândurilor care se reflectă în ordinea cuvintelor (Nagy 2005: 160–161).

Topica poate fi definită ca ordinea unităților sintactice inferioare componente ale unităților sintactice superioare, adică ordinea părților de propoziție în cadrul propoziției, a propozițiilor și a substitutelor de propoziție în frază, a frazelor și a substitutelor de frază în text[2], eventual și în supratext[3], ca ordine/așezare a componentelor unei propoziții/fraze/text, unele în raport cu altele, caracterizându-se prin restricții și libertăți de așezare proprii, în principiu, unei limbi (DSL s.v. topică)[4] sau ca locul, așezarea sau ordinea cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază (Avram 1997: 466)[5].

În teoria sintactică există două direcții mari în legătură cu importanța topicii în clasificarea limbilor: pe de o parte, se apreciază că topica este un principiu clasificator al limbilor (Ivănescu 1965: 31–38, Nagy 2005: 161), în sensul că, de exemplu, unele limbi romanice au o topică progresivă determinat – determinant, în timp ce limbile germanice și cele slave posedă o topică regresivă determinant – determinat (Nagy 2005: 161), iar, pe de altă parte, se subliniază irelevanța ordinii în discuție în clasificarea limbilor (Saussure 1998: 230). Astfel, se apreciază, în lucrări de specialitate, că se pot clasifica limbile în următoarele tipuri: cu topică fixă, cu topică liberă, cu topică relativ liberă (DSL s.v. *topică*). Spre deosebire de

---

[1] Termenul *topică* este preluat din it. *topica* <lat. *topicus* <gr. *topikos*, derivat din substantivul gr. *topos* „loc". V. și Dimitriu 2002: 1549.

[2] Pentru definirea conceptului de topică, v. DSL s.v. *topică*, Dimitriu 2002: 1549 ș.a.

[3] Dacă admitem și existența acestei unități sintactice. Pentru o prezentare a acestei probleme, v. Tamba Dănilă 2004: 85.

[4] Considerăm că la aceste restricții și libertăți de așezare proprii, în principiu, fiecărei limbi ar trebuie adăugate și libertățile specifice fiecărui individ.

[5] Conceptul de topică este denumit în unele lucrări de specialitate și cu alți termeni/sintagme terminologice: *locațiunea ordinare* (Cipariu 1992: 392), *rânduiala vorbelor în propoziție* (Tiktin 1892: 131), *ordinea cuvintelor și propozițiilor* (GA: 428), *organizarea informațională a enunțului* (GALR II: 864). (În această lucrare se utilizează și termenul de *topică*, când se discută diferitele părți de vorbire sau unități sintactice).

Scanned with OKEN Scanner

celelalte limbi romanice, se consideră că limba română manifestă libertatea cea mai mare în ceea ce priveşte topica (ELR s.v. *topică*).

Se recunoaşte topicii rolul de a îndeplini diferite funcţii (Avram 1997: 466):

– o funcţie gramaticală (sintactică), constând în marcarea rolului diferit al unor părţi de propoziţie sau propoziţii cu aceeaşi formă;

– o funcţie lexicală (semantică), constând în diferenţierea sensurilor lexicale ale unui cuvânt;

– o funcţie stilistică, exercitată prin caracterizarea unui anumit stil al limbii (printr-o topică exclusivă sau preferată, la Avram 1997: 467) sau prin reliefarea unuia dintre elementele propoziţiei ori ale frazei, fie din necesităţi strict obiective, legate de importanţa în comunicare, fie din necesităţi de ordin afectiv-expresiv (Avram 1997: 466). Suntem de părere că aceste elemente de caracterizare a topicii se susţin, demonstrând importanţa deosebită a acestei caracteristici sintactice cu distribuţie mare (Dimitriu 2002: 1532).

În literatura de specialitate se vorbeşte despre diferite tipuri de topică. Una dintre direcţiile din lucrările de sintaxă (Dimitriu 2002: 1532) identifică trei tipuri de topică:

– topică *fixă:* păstrând intenţia comunicativă a vorbitorului, unităţile contractante ale raportului sintactic au întotdeauna aceeaşi ordine (de exemplu, antecedentul este obligatoriu plasat înaintea restului: – *Ce a cumpărat? – Mere.*);

– topica *dominantă:* păstrând intenţia comunicativă a vorbitorului, unităţile contractante ale raportului sintactic au fie o variantă obiectivă a topicii (dominante), utilizată în mod curent de toţi vorbitorii, prin care aceştia urmăresc doar să informeze în mod neutru, fără expresivitate, pe interlocutori (de exemplu, *Mă doare măseaua.*), fie o variantă subiectivă a topicii (dominante), utilizată de vorbitori în cazuri particulare, atunci când urmăresc nu numai să informeze în mod neutru, fără expresivitate, pe interlocutori, ci şi să-i impresioneze (de exemplu, *Măseaua mă doare.*);

– topica *liberă:* – păstrând intenţia comunicativă a vorbitorului, unităţile contractante ale raportului sintactic pot avea fie o variantă obiectivă a topicii (libere), foarte apropiată de expresivitatea zero (de exemplu, *Copilul cântă.*), fie o variantă subiectivă a topicii (libere), la care informaţiei semantice i se adaugă o expresivitate redusă (*Cântă copilul.*).

Topica poate fi subcategorizată şi în alt mod (Avram 1997: 466):

– topică obişnuită, numită *regulată, normală, dominantă, fundamentală* sau *de bază, directă,* şi considerată obiectivă, logică sau intelectuală;

– topica neobişnuită, numită *neregulată, anormală, derivată* sau *secundară, inversă,* şi considerată subiectivă, afectivă sau expresivă.

O altă direcţie din lucrările de sintaxă (Dimitriu 2002: 1533) distinge:

– topică *fixă* vs topică *liberă* (caracterizate prin aşezarea unic posibilă a componentelor vs libertatea de aşezare);

Scanned with OKEN Scanner

– topică *obiectivă* (sau *sintactică*) vs. topică *subiectivă* (sau *stilistică*) (prima fiind considerată normală, prin frecvența de apariție, iar a doua – deviantă, determinată de cauze stilistice sau pragmatice.

O direcție diferită în literatura de specialitate (ELR s.v. *topică*) separă:

– topica *normală, nemarcată, standard;*

– topica *marcată,* care se corelează cu diferențe în ce privește accentul semantic, implicațiile discursive, nuanțele stilistice și valorile afective, semnalizate prin modificarea conturului intonațional. Se disting, de asemenea, topică *fixă* vs topică *liberă.*

În legătură cu informațiile prezentate *supra*, suntem de părere că aceste subcategorizări ale topicii prezintă unele elemente care ar putea fi detaliate, în sensul că opozițiile – prezente în unele direcții din literatura de specialitate – topică fixă vs topică liberă, sau – în alte direcții – topică obiectivă (sau sintactică) vs topică subiectivă (sau stilistică) etc. nu sunt suficient nuanțate și nu acoperă toate situațiile din limbă. După părerea noastră, cea mai convenabilă subcategorizare a topicii este cea în care se face distincție între topica fixă, topica dominantă și topica liberă, cu precizarea că se impun unele nuanțări, la fiecare dintre subcategoriile existente în literatura de specialitate, pe care le acceptăm. În continuare detaliem prezentarea acestei subcategorizări.

2. Topica fixă apare foarte rar (Dimitriu 2002: 1532) la nivelul propoziției, vizând:

– subiectul în opoziție cu complementul direct și complementul intern[6], numai dacă apar în interiorul aceleiași propoziții și când aceste funcții ale părților de propoziție se exprimă prin substantive care au aceeași formă flexionară la cazurile nominativ și acuzativ, distincția între subiect, complementul direct și complementul intern făcându-se numai prin topică, fără a se exclude și informația semantică:

(1) ***Tânăra citește revista.***

– atributul adjectival pronominal exprimat prin adjectivele pronominale demonstrative *acest, acel*, prin adjectivele pronominale relative/interogative *care, ce*, prin adjectivele pronominale nehotărâte *alt, orice, fiecare* etc. și prin adjectivele numerale cardinale *un, doi, trei* etc. care precedă întotdeauna regentul (Cipariu 1992 : 392, Dimitriu 2002: 1532):

(2) *Acea floare i-a plăcut.*

(3) *Ce carte ai citit?*

(4) *Alt om l-a ajutat.*

(5) *Trei caiete îi sunt suficiente.*

– complementul direct și complementul indirect, când sunt exprimate prin forme pronominale cu *î-*, care nu pot fi așezate decât înaintea regentului:

---

[6] Dacă acceptăm că acestea două, *complementul direct* și *complementul intern,* constituie funcții sintactice diferite.

Scanned with OKEN Scanner

(6) *Îl cunosc şi mort.* (Preda 1967 I: 167)

(7) *Îţi place tema propusă?*

(8) *Agripina-i zâmbi*[7]. (Vulpescu 1991: 192)

– apoziţia care urmează întotdeauna antecedentului:

(9) *Cristina, **prietena mea**, mă aşteaptă la Bucureşti.*

– îmbinarea vocativală incidentă[8], în care substitutul-nume în vocativ este întotdeauna

– fie urmat de unele dintre determinările sale:

(10) *Bine ai venit, **domnul** meu!*

(11) ***Draga** de tine, cât vei fi suferit!*

– fie precedat de unele dintre determinările sale:

(12) *Viaţa, sufletul meu e aşa de plin de tine, scumpă **Elenuţă**!* (Agârbiceanu 1965: 128)

(13) *Prea stimată **doamnă**, ar fi ca la o mie cinci sute de lei.* (Gheţie 2002 I: 127)

– funcţia exclusiv expresivă, când poate doar să preceadă elementul pe care dă impresia că îl determină şi care este exprimată

– fie prin pronume personal:

(14) ***Mi (ţi)** l-a certat.*

– fie prin adverb:

(15) *Când cu gene ostenite sara suflu-n lumânare*

***Doar** ceasornicul urmează lung-a timpului cărare.* (Eminescu 1939 I: 130)

Topica fixă apare şi la nivelul frazei, vizând:

– subiectivele şi predicativele care determină acelaşi verb-predicat[9] – care constituie baza frazei –, când subiectivele ocupă primul loc, iar predicativele ultimul:

(16) ***Dacă nu l-a ajutat** e PENTRU CĂ NU A ÎNŢELES NECESITĂŢILE LUI.*

– subiectivele introduse prin *că*, determinând adverbe predicative de tipul *desigur, firește, cu siguranţă* etc.:

(17) ***Desigur** CĂ nu poate să fie dragoste*

---

[7] Citatul exemplifică situaţia dispariţiei lui *î-* din forma pronominală.

[8] Întrucât conceptul *îmbinarea vocativală incidentă* este mai nou (Tamba Dănilă 2004: 35–62), repetăm că la aceasta avem în vedere următoarele caracteristici: se formează ca unitate de rang superior (structurabilă sintactic şi având şi informaţie semantică proprie); include, pe lângă *substitutul de atenţionare – nume în vocativ*, alte unităţi sintactice *(parte de propoziţie, propoziţie, substitut, frază)*, care permit contractarea de raporturi sintactice de subordonare, de coordonare şi raportul mixt; între planul *comentariilor* (căruia îi aparţine *de facto* şi *de jure*) şi planul *comunicării* propriu-zise (care poate fi reprezentat de o *propoziţie*, o *frază*, eventual un *text*) se stabileşte un raport sintactic de *incidenţă*, caracterizant pentru această unitate.

[9] *Verbul predicat* este considerat *baza frazei*, chiar în situaţiile în care *verbul predicat* este reprezentat, de fapt, de *verbul copulativ* urmat de o *propoziţie predicativă*.

Scanned with OKEN Scanner

că nu poate să fie vreo dragoste
să-ncoroneze o asemenea durere. (Stănescu 1990: 173)

– subiectivele introduse prin *că*, determind interjecții predicative de tipul *zău*:

(18) ***Zău*** *CĂ ai haz.* (Călinescu 1960: 133)

– atributivele determinative și mixte introduse prin conjuncții subordonatoare (*că, dacă* etc.), prin pronume relative (*care, ce* etc.) sau prin adverbe pronominale relative (*unde, când* etc.), care nu pot fi așezate decât după regent:

(19) *Gândul CĂ nu știe ce se va întâmpla îl obsedează.*

(20) *Se gândește la problema CARE îl frământă.*

(21) *Timpul CÂND totul era liniștit a trecut.*

– completive directe care determină interjecții predicative de felul *iată, na* etc., care nu pot fi așezate decât după regent:

(22) *Iată CĂ s-a rezolvat și această problemă.*

– apoziția la nivelul frazei, care nu poate fi așezată decât după regent, neputându-și schimba locul fără a-și inversa și rolul cu elementul regent:

(23) *Se plimbă, ADICĂ se relaxează.*

Topica *fixă* apare și la nivelul *textului* atunci când are în componență o frază apozitivă:

(24) ***Vai!*** *tot mai gândești la anii când visam în academii,*
Ascultând pe vechii dascăli cârpocind la haina vremii,
Ale clipelor cadavre din volume stând s-adune
Și-n a lucrurilor peteci căutând înțelepciune?
……
Atunci lumea cea gândită pentru noi avea ființă,
Și, din contra, cea aievea ne părea cu neputință. (Eminescu 1939 I: 140)

3. Topica dominantă – cu variantele sale obiectivă și subiectivă – apare mai rar în limba română, în unele îmbinări libere sau stabile de cuvinte. Acest tip de topică trimite la ordinea unităților gramaticale, impusă de tradiția lingvistică (în sensul a ceea ce apare în *limbă*).

Varianta obiectivă a topicii dominante apare la nivelul propoziției, vizând:

– funcțiile de subiect și de predicat (exprimat prin verbe impersonale de tipul *a trebui, a-i plăcea* etc.), care apar în ordine inversă, nu în ordinea logică subiect-predicat (Dimitriu 2002: 1535):

(25) *Îmi plac* ***merele.***

– îmbinări stabile de cuvinte în care funcțiile de subiect și de predicat apar în ordine inversă (pierzându-și individualitatea în cadrul îmbinării stabile)[10]:

(26) *I s-au înecat* ***corăbiile.***

Varianta obiectivă a topicii dominante apare la nivelul frazei, vizând propoziția subiectivă, atunci când regentul verbal este exprimat printr-un verb impersonal:

[10] În acest fel, îmbinarea stabilă de cuvinte se destabilizează.

Scanned with OKEN Scanner

(27) *Se întâmplă **să îl cunosc**.*

Suntem de părere că, în cazul variantei obiective a topicii dominante – atât la nivelul propoziției, vizând funcțiile de subiect și de predicat, atunci când predicatul este exprimat prin verbe impersonale de tipul *a trebui, a-i plăcea* etc. sau în privința îmbinărilor stabile de cuvinte, cât și la nivelul frazei, vizând propoziția subiectivă, atunci când regentul verbal este exprimat printr-un verb impersonal – ar trebui să se vorbească despre o variantă obiectivă **la dreapta** a topicii dominante.

Varianta subiectivă a topicii dominante se constituie în excepție la varianta obiectivă a topicii dominante, cu o expresivitate mult mai mare (concretizabilă într-un adaos semantic negativ mintal – Dimitriu 2002: 1535):

(28) *Îmi trebuie **cartea**.* vs ***Cartea** îmi trebuie.*

4. Topica liberă se opune atât topicii fixe, cât și topicii dominante, pe de o parte prin expresivitate (fapt observabil atât de către vorbitorul obișnuit de limba română, cât și de către specialist), iar, pe de altă parte, prin ordinea logică/gramaticală a unităților sintactice (fapt observabil doar de către specialist). Topica liberă a unităților sintactice – cu variantele ei subiectivă și obiectivă – este cea mai frecventă topică din limba română.

Varianta obiectivă a topicii libere, la nivelul propoziției, vizează:

– părțile de propoziție principale exprimate, cu funcții sintactice de subiect și predicat, care apar în ordinea din judecată.

(29) ***Copilul** cântă.*

– părțile de propoziție secundare care apar după părțile de propoziție principale:

(30) ***El vine trist și gânditor**.* (Eminescu 1939 I: 134)

(31) ***Tu ai luat** pasărea măiastră?* (Ispirescu 1997: 184)

Varianta obiectivă a topicii libere, la nivelul frazei, vizează dispunerea propozițiilor astfel: cele cu importanță mai mare (principale), cele cu importanță atât de principale, cât și de secundare (intermediare explicative, Dimitriu 2002: 1537), cele cu importanță mai mică (secundare).

(32) *Va veni, **pentru că așa am visat**.*

Varianta obiectivă a topicii libere apare și în textul cu raport de incidență [v. tipul de context (29)], citat *supra*.

Suntem de părere că, în cazul variantei obiective a topicii libere – atât la nivelul propoziției, cât și la nivelul frazei sau al textului – ar trebui să se vorbească despre o variantă obiectivă **la dreapta** a topicii libere.

Varianta subiectivă a topicii libere, la nivelul propoziției, se poate subcategoriza[11] în:

– varianta subiectivă a topicii libere **totale,** când se răstoarnă toate normele variantei obiective a topicii libere (de exemplu, circumstanțial + predicat + atribut + subiect, în loc de subiect + atribut + predicat + circumstanțial):

[11] Preluăm subcategorizarea după Dimitriu 2002: 1537.

Scanned with OKEN Scanner

(33) *Ieri a plecat buna lui prietenă.*

(34) *A doua zi am purces din Fărcaşa pe la Borca spre Pârâul Cârjei şi Cotârgaş.* (Creangă 1996: 126)

– varianta subiectivă a topicii libere **parţiale şi combinate,** când se răstoarnă unele norme ale variantei obiective a topicii libere (de exemplu, atribut + subiect + circumstanţial + predicat, în loc de subiect + atribut + predicat + circumstanţial).

(35) *Frumoasa fată repede l-a ajutat.*

(36) *Eu am găsit alaltăieri, în învălmăşela de la primărie, o pălărie.* (Caragiale 1997: 215)

Mutatis mutandis, varianta subiectivă a topicii libere totale şi a topicii libere parţiale şi combinate se regăseşte şi la nivelul frazei:

(37) *Un ceas mai târziu duceau pământul acasă şi îl descărcau în mijlocul bătăturii.* (Preda 1967 I: 201).

Problema care se pune este cea a posibilităţii distincţiei între topica liberă şi topica dominantă. Elementul de diferenţiere a celor două variante, este, după părerea noastră, *intenţia comunicativă a vorbitorului.*

5. În afară de chestiunile de ordin general privitoare la conceptul şi la termenul de topică, discutate *supra*, avem în vedere în această lucrare şi situaţii punctuale din limbă legate de topică, şi anume topica în legătură cu conceptul de **rest.**

Topica vizează şi conceptul de rest, în măsura în care orice ţine de unităţile sintactice are legătură şi cu ideea de topică.

Restul[12] constituie o comunicare în care există, dar nu se exprimă funcţiile sintactice principale sau baza frazei/a textului. El poate fi decodat de interlocutor doar prin existenţa antecedentului[13], fără de care restul nu este posibil, în sensul că el nu poate exista fără o comunicare anterioară, unde elementul care constituie restul să fie exprimat (– *Copilul a plecat la şcoală?* – ***La şcoală.***) sau din care să fie deductibil, să se poată subînţelege (– *Ce a mâncat fetiţa?* – ***Mere.***) Comunicarea care precedă un rest este concretizată, de cele mai multe ori, printr-o interogativă directă, fapt explicabil prin apariţia restului prin excelenţă în dialog. Restul este specific limbii vorbite familiare şi populare, cu extensiuni în literatura beletristică.

Suntem de părere că se poate vorbi despre mai multe tipuri de rest:

– restul de propoziţie reprezentat printr-o singură parte secundară de propoziţie (= o singură funcţie sintactică), din contexte de tipul:

(38) – *Cu cine s-a întâlnit?*

– ***Cu prietenii!***

sau prin două sau mai multe părţi secundare de propoziţie (= mai multe funcţii sintactice):

---

[12] Pentru o prezentare detaliată a conceptului de *rest* v. Tamba Dănilă, 2004: 86 ş.u.

[13] Avem în vedere aici comunicarea anterioară, verbală sau non-verbală.

Scanned with OKEN Scanner

(39) – *A înțeles problema?*

– *Repede, fără alte întrebări, în ciuda stresului.*

– restul de frază, reprezentat printr-o singură propoziție subordonată (= o singură funcție sintactică):

(40) – *Ce anume însă vreți să vă rămână în minte?*

– ***Că încă n-am murit.*** (Pardău 1987: 172)

– restul de frază, reprezentat prin mai multe propoziții subordonate (= mai multe funcții sintactice):

(41) – *Ce ți-a spus?*

– ***Că nu poate veni decât când va găsi bani și după ce se va întâlni cu ceilalți.***

– restul de text:

(42) – ***Și*** *dacă nu fac ce spui tu? întrebă Maria.*

– restul de îmbinare de cuvinte cu determinare obligatorie:

(43) – *Ești student la Facultatea de Litere?*

– ***La Litere.***

– restul de îmbinare stabilă de cuvinte:

(44) – *Ne-am gândit,* ***n-avea grijă.***

– *Eu* ***n-am...*** (Vulpescu 1992: 241).

Din tipurile de rest prezentate se observă că topica elementelor care constituie restul este variată, în funcție de intenția comunicativă a vorbitorului și, implicit, de unitatea sintactică prin care se actualizează. Precizăm că nu ne interesează decât topica în cazul restului actualizat prin mai multe elemente, de exemplu, restul de propoziție actualizat prin două sau mai multe părți secundare de propoziție (= mai multe funcții sintactice):

(45) – *Ai găsit ce căutai?*

– ***Tot, la prețuri rezonabile, în ciuda aglomerației.***

(46) – *Ce va face?*

– ***Ce-l va duce mintea și ce va putea într-un timp atât de scurt, din cauza problemelor puse de mașină.***

(47) – *Ce anume însă vreți să vă rămână în minte?*

– ***Că încă n-am murit.*** (Pardău 1987: 172)

Din tipurile de contexte prezentate se observă că în cazul acestor elemente este actualizată varianta subiectivă a topicii libere totale și a topicii libere parțiale și combinate.

6. Concluzii. Suntem de părere că topica poate fi definită ca ordinea unităților sintactice inferioare componente ale unităților sintactice superioare. Plecând de la faptul că în literatura de specialitate se vorbește despre diferite tipuri de topică, dintre ierarhizările propuse, am optat pentru subcategorizarea: topică fixă, topică dominantă, topică liberă.

Scanned with OKEN Scanner

Având în vedere că topica fixă apare la nivelul propoziției, al frazei și al textului și constă în aceea că, păstrând intenția comunicativă a vorbitorului, unitățile contractante ale raportului sintactic au întotdeauna aceeași ordine, rezultă că acest tip de topică este destul de bine reprezentată în limbă.

Topica dominantă apare mai rar în limba română, în unele îmbinări libere de cuvinte și în unele îmbinări stabile de cuvinte, distingându-se două variante: obiectivă și subiectivă. După părerea noastră, în cazul variantei obiective a topicii dominante – atât la nivelul propoziției, cât și la nivelul frazei – ar trebui să se vorbească despre o variantă obiectivă la dreapta a topicii dominante, dacă admitem că reperul este partea principală de propoziție/baza frazei. Varianta subiectivă a topicii dominante se constituie în excepție la varianta obiectivă a topicii dominante, cu o expresivitate mult mai mare.

Topica liberă a unităților sintactice – cu variantele ei subiectivă și obiectivă – cunoaște frecvența cea mai mare în limba română, opunându-se atât topicii fixe, cât și topicii dominante, pe de o parte prin expresivitate, iar pe de altă parte prin ordinea logică/gramaticală a unităților sintactice. Suntem de părere că, în cazul variantei obiective a topicii libere – atât la nivelul propoziției, cât și la nivelul frazei sau al textului – ar trebui să se vorbească despre o variantă obiectivă la dreapta a topicii libere (dacă admitem că reperul este partea principală de propoziție/baza frazei). Varianta subiectivă a topicii libere, la nivelul propoziției, se poate subcategoriza în varianta subiectivă a topicii libere totale, când se răstoarnă toate normele variantei obiective a topicii libere și în varianta subiectivă a topicii libere parțiale și combinate, când se răstoarnă unele norme ale variantei obiective a topicii libere.

Așa cum am arătat și mai sus, chestiunea cea mai problematică apărută este cea a distincției între varianta obiectivă la dreapta a topicii dominante și varianta obiectivă la dreapta a topicii libere, elementul de diferențiere a celor două variante fiind, după părerea noastră, intenția comunicativă a vorbitorului.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Editura Humanitas, București.

DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, Editura Științifică, București, 1997.

Cipariu 1987, 1992 = Timotei Cipariu, *Gramateca limbei române*, București, Partea I, *Analitica*, 1869; partea a II-a, *Sintetica*, 1877; utilizăm *Opere*, vol. I, 1987, vol. II, 1992, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, Editura Academiei Române, București.

Dimitriu 1999, 2002 = Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*. I. *Morfologia*, II. *Sintaxa*, Institutul European, Iași.

ELR = *Enciclopedia limbii române*, Univers Enciclopedic, București, 2001.

GA I, II = *Gramatica limbii române*, vol. I–II, ediția a II-a, Editura Academiei Române, București, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

GALR I–II = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române*, I. *Cuvântul*, II. *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Formarea cuvintelor în limba română*, în LR, XIV, p. 31–38.
Nagy 2005 = Rodica Nagy, *Sintaxa limbii române. Unități, raporturi, funcții*, Institutul European, Iași.
Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, édition critique préparée par Tullio de Mauro, Payot, Paris, 1976; în traducerea românească, *Curs de lingvistică generală*, Polirom, Iași.
Tamba Dănilă 2004 = Elena Tamba Dănilă, *Vechi și nou în sintaxa limbii române*, Casa Editorială „Demiurg", Iași.
Tiktin 1892 = H. Tiktin, *Gramatica română pentru învățământul secundar*, partea I, *Etimologia*, partea a II-a, *Sintaxa*, Iași.

IZVOARE

Agârbiceanu 1965 = Ion Agârbiceanu, *Arhanghelii*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București.
Caragiale 1997 = I. L. Caragiale, *Opere. Teatru*, Editura Fundației Culturale Române, București.
Călinescu 1960 = G. Călinescu, *Scrinul negru*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București.
Creangă 1996 = Ion Creangă, *Opere*, Editura Fundației Culturale Române, București.
Eminescu 1939 = M. Eminescu, *Opere*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, vol. I.
Gheție 2002 = Ion Gheție, *Biruitorii*, vol. I–II, Editura Litera Internațional, București–Chișinău.
Ispirescu 1997 = Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, Editura Fundației Culturale Române, București.
Pardău 1987 = Platon Pardău, *Scrisorile venețiene*, Editura Militară, București.
Preda 1967 = Marin Preda, *Moromeții*, vol. I–II, Editura pentru Literatură, București.
Stănescu 1990 = Nichita Stănescu, *Fiziologia poeziei*, Editura Eminescu, București.
Vulpescu 1991 = Ileana Vulpescu, *Rămas-bun casei părintești*, Editura&Imprimeria Arta Grafică, București.
Vulpescu 1992 = Ileana Vulpescu, *Arta conversației*, Editura&Imprimeria Arta Grafică, București, 1992.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide", Iași
isabelle.danila@gmail.com

Scanned with OKEN Scanner

ELEMENTE LATINO-ROMANICE NON-FRANCEZE ÎN LEXICUL ACTUAL AL LIMBII ROMÂNE

FLORICA DIMITRESCU

În istoria limbii române, un rol important au schimbările lexicale, de altfel cele mai „vizibile" dintre toate „mişcările" limbii de-a lungul timpului. Se poate afirma că diversele idiomuri realizează acordul permanent cu evoluţia vieţii zilnice, cu ultimele inovaţii din tehnică, din ştiinţă etc. îndeosebi prin intermediul vocabularului; astfel, raportul limbă-societate se manifestă, în linii mari, atât prin crearea de noi lexeme în interiorul limbii respective, cât şi prin introducerea unor elemente din afară în textura vocabularului. Dintre multiplele împrumuturi din secolele trecute, prezente în lexicul românesc, un loc aparte au elementele latino-romanice, obiect statornic de studiu în numeroase lucrări. Mai rar s-au cercetat însă elementele romanice inserate în limba română în perioada ei recentă de evoluţie cu scopul de a se ajunge la comparaţii care interesează în general mersul înainte al lexicului actual. De fapt asemenea studii ar trebui pornite de la dicţionare, de la suplimente ca cel al DEX-ului (din 1988, dar după 18 ani neurmat de niciun alt „supliment"!), de la glosare etc. apărute periodic, lucrări care la noi nu au intrat – încă! – în reflexul specialiştilor lexicografi. Se ştie, de exemplu, că vocabularul se înnoieşte cam la zece ani, dar de ce fel de dicţionare dispune limba noastră în momentul de faţă pentru a stabili dezvoltarea sa, nu pretindem anuală, dar măcar din cinci în cinci sau din zece în zece ani? Este notoriu câtă atenţie se acordă în alte ţări acestei probleme: de exemplu în Franţa, *Le Petit Larousse* şi *Le Petit Robert* cunosc noi ediţii în fiecare an; iar, pentru a ne referi la o altă limbă romanică decât franceza, amintim despre apariţia an de an, în luna martie, a suplimentelor *Annali del Lessico Contemporaneo Italiano* (ALCI). Regretata Mioara Avram trăgea un clopot de alarmă în această privinţă: „Publicarea periodică de dicţionare, glosare, liste sau suplimente lexicografice de cuvinte cu adevărat noi este utilă nu numai pentru cultivarea exprimării vorbitorilor contemporani, ci şi pentru istoria limbii" (*Noutăţi*, p. 34). În ceea ce ne priveşte – în intenţia de a ţine pasul, atât cât ne-a stat în putinţă, cu explozia informaţională de azi – am publicat până acum două ediţii ale *Dicţionarului de cuvinte recente* (ed. I, 1982 – care cuprinde 3 743 de termeni noi culeşi din presa românească în anii 1960–1981 – şi ediţia a doua, 1997, care conţine, într-un total de 5 628 de unităţi lexico-frazeologice în plus faţă de DCR, 1 885 de noutăţi lexicale recoltate în anii 1982–1996), urmând ca în viitorul apropiat să apară şi o a treia ediţie.

Scanned with OKEN Scanner

Urmărind istoria cuvintelor de origine latino-romanică în perioada actuală, am cercetat, încă de acum 20 de ani, în *Elemente lexicale romanice*, situația celor înglobate în prima ediție din DCR. De curând am comparat, în lucrarea *Franceza – sursă*, termenii de proveniență franceză incluși în DCR 2 cu cei din DCR. Pentru a întregi tabloul termenilor noi de sorginte latino-romanică este însă necesar să urmărim și neologismele romanice de origine non-franceză, ceea ce vom încerca în acest articol. Ca procedeul să fie același cu cel utilizat pentru elementele franceze, ne vom adresa ediției a doua a DCR, și anume vom cerceta un segment socotit de noi ca semnificativ din DCR 2 – literele A, B și C (această porțiune reprezintă un sfert din DCR 2). Cu circumspecția care trebuie să caracterizeze astfel de cercetări, trebuie afirmat de la bun început că:

1) nu poate fi vorba în DCR 2 de înregistrarea tuturor cuvintelor noi pătrunse în română în perioada 1982–1996, mai ales că ne-am adresat unui singur sector, chiar dacă unul foarte deschis inovațiilor – presa – (fie-ne permis ca acum, la scurt timp după dispariția din viață a lui Bertrand Poirot-Delpech, membru al Academiei Franceze, un excelent comentator al meandrelor lexicale, să menționăm că într-un articol din „Le Monde" din 13 martie 1996, p. 13, afirma, perfect justificat, despre limbajul jurnalistic că „a envahi le vocabulaire commun, signe de son emprise sur le public"), pentru a nu mai aminti că dicționarul citat are un singur autor, ale cărui forțe au fost și sunt, în mod natural, limitate.

2) nu putem avea siguranța că termenii de mai jos au pătruns necesariamente în limba română la datele la care au fost înregistrați. Îndeobște se știe că extrem de rar se întâmplă ca prima atestare a unui cuvânt să coincidă cu „nașterea" sa – dacă este vorba de un termen creat în interiorul unei limbi – sau cu implantarea sa într-o anumită limbă – dacă este vorba de împrumuturi, cum este cazul în cercetarea de față.

Ca în oricare studiu științific, și în acesta, prudența este de rigoare! Datele de mai jos trebuie considerate doar ca orientative și în nici un caz nu trebuie absolutizate.

Dintre elemente romanice non-franceze, așa cum era de așteptat după toate statisticile anterioare, cele mai numeroase sunt cele de origine

italiană[1]:

anticamorra[2] adj. invar. – „Care combate acțiunea Camorrei"; rom. 1984 (din it. *anticamorra*)

---

[1] Dintre toate limbile romanice, italiana este cea care a stabilit contactele cele mai importante și mai vechi cu limba noastră, încă de la începutul sec. al XV-lea (v. DIL p. 14). Limbii italiene îi datorăm unele dintre cele mai vechi neologisme, în special din domeniul monedelor, de ex. *ducat*, intrat în română în sec. al XV-lea, datat în DIL 1421 când, de fapt, cunoaște o atestare și mai veche, în 1413, după Bogdan, *Relațiile*, p. 3. Vezi și Dimitrescu, *Dinamica*, p. 133.

[2] La fiecare cuvânt se notează sensul, prima înregistrare în română și, în măsura posibilului, în paranteza care conține etimonul, prima atestare a acestuia în limba respectivă, ca și unele surse lexicografice; in extremis, am indicat anul de apariție a ediției dicționarului utilizat, considerând că până la acea dată cuvântul era cunoscut în limba respectivă, de ex. *borsellino* exista în italiană înainte de anul 1959, când figura în VLI 1959, ediția a VIII-a.

Scanned with OKEN Scanner

antimafia adj. invar. –„Care combate acțiunea Mafiei"; rom. 1982 (din it. *antimafia*)

arancina s.f. – „Specialitate culinară specific siciliană în formă de sferă, preparată din orez cu diferite umpluturi, corespunzătoare oarecum crochetei *suppli* din centrul Italiei"; rom. 1993); în exemplul din R.L. 13 VII 1993, p. 16, cuvântul *arancina* este greșit scris *arancuna* (din it. *arancina* s.v. *arancia* VLI 1959).

borselină s.f. – „Geantă mică folosită de bărbați"; rom. 1984 (din it. *borsellino* „portofel, VLI, 1959, s.v. *borsa*)

broc(c)oli (DOOM recomandă scrierea *broccoli*) s.m. pl.tant., adj. – „Tip de legumă verde, originară din Italia, cu gust și aspect de conopidă"; rom.1993 (din pl. *broccoli* – sg. *broccolo*) (v. VLI 1990, unde apare că acest termen are, în italiană, și alte sensuri). Cuvântul (și, evident, leguma respectivă, care, acum, se găsește curent în țara noastră în supermarketuri sau la piață) există și în alte limbi, printre care și în franceză, sub forma *brocoli.* Insă, indiferent dacă româna a preluat direct cuvântul din italiană sau prin filieră franceză, acesta face parte dintre elementele romanice relativ recent introduse în română

calcio s.n. – „Fotbal"; rom. 1993 (din it. *calcio*, VLI, 1959; acest sport este originar din Florența)

Camorra s.f. – „Mafia siciliană"; rom. 1982 (din it. *Camorra*, VLI 1959; DEX-S)

camorrist s.m. – „Membru al Camorrei"; rom. 1985 (în timp ce termenul-bază, *Camorra,* a fost consemnat în DCR în 1982, după cum apare mai sus) (din it. *camorrista,* VLI 1959 s.v. *camorra*)

campanella s.f., „Clopotniță"; rom. 1993 (din it. *campanella*, VLI, 1959, v. și Dimitrescu, *Elem. it.,* în *Drumul 2*, p. 137)

carpaccio s.n. – „Fel de mâncare preparat din felii foarte subțiri de carne crudă" (se poate prepara și din pește crud); rom. 1993 (din it. *carpaccio,* care datează de acum cca 40 de ani și a fost atribuit acestei specialități culinare de către un vestit restaurator venețian, G. Cipriani (pe care, absolut întâmplător, l-am „prins" la Veneția în anii '60) după numele marelui pictor Carpaccio, al cărui admirator era (comunicat de prof. Lorenzo Renzi, Universitatea din Padova), iar din VLI 1990 aflăm că G. Cipriani a dat acest nume mâncării respective cu ocazia expoziției Carpaccio de la Veneția). Pentru răspândirea cuvântului din italiană în alte limbi v. Correa, *Mots*, p. 657 (cf. Dimitrescu, *Elem. it.,* în *Drumul 2*, p. 129)

cartocciata s.f. – „Tip de pizza specifică Siciliei, preparată dintr-un aluat mai moale și prezentată, sub formă de semilună, într-un cornet"; rom. 1993 (din it. *cartocciata,* VLI 1959 s.v. *cartoccio,* fără a se indica sensul culinar)

cedrata s.f. – „Băutură răcoritoare pe baza unei specii de lămâie"; rom. 1994 (din it. *aqua cedrata*, VLI 1959 s.v. *cedrare)*

chiacchiera s.f., atestat în română sub forma de plural – „Palavră, vorbă goală"; rom. 1984 (din it. pl. *chiacchiere*, VLI 1959). De menționat că în limba italiană pl. *chiacchere* are și un alt sens, gastronomic, netransmis românei, „minciunele" (*ibidem*).

Scanned with OKEN Scanner

Într-un caz avem de a face cu un sens deosebit, „altoit" pe un termen de sorginte italiană:

cartelă s.f. – „Carton sau plastic cu fir metalic incorporat, de dimensiuni reduse, care serveşte ca suport de memorizare a datelor şi declanşează instalaţii automate speciale"; rom. 1993 (formal din it. *cartella*, dar sensul provine din engl. *card*); *cartelă* apare în DN, DEX, cu alte semnificaţii.

O categorie specială o constituie următoarele vocabule:

AIDS – „Boala SIDA" (VLI 1990); rom. 1993, termen prezent atât în it., cât şi în engl.; se ştie că, la origine, *AIDS* este o siglă din limba engleză – din *A(cquired) I(mmuno) D(eficiency) S(yndrome)*, introdusă în limba italiană şi atestată în DPN în 1982 (în acelaşi an este înregistrată prezenţa formei AIDS în franceză, v. Tournier, *Mots*, p. 329, PR 2007) şi în PN un an mai târziu, în 1983. Această siglă însă nu este prea frecventă pentru că, în marea lor majoritate, limbile – printre care şi româna – au preferat sigla *SIDA*, de origine franceză. Pentru a explica prezenţa (rară) în română a lui AIDS considerăm că trebuie să ne adresăm în primul rând limbii engleze şi de-abia apoi limbii italiene, deşi este foarte greu de detectat cu precizie dacă acest termen medical a fost introdus de cineva (probabil un doctor) care îl cunoştea din engleză sau de altcineva care îl întâlnise în texte medicale italieneşti sau în italiana vorbită. De aceea considerăm că este mai prudent ca la un termen ca acesta să se indice cele două etimologii şi să nu fie luat în consideraţie la statistici ca fiind sigur de origine italiană.

bioterapist, -ă s.m., f. – „Persoană care vindecă bolnavii cu substanţe obţinute din bioorganisme"; rom. 1993 (din it. *bioterapista*, deşi nu ar fi exclus să fie alcătuit în română din *bioterapie*, prezent în DEX, 1975). Şi în această situaţie, etimonul poate fi dublu.

cartist s.m. – „Practicant al cartului"; rom. 1984 (din it. *kartista*, DPN, 1983, deşi este (foarte) posibil să se fi format în interiorul limbii române din *cart*, de sursă directă engleză, prezent în limba română încă dinainte de 1973 – v. Constantinescu, ILE, p. 26 – sau introdus prin filieră franceză – în franceză a fost atestat din 1960 – PR 2007).

Aceşti trei termeni, având în vedere că nu au la origine o formă direct şi sigur italiană, nu sunt luaţi în consideraţie mai departe nici la statistică, nici la clasificarea semantică.

Tot din cadrul limbilor romanice, în perioada de care ne ocupăm, câteva cuvinte provin din:

spaniolă:

austral s.m. – „Unitate monetară argentiniană introdusă din 1985"; rom. 1985 (din sp. *austral* cf. DRAE). În franceză există acelaşi „înveliş fonetic", care însă aparţine unui alt cuvânt; acela face parte dintr-o altă categorie morfologică (este adjectiv) şi, evident, are cu total altă semnificaţie – „în sudul globului terestru" – sens vechi şi bine cunoscut în limba română, în special prin şcoală. Este interesant de observat că termenul nou cu sensul „unitate monetară" a fot atestat în română în anul introducerii sale în spaniolă, chiar înainte de a fi fost pus în circulaţie în Argentina: „Guvernul argentinian a anunţat la sfârşitul săptămânii trecute un vast plan antiinflaţionist prevăzând introducerea imediată a unei noi

Scanned with OKEN Scanner

unităţi monetare, *austral*-ul, în valoare de 0,80 dolari (SUA)", RL 17 VI 1985, p. 6. Ne aflăm în faţa unui caz fericit de introducere în limba română a unui termen într-un moment când existenţa obiectului pe care-l reprezintă era doar iminentă, oricum cuvântul a precedat referentul...

balseros s.m. pl. – „Cubanezi care, la începutul anilor '90, fugeau în Statele Unite pe ambarcaţiuni (sp. *balsa* „plută, bac, pod plutitor") improvizate"; în traducere literală, pl. *balseros* „plutaşi"; rom. 1994 (în sp. sg. *balsero*, cf. DRAE)

contras, s.m. – „Luptători anticomunişti de gherilă din America Latină"; rom. 1993 (din sp. *contra* – prescurtare din *contrarrevolución* – „gherilă contrarevoluţionară nicaragueană" DEA). Termenul acesta, care, în mod curios, nu este atestat în DUE, există şi în italiană, atestat în 1983 în DPN, dar, fiind ceva specific Americii Latine, am putea considera că în română este de origine spaniolă. Oricum, este un cuvânt de sorginte romanică non-franceză.

cubalibre s. – „Băutură preparată pe bază de rom cubanez"; rom. 1985 (din sp. *cubalibre*, DRAE, 1992).

În perioada cercetată a fost înregistrat şi un termen din sursă portugheză:

cruzeiro s.m. – „Monedă a Braziliei înlocuită în 1986 de *cruzado*, în virtutea reformei economice" (DLPC, s.v.); rom. 1984 (din sp. *cruzeiro*) Această vocabulă există şi în limba franceză (atestată din 1942 în PR 2007 şi în ediţii precedente acesteia). *Cruzeiro* aparţine, în toate cazurile, deci indiferent că a pătruns direct din portugheză sau indirect, prin franceză, spaţiului lingvistic romanic.

În fine, două cuvinte înregistrate în perioada discutată, au la bază latina:

bonus s.n. – „Gratificaţie, primă"; rom. 1992 (deşi termenul este mai vechi în limba română; avem aici un exemplu de „discordanţă" între anul înregistrării şi cunoaşterea reală a cuvântului, pe care însă, din cauza absenţei unor elemente temporale anterioare fiabile, nu-l putem data mai exact...) (din lat. *bonus*, cf. fr. *bonus* 1930 PR 2007, engl. *bonus*). Pentru răspândirea acestui cuvânt latin în alte limbi v. Correa, *Mots*, p. 381–382, unde însă nu este trecută şi româna printre cele care-l cunosc.

advent s.n. – „Perioadă de patru săptămâni dinainte de Crăciun în care Biserica Catolică se pregăteşte şi-şi pregăteşte credincioşii pentru această mare sărbătoare"; rom. 1983 (din lat. *adventus)*. Formele din fr. *avent*, it. *avvento* sau sp. *adviento* nu pot explica direct fonetismul din română. Vezi DEL s.v. *adventus*, unde însă nu este consemnat rom. *advent*. Prezenţa acestui termen în limba germană însă ne-a determinat să nu îl luăm în calculul statistic şi nici la clasificarea semantică.

Elementele romanice non-franceze, precum cele de mai sus, înregistrate de curând în română, dar, evident, cu o răspândire diversă, se pretează la o serie de observaţii:

– Din perspectivă semantică, limba română s-a îmbogăţit cu astfel de elemente în următoarele domenii:

alimentaţie: *arancina, broccoli, carpaccio, cartocciata, cedrata, cubalibre;*

Scanned with OKEN Scanner

mafie: *anticamorra, antimafia, Camorra, camorrist;*
economie: *austral, bonus, cruzeiro;*
politică: *balseros, contras;*
accesorii: *borselină;*
arhitectură: *campanella;*
informatică: *cartelă* (sens);
social: *chiacchiera;*
sport: *calcio;*

În inventarul de mai sus – desigur incomplet din motivele arătate la începutul acestui articol – se poate observa că, la capitolul „alimentaţie", predomină elementele de sursă italiană: trei feluri de mâncare specifice Italiei, dintre care un tip de pizza *(cartocciata),* un tip de crochetă cu orez *(arancina),* o modalitate de preparare a cărnii (extinsă apoi şi la peşte), cu o denumire cu totul deosebită, *carpaccio*, la origine numele propriu al unui mare pictor italian – Carpaccio – aşa cum s-a explicat mai sus, şi o băutură răcoritoare *(cedrata).* În fine, tot ceva particular italian, leguma numită *broccoli.* Din afara Italiei a fost consemnat un termen din registrul gastronomic care desemnează o băutură originară din Cuba, *cubalibre.*

În domeniul economic trebuie remarcată prezenţa a două nume de monede aparţinând unor ţări latine din sudul Americii, iar la capitolul „mafie", nu mai puţin de patru cuvinte din acest „cerc" lexical profund negativ, la origine exclusiv italian, dar, apoi, răspândit în întreaga lume, din al cărui „concert" nu putea lipsi, din păcate, nici ţara noastră. Spaţiul „politic" este reprezentat prin doi termeni care se referă la situaţii politico-sociale din America Latină (*balseros* şi *contras*). Din „sport" se remarcă o vocabulă extrem de cunoscută în multe alte limbi şi nu numai în română, cea care denumeşte sportul rege, *calcio.*

– Trebuie menţionat că, în marea lor majoritate, cuvintele de sursă italiană denumesc realităţi caracteristice Italiei, iar cele de proveniență spaniolă şi portugheză sunt specifice altor realităţi, de data aceasta particulare pentru America Latină. Prea puţini sunt termenii nespecifci unor regiuni anume, de ex. *chiacchiera, calcio.* Aceasta este situaţia de acum în raport cu cea observată la elementele latino-romanice parvenite în română în faza imediat precedentă, dintre 1960 şi 1981, când cele mai numeroase cuvinte de sursă italiană se referă la situaţii generale: *augura, autoutilitară, bradisism, cantautor, epopeic, eruditism, fantascientist, filariozis, giacă, incitativ, iniţiatic, mascara, operetistic, rozariu, silenţiator, situaţional, sofrologie, sonat, stradal, terital, tranzistorizat, virtuoz,* şi mai puţine la elemente de viaţă proprii italieneşti, unele dintre ele răspândite apoi şi pe alte meridiane, precum *borsetă, cinerama, copertină, cupoletă, expres(o), lupara, mozarella, pandoro, panetone, pizza*[3], *scipo, tombaroli, zebră* (sensul din circulaţie), deci, proporţional, o situaţie inversă decât cea actuală (v. Dimitrescu, *Elemente lexicale romanice,* în *Dinamica*, p. 251, 252).

[3] Nu putem să trecem cu vederea informaţia că printre cei 2 000 de termeni „interzişi" de curând, printr-un „decret" dat de către preşedintele Iranului – pe lângă alţii proveniţi din limbi occidentale cum sunt *cabină, chat, elicopter* etc. – este şi acest *pizza,* în locul căruia iranienilor li se recomandă să folosească un echivalent care înseamnă „felie elastică" (!!) G., 31 VII 2006, p. 9.

Scanned with OKEN Scanner

– Introducerea în română a oricărui cuvânt nou poate duce, măcar în principiu, fie:

a) la crearea unei noi sinonimii:

borselină – borsetă (grup sinonimic inexistent în D.Sin., deşi *borsetă* fusese înregistrat în DCR din 1980, iar Hristea îl semnalase din anul 1979 în *I.I.*), fie:

b) la lărgirea evantaiului de sinonime ale unui cuvânt; această situaţie poate fi ilustrată, dintre termenii recenţi de mai sus, prin :

bonus – gratificaţie, primă, recompensă;

calcio – fotbal, jocul cu balonul rotund, sportul rege;

chiacchiera – baliverna, fleac, minciună, moft, născoceală, palavră, parascovenie, vorbă de clacă, vorbă goală etc. etc. De remarcat că în niciunul din cele trei cazuri de mai sus, termenii *bonus, calcio şi chiacchiera* nu apar în D.Sin., deşi aceste cuvinte de sorginte italiană au fost înregistrate în română în timp util pentru a fi inseraţi în D.Sin.; ne referim în special la termenul *calcio,* răspândit în şi prin limbajul sportivilor.

– Trebuie reamintit că unele dintre elementele citate provenind din italiană s-ar putea să se fi „construit" în interiorul limbii române, aşa cum am specificat la *bioterapist* şi *cartist,* care au la bază două substantive (*bioterapie* şi *cart*) cunoscute încă din prima parte a anilor '70; în special *cart* este foarte răspândit, fiind vorba de un tip de sport practicat şi de copii. O formaţie de acelaşi gen cu cele două cuvinte amintite este şi *camorrist*, dar în acest caz, având în vedere că este vorba de o activitate specific italiană, înclinăm să opinăm că este un derivat preluat direct din limba italiană. Când facem această afirmaţie ne bazăm pe împrejurarea că atât *Camorra,* cât şi *camorrist* sunt termeni înregistraţi în română în DCR 2 în prima jumătate a anilor '80, perioadă când în societatea românească nu erau prezente încă (sau nu erau ştiute decât de „cunoscători"!) diverse reţele de tip mafiot, devenite vizibile după anii '90.

– La multe dintre cuvintele de proveniență italiană se remarcă forma identică sau măcar foarte apropiată de cea din italiană, cu grupuri consonantice neuzitate sau extrem de rare în română precum: *cc – broccoli* (dar apare scris şi *brocoli*), *carpaccio, cartocciata, chiacchiere, rr – anticamorra, Camorra, camorrist; ll – campanella,* ceea ce se poate explica prin tendinţa actuală de evitare a adaptării grafice, deoarece „aceasta pare un semn de incultură, de stâlcire a cuvintelor, preferându-se conservarea grafiei etimologice" (Zafiu, *Împrumuturile*); de asemenea, la unele vocabule se observă păstrarea terminaţiilor specific italieneşti: *anticamorra, antimafia, arancina, calcio, carpaccio, cartocciata.*

Uneori termenii de sursă italiană au, pentru singular, forma de plural din italiană, de ex. *broccoli* în: „Conopida *broccoli* este cea verde albăstruie care se găseşte în piaţa Amzei" (E. 3/1995, p. 14) (în acest context *broccoli* are rol adjectival, dar acum suntem interesaţi de forma sa de sg. şi nu de aspectul gramatical). Nu am întâlnit în română singularul italian *broccolo,* ci doar forma italiană de pl. *broccoli* ca singular. De observat că într-un alt termen de origine italiană, prezent în română în perioada cercetată aici, utilizat frecvent azi, dar aparţinând altei litere *(P)* decât cele avute în vedere în articolul de faţă – *paparazzo* –,

Scanned with OKEN Scanner

nu de puține ori apare la sg. forma de pl. *paparazzi*. Aceasta se explică atât prin cunoașterea superficială, nici măcar „după auz", a limbii italiene de către cei care folosesc termenul respectiv, dar și prin împrejurarea că în această „meserie" – de fotograf insistent și obraznic, care pândește orice situație picantă din viața unei vedete, a unor personaje politice etc. pentru a o exploata imortalizând-o printr-o fotografie – lucrează de obicei câte doi și chiar mai mulți fotografi... Oricum, utilizarea pl. *paparazzi* pentru sg. *paparazzo* ca în „Nu sunt un *paparazzi*" G., 8 X 2005, p. 9 este incultă! (v. Dimitrescu, *Biografia,* p. 166). Cu acest prilej semnalăm o curiozitate privitoare la datarea vocabulei discutate în dicționarele italienești: în DELI II și în DLI, *paparazzo* este înregistrat în 1961, relativ tardiv în raport cu dicționarul francez PR 2007, în anul 1960, exact atunci când s-a prezentat pe ecrane filmul *La dolce vita,* în contextul căruia s-a „născut" acest termen (v. Dimitrescu, *Elem. it.*, în *Drumul 2*, p. 132).

Dintre cuvintele de proveniență spaniolă, unul apare sub forma de plural, însoțit de articol: *los balseros,* iar altul, substantiv în limba de origine, este înregistrat în română ca adjectiv, *contras*, într-un context precum „forțele *contras*".

La sfârșitul acestor considerații asupra elementelor romanice non-franceze este firească o întrebare asupra „viitorului" unor cuvinte precum cele de mai sus. Tot ce putem afirma în acest moment al istoriei vocabularului românesc este că unele dintre ele, prin larga lor răspândire în multe limbi ale globului și nu numai în Europa, au toate șansele de a rezista trecerii timpului. În această categorie, sauf erreur!, pot intra *borselină, broccoli, calcio, Camorra, camorrist, carpaccio, cartelă* – cu sensul din informatică. Este adevărat că nu toate cuvintele de mai sus aparțin aceluiași registru lingvistic și că nu toți vorbitorii românei le cunosc în aceeași măsură. De altfel, în afară de cuvintele foarte uzuale, câți vorbitori pot cunoaște sau măcar recunoaște toate cuvintele de pe o pagină luată la întâmplare dintr-un dicționar explicativ? Este un exercițiu instructiv! Și cuvântul de origine latină *bonus* „primă" este sigur des folosit. Deși ancorat destul de bine în limba română și cunoscut în special de salariați, este de observat că *bonus* apare uneori scris cu articolul separat: *bonus-ul,* cum se întâmplă cu termenii cei mai recenți, încă neasimilați; în cazul în speță probabil că joacă un anumit rol cunoștințele de latină din liceu (prea sumare! asupra numărului redus de ore de latină din școli ar trebui ca măcar lingviștii să insiste la Ministerul Educației și Cercetării...) care-i fac pe unii să socotească un cuvânt cu terminația *-us* ca un corp străin în țesătura limbii române. Ar mai exista și o altă explicație: un fel de snobism manifestat prin separarea articolului românesc *-ul* adăugat unui cuvânt „recunoscut" de cel care-l folosește cu linioară ca fiind un termen latin, ceea ce, în „mândria" sa, nu este dat oricui! Apropo de snobism, poate fi asociată aici și voința unor persoane de a menține formele originare tocmai pentru aspectul lor „străin", socotit a fi mai atractiv! Alte cuvinte, având, chiar și în limba de obârșie, o extensie redusă, fiind termeni utilizați regional, nu au șanse deloc mari; este cazul felurilor de mâncare tipic italienești *cartocciata* și *arancina;* într-o situație similară, dar din alte motive, este și *chiacchiera,* despre care nu credem să aibă prea mulți sorți de a-și găsi un loc în limba română, poate și din cauza numărului mare de sinonime pentru

Scanned with OKEN Scanner

noţiunea respectivă: *baliverna, palavră* etc. (v. mai sus). Dar cine poate şti câte cuvinte efemere, „la modă", după expresia prezentă în titlul unei cărţi-dicţionar, *Les mots «dans le vent»*, într-o zi nu se vor asimila şi vor deveni chiar banale? În volumul amintit imediat aici mai sus, de exemplu, nu mai departe decât acum 35 de ani, în 1971, erau considerate încă „la modă", în limba franceză, cuvinte sau sintagme ale căror corespondente se folosesc astăzi curent nu numai în limba franceză, ci şi în limba română, unele într-un limbaj cultivat, altele chiar în limba comună: *acrylique, troisième âge, alcoolémie, alternative* (în limbajul politic), *droit à l'antenne, anti-théatre, atomiser* (figurat), *audio-visuel, autogestion*, pentru a ne rezuma la termeni care încep în *Vent* cu litera *A!*

Ajunşi la capătul prezentării elementelor romanice non-franceze cuprinse în primele trei litere din DCR 2, observăm că numărul lor, dacă am socotit bine, este de 20, dintre care 14 italiene (de fapt am înregistrat 17, dar – cum s-a putut constata – am eliminat trei cuvinte: două pentru că sunt susceptibile de a se fi format în română, având la bază termeni italieneşti – *bioterapist* şi *cartist* –, iar al treilea deoarece, de fapt, provine în română mai degrabă din engleză decât din italiană – AIDS), 4 spaniole, 1 portughez şi 1 latin (a fost supus discuţiei şi *advent*, dar a fost înlăturat din cauza prezenţei lui şi în limba germană). Întrebarea care se poate pune este dacă cumva acest număr, 20, nu este extrem de modest. Considerăm că un răspuns nu poate fi dat decât după ce se compară situaţia elementelor romanice non-franceze cuprinse în DCR cu cele conţinute în DCR 2. În articolul *Elemente lexicale romanice*, în *Dinamica*, p. 257, bazat pe ediţia I a DCR, am înregistrat un număr total de 64 de elemente romanice non-franceze, dintre care 47 de origine italiană şi 17 de provenienţă spaniolă. Totalul de 64 de elemente pare, cel puţin la prima vedere, foarte mare în raport cu cele 20 de elemente romanice non-franceze cercetate mai sus pornind de la DCR 2. Dar, în stabilirea proporţiilor în vederea ajungerii la un bilanţ, măcar şi aproximativ, trebuie ţinut seama de cel puţin doi factori:

1) în *Elemente lexicale romanice* a fost cercetat în întregime DCR, în timp ce în investigaţia de faţă, aşa cum am precizat încă de la bun început, ne-am limitat la literele *A, B* şi *C*. Acestea reprezintă 60 de pagini din DCR 2, adică un sfert din întregul volum al dicţionarului, care are 251 de pagini; dintre acestea însă am eliminat primele 18, care conţin altceva decât dicţionarul propriu-zis: *Cuvântul-înainte* la ediţia a doua, *Prefaţa* etc., deci rămân 233 de pagini de dicţionar efectiv.

2) În DCR s-a excerptat presa vreme de 22 de ani (1960–1981); între 1982 şi 1996 au trecut 15 ani, din care însă trebuie eliminaţi cinci când am fost departe de ţară, aşa încât, practic, timpul real de extragere a materialului lexical pentru DCR 2 se reduce la 10 ani, adică la mai puţin decât jumătatea celui utilizat pentru DCR. Se poate presupune că dacă DCR 2 ar fi fost cercetat în întregime, numărul elementelor romanice non-franceze ar fi ajuns, statistic vorbind – dar luându-ne precauţiile de rigoare – cam în jurul cifrei de 80 (rezultată din 20 ori 4), deci rata anuală ar fi de circa 8. În DCR, timp de 22 de ani, s-a ajuns la 64 de elemente

Scanned with OKEN Scanner

romanice non-franceze, oricum o cifră inferioară celei de aproximativ 80 de cuvinte în numai 10 ani! Cu tot caracterul aleatoriu al unor astfel de „socoteli", se poate conchide că, în raport cu perioada cercetată în DCR, tendința (prefer să nu utilizez „sinonimul" atât de des folosit azi, *trend*, pe care-l socotesc un element inutil, „la modă") desprinsă din examinarea celei de a doua ediții a DCR, din punct de vedere statistic, merge în favoarea creşterii contribuției elementelor de proveniență latino-romanică non-franceză în limba română; aici rolul cel mai important îl joacă împrumuturile din limba italiană, care-şi conservă până astăzi locul secund în raport cu limba franceză, cu care relațiile de toate felurile, inclusiv lingvistice, au fost nu numai intense, dar şi aureolate de afecțiune.

Concluzia firească este că în perioada discutată în lucrarea de față, elementele romanice non-franceze, alături de cele franceze (cf. Dimitrescu, *Franceza – sursă* şi *Observații*, unde se fac constatări similare şi din punct de vedere statistic) reprezintă un important izvor de noutăți lexicale pentru română. Evident, rezultatele cercetării de acum – care nu pot avea decât un caracter parțial şi relativ – ar trebui verificate în studii ulterioare pentru a fi infirmate sau – cum se pare în stadiul actual al dezvoltării vocabularului românesc – confirmate. Sincronizarea cu Occidentul – romanic, în mod special – se realizează şi pe calea internaționalizării lexicale. Este „răspunsul" lingvistic la problema actualizată a „intrării în Europa" în care, de fapt, ne aflăm de mult... şi unde, între timp, de la 1 ianuarie 2007, am reintrat.

BIBLIOGRAFIE

Avram, *Noutăți* = Mioara Avram, *Noutăți reale şi noutăți aparente în vocabularul românesc actual*, în LL, I, 1998, p. 31–35.

BD = Clarence L. Barnhart, Sol Steinmetz, Robert K. Banhart, *The Barnhart Dictionary of New English since 1963*, Bronxville, New York, Evanston, San Francisco, Londra.

Bogdan, *Relațiile* = I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Româneşti cu Braşovul şi cu Țara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I, Bucureşti, 1905.

Constantinescu, I.L.E. = Ilinca Constantinescu, *Influența limbii engleze în vocabularul sportiv românesc*, în LR 1, 1973, p. 25–35.

Correa, *Mots* = Sergio Correa da Costa, *Mots sans frontières*, Paris, 1999.

DCR = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, Bucureşti, 1982.

DCR 2 = Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1997.

DEA = Manuel Seco, Olimpia Andrés, Gabino Ramos, *Diccionario del español actual*, I–II, Madrid, 1999.

DEL = *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, sous la direction de Sanda Reinheimer Rîpeanu, Bucureşti, 2004.

DELI II = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, ed. II-a a cura di Manlio Cortelazzo, Michele A. Cortelazzo, Bologna, 1999.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1975.

DEX-S = *Dicționarul explicativ al limbii române – Supliment*, Bucureşti, 1988.

DIL = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Bucureşti, 1992.

Dimitrescu, *Biografia* = Florica Dimitrescu, *Aspecte din biografia unor cuvinte recente în limba română: **paparazzo, tsunami***, în „Dacoromania", serie nouă, IX–X, 2004–2005, p. 163–172.

Scanned with OKEN Scanner

Dimitrescu, *Considerații* = Florica Dimitrescu, *Considerații etimologice referitoare la terminologia biomedicală*, în SCL LVI, 1–2, 2005, p. 101–112.
Dimitrescu, *Dinamica* = Florica Dimitrescu, *Dinamica limbii române. Ieri și azi*, București, Cluj-Napoca, 1995.
Dimitrescu, *Drumul, 2* = Florica Dimitrescu, *Drumul neîntrerupt al limbii române*, vol. al 2-lea, Cluj-Napoca, 2003.
Dimitrescu, *Elem. it.* = Florica Dimitrescu, *A propos des éléments italiens récents en roumain*, în RRL, XLII, 1997, 5–6, p. 379–394; v. și Dimitrescu, *Drumul 2*, p. 127–146.
Dimitrescu, *Elemente lexicale romanice* = Florica Dimitrescu, *Elemente lexicale romanice recent introduse în limba română*, în CL, 1985, 2, p. 105–113, CL 1986, 1, p. 9–17, republicat în Dimitrescu, *Dinamica*, p. 238–259.
Dimitrescu, *Franceza–sursă* = Florica Dimitrescu, *Franceza – sursă de îmbogățire a limbii române* (sub tipar).
Dimitrescu, *Observații* = Florica Dimitrescu, „Despre elementele latino-romanice recente ale limbii române. Observații statistice" (sub tipar).
DLI = Tullio De Mauro, *Il dizionario della lingua italiana*, Milano, 2000.
DLPC = *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea*, I–II, Lisabona, 2001.
DN = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, 1961.
DN 3 = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. a 3-a, București, 1978.
DOOM2 = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, coordonator Ioana Vintilă-Rădulescu, ediția a II-a, București, 2005.
DPN = M. Cortelazzo, U. Cardinale, *Dizionario di parole nuove, 1964–1984*, Torino, 1986.
DRAE = *Diccionario de la lengua española*, Madrid, 1992.
D.Sin = Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționar de sinonime*, București, 1997.
DUE = María Moliner, *Diccionario de uso del español*, I–II, Madrid, 1991.
E. = „Expres", ziar, București, după 1990.
G. = „Gândul", ziar, București, după 1990.
Hristea, I.I. = Th. Hristea, *Despre influența italiană*, în R.lit. 25 X 1979, p. 8.
Lupu, *Lexicografia* = Coman Lupu, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780–1860)*, București, 1999.
PL 2007 = *Le Petit Larousse*, Paris, 2006.
PN = Ottavio Lurati, *3000 parole nuove. La neologia negli anni 1980–1990*, Bologna, 1990.
PR 2007 = *Le Petit Robert*, sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey, Paris, 2006.
R.L. = „România liberă", ziar, București, înainte și după 1990.
R.lit. = „România literară", revistă, București, înainte și după 1990.
Tournier, *Mots* = Jean Tournier, *Les mots anglais du français*, Paris, 1998.
Vent = Jean Giraud, Pierre Pamart, Jean Riverain, *Les mots «dans le vent»*, Paris, 1971.
VLI 1959 = N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, ed. a VIII-a, a cura di Giovanni Balducci, Bologna, 1959.
VLI 1990 = N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, ed. a XI-a, a cura di Miro Dogliotti e Luigi Rosiello, Milano,1990.
Zafiu, *Împrumuturile* = Rodica Zafiu, *Împrumuturile în DOOM 2*, în R. lit., 22 VI 2005.

Facultatea de Litere
Universitatea din București
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Scanned with OKEN Scanner

PERIODIZAREA GRAMATICII TEORETICE ROMÂNEŞTI

C. DIMITRIU

1. Acceptând ideea că în cercetarea lingvistică este necesară distincţia între *limbă* (latina, româna, franceza etc., adică ceea ce este cunoscut sub numele de *limbă istorică* – Coşeriu 1994: 95 ş.u.) şi *teoria limbii* (gramatică, fonetică/ fonologie, lexicologie etc.)[1], în cele ce urmează facem unele referiri numai la *gramatica limbii române,* vizând o problemă ce nu a stat în atenţia specialiştilor în mod special, anume, perioadele teoriei gramaticale româneşti. Prin *gramatică* înţelegem *morfologia* (= flexiunea cuvintelor) şi *sintaxa* (= îmbinarea cuvintelor în unităţi sintactice) (Dimitriu 1999: 1), domenii care, într-un fel sau altul, au interesat pe unii români încă din secolul al XVIII-lea[2]. Cele aproape o sută de lucrări – cu valoare în general documentară şi/sau ştiinţifică – de gramatică românească, existente în marile biblioteci româneşti (de stat, eventual particulare), prezentate – şi pentru că sunt greu accesibile – în câteva lucrări de referinţă publicate[3] sau nepublicate[4], exprimă puncte de vedere diferite, ceea ce arată, pe de o parte, că *şi adevărul gramatical* „este în dependenţă de loc, de timp şi de individ" (v. Dimitriu 1999, imediat după titlu, *passim*), iar, pe de altă parte, că unele idei considerate *actuale* au fost formulate de specialişti *mai vechi* (despre chestiunea actuală că în propoziţie există două funcţii sintactice *principale* şi o *anexă* s-a vorbit din secolul al XIX-lea). Aceasta fiind situaţia, periodizarea gramaticilor româneşti se poate face doar nerigid, încadrarea lor temporală trebuind coroborată cu valoarea principial documentară şi/sau ştiinţifică. În felul acesta, perioadele – de regulă de la inferior la superior, mai exact din *una în alta,* ceea ce înseamnă că *perioada ultimă* este condiţionată de existenţa *perioadei anterioare* (pentru cazul particular al gramaticii generativ-transformaţionale, v. *infra,* perioada modernă, *b),* – în care pot fi încadrate gramaticile teoretice româneşti sunt *veche, modernă* şi *postmodernă.*

După părerea noastră, recenta schimbarea a denumirii secţiunilor *gramaticii* – *cuvântul* în loc de *morfologie* şi *enunţul* în loc de *sintaxă,* având drept motivare faptul că *cuvântul* este „unitate a *sistemului,* dar şi a *discursului/comunicării*", iar *enunţul* este „unitate a *discursului,* tributară, sub aspect constructiv, *sistemului*" (GALR I: 1) – este doar de suprafaţă, mai bine zis terminologică, vrând să sugereze

---

[1] Vezi Dimitriu 2004: 7, *passim.*

[2] Pentru indicaţii bibliografice şi comentarii, v. Cobeţ 1981–1982: 115–119.

[3] Ionaşcu (1914) are în vedere 68 de lucrări de gramatică; Iordan 1956: 749 ş.u. face aprecieri în legătură cu zece gramatici considerate de autor drept cele mai importante.

[4] Ne referim la teza de doctorat Cobeţ 1999, unde sunt prezentate 86 de lucrări de gramatică.

Scanned with OKEN Scanner

modernitatea teoretică. Această apreciere a noastră are în vedere în mod special faptul că termenii *cuvânt* şi *enunţ* au accepţii foarte variate în lingvistica românească, netrimiţând expres (ca termenii clasici de *morfologie* şi *sintaxă*) la anumite realităţi gramaticale: cuvântul poate fi sintetic şi perifrastic, cu sau fără sens lexical, unitate lexicală ori unitate sintactică (v. Dimitriu 2002: 858 ş.u., 1111–1112, *passim*; Stati 1972: 30, *passim*); prin *enunţ* se poate înţelege forma prin care se transmite ceea ce se comunică printr-o propoziţie, printr-o frază, printr-un text, printr-un substitut sintactic, iar – pentru orice limbă istorică – tot ce a spus omul de când a început să vorbească (vezi Dimitriu 2002: 1117 ş.u., *passim*). Că termenul *enunţ* nu este foarte convenabil rezultă şi din tentativa lui Irimia 1997, care face aprecierea generală că *enunţul* este „unitatea de bază a limbii" (p. 353), dar care – într-un anumit sens la fel ca în GALR – nu se poate dispensa de *propoziţie* („unitatea minimală", p. 356) şi de *frază*, în structura căreia există „două sau mai multe nuclee predicaţionale" *(ibidem).*

2. Perioada veche (cca 1660–cca 1890) cuprinde texte gramaticale cu caracter în general *clasic* privitoare prin excelenţă la limba română, scrise – cu excepţii motivate[5] – *cu alfabet chirilic,* alfabet care era specific culturii româneşti vechi. Textele gramaticale din această perioadă se caracterizează prin aceea că fac cunoscute – acesta fiind rolul lor principal – conceptele gramaticale clasice, aşa cum apar acestea în gramaticile greceşti, latineşti, slavoneşti, nemţeşti, franţuzeşti etc. Gramatica de tip *clasic* (numită uneori – *şi* cu intenţii peiorative – gramatică *tradiţională*) a fost practicată *fără a fi definită,* de la primele gramatici ale omenirii (*morfologia* grecului Dionysos Thrax şi *sintaxa* latinului Marcus Terentius Varro, din secolele II–I î.Hr.), tipurile mai noi de gramatică[6] apelând adesea la unele concepte ale gramaticii clasice. La începutul perioadei vechi a gramaticii româneşti poate fi pusă *Tâlcuirea sau arătarea gramaticii sloveneşti* (databilă prin 1660), aparţinând probabil *grămăticului Staicu* (Strungaru 1960: 289–307), posibil elevul lui Daniil Panoneanul) (Ursu 1981: 8), care (grămăticul Staicu) va fi tradus şi adaptat la limba română gramatica limbii slavone a lui Meletie Smotriţki (ediţia din 1619)[7]. Conţinutul – exclusiv morfologic, în română şi slavonă – al tălmăcirii lui Staicu (pentru elevii şcolii de limbă şi cultură slavonă ce va fi existat la Târgovişte în timpul lui Matei Basarab – vezi Papacostea 1962: 183–194) este prezentat – parţial – de Strungaru 1960: 299–300, care, citând „prefaţa", arată că „tâlcuirea" în atenţie are în vedere opt părţi de vorbire (substantivul, pronumele, verbul, participiul, adverbul, prepoziţia, conjuncţia, interjecţia) şi de Cobeţ 1981–1982: 117–119, care oferă câteva informaţii privitoare la dual, la cazuri (în număr de şapte), la declinări, la felul pronumelor şi la verb (unele categorii gramaticale şi conjugările acestei părţi de vorbire).

Gramatica românească a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul – elaborată după model slav (Strungaru 1960: 300–302), după model latin (Ursu 1967: 421) sau, mai bine, după mai multe modele, cum rezultă (indirect) dintr-o „luare aminte"

---

[5] De exemplu, Micu – Şincai 1980, fiind în latină, este scrisă *în mod normal* cu alfabet latin.
[6] V. DSL, s.v. *gramatică*, precum şi *infra*, **3.** (Perioada modernă, *b*).
[7] Pentru detalii v. Strungaru 1960: 287 ş.u.

Scanned with OKEN Scanner

a autorului privitoare la ordinea părților de vorbire („Întru gramatica elinească altă rânduială este părților voroavei..., întru cele letinești altă, întru cele slovenești schimbată, întru cele nemțești, nu asemine")[8] – cuprinde morfologia și sintaxa (ca în cele mai multe gramatici din perioada veche; pentru excepții, v. *infra*) a opt părți de vorbire [*numele* (= substantivul, adjectivul, numeralul); *în loc de nume* (= pronumele, articolul), *graiul* (= verbul), *împărtășirea* (= participiul), *înainte punerea* (= prepoziția), *spregărirea* (= adverbul), *în mijloc aruncarea* (= interjecția), *împreunarea* (= conjuncția)]. Important ni se pare că autorul justifică părțile de vorbire avute în vedere: „*árqron*, adecă încheietură, este întru limba grecească și nemțască o parte din cele opt părți ale voroavei, dară în dialectul românesc să fie nu poate, pentru că nu are atâta putere cât în limba elinească. Pentru aceea să va pune întru partea în loc de numelui și întru aceea să va socoti. Așijderea, în mijloc-aruncarea, numindu-se let. *interjectio*|slav. *nemdometïe*, întru cele greceşti gramatici nu este. Pentru că în dialectul românesc [citește *grecesc/elinesc*, cum precizează N. A. Ursu în notă] neavând loc să socotește întru partea spregăririi, dar în dialectul românesc având mai mare putere o numim osebită parte a etimologhiei" (Ursu 1969: 30).

Trecând peste lucrările de gramatică dintre 1757 și 1828[9], ne oprim foarte pe scurt la *Gramatica românească* a lui I. Eliad, republicată – în chirilică și transcriere – de Valeria Guțu Romalo în 1980 (pentru ediția din 1980, la care facem trimiterile, folosim sigla Guțu Romalo 1980). Pentru gramatica sa – de factură occidentală pentru vremurile de atunci –, I. Eliad (= Ion Heliade Rădulescu) a avut modele franceze[10], ceea ce explică de ce între cele zece părți de vorbire *(substantivul, pronumele, adjectivul, articolul, verbul, partițipia, prepoziția, adverbul, conjugativul, interjecția)* nu este trecut (ca în gramatica curentă franceză) și *numeralul* [faptul că *partițipia* este parte de vorbire de sine stătătoare poate fi justificat și de gramatica românească de până atunci (v., de exemplu, *supra*, *Gramatica românească* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, unde există *împărtășirea*, cu caracteristici atât de verb, cât și de adjectiv)]. Dintre meritele gramaticii lui Ion Heliade Rădulescu mai notăm și pe acela privitor la verbul copulativ: pornind de la logică, autorul în atenție consideră că formele flexionare ale lui *a fi* reprezintă „legătura" sau „semnul judecății", care „semn al judecății" poate fi implicat *(învăț – sunt învățând)* sau poate fi exprimat (*viața este trecătoare* – vezi Guțu Romalo 1980: 145 ș.u., *passim*).

Ultima lucrare de gramatică din perioada veche la care ne oprim[11] – de asemenea foarte pe scurt – este *Gramatica limbei române* a lui Timotei Cipariu,

---

[8] *Gramatica rumânească. 1757. Prima gramatică a limbii române*, Bucureşti, 1969, titlu sub care N. A. Ursu publică manuscrisul lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul (= Ursu 1969), p. 30.

[9] Pentru lucrările de gramatică neindividualizate de noi, v. Ionașcu 1914: 11 ș.u. și manuscrisul tezei de doctorat Cobeț 1999: 3 ș.u. Printre gramaticile nemenționate aici se numără și *Gramatica românească* a lui Radu Tempea, Sibiu, 1779, de care se ocupă pe larg Istrate 1961: 17–33.

[10] V. și Ursu 1961: 322–333 și Guțu-Romalo 1980: 418–421.

[11] Pentru lucrările de gramatică din *perioada veche* pe care nu le menționăm aici v. Ionașcu 1914: 108 ș.u. și manuscrisul tezei de doctorat Cobeț 1999: 91 ș.u. Menționăm cu această ocazie că Doina Cobeț, autoarea tezei de doctorat la care ne referim, comparând gramatica cu diferite scrieri ale lui George Bariț și ale colaboratorilor acestuia, ajunge la concluzia că „autorul *Grămaticii românești și nemțești pentru tinerimea națională* din 1838–1839 este George Bariț" (p. 96).

Scanned with OKEN Scanner

partea I, *Analitică,* Bucureşti, 1869, partea a II-a, *Sintetică,* Bucureşti, 1877. Lucrare contradictorie din punctul nostru (actual) de vedere, cu elemente perene (Dimitriu 1988: 155–162)[12], dar şi cu rămâneri în urmă (la fel cu majoritatea înaintaşilor, Cipariu apreciază că în română sunt opt părţi de vorbire, la care „unii gramatici adaugă şi articlii" – Cipariu 1992: 169/151), gramatica lui Timotei Cipariu reprezintă apogeul perioadei vechi a gramaticii româneşti (ipoteza că această gramatică ar trebui pusă la începutul perioadei moderne ni se pare puţin convenabilă). Lăsând la o parte popularitatea în epocă, mai ales în Transilvania, a unora dintre lucrările de gramatică ale lui Timotei Cipariu (reeditate de multe ori, cum se arată în Cipariu 1992: XXXII), elementele comune cu alţi gramerieni din aceeaşi perioadă [de exemplu, *copula/împreunătorul* poate apărea *(eu sâm bun-bucuros)* sau se poate implica *(io scriu = io sâm scriind)* şi scrierea excesiv etimologică a învăţatului de la Blaj (pentru simplificările – care sporesc accesibilitatea – aduse de Carmen Gabriela Pamfil la ediţia din 1992, v. Cipariu 1987: XXXVII ş.u. şi 1992: XLVII–XLVIII)], gramatica lui Cipariu se distinge prin aprecieri de felul: *complementul* cuprinde „cuvintele care completează semnificaţiunea cuvântului la cari se adaug", deci şi „atributele" (Cipariu 1992: 30/273–274); în română sunt „şapte părţi de propoziţie", anume, *subiectul* (p. 19/265), *predicatul* (p. 17/267), *copula/împreunătorul* (p. 19/268), *atributul* (p. 25/171), *apositul* (p. 26/271), circumstanţele (timpul, locul, cauza, scopul, modul, mijlocul, p. 29–30/273) şi *complementul* (p. 30–31/273) etc.

3. Perioada modernă (cca 1890–cca 1998) cuprinde lucrări de gramatică teoretică românească scrise cu alfabet latin – specific culturii româneşti moderne –, care lucrări, indiferent de direcţia cercetării (de la româna ca limbă istorică spre clase, subclase, subsubclase etc. sau de la simboluri şi reguli spre română, eventual spre oricare limbă istorică), susţin sloganul *aşa este* [spre deosebire de perioada veche a gramaticii teoretice româneşti, în care scopul lucrărilor de gramatică era să facă cunoscute românilor conceptele şi termenii gramaticii clasice universale (aşa cum apăreau în gramaticile diverselor limbi), care concepte, termeni pot fi aplicate/aplicaţi la studiul limbii române]. În funcţie de scop [cunoaşterea limbii române sau crearea limbii române (după „scheme" valabile şi pentru alte limbi)], în cadrul perioadei moderne a gramaticii teoretice româneşti se pot distinge subdiviziunile:

a) gramatica clasică românească modernă;

b) gramatica modernistă românească, concretizată în gramatica structuralistă românească şi gramatica generativ-transformaţională românească.

a) Prima gramatică *clasică* românească *modernă* este *Gramatica română* a lui H. Tiktin, publicată la Iaşi în 1892–1893 [ediţia a doua a acestei gramatici, din 1895, este prelucrată de autor şi la această ediţie – siglată Tiktin 1895 – facem trimiterile; ediţia a III-a (scoasă de Jack Byck în 1945) reprezintă o dovadă a rezistenţei la timp a gramaticii lui Tiktin şi nu interesează în discuţia de faţă]. În privinţa grupării cuvintelor în părţi de vorbire [cele zece părţi de vorbire din

[12] Vezi Dimitriu 1988: 155–162.

Scanned with OKEN Scanner

gramatica lui Tiktin şi din zilele noastre[13] sunt identificate ca atare şi de Micu – Şincai 1980: 21 ş.u., 129 ş.u.], H. Tiktin are meritul de a fi arătat caracteristicile esenţiale ale fiecărei părţi de vorbire într-o măsură ce îşi păstrează şi azi actualitatea în principiu. Importanţa clasificării cuvintelor în zece părţi de vorbire poate fi relevată, pe de o parte, prin raportarea gramaticii lui H. Tiktin la o lucrare valoroasă cum este *Gramatica românească* a lui Heliade Rădulescu din 1828 (v. *supra*, **2**), unde sunt de asemenea zece părţi de vorbire, dar una dintre acestea este *partiţipia* (Guţu Romalo 1980: 83), iar numeralul este trecut la adjectiv; pe de altă parte, importanţa gramaticii lui Tiktin poate fi pusă în evidenţă şi prin raportarea la gramatica lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, unde se vorbeşte numai de opt părţi de vorbire, fără articol, adjectiv şi numeral şi cu *împărtăşirea* (= participiul), aşa cum am arătat *supra*, **2.** De remarcat este şi faptul că aceleaşi opt părţi de vorbire ca la Dimitrie Eustatievici Braşoveanul apar şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la Cipariu 1992: 169/151 ş.u. Menţionând în treacăt că Tiktin 1985 acceptă – ceea ce spuseseră deja Micu – Şincai 1980 (v. *supra*) – numeralul ca parte de vorbire, că verbele copulative sunt reprezentate la acest autor nu numai prin *a fi*, ci şi prin *a deveni, a rămânea, a părea, a fi numit, a fi poreclit* „şi altele de acest fel" (Tiktin 1985: 28, *passim*) etc., precizăm că modernitatea gramaticii lui H. Tiktin (care şi-a păstrat valabilitatea până pe la mijlocul secolului al XX-lea) rezultă din faptul că anticipează anumite funcţii sintactice [în contexte de felul *boierii ieşiră mâhniţi*, circumstanţialul „arată o lucrare sau o stare simultană (adică care se operează în acelaşi timp cu lucrarea sau starea exprimată prin verbul determinat)", p. 100], că separă complementul (direct şi indirect) de *determinarea circumstanţială/circumstanţial* (de loc, de timp, de mod, de cauză; v. p. 74 ş.u. şi 99 ş.u.) ş.a.m.d.

O lucrare de gramatică clasică modernă, unică în lingvistica românească la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XX-lea, este Iordan 1956 (interesează aici p. 231–715). Principala contribuţie a acestei lucrări – carte de căpătâi pentru mulţi dintre cei ce mai târziu au ajuns să reprezinte perioada *postmodernă* a gramaticii româneşti – constă în aceea că autorul ei a comentat/motivat adevărurile pe care le susţine: categoriile gramaticale ale limbii române (p. 238 ş.u.), existenţa în română a zece părţi de vorbire (p. 256 ş.u.), unităţile sintactice (în mod special propoziţia şi fraza; p. 494 ş.u.), funcţiile sintactice din propoziţie şi frază (p. 194 ş.u.) etc.

Cea mai bună gramatică clasică modernă a limbii române a fost – la apariţia ei[14] – GA, publicată de Academie în 1963 şi reluată în 1966. Citată – într-un fel sau altul – principial în tot ce s-a scris în domeniul gramaticii româneşti în partea ultimă a secolului al XX-lea şi la începutul secolului al XXI-lea, GA statuează

[13] Notăm că în unele lucrări de gramatică mai mult sau mai puţin recente (Iordan/Robu 1978: 353, *passim*, GALR), articolul nu este acceptat ca parte de vorbire. V. şi Irimia 1997 care – nu foarte clar – exprimă ideea că (la fel cu prepoziţia şi conjuncţia) „articolul nu aparţine *claselor lexico-gramaticale*" (p. 310; v. şi *passim*).

[14] În anii următori au apărut lucrări de gramatică de autor, care au dus mai departe unele idei ale gramaticii româneşti *moderne clasice*: Avram 1997; Diaconescu 1995; Irimia 1997; Şerban 1970 ş.a.

Scanned with OKEN Scanner

norma gramaticală clasică pentru limba literară modernă: zece părți de vorbire (substantivul, articolul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția, interjecția), unitățile sintaxei (propoziția, partea de propoziție, fraza), raporturile sintactice (coordonarea, subordonarea), funcțiile sintactice în propoziție și în frază etc.

b) Apreciind că ideile și concretizările lor din gramatica românească structuralistă[15] au trecut în principiu în gramatica românească modernă și postmodernă clasică, în cele ce urmează ne referim – concentrat – doar la gramatica generativ-transformațională românească. Dacă facem o paralelă cu gramatica din perioada veche, putem spune – *mutatis mutandis* – că în perioada modernă, gramatica generativ-transformațională românească face cunoscute românilor conceptele (și terminologia) gramaticii generativ-transformaționale existente în lume cu privire la alte limbi. Prima lucrare românească substanțială de orientare modernistă generativ-transformațională este cea publicată de Vasiliu – Golopenția-Eretescu 1969. Autorii – realiști în privința propriei realizări – sunt de părere că lucrarea lor reprezintă doar „punct de plecare pentru viitoare studii de gramatică transformațională a limbii române" (p. 8). Utilizând arborii ca scheme pentru derivații (prin apelul la simboluri și reguli), autorii consideră că „reprezentarea prin arbori se dovedește o modalitate superioară de descriere structurală, capabilă să elimine confuzia dintre categorial și funcțional (pentru evitarea căreia gramatica separă morfologia de sintaxă)" (p. 34).

O altă lucrare românească notabilă – ce constituie un „fragment de gramatică transformațională a limbii române" (p. 8) – de tip Chomsky este Pană Dindelegan 1974. Această lucrare de gramatică – cu diferențe cantitative, terminologice și de ordonare a materiei – este reluată de autoare în Pană Dindelegan 1976 și retipărită în Pană Dindelegan 1999 (trimiterile le facem la varianta din 1999, unde – credem – se află punctul de vedere actual al cercetătoarei în atenție). Autoarea preia de la Noam Chomsky „exclusiv *natura* structurii de adâncime", cu „multe elemente de concepție diferite față de transformaționalismul chomskyan", cu evitarea deliberată a aparatului „prea tehnic transformațional" și cu limitarea „la nivelul competenței" (p. 15). Notăm și că – dorind, probabil, să se distanțeze de gramatica clasică românească – Gabriela Pană Dindelegan afirmă la un moment dat, fără a fi, însă, consecventă, că „fraza nu există ca entitate distinctă, propozițiile subordonate nefiind altceva decât realizări posibile ale funcțiilor" (p. 49). Gândind în maniera personală indicată (foarte pe scurt) mai sus, autoarea avută în vedere se preocupă numai de *grupul verbal*[16], apreciind – ca idee generală – că „în concepția transformațională, [gramatica] reprezintă un ansamblu finit de *reguli* care operează asupra unui vocabular finit, reguli capabile să genereze infinitatea enunțurilor corecte ale unei limbi" (p. 16). În afara „tonalității infatuate" care contravine analizei cu foarte mare rest, cu unele interpretări incorecte etc. (v. Dimitriu 2002:

[15] Reprezentată – în manieră superioară – prin Guțu Romalo 1968 și Guțu Romalo 1973.

[16] Pentru anumite informații privitoare la grupurile *nominal* (cu centrul *substantiv* și *pronume*), *adjectival* și *adverbial*, v. GA II: 73 ș.u., unde se vorbește și despre grupurile *interjecțional* și *prepozițional* (p. 117 ș.u.).

Scanned with OKEN Scanner

895 ş.u.), în legătură cu lucrarea în atenţie subliniem că aceasta nu realizează ce îşi propune, anume, nu reuşeşte să genereze infinitatea enunţurilor corecte în română printr-un număr finit de reguli ce operează asupra unui vocabular finit.

Generalizând în legătură cu gramatica modernistă românească (în mod special cu cea de tip generativ-transformaţional din lucrările româneşti cuprinzătoare), suntem de părere că aceasta – aflându-se la începuturile ei (cum era gramatica clasică românească în perioada veche) şi nemaifiind continuată în mod expres în lucrări de ansamblu în zilele noastre – nu se ridică la nivelul gramaticii clasice; aceasta cu atât mai mult cu cât gramatica clasică românească, receptivă fiind, se perfecţionează continuu prin preluarea realizărilor adevărate (cum s-a întâmplat deja cu cele privitoare la structura cuvântului) obţinute prin orice model (clasic sau de altă natură).

4. Perioada postmodernă (cca 1998, cu continuare în zilele noastre) cuprinde lucrările de gramatică teoretică românească (scrise cu alfabet latin) cu deviza *Oare este numai aşa şi numai atât?* Cu alte cuvinte, lucrările de gramatică teoretică românească postmodernă au în vedere tot ce s-a admis convenabil în gramatica românească, punându-se problema analizei – în măsura posibilului – *fără rest* şi *fără contradicţii*[17]. În acest sens, în Dimitriu 1999: 484 ş.u., la categoria gramaticală a diatezei se pune problema coroborării *conţinutului gramatical* (legătura dintre *numele-subiect, verbul-predicat, partea de vorbire complement* sau *circumstanţial*) cu *marca* (*elementul formal* prin care se indică operativ legătura dintre subiect-predicat-complement sau circumstanţial), se ajunge la ideea că – nefiind acceptabile teoriile cu două, trei, patru şi şase diateze – este logic să se admită cinci diateze *(activă, pasivă, reflexivă, reciprocă, impersonală),* întrucât în română există cinci tipuri de legături marcate între elementele indicate imediat mai sus. De asemenea, prin coroborarea conţinutului (relaţia – de la nivelul propoziţiei şi al frazei – dintre subiect-predicat-complement sau circumstanţial) cu marca (elementele formale prin care se arată mai mult sau mai puţin mecanic relaţia dintre unităţile sintactice avute în vedere), Dimitriu 2002: 1122 ş.u. consideră că o analiză – principial – fără rest şi fără contradicţii se poate face prin admiterea [nu a două raporturi sintactice (coordonarea, subordonarea)] a şapte raporturi sintactice *(de inerenţă, de coordonare, de subordonare, mixt, explicativ, de dublare, de incidenţă).*

Pe linia *Oare este numai aşa şi numai atât?* se înscrie şi Merlan 1998, care dovedeşte că română vorbită populară şi familiară se individualizează sintactic în cadrul limbii române în general mai ales prin *structuri bumerang* (reluarea/repetarea la o distanţă oarecare a unui element al comunicării) şi prin *structuri anacolutice* (discontinuitatea în cadrul aceleiaşi unităţi sintactice). Româna vorbită populară şi familiară preocupă şi pe Hobjilă 2003, care – oprindu-se prin excelenţă la deicticele pronominale – susţine că acestea caracterizează un

[17] Din cele trei caracteristici ale unei descrieri avute în vedere de Hjelmslev: 19, *noncontradicţionalitatea, exhaustivitatea* şi *simplitatea,* am renunţat la a treia, *simplitatea,* care se exclude, dacă se iau în consideraţie primele două, *noncontradicţionalitatea* şi *exhaustivitatea.*

Scanned with OKEN Scanner

anumit referent într-o situație de comunicare dată, în același timp dezambiguizând o componentă a mesajului sau mesajul în întregime.

În teoria sintactică modernă, o problemă – practic, insolubilă definitiv, din cauza multiplelor abateri – o constituie distincția dintre *complement* și *circumstanțial*, de care problemă se preocupă Nagy 2002 a. Autoarea în atenție susține, printre altele – în Nagy 2002 b și în Nagy 2005 –, că în teoria sintactică nouă este bine să se accepte (alături de celelalte șapte: *de inerență, de subordonare, de coordonare, intențional, de dublare, explicativ, mixt*) și raportul sintactic *apozitiv*.

Teoria sintactică din perioada modernă (și chiar din cea postmodernă) este considerată insuficientă de Tamba Dănilă 2004, care identifică două unități sintactice noi în teoria gramaticală (*îmbinarea vocativală incidentă* și *supratextul*) și rafinează teoria privitoare la funcția exclusiv expresivă și la afuncționalitate. Îmbogățirea teoriei sintactice este făcută și de Timofte 2005, care apreciază că în locul dihotomiei principal/secundar este mai convenabil să se admită opoziția trihotomică *principal* (subiectul, predicatul)/*intermediar* (comentariul, explicația, apoziția)/ *secundar* (atributul, complementul, circumstanțialul și hibridul atribut complement/ circumstanțial).

Prin multe lucrări din perioada postmodernă se justifică – cu lărgirea substanțială a informației teoretice – ideile noi din gramatică privitoare la limba română (veche și modernă). Pentru limba română veche notăm Minuț 2002, care, aplicând la limba română veche teoria gramaticală nouă[18], arată că majoritatea structurilor din epoca modernă există și în epoca veche (chiar și predicatul nominal compus, din structuri ca *nu poate fi iubitoriu de aur*).

La epoca modernă, interesează opinia exprimată de Nagy 2002a și Nagy 2005, care principial motivează avizat de ce optează pentru anumite unități sintactice, anumite raporturi sintactice și anumite funcții sintactice.

În viziunea actuală a analizei prezintă interes și legătura dintre raporturile sintactice și funcțiile sintactice – la care se referă Crețu Toderiță 2004 –, un loc deosebit în această privință avându-l opinia autoarei că la raporturile generatoare de funcții trebuie luate în considerație și raporturile apozitiv, mixt și explicativ. Utile în practica analizei sunt și distincțiile – făcute de asemenea de Crețu 2006 –, pe de o parte, între *atributul circumstanțial/completiv* (care depinde simultan și de un regent nominal, și de un regent verbal) și *apoziție* (depinzând uneori de un regent nominal și alteori de un regent verbal), iar, pe de altă parte, între dependența echipolentă a aceluiași *atribut circumstanțial/completiv* (repetăm, subordonat simultan și regentului de tip nominal și regentului de tip verbal) și dependența nonechipolentă (prin medierea unei componente corelative), reprezentată prin circumstanțialele comparativ, sociativ, concesiv, opozițional, cumulativ și de excepție.

---

[18] Uneori, autoarea utilizează o terminologie personală bine gândită: îmbinările verbale sunt *dominant morfologice* (auxiliar plus verb de bază), *dominant lexicale* (când verbul face parte din îmbinări stabile verbale) și *dominant sintactice* (semiauxiliar plus verb de bază; copulativ plus nume predicativ etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Fiind de părere că interjecției i s-a acordat prea puțină atenție în teoria gramaticală, Muraru 2003 arată că în română există un număr relativ mare de interjecții (cel puțin o mie de unități), care sunt subcategorizabile funcțional, putând reprezenta fie unitatea sintactică numită în ultimul timp *substitut sintactic*, fie funcția sintactică mai ales de predicat [există și alte lucrări ce îmbrățișează ideile gramaticale din perioada postmodernă, pe care lucrări, însă, nu le mai prezentăm, din cauza spațiului limitat].

5. Demersul de față conduce la ideea că – făcând abstracție și de perioada veche a gramaticii teoretice românești (în care s-au „popularizat", cu aplicare la limba română, concepte și termeni clasici din gramaticile altor limbi), și de perioada modernă *b)* a gramaticii teoretice românești (în care s-au aplicat la limba română unele concepte și termeni generativ-transformaționali utilizați de asemenea în gramaticile altor limbi) –, despre o gramatică teoretică românească se poate vorbi doar începând cu perioada modernă a), când s-a afirmat că morfologia și sintaxa limbii române *sunt așa*. Adevărurile specialiștilor din perioada modernă a) s-au impus prin școli în rândul vorbitorilor de limbă română cu cultură generală (și nu numai). Generația actuală de specialiști români în gramatică clasică (singura gramatică vie în lume de mii de ani) a constatat că „adevărul" morfologic și sintactic privitor la limba română nu este *numai așa* (cum a fost stabilit de gramatica clasică modernă), ceea ce explică de ce perioada postmodernă clasică a gramaticii românești este superioară perioadei moderne (de altfel, evoluția gramaticii teoretice românești nu se va încheia – de fapt și de drept – niciodată). Stipulând că „adevărul" morfologiei și sintaxei limbii române nu este limitat la cel al perioadei moderne a) (așa este) și urmărind să realizeze – atât cât se poate – o descriere fără rest și fără contradicții, specialiștii din perioada postmodernă (chiar dacă – în spiritul unei aprecieri a lui Gheorghe Ivănescu – „adevărul" lor nu este încă acceptat de lumea savantă) actualizează și dezvoltă gramatica clasică românească prin preluarea a tot ce este convenabil din cercetarea limbii române cu orice metodă (clasică și neclasică).

BIBLIOGRAFIE

Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București.

DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, 1997.

Cipariu 1987, 1992 = *Gramatica limbei române*, partea I, *Analitică*, București, 1869, partea a II-a, *Sintetică*, București, 1877, retipărită în Timotei Cipariu, *Opere*, de Carmen Gabriela Pamfil, cu introducere de Mioara Avram, București, I, 1987, II, 1992, ediție la care facem trimiterile, indicând pagina din ediția princeps supra pagina din ediția 1987, 1992.

Cobeț 1981–1982 = Doina Cobeț, *De când datează prima gramatică a limbii române?*, în AnL, XXVIII, p. 115–119.

Cobeț 1999 = Doina Cobeț, *Istoria gramaticii românești (morfologia grupului nominal)*, teză de doctorat.

Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică*, Chișinău.

Crețu 2006 = Ecaterina Crețu, *Dubla dependență simultană în limba română*, București.

Scanned with OKEN Scanner

Creţu Todiriţă 2004 = Ecaterina Creţu Todiriţă, *Unităţi, raporturi şi funcţii sintactice în limba română*, Iaşi.
Diaconescu 1995 = Ion Diaconescu, *Sintaxa limbii române*, Bucureşti.
Dimitriu 1988 = C. Dimitriu, *Actualitatea sintaxei lui Timotei Cipariu*, în LR, XXVII, nr. 2, p. 155–162.
Dimitriu 1999, 2002 = Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*. I. *Morfologia*, II. *Sintaxa*, Iaşi, 1999, 2002.
Dimitriu 2004 = C. Dimitriu, *Compendiu de gramatică românească modernă clasică*, Iaşi.
GA I, II = *Gramatica limbii române*, vol. I–II, ediţia a II-a, Bucureşti, 1963.
GALR, I–II = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române*, I. *Cuvântul*, II. *Enunţul*, Bucureşti, 2005.
Guţu Romalo 1968 = Valeria Guţu Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, Bucureşti.
Guţu Romalo 1973 = Valeria Guţu Romalo, *Sintaxa limbii române*, Bucureşti.
Hjelmslev = Louis Hjelmslev, *Prolégomènes à une théorie du langage*, Paris, s.a.
Hobjilă 2003 = Angelica Hobjilă, *Microsistemul deicticelor din limba vorbită neliterară actuală*, Iaşi.
Ionaşcu 1914 = Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români*, Iaşi.
Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti.
Iordan – Robu 1978 = Iorgu Iordan şi Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Bucureşti.
Istrate 1961 = G. Istrate, *Gramatica lui Radu Tempea*, în AnL, VI, p. 17–33.
Merlan 1998 = Aurelia Merlan, *Sintaxa şi semantica-pragmatica limbii române vorbite*, Iaşi.
Micu – Şincai 1980 = Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, *Elementa linguae Daco-romanae sive Valachicae*, Viena, 1780, Buda, 1805, lucrare reeditată, cu traducere în română, de Mircea Zdrenghea, Cluj, 1980.
Minuţ 2002 = Ana-Maria Minuţ, *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Iaşi.
Muraru 2003 = Iulia Muraru, *Interjecţia în limba română*, Suceava.
Nagy 2002 a = Rodica Nagy, *Determinare completivă şi determinare circumstanţială*, Suceava.
Nagy 2002 b = Rodica Nagy, *Sintaxa limbii române actuale*, I, Suceava.
Nagy 2005 = Rodica Nagy, *Sintaxa limbii române actuale. Unităţi, raporturi şi funcţii*, Iaşi.
Pană Dindelegan 1974 = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformaţională a grupului verbal în limba română*, Bucureşti.
Pană Dindelegan 1999 = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române. Partea I. Sintaxa grupului verbal*, Bucureşti, 1976, retipărită în *Sintaxa grupului verbal*, Braşov, 1999.
Papacostea 1962 = Victor Papacostea, *O şcoală de limbă şi cultură slavonă la Târgovişte în timpul domniei lui Matei Basarab*, în „Romanoslavica", V, Istorie, p. 183–194.
Stati 1972 = Sorin Stati, *Elemente de analiză sintactică*, Bucureşti.
Strungaru 1960 = Dionid Strungaru, *Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească*, în „Romanoslavica", IV, p. 289–307.
Şerban 1970 = V. Şerban, *Sintaxa limbii române. Curs practic*, Bucureşti.
Tamba Dănilă 2004 = Elena Tamba Dănilă, *Vechi şi nou în sintaxa limbii române*, Iaşi.
Timofte 2005 = Monica Timofte, *Actualitatea sintaxei româneşti „clasice moderne"*, Iaşi.
Ursu 1961 = N. A. Ursu, *Modelul francez al gramaticii lui I. Heliade Rădulescu*, în LR, X, nr. 1, p. 322–333.
Ursu 1967 = N. A. Ursu, *Modelul latin al gramaticii lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul*, în LR, XVI, nr. 5, p. 421.
Ursu 1981 = N. A. Ursu, *Un cărturar puţin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul*, în „Cronica", XVI, nr. 43 (23 oct.), p. 8.
Vasiliu – Golopenţia-Eretescu 1969 = E. Vasiliu şi Sanda Golopenţia-Eretescu, *Sintaxa transformaţională a limbii române*, Bucureşti, 1969 (*The Transformational Syntax of Romanian*, Haga, 1972).

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"
Iaşi
Bd. Copou nr. 11

Scanned with OKEN Scanner

CATEGORIA GRAMATICALĂ A DETERMINĂRII – O CATEGORIE PANMORFOLOGICĂ?

ELENA DRAGOŞ

Încă din 1945, când a apărut, post-mortem, lucrarea *Elemente de sintaxă a limbii române* de N. Drăganu, articolul este considerat „un cuvânt fără înțeles independent, care are menirea să concretizeze, să determine şi să actualizeze înțelesul general şi abstract al numelui nearticulat" (p. 74).

Față de această afirmație a lui N. Drăganu, *Gramatica* Academiei, ediția a II-a (1963, vol. I, p. 97), înregistrează un regres, pentru că semnalează doar calitatea de „cunoscut", pentru vorbitori, a substantivului articulat şi afirmă că articolul „exprimă gradul în care vorbitorii individualizează obiectele despre care se vorbeşte".

Recunoscându-se, aproape de către toți gramaticienii, că este o parte de vorbire controversată şi greu încadrabilă între celelalte, totuşi apariția în 1967 a volumului *Structura morfologică a limbii române contemporane* (SMLRC), avându-i ca autori pe Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo şi Alexandru Niculescu, dă o nouă orientare interpretării articolului hotărât, care este considerat mijloc de exprimare a categoriei determinării: „Alăturarea articolelor la substantiv are ca efect numai restrângerea sferei de referire a substantivului, limitând, până la individualizare, obiectele indicate de substantiv" (p. 167).

Odată decelată această nouă categorie gramaticală, a cărei exprimare prin articol hotărât e validată de valoare lui de flectiv, tot ce s-a scris ulterior a avut ca scop disocierea acestuia de formele proclitice, care sunt considerate fie pronume (semiindependente – cele posesiv-genitivale), fie pronume/adjective propriu-zise sau numerale (articolele nehotărâte).

Apariția noii *Gramatici* a Academiei (2005), orientată mai cu seamă spre discurs, adaugă o nouă caracteristică acestui flectiv, pe lângă cea de limitare a extensiunii substantivului centru – funcție semantică, de altfel, şi anume de „integrator enunțiativ/discursiv" –, „conferind substantivului/grupului substantival calitatea de parte/constituent a(l) enunțului" (Guțu Romalo, 2005, p. 48), statuând ocurența acestuia numai în discurs. „Funcția enunțiativ integratoare implicată de *referențializarea/actualizarea* substantivului este asumată de unul dintre membrii clasei determinanților" (*ibid.*).

1. Actualizarea, ca activitate neurofiziologică concretă, înscrisă în timp cognitiv, permite trecerea de la potențialitatea limbii la realitatea discursului

Scanned with OKEN Scanner

(Détrie *et al.*, 2001, s.v. *actualisation*), de la lingvistica trăsăturilor la o lingvistică a procesului, care, în fapt, defineşte discursul.

Aşa cum enunţarea este mecanismul care pune în funcţiune limba printr-un act individual de utilizare (Benveniste 1970: 12), făcând trecerea de la limbă la discurs, tot astfel şi actualizarea, care înseamnă a articula sau „a prinde" prezentul, presupune înscrierea în realitate a referentului vizat de substantiv. Deosebirea dintre cele două mecanisme este dată de caracterul continuu al actualizării şi cel discontinuu al enunţării. (Am putea adăuga că enunţarea nu e obligată să contracteze relaţii cu realitatea imediată, ea putându-se situa şi în zona ficţiunii, având posibilitatea de a o reprezenta).

Drept urmare, numai prin limbaj obiectele lumii devin referenţi în situaţii de enunţare clare.

Deşi referinţa e considerată în teoria actelor de limbaj când ca act secundar (Austin), când ca act de prim plan (Searle) (apud Portine 1998: 16), cert e că înţelegerea lumii de-a lungul activităţii numite limbaj implică:

a) necesitatea trimiterii la lume, deci existenţa unui act de referinţă;

b) necesitatea unei intenţii, de unde existenţa intersubiectivităţii;

c) necesitatea unei semnificaţii.

Din aceste motive, actualizarea, ca fenomenalizare şi articulare, este capitală în praxematică[1].

Pe lângă actul de referinţă, remarcăm dinamica intersubiectivităţii, a schimbului verbal, grevat necesarmente de o intenţie, care stă la baza oricărui act de limbaj, intenţia imprimând un anumit sens elementului articulat. Referenţializarea e privită acum din perspectiva vorbirii.

Din perspectiva limbii, a sistemului, avem o referenţializare virtuală, potenţială, un fenomen lingvistic (Aldea, 2005: 147), care ţinteşte semnificaţiile lexicale şi expresiile lor, independent de orice utilizare. Acest fenomen se opune unuia pragmatic, atunci când referenţializarea e în situaţie circumscrisă.

Prin urmare, trebuie disociate cele două domenii: unul noţional, care înseamnă *reprezentare* a lumii, şi celălalt, care e *referentul* – obiect al lumii (Portine 1998: 13–32). Distanţa dintre cele două domenii e distanţa dintre abstract şi concret, dintre transpunere şi realitate, dar şi distanţa dintre o teorie a sensului şi o funcţionare a lui, adică distanţa dintre semn şi discurs sau dintre *langue* şi *discours* (Buyssens 1967: 322).

1.1. Despre referinţa minimală latentă din dicţionare vorbeşte A. Rousseau (1998: 35–51), remarcând faptul că din enunţare cuvintele (semnele) ies cu o referinţă îmbogăţită, aceasta datorându-se, zicem noi, indicelui de subiectivitate ce stă la baza enunţării, dar şi faptului că enunţarea e oricând în situaţie, iar referinţa se hrăneşte din conţinutul enunţării (Rousseau 1998: 39). Se recunoaşte (Danon-Boileau 1987: 19) că, dacă la nivelul predicaţiei, validarea referinţei se face de către timpul verbal, la nivelul argumentelor (numelor), validarea referinţei e dată de articol, problema referinţei nominale inserându-se într-un dublu registru:

[1] Praxematica e definită ca „teorie lingvistică centrată asupra analizei producţiei de sens în limbaj în cadru antropologic şi realist" de către Détrie *et al.*, 2001, s.v. *praxématique*.

Scanned with OKEN Scanner

– cel al valorii articolelor;
– cel al interpretării referenţiale a numelor (Danon-Boileau 1987: 33).

1.2. Mărcile asociate numelor pot fi articolul Ø, articolul nehotărât, articolul hotărât, dar şi mărcile de singular şi plural. Pe noi ne interesează valoarea articolelor atât în interpretarea generică, cât şi în cea specifică (situaţională), deci enunţiativă.

Din această perspectivă, *articolul Ø* nu permite enunţului a identifica un termen de plecare şi nici nu poate sta la stânga elementului (substantiv, adjectiv, pronume etc.) determinat, având în vedere că, în limba română, funcţionează encliza articolului hotărât şi, deci, implicit şi a articolului Ø.

Articolul nehotărât (un, o) indică faptul că termenul de plecare al enunţului e predicatul şi validarea noţiunii corespunzătoare numelui are loc în enunţ, depinzând de relaţiile definite pentru enunţul în curs.

Articolul hotărât validează numele din exteriorul enunţului, fiind un mod de a repeta ideea, deoarece el instituie o anaforă (contextuală sau situaţională). Articolul hotărât permite „a relua" validarea numelui făcută aiurea (Danon-Boileau 1987: 35–36), iar termenul de plecare al enunţului e numele articulat sau substitutul pronominal al acestuia.

Dacă substitutul pronominal e demonstrativ, avem concomitent ubicuitate *(aici)* şi temporalitate – prezent – *(acum)*, acest din urmă element interesându-ne pentru funcţia actualizatoare a articolului.

2. Dar actualizarea, ca trăsătură recunoscută a articolului hotărât, este specifică verbului care dispune de marcă de timp (prezent). Atât la persoana I, cât şi la persoana a III-a, actualizarea e consolidată de sincretismul desinenţelor personale cu morfemul de timp.

Această situaţie apropie cele două clase gramaticale nume şi verb (şi, de altfel, nu e singurul liant: v. categoria persoanei la substantiv, a genului şi a numărului la verb etc.), ceea ce ar conduce, implicit, la aprecierea existenţei categoriei determinării şi dincolo de nume, la verb, de exemplu[2].

Dacă la nivelul claselor gramaticale există interpenetrare, aceasta nu poate fi dată decât de categoriile gramaticale în concretizările lor (flective, morfeme, desinenţe). Ajungem la concluzia că această categorie gramaticală a determinării este ilustrativă pentru verb, în fond, el fiind purtătorul cel mai avizat al determinării temporale. Iar, dacă articolul se comportă ca orice determinant (nominal sau verbal), asigurând referinţa sintagmei nominale, rezultă că determinantul clasează referentul, exact cum persoana şi timpul clasează referenţialitatea verbului.

2.1. Mecanica referenţială presupune două etape: definirea unei categorii şi preluarea unui referent (Curat 1999: 8), care, împreună cu delimitarea unei clase,

[2] Fr. Daneš (*The Relation of Control and Periphery as a Language Universal*, în TLL, 1966, 2: 11, apud Nica 1988: 76) afirmă: „Clasele şi subclasele nu trebuie privite ca manifestându-se izolat, cu graniţe delimitate ferm, ci ca formaţiuni cu un centru compact şi cu o trecere gradată într-o periferie difuză, care din nou în mod gradat se infiltrează într-un domeniu de periferie al categoriei următoare".

Scanned with OKEN Scanner

ne dau calitatea de presupoziție de existență a referinței. Presupoziția de existență, sintagmă ce aparține lui Kleiber (apud Curat 1999: 79), definește reprezentantul referentului în limbaj, ceea ce are drept consecință, notorie de acum, faptul că nu există referință în afara discursului, iar articolul, mai cu seamă cel hotărât, o demonstrează din plin. Apariția lui este enunțiativă, coeziunea e realizată și datorită lui și, prin urmare, el e generator de discurs, ființând doar în această ipostază. *Mutatis mutandis*, verbul la persoana I este garanția unui discurs, aceasta și timpul prezent asigurând ceea ce înseamnă enunțare, enunțarea fiind mecanismul cel mai eficace care face trecerea de la sistem la vorbire, la discurs.

Recapitulând funcțiile articolului hotărât identificate pe parcursul cercetărilor până la considerarea lui ca mijloc de exprimare a categoriei determinării, putem afirma că *Gramatica* Academiei (1963 I: 97) reține doar faptul că acesta „exprimă gradul în care vorbitorul individualizează obiectele despre care se vorbește". SMLRC (1967: 167) aduce pentru prima dată în discuție noțiunea de categorie a determinării. Mai mult, SMLRC anticipă, modest, prin exprimarea „sferă de referire a substantivului", calitatea de referențializare a articolului, care, adăugându-și în noua *Gramatică* a Academiei (Guțu Romalo, 2005: 48) și pe cea de actualizare, transformă articolul din parte de vorbire în integrator enunțiativ/discursiv, ceea ce statuează apariția lui numai în discurs.

2.2. N. Drăganu notează însă și faptul că funcția de actualizare se realizează discursiv-conversațional, gramaticianul subliniind la p. 78: „*Articolul* hotărât concretizează, determină și actualizează, arătând că o ființă, un lucru sau o însușire sunt presupuse ca fiind cunoscute pentru *interlocutor*".

Dar integratori enunțiativi sunt și morfemele de timp prezent (deci actualizatori) sincretice cu desinențele personale la verb, ceea ce apropie articolul ca modalitate (gramaticală) de aceste morfeme temporale verbale. Având aceeași capacitate de aglutinare formală ca morfemele de timp, articolul hotărât ocupă același loc pe lângă substantiv – enclitic – ca și acestea, realizând, prin capacitatea sa de integrator enunțiativ, posibilitatea persoanei a III-a (proprie substantivului) de a genera discurs, așa cum demonstra Catherine Kerbrat-Orecchioni (1980: 43 și 228), combătându-l pe Benveniste. „Plus gravement, l'affirmation selon laquelle le pronom «il» aurait pour fonction d'exprimer la «non-personne» nous semble carrément fausse [...]. La seule différence, c'est que généralement le pronom «il» a besoin pour recevoir un contenu référentiel précis de détérminations contextuelles dont le «je» et le «tu» peuvent faire l'économie".

Or, lat. *illus* stă și la baza articolului, ca etimologie, apărând cu această calitate de determinant actualizator din necesitatea ca și persoana din afara schimbului verbal (pers. I și a II-a) să-și manifeste, ca martor, prezența.

3. Se știe că unele inovații din latina populară spre limbile romanice au apărut din motive de expresivitate. Așa s-a întâmplat cu formarea cazurilor cu prepoziții, a gradelor de comparație cu morfemele specifice, a unor timpuri și moduri cu auxiliare (v. perfectul compus, viitorul I și al II-lea, condiționalul etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Rămânând însă la actualizare, la prezent, se mai impune un lucru simplu pentru limba română: morfemele de prezent sunt enclitice, situație comparabilă cu cea a articolului hotărât. Poziția enclitică a morfemelor continuă flexiunea din latină, limba română rămânând foarte aproape de aceasta sau, cum afirma Marius Sala (1999: 183): „le roumain est devenu la plus latine des langues romanes, non par un apport supplémentaire de latin savant, mais tout simplement par l'évolution naturelle des tendances du latin". Poate e o coincidență sau nu, dar presiunea sistemului flexionar din limba română în detrimentul analiticului a determinat ca și articolul hotărât – actualizator nominal – să ocupe o poziție enclitică. Astfel se explică faptul că flexiunea în limba română se manifestă postsemantic, că vorbitorul are în vedere întâi informația semantică, la care adaugă actualizatorul nominal sau verbal. De aceea nu considerăm articolul (hotărât) o parte de vorbire, ci actualizatorul categoriei determinării, așa cum morfemele temporale (de prezent, de exemplu) reprezintă concretizări alomorfe ale aceleiași categorii.

4. În concluzie, discursul, ca rezultat al enunțării *aici* și *acum*, nu putea să apeleze la prezent doar în Grupul Verbal, găsindu-și și în cadrul Grupului Nominal un morfem actualizator – articolul. Acest fapt a fost observat încă de mai bine de o jumătate de secol de excelentul gramatician al Școlii lingvistice clujene, N. Drăganu.

BIBLIOGRAFIE

Aldea, M., 2005, *Categoria gramaticală a determinării în limba română*, teză de doctorat, Cluj-Napoca.

Amossy, Ruth, 2002, *Nouvelle rhétorique et linguistique du discours*, în *Après Perelman. Quelles politiques pour les nouvelles rhétoriques? L'argumentation dans les sciences du langage*, textes réunis et présentés par Roselyne Koren et Ruth Amossy, Paris, Montréal, Torino, L'Harmattan.

Benveniste, Émile, 1966, *Problèmes de linguistique générale*, I, Paris, Gallimard.

Benveniste, Émile, 1970, *L'appareil formel de l'énonciation*, în „Langages", 17, p. 12–18.

Buyssens, Eric, 1967, *La communication et l'articulation linguistique*, Bruxelles, Presses Universitaires.

Curat, Hervé, *Les déterminants dans la référence nominale et les conditions de leur absence. Essai de sémantique grammaticale*, II, Geneva, Librairie Droz.

Danon-Boileau, L., 1987, *Énonciation et référence*, Ophrys, Presses Universitaires de Bruxelles.

Détrie, C., Siblot, P., Vérine, B., 2001, *Termes et concepts pour l'analyse du discours. Une approche praxématique*, Paris, Honoré Champion Editeur.

Drăganu, Nicolae, 1945, *Elemente de sintaxă a limbii române*, București, Institutul de Lingvistică Română.

Gramatica Academiei, 1963 = Academia Republicii Socialiste România, *Gramatica limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. I, II, București, Editura Academiei R.S.R.

Guțu Romalo, Valeria, 2005, *Clase de cuvinte*, în Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*. I. *Cuvântul*, București, Editura Academiei Române, p. 37–60.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1980, *L'énonciation: de la subjectivité dans le langage*, Paris, Armand Colin.

Scanned with OKEN Scanner

Le Querler, Nicole, Éric Gilbert (sous la direction de), 1998, *La référence 1 – Statut et processus,* Presses Universitaires de Rennes.
Maingueneau, Dominique, 1991, *L'analyse du discours,* Liège, Mardaga.
Nica, D., 1988, *Teoria părților de vorbire,* Iași, Editura Junimea.
Portine, Henri, 1998, *La visée référentielle*, în Le Querler, Nicole, Éric Gilbert, p. 13–32.
Reboul, Anne, Moeschler, Jacques, 1998, *Pragmatique du discours: de l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours,* Paris, Armand Collin.
Rousseau, André, 1998, „Référence et sens", în Le Querler, Nicole, Éric Gilbert, p. 33–84.
Sala, Marius, 1999, *Du latin au roumain,* Paris, București, L'Harmattan, Univers Enciclopedic.
SMLRC, 1967 = Iordan, Iorgu, Niculescu, Alexandru, Guțu-Romalo, Valeria, *Structura morfologică a limbii române contemporane,* București, Editura Științifică.

Universitatea „Babeș-Bolyai"
Cluj-Napoca
edragos@lett.ubbcluj.ro

Scanned with OKEN Scanner

DERIVATE LATINEŞTI SAU ROMÂNEŞTI. OPINIILE LUI ALF LOMBARD

SERGIU DRINCU

În lucrarea *Derivarea cu prefixe. De la latină la română*[1] am încercat să realizez un inventar cât mai bogat al derivatelor cu prefixe moştenite din latină. Am reprodus acolo, cât mai amănunţit, discuţiile care au însoţit etimologiile mai mult sau mai puţin controversate. Am ignorat însă observaţiile, de multe ori foarte laconice (reduse uneori la semnul întrebării (?) plasat în dreptul etimonului discutat), dar şi foarte pertinente, ale lui Alf Lombard. În articolul de faţă mi-am propus să inserez în dreptul unor derivate observaţiile oferite de savantul suedez în opera sa de referinţă *Le verbe roumain. Étude morphologique*[2]. Din motive lesne de înţeles, mă voi limita aici la derivatele cu prefixul lat. *ad-* transmise limbii române. Pe de altă parte, am luat etimologiile din DEX[2] ca termen final de comparaţie, întrucât în respectiva lucrare lexicografică sunt redate soluţiile, am putea zice, „oficiale". Deoarece direcţia de cercetare este dinspre latină spre română, între derivatele discutate apar şi cuvinte în care prefixul nu mai este analizabil în limba română.

Discuţii destul de ample a comportat etimologia lui *aciua* (var. *aciuia, acioa).* Lăsăm la o parte ideea, absolut nedemonstrabilă, a lui Cihac II, 1: v.sl. *utečati(se)* şi amintim, în ordine cronologică, etimonul propus în HEM I, 165: lat. *acquiĕre* „reposer", pe care îl acceptă şi Geheeb, 5. Apoi Philippide, ZRPh, XXXI, 287, Puşcariu, „Conv. lit.", 1908, p. 602, REW[4] 1802, DA consideră cuvântul în discuţie ca provenind dintr-un lat. **accellare* < *cella* „odaie pentru servitori, coteţ, vizuină", despre care Al. Graur, BL, V, 92, spune tranşant: „*aciua* ne peut être expliqué par *cella*". Giuglea, *Concordances*, 20 ia în considerare lat. **jacilia*, provenit dintr-un **jacile*, pentru care cf. şi REW[4] 4564, etimon respins de Cioranescu. Acesta propune lat. *cieri* (în latina târzie *cire*) „incitar, llamar", cu schimbare de conjugare, fără a explica însă condiţiile apariţiei lui *a-*. DEX[2] a reţinut etimonul din CDDE 10, anume lat. **accubiliare*, despre care Cioranescu 50 afirmă că este „inaceptable foneticamente". Alf Lombard nu ia în discuţie acest etimon, dar îşi exprimă rezervele faţă de **accellare* (I, 548).

În cazul lui *acoperi,* considerat ca provenind din lat. *acco(o)perire*, principala dificultate de a-l explica din acest etimon a fost una de ordin semantic, fapt ce l-a determinat pe I. Fischer, 186, să vorbească despre o „proteză vocalică", evident, pe

---

[1] Timişoara, Editura Amphora, 1998.
[2] Lund, C.W.K. Gleerup, I, 1954, II, 1955.

Scanned with OKEN Scanner

terenul limbii latine. Rămâne însă şi ipoteza unei formaţii româneşti, ceea ce ar putea explica omiterea cuvântului de către H. Mihăescu, *La romanité*. Nici Alf Lombard nu e convins de originea lui latinească: „on ne sait au juste – spune el, în context cu *răsări* – si *acoperi* (synonyme de *coperi* [...]) et *răsări* sont des dérivés latins *accopĕrire* (Puşcariu, Et. Wb., CDDE 389, CR) [...] ou roumains *a-+ coperi* (TD, DA)" (II, 620).

Extrem de prudent, DEX² indică în dreptul lui *asmuţi* „Et. nec.". Alf Lombard are în vedere variantele *amuţa* şi *asmuţa*, alături de *sumuţa* „qui représentent peut-être une même famille" şi crede că ele „sont probablement [...] des termes hérités du latin, bien qu'aucune des étymologies proposées n'ait su reunir les suffrages de tous" (I, 337). Etimonul în cauză **ammucciare* a întrunit consensul mai multor lingvişti, şi anume: Puşcariu, Jb. XI, 110; PEW 86 şi 1146; REW⁴ 5707; DA; Cioranescu, 473. În FC II, 34, 38 este considerat însă derivat pe teren românesc. În ce-l priveşte pe *sumuţa*, Alf Lombard pune sub semnul întrebării soluţia din REW⁴ unde este considerat un compus: „un composé de quoi?" se întreabă lingvistul suedez (I, 337, n. 4).

Pornind de la un studiu al lui V. Buescu din BF X, 1949, p. 148–187, Alf Lombard crede că „l'étymologie la plus probable" a lui *apuca* este lat. **appĭcare* (I, 356, n. 1). Această etimologie a fost abandonată în favoarea lat. *aucupare* (DEX²).

Dubii are lingvistul suedez şi în legătură cu lat. **arrectare* ca etimon al lui *arăta* (I, 317), etimon propus încă de Cihac I, 92: **ad-rectare* (*arrectare)* de la *rectum*, soluţie reluată de Weigand, Jb., II, 221–223; Geheeb, 14, DA; şi „consfinţită" în DEX², în pofida altor propuneri, precum cea a lui Candrea, **arratare* (Rom. XXXI, 301; *Cons.* 72, 91), respinsă de PEW 108, dar îmbrăţişată de Cioranescu, 369, care consideră că la baza cuvântului românesc stă lat. *ratare* „fijar, determinar", prefixul putând fi ataşat primitivului fie în latină, fie în română. Candrea a revenit asupra primei soluţii şi, în GS III, 423, a indicat lat. **ad-reiterare* > **arretrare* drept posibil etimon. Mai amintesc etimoanele aduse în discuţie de Giuglea, DR IV, 379 (lat. **errettrare* < *erectus)* şi Hasdeu (lat. vulg. *arreto*, cf. HEM II, 254–255). Alf Lombard se referă însă la indicaţia din REW şi consideră că „REW s'exprime peu clairement lorsqu'il considère *arăta*, mentionné sous *arrectus* (671), comme un dérivé. Un dérivé de quoi?" (I, 319).

Deşi DEX² nu-l înregistrează pe *aspuma*, aduc cuvântul în discuţie pentru etimologia care i se dă în DA (lat. *exspumare*) şi cu care Alf Lombard nu este de acord: „Ce verbe vieilli est probablement un dérivé roumain du verbe *spuma*, tout comme *asuna* [...] a été tiré de *suna*. (Mais DA: *exspumare)*" (I, 254, n.1). Fără îndoială, *aspuma* este un derivat românesc (cf. şi FC II, 35, 36, 37).

În ceea ce priveşte originea latinească şi etimonul lui *asurzi* există o cvasiunanimitate a etimologilor: **assurdire* (PEW 157; REW⁴ 6024; DA; DEX. La HEM II, 548 şi la Geheeb, 17 apare lat. *ad-surdus*, iar Cihac I, 271 trimite la lat. *obsurdesco, -ĕre*). Totuşi A. Graur, *Corrections,* 107, consideră că „*asurzi* est très probablement fait en roumanin sur *surd*", ipoteză împărtăşită şi de Finuţa Asan, *Prefixul* a- < *lat.* ad-, SMFC IV, 1960, p. 10 şi 11. Alf Lombard îşi exprimă însă îndoiala în legătură cu această ultimă soluţie: „*asurzi* [...] pourrait ne pas être un dérivé roumain" (II, 849).

Scanned with OKEN Scanner

În DA apare un *azvânta*, inexistent în DEX² şi în listele cu derivate din FC II. Problema este în ce măsură el poate proveni din lat. **exventare* (ca şi *zvânta*) sau este o formaţie românească. Cuvântul are două sensuri foarte diferite. Sensul 1 se suprapune cu cel al lui *zvânta* şi, în acest caz, se spune în DA, cuvântul are aceeaşi etimologie cu *zvânta*, fără însă a se explica apariţia lui *a-*. Sensul 2 este „a se avânta", situaţie în care *azvânta* „pare a fi mai degrabă *avânta,* cu prefixul schimbat după *azvârli,* decât lat. **exventare*" (DA s.v.). Pentru Alf Lombard, „*asvânta*, tiré de *svânta*, est le synonyme de ce dernier aussi bien que de *avânta* (DA); *asvârli* a pu jouer un rôle dans sa formation" (I, 319).

Un derivat (din seria celor cu *ad-*) care nu a produs prea multe dispute este *aştepta*, considerat urmaş al unui lat. **astectare* egal ca sens cu *adspectare* (DEX²: **astectare* = *adspectare*). Cu toate acestea, în discuţie a apărut şi lat. *exspectare*, propus de Cihac I, 19 şi preluat de Geheeb, 17. Deşi lat. *ex-* s-a transmis românei şi sub forma *a-* în câteva derivate (*astâmpăra* < *extemperare*, la care H. Mihăescu, *La romanité*, 183, p. 233, sesizează şi o posibilă „contaminare" cu *attemperare* < *adtemperare* şi *aridica* < *eradicare*, cf. însă şi Puşcariu, *În memoria lui Vasile Pârvan*[3], p. 291–295, şi DR VII, p. 476–477 < lat. **rigidicare,* precum şi < **adrecticare*, propus de Cihac I, 83), deci, deşi apare şi această formă *a-* pentru lat. *ex-*, este puţin probabil ca *aştepta* să provină din *exspectare* decât dacă ar aparţine şi el celor două excepţii de la formula lat. *ex-* > rom. *s-, să-, z-*, ipoteză încă neprobată. Îndoiala însă există, ceea ce-l determină pe Alf Lombard să o şi redea, laconic: „*aştepta* *astectare (pour *a-*) ou *exspectare*" (I, 317).

Cu toate că savantul suedez nu a fost un etimolog în sensul clasic al cuvântului, el nu a ocolit această direcţie de cercetare în ampla analiză pe care a făcut-o verbului românesc. Opiniile sale, foarte echilibrate şi, după cum s-a văzut, exprimate extrem de laconic, indică prudenţa specialistului conştient de complexitatea fenomenului de trecere de la latinitate la romanitate a limbii române.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Candrea, *Cons.* = I.-A. Candrea, *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, Paris, 1902.

I. Fischer = I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985.

Geheeb = Rudolf Geheeb, *Prostetisches* a *und* s *im Rumänischen*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", V, 1898, p. 1–50.

Giuglea, *Concordances* = George Giuglea, *Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone pyrénéenne*, Cluj, 1937.

Graur, *Corrections* = A. Graur, *Corrections roumaines au REW*, în BL, IV, 1937, p. 80–124.

H. Mihăescu, *La romanité* = H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993.

sergiu.drincu@edituramphora.ro

[3] Bucureşti, 1934.

Scanned with OKEN Scanner

„NOMADISMUL" ROMÂNILOR: ARIILE BINARE ŞI DE TIP „CORIDOR" DE PE HĂRŢILE ATLASELOR LINGVISTICE ROMÂNEŞTI

STELIAN DUMISTRĂCEL, DOINA HREAPCĂ

Abordarea subiectului de faţă reprezintă continuarea investigării unor probleme specifice ale variaţiei diatopice a dacoromânei. Punctul de plecare îl constituie faptul că unii specialişti germani contemporani, ocupându-se de această temă, au exprimat rezerve (uneori deosebit de categorice) privind capacitatea hărţilor din atlasele lingvistice româneşti de a furniza date ce ar putea contribui la cunoaşterea istoriei dacoromânei pentru epoci anterioare secolelor al XVII-lea – al XVIII-lea. Această supoziţie are în vedere o comparaţie cu limbile romanice occidentale, a căror istorie, se afirmă, ar putea fi urmărită pe hărţile atlaselor lingvistice respective începând cu epoca romanizării. Date fiind particularităţile istoriei externe a limbii române, o asemenea operaţie este, desigur, mult mai dificilă, dar ea se dovedeşte posibilă prin reconstituirea evoluţiei românei începând cu aceeaşi epocă şi pornind de la aceleaşi surse, cu condiţia de a întreprinde o analiză aprofundată, în spiritul preceptelor dialectologiei generale. Pentru aceasta, se impune obligaţia metodologică de a distinge între manifestările variaţiei diatopice reflectate în sincronii pe hărţile lingvistice, care se explică prin „colonizările interne" ce s-au produs în ultimele opt secole (printre care şi transhumanţa, ale cărei efecte nu trebuie deformate sau exagerate), cele datorate reorganizărilor lexico-semantice anterioare, produse în dacoromână, şi, în sfârşit, cele ce datează din epoca românei comune, stabilite prin permanentă raportare la dialectele din sudul Dunării (aromân, meglenoromân şi istroromân).

Din această perspectivă, pe hărţile atlaselor lingvistice româneşti pot fi identificate mărturii ale continuităţii, pe teritoriul vechii provincii Dacia, a unei populaţii latinofone; este vorba de arii ale unor dialecte româneşti „primare", delimitate după circulaţia teritorială a unor cuvinte moştenite din latină, faţă de cuvinte aparţinând fondului autohton, traco-dacic, al limbii române (cf. Dumistrăcel, Hreapcă, *Variaţia diatopică*, *passim*; în legătură cu un vechi „dialect carpatic de sud-est", premergător configuraţiei „subdialectelor" actuale, a cărui existenţă a fost postulată de G. Ivănescu, cf. Hreapcă, *Statutul*, p. 92–93).

1. În special pentru Johannes Kramer, imaginea oferită de atlasele lingvistice româneşti ar fi primejdios de apropiată („gefährlich nahe") de aceea care ar rezulta din tentativa, hazardată, de a cartografia dialectele unor veritabili nomazi (ipoteză

Scanned with OKEN Scanner

de lucru imaginară, pe care însuşi autorul ei o consideră exagerată). Totuşi, în această direcţie ar conduce izoglosele tipice întrerupte („zerrissene") şi insulele... izolate („isolierte Inseln"!) ale anumitor fapte de limbă (Kramer, *Sprachatlanten*, p. 20). Lingvistul german invocă, eronat, drept termen de referinţă experienţa sa ca anchetator pentru atlasul lingvistic macedoromân (când s-a confruntat cu deplasările sezoniere ale păstorilor între zonele muntoase şi cele de câmpie; *ibidem*).

În mod paradoxal, aceste caracterizări vin în contradicţie cu alte afirmaţii ale autorului citat şi ale altor lingvişti germani, pentru care, pe hărţile atlaselor lingvistice româneşti, sunt înfăţişate rezultate ale unor mişcări succesive de populaţii, relativ recente, având ca efect *uniformizarea lingvistică* şi ştergerea particularităţilor locale, deplasări de populaţii printre care este invocată şi transhumanţa (ap. Dahmen, *Externe Sprachgeschichte*, p. 728; cf. şi p. 737–738). Rezultatul a fost prezentat chiar ca un tablou general al unei „romanităţi de ciobani" („schafzüchterische Fluchtromania"), prin contrast cu romanitatea de tip „urban", dezvoltată în Occident, după formule utilizate de Gottfried Schramm (ap. Dahmen, *ibidem*, p. 735).

Afirmaţii de tipul celor precedente repun în discuţie, de fapt, o falsă problemă: „uniformizarea" limbii române ca efect al transhumanţei, postulată de Ovid Densusianu, reprezintă o teză invalidată de mult timp de lingvistica românească, în special în urma investigaţiilor de geografie lingvistică: studii ale lui Sever Pop au pus în evidenţă arii de tip „coridor" şi „binare" sau cu statut de „insule", care, pe hărţile lingvistice, marchează drumurile şi zonele de staţionare temporară sau sezonieră a păstorilor transilvăneni, o temă asupra căreia stăruim în continuare.

2. Chiar în anul în care Densusianu a publicat studiul *Păstoritul la popoarele romanice* (Bucureşti, 1913), teza sa asupra rolului „transhumanţei" şi al „nomadismului" a primit o replică raţională din partea lui Petru Cancel (*Păstoritul*, *passim*). Deşi acesta s-a ocupat în special de aspecte etnografice şi istorice ale îndeletnicirii în discuţie, slavistul îl combate pe Densusianu pe baza următoarei argumentaţii: cei care mână şi păzesc oile în zonele de iernat reprezintă „numai anumite contingente" din „sânul" comunităţilor de proprietari de oi (aceştia din urmă, ca şi satul întreg, „rămânând pe loc"; v., de exemplu, şi caracterizarea situaţiei oierilor din Poiana Sibiului, punctul de anchetă 130 din reţeaua ALR II: „turmele în Dobrogea, dar familia la Poiana"; Petrovici, *Introducere*, p. 71). Pe de altă parte, dată fiind izolarea în care trăiau ciobanii în locurile de iernat, este greu de susţinut „omogenizarea limbei" pe care o susţinea Densusianu prin „vagabondajul păstoresc" (iată o observaţie în acest sens a lui Petrovici: „Pe semne şi acolo [unde se aflau la iernat], fiind mai mult cu oile, mai mulţi mocani laolaltă, au grăit tot dialect. Pe urmă, familia le-a fost totdeauna la Poiana"; *ibidem*, p. 72). Avem de a face, susţine Cancel, cu „*unde* de oi", nu „de oameni" (termenul *undă* îi aparţine lui Densusianu). Există, după acest autor, „o singură transhumanţă" adevărată, aceea a aromânilor, care este însă una „a oilor şi nu a oamenilor, şi oile n-au ajuns încă un vehicul pentru transportul pronunţiei umane" (cf. Dumistrăcel, Hreapcă, *Variaţia diatopică*, p. 242).

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, Cancel surprinde chiar cauza apariţiei unor arii pe care le numim aici „binare": transhumanţa este o mişcare între „două puncte invariabile", cum sunt, de exemplu, pe teritoriul dacoromânesc, sudul Transilvaniei şi zona Dunării de Jos – Dobrogea), iar raţionamentul prin care refuză ideea unei acţiuni decisive de uniformizare, la nivel lingvistic, avea să fie indirect validat, după aceea, de posibilitatea de a descoperi urme evidente ale deplasărilor menţionate.

Este vorba, mai întâi, de ariile „binare" ale aceluiaşi fenomen lingvistic: una, de regulă majoritară, transilvăneană, în raport cu alta, mai puţin întinsă, în zone de câmpie în care se producea „iernatul" obişnuit al păstorilor transilvăneni, arii legate frecvent prin ariile de tip „coridor" dintre Transilvania şi „bălţile" Dunării sau/şi Dobrogea[1].

3. Ariile de tip „coridor" au fost semnalate de Sever Pop într-un studiu asupra terminologiei păstoritului, pe baza materialelor culese în anchetele pentru *Atlasul lingvistic român* I. Într-un cadru general de cercetare a terminologiei în discuţie, Sever Pop a precizat existenţa „transportului", prin mişcările sezoniere ale păstorilor, a două categorii de termeni:

A: cuvinte specifice Transilvaniei şi, în general, zonei montane, ce s-au răspândit spre sud-est (situaţie dedusă pe baza distribuţiei teritoriale a termenilor *arete* şi *terţâu*) şi

B: cuvinte caracteristice zonei de câmpie, din sud-estul ţării, care au fost difuzate spre nord-vest (discuţia în legătură cu termenul *cioban*).

Dezvoltând subiectul, constatăm că aceste două situaţii sunt ilustrate de termeni mai numeroşi şi că, în fiecare din această categorie, pot fi semnalate atât cuvinte ce aparţin terminologiei păstoritului (A^1,B^1), care constituie o probă directă a împrejurărilor în care s-au produs asemenea „migraţii" lingvistice, dar şi cuvinte din alte grupuri onomasiologice (A^2 şi B^2).

3.1. Ariile tipice

3.1.1. Pentru categoria A^1, cazuri reprezentative sunt cele discutate de Sever Pop, termenii *arete* şi *terţâu*, la care pot fi adăugaţi şi alţii: *mânător* 'strungar' şi (a) *răvăşi* (stâna, oile) 'a desface, toamna, stâna' şi un sens special al cuvântului *mocan*, asupra cărora ne oprim în continuare, făcând distincţie între tipurile de arii pe care le formează, „binare" şi „coridor".

[1] *arete* (şi *berbec de arete*) 'berbec de prăsilă' (lat. *arietem*), înregistrate, pe de o parte, în graiuri din Maramureş, Banat şi Transilvania şi, pe de altă parte, în sudul Munteniei, „ma importate da pastori della regione de Sibiu", în cea de a doua zonă (Pop, *Vita pastorale*, p. 445; v. şi harta de la p. 444), şi

[1] Menţionăm faptul că în cele ce urmează dezvoltăm o temă pe care, în linii generale, am abordat-o anterior: Stelian Dumistrăcel, *Un factor demografic cu urmări în limbă: transhumanţa*, în Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, p. 52–58; Doina Hreapcă, *Enclave lingvistice munteneşti în sudul Moldovei*, teză de doctorat, Iaşi, 1998, în special cap. *Situaţia lingvistică a enclavelor munteneşti din sud-vestul Moldovei din perspectiva efectelor transhumanţei*.

Scanned with OKEN Scanner

[2] *terțâu*, cu varianta *înterțâu* 'berbec de doi-trei ani' (cf. lat. *tertius*), termen de utilizare curentă în toate regiunile muntoase ale Transilvaniei, a cărui expansiune pornind de aici „coincide con le regioni di transumanza e con quelle in cui la pastorizia ha oggi il maggiore sviluppo" (Oltenia, Muntenia şi Dobrogea; *ibidem*, p. 446, cu o hartă elocventă prezentând o întinsă arie „martor de eroziune" în regiunile montane, unită, prin „coridoare", cu „replicile" din câmpiile de iernat ale păstorilor; v. *Harta 1* din textul de față). Sever Pop a subliniat faptul că pe hărți asemănătoare sunt marcate „le strade che fanno i pastori transumanti" şi că „le vie di communicazione dei pastori sono stati i corridori pei quali sono discesi gli elementi pastorali dal monte al piano" (*ibidem*, p. 459).

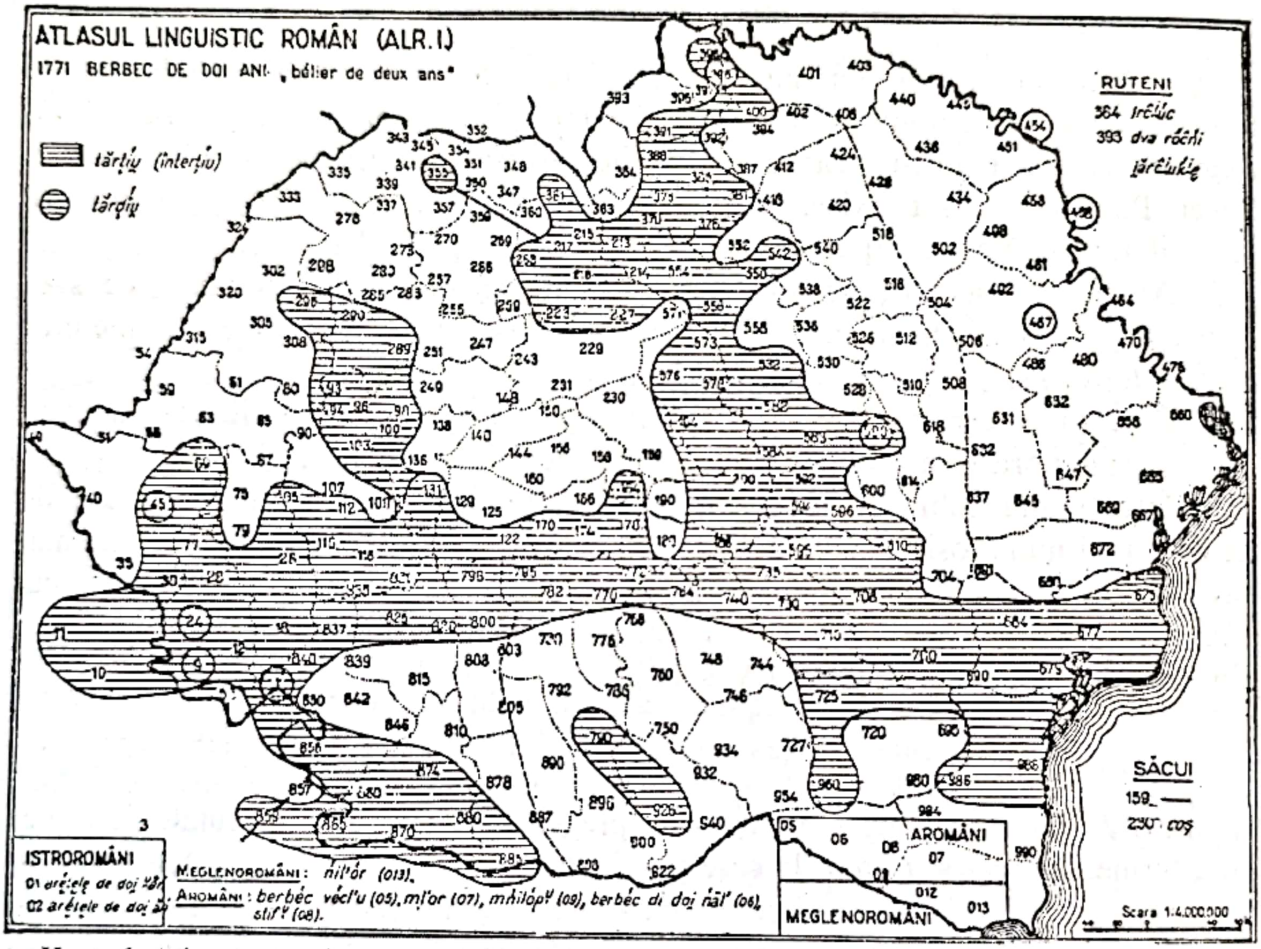

Harta 1. Arie „martor de eroziune" din regiunile montane, unită prin „coridoare" cu „replici" din câmpiile de iernat ale păstorilor (Pop, *Vita pastorale*, 1966).

[3] *mocan* cu sensul 'cioban' se prezintă într-o situație specială. În dicționare, începând cu *Anonymus Caransebesiensis* (cca 1700), ca sens de bază al cuvântului este înregistrat acela de 'locuitor de la munte, muntean'. Cu acelaşi sens, denumirea s-a extins asupra locuitorilor din zona subcarpatică; de exemplu, în sud-vestul Moldovei, au supranumele sau „porecla" de *mocani* cei din 11 localități-puncte de anchetă din rețeaua NALR-Mold.Bucov. din județele Bacău şi Vrancea (la est de această zonă, numele colective sunt *cojani*, *podgoreni*, *pruteni* etc.; cf. NALR–Mold.Bucov. *Date*, p. 330–407). În interfluviul Siret – Prut, ca şi în estul Munteniei, *mocan* este însă un termen utilizat (frecvent) cu sensul de 'cioban',

respectiv 'proprietar de oi' (răspunsuri la întrebarea 930 din Chestionarul NALR; pentru nord-estul Munteniei, cf. ALRR–Munt.Dobr., II, p. 277). Zona la care ne-am referit este situată în arealul *mocan* 'cioban' de pe harta întocmită de Sever Pop, *Vita pastorale* (p. 456; cf. şi ALR II, s.n., vol. II, h. 394/605, 723; 398/605). După texte semnalate în diferite izvoare lexicografice, constatăm consemnarea consistentă a acestei semnificaţii, 'cioban din regiunile muntoase (mai ales ale Transilvaniei)', a termenului în discuţie, ceea ce reprezintă ipostaza în care i-au cunoscut pe munteni, datorită ocupaţiei, locuitorii din zonele de şes (cf. DLR VI, s.v.). Aşadar, această specializare semantică este un efect al transhumanţei, căci, la ei acasă, *muntenii* din Apuseni sunt *mocani* şi *moţi* (cf. **3.2,** [12]), după cum tot *mocani* sunt locuitorii din zona Carpaţilor de curbură, în special săcelenii.

Există şi alţi termeni din zona oieritului a căror distribuţie teritorială pune în evidenţă nu doar realitatea ariilor „binare", ci şi „coridoarele" la care s-a referit Pop, ce se prezintă sub formă de „insule", dar şi ca arii propriu-zise. Trebuie să atragem atenţia asupra statutului acestor cuvinte: suntem, de regulă, în prezenţa unor arhaisme, adevăraţi „martori de eroziune", dar şi a unor inovaţii ale ariei septentrionale a dacoromânei.

Câteva exemple, în continuare (menţionăm faptul că, din răspunsurile de pe hărţi, citâm doar cuvintele care fac obiectul discuţiei de faţă, renunţând la sinonime).

[α] Arii „binare", după diferite hărţi din ALR II, serie nouă (ale căror informaţii sunt prezentate pe *Harta 2* din text) sunt conturate de distribuţia teritorială a cuvintelor enumerate în cele ce urmează.

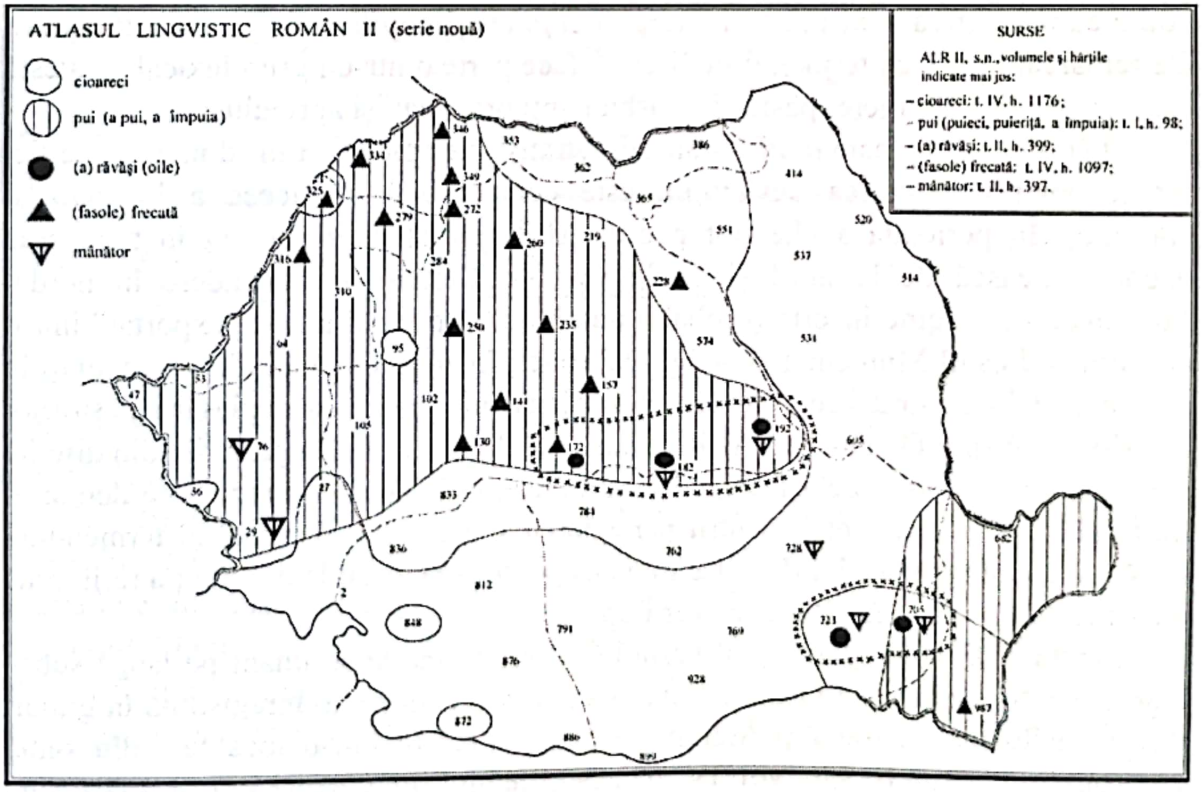

Harta 2. Arii „binare" şi „insule" lingvistice cu martori ai transhumanţei.

Scanned with OKEN Scanner

[4] *mânător* 'strungar, ciobanul care mână oile la strungă' (< a *mâna*), specializare semantică înregistrată în anchete din Banat şi din estul Transilvaniei, dar, paralel, şi în estul Munteniei; în graiurile din cea mai mare parte a ţării se foloseşte termenul *strungar* (cf. ALR II, s.n., vol. II, h. 397; informaţii cu privire la acelaşi uz, din anchetele pentru ALR I, au fost consemnate în DLR VI, s.v., şi sunt prezentate pe *Harta 3* din text, pe care pot fi distinse şi „coridoare" spre Dobrogea).

[5] (a) *răvăşi* (stâna, oile) 'a desface, toamna, stâna, alegând sau despărţind oile după proprietarii lor', termen înregistrat în sud-estul Transilvaniei şi, paralel, în sud-estul Munteniei, faţă de (a) *răscoli* (stâna, oile), (a) *împrăştia*, (a) *alege* (oile) în graiurile din alte zone ale ţării (cf. ALR II, s.n., vol. II, h. 399). Verbul este un derivat de la *răvaş*, împrumut din maghiară (*rovás*; cf. DLR IX, s.v.); sensul de la care se porneşte în cazul de faţă este 'bucată de lemn pe care se însemnau, în trecut, prin crestături, diferite socoteli'; aşadar, alegerea şi despărţirea oilor se făcea după această particulară evidenţă.

3.1.2. (A^2) Aceeaşi situaţie poate fi constatată şi pentru cuvinte din alte grupuri onomasiologice:

[6] *pui* (pl.), cu variantele *puieci*, *puierită* 'vlăstari care cresc pe lângă tulpina porumbului; copileţi', alături de verbele (a) *puia*, (a) *împuia* (despre porumb) 'a da copileţi'; este o specializare semantică specifică unei zone întinse din Transilvania (pe lângă Crişana şi Banat), arie cu o replică în estul Munteniei şi în Dobrogea (cf. ALR II, s.n., vol. I, h. 98); în cele mai multe graiuri ale dacoromânei, pentru noţiunea respectivă sunt utilizaţi termenii *copileţi* şi *copíli* de la verbul */a/ copili*). De remarcat faptul că termenul în discuţie face parte dintr-un grup lexical ce atestă că, în aşezările sezoniere, păstorii transhumanţi practicau şi agricultura.

[7] *cioareci* 'pantaloni ţărăneşti, strânşi pe picior, din dimie, specifici ardelenilor'; răspândirea cuvântului este comparabilă cu aceea a lui *pui* (şi variante). În perioada anchetelor pentru ALR termenul era curent în toată aria dacoromânească de la nord şi de la vest de Carpaţi, cu extindere în nordul Moldovei; cu origine incertă (probabil autohton), termenul a fost „exportat" într-o arie din sud-estul Munteniei şi sudul Dobrogei; în zona Olteniei, două localităţi în care a fost înregistrat acest cuvânt marchează un coridor al deplasării păstorilor transilvăneni spre Dunăre (cf. ALR II, s.n., vol. IV, h. 1176; în graiurile din diferite zone ale ţării, pentru acelaşi obiect de îmbrăcăminte, au fost înregistrate denumiri de tipul *iţari*, *nădragi* etc.; pentru perceperea specificului regional al termenului, cf. *4.3.1.*). Conturul ariilor descrise mai sus poate fi raportat la distribuţia teritorială a termenului *arete*, descrisă de Sever Pop.

[8] adj. *frecată* (participiul verbului a *freca*), ca determinant pe lângă subst. *fasole*, pentru 'iahnie de fasole'; sintagma *fasole frecată* este înregistrată în graiuri din Transilvania, Crişana şi Maramureş; izolat, apare într-o localitate din sudul Dobrogei (cf. ALR II, s.n., vol. IV, h. 1097; denumirile curente în restul ţării sunt „fasole *sleită*, *bătută*, *făcăluită*" etc.).

Scanned with OKEN Scanner

[β] „Coridoarele" vechilor deplasări ale păstorilor transilvăneni spre Dunăre, în special spre sud-est (zona Dobrogei), sunt puse în evidență, în unele cazuri, prin prezența fenomenelor lingvistice specifice graiurilor din Transilvania doar în puncte de anchetă izolate aflate pe aceste trasee, sau care constituie adevărate arii „atipice" din punct de vedere dialectal, ce se situează între sud-estul Transilvaniei (baza lingvistică a acestor fenomene) și estul Munteniei (respectiv în Dobrogea). Faptele lingvistice la care ne referim în continuare sunt proiectate pe *Harta 3* din text.

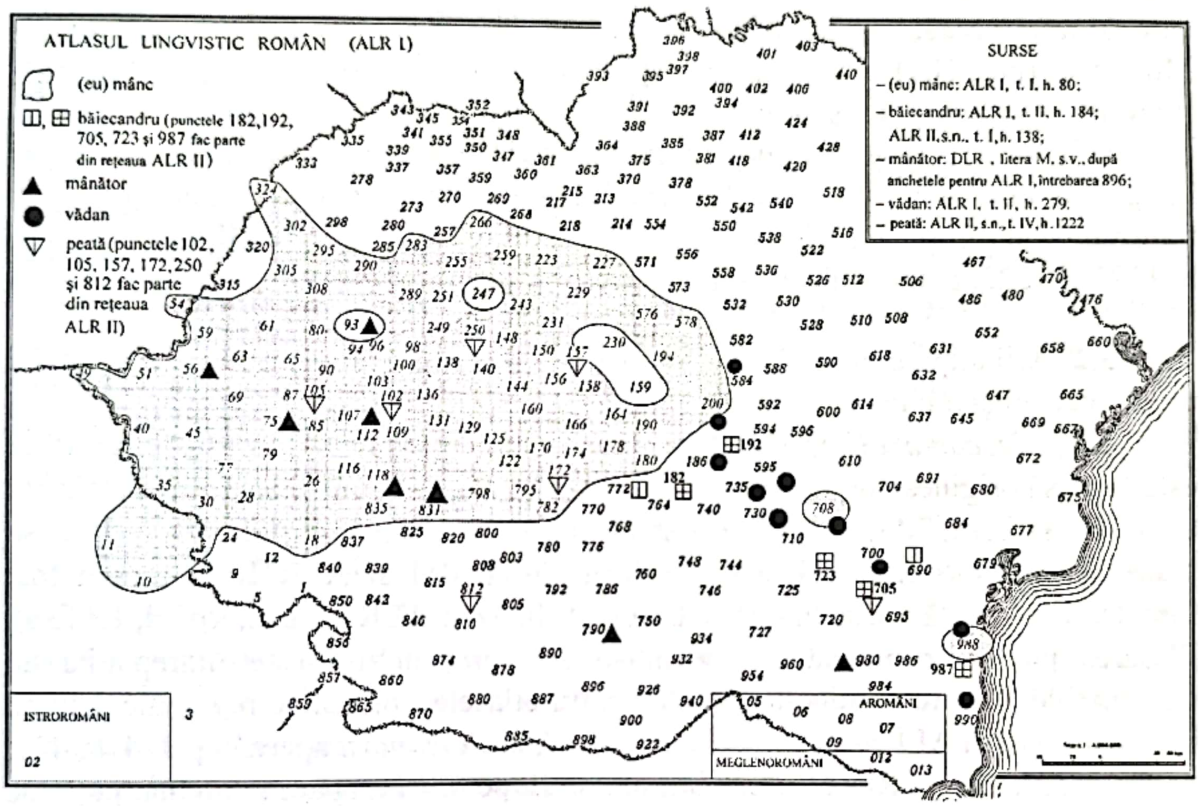

Harta 3. Arii de tip „coridor" ca legături între Transilvania și Dobrogea; „insule" lingvistice pe traseele păstorilor.

[9] Prima situație este ilustrată de prezența formelor de persoanele 1 – 3 ale indicativului și conjunctivului prezent de tipul [eu/să] *mânc*, [tu/să] *mânc*, [el] *mâncă*, [să] *mânce* (față de *mănânc*, *mănânci*, *mănâncă/mănânce*) ale verbului (a) *mânca*, forme specifice graiurilor din cea mai mare parte a Transilvaniei și a Banatului, dar și pentru sudul Crișanei; extensiile, marcate prin „insule" lingvistice, se află în estul Munteniei și în sudul Dobrogei (cf. ALR I, vol. I, h. 80). Extensia ariei spre nordul Olteniei poate fi constatată pe baza înregistrării, aici, pentru pers. 1–3 ale indicativului și conjunctivului prezent ale verbului în discuție, a formelor (să) *mânc*, (să) *mânci*, *mâncă*, (să) *mânce* (NALR–Olt., V, p. 24–25, material necartografiat cu răspunsuri la întrebările 181 și 182 din Chestionarul NALR, din pct. 903, 904, 905, 906, 909, 935; pentru pct. 901, cf. TD. Olt., p. 3; cf. și *infra*, **3.2.** [12]).

Scanned with OKEN Scanner

[10] *văst, găst, vint* etc., forme sincopate ale participiului de la verbele (a) *vedea*, (a) *găsi*, (a) *veni* etc., a căror arie de circulație a fost prezentată, pe baza unor hărți din ALR II, s.n., vol. VII, de Vasile Frățilă (*Târnave*, p. 37–38) și de Romulus Todoran (*Participii*, p. 62), autori la care găsim o bogată bibliografie a problemei, de la Gustav Weigand și H. Tiktin, la Sextil Pușcariu, Iorgu Iordan și Al. Graur. Astfel de forme de participiu (pe lângă verbele deja citate, cf. și *slobost, repest, k'ert* – de la a *slobozi*, a *repezi*, respectiv de la a *pierde*, cu palatalizarea consoanei inițiale) au fost înregistrate într-o arie compactă în centrul și sud-estul Transilvaniei (pct. 130, 141, 157, 172, 182, 192, 235, 574), cu „extensii", în aria care ne interesează, spre sudul Moldovei (pct. 605, Furceni – Galați), spre nordul Munteniei (pct. 784), dar, mai ales, spre estul acestei provincii (pct. 705 și 728, frecvent citate *supra*; cf. și *infra*).

[11] *peată*, fonetism (pentru *pată*; originea cuvântului nu este stabilită) înregistrat în graiuri din centrul și estul Transilvaniei, „exportat", pe drumurile transhumanței, în puncte din Oltenia și din estul Munteniei (ALR II, s.n., vol. IV, h. 1221 și 1222, pentru substantivul respectiv și pentru participiul *petat*).

3.2. Arii atipice. Situația acestor arii este ilustrată prin distribuția teritorială a unui fonetism și a unei variante lexicale.

[12] *băiecandru* (față de *băiețandru*; etimologia cuvântului este incertă; nu este exclusă originea autohtonă a cuvântului). Pe *Harta 3*, într-o arie atipică, situată majoritar în estul Munteniei, între sud-estul Transilvaniei și sudul Dobrogei, se plasează punctele din rețelele de anchetă ale ALR I și ALR II în care a fost înregistrată această variantă (ALR I, vol. II, h. 184; ALR II, s.n., vol. I, h. 138). Plasarea punctelor marcate cu • într-o arie propriu-zisă este îndreptățită de informațiile pe care le aduc anchetele pentru atlasele lingvistice regionale privind aceleași zone; în ALRR–Trans., vol. II, h. 247, *băi(e)candru* apare în pct. 416, 451, 452 și 453, iar în ALRR–Munt.Dobr., în vol. II, pe h. 141, apare în nu mai puțin de 14 puncte, toate localități din estul Munteniei (726, 727, 734, 736, 737, 750, 753, 837, 842, 846, 847, 848, 858 și 861), și în 6 puncte din partea de sud a Dobrogei (867, 881, 885, 886, 892 și 896).

Problema care se pune în legătură cu varianta în discuție este aceea a zonei de origine. În structura dialectală a dacoromânei, estul Munteniei nu constituie o arie-nucleu, pentru fapte lingvistice specifice acesteia, care s-ar fi propagat în jur, ci invers, o zonă în care s-au propagat în special trăsături ale graiurilor din *sud-estul* Transilvaniei. Pe de altă parte, în *nord-vestul* Munteniei, *băiecandru* apare în punctele 677 și 681 de pe harta mai sus citată din ALRR-Munt.Dobr. Or, prin aceste puncte, putem face legătura, spre vest, cu o zonă din nord-estul Olteniei unde, față de (a) *guița*, consoana *c* apare în locul unui *ț*, în paradigma verbului (a) *guica* (și variante; NALR–Olt., III, h. 420, pct. 904, 907, 908, 910, 911, 914, 917, 927). În zona învecinată din Muntenia, (a) *guica* apare în pct. 784 și 791 de pe h. 332 din ALR II, s.n, vol. II, și, în aceeași zonă, pentru (a) *moțăi* s-a înregistrat (a) *mocăi* (ALR I/I, h. 75/792 și ALR II/I, h. 104/791).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru aria transilvăneană de *sud-vest* am semnalat însă, anterior, frecvența corespondenței *c* : *ț* și în alte cuvinte, pe care le trecem în revistă în continuare (după Dumistrăcel, *Nume*, p. 405–407). Este vorba, de exemplu, de o corespondență, generalizată, *moc* – *moț*, de la baza apelativelor cu valoare etnonimică *mocani* și *moți* (pusă în discuție de N. Iorga, *Observații*, p. 260), ale căror arii (locale) de confruntare se află în zona Apusenilor (cf. Frâncu, Candrea, *Apuseni*, p. 17–26, 59–65), unde circulă și variantele *moacă* și *moață* ale numelui popular al speciei de pește *Cottus gobio* (numit și *zglăvoacă*). În același areal au fost înregistrate chiar variantele cu *c* la care ne-am referit anterior: (a) *guica* (ALR II, s.n., vol. I, h. 332/130) și (a) *mocăi* (ALR I, vol. I, h. 75/131).

Așadar, dacă putem atribui graiurilor din *sud-estul* Transilvaniei prezența unei corespondențe *ț* : *c*, având ca efect aria *băiecandru*, cu extensie în estul Munteniei și în Dobrogea, originea transilvăneană a fonetismului este probată de prezența, paralelă, a fenomenului în discuție în graiuri din *sud-vestul* Transilvaniei, cu extensie în Oltenia și în nord-vestul Munteniei.

Or, această din urmă zonă este una de colonizare (cf. și **5**) de tip pastoral dinspre Transilvania (locuitorii din pct. 907 și 917 își zic și acum „ungureni"; cf. NALR–Olt, vol. V, *Date despre localități și informatori*, p. XII și XVII); o probă lingvistică: înregistrarea, în nordul Olteniei, pentru verbul (a) *mânca*, a formelor de indicativ și conjunctiv prezent [eu] [să] *mânc*, [tu] [să] *mânci*, [el] *mâncă*/[să] *mânce*, la care ne-am referit mai sus, ca fenomen lingvistic specific transilvănean (cf. *3.1.2*, [β] [9]); tot pentru specificul transilvănean, cf. și forma sincopată de participiu *găst* (NALR–Olt., vol. V, p. 175, pentru pct. 917; în legătură cu acest tip de participiu, cf. *supra*, *3.1.2*, [10]).

[13] *vădan* (față de *văduv*), variantă lexicală prezentă într-o arie „coridor" ce se plasează preponderent în estul Munteniei, pornind din sud-estul Transilvaniei și întinzându-se până în sudul Dobrogei (ALR I, vol. II, h. 279); aceste informații sunt completate, conturând o adevărată arie compactă, prin datele din ALRR–Munt.Dobr., vol. II, h. 135 și 136, pe care forma *vădan* (uneori alături de *văduv*) apare în nu mai puțin de 45 de puncte de anchetă, localități din jud. Buzău, Brăila, Ialomița, Tulcea și Constanța. Situația pentru sud-estul Transilvaniei este completată prin informațiile aduse de ALRR–Trans., vol. II, h. 280, pe care *vădan* apare în pct. 383, 385, 386, 387, 388, 415, 416, 418, 443, 444, 453, situate în zona celor din ALR I; dar aria se extinde spre nord-vest prin prezența variantei în pct. 337 și 340.

În sfârșit, în zone de colonizare pastorală dinspre Țara Bârsei sau în care se plasează drumuri spre bălțile Dunării ale păstorilor transhumanți, *vădan* apare și în localități din sudul Moldovei: Hârja, Borșani-Coțofănești (jud. Bacău), Soveja (jud. Vrancea), Corod, Adam și Piscu (jud. Galați; NALR–Mold. Bucov., vol. II, h. 140/640, 644, 645, 657, 669, 670); tot așa, în zona de iernat a ardelenilor dintre Jijia și Prut, aceeași formă apare în două localități din jud. Botoșani: Vorniceni și

Scanned with OKEN Scanner

Săveni (harta citată, pct. 507 şi 517; mai ales aceste cazuri impun originea transilvăneană a formei).

Aria de bază *vădan* se suprapune (ca şi în cazul *băiecandru*; cf. *supra*) peste „coridoarele" marcate de extensia spre sud-est a termenilor *tărţâu* şi *mânător*, a formelor de participiu sincopate, a fonetismului *peată*, fenomene lingvistice cu explicaţie pe teren românesc şi a căror origine teritorială transilvăneană este neîndoielnică; pe de altă parte, în aceeaşi arie sunt prezente elementele lingvistice reprezentând extensia înspre nord-vest a unor fapte lingvistice cu sorginte în zona Dunării de Jos şi în Dobrogea (v. *infra*).

Mai ales pe baza informaţiilor din ALRR–Trans., putem atribui inovaţia lingvistică în discuţie graiurilor din această provincie.

3.3. Cuvinte caracteristice graiurilor din arealul extracarpatic de sud (dar şi de răsărit), aşadar ariei dacoromâneşti de sud-est (grupul B de mai sus), adesea aparţinând, ca termeni tehnici, limbii literare, cu propagare spre nord-vest.

[1] Principalul element de referinţă îl reprezintă cuvântul *cioban*, a cărui răspândire teritorială este discutată de Sever Pop în corelaţie cu aceea a termenului arhaic *păcurar* 'persoană care paşte, păzeşte şi îngrijeşte oile, păstor' (lat. *pecorarius*), faţă de *păcurar* 'muncitor care se ocupă cu extragerea păcurii; negustor ambulant care vinde păcură' (derivat de la *păcură*; lat *picula*). Pătrunderea unui cuvânt de origine turcică în Transilvania, la nord şi la vest de Carpaţi, a fost raportată, deşi în termeni destul de prudenţi, la transhumanţă: „La parola *cioban* non potè essere portata che de pastori romeni che passavano con le greggi nell'antico regno per svernare" (*Vita pastorale*, p. 458; cf. şi harta de la p. 456). În termeni categorici s-a referit la aceeaşi problemă Sextil Puşcariu: „Acest termen a trecut, adus de păstori în transhumanţă, din Ţara Veche în Ardeal, unde totuşi se păstrează încă vechiul termen *păcurar*" (*Privire generală*, p. 313; pentru răspândirea la nord de Carpaţii meridionali şi la est de Carpaţii răsăriteni a termenului *cioban*, cf. şi ALR II, s.n., vol. II, h. 394 şi 398)[2].

Distribuţia teritorială a termenilor *cioban* şi *păcurar* a fost prezentată de Pop pe o hartă publicată în *Vita pastorale*, p. 459, de pe care am preluat informaţiile reproduse pe *Harta 4* din text, pe care am proiectat şi situaţia celorlalţi termeni la care ne referim în continuare.

---

[2] În legătură cu etimologia cuvântului, amintim că încă Hasdeu îl considera un împrumut anterior influenţei turceşti, atribuindu-l contactelor pe care le-au avut românii cu pecenegii sau cumanii, o explicaţie de care, după DA (I/II, s.v.), ne-am putea dispensa. Totuşi, dată fiind prezenţa, semnificativă, a termenului şi în limbile rusă (regional) şi poloneză, ambele din afara zonei de influenţă lingvistică turcească, Const. C. Giurescu, pornind de la un studiu al lui Heinz Wendt, din 1960, argumentează convingător posibilitatea unor împrumuturi de la populaţii turcice, care practicau păstoritul, chiar cu transhumanţă, pe întinse teritorii din estul Europei; autorul se referă la termenii *cioban*, *odaie* şi *saia* (Giurescu, *Împrumuturi cumane*, *passim*). Evident, în graiurile dacoromâneşti din exteriorul Carpaţilor, influenţa turcă osmanlâie a putut întări poziţia acestui cuvânt în vocabularul curent.

Scanned with OKEN Scanner

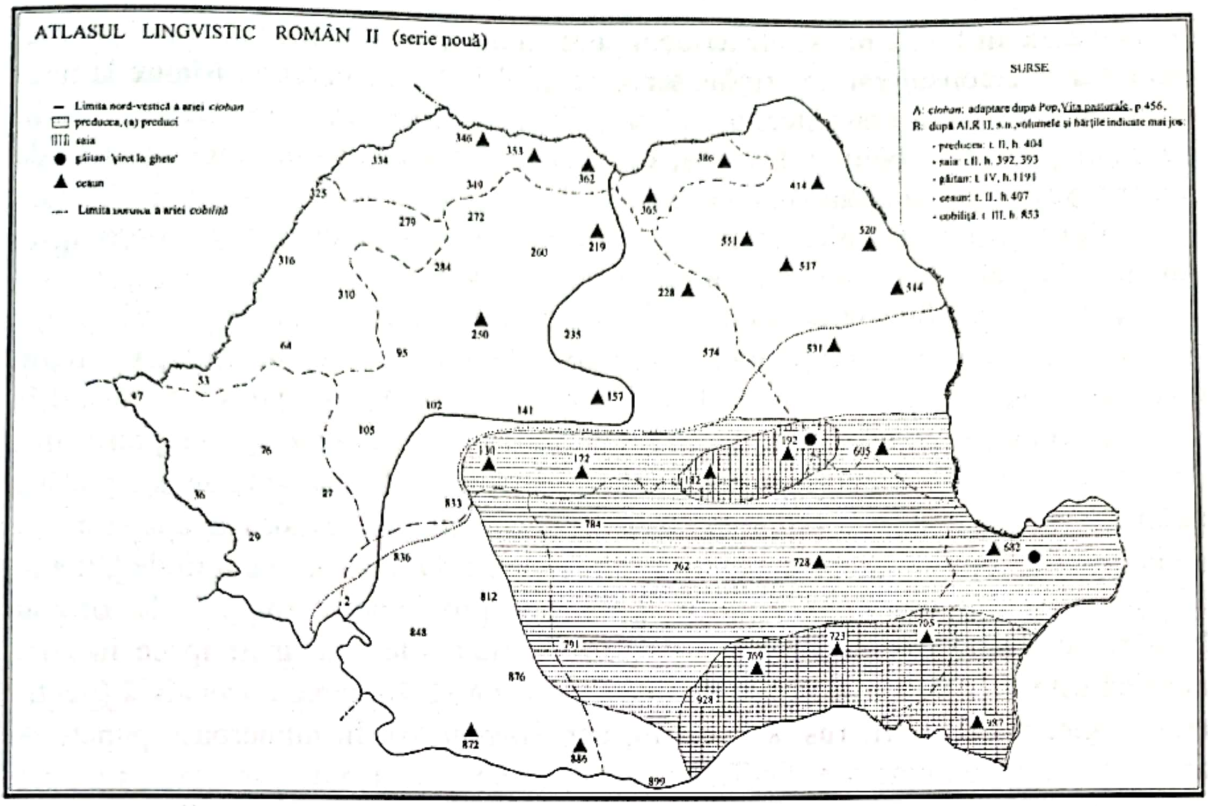

Harta 4. Expansiunea spre nord-vest a unor trăsături specifice arealului sud-estic dacoromânesc.

Şi în cadrul acestei categorii de cuvinte putem distinge, de asemenea, între lexeme ce aparţin terminologiei păstoritului (B^1) şi termeni din alte grupuri onomasiologice (B^2).

(B^1) Cuvinte din terminologia păstoritului

[2] *preducea*, *preducică* 'gaură, semn în urechea oii'; 'unealta cu care se găureşte urechea oii' şi, respectiv, (a) *preduci* 'a găuri urechea oii cu unealta respectivă', termeni de utilizare curentă în Muntenia şi în sudul Moldovei, au pătruns în sudul şi estul Transilvaniei (cf. ALR II, s.n., vol. II, h. 404; pentru alte atestări din aceleaşi zone, cf. şi datele din DLR VIII/4; în alte zone din Transilvania au fost înregistraţi termenii *potricală*, *gaură*, *hudă* etc.). Cuvântul, considerat ca având „etimologie necunoscută" în DLR VIII/4 (volum apărut în 1980), este explicat cu trimitere la limba bulgară în diferite alte lucrări lexicografice; de exemplu, pentru *preducea*, DEX (1996) trimite la bulg. *prědupča* 'a perfora', explicaţie ce poate fi admisă date fiind propunerile etimologice similare de la Scriban pentru (a) *preduci*, cu trimitere la bulg. *prĭedupčy* 'a perfora' (Scriban, D.), explicaţie preluată de la acesta (în 1958-1966) de Alexandru Ciorănescu, care, pentru (a) *preduci* 'a străpunge cu ceva ascuţit sau a cresta urechea la vite', trimite la bulg. *predupčam* (cf. Ciorănescu, *Dicţionar*, s.v., nr. 6779).

[3] *saia* 'adăpost (acoperit) pentru oi în timpul iernii'; termenul, înregistrat în două arii „binare" tipice: din sudul Munteniei şi al Dobrogei (ALR II, s.n., vol. II, h. 392; pe h. 393 din acelaşi volum, în pct. 987, din sudul Dobrogei, a fost înregistrat şi diminutivul *saieluţă*), a fost „exportat" în sud-estul Transilvaniei, unde a fost notat în aria pe care o conturează pct. 182 şi 192; în alte zone din

Scanned with OKEN Scanner

Transilvania au fost înregistrați termeni cum sunt *șopru*, *colibă*, *poiată*, *coșer* etc. Cuvântul este considerat de origine turcească; DLR X/1, s.v. *saiá*[2], trimite la turc. *saye* 'umbrar' (pentru originea turcică, cf. Giurescu, *Împrumuturi cumane*, p. 206). De obicei, în zona bălților Dunării, este un adăpost făcut din stuf, material de construcție specific acestui areal geografic.

(B[2]) Cuvinte din alte grupuri onomasiologice care, prin transhumanță, au „migrat" în graiurile din sudul (și estul) Transilvaniei.

[4] *cobiliță* 'bucată de lemn curbată, cu toarte, cârlige sau crestături la cele două capete, care se poartă pe umeri și servește la transportarea găleților, a cofelor, a coșurilor etc.'; împrumut din bulgară (*kobílica*; cf. DA, I/II; DEX), termenul în discuție numește o unealtă caracteristică zonelor de câmpie și de podiș mai deficitare în ceea ce privește resursele de apă potabilă utilizată în gospodăria țărănească, zone situate la sud și la est de arcul carpatic, unde, adesea, apa se aduce de la distanță; după ALR II, s.n., vol. III, h. 853, arealul respectiv cuprinde Oltenia, Muntenia și Moldova. În această din urmă provincie, termenul de origine bulgărească este cunoscut în graiurile din jumătatea de sud, în timp ce în zona nordică este prezent un împrumut de origine slavă răsăriteană, *coromâslă* (pentru etimologie, cf. DA I/II: rus. *koromyslo*, ucr. *koromislo*). În numeroase puncte de anchetă din zone muntoase din Transilvania, cu ape freatice de suprafață, s-a notat că obiectul nu este cunoscut, iar în alte zone apar termeni diverși, unii aleatorii ca denumire specializată (*leucă*, *botă*, *cârlig*, *părângă*; cf. însă, în Banat, ca denumire specializată, *obraniță*, împrumut din sârbo-croată: *obranica*; DLR VII/2).

[5] *găitan*, cu sensul special de 'șiret la ghete' a fost înregistrat, pe harta 1191 din ALR II, s.n., vol. IV, într-un punct din aria sudică caracterizată prin lexic din limbile turcă și bulgară (682, din nordul Dobrogei) și, paralel, într-unul din sud-estul Transilvaniei (192) în care apar frecvent „importuri" din aria sudică dacoromânească. Termenul, cu o circulație însemnată în limba română, dar cu un sens mai larg, 'fir de metal sau șiret de lână, de mătase, împletit sau răsucit, cusut ca ornament la unele obiecte de îmbrăcăminte', este un împrumut din limba turcă (DA, II/I: turc. *gajtan*). Așadar, în cazul de față interesează întrebuințarea, restrânsă, a termenului cu sensul special la care ne-am referit; pentru aceeași noțiune, în Muntenia și Oltenia se folosește termenul *șiret*, în Moldova *șnur* (și variante), iar în Transilvania, Crișana și Banat, diverse împrumuturi din maghiară (*șînor*, *fizău*, *golond*, *cipcă* etc.).

[6] *ceaun* a fost înregistrat în puncte din estul Munteniei și din sudul Olteniei (în zona dacoromânească sudică fiind concurat de termenii *tuci* și *căldare*) și, consecvent, în Moldova; aria „regățeană" se extinde în sudul și estul Transilvaniei, dar și în Maramureș (ALR II, s.n., vol. II, h. 407). A fost notat în toate punctele din sudul Transilvaniei la care ne-am referit curent până acum. Este un cuvânt de origine tătărească sau turcă și a pătruns în limba română, probabil, și prin filieră est-slavă: în DA I/II, s.v., și la Ciorănescu, *Dicționar*, nr. 1632, se invocă tăt. *čahun*, cu trimitere la turc. *çuyen* 'tuci' și la ucr. *ča(v)un* 'oală de tuci'; prezența termenului în diverse zone de la est de Carpați poate fi explicată și ca rezultat al comerțului, respectiv prin meșteșugari țigani.

Scanned with OKEN Scanner

4. Caracterizarea ariilor prin situația specială a unor zone și puncte

În cele ce urmează, vom înfățișa rațiunile demografice și economice pentru care am analizat faptele lingvistice de mai sus ca determinate de fenomenul transhumanței. Facem prezentarea pe două secțiuni: situația a patru puncte de anchetă din Transilvania, 130, 182 și 192, ca mărtori ai „exportului" și „importului" de fapte lingvistice, și 172, ca „martor" al aceloraşi procese **(4.1)**, și, paralel, a punctului 705, din estul Munteniei, reprezentativ, pe de o parte, pentru receptarea de fapte lingvistice transilvănene și, pe de altă parte, pentru difuzarea spre nord-vest a unor fapte lingvistice caracteristice graiurilor din arealul sud-estic dacoromânesc (cf. **4.2**).

Toate punctele la care ne referim în continuare fac parte din rețeaua de anchetă a ALR II, puncte pentru care dispunem de informații din însemnările de tip „jurnal" pe care le-a făcut Emil Petrovici, publicate sub îngrijirea lui I. Mării (v., în continuare, *Introducere*). Anchetele în punctele 130, 172 și 182 au fost făcute în anul 1931, cea din pct. 192 în anul 1936, iar cea din punctul 705, în două etape, în anii 1930 și 1936; aşadar, informațiile demografice și economice prezentate în cele ce urmează se referă la deceniul al patrulea din secolul trecut.

4.1. Situația punctelor reprezentând localități din sudul Transilvaniei

4.1.1. Date demografice și economice

a) Punctul 130 reprezintă localitatea Poiana Sibiului, jud. Sibiu, situată în Mărginimea Sibiului, zonă de oieri transhumanți. Rolul „poienărenilor" pentru răspândirea la sud de Carpați a unor trăsături lingvistice transilvănene poate fi uşor recunoscut prin prisma caracterizării statutului general al locuitorilor și a situației informatorilor utilizați de Emil Petrovici pentru ancheta sa: „Oieri bogați, mândri. Toți au fost ciobani în tinerețe"; „cu turmele umblă toată Muntenia, Dobrogea", iar după primul război mondial au ajuns și în Basarabia. Iată și datele personale a doi informatori: I.M., în vârstă de 56 de ani, „ca cioban, a umblat, de la 15 la 29 de ani, prin Regatul Vechi"; „a petrecut tinerețea cu oile prin Muntenia ca absolut toți poienarii. N-am putut să găsesc un subiect care să nu fi ieşit din Poiana mai mulți ani"; N.M., în vârstă de 70 de ani, „de asemenea, cu turmele la iernat, a stat 3 ani în Banat și 40 de ani prin Bărăgan". (Petrovici, *Introducere*, p. 67, 69; v. și mai sus, **2.**: „Turmele în Dobrogea, dar familia la Poiana"; *ibidem*, p. 71).

b) Punctul 182 reprezintă localitățile Cernatu și Satulung, intrate acum în componența oraşului Săcele, din „Țara Bârsei", jud. Braşov; la data anchetei, Emil Petrovici a notat următoarele date cu caracter general: locuitorii se ocupau cu „economia de vite"; ca păstori, „toți românii din aceste două localități au fost în Vechiul Regat"; „subiect care să nu fi fost în Vechiul Regat nu este. Chiar și femeile". Se consemnează „plecarea mocanilor în Dobrogea și, în general, în Vechiul Regat". Date, în acest sens, despre un informator, N.T., de 45 de ani: „timp mai îndelungat a stat în Vechiul Regat ca econom de vite și agricultor... A trăit 28 de ani în Muntenia" (este un motiv pentru care a fost considerat ca nepotrivit pentru cercetarea graiului local; „l-am schimbat degrabă" notează Petrovici;

Scanned with OKEN Scanner

Introducere, p. 94, 95). Chiar în aceste condiții, rezultatele anchetei vor reflecta „importuri" lingvistice din arealul sud-estic dacoromânesc[3].

c) Punctul 192 reprezintă localitatea Covasna (jud. Covasna); pentru anchetă au servit ca subiecți locuitori din partea așezării numită Voineşti, „locuită, în exclusivitate, de români, a căror ocupație de bază o constituie oieritul. Cu oile, la iernat, se duc în Vechiul Regat... Voineștenii sânt ciobani. Își pasc oile pe munții dinspre Buzău şi Vrancea...; în munți se întâlnesc cu vrâncenii, dar mai ales /cu/ buzoieni". Date despre informatori: N.L., de 72 de ani, „ca cioban la oi a fost prin Basarabia (un an), Dobrogea, Vechiul Regat"; G.B., de 49 de ani, „ca cioban, a fost în Balta Brăilei, Râmnicu-Sărat, Buzău, Sighişoara, Odorhei" (Petrovici, *Introducere*, p. 103–104, 106)[4].

d) Într-o situație aparte se află punctul 172, care reprezintă localitatea Arpaşul de Jos, jud. Sibiu. În jurnalul de anchetă, Petrovici a notat că „Oieritul /este/ puțin reprezentat"; totuşi, ocupația a fost practicată, de vreme ce locuitorii (numiți „boieri" şi „cu toții membri a patru familii, cu toate că au astăzi diferite nume") sunt „proprietari în comun a unor munți". Se poate presupune că oieritul a decăzut de când arpăşenii au emigrat în America de Sud şi în Canada, o probă în acest sens fiind aceea că, acum, „băcițele sânt sibience (din Răşinari, Poiana [Sibiului]); numai ciobanii sânt localnici" (*Introducere*, p. 92–93) Aşadar, dacă locuitorii din Arpaşul de Jos nu pot fi luați în considerație ca „exportatori", profilul lingvistic al aşezării constituie, pentru tema de față, o mărturie a extensiei, în general, prin păstorit, a fenomenelor de tip muntenesc în sudul Transilvaniei (v. *infra 4.3.2*).

4.1.2. Date lingvistice

4.1.2.1. Martori ai „exportului"

Expunem, sintetic, situația punctelor de anchetă enumerate mai sus ca ilustrând, în funcție de statutul lor lingvistic, graiurile din zone întinse din Transilvania (cum se prezintă lucrurile în cazurile *tărțâu*, *cioareci*, *mânc*, *pui*) şi din sud-estul acestei provincii (cazurile a *răvăşi*, *mânător*, *vădan*, *băiecandru*), după grupurile: termeni din domeniul păstoritului [α] şi termeni din alte grupuri onomasiologice [β].

[α]:

– *tărțâu* apare în pct. 130, 172, 182 şi 192;

– (a) *răvăşi* apare în pct. 172, 182 şi 192;

– *mânător* apare în pct. 182 şi 192;

[β]:

– *cioareci*, *pui*, *copileți* şi participii de tipul *văst* apar în pct. 130, 172, 182 şi 192;

---

[3] Practicarea păstoritului cu transhumanță al „săcelenilor", printre care şi cei din Cernatu şi Satulung, este pe larg prezentată în lucrări de specialitate; cf. de exemplu, Dunăre, *Viața pastorală*, p. 161–162, 167–168.

[4] Pentru situația oierilor din zona Covasna – Bretcu şi drumurile lor de transhumanță prin județele Râmnicu-Sărat şi Brăila, spre Dobrogea, cf. Opreanu, *Carpații Orientali*, p. 226, 233–234; Constantinescu-Mirceşti, *Păstoritul*, p. 73, şi Dunăre, *Viața pastorală*, p. 162–163, 167.

Scanned with OKEN Scanner

– variante prezentând consoana *c* pentru *t* în diferite cuvinte apar în pct. 130, 182 şi 192;

– forme verbale de tipul *mânc* apar în pct. 130 şi 172;

– fonetismul *peată* apare în pct. 172.

4.1.2.2. Martori ai „importului"

Schiţăm situaţia aceloraşi puncte ca reprezentând receptarea fenomenelor lingvistice de tip „muntenesc"; ţinem seama de criteriile folosite mai sus, adaptate: fenomene cu extensie mai largă *(cioban, ceaun)*, cu răspândire în sudul Transilvaniei *(preducea, cobiliţă)*, respectiv numai în sud-estul Transilvaniei *(saia)* sau fenomene care au fost înregistrate doar în anumite localităţi *(găitan)*:

[α]:

– *cioban* şi *preducea* apar în pct. 130, 172, 182 şi 192;

– *saia* apare în pct. 182 şi 192;

[β]:

– *cobiliţă* şi *ceaun* apar în pct. 130, 172, 182 şi 192;

– *găitan* apare în pct. 192.

4.2. Zona din estul Munteniei, pentru care prezentăm, ca elocventă, situaţia unui punct de anchetă din reţeaua ALR II.

4.2.1. Date demografice şi economice

Punctul 705 reprezintă localitatea Piua Petrii, jud. Ialomiţa, situată pe Dunăre şi a fost locul de trecere pentru „mocanii" transilvăneni în Dobrogea (Constantinescu-Mirceşti, *Păstoritul*, p. 112, 122–123, 142–147); trecerea se făcea prin vecinătatea fostului *Târg de Floci*, atestat din secolul al XIV-lea; pe celălalt mal al Dunării se află localitatea semnificativ numită chiar *Vadu Oii*, la capătul principalului pod rutier de astăzi. După D. Şandru, care preia informaţii din diferite lucrări ale lui N. Iorga şi P. P. Panaitescu, Târgul de Floci, un târg al lânii, era o piaţă de lână nedărăcită, pe care turcii o cumpărau de la mocani, dintre care unii, de altfel, s-au aşezat, cu timpul, aici (*Mocanii*, p. 28, 31, 42).

4.2.2. Date lingvistice

4.2.2.1. Din perspectiva „importului" de fenomene transilvănene: localitatea se află în aria de extensie lingvistică *tărţâu* şi în aria *mocan* 'cioban, proprietar de oi' de pe harta de la Pop, *Vita pastorale*, p. 456. În acest punct de anchetă au fost înregistrate următoarele fapte lingvistice de aceeaşi origine: (a) *răvăşi* şi *mânător*, din terminologia pastorală şi, din alte grupuri onomasiologice, *cioareci*, *pui* 'copileţi', *vădan*, fonetismele *peată* şi *băiecandru*, ca şi participii de tipul *văst*. În afară de acestea, pe diferite hărţi din volumele ALR II, Emil Petrovici a notat numeroase pronunţii tipic ardeleneşti, printre care un *ĕ* (vocală centrală cu nuanţă anterioară), în diferite poziţii, sau reflectarea ca dentale palatalizate a oclusivelor velare palatalizate *k'* şi *g'*, secundare, reprezentând palatalizarea bilabialelor *p* şi *b*, în exemple ca *t'ele*, *t'erde* (pentru *piele*, *pierde*), respectiv *od'ele (obiele)* etc.; fenomenul este caracteristic centrului şi sud-estului Transilvaniei (cf. Rusu, *Fonologie*, p. 101–102).

Scanned with OKEN Scanner

4.2.2.2. Din perspectiva „exportului" de fenomene sudice: punctul 705 se află în ariile sud-estice largi *cioban*, *preducea* şi *cobiliţă*, dar şi în aria restrânsă *saia*.

4.3. Observaţii lingvistice ale vorbitorilor cu privire la markerii lingvistici luaţi în discuţie.

Dat fiind faptul că, în cursul anchetei, informatorul nu este o simplă „maşină de vorbit", ci, urmărind şi înţelegând interesul anchetatorului pentru specificul dialectal, devine un observator şi, în funcţie de acceptarea unui „contract de comunicare" cu lingvistul, chiar un analist empiric al propriului său grai, ca şi al graiurilor din alte zone, în notele de sub II de la hărţile din ALR I şi ALR II au fost consemnate, adesea, comentarii de acest gen, reacţii cărora lingviştii le-au acordat o atenţie deosebită în ceea ce priveşte interpretarea datelor înregistrate.

Printre primele exegeze din bibliografia românească de profil în care acest aspect este abordat şi subtil comentat se află un studiu al lui Marius Sala, consacrat problemei generale a reacţiei subiecţilor anchetaţi pentru *Atlasul lingvistic român*; autorul ia în discuţie şi problema variaţiei diatopice în funcţie de influenţa limbii literare, în această ordine de idei citând chiar situaţia punctului 130 din reţeaua ALR II (Poiana Sibiului): „les habitants de cette région qui s'occupent généralement de l'élevage du bétail, ont traversé le pays avec leurs troupeaux, de long et large" (*Remarques*, p. 191)[5].

Aşadar, pentru a evalua tabloul lingvistic înfăţişat până acum, prezintă o deosebită importanţă faptul că înşişi informatorii în ale căror graiuri au fost înregistrate cuvintele sau fonetismele ce au constituit obiectul analizelor anterioare fac distincţii cu privire la mărci specifice regiunilor de contact. Sunt semnalate elemente de cultură materială şi fapte lingvistice propriu-zise.

4.3.1. Prezenţa transilvănenilor în zona Dunării determină, în zonele de iernat, mai ales observaţii privind unelte sau obiecte de îmbrăcăminte ale acestora. Astfel, la întrebarea privitoare la „bâtul, lung, cu cârlig la un capăt, cu ajutorul căruia ciobanii prind oile", un informator din Ghimpaţi – Ilfov, după o ezitare, răspunde prin termenul *cârlig*, utilizat şi în centrul Transilvaniei (în Muntenia şi Moldova se numeşte mai ales *caţă*), şi precizează: „are mocanii" (ALR II, s.n., II, h. 395/928). Sunt elocvente comentariile referitoare la un obiect de îmbrăcăminte specific transilvănenilor, pantaloni strânşi pe picior, din dimie: într-o arie *iţari*, informatori din puncte din Muntenia în care au fost semnalate „importuri" lingvistice, ca efecte ale transhumanţei, fac astfel de comentarii: „tata spunea că bunicul purta *iţari* când era flăcău; *numai mocanii* poartă *cioareci*"; „mocanii purtau cioareci; şi cojanii ăştia purtau acum 60 de ani" (pe aceeaşi hartă, pct. 723); „numai cei de la munte poartă" (ALR II, s.n., IV, h. 1176/705, 723, 728); deşi răspunde prin termenul respectiv, un informator din Dobrogea ţine să precizeze: „[cioareci] poartă *numai mocanii ce păzesc oile*" (aceeaşi hartă, pct. 987).

[5] Cu privire la acest aspect general, studii de interes deosebit au publicat B. Cazacu, Teofil Teaha, Magdalena Vulpe ş.a.; pentru o prezentare de sinteză, cf. Dumistrăcel *et alii*, *Ancheta*, p. 44–55 şi 123–142.

Scanned with OKEN Scanner

Observațiile de acest gen, mai puține decât cele ale păstorilor transhumanți, de care ne ocupăm în cele ce urmează, sunt o mărturie a faptului că, într-adevăr, aceştia trăiau într-o relativă izolare şi relațiile lor cu localnicii, în afara celor de schimb, erau restrânse[6].

4.3.2. Pentru transilvănenii stabiliți în sud-estul teritoriului lingvistic dacoromânesc sau în trecere prin această zonă obiectivele de interes sunt mai ales elemente ale reliefului, flora, unelte, dar chiar şi cuvinte din graiurile localnicilor. Prezentăm în continuare comentarii privind astfel de realități din puncte de anchetă citate frecvent anterior atât pentru „exportul", cât şi pentru „importul" de elemente specifice.

Mai întâi, observații ale informatorului din pct. 192 (Voineşti, jud. Covasna): „*Baltă* a văzut la Dunăre" (ALR II, s.n., III, h. 831; în Transilvania, aceeaşi realitate este numită *tău*, iar pentru informatorul citat cânepa se pune la murat în *lac*); numele, mai puțin cunoscut, al unei plante erbacee din familia gramineelor, *năgara*, este *colilie*; termenul, muntenesc, nu este necunoscut în zonele de podiş şi de câmpie ale Transilvaniei, dar în zonele montane s-a notat, consecvent, semnul [∞], marcând faptul că obiectul sau obiceiul la care se referă întrebarea nu există în localitate (acelaşi volum, h. 648; atribuirea originii munteneşti se datorează prezenței, în graiul din Voineşti – Covasna, a numeroase denumiri de plante specifice ariei sud-estice dacoromâneşti, altele decât cele din Transilvania: *sunătoare*, *patlagină*, *izmă* etc.; h. 649, 650, 655).

În pct. 182, o observație comparabilă a fost notată pentru *luntre*: „a văzut pe Dunăre" (ALR II, s.n., III, h. 839; în puncte de anchetă din zona montană s-a notat frecvent semnul [∞]); acelaşi informator comentează astfel termenul *cioc* pentru 'botul luntrii": „a auzit cuvântul la Brăila" (*vol. cit.*, h. 840).

Un comentariu lingvistic propriu-zis a fost înregistrat de la un informator din pct. 130: ca reacție la întrebarea prin care s-a cerut „traducerea" enunțului „am de toate *berechet*" (întrebare directă), în răspunsul subiectului din Poiana Sibiului formularea este preluată ca atare şi „glosată" („am de toate berechet, am de toate destul"), cu precizarea „*berechet* e *vorbă turcească*, din Dobrogea; e cuvânt mai fudul" (ALR II, s.n., V, h. 1358); trimiterea etimologică este exactă şi, pe aceeaşi hartă, *berechet*, termen folosit în Muntenia şi Moldova, apare în sudul Transilvaniei, de exemplu în pct. 172, citat frecvent, de asemenea, pentru prezența, în zona transilvăneană de „export" şi „import", a unor elemente lingvistice semnificative, ca şi în pct. 105, plasat în zona respectivă.

5. Revenind la problema izogloselor „întrerupte" şi a „insulelor" lingvistice derutante pentru interpreți grăbiți (cf. **1**), trebuie să admitem că, într-adevăr, *Harta 1* din text, reprodusă după Sever Pop, şi celelalte hărți tematice, pe care le-am întocmit după rezultatele anchetelor pentru ALR I şi ALR II, prezintă asemenea situații. Dar ele nu pot fi interpretate ca probe ale „nomadismului" românilor şi, în

[6] În legătură cu locul pe care, în județele de la Dunărea de Jos, în secolul al XIX-lea, îl ocupa oieritul, dezvoltat pe baza relațiilor cu păstorii transilvăneni, cf. Donat, *Vie pastorale*, p. 83 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

niciun caz, ale „uniformizării" limbii române prin deplasări de populații, ci reflectă mișcarea pendulatorie a păstorilor transilvăneni între Carpați și câmpiile din bazinul inferior al Dunării. Este doar una din explicațiile ariilor lingvistice fărâmițate de pe teritoriul dacoromânesc (pentru alte grupuri de hărți prezentând situații comparabile trebuie căutate explicațiile ce se impun) și constituie un exercițiu de analiză în ceea ce privește modul cum pot fi interpretate datele oferite de lucrările românești de geografie lingvistică, în corelație cu istoria externă a limbii române. Faptul că această istorie este cu mult diferită de cea a limbilor romanice occidentale nu exclude posibilitatea de a-i urmări datele pe baza atlaselor lingvistice; diferența face mai dificilă, prin comparație, această operație, ce impune o aprofundare a investigației, ținând seama de „amestecul dialectelor" produs de „colonizările interne" din spațiul dacoromânesc, din cursul ultimelor opt secole (cf. Ivănescu, *Istoria*, p. 552).

Indicii pentru un asemenea tip de abordare, ce ne absolvă de suspiciunea că exegeza românească este deficitară prin absența unui minim spirit critic în ceea ce privește utilizarea hărților atlaselor lingvistice ale teritoriului dacoromânesc, există, așadar nu trebuie ignorate.

Câteva exemple. Chiar propagarea, spre exteriorul arcului carpatic, prin mișcări demografice, a unor trăsături specifice graiurilor din Transilvania, pentru care am redactat această sinteză, a mai fost până acum invocată, deși numai punctual. La „mocani" direct, așadar la păstoritul transhumant, se referă Al. Rosetti în legătură cu prezența lui *-u* (final) în aria estică a dacoromânei; în special în Dobrogea, „colonizată în parte de mocani veniți din sudul Ardealului: Brașov, Făgăraș, Sibiu", fenomenul „a putut să fie importat în cursul secolului al XIX-lea" (*Istoria*, p. 645, 649). În alte cazuri, se fac trimiteri cu caracter general la prezența în Vechiul Regat a transilvănenilor. Astfel, D. Macrea a susținut posibilitatea explicării prin „originea ardelenească" a „ariei palatalizante din sudul Olteniei" (*Palatalizarea*, p. 152–153; autorul acorda un rol important și „colonizărilor" propriu-zise, mai ales pentru nordul acestei provincii). În termeni categorici, în legătură cu această prezență, se va exprima însă Gr. Brâncuș: aria compactă cu labiale palatalizate din sudul Olteniei este efectul „infiltrațiilor" din graiurile ardelenești, din care fenomenul s-a extins „printr-un *coridor* de-a lungul Oltului" (*Oltenia*, p. 259–260; subl. n.). La rândul său, V. Frățilă a explicat extensia ariei cu forme sincopate de participiu (cf. *3.1.2.*, [β] [10]) spre nordul Munteniei (pct. 784 din rețeaua ALR II) ca efect „al așezării în zonă a unei populații ardelenești" (*Târnave*, p. 39).

Din altă perspectivă, citățm demersul lui Marius Sala, elev al lui Iorgu Iordan și Al. Rosetti, de interpretare a „Termenilor pentru «unchi» după *Atlasul lingvistic român*" (în SCL, VI, 1955, nr. 1–2, p. 133–155), un studiu exemplar metodologic prin optica abordării, de istorie a limbii din perspectivă romanică, și prin cadrul documentar al exegezei: de la dialectele din sudul Dunării și monumente vechi de limbă română la dicționare etimologice ale limbilor romanice și de la geografia lingvistică romanică (Gerhard Rohlfs, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuch einer romanischen Wortgeographie,* München,

Scanned with OKEN Scanner

Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1954) la erudite studii onomasiologice de referinţă (Ernst Tappolet, *Die romanischen Verwandschaftsnamen mit besonderer Berücksichtigung der französischen und italienischen Mundarten*, Strasbourg, Trübner, 1895). Şi cu aceeaşi acribie a studiat Marius Sala istoria unor cuvinte *Din terminologia păstorească românească:* ***vătui, cârlan, noaten*** (în SCL, VIII, 1957, nr. 1, p. 77–83).

Înainte de a încheia, vrem să reamintim un fapt ce caracterizează preocuparea cercetătorului pentru *calitatea* lucrărilor de geografie lingvistică românească: în 1957, când s-a lansat proiectul *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, Marius Sala (*Proiectul NALR*, p. 93) a propus să fie consultat şi Sever Pop (aflat pe atunci în exil, în Belgia), un specialist de autoritate internaţională în materie, căruia oficialitatea îi refuzase oferta de colaborare pentru continuarea publicării, în ţară sau în străinătate, a volumelor din *Atlasul lingvistic român* I.

Ne simţim onoraţi ca, prin invocarea, în articolul de faţă, a unor chei de lectură pentru interpretarea variaţiei diatopice şi diafazice în răspunsuri de pe hărţile din ALR şi a modelului de interpretare a unui grup tematic de hărţi, oferite de un tânăr (pe atunci) cercetător, să participăm la omagierea academicianului Marius Sala, lingvist a cărui operă marchează semnificativ şi dezvoltarea studiilor dialectologice româneşti din ultimele şase decenii, urându-i viaţă lungă şi noi satisfacţii profesionale.

EXEGEZE

Brâncuş, *Oltenia* = Grigore Brâncuş, *Graiul din Oltenia*, în LR, X, 1962, nr. 3, p. 248–260.

Cancel, *Păstoritul* = Petru Cancel, *Păstoritul la poporul român*, în „Convorbiri literare", XLVII, 1913, nr. 9, p. 851–875.

Constantinescu-Mirceşti, *Păstoritul* = C. Constantinescu-Mirceşti, *Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1976.

Dahmen, *Externe Sprachgeschichte* = Wolfgang Dahmen, *Externe Sprachgeschichte des Rumänischen*, în *Romanische Sprachgeschichte/Histoire linguistique de la Romania. Ein internationales Handbuch zur Geschichte romanischen Sprachen...*, herausgegeben von Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Glessgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard, I. Teilband, Berlin–New York, Walter de Gruyter, 2003, p. 727–745.

Donat, *Vie pastorale* = I. Donat, *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", I, 1973, p. 78–103.

Dumistrăcel, *Nume* = Stelian Dumistrăcel, *Numele traco-dacice de tipul* ***Muca (Μουκα), Moca-(Μοκα-)*** *raportate la cuvintele româneşti de substrat* ***muc[1] – mugure*** *(partea I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", XXV, 1988, nr. 1, p. 391–408.

Dumistrăcel, Hreapcă, *Variaţia diatopică* = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, *Variaţia diatopică a dacoromânei: exegeză românească şi reflectare în lingvistica germană*, în *Spaţiul lingvistic şi literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iaşi, Editura Alfa, 2004, p. 235–263.

Dumistrăcel *et alii*, *Ancheta* = Stelian Dumistrăcel, în colaborare cu Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iaşi, Editura Academiei Române, 1997.

Dunăre, *Viaţa pastorală* = N. Dunăre, *Forme de viaţă pastorală*, în *Ţara Bârsei*, I, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, p. 157–244.

Frăţilă, *Târnave* = Vasile Frăţilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe Valea inferioară a Târnavelor*, Universitatea din Timişoara, 1982.

Scanned with OKEN Scanner

Frâncu, Candrea, *Apuseni* = Teofil Frâncu şi George Candrea, *Românii din Munţii Apuseni (Moţii).* Scriere etnografică cu 10 ilustraţiuni în fotografie, Bucureşti, Tipografia Modernă Gr. Luis, 1888.
Giurescu, *Împrumuturi cumane* = Const. C. Giurescu, *Împrumuturi cumane în limba română: odaie şi cioban*, în SCL, XII, 1961, nr. 2, p. 205–213.
Hreapcă, *Statutul* = Doina Hreapcă, *Statutul lingvistic al sudului Moldovei. Ipoteza unui vechi „dialect carpatic de sud-est"*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XLII–XLIII, 2002–2003, p. 87–102.
Iorga, *Observaţii* = N. Iorga, *Românii şi bulgarii în Dobrogea. Câteva simple observaţii nouă*, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de viaţă românească*, Bucureşti, 1928, p. 259–261.
Ivănescu, *Istoria* = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, îngrijirea ediţiei, indice de autori şi indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iaşi, Editura Junimea, 2000.
Kramer, *Sprachatlanten* = Johannes Kramer, *Sprachatlanten des Rumänischen*, în Winkelmann, *Stand und Perspektiven...*, p. 3–20.
Macrea, *Palatalizarea* = Dimitrie Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*", în DR, IX, 1938, p. 92–160.
Opreanu, *Carpaţii Orientali* = Sabin Opreanu, *Contribuţiuni la transhumanţa din Carpaţii Orientali*, în „Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj", IV, 1928–1929, p. 207–244.
Petrovici, *Introducere* = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român* II. *Introducere;* redactori: Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza; coordonator: I. Mării, Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară, Cluj-Napoca, 1988.
Pop, *Vita pastorale* = Sever Pop, *La vita pastorale riflessa nelle parlate della Romania*, în Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, Editions Duculot, 1966, p. 439–460.
Puşcariu, *Privire generală* = Sextil Puşcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, prefaţă de G. Istrate, note, bibliografie de Ilie Dan, Bucureşti, Editura Minerva, 1976.
Rosetti, *Istoria* = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediţie definitivă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.
Rusu, *Fonologie* = Grigore Rusu, *Structura fonologică a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.
Sala, *Proiectul NALR* = Marius Sala, *Discutarea proiectului* ***Noului Atlas Lingvistic Românesc, pe regiuni (NALR)***, în LR, VII, 1958, nr. 3, p. 92–96.
Sala, *Remarques* = Marius Sala, *Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'„Atlas linguistique roumain"*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, 1957, p. 189–199.
Şandru, *Mocanii* = Dumitru Şandru, *Mocanii în Dobrogea*, Institutul de Istorie din Bucureşti, 1946.
Todoran, *Participiile* = Romulus Todoran, *Participiile scurte* (***văst, vint*** *etc.*), în CL, XXVII, 1984, nr. 1, p. 60–68.
Winkelmann, Otto (ed.), *Stand und Perspektiven der romanischen Sprachgeographie*, Wilhelmsfeld, Egert Verlag, 1993.

ATLASE LINGVISTICE ŞI TEXTE DIALECTALE

ALR I = *Atlasul linguistic român I*, vol. I, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938; vol. II, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1942.
ALR II = *Atlasul linguistic român II*, vol. II, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1940.
ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei, vol. I şi II (1956); vol. III (1961); vol. IV (1965); vol. V (1966); vol. VII (1972).
ALRR–Munt.Dobr. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996.

Scanned with OKEN Scanner

ALRR–Trans. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania,* vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.
NALR–Mold. Bucov. = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova şi Bucovina,* vol. II, Iaşi, Editura Academiei Române, 1997.
NALR–Mold.Bucov. *Date* = *Noul atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina. Date despre localităţi şi informatori,* Bucureşti, Editura Academiei, 1987.
NALR–Olt = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia,* Bucureşti, Editura Academiei, vol. I (1967), vol. II (1970), vol. V (1984).
TD. Olt. = *Texte dialectale Oltenia,* Bucureşti, Editura Academiei, 1967.

DICŢIONARE

Ciorănescu, *Dicţionar* = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române,* ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2001.
DA = [Academia Română], *Dicţionarul limbii române,* I/II, Litera C, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1940; II/I, Literele F–I, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1934.
DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Dicţionarul explicativ al limbii române,* ediţia a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996.
DLR = [Academia Română], *Dicţionarul limbii române* (serie nouă), Bucureşti, Editura Academiei, t. VI, Litera M (1965–1968); VII/2, Litera O (1969); VIII/1–5, Litera P (1972–1984); IX, Litera R (1975); X/1–5 Litera S (1986–1004); XI, Litera Ş (1978); XIII/1–3, Litera V (1997–2005).
Scriban, D. = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme),* ediţiunea întâia, Iaşi, Institutul de Arte Grafice Presa Bună, 1939.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide", Iaşi
steliand@uaic.ro
secretariat_philippide@yahoo.com

Scanned with OKEN Scanner

DIE *CODICĂ ŢIVILĂ* VON 1833 ([3]1862) UND DIE RUMÄNISCHE LEXIKOGRAPHIE UND LEXIKOLOGIE

GERHARD ERNST

Der DA/DLR (und mit ihm MDA) nennt in der Bibliographie der zugrundeliegenden Quellen die *Codica ţivilă sau politicească a Prinţipatului Moldovii,* Ieşi, privileghiata Tipografie a Albinei 1833 und verweist dabei besonders auf die „Tâlcuirea" auf den letzten Seiten des Bandes. Durch das Entgegenkommen eines Mitarbeiters[1] gelangte ich in den Besitz der dritten Auflage dieser *Codică* mit dem Titel *Codicele civilu al Moldaviei*, Ediţiunea III, Iaşi, Tipariul Tribunei Române, 1862, die ebenfalls im Anhang ein zwölfseitiges Glossar enthält: „Tâlcuirea unor ziceri tehnice şi de lege, cuprinse în acest codu". Die beiden Versionen der Gesetzessammlung belegen nicht nur Etappen des Übergangs zu (west-)europäischen Rechtsnormen unter dem Einfluss des *Code Napoléon*[2], sie sind auch ein hervorragendes Zeugnis für den Übergang von einer Rechtsterminologie auf griechisch (und slavisch) geprägter Basis zur entsprechenden lateinisch-romanisch geprägten Terminologie und damit für einen Teilbereich der (Re-)Okzidentalisierung des Rumänischen im 19. Jh. Dies an den Texten selbst darzutun übersteigt nicht nur den zur Verfügung stehenden Raum sondern auch meine juristischen Kenntnisse bzw. Kompetenzen. Ich werde mich deshalb im Folgenden auf die beiden Fassungen der *Tâlcuire* und auf ausgewählte Aspekte beschränken.

1. DIE *TÂLCUIRE* UND DIE LEXIKOGRAPHIE DER RUMÄNISCHEN AKADEMIE

1.1. Obwohl die *Codică* von 1833 unter den Quellen von DA/DLR genannt wird[3], scheint die *Tâlcuire* nur im ersten Teil (DA) herangezogen worden sein; in der neuen Serie (DLR, ab Buchstabe M) taucht sie nicht auf.

---

[1] Was wäre ich ohne die Hilfsbereitschaft lieber Kollegen? Herrn Klaus Hartmann, München, sei herzlich gedankt für die leihweise Überlassung des Textes von 1862. Ebenso herzlicher Dank geht an Teresa Ferro, Udine, die mir aus Iaşi die gescannten Fotos der *Tâlcuire* von 1833 besorgte, sowie an Wolfgang Schweickard, Saarbrücken, der mir das in Regensburg nicht vorhandene DA *(A – L)* zur Verfügung stellte.

[2] In direkterer Weise gilt dies allerdings erst für den *Codul civil*, der 1865 für das vereinte Rumänien geschaffen wurde. Cf. Hamangiu 1907, S. 122, Anm.1: „Codul civil român coprinde 1914 articole, cari mai toate sunt traducere fidelă a dispoziţiunilor din 'Codul Napoléon' din 1807".

[3] Derartige Fachglossare erwiesen sich bereits vorher in ähnlichen Fällen als notwendig. So nennt DA/DLR unter seinen Quellen auch eine *Scară a cuvintelor celor streine şi celor făcute din firea limbii, care cuvinte au cerut neapărat trebuinţa a să metahirisi în alcătuirea pravililor,* în Iaşul Moldaviei, 1815.

Scanned with OKEN Scanner

1.1.1. Ein Vergleich der *Tâlcuire* 1833 mit DA/DLR (und hilfsweise – vor allem für die in DA/DLR noch nicht erschienenen Faszikel – dem hiervon abgeleiteten MDA) ergibt, dass diese in folgenden Fällen (alle aus DA) als Beleg zitiert wird: *amortizație*[4] „Anulare (prin publicație) a unui act pierdut sau furat", *anularisire, aplicație, asignație, asignant, asignatar(iu), asignat, caz* „Întâmplare", *chitanță, chirier* (înv., Variante zu *chiriaș*), *clasificație, comodant, comodatar, comodatum*[5], *compenzație, comun, concurs (de creditori), condiție, consultație, contractuitor* (înv., Variante zu *contractant*), *coposesie* (unter *composesiune*), *coproprietar, legitimație, (masă) cridală.*

1.1.2. Für den DLR sind jedoch aus der *Tălcuire* nachzutragen[6]:

- *mizerabile depozitum* (1833/1862) ≈ „finanzielle Nothilfe bei Naturkatastrophen". Ø DLR s. *mizerabil*, Ø DA s. *depozit.*
- *necheltuitor*: *necheltuitoare lucruri* (1833) „res non fungibiles, sânt acele, ce prin întrebuințarea lor nu se cheltuesc, ci şî păstrează ființa şi forma lor, precum sânt trăsuri, vite, cărți, instrumenturi şi altele". Ø DLR. Vgl. aber T/M: *lucruri cheltuitoare* „res fungibiles", Cod. Calimah 1817.
- *neoficios testament* (1833/1862) „este acela, în carele testatorul nu lasă legitima, adeca legiuita parte[7], cuvenită neapăraților moştenitori, sau când i au dezmoştenit fără legiuite pricini", *neoficios* Ø DLR.
- *peculium* (1833/1862), Eigenvermögen eines Sohnes, sei es von väterlicher Seite *(p. profectițium)*, von mütterlicher Seite *(p. adventițium)*, aufgrund von Militärdienst *(p. castrenze)* oder durch berufliche Tätigkeit *(p. cvazi-castrenze)*. DLR verzeichnet *peculiu* nur im Zusammenhang mit (ausscheidenden) Soldaten, freigelassenen Sklaven und entlassenen Strafgefangenen.
- *prelegatum* „este dania lăsată unui împreună moştenitoriu".
- *prețul afecției* „Liebhaberpreis" Ø DLR s. *preț*, Ø DA s. *afecție.*
- *sprevrâsnic* (1833) „se numeşte acel, ce au împlinit vrâsta de 14 ani, parte bărbătească, şi 12 ani, parte femeiască, păşind aşa păn la vrâsta legiu(i)tă de 25 ani".
- *sprevrâsnicie*(1833) „starea însemnatei vrâste". Vgl. dazu DLR *vârstnic* und *vârstnicie*, regional und veraltet auch *vrâs(t)nic* und *vrâstnicie* „pubertate".
- *subchirier(iu)* (1833), *subchirietor(iu)* (1862): DLR nur *subchiriaș* 1924.

---

[4] Da es sich in diesem Beitrag um keine Textausgabe handelt und Fragen der Graphie hier keine vorrangige Rolle spielen, verwende ich die im DLR übliche Transliteration ins lateinische Alphabet. So entspricht etwa der originale Buchstabe *k* (folgt auf i) einem *c* in meiner Transliteration (und derjenigen der Wörterbücher). Der Eindruck, die *Tâlcuire* von 1833 sei im ersten Teil – fast – nur für die ersten drei Buchstaben des Alphabets herangezogen worden, täuscht deshalb. Am Ende der *Tâlcuire* stehen die mit *f, ş, ju, ce* und *î* anlautenden Wörter.

[5] MDA, obwohl auf DA basierend, verzeichnet *comodatum* als Variante zu *comodat* und gibt für letzteres als Erstbeleg Hamangiu 1897.

[6] Ich verzichte im Folgenden auf die Nennung sämtlicher lautlich-graphischer und morphologischer Varianten. In einigen Grenzfällen könnte allerdings auch die Angabe einer Variante von Nutzen sein. So ist für *reprezentație* die Bedeutung im Erbrecht (1833: Sohn erbt vom Großvater als ‚Repräsentant' des – verstorbenen – Vaters) erst nach längerem Suchen unter *reprezentare* 3 im DLR zu finden.

[7] Man beachte die Erklärung von *legitim* durch *legiuit* innerhalb der Definition, ein weiteres Zeugnis für die Notwendigkeit der Terminologiearbeit um die Mitte des 19. Jhs.

Scanned with OKEN Scanner

- *subamanet* (1833/1862), *subipotecă* (1833/1862), *subnăimală* (1833/1862), *subposesie* und *subposesor* (1833), *subrânduire* (1833/1862) bezeichnen jeweils die hierarchisch untergeordnete Stufe, die Nachrangigkeit von Pfand, Hypothek, Miet-, Pacht-, Besitzverhältnis bzw. nachrangige Erbfolge. DLR verzeichnet nur die unpräfigierten Formen.
- *tutorisit* (1833) „epitropisit", d.h. „Mündel": DLR kennt kein entsprechendes, von *tutor* abgeleites Verb.

In der Mehrzahl dieser Fälle handelt es sich allerdings um unadaptierte Termini der lateinischen Rechtsterminologie sowie um voll analysierbare präfigierte Formen, die evtl. von den Redaktoren des DLR bewusst ausgeschlossen wurden.

1.2. Im Vergleich mit DA/DLR (bzw. MDA) neue Erstdatierungen 1833

Die nur gelegentliche Berücksichtigung der beiden *Tâlcuiri* hat ferner zur Folge, dass sich aus ihnen (insbesondere aus derjenigen von 1833) eine ganze Reihe neuer Erstdatierungen ergibt. Für die Lemmata der folgenden Liste muss 1833 als (neuer) Erstbeleg gelten; das Fehlen in der *Tâlcuire* 1862 wird durch '(Ø1862)' angezeigt. Freilich sind in einigen Fällen weitere Rückdatierungen aufgrund anderer Quellen (insbesondere T/M, dieser oft unter Verweis auf ein Manuskript von Ursu/Ursu[8]) möglich. In der Liste folgt auf das jeweilige Lemma (nötigenfalls mit Definition aus der *Tălcuire* oder mit einer zusammenfassenden deutschen Definition), die Sigle des Wörterbuchs (eventuell mit der dort gegebenen Definition), anschließend die Jahreszahl für den dort gegebenen Erstbeleg. Weitere Angaben folgen nur dann, wenn auf eine spätere oder mir nicht zugängliche Ausgabe verwiesen wird.

- *activă datorie* (1833 nicht lesbar; + 1862) „banii ce are cineva a lua de la altul". DA: *datorii active* „Sume pentru care eşti creditor" ohne Erstbeleg.
- *activă stare*, *pasivă stare*: DA/DLR kennt zwar die Substantive *activ* „positive Seite der Bilanz, einschließlich der Außenstände" und *pasiv* „negative Seite der Bilanz, einschließlich der Schulden", belegt jedoch diese beiden Syntagmen erst ab 1845 (unter *pasiv* s.).
- *bilanţ*: Als Terminus der Buchführung im DA ohne Datierung. Die im MDA gegebene Datierung „Hasdeu (1875)" bezieht sich nach Ausweis des Zitats in DA auf die übertragene Bedeutung. Vgl. aber T/M: 1800.
- *bilaturale* (*tocmele*): Ø DA. MDA: *bilateral* 1937. T/M datiert auf 1868.
- *cualita* (Ø 1862): DA *calitate*, ohne Datierung; MDA *calitate* 1923; T/M: *calitate* 1787.
- *comodatum*: MDA: *comodat* 1897. T/M zitiert hier unsere *Cod. ţiv.* 1833 mit der Form *comodat.*
- *dezmoştenire* (Ø1862): MDA 1844/1859. Das Verb *a dezmoşteni* wird von T/M auf 1703 datiert.
- *dezmoştenit* (Ø 1862): MDA: Heliade, ohne Datierung.
- *depozitar* (Ø1862): MDA 1897. T/M verweist auf die Datierung 1829 bei Ursu/Ursu.

[8] Den Herausgebern der 2. Auflage des Wörterbuchs von Tiktin lag ein Manuskript von N. und D. Ursu vor. Cf. Ursu/Ursu 2004, 5.

Scanned with OKEN Scanner

- *depuitor* (Ø1862): MDA: *depuitor* înv.; *depunător* 1868. T/M verweist auf die Datierung 1833 (= *Cod.ţiv.*?) bei Ursu/Ursu.
- *edictală* (*citaţie*): „este chemarea sau sorocirea cuiva prin publicarea în gazetă…". MDA 1855 mit abweichender Bedeutung „privitor la un edict".
- *citaţie* „Vorladung": DA: *citaţiune* 1897; MDA: *citaţie* Macedonski 1946 (Macedonski 1854 – 1920). T/M 1805 (nach Ursu/Ursu).
- *educaţie* (Ø1862): MDA 1836. T/M 1799 (nach Ursu/Ursu).
- *insulă* (Ø1862): DA 1835. T/M 1793 (in dem nur als Manuskript vorliegenden *Dictionarium trium linguarum* von Anton Predetici).
- (*persoană*) *moralnicească* (1833), *morală* (1862): DLR unter *persoană* „persoană juridică" 1897.
- *prescripţie* (Ø1862) „Pierderea unui drit, prin neîntrebuinţarea sau tăcere în curgerea terminului hotărât de legi". DLR gibt den ersten Beleg für die Bedeutung „Verjährung" aus Bariţiu 1889. Die Datierung des MDA „Negulici 1848" bezieht sich auf die Bedeutung „Vorschrift", wie erst der Vergleich mit DLR zeigt.
- *presumţie*: DLR *prezumţie* mit Erstbeleg der hier vorliegenden juristischen Bedeutung (DLR, Bedeutung 2) in *Dictionnaire roumain-français* 1893–1895 und Hamangiu 1897.
- *proprieta*: DLR zitiert zwar einen Beleg für *proprietate* aus Dosoftei 1682 und verweist auf eine Variante *proprieta*. Die juristische Bedeutung „Besitz; Eigentum" wird jedoch erst mit einem Beleg von 1841 erfasst.
- *punctaţie* „este acel înscris, în care puncturile principalnice a unei tocmele închietoare sânt însumate": DLR: → *punctaţiune* (înv., Transilvania) 1891.
- *restituţie*: DLR 1851 für die hier vorliegende juristische Bedeutung.
- *satisfacţie* (Ø1862) „îndestulire de săvârşit": Der hier gegebenen Bedeutung entspricht im DLR am besten *satisfacţie* (astăzi rar) „faptul de a satisface" mit Verweis auf *satisface* (1) „Complementul indică dorinţe, porniri, necesităţi, exigenţe, norme etc." und einem Erstbeleg von 1851 (Stamati, *Disionaraş*...).
- *solidaritate*: DLR „Caracterul raportului de obligaţii care se leagă între mai mulţi creditori şi un singur debitor sau între mai mulţi debitori şi un singur creditor" 1897. Die vom MDA gegebene Datierung Iordache Golescu ca. 1832 dürfte hierfür kaum zutreffen. Ohne Beleg aus dem Text (wie im MDA üblich) ist dies allerdings nicht nachprüfbar.
- *superarbitru*: DLR Ghica ^{3}1879.
- *trădare* (Ø1862) „Übergabe zum Besitz oder zur Verwahrung": DLR (înv., rar) 1844.
- *trată*: DLR 1851 (Stamati, *Disionaraş*…).
- *unilatural* (*act*): MDA: *unilaturalitate* → *unilateralitate*; *unilaturar* → *unilateral*, mit Erstbeleg in einer Ausgabe der gesammelten *Critice* von Maiorescu 1892/93 (Titu Maiorescu 1867 – 1892).
- *uzucapie* (Ø1862): MDA înv., → *uzucapiune* 1851.
- *faliment*: MDA 1839 (jedoch T/M nach Ursu/Ursu: 1826).
- *falitul*: DLR ohne Datierung und Beleg; MDA: Macedonski, *Poezii*, Ausgabe von 1939 (Alexandru Macedonski 1854 – 1920).

Scanned with OKEN Scanner

- *fiduțiar(iu)* (Ø1862): DLR: *fiduciar* ohne Datierung und Beleg; MDA *Contemporanul* 1948; ob dieser Beleg für die juristische Bedeutung „De încredere" bzw. „Persoană însărcinată cu un fideicomis..." gilt, ist ungewiss und bedarf der Nachprüfung am Text der angegebenen Quelle.
- *firmă*: MDA verzeichnet als Erstbeleg einen Text von A.I. Odobescu (Ausgabe von 1887). Dabei handelt es sich nach Ausweis des DA jedoch bereits um eine übertragene Bedeutung („firma regimului constituțional"). Der in der *Tâlcuire* gegebenen Bedeutung „se numeşte la neguțitori iscălitura, subt care o tovărăşie poartă negoțul său" entspricht besser das – spätere – Zitat in DA aus N. Iorga 1906. T/M datiert mit Ursu/Ursu auf 1812.
- *cesie*: DA 1897. T/M 1833 (= diese *Cod. țiv.?*) nach Ursu/Ursu.
- *juridic* (Ø1862) „însemnează acea, ce priveşte către drit"; DA 1844. T/M 1805 (nach Ursu/Ursu).
- *îndrituitul*: DA: „îndreptățit, autorizat" 1866.
- *înlegiuitul*: DA → *a legiui*; MDA: verweist unter *înlegiui* auf DA, manuscris, ohne weitere Angaben.
- *înfiitoriu*: DA verzeichnet unter *înfia* die veraltete Form *înfii* und als Ableitung hierzu *înfiitor* „care adoptă un copil" 1897.
- *înfiitul*: MDA: *înfiit* → *înfiat* mit Verweis auf „DA manuscris". Im DA *înfiat/înfiit* „luat de suflet, adoptat", ohne Beleg. T/M belegt *a înfia* „adoptieren" aus dem Cod. Calimah 1817.
- *înzădărnicesc* „fac să fie un lucru înzădar" (Ø1862): MDA verweist auf DA; dort findet sich jedoch lediglich ein Verweis auf *zadarnie*. DLR (unter *a zădărnici*) gibt für die hier vorliegende Bedeutung „a face să nu se realizeze" als Erstbeleg Asachi (1788 – 1869) in der Ausgabe der *Scrieri literare* von 1957 (ohne Textzitat).

In einigen Fällen stellt der Beleg aus der *Tâlcuire* von 1833 zwar keine Rückdatierung dar, er bekräftigt aber die Einführung des betreffenden Wortes in etwa dieser Zeit:

- *rețiproc* (Ø1862): DLR → *reciproc* Sibineanu 1833, *Albina rom.* 1834; *rețiproc*, înv. als Variante.
- *semestru* (Ø1862): DLR *Curierul românesc* 1832.
- *testamentar(iu)* (Ø1862): DLR Golescu 1832, Asachi 1842. Vgl. jedoch T/M: *testamentar* 1823.

2. ZUM MDA

Bei der Arbeit mit den lexikographischen Werken der Rumänischen Akademie zeigt sich, dass der – unter anderen Aspekten und für ein breiteres Publikum nützliche – MDA auf Fragen der historischen Lexikologie nur in sehr eingeschränktem Maß Informationen zu geben vermag, auch dort, wo er die noch bestehenden Lücken in der Publikation von DA und DLR ausfüllen könnte. Zwei Punkte sind hervorzuheben: Die Beschränkung auf die Angabe der Quelle unter

Scanned with OKEN Scanner

Verzicht auf das jeweilige Zitat lässt im Unklaren, für welche der darauf folgenden Bedeutungen diese Quellenangabe zu gelten hat. So gibt MDA als Quelle des Erstbelegs von *concurs* Briefe Ion Ghicas an V. Alecsandri an (Ausgabe von 1879). Es folgen die verschiedenen Bedeutungen in der Reihenfolge: „(sportlicher) Wettkampf", „Prüfung mit Wettbewerbscharakter", „Beitrag" [...] „Konkurs". Aus DA ergibt sich jedoch, dass das Zitat aus Ghica sich auf die Bedeutung „Beitrag (z.B. zu einem literarischen Werk)" bezieht, während für die Bedeutung „Konkurs" unsere *Tâlcuire* von 1833 zitiert wird. Der Leser wird so im MDA hinsichtlich Erstdatierung der Wortform und Zuordnung von Beleg und Bedeutung gänzlich in die Irre geführt. Ähnliche Probleme entstehen für *bilanț*, *prescripție*, *solidaritate*, *fiduciar* (s.o.). Schwierigkeiten bereitet ferner die Tatsache, dass die Quellenangaben sich öfters nicht auf die Erstausgabe beziehen; dem Benützer bleibt so (gelegentlich auch in DLR) die Mühe der Datierung überlassen (s.o. zu *unilateral*, *falitul*, *firmă*, *superarbitru*, (*în*)*zădărnici*).

3. 1833 vs 1862

3. 1. Inventar der *Tâlcuire*

Die Version der *Tâlcuire* von 1862 bietet gegenüber 1833 keine Neueinträge. Sie ist im Wesentlichen durch Reduktion der Liste von 1833 zustande gekommen. So fehlen allein für die Buchstaben A und B die folgenden Einträge von 1833: *anularisire, aplicație, autor, arbitrium, arbitrală* (*hotărâre*), *asignație, asignant, asignatar*(*iu*), *asignat*, *bezmenar*(*iu*), *bezmenire*. Dennoch ist die spätere *Tâlcuire* nicht ohne Interesse, erlaubt sie doch für den Zeitraum zwischen 1833 und 1862 – bei prinzipiell weitgehender Identität im Wortlaut des Textes – Beobachtungen zu Veränderungen in Graphie und Morphologie, auf die im Rahmen dieser lexikologischen Studie nur am Rande eingegangen werden soll.

3.2. Graphischer Wandel

Gegenüber der Version von 1833 bewegt sich diejenige von 1862 latinisierend in Richtung auf ein *alfabet de tranziție*, sowohl hinsichtlich der graphischen Gestaltung der Lettern als auch hinsichtlich der Buchstabentypen. Hierfür, ohne Systematik, nur einige Beispiele:

1833 ε, c, T, П → 1862 e, s, t, p: пєсТε → peste; и, Λ, N → i, л, n: виЛаNЦu → віланцu; ρ, ъ → r, ea: пuТєръ → puterea. Unterschiedliche Aussprache könnte in Frage kommen für die Fälle von ц → ч: спєциаΛ → спечіеал.

3.3. Aspekte der Wortbildung

Die grammatische und lexikalische Morphologie (insbesondere Verbmorphologie und Suffigierung) zeigt in diesem Zeitraum eine zunehmende Fixierung unter Ablehnung gräzisierender und slavisierender Elemente. So enthält die Version von 1833 im Gegensatz zu derjenigen von 1862 eine gewisse Menge von Verben auf – *isi*(*re*): *anularisire*, *depozitarisire*, *legatarisi*, *teslimarisire* (als Glossierung zu *trădare*), *tutorisit*. Bemerkenswert ist der Wechsel der

Scanned with OKEN Scanner

Konjugationsklasse im Fall von *ceduesc* 1833, *cedez(u)*. 1862. Das Adjektivsuffix *-nic* mit der Erweiterung *-(nic)esc* (1833) entfällt 1862: *cambie (ne)formalnică/ (ne)formală*; *moralnicească persoană/morală persoană*; *drit realnic/drit real*; dazu 1833 (Ø1862) *personalnic* mit der Ableitung *personalnicie*, *sprevrâsnic* und *-nicie*. Ferner sind erwähnenswert *manuscript* 1833 (Latinismus oder aus dem Deutschen?), die Italianismen *nulita*, *cualita*, *proprieta* (alle nur 1833).

4. JURISTISCHER WORTSCHATZ 1833/1862 IN DER RUMÄNISCHEN SPRACHGESCHICHTE

4. 1. 1833: Blick zurück

Unter den Definitionen der beiden *Tălcuiri* überwiegen diejenigen nach *genus proximum* und *differentia specifica*. So etwa: *manuscript* „carte scrisă cu mâna". Oder etwas ausführlicher: *monedă* „este o bucată de metal tipărită, ce să întrebuinţază ca un de obştie mijloc a schimbului". Besonders charakteristisch, insbesondere für die *Tâlcuire* von 1833, ist jedoch die Synonymendefinition eines lateinisch-romanischen Explicandums moderner Prägung durch einen – zur Zeit der Drucklegung noch geläufigen – Terminus slavischer oder griechischer oder auch erbwörtlich lateinischer Herkunft, zeigt sie doch die Tendenz – nicht nur – des juristischen Fachwortschatzes zur Europäisierung: *insulă* „ostrov", *cambia* „vecsel"[9], *cazu* „întâmplare", *compenzaţie* adecă „răfuială", *liţitaţie*, adecă „mezat", *proprieta* „veşnică stăpânire", *public* „de obştie", *publicaţia* „de obştie înştiinţare", *termin* „cadé, soroc", *tutor* „epitrop", *tutorisit* „epitropisit", *trădare* „teslimarisire". In einem einzigen Fall wird ausdrücklich ein veraltetes Wort erklärt: *şerbire* „cuvânt vechiu, ce să află în cărţi româneşti a veacurilor de mai mult [...]"; *şerbul* und *şerbă* werden anschließend durch die Synomyme *rob* und *roabă* definiert. Etwas anders sind wohl die in Klammern auf das Lemma folgenden meist lateinischen, manchmal griechischen Synonyme zu interpretieren[10]. Sie scheinen eher auf eine speziellere unter Juristen verwendete Terminologie zu verweisen: *dezmoştenirea* (exhaeredatio, apoklirosis), *cheltuitoare lucruri* (res fungibiles, fongibles[11]), *prescripţia* (paragrafia), *preţul afecţiei* (pretium affectionis), *prinţipia* (acsioma), *solidaritate* (in solidum), *testament* (diată), *uzucapie* (usucapio), *împutarea dritului* (imputatio iuris). Bemerkenswert sind auch einige Neologismen, zu deren Erklärung Lehnübersetzungen (deutscher Prägung oder nach der Etymologie lateinisch-romanischen Wortmaterials) herangezogen werden: *ecsţepţie* „în întelesul gramatical, este o deosebire sau luare afară dela obştească regulă [...]"; *înfluenţie* „[...] înruirea sau încurgerea"; *realnic* (*realu* 1862) „lipit de lucru" (nach lat. RE-ALIS).

[9] Hier wird ausnahmsweise ein italianisierender Neologismus durch einen Terminus deutscher Herkunft erklärt.

[10] Für lateinische Wörter wird dabei ausnahmslos das lateinische Alphabet verwendet.

[11] Hier ausnahmsweise ein französisches Synonym.

Scanned with OKEN Scanner

4.2. 1833/1862: Blick nach vorn

Es versteht sich, dass einige der in der *tălcuire* als erklärungsbedürftig angesehenen Termini (nicht alle waren Neologismen, einige sind Jahrzehnte vorher belegt; ihre Glossierung bezeugt aber einen geringen Bekanntheitsgrad im intendierten Leserkreis[12]) seit 1833 bzw. 1862 wieder aus der rumänischen Sprache verschwunden sind oder jedenfalls in Wörterbüchern der Allgemeinsprache (DEX) oder der Fachsprachen von Recht und Wirtschaft (*Societăţile comerciale* 1991; Pitulescu et al. 1997) nicht auftauchen: *lucruri cheltuitoare* „acele, ce prin întrebuinţarea lor se cheltuiesc, precum sânt: bani, grâu, vin, păpuşoi şi altele"/*necheltuitoare*, (*masă*) *cridală* „averea unui falit, ce are a să împărţi între creditorii lui", *solarium* „acea, ce pe tot anul dă, sau plăteşte proprietariul folosirilor pentru întrebuinţarea deasupra feţei pământului străin" etc. Dabei spielt der Wandel der Rechtsanschauungen, der Rechtsnormen, des Wirtschaftssystems eine Rolle, vielleicht sogar die Hauptrolle, Aspekte, die aus den oben genannten Gründen außerhalb meiner Betrachtung liegen müssen. Die meisten der hier glossierten Termini wurden jedoch – wenn wir von formalen Änderungen wie etwa unterschiedlicher Suffigierung und von evtl. kleineren semantischen Nuancen absehen – bis heute in den Fachsprachen von Recht und Wirtschaft beibehalten. Darüber hinaus haben manche weitere Bedeutungen in anderen Fachsprachen oder in der allgemeinen Sprache gewonnen: *arbitru*, *bilanţ*, *expert*, *monedă*, *special* etc. Interessanterweise stellt gelegentlich derjenige Terminus, der 1833/1862 zur Glossierung eines neologischen Terminus diente, in einem neueren Wörterbuch der Wirtschaftssprache (*Societăţile comerciale* 1991) umgekehrt das – veraltende/veraltete – Explicandum dar: 1833 *liţitaţie* adecă *mezat*; 1991 *mezat* „liţitaţie"; 1833 *termin* „cadé, soroc"; 1991: *soroc* „termen fixat dainte".

5. Es hat sich gezeigt, dass das Glossar der *Codică ţivilă sau politicească a Prinţipatului Moldovii* von 1833 – zusammen mit der Version von 1862 – nicht nur eine Reihe von Ergänzungen im Detail zu den Wörterbüchern der Rumänischen Akademie bietet. Es lassen sich darüber hinaus an ihm exemplarisch einige Aspekte der (Re-)Okzidentalisierung des Rumänischen aufzeigen, Aspekte, die bis heute die Charakteristik des rumänischen Wortschatzes wesentlich mitbestimmen.

VERZEICHNIS DER VERWENDETEN LITERATUR

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, 2 Bände, *A – lojniţă*, Bukarest, 1913–1949.
DLR = Academia Republicii Populare Române/Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, *M–Z*, Bucureşti, 1965 ff.

[12] Dabei spielen selbstverständlich die Aufnahmekriterien eines Wörterbuchs eine Rolle. Man kann sich fragen, ob tatsächlich die Aufnahme in ein Fachwörterbuch die Erklärungsbedürftigkeit und damit geringe Bekanntheit eines Wortes belegt, wenn etwa *Societăţile comerciale* 1991 meint, ein Allerweltswort wie *ieftin* in seiner Allerweltsbedeutung erklären zu müssen („cu preţ (relativ) scăzut; care costă puţin").

Scanned with OKEN Scanner

Hamangiu 1907 = Constantin Hamangiu, *Codul general al României*, Bd. 1: *Legi uzuale*, Bucureşti.
MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Micul dicţionar academic*, 4 Bände, Bukarest, 2001–2003.
Pitulescu *et al.*, 1997 = Ion Pitulescu *et al.*, *Dicţionar de termeni juridici uzuali explicativ-practic*, Bucureşti.
.*. *Societăţile comerciale, Legile comerciale în economia de piaţă. Dicţionar comercial*, Timişoara, 1991.
T/M = Hariton Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, 3 Bände, Wiesbaden, 1985–1989.
Ursu/Ursu 2004 = Nicolae A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. I. Studiu lingvistic şi de istorie culturală*, Iaşi, 2004.

Philosophische Fakultät IV
Sprach- und Literaturwissenschaften
Universität Regensburg
gerhard.ernst@sprachlit.uni-regensburg.de

Scanned with OKEN Scanner

HON(N)I SOIT QUI MAL Y PENSE
SAU DESPRE EDITAREA NEOLOGISMELOR ROMANICE

I. FUNERIU

„Blestemat fie omul care, în viitoarele ediţii ale operelor mele,
va schimba ceva cu bună ştiinţă, o frază sau numai un cuvânt,
o silabă, o literă, un semn de punctuaţie!".

(Arthur Schopenhauer, *Dispoziţie testamentară*)

Editându-l pe François Villon, Clément Marot notează, în prefaţa-i din 1533: „Între toate cărţile bune tipărite în limba franceză nu se vede niciuna atât de greşită şi de cumplit stricată cum e aceea a lui Villon; şi mă minunez (mai ales că e cel mai bun poet parizian din câţi se află) cum tipăritorii din Paris şi copiii oraşului n-au avut mai multă băgare de seamă faţă de ea. Eu nu sunt (desigur) prin nimic asemenea lui; dar, din dragoste pentru măiestria lui deosebită şi ca răsplată pentru ceea ce am putut învăţa de la el citindu-i *Operele,* le-am făcut acestora ceea ce aş dori să li se facă alor mele, dacă le-ar lovi neajunsuri asemănătoare. Atâta încurcală am găsit în aşezarea cupletelor şi a versurilor, în măsură, în grai, în rimă şi în înţeles, încât nu ştiu de ce trebuie să-mi fie milă mai mult: de opera atât de crunt stricată sau de nepriceperea celor care le-au tipărit. [...] Şi dacă întâmplător cineva va spune că totul nu e cârpit precum trebuia, îi răspund de pe acum că dacă el ar fi fost atât de pocit în făptura sa pe cât de stâlcit l-am găsit eu pe Villon în operele sale, nu s-ar găsi chirurg priceput ca să-l dreagă fără ca să-i rămâie urme"[1].

Nu scuzăm pe nimeni, însă trebuie să recunoaştem că uneori textele întind capcane nebănuite şi subtile nu numai editorilor, dar şi cititorilor de tot felul, de multe ori mai cu seamă filologilor cu spirit critic acut, câtă vreme aceştia sunt predispuşi să vadă erori şi acolo unde nu sunt. Când am citit prima oară această prefaţă eram convins că în traducerea textului lui Clément Marot s-a strecurat o greşeală de transcriere (*copiii oraşului* în loc de aparent corectul *copiştii oraşului*), întrucât nu vedeam nici o legătură logică, exprimată sintactic printr-un raport copulativ, între „*tipăritorii* Parisului" şi „*copiii* oraşului". Şi totuşi, verificând textul în mai multe ediţii franceze, am găsit clar: „les imprimeurs de Paris et *les enfants* [s.n.] de la ville"[2], încât chirurgicala emendare la care am putea fi

[1] V. prefaţa *Către cititori,* în volumul François Villon, *Poezii.* Opere complete ale magistrului François Villon tălmăcite, prezentate şi adnotate de Neculai Chirica, Bucureşti, Editura Minerva, 1983, p. 1 ş. u.

[2] V., între altele, François Villon, *Poésies complètes,* édition présentée, établie et annotée par Pierre Michel, *Préfaces* de Clément Marot et de Théophile Gautier, Paris, Librairie Générale Française, 1972, p. v.

Scanned with OKEN Scanner

predispuşi să recurgem mizând pe logică s-ar dovedi a fi nici mai mult nici mai puţin decât un lifting ratat.

Odată, discutând la un seminar despre acurateţea actului editorial în transcrierea împrumuturilor neolatine, a venit vorba despre expansiunea romanităţii în spaţiul european şi despre gloria de altădată a francezei; am găsit ocazia nimerită să aduc în dezbatere celebrul THE MOST NOBLE ORDER OF THE GARTER – *Ordinul Jartierei,* cum e cunoscut în româneşte. Înalta distincţie a fost instituită de regele englez Eduard al III-lea în urma unei nefericite întâmplări petrecute la un bal, când „la très belle comtesse de Salisbury avait perdu sa jarretière en dansant… et le roi la ramasse"[3]. Şi atunci am reprodus pe tablă, *ad litteram,* deviza înaltei distincţii:

HONI SOIT QUI MAL Y PENSE.

Exploatând pedagogic un mic suspans, am lăsat câteva clipe fără alte comentarii textul pe tablă şi am aşteptat reacţia studenţilor; spre bucuria mea, aceasta a venit prompt. Un francofon (şi francofil pesemne: „mai sunt încă roze, mai sunt") mi-a atras imediat atenţia că *honni* se scrie cu doi *n.* Era exact ceea ce am aşteptat, fiindcă observaţia lui mi-a dat posibilitatea să glosez în continuare pe tema oscilaţiilor ortografice şi în cazul marilor culturi europene, neuitând să remarc că acestea se petreceau, totuşi, în Evul Mediu. Am precizat imediat că la curtea regelui Eduard al III-lea al Angliei se vorbea franţuzeşte (dar nu precum frangleza, azi, la Paris) şi că atunci, la 1348, când s-a instituit acest Ordin, se scria *honi,* nu *honni,* aşa cum prea bine se poate vedea emblema înaltei distincţii, inscripţionată cu litere de aur pe o jartieră bleu, în imaginea de mai jos!

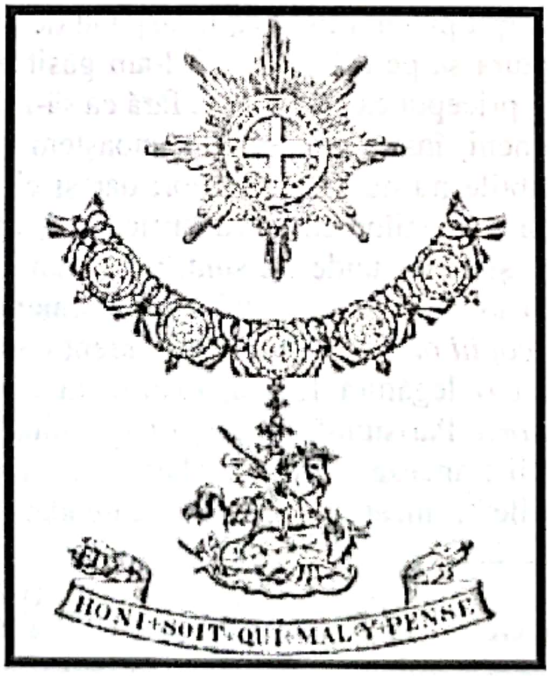

[3] Cf. Henriette Walter, *Honni soit qui mal y pense. L'incroyable histoire d'amour entre le français et l'anglais,* Paris, Éditions Robert Laffont, 2001, p. 172.

Scanned with OKEN Scanner

Acest text – memorabil prin notorietatea lui – vorbeşte de la sine despre cât de delicat poate fi actul editorial şi câte riscuri ascunde el şi, mai ales, despre cum trebuie să ne ferim de filantropia editorilor fără experienţă care vor să te protejeze corectându-te atunci când ai mai puţină nevoie de aşa ceva[4]. Am citat apoi cuvintele ironice ale lui Arghezi, victimă a unor intervenţii nepotrivite în textul său, spuse la mare năduf: „Un corector mărginit preţuieşte mai mult pentru literatură decât un corector foarte deştept şi raţional".

Nu de puţine ori, am scris despre riscul la care se expune textologul când îndreaptă erori minime, uzând în acest scop de un impresionant arsenal filologic, arsenal care apare în ochii cititorilor disproporţionat în raport cu deriziunea greşelii corectate. „Foloseşti artilerie grea pentru vânat muşte" îmi scria cândva, cu maliţie nedisimulată, un confrate iritat de desfăşurarea de forţe la care am recurs pentru a îndrepta o eroare de transcriere dintr-o poezie. „Atât numai că musca-i în lapte şi nu ştiu dacă mai ai poftă să-l bei" i-am replicat, oarecum disperat, constatând că gândul lui s-a oprit la meschinăria aparentă a erorii şi nu s-a dus mai departe cu imaginaţia la consecinţele antrenate de perpetuarea ei. Remarca sa m-a inhibat totuşi pentru o lungă vreme, căci nu ştiu alţii cum sunt, dar eu, ca autor, nu pot rămâne indiferent la reacţiile cititorilor, mai ales când aceştia sunt filologi cu reputaţie, precum amicul. M-a dezinhibat pentru totdeauna nimeni altul decât Perpessicius. Răsfoind marea ediţie Eminescu, dau peste un text extraordinar, de care uitasem. În notele de la varianta definitivă a poeziei *La Heliade,* impecabilul editor comentează copios o aparent minoră eroare de transcriere din *Familia* lui Iosif Vulcan (nu: ***o** ghirlandă,* ci: ***à** ghirlandă*!), eroare menţinută apoi în toate ediţiile care au urmat până la 1939. Citez fragmentar din superbul său comentariu:

„Oda lui Eminescu este însă un act de spontană cinstire, pe care polemicele nu-l puteau influenţa, cum nu i-au influenţat consecvenţa atitudinii lui faţă de meritele bătrânului, chiar atunci când, ici şi colo, s-ar putea releva anume rezerve. Textele ce se vor citi, puţin mai departe, vor prezinta graficul acestei atitudini scoţând, chiar peste contradicţii şi renegări aparente, şi mai bine în relief linia conducătoare a admiraţiei lui Eminescu.

Este însă în oda de la 1867 un amănunt, neimportant la prima vedere, dar care ni se pare totuşi capital şi de o certă şi subtilă atenţie. Versul 10 al poeziei, aşa cum a apărut în „Familia", suna: *Plăcută-i o ghirlandă, sublimă însă este* şi astfel a apărut în toate ediţiile, de după aceea. În còpia, ce reproducem mai jos, din SMS-ul *Marta* versul se prezintă în forma: *Plăcută-i à ghirlandă – sublimă însă este*. Să se citească strofa în lumina acestei rectificări şi se va vedea că numai astfel are înţeles. Nu e vorba numai de opoziţia, de adversitatea cuprinsă în v. 10, ci şi de

---

[4] Aceeaşi formulă, exploatată ludic de Şerban Foarţă, într-o poezie oarecum de circumstanţă, ar suferi capital în cazul unei iarăşi inoportune intervenţii textologice, altfel pline de bunăvoinţă; s-ar pierde, cu alte cuvinte, tocmai „anâftima ălui de rău pansează":

„... departe de spitalele-sicrie
pe-a căror firmă s-ar cădea să scrie
regeşte:
HONNI SOIT QUI MAL Y PANSE (sic)".
(*Sonet,* în vol. *Opera somnia,* Iaşi, Polirom, 2000, p. 310.)

Scanned with OKEN Scanner

succesiunea logică a celor 3 versuri şi jumătate (v. 7–10). Demonstrativul acesta – *à* – era o subtilitate, pe care „Familia" n-avea cum să o respecte, iar Eminescu n-avea să ceară a se rectifica, în urmă, cum n-a intervenit niciodată, faţă cu erori de tipar cu mult mai mari. În còpia SMS-ului *Marta,* Eminescu a restituit versiunea originară.

Căci în forma aceasta, originară, versul cuprindea nu numai o certă subtilitate morfologică dar şi atenţia, tot pe atât de subtilă, despre care vorbeam mai sus. În folosirea ei, Eliade trebuia să recunoască încă un omagiu, de amănunt de sigur, dar cu atât mai mişcător, din partea admiratorului său"[5].

Care este subtilitatea filologico-stilistică ne explică, doar câteva rânduri mai jos, tot Perpessicius, observând că Eminescu reia, în semn de elogiu, formula predecesorului (*à* pentru *acea*) din versul: *Peste currând cu dânşii trăi-voi à viaţă* [6].

Nimic nu ne mai împiedică acum, în urma lecturii acestui fin comentariu, să lăsăm frâu liber imaginaţiei şi să ne închipuim o triplă suferinţă. Una a lui Heliade căruia „«Astfel de bucurii îi plăceau, căci era foarte simţitor la laude», cum scrie G. Bogdan-Duică în a sa *Istorie a literaturii române*"[7], alta a lui Eminescu însuşi, căci „eroarea de tipar din «Familia» va fi îndurerat, sincer, pe autorul omagiului"[8], şi, nu în ultimul rând, a cititorului actual, căruia îi scapă rafinamentul textologic, dacă lectura lui nu urmează o ediţie foarte scrupulos alcătuită.

Adaug, cu părere de rău desigur, că observaţia lui Perpessicius a fost ignorată de eminescologi (excepţie: G. I. Tohăneanu[9]) şi chiar de lexicografi, câtă vreme nici măcar *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*[10] nu înregistrează valoarea deictică a lui *a.*

Cu totul de acord că e plictisitor să insişti asupra unei evidenţe. Nu-i până la urmă de prisos, am văzut mai înainte, de aceea repet cu intenţii profilactice: scopul suprem al editorului este să ne livreze un text cât mai aproape de dorinţa poetului, iar pentru aceasta niciun efort nu trebuie ocolit, chiar când e vorba de amănunte. Nu trebuie să uităm că în poezie reflexivitatea (conotaţia) e mai importantă decât tranzitivitatea (denotaţia), ceea ce înseamnă că orice detaliu devine semnificativ,

---

[5] M. Eminescu, *Opere,* I, ediţie îngrijită de Perpessicius, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol al II-lea", 1938, p. 257.

[6] Sarabanda neglijenţelor e infinită. Perpessicius, a cărui scrupulozitate textologică nu obosim s-o admirăm, căci el împinge investigaţiile întotdeauna până la capăt, ne atrage atenţia asupra faptului că această eroare (*o* pentru *à*) se constată până şi în reproducerile din opera lui Ion Heliade-Rădulescu, citând, la subsol, ediţia din 1939 (Craiova) alcătuită şi comentată de George Baiculescu! (*ibidem,* p. 258).

[7] *Ibidem,* p. 257.

[8] *Ibidem,* p. 258.

[9] V. capitolul *Citatul omagial,* din volumul *Eminesciene,* Timişoara, Editura Facla, 1989, p. 11 şi urm.

[10] Editura Academiei, 1968, s.v., unde sunt marcate următoarele valori morfologice ale lui *a*: *interjecţie, prepoziţie, articol genitival, parte componentă a unor locuţiuni,* nu însă şi valenţa-i demonstrativă *(aceasta).* Superficialitatea nu se opreşte însă aici. Deşi autorii ne asigură în prefaţă că lucrarea lexicografică „urmăreşte să înregistreze [...] *întregul material de limbă existent în poeziile publicate în timpul vieţii poetului* [s.n.]", consultând dicţionarul constaţi cu surprindere că acest *à* deictic nu este nici măcar înregistrat de inventarul primului articol din dicţionar, în pofida faptului că ediţia după care s-au făcut citările este cea a lui... Perpessicius!

Scanned with OKEN Scanner

chestiune demonstrată atât de convingător prin exemplul lui Perpessicius de mai înainte. Este însă mult mai simplu pentru amatorii de glorie ieftină, dar remunerată consistent, să se ascundă confortabil în dosul formulei: „am reprodus ms. nr. ...” sau: „textul urmează ediția princeps...” ori, mai viclean, să-şi ascundă sursele pentru a scăpa de orice control (eşti corectat după o sursă, zici că ai urmat alta ş.a.m.d.). Am să vin cu câteva mostre, mai recente, pentru a se vedea cât de superficial au putut fi tratate împrumuturile romanice în editarea textului poetic. Atrag atenția că toate imperfecțiunile sunt minime, dar cu consecințe hermeneutice majore, mergând de la trădarea spiritului poetic până la vulgarizarea acestuia.

Reproduc un vers macedonskian, aşa cum îl găsim tipărit în ediția princeps (*Prima-verba*) din 1872:

Ér décă câte-odată a mea Lyră suspină

şi apoi aşa cum îl găsim şi în ediția Marino[11] din 1966:

Iar dacă câteodată a mea liră suspină

şi în ediția Coloşenco[12] din 2004:

Iar deacă câteodată a mea liră suspină.

La o privire fugară, totul pare a fi corect reprodus, iar adaptarea ortografiei firească. La o examinare în spirit filologic însă, lucrurile sunt departe de a sta astfel. Ce ignoră pur şi simplu ambii editori?

1. La 1872, Macedonski face concesii serioase etimologismului italienizant al lui Eliade; dacă în italiană instrumentul muzical e *lyra*, în franceză *lyre* şi în latină *lyra,* iar poetul nostru găseşte cu cale să-l redea cu acel *y* (*i* grec) – care trimite gândul la aezii vechii Elade –, atunci cuvântul *trebuie reprodus aidoma*, chiar într-o ediție contemporană, aceasta cu atât mai mult cu cât termenul este unul central al poeziei, un fel de subiect... liric, şi e învestit cu valoare simbolică[13]. De altfel, concepția etimologizantă a poetului e evidențiată expres şi comentată subtil de Tudor Vianu[14].

2. Un important amănunt biografic nu trebuie neglijat aici. Poezia e scrisă în 1870, la Viena, când adolescentul Macedonski se afla la întâia călătorie în afara țării; un poet cu acută sensibilitate ca el, aflat la vârsta maximei receptivități, va fi fost puternic impresionat de tradiția latinistă, la mare cinste în capitala austriacă (inscripțiile latineşti sunt peste tot prezente şi azi), încât grafia *Lyră* trimite astfel la o întreagă cultură europeană, căci nu numai în lumea romanică, ci şi în cea germanică *y*-ul e conservat (germ. *Lyra*, engl. *lyre*).

---

[11] Alexandru Macedonski, *Opere*, I ş. u., Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966 ş. u.

[12] Alexandru Macedonski, *Opere,* I–II, Bucureşti, Editura Fundației Naționale pentru Artă şi Literatură, Univers Enciclopedic, 2004.

[13] Dacă edităm *Bacchus* şi *Apollon* (nu *Bacus* şi *Apolo*!), aşa cum recomandă Adrian Marino, motivând grafia prin parnasianismul macedonskian, atunci *Lyra* va urma aceeaşi regulă grafică. V. *Notă asupra ediției*, în *Opere,* I, 1966, p. 284.

[14] „De fapt, motivul psihologic suveran, mărturisit uneori de Macedonski, era că prin etimologism, literatura devine o îndeletnicire capabilă să țină departe de ea autorii inculți şi masele ignare. Prin sistemul etimologismului socotea Macedonski că literatura poate rămâne ceea ce ea n-ar trebui niciodată să înceteze a fi: o formă de manifestare a aristocrației spiritului”. (V. prefața la Alexandru Macedonski, *Opere,* I, *Poezii.* Ediție critică cu studii introductive, note şi variante de Tudor Vianu, Bucureşti, Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II”, 1939, p. XIII.)

Scanned with OKEN Scanner

3. Valența simbolică presupune, în poetica macedonskiană, majusculizarea[15]; dacă poetul îl scrie *Lyră,* nu văd de ce nu i-am respecta dorința într-o ediție contemporană. Cf. și alte neologisme romanice majusculizate: *Filomela* (nu însă tc. *biulbiul), Signora, Amor, Castelul,* iar în anumite cazuri și *Angel* etc.

... Și ar mai fi ceva, o chestiune de principiu: editorul nu trebuie să uite că textul nu e proprietatea sa, ci aparține poetului și ar mai trebui să se gândească și la bietul cititor care, cumpărând o carte, vrea să-l citească pe autorul de pe copertă, nu pe editorul său... Firește, fluctuațiile și capriciile ortografice macedonskiene nu trebuie urmate dogmatic, ele vor fi adaptate ortografiei actuale într-o ediție contemporană[16], însă atenție: nu și atunci când au substrat estetic, precum în exemplul nostru. Până la urmă ceea ce atârnă mai greu în balanță e reproducerea *literei* macedonskiene în așa fel încât aceasta să nu trădeze *spiritul* operei. Cum se poate vedea însă, în ediția din 2004, scrupulozitatea estetico-filologică e mimată, ceea ce se poate constata chiar în acest vers, unde editorul reproduce grafia *décă,* din ediția princeps, prin *deacă,* fără nicio rațiune stilistică, dar îl modernizează pe *Ér* în *Iar,* încât nimic nu mai e de înțeles. Atât de criticata ediție Marino, pe care o doream ameliorată în 2004, e totuși onestă, căci, așa imperfectă cum e, nu recurge niciodată la trucuri. Nu-mi rămâne, în concluzie, altceva de făcut decât să las pe seama cititorilor răspunsul, admițând că aș putea greși *deacă* aș jura pe... *Lyră.*

În manuscrisul poeziei *Scriitorul* citim:

S'au consumat amorul, și n'au fost resistență...
De strigăte și lacrămi, de tot fuse absență !

Iar în *Prima-verba*:

Ș'a consumat amorul, și n'a fost rezistență...
De strigăte și lacrimĭ, de tot fuse absentă !

Din compararea celor două surse reiese foarte clar că grafiile neologismelor romanice *resistență* și *absență,* după modelul Eliade (promotor al unui sistem ortografic italienizant), ar trebui redate în ortografia actuală: *rezistență* și *absență.* Chestiunea e elementară, iar ediția Marino o confirmă definitiv în 1966. În ediția din 2004 însă, această evidență e ignorată:

Ș-a consumat amorul, și n-a fost rezistentă...
De strigăte și lacrimi, de tot fuse absentă!

---

[15] Adrian Marino: „Macedonski atrăgea în felul acesta atenția asupra unor noțiuni-cheie." V. aceeași *Notă asupra ediției,* p. 285. Caz notoriu: poetul Stefan George scrie toate substantivele cu literă mică la inițială (contrar normelor ortografice germane) cu excepția celor învestite de el cu valoare simbolică, tocmai pentru a le putea evidenția grafic pe acestea din urmă prin majusculizare. Pentru detalii, v. *Atlas de sunete fundamentale.* Antologie, prezentări, traducere și postfață de Ștefan Aug. Doinaș, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988, p. 272–284, unde sunt conservate grafiile originale. Cf. și M. R. Paraschivescu, *Scrieri,* 2, *Tristele* și *Tălmăciri,* București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 342.

[16] De altfel bunul simț te duce la o asemenea concluzie. Tudor Vianu își motivează cu argumente estetice și filologice opțiunea editorială din 1939: „Am transcris textele ediției de față respectând normele ortografice ale Academiei Române. Am crezut că în felul acesta îndepărtez una din cele mai puternice bariere care s-au interpus între opera lui Macedonski și publicul cititor. Ortografia nu putea fi respectată, nu numai pentru că ea a variat în lungul răstimp al activității sale literare, dar și pentru că principiile ei ne apar azi cu totul discutabile". V. *Prefața* (la ediția citată mai sus), p. XII.

Scanned with OKEN Scanner

Eroarea de transcriere provine din tratarea superficială a textului din ediția princeps, unde, dintr-o scăpare tipografică, e omisă virgulița lui *ț*, așa încât substantivul *absență* devine adjectivul *absentă*. Editorul, fără să mai consulte manuscrisul (unde, în ortografia actuală, rima e *rezistență/absență*), dar și fără să se mai străduiască să înțeleagă semnificația textului ca atare, suprimă automat și virgulița[17] lui *t* din *rezistență*, pentru a reface perfecțiunea rimei. Dacă stăruia o clipă doar asupra grafiei italienizante, unde *z* din *absenză* nu poate fi altceva decât *ț* de astăzi, din *absență*, tot așa cum *z* din *rezistenză* e *ț* din *rezistență*, reproducerea editorială ar fi fost inatacabilă.

Dacă în acest caz ediția princeps greșește prin suprimarea unei virgulițe, dimpotrivă, în chiar debutul întâiului vers citat, aceeași ediție greșește prin adaosul unei virgulițe: *S'a(u) consumat* devenind: *Ş-a consumat*, ceea ce este în dezacord cu manuscrisul; partea gravă a chestiunii este că sarabanda erorilor tipografice din 1872 e completată benevol de încă una, a editorului din 2004, care suprimă virgulița din *rezistență;* partea și mai gravă este că episoadele serialului nostru provoacă o mutație a sensurilor, din moment ce formula macedonskiană impersonală devine acum personală, iar *amorul* se transformă la rându-i din subiect în obiect direct, tot așa cum subiectul real *rezistență* capătă valoare calificativă (gramatical – nume predicativ).

Nu-i greu de observat că aceste buclucașe virgulițe, greșit interpretate de editorul din 2004, deschid piste hermeneutice nebănuite, căci mă întreb: ce poate înțelege cititorul actual, frecventator asiduu al *site*-urilor deocheate de pe internet și, pe cale de consecință, nemarcat de tabuuri erotice precum generațiile de altădată, citind aceste două versuri? Nimic sau, dacă are imaginație perversă, va sfârși prin a deplânge precara condiție fizică a tinerei fete în confruntarea cu junele nostru scriitor. **HONNI SOIT QUI MAL Y PENSE!**

Așa cum s-a văzut din comentariul anterior, editorul lui Macedonski are la dispoziție două surse principale pe baza cărora trebuie să stabilească textul definitiv al poeziei *Scriitorul*: manuscrisul și ediția princeps. Reproduc textele de acolo.

Manuscrisul:

Să duce dér Amantul de ţestre 'nveselit
Să ceară de socie... pe Angelu-'i iubit!

Ediția princeps, *Prima-verba*, 1872:

Se duce dér amantu de ţestre înveselit
Se ceară de soție, angelu'ĭ pre iubit!

Cum procedează editorii care au la îndemână cele două surse atât de importante? În 1966, Adrian Marino reproduce:

Se duce dar amantul de zestre-nveselit
Să ceară de soție... angelu-i prea iubit!

---

[17] Termenul tipografic corect acesta e: *virgulița* [,]; *sedila* [¸] se folosește în franceză, sub *c* (*français*). Din păcate, în programele Word *ț* e cu virgulță, iar *ş* e cu sedilă! (Cf. DOOM, 2005, p. XXVI.)

Scanned with OKEN Scanner

Cum se vede, editorul reia textul din *Prima-verba,* aduce la zi ortografia şi introduce, urmând manuscrisul, elidarea *zestre-nveselit*, absentă în ediţia princeps, pentru a restabili metrul canonic şi, implicit, ritmul iambic. Aceste intervenţii sunt înregistrate onest la *Notele* din finalul volumului. Din păcate, Adrian Marino ignoră în al doilea vers textul autograf, care consemnează clar: „să ceară de socie... pe Angelu-'i iubit !" şi creditează textul din *Prima-verba,* unde nu sesizează greşeala de tipar destul de curioasă: *angelu'i pre* faţă de *pre angelu'i.* O investigaţie mai atentă a grafiilor din ediţia princeps arată însă că acest tip de eroare tipografică (inversarea literelor, uneori a cuvintelor), care la prima vedere pare improbabilă, se repetă în chiar această poezie: „boierii toţi *tună!de*" în loc de „boierii toţi *detună!*", dar şi în alte părţi: *praf-de aur* pentru *praf de-aur, bine-prea* pentru *prea-bine* etc. Constatând totuşi că varianta din *Prima-verba* (adică: „să ceară de soţie... angelul pe iubit") e absurdă semantic, Adrian Marino încearcă să restabilească sensul autentic şi atunci schimbă prepoziţia *pre* în adverbul *prea.* În felul acesta totul pare logic: „amantul înveselit, cu gândul la zestrea fetei, cere de soţie îngerul foarte (prea) iubit". Pentru această interpretare editorul pare a avea până şi argumente ce ţin de grafia epocii, întrucât adverbul *prea* se scria *pre,* însă cu accent ascuţit: *pré.* Absenţa accentului în *Prima-verba* nu-l descurajează punând-o, probabil, pe seama unei noi neglijenţe a tipografiei E. Petrescu-Conduratu, unde a fost tipărit volumul de debut al poetului. A ieşit ce-a ieşit, dar nu ceea ce a vrut Macedonski. Critica textuală nu poate decât să consemneze faptul că eroarea e eroare, dar textologul, la curent cu dificultăţile, se vede obligat să-i acorde circumstanţe atenuante editorului Adrian Marino, întrucât acesta a indicat corect sursele şi, mai ales, pentru că a reflectat asupra versului, din păcate nu destul pentru a ajunge la un rezultat corect.

Ne aşteptam ca, după aproape 40 de ani, într-o ediţie cu pretenţii, girată de Academia Română, adevărul să fie restabilit – în acest caz şi în multe, multe altele –, din moment ce bibliografia de specialitate a emendat fără ură, dar şi fără milă (folosind artilerie grea!) ediţia din 1966.

Nu e greu de observat că nici Adrian Marino în 1966, nici Mircea Coloşenco în 2004 n-au ţinut seama de un amănunt, banal în aparenţă, dar care pentru Macedonski era capital: *statutul accentual unic al neologismelor romanice.* Că ele erau de sorginte italiană sau franceză era mai puţin important; odată accentuate într-un fel, poetul rămânea consecvent până la capăt. De altfel, reticenţa poetului faţă de licenţele poetice era generală. Nu numai că nu agrea dubla accentuare a neologismelor romanice (*vìctimă/victìmă, àngel/angèl* etc.), dar îşi făcea chiar un titlu de glorie, în plan axiologic, din această consecvenţă, ca şi din respingerea oricăror altor aproximări sau licenţe. Citim, în această atitudine estetică, o polemică submersă cu rivalul său Eminescu, în opera căruia asemenea dublete şi „imperfecţiuni" abundă. Ignorarea acestei concepţii de către practica editorială are consecinţe imediate. Dacă editorii poetului ar fi reflectat asupra acestui amănunt şi ar fi observat că, după modelul italian, neologismul *angel* e întotdeauna paroxiton, nu numai în *Prima-verba,* ci şi mai târziu[18], atunci ar fi corectat oarecum automat

[18] „Văzui un *àngel* surâzător" (*Prima-verba,* 59), „Ast *àngel* dulce, surâzător" (*Prima-verba,* 10, 11), „Amantă adorată, femeie *àngel* dulce" (III 18, 17) etc.

Scanned with OKEN Scanner

eroarea de tipar din *Prima-verba,* căci în forma de acolo exigențele versificației te obligă să-l rosteşti *angèlul.*

Cum procedează editorul din 2004? Corectează parțial şi aproximativ[19] neglijențele din *Prima-verba,* dar păstrează eroarea de tipar (*angelu-i pre* în loc de *pre angelu-i*), oferindu-ne un eşantion de umor involuntar absolut antologic. Iată, deschidem ediția din 2004, la p. 56, şi nu ne vine să credem ochilor:

Să duce dear amantu' de zestre-înveselit
Să ceară de soție angelu-i pre iubit!

Va să zică: *amantul* din versul 1, devenit prin metaforizare *angelul,* în versul 2, cere de soție pe... *iubit.* Împingând mai departe investigația, constați că varianta bună:

Să ceară de soție... pe angelu-i iubit!

e consemnată la p. 1589, în capitolul *Note. Variante. Comentarii,* şi atunci păcatul te îndeamnă să zici că un alt personaj, ținut la mare secret (nu l-am găsit în caseta tehnică), a redactat *Notele...,* iar editorul nu s-a mai obosit nici măcar să le citească. Mai constați însă că, aşa cum a fost redat versul în forma zisă definitivă – *ne varietur,* cum ar veni –, editorul a ignorat totul, până şi sănătoasele noastre tradiții matrimoniale, câtă vreme textul lui nu e nici mai mult nici mai puțin decât o anticipare expresă a emancipării impuse nouă de *acquis*-ul comunitar, de, cu alte cuvinte, legalizarea căsătoriilor între parteneri de acelaşi sex. Ceea ce pare a fi o prioritate românească absolută (la 1872!), în deplin consens cu tendințele sincrone ale lui Alexandru Macedonski. Şi o probă irefutabilă că protocronismul autohton în domeniu nu-i vorbă goală.

HONNI SOIT QUI MAL Y PENSE!

Universitatea „Aurel Vlaicu", Arad
ifuneriu@hotmail.com

[19] Editorul observă hipermetria primului vers din citat şi atunci introduce sinereza *zestre-înveselit,* ceea ce reface corectitudinea metrului, e adevărat, dar trădează manuscrisul, unde nu e sinereză, ci elidare: *zestre-nveselit.* Aşa criticată cum a fost ea, ediția Marino reproduce corect elidarea. De acord că observația e minoră, dar ea vorbeşte de la sine despre superficialitatea cu care a fost tratată editarea poetului. Şi asta la o nouă ediție...(La *Pléiade* roumaine, n'est-ce pas?)

Scanned with OKEN Scanner

OBSERVAȚII ASUPRA CÂMPULUI SEMANTIC AL ACTELOR DE VORBIRE ÎN LEXICUL ROMÂNESC MOȘTENIT DIN LATINĂ

SANDA GOLOPENȚIA

Parcurgând capitolul *Lexicul* din recentul volum *De la latină la română* de Marius Sala[1], m-a frapat faptul că o serie de termeni de origine latină referitori la om şi la corpul omenesc (îndeosebi cei enumeraţi de autor sub rubricile „Viaţa afectivă, inclusiv creşterea şi îngrijirea copilului", „Activitatea intelectuală", „Verbe denumind acţiuni strâns legate de om" şi „Familia") pot fi regrupaţi în jurul conceptului de act de vorbire.

Interesul unei asemenea regrupări, cu caracter evident limitat la un simplu sondaj în cele ce urmează, constă în faptul că permite iluminarea unor aspecte ale modului în care a ajuns până la noi, cu reconfigurările de rigoare, comportamentul vorbit pe care îl atestă limba latină: inventar de acte de vorbire numite prin termeni *ad hoc* sau prin perifrază; formule performative; nume de prestaţii verbale specializate cu agenţii şi cadrul care le corespund etc.

În prezentarea termenilor am recurs sistematic la DER[2], din care provin toate informaţiile pentru care nu am făcut trimiteri speciale. Am indicat de fiecare dată exclusiv sensurile şi derivatele relevante pentru conceptul de act de vorbire. Sensurile cuvintelor au fost enumerate în ordinea şi cu numerotarea din DER. Reproducerea derivatelor s-a făcut, de asemenea, conform ordinii din DER.

Cum spaţiul de care dispun este restrâns, voi adopta în cele ce urmează definiţia cea mai simplă a actelor de vorbire, datorată lui J. L. Austin. În lucrarea sa publicată postum *How to Do Things with Words*[3], Austin distinge între:

(a) ***acte locuţionare*** de producere, conformă cu sistemul limbii, a fonemelor (***acte fonice***: *a rosti*), morfemelor (***acte fatice***: *a cuvânta*) şi propoziţiilor (***acte retice***: *a spune că*);

(b) ***acte ilocuţionare*** care modifică, prin intermediul unei prestaţii locuţionare relativ instituţionalizate, relaţia dintre adresant şi adresat sau, în cazuri mai complexe, relaţia dintre doi sau mai mulţi indivizi, de pe urma intervenţiei unui

---

[1] Marius Sala, *De la latină la română*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2006.

[2] Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române* (DER), Bucureşti, Editura Saeculum, 2002.

[3] Folosesc în cele ce urmează traducerea franceză *Quand dire c'est faire* (Paris: Seuil, 1970) a acestui volum.

Scanned with OKEN Scanner

agent împuternicit (ex.: *a cere, a condamna, a promite, a nega, a prezenta una alteia două persoane*) şi

(c) ***acte perlocuționare,*** care corespund consecințelor non-instituționale – de obicei psihologice – ale actelor ilocuționare (ex.: întrebându-l dacă p, *l-am amuzat, întristat, enervat*).

Putem include în vocabularul asociat ***actelor locuționare*** următorii termeni amintiți de Sala (2006):

– *a zice*, panromanic „1. a spune; 2. a afirma, a asigura; 3. a vorbi, a pronunța; 4. a se ruga; 5. a citi, a declama, a recita; 6. a cânta; 7. a celebra, a oficia; 9. a obiecta, a critica; 10. a pretinde, a susține; 11. a crede, a gândi; 12. a numi, a porecli; 13. (refl.) a se chema" (<lat. *dicere*), cu derivatele *zicală* (proverb, formulă magică), *zicălaș/zicălău/zicaș* (lăutar), *zicătoare* (proverb), *zicere* (zicală, expresie), *zicător* (lăutar), *zisă* (afirmație, proverb), *a prezice* (format după fr. *prédire*), la care s-ar putea adăuga *a se dezice* (cu valoare locuționară sau ilocuționar-expozitivă);

– *rost* „1. (înv.) gură; 2. (înv.) limbă, vorbire; 5. sens, semnificație, scop, rațiune; 6. ordine, regulă, normă, rânduială; 7. plan, proiect" (<lat. *rostrum*, păstrat în spaniolă şi portugheză), de la care derivă *a rosti* (a pronunța, a se exprima, a zice; a ordona, a rândui);

– *limbă* „1. organ anatomic; 2. limbă, idiom; 3. (înv.) nație, popor; 4. (înv.) informație, ştire, în expresia *a prinde limbă*" (<lat. *lingua*), de la care derivă *limbău* (flecar), *limbut* (guraliv), *limbuție* (vorbărie, trăncăneală), *a limbuți* (a trăncăni), *limboată* (străin, venetic);

– *boace* „voce", formă locală, probabil de acum dispărută (<lat. *uox*), cu care poate fi asociat verbul *a boci*, pe care îl vom examina în cadrul clasei comportativelor;

– *a striga*, păstrat şi în dialectele limbii italiene „1. a țipa, a răcni; 2. a chema; 3. a recita strigături" (probabil <lat. **strigare* „a țipa ca o cucuvea", de la *strix*, numit în fr. *chat-huant*, tot prin referire la strigătul caracteristic), cu derivatele *strigăt* (țipăt, chemare, sunete emise de animale), *strigător* (care strigă; care se remarcă; crainic, vestitor), *strigătură* (strofă satirică care se strigă în timpul jocurilor populare), *strigare* (vânzare prin licitație);

– *a îngâna* „1. a imita, a reproduce glasul cuiva; 3. a repeta, a răspunde; 5. a bâigui, a rosti cu greutate; 6. a cânta încet, a murmura; 8. a parodia" (<lat. *gannare*, **ingannare*, păstrat şi în alte limbi romanice), cu derivatele *îngânător* (care imită; care bâiguie), *îngânătură/îngânăciune* (înv., imitație, batjocură);

– *cuvânt* „1. termen, vorbă; 2. vorbit, taifas; 3. (înv.) discurs; 4. verb, învățătură a religiei; 5. (înv.) ştire, veste, noutate; 7. ordin, dispoziție; 8. făgăduială, promisiune, siguranță; 9. (înv.) dispută, controversă" (<lat. *conuentum* „reuniune", păstrat şi în retoromană şi vechea spaniolă), cu derivatele *a cuvânta* (a vorbi, a grăi, a spune; a sta la taifas, a conversa; a ține un discurs, a declara; posibil <lat. *conuentare*), *cuvântător* (care vorbeşte, care poate vorbi; rațional, chibzuit), *necuvântător* (fără grai, care nu poate vorbi; fără rațiune, animalic), *cuvântareț* (înv., rațional, înzestrat cu rațiune), *cuvântătorie* (elocință), *cuvintelnic* (înv., dicționar, glosar), *precuvântare* (înv., prefață);

Scanned with OKEN Scanner

– *a cumineca* „1. a împărtăşi; 2. (înv.) a comunica" (<lat. *communicare*, prin varianta vulgară **comminicare*), cu derivatul *cuminecătură* (împărtăşanie);

– *a spune* „1. (înv.) a expune, a exprima, a indica; 2. a zice; 3. a povesti, a nara, a recita; 4. a acuza, a reclama, a denunţa" (<lat. *exponere*, cu evoluţie specifică în limba română), cu derivatele *spus* (zis), *nespus* (adj., inexprimabil; adv., nemaipomenit, extraordinar), *spusă* (zisă).

A zice, *limbă*, *a îngâna* şi *a spune* se regăsesc în toate dialectele sud-dunărene; *a cumineca* apare şi în aromână şi meglenoromână, *cuvânt* şi în aromână şi istroromână, *rost* şi în aromână, *a striga* şi în meglenoromână. Nu dispunem de informaţii pentru *boace*.

Semantismul rom. *cuvânt*, *a cuvânta* (care se regăseşte în albaneză) diferă de cel din limbile romanice actuale şi a fost explicat făcându-se apel la un fond comun balcanic. Pe un plan strict pragmatic, derivarea de la latină la română pare a se fi efectuat trecându-se prin accepţia „intervenţie vorbită în cadrul unei reuniuni". Ulterior, sensul locuţionar al termenului s-a extins dinspre valorile retice către cele fatice.

Verbele *a rosti*, *a zice* şi *a spune* sunt până astăzi cuvintele centrale ale vocabularului românesc referitor la actele locuţionare. Primul se referă la actele fonice, ultimele două se pot referi la toate cele trei subtipuri de acte locuţionare; *a zice* este însă prin excelenţă verbul referitor la acte fonice sau fatice, *a spune* fiind verbul prin care se specifică îndeosebi actele retice.

*

Miezul teoriei austiniene e constituit de actele ilocuţionare, adevărate instituţii de limbaj, asupra cărora mă voi concentra în textul de faţă. Iar actele ilocuţionare sunt, la rândul lor, împărţite de Austin în acte (1) verdictive; (2) exercitive; (3) promisive; (4) comportative şi (5) expozitive, pe care le voi defini sumar pe măsură ce prezint termenii care le corespund în Sala (2006).

Actele verdictive corespund unei estimări, evaluări, aprecieri sau unui verdict formulate după informare/reflecţie de un simplu vorbitor sau de un arbitru, judecător, juriu. În această categorie se încadrează cuvintele:

– *judeţ* „1. judecată, cercetare a unei cauze judiciare. 2. tribunal, for. 3. împărţire administrativă, ţinut; 4. judecător, magistrat; 5. guvernator, conducător, căpetenie" (<lat. *iudicium*, păstrat şi în it., sp.), cu derivatul *judeţean* (provincial);

– *a înţelege* „1. a-şi face o idee clară despre ceva, a pricepe; 2. a cunoaşte, a-şi da seama de ceva; 5. a admite, a accepta; 6. (refl.) a se împăca, a conviețui în bună învoială cu cineva); 7. (refl.) a ajunge la învoială, a cădea de acord, a bate palma, a se învoi; 8. (refl.) a avea sens, a se pricepe; 9. a se subînţelege, a se avea în vedere" (<lat. *intelligere*, păstrat şi în retoromană), cu derivatele: *neînţeles* (fără sens; care nu poate fi înţeles), *înţeles* (sens; semnificaţie; motiv; raţiune), *a subînţelege* (a presupune, a fi înţeles de la sine, pe baza fr. *sous-entendre*), *înţelegere* (acord; învoială; comuniune de idei);

– *a pricepe* „1. a înţelege, a se dumeri, a-şi lua răspunderea; 2. a aprecia" (<lat. *percipere*, panromanic cu excepţia sardei), cu derivatele *pricepere* (inteligenţă, judecată), *priceput* (inteligent, deştept; îndemânatic, dibaci; expert), *nepriceput*, (greoi, neîndemânatic), *precepătură* (înv., îndemânare);

Scanned with OKEN Scanner

– *minciună* „1. neadevăr" (<lat. **mentitionem*, redus la **mentionem*), cu derivatele *mincinos* (care spune minciuni), *a minciuna* (a ticlui, a însăila), *minciunos* (Mold., care minte), *a minciuni* (Mold., a minți, a înșela);

– *a minți* „a spune minciuni" (<lat. *mentire*, bine păstrat în Romania), cu derivatul *a desminți* (a contrazice), la care am adăuga forma *a mințăi* (a acuza pe cineva că minte) pe care am auzit-o în Breb, Maramureș, în anii 1970–1980.

Cu excepția lui *a pricepe*, toți ceilalți termeni au fiecare corespondenți în două sau trei din dialectele sud-dunărene: *județ*, *minciună* (ar., megl.), *a minți* (megl., istr.), *a înțelege* (ar., megl., istr.).

Județ trimite la actul verdictiv central, „a judeca", al cărui nume românesc este de asemenea de origine latină:

– *a judeca* „1. a examina o cauză, a da sentința într-o cauză; 2. (înv.) a condamna, a da o sentință; 3. a guverna, a cârmui, a conduce; 4. a-și forma o opinie, a chibzui; 5. a examina, a cerceta; 6. a aprecia, a valora, a cântări; 7. a exprima o părere, a critica, a dojeni, a condamna" (<lat. *iudicare*, panromanic), cu derivatele *judecată* (înv., sentință, hotărâre judecătorească; justiție; rațiune, bun simț, proces), *judecător* (funcționar de stat care soluționează procesele, magistrat, arbitru), *judecătoare* (înv., tribunal, judecătorie), *judecătorie* (tribunal, profesiunea de judecător), *judecătorească* (soție de judecător[4]), *judecătoresc* (judiciar), *desjudeca* (înv., a hotărî, a da o sentință), *răsjudeca* (a-și schimba prima hotărâre, a-și schimba părerea, a da din nou o sentință), *prejudecată* (pe baza fr. *préjugé*), *a prejudeca* (pe baza fr. *préjuger*), *prejudeț* (înv., prejudecată, pe baza lat. *praeiudicium*), *prejudiciu* (prejudecată, pagubă, daună, extorsiune, prin intermediul fr. *préjudice*), *a prejudicia* (din fr. *préjudicier*).

Actele exercitive sunt acte prin care se exercită, în numele a ceea ce ar trebui să fie mai degrabă decât a ceea ce este[5], o putere, un drept, o influență (care poate fi a unui singur individ dar este, de cele mai multe ori, a unui agent împuternicit acționând în numele unui grup). În această categorie se încadrează cuvintele:

– *a lăsa* „3. a da din mână, a da drumul, a pune în libertate; 4. a permite, a consimți; 5. a abandona, a renunța la ceva; a părăsi, a se despărți, a divorța; 7. a omite, a exclude, a trece cu vederea; 8. a reduce, a scădea (un preț sau o pretenție); 9. (înv.) a ierta, a scuti; 10. a amâna (se construiește cu prepoziția *pe*); 12. a trânti la examen, a declara căzut la examen pe cineva; 14. a dispune, a porunci cu limbă de moarte; 15. (despre Dumnezeu) a porunci, a ordona, a stabili; 16. a însărcina, a încredința; 17. a numi, a desemna; 21. (refl.) a ceda, a renunța, a se da convins; 22. (refl.) a ceda, a admite, a consimți, a permite); 23. (refl.) a se înfrâna, a se abține (se construiește cu prepoziția *de*); 24. (refl.) a se încrede, a avea încredere (se construiește cu prepoziția *în* sau *pe*); 30. (refl.) a amenința, a făgădui" (<lat. *laxare*, panromanic), cu derivatele *lăsăciune* (iertare; separare; divorț, înv.), *lăsământ* (Trans., legat, testament, moștenire);

---

[4] *Judecătoare*, alături de *judecător*, a preluat valoarea de agent în limba actuală.
[5] Cf. Austin (1970), p. 157.

Scanned with OKEN Scanner

– *a ierta* „1. (înv.) a cruța; 2. a absolvi, a scuti de pedeapsă; 3. a scuza; 4. a permite, a îngădui, a accepta; 5. (refl.) a se împăca, a face pace; 6. (refl., înv.) a-şi lua rămas-bun creştineşte; 7. (înv.) a abandona, a lăsa, a renunța" (<lat. *libertare*). Derivatul *iertăciune* de la *a ierta* 6. se referă la cuvintele de rămas-bun (de obicei versificate) pe care le rosteşte, in cursul ceremoniei de nuntă, respectiv înmormântare, mireasa, respectiv diacul (în numele celui decedat). Alte derivate sunt: *iertător* (indulgent, care iartă uşor), *neiertat* (care nu poate fi iertat; care nu este iertat), *neiertător* (care nu iartă);

– ar. *urdin(are)* „a porunci, a comanda"; megl. *ordin(ari)* „a ordona" (<lat. *ordinare*, păstrat numai în română, împrumutat din latină în celelalte limbi romanice);

– ar. *dimându* „a recomanda, a ordona" (<lat. *demandare*, care a dezvoltat în celelalte limbi romanice sensul recent „a cere, a întreba", Sala 2006, p. 59). Lat. *demandare* este unul din numeroasele derivate ale lat. *manus* „mână", concepută ca simbol al forței şi autorității (DEF[6]);

– *a cere* „3. a solicita, a implora; 4. a reclama, a pretinde, a revendica; 5. a indica prețul unei mărfi; 6. a cerşi, a cere de pomană; 7. a peți, a face propuneri de căsătorie; 8. a chema, a solicita prezența; 11. (refl.) a solicita un permis, a cere autorizație" (<lat. *quaerere* „a căuta" şi „a cere"), cu derivatele *cerință* (exigență), *a cerşi* (dezvoltat pe teren românesc pe baza perf. simplu al verbului *a cere*; a cere de pomană; a implora), *cerşit* (faptul de a cerşi), *cerşetor* (persoană care cere de pomană) *cerşetoresc* (de cerşetor), *a cerşetori* (a cerşi), *cerşetorie* (cerşit);

– *a ruga* „1. a implora; 2. a cere, a solicita; 3. a invita" (<lat. *rogare*, bine reprezentat în Romania), cu derivatele *rugă* (rugăciune, implorare, petiție, cerere), *rugăciune* (închinare, rugă; posibil <lat. *rogationem*), *rugăminte* (rugă, cerere; posibil <lat. *rogamentum*), *rugător* (care cere);

– *a peți* „a cere mâna, a cere în căsătorie" (<lat. *petere*, prin intermediul variantei populare *petire* „a cere"). Sensul românesc există şi în spaniolă, portugheză, cel originar în dialectele italieneşti şi în sardă;

– *a se însura* „a se căsători, a se lega prin căsătorie un bărbat cu o femeie" (<lat. *uxorari*, atestat şi în dialectele italiene, numeşte căsătoria din punctul de vedere al bărbatului), cu derivatele *însurător* (de însurat), *însurat, însurătoare* (căsătorie), *însurăciune* (înv., căsătorie), *însurățel* (persoană căsătorită de curând), *a se dessura* (rar, a divorța, a se despărți);

– *a se mărita* „a se căsători, actul fiind numit din punctul de vedere al femeii" (<lat. *maritare*, larg reprezentat în Romania, unde termenul a devenit cuvânt de uz general), cu derivatul *măritiş* (căsătorie).

Cuvântul *a ierta* s-a păstrat numai în limba română. Lat. *libertare* însemna „a cruța", sens atestat în română (v. *ierta* 1.). Cu valoare de act de vorbire, lat. *ordinare* nu supraviețuieşte decât în aromână şi în meglenoromână. În dacoromână el a cunoscut evoluțiile semantice „1. (înv.) a merge des undeva, a face un drum de repetate ori; 2. a avea diaree". Sensurile v. nap. *pezzire* „a cere de pomană" şi it.

---

[6] Jacqueline Picoche, *Dictionnaire étymologique du français* (DEF), Paris, Dictionnaires Robert, 1994.

Scanned with OKEN Scanner

pezzente „cerşetor" aruncă o lumină interesantă asupra raportului de forţe dintre peţitor şi familia în care se peţeşte. Lat. *petere* „a căuta să atingi" derivă la rândul său din rădăcina indo-europeană **pete-* „a se arunca spre" şi a dezvoltat o familie lexicală bogată, de natură să ilumineze aspecte ale modului în care s-a putut efectua trecerea înspre sensul românesc: *petitio* „cerere", **petulare* „a fi gata de atac", *petulantia* „insolenţă", *appetere* „a râvni", *competere* „a se întâlni într-un acelaşi punct", *competitio* „candidatură rivală" etc. (DEF).

A lăsa, a ruga, a se însura, a se mărita apar în toate dialectele limbii române; *a ierta* şi *a urdina* se regăsesc în dacoromână, aromână şi istroromână; *dimându* e atestat în aromână şi, poate, în dacoromână (v. DER 2847); *a peţi* pare a fi atestat exclusiv în dacoromână.

Dintre toate clasele de termeni ilocuţionari, clasa exercitivelor pare a fi cea mai arhaică. În centrul ei se află *a lăsa*, ale cărui sensuri exercitive au fost înlocuite, pe măsura evoluţiei instituţiilor, prin termeni de origine slavă, greacă, turcă sau prin împrumuturi din latină.

Actele promisive sunt actele verbale prin efectuarea cărora vorbitorul se obligă la o anume comportare ulterioară în raport cu ascultătorul (care poate fi beneficiar sau martor al promisiunii). Dintre termenii menţionaţi de Sala (2006), aici se încadrează doar:

– *a jura* „1. a întări, a promite prin jurământ; 2. a afirma, a declara ceva sub jurământ; 3. a blestema, a afurisi; 4. a obliga sub jurământ; 5. a implora, a ruga fierbinte; 6. (refl.) a afirma, a declara solemn; 7. (refl.) a se angaja, a-şi lua asupră" (<lat. *iurare*), cu derivatele *jurat* (cetăţean ales să ia parte la judecarea unor cauze penale), *jurător* (martor; funcţionar care a depus jurământul), *jurământ* (afirmare, promisiune solemnă), *a jurui* (a promite solemn, a se angaja, a făgădui, a face o promisiune; a promite căsătorie), *juruită* (promisiune, obligaţie), *juruinţă* (promisiune). Termenul apare în toate dialectele româneşti.

Clasa promisivelor pare aşadar a fi extrem de săracă în cuvinte de origine latină. Lucrul nu e surprinzător, întrucât actele de vorbire promisive au apărut şi s-au diversificat sensibil mai târziu în cadrul acţiunii vorbite.

Actele comportative sunt actele de vorbire prin care se manifestă atitudinea sau reacţia faţă de conduita anterioară (sau iminentă) a cuiva. Intră în această categorie următoarele cuvinte apărând în Sala (2006):

– *a lăuda* „1. a elogia, a admira" (<lat. *laudare*, panromanic), cu derivatele *laudă* (elogiu, lăudare, îngâmfare; posibil <lat. *laudem*), *lăudoare* (înv., elogiu, laudă; posibil <lat. pop. *laudorem*), *lăudărie* (înv., îngâmfare), *lăudăroş(en)ie* (îngâmfare), *lăudăciune* (înv., elogiu; posibil <lat. *laudationem*), *lăudător* (elogios), *lăudăros* (îngâmfat), *lăudabil* (după it. *laudabile*), *a prealăuda* (înv. *a se lăuda*, după sl. *pohvaliti*);

– *a ura* „1. a cuvânta, a vorbi în public pentru a emoţiona, pentru a convinge sau pentru a binecuvânta, a felicita; 2. a face urări de fericire, a binecuvânta, a felicita; 3. a cânta sau a recita versuri cu ocazia Anului Nou" (<lat. *orare*, bine reprezentat în Romania, cu sens recent în română), cu derivatele *urăciune* (urare; felicitare; cântec de sărbătoare), *urat* (felicitare), *urător* (persoană care umblă cu

Scanned with OKEN Scanner

uratul), *urătură* (formulă de felicitare cântată), *urări* (Munt., panglici multicolore cu care se împodobeşte căciuliţa tinerilor morţi);

– *a plăsa* „a aplauda" (<lat. *plausus*, prin intermediul probabil al unei forme verbale **plausare*);

– *a săruta* „1. (înv.) a saluta; 2. a pupa" (<lat. *salutare*), cu derivatele *sărut* (sărutare), *sărutat* şi *sărutătură* (înv., salut; pupat);

– *a închina* „2. (refl.) a se pleca; 3. (refl.) a face o reverenţă; 9. a dedica; 10. a ridica paharul ciocnindu-l cu paharul altora şi a bea, făcând o urare, a toasta" (<lat. *inclinare* cu posibile semantisme greceşti sau slave; sensul „a saluta" apare în cat. *enclinar*), cu derivatele *închinat* (înclinat; dedicat), *închinător* (adorator), *închinăcios* (făţarnic, bigot), *închinătură* (înv., adoraţie), *închinăciune* (reverenţă; adoraţie; cult; supunere; salut; toast; posibil <lat. *inclinationem*);

– *a boci* „1. a se plânge, a se jelui; 2. a cânta bocete la înmormântare" (<lat. **vocire*, în care par a se fi întâlnit *vocem* şi *vagire*, sau format de la *boace*), cu derivatele *boceală* (plânset, lamentaţie), *bocet* (cântare de mort, lamentaţie improvizată), *bocitor* (adj., care boceşte), *bocitoare* (s.f., femeie care se îndeletniceşte cu bocitul la înmormântări). Din lat. **voceare* au evoluat, conform lui Parodi, it. *bociare* „a publica", gal. *abujar* „a zăpăci cu strigăte", port. *bocear* „a vorbi, a striga", iar din rom. *a boci* provine, după Cihac, sb. *bocitise* „a certa" (ambele evoluţii sunt discutate în DER 962);

– *a învita* „1. a incita, a stimula; 2. a provoca, a aţâţa; 3. (refl.) a se reuni, a se întruni" (<lat. *inuitare*), cu derivatele *învitător* (instigator), *învitătură* (înv., instigare). Cuvântul, învechit şi regional, a fost înlocuit ulterior prin *a invita* „a pofti", împrumutat din franceză. De notat este distanţa semantică dintre *a învita* (cu valoare ambiguă) şi *a invita* (în care valoarea semantică pozitivă primează);

– *a certa* „1. (refl.) a se lua la ceartă, a se ciorovăi; 3. a dojeni, a mustra; 4. a critica" (<lat. *certare* „a certa", păstrat şi în sardă, provensală), cu derivatele *ceartă* (conflict, încăierare; mustrare; pedeapsă), *certăreţ* (gâlcevitor, arţăgos), *certător* (care ceartă, mustrător), *certaş* (certăreţ, gâlcevitor; împricinat, parte într-un proces);

– *defaimă* „ponegrire, calomniere" (<lat. **diffamia*, înv. şi rar, păstrat numai în română, format în mod analog cu *infamia*), cu derivatele *a defăima* (a ponegri, a calomnia, a discredita), *defăimător* (care defăimează);

– *a ameninţa* „a arăta intenţia de a face rău cuiva" (<lat. **amminaciare*, de la *minaciae* „ameninţare", bine reprezentat în Romania), cu derivatele *ameninţător* (care ameninţă), *ameninţătură* (ameninţare);

– *a întărâta* „a aţâţa, a zădărî, a incita, a îmboldi" (<lat. *interritare*, prin contaminarea dintre *irritare* şi *territare* „a speria"), cu derivatele *întărâtător* (iritant, provocator), *întărâtăcios* (care provoacă din plăcere).

Cu excepţia lui *a certa* (care apare în toate dialectele limbii române), a lui *a închina* (care apare şi în aromână şi în meglenoromână), a lui *a lăuda* şi *a săruta* (care apar şi în aromână), celelalte cuvinte nu au un corespondent cunoscut în dialectele sud-dunărene.

Scanned with OKEN Scanner

Termenii *a săruta* şi *a se închina* au cunoscut o evoluţie inversă: de la act de vorbire la act fizic în cazul celui dintâi, de la act fizic la act de vorbire în cazul celui de al doilea.

Dintre termenii enumeraţi, *a lăuda*, *a ura* şi *a certa* sunt în continuare importanţi pentru clasa comportativelor. Alţii, cum sunt *a plăsa*, *a învita*, au ieşit din uz.

Actele expozitive sunt cele prin care se clarifică utilizarea de către adresant sau adresat a cuvintelor, enunţurilor, intervenţiilor conversaţionale sau a unor întregi conversaţii. Aici se încadrează, dintre cuvintele citate de Sala (2006):

– *a chema* „1. a striga; 2. a implora, a solicita; 3. a invita, a pofti; 4. a cita, a convoca; 5. a evoca, a-şi aminti; 6. a numi, a angaja, a recruta, a încorpora; 9. a se numi; 11 (refl., impers.) a se zice, a se socoti" (<lat. *clamare*), cu derivatele *chemare* (acţiunea de a chema; apel, invitaţie; convocare; vocaţie, misiune), *chemător* (adj., care cheamă, invită), *chemător* (s.m., la nunţile populare, persoană care organizează petrecerea), *nechemat* (care nu are vocaţie, inapt), *a rechema* (a revoca un diplomat în funcţie, pe baza fr. *rappeler*);

– *a însemna* „a marca, a înfiera, a nota, a cataloga, a semnala; a reprezenta, a semnifica, a simboliza; a avea înţelesul de, a reprezenta; (înv.) a consemna; a nota, a înscrie; a arăta, a indica, (înv.) a fixa, a stabili; (refl., înv.) a revela, a face cunoscut" (<lat. *signare* sau derivat de la *semn*). Sensul românesc e mai apropiat de etimon, în celelalte limbi romanice producându-se evoluţia spre sensul „a învăţa";

– *a adevăra* „a confirma, a susţine, a întări justeţea unui fapt" (<lat. *addeverare*), cu derivatele *adevărat* (conform cu adevărul, autentic, veritabil), *adeverinţă* (dovadă), *adeveritor* (adj. care adevereşte), *adeveritor* (s.m., în dreptul vechi, 12 boieri desemnaţi să cerceteze şi să judece orice pricină la care se considera necesară o examinare de experţi), *neadevărat* (fals, mincinos);

– *a crede* „2. a fi de părere; 5. a da credit părerii altcuiva; 6. a înţelege, a compătimi; 7. (refl.) a fi îngâmfat, a avea o părere bună despre sine" (<lat. *credere*, panromanic), cu derivatele *crezut* (persoană de încredere, împuternicit), *necrezut* (incredibil), *crezător* (încrezător, credul), *crezare* (încredere), *crezământ* (încredere, credit), *a încrede* (a încredinţa ceva cuiva, a asigura);

– *a întreba* „1. a pune întrebări spre a afla un răspuns; 3. a cere informaţii, lămuriri despre, a se interesa" (<lat. *interrogare*, păstrat şi în alte limbi romanice), cu derivatele *întrebător* (interogativ), *întrebare* (acţiunea de a întreba; problemă, chestiune; cercetare, informare), *întrebăciune* (înv., întrebare, cercetare);

– *a răspunde* „1. a contesta, a replica; 4. a replica, a riposta; 5. a fi obligat, a garanta; 6. a încredinţa, a certifica; 7. a plăti, a da socoteală" (<lat. *respondere*, panromanic), cu derivatele *răspuns* (ripostă, replică; înv., socoteală), *răspundere* (responsabilitate), *răspunzător* (responsabil), *nerăspunzător* (iresponsabil);

– *a număra*, cu sensul de „a se numi" (în Banat) (<lat. *nominare*).

Cuvintele *a întreba* şi *a chema* apar în toate dialectele limbii române; *a răspunde* şi *a crede* se păstrează şi în aromână, istroromână; *semn* se întâlneşte şi în aromână, istroromână.

Scanned with OKEN Scanner

Termenii *a întreba, a răspunde, a crede, a însemna, a chema* își păstrează relevanța în vocabularul pragmatic actual al limbii române.

Nu vom mai examina termenii denumind acte perlocuționare, a căror explorare teoretică e încă insuficientă. Aici s-ar încadra, dintre cuvintele enumerate de Sala (2006), *a afla* (<lat. *afflare* „a sufla"), *a spăimânta* (<lat. **expauimentare*), *a supăra* (<lat. *superare*), *trist* (<lat. *tristis*) etc.

*

O primă observație generală care se impune este aceea că, în majoritatea cazurilor, sensurile cuvintelor enumerate mai sus nu corespund unei singure clase de acte de vorbire, ci acoperă mai multe dintre ele. Acest fapt sugerează că, la început, cuvintele au numit în mod vag serii diferite de acte de vorbire între care apoi, dezvoltarea instituțională a limbii a impus diferențieri din ce în ce mai precise prin împrumutarea unor neologisme pe cât posibil monosemantice.

Cuvintelor enumerate mai sus le pot fi alăturate o serie de alte cuvinte de origine latină care ar permite amplificarea claselor enumerate. Printre acestea se numără, de exemplu:

– *a da* „1. a dona; 4. a atribui, a acorda; 5. a oferi; 6. a exprima, a comunica: *a da bună ziua*; 8. a pune un preț; 11. a comanda, a însărcina; 12. a încuviința căsătoria unei fiice; 33. (în constr. *a-i da cu*) a continua, a insista, a stărui, a bate la cap; 34. (în constr. *a-i da de*) a ajunge la o rezolvare, a găsi pricina; 35. (în constr. *a o da pe*) a vorbi în altă limbă, a o rupe pe altă limbă; 40. (refl.) a se preda, a se declara bătut; 47. (refl.) a adula" (<lat. *dare*);

– *a lega* „7. a vorbi coerent; 12. a fixa, a stabili, a decide, a institui; 13. a obliga, a constrânge, a sili; 14. a impune precepte morale sau bisericești; 15. a uni prin căsătorie; 16. a prohibi, a interzice; 17. a face pe cineva neputincios prin intermediul vrăjilor; 18. a comunica, a pune în legătură; 20. (refl.) a se dedica; 22. (refl.) a se compromite, a se obliga" (<lat. *ligare*), cu derivatele *legământ* (convenție, pact, obligație, compromis; farmec, descântec, vrajă; posibil <lat. *ligamentum*), *legătură* (legare de pământ; uniune liberă; convenție, acord, compromis, obligație; mandat, obligație religioasă sau morală; decret ecleziastic; descântec menit să îndepărteze lupii; vrajă care împiedică pe proaspătul căsătorit să realizeze uniunea trupească; posibil <lat. *ligatura*), *a legătui* (a obliga; refl., a se obliga, a se compromite; refl. a se înțelege, a cădea de acord), *legătuială* (învoială, acord, obligație), *legătuință* (legătură; obligație, pact);

– *a rămânea* „6. (înv.) a condamna, a osândi, a pedepsi" (<lat. *remanere*), cu derivatele: *rămas* (prinsoare; înv., sentință, hotărâre), *rămas* (prinsoare), *a rămăși* (a paria); *rămășag* (prinsoare), care, cu excepția parțială a primului, s-ar încadra printre comportative.

Dintre clasele enumerate, termenii de origine latină înregistrați detaliază mai cu seamă actele locuționare și actele ilocuționare comportative sau expozitive. Aceasta ar sugera că osatura latină a termenilor pragmatici privește îndeosebi actele atribuibile oricărui individ și, mai puțin, actele presupunând funcționarea instituționalizată a unor agenți împuterniciți specifici (actele ilocuționare verdictive și exercitive).

Scanned with OKEN Scanner

Examinarea câmpului semantic al actelor de vorbire este un revelator sensibil al straturilor instituționale pe baza cărora s-a constituit structura pragmatică a unei limbi. El permite, în același timp, o regrupare mai strânsă, cu putere explicativă mai mare decât regrupările de sens obișnuite, bazate pe categoriile menționate la începutul acestui text. Lucrul se datorează faptului că actele de vorbire sunt o verigă importantă între dezvoltarea internă și dezvoltarea externă (socială) a limbii. Într-un sens, termenii numind diferitele varietăți de acte de vorbire constituie metalimbajul natural al fiecărei limbi, iar dezvoltarea pragmaticii permite organizarea acestora în moduri similare de la o limbă la alta, favorizând astfel cercetările comparate.

Comparând sensurile românești cu cele din limba latină, putem distinge între cazurile în care actul de vorbire semnalat de limba română (a) este același cu cel la care se referă cuvântul latinesc de origine: *a zice*, *a spune*, *județ*, *a înțelege*, *a minți*, *a jura*, *a lăuda*, *a plăsa*, *a certa*, *defaimă*, *a amenința* ; (b) este diferit de actul de vorbire la care se referă cuvântul de origine: rom. *cuvânt* față de lat. *conuentus*, rom. *a ierta* față de lat. *libertare*; (c) corespunde unui cuvânt de origine latină care nu se referă la acte de vorbire: *a închina*. Putem, în sfârșit, avea cazuri în care (d) termenii latini referitori la un anume act de vorbire s-au pierdut, fiind înlocuiți prin perifraze: *nego* = a spune că nu) și (e) cazuri în care numele latin al unui act de vorbire a ajuns să numească un act fizic: *a săruta*, *a urdina* etc.

Brown University
Sanda_Golopentia@Brown.edu

Scanned with OKEN Scanner

MIHAIL SADOVEANU UNTERWEGS IN BESSARABIEN

KLAUS HEITMANN

Mihail Sadoveanu (1880–1961), dessen Romane und Erzählungen den herausragendsten Beitrag der Moldau zur literarischen Prosa Rumäniens darstellen, hatte sich bereits in frühen Jahren dem damals noch zum Zarenreich gehörigen Land zwischen Prut und Dnjestr zugewendet[1]. Schon sein Erstlingsroman *Şoimii* von 1904 spielt gutenteils dort... Er kannte das Land damals noch nicht aus eigenem Augenschein. Hochgradig wurde sein Interesse daran im Ersten Weltkrieg. In seinem Roman *Neamul Şoimăreştilor* von 1915, der die Tapferkeit und die Freiheitsliebe der dortigen Menschen rühmt, wird die gesamte Handlung nach Bessarabien verlegt. Nachdem kurz nach dessen Erscheinen die *Societatea Scriitorilor Români* sich in leerem Caféhausgerede zu verlieren schien, drohte der Schriftsteller für den Fall, dass man Bessarabien darüber vergesse, mit seinem Austritt. Als dann Anfang 1918 ein Traum, auf dessen Erfüllung er nicht zu hoffen gewagt hatte, Wirklichkeit wurde und sich die Vereinigung Bessarabiens mit Rumänien abzeichnete, verlieh er seinem Enthusiasmus Ausdruck in Gestalt eines Beitrages zu der in Iaşi erscheinenden Zeitung *România*, wo am 31.1.1918 unter der Überschrift *24 ianuarie la Chişinău* unter anderem zu lesen war:

> „Prutul nu mai este ocean de despărţire. Lanţurile românismului de aici au căzut cu mare sunet (...). S-au luminat inimile. Fraţii au chemat pe fraţi. Sântem încă nedumeriţi, dar simţim – cu toţii, cu inimile calde şi cu ochii plini de lacrimi – că se plinesc destinele neamului nostru şi că vremea aduce după grele încercări şi pentru noi începutul dreptelor răzbunări“[2].

Er schrieb diese Zeilen unter dem Eindruck eines Besuches in Chişinău. Zusammen mit Onisifor Ghibu hatte er dort ein Gastspiel des Nationaltheaters von Iaşi organisiert, wobei *Fântâna Blanduziei* von Vasile Alecsandri und *Răzvan şi Vidra* des Bessarabiers Bogdan-Petriceicu Hasdeu aufgeführt wurden. Auch veranstaltete er, zusammen mit anderen Schriftstellern, eine – wie es genannt

---

[1] Vgl. die Einleitung des Herausgebers zu Mihail Sadoveanu, *Drumuri basarabene*. Ediţie îngrijită şi prefaţată de I. Oprişan (Bucureşti–Chişinău, 1992), 5ff. Nach dieser Ausgabe (im Umfang von 93 Seiten) wird im Folgenden zitiert.

[2] Der Prut ist kein Ozean der Trennung mehr. Die Ketten des Rumänentums hier sind mit lautem Klang gefallen (...). Die Herzen sind licht geworden. Die Brüder haben die Brüder gerufen. Wir sind noch unsicher, aber wir fühlen – wir alle, mit heißen Herzen und tränenerfüllten Augen – dass sich die Geschicke unseres Volkes erfüllen und dass die Zeit nach schweren Prüfungen auch für uns den Beginn der gerechten Rache bringt. (Übersetzung hier wie im Folgenden von Verfasser).

Scanned with OKEN Scanner

wurde – *şezătoare literară pentru Moldoveni* – in deren Rahmen er, zur großen Freude des Publikums, aus dem Werk von Ion Creangă vorlas[3]. Im folgenden Jahr trieb es ihn dann, den neu hinzugekommenen Teil Rumäniens näher kennen zu lernen. So unternahm er denn im Sommer 1919 eine Reise nach Bessarabien. Als landeskundiger, dort beheimateter Begleiter stand ihm dabei Grigore Cazacliu zur Seite, der mit einer Gruppe von 350 Studenten nach Iaşi gekommen war. Cazacliu war seinem sozialen Rang nach ein *mazâl*, d.h. er gehörte zu einer Mittelschicht zwischen den niederen Bojaren und den *răzeşi*, den Freibauern; Sadoveanu spricht von ihm stets kurzweg als *mazâlul*. Der Bessarabier fühlt sich mit dem Moldauer von der anderen Seite des Prut einer Familie zugehörig: *noi sântem neamuri* (53)[4]. Hauptziel der Reise des Schriftstellers war die Gegend um Orhei, wo das zentrale Geschehen von *Neamul Şoimăreştilor* angesiedelt war. Dorthin brachen die beiden Reisenden Anfang Juli ohne festen Reiseplan auf zu einem rund einen Monat währenden Streifzug per Bauernwagen und Kutsche, der sie auch nach Soroca und in seine weitere Umgebung führte. Station machte man vornehmlich in den schönen alten Klöstern, die den reisenden Romancier in besonderer Weise beeindruckten. Die Erfahrungen und Erkenntnisse dieser Wochen brachte er aller Wahrscheinlichkeit nach Ende 1919/Anfang 1920[5] als Folge reportagehafter Skizzen zu Papier. Sie erschienen unter dem Titel *Orhei şi Soroca. Note de drum* zuerst 1921 in Chişinău; ein Jahr später, 1922, in der leicht veränderten definitiven Ausgabe mit dem neuen Titel *Drumuri basarabene* (Bessarabische Wege) in Bukarest (Verlag H. Steinberg & Fiul). Diese hatte einen Umfang von 150 Seiten, gegliedert war sie in fünfundzwanzig kurze, jeweils einem Thema gewidmete Abschnitte.

Wenn es der Wunsch des Reisenden war, sich mit Stadt und Land und den gesellschaftlichen Realitäten in der zum Königreich Rumänien neu hinzugekommenen Provinz vertraut zu machen, so muss es auffallen, dass bei ihm, dem Großmeister der Naturbeschreibung und der Schilderung der dörflich-kleinstädtischen Welt im rumänischen Roman des 20. Jahrhunderts, die urbane wie die rurale Landschaft in *Drumuri basarabene* nur eine ganz untergeordnete Rolle spielen. Eine Ausnahme bilden allenfalls die Impressionen von Teleneşti (zit. Ausg., 69– 71), einem *târg pitoresc, ca de pe o stampă străină*[6], das sich aus der Ferne in der Abenddämmerung phantastisch, pittoresk und exotisch darbietet, in der gleißenden Julisonne des folgenden Tages dann aber enthüllt als ein schauriges, schmutziges Nest. Dieser *înfiorător târguşor cu uliţi pe care le cutreierau porci şi câni ca nişte harnici agenţi sanitari*[7] war dazu angetan, Widerwillen beim Besucher und Betrachter zu erregen. Doch überträgt sich dieses negative Empfinden, vereinzelt wie es bleibt, nicht auf dessen Eindruck von Bessarabien

---

[3] Oprişan, 6.

[4] Eingeklammerte Seitenzahlen beziehen sich auf die in Fußnote genannte Textausgabe.

[5] Ebenda, 15.

[6] Malerischen Marktflecken, wie auf einem ausländischen Stich.

[7] Schauder erregendes kleines Dorf mit Straßen, auf denen sich Schweine und Hunde wie eifrige Beauftragte des Gesundheitswesens herumtrieben.

Scanned with OKEN Scanner

insgesamt; anders als es sich dem Leser des zwanzig Jahre später geschriebenen Reiseberichtes *Basarabia –ţara de pământ* (1939) von Geo Bogza, einem hier wie auch sonst oft auf Schockeffekte bedachten Autor, aufdrängt, wo ein einziges Horrorgemälde von einem unterentwickelten, in Schmutz, Elend und Armut dahinsiechenden Land außerhalb der Zivilisation entworfen wird.

So konzentriert sich das Interesse des Reisenden auf die aktuelle Situation in Bessarabien seit dem Umbruch von 1917–1918 und das, was in den letzten Jahrzehnten unter dem zaristischen Regime voraufgegangen war.

Zum besseren Verständnis des Berichtes vorab einige Bemerkungen zu seinem Sprachgebrauch. Er ist moldauisch-regional geprägt mit einer archaisierenden Tendenz und fast ganz frei von Neologismen. Dies entspricht weitgehend der Schreibweise des Erzählers Sadoveanu allgemein, wird aber noch verstärkt durch die direkte oder indirekte Wiedergabe vormoderner bessarabischer Rede in den Reportagen. Spezielle Beachtung verdient die Terminologie der Nations- und Sprachbezeichnungen. Sowohl der Reisende wie die von ihm Besuchten werden als Moldauer bezeichnet. Wenn er unterwegs gefragt wird, wer er sei und was er tue, antwortet er : *Sânt moldovan de peste Prut. Mă plimb prin Basarabia* (73)[8]. Die Sprache ist die moldauische, *graiul moldovenesc* (49). Die Besucher des Gastspiels einer rumänischen Operettentruppe (*trupă românească de operetă*) kommen, *ca să asculte vorbă moldovenească* (21)[9]. Die umherziehenden Verkäufer auf dem Jahrmarkt in Căpreşti sprechen die Besucher an *într-o moldovenească curentă* (72). Die Volksbezeichnung *român, românesc* begegnet nur ganz ausnahmsweise, wie an der soeben zitierten Stelle. Stattdessen findet sich in der Sprache der Einheimischen, jedenfalls im Volk, das Ethnonym *roman.* Ein ganzer Abschnitt des Buches ist überschrieben: *Romanii* (66 ff.). Er fängt so an: *Pentru marea majoritate a moldovenilor din Basarabia,* romanii *sânt oamenii minunaţi care au venit de dincolo de Prut*[10]. Auf der anderen Seite werden die Russen nur ausnahmsweise als *ruşi* bezeichnet; normalerweise vielmehr als *muscali (moscali)* oder *moscoviţi*, mitunter auch *haholi* (was eigentlich bedeutet „Ukrainer"). Von der Zeit vor 1917 ist die Rede als von *vremea moscoviţilor* (90). Russisch verstehen heißt *a şti muscăleşte* (88). Da die *muscali* vor allem als Soldaten auftraten, hat das Wort auch diese Bedeutung, so dass paradoxerweise auch von *soldaţii, adică* muscalii *romani* (sic)[11] gesprochen werden kann (66). Das Ereignis, das dieses rumänische Militär dem Land 1918 beschert hat, die Befreiung, die Freiheit, wird in *Drumuri basarabene* durchweg als *svoboda* bezeichnet (66 u.ö). Seither ist die *ocină*, das Heimatland Bessarabien, ein freies Land, *un pământ slobod* (57). Das Regiment führen hier nun rumänische Beamte, *cinovnici*. Sadoveanu macht sich all diese jenseits des Prut traditionellen Begriffe

[8] Ich bin Moldauer von jenseits des Prut. Ich wandere durch Bessarabien.

[9] Um moldauischer Rede zu lauschen.

[10] Für die große Mehrheit der bessarabischen Moldauer sind die Romanen die wunderbaren Leute, die von jenseits des Prut gekommen sind.

[11] Den Soldaten, das heißt den romanischen Moskowitern.

Scanned with OKEN Scanner

zu eigen. Für seine Stilanpassung etwa noch dieses Beispiel: ein gelehrter Klosterarchivar wird vorgestellt als *cărturar, cercetător al hârţoagelor iezite prin podurile mănăstirii* (90)[12].

Der ganze Reisebericht ist von der Vaterlandsliebe des Autors getragen. Genauer ist zu sagen, in einem engeren Sinne: von seiner Heimatliebe. Denn an keiner Stelle drückt sich in *Drumuri basarabene* explizit ein rumänisches Nationalbewusstsein aus. Woran Sadoveanus Herz hängt, ist nicht Rumänien, sondern die Moldau, dieses alte, schöne und unglückliche Land, *vechea, frumoasa şi nefericita Moldovă*, wie die erste Überschrift im Buch lautet. Er fühlt sich dem Land der Ahnen zugehörig, wie es Dimitrie Cantemir einst beschrieb, das nun wiederauferstanden ist und dem die Zukunft gehören soll.

> „Aşa stau de multe ori singur şi visez pe paginile voievodului Cantemir. Sufletul meu din trecut se înalţă în viitor, vede poporul cel cinstit slobozit din cătuşe, ridicându-se în depline drepturi cu fruntea iarăşi în lumină, ca strămoşii cei tari. Dacă după atâta zbucium, după atâtea jertfe, am răzbit la limanul unde ne aflăm şi ne-am înfrăţit cei despărţiţi şi ne-am găsit iarăşi în bătrâna noastră ocină moldovenească, apoi soarta a avut asta scris în cărţile sale tainice. Ceea ce a trebuit să se împlinească ca şi cuvântul sfânt care spune că 'cei tari se vor smeri şi cei umiliţi se vor înălţa'"[13].

Wenn man diese Äußerungen als Glaubensbekenntnis des in Bessarabien wandernden *moldovan de peste Prut* interpretiert, so drängt sich das nicht zuletzt im Hinblick auf den im abschließenden Bibelzitat (Matthaeus 23, 12; Lucas 14, 11) zutage tretenden religiösen Ton auf. Diese christlich-biblische Grundierung von Sadoveanus Moldau- und speziell Bessarabienkult wird auch sonst auffällig. So vor allem in dem zitierten Zeitungsartikel von 1918, wo das Glücksgefühl bei der Nachricht von der Befreiung Bessarabiens mit dem über die Ankunft des Erlösers verglichen wird, so wie es dem frommen Simeon nach Lukas 2, 29 ff zuteil wurde.

> „Sânt clipe în viaţă, clipe de adâncă emoţiune (...) aşa de dramatice şi de zguduitoare, când parcă ai impresia că pulsaţia vieţii trebuie să se oprească. (...) Ceea ce ar mai urma parcă nu mai are niciun rost. Simţirea aceasta de aspru fior m-a încercat în acele clipe – şi mi-au picurat în inimă ca lacrimi înflăcărate cuvintele evanghelice: 'Acum, slobozeşte, Doamne, pe robul tău în pace'" [14].

---

[12] Schriftkundiger, Erforscher der auf den Dachböden des Klosters aufgehäuften Papiere.

[13] So stehe ich viele Male allein da und träume über den Seiten von Fürst Cantemir. Aus der Vergangenheit steigt mein Sinn empor in die Zukunft, er schaut das seiner Ketten ledige ehrliche Volk, wie es sich im Vollbesitz seiner Rechte mit der Stirn wieder zum Licht erhebt, so wie die mächtigen Vorfahren. Wenn nach soviel Qual, nach soviel Opfern wir zu dem Ufer vorgestoßen sind, wo wir uns befinden, und als Getrennte uns verbrüdert und in unserer alten moldauischen Heimat wiedergefunden haben, so hat dies das Schicksal in seinen geheimen Büchern verzeichnet gehabt. Dies musste so in Erfüllung gehen wie das heilige Wort, welches besagt, „dass die Starken erniedigt und die Gedemütigen erhoben werden".

[14] Es gibt Augenblicke im Leben, Augenblicke tiefer Bewegung (...), so dramatisch und erschütternd, wenn man gleichsam den Eindruck hat, dass das Pulsieren des Lebens stillstehen müsste. (...) Dass das, was noch käme, gleichsam keine Rolle mehr spielte. Diese Empfindung eines

Scanned with OKEN Scanner

Bemerkenswert ist, nebenbei gesagt, auch die Gefühlsseligkeit in Zeilen wie diesen. Patriotische Tränen werden ebenso in *Drumuri basarabene* mehrfach vergossen. So wenn es von einer Verbrüderungsszene in Iaşi 1917 heißt: *După o sută cinci ani, se adunau urmaşii celor despărţiţi silnic, se recunoşteau emoţionaţi şi-şi împărtăşeau cu ochii în lacrimi nădejdiile viitorului* (52; ähnlich 56)[15]. Wir erwähnen das, weil diese exaltierte, zugleich biblische und rührselige Note des Patriotismus bereits eine Diktion vorwegnimmt, die dann für das bessarabische Nationalgefühl der nachsowjetischen Zeit weithin charakteristisch werden sollte. Man fühlt sich bereits an die Diktion des *Literatura şi arta*-Kreises der neunziger Jahre erinnert, wo geläufig vom leidgeprüften Bessarabien als von *Basarabia răstignită* gesprochen wurde[16].

Man kann Sadoveanus Einstellung auch eine mystische nennen, bei der sich die Prägung des Moldauers durch die Natur mit der durch die Geschichte verbindet. Die letzten Zeilen des Buches, wo der Reisende Abschied aus dem Kloster Frumoasa nimmt, mögen das belegen:

> „Ca şi în alte părţi, şi mai mult decât aiurea, găseam la Frumoasa sufletul curat al ţării. Il găseam neîntinat, moldovenesc ca la 1812, armonizat cu acel peisagiu unic aşa de distinct, aşa de pătrunzător, plin de durerile şi amintirile trecutului. Cel ce se simte al Moldovei e ca un arbore care suge seva pământului şi lumina soarelui. Aveam şi la Frumoasa senzaţia că făceam parte şi eu, ca şi oamenii, ca şi tot ce mă înconjura, din natură, din lumină, din pământul morţilor, către care mă voi întoarce (92)“[17].

Gerührt, in euphorischer Stimmung ist der Reisende, wenn er einen Bessarabier kennenlernt, der sich als einer von altem Schrot und Korn erweist. Einem solchen war er bereits mitten im Krieg in Iaşi begegnet, in Gestalt des stolzen jungen Simeon Murafa, für den jedes Buch mit rumänischer Schrift wie das Weizenkorn des Evangeliums (Johannes 12, 24) war (55 ff.). Und als ein solcher erscheint im Abschnitt *Dor vechi* (Alte Sehnsucht) insbesondere sein Reisegefährte, wie jener ein *mazâl ruginit şi ireductibil de pe lângă apa Nistrului*[18], der mit lyrischem Schwung von der schönen, alten Moldau spricht und beteuert, es sei nicht verwunderlich, dass für die Moldauer die Liebe zu ihrer Erde geradezu eine Krankheit, *o boală,* geworden sei (23). Er vermutet, dass aus diesem Grunde

---

herben Schauers suchte mich in jenen Augenblicken heim – und wie feurige Tränen tropften mir ins Herz die Worte des Evangeliums: „Jetzt, o Herr, entlässest Du Deinen Diener in Frieden“. – Zit. nach Oprişan, 9.

[15] Nach hundertfünf Jahren kamen die Nachfahren jener gewaltsam Getrennten zusammen, erkannten einander bewegt und tauschten sich mit tränenden Augen die Zukunftshoffnungen aus.

[16] Das gekreuzigte Bessarabien.

[17] Wie an anderen Orten, und mehr noch als anderswo, fand ich in Frumoasa den reinen Geist des Landes vor. Ich fand ihn unbefleckt, wie 1812, in Harmonie mit der einzigartigen, so eigenen, so eingängigen Landschaft voll von Schmerzen und Erinnerungen der Vergangenheit. Wer sich der Moldau zugehörig fühlt, ist wie ein Baum, der den Saft der Erde und das Licht der Sonne in sich aufsaugt. Auch in Frumoasa hatte ich das Gefühl, mit dazuzugehören, so wie die Menschen, wie alles, was mich umgab von der Natur, vom Licht, von der Erde der Toten, zu der ich zurückkehren werde.

[18] Ein *mazâl* von echtem Schrot und Korn vom Ufer des Dnjestr.

Scanned with OKEN Scanner

die Moldauer in die Geschichte der rumänischen Literatur eingebrochen seien (*au făcut invazie în istoria literaturii române*). Was Sadoveanu, mit Hinweis darauf, dass er auch oltenische Vorfahren habe, so nicht gelten lassen will. Der Reisebegleiter weiß von einer vornehmen Dame aus der Familie Cantacuzino zu berichten, die, als der Prut eine undurchlässige Grenze war, abends von ihrem Turmzimmer aus sehnsüchtig gen Iaşi hinblickte. Die alten Ausgaben moldauischer Chronisten, in die sie sich versenkte, kamen dann in seinen Besitz. Indem er darin las, *cu lacrimi*, dachte er daran, dass in der Moldau der lateinischen Schrift kundige Gelehrte zu einer Zeit lebten, als es in Russland nichts als eine Fibel gab, der ein Ehemann entnehmen konnte, *de câte ori pe săptămână să-şi bată muierea* (24)[19].

Von großer Bedeutung war für den Begleiter Sadoveanus die Bekanntschaft mit dem Leiter eines rumänischen Operettentheaters, das zwanzig Jahre zuvor in Bessarabien gastiert hatte. Dieser, ein glühender Patriot, fungierte für die Theaterbesucher als Geschichtslehrer. Er vermittelte ihnen das erregende Wissen um ihre Zusammengehörigkeit mit den Moldauern jenseits des Prut; klärte sie auf über das Land dort, über das Jahr 1812, das der Annexion Bessarabien durch das Zarenreich, über den Unsegen der Fremdherrschaft, über das Heldentum und das Unglück der Ahnen. Damals – bekennt der *mazâl* – habe ihm zum ersten Mal das Herz für etwas Heiliges geschlagen: *Atunci întâia oară am simţit că-mi bate cu grăbire inima pentru ceva scump şi tainic* (22)[20]. Im Hause des *mazâl* und seiner Gefährtin verspürt der Besucher von drüben eine heimatliche Aura, die Freundlichkeit des Himmels der Moldau. Ein Zitat im unverwechselbaren Sadoveanu-Stil:

> „Şi simt şi mirosul bun de flori uscate, şi toată atmosfera prietinească care mi-a pătruns totdeauna sufletul în căsuţe vechi, în umbra livezilor, în colţuri paşnice de ţară. Parc-aş fi undeva, 'la noi', şi în ochii bătrânei tovarăşe a mazâlului parcă pluteşte ceva din blândeţea cerurilor Moldovei..." (54)[21].

Noch anderen Vertretern des Typs des *bun moldovan* begegnet der Reisende. Als gute Moldauer stellt sich ihm generell die Klasse der *neamuri* dar, die der Kleinbojaren und der Freibauern, der *mazâli* und der *răzeşi*, die sich freilich dünkelhaft dem unter ihnen stehenden Landvolk gegenüber abgrenzt und sich mit der *ţărănime* nicht gemein macht (57). Eine Überraschung für ihn war es, in Căpreşti auf eine junge Jüdin zu stoßen, die kein Russisch verstand, sich aber in reinem Moldauisch ausdrückte, *într-o moldovenească limpede* (74).

Erstaunlich muss das für ihn deshalb gewesen sein, weil er ansonsten wieder und wieder Beweise für die starke Russifizierung in Bessarabien bekam. Beim Besuch im Kloster Cuşalăuca bemerkte Sadoveanu in der Sprache der Bauern *pete*

---

[19] Wie oft in der Woche er seine Frau schlagen sollte.

[20] Da verspürte ich zum ersten Mal, wie mir das Herz heftig für etwas Teures und Geheimnisvolles schlug.

[21] Und ich spüre auch den guten Geruch getrockneter Blumen und die ganze freundschaftliche Atmosphäre, die mir in kleinen alten Häuschen immer schon ins Herz gegangen ist, im Schatten der Wiesen, in friedlichen Ecken des Landes. So als wäre ich irgendwo „bei uns", und als schwebte in den Augen der alten Gefährtin des *mazâl* etwas von der Sanftmut der Himmel der Moldau...

Scanned with OKEN Scanner

negre, schwarze Flecken, wie sie sich in mehr als hundert Jahren Fremdherrschaft ergeben mussten; und was die Leute draußen sangen, das waren *cântece de la „muscălie"*, schwermütige Harmonien aus den grenzenlosen Weiten der Steppe. *Erau rămăşiţele Rusiei în sufletele flăcăilor Moldovei. Erau ultimele răsunete, de o aspră şi misterioasă melancolie* (19 f.)[22]. Von den Operettenaufführungen jener Gastspieltruppe in Soroca lässt er sich berichten, dass die russischen Beamten *(cinovnicii)* und die völlig dem Zaren ergebenen Bojaren der Musik wegen dahin gingen, hingegen die Menschen aus der Vorstadt, der *mahala*, die Wein- und Obstbauern, um Moldauisch zu hören, *ca să asculte vorbă moldovenească* (21). Ebenfalls in Soroca konnte er bei einer Abendeinladung interessante Erfahrungen mit einer Familie auf dem Wege zur Entfremdung, *în curs de înstrăinare*, machen (29). Es wurde dort viel und lebhaft Russisch gesprochen. Nur der Älteste beherrschte noch korrekt die Sprache der Ahnen. Der Hausherr dagegen meisterte sie nicht mehr richtig, färbte sie mit russischen Wörtern und unsicheren Wendungen ein. Von seinen ehemaligen Arbeitern hatte er noch die Umgangssprache parat, *vorbele curente*; für abstraktere Sachverhalte benötigte er aber beständig fremde Hilfe. Mit einer Russin verheiratet und in fremde Verwandtschaft geraten, ging er mehr und mehr des heiligen Erbes, der *sfântă moştenire*, verlustig. Poetisch sagt der Schriftsteller: *Cuvintele vechi din auria tinereţe se trezesc mirate şi triste parcă pe buzele lui*[23]. Die Kinder des Hausherr – fügt er hinzu – lauschten unseren moldauischen Wörten als kämen sie von jenseits des Ozeans.

Ein Abschnitt des kleinen Buches ist überschrieben *Târgoveţi moldoveni* (Moldauische Kleinstädter, 32) Es werden hier weitere Fälle von Russifizierung in einer Kleinstadt wie Soroca angeführt. Der Besucher erfährt, dass das Volk in Bessarabien die Volkstracht von einst, *straie moldoveneşti albe, cu bundă şi căciulă*[24], nun mit den Stiefeln und der Pelzjacke der Russen vertauscht hat. „Was soll man da machen?", sagt man ihm dazu, „Die Zeiten ändern sich", *Ce să-i faci? Vremea aduce schimbări* (33). Das ist der Kommentar des Herrn Vasile Gheorghevici, der ebenso wie seine Frau das reinste Moldauisch spricht. Aber er hat seine Tochter Liuba auf die russische Schule geschickt, weil es keine andere gab. Und um ihr das Erlernen der Sprache zu erleichtern, sprach man auch zu Hause nur Russisch. So vergaß sie dann die Sprache ihrer Kindheit. Außerdem strebten sie für ihr einziges Kind den sozialen Aufstieg an. Sie sollte ein gnädiges Fräulein werden. Das war vor allem der Wunsch der Mutter, die ein Opfer der von der vergangenen Herrschaft heimtückisch und systematisch betriebenen Russifizierung der Mütter geworden war:

> „Şi Vasile Gheorghevici şi Ecaterina Andreievna, cu oarecare stânjenire, cercau să ne lămurească de ce singurul lor copil, Liubocica lor, e o străină... Era

[22] Es waren die Überbleibsel Russlands in den Herzen der moldauischen Burschen. Es waren die letzten Nachklänge, von herber und geheimnisvoller Melancholie.

[23] Die alten Wörter aus der goldenen Jugend scheinen auf seinen Lippen erstaunt und traurig wach zu werden.

[24] Weiße moldauische Gewänder, mit Schaffellmantel und Pelzmütze.

Scanned with OKEN Scanner

ambiția micilor burjui de a înnobila pe această cale o odraslă, de a face din odorul lor o barişnia desăvârşită... Ş-am înțeles pe ce se sprijineau blajinii ruşi ca să întemeieze într-un târg ca Soroca trei licee de fete... Am înțeles de ce aud pretutindeni, pe uliți, această dulce limbă... Stăpânirea întreprinsese cu viclenie rusificarea mamelor“ [25].

Verlegenheit und Trauer breiteten sich, als dies so zur Sprache gekommen war, zwischen dem freundlichen, gastgebenden Ehepaar und seinen Besuchern aus. Doch dann heiterte Liuba die Stimmung auf, indem sie sich ans Klavier setzte und eine Liebesromanze von jenseits des Prut sang. Sie war wirklich eine *barişnia* geworden, oder, mit den Worten des stolzen Vaters: *Acuma e „domnişoară“ cum se zice peste Prut* (32)[26].

Beobachtungen zum Sprachverhalten konnte Sadoveanu dann auch in Teleneşti anstellen. Hier wurde er Zeuge, wie ein Mann vom Lande, für ihn unverständlich, in einem Gemisch aus Moldauisch und Russisch einen Arzt um eine Bescheinigung bat. Das zog ihm förmlich das Herz zusammen. Entsetzt über diesen Abkömmling der Helden Stefans des Großen, bekam er von dem lachenden Doktor zu hören: *Se pare că sântem într-un ţinut înstrăinat* (70)[27]. Andererseits stellte er fest, dass der kleine Ort dem seiner Kindheit sehr ähnlich war. Nicht nur dass die Atmosphäre dieselbe war, vollzogen sich hier wie dort Handel und Wandel *în cea mai curată limbă moldovenească* (70)[28].

In Ortschaften wie Soroca und Teleneşti verlief das Nebeneinander der Sprachgruppen anscheinend ohne Konflikte. Jedenfalls ist von solchen in *Drumuri basarabene* nicht die Rede. Umso mehr aber in den Abschnitten, die von den bessarabischen Klöstern handeln, von Hârjauca, Gârbovăț, Răciula und Frumoasa. Dort stießen die Reisenden auf das Problem der unfriedlichen Koexistenz von moldauischen und russischsprachigen Ordensleuten. In Hârjauca erzählt man ihnen, wie dort in die Klostergemeinschaft der Moldauer von der Obrigkeit auch russische Mönche eingewiesen wurden und somit in dieser Heimstatt des Friedens heftiger Krieg und Tumult aufkamen zwischen hergelaufenen und moldauischen Mönchen, *între venetici şi între* (sic) *călugării moldoveni*. Die Gesänge stiegen zum Himmel in zwei Sprachen empor und verbrüderten sich dort – kommentiert einer der bodenständigen Mönche –, während die Chöre sich wie zwei feindliche Heerlager gegenüberstanden. Ähnliches war auf die Nonnen von Răciula zugekommen, als ein russischer Bischof sie vertreiben und Mönche von jenseits des Dnjestr an ihre Stelle setzen wollte. Die alte Äbtissin erinnert sich, wie der Bischof sich aufführte und wie sie reagierten:

---

[25] Und Vasile Gheorghevici und Ecaterina Andreievna versuchten mit einer gewissen Verlegenheit uns klarzumachen, warum ihr einziges Kind, ihre Liubocica, eine Fremde war... Es war der Ehrgeiz der Kleinbürger, auf diesem Wege einen Sprößling zu veredeln, aus ihrem Liebling ein perfektes Fräulein zu machen... Und ich begriff, worauf sich die freundlichen Russen stützten, um in einem Marktflecken wie Soroca drei Mädchenlyzeen zu gründen... Ich begriff, warum ich überall in den Gassen diese süße Sprache hörte... Arglistig hatte die Herrschaft die Russifizierung der Mütter ins Werk gesetzt.

[26] Jetzt ist sie, wie man jenseits des Prut sagt, ein „Fräulein“.

[27] Es hat den Anschein, dass wir in einem entfremdeten Land leben.

[28] In der reinsten moldauischen Sprache.

Scanned with OKEN Scanner

„Se zbârlea şi răcnea la noi: cum de sântem proaste şi nu ştim muscăleşte? 'La strana rusească zic, cântăm ruseşte, prea sfinte, dar de înţeles, nu prea înţelegem... iar la strana stângă cântăm moldoveneşte, după datină...' " (88)[29].

Da half dann nur das Flehen zur Gottesmutter, was auch tatsächlich bewirkte, dass der Bischof sein Vorhaben nicht verwirklichen konnte. *A zis aşa că sântem nişte moldovence proaste, da' am rămas la mănăstirea noastră*[30]. In große Not gerieten zur Zeit der Befreiung, *când cu* svoboda, die Insassen des Klosters Frumoasa (90–92), und zwar durch die Schuld von Mönchen aus vergangener Zeit, die auf klösterlichem Besitz Dörfer von *haholi* gründeten. Diesen *haholi* – so berichtet der Klosterarchivar, ein *bun moldovan* (90 f.) – sei nun der Kamm geschwollen, und sie hätten dem Kloster die Zähne gezeigt. Deshalb verflucht er jene Mönche von einst, *c-au adus limbă străină în ţară moldovenească*[31]. Imerhin seien in Frumoasa die Moldauer unter sich geblieben, *ei în de ei, fără năcaz, fără năpastă, şi fără străini*[32].

Die Sprachkonflikte gehören zu dem großen Komplex der mit den historischen Veränderungen der Jahre 1917/19 verbundenen vielfältigen Not der bessarabischen Bevölkerung. Von dieser Bedrängnis ist in Sadoveanus Reisenotizen, die immer wieder den Charakter eines historischen Dokuments tragen, oftmals die Rede. Die russische Revolution, so erfährt der Reisende auf den verschiedenen Stationen seiner Wanderschaft durch das Land, brachte für die friedliche Bevölkerung schlimme Heimsuchungen mit sich. Damals kamen die Bolschewiken und verstanden es, die Dorfbevölkerung für sich zu gewinnen. Von ihnen aufgewiegelt, plünderten die ehedem so frommen Bauern die Klöster aus, so das von Răciula, wo sie den Weinkeller leer tranken, bis endlich die „romanische" Armee (*oastea* romanilor) auf den Plan trat und die zusammengerotteten Banden, die *amestecături de* moscali *cu norod din sate*[33], vertrieb – woraufhin die Dörfler reumütig wieder zu Kreuze krochen und das Geraubte zurückgaben (84–86). Zerstört wurden die Güter der Bojaren, die das in Armut lebende Volk unter sich aufteilte, aber nicht wieder herzustellen imstande war. *Am trecut prin grele vremuri, când s-au ridicat răii să dărâme aşezămintele omeneşti*, erinnert sich Sadoveanus Begleiter (53)[34]. Eine Plage war auch die Kriminalität. Marodierende Banditen, denen während der Revolution Waffen in die Hände gefallen waren, machten das flache Land so unsicher, dass man sich nach Einbruch der Dunkelheit nicht mehr ins Freie wagte. Raubmörder drangen in die Häuser ein, pressten Wohlhabenden ihre Wertgegenstände ab, um sie dann umzubringen. Im Abschnitt

---

[29] Er geriet in Harnisch und schrie uns an: wieso seien wir so dumm und verstünden kein Russisch? "Im russischen Kirchenstuhl, sage ich, singen wir auf Russisch, Ehrwürden, aber verstehen tun wir das nicht.. Und im linken Kirchenstuhl singen wir nach der Gewohnheit auf Moldauisch..."

[30] Da sagte er so, wir seien einfältige Moldauerinnen; aber in unserem Kloster sind wir geblieben.

[31] Die die fremde Sprache ins moldauische Land brachten.

[32] Unter sich, ohne Misshelligkeit, ohne Unheil und ohne Ausländer.

[33] Gemengsel von Russen und Volk aus dem Dorf.

[34] Wir haben schwere Zeiten durchgemacht, als die bösen Menschen aufstanden, um die Siedlungen der Menschen zu zerstören.

Scanned with OKEN Scanner

Hoţii (Die Räuber) wird von russischen Gewalttätern berichtet, die sich als Rumänen ausgaben, sich aber durch ihre Sprache verrieten: *(...) se dădeau drept romani. Că ei au venit de la Iaşi. Că trebuie negreşit să pliece cu trienul (...). Dar limba-i da de gol* (46)[35]. Zum Zeitpunkt der Reise dauerte die aus dem Bürgerkrieg resultierende Misere der Menschen beiderseits des prächtigen Stromes mit dem klaren Wasser noch an: *Drumul duce (...) pe lângă măreaţa şi curata apă a Nistrului: pe amândouă malurile starea de război ţine singurătate şi tristeţe,* notiert Sadoveanu sich (21)[36]. Im Abschnitt *Veşti de peste Nistru* (Nachrichten von jenseits des Dnjestr, 26– 28) wirft er einen Blick über das jenseitige Ufer. Man sei hier in Soroca an der Kriegsfront; drüben in der Ukraine herrschten Chaos und Anarchie, bemerkt er. Tausende von Juden würden von den Weißen massakriert, ungehindert wüte der rote Wahnsinn in der Steppe. Die ganze Bestialität des Menschen offenbare sich:

> „O nebunie roşie bântuie fără stavilă în ţara stepelor, şi parcă dintr-acolo un vânt de nenorocire şi de nemărginită tristeţe. Fără îndoială, în om trăieşte o fiară. Vai de el când gratiile au fost rupte şi bestia adulmecă sânge!“[37]

Diesseits des Grenzflusses hatte mittlerweile die rumänische Armee Einzug gehalten. Sadoveanu beschreibt (66–68), wie die Bevölkerung die Ankömmlinge empfand. Sie sah sich staunend einer fremden Welt gegenüber. *Pentru marea majoritate a moldovenilor din Basarabia,* romanii *sânt oamenii minunaţi care au venit dincolo de Prut*[38]. Von diesen seltsamen Leuten, *aceşti oameni ciudaţi*, die da ungefähr so redeten wie die Moldauer, so dass man sich verstand, hatte man noch nie gehört. Man wusste nur etwas über den Zar und das große russische Reich, aber eine andere Welt kannte man nicht, und die Erinnerungen an die Vergangenheit waren in einem Meer des Vergessens untergegangen (66). Die *svoboda*, die mit diesen Soldaten, den *muscali* romani, Einzug hielt, brachte für die Menschen Ungemach mit sich. Die rumänischen Offiziere requisitionierten recht viel und oft; einige von ihnen, noch bartlose Schnösel, sahen auf alte, ehrwürdige und angesehene Freibauern von oben herab und duzten sie; Schimpfen und Fluchen entweihte mitunter die brüderliche Begegnung nach mehr als einem Jahrhundert der Trennung. Und dennoch hatten die freundlichen, guten Moldauer, *blajinii şi bunii oameni*, ein Maß an Verständnis für die strapazierten, geplagten *muscali noi* und setzten sich mit ihnen an einen Tisch; erkannten sie in ihnen doch ihresgleichen in Glauben und Sprache, *oameni de-o lege şi de-o limbă*[39]. Denn wie

---

[35] (...) sie gaben sich als Romanen aus. Sie kämen aus Iaşi. Sie müssten unbedingt den Zug nehmen (...). Aber die Sprache verriet sie.

[36] Der Weg führt am prächtigen, reinen Wasser des Dnjestr entlang: auf beiden Ufern verursacht der Kriegszustand Einsamkeit und Trauer.

[37] Ein roter Wahnsinn wütet ungehemmt im Steppenland, und es ist, als komme ein Wind des Unheils und der grenzenlosen Traurigkeit von drüben. Ohne Zweifel, im Menschen lebt ein Raubtier. Wehe ihm, wenn die Gitterstäbe zerbrochen sind und die Bestie Blut wittert!

[38] Für die große Mehrheit der Moldauer aus Bessarabien sind die Romanen jene wunderbaren Leute, die von jenseits des Prut kamen.

[39] Menschen eines Glaubens und einer Sprache.

Scanned with OKEN Scanner

das Sprichwort sagt: *Sângele apă nu se face*[40]. Auch wusste man ja, dass dieses Militär im Dienste der Nation gekommen war, *pentru slujba neamului*, um die turbulenten, blutigen Wogen der Anarchie einzudämmen. Von den Offizieren waren die einen verständig und den Hofbesitzern gegenüber aufgeschlossen. Andere sahen rechts und links immerfort nur Bolschewiken und traten auf wie in Feindesland, *ca într-o ţară străină*, Requisitionsquittungen ausstellend, unweigerlich unterschrieben mit „Popescu", *iscălite invariabil* Popescu, *nume devenit fantastic între Prut şi Nistru*[41]. Doch bei den Moldauern löst sich alles Ungemach in Witz und Scherz auf: *Şi la moldoveni, însă, se vede că toate năcazurile se rezolvă într-o glumă.* Ein schlichter alter Mann aus der Vorstadt von Soroca bringt ein im Volk verbreitetes Urteil über das neue Regime in Bessarabien so auf den Punkt: *Acu ne-am liniştit.* Romanii *ştia îs cam iuţi şi năprasnici, dar ţin bună strajă pe* Nestru *şi nu mai avem de dincolo nici o supărare* (38)[42].

Aber nach den Soldaten kamen andere *romani:* die Gendarmen und die Beamten. Für sie war das den Moskowitern abgewonnene Bessarabien so etwas wie Sibirien, ein Land der Finsternis und des Schreckens, wo man sich als Pionier der Zivilisation fühlt, und zugleich auch ein Kalifornien, wo man sein Glück machen kann. Sadoveanus Ton wird ironisch und satirisch:

> „Jandarmii erau încredinţaţi că vechea administraţie moscovită însemna întuneric, groază, lanţuri, Siberia. Şi aducând blândele şi civilizatele năravuri ale administraţiei din regat, se socoteau pionieri ai civilizaţiei într-o ţară barbară... I-am văzut pe toţi bine hrăniţi şi cu nasurile rumene, aşa cum îi şade bine unui jandarm – cunoscând şi exercitând destul de bine funcţia de mici tirani... Încolo, ceilalţi funcţionari s-au silit să nu dezmintă temeinicele calităţi pe care cu toţii le cunoaştem şi le admirăm în vechiul regat. Toţi lovesc cu aspră energie binecuvântatul pământ al acestei noi Californii – căutând ceea ce ei cred că e singurul rost al existenţei omului"[43].

Wo sie gebraucht würden, sind die Gendarmen oftmals nicht zur Stelle. Bei einem Raubüberfall zu Hilfe gerufen, traten sie erst nach vier Tagen auf den Plan, voller Ärger über die Belästigung (46 f.). Auf dem Markt in Căpreşti fällt es Sadoveanu auf, dass die vielen Bauern und Juden Bänder in den rumänischen Nationalfarben an den Kappen und Mützen tragen. Man sagt ihm, dass ihnen dies

---

[40] Blut ist ein ganz besonderer Saft (wörtlich: Das Blut wird nicht zu Wasser).

[41] Ein zwischen Prut und Dnjestr sagenhaft gewordener Name.

[42] Jetzt haben wir uns beruhigt. Diese Romanen sind ein bisschen ungestüm und hitzig, aber sie halten gute Wacht am Dnjestr und wir haben jetzt von drüben keinen Ärger mehr.

[43] Die Gendarmen waren überzeugt, dass die alte moskowitische Verwaltung Düsternis, Grauen, Ketten und Sibirien bedeutete. Und insofern sie die freundlichen und zivilisierten Gepflogenheiten der Verwaltung aus dem Königreich mitbrachten, hielten sie sich für Pioniere der Zivilisation in einem Barbarenland... Ich sah, dass sie alle gut genährt waren und rote Nasen hatten, wie es sich für einen Gendarm gehört – und dass sie sich recht gut auf das Amt kleiner Tyrannen verstanden und es ausübten... Überdies strengten sich die übrigen Beamten an, die soliden Qualitäten nicht Lügen zu strafen, die wir im Altreich alle kennen und bewundern. Alle schlagen mit rauer Energie auf den gesegneten Boden dieses neuen Kaliforniens ein, auf der Suche nach dem, was sie für den einzigen Zweck des menschlichen Daseins halten.

Scanned with OKEN Scanner

befohlen wurde. Die Leute wurden von den Gendarmen zusammengetrieben und gezwungen, die Bänder zu erwerben, zum Preise von zwei *carboave*, zwei silbernen Fünf-Lei-Stücken. Da die Gendarmen mehrere tausend Bänder verkauften, machten sie gute Geschäfte. „Ein wunderbares Zeichen", kommentiert der Autor sarkastisch, *cu care se naţionalizează Moldova dintre Prut şi Nistru* (73 f.)[44]. Von jenem Arzt in Teleneşti lässt er sich sagen (71), dieselben Menschen, die früher mit der alten, der russischen Verwaltung Probleme hatten, hätten sie jetzt mit der neuen. Nachdem er zuvor von sprachlicher Entfremdung durch das Russische gesprochen hat, verweist der Doktor auf die systematische Einführung von Neologismen durch das neue Regime. An die Stelle des *cinovnic* von einst sei nun der *funcţionar* getreten – und beide seien *foarte buni fraţi* (71)[45].

Sadoveanus Reisebegleiter äußert seinen Unmut über die Geschäftemacher und windige Phrasen dreschenden Politikaster von jenseits des Prut, die *aspr(ă) familie a oamenilor de afaceri şi a micilor politiciani* (sic) *care macină vorbe duse de vânt,* von denen die Eisenbahn sehr viele nach Bessarabien bringt – *şi nu sântem deloc bucuroşi de dânşii* (24)[46]. Der alteingesessene Moldauer von Stand hat bezüglich der neuen Zeit ernsthafte Zweifel.

> „Bătrânul mazâl înţelege într-o privinţă timpurile noi – dar se ştie neam vechi, aşezat pe temelie statornică. El despre svoboda nu poate vorbi decât c-o serioasă îndoială…"(53)[47].

Was in diesem Urteil mitschwingt, ist die Nostalgie eines Angehörigen der alten Elite, der unter dem vergangenen Regime von einer traditionellen, nunmehr gefährdeten Sozialordnung profitierte, so wie die alten Bojaren, denen der Abschnitt *Boieri vechi* (Alte Bojaren, 29– 31) gilt. Zu ihnen zählte der Senior der erwähnten Familie in Soroca, jener Bojarenabkömmling, *neam de boier*, der als einziger noch reines Moldauisch sprach. Er war glücklich darüber, dass das neue Regime, *regimul nou*, Ordnung im Lande schuf; tadelte aber die demokratische Ordnung, die für ihn eine anarchische war. Ihm kam die Zerstörung der alten Gesellschaftsordung, *dărâmarea vechii aşezări*, die gegründet war auf Adel, Besitz und Kultur, als ein Unglück vor. Was die *svoboda* herbeigeführt habe, seien Verarmung aller, vor allem der Bauern, heillose Gemeinheit und ein Chaos, in dem niemand mehr werde befehlen und gehorchen könne. Für den Besucher war dieser Alte ein unversöhnlicher Reaktionär, *un campion intransigent al reacţionarismului.* Die gute alte Zeit ist vorüber. *Erau pe atunci vremuri bune*[48], meint auch der im Gebiet von Soroca höchst angesehene *mazâl* Grigore Fotescu (58 f.) aus Cotiugenii-Mari, ein reicher Gutsbesitzer, der ein Heer von Knechten befehligte, ein großes Haus hielt und sich auf dem Markt von den Händlern ehrfurchtsvoll

---

[44] Mit dem man die Moldau zwischen Prut und Dnjestr nationalisiert.

[45] Sehr gute Brüder.

[46] Und wir sind gar nicht erfreut über sie.

[47] Der alte *mazâl* versteht in einer Hinsicht die neuen Zeiten – aber er weiß, dass er zu einem alten Geschlecht auf dauerhaftem Grund gehört. Von der Freiheit kann er nur mit ernsthaftem Zweifel sprechen.

[48] Das waren damals gute Zeiten.

Scanned with OKEN Scanner

hofieren ließ. Sadoveanu empfindet für diesen *mazâl* von berühmtem Namen, *cu nume prea ştiut*, aus dessen scharfen Augen das stolze Selbstbewusstsein seines Stammes – *mândria de neam* – strahlt, Respekt, wenn nicht Bewunderung, als typischen Vertreter seiner Klasse.

Moldauische Bojaren werden auch im Abschnitt *Odrasle boiereşti* (Bojarensprösslinge, 48–51) vorgestellt. Hier lässt sich der fremde Besucher, in Cuhureşti angekommen, von Alexandru, einem würdigen, weißhaarigen *mazâl*, über die früher dort ansässigen Gutsherren Bogdan und Bonciu berichten. Das waren zwei ganz verschiedene Typen und Charaktere. Der eine von ihnen, Bogdan, war ein wohlhabender, modern denkender und wirtschaftender Bojar, und dabei ein Moldauer von würdiger Herkunft, *de vrednică seminţie,* in dessen Haus man kein fremdes Wort hörte. Er liebte den Geruch der Erde und wollte sich nicht wie andere in Moskau oder Petersburg entfremden lassen.

> „Aşa, pe ici pe colo, se mai găseşte în Basarabia căte (sic) un moldovan bun, între cei mari ai lumii – kommentiert Alexandru. În vremea ruşilor, când toţi cei bogaţi se sileau să liorbăiască ca stăpânii şi-şi cârneau ruseşte nasul când auzeau graiul moldovenesc – la dânşii găseai pe masă o carte în limba noastră. Şi, la zile mari, puneau şase cai la droşcă şi se duceau la o mănăstire ca să asculte cântările cele vechi de la strana moldovenească. Am avut şi boieri de aceştia, puţini ce-i dreptul, dar cu atâta ne-au fost mai dragi. Ceilalţi parcă erau de alt neam şi de altă lege (49)“[49].

Für jene von anderer Art steht der Bojar Bonciu, der sein Leben mit Pracht und Pomp und Vergnügungen im Ausland zubrachte. Seine russifizierten Nachkommen ließen sich dann wieder am Heimatort nieder und spielten dort die Goldjungen, *junii auriţi*, hochmütig auf die einfältige Dorfbevölkerung herabschauend, bis sie schließlich das Gut der Ahnen ruiniert aufgaben und sich nach Chişinău wandten, zu den anderen Pleitegeitern, *către corbii ceilalţi de la Chişinău,* mit denen zusammen sie schließlich der Sturm über den Dnjestr hinwegfegte.

Weder den ihrer Sprache und Kultur treu gebliebenen noch den russifizierten Moldauern zuzurechnen waren die Kosmopoliten, die in Soroca bei *Madame Panina* verkehrten. Es waren das vor der Revolution geflohene Angehörige des gehobenen Bürgertums aus dem Zarenreich, die in Bessarabien, so gut es ihre prekäre materielle Lage zuließ, ihren an westlichen Modellen orientierten eleganten Lebensstil weiterzuführen versuchten. Menschen wie Madame Panina selbst, eine ehemalige reiche Großgrundbesitzerin, die, um sich und ihre Kinder durchzuschlagen, sich die Schürze umgebunden und einen Mittagstisch für ihre

[49] So findet man hie und da in Bessarabien noch einen guten Moldauer unter den Großen dieser Welt. In der Russenzeit, als die Reichen sich alle bemühten, wie die Herren zu protzen und auf Russisch die Nase rümpften, wenn sie die moldauische Sprache hörten – da fand man bei ihnen auf dem Tisch ein Buch in unserer Sprache. Und an Festtagen spannten sie sechs Pferde vor die Kutsche und fuhren zu einem Kloster, um den alten Gesängen der moldauischen Kirchensänger zu lauschen. Wir haben auch solche Bojaren gehabt, wenige freilich, aber diese waren uns umso teurer. Die anderen waren so wie von einem anderen Volk und anderem Glauben.

Scanned with OKEN Scanner

Bekannten eingerichtet hatte. Der war nun zum Treffpunkt für ihre Leidensgefährten geworden, wo sie ihnen Gerichte aus der bürgerlichen Zeit vorsetzte, zum Protest gegen die demokratische Kochkunst. Da verkehrte unter anderem der polyglotte, mit *Bonjour, meine Herren!* grüßende Ingenieur Ernest Ernestovici, ein theatralisch auftretender Possenreißer, jedoch ein trübsinniger, der unter Tränen sein Lied von der Steppe und ihrer Grenzenlosigkeit sang. Die Rumänen und ihre Sprache (Sadoveanu gebraucht hier [40] nun doch einmal das Ethnonym *român*) waren dieser kleinen Welt armer Schiffbrüchiger, *bieţi naufragiaţi*, fremd.

Soviel zu *Drumuri basarabene* von 1920. In den folgenden beiden Jahrzehnten hielt sich der Autor noch wiederholt in Bessarabien auf, unter anderem zur Kur in Budachi am Schwarzen Meer (Judeţul Cetatea Albă). Jedoch hat sich das in seiner weiteren literarischen Tätigkeit nicht mehr niedergeschlagen. So oft er sich aber in der Zwischenkriegszeit bei den verschiedensten Anlässen zu bessarabischen Fragen äußerte, besann er sich auf die im Sommer 1919 gesammelten Eindrücke und Erfahrungen. So etwa 1936 in einem leidenschaftlichen Aufruf zur Hilfeleistung für das von Dürre und Not heimgesuchte Land zwischen Prut und Dnjestr. Damals rühmte er auf Grund seiner Erinnerungen das echt empfundene, von patriotischer Rhetorik sehr verschiedene Stammesbewusstsein der Menschen dort, und den Geist der Freibauern und Kleinbojaren, die einstmals die Stärke des Landes gewesen seien, *acel duh al răzeşilor şi mazâlilor care au fost tăria ţării odinioară*[50]. Es verwundert nicht, dass Sadoveanu 1940, bei der Abtrennung Bessarabiens und der Bukowina von Rumänien – wie er sich ausdrückte – zu Boden stürzte *(am căzut la pământ)*. Wiederum die Bibel zitierend, verglich er damals, als auch Nordsiebenbürgen verloren ging, die Heimsuchung Rumäniens mit dem Gericht, das der Prophet Jesaja im Namen Gottes dem sündigen Volk Israel ankündigte (Jesaja Kap.3)[51]. Und er setzte ahnungsvoll hinzu : *Mă tem că încercările noastre prea crude nu s-au isprăvit*[52].

Heidelberg
klaus.heitmann@dms-net.de

[50] Zitiert nach Oprişan, 12 f.
[51] Ebenda, 14.
[52] Ich fürchte, dass unsere überaus harten Prüfungen noch nicht zu Ende sind.

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ ASUPRA „GENULUI PERSONAL" ÎN LIMBA ROMÂNĂ

MARIA ILIESCU

1. Într-un articol din BL (VIII, 1940, 154), Constantin Racoviță atrăgea atenția asupra faptului că limba română are tendința să-şi creeze un „gen personal" (Graur 1945, 7). Pentru a susține această afirmație, Racoviță cita trei tendințe distinctive: acuzativul cu *p(r)e*, vocativul singular în *-e* şi *-o* şi genitiv-dativul singular cu *lu*.

E vorba aşadar de tendința de a distinge, prin gramaticalizarea unor mărci morfologice, subcategorii în cadrul categoriei genului substantivelor, şi anume de distingerea substantivelor /+ animate/ /+ umane/ de /–animate/ şi de /+animate/ /–umane/.

2.1. În ce priveşte primul punct, autorul remarca faptul că nu există reguli precise de folosire a lui *pe*, ceea ce e cazul şi acum, după mai bine de 70 de ani, deşi s-au făcut progrese mari în cercetarea acestui fenomen, care se concretizează în orice caz prin adăugarea mărcii /+ definit/ la /+ uman/ (v. articolul Gabrielei Pană-Dindelegan 1997, 33, s.v. ANIMAT).

Graur (1965, 46), fără să intre în detalii, atrage atenția asupra faptului că *pe* se foloseşte şi pentru a marca pronume. E însă de remarcat că, dacă folosirea prepoziției cu pronumele personale *(pe mine, pe tine)* nu contravine în general tendinței genului personal, folosirea ei cu pronumele demonstrativ cu valoare neutră şi formă feminină nu poate fi încadrată în aceeaşi tendință: *pe aceasta* (cartea) *n-am citit-o*.

Mai important este criteriul negativ care stă la baza tendinței şi anume că substantivele /– animate/ *nu* sunt marcate prin *pe*.

Desigur că nu trebuie ignorat nici faptul că fenomenul marcării complementului direct printr-o prepoziție este propriu şi altor limbi romanice, ca de exemplu celor iberice, şi că explicația, general admisă, e de ordin sintactic, fiind legată de ordinea liberă a cuvintelor în propoziție şi de nevoia de a distinge subiectul de complementul direct când ambele sunt animate.

2.2. Vocativul, ca şi imperativul, este o formă cu o conotație deosebit de expresivă, fiind o formă de adresare orală intensivă /+ intonație iusivă/, în orice limbă. Româna se deosebeşte însă de celelalte limbi romanice în primul rând prin faptul că ea singură a moştenit desinența vocativului declinării a doua (masculină)

Scanned with OKEN Scanner

în *-e* – extinsă în română şi la declinarea a 3-a, indiferent de originea cuvântului, ca în cazul slavului *prieten*, voc. *prietene*. Desinenţa *-e* a fost şi a rămas specifică pentru substantive masculine care denumesc persoane. Vocativul în *-e* apare nu numai la prenumele masculine, dar şi la numele de rudenie, de profesie şi de categorii de vârstă folosite la vocativ (*cumnate*; *profesore, doctore*; *băiete, tinere* etc.). În aceste din urmă cazuri, vocativul are deseori o conotaţie peiorativă sau ironică.

În ce priveşte vocativul plural în *-lor (domnilor şi doamnelor!)*, româna pare să fi extins folosirea acestui caz mai consecvent decât oricare limbă indo-europeană (Graur 1965, 43).

O altă caracteristică a limbii române mai e faptul că a recurs la o paralelă feminină a vocativului în *-e*, absentă în latină, şi anume la slavul *-o*. Astăzi însă *-o* nu se mai foloseşte, în afară de câteva excepţii, decât pentru adjective substantivate la vocativ (*proasto, frumoaso* etc.). Acolo unde desinenţa *-o* mai e folosită ca vocativ al substantivelor feminine, ea a căpătat de cele mai multe ori o conotaţie peiorativă sau ironică.

În general, vocativul substantivelor feminine este exprimat prin nominativ.

Pe lângă aceste categorii, româna a mai creat, prin analogie cu celelalte desinenţe cazuale ataşate de articol, vocativul în *-ule*, şi el de multe ori cu valoare ironică sau chiar peiorativă. Aceasta este desinenţa care se foloseşte şi pentru neanimate, în contexte figurate şi poetice: *codrule, râule, drumule*.

Deşi mai rezistente decât vocativul feminin, ambele forme de vocativ masculin sunt în descreştere, cedând teren nominativului. Nume proprii de origine mai recentă (*Marius, Edgar* etc.) nici nu au forme specializate de vocativ.

În limba neîngrijită se aude azi frecvent folosirea nominativului articulat în locul vocativului, la masculine, ca la feminine : *Băiatu, ia vino 'ncoace*!

Limba română s-a arătat deosebit de sensibilă faţă de exprimarea vocativului, conservând desinenţe latine dispărute în alte limbi romanice, adoptând desinenţe străine şi creând desinenţe noi cu mijloace moştenite. Categoria „genului personal", dacă în cazul de faţă poate fi vorba de ea, ţinând seama că vocativul e prin natura sa logică legat de persoane şi totodată o formă specifică limbii orale, se caracterizează aici prin /+ animat/ şi /+ uman/, iar în limba modernă şi prin /+ masculin/. Privit în perspectivă, vocativul morfologic este periclitat de nominativ, formă mai simplă şi unificatoare.

2.3.1. Genitiv-dativul singular masculin al numelor de persoane, antroponime, e format prin procliză cu *(a) lui*: *(a) lui Petre*. Al. Graur, în articolul citat (1945, 102), adaugă acestei categorii şi numele de rudenie cu adjectivul posesiv postpus *(a) lui frate-meu*. In variaţie liberă, cu marca cazuală enclitică sau (fam. şi pop) proclitică, se pot folosi şi substantivele masculine nume de persoane care nu fac parte din categoriile indicate mai sus: *(a) vecinului* sau *(a) lui vecinu*.

Cum substantivele comune sunt excluse din această categorie, felul acesta de formare a genitiv-dativului poate fi considerat caracteristic pentru substantivele cu mărcile /+ animat/, /+ uman/, dar, ca şi la vocativ, numai dacă se adaugă /+ masculin/.

Scanned with OKEN Scanner

Inițial, spre deosebire de masculine, numele de persoane feminine comune terminate în *-a*, formau gen.-dat prin encliză: *(a) Anei, (a) mamei*. Numai antroponimele feminine terminate în consoană sau în altă vocală decât *-a*, în mare măsura de origine străină, care prezentau dificultăți fonetice se comportau la fel ca masculinele, deci cu articolul antepus: *(a) lui Lili*. Prin analogie, azi nu numai antroponimele feminine în *-a*, dar și numele comune de rudenie pot forma în limba curentă genitiv-dativul ca substantivele masculine: *(a) lui Ana, (a) lui mama, (a) lui vară-mea*. La fel se comportă și puținele masculine terminate în *-a*: *(a) lui tata, (a) lui popa*.

Și această trăsătură considerată de Racoviță specifică pentru genul personal arată că și în cazul formării genitiv-dativului proclitic, „genul personal" se referă în special la masculine și nu la toate substantivele care denumesc persoane. În limba actuală se manifestă o puternică tendință spre flexiune analitică, deci spre adoptarea genitiv-dativului proclitic.

2.3.2. Aici aș vrea să mai adaug o categorie asemănătoare, care nu a fost amintită în contextul „genului personal", și aceasta probabil din motivul că – e de necrezut! – nu există în nicio gramatică românească descrierea tuturor posibilităților de exprimare a cazului genitiv. Mă refer la genitivul format analitic cu ajutorul prepoziției compuse *de la*, care a înlocuit cu timpul vechiul genitiv cu *de* păstrat în scrieri vechi și în toponime *(drum de cetate, Râu de Mori)*. E probabil că schimbarea s-a produs în momentul în care genitivul analitic cu *de*, în concurență cu genitivul sintetic, și-a schimbat funcția, nemaiexprimând atribuirea, ci specificul (*câine de vânătoare, mori de vânt* etc.). Înlocuirea lui *de* prin *de la* a dus la noi forme de atribut genitival de tipul *piciorul de la masă* (= *piciorul mesei)*. Or, acest tip de sintagmă nu e admis de normă decât pentru inanimate. Nu se poate spune * *piciorul de la fată.*

2.4. Al. Graur (1945, 103) amintește, între altele, că și sufixul moțional *-ă* este rezervat exclusiv numelor de persoană, neputând fi aplicat numelor de animale: *stăpân(ă), cumnat(ă), profesor – profesoară*. În acest caz, „genul personal" este restrâns la feminin.

3. Aruncând o privire de ansamblu asupra exemplelor discutate, cred că se pot trage câteva concluzii: a) dacă a existat în limba română într-adevăr o tendință de constituire a unui „gen personal" ea este de domeniul trecutului. În orice caz, din acea veche tendință, azi nu a mai rămas aproape nimic (Graur 1965, 46); b) cercetând exemplele care s-au dat pentru a dovedi existența unui „gen personal"[1] care să cuprindă deci nume de persoane indiferent de gen, se remarcă mai degrabă tendința limbii române de a acorda importanță deosebirii dintre animate și neanimate, ceea ce merge mână în mână cu menținerea și dezvoltarea neutrului,

[1] A se vedea Mioara Avram (1997, 55) și observația pertinentă a lui Corneliu Dimitriu (1999, I, 122) cu privire la denumirea nepotrivită „gen" a grupării numelor proprii și comune.

Scanned with OKEN Scanner

care preluase în latină funcţia neanimatului. Or, caracteristica cea mai demnă de luat în seamă a neutrului românesc este tocmai faptul că el cuprinde, în afară de rarele excepţii, toate motivate, numai neanimate; c) problemele legate de flexiunea românească – aici privind problematica „genului personal"– arată felul în care limba română se apropie tot mai mult de celelalte limbi romanice prin tendinţa spre analitism şi prin renunţarea la forme cazuale speciale cum este cea a vocativului, actualmente în vizibil regres. Aceste observaţii vin să completeze într-un anumit fel analiza romanităţii limbii române făcută de Marius Sala în mod succint şi convingător în cartea sa *De la latină la română*.

În final aş propune o mică schimbare în redactarea articolului PERSONAL semnat de Gabriela Pană-Dindelegan din preţiosul dicţionar *Ştiinţe ale limbii* [2]. În loc de „Constituirea gramaticală a genului personal este un indiciu al sensibilităţii limbii române faţă de parametrul animatului" propun „Dacă se poate vorbi de o tendinţă de constituire a unui „gen personal", ea este implicit un indiciu al sensibilităţii limbii române faţă de parametrii /animat/ şi /neanimat/".

BIBLIOGRAFIE

Avram, Mioara (1997), *Gramatica pentru toţi*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Bidu-Vrănceanu, Angela/Călăraşu, Cristina/Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana/Mancaş, Mihaela/Pană Dindelegan, Gabriela (1997), *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Stiinţifică.

Dimitriu, Corneliu (1999), *Tratat de gramatică a limbii române*, Iaşi, Institutul European.

Graur, Alexandru (1945), *Contribution à l'étude du genre personnel en roumain*, în „Bulletin linguistique" XIII, 97–104.

Graur, Alexandru (1965), *La romanité du roumain*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de la Roumanie.

Iliescu, Maria (1956), *Concurenţa dintre pronumele relative* ***care şi ce***, în *Studii de gramatică* 1, 25–36.

Pană Dindelegan, Gabriela (1997), ANIMAT, GEN, PERSONAL, în Bidu-Vrănceanu et alii, 1997.

Sala, Marius (2006), *De la latină la română*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Universitatea din Innsbruck
Maria.Iliescu@uibk.ac.at

[2] Distincţia dintre *care* şi *ce* (V. articolul ANIMAT din acelaşi dicţionar) nu mi se pare un argument potrivit pentru existenţa „genului personal" întrucât diferenţa vine din latină (QUALIS şi QUID), iar în limba română e de mult pe cale să se şteargă, cum am arătat într-un articol vechi (Iliescu 1956), azi ea fiind aproape inexistentă.

Scanned with OKEN Scanner

CONCEPTE, METODOLOGIE ŞI TERMINOLOGIE ÎN ANTROPONIMIA ROMANICĂ

PEDRO CRISTIAN IONESCU PÉREZ

Unul din cele mai interesante procese înregistrate în ultimele decenii în sfera ştiinţelor onomastice, conturată din ce în ce mai pregnant ca un domeniu special al lingvisticii în strâns contact cu alte discipline ale cunoaşterii, este încercarea de actualizare ştiinţifică a studiului *antroponimelor* prin asimilarea şi aplicarea noilor achiziţii teoretice ale lingvisticii generale, diversificarea perspectivei şi luarea în considerare a altor modalităţi de abordare decât cele pur lingvistice, elaborarea unei metodologii adecvate, stabilirea şi impunerea unei terminologii specifice. Noua perspectivă permite construirea unui model general de analiză şi descriere unitară a organizării întregului sistem de nume de persoană romanice şi a mecanismelor de utilizare a acestuia în procesul de comunicare, sistemul şi uzul acestuia fiind cele două aspecte ale *nominaţiei antroponimice,* termen cu care desemnăm fenomenul universal de individualizare şi identificare a fiinţelor umane realizat prin semne lingvistice specializate pentru această funcţie.

1. CONCEPTE FUNDAMENTALE ŞI METODOLOGIE

Privită în ansamblu, nominaţia antroponimică se prezintă, pe de o parte, ca un fenomen sistematic configurat în însăşi organizarea internă a limbii, iar pe de altă parte, ca un fenomen care se manifestă în realizări discursive dependente şi de anumite variabile, în general extralingvistice, care intervin în procesul de comunicare: variabile psiholingvistice (competenţa discursivă, stilul şi intenţia de comunicare a vorbitorului), sociolingvistice (aria lingvistică, categoria socio-culturală, nivelul de instruire, vârsta etc.) şi situaţionale (contextul şi circumstanţele enunţării, natura relaţiei cu interlocutorul etc.). Perspectiva structurală[1] (prin care unităţile constitutive pot fi definite şi clasificate din punctul de vedere al poziţiei în

[1] Primele propuneri de abordare sistematică a numelor proprii, în general, şi a numelor de persoană, în particular, apar în deceniul al şaptelea al secolului trecut: J. Balázs, *Le nom propre dans le système de signes linguistiques*, în „Atti e memorie del VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche", Florenţa, 1961, vol. 1, p. 156–157; André de Vincenz, *Les problèmes et méthodes d'une étude structurale en onomastique*, în „Orbis", X, 1961, nr. 2, p. 387 şi *Les fonctions anthroponymiques: évolution et structure. Domaine roumain*, în „Orbis", XI, 1962, nr. 1, p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

sistem) şi cea pragmatică[2] (prin care se stabileşte raportul dintre sistem, ca dimensiune socială, şi interpretarea sistemului, ca dimensiune individuală revelând poziţia centrală şi rolul vorbitorului în construcţia mesajului) permit distincţia necesară între *sistem antroponimic* şi *discurs antroponimic*.

Conceput din această dublă optică, studiul nominaţiei se situează, din punct de vedere metodologic, nu numai în cadrul lingvisticii sistemului, ci şi în acela al lingvisticii uzului, căreia îi revin analiza şi descrierea antroponimiei în context, în multitudinea de discursuri scrise şi vorbite în care aceasta se realizează, precum şi evaluarea aspectelor cognitive, psihice, sociale şi culturale. Pentru realizarea acestor deziderate este necesară remanierea corpusului de analizat, întrucât acesta trebuie să conţină mostre scrise şi vorbite (manifestarea orală fiind net prevalentă în practica socială) reprezentative atât pentru varianta literară a limbii, cu subvariantele sale stilistice funcţionale (antroponimia în stilul ştiinţific, juridico-administrativ, publicistic şi beletristic), cât şi pentru varianta neliterară, cu subdiviziunile sale diatopice (antroponimia dialectelor, subdialectelor şi graiurilor), diastratice (antroponimia diverselor tipuri de grupuri umane, rurală şi orăşenească, centrală şi periferică, argotică etc.) şi stilistice (antroponimia solemnă, familiară, a producţiilor artistice populare etc.).

2. TERMINOLOGIE. OBSERVAŢII GENERALE

Determinată de înnoirea conceptuală şi metodologică a studiului numelor proprii, elaborarea unei terminologii sistematice, propusă în deceniul al şaptelea al secolului trecut[3], răspunde necesităţii de a stabili şi impune un metalimbaj propriu onomasticii, un ansamblu de termeni unici, precişi şi autonomi care au avantajul de a putea fi standardizaţi cu modificări minime şi recunoscuţi în diferite limbi.

---

[2] Pentru o nouă viziune asupra studiului nominaţiei antroponimice, v. Ignazio Putzu, *Il sopranome. Per un studio multidisciplinare della nominazione*, C.U.E.C., Cagliari, 2000.

[3] La propunerea lansată în deceniul al şaptelea al secolului trecut de către lingvistul ceh Vladimir Smilauer au aderat ICOS, printr-un proiect special dezvoltat de Grupul de terminologie şi prin stimularea dezbaterilor în cadrul congreselor internaţionale, iar în domeniul romanic, diferite colective de cercetare, între care PatRom („Patronymica Romanica": *Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane)*, prin activitatea Comisiei de terminologie, concretizată în propunerile conţinute în Eva Büchi, *Pour un* ***Cahier des normes rédactionnelles*** *du futur* ***Dictionnaire génétique de l'anthroponymie romane*** *(PatRom)*, „Patronymica Romanica. Bulletin interne" 7 [1991], 18–41; *Le* ***Cahier des normes rédactionnelles*** *du projet* ***PatRom****: unité et diversité dans la présentation des articles du futur dictionnaire*, in Kremer (Dieter) et al. (éds.), *Miscelânea Patromiana*. „Actas do V Colóquio (Lisboa) seguidas das Comunicações do VII Colóquio (Neuchâtel) e de duas Comunicações do VIII Colóquio (Bucureşti)", Tübingen, Niemeyer, 2003, p. 221–227.

La nivel individual, remarcăm valoroasa contribuţie critică a lui Àngel Iglesias Ovejero, *Pour une terminologie univoque de la désignation onomastique: Noms de Noms Propres*, în „Akten des 18. Internationalen Kongresses für Namenforschung", Trier, 12.–17. April 1993, vol. II, p. 41–57. Pentru o imagine a situaţiei terminologiei actuale, lucrarea cea mai importantă este manualul internaţional de onomastică, în trei volume, *Namenforschung/Name Studies/Les noms propres: ein internationales Handbuch zur Onomastik*, Walter de Gruyter, Berlin, 1996 (şi în special consideraţiile finale ale lui Ladislav Zgusta, *Names and their Study*, din vol. II, p. 1876–1890.

Scanned with OKEN Scanner

După aproape patru decenii, în domeniul antroponimiei romanice rezultatele sunt încă modeste; preferința pentru termenii naționali tradiționali (de exemplu, seria rom. *poreclă*, fr. *sobriquet*, sp. *mote/apodo*), interferența terminologică (diferite accepții pentru același termen, de exemplu pentru *supranume*), uzul a diverși termeni pentru aceleași categorii, clase, tipuri etc. unanim acceptate (pentru *nume de familie*, fr. *nom de famille*, it. *cognome*, sp. *apellido*, port. *apelido*) și uzul imprecis al termenilor internaționali fac dificilă, dacă nu chiar imposibilă, compararea rezultatelor obținute nu numai în domenii lingvistice diferite, ci chiar pentru antroponimia aceleiași limbi sau a diferitelor sale etape de evoluție. Pentru desemnarea clasei „nume propriu de persoană" s-a impus în majoritatea studiilor de specialitate uzul termenului *antroponim* (fr. *anthroponyme*, it. *antroponimo*, sp. *antropónimo*), compus din două elemente de origine greacă: *-onim* cu semnificația generală de „nume propriu" și determinantul *antrop-* prin care se indică clasa referentului „ființă umană" (în opoziție, de exemplu, cu *top-onim* „nume propriu de loc", *astr-onim* „nume propriu de corp ceresc" etc.).

Există însă diferențe de uz privind includerea în menționata clasă numai a indivizilor și a grupurilor de indivizi (pluralitate privită ca unitate) cu existență reală sau și a celor fictivi[4], diferență fără relevanță lingvistică, dar necesară în stabilirea tipologiei antroponimelor din punctul de vedere al originii culturale. De asemenea, trebuie să se țină seamă și de faptul că, prin extensie, antroponimele pot fi atribuite și altor ființe și lucruri.

Pentru conceptul de „ansamblu de antroponime" se folosește *antroponimie* (fr. *anthroponymie*, it. *antroponimia*, sp. *antroponimia*), obținut prin adăugarea formantului *-ie* (*-ie/-ia* în celelalte limbi romanice), dar, spre deosebire de caracterul neechivoc al primului termen, *antroponimie* și corespondentele sale romanice au nu numai sensul menționat, ci și cel de *studiu* al antroponimelor, creând astfel confuzie între obiectul de studiu și studiul acestuia – concepte care, din punct de vedere metodologic, ar trebui diferențiate. Pentru eliminarea acestui inconvenient s-au propus alți doi termeni pentru desemnarea studiului antroponimelor: *antroponomastică* (cu corespondente în toate limbile romanice și în opoziție cu *toponomastică, oronomastică* etc.), format pe baza elementului *-onomastică*, întâlnit însă și ca echivalent, astăzi aproape pierdut, al numelui disciplinei, și *antroponomatologie* (față de *toponomatologie*), propus în literatura engleză de specialitate, dar neadoptat în cea romanică, format de la *-onomatologie* „studiu al numelor proprii", termen folosit în lingvistică și cu altă semnificație.

Oricum, trecând peste posibilele confuzii mai sus semnalate, dispunem de doi termeni generali abstracți *antroponim* și *antroponimie*, care pot servi ca bază de generare a altor termeni situați la nivele inferioare de abstractizare prin adăugarea de morfeme succesive la prima parte a compusului. În legătură cu acest aspect, trebuie să menționăm că termenii antroponimici formați cu *-onim* (precum *teonim, hagionim, patronim, matronim, gamonim* și alții) se găsesc la același nivel de

[4] Unii autori contestă clasificarea numelor de personaje literare ca antroponime; ele fiind produse ale unui act de creație umană, acestea sunt incluse în clasa *ergonimelor*; termenii tehnici propuși sunt *caractonim* (v. site-ul ICOS) < *charactonym* și *agonim* (propus de Iglesias, *art. cit.*).

Scanned with OKEN Scanner

abstractizare cu *antroponim*, când de fapt aceştia denumesc tipuri rezultate din diverse clasificări ale antroponimelor.

Pe de altă parte, în interpretarea acestor termeni trebuie să avem în vedere faptul că sunt creaţi pe baza uzului liber al elementelor greceşti, căci *gamonim*, de exemplu, nu înseamnă 'nume de căsătorie' sau „marital" (gr. *gamos*), ci un nume derivat de la numele unuia dintre soţi, mai ales numele bărbatului format de la cel al soţiei şi achiziţionat la căsătorie.

De asemenea, paralelismul „unitate/ansamblu de unităţi" observat la perechile *antroponim/antroponimie* sau *toponim/toponimie* dispare în cazul termenilor amintiţi, căci **patronimie*, **matronimie*, **gamonimie* etc. nu se folosesc cu sensul de „ansamblu". În sfârşit, nici *-onim* şi nici *-onomastică* nu sunt suficienţi pentru studiul nominaţiei personale, din ce în ce mai extins prin amplificarea perspectivelor de abordare; rămân neacoperite importante aspecte privind mai ales semantica şi pragmatica antroponimică (precum obiectele, metodele şi intenţia numirii; tipuri de sens morfemic şi de sens figurat; motivaţia selectării şi a creaţiei numelor; scopul uzului acestora etc.).

3. SISTEM ANTROPONIMIC ŞI DISCURS ANTROPONIMIC. UNITĂŢI DE BAZĂ

Parte a sistemului general al limbii (concepută ca arhitectură de sisteme), sistemul antroponimic poate fi definit ca un ansamblu de antroponime, unităţi lexico-gramaticale speciale construite şi relaţionate între ele conform normelor sistemului căruia îi aparţin. În diacronie, ansamblul este extrem de mobil. Pe de o parte, inventarul general de unităţi se extinde necontenit atât prin împrumut, căci antroponimele sunt prin excelenţă semne „glisante" care trec cu extremă uşurinţă peste bariere lingvistice, culturale, sociale, religioase etc., cât şi prin creaţie internă parţială sau totală, în anumite compartimente ale sale creaţia de noi antroponime fiind mult mai liberă şi activă decât în domeniul numelor comune. Pe de altă parte, de o deosebită importanţă în diacronie sunt modificările care afectează structura internă a sistemului prin procesul de recategorizare funcţional-referenţială (schimbarea referentului) a unităţilor componente, determinat atât de necesităţile interne, ale nominaţiei, cât şi de cele externe (modificări sociale, culturale, religioase etc.); în consecinţă, dat fiind că statutul de semn lingvistic identificator al antroponimului este variabil din punct de vedere temporal, spaţial şi social, în studiul antroponimiei şi, mai ales, în explicarea unor aspecte actuale ale sistemului, trebuie să se ţină neapărat seama de perspectiva istorică.

Ca semn lingvistic aparţinând sistemului, antroponimul constituie materialul constructiv şi punctul de plecare al procesului comunicativ, fiind apt de a se actualiza prin integrare, conform unor norme comune şi relativ stabile, în structura unor semne lingvistice superioare ca extindere şi complexitate, pe care le numim *formule antroponimice*, unităţi discursive prin care se realizează funcţia de individualizare şi de identificare a membrilor unui grup uman şi a grupului considerat ca

Scanned with OKEN Scanner

unitate. Reprezentând structura lingvistică de bază în transmiterea unui tip special de informație *(informație antroponimică)*, formula antroponimică nu este o componentă a sistemului, dar depinde de acesta ca virtualitate de utilizare a posibilităților proprii unei anumite limbi; dependența este dublă, pe de o parte prin obligativitatea prezenței antroponimelor în formulă, pe de altă parte prin determinarea modului de organizare (având și acesta valoare informativă) impus de sistem.

Față de alte unități lexico-gramaticale utilizate în desemnarea persoanelor, formula antroponimică se diferențiază prin două trăsături fundamentale: referențialitate directă (numită și *referință identificatoare*), adică corelarea imediată cu unul din membrii clasei ființe umane (în termeni semiotici, cu informația antroponimică făcând obiectul comunicării) și referențialitate constantă, în sensul că referentul nu variază sistematic cu enunțarea oricare ar fi contextul în care apare formula. Realizată, de regulă, printr-o asociere de antroponime, *formula antroponimică* reprezintă un *referent complex*, constituit prin aportul de informație specifică fiecărui component, în virtutea apartenenței acestuia atât la o clasă determinată a sistemului de nume proprii al unei limbi date, cât și, în cadrul clasei, la diferitele categorii ale acesteia. Pe de altă parte, antroponimul transferat din sistem în comunicare, spre deosebire de cuvântul comun, participă la realizarea discursului cu întreaga informație pe care i-o conferă participarea sa la multiplele relații lexico-gramaticale ale sistemului antroponimic.

Vom încerca să ilustrăm cele spuse printr-un exemplu: antroponimele *Nicolae* și *Bălcescu* sunt unități ale sistemului antroponimic românesc care se actualizează în sintagma *Nicolae Bălcescu*, formulă antroponimică neaparținând sistemului, ci uzului acestui sistem, discursul, și are ca referent direct în clasa în care operează identificarea (persoane reale de sex masculin) o binecunoscută personalitate a istoriei politice și culturale românești. Referentul amintit nu este însă unic în cadrul clasei menționate, căci cu siguranță au existat și există și alte persoane individualizate prin aceeași formulă. Pe de altă parte, prin recategorizare funcțională, *Nicolae Bălcescu* identifică direct și localități, școli, titluri de opere științifice și literare, entități care aparțin altor clase de realități pe care limba le clasează prin nume comune, fără a pierde informația privind purtătorul menționat al formulei antroponimice și nici cea integrată în fiecare nume ca element al sistemului.

În concluzie, nici antroponimul și nici formula antroponimică, cele două unități de bază ale nominației identificatoare care satisfac condiția de semn lingvistic și aparțin domeniului semiotic, nu se caracterizează prin referință unică, trăsătură adesea invocată în definirea numelui propriu.

4. FORMULA ANTROPONIMICĂ – UNITATE A DISCURSULUI

4.1. Formule echivalente. Formule oficiale și neoficiale. O constantă a nominației antroponimice este identificarea aceleiași persoane printr-o serie de formule distincte, dar *echivalente* în procesul de individualizare. Analiza structurii

Scanned with OKEN Scanner

acestor formule din punctul de vedere al referentului unităților constitutive permite revelarea variabilității funcționale a antroponimelor, mai puțin evidentă la nivelul sistemului, și clasificarea acestora în categorii. Intervenția oficialității privind uzul antroponimelor în procesul de identificare și înregistrare a stării civile a persoanelor, determină relațiile între formulele echivalente și ierarhizarea lor din punctul de vedere al importanței sociale: numai una dintre acestea este o *formulă antroponimică oficială* – conformă normei juridice în vigoare la un moment dat în fiecare stat –, toate celelalte fiind *formule antroponimice neoficiale*.

Distincția oficial/neoficial poate fi privită și din perspectiva producerii formulei antroponimice. Aceasta este rezultatul final al activității de nominație personală, proces care se desfășoară în două faze: producerea și atribuirea numelui (pentru care rezervăm termenul *denominație*) concepute ca act individual de creație lingvistică parțială sau totală realizat de un *nominator*, și socializarea numelui, act prin care comunitatea asumă denominația prin convenție sociolingvistică, conferindu-i stabilitate și continuitate de uz.

Formula oficială este produsul a doi nominatori; pe de o parte, autoritatea, care decide structura generală a acesteia, numărul și caracteristicile componenților funcționali, și impune realizarea concretă a unuia dintre aceștia, pe de altă parte, vorbitorul, care are libertatea, limitată, de a selecționa dintr-un inventar, de asemenea limitat, celălalt component funcțional al formulei; în ceea ce privește actul de socializare, comunitatea este obligată să utilizeze formula oficială în anumite registre de comunicare.

Formula neoficială este produsul unui singur nominator, vorbitorul; în funcție de sistemul general al limbii și de posibilitățile sistemului antroponimic, acesta decide structura formulei și are libertatea nu numai de a selecționa, ci și de a crea noi unități, care capătă statut de antroponime numai dacă toată colectivitatea sau numai o parte a ei acceptă uzul referențial stabil și constant al formulelor în care apar. Formulele oficiale realizează funcția de identificare la nivel de stat (indiferent de situația lingvistică a acestuia), sunt structural identice pentru toți cetățenii (deci neutre ca sursă de informație privind poziția socială a individului), se bucură de recunoaștere internațională și, odată acceptate și consemnate în Registrul Stării Civile imediat după naștere, uzul lor este obligatoriu de-a lungul întregii vieți a purtătorilor în toate actele de comunicare oficială, scrisă sau orală.

Capacitatea de individualizare a formulei oficiale este însă redusă și, în realitate, ea nu este decât un component, conservat prin tradiție, al unui ansamblu de date care permit individualizarea precisă a persoanei (locul și data nașterii, sexul, numele părinților, adresa etc.), motiv pentru care se extinde identificarea prin sistemul numeric (seria și numărul cărții de identitate, codul numeric personal), procedeu cu precedente în toponimie, în care numele caselor, al străzilor și al altor căi de comunicație au fost substituite prin numere. Formulele neoficiale realizează funcția de identificare la nivelul relațiilor interpersonale și, în special, în interiorul diferitelor tipuri de grupuri consolidate care compun o comunitate lingvistică determinată, fără diferențe între exprimarea orală și cea scrisă, sunt tipice pentru varianta neliterară a limbii și mai mult sau mai puțin frecvente în stilurile funcționale, cu excepția celui juridic-administrativ.

Scanned with OKEN Scanner

4.2. Constituenţi funcţionali ai formulelor. Distincţia oficial/neoficial are repercusiuni directe atât asupra relaţiilor între componenţii funcţionali ai formulelor echivalente, cât şi asupra trăsăturilor lor şi determină clasificarea acestora. Structura formulei oficiale, identică pentru toate limbile romanice (şi nu numai pentru acestea), se caracterizează prin prezenţa obligatorie a doi constituenţi, ambii putând fi simpli sau compuşi: A. *Nume individual*, al cărui referent direct şi unic este însuşi purtătorul[5]; B. *Nume de grup*, cu referent multiplu, direct în cazul grupului şi indirect pentru purtători, indicând apartenenţa acestora la grupul numit[6].

Privit din perspectivă diacronică, numele individual se revelă a fi singura categorie funcţională stabilă, constantă şi adesea suficientă a nominaţiei antroponimice de-a lungul întregii sale istorii. Instituţionalizarea unei formule oficiale bimembre (nume individual + nume de grup) în antroponimia latină şi în cea a limbilor romanice moderne modifică poziţia acestei categorii în sistem şi determină relaţiile care se stabilesc între realizările sale concrete şi celelalte elemente ale formulelor echivalente. Ţinând seamă de caracteristicile sale, constituentul A al formulelor oficiale bimembre trebuie considerat drept tip suficient individualizat subsumat categoriei generale „nume individual", termenul cel mai convenabil prin care poate fi desemnat fiind *prenume*, de tradiţie latină (*praenomen* desemna acelaşi constituent funcţional a formulei oficiale), cu corespondente în toate limbile romanice, dar de uz oficial numai în română şi franceză (*prénom*), în celelalte limbi folosindu-se termenul care în gramatică desemnează clasa substantivelor (*nome/nombre*).

Constituentul B al formulelor oficiale moderne trebuie considerat, de asemenea, drept tip particular subsumat categoriei generale „nume de grup", căci, spre deosebire de alte variante ale acestuia, referentul său direct este numai grupul familial redus (părinţii şi descendenţii direcţi) şi numele acestuia se transmite obligatoriu de la o generaţie la alta (caracter ereditar, pe linie paternă, maternă sau prin combinarea acestor modalităţi). Îl regăsim în formula oficială latină de trei elemente *(praenomen + [nomen + cognomen])*, ca parte a constituentului funcţional „nume de grup" format din numele ginţii *(nomen)* şi numele familiei *(cognomen)* ca unitate componentă a ginţii, şi îl distingem prin termenul neechivoc *nume de familie*, corespunzător fr. *nom de famille* (oficializat recent ca substitut al tradiţionalului *patronyme*); în italiană este desemnat oficial prin *cognome*, în spiritul tradiţiei latine, în spaniolă şi portugheză prin creaţii proprii, *apellido*, respectiv *apelido*.

Formulele antroponimice neoficiale sunt simple (un singur constituent funcţional, simplu sau compus) sau complexe (doi constituenţi simpli sau compuşi), numeric limitate şi cu relativă stabilitate asigurată de repetabilitatea lor în interiorul comunităţii lingvistice. Structura lor, mai puţin previzibilă, este idiomatică, determinată de sistemul fiecărei limbi, dar şi de factori extralingvistici,

---

[5] Uzul termenului *autonim* nu ni se pare acceptabil din cauza semantismul elementului *auto-*, identic în toate limbile romanice şi contrar modului specific de selecţie a numelor individuale.

[6] Termenul *nume colectiv* nu este recomandabil deoarece determinantul se aplică în gramatică unui tip special de nume comune, substantivele colective.

Scanned with OKEN Scanner

componentele ei fiind selectate şi organizate în funcţie de „informaţia" care reprezintă mesajul comunicării şi de circumstanţele acesteia.

În ceea ce priveşte tipul de referent (unic/multiplu) şi modul de referire (direct/indirect), constituenţii funcţionali ai formulelor complexe neoficiale nu se deosebesc de cei ai formulelor oficiale, probă suficientă pentru unitatea sistemului (un singur sistem antroponimic, nu unul oficial şi altul neoficial, cum se afirmă de multe ori); dar, date fiind diferenţele fundamentale stabilite pe baza altor criterii între unii şi alţii, este absolut necesară distingerea acestora.

Din punctul de vedere al relaţiilor pe care le contractează în cadrul ansamblului de formule echivalente (cele care identifică una şi aceeaşi persoană), *prenumele* (ca „nume individual" al formulei oficiale) contrastează la nivel sintagmatic şi intră în opoziţie la nivel paradigmatic cu *supranumele individual* al formulelor neoficiale şi aceleaşi relaţii se stabilesc între *numele de familie* şi *supranumele de grup*. Considerăm necesar să insistăm asupra terminologiei folosite în acest caz: prin *supranume*, termen cu uz controversat şi îndelung dezbătut (mai ales în literatura de specialitate românească), desemnăm numai **categoria funcţională** de constituenţi specifici (dar nu obligatorii) ai formulelor neoficiale care însoţesc sau înlocuiesc prenumele şi numele de familie oficiale ale persoanei.

În concluzie, constituenţii funcţionali ai formulelor antroponimice moderne sunt: A. Prenume; B. Nume de familie; C. Supranume individual; D. Supranume de grup. Combinaţia A + B (sau, în anumite registre, B + A) este o formulă oficială; toate celelalte combinaţii posibile de doi constituenţi (de exemplu, A + C, A + D, C + B, C + D) sunt formule neoficiale, şi acelaşi caracter au toate formulele simple.

5. ANTROPONIMUL – UNITATE A SISTEMULUI ŞI A DISCURSULUI

5.1. Antroponimul, semn lingvistic autonom. Ca realitate a limbii, antroponimul se impune intuiţiei oricărui vorbitor al unei limbi, dar conceptualizarea lui ca nume propriu se dovedeşte a fi de extremă dificultate[7]. Calitatea sa de *semn lingvistic* nu poate fi pusă la îndoială: asociind un semnificant cu un semnificat (reprezentat printr-o anumită informaţie), antroponimul se situează în categoria elementelor care fac posibilă şi chiar facilitează comunicarea.

În privinţa semnificatului, aspectul cel mai dezbătut la nivel teoretic, caracterul său unitar rezidă în integrarea, prin amalgamare, a unei informaţii

[7] Din punctul de vedere al teoriei semantice se disting două concepţii fundamentale privind situaţia numelor proprii. Prima, acceptată de majoritatea logicienilor, filosofilor şi lingviştilor şi adoptată de gramaticile actuale, consideră numele proprii drept constante individuale, termeni singulari lipsiţi de structură semantică internă. Opusă acesteia, concepţia lui Russell, dezvoltată de către W.V.O. Quine (*On What There Is*, în *From a Logical Point of View*, New York, Harper, 1953, p. 6, şi *Methods of Logic*, New York, Holt, 1950, p. 218–219), este că numele proprii sunt substitute abreviate ale predicatelor. În 1973, Tyler Burge (*Reference and Proper Names*, în „Journal of Philosophy", 70, p. 425–439) argumentează că, cel puţin în anumite uzuri, numele proprii funcţionează ca adevărate predicate.

Scanned with OKEN Scanner

complexe care reprezintă *conținutul onomastic* (adică *sensul* sau *semnificația* entității antroponim), iar caracterul autonom se manifestă în mobilitatea acestei unități în interiorul organizării formulelor antroponimice, adică a *semnului extins* reprezentat prin enunț. Față de formula antroponimică, antroponimul are un statut privilegiat, întrucât este unitate atât a sistemului, în calitatea sa de semn lingvistic stabil, cât și a comunicării, ca element al formulei antroponimice.

Ca unitate lingvistică a sistemului, aparține în egală măsură lexicului și gramaticii, în sensul că este un element al vocabularului care funcționează în virtutea relațiilor pe care le contractează în variatele tipuri de opoziții care organizează această parte a limbii. Dar antroponimele se situează în sistem prin particularități privind posibilitățile nu numai de asociere, ci și de referință (de exemplu, din punct de vedere pragmatic, *Ion* se pretează numai pentru referenți aparținând clasei „ființe umane" și subclasei „sex masculin", iar *Ionescu* este identificat ca nume de familie).

5.2. Structura antroponimelor. Numele propriu de persoană poate fi atât un *antroponim-morfem* autonom, unitate lingvistică neanalizabilă, care nu poate fi segmentată în unități semnificative mai mici la nivelul comunicării în condițiile conservării calității referențiale, cât și unitate susceptibilă de segmentare, deci analizabilă în interiorul sistemului căruia îi aparține.

Antroponimul analizabil reprezintă, la nivel morfematic, o asociere stabilă de doi componenți. Primul este antroponimul-morfen (sau radicalul), identificabil în propriul sistem antroponimic (în alte unități analizabile sau ca antroponim-morfem autonom) sau neidentificabil. Al doilea component cuprinde unități morfematice lipsite de autonomie comunicativă, dar fundamentale în stabilirea apartenenței antroponimului la un sistem lingvistic determinat, repartizate în două clase: a) morfemele derivative/sufixe (de exemplu, *-esc, -ean-, -oi-, -ic-, -uț* etc.) formând cu primul component o succesiune fixă, care nu admite modificări sau disociere și b) flectivele care apar, în funcție de caracteristicile fiecărei limbi, în poziție enclitică (desinențe) sau proclitică, ca mărci active sau neutralizate de gen, număr, caz și determinare. A se compara *Ion/Jean/Juan* – neanalizabile, antroponime-morfem autonome; *Ioana/Jeanne/Juana* analizabile, formate din antroponime-morfem și flective; *Lamartine* – segmentabil în antroponimul morfem *Martin* și flectivele *-e* enclitic și *la* proclitic; *Fernández* – segmentabil în antroponimul-morfem *Fernand-* și morfemul derivativ *-ez*; *Ionescu* – analizabil, format din antroponim-morfem, morfem derivativ și flectiv.

Antroponimul-morfem este entitate semnificativă proprie sistemului antroponimic, iar morfemele derivative și flectivele sunt unități ale sistemului general al limbii. Cu alte cuvinte, nu există nici sufixe și nici desinențe antroponimice diferite de cele ale numelor comune, trăsătură a cărei omitere a dus, în anumite ocazii, la o falsă analiză a antroponimelor românești, prin detașarea unor morfeme nereperabile în sistemul general al limbii.

Scanned with OKEN Scanner

5.3. Variante antroponimice. La fel ca şi numele comun, antroponimul, ca unitate abstractă a sistemului, este, în principiu, un ansamblu de forme concrete şi valori asociate prin care acesta se actualizează în discurs, ceea ce permite distincţia între antroponime invariabile (cu o singură formă) şi antroponime variabile (cu două sau mai multe forme, numite uneori şi *alonime*). Variaţia poate afecta toate morfemele componente sau numai un morfem şi se manifestă la nivel fonetic (generând alofone) şi/sau morfosintactic (generând alomorfe).

Prezenţa variantelor fonetice caracterizează întreaga antroponimie romanică, iar numărul superior de variante morfosintactice este o trăsătură distinctivă a antroponimiei româneşti (de exemplu, pentru acelaşi antroponim, spaniola are două forme sintetice: *María / Marías*, iar româna şapte: *Maria / Mariei / Marie / Mario /Marii / Mariile / Mariilor*). Fără îndoială, variantele fonetice şi morfosintactice aparţin sistemului antroponimic, întrucât statutul lor depinde de poziţia pe care o au în organizarea acestuia şi dobândesc valoare comunicativă în cadrul formulei antroponimice.

Faptul că în numeroase cazuri una şi aceeaşi variantă antroponimică este redată prin forme grafice distincte este un fenomen normal care afectează şi cuvintele comune; dar numai în cazul ultimelor se pune problema corectitudinii scrierii, căci aceasta este judecată din perspectiva conformităţii cu o normă ortografică în vigoare la un moment dat, care nu se aplică numelor proprii de persoană. Deci este incorect a considera drept „formă standard" a antroponimului o variantă grafică corespunzând la un moment dat normei ortografice a cuvintelor comune. Dacă scrierea greşită a acestora este rezultatul necunoaşterii sau nerespectării normei, variantele grafice ale antroponimului care dau impresia de erori de scriere au o situaţie diferită.

În cazul în care funcţionează ca prenume şi nume de familie în cadrul formulelor oficiale, fixate într-o lungă perioadă de timp, care se încheie în română aproximativ acum un secol (şi mai mult de două secole în franceză), variantele grafice se explică prin înregistrarea iniţială în acte redactate în alte limbi, prin inexistenţa unei norme unitare la nivelul aceleiaşi limbi, prin modificările normei ortografice în timp şi, bineînţeles, prin erori de înregistrare şi copiere.

Adevărata problemă a variantelor grafice ale numelor de persoană este statutul lor şi, din punctul nostru de vedere, este evident că ele nu aparţin sistemului antroponimic, ci discursului, la fel ca formulele antroponimice ale căror elemente sunt; comparaţia cu cuvântul comun este edificatoare: formele grafice ale variantelor acestuia nu sunt unităţi lexicale autonome. În unele studii recente care folosesc informaţia antroponimică conţinută în registrele electronice ale serviciilor de evidenţă oficială a populaţiei, formele grafice sunt tratate ca unităţi autonome, eroare gravă generatoare de date incorecte (numărul de unităţi, frecvenţa şi rangul acestora, repartiţia teritorială etc.) şi de concluzii care distorsionează imaginea sistemului.

5.4. Antroponimul şi semnificaţia morfemică. Este frecventă clasificarea antroponimelor în *opace* şi *transparente* (fr. *nom parlant*, germ. *redende/sprechende Namen*). Transparenţa, înţeleasă în sensul că morfemele

Scanned with OKEN Scanner

antroponimului sunt inteligibile semantic pentru vorbitorii limbii căreia îi aparţin, prin comparaţie cu morfemele cuvintelor comune, operează în sincronie, poate fi reală sau falsă când este rezultatul unei reetimologizări (prin etimologie populară), totală, când sunt interpretabile toate morfemele componente (ca în *Flor-ic-el* sau *Munt-ean-u*) sau parţială (ca în *Ion-uţ*, în care morfemul *Ion* este opac). Asemenea unităţi, care pot fi asimilate „numelor descriptive", au ceea ce s-a numit 'semnificat morfemic'.

Relaţia dintre acesta şi informaţia/conţinutul antroponimului funcţional (actualizat într-o formulă identificatoare determinată) este similară relaţiei dintre semnificatul morfemic al unor cuvinte comune şi semnificatul lor lexicalizat: de exemplu, *atom* are semnificatul lexicalizat „parte a materiei rezultată din fragmentarea acesteia şi care poate fi fragmentată într-un mare număr de particule mai mici" şi semnificatul morfemic *a* + *tom* „ne + fragmentabil", astăzi complet ieşit din uz dat fiind că nimeni nu mai foloseşte acest termen pentru a numi ceva ce este indivizibil. Transparenţa este o caracteristică specifică supranumelor individuale, dar se regăseşte şi la unele prenume şi la multe nume de familie; pentru primele poate fi uneori factor decisiv în procesul de alegere şi atribuire, iar în cazul ambelor permite traducerea acestora, nu de puţine ori utilizată cu scopuri politice naţionaliste. Sunt numeroase însă prenumele şi numele de familie al căror semnificat morfemic iniţial fie a dispărut complet din înţelegerea vorbitorilor, fie este neutralizat funcţional, deşi se conservă.

6. TIPOLOGIE ANTROPONIMICĂ

Stabilirea unei tipologii a antroponimelor romanice este o sarcină de viitor, a cărei realizare depinde, în primul rând, de posibilitatea constituirii unei baze de date corespunzătoare. În acest sens, în ultimele decenii s-au realizat progrese însemnate în valorificarea antroponimiei istorice şi s-a îmbogăţit substanţial corpusul de nume personale actuale, dar situaţia se prezintă diferit pentru cele patru subansambluri de antroponime funcţionale; dispunem de inventare complete ale *prenumelor (nume individuale)* şi *numelor de familie* din câteva ţări, dar sunt total insuficiente, cantitativ şi calitativ, inventarele de *supranume individuale* şi *de grup*.

Analiza materialului actual şi a celui istoric şi valorificarea sugestiilor şi a rezultatelor meritorii obţinute până acum în diferite domenii lingvistice permit totuşi schiţarea unor tipuri antroponimice şi analiza lor critică. Compararea celor patru inventare pune în evidenţă faptul că ansamblul general actual s-a constituit pe baza numelor şi supranumelor individuale. Prenumele este varianta modernă a numelui individual actualizat într-un tip de formulă devenită oficială prin instituţionalizare, iar al doilea constituent al acesteia, numele de familie, este la origine un supranume individual devenit, prin transmisie ereditară, supranume de grup.

Scanned with OKEN Scanner

Fără a trece cu vederea modificările calitative şi mai ales cantitative survenite în sistem de la începutul perioadei de fixare a formulei bimembre şi până astăzi, se poate considera că tipologia antroponimelor actuale este similară, în linii generale, tipologiei numelor şi supranumelor din perioada anterioară instituţionalizării unei formule oficiale.

6.1. Nume individual/prenume. O problemă centrală a antroponimiei romanice este originea culturală a numelor individuale. Din acest punct de vedere, ele se clasifică în *nume laice* şi *nume religioase*, definite ca o categorie semantico-pragmatică de nume individuale a căror origine sau al căror uz se relaţionează cu valori şi practici religioase. Un tip frecvent de nume religios este *teoforicul*, format de la *teonime*, nume generice ale divinităţii (în religiile monoteiste) sau nume de divinităţi particulare (în religiile politeiste), al căror statut de antroponime este controversat.

Numele religioase se subdivid în nume necreştine şi nume creştine, desemnate tradiţional prin *nume de botez* (fr. *nom de baptême*, sp. *nombre de pila*), termen confuz, căci prin botezul creştin s-au atribuit şi se atribuie şi nume individuale/prenume necreştine. Se disting două subtipuri de nume creştine: 1. *hagionime* (fr. *hagionymes*) – antroponime de origini diverse, în majoritate, anterioare creştinismului, care au intrat în inventar fiind nume de sfinţi (personaje ale *Vechiului* şi *Noului Testament*, martiri din perioada postapostolică, asceţi, mărturisitori, fericiţi etc.) şi toate formele create pe baza acestora (hipocoristice, derivate, compuse, variante formale, adaptări, calcuri); 2. Nume simbolice cu semnificaţie creştină transparentă, formaţii noi sau anterioare reinterpretate semantic în acest sens, derivate de la nume de sărbători, solemnităţi, devoţiuni, culturi particulare şi de la termeni exprimând idei creştine referitoare la evenimente, manifestări, atribute dogmatice sau culturale ale lui Isus, ale Fecioarei, ale îngerilor şi sfinţilor.

Repertoriul numelor creştine este permanent (nu pierde elemente, ca în cazul numelor de familie), deschis noilor achiziţii ca rezultat al unui continuu proces de canonizare, şi prezintă două versiuni principale, între care nu se poate stabili o netă diferenţă: nume catolice romano-occidentale (net dominante în Occident şi cu prezenţă notabilă în România) şi nume greco-ortodoxe (net dominante în România şi minoritare în Occident). Lipsit de un inventar specific, protestantismul se caracterizează prin refuzul numelor de sfinţi catolici sau greco-ortodocşi şi acceptarea largă a numelor din Vechiul Testament. Sfinţii oficial recunoscuţi astăzi de Biserica Romană sunt înregistraţi în *Martyrologium Romanum*[8] (circa 3 000 de cult oficial şi general cu 1 600 nume diferite; adăugându-i pe cei care au sau au

[8] Cea mai bună este a 4-a ediţie italiană: *Martirologio Romano, pubblicato per ordine del Sommo Pontifice Gregorio XIII, riveduto per autorità di Urbano VIII e Clemente X, aumentato e corretto nel MDCCXLIX da Benedetto XIV*, Città del Vaticano, Libreria editrice vaticana, 1955; *Acta Sanctorum*, ed. J. Bolland et succ., 1643 ss., 67 vol. (retipăriri: Venezia 1743, vol. 1–43; Paris – Roma, 1863–1870, vol. 1–60) şi *Bibliotheca Sanctorum*, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense, F. Caraffa e G. Morelli edit., Roma, 1961–1970, 12 vol. + indici.

Scanned with OKEN Scanner

avut un cult local nerecunoscut de Biserică sau au fost eliminaţi din inventarul oficial se ajunge la aproape 10 000 nume diferite pentru circa 15 000 sfinţi, înregistraţi în *Bibliotheca Sanctorum*[9]). Pentru Bisericile Orientale şi, în special, pentru Biserica Ortodoxă Română, hagionimele sunt înregistrate în menologii şi sinaxare.

Deşi alegerea şi impunerea lor a pierdut într-o măsură considerabilă motivaţia religioasă, numele creştine reprezintă grupul cel mai numeros de prenume actuale, iar în cadrul acestora, marea majoritate sunt hagionime.

6.2. Supranume individuale. Caracteristic atât comunităţilor tradiţionale, cât şi multor sectoare ale societăţii moderne, supranumele este, spre deosebire de prenume şi de numele de familie, produsul socializat al creativităţii lingvistice libere a vorbitorilor. Tendenţios motivat şi dotat cu o adevărată sau presupusă transparenţă semantică, acesta operează o mai netă identificare a membrilor unui grup prin aport de informaţii tipizante, singularizante şi sociologizante privind purtătorul (caracteristici personale, poziţia în grupul din care face parte, relaţii cu ceilalţi membri etc.), capabile de a condiţiona percepţia socială. Neobligatoriu şi neuniversal (nu toţi membrii unui grup au supranume la un moment dat), instabil, efemer, variabil de-a lungul vieţii individului, supranumele este o expresie lingvistică codificată cu semnificaţie şi uz limitate spaţial, temporal şi social, acestea fiind de competenţa exclusivă a grupului în care a fost creat şi adoptat. Date fiind complexitatea şi diversitatea naturii supranumelor şi a procesului de producere a acestora (supranominaţie), se propune şi este general acceptată discriminarea unor clase generale în cadrul cărora unităţile componente pot fi mai bine analizate şi clasificate tipologic. Din punct de vedere etimologic, aceste clase sunt supranume *deantroponime* (fr. *déanthroponymes*), supranume *detoponime* (fr. *détoponymes*) şi supranume *deapelative* (fr. *déappellatifs*).

6.2.1. Deantroponime sunt toate supranumele care provin din antroponime preexistente în sistem. Din punctul de vedere al naturii grupului la care referă numele de bază, acestea se clasifică în *familiale* şi *extrafamiliale*.

Deantroponimele familiale exprimă relaţii de înrudire de sânge, prin alianţă sau prin asimilare în cadrul grupului familial (restrâns sau lărgit) şi, prin raportare la referentul concret, prezintă următoarele tipuri: a) *patronimul* (fr. *patronyme*) – supranumele descendenţilor direcţi format de la (supra)numele individual al tatălui ca expresie a filiaţiei paterne; b) *matronimul* (fr. *matronyme*) – supranumele descendenţilor direcţi format de la (supra)numele individual al mamei, ca expresie a filiaţiei materne; c) *adelfonimul* – (supra)numele fratelui mai mare folosit ca

[9] *Acta* continuă şi astăzi în „Analecta Bollandiana" şi au fost completate cu *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis*, 3 vol., Subsidia Hagiographica 6 and 70 (Bruxelles, 1898 şi 1986); *Bibliotheca hagiographica graeca*, ed. a 3-a (cu supliment) de François Halkin, Subsidia Hagiographica 8 and 65, Bruxelles, 1957 şi 1984; *Bibliotheca hagiographica orientalis*, ed. Paul Peeters, Subsidia Hagiographica 10, Bruxelles, 1910; pentru informaţia bibliografică completă trimitem la C. Tagliavini, *Un nome al giorno*, Pàtron, Bologna, 1972, vol. I, p. IX–X. Versiune on-line www.santiebeati.it (5.976 articole; 4 900 schiţe biografice, etimologii pentru 3 000 de antroponime).

Scanned with OKEN Scanner

supranume al altor fraţi, ca expresie a relaţiei fraterne; d) ca expresii ale relaţiei conjugale au fost distinse două tipuri: *andronimul* – supranumele soţiei format de la (supra)numele soţului – şi *gamonimul* – supranumele soţului format de la numele soţiei. *Patronimul, matronimul* (termeni unanim acceptaţi) şi *andronimul* sau *numele marital* reprezintă tipurile cele mai generale şi, în această ordine, cele mai frecvente în formulele neoficiale actuale; *adelfonimul*[10], rar astăzi (semnalat doar în română şi spaniolă), este atestat în Italia de la sfârşitul Evului Mediu în relaţie cu moştenirea colaterală, iar gamonimul este atestat în anumite regiuni ale domeniilor român, spaniol şi italian în cazul căsătoriilor în care soţul intră în familia şi patrimoniul soţiei (numit în italiană *uxorilocale* în opoziţie cu *virilocale*).

Aproape necunoscut, deantroponimul extrafamilial este supranumele unei persoane format de la numele altei persoane neînrudite; în puţinele cazuri semnalate până acum, purtătorul este o persoană dependentă din punct de vedere social-economic (supranume de şerbi formate de la numele moşierului). *Hipocoristicul* este un tip de supranume deantroponimic unanim acceptat care trebuie definit cu criterii semantico-pragmatice, căci selecţia şi uzul lui în formula antroponimică sunt determinate de intenţia vorbitorului şi finalitatea comunicării; clasificarea formală, de multe ori diferită de la un autor la altul, este subsidiară.

6.2.2. Detoponimice sunt supranumele care exprimă relaţia între individ şi un loc determinat (de origine, de proveniență, de proprietate etc.) şi sunt formate fie direct de la toponime de orice tip (inclusiv de la numele generice din micro- sau macrotoponimele compuse: sp. *Río Negro* > *Miguel del Río*), fie de la termeni care se relaţionează cu toponimele, ceea ce permite distingerea subtipului *supranume etnonimice*, formate de la *etnonime* „nume etnice" (it. *Alemanno*, fr. *Lalgérien*, sp. *Tunecino*, rom. *Grecu*).

Controversată este interpretarea supranumelor care coincid formal cu derivatele toponimice, căci *Parisien, Toledano, Bucureşteanu* sunt considerate fie derivate direct de la toponimele *Paris, Toledo* şi *Bucureşti*, fie formate de la numele locuitorilor *les Parisiens,* nume propriu *(gentillé), los toledanos*, nume comun *(gentilicio)* ca şi *bucureştenii*.

6.2.3. Deşi este semnul cel mai complex şi componentul cel mai dinamic şi inovator al nominaţiei antroponimice, *supranumele deapelativ* nu s-a bucurat decât de o consideraţie marginală în onomastică, situaţie care pare a se schimba ca urmare a atenţiei pe care au început să i-o acorde unii antropologi, psihologi, etnolingvişti şi sociolingvişti. Dat fiind că termenul *apelativ* poate duce la confuzii, întrucât desemnează de obicei subclasa substantivelor comune, trebuie să precizăm că supranumele în discuţie provin nu numai de la substantive, ci de la orice element al lexicului comun (în speţă, unităţi aparţinând tuturor claselor lexico-gramaticale sinsintagmatice), diferite combinaţii ale acestora (locuţiuni, sintagme, propoziţii), precum şi de la forme abreviate, sigle şi derivate de la sigle, acronime, şi chiar creaţii artificiale sau formaţii mixte.

---

[10] Termen propus de N. A. Constantinescu în *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

Considerate ca produse finite, supranumele au fost abordate lingvistic şi clasificate din perspectiva tipurilor formale şi semantice ale cuvintelor comune cu care au fost construite. În general rigid abstractizantă, neunitară şi cu numeroase incoerenţe produse de suprapuneri, tipologia referenţial-semantică distinge deapelative provenite din termeni care se referă la trăsături fizice, psihice, morale, grade de rudenie, vârstă, meserii, profesiuni, funcţii publice, militare şi ecleziastice, titluri şi grade ierarhice, animale, plante, obiecte, caracteristici lingvistice etc. Propunerile de sistematizare nu duc nici ele la rezultate acceptabile. De exemplu, referitor la clasa de *supranume epitete* care integrează descrieri fizice şi morale, se observă că inventarul acesteia este dominat de două tipuri referenţiale, trăsături fizice (mai ales ale feţei şi ale corpului) şi trăsături psihice şi de caracter, însă în multe cazuri acestea se suprapun, căci formaţii indicând trăsături fizice din perspectiva semanticii lexicale se referă în realitate la trăsături de caracter şi morale.

Clasa *supranumelor profesionale* (sau *ergonomice*), definite ca descrieri ale activităţii purtătorului, pune problema atribuirilor figurate, căci sp. *Rey*, de exemplu, nu este aplicat ca supranume cu sensul propriu, lucru dovedit de frecvenţa ridicată pe care o are în funcţie de nume de familie. O clasă de *supranume figurate* (metonimice, metaforice) este la fel de dificil de stabilit, căci un supranume ca rom. *Scânteie*/sp. *Chispas*[11] se referă de fapt la activitatea purtătorului. Semantica lexicală nu este total eficientă nici în stabilirea unei clase de *supranume depreciative*, creaţii cu intenţie ironică, satirică şi mai ales agresiv-insultătoare, frecvente în toate limbile romanice şi desemnate, nu constant, prin termeni ca fr. *sobriquet*, sp. *mote/apodo*, rom. *poreclă*.

Tipologiile formale şi referenţial-semantice pot servi ca bază şi schemă de lucru pentru cercetare, dar sunt insuficiente pentru descrierea procesului de producere a supranumelor deapelative. Acesta are avantajul că poate fi observat direct şi cunoaşterea lui este absolut necesară, căci ajută la o mai bună înţelegere a creaţiei antroponimice în general şi la clarificarea numeroaselor probleme ale antroponimiei istorice, în special a supranumelor care au devenit, prin recategorizare funcţională şi instituţionalizare, nume de familie.

Un tip special de supranume individual este *pseudonimul*, particularitatea sa fiind de tip pragmatic, căci în majoritatea cazurilor autorul denominaţiei este însuşi purtătorul; ca origine, pseudonimele pot fi şi deantroponime sau detoponime.

6.3. Supranume de grup. *Supranumele de familie* poate fi un supranume individual devenit ereditar (deci deantroponim) sau o formaţie aplicată direct grupului familial (în acest caz poate fi deantroponim, detoponim sau deapelativ). *Supranumele de neam*, comun unui grup de familii înrudite, exprimă relaţii interfamiliale (la fel ca *numele gentilic* roman) şi este tipologic similar supranumelui de familie. Ambele sunt general romanice şi specifice comunităţilor rurale conservatoare.

---

[11] Cf. A. Iglesias, *La función eponímica en la onomástica popular: los motes actuales en El Rebollar (Salamanca)*, în „Español actual", 37–38, 1980, p. 7–22.

Scanned with OKEN Scanner

Probleme serioase ridică numele grupurilor formal sau informal constituite pe bază de relații nefamiliale. Este controversat statutul lor de nume proprii (deşi, la fel ca în cazul numelor de familie, desemnează grupuri umane) şi contradictorie considerarea lor în bloc ca supranume (căci unele au statut oficial). Dar chiar dacă aceste dificultăți sunt eliminate, tipologiile propuse sunt dificil de acceptat căci au la bază clasificări incoerente ale grupurilor în chestiune. Este frecventă, de exemplu, distincția între un tip de grup format pe bază de opinii, ideologii sau credințe comune (fr. *les Catholiques, les Communistes* etc., numite *doxonime*) şi un altul caracterizat drept asociație politică, religioasă, economică sau de altă natură (*Partido Socialista Obrero Español*), clase care parțial se suprapun.

Universitatea din Santiago de Compostela
pcrisflorion@hotmail.com

Scanned with OKEN Scanner

A NOTE ON SLAVIC LOANS IN ROMANIAN: [l] REVISITED

BRIAN D. JOSEPH

It is my great pleasure to offer this small piece in recognition of the fine scholarship through which Marius Sala has contributed to our understanding of Romanian, Judeo-Spanish, and the Balkan linguistic situation more generally. My topic concerns a detail of contact phonology in the Balkans specifically involving Slavic and Romanian and focuses ultimately on the development of one word. It is thus a minor contribution, to be sure, dwarfed by the voluminous work of Professor Sala, but it is nevertheless offered in a spirit of respect and admiration.

As is well-known (and one can consult a work such as Sala 1998:152 for confirmation of the basic facts), the regular and most general outcome in Romanian of a Latin single (i.e., nongeminate) intervocalic [l] is [r]. This development is shown by such cases as Lat. *basilica* > Rom. *biserică* 'church', *caelum* > *cer* 'sky', *dolere* > *durea* 'hurt', *exvolāre* > *zbura* 'soar', *qualem* > *care* 'which', and *solem* > *soare* 'sun', among many others. In initial position or before consonants, Latin [l] is regularly retained, though adjacent vowels can determine other outcomes; relevant examples include Lat. *laudāre* > Rom. *lăuda* 'praise', *lingua* > *limbă* 'language', or *saltare* > *sălta* 'hop'. These treatments of Latin [l] have all the hallmarks of language-internal Neogrammarian-style sound change, including regularity and the presence of phonetic conditioning, but nonetheless the claim has been put forth that there is a contact-related dimension to one aspect of this complex of changes involving [l].

In particular, Hamp (2002:245) has suggested that what he calls an "Albanian substratum" may have played a role in the development of Latin [l] into Romanian. For Hamp, as noted in Hamp 1989 for instance, the emergence of Romanian as a distinct language was the result of a portion of an "Albanoid" population in the Balkans (the precursor to attested Albanian) shifting to Latin and thus creating Romanian. Drawing then on the fact that Romanian alters earlier [l] systematically only in intervocalic position, and further that in intervocalic position, Albanian shows its own special development of early [l], changing it to the "velarized lateral now written in the standard orthography as *ll*" (Hamp 2002:245), Hamp suggests that the "Albanoid" speakers who shifted to Latin and thereby created Romanian brought to the language shift their own characteristic treatment of intervocalic [l]; that treatment, in his view, carried over into their pronunciation of their adopted Latin and ultimately led to the Romanian [r] in that position. The shared restriction of a particular outcome of a lateral in intervocalic position is the key in his account

Scanned with OKEN Scanner

to understanding the relationship between the Albanian development and the Romanian one. The Albanian velar [l] gives a wide range of reflexes in regional Albanian dialects, so it is conceivable that one such outcome could have led eventually to [r], especially since perhaps as much as a millennium, or even more, passed from the time of the presumed shift of Albanoid speakers to Latin up to the first attestations of Romanian (16th century).

On the face of it, given other ancient parallels between Albanian and Romanian[1], Hamp's proposal is intriguing and worthy of consideration; Sala (1998:152) does express some doubts about the role of language contact in the [l] > [r] change, though not focused on Hamp's particular proposal[2]. Still, whatever the assessment of Hamp's hypothesis, there is another aspect to the development of *l* in Romanian where language contact of a different sort is involved but where some details remain to be explained. It is one such detail that I hope to illuminate here.

Romanian experienced contact with speakers of Slavic at a period after the developments with Latin [l] had run their course. The dating of this contact is shown by several considerations, but among them is the fact that [l] is retained in Slavic loanwords into Romanian, even in intervocalic position. Examples that show this retention include *lopata* > *lopată* 'shovel', *kobyla* > *cobilă* 'plow line', and *pola* > *poală* 'lap', among others. Following Petrucci (1999), one can note a single apparent exception to this otherwise simple adoption by Romanian of Slavic [l] without alteration, namely *măgură* 'hillock', if a borrowing from Proto-Slavic **magula* 'hillock'. It is often assumed, as noted by Petrucci, that this word may have been borrowed at an earlier stage than the other Slavic words in Romanian, at a time when the *l* > *r* change was still alive or even before it happened. Such a hypothesis certainly gives the right results for this word, although it might be hard to reconcile it with Hamp's view of why Latin intervocalic [l] was altered, since in his account it is not necessarily the case that the Slavic intervocalic [l] would have been phonetically identical with what the Latin sound had become in proto-Romanian. Moreover, assuming 'hillock' to be an early loan word is a rather *ad hoc* assumption, without independent support, and raises the question of why this word alone should have been borrowed so early. Another approach, then, to an explanation of *măgură* would be to look to a different source for it or for a different set of influences on its development. It is this latter approach, suggesting that there is a different story behind *măgură*, that is pursued here.

In particular, it turns out that there is a Latin word that has an appropriate shape and meaning to have provided some relevant input affecting Romanian *măgură*. This word is *magalia*, glossed in the *Oxford Latin Dictionary* (Glare 1968,

---

[1] I have in mind here the 70 or so old shared vocabulary items between Albanian and Romanian, e.g. Alb. *mal* 'mountain'/Rom. *mal* 'mountain, river bank', Alb. *sorrë*/Rom. *cioară* 'blackbird', Alb. *moshë* 'age'/Rom. *moş* 'old man' (cf. Katičić 1976:152, Sala 1998:81), though Hamp 1989 has drawn attention to parallels in stress rules, and Joseph 1999 discusses parallels in the syntax of the preposition 'with' (Alb. *me*/Rom. *cu*, both requiring an unmodified object to be in the definite form).

[2] Sala is somewhat skeptical, as he says "Nici în acest caz nu este nevoie să se explice transformarea lui *-l-* în *r* prin influenţa substratului traco-dac".

Scanned with OKEN Scanner

s.v.) as 'huts, tents'; it appears to be a Punic word, and quite possibly is related to another Punic loanword into Latin, *mapalia*, also meaning 'huts'. This latter Punic word is said to be cognate with a Hebrew form *mappalah* meaning 'ruins'. Taking all this together, it seems reasonable to suppose that underlying this etymon there could well have been a form with a meaning of something like 'heaps'. If such a form, especially if the Hebrew ending *-ah* is taken as basic, had been brought over into Latin and had led to a (presumably plural) **magala*, from which *magalia* could have been derived, then the elements needed for an account of Romanian *măgură* are present. In particular, this presumed Latin **magala*, with an original meaning of *'heaps' (from which the denotation 'huts' and then 'tents' could easily have developed), would be expected to have produced a Romanian form **măgar-* (or the like)[3]. Given an assumption of an original sense of 'heaps', this word can be said to have had 'mound'-like semantics, and as such, it could well have impinged on or influenced the form that the semantically and formally similar Slavic **magula* took in Romanian. That is, a cross of a **măgar-* 'heap, mound', from the presumed Latin **magala*, with **măgulă* 'hillock', from Slavic **magula*, could well have yielded the attested Romanian *măgură* 'hillock'. This form was thus a loanword from Slavic but not an early loan; rather, it was a loanword reshaped by the influence of a native word.

My specific suggestion, then, for explaining the *-r-* in *măgură* is that Romanian borrowed Slavic **magula* in the usual way for Slavic words, giving Romanian **măgulă*, but that this form was blended with (crossed with or "contaminated" by) **măgar-*, the outcome of the predecessor to attested Latin *magalia*, aided by the fact that *magalia* was a word with similar semantics and a similar phonic form. This semantically and phonically based blending thus yielded *măgură* 'hillock'[4].

The account offered here is admittedly somewhat speculative, based really on circumstantial evidence rather than on directly attested developments[5]. Still, by way of enhancing the plausibility of such an account, let me conclude by mentioning a possible parallel for the sort of mixing envisioned here in which there is interaction between a word inherited from Latin and a loan word. That is, the long-standing problematic outcome *negură*, ostensibly from Latin *nebula* 'cloud', where the -*g*- is unexpected[6], may well reflect influence from Slavic *mьgla* 'fog', a word in a similar semantic sphere that has as well a medial -*g*- and a liquid; that is,

---

[3] The presumed **magala* offers a better source for the accentuation of *măgură*. I thank Dr. Catalin Anghelina of The Ohio State University for help with details of the historical phonology involved here.

[4] Under the view that analogy represents the influence of one form over another, such a blend or contamination would be a type of analogy. Note also Jeffers, Lehiste 1979, who treat contamination as leveling within a semantic paradigm.

[5] It is perhaps no more speculative than the suggestion of Cioranescu 1966:s.v. that *măgură* is a "creación expresiva"; Cioranescu also reviews some of the other suggestions made in the literature for the etymology of *măgură*, and finds none of them wholly satisfactory.

[6] Sala (1998:82) includes *negură* as among the words that some scholars see as deriving from a pre-Romanian substrate but that others see as a Latinate form.

Scanned with OKEN Scanner

attracted by the similar semantics and phonic shape, a Latinate **nebură* in Romanian and a Slavic borrowing **măgla-* could well have crossed, yielding *negură*.

While an account such as this cannot be proven, it rests on well-known processes of language change (borrowing and contamination) and thus, I would argue, it cannot be dismissed out of hand. That it provides an explanation for this otherwise difficult detail about the outcome of Slavic [l] in Romanian is a welcome side-benefit.

REFERENCES

Cioranescu 1966 = Cioranescu Alejandro, *Diccionario etimologico rumano,* Tenerife, Biblioteca Filologica.

Glare 1968ff = Glare P. G. W., *Oxford Latin Dictionary,* New York, Oxford University Press.

Hamp 1989 = Hamp Eric P., *Yugoslavia – A Crossroads of Sprachbunde*, in "Zeitschrift für Balkanologie" 25, 1, pp. 44–47.

Hamp 2002 = Hamp Eric P., *On Serbo-Croatian's Historic Laterals* in Don Dyer *et al.* (eds.), *Of All the Slavs My Favorites: Studies in Honor of Howard I Aronson on the Occasion of his 66th Birthday* (= "Indiana Slavic Studies", 12), Bloomington, IN, Slavica, pp. 243–250.

Jeffers, Lehiste 1979 = Jeffers Robert, Ilse Lehiste, *Principles and methods for historical linguistics,* Cambridge, MIT Press.

Joseph 1999 = Joseph Brian D., *Romanian and the Balkans: Some Comparative Perspectives*, in S. Embleton, J. Joseph, H.-J. Niederehe (eds.), *The Emergence of the Modern Language Sciences. Studies on the Transition from Historical-Comparative to Structural Linguistics in Honour of E.F.K. Koerner.* Vol. 2: *Methodological Perspectives and Applications*, Amsterdam: John Benjamins, pp. 218–235.

Katičić 1976 = Katičić Radoslav, *The Ancient Languages of the Balkans,* The Hague, Mouton.

Petrucci 1999 = Petrucci Peter R., *Slavic features in the history of Romanian,* Munich: LINCOM Europa (LINCOM Studies in Romance Linguistics 8).

Sala 1998 = Sala Marius, *De la latină la română,* Bucharest, Univers Enciclopedic.

Department of Linguistics
The Ohio State University
Columbus, Ohio, USA
bjosephe ling.ohio-state.edu

Scanned with OKEN Scanner

LATINUS ET *ROMANUS* EN PORTUGAIS

DIETER KREMER

Rien de plus banal, pour un romaniste, que de passer sous silence les deux termes centraux de sa discipline : *latinus* et *romanus*. En effet, ils ont été traités maintes fois sous des aspects les plus divers, spécialement en ce qui concerne la dénomination de langues[1]. Mais il reste pourtant beaucoup de détails à enregistrer et discuter, et ceci aussi bien appliqué à des langues individuelles que dans une vue d'ensemble des langues issues du latin. Il s'agit surtout du grand nombre de sens secondaires, figurés et techniques qu'il vaudrait la peine traiter dans leur ensemble en partant des langues individuelles[2]. Une monographie s'impose. Dans cette brève contribution, il ne s'agit que de rassembler les plus importantes des applications de ces deux termes en portugais. Pour ne pas trop dépasser les limites imposées, je me contenterai de partir de ma documentation historique personnelle[3], de ne consulter que quelques dictionnaires que je considère importants pour la lexicographie portugaise[4] et de faire abstraction des études thématiques ou de la littérature

---

[1] Cf. dernièrement J. Kramer, *Die Sprachbezeichnungen Latinus und Romanus im Lateinischen und Romanischen*, Berlin 1998, et D. Kremer, *Der Begriff Romanisch und romanische Volksbegriffe, Akkulturation* – RGA-E Band 41 (2004) 35–60.

[2] Caractéristique la distinction entre ethnique et application appellative, par exemple chez Corominas : « No pertenece a este dicc. estudiar la historia de los gentilicios, y así puedo limitarme a los derivados de ROMANUS que han alcanzado valor apelativo, agregando un par de indicaciones acerca de ciertos empleos del primitivo *romano*, que ya casi tienen este valor » (DCECH 5,58).

[3] Banque de données déjà importante, avec quelques 18 000 entrées (dont environ 6 200 premières datations). S'y ajoute la documentation du « Altromanisches Berufsnamenglossar ». Pour des raisons d'espace, nous ne donnons pas une liste des sigles des sources utilisées.

[4] Dictionnaires consultés systématiquement : ***Bluteau*** = Raphael Bluteau, *Vocabulario portuguez e latino*, 8 vols., Coimbra 1712/1713 et Lisboa 1716/1721; ***Vieira*** = Frei Domingos Vieira, *Grande diccionario portuguez ou Thesouro da lingua portuguesa*, publicação feita sobre o manuscripto original, inteiramente revisto e consideravelmente aumentado, 5 vls., Porto : Ernesto Chardron e Bartholomeu H. de Moraes 1871/1874; ***Figueiredo*** = Cândido de Figueiredo, *Nôvo diccionário da língua portuguêsa*, 2 vols., Lisboa : Livraria Editôra Tavares, Cardoso & Irmão, 1899; ***MS*** = António de Morais Silva, *Grande dicionário da língua portuguesa*, 10.ª Edição revista, corrigida, muito aumentada e actualizada segundo as regras do Acordo Ortográfico luso-brasileiro de 10 de Agosto de 1945, por Augusto Moreno, Cardoso Júnior e José Pedro Machado, 12 vols., Lisboa : Editorial Confluência 1949/1959; ***Bivar*** = Artur Bivar, *Dicionário geral e analógico da língua portuguesa*, coordenação de Manuel dos Santos Ferreira e Maria Vitória Garcia dos Santos Ferreira, 3 vols., Porto : Edições Ouro 1948/1952; ***Houaiss*** = Antônio Houaiss, Mauro de Salles Villar, Francisco Manoel de Mello Franco, *Dicionário Houaiss da língua portuguesa*, Rio de Janeiro :

Scanned with OKEN Scanner

d'appui existantes ; ne sont pas considérées non plus les attestations, en partie intéressantes, en galicien et asturien. Bref, il ne s'agit que de rassembler une documentation fortuite bien que représentative, illustrer certains problèmes de la lexicographie portugaise et suggérer une interprétation plus rigoureuse.

I. *LATINUS* LAT. 'SE RÉFÉRANT À LATIUM ; LANGUE LATINE'

En portugais, se rencontrent les trois issus de lat. -INU : *-inho*, *-ino* et *-im*, dont l'interprétation n'est pas toujours aisée. D'un côté, il s'agit du résultat populaire spontané (*-inho*, refait sur *-īo*), *-ino* paraît cultisme, et pour *-im* il peut y avoir une influence étrangère (cp. *Martinho* vs. *Martim*, etc.)[5]. En même temps, la forme culte maintient le *-t-* et se distingue ainsi de la forme vernaculaire avec *-d-* ; mais dans une forme comme *ladino* nous rencontrons un curieux mélange entre forme culte et populaire, caractéristique aussi de l'ancien espagnol[6]. Ce genre de mélange n'est pas rare, voir p. ex. *romão* vs. *romano* ci-dessous ou *castelão* vs. *castelhano*. Un inventaire systématique et étymologique serait utile. Dans cette petite liste et pour ne pas compliquer la présentation des matériaux, nous séparons ces trois variantes selon un critère purement formel ; nous ne reprenons que les vocables formés sur le radical *latin-*, ne sont pas considérés les technicismes du type *latino-* (y compris, comme exemple de traitement lexicographique, *latiniparla* 'pessoa que faz alarde de saber latim', MS 6,165b ; Figueiredo 2,24a; a.1649/1666 Houaiss 1729b; ØVieira, DicACL), *latinizar* et dérivés, *latinista*, *latinófilo*[7], etc.

Objetiva 2001; ***DicACL*** = *Dicionário da Língua Portuguesa Contemporânea da Academia das Ciêmncias de Lisboa*, uma realização da Academia das Ciências de Lisboa e da Fundação Calouste Gulbenkian, 2 vols., Lisboa : Verbo 2001. Les définitions de sens sont, normalement, reprises du premier dictionnaire mentionné à la suite. À utiliser aussi, pour les premières attestations, ***LorenzoCronologia*** = Ramón Lorenzo, *Sobre cronologia do vocabulário Galego-Português (Anotações ao 'Dicionário etimológico' de José Pedro Machado)*, Vigo : Galaxia 1968. Sont consultés encore ***DELP*** = José Pedro Machado, *Dicionário etimológico da língua portuguesa, com a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos dos vocábulos estudados*, 3.ª edição, 5 vols., Lisboa : Livros Horizonte 1977, ***Nascentes*** = Antenor Nascentes, *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, Rio de Janeiro 1932, ***Cunha*** = Antônio Geraldo da Cunha, *Dicionário etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa*, 2.ª edição revista e acrescida de um uplemento, Rio de Janeiro 1986, et ***DOELP*** = José Pedro Machado, *Dicionário onomástico etimológico da língua portuguesa*, 3 vols., Lisboa [1984].

[5] Cp. A. Monjour, *Le suffixe diminutive -im*, D. Kremer / A. Monjour (edd.), *Studia ex hilaritate. Mélanges de linguistique et d'onomastique sardes et romanes offerts à Monsieur Heinz Jürgen Wolf*, Strasbourg/Nancy 1966 (= *TraLiPhi* 33/34), 295–311, et DELP 3,391a.

[6] *Ladino*, type « escripta en *ladino* e firmada en aravigo », paraît plus fréquent que son synonyme *latino*, type « escripta en *latino* et en arabigo », mais la confusion est totale ; plus ancien et plus fréquent la variante *latín*, type « escripto en *latin* » ; beaucoup d'exemples dans CORDE (*www.rae.es*).

[7] Cp. la série *latinofilia, latinófilo, latinofobia, latinófobo, latinólatra, latinolatria, latinolátrico* dans Bivar 2,746.

Scanned with OKEN Scanner

a. latino

(1) adj. et s.m. 'latin ; langue latine'. Cultisme évident[8].

(...) hũa gente a que os naturaes da terra chamão Moscoby, da qual gente vimos alguns homens aquy nesta cidade, que saõ ruyuos, & e de estatura grande, vestidos de calçoe(n)s & chapeos ao modo q(ue) nesta terra vemos vsar os Framengos & os Tudescos, & os mais honrados trazião roupoe(n)s forrados de pelles, & algés de boas martas, trazião espadas largas & grandes, & na lingoagem q(ue) fallauão lhe notamos algũs vocablos *latinos*, & quando espirrauão dizião tres vezes dominus, dominus, dominus (...) a.1578[1614] PintoPeregrinação 148r.

(2) adj. naut. 'voile latine' (MS 6,165b ; DicACL 2,3714b ; Vieira 3,1270b[9] ; Figueiredo 2,34a ; ØBivar). Bluteau 5,50b : « Na arte Nautica velas Latinas, saõ velas ou naõ redondas, ou quadradas, mas quasi triangulares. Tambem ha navios, q(ue) se chamaõ Latinos, para se differençarem dos redondos. Nos navios o mastro do traquete, que he o do castello de proa, leva velas Latinas. (Levaraõ navios redondos, & Latinos. Barros, Decad. 2, fol. 41, col. 2) ». S'utilise aussi comme *latina* s.f. naut. 'vela de forma triangular' (MS 6,165a ; Houaiss 1729b).

vay, na Caravela *Latina*, Symam Afomso a.1512(or.) DocInsulíndia 1,35

carauellas *latinas*, carauella redonda [a.1550] CorreiaLendas 2,816

paraos & fustas... hũa nao noua das de Goa que ainda estaua e(m) picadeiros... naos (...) na galé grãde... na pequena... em hũa galeota... em hũa carauela *latina*... a.1552 Castanheda 2,125

(3) adj., cruz *latina* s.f. 'aquela em que a haste vertical é mais comprida que a horizontal' (DicACL 1,1034b, Houaiss 880c (her. = 'cruz alta') ; ØMS, Vieira, Figueiredo, Bivar).

(4) adj., letra *latina* s.f. graph. 'nome pelo qual ficaram conhecidos na França (no s.XIX) os primeiros tipos incisos' (Houaiss 2,1729b/1746c) ; ØMS, Vieira, Figueiredo, DicACL.

latina s.f. 'tanque onde se lavam as formas (ô), depois de saídas da impressão' (Houaiss 2,1729b ; ØMS, etc.).

latinar v. 'falar ou escrever em latim' ; 'traduzir do latim' (s.15 Houaiss 1729b ; MS 6,165a ; Vieira 3,1270b ; Figueiredo 2,34a ; ØDicACL), cultisme.

latinado p.p./adj. 'latinisé' (s.15 (IVPM) Houaiss 1729b ; MS 6,165a ; Bivar 2,246ª (5153) (ant. 'que entende latim ; em que há latim, alatinado') ; ØVieira[10], Figueiredo, DicACL) = ***alatinado*** 'que segue a pronúncia, a forma ou a sintaxe da língua latina' ; 'que apresenta hábitos ou maneiras dos povos latinos' (a.1619 (ACL) Houaiss 136c ; MS 1,555ª (aussi 'traduzido em latim') ; Vieira 3,1270a (aussi 'versado no latim' ; Bivar 1,127 (5153) ('comforma ou inflexão latina (palavras e frases)') ; DicACL 1,148a ('que imita o latim na forma ou na construção') ; ØFigueiredo[9]).

(...) circonspecto é palavra *latinada* pouco custumada em nossa linguagem, a qual se diz em logar destas todas tres... a.1435 LealConselheiro 216[11].

---

[8] Cp., pour le sens de 'langue soutenue' etc., Isidor*Etym.* II,16,2, pour les sens généraux 'cousa da terra, que antigamente era chamada Lacio', Bluteau 5,50a.

[9] La définition est peu claire : Vieira parle de *navio latino*, mais donne un exemple de *vela latina* (PintoPeregrinação). *Navio latino* 'o que utiliza velas triangulares' aussi dans DicACL 2,2578b.

[10] Comme entrée propre, mentionné comme participe de *latinar* resp. *alatinar*.

[11] Dans DELP 3,391a un autre exemple tiré du même texte : « que nom ponha pallavras *latinadas*, nem doutra lynguagem scripto ».

Scanned with OKEN Scanner

latinada s.f.
(1) 'discurso em latim' (MS 6,165a ; Figueiredo 2,33b ; DicACL 2,1729b ; ØVieira)
(2) 'erro na pronúncia ou no uso das regras do latim' (MS 6,165a ; Figueiredo 2,33b ; DicACL 2,1729b ; Vieira 3,1269s.).

latineiro s.m., exemple cité aussi par LorenzoCronologia 221, manque dans les dictionnaires.

> dizendo en lingua latina et en bulgar segun dou fe o *latineiro* do dito altar a.1456 HistSantiago 7,112

latinidade s.f. 'latinité' etc. (a.1623 Houaiss 1729b = s.16 DELP 3,391 (exemple identique) ; MS 6,165 ; Figueiredo 2,34a ; Vieira 3,1270a ; Bivar 2,246ª(5153) ; DicACL 2,2233a).

> [aula, curso de] *latinidade* (...) as casas de cima pera as escolas da *latinjdade* a.1544 LReceptaCoimbra 27

latinaria s.f. 'conhecimento do latim ; latinórios' (MS 6,165a ; Bivar 2,246a ; Houaiss 2,1729b ; ØVieira, Figueiredo, DicACL).

latinice s.f. 'presunção, pretensão de saber latim' (MS 6,165a ; Figueiredo 2,34a ; Bivar 2,246a ; Houaiss 2,1729b ; ØVieira,DicACL).

latinório s.m. Encore un exemple d'un traitement lexicographique superficiel. Cette expression se réduit évidemment à 'mauvais latin' (adj. et s.m.), la distinction est graduelle et ne permet guère une classification formelle.
(1) s.m. fam. deprec. 'latim' (DicACL 2,2233b ; Bivar 2,246b (5153 ; 'mau latim')).
(2) s.m. 'latim eclesiástico' (MS 6,166a, sans exemple)
(3) s.m. 'discurso ou citação latina' (MS 6,166a, sans exemple)
(4) s.f. « palavras latinas, ou alatinadas, sem propriedade, & sem ordem, Incondita latinitas. (Desenrolaõ logo dos latinorios, trazendo à baila Galeno, & Avicenna. Correcçaõ de abusos, 200. Falla o Author nos Medicos, que nas juntas trazem muito texto Latino » (Bluteau 5,50b) ; 'escrito em mau latim' (adj., MS 6,166a ; Figueiredo 2,34b) ; 'mau latim' etc. (s.m., « termo chulo » Vieira 3,1270b ; « fam. » Figueiredo 2,34a) ; s.m. 'mau latim', adj. 'escrito em mau latim', etc., Bivar 2,246b(5153) ; 'latim mal traduzido ou aplicado fora de propósito' (s.m. DicACL 2,2233b). Le pluriel *latinórios* s.m.pl. mérite, dans MS 6,166a et Vieira 3,1270b, une entrée propre ('trechos latinos mal traduzidos ou mal aplicados').

b. ladino adj. et s.m. (s.15 (IVPM, *ladinho*) Houaiss 1711a, s.15 Cunha (*ladinho* s.14)). « Como *s.*, continuava no séc. XV o sentido de *ladinho* : 'Alguns daquelles Mouros, que sabiam fallar *ladino*, nom bradavam outra cousa os nossos, senom que aguardassem...' (Peregr.), o sentido moderno de 'manhoso, astuto' foi precedido pelo de 'culto, civilizado', documentável na segunda metade do séc. XVI : 'Alguns, assim homens como mulheres, mais *ladinos*, rezam o rosário de Nossa Senhora' (Cardim) », DELP 3,371b. Le DicACL 2,2213b distingue, sans être trop logique, deux entrées, l'une (adj.) réservée aux sens secondaires mais aussi linguistiques (rhéto-roman), et l'autre (s.m.) aux sens linguistiques. Pour Vieira 3,1247b, il s'agit d'une « corrupção de Latino », avec le sens primaire de « legitimo, oriundo da lingua latina ». Plus explicite encore Bluteau 5,16b : « Na

Scanned with OKEN Scanner

Hespanha se deo antigamente este nome, aos que aprendiaõ melhor a lingua Latina, & como estes taes eraõ tidos por homens de juizo, & mais discretos, que os outros, hoje daõ os Portuguezes este mesmo nome aos Estrangeiros, que fallaõ melhor a sua lingua, ou a Negros que saõ mais espertos, & mais capazes para o que se lhes encomenda. *Vid.* Destro, Esperto, &c. (Negrinhos, mulatinhos, filhos destes saõ os mesmos diabos, Ladinos, & chocarreiros. Carta de Guia, pag. 103.verl.) (Era este Negro forro, & muito Ladino. Guerra do Alem-Tejo, pag. 96) »[12]. Les acceptions (3) et (4) sont difficilement séparables.

(1) adj. ant. 'legítimo, puro, latino' (MS 6,118b ; Vieira 3,1247b ; « ant. » Figueiredo 2,24a ; Bivar 2,224b[13] ; « ant. » Houaiss 1711a).

Mem Flandres deram-lhe para ler orações judaicas lá impressas com os titulos Livros *ladinos* em lingoa espanhola a.1577 AHP 7,231

(2) adj. 'que falava já o português, tinha instrução religiosa e sabia fazer os trabalhos domésticos ou do campo' (Vieira 3,1247b ; « bras. » DicACL 2,2213b ; Houaiss 1711a ; ØFigueiredo)[14].

escrauo preto *ladinno*, Pedro a.1585 RegSéLisboa 2,19

Alguns, assim homens como mulheres, mais *ladinos*, resam o rosario de Nossa Senhora (...) a.1585 CardimCartaBrasil 279

huã negra que era sua captiva de Guiné criola desta terra *ladina* a.1591 InqBahia 444

Isabel negra brasilla e Maria negra de Guine escravas do dito Anrique Monis (...) as quais negras sam *ladinas* a.1592 InqBahia 561

mandem Antonio Dias, que foi tendala [= capitão] naquele Reino [Benguela], pello nome da terra Antonio Mossungo, que hé negro forro e tem de seu mais de duzentos arcos a.1620 MonAfricana 6,524 = Antonio Mossungo tendala, homem *ladino* e portuguez e rico de escrauos, como atras digo a.1620 MonAfricana 6,529 = Antonio Dias tendala... / assi mais hé Capitam home(m) experimentado et de posses de quem eu possa fiar a guerra et Antonio Dias tendala, por outro nome Antonio Mossungo, cõ toda sua gente preta que hé muita a.1621 MonAfricana 6,590f. = Antonio Mossungo, cõ toda a gente e tudo o mais que lhe peço a.1621 MonAfrica na 6,595

(3) adj. 'que é esperto, vivo, gracioso, brincalhão' (DicACL 2,2213b ; MS 6,118b ; Vieira 3,1247b ('astuto, fino, diligente') ; Figueiredo 2,24a ('astuto ; finório ; ardilôso') ; Houaiss 1711a)[15].

(4) adj. 'que age com manha e esperteza' (DicACL 2,2213b ; s.15 Houaiss 1711a ; MS 6,118b)[16].

(5) adj. ling. 'que é relativo ao conjunto dos dialectos reto-romanos de origem latina, falados na região alpina central e oriental' (DicACL 2,2213b ; ØVieira).

(6) s.m. ling. 'conjunto dos dialectos de origem latina, provenientes da antiga Récia romana, região compreendida entre o Reno e o Danúbio' (DicACL 2,2213b ; Houaiss 1711a ; ØMS,Vieira, Figueiredo).

---

[12] À vérifier si *ladina* s.f. 'nome de certo peixe fluvial' (MS 6,118b) appartient à cette série.

[13] Qui distingue 'puro' (1002), 'legítimo, lídimo' (6209), 'astucioso' (5101), 'astuto, manhoso, espertalhão' (4947), 'finório ; ardiloso' (4105) et encore 'rético'.

[14] Dans un texte rédigé en castillan, nous trouvons : « ay alla muchos naturales grandes *latinos*, y clerigos hijos de la propria tierra ay obispo de Congo y Angola » a.1620 MonAfricana 6,474. Mais la variante *ladino* est aussi espagnole : « vn moro *ladino* » [a.1348/1379] CORDE (www.rae.es).

[15] Cp. le sobriquet *Ladino* 'homem muito irrequieto', dans F. Martins Ramos / C.A. da Silva, *Tratado das Alcunhas Alentejanas*, Lisboa 2002, 324. Dans ce contexte aussi *ladino* 'fino, mas patife' RLu 11,568.

[16] Cp. le sobriquet *Ladino* 'comportamental', dans *Tratado das Alcunhas Alentejanas* 324.

Scanned with OKEN Scanner

(7) s.m. ling. 'qualquer dos dialectos dos Judeus sefarditas falados na Grécia, Turquia, Palestina e Norte de África' (DicACL 2,2213b ; Houaiss 1711a ; ØVieira).

ladinagem s.f. 'qualidade de ladino, de finório' (MS 6,118b ; Houaiss 1711a ; ØFigueiredo, Bivar, DicACL).

ladineza s.f. bras. 'o mesmo que que *ladinice*' (MS 6,118b ; Bivar 2,224b ; Houaiss 1711a ; ØFigueiredo, DicACL).

ladinice s.f. 'qualidade, carácter de ladino ; acção ou dito de pessoa ladina ; astúcia' (MS 6,118b ; Figueiredo 2,24a ; Bivar 2,224b ; Houaiss 1711a ; ØDicACL).

c. ladinho

(1) Adj. ant. 'legítimo, lídimo, puro, sem mistura, genuíno' (MS 6,118b ; Vieira 3,1247b (« linguagem *ladinha* portuguesa »[17]) ; Figueiredo 2,24a[18] ; Bivar 2,224b(1002-6209) ; ØBluteau ; DicACL ; Houaiss (mais cité s.v. *ladino* : *ladinho* s.15 (IVPM) Houaiss 1711a). La variante *(lingua) aladinha* paraît être un hapax (ØWbb.)[19]. Remarquable l'absence d'une entréee **ladinho* dans Bluteau.

> E nom screvo esto per maneira / escolastica, mas o que leeo per livros de *latim* e de toda lingua *aladinha*, do que algũa parte se me entende, concordo com a practica cortesãa na mais conveniente maneira que me parece. E assi faço esta breve e simprez leitura (...) a.1435 LealConselheiro 110–111
>
> que qualquer Judeo, que for Tabelliaõ dessas Comunas dos Judeos, nom faça Carta, nem Estormento, nem Escriptura per Abraico, senom per linguagem *ladinha* portuguez a.1448 [D. João I] OrdAfonsinas 2,513

(2) adj. ant. 'nóvi-latino, românico ; latino' (Figueiredo 2,24 ; Bivar 2,224b (et encore 'rético').

d. latim s.m. 'langue latine', s.13 (IVPM) Houaiss, etc. Pour la question *latim* vs. *latino*, etc. cp. Monjour (note 5) et Lorenzo (s.v. *romeu*) s.v. *latim* et al.

(1) s.m. 'langue latine' (DicACL 2,2233a[20] ; s.13 (IVPM) Houaiss 2,1729a, etc.).

> mestre de *latim* a.1590 e.a. ; estudante de *latim* a.1667 e.a. ; que ensina *latim* aos moços do choro a.1601 RegSéLisboa 2,164 ; professor da gramatica *latina* a.1781 InqCoimbra 428

(1a) 'langue latine, langue érudite' (par opposition à *linguagem* 'langue vernaculaire, populaire'[21])

---

[17] Même exemple, aussi dans Elucidário 2,357a (D. João I).

[18] « Corr. de *lídimo*? ».

[19] Ne pas confondre avec *ladainha* 'litanie' : « em Marrocos assistio pela Paschoa á matança d'um porco ouvindo entoar *ladinhas* e dizer varias blasphemias » a.1556 AHP 8,47.

[20] Avec baixo *latim / latim bárbaro, latim clássico, latim literário, latim macarrónico, latim popular, latim tardio, latim vulgar*, et idiom. *gastar o (seu) latim, perder o (seu) latim.*

[21] Les attestations de *linguagem* (s.13 (IVPM) Houaiss 1763c, fréquent dans LealConselheiro) sont très nombreuses, à noter l'ancienne hésitation entre masculin et féminin. Voici quelques exemples choisis qui montrent aussi un peu l'intérêt du corpus historique. ***Langue en général*** : « se loguo levamtara huum servemte do navio per nome Galiote genoes ou estpravo nom era certa a *limgoajem* de que hera (...) » a.1487 PMA 1,380. ***Langue indigène*** : « coco por seu *lingoagem* he hũa rayz redonda como çebolla / as folhas tem da feyçam de adargua em grandura e anchura / Comendo o cruu amarga como pepino de Sam Gregorio e traua como borunhos E cosido ou assado enlaguenta que nom pareçe se nom xabam / E dizem que he muy boom e são pera comprir com molheres » [a.1507] CodVFernandes 86 (Mandinga) ; « todo que se disse ata aqui commumente se husa nos barbacijs e gyloffas e mandingas e tucuroes / E som estas quatro regiões cada hũa com seu *lingoagem* / E

Scanned with OKEN Scanner

esto se entendo da costa do mar como sertão » [a.1507] CodVFernandes 88 ; « e bem se guardam de jurar falso porque cuydam que logo ham de ser matados E juram assi por seu *lingoagem* (...) » [a.1507] CodVFernandes 96 (Casamansa) ; « de anta animal ha hy muytas e chamam nos aqui por seu *lingoagem* tryntrylman » [a.1507] CodVFernandes 112 ; « a gente destas ylhas tem *lingoage* propio saluo algũus delles que tractam sabem arabisco » [a.1507] CodVFernandes 363 (Maldivas) ; « palmeyras aruores naçem muytas em estas ylhas E chamam nos por seu *lingoagem* ruco / Em arabigo nachil que em nosso *lingoagem* quer dizer. Ho proueito e fruito que as palmeyra[s] fazem em Jndia (...) » [a.1507] CodVFernandes 367 (Maldivas) ; « a letra com que escreuem nem a *lingoagem* com que falam nom he tal como a dos outros mouros amte doutra guisa Empero todos sam da seyta de Maffomede / e sam chamados alarues e azenegues e barbaros (...) » [a.1507] CodVFernandes 255 (Azurara) ; « (...) e os que se asy tomarem das ditas nações serão de treze annos pera riba até quinze annos, e mais não, nem de menos de té XIII, porque desta idade pera riba parece que não poderão perder a *linguagem* como farão semdo de menos ydade : porque a sustancia primcipal pera ho ffruito desta samta obra que se espera que estes ffação, / comsyste muito em não perderem a *linguagem* pera com ella imsynarem em suas terras e pregarem nosa samta ffé. Item. Pera que os ditos moços e religiosos [malavares] amdem corremtes em suas *limguagens* e não lhes esquecer, terão duas vezes ao dia depois de comer pratica geral, apartados os de cada nação por sy, como lhes ordenar o reitor da casa ou os seus mestres (...) » a.1546 DocÍndia 3,356 (Colégio S. Paulo, Goa) ; « antre os quaes se achou hun [indio] que entendia ho moço que ho governador guiava pera Yupaha : por donde se certeficou mais ho que dezia : porque se aviam passado terras de deferentes *lingoajes* e alguns que elle nam entendia » a.1557 RelaçãoFlórida 105 ; « falando *lingoajeins* novas, porque dos seus não erão entendidos, qual / se afirmão ser huma de portuguez » a.1559 DocInsulíndia 2,320–1 ; « Esta he a derradeira das quatro que dão muito cravo ; tem tres *lingoages* e muitos homens de rabo, dos quaes vi hum que o tinha tão grosso e comprido, como o dedo polegar, e dizem que ha muitos destes, pelas ilhas [var. hum homem que tinha na anca hum mamilo como hum dedo polegar, que vulgarmente chamão rabo, e dizem que ha muitos por casta] » a.1561 DocInsulíndia 3,328 (Maquiem, Malucas). ***Langue vernaculaire (portugais, espagnol) :*** « os liuros que estam no tesouro que se emcadernem e e(n)tregarseam a Aluaro Lopez, de *lyngoagem* de forma » a.1512 MonAfricana 1,252 ; « Alem disto, fez o mestre da primeira classe huma tragedia pera se representar o dia das Virgens, a qual tratava do peccado de Adam atee a morte de Abel, e a vespora, o dia antes que se representasse a tragedia, choveo tanto que não esperavamos que se pudesse representar no teatro que estava fora do terreiro, ao longo da nossa igreja. Finalmente que estando nos nestes termos, começou-se a repicar os sinos e tanger as charamelas : foi de maneira que atee o outro dia não choveo nem gota de agoa ; seria por nos querer Deos Nosso Senhor consolar com nos dar bom tempo. Finalmente, recitou-se a tragedia com se achar nella o senhor bispo e adaião, provisor e outros clerigos e o mais povo. Tinha cinquo actos, e a cada acto avia musica de frautas, charamelas, e violas de arco, e alguns cantavão a estes instrumentos. As figuras satisfizerão asaz aos circunstantes, especialmente ao senhor bispo. Foi tãm satisfeito que pedia depois ao padre reitor que se tresladasse em *lingoagem*, por ser cousa de tanta devoção, e bem se mostrou isto nas lagrimas que os / que a entendião derramavão. A despedida foi de maior devação, porque, depois de morto Abel, vierão cinquo anjos cantando huns versos a vozes, que levavão huma tumba pollo meio do teatro, e assi com satisfação de todos se deu louvor a Christo Nosso Senhor » a.1565 DocÍndia 9,422–3 ; « hũa pouoação pequena que se dizia Batorrendão, que em nossa *lingoajem* quer dizer pedra frita » 1578[1614] PintoPeregrinação 14v ; « e assi ouvia ler oraçãos (sic) judaicas em *limguoagem* castelhana » a.1580 AHP 7,233 ; bacharel em *linguagem* a.1619 LoboCorte 77. ***Langue secrète :*** « os quais tinhão huã abusão erronia a que chamavão Sanctidade com hum idolo de páo em hua casa ao modo de igreja na qual estaua huã pia de bautizar onde os mesmos indios se bautizavão huns aos outros e outra pia como de agoa benta com seu ysope e hum altar com seus castiçaes de pau e huns livros de folhas de taboas de pau com certas letras escritas per que elles a seu modo liam e com huã cadeira feita de hum só pao inteiro em que elles como em confissionario comfessavão as femeas e todos tinhão entre si na dita abusão hum certo modo de *lingoagem* novamente por elles inventado que ningũem lhes [sic] senão elles, e o dito ydollo estava no altar e tinha figura como de gentio em pé com cabello feito ao modo do gentio e a elle chamavão que era o seu Deus e lhe faziam cerimonias na dicta casa em que o tinhão, arremedando e

Scanned with OKEN Scanner

a prudencia o sobejo se chama em *latim* ingenium ou astucia, ou caliditas que, em linguagem, querem dizer maa sagidade ou arteirice mais que o que compre, ou malicia. E o seu minguado é crassitudo em latim, que quer dizer, em linguagem, pequice... a.1435 LealConselheiro 241

eu que este livro traslado de *latĩ* en lenguage(m) nõ curo poer » s.14 LAves 19 ; « trasladar do *latim* em linguagem na nossa Chancellaria, de verbo a verbo a.1448[D. João I] OrdAfonsinas 2,515 ; por asy nam poderem seer emtemdidos asy por muytos delles estarem em *latim* e outros em linguagem amtigua e desacustumada... a.1504(or.) FLoulé 65

e tem ElRey por todo o Reyno Esquolas Geraes, e Emgeminadores, que amdaõ emgeminando os Moços, e como sabem bem ler, e esprever, passaõ-nos as Esquolas áprender *o seu Latim, que he lingoa mandarim*, que são como Desembargadores, e tem precedencias, como de Bachareis, e Leecenciados, e Doutores, e a outras da Ordem da Cavalaria... a.1556 AHP 8,213

(2) s.m. fam. 'discurso, assunto, coisa difícil de entender', synonyme approximatif de *chinês* ou *grego* (DicACL 2,2233a).

(3) s.m. fam. 'discurso, conversa, argumentos com que se tenta convencer alguém' (DicACL 2,2233a).

(4) s.m. gíria 'linguagem dos criminosos' (DicACL 2,2233a).

latins s.m.pl. « palavras, ou sentenças Latinas. *Vid.* Latino. (Allega latins entre pessoas, que o naõ sabem. Lobo, Corte na Aldea, 190) », Bluteau 5,50b (Ødictionnaires modernes).

ladim adj. ant. « o mesmo que *ladinho* » (MS 6,118b ; Bivar 2,224b ; Øles autres dictionnaires).

II. *ROMANUS* LAT. 'SE RÉFÉRANT À ROME ET SES HABITANTS'

Dérivés ou déonymiques de Roma. Cette série est assez complexe et mériterait une étude plus approfondie. Spécialement discuter les origines de *romã* 'grenade' (pratiquement exclusif du portugais) et *romana* 'sorte de balance' ; d'un intérêt artistico-technique spécifique la formule *romano/obra romana.*

a. romano

(1) adj./s.m. ethnique 'relativo a Roma ou o que é seu natural ou habitante' (Houaiss 2471c[22], etc.).

ingenuamus illum ut semper ingenuus permaneat civem que *Romani* esse constituo atque discerno et pro ipso die in mente habeas in cereum et / oblationem. Ita ut de hodoerno die sedeat ingenuo ab omni igo servitute ubi voluerit et ratione servata regat sicut et ceteri *Romani* (...) per qualem Gotorum libertas in servitium duplicat non sit crepantata et semper ingenuat adfirmate a.1086 LFideiBraga 3,32–33

---

contrafazendo os usos e ceremonias que se costumão fazer nas igrejas dos cristãos mas tudo contrafeito a seu modo gentilico e despropositado, / e nesta dita compainha destes seguidores e mantedores desta abusão gentilica chamada Santidade esteve com elles e entre elles Domingos Fernandes, Tomacauna, Nobre de alcunha, mamaluco, filho de Branco e de negra brasilla, morador nesta cidade (...) » a.1591 InqBahia 473–4.

[22] « Do sXIII ao sXV vigorou a forma pop. *romão* (...) » (*ib.*), « por via culta. Séc. XVI... A forma normal port. é *romão*, mais ant. séc. XIII [Cantigas]... Continuava em uso no séc. XV » (DELP 5,114a).

Scanned with OKEN Scanner

sucedeo o glorioso martirio do padre mestre Frey Francisco Donato, por patria, *romano* a.1635 DocInsulíndia 5,527

Pedro Franceli, *romano* de naçaõ a.1802 ComércioLisboa 1,609

(2) s.m. art. 'romain (style)', aussi *obra romana* 'à la manière des Romains'. Sans doute d'un grand intérêt pour l'histoire de l'art (artistique et mécanique), l'application de *romano* à une conception de l'antiquité et un style à la mode au 16e siècle, qui s'applique essentiellement au travail figuré en relief (pierre, bois) ; à noter la référence à *moderno* (exemple de a.1550) et *grotesco* (a.1572). La référence technique est Diego de Sagredo, *Medidas del Romano necessarias a los oficiales que quieren seguir las formaciones de las basas, colunas, capiteles y otras pieças de los edificios antiguas*, Toledo, 1526, p.ex. les chapitres 6 (« De la formación de las columnas dichas monstruosas, candeleros y balaustres ») et 12 (« Como se deben formar los capiteles y como fueron primeramente tallados »), etc.[23] Il serait cependant intéressant de vérifier et mettre dans ce contexte les citations suivantes. Du point de vue linguistique et lexicographique, cette acception n'est que peu traitée. Bluteau 7,368b (« (Termo de Architectura.) He hũa folhagem em hum friso ») ; Houaiss 2471c (« diz-se do estilo derivado da arte grega e helenística [na arquitetura, é marcado por construções monumentais, como o panteão grego, termas pontes ; na escutura, pelo realismo das representações, com bustos à semelhança de retratos ; na pintura, pelo desenvolvimento do retrato funerário, da pintura mural com caráter ilusionístico]». Très équivoque Figueiredo 2,475b, pour lequel il s'agirait de '*roman*' («diz-se do estylo *ou* da arquitectura usada entre os séculos V e XII »)[24] = Bivar 2,974b (7114) ; ØDicACL.

(...) E as pesoas que se quigerem emgimyar dos ofiçios aqui deçrarados (sic) .s. asamblador he Jmaginaryos teram ha maneira seguymte asi os veadores como as pessoas que se quigerem emgiminar dos sobreditos offiçios ou de allgũ delles (...) / (343) toda ha pessoa que se quiser emgiminar de sembragem somemte asi naturall como estramgeiro tera ha maneira segujmte... ffara toda ha faramemta que ouver myster pera fazer ha tall peça dobra Em que se ouver demgimynar e tamto que hasi tiver ffeyta fara hũ paynel de oito pallmos ou mais de larguo e alltura comforme a tall largura grudado com grude de peixe ho quall grude fara em çassa (sic) do dito emgimynador e despois de grudado o tall painell fara hũ cayxilho em que emtre com suas mullduras de çepos solltos e Jsto todo sera muyto bem feito e *ordenado ao modo Romano* como pertemçe ao tall ofiçio e pera aver de ser emgiminado. Item fara mais o tall offiçiall pera

---

[23] Pour la documentation en castillan voir p.ex. « que sean [los pintores de madera y de fresco] examinados en las cosas siguientes. De lo *Romano de follaje*, y de lo *Romano de cosas de viuo* de media talla [a.1527] OrdSevilla 162a/162b), et les exemples enregistrés dans CORDE (www.rae.es), dont «asi mismo tenga los atoques con sus molduras, y en los llanos dellos una *obra romana de talla* conforme a la dicha obra y muy bien dorada (...) » a.1515 Contrat avec le peintre Pedro de Egas ; « (...) hacen e forman bultos de barro de relieve, de *obra romana* » a.1535/1557 G. Fernández de Oviedo, *Historia general y natural de las Indias*, §3 ; « si huviere algo que enmendar y poner en dicha traça assi en lo que toca a la *obra romana* como a lo del ensamblar... » a.1569 Contrat avec deux « mazoneros » pour la construction d'une tribune d'orgue ; « y todo lo que menester e dicho retablo sea de oro fino, colores finas y oro de ducados y la *obra romana* como paresçe por su hechura de madera y como está concertado entre dichas partes a conosçimiento de personas que lo entienden... » a.1570 Contrat avec le peintre Pedro Ballabreda, etc.

[24] Le même auteur cite, sans renvoi à *romano*, *romão* adj. « o mesmo que *românico* ; e diz-se do estylo architectónico que vigorou dêsde o século V ao VII, reflexo do estilo romano e que também se chamou byzantino, romano-byzantino e góthico-antigo ».

Scanned with OKEN Scanner

ornar este painell dous pillares as ylharguas çom (sic) suas vazas e çapiteis (sic) todo de mulldura em que careguem os ditos pillares he em çima dos capiteis corera outra mulldura pera dar fim ha tall peça dobra he estes pillares com suas vazas e çapiteis e asi as mullduras seram muyto bem ordenadas e acabadas como pertemçem ha serem bem feitas e tall emgimynação Requere (...) / (344) Esta he a maneira que se tera em toda a pessoa que se quiger emgymynar de talha de madeira teram ha maneyra seguymte. Item primeyramente ffa llo ha saber ha ambos hos veadores como hatras esta deçrarado (sic) he em casa de hũ delles fara hũ fryzo de çimquo pallmos de comprido e mais fara hũ pillar de seis pallmos de comprido he estas duas peças serão muyto bem ordenadas e *lavradas ao Romano como aguora se çustuma* (sic) ... a.1549 LPosturasLisboa 342–344 (Statuts des « çarpimteiros [sic] de maçenaria »)

toda pesoa que se exgeminar quisier do dito oficio dourives de prata sera obriguado a fazer hum tallez de tres marcos pera cjma com seu pe seyxtado lavrado de ymages e amaçam de duas lemternas com seus pilares e chambranas de *macenaria Romana ou moderna* e com seu sovazo lavrado com / forme ao pee a.1550 CorpLisboa 2,391–2

o que tempera ou fresco quiser vsar faraa em parede a fresco e em panno ou tauoa a tempera figura ou *lauor romano ou grotesco* querendo vsar de tudo e fazendo o sobredito ficara examinado de todas as cousas aa dita pintura de tempera ou fresco imferiores a.1572 LRegimentoLisboa 105

E o que quiser vsar de obra de talha faraa hũ / friso de quatro ou cinco palmos de comprido e hũ de largo, O qual seraa ornado de *romano* muito bem ordenado e no meo haueraa hũ saraphim muito bem feito e de formoso rosto e em tudo conforme ao debuxo e ordenança que aquy vay (...) a.1572 LRegimentosLisboa 110–111 (Statuts des « entalhadores »)

...cõtas redondas grossas cõ seus estremos e cruz atoneladas cõ suas cabecinhas e a cruz sera *romana* esto outrosi de pao pintado... a.1572 LRegimentosLisboa 125 (statuts des *conteiros*)

o monte desta Ilha (...) que he mosiso de hum rochedo e de huma penha uiua, foi cortado e feito por debaixo do monte, cauando a penha uiua, hum grandíssimo templo, o qual he laurado de tam marauilhosa obra, que parese emposiuel ser feita por mãos de vmanos ; e todos os lauores, imagens, columnas, *romanos*, ofeçinas que nele estam, sam laurados na masica pedra deste monte, o que paresse sair ja dos termos da naturesa ; e uerdadeiramente que a proporção e semetria com que cada figura e toda outra cousa he acabada, seria muito poder guardar hum pintor inda que fosse apeles (...) E que mor soberba podiam fazer os homens que cauar huma durissima penha uiua, à força de ferro e contumacia, e entrarem por ella dentro tamanhos espaços! (...) Por todo o corpo deste templo correm muitas direitissimas renqueas de esteos que parece sosterem o çeo de çima, o qual he chão e muito direito (...) e cada huma destas portas guardam dous ferosíssimos gigantes que tem de comprido 21 palmos [a.1539] CastroRoteiroDiu 2,61–2 (Ilha do Elefante)[25]

onde he laurado hum grande templo, que tem por derredor grandes crastas e capelas e ofeçinas ; e por todas as partes estam representadas muitas e diuersas istorias de *romano* em grande perfeiçam, com muitos gigantes e enanos [a.1539] CastroRoteiroDiu 2,63

De dentro desta capela está hum altar posto no meyo, e em çima huma grande bola que deue significar o mundo. Todo este templo he rodeado com 12 capelas, e em cada huma estam escolpidas muitas e diuersas estórias de singular *obra romana*, todas lauradas, como dito tenho, na viua pedra da rocha. Em huma destas capelas está hum homem que se mostra da çinta pera çima com tres grandes rostos e quatro braços ; em a mão direita tem huma cobra de capelo pela cabeça, e na esquerda amostra huma rosa ; em outra mão, tem o mundo aleuantado ; a outra, por estar quebrada, não pareçe a diuisa que tinha [a.1539] CastroRoteiroDiu 2,62

de fora do templo esta hum grande reçebimento ou patim, onde estam aleuantadas duas altissimas colunas lauradas de *obra romana* a marauilha (...) / (...) e o resto deste corredor he

[25] « Não entendemos exactamente a significação da palavra *romano*, que D. J. de Castro usa duas vezes nesta descripção. Conjecturamos que por ella elle quer significar o que nós agora chamamos relevo. » (note de Diogo Köpke dans son édition de 1843, p. 168).

Scanned with OKEN Scanner

laurado de romano com muitas figuras e uultos de homeis (...) fora do numero destas casas hauia mais 15 capelas todas *lauradas de romano* 3 32 çisternas cauadas no penedo, nas quais hauia huma agoa muito cordeal e delgada, e 56 porticos, alguns deles *laurados dobra romana*... [a.1539] CastroRoteiroDiu 68–9 [pagode de Salsete]

aonde estava hum sumptuoso pagode, o mais elaborado de *obra romana* que nestas partes hey visto ; em o qual se adorava a falsa trindade dos gentios, a saber : Visnu, Maesu, Dramma, o qual tinhão pintado em huma effigia que tinha tres rostos em hum corpo ; foy o demonio antigamente neste pagode muy venerado e por estar em bom sitio, huma boa legoa de Tanaa, na mesma ilha se Salcete, e ter ao redor muitas terras e boas e tres fontes e tres tanques de aguoa muito boa e hum poço empedrado muy fermoso e o mais que se requiere para o intento. Ordenamos a nova povoação de novos christãos convertidos e a dedicamos a Santissima Trindade para que aonde o demonio foi tam venerado, seja a Santissima Trindade celebrada e venerada dos christãos e nomeada dos gentios pello que se chama aldea da Santissima Trindade ; derribamos-lhe as entradas do pagode e fizemos hum *arco romano* muy fresco, com seus degraus e ficou em huma capela de abobada muy fresca e muy devota ; acrescentamos o corpo da igreja, aonde se diz missa aos dominguos... a.1558 DocÍndia 6,410

No edifiçio material deste collegio ouve tãobem este anno muito agmento, no qual se acabarão as tres capellas prinçipais da igreja nova, que se faz com tanta obra e artifiçio que afirmão algumas pessoas que, se esta obra se fizera em pedra, que fora mais trabalhosa de lavrar do que a desta terra, que he muito façil, se não poder fazer este templo senão de algum prinçipe que nelle quizera guastar algum bom golpe de dinheiro, porque leva todas as molduras e *obra romana* por dentro e por fora, que se aguora costumão. A abobada das capellas he hum artifiçio que elles chamão de berço, muito forte e não menos custoso, por ser toda feita em paineis quadrados que afromosentão muito a obra. Mas o ser a pedra desta terra muito façil de lavrar, e os offiçiais de menos custo, se faz o milhor que se pode. Depois de feitas, as capellas se encorporarão com a igreja velha, e que fica servindo de corpo da igreja a.1562 DocÍndia 9,101

No tempo que eu lá estava mandou o Graõ Turco, de Constantinopla a Hierusalem hum renegado Venesiano, official grandissimo de toda a obra de bronze, & cobre, o qual fez hũas portas muy altas, & grandes, todas de branco para este Templo, com tantas invenções de lavores, & curiosidades de *obra Romana*, & de toda a sorte, que causavão espanto a quem as via a.1583 AveiroItinerário 244

Be(m) me le(m)bra haver lido em Josepho das antiguidades, q(ue) Hircano mandou abrir o sepulchro delRey David, & tirou delle tantos mil talentos de prata. Estãdo eu descuydado de poder ver mais do q(ue) / tinha visto de redor da Cidade, levaraõ-me hũ dia a ver a sepultura, q(ue) digo, a qual está em hũ lugar montuoso, como estaõ as mais dellas, & sobre ella muyto rochedo, q(ue) parecia ser alli posto por artificio humano. Diãte da entrada está hũa alpendorada muyto comprida, mas estreita : a qual se sustenta da parte do Norte cõ curiosas colũnas de fino marmore, lavradas ao modo Corinthio, cõ muyta folhagem, & curiosidade, entremitida por ellas tambem *obra Romana* (...) a.1583 AveiroItinerário 428ss.

Tornando ao exterior do Templo de Salamaõ, assim ao presente intitulado, se ha de saber, que em quatro cãtos da praça de q(ue) atraz fica dito, estão quatro campas pequenas, sobre maneyra ricas, & curiosas, feytas todas de finissimo marmore branco bornido, torreadas todas de redor com muyta lindeza. No tempo que eu lá estava mandou o Graõ Turco, de Constantinopla a Hierusalem hum renegado Venesiano, official grandissimo de toda a obra de bronze, & cobre, o qual fez hũas portas muy altas, & grandes, todas de branco para este Templo, com tantas invenções de lavores, & curiosidades de *obra Romana*, & de toda a sorte, que causavão espanto a quem as via (...) a.1583 AveiroItinerário 243

acabado o officio do sabado santo se concertou a igreja e altar para a Ressureição com muitos arcos *romanos*, ramos, flores e pareiras feitas de sera, e no pateo da igreja se fez com flores e ramos huma gracioza rua para passar por ella a procissão a.1587[1565] HistJapam 2,83

hũ estoque que ho papa mãdou a el Rey dom Manoell, que Deus tem, o quall tem o pinhã e maçãa e cruz e punho e sobre baynha tudo de prata dourada, *lavrada de romano*, e na sobre bainha oyto esmalltes das armas do papa, o quall hãda metido e(m) hũa caxa nova de bainheiro

Scanned with OKEN Scanner

forrada por demtro de pano vermelho, com suas fivellas e correas emburilhado e(m) hũ pedaço de pano timto a.1534 AHP 8,268

(3) adj. 'à la manière romaine ou de Rome'

Transports :

huma Carroça Castelhana *á romana* forrada toda de velludo carmezim lavrado por dentro e por fora as cortinas de fora de dous velludos e os de dentro de damasco tudo franjado com franjas de retroz carmezim e toda lavrada de chapas douradas e o jogo todo entalhado / e os Cabeçais com suas figuras os Corrioens e Crareiros tudo de velludo e franjado e duas Capas pera as Sellas e seis guarniçoens todas forradas de velludo e franjadas a.1704 InventLencastre 54s.[26]

Cuisine :

empadas *romanas* a.1732[1680] ArteCozinha 119
talhadas de vitela *à romana* a.1732[1680] ArteCozinha 196
lombos de vaca de fricassé *à romana* a.1732[1680] ArteCozinha 199

Vêtements :

hũa goarnição de fiuellas *romanas* cõ suas biqueiras e tachões a.1572 LRegimentosLisboa 47

Récipients :

huũa albarrada de prata gramde, toda dourada pella borda, e em baxo do vaso llavrada d*obra romana*, e em çima da cabeça da asa huũa espera emllevada, que pesa honze marcos, sete oitavas a.1534 AHP 8,266

huũ barragall[27] de prata branca, llavrado de *romano* de meo rellevo e de quatro asas, e demtro no fumdo huũ sobre posto ; pesa çimqo marcos, quatro onças, cimqo oitavas a.1534 AHP 8,266

huũa cobertura douro pera pucaro esmaltada de cores llavrada damagos, deles com sobre posto de *romano*, que pesa douro fino huũ marco, sete onças, seis oitavas, dezoito graaos a.1534 InventDJoãoIII 263 :

outro agomill de prata todo dourado, lavrado de bastiaes e amagos llisos, no pee delle dous escudos das armas reaes, tem por bico hũa serpe com asas com hũ escudo das armas nas maãos, e por asaa huũa bicha de duas cabeças, e por pinhãa hũa jarrinha *romana*, que pesa treze marcos, huũa onça e mea a.1534 AHP 8,265

duas escudellas de prata dorelhas, lavradas de *romano*, que jumtamente pesam tres marcos, çimqo onças e mea a.1534 InventDJoãoIII 269

Éclairage :

huma *alampada á Romana* toda de folha a.1768 CorpLisboa 2,230

os juizes mandarão ao examinando faça hum candieiro de parede, chamado de varanda, com seu ornato todo de folha, ou huma *alampada á romana* toda de folha ou huma lanterna de vara tambem toda de folha a.1803 CorpLisboa 2,200 (latoeiro)

(4) adj. rel.

chegando a Urduvar me receberão os *christãos Romanos* que ali rezidem em huma igreja dos mesmos religiozos com muita alegria [a.1628] DocÍndia 12,220

(5) adj. liturg.

tres misaes a saber hum *romano* de forma e houtro de forma barcaremce e houtro domenico a.1508 PMA 5,312

(6) adj. art. 'roman', MS 9,677a (probablement dans ce contexte « o mesmo que *românico* : 'O templo, antiquíssimo, romano, especime da arquitectura religiosa do século XI, tinha uma nave única, de quinas duras', Fialho de Almeida, *A Esquina*, 96 »).

---

[26] Cf. aussi « huma Carroça Castelhana em couro de Moscovia por dentro e enserrado por fora não tem guarniçoens nem sella » s a.1704 InventLencastre 55.

[27] *Barragal* ne se trouve pas dans les dictionnaires.

Scanned with OKEN Scanner

(7) adj. crista *romana* 'a crista abatida de alguns galos' (RLu 25,24)[28].

b. romão

(1) s.m. ant. 'habitante de Roma ou súbdito do rei de Roma' (MS 9,679b ; a.1552 (Barros) Houaiss 2,2472a ; Vieira 5,329a (« termo antiquado ») ; Figueiredo 2,475b (« ant. ») ; Bivar 2,975a[29]).

rey dos *Rromaaos* (= emperador) a.1487 PMA 1,382
os virtuosos *Romãos* a.1502 LMarcoPaulo Aijv.
(...) pelo quoal respeyto nos iremos, vos e eu, receber soldo de omens de armas do rey dos *Romãos* a.1547(or.) DocÍndia 3,448 (D. João de Castro à son fils D. Álvaro)
vendeu e desbaratou os *Romãos* [a.1572] CoutoSoldado 61
[Surnom. Difficile une interprétation correcte :] Faim *Romãao* de Arrayollos a.1475 GonçalvesÉvora 69

(2) adj. liturg. Évidemment variante spontanée et populaire de *romano* (MS 9,679b ; Bivar 2,975a ; ØFigueiredo,DicACL).

conprem dous misaes misticos *Romãos* pera serviço da dita igreja a.1547 VisitStEstévãoAlfama 257

[(3) s.m. bras. 'testa de ferro ; homem que assume a responsabilidade' (MS 9,679b ; Houaiss 2472a bras. « informal »), bras. gír. 'individuo que assume a responsabilidade dos actos alheios ; fiador' (Figueiredo 2,865a, supprimé dans les éditions ultérieures). Déonyme (prénom), selon Antenor Nascentes, *A gíria brasileira*, 1953, cité par Houaiss, « do antr. *Romão* José de Lima, que assinava, por dinheiro, qualquer artigo difamatório que alguém quisesse publicar no Jornal do Comércio ».]

[(4) s.m. trasm. 'recorte no eixo do carro onde assentam os malhetes, e que fica entre as treitoiras' (MS 9,679b[30], Figueiredo [6]1937/2,865a (treitoeiras)[31] = Bivar 2,975a (treitoeiras ; 7316) ; ØDicACL). Dérivé de de *rom(b)o* adj.? À comparer gal. *romar* 'acometer con os cornos os bois ou vacas' et *romón* 'di-se do animal que ten costume de romar', selon I. Alonso Estravís, *Dicionário Sotelo Blanco da Língua Galega*, 1305.]

romãozinho s.m. bras. 'um dos muitos nomes populares do Diabo' (MS 9,679b ; « informal » Houaiss 2473a ; Bivar 2,975a(7620) ; ØFigueiredo ; DicACL).

c. romana s.f.

(1) s.f. 'forma feminina de *romano*' ; (2) 'mulher natural ou habitante de Roma' (MS 9,672, etc.).

(3) (a) 'espécie de balança formada por uma alavanca de braços desiguais, suspensa por uma argola, colocando-se no braço menor o objeto que se quer pesar e fazendo-o correr no braço maior, graduado, um peso até equilibrar os dois braços' (MS 9,672, Vieira 5,327a, Bivar I/2,973 (4277), a.1554 Houaiss 2470c ; DicACL 2,3276 s.v. *romano*[1] et, de forme identique, s.v. *romano*[2])) (b) 'termo de marinha. Instrumento em fórma de balança, que serve para medir a força dos

---

[28] Voir, pour cette famille, aussi cast. *gato romano* 'gato manchado à listas de pardo y negro' (DiccAutoridades 5,635b).

[29] Bivar donne encore les acceptions „perito em coisas de Roma' (5653) et 'românico'.

[30] Manque encore dans l'édition [7]1878.

[31] Avec renvoi à Revista Lusitana 12,121 (Vila Real) où s'ajoute « Em Barcellos chama-se lumes e em gallego lodoiro ». Manque dans l'édition originale.

Scanned with OKEN Scanner

canamos' (Vieira 5,327a ; ØDicACL). « Tem origem um pouco obscura, não sendo, porém, improvável a sua relação directa ou indirecta, com o lat. *romāna* ». Séc. XVI, Segundo *Morais*[8] (DELP 5,112, avec référence au DCECH s.v.). L'origine de ce terme, qui n'est pas exclusif du portugais, est assez discutée, cp. par exemple la discussion dans DCECH 5,56–58.
(4) 'nome vulgar da ave alectórida, *fulica atra atra*' (Bivar I/2,973(3582) ; Ø MS,Figueiredo,DicACL, Houaiss).

[***romania*** s.f. « termo usado n'esta locução adverbial : De *romania* ; de golpe, de repente, de pancada » [syn. de *redondamente*, Vieira 5,327] = ant. « o mesmo que *cambulhada* ou de *bordo a bordo*? » (MS 9,675b)[32],[33].]

[d. romã s.f. bot. 'fruto da romãzeira ou romeira (grenade)'.
(1) S.m. bot. 'grenade : fruto da romãzeira ou romeira' (s.14, IVPM, Houaiss 2470c, < *(MALA) ROMANA, syn. *milgrã, milgrada, milgranada, miligrã. mirgã*)[34] ; MS 9,671b (< lat. ROMANA ; dans MS[7] (1878) 2,623b < ar. et pers. *romman*) ; Vieira 5327a (graphies *romã, romãa* ou *roman*) ; Figueiredo 2,475[a] (< ar. *romman*) ; Bivar I/2,973(2399) ; DicACL 2,3274b (< <MALA> ROMANA)). Les dictionnaires anciens (Vieira, Figueiredo) donnent surtout la forme *roman*. Est intéressante la discussion étymologique (si elle existe). Pour Machado (DELP 5,112, et ainsi Cunha 689, Houaiss et DicACL), il s'agit évidemment de < *(MALA) ROMANA. La motivation paraît peu évidente et la distribution parle plutôt en faveur d'une étymologie (ou médiation) orientale ; cp. CorrienteDiccArabismos 427 (« del and. rummána < cl. rummānah < sir. rummāna < ugar. lrmnt < acad. l/nurmû, de origen hurrita »).

da fruyta que os mareantes ou outras pessoas asy vezinhos come os que nom som vezinhos leuarem em naujos pella foz em fora a saber *Romãas* e laranjas e limõões e çidras que elles mais hussam paguam dizima [-a.1377] DescobrimentosSupl 1,59 = DELP 5,112 [Tavira]
de *Romaãs* trezentas peças a.1430 ChancDuarte 2,68
Recepta de dom luis de moura pera os demtes tomarão duas canadas de vinho vermelho e(m) hũa panela noua deitarlheam aly hũa pouqua de murta verde e hũu pouquo dalecry(m) e hũa maão chea de losna e hũas pouquas de rrosas secas e hũa maão chea de cascas de pinhas machocadas e huéas pouquas de cascas de *rromã* e hũa maão cheasinha de sal camtidade e hũa colher de prata de pime(n)ta machocada e hũu pucoro de beber cheo de mel... [a.1500] LCozinhaDMaria 144
[surnom :] Pedro *Romaa* [a.1506] PMA 5,62
Esta cidade segundo affirmam os mouros foy a mais fremosa cidade de toda a costa de Habesch A ylha della he muyto fruitifera Tem muytas laranjas e muyto doçes *romãas* lymões e todas as cousas em mais abastança que Quiloa e canas de açucar [a.1507] CodVFernandes 354 (Mombaça)
Esta ilha de Mombaça é terra mui farta de muitos mantimentos, a saber, carneiros mui fremosos de rabadas e muitas vacas, galinhas e cabras ; tudo muito gordo. / Tem infindo arroz e milho e mui singulares laranjas, doces e outras agras, e limões e cidrões, e *romãs*, figos da India, e assi toda hortaliça e muito boas agoas (...) a.1516/18 BarbosaOriente 1,71–2

[32] Exemple de CorreiaLendas 3,666 : « lhe deu um temporal súpito, que amainaram as velas de *romania* que caíram pelo mar ».
[33] À séparer *romania* s.f. « (do mal. *rumenya*). *Bot.* Certa árvore oriental (*Boneamacrohilla*) ».
[34] Selon Houaiss aussi synonyme de *romãzeira* et de 'flor de romãzeira'.

Scanned with OKEN Scanner

huũ espicieiro[35] feiçam de *romaã*, de prata dourado, que pesa dez marcos, duas oitavas, com sua caxa de bainheiro e lemço a.1534 AHP 8,273

muitas arvores de fruto, como são romeiras, que todo o ano têm *romãs*, ũas verdes, outras maduras, e outras em flor a.1609 EtiópiaOriental 83 (Sofala)

(2) s.f. 'variedade de laranja, que tem a polpa avermelhada, também chamada laranja-de-malta-de-sangue e sanguínea' (MS 9,671 ; Øles autres dictionnaires)[36].

(3) s.f. ant. 'artifício pirotécnico que se usava a bordo' (MS 9,671[37] ; Figueiredo 2,475 (v. *roman* < ár. *romman*) ; Houaiss 2470c (« ant. ») ; ØVieira, Bivar, DicACL). Les dictionnaires ne permettent pas une identification plus précise, mais il est à supposer qu'il s'agit du synonyme de *granada* s.f. mil. 'grenade' (emprunté du français).

(4) náut. 'a parte mais grossa do mastro ou mastaréo, onde assentam as curvatões, cestos de gávea, vaus, etc., para sobre elles assentarem as encapelladuras das enxarcias, e mais apparelhos fixos' (Vieira 5,327a, DicACL 2,3274, Bivar I/2,973(7389)).

romeira s.f. bot. 'o mesmo que *romãzeira*' (DicACL 2,3276b : « *romãzeira* s.f. bot. 'arbusto ou pequena árvore da família das punicáceas (*Punica gramatum*, Lin.), originaria do Oriente, cultivada ou subespontânea, de flores vermelhas, cujo fruto é a *romã*, também conhecida por *romeira*', *ib.*[38] ; s.14 (Cunha) Houaiss 2473b (*Punica granatum*), la forme plus récente *romanzeira* est documentée seulement depuis a.1813) ; MS 9,681b ; Figueiredo 2,476a ; Bivar 2,975[a]). → *romeiro*.

[surnom :] Joã da *Romééyra* a.1296 DocPortugueses 377

oliveyras e *romeeyras*... assy como *romeeiras* e larangeiras a.1344 LorenzoCronologia 322

a aldea os cobriria com o mato que nela avia de silvados e daroeiras e algũas *romeiras* [a.1560] AnaisArzila 1,312

Em hum pomar de laranias, e limoe(n)s perto daqui, há figueira que dê figos, e *romeiras* que daõ romaãs, e daõ-se parras de Portugal, que daõ vuas (...) a.1572 MonAfricana 3,101-2 [Mina]

Tem algumas parreiras de uvas, tem todo o anno figos berjaçótes, boas, grandes, e mellosos, e que em uma noite amadurecem, tem limoeiros, larangeiras, limeiras, *romeiras* a.1604 HistTrágicoMarítima 7,31 [Santa Elena]

muitas arvores de fruto, como são *romeiras*, que todo o ano têm romãs, éas verdes, outras maduras, e outras em flor a.1609 EtiópiaOriental 83 [Sofala]

os mantimentos de que uzão são groçeiros, comuem a sabem : maça meuda, maça grossa, luco que hé como painsso, feigoe(n)s, ortalissa, eruas, aboboras, cans de açucar, micefos e bananas e alguãs frutas do mato, tem alguãs parreiras, *romeiras*, figeiras, cidreiras, larangeiras, limoeiros e limeiras. E dando isto tudo ao menos duas noudades no anno, todauia há pouco, porque não cultiuão a.1619 MonAfricana 6,378 [Congo]

romeiral s.m. bot. 'bosque ou mata de romeiras' (MS 9,681b ; Figueiredo 2,476a (= *romãzeiral*) ; Bivar 2,975b[39] ; s.d. Houaiss 2472b ; ØVieira).

---

[35] Ce mot (*espicieiro* ou *especieiro*) ne se trouve pas dans les dictionnaires.

[36] À comparer aussi ast. *romanu* '[tipu de] piescu [grande e sabrosu]' DALLA 1081b, qui correspond à cast. *romano* « llaman en algunas partes à unos melocotónes muy grandes y gustosos, que tienen el huesso colorado, y la carne pegada à él. Lat. *Cotoneum romanum* » (DiccAutoridades 5,635b).

[37] Manque dans les éditions antérieures (ØMS[7] 2,623b).

[38] Plus explicite Vieira 5,329a : « (...) conhecida outr'ora pelo nome de *romeira*, confundindo-se assim com a mulher que vai de romaria ».

[39] Avec *romãzeiral*.

Scanned with OKEN Scanner

tem muyto arvoredo, mas nesse pouco que vimos, não dey fé, mais que de muytos marmelleyros, & grandes *romeyraes* a.1583 AveiroItinerário 338

e. rom- 'pélerin' (et famille)

romagem s.f.

(1) rel. 'peregrinação devota á casa d'algum santo' (Vieira 5,326–7, exemples de Gil Vicente et PintoPeregrinação) ; MS 9,671b (syn. *peregrinação*, *romaria*) ; Figueiredo 2,475a (« o mesmo que *romaria* ») ; DicACL 2,3274[40] ; s.15 (IVPM) Houaiss 2470c ; Bivar I/2,973(5612)) La différenciation entre (1) et son application figurée (2), (3) et (4) est discutable.

O jubileu se celebrou o anno passado aqui tres vezes. A I.ª em huma hermida de Casa, que se chama Nossa Senhora d'Ajuda, em que estiverão os Padres antiguamente, e, por estar aguora longe da Vila, não residem nela. Hé casa de muita devoção e *romagem* polos mui / tos milagres que tem feito e faz, e eu sou testemunha de vista de alguns, como hé sarar pessoas que erão quebradas e de outras muitas diversas infirmidades quasi incuraveis, encomendando-se a Nossa Senhora e lavando-se em huma fonte que miraculosamente naceo ao pé dela (...) a.1566 MonBrasiliae 4,314–5 (Porto Seguro)[41]

... aquele comércio e *romagem* da nefanda casa de Meca [a.1572] CoutoSoldado 168

[en la qual isla de] Pulo Ancassa está uma casa de *romagem* dos mouros a.1584 RoteiroAchém 60

(2) 'visita a um lugar digno de interesse, estima ou apreço' (DicACL 2,3274 ; MS 9,671b ; ØBivar, Figueiredo).

(3) 'período, espaço de tempo' (DicACL 2,3274 ; ØVieira, Figueiredo, Bivar).

(4) 'trânsito contínuo de pessoas no mesmo sentido' (DicACL 2,3274 ; ØVieira, Figueiredo, Bivar).

romaria s.f. 'pèlerinage' (s.13 (IVPM) Houaiss 2472a, etc.).

illa *romaria* de Pascha a.1173 TSobrado 2,142[42]

Roupas de uestir e joyas e peças de qualquer sorte que seiam que se leuarem emprestadas pera uodas *Romarias* e festas nam se pagara nenhũu dereito nem o faram saber da jda nem da uimda a.1504(or.) FLoulé 79

que en *romeria* fosse a T. (...) que van en *romeria* as gentes muitas ala s.13 CantSMaría (exemples cités selon LorenzoCronologia 322)

fez a *romaria* a Nossa Senhora da Guadalupe e tenciona ir a Sant'Iago da Galliza a.1556 AHP 8,47

romaria a.1566 MonBrasiliae 4,315[43]

Este Templo a que os Mouros não chamão Mesquita mòr, senão Templo de Salamão, he muy visitado de Mouros, & Turcos de todas as partes do mundo, aonde moraõ (...) / os peregrinos, assim Mouros, como Turcos, que vão em pregrinação, & *Romaria* á casa de Meca não tem por boa sua romaria, se não vem visitar este Templo, & outras particularidades de Hierusalem a.1583 AveiroItinerário 242

...indo em *romaria* a Sant'Iago de Galliza a.1587 AHP 8,60

romeiro s.m. 'pèlerin' (MS 9,682a ; Vieira 5,329b ; Figueiredo 2,476a ; Bivar 2,975(7749) ; Houaiss 2472b). Désignation normale du pèlerin qui a définitivement remplacé son concurrent *romeu*, plus ancien. Le nom de personne

---

[40] « Do prov. *romeatge* » tout court, de même Houaiss (« provç. *romeatge* »). La suggestion sera prise (sans référence) de DELP 5,112b (« deve provir, talvez, do prov. *romeatge* », exemple de Gil Vicente, a.1533).

[41] = *romaria, ibid.* 315.

[42] « ire in *peregrinatione* », *ibid.*

[43] = *romagem, ibid.* 314.

Scanned with OKEN Scanner

Rromario (a.974), cité par Machado (DELP 5,115, ØDOELP) sera plutôt un nom de personne d'origine germanique (J.M. Piel/D. Kremer, *Hispano-gotisches Namenbuch*, Heidelberg 1976, §225)[44]. À noter son emploi figuré[45]. La forme feminine peut aussi désigner une sorte de pèlerine (DicACL 2,3276b (avec plusieurs spécifications) ; Figueiredo 2,47a ; Bivar 2,975(7701,6942) ; Houaiss 2472b ; ØVieira) ou figurer comme variante de l'arbre *romanzeira*.

[surnoms d'interprétation douteuse :] meestre Salamam *Rromeiro* naturall dAbrantes morador em Lixboa a.1467 ChartUniversitatisPort 6,402 ; Jossepe *Romeiro* a.1475 GonçalvesÉvora 68,74 ; Antonio Lopes *Romeiro* a.1587 AHP 8,60

(...) E ho mais antijgo daquella linhagem he aquelle clerigo / E esta linhagem chamam tangomãas E ho clerigo viue na dita aldea / E // quando vam os *romeyros* pera visitar este cru e ydolo grande pousam na dita aldea e perguntam pello dito capellam (...) [a.1507] CodVFernandes 114 [Catel, Serraleoa]

Defronte da porta do pagode principal esta huma casa muito grande em a qual esta dentro hum grande boy que toma toda a casa ; este boy esta pintado de muitas campainhas e cadeas da mesma pedra ; ao collo tem huma grande cadea de campainhas ; alli vão todos os jogues, que são os *rumeiros*, adora-lo e tocar suas contas nelle. como em grande reliquia (...) a.1551 DocÍndia 5,57 (Comorim)

romeu s.m. 'pèlerin' (s.13 (CantSMaría) DELP 5,115a ; ØMS, Vieira, Figueiredo, Houaiss). Terme médiéval, emprunté à l'ancien occitan (*ro(u)m(i)eu* (v. Mistral 2,810s.) ou formation latine spontanée (*ROMAEUS)[46]. Il s'agit de la désignation apparemment antérieure de *romario/romeiro*, laquelle, selon FEW 10,458–461 (*romier*) et DCECH 5,58–9 (selon le même mécanisme que p.ex. *galea* > *galera*), serait due à un changement de suffixe ; cp. aussi R. Lorenzo, *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*, vol. II, Orense 1977, s.v. *romeu*. Notable son application anthroponymique très ancienne : cat. *Romeo* a.888, *Romeus* a.908 RAC 466 etc., au Portugal Pelagius Petriz cognomento *Romeu* a.1105, Johannes Petri dictus *Romeu*/Iohannes *Romeu* a.1258 et al., cp. D. Kremer, *Aufsätze zur portugiesischen Kulturgeschichte* 17 (1981/1982) 80–81. Fréquent en toponymie, cp. DOELP 3,1275.

a.1175 Pelagio *Romeu* (Notícia de fiadores)

aquella outra vinna *que chamã do Romeu* a.1282 MaiaDocumentos 48

f. rom- (acception littéraire)

Cette famille lexicale mériterait une étude comparée. Le renouveau du moyen-âge à l'époque du 'romantisme' se réflète de bonne heure chez les auteurs 'romantiques' (Garrett) et dans la société de l'époque. Les exemples suivants ne sont que des échantillons de ces reflets. En même temps ils témoignent de la complexité d'un traitement lexicographique.

---

[44] Malgré des dérivés du type *Romulus* a.817 ou *Romilla* a.902 en Catalogne.

[45] Dont (fig.) 'propugnadôr de ideias novas *ou* grandes' (Figueiredo 2,476a ; Bivar 2,975 (5023) ; DicACL 2,3277[a] ; ØVieira), l'ichtionyme *romeiro* 'peixe teleósteo, da família dos carangídeos (*Naucrates ductor*, Lin.)' (DicACL 2,3277a ; MS 9,682[a] (= *romeirinho*) ; Figueiredo 2,476[a] (= *peixe-piloto*) ; Bivar 2,975 (« também chamado *peixe-piolho* [sic] e *romeirinho* ») ; 3543) et la plante rég. (Minho) 'alecrim' (MS 9,682a ; Bivar 2,975).

[46] D'usage littéraire seulement *romípeta* s.m. (MS 9,682b), documenté dans la plupart des langues.

Scanned with OKEN Scanner

romance s.m.

(1) *romance* s.m. litt. 'roman' (DicACL 2,3275, Bivar I/974(5354), Houaiss 2471a ('obra narrativa escrita em língua românica, em prosa ou em verso', a.1625 ; s.19 Cunha 689), etc.).

> Faz favor de me dizer o de que serve, o que significa o « Judeu Errante » posto no frontispício desse interminável e mercatório *romance* que aí anda pelo mundo, mais errante, mais sem fim, mais imorredouro que o seu protótipo? [a.1843] GarrettViagens 59
> Não sou uma mulher, sou um *romance* a.1870 EçaCrime 128
> Na vida pacífica procuram o *romance*, no *romance* procuram a dor a.1870 EçaCrime 139

(2) *romance* s.m. fig. 'fantasia, objecto imaginário' (Bivar I/2,974(10) ; ØDicACL), 'objecto ou facto real, mas que tem o que quer que seja de fantástico, de inacreditável' (MS 9,673a)

(3) *romance* s.m. 'fantasia romântica, desvaneio' (Bivar I/2,974(4159)).

(4) *romance* s.m. 'composição medieval, de transmissão oral, geralmente cantada, versando assunto histórico, heróico, moral ou sentimental' (syn. *rimançe*, *romança*, DicACL 2,3274) ; 'antiga historia, escripta em versos simples ou naturaes, cujo fundo é tocante, e a fórma apropriada ao canto' (Vieira 5,327)

(5) 'composição poetica em que não ha rimas, mas toantes, ou rimam-se os versos, terminando as duas vogaes ultimas d'elle semelhantes' (Vieira 5,327b).

(6) *romance* s.m. 'toda a peça de verso moderno, versando sobre um assumpto terno, ou mesmo triste, e posta em musica' (Vieira 5,327b), 'espécie de poema, em versos simples e curtos ; novela ou canto comovente em verso vulgar' (Bivar I/2,974 (5344))

(7) Au sens de *xácara* s.f. 'narrativa em verso, de assunto popular e sentimental, cantada ao som da viola' (DicACL 2,3791)[47] ; dans un sens plutôt historique 'novellas, contos fabulosos, os quaes começaram em verso ou lingua romance ou vulgar' (Vieira 5,327b, MeloGuiaCasados)

> ... são as xácaras e *romances* populares. Há um de Santa Iria [a.1843] GarrettViagens 185
> A extrema simplicidade do *romance* ou xácara de Santa Iria... [a.1843] GarrettViagens 193
> *romance* em endechas [a.1843] GarrettViagens 193

(8) s.m. 'ar no qual se canta um romance' (Vieira 5,327b)

(9) s.m. 'relacionamento amoroso' (DicACL 2,3275)

(10) s.m. 'sucessão de acontecimentos, episódios extraordinários ou inacreditáveis' (DicACL 2,3275)

(11) s.m. 'enredo de falsidade' (Bivar I/2,974 (5115)) (etc.)

romança s.f.

(1) *romança*, aussi ***romanza*** s.f. mus. 'canção de assunto histórico' (MS 9,672a (< it. *romanza*) ; Figueiredo 2,475a (« de *romance* ») ; Bivar 2,973b ; DicACL 2,3274b ; a.1819/54 (selon Caldas Aulete) Houaiss 2470c).

> Sobre o cavalete estava o meu retrato esboçado, na estante da harpa uma *romança* francesa a que eu tinha feito letras portuguesas... a.1843 GarrettViagens 275

(2) 'Composição musical de carácter simples, ingénuo e terno que se baseia na letra de um pequeno romance cujo assunto é, em geral, uma história amorosa ou sentimental, própria para seu (sic) cantada' (syn. *rimance*, *romance*) (DicACL

---

[47] Cf. « Aí vai o que ela cantava, em uma dessas monótonas melopeias de quase todas as nossas *xácaras populares* » a.1866 DinisPupilas 73 ; « A letra e a música desta cantiga ou *xácara popular* comoveram intimamente Daniel » a.1866 DinisPupilas 240.

Scanned with OKEN Scanner

2,3274a) ; MS 9,672a ; Bivar I/2,973-4 (neol. 'melodia sentimental, para canto' (5412), 'melodia para canto, de carácter sentimental' (5385)).
(3) 'letra dessa composição musical' (DicACL 2,3274).

romanza s.f. mús. (it.) 'peça instrumental com o carácter de uma canção ; ária cujo carácter é simples, ingénuo e tocante, baseado na letra de um pequeno romance em que o assunto é geralmente uma história amorosa ; o mesmo que *romança*' (MS 9,679a).

romançada s.f. (deprec.) 'molho de romances ; os romances' (Bivar I/2,5354 ; Figueiredo 2,475a ; ØVieira, DicACL)

romançaria s.f. fam. 'porção de romances, romançada ; os romances, em geral' (Figueiredo 2,475a ; Bivar I/2,974 ; ØVieira, DicACL).

romanceco s.m. pej. 'romance ('prosa') medíocre' (Houaiss 2471a ; Øles autres dictionnaires).

romancice s.f. deprec. 'fantasia romântica ; devaneio' (MS 9,674b ; Houaiss 2471b ; ØVieira, Figueiredo, DicACL).

romanceiro s.m.

(1) 'livro em que estão incluidos muitos romances' (Vieira 5,327b ; a.1841 Houaiss 2471 = Cunha 689 (« adaptação do cast. *romancero* »)).

(2) s.m. 'romancista' (Vieira 5,327b).

romancear v.tr.

(1) 'contar ou descrever à maneira de romance ; fazer romance de ; dar forma agradável, comovente ou aventurosa a uma narração' (Bivar I/2,974 (5354) ; DicACL 2,3275 ; a.1665 Houaiss 2471a).

(2) 'apropriar termos de outros idiomas à linguagem vernacular' (DicACL 2,3275), 'traduzir em lingua vulgar' (Vieira 5,327b), 'traduzir para romanço, isto é, para linguagem vulgar' (Bivar I/2,974 (5153)).

(3) 'introduzir no romance termos de outras linguas, adoptados com alteração similhante ao genio da lingua' (Vieira 5,327b)

S'ajoutent les dérivés ***romanceação*** s.f. 'acto ou efeito de romancear' (Bivar I/2,974 (5153), ØDicACL) und ***romancearia*** s.f. (deprec.) 'porção de romances. Os romances' (Bivar I/2,5354) ; ØDicACL).

romancia s.f. 'fantasia romântica ; devaneio' (Bivar 2,974a (10)).

romançório s.m. 'romance medíocre, pobre de ideias e de forma' (MS 9,674b ; Bivar I/2,974 (5354) ; ØFigueiredo, Houaiss, DicACL).

romancista s.m. 'pessoa que escreve romances' (MS 9,674b[48] ; Bivar 2,974a[49] ; DicACL 2,3275a ; a.1623 (MS) Houaiss 2471b).

(1) 'auctor de romances modernos' (Vieira 5,327b ; Figueiredo 2,475ª ; DicACL 2,3275a)

> O *romancista* goza do mesmo foro e tem as mesmas obrigações [a.1843] GarrettViagens 71
> Têm razão as amáveis leitoras, é um dever de *romancista* a que se não pode faltar [a.1843] GarrettViagens 130

[48] Et encore « ***Romancístico***, adj. (de *romancista*). Relativo a romance ou a romancista ».
[49] Et encore 'o leitor ou amigo de romances' (5354).

Scanned with OKEN Scanner

(2) 'figuradamente : Diz-se d'aquelle cujas idêas e theorias são chimericas como um romance' (Vieira 5,327b).
(3) 'pessoa que sómente sabe a sua lingua, e ignora principalmente a latina' (Vieira 5,3227b).

romancismo s.m. 'qualidade ou carácter de romântico' (MS 9,674b ; Bivar 2,974a(5354)).

romanesco adj.

(1) 'que tem o caracter de um romance ; que é maravilhoso como as aventuras de um romance, ou exaltado como os personagens de um romance, como o sentimento que se lhe presta' (Vieira 5,327b : estilo, história, aventuras, maneiras, paixão, ideia, gostos...) ; Bivar 2,974(5354) ; a.1858 (MS) Houaiss 2471b[50]).
(2) 'exaltado, chimerico, como as personagens de um romance' (Vieira 5,327 ; Bivar 2,974(5261)[51] ; DicACL 3275a[52]).

> E não sou *romanesco*. Romântico, Deus me livre de o ser – ao menos, o que na algaravia de hoje se entende por essa palavra [a.1843] GarrettViagens 54
> ...e as memórias *romanescas* do seu alfageme [a.1843] GarrettViagens 180
> para reconstruirmos a gótica morada do célebre cutileiro-profeta que a história herdou das crónicas *romanescas* a.1843 GarrettViagens 236
> Puro Ponson du Terrail! dirá o Sr. Redactor. Evidentemente. Parece que a vida, mesmo no caminho de Sintra, pode às vezes ter o capricho de ser mais *romanesca* do que pede a verosimilhança artística a.1870 EçaCrime 7
> elogiando o espírito da aventura *romanesca* dos mascarados a.1870 EçaCrime 13

romanescar v.tr. 'tornar romanesco' (MS 9,675a ; Bivar I/2,974 ; ØFigueiredo,DicACL)

romanisar v.tr. 'dar uma apparencia romanesca ao que se conta, transformar em romance' (Vieira 5,327c).

romanista s.m. 'homem que faz romances' (Vieira 5,327c)[53].

romântico adj. lit. 'romantique', etc. (a.1858 (MS) Houaiss 2471–2, etc.).

---

[50] (1) 'constituído por romance', (2) 'que apresenta características do género romântico', (3) 'relativo a ou que lembra romance, fabuloso, utópico, quimérico', (4) 'que se utiliza das particularidades mais características do romantismo, apelando para a imaginação, para o sentimento', (5) 'digno de figurar em um romance, dada a sua peculiaridade, originalidade ; que provoca a imaginação', (6) 'marcado por aventuras, peripécias, acontecimentos imprevistos, de modo a evocar um romance', (7) 'que ou aquele que mistura realidade e fantasia', (7.1) 'que ou aquele que é dono de sentimentos elevados, marcados pelo idealismo ; romântico, idealista', (7.2) pej. 'que ou aquele que é exageradamente sentimental, idealista', (8) 'caráter romântico ; traço característico do romantismo ; romancismo', (9) 'característica do que é original, lírico, cativante', (10) lit. 'direção da imaginação literária que não leva em conta a verossimilhança'...

[51] Et encore 'estilo dos romances' (5142), 'apaixonado' (4707), 'devaneador' (4159), 'fabuloso' (10).

[52] S.vv. *romanesco*[1] adj. (1) 'que apresenta características tradicionais do romance ; que tem o sentimentalismo próprio deste' (correspond à romântico), (2) 'que é dado a paixões ; que é sonhador, à maneira dos heróis do romance' (= romântico ≠ realista), (3) 'que está cheio de peripécias, aventuras', (4) 'que é fabuloso, extraordinário', *romanesco*[2] s.m. lit. 'característica literária em que está presente o espírito de aventura, sem se atender à verossimilhança dos acontecimentos'.

[53] À côté de *romanista* (1) 'que ou aquele que estuda o direito, a história e as instituições da Roma antiga', (2) 'que ou aquele que se dedica ao estudo das línguas e literaturas românicas', (3) 'papista', (4) 'relativo ao romanismo' (Houaiss 2471c, etc.

Scanned with OKEN Scanner

Pois o teatro... Que se lembre alguém, na província, dos martírios que sofreu o ouvido com os berros da prima-dona, as desafinações do tenor, ou com o enfadonho ressonar daquela adormecida orquestra de S. Carlos! A enjoativa tradução de uma comédia da Rua dos Condes, roída de incurável sífilis, figura-se aveludada de todas as graças do estilo de Scribe. E o destempero original de um drama plus quam *romântico*, laureado das imarcesciveis palmas do Conservatório para eterno abrimento das nossas bocas! Lá de longe aplaude-o a gente com furor, e esquece-se que fumou todo o primeiro acto cá fora, que dormiu no segundo, e conversou nos outros, até à infalível cena da xácara, do subterrâneo, soltos os cabelos e em penteador branco, endoidece de rigor, – o galã, passando a mão pela testa, tira do profundo do tórax os três *ahs*! do estilo, e promete matar seu próprio pai que lhe apareça – o centro perde o centro de gravidade, o barbas arrepela as barbas... [nota do autor : ·Centro e barbas são qualificações e nomes de empregos teatrais] e maldição, maldição, inferno!... « Ah!, mulher indigna, tu não sabes que neste peito há um coração, que deste coração saem umas artérias, destas artérias umas veias – e que nestas veias corre sangue... sangue, sangue! Eu quero sangue, porque eu tenho sede, e é de sangue... (...) » a.1843 GarrettViagens 238s.

...não sou *romanesco. Romântico,* Deus me livre de o ser – ao menos, o que na algaravia de hoje se entende por essa palavra [a.1843] GarrettViagens 54

Horror, horror! como dizem os dramáticos *românticos* : horror maldição! [a.1843] GarrettViagens 223

Não pode ser clássica, está visto, a tal descrição. – Seja *romântica.* – Também não pode ser (...) [a.1843] Garrett Viagens 24

o estilo de um verdadeiro *escritor romântico* (...) [a.1843] GarrettViagens 31

Não havia ainda então *românticos* nem romantismo (...) [a.1843] GarrettViagens 39

Fora-de-Vila é um vasto largo, irregular e caprichoso como um *poema romântico* [a.1843] GarrettViagens 174

hoje inspirariam miríades de canções descabeladas e vaporosas, choradas na harpa ou gemidas no alaúde. Contanto que não seja lira, que é clássico, todo o instrumento, inclusivamente a bandurra, é igual diante da lei *romântica* [a.1843] GarrettViagens 29

Contos largos viriam aqui de molde, se os velhos processos *românticos* se admitissem [a.1879] CamiloMacário 113

romantismo s.m. (a.1874 (Vieira) Houaiss 2472, etc.).

Pois que esperava ele de mim agora, de mim que usei declarar-me escritor nestas eras de *romantismo,* século das fortes sensações, das descrições a traços largos e *incisivos* que se entalham na alma e entram com sangue no coração? [a.1843] GarrettViagens 21

Não havia ainda então românticos nem *romantismo* (...) [a.1843] GarrettViagens 39

E que viesse cá algum menestrel de fraque e chapéu redondo, algum trovador renascença de colete à Joinville, lutar com o meu Carlos em pontos de *romantismo* vago, descabelado, vaporoso, e nebuloso! [a.1843] GarrettViagens 152

et ***romantesco*** adj. 'de acordo com o que houve de mais arbitrário e irracionalista do romantismo', ***românticа*** s.f. 'o sistema literário dos modernos escritores românticos ; romantismo', ***romantice*** s.f. 'coisa própria do romantismo ; imaginação, desvaneio', ***romanticidade*** s.f. 'qualidade de romântico ou romanesco ; o mesmo que romanticismo', ***romanticismo*** s.m. 'romantismo', ***romanticista*** adj. 'relativo ou pertencente ao romanticismo', ***romanticista*** s.m. 'adepto do omanticismo' ; 'historiador que enaltece a influência dos povos de origem românica no desenvolvimento da civilização europeia', ***romantizar*** v.tr. 'dar aspecto romântico' ; tornar romântico ; dar feição romântica' ; 'idear romances', ***romantizar-se*** 'assumir ares românticos ; tomar feição romântica, romantização v.', ***romantizador*** adj./s.m. 'que ou aquele que romantiza, que conta em forma de romance' (MS 9,678–9, etc.)

Scanned with OKEN Scanner

g. romanisco adj. et s.m. Ethnique qu'il faudrait mettre en rapport avec d'autres formations de ce type (*alemanisco, arabisco, berberisco, levantisco, turquisco* et al. à côté de *mourisco*) et les italianismes en *-esco*.

(1) s.m. « He o nome, que costumamos dar aos nossos Portuguezes, que estuveraõ algum tempo em Roma, & sabem da politica, & trato da Curia Romana. Antigamente chamavaõ *Romanensis* àquelle que naõ sendo Romano, vivia em Roma » (Bluteau 7,367b ; ØMS, etc.).

(2) s.m. « tambem chamaõ os Artifices *Romanisco* àquelle da sua arte, & profissaõ, que nella obra conforme o estylo, & modo de Roma », en se référant à la peinture (Bluteau 7,367-8 ; ØMS, etc.)

(3) adj. vest. 'espécie de tecido de proveniência vimaranense' (RLu 25,24), *ramanisco* ou *romanisco* « tecido de Guimarães, de que se fazem guardanapos e toalhas. Também se ouve *lamanisco*. Parece que sirve para cortar o sol » (RL 29,265 (Minho) ; ØDicACL, Houaiss, Bivar).

(4) adj. vest. Acception absente des dictionnaires.

çimtos *Romanysquos* de cordavaõ a.1545 MesteresPorto CIX

[dalmática] *romanisca* cõ seus regaços e barras sem sabastro a.1572 LRegimentosLisboa 162

(5) adj. bras. (Ceará) galo *romanisco* 'aquele que canta à meia-noite' (MS 9,675–6 ; ØHouaiss).

(6) adj. prov. (Minho) frango *romanisco* 'aquele que tem a crista muito rebicada e chata' (MS 9,676a) → *romano* (7).

(7) adj. ant. mil. gata *romanisca* 'espécie de reparo ou defesa' (MS 9,676a, Herculano).

(8) adj. 'romanesco' (MS 9,675-6 ; ØHouaiss, DicACL).

h. roman- (acception linguistique et juridique)

romano

adj. ling. 'roman'

[Goethe...] Quem pode traduzir tais versos, quem de uma língua tão vasta e livre há-de passá-los para os nossos apertados e severos *dialectos romanos*? [a.1843] GarrettViagens 181[54].

românico

(1) adj. ling. 'termo de philologia romana. *Lingua* romanica ; o idioma provençal' (Vieira 5,327c ; Houaiss 2471b, avec plusieurs sous-sections, etc.).

(2) s.m. art. 'roman' (Houaiss 2471b).

(3) adj. 'relativo a Roma' (Houaiss 2471b, avec plusieurs sous-sections, etc.).

romanisar v.

(1) v.tr. 'transformar em romano, fazer prevalecer a influencia romana' (Vieira 5,327c ; Houaiss 2471c, avec plusieurs sous-sections, etc.).

(2) v.tr. 'termo de philologia. Escrever em caracteres romanas as linguas orientaes, mormente a arabe e a persica' (Vieira 5,327c, etc.).

(3) v.intr. 'seguir os dogmas da egreja romana' (Vieira 5,327c, etc.).

---

[54] Selon Houaiss 1031a la première datation de *dialecto* serait en 1942, DELP 2,333s. avance s.17, selon Morais Silva[2]. Cp. les définitions dans MS 4,40a : « linguagem falada numa região e que se considera variedade de uma língua tipo, da qual pouco difere... Modo de falar particular a uma província ou só povoação e que apenas difere da linguagem geral do país na pronúncia, acentuação e significação de algumas palavras ».

Scanned with OKEN Scanner

romanista s.m.

(1) s.m. 'que ou aquele que se dedica ao estudo das línguas e literaturas românicas' (Houaiss 2471c, etc.)

Et toute la famille de ***romanista*** s.m., ***romanística*** s.m., ***romanistico*** adj., ***romanizar*** v., ***romanização*** s.f., ***romanizado*** p.p./adj., ***romanizante*** adj./s.m., ***romanizável*** adj., ***romanologia*** s.f., ***romanológico*** adj., ***romanólogo*** s.m. (MS 9,676s.).

(2) s.m./adj. 'partidário do papa' (Vieira 5,327c ; Houaiss 2471c, etc.)

(3) s.m. 'nome dado aos jurisconsultos que se occupam do direito romano' (Vieira 5,327c ; Houaiss 2471c, etc.).

romanismo s.m. 'designação dada às doutrinas da Igreja romana pelos adeptos de outras religiões' (Houaiss 2471c ; Vieira 5,327c ('nome dado em Inglaterra á egreja romana'), etc.).

romanho s.m. 'uma das formas ou linguagens da gíria dos ciganos ; é o espanhol influenciado pelo português e semeado de palavras especiais, com origens diversas' (MS 9,675 (variante : ***romenho***) ; Bivar I/2,974, DicACL 2,3275b ; ***romanó*** s.m. 'romanho' (Bivar I/2,974).

romani s.m. ling. 'língua falada pelos ciganos do leste de Europa, e da qual existem treze dialectos, mais ou menos adulterados' (DicACL 2,3275, partiellement tiré de MS 9,675) = ***români*** (Bivar 2,974b).

romanim s.m. numism. ant. 'moeda que se cunhou em Avinhão, quando esta cidade francesa se converteu em residência papal' (MS 9,675) ; évidemment formation selon le modèle de de *alfonsí/a(l)fonsim*.

romanço adj./s.m.

(1) s.m. ling. 'conjunto das línguas românicas ; romance' (MS 9,674b ; Bivar 2,974a ; DicACL 3275[a] ('qualquer língua românica na sua forma arcaica', = *rimance, romance*, 'conjunto dessas línguas'), etc.).

(2) s.m. 'langue vernaculaire' (s.15 (IVPM) Houaiss 2471b

> Aquestas cousas suso scriptas, que mudam nossa discreçom e condiçom, screvi em símprez *rimanço*, por se melhor poderem reteer, das quaes, por declaraçom, ponho exempros (...) a.1435 LealConselheiro 150

(3) adj. ant. 'românico, novilatino' (MS 9,674b).

(4) s.m. 'conto medieval em versos, com amores e heróis de cavalaria' (Houaiss 2471b ; Bivar 2,974a ('narração na velha linguagem da França ; o idioma provencçal').

romance s.m. ling. 'langue vernaculaire (en contraste avec la langue latine)'[55] (s.14 (IVPM) Houaiss 2471a[56] ; Vieira 5,327 ('a lingua vulgar de alguma terra') ; DicACL 3274–5 ('qualquer língua românica no seu período arcaico'), etc.. Dans ce contexte l'application idiomatique « escrever em *romançe* » 'le dire carrément'[57].

---

[55] Très clair le *Diccionario de Autoridades* 5,634b : « ROMANCE. s. m. Nuestro idióma ò lengua vulgar ».

[56] Houaiss ajoute encore 'provençal' (obsolète).

[57] « (...) e be(m) sei que isto o emtendeis muyto be(m) mas se o scruerdes em *romançe* não paraçera pratica muito honesta (...) » [en parlant de l'opium] a.1563 ColSimples 153b–155b (Col.41) / ColSimplesCF 2,171–175 (avec commentaire 2,175–179).

Scanned with OKEN Scanner

omnes archipresbyteri habeant copiam istarum constitutionum in *romancio* et publicent clericis in kalendariis suis a.1309(1328) DocSantiago 5,140
hua procura com a qual en *rromançe* chaman collecta a.1390 HistSantiago 6,171 ; en latin como en *Romançe* a.1440 HistSantiago 7,77 (exemples cités par LorenzoCronologia 322)
(...) un deles escripto en latin et os outros dous en *romançe* a.1481 CDMCelanova 2,466
Huũ livro que he de fora, em limguagem castelhana, que se chama *Luzero della vida christiana*, com fumda de velludo preto forrada de çetim preto, em tavoas, com brochas de prata dourada, hũa dellas quebrada faleçe lhe a metade, acairellado douro e retros preto, com borllas do theor. It. Outro livro chamado *Vocabulario*, em latim e *romançe*, em tavoas, cuberto de velludo roxo, com brochas de latam. It. Outro livro que se chama *Aurelio Agostinho*, de letra redomda, em tavoas cubertas de coyro vermelho, com suas brochas. / It. Outro livro chamado *Vita Christi*, em latim, de letra de forma, em tavoas, cuberto de coyro vermelho. It. Outro livro chamado *Estatutos de Florença*, de letra de mão, e(m) tavoas (...etc.) a.1534 InventDJoãoIII 277s.

Université de Trier
kremer@uni-trier.de

Scanned with OKEN Scanner

FEL ŞI CHIP DE ORAŞE. SULL'USO DI UN MAGIARISMO DELLA LINGUA ROMENA NELLA STORIOGRAFIA E NELL'ARCHEOLOGIA MEDIEVALI DELLA MOLDAVIA

MARINELLA LŐRINCZI

1. Nella collana «Etymologica», pubblicata dall'Istituto di linguistica «Iorgu Iordan» (ora «Iorgu Iordan – Al. Rosetti») dell'Accademia Romena, è apparsa nel 1999 l'ottima *Introducere în etimologia limbii române* di Marius Sala (per le edizioni Univers Enciclopedic, Bucarest, 254 pp.). A differenza di altri volumi della medesima collana, che sono raccolte di saggi, il lavoro in questione è un'opera organica che prima ancora di affrontare i problemi specifici della lingua romena, presenta un quadro ampio e dettagliato della storia e degli aspetti teoretici dell'etimologia romanza. Secondo quanto recitano le numerose definizioni citate anche da Sala (all'inizio del primo capitolo) e che sono in fondo semplici e concordanti, le ricerche etimologiche riguardano l'origine e la storia delle parole (ovvero delle unità lessicali) incluse le modalità della loro formazione; nel caso di parole che non sono primarie, spesse volte, come illustra ampiamente Sala, si prospetta il problema se tali parole si sono formate nella lingua interessata oppure se sono state ereditate, o vi sono giunte, già formate. La materia prima dell'etimologista è quindi il lessico di una lingua, da considerare retrospettivamente. In quanto il lessico è la classe più ampia di elementi linguistici (teoricamente infiniti), nonché per altre ragioni che indicheremo di seguito, il mestiere o la specializzazione dell'etimologista è una delle più prestigiose all'interno della linguistica storica. Le altre ragioni consistono nella vastità di conoscenze teoretiche, linguistiche, storiche e culturali in genere, che l'etimologista moderno deve possedere per assolvere al suo compito. Infatti, le parole del lessico fondamentale o di base, da una parte, e il resto del lessico, da un'altra parte, implicano problematiche varie e differenziate, che non sono riducibili alle sole corrispondenze tra forme (significanti) e significati.

Come ogni lingua di una famiglia linguistica, che si è formata e sviluppata in contesti geografico-storici distanti dall'area matrice, il romeno presenta specificità lessicali proprie. Dal punto di vista della stratificazione etimologica del lessico, dopo aver trattato del lessico di origine latina, delle parole provenienti dal sostrato e di quelle di origine slava (o, meglio, di origini slave), Sala affronta la presentazione dei magiarismi lessicali (*op. cit.*, pp. 183–191). Segue la storia dei

Scanned with OKEN Scanner

grecismi, dei turchismi, dei francesismi e dei germanismi. Si segue, dunque, un ordine grosso modo cronologico che è quello classico adottato nella manualistica romanza. Si potrebbe muovere l'appunto, non a Sala quanto piuttosto alla romanistica e alla linguistica storica in generale, che oramai andrebbe resa giustizia 'storica' al sostrato, ponendolo al suo legittimo primo posto sull'asse temporale. La questione del «sostrato (linguistico)» è incoerente da molti punti di vista, come penso abbia sperimentato ogni docente di linguistica romanza quando doveva trattarne con gli studenti. Indicherò una delle incoerenze, forse la prima che sorge.

Mutuato come metafora dal lessico specialistico della geologia (dove il *sostrato/substrato* è lo «strato che sta al di sotto di un altro strato superiore», v. *Vocabolario della lingua italiana Treccani*), il «sostrato linguistico» non è inferiore, spazialmente, bensì anteriore, cronologicamente, all'arrivo e alla successiva dominazione dello 'strato' che a lungo andare fagociterà e sostituirà il sostrato. Infatti, nel caso di coesistenza di due idiomi compresenti e in contatto, ma con usi e prestigi differenziati (del tipo lingua/dialetto), non si applicano di norma i concetti di «sostrato» – «strato» in quanto il sistema «sostrato» è ancora vitale.

Nel caso delle lingue romanze lo «strato» per eccellenza è il latino, ma non viene mai così denominato in quanto quantitativamente e qualitativamente esso è la «base». Per cui i «sostrati», «adstrati», «superstrati» diventano concetti relativi ad un concetto perno non lessicalizzato in maniera analoga, certamente grazie al fatto, come si diceva, che la componente latina, lo «strato» di riferimento, è predominante e tipologicamente caratterizzante. Tuttavia, se guardiamo per esempio ad un classico della romanistica quale *La lingua sarda. Storia, spirito e forma* di Max Leopold Wagner (1951), osserviamo che la narrazione della storia extralinguistica delle popolazioni che hanno abitato (e parlato!) in Sardegna dai tempi protostorici in poi, inizia dai dati mitologici a quelli storici preromani e via di seguito fino al rientro della Sardegna sull'orbita italica/italiana; la storia linguistica inizia, invece, dal *Fondo latino del lessico sardo*. *Fondo* va sicuramente inteso sia come «parte bassa (di un oggetto cavo)» sia soprattutto come «patrimonio complessivo». Dal *fondo latino* si ritorna al «sottofondo» o, piuttosto, si procede verso di esso, cioè verso l'elemento punico e anche più indietro, quando questo sia possibile. Successivamente, compiendo un salto oltre lo «strato» (il fondo) latino, già presentato, si analizzano gli elementi dei superstrati: greco ecc., implicanti altre complicanze che qui trascuriamo. Questa è un'esemplificazione standard di una consueta incoerenza logica tra la presentazione della storia sociale e la presentazione della storia linguistica, la quale però scorre e si sviluppa parallelamente alla precedente.

2. Rimettendo ora in ordine cronologico gli strati lessicali della lingua romena, sia lo strato degli slavismi sia lo strato dei magiarismi – rispetto al quale intendo fare le poche considerazioni annunciate nel titolo – si collocano in posizioni più rispondenti alla reale dinamica evolutiva (storica) della lingua romena, si avvicinano cioè maggiormente allo «strato» latino. Limito il discorso agli elementi arcaici e panromeni (pan-dacoromeni) delle classi degli slavismi e dei

Scanned with OKEN Scanner

magiarismi lessicali. Riprendendo le stime pubblicate nel 1954 da Alexandru Graur in *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Sala ricorda (*op. cit.*, p. 144) come nel lessico di base (ossia fondamentale) della lingua romena vi siano 27 magiarismi (i tre sostantivi utilizzati nel titolo simbolico di questo mio articolo: *fel şi chip de oraşe* «ogni sorta di città", appartengono per l'appunto al lessico di base del romeno). Faccio notare, a questo punto, l'uso diverso di *fondo/fond* presso Wagner e presso Graur: Wagner lo usa in relazione ad una componente linguistica, quella latina, del lessico sardo; Graur in relazione al *core vocabulary* del romeno, risultato da un processo storico di contatti interlinguistici molteplici.

I primi contatti storici tra Romeni ed Ungheresi risalgono, com'è noto, al momento della penetrazione e dello stanziamento dei Magiari in Transilvania (X–XI secolo). Da questo contatto relativamente precoce (post-altomedievale) dipende l'acquisizione successiva dei magiarismi, a partire dall'XI-XII secolo (Sala, *op. cit.*, p. 183), come pure dei romenismi della lingua ungherese (v. Ferenc Bakos, *A magyar szókészlet román elemeinek története* «Storia degli elementi romeni del lessico ungherese», Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982). La più completa trattazione dei magiarismi lessicali della lingua romena è l'*Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, del romanista e romenista ungherese di origine banatina Lajos Tamás (Treml). Secondo le avvertenze introduttive di Tamás (v. *Einleitung*, pp. 6–7), il 93% all'incirca dei magiarismi del romeno ha una diffusione dialettale più o meno ampia e soltanto approssimativamente 195 elementi possono essere considerati come *gemeinrumänisch, bzw. schriftrumänisch*. Sebbene alcuni di questi ultimi presentino ancora problemi di inquadramento, tra le stime di Graur (27 elementi) e quelle di Tamás (195) vi sono discordanze quantitative rilevanti, che però nel presente lavoro non troveranno nessuna trattazione, anche perché il dizionario etimologico di Tamás è stato qui utilizzato in relazione ad alcuni pochissimi magiarismi importanti del romeno, sulla cui origine e diffusione non sussiste dubbio alcuno. Riprendendo però l'ultima osservazione del paragrafo precedente, sulla differenza semantica tra *fondo* come inteso da Wagner e come inteso da Graur, occorrerebbe di nuovo discutere, preliminarmente, sulla differenza semantica o classificatoria che intercorre, questa volta, tra *gemeinrumänisch* e *fond principal*. Al *fond principal lexical* corrisponde certamente molto meglio il *Grundwortschatz* (al quale appartiene ad esempio il magiarismo *oraş* originato dalla forma medievale del mag. *város*; Tamás *cit.*, p. 579). Secondo le definizioni correnti, il *vocabolario fondamentale* contiene i termini obbligatoriamente presenti in tutte le varietà di una lingua. Circola nella romanistica un altro termine affine ai precedenti: *vocabular reprezentativ* (in romeno), il quale è stato contestato più recentemente da Mihai Dinu (*Personalitatea limbii române*, All – Cartea Românească, Bucarest, 1996), anche sulla base della possibilità, da lui esperita, di applicare il parametro della frequenza lessicale.

Scanned with OKEN Scanner

Non potendosi qui affrontare la difficile questione della frequenza lessicale nella sua dimensione storica (diacronica), sappiamo tuttavia che gli indici di frequenza delle parole sono, in sincronia, psicolinguisticamente e tematicamente significativi, come si può desumere ad esempio, empiricamente, dal linguaggio della stampa quotidiana. Lo stesso tipo di osservazioni e di indagini statistiche sono state compiute e si possono compiere sull'opera di un autore (caso emblematico assai noto: il linguaggio di Eminescu), sia esso scrittore o studioso. Analoghe ricerche, di notevole interesse, sono state compiute sul linguaggio degli uomini politici (Mitterand, Craxi, presidenti della Repubblica Italiana, ecc.). I testi registrati su supporto informatizzato presentano il vantaggio di facilitare enormemente le ricerche quantitative e lo studio delle concordanze, anche solo ad un livello essenziale, poco sofisticato. Del tutto casualmente mi sono imbattuta in una interessante situazione legata, per l'appunto, all'uso e alla frequenza del magiarismo *oraş* in due testi di storia e di archeologia medievali relativi alla Moldavia storica, situazione della quale parlerò nella quinta parte di quest'articolo.

3. L'interesse sistematico per lo studio dei magiarismi del romeno risale alla fine dell'Ottocento e, secondo le notizie fornite da Tamás nell'introduzione al suo dizionario etimologico, è stato coltivato fin dall'inizio da studiosi sia ungheresi sia romeni (soprattutto della Transilvania) e da alcuni stranieri come Carlo Tagliavini, conoscitore oltre che studioso di entrambe le lingue. La stessa cosa si evince indirettamente dalla bibliografia utilizzata da Sala nella presentazione e discussione dei magiarismi.

Il dacoromeno è l'unica lingua romanza (romanza orientale) che presenta magiarismi antichi, penetrati nel Medioevo. La presenza di questi elementi separa e distingue, forse meglio di ogni altro dato o di ogni altra considerazione, le varietà romene nord-danubiane da quelle sud-danubiane. E' particolarmente interessante la storia e il cammino percorso dalla già menzionata parola ungherese *város* per «città» (scritta qui secondo la sua forma attuale), dalla lingua originaria fino alle lingue limitrofe che l'hanno presa in prestito, certamente come prestito di necessità. Alcuni studiosi, come ad esempio Paolo D'Achille ne *L'italiano contemporaneo* (Bologna, Il Mulino), contestano la validità o la scientificità della distinzione tra *prestito di necessità* e *prestito di lusso/superfluo,* in quanto teoricamente ogni lingua dispone di mezzi interni per la creazione di neologismi lessicali, dunque, sempre teoricamente, non vi è necessità in senso assoluto per l'acquisizione di prestiti lessicali. Ma se non vi è necessità intralinguistica, vi possono invece essere convenienza pragmalinguistica e pregnanza comunicativa nell'usare uno xenismo per indicare una realtà extralinguistica nuova e importante. In *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* («Dizionario storico-etimologico della lingua ungherese», Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1984, 4 voll., a cura di Loránd Benkő), la parola *város* viene definita, per la sua importanza che ne ha determinato l'adozione da parte di altre lingue, come *településtörténeti kultúrszó* «etnoculturema [= vocabolo specifico di una cultura] relativo alla storia degli

Scanned with OKEN Scanner

insediamenti» nell'area balcanico-carpatica. Oltre che nel romeno, la parola ungherese è penetrata, con il significato di «città», nel serbo-croato e nello sloveno. Dal serbo è passato all'aromeno *varoş(e)* col significato di «sobborgo» (Sala, *op. cit.*, p. 183); in quest'ultimo idioma per «città» esiste invece l'arabismo, entrato per mediazione del turco, *câsâbă* (sost. m., *câsâbălu* «la città») <arabo *qas.aba* «fortezza, cittadella, rocca; parte alta e fortificata di una città = casba; acropoli". Come si può intuire anche da queste poche notizie, il campo onomasiologico di «città» possiede, nelle lingue balcaniche (balcaniche in senso molto ampio), delle caratteristiche assai interessanti per quanto concerne l'origine plurilinguistica e la strutturazione degli elementi. In romeno, ad esempio, il magiarismo *oraş* «città» è in rapporto sinonimico parziale ed imperfetto con *târg* di origine slava, che significa «città» ma anche, e in prima istanza, «mercato, fiera». Per tutti i lessemi segnalati in questo paragrafo, i protosemantismi comuni soggiacenti al significato di «città» rimandano il più delle volte all' «abitato cinto di mura, fortificato» (categoria in cui rientra anche il lat. *urbs*). Questa è un'ulteriore informazione pertinente, di cui dovremo tener conto più avanti.

4. Le considerazioni che seguiranno sono generate da alcuni punti problematici individuati durante lo studio della storia della minoranza dei *ceangăi/csángók* che vivono nella regione della Moldavia (Romania), in particolare della storia medioevale di tale minoranza. Il tardo Medioevo è infatti il periodo fondante del suo costituirsi come componente demografica di una certa rilevanza in Moldavia; successivamente questa minoranza è nota come un insieme di comunità composte di Ungheresi (o di magiarofoni) cattolici, per lo meno finché non inizia il processo di romenizzazione. Secondo la documentazione storica a disposizione, queste comunità erano sia urbane che soprattutto rurali. A metà del Seicento, all'epoca della famosa visita apostolica di Marco Bandini in Moldavia e secondo la descrizione e relazione dello stesso arcivescovo, nei centri urbani come Suceava e Piatra lui Crăciun la magiarofonia dei cattolici è già poco rilevante, mentre a Huşi i cattolici ungheresi erano ancora maggioritari. I documenti redatti da Bandini, insieme con numerosi altri relativi ai *ceangăi/csángók* sono ora disponibili nel *Moldvai csángó-magyar okmánytár* [=archivio], *1467–1706* (Budapest, 1989, 2 voll.), a cura di Kálmán Benda.

Questi sono dati storici essenziali per poter introdurre il successivo argomento del rapporto che si deve stabilire tra la presenza, sul territorio della Moldavia, degli Ungheresi (e pure dei Tedeschi) cattolici e la fondazione degli insediamenti moldavi di tipo urbano. Su questo ha scritto pagine dense ed illuminanti Constantin C. Giurescu in *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea* (Bucarest, Editura Academiei, 1967), lavoro in cui si analizzano anche i dati demografici sopra riassunti a proposito degli Ungheresi, nel loro contesto più ampio (pp. 86–88). Il ruolo svolto dalle comunità ungheresi nello sviluppo della civiltà di tipo urbano della Moldavia viene riconosciuto anche in base al fatto che «chiar denumirea de

Scanned with OKEN Scanner

'oraş' (din 'város') a fost adusă de ei [de unguri], la finele secolului al XIII-lea sau în secolul al XIV-lea [...]» (p. 84). Viene così indirettamente riconosciuto anche da Giurescu lo statuto di *culturema* della parola in questione.

5. Le informazioni fondamentali sulla dislocazione degli abitati medievali della Moldavia, sulla loro fondazione o sulla loro continuità temporale, sulla tipologia degli insediamenti, sull'onomastica e sull'origine di quest'ultima sono fornite da studi di storia e di archeologia medievali, entro i quali l'apporto della linguistica storica è indispensabile. L'inventario onomastico medievale relativo agli abitati individuati, con il suo corredo documentale, può a sua volta dare indicazioni di carattere etnico e linguistico circa i fondatori o gli abitanti dei rispettivi agglomerati abitativi.

Gli abitati vengono dagli studiosi inquadrati nelle tipologie di carattere grosso modo **rurale** (*sat* «villaggio» <lat. *fossatu(m)*; *obşte săteáscă* «comunità rurale» – *obşte* <slavo; *sélişte/sílişte* «abitato rurale" <slavo; ecc.), **(proto)urbano** (*târg* «città-mercato; ung. *mezővároş*; ingl. *market town*» <slavo; *oraş* «città» <ungherese) o di tipo **fortezza** (*cetáte* <lat. *civitate(m)*), eventualmente ampliata da **sobborghi** extraperimetrali o extramurali (denominati, al sing., *posádă* <slavo) con una serie di tipologie intermedie o di transizione (v. Gheorghe Postică, *Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V–XIII)*, tesi dottorale di secondo grado discussa nel sett. 2006 all'Università di Stato di Moldavia, *passim*; il lavoro si trova in http://www.cnaa.acad.md/thesis/5178/, visitato il 25.02.2007).

[Secoli dopo si è aggiunta la parola, relativamente produttiva, *mahalá* «quartiere periferico e popolare di una città» <turco «quartiere, distretto»; nel romeno della Bessarabia questa parola sembra avere (anche?) il significato di «cittadina, borgo, villaggio»: «Şi în prezent în Republica Moldova nu există nicio mahala cu populaţie maghiară» afferma giustamente Ion Dron (*Studii şi cercetări (Articole selecte)*, Chişinău, «Pontos», 2001, p. 248), nel contesto di un discorso circa l'origine magiara o meno dell'importante toponimo moldavo *Orhei*. Optando per l'origine non magiara di *Orhei*, cioè per una sua origine mongola, lo studioso moldavo dimentica però che il toponimo *Orhei* esiste anche in Transilvania (*Orheiul Bistriţei*, v. Giurescu, *op. cit.*, p. 255)].

Ricapitolando, i vocaboli del romeno medievale e moderno per indicare «città» e/o «protocittà» (*oraş, târg*) non provengono dal latino e sono imprestiti successivi, imprestiti senz'altro di necessità, relativi cioè a nuove realtà da designare.

Esaminiamo prima la situazione di *târg* dal momento che i contatti tra i Romeni e gli Slavi antichi sono precedenti a quelli tra Romeni e Ungheresi. I nuclei delle *târguri*, quelli divenuti in seguito città, nascono come luoghi di scambio e di compravendita utilizzabili e condivisi dalle comunità della zona; tali centri sorgono di norma lungo i corsi d'acqua, vicino ai guadi che interrompevano e legavano le vie di comunicazione terrestri, in punti, cioè, facilmente raggiungibili dalle popolazioni interessate; il più delle volte si sviluppano sull'area di abitati

Scanned with OKEN Scanner

preesistenti, di notevole antichità (Giurescu, *op. cit.*, pp. 72–73). Etimologicamente il sostantivo *târg* ha perciò attinenza, come in slavo, col «comprare», col «commerciare», e conserva e manifesta tuttora questo nucleo semantico etimologico e primario in quanto il vocabolo si continua ad applicare sia a «mercato, fiera» sia a «abitato di tipo urbano». *Târg* fa inoltre parte di una famiglia lessicale non molto estesa che include derivati significanti «comprare, mercanteggiare» *(a târgui)* e «compra, spesa» *(târguială). Târg,* dunque, sul terreno del romeno è motivato e trasparente in una certa misura.

Diversa la situazione di *oraş*, adattamento della forma medievale dell'ungherese *város*, che sul terreno del romeno moderno indica inequivocabilmente la «città» o il «centro» della città (v. DEX). Esso è semanticamente opaco, non motivato. Uno dei derivati più importanti è l'aggettivo *orăşenesc* «cittadino, urbano» che non ha nessun sinonimo formato a partire da *târg*. La motivazione è invece evidente nell'etimo, poiché *város* non è parola primaria ma derivata all'interno della lingua ungherese (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* cit., III/1976, *s.v.*). *Város*, la cui esistenza è documentata per l'ungherese a partire dall'XI secolo, deriva dal sostantivo *vár* «luogo fortificato, fortezza, forte, rocca», tuttora in uso. *Város* originariamente è aggettivo (in seguito sostantivato) e significa «dotato di fortezza, avente fortezza», lett. «con fortezza, fortezza+con», nel senso di «(luogo) dotato di fortezza, fortificato». E' evidente che questo tipo di luogo fortificato è diventato nucleo di città, si è evoluto in città, si è fuso con l'abitato civile ad esso subordinato, e ha perciò conservato la stessa denominazione di *város/oraş*. La città medievale moldava (*oppidum* nei documenti in latino) descritta da Giurescu (*op. cit.*, pp. 96–97) presentava infatti queste caratteristiche: non disponeva di mura perimetrali (poteva però essere circondata, e scarsamente protetta, da fossati, valli e palizzate); la sua difesa era prevalentemente affidata ad una fortezza (*castrum* nei documenti in latino) sita nelle vicinanze, ad una distanza variabile, fortezza che serviva perciò anche come rifugio di civili in una situazione di attacco esterno.

Nei documenti slavo-romeni (romeni redatti in slavo cancelleresco) compaiono peraltro anche *gorod* e *mjasto/misto*, dai significati identici o analoghi, ma che non sono stati adottati dal romeno. *Gorod*, analogamente al caso del mag. *város* o del ted. *Burg*, significava originariamente «fortezza, luogo fortificato, rocca», e soltanto successivamente è diventato «città»: questo è il protosemantismo a cui si era accennato nel cap. **3.** Cfr. a tal riguardo anche Giurescu, *op. cit.*, pp. 26–27, 68 n. 5, 68–69, 70. Pertanto nei documenti slavo-romeni, come pure nei documenti russi antichi, *gorod* può alle volte essere ambiguo, può significare «fortezza» oppure «città». Giurescu cita in questo contesto il prezioso «Elenco (*spisok*) delle città russe vicine e lontane» redatto tra il 1387–1392 probabilmente a Kiev, il quale contiene anche nomi e descrizioni sommarie di città non russe: valacche della Moldavia e bulgare.

Per quel che riguarda le realtà extralinguistiche indicate da questi due termini romeni di origine non latina (*târg* e *oraş*), Nicolae Iorga, in un suo lavoro di ampia circolazione quale la *Geschichte des rumänischen Volkes* (Gotha, 1905) sosteneva

Scanned with OKEN Scanner

che originariamente i Romeni non avevano sviluppato centri abitativi di tipo «târguri şi oraşe», i quali erano stati invece fondati da coloni stranieri che perpetuavano così e impiantavano le usanze abitative dei paesi di provenienza (v. Giurescu, *op. cit.*, p. 12). Trent'anni più tardi, nel 1936 (*Istoria românilor*, Bucarest, I, p. 106), Iorga rivalutava l'importanza del *târg*, della «città-villaggio, città-mercato», detta di origine slavo-romena, che sorge dovunque in area romena come dimostrano i numerosissimi toponimi (polionimi) complessi contenenti *Târg*. Ma egli continuava ad attribuire la costituzione delle città moldave (delle *oraşe* questa volta) soprattutto all'opera di coloni galiziani (della Galizia/Halič), a Tedeschi ed Armeni (v. Giurescu, *op. cit.*, p. 12), e molto meno a coloni transilvanici, cioè a Tedeschi sassoni e ad Ungheresi. Questo tipo di impostazione del problema delle origini delle città moldave, molto chiaro presso Iorga, ma evitato nelle generazioni successive di storici, è comunque in stretta relazione con alcuni fatti incontrovertibili, riguardo ai quali invece tutti gli storici romeni/romenofoni sembrano essere concordi: numerose città moldave sorgono prima della fondazione della Moldavia come stato avvenuta a metà del secolo XIV e l'apporto dei non romeni è determinante o comunque rilevante.

Nella documentazione tardo medievale, dal secolo XIII in poi, le città moldave si presentano come multietniche e multiconfessionali (Giurescu, *op. cit.*, pp. 79 sgg.). Lo studioso romeno rifiuta la tesi secondo cui i Romeni avrebbero appreso il modo di vita urbana da coloni stranieri, dai Sassoni transilvanici soprattutto (p. 82). Infatti – argomenta – la fondazione di certe *târguri* è anteriore all'arrivo dei coloni tedeschi, siano essi galiziani o transilvanici, come dimostra l'appellativo stesso ossia la sua origine slava. Egli sottolinea energicamente, su base documentale, la compresenza variabile, nelle città, della componente romena (autoctona e maggioritaria) e di quelle straniere: tedesca, ungherese, armena, russa, italiana (ad es. nel porto di Moncastro – Cetatea Albă), greca, ebraica (pp. 79 sgg.). Menziona soltanto in una nota molto confusa (nota 11 alle pp. 84–85) i *ceangăi* (i tempi in cui pubblica Giurescu non permettevano più di tanto), preferendo parlare in generale di Ungheresi cattolici presenti in Moldavia.

Giurescu, in questo suo lavoro più volte menzionato, fondamentale per lo studio delle città moldave, attribuisce un valore sinonimico ai termini *târguri* e *oraşe* a cominciare dal titolo dell'opera: *Târguri sau* (ovvero) *oraşe şi cetăţi moldovene*. Egli afferma poi esplicitamente che nella documentazione slavo-romena dei secoli XIV–XV i due termini sono sinonimici (p. 101) ma che comunque *târg* è ovviamente più antico come origine ossia più precoce, più generico come significato, è documentato con maggiore frequenza ed è usato per la creazione di toponimi composti: *Târgu X.* (mentre – aggiungiamo – *oraş* non è diventato polionimo tradizionale; sono eccezionali e hanno forti connotazioni ideologiche *Oraşul Stalin*, 1950–1960, alias *Braşov*, che mai si sarebbe potuto chiamare **Târgu Stalin*, oppure *Oraşul Gheorghe Gheorghiu-Dej* alias *Oneşti*, 1965–1990 ; la situazione necessita di ulteriori approfondimenti.). Per le ragioni sopra enumerate Giurescu utilizza molto più spesso in questo suo lavoro il termine *târg* che non *oraş* e gli dà maggiore visibilità usandolo con maggiore frequenza

Scanned with OKEN Scanner

nell'indice delle cose notevoli e soprattutto nei titoli dei capitoli: *Formarea târgurilor moldovene* «Formazione delle città moldave» – e non ... *oraşelor*; *Târguri şi cetăţi* «Città e fortezze» e non *Oraşe şi cetăţi*; *Compoziţia etnică a târgurilor moldovene* «Composizione etnica delle città moldave»; *Înfăţişarea târgurilor* «Aspetto delle città»; *Populaţia târgurilor* «La popolazione urbana» e non *Populaţia orăşenească*; *Hotarul şi ocolul târgului* «Il contado della città»; *Târgurile şi obiceiul pământului* «Le città e il diritto consuetudinario»; *Târgurile şi viaţa culturală* «Città e vita culturale»; **però**: *Administraţia orăşenească* «L'amministrazione delle città/urbana», *Oraşele şi domnia* «(Le) città e (la) signoria». Questa sostituzione sinonimica avviene non appena si entra nella sfera della gestione più strutturata della città, nella quale peraltro i membri del consiglio amministrativo si chiamavano *pârgari* <mag. *polgár*, a sua volta proveniente dalla variante medievale di ted. *Bürger* «borghese».

L'archeologo medievale Gheorghe Postică, moldavo, cioè della Repubblica Moldova, nella sua tesi dottorale già menzionata fa un uso contrario dei due termini *târg* di origine slava e *oraş* di origine ungherese, preferendo nettamente *oraş*. A questa constatazione sono arrivata del tutto casualmente, poiché volevo individuare con il cercatore automatico, nel testo di Postică, le notizie circa le *oraşe* e le *târguri* medievali nell'area dell'oltre Prut; i dati numerici stupefacenti così ricavati hanno risvegliato la curiosità di fare sondaggi di carattere analogo nel libro di Giurescu (vedi sopra), rispetto al quale, il supporto essendo cartaceo, la quantificazione minuziosa richiederebbe un impegno molto maggiore.

Successivamente è stato facile collegare la questione della frequenza delle due parole ad una delle testi di fondo del lavoro di Postică. La parola *târg* compare soltanto nei titoli bibliografici, da dove non era possibile eliminarla, e una sola volta nel testo della tesi (p. 142: «Apariţia în secolele X–XII a aşezărilor fortificate cu târguri ['mercati'?] adiacente a constituit un nou pas care a impulsionat relaţiile comerciale din spaţiul pruto-nistrean, ridicându-le la o treaptă mai evoluată. »), in evidente accordo con l'obiettivo di ridimensionare drasticamente l'apporto slavo antico (medievale) e in contrasto con quanto si era soliti fare nella storiografica moldava anteriore al 1989.

In effetti, gli storici moldavi sovietici, secondo quanto evidenziava anche Giurescu (*op. cit.*, p. 14), hanno enfatizzato, negli anni '40–'50 del Novecento, l'origine slava o la modellizzazione alla slava delle città moldave medievali, di Cetatea Albă/Belgorod, di Suceava, Iaşi, Baia, ecc. ecc., cioè di città sorte sia al di qua che al di là del fiume Prut. Dopo il 1989 è in atto una reconsiderazione del problema, tendente ad eccessi opposti di devalorizzazione del ruolo degli Slavi. Postică, ad esempio (*op. cit.*, p. 107), limitatamente allo spazio Prut-Dniestr (cioè alla parte orientale della Moldavia storica, nell'oltre Prut), indica come momento di sviluppo della città medievale moldava i tardi secoli XII–XIII, tardi se collegati alle vicende dell'espansione e della decadenza della Rus' di Kiev la cui esistenza appare così ininfluente nella comparsa delle città: «În spaţiul pruto-nistrean se poate vorbi cu certitudine despre oraşul medieval propriu-zis abia începând cu

Scanned with OKEN Scanner

secolele XII–XIII, când fenomenul respectiv apare în plinătatea elementelor sale definitorii [...] procesul formării oraşului, în perioada de până la invazia mongolă, s-a realizat doar la extremitatea de nord a spaţiului pruto-nistrean, având la bază modelul est-european. [...] Oraşele [...] constituiau o reţea de aşezări urbane aflate în preajma hotarului de sud al Cnezatului Halici-Volânean». Tali abitati possono perciò essere indicati come *oraşe* ma non come *târguri*. Molti dei centri urbani indicati da Postică saranno distrutti, danneggiati o ridotti ad abitati rurali durante le invasioni mongoliche.

Ma il problema reale è un altro, all'interno di questi giochi lessicali. Per il periodo altomedievale (V–X secolo), le popolazioni autoctone dell'area tra il Prut e lo Dniestr, sono – per lo studioso moldavo – le popolazioni romanizzate sedentarie (romanze, ossia romene) mentre gli Slavi sono di provenienza migratoria e quindi allogeni. Da ciò deriva la mancata attenzione verso le *târguri* nelle epoche successive. Il commento lo lascio ad altri più competenti:

Il medievista romeno Adrian Andrei Rusu, in una recensione del 2005 ad un volume miscellaneo pubblicato da colleghi moldavi (*Învăţămintele unui volum omagial*; http://www.medievistica.lx.ro/texte/volum_omagial1.htm, visitato nel 2006), richiama l'attenzione sul fatto che «Arheologii de la est de Prut sunt mai sensibili decât ceilalţi români la perioada migraţiilor», in particolare di quella slava. Ciò di per sé sarebbe normale se non fosse doppiato dalla preoccupazione di cercare a tutti i costi prove archeologiche dell'esistenza o della persistenza della romanità-romenità «extrem-est carpatică» a partire dalla tarda antichità, il che – commenta Rusu – «este scuzată doar de absenţa preocupărilor de o asemenea factură înainte de ruperea Moldovei de Uniunea Sovietică» quando, appunto, simili preoccupazioni erano 'politically incorrect'. «Vrem doar să le reamintim colegilor noştri – conclude Rusu – că împingând cât mai jos, în timp, românitatea pe harta Moldovei medievale, nu vor obţine nimic util, nici sentimental, nici politic. Ar trebui să facă efortul de a fi doar istorici, adică nişte specialişti reci, care să nu aibă şi menirea de a mai turna jar peste răni naţionale încă nevindecate».

6. Per concludere del tutto con alcune considerazioni di buon senso epistemologico, la terminologia romena relativa all'abitato di tipo urbano e la sua importanza invitano a fare i conti con tutte le etnie che nel corso della loro storia si sono stanziate nello spazio geografico carpato-nistriano, dove hanno fondato o dove hanno contribuito a fondare città ancor prima della costituzione dello stato moldavo. I relativi termini romeni di origine slava ed ungherese fanno parte del patrimonio lessicale della lingua romena al quale conferiscono una delle sue specificità più interessanti, la quale a sua volta rispecchia vicende originali e assai complesse di storia sociale medievale.

Università di Cagliari
lorincz@unica.it

Scanned with OKEN Scanner

CREAȚII ROMÂNEȘTI SAU CUVINTE MOȘTENITE?

DUMITRU LOȘONȚI

După cum se ştie, în limbile romanice există numeroase cuvinte despre care e greu de precizat dacă sunt creaţii independente în fiecare limbă de la reflexele aceluiaşi element latin sau sunt moştenite din derivate latine atestate ori neatestate. O analiză pertinentă a modului cum a fost şi cum ar trebui rezolvată de lingvistica românească etimologia cuvintelor din această categorie se găseşte în Sala, Balacciu *Der.*, Coteanu, Sala ELR 97–102 şi Sala IELR 125–138. S-a subliniat, pe bună dreptate, necesitatea reexaminării atente a soluţiilor propuse până acum, reexaminare care să ţină seama, mult mai consecvent, şi de faptele existente în celelalte limbi (dialecte, graiuri) romanice. Am adăuga că se dovedesc a fi foarte preţioase şi datele oferite de toponimie, după cum se va vedea la unele dintre cuvintele discutate mai jos.

BOUREAȚĂ, BOUREȚ

Boureáţă se întâlneşte în Banat, ca nume de locuri unde pasc sau se odihnesc vitele.

După Stan QP 1122, „l'origine de ce toponyme est sans doute roumaine: un terme disparu de tous les parlers populaires roumains, *bour* (< lat. *bubalus*)".

Vasile Frăţilă, Viorica Goicu, Rodica Sufleţel (*Dicţionarul toponimic al Banatului (A–B),* Tipografia Universităţii din Timişoara, 1984, p. 119) arată că numele provin din substantivul *boureaţă* (fără să indice unde este atestat şi ce înseamnă), care este moştenit din „lat. **bovaricia,* apelativ neînregistrat (analog lui *căprăreaţă, porcăreaţă, văcăreaţă*), derivat din termenul *bour,* care şi-a încetat existenţa în graiurile populare româneşti" [sic!].

Vasile Frăţilă (*Lexicologie şi toponimie românească,* Timişoara, Editura Facla, 1987, p. 73; *Etimologii. Istoria unor cuvinte,* Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2000, p. 66) afirmă că în sudul Banatului a înregistrat numeroase derivate cu suf. *-ăreaţă* (< lat. *-aricia*), „atât ca apelative, cât şi ca nume topice", menţionând în continuare: „*Boureaţa,* locul unde stau vitele la păşunat în munte

Scanned with OKEN Scanner

(Borlova, Ciuta, Obreja, Slatina-Timiş, Var, Vârciorova etc. în jud. Caraş-Severin) (< *bou* + *-ăreaţă*)." Autorul îşi menţine părerea şi în *Note* 193.

După părerea noastră, *boureáţă* nu este un derivat românesc de la *bou* sau *bour,* ci un cuvânt moştenit din lat. *BOVARICIA, care s-a păstrat şi în sp. *boyeriza* 'staul, grajd pentru boi', it. **bovareccia,* de la care provine toponimul *Buaressa* „campi gerbidi" (Giulia Petracco Sicardi, *Toponomastica di Pigna,* Bordighera, Istituto Internazionale di Studi Liguri, 1962, p. 69), fr. *boverece* (*bouvresse*) 'staul pentru boi; păşune pentru boi', de la care s-au format toponimele: *Bouresse* „hameau, commune de Lussac-le-Château (Vienne), écrit *Boerecia* en 904" (Thomas NEPF[1] 88), *Bouvresse, La Bouvresse* (*ibid.*), *Boveresse* (a. 1266 *Boveressia,* a. 1284 *Boveresce*), *Boverasse* (Jaccard ET 49), *la Buvresse* (Marteaux RNLA 134), *La Bovereschy* „pron. bọverę́šį" (Tagmann TVRM 3), *Bouvresses* (Jean Blottière, „Relevé toponymique du canton de Meulan et des communes de Gargenville, Juziers, Oinville et Seraincourt", în „Revue Internationale d'Onomastique", XIX, 1967, nr. 2, p. 91) etc.

Lat. *BOVARICIA a evoluat iniţial la **buu̯ăreáţă,* apoi, sub influenţa lui BOVUS > **bóu̯u* > *bou,* la **bou̯ăreáţă, bou̯ureáţă,* ca şi BOVARIUS > **buu̯árį̯u* > (cf. şi CDDE) **bou̯árį̯u, bouár*[2].

Bourétu, nume de munte în Brăduleţu AG şi Nucşoara AG, este explicat în Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Dicţionarul toponimic al României. Muntenia,* vol. 1, *A–B,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 323, de la numele de persoană omofon.

Fără a exclude categoric existenţa unui asemenea antroponim şi în judeţul Argeş (*Dicţionar de frecvenţă a numelor de familie din România,* vol. I, *A–B,* redactor responsabil: prof. univ. dr. Teodor Oancă, Craiova, Editura Universitaria, 2003, p. 322, îl atestă în judeţul Călăraşi), credem că toponimul provine din apelativul **bouréţ* 'loc unde pasc sau se odihnesc boii', moştenit din lat. *BOVARICIUM, care s-a păstrat şi în italiană şi franceză, după cum dovedesc numele de locuri din Italia (*Bovareccio*: Silvio Pieri, „Toponomastica delle valli del Serchio e della Lima", în „Supplementi periodici all'Archivio glottologico italiano", Quinta dispensa, Torino, 1898, p. 111; *Boarezzo*: Giulio Amadio, *Toponomastica marchigiana,* III, Ascoli Piceno, Società Tipolitografica Editrice, 1954, p. 23; *Boarizzo*: Caracausi DOS 163; *Boarizzo*: Antonio Corona, *Notizie intorno alcuni toponimi sangermanesi,* Vercelli, Tipografia Besso Marcello, 1975, p. 28), Elveţia (*Bouveret,* atestat în 1179 în forma *Boveret*; *Boveret*: Jaccard, ET 49), Franţa (*le Boveret*: Marteaux RNLA 117) etc.

Lat. *BOVARICIUM a dat în româneşte **buu̯ărétu* > **bou̯ărétu* > **bou̯urét*.

---

[1] V. şi Auguste Longnon, *Les noms de lieu de la France. Leur origine, leur signification, leurs transformations,* Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion, Edouard Champion, 1920, p. 157; Dauzat, Rostaing, DENLF 101.

[2] Pentru păstrarea lui *u̯* provenit din *v* intervocalic latin, v. Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain,* Paris, Éditions Klincksieck, 1976, p. 156–157.

Scanned with OKEN Scanner

CĂPRĂREAȚĂ, CĂPRĂREȚ

Substantivul *căprăreáță,* cu varianta *căpărleáță,* este cunoscut în dacoromână cu sensurile: 1. 'staul pentru vite'; 2. 'loc unde se odihnesc caprele'; 3. 'loc unde pasc caprele'.

Există şi în aromână, sub formele *căpărleádză, căpărleáță, căprâleádză* 'loc unde se odihnesc caprele'.

Este considerat un element moştenit din lat. **capraricia* (CDDE, Pascu *Suf.* 105, CADE, DA, DDA, Tomescu *Der.* 512), *capraricia* (PEW; Densusianu ALP I 128; Sextil Puşcariu, *Limba română,* vol. II. *Rostirea,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1994, p. 133; Iordan TR 552; Mihăescu LL 29) sau un derivat românesc de la *căprar,* cu suf. *-eață* (CDER). MDA îl dă cu etimologia necunoscută, iar TDRG, DU, SDLR, DM, DEX, BDG nu-l înregistrează.

CAPRARICIA s-a păstrat şi în alte limbi romanice: it. *caprareccia* 'staul de iarnă pentru capre', 'turmă de capre' (CDDE, Giammarco TAM 71 etc.), fr. *cabrareza* 'loc unde sunt capre' (Thomas NEPF 75, 88), sp. *cabreriza* 'staul de noapte pentru capre' (CDDE, Corominas DCELC îl consideră derivat pe teren spaniol).

După câte cunoaştem acum, toponime provenite de la aceste apelative romanice sunt atestate din 799 în Italia (*Caprariza*: Giammarco TAM 71), din 1157 în Franța (*La Cabroulasse* „hameau, [...] écrit *Cabraresza* en 1157": Thomas NEPF 88) şi din 1500 în România (къпръръцъ: DERS 35).

Căprărețul din toponimul *Muchea Căprărețul* trup de moşie, pădure (Surupatele VL: *Marele dicționar geografic al României,* IV, Bucureşti, Stab. Grafic J. V. Socec, 1901, p. 411) a fost considerat de Iordan TR 457 antroponim derivat cu suf. *-eț* de la *căprar* 'păstor de capre'. Tot antroponim este considerat şi în DTRO IV 276.

Despre *Căprărețu* din toponimele compuse *Căprărețu de la Deal* deal şi *Căprărețu de la Vale* deal (Giurgiani MH), *Căprărețu Mare* crac de munte (Motru Sec GJ), deal (Schela GJ, Sâmbotin GJ), *Căprărețu Mic* crac de munte (Motru Sec), deal (Schela, Sâmbotin), DTRO II 66 nu dă nicio explicație.

Aceste toponime, la care se adaugă *Căprăreț* (Maidan, azi Brădişoru de Jos CS: Sofronie Liuba şi Aurelie Iana, *Topografia satului şi hotarului Măidan,* Caransebeş, 1895, p. 74), *Căprărețu* munte (Scărişoara AB: Tache Papahagi, „Cercetări în Munții Apuseni", în „Grai şi suflet", II/1, 1925, p. 65), provin din **căprăréț* 'căprăreață', cuvânt moştenit din lat. *CAPRARICIUM, care s-a păstrat şi în ar. *căpărlédzŭ* 'loc unde se odihnesc caprele' (lucrat în DDA ca variantă a lui *căpărleadză*), în fr. **cabreret* (cerut de toponimele *Cabreret*: Lemoine TLG 34, *Cabrerets:* Dauzat, Rostaing DENLF 128), în it. *caprareccio* 'staul pentru capre', 'loc de păşune pentru capre' (Gino de Vecchis, *Territorio e termini geografici dialettali nel Molise,* Roma, Istituto di Geografia dell'Università, 1978, p. 41), în calabr. *craparizzu* 'staul pentru capre', 'turmă de capre' (Alessio STC 70, Rohlfs

Scanned with OKEN Scanner

DDC etc.). Menţionăm şi toponimele: *Caprarécciо,* atestat din 976 (Giammarco TAM 71), *Madona del Caprarizzo* (Dante Olivieri, „Appunti e questioni di Toponomastica Pugliese", în „Rendiconti dell' Istituto Lombardo di Scienze e Lettere", vol. 89–90, fasc. II–III. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche, Milano, 1956, p. 381), *Caprarizzu, Craparizzu* (Rohlfs DTOC 47, 83) etc.

PURCĂREAŢĂ, PURCĂREŢ

Purcăreáţă (porcăreáţă, porcăleáţă) este atestat în dacoromână cu sensurile 1. 'cocină (de porci)'; 2. 'loc unde pasc porcii'; 3. 'turmă de porci', iar în aromână, în formele *purcăreádză, purcăreáţă,* cu sensul 'loc rezervat porcilor; cocină'.

Cuvântul a fost explicat din lat. **porcaricia* (CDDE, DM, DDA), lat. *porcaricia* (PEW, Pascu *Suf.* 105, CADE, Iordan TR 552, Mihăescu LL 30 etc.), lat. *porcaricius* (REW, CDER, Tomescu *Der.* 512) sau derivat de la *porc* cu suf. *-ăreaţă* (DLR, care face trimitere şi la lat. *porcaritia*) ori cu *-eaţă* [sic!] (MDA).

Fără îndoială, *purcăreáţă* provine, respectând legile de evoluţie fonetică, din lat. PORCARICIA (atestat în anul 816), ca şi it. *porcareccia, porchereccia* 'fattoria dove si allevano maiali' (CDDE, DEI, Giammarco TAM 314 etc.), vfr. *porcherece* 'cocină (de porci)' (Thomas NEPF 91–92, CDDE, DEI etc.), prov. *porcareza* (Thomas NEPF 91), sp. *porqueriza* 'idem' (PEW, CDDE, Pascu *Suf.* 105, DEI etc.).

Toponime provenite de la aceste apelative romanice sunt atestate, după câte cunoaştem acum, din 861 în Franţa (*Porcaricia*: Nègre TGF I 354), din 1083 în Italia (*Porcaricia*: Pieri TVA 266), iar din 1576 în România (п8(ρ)къръцело(ρ): DERS 196). *O* (neaccentuat) din varianta *porcăreáţă* se datorează permanentei influenţe a bazei PORCUS > rom. *porc*, unde *o* s-a păstrat din cauză că era accentuat.

Purcăreţ. Iorgu Iordan explică toponimele *Porcăreţ(ul), Porcăreţ(i),* existente în diferite regiuni ale ţării, de la „*porcar, purcar*", motivând: „Dicţionarele limbii noastre nu cunosc un diminutiv în *-eţ* de la acest apelativ, dar faptul nu poate constitui un argument împotriva interpretării mele. Mai toate derivatele cu acest sufix de la teme substantivale au valoare diminutivală. Cf. şi *Muchea-Căprăreţul* [...], formaţie perfect paralelă cu *Porcăreţul*" (Iordan TR 457).

Autorul susţine această explicaţie şi la începutul articolului *Purcarul* (din capitolul *Fapte fonetice*): „**Purcarul** [...], *Purcăreanca* [...], *Purcăreáţă* [...], *Purcăreni* [...], *Purcăreşti* [...], *Purcăreţi* [...], *Purcăreţ(ul)* [...], *Purcăreţ-Plai* [...], *Fundul-Purcăreţ* [...]: alături de aceste toponimice, la baza cărora stă, direct sau indirect, *purcar,* aspectul «vechi» al apelativului *porcar,* avem altele, fie identice cu acestea, în ce priveşte formaţia, fie provenind de la aceeaşi temă, care prezintă *o* în loc de *u,* aşadar forma actuală (şi literară) a derivatului în cauză" (*ibid.*, 551–552).

Scanned with OKEN Scanner

La sfârşitul articolului însă, admite o dublă interpretare: „Cât despre *Purcăreţi* şi *Purcăreţul,* cărora trebuie să le alăturăm *Porcăreţul* [...], putem să-l considerăm fie ca un masculin formal, adică aparent, al lui *purcăreaţă,* deci identic cu acesta în ce priveşte sensul, fie, mai degrabă, ca un «diminutiv» al lui *purcar (porcar)*" (*ibid.*, 552).

În DTRO V, aceste toponime sunt explicate diferit, în funcţie de forma lor:

1. *Porcăreţi* (1 articol) „< *porcăreaţă*" (p. 251);
2. *Porcăreţu* (6 articole) „< np. *Porcăreţu*" (p. 251);
3. *Purcăreţi* (7 articole) „< n. grup *purcăreţi(i)*" (p. 281);
4. *Purcăreţu* (4 articole) „< *purcăreţ* 'loc unde se cresc porcii' " (p. 281).

Fără îndoială că unele nume *Purcăreţi* reprezintă literarizări greşite – datorate colaboratorilor care au comunicat material, anchetatorilor sau chiar diferiţilor autori – în loc de *Purcăreţ.* Această formă de singular nearticulat a putut fi interpretată ca formă de plural, în graiurile în care *ţ* se pronunţă dur. Chiar în dicţionarul citat mai sus, la patru toponime *Purcăreţi* se dă varianta *Purcăreţ.* Mai precizăm că locul din satul Olăneşti VL nu se numeşte *Purcăreţi,* cum apare menţionat (la nr. 4) în primul articol PURCĂREŢI din acest dicţionar, ci, cum l-am notat în urmă cu peste 20 de ani (de la informatorul Brănescu N. S. Gheorghe): *Purcăréţ, Deálu Purcăréţului* „loc costos, împădurit". Alte nume *Purcăreţi* au fost refăcute din singularul *Purcăreţ* de către localnici, când apelativul respectiv nu mai era viu în graiul lor, sau pot proveni din **purcăreţi,* altă formă de plural a lui *purcăreaţă.*

După părerea noastră, toponimele menţionate provin din apelativul *purcăréţ* (*porcăréţ*), necunoscut de DLR, pe care DTRO îl dă cu sensul 'loc unde se cresc porcii' (v. *supra*). Deoarece nu se indică sursa (sau localităţile) în care este atestat, nu l-am putut verifica şi, deci, nu ne putem pronunţa dacă este într-adevăr încă viu sau e vorba de resemantizări[3] ale unor toponime.

Oricum ar fi, *purcăréţ* 'purcăreaţă' a fost răspândit în toate provinciile ţării, după cum mărturisesc numeroasele nume de locuri. El nu este „varianta masculină a termenului *porcăreaţă* refăcută, evident, pe teren românesc", cum afirmă Ştefan Vişovan (*Monografia toponimică a Văii Izei,* Cluj-Napoca, Editura Mega, Editura Argonaut, 2005, p. 291), ci este moştenit din lat. PORCARICIUM 'cocină (de porci)' (REW dă forma PORCARICIUS), ca şi it. **porcareccio* (din care provin toponimele *Porcareccio*: Gualzata NLBL 68; *Porcarizio*: Alessio STC 332, Rohlfs DTOC 254; *Colle Porcareccio, Fonte Porcareccio*: Giammarco TAM 314 etc.), fr. *porcherez* 'porcherie' (de la care provine toponimul *Porcherais* – Casso: Thomas NEPF 87).

Sunetul *o* din varianta *porcăréţ* are aceeaşi explicaţie ca *o* din *porcăreáţă.*

---

[3] V. Dragoş Moldovanu, *Un fenomen ignorat în anchetele dialectale: resemantizarea toponimelor,* în AnL, XXX, 1985, p. 23–32.

Scanned with OKEN Scanner

VĂCĂREAȚĂ, VĂCĂREȚ

Văcăreáță este cunoscut în dacoromână (în Banat şi Ţara Haţegului) cu sensurile: 1. 'staul pentru vite'; 2. 'grajd'; 3. 'loc unde dorm afară, vara, peste noapte, vacile', iar în aromână, în formele *văcăreádză, văcăreáță,* cu sensul 'loc unde se odihnesc vitele'.

A fost considerat moştenit din lat. *vacaritia* (Pascu *Suf.* 105 [= *vaccaricia], CADE, Iordan TR 552, Stan QP 1122), **vaccaricia* (DDA) ori *vaccaricia* (Densusianu ALP I 136, Mihăescu LL 30) sau derivat de la *vacă* (PEW), cu suf. *-ăreață* (DLR, MDA, Frăţilă *Note* 193 etc.).

Este, fără îndoială, un cuvânt moştenit din lat. VACCARICIA 'grajd pentru vaci' (atestat din anul 772[4]), din care provin şi it. *vaccareccia* 'staul, grajd pentru vaci', 'păşune pentru vaci' (DEI, Olivieri DE, Alessio LE 430 etc.), fr. *vacareza, vacherece* 'staul pentru vaci' (Thomas NEPF 95), sp. *vaqueriza* 'idem' (*ibid.*).

După cunoştinţele noastre de acum, toponime provenite de la aceste apelative romanice sunt atestate din anul 983 în Italia (*Vaccariccia*: Alessio LE 430), din 1086 în Franţa („villa qua Vachartia [sic!] dicitur": Nègre TGF 354) şi din 1587 în România (**вькърѣць**: DERS 256).

Văcăreț. Toponimele *Văcărétu* şes, teren arător (Cetan CJ) şi *Văcărétu* fânaţ în lunca Arieşului, lângă şosea şi calea ferată (Lungeşti CJ), cu *Părău Văcăreţului* şi *Gura Văcăreţului* (1761/1808: *La gura vacaretzuluj*: Szabó T. Attila, *Torda–Aranyos megye,* kéziratos gyűjtéséből közzéteszi Hajdú Mihály, Buboly Magdolna és Sebestyén Zsolt, Budapesta, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2004, p. 93), la care, probabil, cercetări ulterioare vor putea adăuga altele, provin din apelativul **văcăréț* 'văcăreață' (sensul cel mai probabil: 'loc unde dorm afară, vara, peste noapte, vacile'), cuvânt moştenit din lat. VACCARICIUM[5] 'staul pentru vaci, grajd; loc unde se cresc vaci', din care provin şi fr. *vacarez, vacherez* (Thomas NEPF 87), it. **vaccareccio* 'staul, grajd pentru vaci', 'păşune pentru vaci', calabr., sic. *vaccarizzu* 'cireadă de vaci' (Alessio STC 425, idem LE 430, Olivieri DE etc.).

De la fr. *vacarez, vacherez (> vacheret)* provin toponimele: *Vacarés* „étang de la Camargue, ainsi nommé des troupeaux de vaches sauvages qui habitent sur ses rives (Mistral)" (Thomas NEPF 87); *Vacheret* hameau (*ibid.*); *Vatseret* (Jaccard 484), *Vàtserét* „petit pâturage, où on laisse les vaches se reposer pendant la nuit" (Tagmann TVRM 52, 94); *Les Baccarets* (Lemoine TLG 37) etc.

It. **vaccareccio* are urme în toponimia multor regiuni: *Boccherecio* (Pieri TVA 268), *Vaccareccio* „[vakaréš, vakaríš]" (Gualzata NLBL 69), *Vaccaréccio* (Giammarco TAM 395), *Vaccarezzo* (Gaetano Ferro, *Toponomastica ligure. Note geografiche,* Genova, Libreria Editrice Mario Bozzi, 1964, p. 146), *Vaccarizzo* monte (Dante Olivieri *Dizionario di toponomastica lombarda.* Seconda Edizione

---

[4] V. Marcello de Giovanni, *Appunti e questioni di toponomastica abruzzese.* I. *I nomi locali della Provincia di Pescara,* în Quaderni di 'Rivista Abruzzese', 10, 1978, p. 22. Alessio LE 430 îl cunoaşte doar din 829.

[5] Olivieri DE (s.v. *vacca*) îl dă ca atestat.

Scanned with OKEN Scanner

riveduta e completata, Milano, Casa Editrice Ceschina, 1961, p. 556), *Vaccariti, Vaccarizziello, Vaccarizzo, Vaccarizzo Albanese, Vaccarizzu* (Rohlfs DTOC 360) etc.

CEREŞINĂ, CIUREŞICĂ, SOROCINĂ, ŞEREŞINĂ, ŞIRIĂKINĂ, ŞIURECINĂ

Şereşină a fost înregistrat de Al. Borza în Mehadia CS, în forma *şereşînă*[6], cu sensul 'coada-şoricelului'. DLR nu i-a putut preciza etimologia.

Pentru aceeaşi plantă, Borza DE dă, printre altele, nemenţionând însă sursa, şi denumirea *ciureşică,* inserată în MDA, dar neexplicată din punct de vedere etimologic.

În aromână se găsesc mai multe forme, lucrate de DDA în două articole şi lăsate fără etimologie: 1) *şiriăkínă* (pl. *şiriăkíne*) 'coada-şoricelului', *coádă di şiriăkínă* 'idem', *şuricínă* 'idem'; 2) *şurikínă,* în compusul *coáda-şurikínă* 'idem'.

Şuricină provine, prin trecerea lui *e* neaccentuat la *i*[7], din *şurecină,* formă adjectivală folosită iniţial în compusul *coadă-şurecină,* care este moştenit din lat. CŌDA SORĬCĪNA. Din *coadă-şurecină* provin variantele aromâne *coádă-şurikínă, coádă di şiriăkínă, şiriăkínă* şi dacoromâne *cerişínă* [śerişînă] (Pecinişca CS: ALR II 6319/2) şi *şereşină.*

Ultima variantă ni se pare mai mult decât suspectă. Cum în Mehadia (şi în zonă[8]) *ş* se pronunţă dur, ne-am fi aşteptat la formă [şăreşînă], nu [şereşînă]. Este foarte probabil că Al. Borza, botanist, a notat sunetul bănăţean *ś* (< *ĉ*) prin *ş* şi, deci, forma fonetică locală este [śereşînă], care se literarizează *cereşínă* (Mehadia şi Pecinişca sunt localităţi vecine!).

Varianta *cereşínă* (din care, prin asimilarea *e – i > i – i,* a rezultat *cerişínă*) provine, prin asimilarea *u – e > e – e,* din **ciureşină,* iar aceasta, prin metateză, din *şurecină.*

Din **ciureşínă,* prin substituirea segmentului final *-ină* cu sufixul *-ică,* s-a putut forma *ciureşică.*

Sorocină 'idem', dat de Zach. C. Panţu (*Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzând numirile române, franceze, germane şi ştiinţifice,* ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1929), Borza DE 9–10 etc., lipseşte nejustificat din DLR. A fost explicat fie ca derivat românesc cu suf. *-ină* (Pascu *Suf.* 208, CDER, Bejan NRP 209 etc.), fie ca element moştenit din lat.

---

[6] V. „Buletinul Grădinii Botanice şi al Muzeului Botanic de la Universitatea din Cluj", XI, 1931, nr. 1–2, p. 51.

[7] V. Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic,* Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, 1932, p. 248 (Academia Română, „Studii şi cercetări", XX).

[8] V. *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat,* I, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1980, h. 62, 63 etc.

Scanned with OKEN Scanner

(CAUDA) SORĬCĪNA (CADE). În TDRG se găseşte menţiunea: „Wahrsch. verschrieben für *şorecină,* also zu *şoarece*".

Provine, într-adevăr, prin omiterea determinatului, din **coádă-sorocínă* (> *coáda-sorocínii,* în Secăşeni CS: ALR II 6319/29), iar această formă, prin asimilarea *o – e* > *o – o,* din **coádă-sorecínă* (< lat. CŌDA SORĬCĪNA), *sorecínă* fiind o variantă cu *s* conservat[9] şi *o* latin neînchis la *u* (sau închis şi substituit cu *o*) sub influenţa lui SORĬCEM > *şoárece.*

Pentru **coádă-sorocínă* > *coáda-sorocínii,* cf. *límba-vecínei* 'năvalnic, limba-cerbului, limba-vacii (Phyllitis scolopendrium)' (Borza DE 129, 252) < *límba-vecínă* 'idem' (*ibid.*) < **límbă-văcínă* < lat. LINGUA VACCĪNA (G. Giuglea, „Cheie pentru înţelegerea continuităţii noastre în Dacia, prin limbă şi toponime", în „Geopolitica şi geoistoria". Revistă română pentru sud-estul european, Bucureşti, III, 1944, nr. 1, p. 62–63). În CADE, DA, MDA, *límba-vecínă (límba-vecínei)* s-a lucrat greşit ca un compus românesc.

CURĂTURĂ

Curătúră 1. 'curăţare, curăţire, curăţitură'; 2. 'loc defrişat, curăţat de cioturi, rădăcini, mărăcini etc. pentru a fi arat sau folosit ca fânaţ ori păşune; pământ deştelenit'; 3. (p. ext.) 'deal, povârniş acoperit cu vii'; 4. 'ceea ce se curăţă, se rade, se cojeşte de pe ceva'; 5. 'ceea ce rămâne în ciur după ce se cerne grâul, codină'; 'grăunţele care cad prin ciur, când se cerne grâul'; 6. 'placenta vacii'[10] a fost considerat un derivat românesc de la verbul (moştenit) *a cura* (TDRG, CADE; SDLR; CDER; Vlad Cojocaru, „Câmpul semantic al noţiunii 'loc defrişat' în toponimia din bazinul Uzului (Moldova) ", în AnL XXVIII, 1981–1982, p. 71), cu suf. *-(ă)tură* (DA, care, între paranteze rotunde, îl raportează la lat. *curatura* 'grijă' şi *colatura* 'ceea ce s-a strecurat'; DM; DEX; MDA), ori de la adj. *curat* (SDLR) sau moştenit din lat. *curatura* (CDDE, Pascu *Suf.* 63). BDG face trimitere la neologismul *a cura.*

Sala, Balacciu *Der.* 313, Coteanu, Sala ELR 98 şi Sala IELR 136 îl încadrează în categoria cuvintelor prezente doar în română şi a căror proveniență din derivate latine atestate este plauzibilă.

Aşa cum se indică în CDDE, lat. *curatura,* atestat doar cu sensul 'soin, attention minutieuse', trebuie să fi avut şi „înţelesul de 'nettoyage', cum arată şi celelalte forme romanice: it. *curatura,* trent. *kuradura* 'rimondatura', vic. *kura(d)ura* 'nettatura, purgatura', com. *kuratura* 'spazzatura; vfr. *cureüre* 'ordure, saleté' ".

---

[9] „Remarcabil, pentru fidelitatea reflexului fonetic al prototipului latin, e *sorocină,* n. bănăţean al plantei coada-şoarecelui" (V. Bogrea, în „Dacoromania. Buletinul Muzeului Limbii Române", III, 1923, p. 448).

[10] Sensurile 'surpătură, alunecare de pământ' şi 'coltuc de pâine, cursură, cursunoi', date greşit la acest cuvânt de DA, MDA, aparţin la *curătură*[2], care este un derivat de la *a cure.*

Scanned with OKEN Scanner

Carlo Battisti şi Maria Luisa Vecchi (*Commento al Foglio XI. I nomi locali della valle del Sarca,* Florenţa, Istituto di studi per l'Alto Adige, 1956) explică toponimul *Curadure* „case e prati di monte sulla destra del torrente Arnò" de la apelativul *curadura,* care în dialectul trentin înseamnă 'rimondatura, l'azione del rimondare' şi este un derivat de la „lat. *cūrāre*" (p. 44). Pentru *Curadura* întâlnit la Tione fac trimitere la verbul „*curare* nel significato di 'coltivare' " (p. 99).

Aceste noi informaţii vin să întărească ipoteza originii latine a lui *curătură.*

GRÂNARE

Cuvântul a fost comunicat din Viişoara, sat desfiinţat în 1968, unificat cu satul Mărunţei OT, şi din Dracea TR (H XI 246, XIV 84), printre denumirile de ierburi.

DA îl consideră derivat de la *grâu* (pl. *grâne*), cu suf. *-are,* adăugând, între paranteze, că „presupune poate un tip lat. **granaria*". Laura Vasiliu („Sufixele *-ară* şi *-are*", în LR, XL, 1991, nr. 1-2, p. 92, 94), Bejan NRP 202 şi MDA preiau explicaţia din DA, fără a menţiona ipoteza din paranteză. Celelalte dicţionare (inclusiv Borza DE) nu înregistrează cuvântul. Noi l-am atestat (şi ca toponim) în Ţara Oltului.

După părerea noastră, *grânáre* nu este un derivat românesc, ci un element moştenit din lat. *GRANARIA, un adjectiv (derivat de la *granum,* cu suf. *-aria*), ulterior substantivizat, prin omiterea determinatului [HERBA].

Din acelaşi etimon latin este explicat it. *granara* „erba grassa (*Sedum acre*)" (Giulia Mastrelli Anzilotti, „I nomi locali della Val di Non", în „Archivio per l'Alto Adige", LXIX, 1975, p. 134).

SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Alessio LE = Giovanni Alessio, *Lexicon etymologicum. Supplemento ai dizionari etimologici latini e romanzi,* Napoli, Arte tipografica, 1976.

Alessio STC = Giovanni Alessio, *Saggio di toponomastica calabrese,* Florenţa, Leo S. Olschki Editore, 1939.

AnL = „Anuar de lingvistică şi istorie literară" A. Lingvistică, Iaşi.

ALR II = Material adunat de Emil Petrovici pentru *Atlasul lingvistic român,* partea a II-a.

BDG = Vasile Breban, *Dicţionar general al limbii române.* Ediţie revăzută şi adăugită, I–II, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1992.

Bejan NRP = Dumitru Bejan, *Nume româneşti de plante,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.

Borza DE = Al. Borza, *Dicţionar etnobotanic,* [Bucureşti], Editura Academiei, 1968.

CADE = *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească".* Partea I: *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi,* de I.-Aurel Candrea, Bucureşti, Editura Cartea Românească, [1931].

Caracausi DOS = Girolamo Caracausi, *Dizionario onomastico della Sicilia. Repertorio storico-etimologico di nomi di famiglia e di luogo,* I–II, Palermo, 1993.

CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine* [A–Putea], Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1907–1914.

Scanned with OKEN Scanner

CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2001.
Corominas DCELC = J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Berna, Editorial Francke, 1954–1957.
Coteanu, Sala ELR = Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia şi limba română. Principii – probleme*, Bucureşti, Editura Academiei, 1987.
DA = *Dicţionarul limbii române* [publicat de Academia Română, sub redacţia lui Sextil Puşcariu], Bucureşti, 1913–1949.
Dauzat, Rostaing DENLF = A. Dauzat et Ch. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Paris, Librairie Larousse, 1963.
DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*. Ediţia a doua augmentată, Bucureşti, Editura Academiei, 1974.
DEI = Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florenţa, G. Barbèra Editore, I–V, 1950–1957.
Densusianu ALP I = Ovid Densusianu, *Aspecte lingvistice al păstoritului*, curs universitar, [I], 1933–1934.
DERS = *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române. 1374–1600*, redactor responsabil: Gh. Bolocan, Bucureşti, Editura Academiei, 1981.
DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, [Bucureşti], Editura Academiei, 1975.
DLR = *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, tomul VI [M], Bucureşti, [publicat de Editura Academiei], 1965 ş.u.
DM =*Dicţionarul limbii române moderne*, [Bucureşti], Editura Academiei, 1958.
DTRO = *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia*, sub redacţia prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, Craiova, Editura Universitaria, vol. I–VI, 1993–2006.
DU = Lazar Şăineanu, *Dicţionar universal al limbei române*. A cincea ediţiune revăzută şi adăugită, [Craiova], Editura Scrisul Românesc, [1925].
Frăţilă *Note* = Vasile Frăţilă, *Note de etimologie toponimică. Pe marginea* Dicţionarului toponimic al României. Oltenia, vol. 5 O-R, în „Analele Universităţii de Vest din Timişoara". Seria Ştiinţe filologice, XLII–XLIII, 2004–2005, p. 185–198.
Giammarco TAM = Ernesto Giammarco, *Toponomastica abruzzese e molisana. Vol. VI del Dizionario abruzzese e molisano*, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1990.
Gualzata NLBL = Mario Gualzata, *Di alcuni nomi locali del Bellinzonese e Locarnese (Contributo alla Toponomastica del Cantone Ticino)*, în *Studi di dialettologia alto-italiana*, Geneva, Leo S. Olschki, 1924, p. 1–96.
H I–XVIII = Răspunsuri la *Chestionarul lingvistic* al lui B. P. Hasdeu (manuscris legat în 18 volume; cifra romană indică volumul manuscrisului, cea arabă localitatea anchetată).
Iordan TR = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.
Jaccard ET = Henri Jaccard, *Essai de toponymie. Origine des noms de lieux habités et des lieux-dits de la Suisse romande*, Geneva, Éditions Slatkine, 1978 [Réimpression de l'édition de Lausanne, 1906].
Lemoine TLG = Jacques Lemoine, *Toponymie du Languedoc et de la Gascogne. Contribution à l'histoire du Midi pyrénéen*, Paris, Picard, 1975.
Marteaux RNLA = *Mémoires et Documents publiés par l'Académie Florimontane*, tome Ier (Charles Marteaux. – *Répertoire des noms de lieux de l'arrondissement d'Annecy d'après le cadastre de 1730*. – Lettres A à Chêne.), Annecy, 1935.
MDA = *Micul dicţionar academic*, I–IV, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
Mihăescu LL = H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti–Paris, Editura Academiei – Société d'édition „Les Belles Lettres", 1978.
Nègre TGF = Ernest Nègre, *Toponymie générale de la France. Étymologie de 35.000 noms de lieux*, volume Ier. *Formations préceltiques, celtiques, romanes*, Geneva, Librairie Droz, 1990.
Olivieri DE = Dante Olivieri, *Dizionario etimologico italiano concordato coi dialetti, le lingue straniere e la topo-onomastica*. 2ª Edizione, riveduta dall'Autore, Milano, Casa Editrice Ceschina, 1961.
Pascu *Suf.* = G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, 1916.
PEW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905.

Scanned with OKEN Scanner

Pieri TVA = Silvio Pieri, *Toponomastica della valle dell'Arno*, Roma, Tipografia della R. Accademia dei Lincei, 1919.
REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. a III-a, Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1935.
Rohlfs DDC = Gerhard Rohlfs, *Dizionario dialettale delle tre Calabrie. Con note etimologiche e un'introduzione sulla storia dei dialetti calabresi*, I–II, Halle – Milano, 1932–1934, Max Niemeyer – Ulrico Hoepli.
Rohlfs DTOC = Gerhard Rohlfs, *Dizionario toponomastico e onomastico della Calabria. Prontuario filologico-geografico della Calabria*, Ravenna, Longo Editore, 1974.
Sala IELR = Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1999.
Sala, Balacciu *Der.* = Marius Sala, Jana Balacciu-Matei, *Derivate sau moştenite?*, în SCL, XXXIV, 1983, nr. 4, p. 311–313.
SDLR = August Scriban, *Dictionaru limbii românesti*, Iaşi, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.
Stan QP = Ionel Stan, *Quelques problèmes de toponymie roumaine*, în „Actele celui de-al XII-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică", I, Bucureşti, Editura Academiei, 1970, p. 1121–1128.
Tagmann TVRM = Erwin Tagmann, *Toponymie et vie rurale de la région de Miège (Haut-Valais roman)*, Erlenbach – Zürich, 1946 [= Romanica Helvetica, vol. 26].
TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I–III, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1903–1924.
Thomas NEPF = Antoine Thomas, *Nouveaux Essais de philologie française*, Paris, Librairie Émile Bouillon Éditeur, 1904.
Tomescu *Der.* = Domniţa Tomescu, *Derivarea românească în context romanic. Continuitatea sufixului lat.* ***-aria***, în *Studia in honorem magistri Vasile Frăţilă*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2005, p. 503–513.

ALTE ABREVIERI

a.	= anul	MH	= judeţul Mehedinţi
A	= judeţul Alba	OT	= judeţul Olt
AG	= judeţul Argeş	prov.	= provensal
ar.	= aromân	rom.	= român
calabr.	= calabrez	sic.	= sicilian
CJ	= judeţul Cluj	sp.	= spaniol
CS	= judeţul Caraş-Severin	suf.	= sufix
fr.	= francez	TR	= judeţul Teleorman
GJ	= judeţul Gorj	v.	= vezi
h.	= hartă, hărţi	vfr.	= vechi francez
it.	= italian	VL	= judeţul Vâlcea
lat.	= latin		

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu", Cluj-Napoca
lingvistica.cluj@cluj.astral.ro

Scanned with OKEN Scanner

CONCEPȚIILE ISTORICO-LITERARE PE TERITORIUL ROMÂNIEI ŞI UCRAINEI ÎN EPOCA LUMINILOR

SERGIY LUCHKANYN

Cercetările lui Marius Sala în domeniul lingvisticii româneşti i-au adus consacrarea internațională. Lucrările sale, distingându-se printr-o extraordinară claritate în concepție şi în exprimare, prin baza solidă de fapte, sunt deosebit de importante şi pentru istoria lingvisticii româneşti. Folosind frumoasa ocazie a jubileului celebrului savant, împreună cu care am avut noroc să participăm la câteva conferințe internaționale (*Românii şi cultura Europei*, Sinaia, 2000; *Limba română în lume: comunicare, cercetare, export cultural*, Bucureşti, 2005), am hotărât şi noi să aruncăm pe hârtie câteva sugestii despre istoria filologiei româneşti în comparație cu cea ucraineană.

Ideologia „epocii Luminilor" (fr. *le siècle des Lumiéres*; it. *Illuminismo*, rus. *Просвещение*, ucr. *Просвітництво*) s-a format, după cum se ştie, în timpul mişcării de eliberare față de orânduirea feudală a burgheziei din sec. XVII–XVIII, adică în perioada revoluțiilor burgheze timpurii. Termenul *iluminism* l-au folosit Voltaire, Herder şi s-a fixat definitiv după articolul lui Immanuel Kant „Ce este iluminismul?" (1784). În lupta sa cu obiceiurile feudal-absolutiste, burghezia se bizuia pe susținerea multor straturi ale societății (în afară de nobilime şi, parțial, de cler) care fuseseră cointeresate în lichidarea rânduielilor feudale. „Starea a treia" (țărănimea, meşteşugarii) avansează treptat pe primul plan şi în mediul cultural-artistic.

Se ştie că Iluminismul îşi are rădăcinile în Renaştere, se defineşte prin cultul rațiunii, al ştiinței, al umanismului, prin antifeudalism şi antidogmatism, prin înlocuirea dreptului feudal cu principiile dreptului natural, prin propovăduirea unei noi ordini sociale şi spirituale în stare să elibereze omul de superstiții şi fanatism religios; statul este înțeles (în termenii lui J.J. Rousseau) ca organism defensiv întemeiat printr-un „contract social" între indivizii liberi şi egali. „Conform acestor principii, egalitatea naturală a oamenilor infirmă ideea superiorității sau a dreptului de dominare a unui popor asupra altuia – subliniază Ioana Em. Petrescu. (Unul dintre miturile curente ale epocii este acela al „bunului sălbatic" – un fel de filozof potențial, aflat în fericita stare de natură când involuția socială n-a pervertit încă luminile rațiunii, apt aşadar să judece cu un ochi proaspăt diversele forme de organizare politică)"[1]. Să ne amintim numai titlul unei povestiri a lui Voltaire, „Naivul"! Ideea de bază este aceea a necesității „luminării" poporului, a

[1] Ioana Em. Petrescu, *Şcoala Ardeleană*, în „Limba şi literatura română", 2003, nr. 4, p. 28–29.

Scanned with OKEN Scanner

„luminilor" în mase, a răspândirii culturii. Trebuie să remarcăm că filozofia contemporană a reevaluat ideea de *raţiune* şi a arătat caracterul ei limitat: ştiinţa şi tehnica nu numai că nu rezolvă problemele existenţei sociale a omului, ci şi provoacă unele noi (atomul paşnic şi nepaşnic), care, ca dramatism, le depăşesc pe cele sociale. Şi totuşi raţiunea, în ciuda caracterului ei limitat, rămâne una dintre cele mai importante valori ale civilizaţiei contemporane.

Secolul al XVIII-lea a moştenit de la cel precedent un sistem artistic clasicist în calitate de curent literar dominant. Dar autorii clasici din secolul al XVII-lea au luat ca model cultura antică în maniera curteano-aristocrată, acelaşi tip de clasicism s-a păstrat şi în secolul al XVIII-lea, dar în această etapă alte curente şi ramuri iluministe ale clasicismului au căpătat poziţia dominantă. Ca urmare a dezvoltării ample şi a prestigiului tradiţiei clasiciste din secolul al XVII-lea, precum şi datorită unor trăsături şi unor posibilităţi interioare ale acesteia (raţionalism, orientare didactică), clasicismul se adaptează şi la necesităţile Iluminismului, exprimând artistic ideologia acestuia[2]. Clasicismul devine unul din principalele curente artistice ale Iluminismului – clasicismul iluminist, realismul iluminist, romantismul iluminist, iar în preajma şi în anii Revoluţiei Franceze din 1789–1794 devine dominant în toate domeniile activităţii culturale. Mai mult, procesul dezvoltării „clasicismului iluminist" a ajuns la negarea „clasicismului mincinos" din epoca lui Ludovic al XIV-lea, întorcându-se din nou la „cultura antică autentică", pe baza căreia va fi putut apărea arta adevărată.

Cum subliniază toţi cercetătorii Iluminismului românesc[3], acesta, reprezentat în primul rând de Şcoala Ardeleană, are de la început un puternic caracter naţional şi patriotic, iar scopuri politice imediate necesită argumentarea continuităţii poporului român pe teritoriul Transilvaniei şi a caracterului latin al limbii române. Din această cauză, aproape toţi cărturarii Şcolii Ardelene au fost în acelaşi timp istorici şi filologi. Sigur, aici nu vreau să descopăr America, repetând că, în calitatea lor de cunoscători ai limbii latine, formaţi în şcolile de la Viena (aşa-zisul *Barbareum,* în cinstea Sf. Barbara) şi de la Roma în spiritul unei profunde admiraţii pentru cultura latină şi venind cu anumite teorii filozofice şi lingvistice de largă circulaţie în acea vreme (iluminismul, raţionalismul etc.), cărturarii Şcolii Ardelene au găsit posibilitatea să legitimeze drepturile poporului român prin argumente istorice şi filologice: latinitatea limbii române şi continuitatea românilor în Dacia, unitatea etnică şi lingvistică.

De remarcat că „din pătrunderea intelectualilor ardeleni în instituţiile de învăţământ şi cultură din Viena este faptul [sic] că ei veneau într-un climat care nu le permitea cu uşurinţă contactul cu ideile revoluţionare ale iluminiştilor francezi,

---

[2] V. Д.С. Наливайко, *Искусство: направления, течения, стили,* Kiev, 1981, p. 182.

[3] Dimitrie Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières,* Sibiu, 1945; Adrian Marino, *Iluminiştii români şi problema cultivării limbii,* în „Limba română", 1964, nr. 5, p. 467–482; nr. 6, p. 571–586; Alexandru Piru, *Literatura română premodernă,* Bucureşti, 1964; Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea,* Bucureşti, 1966; Nicolae Balotă, *L'École transylvaine,* în „Cahiers roumains d'études litteraires", 1977, nr. 2, p. 18–28; Я.А. Ляткер, *Румынская культура,* in *Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения,* Moscova, 1988, p. 227–253 etc.

Scanned with OKEN Scanner

ci doar cu anumite forme moderate, pentru care monarhia habsburgică se arăta plină de interes. Prin urmare, nici scrierile filozofice cu caracter antireligios realizate de Voltaire, nici ideile materialiste ale lui Diderot sau cele sociale ale lui Rousseau nu au putut constitui operele fundamentale la care cărturarii ardeleni puteau să-şi facă ucenicia"[4].

Despre concepţia filologică a Şcolii Ardelene, care reprezintă unul dintre cele mai complexe şi mai ample fenomene ale culturii româneşti vechi, există multă cercetări[5]. Dar şi acum ideile reprezentanţilor ei în materie de limbă şi ortografie, cât şi influenţa pe care au exercitat-o în dezvoltarea lingvisticii române sunt discutate. De exemplu, în 1998–1999, în paginile „României literare" a avut loc o discuţie de lungă durată despre amploarea „caracterului latin" al Şcolii Ardelene. Alexandru Niculescu, pornind de la cunoscutul fapt că Secolul Luminilor a acreditat ideea că savanţii şi cărturarii pot crea pe baza unei limbi (s-a avut în vedere, fără îndoială, limba latină) noi legi care să ducă la o transformare esenţială a limbilor lor materne, scrie că „Şcoala Latinistă, precum o numea O. Densusianu, apare, astfel, mai puţin „latinistă" – mai aproape de limba română, decât am fi crezut. Ea prezintă încă umbre şi incertitudini ce ar merita clarificate. Spre folosul istoriei culturii româneşti"[6]. I-a dat răspunsul Maria Someşan, intitulându-şi articolul „Câtă latină ştiau corifeii Şcolii ardelene? Multă!"[7] şi vorbind despre serioasele lor studii umaniste în limba latină în Şcolile catolice de la Roma (colegiul *De propaganda fide*) şi de la Viena (colegiile Sancta Barbara şi Pazmanian), care îi ajutaseră să-şi dea seama şi mai bine de originea romană a poporului lor.

În martie 2006, în paginile revistei ieşene de cultură „Timpul" a apărut articolul polemic „Orientarea luminist-romantică în cultura română (Exegeza trecutului ca militantism politic)" de Victor Neumann, unde se afirmă: „Ceea ce interesează aici este explicitarea discursului istoric (a se citi: cu motivaţie politică) al lui Budai-Deleanu în funcţie de curentele de idei ale timpului: iluminismul şi romantismul. Aceasta pentru că, aşa cum voi arăta prin exemplele de mai jos, în scrierile lui Budai-Deleanu se suprapun ideile celor două curente. Cu alte cuvinte, voi încerca să dezvălui produsele sale intelectuale de la începutul secolului al XIX-lea, urmărind să răspund la întrebarea: care este rezultatul suprapunerii cunoştinţelor ştiinţifice de sorginte iluministă şi a facultăţilor imaginare ale romantismului?"[8]

---

[4] Romul Munteanu, *Studiu introductiv*, în *Şcoala Ardeleană*. Ediţie critică de Florea Fugariu. Studiu introductiv şi note finale de Romul Munteanu, Bucureşti, 1970, vol. I, p. 11–12.

[5] Aurel Nicolescu, *Şcoala ardeleană şi limba română*, Bucureşti, 1971; *Şcoala Ardeleană*. Ediţie critică de Florea Fugariu. Studiu introductiv şi note finale de Romul Munteanu, Bucureşti, Editura Albatros, 1970, 3 vol.; *Şcoala Ardeleană. Antologie*. Ediţie îngrijită, note şi prefaţă de Emil Boldan, 1959; Я.А. Ляткер, *Румынская культура*, în *Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения*, Moscova, 1988, p. 227, 253 etc.

[6] Alexandru Niculescu, *Câtă latină ştiau corifeii Şcolii Ardelene*, în „România literară", 1998, nr. 45 (11–17 noiembrie), p. 11.

[7] „România literară", 1998, nr. 49 (9–15 decembrie), p. 10.

[8] Victor Neumann, *Orientarea luminist-romantică în cultura română (Exegeza trecutului ca militantism politic)*, în „Timpul", 2006, nr. 3 (martie), p. 14.

Scanned with OKEN Scanner

Am hotărât să cercetăm în măsura posibilităților această problemă, pentru a propune un punct de vedere de peste hotare, și aceasta pentru că situația a fost aproape aceeași în Ucraina, unde s-au scris câteva gramatici ale limbii naționale în limba latină, câteva cronici, dintre care cea mai semnificativă este *Istoria Rusiv*, al cărei autor nu este cunoscut și care seamănă mult, prin ideea sa patriotică, cu *Hronica românilor și a mai multor neamuri* de Gheorghe Șincai și cu *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* de Petru Maior etc.; în același timp a văzut lumina tiparului poemul burlesc *Eneida* de Ivan Kotliarevsky, care are multe coincidențe cu poemationul eroico-comico-satiric *Țiganiada sau tabăra țiganilor* de Ion Budai-Deleanu.

La început trebuie să menționăm că în secolul al XVIII-lea (ca și în Renaștere și în epoca clasicismului), cultura antică a devenit din nou necesară pentru formarea programului estetico-artistic, orientat în întregime spre contemporaneitate, a dat versiunii noi a clasicismului exemple ale „artei adevărate", care a îmbinat măreția și simplitatea, armonia și optimismul cu dramatismul general al acțiunii, omenia și patosul conștiinței civice. De altfel, în conformitate cu noile orientări și năzuințe, clasicismul nou nu-și caută punctul de sprijin în arta „secolului de aur al lui Octavian August" (cum s-a întâmplat cu clasicismul francez din secolul al XVII-lea), ci se întoarce cu fața spre Grecia antică clasică și Roma republicană (509–530 î.e.n.). Imitarea culturii antice se înțelegea mai liber și mai larg, nefiind legată de prescripții normative severe, de reglementare și codificare (Charles-Louis de Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*; tragediile lui Voltaire *Aedip*, *Brutus*, *Moartea lui Gaius Iulius Caesar;* tratatul estetico-literar *Laokoon, oder Über die Grenzen der Malerei und Poesie* de Gotthold Ephraim Lessing etc). În deplină conformitate cu cerințele noii epoci, în arta „clasicismului iluminist", o valoare superioară dobândesc idealurile „democrato-umaniste" ale „naivității" și ale „naturaleței"; întruchiparea lor, în legătura cu măreția și armonia, iluminiștii o caută în antichitatea clasică. Cufundarea în cultura antică, studierea ei mai detaliată contribuie la pătrunderea în straturile cele mai profunde ale creației populare a țării lor (în general), care acum nu se opune civilizației antice, ci se apropie de aceasta. Tocmai în secolul al XVIII-lea, în diferitele literaturi naționale apar foarte multe travestiri ale *Eneidei* – celebra operă de glorificare a vechilor virtuți eroice romane a latinului Publius Vergilius Maro: *Aventurile eroului pios Enea,* de poetul austriac Blümmauer (1784), travestirile asemănătoare pe teme monahale ori moralizatoare de poeții minori ruși N.P. Osipov (1791–1796) și A. Kotelnițki (1802–1808) și celebrul poem *Eneida* (1798–1812) de Ivan Kotliarevski (1769–1838), care s-a născut și a trăit la Poltava, în inima Ucrainei, devenind întemeietorul (mai corect inițiatorul) literaturii ucrainene noi, reprezentant clasic al realismului iluminist în istoria literaturii ucrainene.

Aici aș vrea să atrag atenția asupra unor paralele între binecunoscuta *Țiganiadă* de Ion Budai-Deleanu și *Eneida* lui Ivan Kotliarevski. După cum se știe, Ion Budai-Deleanu a locuit mult timp (din 1787 până la moarte) la Lvov, capitala Galiției, unde a ocupat succesiv postul de secretar de tribunal provincial *(Landgerichtssekretär)* și consilier de curte. În acea vreme, Transilvania, Rusia

Scanned with OKEN Scanner

(Ucraina) Transcarpatică şi Galiţia făceau parte din acelaşi Imperiu Habsburgic şi, cum scrie Al. Piru, „Bucovina fiind alipită în 1775 provinciei Galiţia, în Lwiw se aflau destui români. Funcţiona aici o şcoală cu limba de predare română, iar tribunalul avea o secţie românească. Faptul, de altă parte, că la Lwiw se va stabili Colegiul vienez Santa Barbara, face ca Budai-Deleanu să regăsească aici atmosfera românească înaintată din vremea studiilor (sub îndemnul lui, Teodor Racoce editează la Lwiw mai târziu *Chrestomaticul românesc*)"[9]. De asemenea, Al. Piru subliniază că Budai-Deleanu, scriind *Ţiganiada,* „a făcut apel, aşa cum rezultă din notele textului, şi la alte modele, precum: *Iliada* şi *Odissea* de Homer, *Eneida* de Vergiliu, *Orlando Furioso* de Ariosto, *Gerusalemme liberata* de Tasso..."[10] Se ştie că gândirea scriitorului român iluminist cu o evidentă atitudine antifeudală este pusă în relief în *Ţiganiada* prin relatarea amuzantă a călătoriei lui Parpangel prin iad (aceste rânduri le-a tradus recent pentru prima dată în limba ucraineană cunoscuta scriitoare ucraineană contemporană Olga Straşenko)[11]. Povestirea lui, bunăoară, despre călătoria sa în iad, îi permite lui Budai-Deleanu să biciuiască, în spirit iluminist, moravurile oamenilor nu numai din „clasele stăpânitoare", cum se scria până nu demult, dar din toate straturile societăţii. Imaginea infernului începe cu despoţii; demitizând mereu alte categorii, el înfierează pe judecătorii care iau mită „pentru ca să facă strâmbătate", pe ucigaşii de rând, pe clevetitori şi pe cei lacomi „pentru bogăţie", pe femeia care şi-a „fermecat" bărbatul etc.:

Cântecul IX

73

Niciun soare acolo luminează,
Nici pă ceriu sărin lună cu stele,
Ci numa văpăile fac raza;
Însă ce mai văpăi sânt ahele!
Dintr-însă nori dă fum rădică
Şi ploaie dă scântei arzând pică.

79

Tiranii crunţi şi făr de omenie
Şed legaţi pe tronuri înfocate
Bând sânge fierbinte-n potire;
Iar din maţele lor spintecate
Fac dracii cârnaţi şi sângereţi
Ş-alte mâncări pentru drăculeţi.

80

Aşişdere pă domni şi boieri
Care jupesc pă bietul ţăran,
Iau la sine dracii măceleri

---

[9] Al. Piru, *Literatura română premodernă,* Bucureşti, 1964, p. 88.

[10] *Ibid.*, p. 98–99.

[11] *Crestomaţie de poezie românească din secolele XIX–XX.* Ediţie bilingvă română-ucraineană. Ediţie îngrijită, prefaţă şi note de Sergiy Luchkanyn, Kiev, 2002, p. 36–39.

Scanned with OKEN Scanner

Făr' a da pentru dânşii vr-un ban,
Hrănindu-i cu cătran şi, în loc de apă,
Cu fiere mult amară îi adapă.

Citim în *Eneida* lui Kotlearevski, în care, pe filon vergilian, trăiesc oameni şi moravuri din Ucraina veacului al XVIII-lea de după distrugerea de către Ecaterina a II-a a Sicei Zaporojene (1775), a „republicii creştine căzăceşti", cum a denumit-o Karl Marx:

Eneas a ajuns în iad,
Păşeşte calm prin altă lume;
În jur numai luciri de jad
Şi numai valuri mari de spume,
Nu sânt nici stele, nu-i nici lună,
Mulţimea pare că-i nebună,
Doar chinul groaznic o răsfaţă
Eneas cu Sevilla văd
Dureri, ravagii şi prăpăd,
Pe care eu le dau pe faţă...

Erau acolo mulţi boieri
Ţinuţi ca mieii în frigare,
Pentru că şi-au făcut averi,
Numai din lacrime amare,
Iar dracii nu lăsau deloc
Ca să se stingă val de foc.
Şi alţi boieri mai mici în cin
Strângeau de prin pădure lemne,
Un drac îi îndemna cu semne,
Iar biciul îi lovea în plin.

Toţi bogătanii cămătari
Mâncau argintării aprinse,
Iar mincinoşii cei mai mari
Lingeau tingirile întinse...[12]

„Apariţia *Eneidei* lui Kotlearevski, ca fenomen de excepţie, a fost un eveniment cultural de seamă în viaţa poporului ucrainean: apăruse cartea care a tulburat liniştea, s-a abătut de la normele de până atunci, ba chiar le-a încălcat, propunând spre atenţia societăţii un şir de probleme, deopotrivă sociale şi estetice... Comportamentul, limba, obiceiurile, îmbrăcămintea, armele, toate, sunt zaporojene, ucrainene. Kotlearevski, practic, naţionalizează tema. Beneficiind de construcţia poemului antic, el aduce evenimentele pe tărâm ucrainean. Enea nu mai e cel de

[12] *Nebănuitul vers din umbra lunii. Poezii din Ucraina.* Traducere de Stelian Gruia, Bucureşti, 1993, p. 239–240.

Scanned with OKEN Scanner

odinioară, el este, de data aceasta, hatman, iar prietenii lui cazaci zaporojeni veritabili, cei dătători de speranță. Descrierile tuturor momentelor în creşterea poemului beneficiază de un material etnografic deosebit de bogat din toate sferele societății ucrainene, şi aceasta aduce în fața cititorului operei coloritul național ucrainean nedisimulat?"[13].

De asemenea, se pot găsi foarte multe paralele în istoriografia iluministă românească şi în cea ucraineană. Corifeii Şcolii Ardelene, paralel cu preocupările asupra latinității limbii române, începuseră reconstrucția trecutului istoric al poporului român pe baza noii cercetări filologice a documentelor din epocile trecute, pentru a dovedi prin toate mijloacele ştiințifice şi culturale că şi românii din Transilvania, şi prin originea lor „nobilă", cum socoteau ei descendența „pură" a poporului din romani, trebuie să se bucure de toate drepturile acordate națiunilor privilegiate din Ardeal (unguri, saşi şi secui); încă o dată să ne amintim cele mai celebre opere istorice ale Şcolii ardelene: *Istoria şi lucrurile şi întâmplările românilor* şi *Scurtă cunoştință a istoriei românilor* de Samuil Micu-Klein; *Hronica românilor şi a mai multor neamuri* de Gheorghe Şincai; *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* de Petru Maior; *De originibus populorum Transilvaniae commentatiuncula, cum observationibus historico-critiçis* („Despre originile popoarelor din Transilvania. Mică disertație cu observații istorico-critice") de Ion Budai-Deleanu etc. În istoria Ucrainei, secolul al XVIII-lea s-a încheiat cu încorporarea completă a hatmanatului ucrainean (format în urma războiului de eliberare al poporului ucrainean din 1648–1654, condus de hatmanul Bogdan Hmelniţki, împotriva dominației poloneze, şi bucurându-se de o parțială autonomie în cadrul statului rus între 1654–1764) în imperiul rus, cu subordonarea lui politică, militară, economică şi culturală față de acesta din urmă. Despre această perioadă din istoria Ucrainei există un excelent studiu[14] de Ivan Semeniuc, vicepreşedintele Asociației „România–Ucraina", în care se vorbeşte şi despre secolele XVII–XVIII. Iată un citat din opera sus-menționată: „Dar, cum s-a întâmplat şi se întâmplă, de regulă, în astfel de situații în decursul istoriei popoarelor, agresorul este nevoit să recurgă şi la încercarea de anihilare spirituală a poporului cucerit, de eliminare a identității sale etnice şi culturale. Aşa s-a întâmplat şi în cazul relațiilor dintre Ucraina şi Rusia. Urmărind acest scop, guvernanții şi reprezentanții politicii ruseşti, dar şi o mare parte a intelectualității au promovat ideea că nu există un popor ucrainean, distinct de poporul rus, cu limba şi cultura sa proprie, ci el reprezintă numai o „ramură" a acestuia. Pentru a demonstra această idee, a fost inventată şi terminologia corespunzătoare, şi anume „velikoros" pentru poporul rus, iar „maloros" pentru poporul ucrainean. De aceea, înțelegând pericolul mare ce se ascunde în promovarea unor asemenea idei, combaterea lor ocupă locul central

---

[13] Ivan Kovaci, *Cuvânt-înainte*, în *„Eneida" lui Kotlearevskyi: un travesti ucrainean triumfal. Kotlearevskyi Ivan, Eneida.* Versiune românească de Aurel Covaci şi Ion Covaci, Bucureşti, 2001, p. 6.

[14] Ioan Semeniuc, *Ideea libertății naționale şi statale în cultura ucraineană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Opțiuni politice la popoarele central-est europene în secolul al XIX-lea.* Coordonator Teodor Pavel, Cluj-Napoca, 2006, p. 167–182.

Scanned with OKEN Scanner

în scrierile ucrainene"[15]. În această ordine de idei, la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, în Ucraina s-a elaborat tratatul istorico-polemic *Istoria Rusiv*, al cărui autor nu este cunoscut şi care a circulat sub forma unor copii ale manuscrisului până la publicarea acestuia în 1846 (e interesant că pentru a doua oară, tratatul a fost publicat în Ucraina abia în 1990–1991). De ce se numeşte acest tratat *Istoria Rusiv? Rus* era denumirea cetăţenilor Rusiei Kieviene, această denumire a fost moştenită de ucraineni ca nume etnic, după cum atestă numele lor medieval în latină: *ruthenus* („Ruthenorum me esse et libenter profiteor", a declarat Stanislav Orichovius-Roxolanus, scriitor ucrainean din secolul al XVI-lea). Pe când statul rusesc se numea la început *Moscovia* şi abia mai târziu a primit numele *Rusia*. Autorul operei *Istoria Rusiv*, relatând istoria Ucrainei din cele mai vechi timpuri şi până în anul 1769, a vrut să sublinieze distincţia dintre ucraineni (ruşi) şi „moscoviţi" („velicoruşi"). Sigur, autorului i-a fost frică să-şi arate orientarea antimoscovită, din această cauză şi-a ascuns numele, iar tratatul a fost interzis atât în Rusia ţaristă, cât şi în Uniunea Sovietică, deşi a avut o mare influenţă asupra lui M. Kostomarov (1817–1885), a lui Taras Şevcenko (1814–1861) şi a altor membri ai Frăţiei „Kiril şi Metodiu". Ne amintim că şi cenzura maghiară a pus pe *Hronica* lui Şincai rezoluţia „Opus igne, autor patibulo dignus" („Opera e vrednică de foc, autorul, de spânzurătoare"), şi din această cauză lucrarea n-a văzut lumina tiparului decât mai târziu, la Iaşi (1853), după moartea cărturarului ardelean.

Vorbind despre „epoca Luminilor", trebuie să spunem că în Europa de atunci limba latină îşi mai menţinea încă rolul de limbă ştiinţifică internaţională, rol pe care şi-l va pierde treptat începând cu secolul al XIX-lea. Cărturarii Şcolii Ardelene (şi nu numai), conştienţi de originea latină a limbii române, înţelegeau că gramatica latină le-ar putea fi un bun îndreptar, sperând să găsească în ea cele mai multe şi mai potrivite soluţii în încercarea lor de a stabili, pentru prima dată, regulile gramaticale ale limbii române[16]. În aceste condiţii au apărut lucrări de gramatică românească în limba latină: Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* Vindobonnae, 1780[17] (ediţia a II-a, 1805, este semnată numai de Şincai); aici trebuie să menţionez că şi cu aproape un deceniu înaintea acestei celebre lucrări fusese scrisă cea mai veche gramatică a limbii române redactată în limba latină, *Institutiones linguae Valachicae,* datorată unui intelectual român, încă anonim, apropiat al bisericii catolice de Oradea-Mare[18]; *Fundamenta grammatices linguae romanicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata* de Ion Budai-Deleanu, lucrare scrisă în 1812 la Lvov şi rămasă în manuscris, la fel ca şi varianta ei românească,

---

[15] *Ibid.*, p. 169.

[16] V. Sergiy Luchkanyn, *Observaţii asupra gramaticilor limbii române şi ale limbii ucrainene scrise în limba latină, în contextul dezvoltării lingvisticii europene*, în „Philologica Jassyensia", I, 2005, nr. 1–2, p. 57–62.

[17] S. Micu, Gh. Şincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae. Studiu introductiv*, traducerea textelor şi note de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980.

[18] *Institutiones linguae Valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină.* Ediţie critică de Gheorghe Chivu. Revizia şi traducerea textului latin de Lucia Wald, Bucureşti, 2001.

Scanned with OKEN Scanner

mult îmbogăţită, intitulată *Temeiurile gramaticii româneşti* (1815–1820)[19]; *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata, aucta, ac in hunc ordinem redacta* de Ioan Alexi (1801–1863), publicată în 1826 la Viena pentru a face cunoscute „tezaurele limbii noastre"; *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia vigentis vulgo Vallachicae* de August Treboniu Laurian (1810–1881), care apare în 1840 la Viena. De asemenea, au existat gramatici ale limbii ucrainene în latină: *Grammatica sclavonica scripta per Ioannem Ujevicium* [Ivan Ujevici – n.n., S.L.], rămasă în manuscris, scrisă în 1643–1645 în Franţa (s-au păstrat două variante ale ei) şi mult mai cunoscuta *Grammatica slavo-ruthena seu vetero-slavicae, et actu in montibus carpathicis parvo-russicae, ceu dialecti vigentis linguae* a lui Michaelis Lutskay [Lucikai] (1789–1843), apărută în 1830 la Buda. Autorul fusese cenzor al şcolilor eparhiale de la Ujgorod, „a învăţat la colegiul greco-catolic de la Oradea Mare, un colegiu românesc unde predarea se făcea în latină, dar unde au învăţat şi mulţi ucraineni" (Magdalena Lászlo-Kuţiuk)[20], stabilindu-se un timp (1829–1830) în Italia la Lucca (a avut ocazia să funcţioneze ca preot la biserica greco-catolică de acolo, întemeiată de principele Ludovic Bourbon, care spera pe atunci să obţină tronul Greciei), unde-şi va însuşi temeinice cunoştinţe umaniste în limba latină[21]. Lucrarea lui M. Lutskay se înrudeşte cu activitatea revendicativă a reprezentanţilor Şcolii Ardelene în vederea obţinerii drepturilor egale pentru propriul popor, având un pronunţat caracter cultural-democratic. De exemplu, în *Prefaţa* la ediţia gramaticii din 1780, scrisă de Şincai, se spune că „sunt şaptesprezece secole de când Traian, învingându-l pe Decebal, a colonizat Dacia pustie de locuitori" (p. 3), iar urmaşii coloniştilor au fost subjugaţi de diferite popoare migratoare. De asemenea, M. Lutskay menţionează: „Sed facile quis interrogare posset, unde nam Natio haec linguam suam a Polonica, Russica et Bohemica diversam mutuaverit? Resolutio quaestionis hujus ad Grammaticam equidem non spectat, pauca tamen attingam, ut proprietas linguae magis elucescat" (p. XII) – „Dar cineva ar putea întreba de unde îşi luase această naţiune limba diferită de polonă, rusă, cehă şi de ce până astăzi n-a pierdut-o? Rezolvarea acestei chestiuni nu ia în seamă gramatica, totuşi o să ating puţin acest aspect, ca limba proprie să strălucească mai bine" Şi mai departe: „Haec et similia documento sunt: Gentem hanc in his partibus esse antiquam, et non, ut dicitur post hungarorum ingressum immigrasse, et ideo sedi affixa facilius linguam incorruptam servare potuisse" (p. XV) – „Aceasta şi documentele asemănătoare arată că neamul acesta este cel dintâi în aceste părţi şi nu e adevărat, cum spun alţii, că a pătruns venind după unguri, şi şezând a putut să

[19] V. Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice.* Text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu. *Introducere* şi note de Ion Gheţie, Bucureşti, 1970, p. 41–129.

[20] Mychailo Lucikai, *Pagini de istorie.* Cuvânt înainte, traducere, note şi comentarii (părţile a II-a şi a III-a) de Magdalena Lászlo-Kuţiuk. Notă introductivă, traducere şi note (partea I) de Ana-Cristina Halichias, Bucureşti, 2004, p. 7.

[21] I. Ujevici, *Grammatica sclavonica.* Text stabilit de I.K. Bilodid, E.M. Kudryţky, Kiev, 1970; M. Lutskay, *Grammatica slavo-ruthena. Studiu introductiv*, traducerea textului în limba ucraineană şi note de P.M. Lyzaneţi, Kiev, 1989.

Scanned with OKEN Scanner

păstreze mai uşor limba incoruptă [= neschimbată]". Magdalena László-Kuţiuk scrie de asemenea: „Putem întâlni paralelisme şi între M. Lucikai şi Ion Budai-Deleanu. Acesta a scris o gramatică română în limba latină (aşa cum şi Lucikai a scris o gramatică slavonă în limba latină). Însă cel mai remarcabil este faptul că Ion Budai-Deleanu a scris o carte latină despre originea slavilor şi, tot în latină, o carte despre originea popoarelor din Transilvania, recent apărută în traducere românească, ce prezintă, ca idei şi organizare, asemănări uluitoare cu cartea lui Lucikai, *Historia Carpato-Ruthenorum sacra et civilis*"[22].

Putem să mai presupunem că gramaticile limbii române scrise în limba latină au putut fi cunoscute de Ivan Vaghilevici (1811–1866), scriitor ucrainean din cercul literar *Rus'ka trijc'a,* care a tipărit la Budapesta, în 1837, almanahul literar „Rusalka Dniestrovaia". Printre manuscrisele lui Vaghilevici care se păstrează la Lvov, Stanislav Semcinsky a descoperit două lucrări care atestă în mod indiscutabil studierea de către acesta a limbii române: o gramatică neterminată având titlul *Ştiinţa limbii daco-romane* şi un glosar numit *Dicţionar dacic*[23].

În încheiere trebuie să subliniem că există foarte importante legături şi vaste paralelisme din epoca Iluminismului (şi a romantismului timpuriu) între culturile română şi ucraineană (precum şi cu cea maghiară, bulgară – în 1988 a văzut lumina tiparului o amplă cercetare comparată în limba rusă, *Cultura popoarelor Europei Centrale şi Sud-Estice din epoca Iluminismului*[24]), iar activitatea cărturarilor Şcolii Ardelene n-a fost un fenomen izolat, apărut numai în spaţiul românesc, fără înrudiri, şi dispărut destul de misterios, transformându-se în curentul latinist, cam criticat pentru excesele lui. Acest fenomen s-a înscris în contextul sud-est european, încadrându-se în ansamblul problematicii cu privire la originea populaţiilor care au locuit pe teritoriul dintre Carpaţi, Nipru, Marea Neagră, Dunăre şi Tisa şi la proveniența limbilor acestora.

Universitatea Naţională
„Taras Şevcenco", Kiev
lucikanyn@mail.univ.kiev.ua

[22] Mychailo Lucikai, *op. cit.*, p. 11.

[23] S. Semcinsky, *Un dicţionar românesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică", Bucureşti, 1971, p. 1397–1404.

[24] *Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения.* Ответственный редактор В.И. Злыднев, Moscova, 1988.

Scanned with OKEN Scanner

NUME DE MONEDE ÎN VECHILE TEXTE ROMÂNEŞTI RELIGIOASE

COMAN LUPU

Denumirile de monede din limba română formează un ansamblu de peste 140 de elemente, cu o origine diversă[1]. Dintre acestea, unele sunt atestate pentru prima oară în texte religioase, iar altele apar exclusiv în scrieri bisericeşti.

Acest ansamblu lexical este constituit în primul rând din împrumuturi directe din limba diferitelor popoare cu care românii au avut legături economice, culturale şi politice. Rom. *argint, galben, leu* etc. sunt cuvinte moştenite din latină, însă aceste elemente nu s-au conservat în limba română ca nume de monede. Ele au căpătat acest înţeles în limba română, prin transfer semantic de tip metonimic.

Cele mai multe nume de monede sunt de proveniență slavă. Pentru limba română, idiomurile slave au jucat fie rolul de furnizor direct, fie rolul de filieră. În legătură cu această ultimă ipostază, H. Mihăescu scrie: „Totalizând împrumuturile bizantine din veacurile VII–XV, obţinem cifra de 278, din care [...] 254 indirecte *prin mijlocire slavă...*"[2] [subl. ns. – C.L.]. Prin urmare, atât rolul de intermediar, cât şi acela de sursă directă sunt la fel de vechi (nu însă şi la fel de puternice) şi s-au manifestat, în limba română, în paralel.

Multe dintre aceste cuvinte de origine slavă au fost împrumutate pentru a desemna diferite monede. Prezenţa lor în vocabularul românesc se datoreşte unor condiţii istorico-geografice particulare, răspunzând unor fapte speciale de civilizaţie. Denumirile de monede de proveniență slavă – cel mai bine reprezentate în limba română – sunt expresia stabilirii unor susţinute relaţii politice, culturale şi (mai ales) economice între ţările române şi populaţiile slave.

Aceste nume de monede au pătruns în lexicul românesc în diverse epoci, din cele mai diferite idiomuri slave: rusa, ucraineana, polona, bulgara, sârba, slava bisericească. Unor nume de monede mai vechi (*ban, aspru, dinar* etc.) li s-au alăturat, cu timpul, şi alte împrumuturi, a căror prezentare o vom face în ordinea cronologică a primei lor atestări lingvistice. Anul primei datări cunoscute de noi apare între paranteze, după fiecare intrare.

---

[1] Vezi Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2006.

[2] *Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966, p. 188.

Scanned with OKEN Scanner

Asprul[3] (1370) este unul dintre numele de monede cu cele mai frecvente atestări în textele şi în documentele noastre vechi. Acest cuvânt de origine greacă pătrunde în limba română prin filieră slavă, odată cu moneda pe care o denumea. „Din cercetarea documentelor slavo-române – afirmă H. Mihăescu – rezultă că în veacul al XV-lea au circulat în ţinuturile noastre 55 de elenisme..."[4] Printre aceste elenisme – intrate în vocabularul românesc prin influenţă mediată – sunt menţionaţi şi termenii *aspru, dinar, perper*.

Romanii numeau „nummus asper" o monedă încă neuzată, nouă, aspră la pipăit, de-abia ieşită din monetărie. Cuvântul *aspros* – împrumutat în limba greacă din latină – a avut la început sensul general de „monedă", iar apoi a luat înţelesul special de „monedă de argint". Şi pentru că argintul este alb, *aspros* (mgr. *άσπρος*) devine echivalent cu rom. *alb*, fr. *blanc*. H. Mihăescu susţine că moneda denumită *aspru* „s-a răspândit după veacul al XII-lea la toate popoarele din Balcani şi era foarte căutată de către mulţime [...]. În Ţara Românească moneda este menţionată mai întâi în anul 1370 în actele de la Cutlumus, apoi în anii 1451, 1464, 1468, 1470, 1495, 1508"[5]. *Asprul* este deseori menţionat în documente româneşti din secolul al XVI-lea[6]. Credem că *asprul* era foarte cunoscut şi în Transilvania, deoarece acest nume este folosit de Simion Ştefan pentru a glosa cuvântul *statir*, menţinut în *Noul Testament de la Bălgrad* din textul care a servit drept model pentru realizarea versiunii româneşti[7].

Dintre numele de monede folosite şi astăzi în limba română *(bancnotă, leu, monedă)*, ***ban*** (1413) este cel mai vechi. Într-un studiu în care se ocupă de istoria acestui cuvânt în limba română, H. Mihăescu[8] a identificat cele dintâi atestări pentru *ban* „monedă" în trei documente slavo-române din anii 1413[9], 1422 şi 1424, localizate în Ţara Românească[10].

Punându-şi problema vechimii acestui nume de monedă în vocabularul românesc, cercetătorul menţionat a încercat să elucideze mai întâi alt aspect: proveniența termenului *ban* „monedă". Dintre etimologiile propuse, H. Mihăescu refuză să ia în consideraţie atât ipoteza originii anteromane, ca fiind neconcludentă, cât şi ideea că *ban* „monedă" ar fi un împrumut germanic. „Cuvântul *ban* – susţine autorul citat – intrase în limba noastră în preajma întemeierii Principatului muntean, ca o consecinţă directă a nevoii de organizare economică şi politică a

---

[3] A fost emis în Imperiul Bizantin (1235–1446) şi de diferite hanate tătărăşti (1226–1780).

[4] *Op. cit.*, p. 161. V. şi Octavian Iliescu, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, p. 49.

[5] *Op. cit.*, p. 149.

[6] Vezi N. Iorga, S.D. XI, p. 232–233.

[7] 1648, p. 23[r].

[8] *Originea cuvântului* ***ban*** *„monedă"*, în SCL, XVIII, 1967, 3, p. 343–347.

[9] Din 1413 (6 august) datează privilegiul voievodului Mircea cel Bătrân; v. şi L. Djamo-Diaconiţă, *Limba documentelor slavo-române emise în Ţara Românească în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1971, p. 365.

[10] Tot în această provincie istorică a fost localizat un document din 1482 – 1486, în care *ban* „monedă" apare în următorul context: „єрє нє мѣ сє даст ни єдин бан" (în traducere: „căci lui nu i s-a dat nici un *ban*"). Vezi Damian, P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1946.

Scanned with OKEN Scanner

societății din acele timpuri. El a pornit de la termenul *ban* «guvernator de provincie»..."[11].

Monedele banilor („guvernatorilor") de Croația și de Slovenia, emise începând cu veacul al XIII-lea, „s-au numit *dinarii banales*, sau simplu *bani* și au circulat în ținuturile locuite de români aproximativ de la anul 1270 înainte"[12]. Aceste piese au fost atât de bine primite în Țara Românească încât au fost reluate (în emisiuni-copii) de Vlaicu-Vodă (1364–1377), care bate astfel prima monedă românească, cunoscută în circuitul economic feudal cu numele de *ban*[13].

Cuvântul *ban*, ajuns curând o denumire generică, a mai fost atribuit (în documentele muntenești din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea) dinarilor ungurești și șilingului de aramă *(solidus)* (în Moldova, în veacul al XVII-lea). Cu sensul „monedă", *ban* este semnalat încă din secolul al XVI-lea în texte din toate regiunile românești, inclusiv în cele religioase: „Apropiiarь-să čeia če luua *banь* сътрь Рьтрь" (1551–1553)[14]; „Dūsu-se robulь ačela, aflâ ūnūl [...] če ēra datorĭu lui ō sutâ de *bani* și-l prinse serguşâ ēlь" (1561)[15].

Contribuția slavă la îmbogățirea terminologiei monedelor în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea este considerabilă. Aceasta este urmarea, în primul rând, a stabilirii de relații economice cu Polonia și cu Rusia.

Numele de monede menționate în această perioadă au fost însă toate folosite pentru a desemna piese care au avut o circulație efectivă în ținuturile românești. *Condrat, talant, statir, drahm* etc. apar numai în traducerile bisericești și au caracter cult. Prezența acestor termeni în limba română se explică prin natura textelor în care sunt atestați. Fiind scrieri religioase, traducătorii au căutat – din respect pentru textul sfânt – să mențină multe elemente (nu numai nume de monede) din modelele slavone folosite pentru realizarea versiunilor românești.

Grivna (< rs. *grivьna*) este un cuvânt atestat în limba română cu ambele sensuri etimologice. Cunoscut doar în principate și în sudul Transilvaniei, termenul *grivnă* (1551–1553) desemna:

– o unitate de greutate pentru cântărit metale prețioase; anul 1645;

– o monedă cunoscută în Rusia, Polonia, Moldova, Țara Românească, (mai puțin) Transilvania meridională.

Ținând cont de textele cercetate de noi, cea mai veche atestare pentru *grivnă* „ban" în limba română am găsit-o în *Evangheliarul slavo-român* (1551–1553): „aduserъ lui ūnь datornicь forъ dь numъrъ *grivne* şъ elь nu avu se plьtĕscъ"[16]. În textul slav, pentru *grivne* apare *talantь*. Pentru veacul al XVII-lea, vezi mai jos atestările inventariate din *Biblia de la Bucureşti* (1688).

---

[11] H. Mihăescu, *ibid.*, p. 345–346.

[12] H. Mihăescu, *ibid.*

[13] Vezi Octavian Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, capitolul despre monedele din Țara Românească.

[14] *Evangheliarul slavo-român*, ediție Emil Petrovici, L. Demény, București, 1971, p. 63 v/19. În textul slav, pentru *ban* apare cuvântul *ὀϊδραχμα*.

[15] *Tetraevanghelul lui Coresi*, ediție de Florica Dimitrescu, București, 1963, p. 30 v/3.

[16] Ediție Emil Petrovici, L. Demény, București, 1971, p. 67 v/17.

Scanned with OKEN Scanner

Condrat, cu variantele *codrant, condrant*[17], este un termen de origine grecească *(κοδράντης)*, pătruns însă în limba română prin filieră slavă *(kodrantŭ, konĭdratŭ)*[18]. Acest cuvânt este atestat doar în texte religioase, iar cea mai veche menţiune a sa este cea din *Tetraevangheliarul* (1561) lui Coresi: „...şi vine ō văduo săracâ, aruncâ doi fileri če iaste *condratь*"[19]. Din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) am reţinut textul unei glose marginale: „a patra parte de un ban face un *condrat*"[20].

Condrant[21] apare şi în *Biblia de la Bucureşti* (1688). Este posibil însă ca forma citată să fi fost împrumutată în limba română direct din sursa grecească, dat fiind că pentru realizarea traducerii din 1688 a fost folosită o versiune în limba greacă[22].

Despre cuvintele de origine grecească din textele româneşti din secolul al XVI-lea, Ov. Densusianu scria că „reprezintă formele pe care le-au găsit traducătorii noştri în originalul slav, lăsând să se vadă caracterul lor savant, fiind introduse fie prin imitaţie servilă, fie pentru că trebuie să se exprime noţiuni sau obiecte pentru care lipseau termenii corespunzători"[23].

Drahm, termen atestat în *Tetraevangheliarul*[24] din 1561, este explicat de Ov. Densusianu prin faptul că „neînţelegând [Coresi] bine sensul lui *didragŭmŭ* < *δίδραχμος* «monedă de 2 *drahme*», din textul slav, l-a redat prin *drahmŭ*"[25].

Peanig (< v. sl. *pěnęgъ*) este semnalat de Ov. Densusianu într-un texte datat 1560–1580[26]. În textele religioase, această denumire de monedă apare sporadic: „Cele ce s-au nevoit... el să ia astădzi *pěningъ*"[27] (1632).

Zlot (1571) este denumirea unei monede de aur. Începând cu secolul al XV-lea, ducatul veneţian, apoi cel genovez sunt atestaţi, în special în Moldova, cu numele de *zlot*. Ulterior, orice monedă de aur era desemnată prin termenul *zlot* (*unguresc, turcesc, tătăresc, leşesc, nemţesc,* pentru *florini ungureşti, ducaţi turceşti* etc.)[28]. Originea este slavă: злато, prin pol. *złoty*. 1571 este anul din care datează cea mai veche atestare în limba română cunoscută de noi. În veacul al XVI-lea, acest

---

[17] Cf. DA.
[18] Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 346.
[19] Ediţie Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963, p. 98 v/13.
[20] P. 58 r/26.
[21] Cf. TDRG.
[22] Vezi Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, I, Bucureşti, 1971, p. 168.
[23] *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1961, p. 345–346.
[24] Vezi indicele ediţiei publicate de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963.
[25] Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 347.
[26] Ov. Densusianu, *ibid.*, p. 331.
[27] Varlaam, *Cazania*, ediţie Jacques Byck, Bucureşti, 1943, p. 299.
[28] Vezi Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 48, şi Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, Bucureşti, 1988.

Scanned with OKEN Scanner

cuvânt apare sub forma *zlat* în *Pravila ritorului Lucaci:* „dereptu 1 psaltir, 6 aspri, de tetraevanghel, 3 *zlat*,..."[29] (1581).

Un alt cuvânt de origine greacă împrumutat în română prin mijlocire slavă este ***talantul*** (< v. sl. *talantъ* < gr. τάλαντον). Atestarea sa doar în texte religioase (cu câteva excepții[30]) se explică prin faptul că în țările române nu a fost cunoscută o monedă efectiv cu această denumire și care să fi circulat în spațiul amintit. *Cazania* (1581) lui Coresi ne-a oferit cea dintâi mențiune scrisă în limba română: „Și fieșcecarele de noi datoriu iaste lu Dumnezeu mii de *talanți*..."[31] În secolul al XVII-lea, *talant* apare în *Cazania* lui Varlaam[32] și *Biblia de la București* (vezi *infra*).

Dinar, la origine un termen latinesc (*denarius* „monedă de 10 ași"), este în limba română un împrumut din slava bisericească (< *dinari* < mgr. *dinarion*). În vocabularul românesc, *dinar* are o existență efemeră și nu este legat de o monedă anume. Piesele emise de banii de Croația și de Slovenia, bine primiți și apreciați în Țara Românească, au circulat însă sub alt nume (vezi *ban*). În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, *dinarul* apare doar în texte religioase: 1581: „că acela amu pentru *talanți* ruga-se, iar acesta pentru *dinari*..."[33]; 1648: „și luară și aceia câte un *denariu*"[34].

„Nu mai puțin răspândit – scria A. Sacerdoțeanu într-un studiu de numismatică – este în Transilvania *fertunul*, care apare odată împreună și cu *staterul*"[35]. Acest din urmă termen este atestat în veacul al XVII-lea în traduceri bisericești: „și care peaște vei scoate întâi, adu-l și deschide gura lui și vei afla un *statir*"[36]. În același context, ***statir*** (< sl. *statirъ* < ngr. *στατήρ*) apare și în *Biblia de la București*[37]. Ni se pare surprinzătoare opțiunea din secțiunea etimologică a articolului *stater* din DEX pentru lat. *stater*, fr. *statère*. În DLR, drept etimon pentru rom. *stater* figurează lat. *stater*, iar pentru varianta *statir*, ngr. *στατήρ*. Apariția acestui cuvânt în textele religioase din secolul al XVII-lea nu este expresia prezenței pe teritoriul țării noastre a unei monede denumite *statir*, ci se explică prin natura scrierilor în care este înregistrat. Nu am descoperit însă nicio atestare care să vină în sprijinul afirmației lui A. Sacerdoțeanu.

---

[29] Ediție I. Rizescu, București, 1971, p. 209 v.

[30] Figurează, de pildă, în *Istoria ieroglifică* a lui D. Cantemir, la *Scara numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare*: El „iaste măsura care trage 6000 de dramuri. *Talantul* mare trage 80 de mine, iar mina 100 dramuri".

[31] Vezi ediția S. Puşcariu, Al. Procopovici, București, 1944, p. 283/22.

[32] Ediția Jacques Byck, București, 1943, p. 214/14.

[33] Coresi, *Cazania*, ediție Puşcariu, Procopovici, București, 1944, p. 284/22.

[34] Simion Ștefan, *Noul Testament de la Bălgrad*, 26r; la p. 25v, într-o glosă marginală. se precizează: „*denariul* face zece bani".

[35] „Despre circulația monetară la români în Evul Mediu", în „Hrisovul", III, 1943, p. 18–19.

[36] Simion Ștefan, *Noul Testament de la Bălgrad*, 1648, 23 r.

[37] Cf. HEM.

Scanned with OKEN Scanner

Filerul (< magh. *fillér*)[38] este menționat pentru prima oară cu sensul de monedă în *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu*: „nu verъ eşi de acolo, pънъ verъ de ce *filerъ* mai mic"[39] (în textul slav apare *codrantъ*). *Filer* se întâlneşte în majoritatea traducerilor religioase din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea: în *Tetraevangheliarul* lui Coresi este atestat de trei ori („văzu şi ō văduō săracâ aruncândъ acolo doi *fileri*..."[40]); (1688) *Biblia de la Bucureşti*: „Şi viind o văduo săracă, aruncă doi *fileari*, ce iaste un *condrant*" (Marco, XII / 42).

Începutul influenței germane asupra acestui sector al lexicului românesc datează aproximativ din prima jumătate a secolului al XVI-lea. „Cu întinderea negoțului german spre Răsărit – considera în acest sens N. Iorga –, dar mai ales prin aşezarea într-o parte din Ungaria, care-şi pierduse la 1526 şi neatârnarea şi unitatea, a unor principi din Casa de Austria, răzbătu noua monedă germană a *talerului*"[41].

Talerul (< germ. *Thaler*) (1551–1553) este, la început, numele unei monede bătute la Joachimstal[42], o vale argintiferă care aparținea conților de Schlick. Această piesă, emisă pentru prima oară în jurul anului 1520, a fost denumită mai întâi *Joachimsthaler* (după locul de emisiune), apoi *thaler*, prin prescurtare. Termenul *thaler* s-a impus pe întregul continent şi a fost atribuit mai multor monede care au avut ca model emisiunea de la 1520. Pe baza corpusului de texte folosit în cercetarea noastră, considerăm că prima atestare lingvistică a *talerului* în limba română este cea din *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu*: „sъ verъ afla *talerъ*"[43] (în versiunea slavă apare *statir*). În veacul al XVII-lea apare în *Biblia de la Bucureşti* (vezi *infra*).

Florinul este denumirea unei monede emise pentru prima oară la Florența (1252). Motivul caracteristic al *florinului* era crinul, emblema oraşului în care era bătută această piesă. În țările române, sub denumirea *florin* au circulat mai multe monede, de exemplu ducatul unguresc (emis începând cu anul 1325)[44], care a folosit drept model *il fiorino d'oro*.

Din punct de vedere etimologic, acest termen pune probleme deosebite, dat fiind faptul că el este atestat în documente sub diferite forme:

florin (< bg. *florinŭ*)[45] este semnalat pentru prima dată la 1431, într-un document slavo-român din Muntenia[46], apoi la 1469, într-un alt document slav din Țara Românească (*florini ugrъski*)[47].

---

[38] În maghiară, *fillér* vine din germ. *Virer* (cf. *A magyar nyelvtörténeti etimologiai szótára*, Academiai Kjado, Budapest).
[39] Ediție de Emil Petrovici, L. Demény, Bucureşti, 1972, p. 6 v/23.
[40] Ediție de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963, p. 168 r/24. V. şi p. 20 r/15, 98 v/13.
[41] *Negoțul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, Bucureşti, 1906, p. 218.
[42] Astăzi Jachymov, în Boemia.
[43] Vezi ediția Emil Petrovici, L. Demény, Bucureşti, p. 64, 7/17.
[44] Vezi Lajos Huszár, *Monnaies de Hongrie*, Budapesta, 1963.
[45] Cf. DA.
[46] Vezi DERD.
[47] Vezi Lucia Djamo-Diaconiță, *op. cit.*, p. 348.

Scanned with OKEN Scanner

floren se explică, potrivit precizărilor din DA, ca împrumut din *florenus*, termen din latina medievală (legenda monedei de la 1252 cuprindea cuvântul lat. *flor*).

florint este considerat în DA ca fiind rezultatul unei contaminări a formei *florin* cu magh. *forint*. Prima atestare de care avem cunoştinţă este cea semnalată în DERD, la 1482–1507. *Florintul* este menţionat frecvent începând cu secolul al XVI-lea în textele româneşti din toate provinciile. Pentru veacul al XVI-lea semnalăm, de exemplu, prezenţa cuvântului *florint* în *Tetraevanghelul*[48] şi în *Cazania*[49] (1581) lui Coresi, în *Palia de la Orăştie* (vezi indicele de la ediţia Vioricăi Pamfil).

Florincior este atestat în *Cazania* lui Coresi[50] (1581). Este un derivat diminutival, format de la *florin* (< bg. *florinŭ*)[51], semnalat pentru prima dată la 1431, într-un document slavo-român din Muntenia[52], apoi la 1469, într-un alt document slav din Ţara Românească *(florini ugrьski)*[53].

Uneori monedele apar înregistrate cu numele metalului din care sunt bătute: rom. *aur* (< lat. *aurum*), *argint* (< lat. *argentum*), *aramă* (< lat. **aramen*): „Mai dulce e mie légé rostului tău decătu mii de *auru* şi de *argintu*"[54].

În *Istoria limbii române*, Ov. Densusianu constata că în veacul al XVI-lea, „*argint* e folosit... cu înţelesul de «monedă», înţeles propriu astăzi exclusiv pentru pluralul *arginţi*"[55] [subl. ns. – C.L:]. Vin în sprijinul acestei afirmaţii atestări din textele religioase, printre care şi din *Biblia de la Bucureşti* (vezi *infra*).

După culoarea metalului din care erau bătute, monedele de aur se mai numeau şi ***galbeni*** (1574). Termenul *galben*[56] (< lat. *galbĭnus*) apare ca nume de monedă în diferite texte începând cu secolul al XVI-lea: „Unuia amu deade cinci *galbeni*, altuia doi, altuia unul"[57].

Am lăsat la urmă un nume de monedă cu o evidentă origine multiplă în limba română. ***Sicluşul*** este denumirea unei monede folosite de vechii evrei. În *Palia de la Orăştie* apare de 25 de ori, cu variantele *siclos, siclus, şicluş*. Cuvântul *sicluş* aparţine „terminologiei ebraice din Biblie, aşa cum au găsit-o traducătorii acestei părţi din Vechiul Testament în textul lui Heltai... Formele cu *ş* oglindesc pronunţarea maghiară a lui *sicluş* din *Vulgata*, aşa cum era dată de Heltai"[58]: „Bun

---

[48] Vezi ediţia Florica Dimitrescu, p. 48 r/2.
[49] Vezi ediţia S. Puşcariu, Al. Procopovici, p. 283/23.
[50] Vezi ediţia Al. Procopovici, S. Puşcariu, p. 549/28.
[51] Cf. DA.
[52] Vezi DERD.
[53] Vezi Lucia Djamo-Diaconiţă, *op. cit.*, p. 348.
[54] *Psaltirea Scheiană*, II, ediţie I.-A. Candrea, Bucureşti, 1916, p. 256/20.
[55] II, ediţie Jacques Byck, Bucureşti, 1961, p. 268.
[56] „Forma normală – se afirmă în *Dicţionarul etimologic* al lui Ov. Densusianu şi I.-A. Candrea – ar fi trebuit să fie *galbăn* (care se aude de altfel în Moldova), dar prezenţa lui *-e-* se explică prin influenţa formelor de plural *(galbeni, galbene)*".
[57] *Tetraev.*, p. 245 (a. 1574), cf. DA.
[58] Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1961, p. 353.

Scanned with OKEN Scanner

doamne, ascultă-mă, acest pământ agiunge 400 de arginți *sicluși*"[59]. Deși Ov. Densusianu încadra acest element printre cele câteva cuvinte „cu totul izolate... care nu apar decât în *Palia de la Orăștie*"[60], am întâlnit *sicluşul* şi în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, unde este preluat după modelul străin care a stat la baza versiunii românești: „Măcar de mi-ai fi dat şi o mie de *sicle* de argint, încă nu voi pune mâna mea pre feciorul împăratului"[61]. În textul *Bibliei de la București*, apare sub forma *siclu*, pl. *sicli, sicle*, ca nume de monedă, dar şi cu sensul de unitate de măsură. În dicționarul său, A. Scriban propune ca etimon lat. *siclus* (< ebr. *šekel*, care denumea şi o greutate). În DLR, intrarea are forma ***siclu*** şi provine din lat. *siclus*, v. sl. *сикль*, *сикло*, ngr. *σίχλος*, iar pentru formele cu *-ş* este propus ca sursă magh. *sziklus*. În DILR, rom. *sicluş* < lat. *siclus*, magh. *siklus*.

Numele românești de monede formează un subsistem bine reprezentat, constituit din unități în special împrumutate – ca elemente necesare sau intrate pe cale livrescă –, dar şi moştenite (nu însă cu sensul de „ban, monedă"). Denumirile intrate în limba română veche pe cale cultă se explică prin fidelitatea traducătorilor de texte ecleziastice față de original. Termenii de specialitate mai cunoscuți în epocă sunt folosiți pentru glosarea unor împrumuturi livreşti sau pentru a facilita accesul unui public cât mai larg la înțelegerea textului sfânt.

În ceea ce priveşte ansamblul de nume de monede, deosebirile de inventar în textul biblic sunt, în general, minime de la o ediție la alta. Diferențele sunt mai degrabă contextuale. Adică în loc de *galbeni de aur* apare *monede de aur* sau *sicli de aur*; în locul lui *didrahme* este preferat *sicli*. În edițiile moderne, *Biblia* are, printre secțiunile auxialiare, şi liste de *Unități de măsură*. De pildă, în *Biblia* 1991, în lista de *Măsuri de greutate* figurează *gheră, jumătate de siclu, litră, mină, siclu, talant,* iar ca nume de monede: *asariul, codrantul, demi-siclul, didrahma, dinarul, drahma, leptaua, mina, obolul, siclul, statirul* şi *talantul*. În *Biblia de Studiu pentru o Viață Deplină,* 2000, în lista de măsuri de greutate apar *beca, ghera, mina, reba, siclul, talantul*; monede: *asarionul, chesita, codrantul, daricul, dinarul, drahma, leptala, satirul(!)*.

Dificultatea constă însă în faptul că unii termeni erau folosiți şi pentru a desemna diverse unități de măsură, iar contextul este uneori ambiguu şi este greu de spus care dintre cele două înțelesuri este actualizat în asemenea pasaje. Acest lucru poate fi urmărit şi în lista de mai jos, care cuprinde atestările din *Biblia de la București*:

argint „bani" – Psaltirea, XIV/6: „Acela ce jură aproapelui lui şi nu defaimă, *argintul* lui n-au dat pre camătă...". În majoritatea cazurilor, *argint*, la singular, reprezintă valoare materială, expresie a bogăției, alteori este echivoc: Amos, VIII/6: „a câştiga cu *argint* pre săracii...". Faptele Apostolilor, XIX/19 :„Şi socotiră prețurile lor şi aflară de *argint* cincizeci de mii". Poslanie către evrei, XIII/5: „neiubitori de *argint*".

---

[59] *Palia de la Orăştie*, ediție Viorica Pamfil, București, 1968, p. 74/15.
[60] *Op. cit.*, p. 353.
[61] Ediție 1970, București, p. 190.

Scanned with OKEN Scanner

arginți – Judecătorii, IX/4 („Și au dat lui 70 de *arginți* den casa lui Vaal Verith, a făgăduinții,..."); XVI/5 („...și noi vom da ție de om 1100 de arginț."); *arginți* – Judecătorii, XVII/2, 3, 4, 10. A Împărăției III, X/29. Ieremia, XXXII/10: „Și am pus lui 7 sicle și 10 *arginți*". Zaharia, XI/12: „Și au pus pre cel năimit 30 de *arginți*". Mathei, XXVI/15; XXVII/3, 5, 6. Marco, XIV/11.

auri – Numerile, VII/14 (*Căție una, de zeace auri, plină de tămâie*), 20, 26, 32, 38, 44, 50, 56, 62 74, 80, 86. Paralipomenon, Cartea a doua, IX/15: „600 *de auri curați*"; IX/16: „300 *de auri*". Neemia, VII/70: „Au dat la vistierie *auri* 1000". În Glosarul de la ediția din 1988: ***auri*** „sicli."

ban, banul, bani – Ieșirea, XXX/13. Preoția, XXVII/25. A doua leage, II/28. Neemia, VII/71: „*Bani de aur* 20.000". „(Bani) *de argint* mnas 2000". Neemia, VII/71. Iov, VI / 20. Pildele lui Solomon, XVII/16. Înțelepciunea lui Iisus a lui Sirah, XXIX/5, 8. XXXIII/24. Mathei, XXII/18: *banul dăjdii*; Mathei, XXII/19: *un ban*. Marco, VI/8: *bani în pungă*. Marco, XII/15: „Aduceți-M *un ban* să văzu". Marco XII/41: *bani*. Luca, IX/3; XX/24; XXII/5. Faptele Apostolilor, VIII/18, 20; XXIV/26.

denar, dinari – Mathei, XVIII/28: „carele era lui datoriu cu o sută de *dinari*". Mathei, XX/2: „câte un *denar pre zi*". Marco, VI/37: „*doao sute de dinari*". Luca, VII/41; X/35. Ioan, VI/7; XII/5.

didrahmă – Ieșirea, XXX/13, 15 (p. 61). Neemia, X/32. Preoția, XXVII/25: *Didrahmul*. Ieșirea, XXX/13: *Didrahmul cel sfânt/cel svânt*. Numerile, III/47. Facerea, XX/14, 16: *Didrahme*. Preoția, XXVII/4, 5. Iisus Navi, VII/21. Neemia, V/15. *didrahme de argint* –. Facerea, XXIII/15, 16. Ieșirea, XXI/32. Preoția, XXVII/3, 5, 6, 7, 16. Iisus Navi, VII/21. *drahme de argint* – A doua carte a Maccaveilor, XII/43. *Drahmă* (unitate de măsură) – Facerea, XXIV/22. Tovit, V/16. *Drahme* – Esdra, VIII/26. A treia carte a Maccaveilor, I/p. 736 din ediția 1988. *De aur drahme* – Esdra, II/69. Neemia, VII/72. *Drahmu* – Ieșirea, XXXVIII/25.

filearіu: Mathei, V/26: „Adevăr grăiesc ție, nu vei ieși de acolo până unde vei da pre cel de apoi *filearіu*". *Fileari* – Luca XII/6; XXI/2.

galbeni de aur – Facerea, XXIV/22. A Împărăției IV, V/5. Paralipomenon, XXIX/7; XLV/22.

grivna, grivne – Luca, XIX/13, 16, 18, 20.

siclu, siclul, sicli, sicle, siclul cel sfânt – Ieșirea, XXX/22, 23, 24 (p. 61) cu sensul „unitate de măsură"; XXXVIII/24, 25 (p. 67). Numerile, III/46, 47, 50; VII/13, 19, 25, 37, 43, 49, 55, 61, 73, 79, 85; XXXI/52. Judecătorii, VIII/26. A Împărăției I, XIII/21. A Împărăției II, XVIII / 11, XXI/16, XXXIV/24. A Împărăției III, VI/25; VII/1, 17, 18; XV/20. Paralipomenon, XXI/25. Isaia, VII/23. Ieremia, XXXII/10.

talant de aur (curat) – Ieșirea, XXVI/39 (p. 57); XXXVII/28 (p. 67). Paralipomenon, Cartea a doua, XXXVI/3. Esdra III, I/37. *Talant de argint* – A Împărăției III, XX/39. A Împărăției IV, III/22, 23. *Talanți* – Ieșirea, XXXVIII/24, 25. Mathei, XVIII/24; XXV/15. *Talanți de argint* – Ieșirea, XXXVIII/27. A Împărăției III, XVI/24. Paralipomenon, Cartea a doua, XXXVI/3. „*de argint*

Scanned with OKEN Scanner

talanți", Esdra, VIII/26. Tovit, I/12. Esdra III, I/37; VIII/58. A doua carte a Maccaveilor, III/11. *Talanți de aramă* – Paralipomenon, XXIX/7. *Talanți de aur* – Paralipomenon, XXIX/4, 7. Esdra, VIII/26, 58; *de aur talanți* Esdra III, VIII/58. A doua carte a Maccaveilor, III/11. *Talanzi de argint, de argint talanzi* – A Împărăției IV, V/5; XV, 19; XVIII/14; XXIII/33. Paralipomenon, XIX/6; XXII/14. Paralipomenon, Cartea a doua, XXVII/5. Esdra, II/69; VII/21. *Talanți de argint – lamură* – Paralipomenon, XXIX/4. *Talanți de her* – Paralipomenon, XXIX/7. *Talanzi (de aur)* – A doua carte a Maccaveilor, VIII/10. A Împărăției III, IX/28, X/10, 14. A Împărăției IV, XVIII/14; XXIII/33. Paralipomenon, XXII/14; XXIX/4. Paralipomenon, Cartea a doua, VIII/18; IX/13; XXV/9. Esthir, I/8.

taleri de aur – A Împărăției III, X/17. Esdra III, V/70. *De argint taleri* – Esdra III, V/70. *siclu* „unitate de măsură" – Numerile, III/47: „Și vei lua cinci *sicli* dupe capu, dupe didrahmul cel svânt vei lua, douăzeci de bani *siclul*". A Împărăției, XVII/7: „600 de *sicle* de fier." Cu sensul de „bani": „Și de ai pune tu în mânile meale 1000 de *sicle* de argint,..." – A Împărăției II, XVIII / 12.

Pentru a ne putea face o imagine despre alternanțele dintre diversele denumiri de monede în aceleași contexte din textul biblic, am extras câteva secvențe din *Vechiul Testament* așa cum apar ele în *Biblia de la București* și le-am raportat la situația din două ediții moderne: *Biblia* (1991) și *Septuaginta* (2004).

Biblia de la București. Ieșirea, XXX/13: „*doaozeci de bani didrahmul*", *Biblia* 1991. Ieșirea: „*douăzeci de ghere*", *Septuaginta*. Exodul: „*douăzeci de oboli o didrahmă*";

Biblia de la București. Facerea, XXIV/22: „*10 galbeni de aur*", *Biblia* 1991. Facerea: „*zece sicli* [unitate de măsură] *de aur*", *Septuaginta*. Geneza: „*zece monede de aur*";

Biblia de la București. Facerea, XXXVII/28: „*20 de galbeni de aur*", *Biblia* 1991. Facerea: „*douăzeci de arginți*", *Septuaginta*. Geneza: „*douăzeci de galbeni*";

Biblia de la București. Facerea, XXIV/22: „*drahmă*" [unitate de măsură], *Biblia* 1991. Facerea: „*siclu*", *Septuaginta*. Geneza: „*drahmă*";

Biblia de la București. Facerea, XX/14, 16: „*didrahme*", *Biblia* 1991. Facerea: lipsesc cap. 20–21, *Septuaginta*. Geneza: „*didrahme*";

Biblia de la București. Facerea, XXIII/15, 16: „*didrahme de argint*", *Biblia* 1991. Facerea: „*sicli de argint*", *Septuaginta*. Geneza: „*didrahme*" și, respectiv, „*didrahme de argint*";

Biblia de la București. Ieșirea, XXXVIII/24, 25: „*29 de talanți*", „*100 de talanți*", *Biblia* 1991. Ieșirea: 38/24: „*douăzeci și nouă de talanți*", 38/25: „*o sută de talanți*", *Septuaginta*. Exodul, 39/1: „*douăzeci și nouă de talanți*", 39/2: „*o sută de talanți*";

Biblia de la București. Ieșirea, XXXVIII/27: „*cea sută de talanți de argint*", *Biblia* 1991. Ieșirea, 38/27: „*O sută de talanți de argint*", *Septuaginta*. Exodul, 39/4: „*Sutele de talanți de argint*";

Biblia de la București. Preoția, XXVII/25: „*20 de bani va fi didrahmul*", *Biblia* 1991. Leviticul: „*siclul să aibă douăzeci de ghere*", *Septuaginta*. Leviticul: „*o didrahmă va fi douăzeci de oboli*";

Scanned with OKEN Scanner

Biblia de la Bucureşti. Preoţia, XXVII/4: „*va fi preţul 30 de didrahme*", *Biblia* 1991. Leviticul: „*preţul să fie treizeci de sicli*", *Septuaginta*. Leviticul: „*preţuirea să fie de treizeci de didrahme*";

Biblia de la Bucureşti. Preoţia, XXVII/16: „*50 de didrahme de argint*", *Biblia* 1991. Leviticul: „*50 de sicli de argint*", *Septuaginta*. Leviticul: „*cincizeci de didrahme de argint*";

Biblia de la Bucureşti. Numerile, VII/14: „*Căţie una, de zeace auri, plină de tămâie*", *Biblia* 1991. Numerii: „*O cădelniţă de aur de zece sicli, plină cu miresme*", *Septuaginta*. Numerii: „*o cădelniţă de zece [măsuri de] aur, plină cu tămâie*".

În cercetarea noastră am urmărit numele de monede în textele religioase numai din punct de vedere strict lingvistic. Ar fi interesant însă de examinat şi care sunt funcţiile *banului* în literatura creştină, dacă avem în vedere versete ca: „Iertarea însă va fi aceasta. Tot împrumutătorul, care dă împrumut aproapelui său, să ierte datoria şi să n-o mai ceară de la aproapele său sau de la fratele său, că s-a vestit iertarea în cinstea Domnului Dumnezeului tău". „De la cel de alt neam să ceri datoria; iar ce vei avea la fratele tău, să-i ierţi" (*Biblia* 1991, Deuteronomul, 15/2,3). Sau: „Piarde argintul pentru frate şi priatin, să nu să rugineascâ sub piatră spre pierzare". „Pune comoara ta după poruncile Celui Nalt, şi va folosi ţie mai mult de cât aurul". (*Biblia de la Bucureşti*, Înţelepciunea lui Iisus a lui Sirah, XXIX/13, 14.)

SIGLE

DA = *Dicţionarul limbii române*. Tomul I *(A–de)*, tomul II *(F–lojniţă)*, Bucureşti, 1913–1937.
DERD = *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române. 1374–1600*, Bucureşti, 1981.
DEX = Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan" al Academiei Române, *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1998[2].
DILR = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Bucureşti, 1992.
DLR = *Dicţionarul limbii române*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1965–.
DLRM = *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958.
HEM = B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I–III, Bucureşti, 1887–1893.
N. Iorga, S.D. = N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, I–XXXI, Bucureşti, 1901–1916.
TDRG = Tiktin, *Dicţionar român-german (Rumänisch-deutsches Wörterbuch)*, I–III, Bucureşti, 1903–1911.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Biblia 1991 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1991.
Biblia de la Bucureşti = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1988.
Biblia de Studiu pentru o Viaţă Deplină, versiunea D. Cornilescu, Oradea, 2000.
Coresi, *Tetraevanghelul* (1560–1561), ediţie de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963.

Scanned with OKEN Scanner

Coresi, *Carte de învățătură* (1581), ediție de S. Pușcariu, Al. Procopovici, I, București, 1914.
Densusianu, Ov., *Istoria limbii române*, II, traducere de Jacques Byck, București, 1961.
Dimitrescu, Florica, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973.
Djamo-Diaconiță, L., *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV și XV*, București, 1971.
Lupu, Coman, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, Editura Universității din București, 2006.
Mihăescu, H., *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966.
Mihăescu, H., *Originea cuvântului* **ban** *„monedă"*, în SCL, XVIII, 1967, 3, p. 343–347.
Mîndrescu, Simeon C., *Elemente ungurești în limba română*, București, 1892.
Palia de la Orăștie (1581–1582), ediție de Viorica Pamfil, București, 1968.
Rosetti, Al., Cazacu, B., Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare*, București, 1971[2].
Sacerdoțeanu, A., „Despre circulația monetară la români în evul mediu", în „Hrisovul", III, 1943, p. 18–19.
Sachelarie, Ovid; Stoicescu, Nicolae (coordonatori), *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, București, 1988.
Scriban, August, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1936.
Secășanu, C., *Numismatica medievală și modernă*, București, 1942.
Septuaginta 1. Volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Dan Slușanschi, în colaborare cu pr. Ioan-Florin Florescu, Colegiul Noua Europă, Editura Polirom, 2004.
Vascenco, Victor, *Elemente slave răsăritene în limba română (Periodizarea împrumuturilor lexicale)*, în SCL, X, 1959, 3, p. 395–408.
Ștefan, Simion, *Noul Testament de la Bălgrad*, 1648.

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
Universitatea din București
comanlupu@rdslink.ro

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE *-TE* ŞI *-T(U)*: ISTORIA UNOR DESINENŢE DE PERSOANA A DOUA PLURAL ÎN LIMBILE ROMANICE ESTICE

MARTIN MAIDEN

INTRODUCERE

Studiul de faţă are în vedere desinenţele de persoana a doua plural din italiană şi din română. Desinenţa italoromanică *-te*, destul de puţin cercetată de specialişti, este surprinzător de problematică din punct de vedere istoric, avându-şi originea în imperativul latinesc. În schimb, originea desinenţei *-t(u)* din preterit, mai-mult-ca-perfect şi condiţional în româna veche (şi în unele graiuri moderne) a fost discutată de multe ori de istoricii limbii române. Subiectul însă nu a fost epuizat.

DESINENŢA *-TE*

Evoluţia desinenţelor de persoana a doua pare a fi un capitol destul de simplu în istoria morfologică a limbilor romanice, acestea împărţindu-se în două grupuri, unul mai conservator, deoarece păstrează distincţia latinească dintre imperativul cu -TE şi forma indicativului şi a subjonctivului cu -TIS, şi altul mai inovator, care a anulat această distincţie, adoptând o desinenţă de persoana a doua unică. În primul grup intră limbi ca[1] spaniola, sarda, romanşa, friulana şi ladina (spre exemplu, sp. *cantáis – cantad – cantábais* <CANTATIS – CANTATE – CANTABATIS), iar al doilea grup cuprinde catalana, occitana, franceza, italiana, româna şi dalmata:

	imperativ	prezent	imperfect (ş.a.m.d.)
catalană	*canteu*	*canteu*	*cantaveu*
occitană	*cantatz*	*cantatz*	*cantaviatz*
franceză	*chantez*	*chantez*	*chantiez*
italiană	*cantate*	*cantate*	*cantavate*
română	*cântaţi*	*cântaţi*	*cântaţi*
dalmată	*cantuote*	*cantuote*	*cantuote*

[1] Printre acestea ar trebui pomenită şi catalana, care până în secolul al XVI-lea a conservat o forma distinctă de imperativ (v. Gulsoy 1993).

Scanned with OKEN Scanner

În majoritatea acestor limbi este clar sau uşor de demonstrat că desinenţa de persoana a doua plural îşi are originea în -TIS. În occitană, ca şi în franceza veche (şi astăzi încă în caz de „liaison") a rămas audibilă sibilanta finală. Desinenţa *-u* din catalană se explică printr-o vocalizare regulată a unui *-ts final istoric. Am afirmat de mai multe ori (mai ales în Maiden 1996:165-67) că există toate dovezile conform cărora *-i* din varietăţile italoromanice şi dacoromanice constituie o urmare fonetică regulată a unui *-es protoromanic, ceea ce înseamnă că desinenţa românească *-ţi* poate continua, direct, desinenţa -TIS (prin etapele -TIS > *-tes > *tei > *-ti > *-ţi*). Prin aceeaşi transformare fonetică, românei i se alătură unele varietăţi italoromanice continentale (v. Maiden 1996:167), având forma *-ti*. În cazul dalmatei (mai precis în privinţa varietăţii vegliote), şi în ciuda aparenţelor, *-te* trebuie să vină – conform istoriei fonetice a limbii – nu de la -TIS, ci de la un *-ti protoromanic.

Rezumând: aproape toate limbile romanice care au neutralizat distincţia dintre imperativ şi celelalte moduri se subsumează unui model comun, întrucât generalizează o desinenţa care îşi are originea în -TIS latinesc. Singura „oaie neagră" din turmă rămâne italiana, împreună cu cele mai multe graiuri italoromanice, unde apare *-te*.

De unde vine această desinenţă? Ţin să subliniez că *-te* este foarte greu de explicat pornind de la -TIS. Există toate dovezile că un -s final protoromanic se transformă în Italia (ca şi în dalmată şi în română) în -i, închizând eventual vocala precedentă. Se ne gândim doar la cazurile monosilabice ca *noi* <NOS, *poi* <POS(T), *crai* <CRAS, la femininele cu pluralul în *-e*, ca *amiche* <AMICAS, *larghe* <LARGAS, unde -AS pare a fi trecut prin etapele[2] *-as > *-ai > -e, şi la -IS, care, prin etapele *-es şi *-ei, devine -i (UENDIS > *vendes > *vendei > vendi; MENSES > *mesei > *mesi* ş.a.m.d.). De adăugat şi faptul, pomenit mai devreme, că există dialecte italoromanice, atât în nord, cât şi în sud, care au tocmai desinenţa *-ti*, rezultatul aşteptat de la -TIS.

Natura anomală a lui *-te* nu pare să fi fost pe deplin conştientizată de specialiştii în morfologie istorică italoromanică. Potrivit lui Gerhard Rohlfs[3] (1968:253; 352n.), nu numai că *-te* ar veni direct de la -TIS (prin căderea lui -s final), ci, din contră, presupusa trecere de la -TIS la *-te* ar pune sub semnul întrebării şi originea imperativului italienesc, care ar putea să descindă din -TIS latinesc şi nu din imperativul latinesc cu -TE. Pe urmele savantului german, Pavao Tekavčić (1980:284) declară *tout court* că la persoana a doua plural „-IS e -E convergono in *-e*". După ştiinţa mea, singurul care să fi avansat ipoteza conform căreia *-te* vine de la imperativul latinesc, prin analogie, este Heinrich Lausberg

---

[2] Ar trebui categoric respinsă vechea teorie potrivit căreia aceste desinenţe ar fi rezultatul desinenţei de nominativ plural feminin (-AE > -e), nu numai pentru că acestea nu produc niciodată, în dialectele italoromanice, palatalizarea aşteptată a unei velare precedente, ci şi pentru că -e final neaccentuat din -AE ar fi trebuit să cadă complet în dialectele nordice, pe când, dimpotrivă, se păstrează foarte bine. Pentru o analiză mai amănunţită a chestiunii, cu consideraţii şi asupra românei, v. Maiden (1996).

[3] Dar în viziunea lui Rohlfs ar fi vorba de un fenomen mai general, prin care -s final ar avea tendinţa să cadă şi la persoana a doua singular, dar şi la pluralul substantivelor (v. Maiden 1996).

Scanned with OKEN Scanner

(1966:278). Este aceasta, cred, explicația cea mai plauzibilă din punct de vedere fonetic. În același timp, laconismul cu care Lausberg își exprimă părerea este uimitor, ca și cum nu și-ar fi dat seama de implicațiile unei asemenea ipoteze. Probabil pentru că mai trebuia explicat cum de unele dialecte italoromanice au mers împotriva „curentului" celorlalte limbi romanice, care au înlocuit -TE cu -TIS. Îndeosebi, trebuia să se dovedească dacă este posibil ca o desinență net „minoritară" și limitată exclusiv la imperativ, cum era -TE, să înlăture pe -TIS, caracteristic tuturor timpurilor de indicativ și de subjonctiv ale verbului. Cea dintâi întrebare nu are răspuns în următoarele rânduri: eventualele cauze structurale sau chiar și psiho-sociologice ale unei asemenea răspândiri a imperativului pe socoteala celorlalte forme de persoana a doua rămân, deocamdată, cam obscure. În schimb, ideea că acest „David" (imperativul) ar fi în stare să-l doboare pe „Goliat" (desinența majoritară) este departe de a fi un capriciu.

În primul rând, putem găsi în domeniul romanic alte dovezi ale unei influențe, măcar parțiale, a imperativului asupra celorlalte forme de persoana a doua. Dialectele sarde centrale păstrează, după cum am pomenit mai sus, desinența specială de imperativ. Spre exemplu, logudoreza are imperativul *kantate* față de prezentul *kantates* și de imperfectul *kantajadzes*. Însă desinențele de indicativ și de subjonctiv prezintă o evoluție fonetică ușor neregulată (cf. Wagner 1938:143), întrucât desinența latinească -TIS, care ar fi trebuit să dea *-tis în sardă (unde, bineînțeles, Ē și I scurt latinești își păstrează opoziția de calitate vocalică), are tendința să devină *-tes* în loc de **-tis*[4]. Părerea lui Wagner este că vocala neașteptată este un efect analogic al desinenței de imperativ -te. De asemenea, desinența vegliotă *-te*, care trebuie să descindă, după cum am spus, de la un **-ti* primitiv, se abate de la evoluția așteptată întrucât i-ul nu modifică în /i/ vocala /a/ accentuată precedentă (v. Bartoli 1906:390). De exemplu, de la CANTATIS > *kantati ar fi fost de așteptat **cantite* în loc de *cantuote* (cf. *mirte* <*marti <*martes <MARTIS (DIES)). În schimb, vocala *uo* (</a/ accentuat) ar fi fost normală înaintea unui -e final, ceea ce ne îndeamnă să postulăm și aici influența unei foste forme de imperativ.

Puterea morfologică a imperativului se manifestă mult mai clar însă la persoana a doua singular. Într-un studiu asupra imperativului italoromanic, în curs de apariție (Maiden 2007), afirm că la singular (și îndeosebi la verbele cu frecvență ridicată), imperativul are tendința să reziste unor schimbări analogice care interesează restul verbului. În plus, forma de imperativ este capabilă să producă schimbări profunde asupra celorlalte forme ale verbului. Iată aici doar două exemple (din mai multe): în nenumărate dialecte italoromanice, verbele de la FACERE și DICERE au unele alomorfe „consonantice" (de obicei, *fac-*, *dic-*) și altele vocalice (*fa* și *di*). Acestea din urmă, dacă sunt prezente în orice altă parte a paradigmei verbale, vor apărea și la persoana a doua indicativ prezent, *dar nu și invers* (v. de pildă AIS 1691 și 1695). În privința lui FACERE, sunt multe dialectele

[4] Deseori apare ori vocala așteptată, ori /e/, semn al unei pătrunderi parțiale a imperativului în desinențele de indicativ și de subjonctiv: Bitti (AIS 938) are *iddzis* „erați", dar *daddzes* „dați", *iskites* „știți" (AIS 1690, 1691, 1693).

Scanned with OKEN Scanner

(v., spre exemplu, Ruvo di Puglia, punctul 718, şi Pisticci, punctul 735) unde alomorful „vocalic" apare exclusiv la persoana a doua şi numai la prezentul indicativ. Am mai constatat că în toate dialectele respective, prezenţa alomorfului „vocalic" la persoana a doua singular de prezent indicativ implică prezenţa aceluiaşi alomorf la imperativ, dar nu şi invers. De fapt, s-ar putea alcătui o ierarhie conform căreia prezenţa alomorfului „vocalic" oriunde la verb implică prezenţa acestuia şi la persoana a doua singular prezent, aceasta presupunând un imperativ tot „vocalic". Din punct de vedere istoric, înţelegem că rădăcina de persoana a doua singular imperativ ar fi influenţat mai întâi forma de persoana a doua singular prezent şi pe urmă celelalte forme[5].

Cu siguranţă, cea mai frapantă dovadă a importanţei imperativului ca „formă de bază" morfologică este faptul că tocmai imperativul singular este forma folosită în formarea substantivelor compuse cu element verbal. Mă refer la cuvintele compuse precum *cavatappi, saliscendi, pulisciorecchi, fuggi fuggi,* al căror prim element este identic cu imperativele *cava, sali, scendi, pulisci, fuggi.* Natura imperativă a acestor componente, sugerată pentru prima dată de Darmesteter (1875), a rămas controversată, principala obiecţie fiind (v. Maiden 2007) faptul că acestor compuse le lipseşte orice sens „imperativ".

Ridicând însă această obiecţie, mulţi lingvişti cad în eroarea de a confunda forma morfologică cu conţinutul. Spre exemplu, ideea că elementul verbal poate fi o formă, în unele cazuri uşor modificată, a persoanei a treia singular de prezent indicativ (Tollemache 1947; Merlo 1949) nu rezistă la o analiză istorico-comparativă mai amănunţită, cum arată Max Leopold Wagner (1946/47) şi Maiden (2007). Acest element este, fără excepţie, identic cu forma de imperativ, nu numai în italiană, ci şi în dialecte. Ca să dau un exemplu cât se poate de elocvent din limba italiană (iar acelaşi lucru se observă şi în toate dialectele care au acest cuvânt – v. harta AIS 219), lipsa de *raddoppiamento fonosintattico* în cuvântul *falegname* (nu **fallegname*) garantează originea „imperativă" a primului element, întrucât *fa*-ul de persoana a treia produce neapărat *raddoppiamento*, dar nu şi cel de imperativ singular. Folosirea „nepotrivită" a unui imperativ în formarea cuvintelor compuse n-ar trebui să mire. După cum încerc să demonstrez în Maiden (2007), acest lucru se datorează faptului că imperativul joacă un rol cu o importanţă fundamentală în primele interacţiuni lingvistice ale copilului, chiar cu mult înainte ca acesta să conştientizeze raportul paradigmatic dintre imperativ şi celelalte forme ale verbului. Este printre primele forme verbale pe care acesta le aude, şi ceea ce pentru noi, vorbitori adulţi, este un imperativ poate fi pentru un copil o „formă fundamentală" a verbului, şi de aceea o formă de bază pentru ulterioare modificări morfologice. Consider, aşadar, că aparenta înlocuire a lui -TIS cu imperativul -TE este plauzibilă şi trebuie înţeleasă în cadrul locului fundamental ocupat de imperativ în structura morfologică a verbului italoromanic.

[5] În această privinţă, cf. Schmid (1949), şi mai ales Decurtins (1958:21), în privinţa unor fenomene asemănătoare din limbile retoromane.

Scanned with OKEN Scanner

DESINENȚA *-T(U)*

În română, ca şi în marea majoritate a dialectelor româneşti actuale, desinența de persoana a doua plural este *-ți* la toate timpurile. Însă în textele dacoromâne din secolul al XVI-lea cercetate de Ovid Densusianu (1938:216–21) apare frecvent desinența *-t(u)* la perfect, la mai-mult-ca-perfect şi la condiționalul vechi. Aceasta se mai întâlneşte astăzi în aromână şi în unele puncte din Munții Apuseni, din Crişana şi din Muntenia.

Originea acestui *-t(u)*, care nu se găseşte aproape niciodată în afară de fostele timpuri perfective latineşti, este cel puțin enigmatică. Pornind de la forme latineşti precum CANTASTIS, CANTASSETIS, CANTARITIS, ne-am aştepta la **cântaşti* (neatestat) şi la formele realmente existente *cântaseşi*, *cântareşi*, dar în niciun caz la *-t(u)*. I. Şiadbei (1930:342 ş.u.) încearcă să explice fenomenul făcând apel la o tentativă din partea vorbitorilor de a distinge între două forme la origine omofone la persoana a doua singular şi la persoana a doua plural a preteritului (CANTAUISTI şi CANTAUISTIS ar fi produs amândouă aceeaşi formă). Omofonia aceasta ar fi fost remediată prin introducerea formei de participiu trecut, luată de la perfectul analitic, spre exemplu, *ați cântat(u)*. Potrivit lui Şiadbei, acest fenomen s-ar datora influenței unor structuri parțial asemănătoare în limbile slave. În cazul slav însă, pare să fie vorba de înlocuirea unui sincretism morfologic cu expresii perifrastice întregi luate de la alte timpuri, şi nu de o substituire doar cu participiu. Aşadar, ar fi fost de aşteptat ca în română să fi apărut nu numai *cântat(u)*, ci întreaga sintagmă *ați cântat(u)*. Potrivit explicației lui Şiadbei, forma de participiu trecut ar trebui să fie prezentă şi la verbe ca *a fi*, *a zice* etc., astfel încât ne-am putea aştepta la **fostu*, **zisu* ş.a.m.d., forme cu totul neatestate[6]. La rândul lor, Rothe (1957:92) şi Rosetti (1964:131), pe urmele lui Densusianu (1938:221), sugerează următoarea evoluție: DIXISTIS > **ziseste* > **ziste* (cu sincopa lui [e]) > *zisetu*, după modelul persoanei întâi plural *zisemu*). Dar aceasta este o explicație cam neconvingătoare, întrucât face apel la o sincopă cu totul lipsită de motivație independentă (cf. Graur 1968:228) şi nu dă seama de faptul că persoana întâi plural pare să-şi fi exercitat influența numai asupra preteritului şi a altor timpuri. Nici nu se înțelege cum de o formă limitată la origine la preteritul verbelor cu rădăcina în -s (de tipul *zis-*) ar fi putut să se extindă la toate celelalte verbe. Alexandru Graur (1940:208)[7] ar vrea, în schimb, ca, pornind de la persoana întâi plural CANTAUIMUS, DIXIMUS, să se fi creat, analogic, *CANTAUITUS, *DIXITUS, de unde *cântatu*, *zisetu*. Punctul slab al unei astfel de explicații este că nu se înțelege de ce o asemenea schimbare analogică s-ar fi produs doar la preterit şi nu şi la prezent sau la imperfect.

În româna veche, desinența *-t(u)* era deja prezentă la toate cele trei timpuri moştenite din timpurile perfective latineşti (perfectul vine de la perfectul latinesc, mai-mult-ca-perfectul de la mai-mult-ca-perfectul subjonctiv şi condiționalul de la

---

[6] Şiadbei încearcă să rezolve această problemă printr-o presupusă influență a persoanei a doua plural de mai-mult-ca-perfect *(fusetu, zisetu)*.

[7] Caragiu-Marioțeanu (1969:264) pare să fie de aceeaşi părere.

Scanned with OKEN Scanner

viitorul perfectiv, eventual amestecat cu perfectul subjonctiv), dar perspectiva dialectală şi comparativă ne îndeamnă să credem că, probabil, *-t(u)* îşi are originea în perfect. De fapt, prezenţa lui *-t(u)* la perfect implică totdeauna prezenţa acestuia la celelalte persoane, la origine perfective, dar nu şi invers. Astfel, aromâna are exclusiv *-t* la perfect[8], pe când la condiţional, în funcţie de grai, apar când *-t*, când *-ţ* (cf. Capidan 1932:471–73; Caragiu-Marioţeanu 1968:126 n. 27). În ceea ce priveşte istroromâna, au dispărut mai-mult-ca-perfectul şi perfectul, iar singurul timp „perfectiv" care s-a păstrat, condiţionalul, are numai *-ţ*. În spaţiul dacoromân modern există puncte unde s-au păstrat toate cele trei timpuri perfective. Unele graiuri transilvănene au mai-mult-ca-perfectul cu *-t(u)*, dar lipseşte de tot perfectul (*Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Transilvania,* punctele 413, 445), pe când de obicei punctele care au perfectul în *-t(u)* nu cunosc mai-mult-ca-perfectul sintetic. ALR II ne dă următoarea imagine: graiul muntean din Turtucaia (ALR II punctul 958) are *-tu* la perfect, ca şi la cele două exemple de mai-mult-ca-perfect date de atlas *(cântărătu, cântăsetu; văzúrătu; dădúrătu; stătúrătu; fusérătu, fusésetu);* Valea Lungă-Cricov (ALR II) are *cântărătu, cântăserătu* (dar şi *fusérăţi, fuséserăţi*); Gura Sărăţii (ALR II) are la perfect *cântărătu, dădúrătu, văzúrătu, zisératu, auzirătu, fusérătu,* dar este semnificativ că singura formă de persoana a doua plural dată de atlas este identică cu persoana a doua singular *(cântăseşi).* Radovanu (ALR I, punctul 954, întrebarea 2008) are *jucărăt, jucăserăt.* În Munţii Apuseni, localitatea Certege (ALR I, 96, întrebarea 2093) are *-t* la mai-mult-ca-perfect, dar şi la perfect *(făcúrătu – făcúsetu),* şi la Almaş (ALR I, 65, întrebările 2049, 2093) avem *-t* atât la perfect, cât şi la mai-mult-ca-perfect *(văzút, văzúsăt; făcút, făcúsăt),* singura excepţie fiind perfectul *jucát* vs. mai-mult-ca-perfectul *jucásă.* La Săvârşin (ALR I, 67, întrebările 2006, 2008), *-ţ* este general la mai-mult-ca-perfect, pe când *-t* supravieţuieşte într-o singură formă de perfect (*jucărăt,* dar *jucăsărăţ*). Tocmai în zonele unde apare cel mai frecvent *-t(u)* găsim localităţi unde, în mod sistematic, se distinge între formele de perfect cu *-t* şi cele de mai-mult-ca-perfect cu *-ţ*. Astfel, în Munţii Apuseni, la Valea Caselor (NALR *Transilvania*[9] punctul 331, întrebările 601, 603, 1080, 1082, 1777, 1779, 1816, 1818, 1924, 1926, 1940, 1942, 1956, 1958) avem *cumpărărăt, cumpărăseţ; avúrăt, avuséseţ; stătúrăt, stătúseţ; cosírăt, cosíseţ; vândurăt, vândúseţ; cusúrăt, cusúrăţ; fusărăt, fuséseţ* ş.a.m.d.; iar Almaş, în valea Crişului Alb[10] (NALR *Crişana* punctul 117, întrebările 103, 105, 194, 196, 337, 338, 1865, 1867, 1924, 1926, 1940, 1942), găsim *văzút, văzúsăţ; tuşât, tuşâsaţ; luát, luásăţ; dădút, dădúsăţ; stătút, stătúsăţ; avút, avusăsăţ.*

---

[8] Papahagi (1974:60, 64) mai pomeneşte de un mai-mult-ca-perfect sintetic cu forma de persoana a doua plural cu *-ţ* (cf. Capidan 1932:463).

[9] Datele următoare sunt luate din materialele încă nepublicate ale NALR Transilvania (şi din NALR Crişana). Ţin să mulţumesc dlui Ion Mării şi colegilor domniei sale de la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj pentru accesul la materiale şi pentru ajutorul lor în interpretare. Trebuie precizat că nu am încercat să reproduc transcrierea fonetică originală, preferând să mă folosesc de o transcriere „alfabetică" aproximativă, suficientă pentru a pune în evidenţă aspectele morfologice cercetate.

[10] V. şi Teaha (1961:102).

Scanned with OKEN Scanner

Susţin că graiurile cu *-t* limitat la perfect trebuie să păstreze situaţia cea mai veche, pe când distribuţia lui *-t(u)* pe care o găsim în limba scrisă din secolul al XVI-lea este rezultatul final[11] al unei răspândiri a acestuia la toate fostele forme perfective. Dacă tipul cu *-t* la perfect, la mai-mult-ca-perfect şi la condiţional ar fi „punctul de plecare", şi nu rezultatul final al evoluţiei lui *-t(u)*, ar fi greu de înţeles de ce *-t(u)* ar fi fost eliminat de la condiţional şi mai-mult-ca-perfect[12], fără să fie implicat şi perfectul. În schimb, ideea că fostele forme perfective pot să constituie un „domeniu de răspândire" natural pentru o asemenea desinenţă este departe de a fi improbabilă. (Despre unele fenomene asemănătoare în limbile romanice, v. Maiden 2000, 2001 şi 2006). Să ne gândim, spre exemplu, şi la desinenţa *-ră* din limba română literară, care provine cu siguranţă de la preterit şi al cărei domeniu de răspândire este constituit tocmai din fostele timpuri perfective (perfectul şi mai-mult-ca-perfectul), sau la *-şi* de la persoana a doua singular, care în limba literară se limitează la aceleaşi timpuri.

Dacă *-t(u)* porneşte de la perfect, explicaţia acestei desinenţe ar trebui căutată în specificul structurii morfologice a perfectului – ceea ce, de fapt, au presupus alţii, fără să şi justifice alegerea perfectului ca timpul de origine al lui *-t(u)*. Să considerăm următoarea ipoteză: la formele de persoana întâi plural şi mai ales de persoana a treia plural ale perfectului, desinenţa de persoana a treia plural latinească, -RUNT, ar fi trebuit să dea *-ru în română. De fapt avem *-ron*, *-ro* sau *-ru* (sau forme asemănătoare) în marea majoritate a varietăţilor italoromanice şi iberoromanice, ceea ce ne îndeamnă să postulăm un *ru şi în protoromână. Este adevărat că acest *-ru nu este atestat direct[13], dar nu numai etimologia, ci şi dovezile celorlalte limbi romanice tind să sprijine ideea că această formă ar fi trebuit să existe într-un trecut preliterar. Dar ar fi ocupat un loc cu totul izolat în sistemul verbal, deoarece era singura desinenţă de persoana a treia care să conţină /r/, iar perfectul era singurul timp trecut care să aibă -u final la persoana a treia. În faţa unui sistem de perfect plural de felul persoana întâi plural *kantamu, persoana a doua plural *kantasti, persoana a treia plural *kantaru, sau persoana întâi plural *fekimu, persoana a doua plural *fekesti, persoana a treia plural *fekeru, vorbitorii au putut să identifice o „formă canonică" a pluralului de perfect – cu precădere pe baza formei absolut caracteristice de persoana a treia plural, dar şi cu sprijinul formei de persoana întâi plural – de tipul „vocală + consoană simplă + -u"[14]. Această formă canonică s-ar fi extins pe urmă şi la persoana a doua plural, de unde

---

[11] Este evident că mai târziu s-a fixat la toate timpurile forma „majoritară" cu *-ţi*.

[12] În cazul acestuia din urmă, putem exclude o eventuală influenţă din partea limbii naţionale, mai ales fiindcă în graiurile din Munţii Apuseni, la persoana a doua plural avem întotdeauna *-ăi*, şi nu *-şi*, ca în limba literară.

[13] De remarcat că un *-ru* apare uneori la persoana a treia plural de condiţional (în loc de *-re*) în unele psaltiri din secolul al XVI-lea (cf. Tiktin 1905:693 şi nota 2). Mai trebuie pomenit (cf. Ivănescu 1980:155) că în *Psaltirea Scheiană* s-ar fi introdus un *-ră* în loc de *-ru la persoana întâi singular de la condiţional.

[14] Faptul că această consoană este *-t* şi nu *-ţ* presupune o perioadă în care africatizarea dentalelor înainte de /i/ era încă în faza alofonică (sau poate africatizarea nici nu începuse).

Scanned with OKEN Scanner

*kantatu şi *feketu[15]. O asemenea influenţă a formei de persoana a treia plural asupra persoanei a doua plural la preterit se manifestă şi în istoria mai recentă a românei, când *-ră* de persoana a treia plural pătrunde la persoana a doua (şi întâi) plural: *făcum, făcuţi, făcură > făcurăm, făcurăţi, făcură*. Fenomene asemănătoare, cu extinderea lui /r/ de la persoana a treia plural, se pot observa şi în istoria sardei, după cum arată Wagner (1939:11–21) şi Blasco Ferrer (1988:127 ş.u.). Cu toate că această explicaţie are slăbiciunea de a postula o desinenţă primitivă neatestată, susţin că existenţa acesteia este plauzibilă şi că, pornind de la desinenţa *-ru, caracteristică perfectului, şi de la *-mu se poate justifica apariţia lui *-tu* la perfect (şi pe urmă la celelalte timpuri „perfective").

BIBLIOGRAFIE

ALR = *Atlasul lingvistic român* (I şi II).
Bartoli, M. 1906, *Das Dalmatische*. II, Viena: Hölder.
Blasco Ferrer, Eduardo 1988, *Le parlate dell'Alta Ogliastra*, Cagliari: Edizioni della Torre.
Capidan, T. 1932, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucureşti: Academia Română.
Caragiu-Marioţeanu, M. 1968, *Fono-morfologie aromână*, Bucureşti: Editura Academiei.
Darmesteter, A. 1875, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française comparée aux autres langues romanes et au latin*, Paris: Franck.
Decurtins, A. 1958, *Zur Morphologie der unregelmässigen Verben im Bündnerromanischen*, Berna: Francke.
Densusianu, O. 1938, *Histoire de la langue roumaine*. II. *Le seizième siècle*, Paris: Leroux.
Graur, A. 1940, *La 2e pers. du plur. au passé simple*, în „Bulletin linguistique" 8:208 ş.u.
Graur, A. 1968, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică.
Gulsoy, J. 1993, *Noves dades sobre l'imperatiu segona persona plural*, în *Estudis de gramàtica històrica*, Valencia/Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
Ivănescu, G. 1980, *Istoria limbii române*, Iaşi: Junimea.
Lausberg, H. 1966, *Lingüística románica*, II. Madrid: Gredos.
Maiden M. 1996, *On the Romance inflectional endings -i and -e*, în „Romance Philology" 50:147–82.
Maiden, M. 2000, *Di un cambiamento intramorfologico: origini del tipo dissi dicesti ecc., nell'italoromanzo*, în „Archivio glottologico italiano" 85:137–71.
Maiden, M. 2001, *A strange affinity: perfecto y tiempos afines*, în „Bulletin of Hispanic Studies" 58: 441–64.
Maiden, M. 2006, *Perfect pedigree: the ancestry of the Aromanian conditional*, în R. Ashdowne şi T. Finbow (coord.), *Oxford Working Papers in Linguistics, Philology and Phonetics* 9:83–98.
Maiden, M. 2007 (în pregătire), *On the morphology of Italo-Romance imperatives*, în A. Ledgeway şi D. Bentley, *Studi sui dialetti italoromanzi*. Reading: University of Reading.
Maiden, M. (în pregătire), *Dalla funzione alla forma: preterito e tempi affini nel romeno*.
Merlo, C. 1949, *Ancora i composti del tipo „portabandiera", „facidanno"*, în „Lingua nostra" 10:17.
Meyer, Wilhelm 1885, *Beiträge zur romanischen Laut- und Formenlehre*, în „Zeitschrift für Romanische Philologie" 9:223–67.
Meyer-Lübke, Wilhelm 1895, *Grammatik der Romanischen Sprachen*, Leipzig: Riesland.
Papahagi, T. 1974, *Dicţionarul dialectului aromân*, Bucureşti: Editura Academiei.
Rohlfs, G. 1968, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Morfologia*, Torino: Einaudi.
Rosetti, A. 1964, *Istoria limbii române* I, Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

[15] Ceva asemănător găsim la Meyer (1885:224) şi Meyer-Lübke (1895:267), dar fără ca aceştia să pună în legătură consoana /r/ cu desinenţa /u/.

Scanned with OKEN Scanner

Rothe, W. 1957, *Einführung in die Laut- und Formenlehre des Rumänischen*, Halle: Niemeyer.
Schmid, H. 1949, *Zur Formenbildung von **dare** und **stare** im Romanischen*, Berna: Francke.
Şiadbei, I. 1930, *Le sort du prétérit roumain*, în „Romania" 56:331–60.
Teaha, T. 1961, *Graiul din valea Crişului Negru*, Bucureşti: Editura Academiei.
Tekavčić, P. 1980, *Grammatica storica dell'italiano*, II, Bologna: Il Mulino.
Tollemache, F. 1945, *Le parole composte nella lingua italiana*, Roma: Rores.
Tiktin, H. 1904, *Die Bildung des rumänischen Konditionalis*, în „Zeitschrift für romanische Philologie" 28:691–704.
Wagner, M.-L. 1938/1939, *Flessione nominale e verbale del sardo antico e moderno*, în „Italia dialettale" 14:93–170; 15:207–47.
Wagner, M.-L. 1946/47, [Recenzie la Tollemache 1945], în „Vox Romanica" 9:287–92.

Universitatea din Oxford
martin.maiden@modern-languages.oxford.ac.uk

Scanned with OKEN Scanner

LA ROUMANIE ET L'ESPAGNE SONT-ELLES DES TERRITOIRES ARCHAÏQUES DE LA ROMANIA?

WITOLD MAŃCZAK

Dans son *Introduzione alla neolinguistica*, parue en 1925, le romaniste italien Matteo Bartoli a formulé cinq principes qui devaient servir à établir la chronologie relative des éléments linguistiques à l'époque préhistorique d'après leur répartition géographique dans la période historique. Parmi ces principes, que Bartoli lui-même appelait « normes », il y a la « norme des aires latérales », au sujet de laquelle Bartoli (1937 : 3) a écrit ce qui suit :

> « Si può dire che l'Italia romana stava alle 'provincie' in un rapporto simile a quello in cui le città stanno alle compagne. L'Italia romana era una immensa città, da cui irradiavano strade militari e vie commerciali, in tutte le direzioni. Perciò, come avviene, di norma, che le innovazioni linguistiche – e non solo le linguistiche – irradiano dalle città nelle campagne, così e similmente le innovazioni linguistiche – e non solo le linguistiche – irradiarono per secoli sopra tutto dall'Italia romana. Ora, una norma areale dice che le innovazioni sono, di solito, più numerose nell'area onde sono irradiate che in quella dove giungono. Nel caso nostro, poiché le innovazioni sono irradiate in massima parte dall'Italia, è normale che esse siano più numerose appunto in Italia che altrove ».

Parmi les huit volumes du *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, la première partie du deuxième volume est la plus importante parce qu'elle traite des plus grands problèmes de la linguistique romane. Il est intéressant de noter que tous les auteurs du LRL II, 1 approuvent la « norme des aires latérales » de Bartoli. Schmidt (p. 3) estime que « als sog. Marginalsprachen teilen Italisch und Keltisch archaische Termini ». Meier (p. 64) dit que « in den Randsprachen der Romania zumeist die ältere Form bewahrt ist, in den Zentralsprachen dagegen die jüngere Form Geltung gewonnen hat ». De l'avis de Stefenelli (p. 84–85) « zeigen die romanischen 'aree laterali', nämlich das Iberoromanische einerseits und Rumänische andererseits, gegenüber der Zentralromania (Italien, Gallien) eine Reihe von Gemeinsamkeiten, welche zum Teil zweifellos als Bewahrung einer älteren Sprachschicht gegenüber einer nicht mehr bis in die Randlagen vordringenden Neuerung interpretiert werden können ». Dardel (p. 93) mentionne « Bartoli, qui établit... des normes spatiales permettant de découvrir la chronologie des termes impliqués dans une évolution ». Geckeler (p. 208) parle de « eine Aufgliederung der Romania nach M. Bartoli in eine (konservative) Randzone... und in eine (innovatorische) Innenzone ». Varvaro (p. 530) cite Avalle, qui parle de « le poche tracce conservatesi nelle zone più isolate ed arcaicizzanti della periferia romanza ».

Scanned with OKEN Scanner

Mais notre opinion sur la « norme » de Bartoli est négative. En 1965, nous avons confronté cette « norme » à des matériaux compris dans l'œuvre de Buck intitulée *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, qui indique des synonymes notamment en latin, espagnol, français, italien et roumain. Après avoir dépouillé le dictionnaire de Buck, nous avons établi que les mots latins qui y figurent se sont maintenus dans les langues romanes comme suit :

Espagnol – 324 Français – 260 Italien – 380 Roumain – 182

Il résulte de ces données statistiques que l'opinion de Bartoli selon laquelle les aires latérales seraient plus conservatrices que les aires centrales, est erronée. Il est vrai que l'espagnol (aire latérale) présente plus d'archaïsmes que le français (aire centrale), mais le français est plus conservateur que le roumain (aire latérale), et l'italien (aire centrale), en ce qui concerne la quantité d'archaïsmes, l'emporte sur les langues parlées dans les aires latérales que sont l'espagnol et le roumain. Les données statistiques que nous avons recueillies montrent que la thèse de Bartoli, illustrée par à peine quelques exemples, n'est qu'une fausse généralisation.

Comme le fait de compter les mots dans les dictionnaires ne mène pas toujours aux mêmes résultats que celui de compter les mots dans les textes, le principe de Bartoli mérite d'être vérifié sur des textes. Dans ce but, nous avons comparé un fragment de la Vulgate (Matth. 13 et Luc 15) avec les traductions italienne, espagnole et roumaine. Dans le relevé suivant, les mots latins ainsi que les mots romans présentant le même squelette consonantique de la racine que les mots latins sont imprimés en italiques (les nombres indiquent qu'un mot est attesté plus d'une fois).

ab, *da*, desde, de la ; *abscondere*, *nascondere*, ocultar, *ascunde ; abscondere*, *nascondere*, poner, pune ; *absconditus*, occulto, oculto, *ascuns ; abundare*, *abbondanza*, *abundar*, prisos ; *accendere*, *accendere*, *encender*, aprinde ; *accipere*, *ricevere*, *recibir*, primi ; *accurrere*, *correre*, *correr*, alerga ; *ad*, *a*, *a*, la 2 ; *ad*, *a*, hasta, până ; *adducere*, menare, traer, *aduce ; alligare*, *legare*, atar, *lega ; amica*, *amica*, *amiga*, prietenă ; *amicus*, *amico*, *amigo*, prieten 2 ; *apparere*, *apparire*, *aparecer*, iveală ; *approprinquare*, accostarsi, acercarse, *se apropia ; appropinquare*, vicino, acercarse, *se apropia ; arbor*, *albero*, *árbol*, copac ; *audire*, ascoltare, *oír*, *auzi ; audire*, *udire*, *oír*, asculta ; *auris*, *orecchio*, oído, *ureche* 5 ; *beatus*, *beato*, dichoso, ferice ; *cadere*, gettarsi, arrojarse, *cădea* 3 ; *calceamenta*, *calzari*, sandalias, *încălțăminte ; centesimus*, *cento*, *ciento*, sută 2 ; *centum*, *cento*, *ciento*, sută ; *chorus*, danza, *coro*, joc ; *civis*, abitante, *ciudadano*, locuitor ; *claudere*, *chiudere*, cerrar, *închide ; colligere*, *cogliere*, arrancar, smulge 2 ; *colligere*, *cogliere*, tomar, smulge ; *colligere*, *raccogliere*, *recoger*, smulge 2 ; *collum*, *collo*, *cuello*, grumaz ; *comedere*, mangiare, *comer*, mânca ; *consummatio*, fine, *consumación*, sfârşit 3 ; *convertere*, *convertere*, *convertir*, întoarce ; *convocare*, chiamare, *convocar*, chema 2 ; *cor*, *cuore*, *corazón*, inimă 3 ; *crescere*, nascere, *crecer*, răsări ; *dare*, portare, *dar*, *da ; de*, *di*, *de*, cu ; *desertum*, *deserto*, *desierto*, islaz ; *devorare*, *divorare*, consumir, mânca ; *dicere*, *dire*, *decir*, răspunde ; *dicere*, *dire*, *decir*, spune 4 ; *dicere*, *dire*, *decir*, vesti ; *dignus*, *degno*,

Scanned with OKEN Scanner

digno, vrednic 2 ; *discipulus*, *discepolo*, *discípulo*, ucenic 2 ; *dissipare*, *dissipare*, *disipar*, risipi ; *dividere*, spartire, *dividir*, împărți ; *dominus*, signore, señor, *domn* ; *donec*, *finché*, hasta, *când* 2 ; *donec*, *finché*, hasta, până ; *drachma*, *dramma*, *dracma*, leu 2 ; *eradicare*, *sradicare*, arrancar, smulge ; *esse*, *essere*, *es*, ține ; *esse*, *essere*, estar, *era* 3 ; *esse*, *essere*, haber, avea ; *esse*, *essere*, haber, *era ; esse*, *essere*, haber, fi 2 ; *esse*, *essere*, hallarse, *era ; esse*, *essere*, ser, *este* 2 ; *esse*, *essere*, ser, fi 4 ; *et*, *e*, *y*, și 69 ; *exire*, *uscire*, salir, *ieși* 2 ; *exire*, venire, salir, *ieși ; facere*, *fare*, dar, *face ; facere*, *fare*, obra, *face ; facere*, trattare, tratar, *face ; fames*, carestia, *hambre*, *foamete ; fasciculus*, *fascio*, *haz*, snop ; *fermentare*, lievitare, *fermentar*, plămădeală ; *fermentum*, lievito, *fermento*, aluat ; *frater*, *fratello*, hermano, *frate* 3 ; *fructus*, *frutto*, *fruto*, rod ; *fructus*, *frutto*, *fruto*, roadă 2 ; *fructus*, *infruttuoso*, *fruto*, neroditor ; *habere*, *avere*, tener, *avea* 11 ; *habere*, essere, *haber*, *avea ; haedus*, capretto, cabrito, *ied ; herba*, *erba*, *hierba*, grâu ; *homo*, *uomo*, gente, *om ; homo*, *uomo*, uno, *om* 2 ; *humerus*, spalla, *hombro*, *umer ; ibi*, *ivi*, allí, acolo ; *ibi*, *quivi*, allí, acela ; *ibi*, *quivi*, allí, unde ; *ibi*, *quivi*, donde, acolo ; *ille*, *egli*, éste, *el ; imponere*, mettere, *poner*, *pune ; in*, a, a, *în ; in*, a, *en*, *în* 2 ; *in*, a, *en*, la ; *in*, di, *en*, *în ; in*, *in*, a, *în*(*tre*) 3 ; *in*, *in*, a, pe ; *in*, *in*, con, la ; *in*, *in*, *en*, despre ; *in*, *in*, *en*, pe 2 ; *in*, *in*, sobre, *în ; in*, per, a, *între ; in*, su, *entre*, *între ; inimicus*, *nemico*, *enemigo*, vrăjmaş 3 ; *iniquitas*, *iniquità*, *iniquidad*, fărădelege ; *intelligere*, intendere, entender, *înțelege* 6 ; *interrogare*, domandare, preguntar, *întreba ; ire*, andare, *ir*, se duce ; *jam*, più, *ya*, mai 2 ; *justus*, *giusto*, *justo*, bun ; *justus*, *giusto*, *justo*, neprihănit 3 ; *longe*, *lontano*, lejos, departe ; *longinquus*, *lontano*, lejano, depărtat ; *major*, *maggiore*, grande, *mare ; malus*, *maligno*, *maligno*, rău ; *malus*, *malvaggio*, *malo*, rău ; *mandatum*, *comando*, *mandato*, poruncă ; *manducare*, *mangiare*, comer, *mânca* 3 ; *manus*, dito, *mano*, deget ; *margarita*, perla, perla, *mărgăritar ; messis*, *mietitura*, siega, seceriş 3 ; *messor*, *mietitore*, segador, secerător ; *mirari*, stupire, atónito, *se mira ; mittere*, mandare, enviar, *trimite ; mittere*, mandare, mandar, *trimite ; mulier*, donna, *mujer*, femeie 2 ; *multus*, *molto*, numeroso, *mulțime ; mundus*, *mondo*, *mundo*, lume ; *murmurare*, *mormorare*, *murmurar*, cârti ; *mysterium*, *mistero*, *misterio*, taină ; *nolle*, *non volere*, no querer, nu voi ; *nos*, ci, *nos*, *noi ; nunquam*, mai, jamás, *niciodată ; nunquam*, mai, *nunca*, *niciodată ; omnis*, *ogni*, todo, orice ; *omnis*, *ogni*, todo, tot ; *ovis*, pecora, *oveja*, *oaie* 2 ; *parabola*, *parabola*, *parábola*, pildă 12 ; *pascere*, *pasturare*, *apacenter*, păzi ; *pater*, *padre*, *padre*, tată ; *pater familias*, *padrone*, amo, gospodar ; *pater familias*, *padrone*, amo, stăpân ; *persecutio*, *persecuzione*, *persecución*, prigonire ; *pes*, *piede*, *pie*, picior ; *petrosus*, roccioso, *pedregal*, stâncos ; *petrosus*, roccioso, *pedregoso*, stâncos ; *prae*, *per*, de, de ; *primus*, *prima*, *primero*, întâi ; *propheta*, *profeta*, *profeta*, prooroc 3 ; *prophetia*, *profezia*, *profecía*, proorocie ; *publicanus*, *pubblicano*, *publicano*, vameş ; *rapere*, portare, arrebatar, *răpi ; regnum*, *regno*, *reino*, împărație 11 ; *rogare*, pregare, llamar, *ruga ; saeculum*, mondano, *siglo*, veac ; *salvus*, *salvo*, sano, sănătos ; *sapientia*, *sapienza*, *sabiduría*, *înțelepciune ; scandalizare*, *scandalizzare*, *escandalizar*, lepădа ; *scandalizare*, *scandalizzarsi*, *escandalizarse*, poticnire ; *scandalum*, *scandalo*, *escándalo*, păcătuire ; *scriba*,

Scanned with OKEN Scanner

scriba, escriba, cărturar 2 ; *se, sé, sí*, el ; *semper, sempre, siempre*, întotdeauna ; *separare*, togliere, *separar*, despărți ; *servire, servire, servir*, sluji ; *servus, servitore*, criado, rob 3 ; *si, se, si*, dacă ; *sinapis, senapa*, mosteza, muștar ; *sine*, senza, *sin*, fără ; *soror, sorella*, hermana, *suoră ; stare, stare*, quedar, *sta ; stridor, stridore*, crujir, scrâșnire 2 ; *substantia, sostanza*, hacienda, avere ; *suffocare, affogare, ahogar*, îneca 2 ; *suus, suo, su*, lui 4 ; *tempus, tempo, tiempo*, vreme ; *terra, terra, tierra*, pământ 3 ; *terra, terreno, tierra*, pământ ; *thesaurus, tesoro, tesoro*, comoară ; *thesaurus, tesoro, tesoro*, vistierie ; *tribulatio, tribulazione*, tormenta, necaz ; *triticum*, grano, *trigo*, grâu 3 ; *tunc*, allora, *entonces, atunci* 2 ; *turba, turba*, muchedumbre, norod 3 ; *ubi, ove*, donde, unde ; *vadere, va, va*, se duce ; *vasum, vaso*, canasto, *vas ; velle, volere*, querer, *vrea ; venire*, giungere, volver, *veni ; venire*, recarsi, *venir, veni ; venire*, tornare, *venir*, intra ; *venire*, tornare, vuelta, *veni ; venire, venire, venir*, pleca ; *vetus, vecchio*, añejo, *vechi ; videre*, guardare, *ver*, privi ; *videre, vedere*, conocer, *vedea ; vitulus, vitello*, becerro, *viței* 3 : *zizania, zizzania, cizaña*, neghină 8.

Parmi les textes dépouillés, le texte italien présente le plus de convergences avec le latin, c'est-à-dire le plus d'archaïsmes, à savoir 320, le texte espagnol moins (256) et le texte roumain le moins (98). Voilà une preuve de plus que les aires latérales – contrairement à la thèse de Bartoli – ne sont nullement plus archaïques que les aires centrales.

Dans notre livre paru en 1991, nous avons présenté une nouvelle classification des langues romanes basée sur les ressemblances lexicales que présentent ces langues dans les textes. En ce qui concerne les mots ayant des équivalents étymologiques dans les autres langues romanes, nous en avons trouvé 7498 en italien, 7114 en espagnol et 3564 en roumain. Il en résulte qu'un examen conduit avec une autre méthode a montré, lui aussi, que l'italien, parlé dans une aire centrale du domaine roman, présente plus d'archaïsmes que l'espagnol et le roumain, employés dans les aires latérales.

La vérification de la « norme » de Bartoli est la plus facile sur des matériaux romans parce que : (1) Bartoli lui-même a déterminé quelles aires doivent être considérées comme latérales et lesquelles comme centrales ; (2) le protoroman, c'est-à-dire le latin classique (voir Mańczak 1994), est connu, grâce à quoi la distinction entre innovations et archaïsmes lexicaux ne pose aucune difficulté (si la table s'appelait en latin *mensa*, il est évident que l'esp. *mesa* est un archaïsme, alors que l'it. *tavola* est une innovation). La vérification du principe de Bartoli sur des matériaux germaniques est plus difficile parce que, premièrement, Bartoli, autant que nous sachions, n'a jamais divisé le domaine germanique en aires centrales et latérales ; deuxièmement, le protogermanique n'est pas attesté. Pourtant il nous semble qu'on peut admettre que le bas-allemand occupe une aire centrale, vu que les langues scandinaves sont parlées au nord, le néerlandais, le frison et l'anglais à l'ouest et les dialectes allemands moyens et supérieurs (Allemagne, Autriche et Suisse) au sud du territoire bas-allemand. En outre, il est indubitable que le gothique enregistré au IVe siècle était beaucoup plus proche du protogermanique que les langues germaniques modernes. Compte tenu de tout cela,

Scanned with OKEN Scanner

nous avons décidé de vérifier le principe de Bartoli en comparant un fragment de la Bible gothique (Matth. VII, 13–29, et VIII) avec les traductions bas-allemande et suédoise. Dans le fragment en question, nous avons trouvé 99 ressemblances lexicales entre le gothique et le bas-allemand et 49 entre le gothique et le suédois, ce qui constitue une preuve supplémentaire contre l'opinion de Bartoli, d'après laquelle les aires latérales seraient plus conservatrices que les aires centrales.

En ce qui concerne les langues slaves, nous avons comparé un fragment de l'Évangile (Matth. 13–18) en polonais littéraire, en kachoube et en vieux slave. Le dialecte kachoube, qui est un dialecte de la langue polonaise, est parlé au bord de la mer Baltique, tandis que le polonais littéraire est né dans la partie continentale de la Pologne, autrement dit le kachoube est employé dans une aire latérale, tandis que le polonais littéraire occupe une aire centrale.

En outre, il est évident que le vieux slave, qui remonte au IXe siècle, est beaucoup plus proche du protoslave que les langues slaves modernes. Or, il est intéressant de noter que nous avons trouvé 88 ressemblances lexicales entre le vieux slave et le polonais littéraire et 72 entre le vieux slave et le dialecte kachoube, ce qui constitue une preuve de plus contre l'opinion de Bartoli selon laquelle les aires latérales seraient plus archaïques que les aires centrales (Mańczak 2002 : 37–39).

Pour terminer, mentionnons que Klein (1997 : 282–284) conteste les « normes spatiales » de Bartoli, mais il passe sous silence le fait que nous les avons contestées bien avant lui (Mańczak 1997 : 216).

RÉFÉRENCES

Bartoli 1925 = M. G. Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Genève.

Bartoli 1937 = M. G. Bartoli, *Caratteri fondamentali delle lingue neolatine*, in « Archivio Glottologico Italiano », 29, 2, pp. 1–20.

Klein 1997 = F.-J. Klein, *Bedeutungswandel und Sprachendifferenzierung. Die Entstehung der romanischen Sprachen aus wortsemantischer Sicht*, Tübingen.

Mańczak 1965 = W. Mańczak, *La nature des archaïsmes des aires latérales*, in « Lingua », XIII, pp. 177–184.

Mańczak 1991 = W. Mańczak, *La classification des langues romanes*, Kraków.

Mańczak 1994 = W. Mańczak, *Réactions diverses au problème de l'origine des langues romanes*, in « Revue Romane » XXIX, pp. 123–129.

Mańczak 1997 = W. Mańczak, compte rendu de Klein 1997, in « Romance Philology », LI, pp. 215–219.

Mańczak 2002 = W. Mańczak, *O pochodzeniu i dialekcie Kaszubów*, Gdańsk.

Zakatek 13/59
30076 Krakow

Scanned with OKEN Scanner

CONVERGENCE IN DIVERGENCE: ROMANIAN AND THE ROMANCE TYPE

MARIA M. MANOLIU, GLANVILLE PRICE

As Eugenio Coseriu pointed out on several occasions, linguistic type as a superordinate level to system(s) can be defined as a set of principles governing both the synchronic interconnections of a system and diachronic processes. From a diachronic point of view, type is characterized by (a) the presence in various languages of similar diachronic rules, and (b) the persistence of analogous mechanisms which may or may not make use of identical means (Coseriu 1968).

We shall invoke certain specifically Romanian features to illustrate how the diachronic directions in which a language evolves are liable to change when it comes into contact with different or even contrary types. However, it is highly likely that one of the types in contact will always remain dominant, even if, for a time, the impact of a different type appears to be so strong as to change the main characteristics of the previously dominant type.

Our analysis focuses on the case of Danubian Latin and its successor, Romanian, whose evolution is generally characteristic of the pan-Romance type but also presents features that appear deviant in comparison with other Romance languages. These, we suggest, can be explained by taking account of contradictions between the Romance type and Slavic or Germanic typological features, and of the Romance type's struggle for dominance.

We shall examine one of these so-called deviations, namely the existence of a two-case nominal declension. This feature, which preserves or, as we shall see, even restores morphological means for expressing relational categories, seems to contradict some main Romance typological characteristics, since, in Coseriu's opinion, the Romance type is characterized by the maintenance or development of, on the one hand, synthetic means for the expression of grammatical categories that encode inherent characteristics of referents, such as gender, number, and absolute tenses (i.e. tenses with a single point of reference), and, on the other hand, analytical means for the expression of relational categories such as case, degrees of comparison, and relational tenses (i.e. tenses with a double point of reference).

The evolution of grammatical categories in Romanian adduces important evidence in support of the hypothesis that, even when non-Romance types had a considerable impact on the development of Danubian Latin, the resulting phenomena were remoulded in such a way as to agree with more general pan-Romance tendencies.

Scanned with OKEN Scanner

1. THE TWO-CASE DECLENSION AND PREPOSED MARKERS

1.1. The restructuring of case inflection

The dominant unmarked word order in Latin, SOV, gave way to the order SVO, which follows more closely the oral informational structure, in which the topic comes first and the comment follows (the verb represents a transitional part of the comment, while the objects represent the focal point of the comment). It is generally agreed that this typological change triggered the loss of enclitic case markers and favoured anteposition, at the level of both NPs and VPs: prepositions in NPs, clitic pronouns, auxiliaries in VPs.

In Old French (O.Fr.) and Old Occitan (O.Occ.), the two-case declension presented a different distribution of syncretisms from in Romanian, namely:

(i) O.Fr.and O.Occ. had two main cases: (a) a subject-case *(cas sujet)*, and (b) an object case *(cas régime)* for all non-subject functions (direct object, prepositional complement, adverbial functions, and, as an alternative to prepositional constructions, genitive or dative)

(ii) Rom.: (a) nominative + accusative, (b) genitive + dative.

According to Dardel and Wüest (1993), the Gallo-Romance and Romanian declensions developed out of the second of two independent cycles of simplification of the Latin nominal declension, in which three cases were distinguished, (a) nominative/accusative, (b) genitive, (c) dative. While French and Occitan lost their noun inflection by or soon after the end of the 13th century, Romanian has retained and even remade morphological cases. This 'conservatism' could perhaps be related to the fact that Romanian falls within a Central and Eastern European area where a number of Indo-European languages (German, Slavic, Albanian and Greek) together with Hungarian, a non-Indo-European agglutinating language, have retained case inflections.[1] But, if the syncretism between nominative and accusative may be explained by Dardel and Wüest's hypothesis, the merger between dative and genitive is more in line with the distribution of cases in the Latin first (mainly feminine) declension, where the genitive and the dative singular had the same form as the nominative plural (see Table 1).

Table 1

Latin first declension, *domina* "lady"

		Vulgar Latin	Romanian
Sing.	Nom/Acc	*domina*	*doamnă*
	Gen/Dat	*dominae*	*doamne*
Plur.		*dominae*	*doamne*

[1] The causes of this preference for enclitic case-marking in such an extended ethno-linguistic area remain to be investigated. Since the vocative is a pragmatic marker of the speech act of invocation, it seems inappropriate to include it in the present discussion of the noun declension.

Scanned with OKEN Scanner

The distribution of syncretisms following the model of the first Latin declension might have been preferred and even extended to all declensions with articles (see below Tables 2–4), quantifiers, and personal and demonstrative pronouns (see (4), (5)) since Romanian, like Old French, continued to use the *dativus adnominalis*.[2] Compare:

(1) Lat. *litteras* *domino* [instead of *domini*] *Sulpicii* (Des. *Ep.*, II, 16; in Iliescu, 2006)
letter master:DAT Sulpicius: GEN
"(his?) master Sulpicius's letter"

(2) O.Fr. *li* *filz* *le* *roi*
the: subject case son: subject case the:object case king:object case
"the king's son"

(3) O.Rom. *era* *ficior Mircii* *Vodă*
was-he son Mircea: DAT King: invariable
"he was King Mircea's son"

(4) Rom. sg. *casa lui/* *acestuia/* *aceluia*
house-the his:GEN/ this:GEN/ that:GEN
"his house" "this one's house" "that one's house"
i- *am* *dat* *lui/* *acestuia/aceluia o carte*
him:DAT have.I given him:DAT this:DAT/that:DAT a book
"I have given him a book" "(to) this/that one a book"

(5) pl. *casele* *lor/* *acestora/* *acelora*
houses-the their:GEN these: GEN those:GEN
"their houses, the houses of these/those people"
le- *am* *dat* *lor/* *acestora/* *acelora* *o carte*
them:DAT have.I given them:DAT/to these/ to those a book
"I gave a boto them/to these/those (people)"

1.2. The enclitic definite article as a case marker

The definite article became a new case marker and the postposed variant was preferred in order to conform to the morphological pattern characterized by the syncretism between genitive and dative in both singular and plural (see Manoliu 1985) (compare Tables 1 above and 2):

Table 2

doamna "the lady"

	Sing.	Plur.
Nom/Acc	*doamna*	*doamnele*
Gen/Dat	*doamnei*	*doamnelor*

[2] For details and attestation of *dativus nominalis* in Latin, Old French and Romanian, see Iliescu and Macarie 1965, Buridant 2000, 91–105, and Iliescu 2006.

Scanned with OKEN Scanner

Thanks to the enclitic definite article even nouns originating in other declensions acquired a postposed bound morpheme:

Table 3

Lat. *dominu-* > Rom. *domn* "master"

	Sing.		Plur.	
		+ article		+ article
Nom/Acc	*domn*	*domnul*	*domni*	*domnii*
Gen/Dat	*domn*	*domnului*	*domni*	*domnilor*

See also the declension of an invariable noun such as *pui* "chicken" in Table 4:

Table 4

pui "chicken"

	Sing.	Plur.
Nom/Acc	*puiul*	*puii*
Gen/Dat	*puiului*	*puilor*

The hypothesis that links the postposition of the definite article to the conservation of morphological cases is supported by the following phenomena that are found in 16th-c. texts:

(i) Both variants of the definite article (that is *lui* <Lat.**illui* and *lu* <Lat. *illo* or *ei* <Lat.**illaei*) can be found in either prenominal or postnominal position. Proper nouns preferred prenominal case markers. Even in contemporary oral registers, *lu* is the preferred variant of the genitive-dative case marker before proper nouns and nouns denoting unique family members, regardless of their grammatical gender (e.g. *lu tata* "of/to my father", *lu mama* "of/to [my] mother"). This preference was interpreted as a way of encoding "personal gender"[3].

(ii) But even masculine proper nouns ending in *-a* (like feminine nouns continuing the Latin first declension) could take an enclitic article as the genitive/dative marker (6).

(6) ***lu*** *Marco* *şi* *Lucăei* (Coresi, *CÎ*, 2)
the:MASC.DAT Mark and Luke-the: MASC.DAT
"to Mark and Luke"

In our opinion, this reinterpretation of the prenominal article as a marker of both case and personal gender results from the interplay of the two typological patterns (Latin on the one hand, Central and East European on the other) determining the changes undergone by Romanian as a whole.

[3] See Graur 1945, Rosetti 1986: 599. For the importance of the noun feature [+Person] in the Old French declension see van Reenan and Schøsler 1997, Schøsler 2001.

Scanned with OKEN Scanner

2. THE INVARIABLE PREPOSED MARKERS

2.1. The preposition AD

Dardel and Wüest's hypothesis can also explain the spread of preposed case markers, such as the preposition *ad* from the dative to the genitive, since this distribution replicates that of the pronominal clitics, in which, in the singular, originally dative forms spread to the genitive, Rom. *lui* "to him" and "his" (see (7), (8)).

(7) *îngerii* *slujindu* ***lui*** (Coresi, *CÎ*, 38)
angels-the serving him:IO
"the angels who serve him"

and

(8) *în* *casa* ***lui*** (Coresi, *CÎ*, 11)
in house-the his.POSS
"in his house".

In languages such as Ibero-Romance and Sardinian, *a* spread from the indirect object to the direct object when the latter was a person (e.g. Spanish *veo a Juan* "I see John"). But this does not apply to Romanian or Gallo-Romance which preserved a *dativus adnominalis*. In contemporary standard French, attributive *à* retains only a limited number of functions (e.g. *fils à papa* "daddy's boy", *un ami à moi* "a friend of mine", *une tasse à café* "a coffee cup"). In Romanian, the fate of the preposition *a* has followed a more complicated path. In Old Romanian, *a* has the following functions: (i) it always introduces an indirect object preceded by a quantifier:

(9) *datu-o* *au* *a* *patru evanghelişti* (Coresi, *CÎ*, 2)
given-it has to four apostles
"he gave it to four apostles"

(ii) it can mark the indirect object in the absence of a case marker on the noun:

(10) (a) *dede* *a* *lucrători* (Coresi, *Evangheliar*, 87, in Rosetti, 1986, 492)
gave/he to workers:ACC
"he gave to [the] workers".

or co-occur with the enclitic marker:

(b) *cine* *poate* *sluji* *a* *oamenilor?* (Coresi, *Caz*, 1, 379, in Densusianu 2, 94)
who can serve to men.the:DAT
"who can serve the men?"

(iii) The invariable ***a*** could also be followed by the genitive proclitic marker (*lui*) introducing an attribute (11):

(11) *obrazul* *lu(i)* *Hristos*
face:MASC.SG-the:MASC.SG the:GEN Christ
şi ***a*** ***lui*** *Maică* *preacurată* (M, *CU*, 175)
and of the:GEN Mother:ACC immaculate:FEM. SG.ACC
"the face of Christ and that of the Immaculate Mother"

Scanned with OKEN Scanner

or by an attribute modified by the enclitic genitive definite article (12):

(12) *palaturile* *cele* *înalte* *şi* *desfătate* ***a***
palaces.the:FEM.PL those tall and wonderful of
crailor *şi* ***a*** *împăraţilor*
kings.the:MASC.PL.GEN and of emperors. the:MASC.PL.GEN
"the tall and wonderful palaces of kings and emperors" (Cantemir, *Divanul*, 1: 54.8 in *Crest.rom.*, 2: 69).

In Moldavian and north-western Romanian sub-dialects (Maramureş) as well as in some sub-Danubian dialects (Istro-Romanian, Megleno-Romanian), an invariable *a* (or Mgl. *ăl, áu*) spread to attributes, including the possessives (see Rusu ed. 1984). In standard registers and in some Daco-Romanian sub-dialects (e.g. Muntenian) and in Macedo-Romanian, the preposition *a* was eliminated in favour of the inflected demonstrative: *al*:MASC/SG; *a*:FEM/SG; *ai*: MASC/PL; *ale*: FEM/PL, which agrees with its head-noun (see (13 a-d)[4]):

(13) (a) *braţul* *cel* *înalt* ***al***
arm-the:MASC.SG the:MASC.SG tall that:MASC.SG.GEN
preaînălţatului *Dumnezeu* (Iv, *Pr.*,76)
highest-the:MASC.SG.GEN God
"the tall arm of the Most High God"

(b) ***a*** *lui* *avuţie* (Coresi, *CÎ*, 16)
that:FEM.SG. GEN him:GEN wealth:FEM.SG
"his wealth"

(c) *iubire de oameni* ***ai*** *lui* *Dumnezeu*
love of people:MASC.PL that: MASC.PL. GEN the:GEN God
"love of God's people"

(d) *cu* ***ale*** *tale* *gândure* (*CV*, 285)
with that:FEM.PL. GEN your:FEM.PL thoughts:FEM.PL
"with your thoughts".

The replacement of the preposition *a* by an inflected form (the so-called "possessive article") in most of its attributive functions is probably due to the fact that the latter serves to ensure a better text cohesion when introducing secondary descriptions, whereas the former could lead to ambiguous interpretations (see Manoliu 1995a). Compare (13 c) and (14):

(14) *iubire* *de* *oameni* ***a*** *lu* *Dumnezeu*
love: F.SG of people of the:GEN God
"God's love for people" or "love for God's people" (Coresi, *CÎ*, 23)

As a marker of an indirect object, *a* was in competition with other prepositions, especially with its reinforced variant, *la* (<Lat. *illac* "there" + *ad*):

(15) *scriseră* *carte* ***la*** *Ieraclie* (M, *CU*: 158)
wrote.they letter to Ieraclie
"They wrote [a] letter to Ieraclie"

as well as with the enclitic dative marker (16):

[4] The origin of *al* is controversial; see Rosetti 1986, Ivănescu 1980. For its functions in contemporary Romanian, see Manoliu 1965, Grosu 1988, Cornilescu 1992.

Scanned with OKEN Scanner

(16) *a* *se* *scrie* *Voevodului* *din* *Potvila* (Va, 532)
to REFL.IMPERS. write king.the:DAT in Potvila
"to write to the King in Potvila"

Space does not allow us to go into greater detail regarding the constraints governing the choice of either the genitive or both genitive endings and preposed markers. More important for our discussion is the fact that Romanian, like other Romance languages, developed preposed markers for introducing a nominal construction that determines either a noun (attribute) or a verb (indirect object).

2.2. The direct object markers

Like other Romance languages such as Spanish, Portuguese, Sardinian and several Southern Italian dialects, Romanian has a preposed marker for the direct object. But since *a* became a marker of the indirect object and of the nominal attribute, in Romanian a different preposition became specialized as direct object marker, namely O.Rom. *pre*, Mod. Rom. *pe* (<Lat. *super* + *per*). Romanian also differs from other Romance languages in the distribution of the marker, since, in Romanian, even nouns referring to specific persons may occur without a preposed marker (see 17, iii, below).

According to one discourse hypothesis, in contemporary Romanian direct object constructions present a five-degree paradigm of foregrounding (see Manoliu-Manea 1994, 3–52):

(17) (a) *indefinite article* + N

(i) *Un* *hoţ* *omoară* *un* *ţăran*
A thief kills a peasant
"A thief kills a peasant".

(ii) *Un* *hoţ* *omoară* *pe* *un* *ţăran*
A thief kills DISC.MARKER a peasant
(same meanng as (i) but with a higher degree of foregrounding, since it is the title of a column in a newspaper – see Graur 1968).

(b) enclitic *definite article*:

(iii) *Femeia* *a* *luat* *copilul* *de* *mână*
Woman.the has taken child.the by hand
"The woman took the child by the hand".

(c) *pe* + noun (no definite article)

(iv) *Femeia* *a* *luat* *pe* *copil de* *mână*
Woman.the has taken DISC.MARKER child by hand
(same meaning as (iii) but with a higher degree of foregrounding).

(d) clitic .... *pe*:

(v) *Femeia* *l-* *a* *luat* *pe* *copil de* *mână*
Woman him:ACC has taken DISC.MARKER child by hand
(same meaning as (iii) but with the highest degree of foregrounding)

The spread of the preposition *p(r)e* from directional locatives (cf. *privea pre ei* '(s)he looked towards them') to direct objects has also been a controversial

Scanned with OKEN Scanner

matter in Romance and Romanian linguistics. In order to explain this, the following factors have been invoked:

(a) The syntactic need to desambiguate the postposed subject and the personal specific direct object, which could be also sentence-initial as topicalized or focalized (see Niculescu 1965, Graur 1968, Bossong 1991). If this hypothesis could be valid for the very earliest Old Romanian texts, it cannot account for the constraints on the present distribution of *pe*.

(b) More recently, cognitive and discourse approaches have offered new solutions. For Tasmowski (1987), *pe* is a marker of mental salience, for Manoliu (1994), *pe* is a marker of a high degree of discourse salience, and in either case the hypothesis of Slavic influence is eliminated[5].

3. CONCLUSIONS

Spoken Romanian shows an interesting syntactic pattern of nominal constructions in which most morphological case markers are replaced by preposed markers[6]:

(a) subject:

mama	*a*	*venit*
mother-the	has	come

"my mother has come/came"

(b) attribute:

(i) possessive: invariable ***lu***

rochia	***lu***	*mama*
dress	ART:INV	mother.the

"my mother's dress"

(ii) possessive: ***a*** + invariable ***lu***

rochia	*albă*	***a***	***lu***	*mama*
dress-the	white	that:FEM.SG. GEN	ART:INV	mother-the

"my mother's white dress"

(iii) preposition *de*:

ceas	*de*	*aur*
watch	of	gold

"gold watch"

Compare the difference in meaning between the enclitic constructions (a) below and the prepositional constructions (b):

---

[5] As Veissenrieder (1985, 1990) has pointed out, Sp. *a* as a direct object marker can be used for foregrounding even before non-persons (e.g. a cat) or things (e.g. clouds) as well as before nouns modified by an indefinite article when the context indicates an entity known to the speaker but not to the addressee.

[6] The fact that spoken Romanian presents a full analytical declension is discussed in Manoliu-Manea 1995b.

Scanned with OKEN Scanner

(a) (b)

fata *împăratului* *fata* *de* *împărat*
daughter.the emperor.the:GEN daughter.the of emperor
"the emperor's daughter" "the daughter of [an] emperor"

o fată *a* *împăratului* *o* *fată* *de* *împărat*
a daughter that:FEM.SG. GEN emperor.the:GEN a daughter of emperor
"a daughter of the emperor" "a daughter of an emperor"

(c) indirect object:

(i) clitic + invariabil ***lu:***

I- *am* *dat-* *o* ***lu*** *mama*
her:DAT have.I given it:FEM.SG ART:INV mother
"I gave it to my mother"

or (ii) preposition ***la***:

A *dat* *bani* ***la*** *patru* *fundații*
Has.(s)he given money to four foundations
"(S)he gave money to four foundations"

(d) direct object: ***pe***

Femeia *a* *luat* ***pe*** *copil de* *mână*
Woman.the has taken ACC.DISC.MARKER child by hand
"The woman took the child by the hand"

If one considers the whole history of Romanian, it seems likely that this preposed case marking pattern might have been generalized by now, had Romanian been less controlled by 'academic rules'. In brief, Romanian has succeeded in finding particular ways for rejoining the pan-Romance type, especially in a casual spoken register, if not in standard, academic registers which have been intentionally exposed to neo-Latin influences (mainly in the lexical field). Such an unintentional (unconscious) process must have been associated in various ways with the effort to preserve ethnic identity, including language patterns and traditional customs and folklore.

REFERENCES

Bossong, G. 1991, *Differential Object Marking in Romance and Beyond*, in D. Wanner and D.A. Kibbee (eds), *New Analyses in Romance Linguistics*, in "Selected Papers from the XVIII Linguistic Symposium on Romance Languages", 1991, Amsterdam/Philadelphia, Benjamins, 143–170.

Buridant, C. 2000, *Grammaire nouvelle de l'ancien français*, Paris, Sedes.

Cornilescu, A. 1992. *Remarks on the Determiner System of Romanian: the Demonstratives* ***al*** *and* ***cel***, in "Probus", 4:189–260.

Coseriu, E. 1968, *Sincronía, diacronía y tipología*, in "Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas", Madrid, CSIC, II, 269–281.

Coteanu, I. 1969, *Morfologia numelui în protoromână. Româna comună.* Bucharest, Editura Academiei.

Dardel, R. de and J. Wüest. 1993, *Les systèmes casuels du protoroman. Les deux cycles de simplification*, in "Vox Romanica", 52:25–65.

Densusianu, O. 1961. *Istoria limbii române*, 1–2 (ed. Jack Byck), Bucharest, Editura Ştiinţifică.

Scanned with OKEN Scanner

Graur, A. 1945, *Contributions à l'étude du genre personnel en roumain*, in „Bulletin linguistique", 13:97–104.
Graur, A. 1968, *Tendințe actuale ale limbii române*, Bucharest, Editura Științifică.
Grosu, A. 1988, *On the Distribution of Genitive Phrases in Rumanian*, Linguistics 26: 931–949.
Iliescu, M.. 2006, *La grammaticalisation de l'expression du déterminant d'appartenance en ancien français et en roumain* (forthcoming in RRL).
Iliescu, M. and Macarie, L. 1965, *Schiță de evoluție a declinării în latina târzie*, in SCL 16: 469–498.
Ivănescu, G. 1980, *Istoria limbii române*. Iași, Junimea
Manoliu, M. 1965, *Articolul posesiv în româna contemporană*, in SCL, 15:69–76.
Manoliu [-Manea], M. 1985, *Genetic Type versus Areal Coherence: Romanian Markers and the Definite Articles*, in M. Deanovic et al. (eds), *Mélanges de linguistique dédiés à la mémoire de Petar Skok*, Zagreb, Académie Yougoslave des Arts et des Sciences, 301–308.
Manoliu [-Manea], M. 1994, *Discourse and Pragmatic Constraints on Grammatical Choices*, Amsterdam, Elsevier.
Manoliu [-Manea], M. 1995a, *Genetic Congruence versus Areal Convergence: The Misfortune of Latin **ad** in Romanian*, in H. Andersen (ed.). *Historical Linguistics 1993*, Amsterdam/Philadelphia, Benjamins, 269–281.
Manoliu [-Manea], M. 1995b, *Underground Typological Tendencies: Danubian Latin at the Crossroads of Contrary Linguistic Types*, in Rask, 3:3–35.
Manoliu, M. 2000, *Demonstratives, Story-World, and Talk-Interaction*, in M. Coene et al. (eds), *Traiani Augusti Vestigia Pressa Sequamur. Studia Linguistica in Honorem Lilianae Tasmowski*, Padua, Unipress, 583–600.
Manoliu, M. 2001, *The Conversational Factor in Language Change. From Prenominal to Postnominal Demonstratives*, in P. Brinton (ed.), *Historical Linguistics 1999*. Selected Papers from the 14th International Conference on Historical Linguistics. Oxford/Amsterdam, 187–205.
Niculescu, A. 1965, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, Bucharest, Editura Științifică.
Renan, P.Th. van and L. Schøsler 1997, *La déclinaison en ancien et en moyen français, deux tendances contraires*, in *Le moyen français. Philologie et linguistique. Approches du texte et du discours*. Paris, Didier, 595–612.
Rosetti, A. 1986, *Istoria limbii române. I. De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. Bucharest, Editura Științifică.
Rusu, V. (ed.) 1984, *Tratat de dialectologie românească*. Craiova, Scrisul Românesc.
Schøsler, L. 2001, *The Coding of the Subject-Object Distinction from Latin to Modern French*, in J. T. Faarlund (ed.), *Grammatical Relations and Change*, Amsterdam/Philadelphia, Benjamins, 273–302.
Tasmowski de Ryck, L. 1987, *La réduplication clitique en roumain*, in G. A. Plangg and M. Iliescu (eds), *Akten der Theodor Gartner Tagung (Rätoromanisch und Rumänisch)* [1985], Innsbruck, Universitätsverlag, 377–399.
Vaszques Cuesta, P. and M. Al. Mendez da Luz 1980, *Gramática da lingua portuguesa*. Lisbon, Império.
Veissenrieder, M. 1985, *Exceptional Uses of the Accusative **a***, Hispania 68: 393–398.
Veissenrieder, M. 1990, *Variable Uses of the Direct-Object marker **a***, Hispania 73:223–230.

TEXTS

Coresi, *Caz.*1 = Diaconul Coresi, *Cazania*, 1 (1564) (see Densusianu, 2).
Coresi, *CÎ* = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură* (1580?–1581), ed. S. Puşcariu and A. Procopovici, I, *Textul*, Bucharest, Editura Socec, 1914.
Crest. rom. = *Crestomație romanică*, ed. I. Iordan *et al.*, I (1962), II (1965), Bucharest, Editura Academiei.
CV = *Codicele Voronețean* [15th. – 16th c.], ed. M. Costinescu, Bucharest, Editura Minerva, 1981.
Des, *Ep* = Desiderius Cadurcensis, *Epistulae* [6th–7th c.] (*Corpus Christianorum*. Series Latina, 117)

Scanned with OKEN Scanner

Iv, *Pr* = Antim Ivireanul, *Predici* [1690–1716, first published 1781], ed. G. Ştrempel, Bucharest, Editura Academiei, 1962.
M, *CU* = Mihail Moxa. *Cronica universală* [1620], ed. G. Mihăilă, Bucharest, Editura Minerva, 1989.
Va = Varlaam, *Opere* [*Carte cu învăţătură*, 1643; *Scrisori*, 1618–62], ed. M. Neagu, Chişinău, Editura Hyperion, 1991; see also *Cazania* (1643) in *Crest. rom.*, 2: 18–22.

University of California Davis
Mimanoliu@ucdavis.edu

University of Wales, Aberystwyth
gap@aber.ac.uk

Scanned with OKEN Scanner

ÎNSEMNĂRILE LOGOFĂTULUI GORAN DIN OLĂNEŞTI ŞI *ÎNDEREPTAREA LEGII*

ALEXANDRU MAREŞ

Logofătul Goran din Olăneşti, jud. Vâlcea, personalitate istorică asupra căreia s-a atras atenţia în deceniile din urmă[1], ne-a lăsat câteva însemnări reproduse, de altfel, în catalogul manuscriselor slave întocmit de P. P. Panaitescu. Adnotările respective au trecut practic neobservate, deşi o examinare atentă a lor ar fi permis să se obţină unele informaţii noi privind pregătirile care au premers apariţiei *Îndereptării legii* din 1652.

Prima însemnare este notată în interiorul copertei din spate a unui manuscris slavon conţinând *Sintagma* lui Matei Vlastares, donat Mănăstirii Bistriţa de „cneaghina Despina", soţia lui Matei Basarab (B.A.R., ms. sl. 286): „† Această carte este a Mănăstirei Bistriţăi. *I(s)pisa(h) a(z)* Goran logofet 7160"[2].

O însemnare identică se regăseşte în interiorul ultimei coperte aparţinând unui *Nomocanon* slavon, copiat probabil prin părţile Ucrainei sau ale Rusiei[3] şi ajuns în împrejurări necunoscute la aceeaşi mănăstire olteană (B.A.R., ms. sl. 461): „† Această carte este a Mănăstirei Bistriţăi. *I(s)pisa(h) a(z)* Goran logofet leat 7160" (vezi fig. 1). În ambele notaţii, scribul şi-a reprodus numele şi funcţia cu litere latine, iar anul cu cifre arabe. Aceluiaşi Goran îi aparţine o însemnare marginală de pe fila 396^{v} a manuscrisului precitat: „† Această carte este a Mănăstirei Bistriţăi şi o trimis Vasilie, egumenul, la mitropolitul chir Ştefan, noem<vrie> 2 *dñi*, leat 7160"[4].

Scrisul în cele trei însemnări este realizat cu aceeaşi pană şi cu aceeaşi cerneală, constatare care pledează pentru notarea lor la aceeaşi dată, probabil

---

[1] Dumitru Bălaşa, *Oameni şi fapte din istoria localităţii Olăneşti*, în „Buridava", IV, 1982, p. 101–108; Ştefan Andreescu, *Goran logofătul din Olăneşti şi „Letopiseţul Cantacuzinesc"*, în volumul autorului *Istoria românilor: cronici, misionari, ctitori (sec. XV–XVII)*, Bucureşti, 1997, p. 95–108.

[2] Vezi reproducerea însemnării cu mici inexactităţi la P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, [Bucureşti], 1959, p. 385.

[3] Vezi articolul nostru *Consideraţii pe marginea indicelor de cărţi oprite din secolul al XVII-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie", XXIII, 2004, p. 261, republicat în volumul *Cărţi populare din secolul al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuţii filologice*, Bucureşti, 2006, p. 230–231.

[4] Ambele însemnări reproduse de P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II. Ediţie îngrijită de Dalila-Lucia Aramă şi revizuită de G. Mihăilă, cu o prefaţă de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 2003, p. 289. În ultima însemnare, Panaitescu citeşte „mai 7160" în loc de „leat 7160".

Scanned with OKEN Scanner

2 noiembrie 1651, zi în care Vasile, egumenul Mănăstirii Bistriţa, trimitea *Nomocanonul* slavon mitropolitului Ştefan. În acelaşi an sau în anul următor, un ieromonah Efremus, care îşi scria numele cu litere latine, atesta prezenţa manuscrisului la „mănăstirea mitropoliei"[5]. Se poate admite că împreună cu acest manuscris a fost expediat la mitropolie şi manuscrisul *Sintagmei* lui Matei Vlastares, căci numai într-o astfel de interpretare scrierea însemnării care indică proveniența monastico-bistriţeană a codicelui din urmă se justifică. Urmând să fie înstrăinat, acest manuscris a primit, prin adnotarea logofătului Goran, un fel de „certificat de proprietate", exact ca şi în cazul *Nomocanonului* slavon.

De ce s-au trimis cele două manuscrise la Târgovişte, sediul mitropoliei muntene, nu este greu de ghicit. Ambele codice conţin texte de drept canonic şi de drept laic, iar prezenţa lor în această localitate se constată într-o perioadă când aici se tipărea *Îndereptarea legii*, întreprindere care se va încheia pe 20 martie 1652. La o simplă parcurgere a titlurilor textelor manuscrise nu este greu de observat că unele dintre ele se regăsesc şi în aşa-zisa *Pravilă* a lui Matei Basarab[6]. Aducerea manuscriselor bistriţene la mitropolie se înscrie fără îndoială în acţiunea de înfăptuire a voluminosului corpus de scrieri juridice. În luna noiembrie a anului 1651, tipărirea cărţii era desigur începută, dar îngrijitorii ediţiei vor fi simţit nevoia să consulte pentru clarificarea unor locuri obscure ale traducerii efectuate după izvoare greceşti şi izvoarele corespunzătoare redactate în slavonă. Să nu uităm că Daniil Panoneanul stăpânea destul de aproximativ limba greacă, după cum şi recunoaşte, fapt remarcat şi de unii dintre cercetătorii moderni ai traducerii sale[7].

Un motiv în plus pentru aducerea la Târgovişte, de această dată numai a manuscrisului *Sintagmei* lui Matei Vlastares, l-a reprezentat necesitatea redactării pentru noua ediţie a *Predosloviei* mitropolitului Ştefan. S-a constatat mai de mult că acest text se întemeiază în bună parte pe introducerea pe care Vlastares a alcătuit-o pentru scrierea sa, dar s-a crezut întotdeauna că sursa respectivă a fost cunoscută traducătorului român dintr-o versiune grecească[8]. Confruntarea *Predosloviei* amintite cu textul slavon al *Sintagmei* manuscrise indică fără dubii izvorul urmat de traducător. Un prim indiciu în acest sens ni-l furnizează câteva slavonisme preluate direct din textul slavon:

---

[5] P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, p. 289. Autorul greşeşte însă când îl socoteşte pe Efremus copistul manuscrisului; v. în această privinţă articolul nostru citat (*supra*, nota 3).

[6] Vezi, de exemplu, *Pravila sfinţilor apostoli, Pravilele celor şapte sinoade ecumenice* şi *Canoanele Sfântului Vasile* (ms. sl. 461, f. 28–47, 48–178 şi 179–202) pe care le conţine şi versiunea tipărită (*Îndreptarea legii. 1652*. Ediţie îngrijită de colectivul de drept vechi românesc condus de academician Andrei Rădulescu, [Bucureşti, 1962], p. 387–398, 398–528 şi 528–548).

[7] Vezi Ion Peretz, *Predoslovia mitropolitului Ştefan la Pravila lui Matei Basarab*, Bucureşti, 1905, p. 31–35; idem, *Chromatica lui Daniil Panonski*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", X, 1909, p. 58–62; Gheorghe Cronţ, *Dreptul bizantin în ţările române. Îndreptarea legii din 1652*, în „Studii. Revistă de istorie", XIII, 1960, nr. 1, p. 67.

[8] Vezi Ion Peretz, *Predoslovia mitropolitului Ştefan la Pravila lui Matei Basarab*, p. 31–35; Gheorghe Cronţ, *op. cit.*, p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

Predoslovia *Îndereptării legii*[9]	B.A.R., ms. sl. 286	Textul grec[10]
glavizne „capitole" (43)	главизнъ (22ʳ/18)	κεφαλαίων (21)
grane „cărţi" (43)	гранєхь (22ʳ/2)	ἐν βίβλοις (20)
Instintunda „Instituţiile, numele unui manual de drept publicat în 533" (43)	истин҃тѹн҃да (22ʳ/25)	ινστιτοῦτα (21)
nastavnicilor „conducătorilor" (41)	наставникы (4ʳ/27-4ᵛ/1)	ἡγεμόνας (11)
pristanişte pocaaniei „portul (refugiul) pocăinţei" (43)	покаанїа пристанище (4ʳ/15)	τῆς μετανοίας λιμένα (28)
zăbreala „întărătură" (?) (40)	забрала (2ʳ/27)	πρόβολοι (10)
zlocestivii „necinstiţii" (42)	злочьстивы[x] (6ᵛ/13–14)	τῶν δυσσεβῶν (16)

Cuvântul *Dighestasim* din contextul „le făcu 50 de cărţi, adecă grane, Dighestasim, ce să zice" (43) ne conduce spre aceeaşi concluzie, el fiind rezultat din cuplarea a două cuvinte din versiunea slavonă: дигеста симь „aceste digeste" (ms. sl. 286, f. 22ʳ/2).

Prezenţa manuscrisului bistriţean al *Sintagmei* lui Matei Vlastares la Târgovişte s-a datorat, prin urmare, nevoii mitropolitului Ştefan de a alcătui o precuvântare pentru textul *Pravilei*, aflat în acel moment în plin proces de imprimare. Posibilitatea ca în noiembrie 1651 *Predoslovia* să nu fi fost tradusă ar putea rezulta şi din faptul că primele 24 de file ale ediţiei (cuprinzând foaia de titlu, prefaţa dedicatorie a lui Daniil Panoneanul, prefaţa mitropolitului şi tabla de materii) nu sunt numerotate. Acestea au fost puse sub tipar foarte probabil după încheierea tipăririi textului propriu-zis al *Îndereptării legii*.

[9] Vezi textul reprodus în ediţia alcătuită de colectivul condus de Andrei Rădulescu, p. 39–46.
[10] Vezi fragmentele reproduse de Ioan Peretz, *Predoslovia mitropolitului Ştefan la Pravila lui Matei Basarab*, p. 5–24.

Scanned with OKEN Scanner

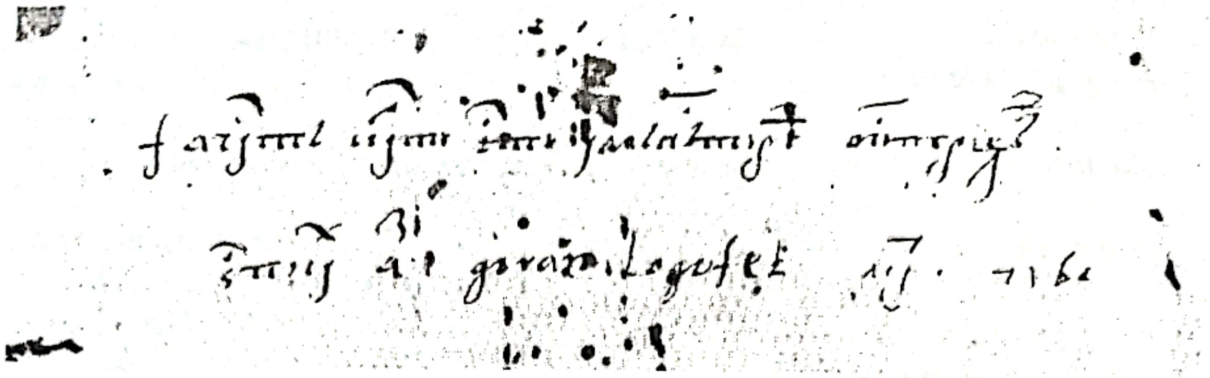

Fig. 1

În încheiere, menționăm că este posibil ca, la cererea mitropolitului Ștefan, logofătul Goran să se fi îngrijit de aducerea celor două manuscrise bistrițene la sediul mitropoliei. Îndemnul pentru cercetarea acestor manuscrise îl va fi primit mitropolitul de la Udrişte Năsturel, care citise şi adnotase în 1636 manuscrisul *Sintagmei* lui Matei Vlastares, donat mănăstirii oltene de sora sa, doamna Elena. După încheierea tipăririi *Îndereptării legii*, ambele manuscrise au fost readuse la Mănăstirea Bistrița, unde în 1861 Alexandru Odobescu semnala prezența unuia dintre ele: actualul ms. sl. 286 al Bibliotecii Academiei Române[11].

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti
Calea 13 Septembrie nr. 13

[11] Alexandru Odobescu, *Opere*. II. *Scrieri alese din anii 1861–1870. Antume, postume, anexe, variante, note*. Text critic şi variante de Marta Anineanu. Note de Virgil Cândea, [Bucureşti], 1967, p. 413; cf. şi p. 668–669.

Scanned with OKEN Scanner

ANALIZA ACUSTICĂ A CONSOANELOR NAZALE ROMÂNEŞTI ÎN SEGMENTE FONETICE ORTOGRAFIATE *nm, mn, nn*

MARIA MĂRDĂRESCU-TEODORESCU

1. În cercetări anterioare, fenomenul nazalității în limba română a fost tratat din punctul de vedere al foneticii articulatorii, descriptive şi istorice, marcându-se rolul pe care l-a avut în evoluția de la latină la română, cu referiri la graiurile şi dialectele limbii române (Petrovici 1930, Sala 1970, Avram 1990).

Date asupra corelatelor fizice ale nazalității ca trăsătură articulatorie au fost obținute, pentru nazalele din limba română, utilizând metodele de analiză acustică. Am analizat astfel proprietățile acustice ale consoanelor nazale româneşti în contexte vocalice (Mărdărescu-Teodorescu 1994, Mărdărescu-Teodorescu 2003–2004) şi în poziție preconsonantică urmate doar de consoane orale (Mărdărescu-Teodorescu 1998).

2. Extinzând analiza acustică asupra consoanelor nazale româneşti, ne vom ocupa, în cercetarea de față, de proprietățile acustice ale consoanelor [m] şi [n] în segmente fonetice ortografiate *nm, mn, nn,* reprezentând două consoane nazale oclusive care se succedă.

2.1. Studiul lui Petrovici 1930 este prima abordare experimentală a problemei nazalității în limba română. Pe baza înregistrărilor efectuate la chimograf au putut fi descrise proprietățile articulatorii ale consoanelor nazale şi s-a stabilit influența contextului fonetic în realizarea diferitelor tipuri de consoane nazale. În ceea ce priveşte realizarea nazalelor, din punctul de vedere al articulației, în context vocalic, față de vecinătatea consoanelor, Petrovici 1930 remarca „Si l'[m] ou l'[n] sont suivies d'une voyelle, elle s'opposent fortement l'une à l'autre. Mais, suivies de consonnes, elles ont une métastase peu distincte, car celle-ci se combine avec la catastase de la consonne suivante. Aussi ces consonnes nasales n'ont pas de timbre bien net" (p. 24). Reiese că în această poziție, indiferent de natura consoanei care urmează, articulația nazalei se acomodează la articulația consoanei orale următoare (Petrovici 1930, p. 24–59).

2.2. În analiza noastră urmează să stabilim în ce mod segmentele fonetice ortografiate *nm, nm, nn* prezintă din punct de vedere acustic o succesiune de două consoane nazale care se influențează sau nu se influențează reciproc.

Scanned with OKEN Scanner

3. În ceea ce priveşte proprietăţile acustice ale nazalelor, în cercetările anterioare s-a constatat că spectrul nazalelor este un spectru formanţial individualizat prin domeniile de frecvenţă ale formanţilor şi prin viteza şi direcţia tranziţiilor.

3.1. Materialul pe baza căruia realizăm analiza proprietăţilor acustice ale consoanelor nazale din segmentele fonetice ortografiate *mn, nm, nn* constă dintr-o listă de cuvinte în care nazalele sunt plasate în poziţie iniţială prevocalică (#...V), medială intervocalică (V...V), finală postvocalică (V...#): *mnemotehnic, lemne, lemn, înmărmuri, înota, înnoda, îneca, înnegri, înăcri, înnădi.*

Cuvintele, pronunţate de cinci vorbitori de limbă literară (S_1, S_2, S_3, S_4, S_5), au fost înregistrate pe bandă de magnetofon şi analizate cu un spectrograf de sunete (tip Sonograph Kay Electric Comp.). Am efectuat spectrograme cu bandă lată (domeniul de analiză al frecvenţelor până la aproximativ 7900 Hz) şi secţiuni cu bandă îngustă în spectrul consoanelor nazale (în mijlocul duratei fiecărui segment). Comparând spectrele consoanelor nazale în pronunţarea celor cinci persoane ($S_1 - S_5$), am reţinut, pentru măsurători, materialul obţinut de la S_4, vocea ale cărei proprietăţi sunt redate mai distinct pe spectrograme.

Delimitarea pe spectrogramă a segmentelor nazale am făcut-o orientându-ne după imaginea spectrului în domeniul frecvenţelor inferioare, domeniu în care, pe durata nazalei, se observă o întărire a energiei, manifestată prin înnegrirea mai puternică a imaginii.

3.2. În spectrul consoanelor nazale, am delimitat şi am măsurat următorii parametri acustici: **a.** durata segmentului nazal, măsurată în msec.; **b.** frecvenţa formanţilor vizibili în spectrul nazalei, formanţii nazali F_1N, F_2N, F_3N, măsurată în Hz. Frecvenţa formanţilor în spectrul nazalelor *(formanţii nazali)* am măsurat-o pe spectrograma propriu-zisă, aproximând mijlocul benzii înnegrite care reprezintă formantul nazal.

4. Parametrii acustici.

4.1. Segmentul fonetic ortografiat *nm* l-am analizat în contextul V...V, în cuvântul *înmărmuri.* Cuvântul pronunţat de S_4, înregistrat pe banda de lucru, l-am redat în transcriere fonetică [îmărmurí].

4.1.1. În spectrograma cuvântului *înmărmuri,* pe durata care corespunde segmentului fonetic ortografiat *nm*, nu apare, în intervalul dintre spectrele vocalelor [î] şi [ă], niciun fel de indiciu care să vizualizeze existenţa a două segmente fonetice nazale. Durata segmentului fonetic ortografiat *nm* este de 157,50 msec., aproximativ dublă faţă de durata unei nazale obişnuite. Limitele între care variază durata nazalei [m] în context vocalic sunt 86–94 msec. (Mărdărescu-Teodorescu 1994, p. 49). Formaţii nazali, F_1N 245 Hz, F_2N 910 Hz, F_3N 2450 Hz, se înscriu în domeniile frecvenţelor care definesc nazala oclusivă bilabială (Mărdărescu-Teodorescu 1998, p.161).

Scanned with OKEN Scanner

4.1.2. Reiese că, din punct de vedere acustic, segmentul fonetic ortografiat *nm*, reprezentând succesiunea nazală dentală + nazală bilabială în context V…V (figura1), prezintă parametrii care definesc o nazală bilabială cu o durată mai mare, un *m* „lung".

În acest context, nazala dentală este asimilată de nazala bilabială care o urmează. Analiza acustică confirmă impresia auditivă redată în transcrierea fonetică a cuvântului *înmărmuri*.

4.2. Am analizat segmentul fonetic ortografiat *mn* în contextele V…#, #...V şi V…V.

4.2.1. Segmentul fonetic ortografiat *mn* în contextul V…#, în cuvântul *lemn*, prezintă din punct de vedere acustic o succesiune de două segmente fonetice nazale (figura 2).

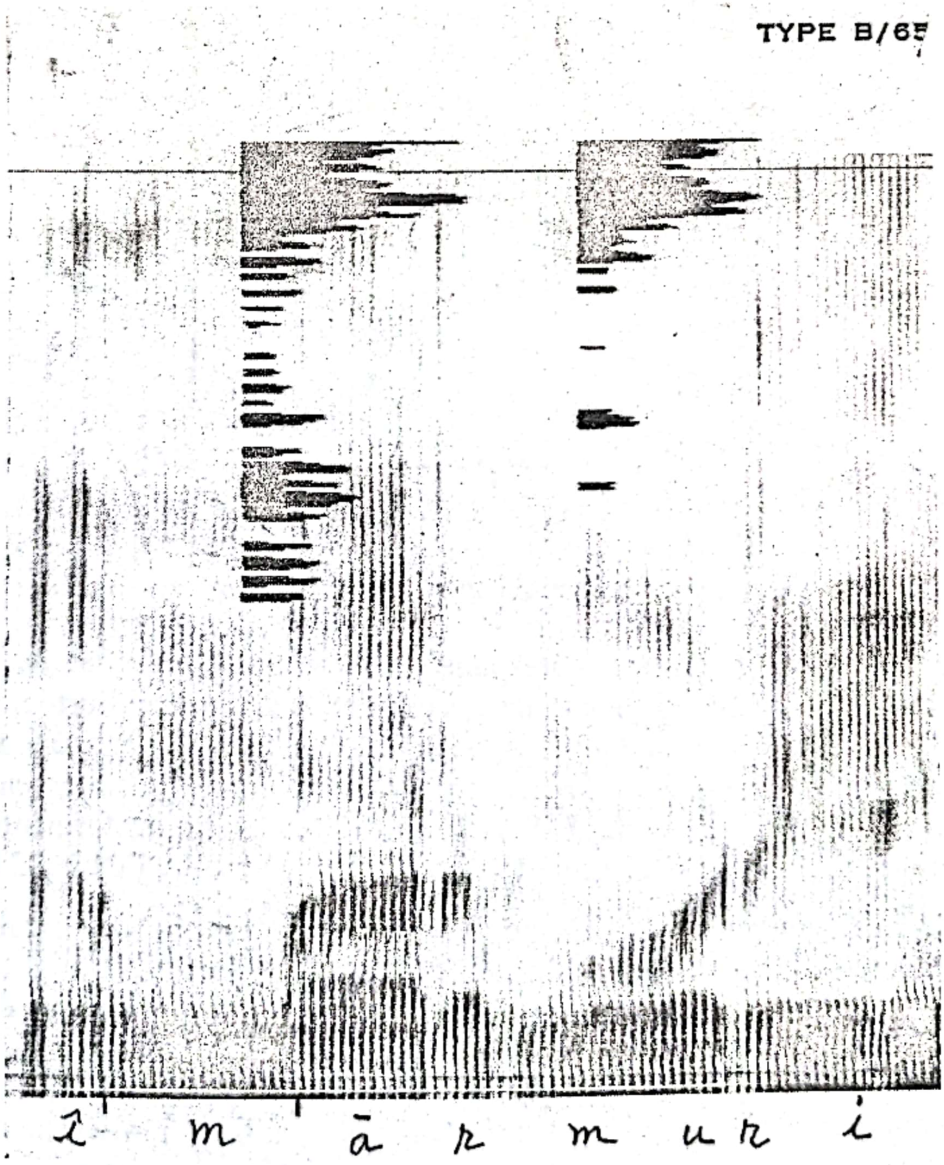

Fig. 1. Spectrograma segmentului fonetic ortografiat ***nm*** în cuvântul *înmărmuri*.

Scanned with OKEN Scanner

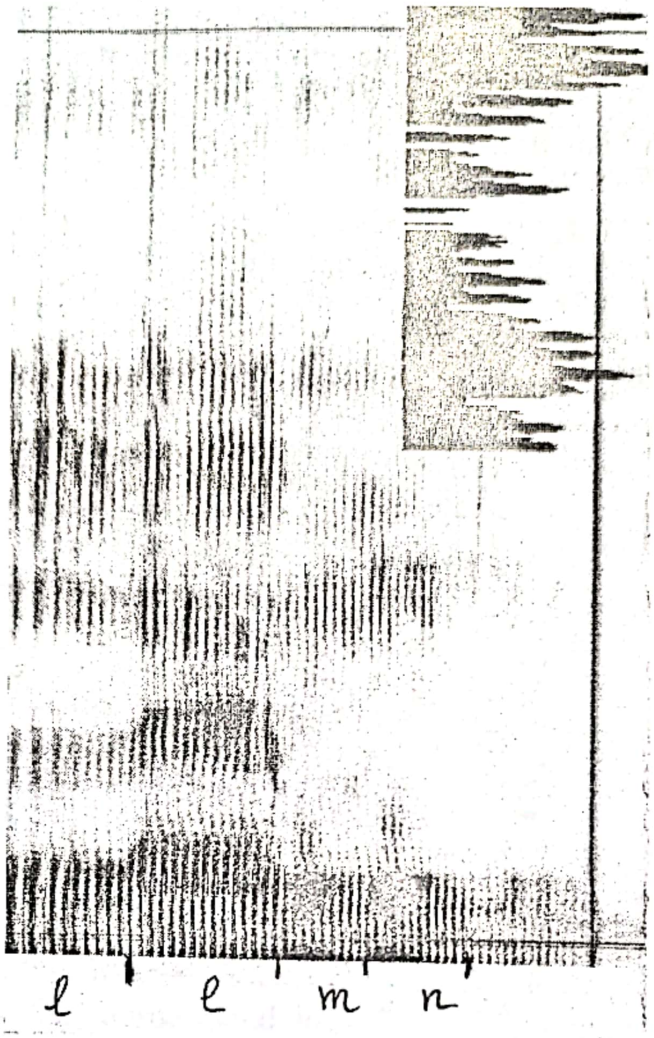

Fig. 2. Spectrograma segmentului fonetic ortografiat ***mn*** în cuvântul *lemn.*

Primul segment fonetic, corespunzând sunetului ortografiat *m,* are durata 67,50 msec., al doilea segment fonetic, corespunzând sunetului ortografiat *n,* are durata 82,50 msec. Formanţii nazali apar în amândouă segmentele fonetice în aproximativ aceleaşi domenii de frecvenţă: formanţii nazali în segmentul fonetic ortografiat *m* sunt F_1N 350 Hz, F_2N 980 Hz, F_3N 2625 Hz, iar formanţii nazali în segmentul fonetic ortografiat *n* sunt F_1N 340 Hz, F_2N 910 Hz, F_3N 2625 Hz.

4.2.2. Segmentul fonetic ortografiat *mn* analizat în contextul #...V, în cuvântul *mnemotehnic.*

În această poziţie se disting, din punct de vedere acustic, două segmente nazale care se succedă.

Primul segment corespunde nazalei bilabiale [m], cu durata de 66,75 msec.; spre junctura cu al doilea segment, ortografiat *n*, apar două linii verticale indicând explozia oclusivei. Segmentul ortografiat *m* prezintă o concentrare a energiei în domeniul de frecvenţă 2450 Hz.

Scanned with OKEN Scanner

Cel de al doilea segment, ortografiat *n,* prezintă parametrii spectrului unei nazale dentale cu durata de 75 msec şi formanţii F_1N 315 Hz, F_2N 980 Hz, F_3N 2450 Hz.

4.2.3. Segmentul fonetic ortografiat *mn* analizat în contextul V...V, în cuvântul *lemne*.

În domeniul frecvenţelor joase, pe spectrograma segmentului fonetic ortografiat *mn* nu se distinge momentul juncturii celor două segmente nazale. F_1N apare continuu, pe întreaga durată 146,25 msec., la frecvenţa de 280 Hz. F_2N nu poate fi localizat pe spectrogramă. În domeniul F_3N 2450 Hz, se poate distinge o delimitare între intensitatea mică din prima partea a segmentului fonetic ortografiat *mn,* pe o durată de 78,75 msec., şi creşterea vizibilă a intensităţii, pe o durată de 67,50 msec, până la sfârşitul segmentului (figura 3).

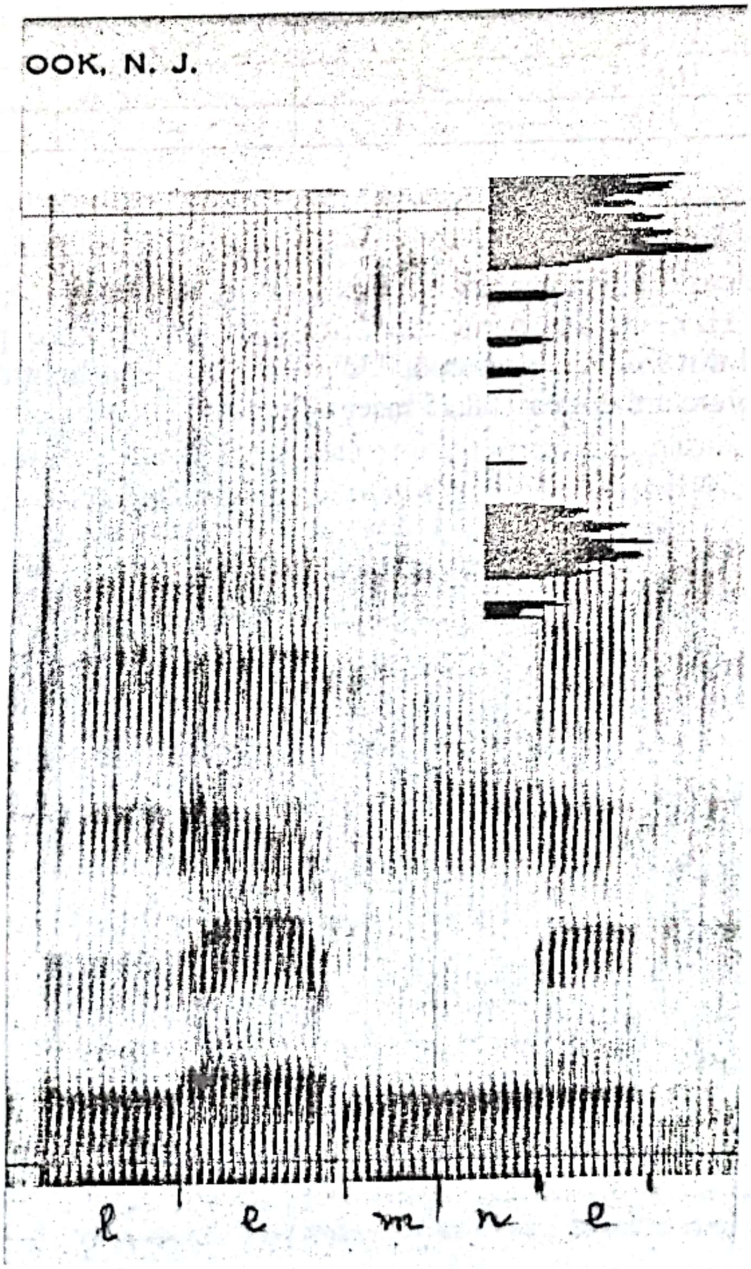

Fig. 3. Spectrograma segmentului fonetic ortografiat ***mn*** în cuvântul *lemne.*

Scanned with OKEN Scanner

4.3. Segmentul fonetic ortografiat *nn*.

Am realizat o comparaţie între segmentul fonetic ortografiat *nn* (în cuvinte formate din prefixul *în-* şi cuvânt de bază care începe cu *n*) şi segmentul fonetic ortografiat *n*. Am plasat amândouă tipurile de segmente fonetice în contexte vocalice (V…V) asemănătoare: *înnoda/înota, înnădi/înăcri, înnegri/îneca*.

În tabel am înscris valorile obţinute la măsurători. În prima coloană am redat în ortografia obişnuită cuvintele care cuprind segmentele fonetice analizate.

Context fonetic	Durata (msec)	Frecvenţa formanţilor nazali (Hz)		
		F_1N	F_2N	F_3N
înnoda	135	350	–	2415
înota	108,75	315	–	2415
înnădi	146,25	315	–	3280
înăcri	131,25	280	980	2450
înnegri	168,75	245	–	2345
îneca	135	280	–	2380

4.3.1. Înnoda/înota.

Formanţii nazali F_1N şi F_3N apar, în cele două segmente nazale, la aproximativ aceleaşi frecvenţe (*înnoda*: F_1N 350 Hz, F_3N 2415 Hz; *înota*: F_1N 315 Hz, F_3N 2415 Hz); nu am putut identifica F_2N. În ceea ce priveşte durata, segmentul nazal din *înnoda*, cu durata 135 msec., este mai lung decât segmentul nazal din *înota*, care are durata 108,75 msec. (figura 4).

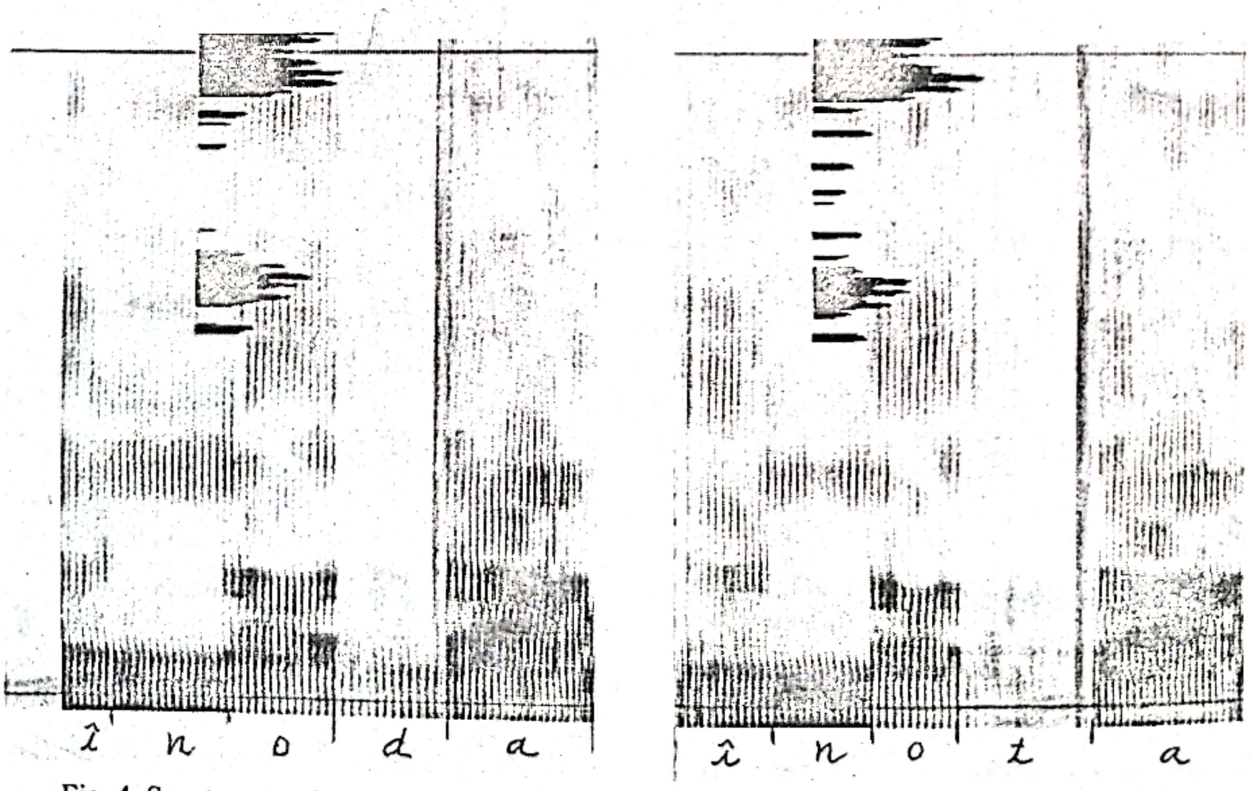

Fig. 4. Spectrogramele segmentelor fonetice ortografiate ***nn*** şi ***n*** în cuvintele *înnoda* şi *înota*.

Scanned with OKEN Scanner

4.3.2. Înnădi/înăcri.

Segmentul nazal din *înnădi* are aspectul unui *n* lung cu durata 146,25 msec., față de *n* din *înăcri,* care are durata 131,25 msec. În *n* din *înnădi,* F_2N nu poate fi localizat, iar F_3N se prezintă ca o bandă cu energie maximă, care străbate durata nazalei de la un cap la altul.

4.3.3. Înnegri/îneca.

Durata segmentului nazal din *înnegri* este 168,75 msec., iar durata segmentului nazal din *îneca* este 135 msec. În amândouă spectrele secvențelor nazale analizate apar doar formanții F_1N și F_3N; formantul F_2N nu a putut fi identificat.

4.3.4. Din analiza spectrografică a segmentelor fonetice ortografiate *nn* și *n* reiese că, în privința parametrilor acustici, diferența dintre cele două segmente se datorează duratei mai mari a secvenței ortografiate *nn.* În ceea ce privește domeniile de frecvență în care apar formanții, aspectul spectrului prezintă o consoană nazală dentală.

5. Analiza spectrului segmentelor fonetice ortografiate *nm, mn, nn* indică, din punct de vedere acustic, o influență reciprocă între cele două nazale oclusive: bilabiala [m] și dentala [n].

5.1. În contextul V...V, segmentul fonetic ortografiat *nm* este definit de parametrii acustici specifici spectrului oclusivei nazale bilabiale [m], dar cu o durată mai mare. Rezultă că în această situație articulația nazalei dentale [n] s-a acomodat la articulația nazalei care o urmează, nazala bilabială [m]. Analiza acustică confirmă impresia auditivă redată în transcriere fonetică **(4.1).**

5.2. Segmentul fonetic ortografiat *mn* prezintă, din punct de vedere acustic, în contextele V...#, #...V și V...V, două segmente nazale care se succedă. În spectrul celor două segmente fonetice se pot distinge elemente care semnalează o oarecare influență între spectrele celor două nazale, dar nu se realizează o asimilare totală între ele (*4.2.1, 4.2.2, 4.2.3*).

5.3. Analiza spectrului segmentului fonetic ortografiat *nn,* în context fonetic V...V, indică, după cum era de așteptat, parametrii acustici ai unei consoane nazale dentale [n] a cărei durată este mai mare decât durata segmentului fonetic ortografiat *n* (*4.3.4*).

BIBLIOGRAFIE

Avram 1990 = Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română,* București, 1990.

Mărdărescu-Teodorescu 1994 = Maria Mărdărescu-Teodorescu, *Analiza acustică a consoanelor nazale românești în contexte vocalice,* în „Fonetică și dialectologie" XIII (1994), p. 37–51.

Scanned with OKEN Scanner

Mărdărescu-Teodorescu 1998 = Maria Mărdărescu-Teodorescu, *Analiza acustică a consoanelor nazale româneşti în poziţie medială preconsonantică*, în „Fonetică şi dialectologie" XVII (1998), p. 157–172.
Mărdărescu-Teodorescu 2003–2004 = Maria Mărdărescu-Teodorescu, *Analiza acustică a consoanelor nazale româneşti urmate de „pseudo -i final"*, în „Fonetică şi dialectologie" XXII–XXIII (2003–2004), p. 191–196.
Petrovici 1930 = Emil Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930.
Sala 1970 = Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti
msvteodorescu@clicknet.ro

Scanned with OKEN Scanner

DISTINCȚIA SAUSSURIANĂ *SINCRONIE / DIACRONIE* ÎN ÎNȚELEGEREA LUI SEXTIL PUȘCARIU

I. MĂRII

1. Precizări:

a. Textul (sau, mai exact, foarte scurtul text) de mai jos nu este, în intenția autorului, nici mai mult, dar nici mai puțin decât o simplă, (absolut) necesară și (sperăm) exactă *însemnare* (sau: *consemnare*) de istorie a lingvisticii (= fireşte, cum prea bine grăieşte etimologia sau etimonul, a lingvisticii limbilor istoric determinate şi nomenclaturistic individualizate de către vorbitori şi/sau lingvişti) şi, desigur, implicit, de lingvistică teoretică.

b. Prezentul text constituie o a treia (şi, din moment ce ne-am hotărât, în sfârşit, să-l încredințăm tiparului, ultima) variantă redacțională. Primele două versiuni redacționale au fost prezentate oral (= citite, adică) în 29 iunie 1996, la Bran, în cadrul simpozionului *Întâlnirile ştiințifice „Sextil Puşcariu"* şi, respectiv, în 4 iulie 1998, la Cluj-Napoca, în cadrul Colocviului Internațional „Sextil Puşcariu" (v., pentru legitimarea informației şi pentru organizatorii celor două manifestări ştiințifice, Puşcariu 2000/LXXXIX–XC). Nici prima, nici cea de a doua comunicare nu a fost înaintată tiparului pentru simplul motiv că nu eram (cum suntem acum) pe deplin mulțumiți (nu de demersul ştiințific întreprins, ci numai şi numai) de discursul realizat. Ne-am hotărât, cu o mare şi nedisimulată bucurie, să încredințăm, acum, tiparului această observație sau constatare privind cugetarea puşcariană chiar şi numai pentru faptul că omagiatul volumului de față, un profund cunoscător al istoriei lingvisticii limbii române, a afirmat, în scris, şi nu o dată în ultima vreme, că Sextil Puşcariu este cel mare lingvist român.

2. Antinomia saussuriană *sincronie / diacronie* a fost, este şi va fi, întotdeauna, din perspectivă saussuriană, o distincție semantico-terminologică strict metodologică, indiferent de termenii prin care această distincție semantică a fost, este şi va fi onomasiologizată.

Începând cu sfârşitul deceniului al III-lea al secolului trecut sau, mai riguros, cum ține să precizeze Tullio de Mauro (în Saussure 1970/426, n. 176 = Saussure 1998/366, n. 176), începând cu anul 1929, când „tinerii lingvişti praghezi" (toți trei de origine rusă) R. Jakobson, S. Karcevskij şi N.S. Trubetzkoj deschid discuția, şi până astăzi, în sau pe marginea acestei distincții saussuriene s-a scris (*cu* şi, adeseori, de ce nu am recunoaşte, *fără folos*) nu mult, ci foarte mult. S-a scris

Scanned with OKEN Scanner

enorm pentru că, exceptându-i pe exclusivişti, toţi cei care (în receptarea şi evaluarea acestei distincţii) s-au pronunţat (unii, din păcate, mai continuă şi astăzi să se pronunţe) „per il «superamento» della «separazione» di sincronia e diacronia" au crezut şi (din păcate, unii, încă şi astăzi, mai) cred „che la distinzione si ponga, per S. [= Saussure], *in re*: l'oggetto «lingua» ha una sincronia ed ha una diacronia, cosi come il signor Tale ha un cappello e un paio di guanti" (Tullio de Mauro, în Saussure 1970/425; cf. şi în Saussure 1998/366), deşi, în *Cours de linguistique générale*, Ferdinand de Saussure „dice esplicitamente (ed è incredibile che lo si sia dimenticato) che «à chaque instant il [il linguaggio] implique à la fois un système établi et une évolution; à chaque moment, il est une institution actuelle et un produit du passé»; e aggiunge: «Il semble à première vue très simple de distinguer entre ce système et son histoire, entre ce qu'il est et ce qu'il a été; en réalité, le rapport qui unit ces deux choses est si étroit qu'on a peine à les séparer» (CLG 24)" (Tullio de Mauro, în Saussure 1970/427; cf. şi în Saussure 1998/367). Şi, mai adăugăm noi, tot F. de Saussure este cel care, la fel de explicit, zicea: „il fiume de la lingua scorre senza interruzione" = „fluviul limbii curge fără întrerupere" (Saussure 1970/171 = Saussure 1998/151). În realitate însă, pentru F. de Saussure (care, „come Godel ha ben dimostrato, non aveva alcuna intenzione di dedicarsi a un'analisi puramente filosofica del linguagio: le sue erano ricerche di «filosofia della linguistica», nel senso che il loro punto di partenza e di arrivo dovevano essere i metodi seguiti e da seguire da parte dei linguisti nell'analisi delle lingue" – De Mauro 1971/147), „l'opposizione tra sincronia e diacronia è un'opposizione di «points de vue»: essa ha carattere metodologico, riguarda il ricercatore e il suo *objet* (nel senso chiarito in CLG 20 n. 40) e non l'insieme delle cose di cui il ricercatore si occupa, la sua *matière*" (Tullio de Mauro, în Saussure 1970/427; cf. şi în Saussure 1998/367).

Este vorba, aşadar, şi încă în mod foarte clar exprimată în CLG, de o distincţie pur metodologică, distincţie ce priveşte, în exclusivitate, planul investigaţiei, al cercetării, al ştiinţei, şi nu de o distincţie reală, care ar aparţine obiectului de investigat, adică limbii, cum, din păcate, a fost ea interpretată de exegeţii şi „etimologiştii" ei (exceptându-l, într-un fel, pe genialul nostru compatriot E. Coşeriu, care însă, trebuie spus, în capodopera *Sincronie, diacronie şi istorie*, nu „elucidează marea confuzie saussuriană", ci, cu adevărat, elucidează marea şi incredibila confuzie post-saussuriană, confuzie săvârşită de către toţi cei care au interpretat şi interpretează distincţia saussuriană drept distincţie reală şi nu metodologică).

Afirmaţia saussuriană „L'opposizione tra i due punti di vista sincronico e diacronico è assoluta e non ammette compromessi" (Saussure 1970/102, cf. şi Saussure 1998/100) este, cunoscând valoarea exactă a distincţiei, profund realistă. Prin producerea (şi argumentarea) ei, genialul şi revoluţionarul lingvist elveţian nu a făcut decât să indice bunul drum (citeşte: metodă) în cercetarea şi descrierea *internă* şi *integrală* (= dual: sincronică sau, mai exact, idiosincronică, mai întâi şi, apoi, diacronică) a (exprimându-ne într-o sau printr-o profundă distincţie semantico-terminologică coşeriană) unei limbi funcţionale date, pe

Scanned with OKEN Scanner

de o parte, iar, pe de altă parte, să reabiliteze şi să legitimeze, prin reevaluare, ca ştiinţă, mai mult decât bimilenara lingvistică descriptivă sincronică.

Onomasiologic, distincţia saussuriană *lingvistică sincronică/lingvistică diacronică* corespunde, evident, distincţiei: *gramatică descriptivă/gramatică istorică*, cum, mai mult decât clar, a arătat Antoine Meillet: „La grammaire se fait de deux manières: elle est ou descriptive, ou historique. Dans le premier type, on se borne à exposer l'usage linguistique d'un groupe d'hommes donné à un moment donné, en un lieu donné. Dans le second, on expose les changements de l'usage entre deux époques plus ou moins éloignées l'une de l'autre" (Meillet 1921/44).

3. Înţelegând exact conţinutul distincţiei saussuriene, Sextil Puşcariu (precum A. Meillet, de altfel) nu a participat, în mod special, la această lungă, falsă, partizană (= exclusivistă), conciliatoare şi (poate, mai ales) atomistică dezbatere. În schimb, de mai multe ori de-a lungul scrisului său, marele nostru lingvist a subliniat (chiar cu mult înainte de declanşarea discuţiei) semnificaţia exactă a hotărniciei saussuriene. Iată, în continuare, probele înţelegerii exacte de către S. Puşcariu a mult dezbătutei antinomii.

a. Anul 1922: „Alţi doi savanţi francezi, Ferdinand de Saussure, în *Cours de linguistique générale*" (publicat de Ch. Bally şi A. Sechehaye, Lausanne–Paris, 1916) şi A. Meillet, în *Linguistique historique et linguistique générale* (Paris, 1921), arată cu deosebire importanţa momentului social, asupra căruia vom reveni şi noi. În acelaşi timp amândoi arată că gramatica istorică nu mai poate forma singurul obiect al preocupaţiunilor lingvistice; Saussure distinge chiar între lingvistica «diacronică», care urmăreşte limba şi stadiile ei succesive de dezvoltare, şi cea «sincronică», care cercetează raportul dintre diferitele fenomene lingvistice observate în acelaşi stadiu de limbă. Arătând mulţimea de probleme importante ale lingvisticii sincronice, el crede că cercetările viitoare vor trebui să le dea din nou atenţia ce li se cuvine" (Puşcariu 1922/27; v. şi Puşcariu 1974/238).

b. Anul 1934: „Distincţia pe care marele lingvist [Ferdinand de Saussure – I.M.] o făcea [între „fonetică" şi „fonologie" – I.M.] nu s-a născut din nevoia de a circumscrie sferele de activitate între două discipline diferite, ci el voia şi prin această terminologie să insiste asupra opoziţiei între punctul de vedere istoric şi cel static în cercetările lingvistice" (Puşcariu 1934/437-438); „La «Cerc» [Cercul Lingvistic din Praga – I. M.] vedem cum preocupări fireşti, precum ar fi evoluţia sunetelor şi urmărirea «legilor fonologice» sunt excluse din fonologie, ca fiind de natură «atomistică» – confundându-se obiectul ştiinţei cu metoda cercetării" (Puşcariu 1934/443, cu spaţierea lui S.P.).

Tot din această recenzie a lui Sextil Puşcariu la vol. IV din „Travaux du Cercle Linguistique de Prague" (Praga, 1931) trebuie reţinute şi următoarele rânduri de la p. 445, rânduri extrase din nota 1, care începe la p. 444: „Dacă fonetica, disciplină mai mult descriptivă (şi normativă [...]), cere mai mult o cercetare sincronică, fonologia nu se poate lipsi de cercetări diacronice. Să nu uităm că sincronismul şi diacronismul nu sunt inerente unor anumite discipline,

Scanned with OKEN Scanner

precum nu e nici «atomismul» sau «totalismul» de care vorbirăm mai sus, ci indică numai diferite metode de investigaţie, care nu se exclud una pe alta, ci se întregesc" (Puşcariu 1934). Am ţinut să reproducem şi aceste rânduri, deoarece la ele recurge Mircea Borcilă spre a argumenta, corect, că Sextil Puşcariu „înţelegea foarte bine că această abordare («statică») reprezintă, tocmai, o «proiecţie metodologică», şi nu o reflectare a însăşi *naturii* obiectului în studiu" (Borcilă 1995/43).

c. Anul 1943: „Important de reţinut este faptul că în amândouă cazurile obiectul studiului, elementul de rostire, rămâne neschimbat şi numai unghiul nostru de privire diferă. Statică sau cinetică, sincronică sau diacronică poate fi numai *metoda de cercetare,* care nu trebuie confundată cu obiectul de cercetat. Această metodă poate fi aplicată deopotrivă foneticii ca şi fonemicii, morfologiei, sintaxei etc." (Puşcariu 1959/279 = Puşcariu 1994/274) sau (tot din acest vol. II al capodoperei puşcariene): „Într-o dare de seamă publicată în anul 1934, în DR, VII, p. 437–445 asupra primului volum din *Lucrările* Cercului Lingvistic din Praga (TCLP), subliniam necesitatea de a nu confunda obiectul cu metoda cercetării" (Puşcariu 1959/283 = Puşcariu 1994/277). – *Observaţie:* Am indicat, sub **c,** anul 1943 şi nu anul 1959, deoarece „redactarea textului a fost încheiată în 1943" (cum, în Puşcariu 1994/35, ne informează Magdalena Vulpe).

4. Întrucât citatele reproduse sub **3. a–c** sunt atât de cristaline, nu ne rămâne, în finalul însemnării noastre, decât să formulăm două întrebări şi, formulându-le, să încercăm să dăm un răspuns.

a. Cum se explică faptul că Sextil Puşcariu a înţeles caracterul strict metodologic al distincţiei pe care Ferdinand de Saussure, „maestru neîntrecut în materie de hotărnicie, definire a noţiunilor" (cum, mai mult decât inspirat, l-a caracterizat Vasile Bogrea, în Bogrea 1922/777–778 = Bogrea 1998/314), a aşezat-o între cercetarea sincronică şi sistemică (= gramaticală) a unei limbi funcţionale date, pe de o parte, şi cercetarea diacronică şi nonsistemică (= nongramaticală) a aceleiaşi limbi funcţionale, pe de altă parte? Răspunsul nostru la această primă întrebare este următorul: Sextil Puşcariu (precum Antoine Meillet) a înţeles exact semantica delimitării saussuriene pentru că a înţeles totul, adică întregul care este CLG: „il libro kantiano della linguistica, una vera e propria critica della ragione lingusitica" (Rosiello 1992/3). Prin apariţia, în 1916, a celebrului curs, lingvistica europeană şi lingvistica lumii înregistrează întâiul sistem de cercetare integrală a limbilor (istoric determinate).

b. Cum se explică faptul că Sextil Puşcariu a înţeles demersul integrator propus de Ferdinand de Saussure? Răspunsul la cea de a doua întrebare îl dă, desigur, tipul de lingvist (rar în trecut, dar şi mai rar în prezent) reprezentat cu strălucire de marele nostru înaintaş. Pentru Sextil Puşcariu (ca şi pentru Antoine Meillet), lingvistica, ştiinţă a limbii, nu este o succesiune şi o colecţie de „puncte de vedere" exclusiviste, ci o succesiune (mai mult decât bimilenară) şi o colecţie de puncte de vedere complementare, ce trebuie însă critic evaluate şi aplicate.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Bogrea 1922 = Vasile Bogrea, [recenzie la:] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale* [...], în DR, II, 1921–1922, p. 777–778.

Bogrea 1998 = Vasile Bogrea, *Opere alese* (volum îngrijit de Mircea Borcilă, Ion Mării, Vasile Pavel, Dumitru Apetri şi Vasile M. Ungureanu), Chişinău – Bucureşti, Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Ştiinţa" – Editura Fundaţiei Culturale Române.

Borcilă 1995 = Mircea Borcilă, *„Noua cale" a lingvisticii istorice româneşti*, în „Limba română" (Chişinău), V, nr. 5. p. 38–44.

CLG = Saussure 1970, Saussure 1998.

De Mauro 1971 = Tullio De Mauro, *Introduzione alla semantica*, Editori Laterza, Bari.

Meillet 1921 = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. I, Librairie Ancienne Honoré Champion, Éditeur Edouard Champion, Paris.

Puşcariu 1922 = Sextil Puşcariu, *Din perspectiva dicţionarului, III, Despre legile fonologice*, în DR, II, 1921–1922, p. 19–84.

Puşcariu 1934 = Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, IV, în DR, VII, 1931–1933, p. 436–504.

Puşcariu 1959 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, Bucureşti, Editura Academiei Repulicii Populare Române.

Puşcariu 1974 = Sextil Puşcariu, *Cercetări şi studii*, Bucureşti, Editura Minerva.

Puşcariu 1994 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Puşcariu 2000 = *Sextil Puşcariu (1877–1984). Biobibliografie*, de Elisabeta Faiciuc, ediţia a doua, revizuită şi adăugită, Editura Clusium, Cluj-Napoca, Editura Muzeul Limbii Române.

Rosiello 1992 = Luigi Rosiello, *Saussure e lo storicismo: la linguistica tra comprensione e spiegazione*, în „Lingua e stile", XXVII, nr. 1, p. 3–23.

Saussure 1970 = Ferdinand de Saussure, *Corso di linguistica generale* (introduzione, traduzione e commento di Tullio De Mauro), Editori Laterza, Bari.

Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală* (publicat de Charles Bally şi Albert Sechehaye, în colaborare cu Albert Riedlinger; ediţie critică de Tullio De Mauro; traducere şi *Cuvânt-înainte* de Irina Izverna Tarabac), Iaşi, Editura Polirom.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu", Cluj-Napoca
lingvistica.cluj@cluj.astral.ro

Scanned with OKEN Scanner

CONCEPTUL DE EGALITATE ŞI EVOLUŢIA LUI

MICHAEL METZELTIN, PETREA LINDENBAUER

1. NOŢIUNEA DE EGALITATE

Egalitatea este o noţiune aparţinând unei relaţii care se caracterizează în felul următor: <A + 'a fi egal' cu + B>. Această comparaţie presupune ca *tertium comparationis* o calitate – eventual cuantificată – a cărei prezenţă sau lipsă poate fi decisivă pentru a judeca dacă există egalitate sau inegalitate. Dacă considerăm că Ahile are aceeaşi forţă ca un leu, putem spune că este egal cu un leu sau este un leu. Deja Aristotel foloseşte termenii de *egalitate* şi *inegalitate* pentru a zugrăvi deosebirile dintre un stat democratic şi unul oligarhic (*Politica*, V,1). Egalitatea socială şi politică poate fi definită astăzi ca o stare a unei persoane ale cărei îndatoriri şi drepturi individuale nu se deosebesc nici în grup, nici în societate faţă de ale celorlalţi. Aceasta presupune că aceste obligaţii şi drepturi sunt codificate (de pildă în statute sau constituţii). Din acest punct de vedere se poate vorbi despre un drept generalizat de egalitate care se poate specifica, cum propune *Gran enciclopedia Rialp* (^{6}1989, s.v. *Igualdad*), ca un drept la „igualdad de trato (igualdad ante la ley, igualdad de oportunidades)" şi un drept la „equivalencia de posibilidades de cualquier miembro para ocupar cualquier puesto comunitario". Ca *tertia comparationis* pot apărea diferitele aspecte ale egalităţii ca dreptul de participare la formarea unei voinţe, îndatorirea de a plăti impozite, tratamentul faţă de lege sau posibilitatea de a ocupa funcţii publice. Egalitatea totală este probabil un ideal, realizabil doar ca tendinţă.

După istoria constituţiilor moderne, egalitatea persoanei poate fi explicitată în diferitele ei semnificaţii prin schema propoziţională următoare:

- <A + 'a avea aceleaşi drepturi comune' + ca şi B>

Aceste drepturi se pot distinge ca drepturile comune ale omului (de pildă dreptul la libertate, la proprietate, la siguranţă, la opoziţie la asuprire) şi drepturile politice sau civile (ca dreptul electoral activ şi pasiv).

- <A + 'a avea aceleaşi îndatoriri comune' + ca şi B>

Fac parte din astfel de îndatoriri, în general, plătirea impozitului şi serviciul militar.

- <A + 'a fi tratat în acelaşi mod faţă de lege' + ca şi B>

A fi tratat egal faţă de lege înseamnă în general că toţi pot avea acces la ocuparea unor funcţii publice şi sunt judecaţi egal în faţa tribunalului, independent de statutul social.

Scanned with OKEN Scanner

- <A + 'a avea aceleaşi posibilităţi generale de a se dezvolta' + ca şi B>

Toţi oamenii au aceleaşi posibilităţi de a fi formaţi şi de a ocupa funcţii, fără deosebire de rasă, culoare, sex, limbă, religie, convingeri, originea naţională sau socială, proprietate, naştere (cf. *Declaraţia universală a drepturilor omului* din 1948, art. 2).

Dacă ne concentrăm asupra primei Constituţii româneşti din 1866, putem constata că ea trimite în articolul 10 la egalitatea tuturor românilor faţă de lege şi în îndatoririle lor:

„Nu există în Stat nicio deosebire de clasă. Toţi românii sunt egali înaintea legii şi datori a contribui fără deosebire la dările şi sarcinile publice."

Ideea că toţi oamenii sunt egali în faţa legii este un rezultat al Iluminismului şi Constituţionalismului din secolele al XVIII-lea şi XIX-lea. Noţiunea se opune unei situaţii în care normalitatea era inegalitatea oamenilor în faţa legii. Noţiunea de egalitate politică şi civilă are deci mai multe antonime: 'privilegiu', 'scutire de impozit', 'monopol', 'inegalitate', 'deosebire'. Deseori antonimul se exprimă prin indicarea unor privilegii care sunt atribuite numai anumitor persoane. De aceea schema propoziţională poate fi:

<A + 'a avea anumite privilegii'>, în timp ce <B + 'a nu avea anumite privilegii'>

Aceste privilegii pot fi de natură oficială (dreptul exclusiv la anumite funcţii sau la purtarea de arme) sau de natură economică (anumite recompense pentru anumite grupuri). În cazul în care o constituţie constată egalitatea principială a cetăţenilor, ea va nega antonimul egalităţii. Aşadar *Constituţiunea din 1 iulie 1866,* în spiritul ei modern, refuză toate formele de privilegii:

„Toate privilegiile, scutirile şi monopolurile de clasă sunt oprite pentru totdeauna în statul român. Titlurile de nobleţă străină precum: principi, grafi, baroni şi alte asemenea, ca contrarii vechiului aşezământ al ţărei sunt şi rămân neadmise în Statul român. Decoraţiile străine se vor purta de români numai cu autorizarea Regelui". (art. 12)

„Nu se pot statornici privilegiuri în materii de impozit. Nicio excepţiune sau micşorare de impozit nu se poate statornici decât printr-o lege". (art. 111)

De la starea de inegalitate a oamenilor se ajunge la egalitate printr-o transformare socială ('a egala', 'a egaliza', 'a aduce la acelaşi nivel') care poată fi exprimată prin secvenţa propoziţională următoare:

P1: <A + 'a nu fi egal/a nu avea aceleaşi drepturi/acelaşi statut social + ca şi B'>
P2: <X + 'a face ca'>
P3: <A + 'a fi egal/a avea aceleaşi drepturi/acelaşi statut social' + ca şi B>

Suprimarea de privilegii şi deosebiri care apare în articolul 12 din *Constituţiunea din 1 iulie 1866* corespunde de fapt procesului transformator care duce de la o stare de inegalitate a indivizilor la cea de egalitate (transformativitatea conceptului de egalitate).

Multe calităţi au înrâuriri şi efecte contrare. Dacă socotim că astfel de calităţi formează din punct de vedere semantic perechi opuse, putem spune că termenul de bază (în cazul nostru *egalitate*) este protonimul, iar termenul contrar (în cazul nostru *inegalitate* sau *privilegiu*) este antonimul.

Scanned with OKEN Scanner

2. SCURT ISTORIC

2.1. Din Antichitate până la Revoluția Franceză

Dintr-o perspectivă antropologică putem spune că toți oamenii de pe pământ sunt născuți goi, independent de locul nașterii, de cultura predominantă, de statutul social al femeilor care nasc, cu toată că nuditatea va fi atribuită mai târziu prin norme culturale doar sferelor vieții particulare și intime și lumii necivilizate, primitive și barbare (cf. Thir 1997, cap. 9). Sau, cum o exprimă filozoful englez Thomas Hobbes, oamenii, în natura lor, ar fi egali în așa măsură încât egalitatea aceasta ar precondiționa și o egalitate în drepturi: „Nature hath made men so equall, in the faculties of body, and mind; as that though there bee found one man sometimes manifestly stronger in body, or of quicker mind then another; yet when all is reckoned together, the difference between man, and man, is not so considerable, as that one man can thereupon claim to himselfe any benefit, to which another may not pretend, as well as he" (*Leviathan* I 13). O inegalitate clară naște din privilegii însușite sau atribuite datorită opiniei după care anumite funcții în societate cer acordarea anumitor resurse. Marea *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* de Diderot/D'Alembert (1751–1772) confirmă (s.v. *égalité*) o egalitate naturală a oamenilor, care, de altfel, ar fi baza libertății: „Egalité naturelle est celle qui est entre tous les hommes par la constitution de leur nature seulement. Cette égalité est le principe et le fondement de la liberté". În investigarea noilor mișcări sociale, sociologul italian Francesco Alberoni observă că egalitatea se suprapune cu fraternitatea: „Fratellanza è uguaglianza. Uguaglianza profonda, essenziale. Ciascuno resta diverso, individuo, ma la sua individualità non deve essere un ostacolo all'incontro con gli altri. C'è un modo di essere individuo che consiste nel mettermi davanti, prima, sopra gli altri. E c'è un modo di essere individuo che significa solo essere se stesso in mezzo agli altri".

Noțiunea abstractă de *egalitate omenească* poate fi înțeleasă din mai multe perspective (economică, etică, socială, juridică, politică, religioasă). Dintre toate explicațiile posibile de acest fel abordăm aici egalitatea care este relevantă mai ales cu privire la stat. Noțiunea de egalitate este de sesizat mai întâi în orașele-stat (*polisuri*) grecești ale secolelor al VI-lea și al V-lea î.Hr., trimițând la o anumită clasă socială, însă mai târziu e legată de un drept politic. Învățăturile sofiste dezvoltă, primele, un concept al egalității naturale și, cel puțin din punct de vedere teoretic, și o egalitate socială a tuturor oamenilor (deci și a sclavilor și a celor care nu erau greci). În învățăturile lui Aristotel, *egalitatea* devine o noțiune centrală a teoriei statului, alături de noțiunea de democrație. În *Politica* lui, el definește într-o serie de paragrafe egalitatea și inegalitatea din mai multe perspective, considerându-le ca fiind cel mai bine reprezentate în așa-numitele democrații:

„Prima dintre democrații este aceea în care egalitatea este prezentă în gradul cel mai înalt. Prin egalitate, legea unei astfel de democrații înțelege faptul că niciun cetățean, bogat sau sărac, nu are întâietate și că nicio parte nu predomină asupra

Scanned with OKEN Scanner

celeilalte, ci amândouă sunt perfect egale. Când însă, după cum consideră unii, libertatea este într-o democrație mai presus de orice, și la fel și egalitatea, aceasta din urmă constă mai ales în aceea că toți participă la guvernare într-o proporție pe cât posibil egală. Dar, întrucât poporul reprezintă majoritatea și valabil este ceea ce decide majoritatea, tocmai aceasta va fi în mod inevitabil o democrație. Aceasta este deci o formă a democrației" (Buch IV, 4).

Dar conceptul legal generalizat se concretizează abia în anul 212 d.Hr., când împăratul Caracalla, prin așa-numita *Constitutio Antoniniana,* a acordat în tot imperiul roman dreptul roman civil („politeia Romaion") și „tuturor străinilor" din imperiu. Astfel, pentru prima oară a fost introdusă o egalizare în drepturi a întregii populații dintr-un imperiu (cf. Riccobono 1968, 448). Cu toate acestea, în decursul decăderii Imperiului Roman se pierde și noțiunea de egalitate a cetățenilor. Până la absolutism, societățile și statele feudale care se nasc atunci rămân structurate în mod ierarhic clar. Pe la anul 1000, societățile europene trebuie să fi fost structurate deja în stări (lat. *ordines*, fr. *États*, span. *brazos*, *estamentos*, *estados*; cf. *Lexikon des Mittelalters*, s.v. *Stand, Stände, -lehre*; Le Goff 1970: 425; Alfonso el Sabio, *Partidas*, II, XXI). Stările urmează să se structureze la rândul lor în ranguri și meserii. În interiorul stărilor trebuie să fi existat o anumită egalitate: Numai indivizilor aceleiași stări li s-au acordat drepturi și libertăți particulare, ca privilegii, în mod egalitarist. Permeabilitatea stărilor era redusă, nu toată populația făcea parte din stări (robii, sclavii). Această formă de societate, bazată pe o inegalitate principială și pe exploatarea lucrătorilor, a dus la urma urmei la o nemulțumire tot mai mare și la punerea în dubiu a statului corporativ. O critică precaută incipientă a acestei stări de lucruri o găsim la episcopul Adalbero din Laon (pe la 1020, cf. Le Goff 1970: 425). Un ev auriu egalitar utopic zugrăvește Jean de Meung în a doua parte a renumitului *Roman de la Rose* din secolul al XIII-lea (cf. Le Goff 1970, 332–333).

Noua conștiință că toți oamenii sunt *egali* a luat naștere, probabil, din dezbaterea europenilor cu locuitorii Lumii Noi. Aceste dezbateri culminează în cunoscuta *L'histoire philosophique et politique des établissemens et du commerce des Européens dans les deux Indes* de Guillaume-Thomas Raynal (prima ediție, tipărită în secret, 1770). Cu toate că acest autor n-a fost niciodată în țările transatlantice, avea bune relații cu comercianții și coloniștii de acolo. Raynal îi consideră pe indieni ca oameni egali cu europenii (în câteva aspecte chiar superiori europenilor), demni să fie respectați ca persoane și cu proprietățile lor (cf. cartea IX, 1).

În Epoca Luminilor, egalitatea devine o temă a discursului despre civilizație. În noiembrie 1753, Academia din Dijon propune următoarea temă de concurs: „Quelle est l'origine de l'inégalité parmi les hommes, et si elle est autorisée par la Loy naturelle". Filozoful genevez Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) ia parte la acest concurs cu contribuția *Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes* (1755), în care susține că inegalitatea nu ar corespunde unei stări

Scanned with OKEN Scanner

naturale, ci ar fi un rezultat al progresului. Inegalitatea capacităţilor umane, dobândirea unei averi proprii, ca şi recunoaşterea juridico-politică a acesteia ar constitui primul pas spre o inegalitate socială şi politică. Rousseau recunoaşte diferenţele în puterea şi inteligenţa oamenilor, considerând însă că înfiinţarea proprietăţii ar duce la o inegalitate fatală în cursa pentru avere, drept şi putere. Inegalitatea s-ar fi născut prin viclenie şi prin faptul de a fi profitat de interese individuale prezentate ca interese comune. De aceea el cere o societate egalitară, care să nu fie însă una nivelatoare (*niveleuse*, cf. Trousson, *Dictionnaire de Jean-Jacques Rousseau*, 1996, s.v. *égalité*).

În acelaşi timp, Fortuné Barthélemy de Felice (1723–1789), cetăţean al oraşului elveţian Yverdon, susţine în ale sale *Leçons de droit de la nature et des gens* (1769, I, 8) egalitatea tuturor oamenilor şi o consideră o stare naturală a individului, legată atât de drepturi, cât şi de îndatoriri. În mod corespunzător, Declaraţia drepturilor omului din 1795 (*Déclaration des droits et des devoirs de l'homme et du citoyen*) prevede drepturi şi îndatoriri.

Deja iluminiştii secolului al XVIII-lea au recunoscut faptul că pentru funcţionarea unei societăţi trebuie luate în considerare şi meritele dobândite individual. Asupra meritelor insistă de pildă André-Michel Ramsay în *La nouvelle cyropédie, ou les voyages de Cyrus* (1727; ediţia consultată: S. Malo, Hovius, 1786, I, 146 ss.).

Marele eliberator al Americii Latine, Simón Bolívar (1783–1830), este de părere că inegalitatea naturală a omului, datorată individualităţii personale, este corectată de legi: „La naturaleza hace a los hombres desiguales, en genio, temperamento, fuerzas y caracteres. Las Leyes corrigen esta diferencia porque colocan el individuo en la sociedad para que la educación, la industria, las artes, los servicios, las virtudes le den una igualdad ficticia, propiamente llamada política y social" (*Discurso pronunciado ante el Congreso de Angostura*, 1819). Această gândire a anticipat-o într-o formulă sintetică filozoful napolitan Giambattista Vico (1668–1744) în *Principi di una Scienza nuova* (1725–1744) prin cuvintele: „tutti si uguagliano con le leggi".

În *Virginia Bill of Rights* din 12 iunie 1776 s-a dezvoltat pentru prima oară în mod explicit un drept la egalitate, o pretenţie care să fie valabilă pentru toţi: „Section 4. That no man or set of men are entitled to exclusive or separate emoluments or privileges from the community, but in consideration of public services; which not being descendible, neighter ought the offices of magistrate, legislator or judge to be hereditary" (în Hartung/Commichau/Murphy 1998: 70). Puţin mai târziu, cunoscuta *Déclaration des droits de l'homme et du Citoyen* din august 1789 prezintă egalitatea ca un drept natural înnăscut şi statornic al individului: „Art. I. Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent êtres fondées que sur l'utilité commune". Versiunea din 1795 adaugă acestei afirmaţii explicaţia următoare (art. 3): „L'égalité consiste en ce que la loi est la même pour tous, soit qu'elle protège, soit qu'elle punisse. – L'égalité n'admet aucune distinction de naissance, aucune hérédité de pouvoirs".

Scanned with OKEN Scanner

2.2. Mişcările constituţionale europene

Dreptul la egalitate şi libertate în gândirea iluministă fiind de pretins şi de cerut de către fiecare om, gândirea egalizării a devenit şi baza mişcărilor constituţionale europene, precum şi a statului constituţional. De atunci, în societăţile moderne, noţiunea de egalitate este strâns legată de dreptul la libertate al fiecărui om. Constituţiile moderne dezvoltă, în mare parte, un articol despre libertate şi egalitate. Astfel, Legea Fundamentală a Republicii Federale Germane din 1949 prevede, ca prim articol, demnitatea omului, drepturile de libertate şi egalitate faţă de lege. Însă această egalitate s-a dobândit numai treptat. Sclavii şi oamenii de culoare din coloniile franceze au protestat împotriva primei constituţii franceze fiindcă ei nu erau consideraţi *citoyens*. De aceea, sclavia a fost desfiinţată în august 1793 sub Napoleon, însă a fost parţial reintrodusă (Brunot, IX, 703–704). În Europa, egalitatea politică s-a impus tot încet şi datorită desfiinţării treptate a sistemului electoral cenzitar. Era necesar ca egalitatea cetăţenilor, accesul la funcţii publice pentru toţi şi desfiinţarea privilegiilor să fie mereu subliniate. În *Constitution de la République Française* din anul 1848 se hotărăşte aşadar: „Art. 10. Tous les citoyens sont également admissibles à tous les emplois publics, sans autre motif de préférence que leur mérite et suivant les conditions qui seront fixées par les lois. Sont abolis à toujours tout titre nobiliaire, toute distinction de naissance, de classe ou de caste".

2.3. Ipostaze incipiente ale egalităţii între bărbat şi femeie

O problemă deosebită în toate culturile pare să fie egalizarea între bărbaţi şi femei. La sfârşitul secolului al XVIII-lea, prin *homme* şi *citoyen* se înţelegeau numai bărbaţii majori (v. *Déclaration des droits de l'homme et du Citoyen* din 1789). Femei ca Olympe de Gouge (1748–1793) şi Flora Tristan (1803–1844) trebuiau să se străduiască pentru dobândirea unei egalizări între bărbat şi femeie (vezi *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*, redactată de Gouge în 1790, articolul I: „La femme naît libre et demeure égale à l'homme en droits"). Flora Tristan, la rândul ei, pentru a impune o egalizare internaţională, propunea ca femeile să lupte împreună cu muncitorii (*Union ouvrière*, 1843). În Germania, egalitatea între bărbat şi femeie s-a impus formal şi programatic prin *Constituţia* de la Weimar din 1919 (art. 109), iar în Uniunea Sovietică prin *Constituţia* din 1936 (art. 34), apoi, într-un mod general, prin *Universal Declaration of Human Rights* of December 10, 1948: „Art. 2.1. Everyone is entitled to all the rights and freedom set forth in the Declaration, without distinction of any kind, such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status" (Hartung *et al.* 1998, 140).

În ţările române, egalitatea între bărbat şi femeie s-a dobândit târziu. În Muntenia, *Legiuirea Caragea (Anteia parte, Cap. I)* exclude în mod explicit toate femeile din toate funcţiile politice: „Pentru bărbaţi şi femei. 1. Numai bărbaţii se facu boieri, judecători, şi cârmuitori obstesci. 2. Numai bărbaţii se facu archierei,

Scanned with OKEN Scanner

preoţi şi diaconi. 2. Femeile suntu depărtate de tóte cinurile politicesci, stăpêniri, şi slujbe publice". Şi *Codicile civile* din 1864 o declară pe femeie ca fiind subordonată bărbatului: „Bărbatul e dator de protecţiune femeei, femea ascultare bărbatului". (v. art. 194 şi 195). *Constituţia* română din 1866 omite să confirme egalitatea între bărbat şi femeie. Această problemă provoacă discuţii aprinse atât în senat, cât în parlament la dezbaterea noii *Constituţii* din 1923. În sfârşit s-a optat pentru modelul belgian din 1893: „Art. 6. – Constituţiunea de faţă şi celelalte legi relative la drepturile politice determină care sunt, osebit de calitatea de român, condiţiunile necesare pentru exercitarea acestor drepturi. Legi speciale, votate cu majoritate de două treimi, vor determina condiţiunile sub care femeile pot avea exerciţiul drepturilor politice. Drepturile civile ale femeilor se vor stabili pe baza deplinei egalităţi a celor două sexe". (Lascarov-Moldovanu/Ionescu 1925, 23–32). De remarcat că deja manifestul din 1848 de la Islaz prevăzuse: „Pe scurt, popolul român recapitulând, decretă: (...) Instrucţie egală şi întreagă pentru tot românul de amândouă sexele". (*Proclamaţia şi Programul revoluţionar*, 9/21 iunie 1848, în Bodea 1982, textul 136, 537).

3. LEXEMIZAREA EGALITĂŢII ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Ideile moderne constituţionale, ca noţiunile de egalitate, libertate, securitate, printre altele, se dezvoltă deplin în secolul al XIX-lea şi în ţările române. În mod corespunzător putem observa în acest secol mai multe încercări de a verbaliza noţiunile noi în toate nuanţele lor. Din textele pe care le-am ales pentru investigarea istoriei lexicului constituţional român în secolul al XIX-lea (cf. Metzeltin/Lindenbauer/Wochele 2005) reiese că egalitatea şi inegalitatea pot fi exprimate prin lexemele şi sintagmele următoare:

Protonime

(*a avea*) *aceleaşi drepturi* (1831)
(*a fi*) *deopotrivă* (1822, 1831), (*a fi*) *de o potrivă* (1858), *a fi deopotrivă înaintea pravilei* (1838), (*a avea*) *drepturi deopotrivă* (1848)
(*a fi*) *egali dinaintea legii* (1857), (*a fi*) *egal înaintea legii* (1858, 1866)
egalitate (1848), *egalitatea... înaintea legii* (1857)
egalitatea politică şi civilă (1891)

Antonime

drepturi (1858)
inegalitate (1858)
monopol (1858)
prerogative (1858)
privilegiu (1858)
pronomiile şi privilegii de naştere şi de castă (1891)
rang titular (1848)
scutire (1858)

Scanned with OKEN Scanner

Lexeme transformatoare (lexicalizarea procesului transformator care duce de la o inegalitate la o egalitate)
desființarea tutulor rangurilor titulare (1848)
a egalisa (I. Heliade Rădulescu)
oborârea pronomiilor și privilegiilor de naștere și de castă (1891)
ștergerea privilegiurilor (1848)

Din textele investigate reiese că noțiunea de egalitate poate fi exprimată prin diferite lexeme care au ca bază două etimoane, unul slav și altul francez. Mai vechi dintre ele este substantivul *potrivă* 'de o seamă cu el', 'seamăn' (Tiktin, s.v.), lexem care trimite la prepoziția din slavă *protivu* 'contra' (Cioranescu, s.v.). Prin antepunerea prepoziției romanice *de* și a articolului nehotărât *o,* de la forma substantivală *potrivă* au luat naștere forma adjectivală și, apoi, forma adverbială *de o potrivă/deopotrivă* 'egal', 'la fel', 'fără deosebire' (Tiktin, s.v. *potrivă*; DLRM, s.v. *potrivă*). O colocație frecventă a formei adverbiale este cea formată cu verbele *a fi* și *a avea*. Cu aceste lexeme sau sintagme lexematice intră în concurență, cel târziu de la anii '30 și '40 ai secolului al XIX-lea, neologismul francez *egal*, alături de derivatul său substantival *egalitate*, care trimit la etimonul latin *aequalis* ‚de aceeași cantitate, valoare, dimensiune'. Paralel cu *egalitate* a fost împrumutat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și antonimul *inegalitate* (Bolliac, *Mozaicul social*, 1858: „Astfel inegalitățile sociali în țara noastră fură călcate pe inegalitățile tărâmului; astfel caracterul național se formă pe aceste inegalități, astfel moralul se modelă pe fizic".).

Din exemplele noastre reiese că în secolul al XIX-lea nu era în prim-plan semnificația abstractă a inegalității, ci mult mai mult deosebirile sociale, a căror nivelare se pretindea. Aceste deosebiri erau legate de o întreagă serie de prerogative (monopoluri, privilegii, scutiri etc.) care se corelează cu anumite ranguri. De aceea le putem considera și pe acestea drept antonime ale egalității. Transformativitatea este exprimată prin construcții de felul: <verb ‚a desființa' (*a șterge, a oborî* etc.) ca predicat + substantiv ‚prerogativă' ca obiect direct>. Substantivele trimit la un fel de *tertia comparationis* ale inegalității și deseori sunt împrumutate din franceză (*monopol* <germ./fr.; *rang* <fr.; *privileg* <fr., DEX, s.v.). În broșura anonimă *Ce sânt meseriașii?* din 1848, transformativitatea se exprimă mai elementar prin negarea verbului existențial *a nu mai fi*:

„Cap. III. *Meseriașii vor să fie și ei ceva.* Ce vor meseriașii? (...) voesc să se ia măsurile cele mântuitoare, care pot depărta orice turburare și vărsare de sînge. Aceste măsuri sânt: 1 A nu mai fi ranguri și privileghiuri, și fiecare să contribueze la ale patrii, potrivit cu venitul său" (Bodea 1982, textul 108, 424).

4. CÂTEVA COMENTARII DIN SECOLUL AL XIX-LEA DESPRE EGALITATE

Cum am arătat deja, conștiința egalității se impune încet și mai ales începând de la Iluminism. Mai întâi se declară egalitatea – ca un drept natural – în Franța

Scanned with OKEN Scanner

(*Déclaration des droits de l'homme et du Citoyen*, 1789) şi pe urmă a fost fixată în toate constituţiile moderne ca în preambulul *Constituţiei* franceze din 1791. Deosebirea dintre o *Declaraţie universală a drepturilor omului* şi drepturile fixate în constituţii a dus la diferenţierea semantică a egalităţii, nu de puţine ori, cu colocaţii lexicale proprii. De aceea putem defini egalitatea din perspectiva drepturilor omului în general, a unui drept constituţional abstract, a drepturilor civile.

Drepturile generale ale omului (frz. *droits naturels*, *droits de l'homme*) sunt drepturi fundamentale care pot fi invocate de fiecare persoană şi nu pot fi conferite de către stat. Deja *Declaraţia* din 1789 constată că ele corespund drepturilor celor mai generale, la care nu se poate renunţa, care sunt intangibile şi aparţin fiecărui om de la naştere. Ca şi Tocqueville (*De la démocratie en Amérique*, II, I, iii; 1840), şi Bolintineanu era de părerea că ideea de egalitate revine religiei:

„Religiunea a surpat sclavia şi castele antice. Ei, lumea îi este datoare egalitatea. ‚Pentru ce, – întreba Ionas, episcop de Orléans – stăpânul şi robul, bogatul şi săracul nu vor fi deopotrivă, când n-au sub cer decât un singur Dumnezeu, care nu deosebeşte pe nimeni? O, bogaţi şi puternici! Ascultaţi învăţătura sântului Pavel, Gregore cel Mare, sântul Augustin, recunoaşteţi pe sclavi şi pe săraci ca egalii voştri naturali!" (Bolintineanu, *Cartea poporului român*, 1869).

Considerând noţiunea de egalitate de origine religioasă, noţiunea fiind mai târziu aplicată la societatea civilă, Bolintineanu crede că egalitatea înseamnă 'ocrotire' faţă de abuzul de putere:

„Egalitatea nu este împărţirea averilor deopotrivă, ci este protecţiunea tutulor, aşezată pe fiecare ca nimeni să nu aibă a geme de progresele împlinite de când umanitatea a ieşit din starea salbaticiii, rătăcind pe pământ la întâmplare. Fiecare să aibă atât ca şi altul dreptul de a trăi şi a lupta contra relelor ursitei sale. Egalitatea drepturilor este aşezată de natură. Societatea o chezăşuieşte împotriva abuzului puterei ce o face iluzorie".

Bolintineanu critică *Constituţia* din 1866 pentru că, în ciuda egalităţii postulate, prevede încă diferite privilegii:

În discursul cu prilejul a 25 de ani de existenţă a Academiei Române (1891), Mihail Kogălniceanu constată că junimea română deja înainte de 1848 receptase cu aviditate ideile egalitare şi civilizatoare ale marii revoluţii franceze (Kogălniceanu, s.a., 164). În apelul lui către tinerimea română, *Trecutul şi prezentul*, Nicolae Bălcescu exprimă opinia că baza morală pentru dezvoltarea unui stat este libertatea poporului şi egalitatea drepturilor:

„Cea dintâi condiţie a dezvoltării morale a unui stat, a existenţei lui politice e libertatea popolului şi egalitatea de drepturi. Unde popolul nu e liber, unde egalitatea nu domneşte, acolo nu e viaţă" (Bălcescu, 1961, 139).

Egalitatea în sensul drepturilor fundamentale ale omului a găsit un ecou şi în Ardeal, unde românii nu erau decât o „naţie" tolerată. În cursul Revoluţiei din 1848, românii din Ardeal au cerut ca viitoarea constituţie să se bazeze pe principiile 'dreptate', 'libertate' 'egalitate', 'fraternitate', proclamate în Revoluţia Franceză, iar *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* din ianuarie 1849 redă *Constituţia* franceză din 1848, cu principiile ei, într-o traducere în română. În

Scanned with OKEN Scanner

broşura *Ce sânt meseriaşii?*, publicată tot în Ardeal, se subliniază că un popor poate fi liber numai când toţi au aceleaşi drepturi:

„Un neam care are clase privileghiate este un neam rob, dacă nu altui neam, dar cel puţin acelor clase; un neam atunci este slobod şi neatârnat, când are drepturi deopotrivă pentru toţi" (Bodea 1982, textul 108, 423).

Constituţia imperială din 7 martie 1849 prevedea egalitatea „naţiunilor":

„§ 5. Fiecare naţie are drepturi egale şi fiecare naţie are un drept neviolabil de a-şi păstra şi a-şi cultiva naţionalitatea şi limba (*Constituţie pentru Împărăţia Austriei*, în „Bucovina". Gazeta românească, nr. 4, 16 martie 1849).

Drepturile universale ale omului se înrădăcinează tot mai puternic prin introducerea lor tot mai adâncă în constituţiile statelor naţionale. Mai întâi egalitatea este interpretată ca egalitate faţă de lege (v. şi Diaconovich s.v. *egalitate*). Cererea unei 'egalităţi faţă de lege' este documentată explicit în diferite programe constituţionale înainte de 1866, de pildă deja în aşa-numita *Constituţie* a cărvunarilor:

„18 – Înaintea pravilei să fie socotiţi toţi deopotrivă şi fără deosebire, având a fi şi pravila una şi aceeaşi pentru toţi, sau pentru a ocroti, sau pentru a pedepsi. În pravilă nu poate să se hotărască decât ceea ce este drept şi folositor şi nu poate să se oprească decât ceea ce este nedrept şi de stricăciune" (*Constituţia Moldovei de la 1822* („Cărvunarii"), în Barnoschi 1922).

Egalitatea faţă de constituţie poate să însemne şi că toţi cetăţenii sunt reprezentaţi fără deosebire în Parlament. Asta o cere în mod explicit deja Ion Câmpineanu în *Proiectul de constituţie* din 1838:

„q. Reprezentaţia naţională. Toţi rumânii fără osibire sânt reprezentaţi. Reprezentanţia naţională cercetează toate actele din lăuntru şi din afară ale miniştrilor răspunzători, hotărăşte bugetul ce i să înfăţişază pe tot anul, revizează cheltuielile hotărâte de dânsa, are dreptul a face raportul suveranului asupra câtor să ating de enteresul obştesc, priimeşte jălbi de la particolari, mădularele ei sânt nesiluite şi nu pot fi daţi supt judecată decât după ce adunarea volniceşte a lor arestuire" (Bodea 1982, textul 28, 125).

După înfrângerea revoluţiilor din 1848, ideea de egalitate a fost sufocată. Rusia şi Imperiul Otoman reintroduseră vechiul regim cu privilegii şi inegalitatea impozitelor. În mod poetic şi emoţional, Cezar Bolliac zugrăveşte în poemul *Clăcaşul* (1851) opoziţia dintre viaţa clăcaşilor şi a moşierilor. Abia votul din 29 octombrie 1857 în cadrul Adunării ad-hoc de la Iaşi „a democratizat deapururea societatea română" (Kogălniceanu, s.a., 167–165), fiindcă hotărâse: „Privilegiile de clase vor fi desfiinţate în România"; această cerinţă a fost preluată de *Convenţia* din 1858:

„Art. 46. Toate privilegiile, scutirile seau monopolurile de care se bucură încă câteva clase, se vor oborî (= doborî) şi se va păşi neîntârziat la revizia legei, carea regulează relaţiile proprietarilor de pământ cu lucrătorii, în (...?) de a îmbunătăţi starea ţăranilor" (*Convenţiea pentru organizarea definitivă a Principatelor Dunerene Moldova şi Valahiea*, ediţia Iaşi, 1858).

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Alexianu, George, *Dreptul constituțional,* Bucureşti, Librăria Socec & Co, 1926, p. 125–129.

Barnoschi, D.V., *Originile democrației române. „Cărvunarii". Constituția Moldovei de la 1822,* Iaşi, Editura Viața Românească, 1922.

Bălcescu, Nicolae, *Scrieri alese,* Bucureşti, Editura Tineretului, 1961.

Brunner, Otto/Conze, Werner/Koselleck, Reinhart (edd.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* Stuttgart, Klett-Cotta, 1972–97, s.v. *Gleichheit.*

Brunot, Ferdinand, *Histoire de la langue française des origines à nos jours,* IX, Deuxième partie, Paris, A. Colin, 1967, p. 676–713.

Dissescu, Constantin G., *Dreptul constituțional,* Bucureşti, Socec, ^{3}1915, § 417–425.

Gran enciclopedia Rialp, Madrid, Rialp, ^{6}1989, s.v. *igualdad.*

Fernández Sebastián, Javier/Fuentes, Juan Francisco (dirs.), *Diccionario político y social del siglo XIX español,* Madrid, Alianza Editorial, 2002, s.v. *igualdad.*

Hartung, Fritz, Gerhard Commichau, Ralf Murphy, *Die Entwicklung der Menschen- und Bürgerrechte von 1776 bis zur Gegenwart,* Zürich, Muster-Schmidt Verlag, ^{6}1998 (^{1}1972).

Hauriou, Maurice, *Précis de droit constitutionnel,* Paris, Recueil Sirey, 1919, IV, ii, 1.

Kogălniceanu, Mihail, *Scrieri şi discursuri,* Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Metzeltin, Michael, Petrea Lindenbauer, Holger Wochele, *Die Entwicklung des Zivilisationswortschatzes im südosteuropäischen Raum im 19. Jahrhundert. Der rumänische Verfassungswortschatz,* Viena, Ministerul Afacerilor Externe al României/Institutul Cultural Român/3 Eidechsen, 2005.

Rousseau, Jean-Jacques, *Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes,* în Rousseau, Jean-Jacques, *Œuvres complètes,* t. III, Paris, Gallimard, 1964.

Thir, Margit, *Un-Kultur und Zivilisation im vorhispanischen Amerika,* Viena, 3 Eidechsen, 1997.

Thonissen, J.-J., *La Constitution belge annotée offrant sous chaque article l'état de la doctrine de la jurisprudence et de la législation,* Bruxelles, Bruylant-Christophe, ^{3}1879, p. 18–21.

Tocqueville, Alexis de, *De la démocratie en Amérique,* 1835–1840, II, II, i şi II, III, xi.

Universitatea din Viena
michael.metzeltin@univie.ac.at
petrea.lindenbauer@univie.ac.at

Scanned with OKEN Scanner

AUTENTICITATEA BĂNĂȚEANĂ ÎN AUTOTRADUCERE

PAUL MICLĂU

Omagiul meu este prilejuit de cercetările dialectale de tinerețe ale lui Marius Sala şi de frumoasa lui carte de *Portrete*. Ce urmează este o mărturie şi o autoanaliză a propriei traduceri a cărţii *Roumains déracinés* apărută la Paris, Editura Publisud, în 1965. Am povestit pe larg aventura acestui volum şi mai ales a autotraducerii lui în limba română (vezi *Universités*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2004, p. 7–36). Prima versiune, foarte cenzurată, a apărut cu titlul *Comoara* (Editura Facla, Timişoara, 1989); a doua, integrală, în două volume, cu titlul *Dislocaţii* (Editura Prietenii cărţii, Bucureşti, 1994). Este vorba despre o trilogie autobiografică, încheiată cu volumul *Praguri* (Editura Universităţii din Bucureşti, 2007).

Prima parte, la care mă refer aici, relatează perioada din anii treizeci pînă în primii ani de facultate (de filologie), la mijloc de veac XX. Am scris-o iniţial în franceză cu gândul că o eventuală traducere în limba română va fi oricum mai naturală decât invers.

Cum să redau însă în franceză universul rural care ocupă o bună parte din text? În echivalenţă dialectală franceză nu merge! Cum o altă parte se referă la studenţie, am recurs la un moderat limbaj studenţesc francez, cu care m-am familiarizat cu prilejul primului sejur în Franţa (1965–1970), la specializare doctorală şi ca lector de limba română.

Iată ca mostră un mic pasaj de la început despre întârzierea vorbirii subsemnatului: „ – Mais dis donc, il ne serait pas muet, par hasard? – Ah non, sourd, de toute façon pas. Puis, ça a été alarmant. Ça a dû se passer bien tard, car tu t'en souviens" (p. 17). Aici, automat, versiunea română este mai populară: „– N-o fi cumva mut, doamne păzeşte? – Păi surd nu-i, se vede treaba. P-ormă veni îngrijorarea. Totul s-a petrecut destul de târziu, căci îţi mai aduci aminte" (I, p.23).

Necazul este că uneori originalul francez devine mai îndrăzneţ, ca în acest dialog:

„ – Ecoute, pépère, tu me trompes, j'en suis sûre et certaine!
– T'es folle ou quoi. Moi, te tromper, moi qui, toute la vie...
– Justement, toute la vie.
– Comment t'es sûre et m...
– Pépère c'est la terre qui parle!
– Non, ma vieille, c'est pas la terre, c'est les hommes, je les emm...!" (I, p. 40)

Recunosc că scriind asta aveam în minte dialogul spus de bunicul meu referindu-se la un caz autentic din sat; în franceză am plusat conştient, dar cuvintele cu suspensie sunt acceptabile la cocoşul galic. Ce-i de făcut în traducere? Recitesc pasajul în română: el sfârşeşte prin „tu-le mama lor!" (I, p. 57)

Eram conştient de asemenea derapaje, date fiind diferenţele dintre cele două coduri sociolingvistice. De fapt, nu prea am deliberat. Am ajuns spontan la dialectul meu nativ cerut, cred, de presiunea contextului de scriitură şi de trăire a faptelor. Instinctiv, la al treilea rând din carte am folosit *uica* pentru *unchi*, căci figura ţăranului geolog mi-era prea prezentă. În treacăt fie spus, unul din amicii supervizori ai versiunii române a spus într-un grup că am scris un „roman"; a folosit vorba *uica* şi am înţeles că cenzura a ajuns la vârf.

Aşa a apărut „aventura" vorbelor, cum ar spune Marius Sala, însoţită mai rar de cea gramaticală sau fonetică. Am recurs la supresiunea articolului hotărât masculin, de tip *moşu* etc. Iată un rar pasaj fonetic, în care un dialectolog poate citi total bănăţeneşte.

„Ş-acuma, ce măi faci? Ăi, ne-am mutat aici, nu dăparte de-ai tăi. Am coborât dă pră deal. Până la urmă m-am săturat să trag clopotu după morţ. Dă fiecare dată, simţam că mor şi eu un pic. Eram văcari, măi, ţâni minte?" (II, p. 56)

Fireşte, originalul n-are trăsături dialectale franceze; în schimb, conţine expresia dură „ça m'a fait chier" („m-am săturat").

Spre sfârşit, apare dialogul dintre bunic şi ţiganca venită în ziua de Crăciun la o ţuică şi un colac: „Da, da spune îmi dai un metăr dă cucuruz? Îţ dau, cum să nu-ţ dau. Aşa o să măi veniţ prî la noi. Îi frumoasă sucna ta cu flori, ia să văd! Nu ţî ruşine, gazdo, îs copii pr-aici."(II, p. 237). De data asta, cu două rânduri mai sus, în originalul francez, apar forme ca: „Vous, patron, z'êtes formid. Avec vous l'boulot c't un plaisir" (p. 284). De adăugat că adaptarea m-a făcut să introduc în franceză, rareori, împrumuturi ca *taïca* „bunic", cu transcrierea de rigoare.

Autotraducerea de care mă ocup aici se întemeiază pe o structură triunghiulară, în care apare un termen în limba-bază (franceza) şi doi în română: unul literar şi altul dialectal, de tipul:

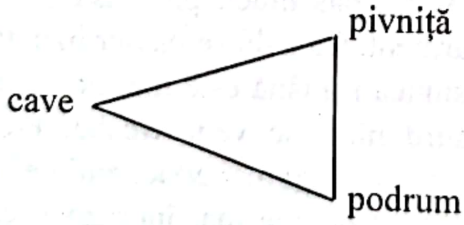

Opţiunea în limba-ţintă nu a fost făcută deci deliberat, ci printr-un impuls de autenticitate şi de trăire a situaţiilor evocate în context. Cartea povesteşte două drame: a deportării bunicilor cu sora mare (cu soţul şi doi copii) şi în aceeaşi perioadă drama intrării în facultate a subsemnatului, cu primii ani de studii în context stalinist. Scrierea faptelor s-a făcut cu mare încărcătură afectivă, care s-a reprodus şi în autotraducere.

Scanned with OKEN Scanner

De aceea, am să dau puține exemple de traducere ca atare, insistând asupra tensiunii contextelor care au dus normal la folosirea termenilor dialectali.

Trebuie spus că aceştia nu sunt foarte numeroşi, circa 100 la o lectură rapidă, şi deci ei nu împietează asupra înțelegerii textului, cum s-ar gândi unii „regățeni" amici, mai ales că din context sau parafrază se vede despre ce-i vorba. În schimb, ei fac deliciul nativilor bănățeni.

Iată un prim exemplu: în cursul zilelor, s-a muncit la câmp, familia şi cu câțiva țigani. Se apropie seara, toți sunt obosiți, dar răcoarea înviorează. Se înfiripează un dialog, presărat cu paradoxuri. Apoi: „Et puis, on rentrait tous dans la charette. Des fois ils chantaient des trucs grivois ou même de douces nostalgies... l'air murmurait... se met à vibrer, à frissonner... moment propice pour le viol, pour le crime même, voluptueux" (I, p, 13). Aşa atmosferă cerea cuvântul neaoş: „Şi hai spre casă, cu toți în *cocie*. Câteodată ei cântau chestii spurcate chiar, însă pline de *dor*... văzduhul murmura... se-nfioară, freamătă... clipă numai bună de viol, de crimă chiar, voluptuoasă" (I, p. 17).

Alt pasaj relatează îmbarcarea dislocaților în bou-vagon, fiecare familie înghesuind lucruri şi animale în vagonul ce urma să-i ducă în Bărăgan. „Dup-aia am desfăcut *cocia* şi am aşezat-o într-un colț al vagonului" (I, p. 230). Ar fi fost o crimă lingvistică să se folosească aici cuvântul „căruță", mai ales că la noi asta înseamnă ceva boieresc, cum spune poemul în grai bănățean „Tăt paore-i („țăran") măi bine": „Arvocatu-i şî măi bun,/Că merge în căruță/Şî prântr-o vorbă la biţârc („judecătorie")/Ia-ndată cinci băncuță".

În continuare am să prezint principalele câmpuri semantice ale lexemelor bănățene la care am recurs, explicitând motivația lor discursivă, mai exact referențială, pe linie semantică, cognitivă şi pragmatică.

Primul grup este cel al termenilor de rudenie, explicabili, cum se ştie, prin determinări antropologice şi chiar psihologice. Părinții sunt numiți cu formele *tati* şi *mami*; al doilea are o încărcătură deosebită, de la începutul narațiunii până la încheierea ei oarecum metafizică.

Mai important este cuplul *maica–taica* (bunicii). Figura bunicului este prototipul relațiilor familiale. La nivelul semantic se adaugă statutul de „pater familias", iar psihanalitic statutul oedipian. Trăirea e dusă de la euforia patriarhală, la dislocare, apoi la umilința trăirii în exil. Aici autorul-narator-personaj intră în comuniune existențială cu taica: „În acea clipă tu intri-n ființa lui şi continuați mersu-n doi: el, conținător, tu conținut... mergem la oraş... să ne câştigăm pita cea de toate zilele. Pita unsă cu lacrimi... strigați din când în când „Tăiem lemne!"... o să ne despărțim acum: tu ai să urci la rai..." (II, p. 165–169). Sau: „Taica stă ca o statuie înfiptă acolo de fatalitate" (II, p. 204).

Nu e loc să semantizez pe bunica. Menționez că ea s-a definit peremptoriu la nivel naratologic-real: a evadat din zona de domiciliu obligatoriu, a traversat clandestin țara doar pentru a-şi vedea casa într-o singură noapte: „să duce iute spre marea poartă de la intrare, să pune în genunchi, îşi face cruce, țucă uşa şi pragul care a văzut-o de atâtea ori trecând la lucru, la bisărică, la mormânț" (II, p. 204–205).

Scanned with OKEN Scanner

În astfel de cazuri, „personajul" capătă alură mitică, mai ales că el nu are un nume propriu, iar recurgerea la dialect îi conferă, dincolo de autenticitate, o rezonanță terestru metafizică. Dar versiunea franceză publicată restituie numele proprii și o face să penduleze între valoarea de document și de spiritualitate.

Am pomenit mai sus de cuvântul *uica*, „unchi". Și aici dialectul e menit să întărească sentimentul tragic: fratele tatălui, care avea nume omonim cu al meu, a fost schingiuit de securitate și în scurt timp a decedat. La fel, cumnatul bunicii mele.

Din zona semantică a umanului apar forme dialectale semnificative, pe care le dau în ordinea intrării în text: *ceica* „mătușă", *gloată* „copii", *a givăni* „a discuta", *tot natu* „fiecare", *șogăr* „cumnat", *a se ortăci* „a se asocia", *a sușcăi* „a ofta", *tuțu* „tata", *iclean* „inteligent", *paore* „țăran", *gârclean* „gât", *chică* „plete", *a tăbărî* „a obosi", *fleoancă* „gură", *a zăuita* „a uita".

La acestea se adaugă ocupații, ca: *a molări* „a fotografia", *a iscopi* „a castra", *scriitor* „funcționar la primărie"; *cuplărai* „bordel", *a chiti* „a aranja", *a cârni* „a tăia (via)".

Menționez, pentru animale, numele colective: *hoară* „păsări de curte", *ciopor* „turmă (de oi)", *marvă* „vite". Aci se impune expresia „sănătate la marvă și la gloată", ca urare cu caracter de ritual, în care mai întâi sînt invocate vitele, apoi copiii, căci aceștia nu pot trăi fără primele. Ca plante sunt: *cucuruz* „porumb", *iagod* „dud", *ciocot* „butuc (de vie)", *crârstaș* „14 snopi de grâu aranjați în cruce", *ghijă* „pănuș (de porumb)", *cioclod* „tijă de știulete".

Am să tratez pe scurt lexemele referitoare la obiecte. Ele trădează o mică enciclopedie a lumii mele rurale din satul Comorâște din Caraș. Mărturisesc că am recurs la o anumită abordare etnologică a acestui univers, în varianta originală franceză, menită să ofere unui cititor francofon o imagine autentică a universului în care s-au petrecut dramele evocate în text.

M-am gândit apoi că varianta română ar putea fi redundantă pentru un cititor românofon, dar recursul la culoarea locală redată în lexic bănățean a salvat oarecum situația, prin presărarea pe ici pe colo a unor fapte de limbaj autohton.

Aici prezint principalele câmpuri semantice cu iz dialectal.

Terminologia casei include cuvinte ca *podrum*, deja menționat. Acesta s-a impus tot prin tensiunea narativă, ca în episodul evacuării din sat, punct de plecare al dislocării. Taica, un atlet la muncile câmpului, spune în text: „Dar acum picoarele-mi slăbesc, nu de teamă, ci-n fața prăbușirii. Cobor în podrun să-nghit adânc din vasu de răchie. Mă sâmt mai bine. Ostașul mă-nsoțește ca o umbră mută" (I, p. 217).

Alte părți ale casei sunt: *buzană* „magazie", *cuină* „bucătărie", la fereastră se află *șolocaturi* „obloane". Amuzantă, dar și tristă este *ieșitoarea* sau *buda* „veceul din curte". Acesteia din urmă i se zice *obor*. Reședința fermei boierești este *odaia* „conac cu toate acareturile".

Mai dezvoltat este câmpul semantic al mâncărurilor, căci în text se insistă asupra cultului alimentelor din acea parte de lume. Aici intră *pita* cu al ei ritual pomenit de mai multe ori, ca în acest fragment: „Taica ia cuțitul de tăiat porci. În brațul lui de Hercule, pita-i o mică planetă: o-ntoarce cu fața spre piept... face semnul crucii cu vârful cuțitului, iar dup-aia taie felii uriașe. Fericită de astă sfâșiere, pita troznește de plăcere" (I, p. 145).

Scanned with OKEN Scanner

În acest câmp mai intră *coleşă* „mămăligă", *clisă* „slănină" (cu ritualul tăierii porcului), *scovardă* „clătită" (cu ritualul măcinicilor), *comină* „borhot" (cu ritualul cazanului), *pocărăi* (cu ritualul „prăjiturilor" la marile sărbători), varianta *boboanţă* pentru „bomboane" ori *vălău* „jgheab" (cu ritualul adăpării vitelor).

Am insistat asupra includerii obiectelor în ritualuri, invocată adesea ca atare, poate pentru a sublinia trăirea spiritualizată a unei lumi care a fost brutal schinguită de dislocare.

În câmpul îmbrăcămintei sunt de pomenit: *pozonari* „buzunar", *cârpă* „batic", *cârpă mică* „batistă", *sfetăr* „pulover", *sucnă* „fustă" (deja citat în episodul evadării bunicii din Bărăgan).

Conex, ar intra aici şi *straiţă* „traistă", apoi *strani* „pătură groasă de lână" sau *poneavă* „scoarţă" (de pe pat). Primul este pomenit în drumul spre mănastire, al doilea intervine în tehnica ţesutului la război, cu „războiul" concurenţei dintre gospodine: „Ah, ponevile! Ce aventuri să le poţi face artistic... Trebuie să fie originale. Atunci se pune-n mişcare un întreg spionaj... duminica-i întrecere de sănii în sat... Pe sanie-i pus la vedere noul covor: uluirea-i totală. I-am învins" (I, p. 192).

Dar tot aici se arată „lupta de clasă" din căminul studenţesc, unde n-am putut sta decât clandestin şi mi s-a luat pătura ca să apar la suprafaţă.

Cartea cuprinde şi ritualurile muncii la câmp şi în gospodărie, ridicate chiar la rangul de mit. Acestea sunt marcate de uneltele caracteristice. Poate cea mai semnificativă este coasa, cu festivalul cositului, cu cei trei bărbaţi în lungi cămaşi albe de bumbac ţesute în casă: tata, bunicul şi cumnatul, uneori chiar subsemnatul. *Dârjală* este ceea ce pe aici se cheamă „copârşău". După spectacolul cositului mitic, evocat ca atare („Coasa cântă şi e auzită acolo sus. Cel de sus se-ntoarce la viaţa de jos, viu părtaş şi se minunează"), „Înnozi straiţa la gură, o pui pe *dârjala* de la coasă, îţi chiteşti cămaşa albă şi izmenele lungi şi, cu coasa în spinare, te întorci acasă printre lanuri" (I, p. 21).

Sau o unealtă ce n-am vazut-o aiurea: *orităcul*, o lamă în vîrf de băţ ce serveşte la tăierea pălămizii din grâu primăvara, treabă evocată cu trioul: mama, sora şi eu pe fundalul exploziei de sevă.

Mai sunt *cotăriţă* „coş", folosit la culesul porumbului sau al prunelor, *boc* „căruţă ca o cutie etanşă" în care se transportă prunele sau strugurii; *berniţă* „suport de lemn pentru loitre, folosit la transportul grâului; *şciomp* „drug de fier" în care s-a rănit prea frumosa mânză, Nina; *drod* „sârmă", *feriz* „ferestrău" cu care se câştiga o pâine la Călăraşi lângă satul deportării, *lăvor* „lighean".

În mai toate aceste cazuri originalul din versiunea franţuzească este neutru. Se face aşadar o adaptare *in absentia*, ca şi cum s-ar traduce în română o serie de termeni neaoşi, în cadrul unor frecvente modulări prin metasememe. Căci textul devine autoficţiune prin inserarea unor fragmente poetice.

Morala: autotraducerea autoficţiunii întru regăsirea fiinţei autorului.

Universitatea din Bucureşti
paul_miclau@yahoo.fr

Scanned with OKEN Scanner

PE URMELE *AVENTURILOR UNOR CUVINTE ROMÂNEŞTI*

G. MIHĂILĂ

În expunerea dedicată nu de mult *Cuvintelor de origine autohtonă în limba română*[1], am schiţat un bilanţ al cercetărilor consacrate acestui dificil subiect din istoria limbii noastre naţionale, de la mijlocul secolului al XIX-lea până astăzi. Am inclus în paginile ei 115 cuvinte sigur autohtone, după opinia noastră, care se regăsesc, în cea mai mare parte, în sintezele publicate în ultimele şapte decenii: Al. Rosetti (1938, 1986), C. Poghirc (1969), I.I. Russu (1970, 1981), N. Raevschi, M. Gabinschi şi colegii lor (1978), Gr. Brâncuş (1983, 1995), G. Ivănescu (1993), Marius Sala (1998, 1999), Vladimir Orel (1998) şi Irina A. Kalujskaia (Kalužskaja, 2001). Dintre aceste cuvinte, 54 au prime atestări cuprinse între secolul X şi 1520 (în documente şi texte latine medievale, slavo-române şi în alte surse), 42 – în primul secol de scriere în limba română (1521–1620) şi 19 – de la 1621 până la sfârşitul secolului al XIX-lea. Acest repertoriu depăşeşte cu 25 pe cel cuprinzând 90 de cuvinte, realizat de Gr. Brâncuş, care a separat, cu o anume circumspecţie, 43 de cuvinte probabil autohtone.

Dintre acestea, unele au fost trecute, în urma unor argumente suplimentare, între cele sigur autohtone, alături de alte câteva, rezultate din propriile noastre investigaţii. Că noi înşine am procedat cu prudenţă o dovedeşte lista a 13 cuvinte, pe care le considerăm – uneori, în acord cu Gr. Brâncuş – probabil autohtone, întrucât dovezile aduse în sprijinul etimologiei traco-dacice ni s-au părut insuficiente, în prezenţa unor ipoteze care le atribuie fondului moştenit din latină sau altor surse. În acest sens, ni s-a părut deosebit de utilă confruntarea cu opiniile colegului Marius Sala, şeful şcolii romanistice actuale din ţara noastră, strălucit continuator al lui Iorgu Iordan şi Alexandru Rosetti, urmând lui Ion Coteanu la conducerea Institutului de Lingvistică din Bucureşti, ce poartă numele celor doi corifei[2]. Aşa se explică faptul că am consemnat aproape la fiecare pas opţiunile sale, exprimate în sintezele *De la latină la română* (Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1998) şi *Introducere în etimologia limbii române* (aceeaşi editură,

---

[1] Discurs de recepţie (20 ianuarie 2006), cu *Răspunsul* acad. Eugen Simion, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006 (cu bibliografia fundamentală).

[2] Vezi Acad. Marius Sala, *Cei doi stâlpi ai înţelepciunii.* Discurs de recepţie (6 ianuarie 2006), în „Academica", anul XVI, Serie nouă, nr. 46, ianuarie 2006, p. 12–21; Acad. Eugen Simion, *Acad. Marius Sala, o autoritate în domeniul ştiinţelor lingvistice*, p. 22–24; Marius Sala, *Portrete*, Editura Universităţii din Suceava, 2006: *Iorgu Iordan* (p. 107–116); *Alexandru Rosetti* (p. 155–162); *Ion Coteanu* (p. 61–65).

Scanned with OKEN Scanner

1999; retipărită la Editura Academiei Române, în 2006), chiar dacă uneori erau diferite de ale noastre, întrucât lasă deschisă calea spre noi căutări, referitoare la cuvinte a căror proveniență este controversată.

Iată de ce am parcurs cu deosebit interes cele două volume recente, cuprinzând *Aventurile unor cuvinte românești* (I, Ediția a II-a[3] – II, București, Univers Enciclopedic, 2006), în care Marius Sala, fără a-și propune o privire de ansamblu asupra elementelor autohtone, alături de numeroase alte unități lexicale, ia în discuție – dintre cele 115, menționate mai sus – 51 de cuvinte. În cadrul acestora, 32 sunt considerate și de D-sa ca aparținând indiscutabil fondului autohton[4]: *abur* (prima jumătate a sec. XVI; I, 2); *baltă* (1366; I, VIII); *barză* (1566; II, XXXIV); *bască* „lână" (<1573–1578>; I, VIII; II, 20); *brad* (<1348>; I, X, 113); *brusture* (1518; I, X); *buză* (1422; I, VIII, X, 34); *ceafă* (1560–161; I, X, 48); *cioară* (1442; II, XXXIV); *cioc* (1801; *Ciocârlie*, 1468; II, XXXIV); *coacăză* (mijlocul sec. XVIII; I, X, 34, 113); *curpen* (1512; I, X, 113); *fluier* (<1567–1568>; II, 66: cuvânt imitativ, înrudit cu alb. *flojere*); *gălbează* (<1521>; I, 34); *ghionoaie* (1529; II, XXXIV); *leurdă* (1520; I, X, 113; II, 20); *mazăre* (1488; I, 113); *mărar* (<1551–1553>; I, X, 113); *moș* (<1480>; I, X); *năpârcă* (1559–1560; I, VIII, X); *pârâu* (1337; I, VIII); *pupăză* (1577; I, 34; II, XXXIV); *rață* (1487; I, 144; II, XXXIII); *rânză* (144; I, 145); *a scăpăra* (mijlocul sec. XVII; I, X); *spânz* (sfârșitul sec. X – începutul sec. XI; I, 113); *șopârlă* (1483; I, X); *țap* (*zappu*, sec. X; II, XX, 33: „foarte probabil, un termen din tracă sau iliră"); *urdă* (1220; I, 157); *vatră* (1579; I, VIIII); *viezure* (<1428>; I, X); *zară* (mijlocul sec. XVII; I, 157).

De asemenea, 7 cuvinte sunt trecute, cu unele rezerve, printre cele autohtone, cu menționarea și a altor opinii: *copac* (înv. și dial. *copaci*, 1264; I; XXXV, 56); *copil* (<1318>; I, 124); *groapă* (1520; I, 84); *grumaz* (1445; I, 81); *gușă* (1560; I, 81); *mare*, adj. „grand, haut" (1490; II, XXXIX: pus în legătură cu adjective celtice; celții, prezenți în Crișana și Transilvania, „au fost asimilați de daci"); *sarbăd* (*searbăd*) „acru" (ante 1712; I, 157).

În sfârșit, la 12 cuvinte, Marius Sala înclină spre alte soluții etimologice, deși uneori semnalează termenul albanez corespunzător (menționăm în paranteze: datele primelor atestări în dacoromână; formele corespunzătoare din aromână, meglenoromână și istroromână, atunci când există; numerele articolelor din cele două volume, cu soluțiile acceptate de autor; după linia de pauză, într-o formă succintă, etimologiile propuse în studiile noastre anterioare)[5]:

---

[3] Ediția I a apărut în 2005.

[4] Între paranteze, adăugăm anii primelor atestări (cele ascuțite semnalează datările stabilite de editorii documentelor și textelor respective).

[5] 1996 – *Les plus anciennes attestations des mots roumains autochtones (Xe siècle –1520)*, „Thraco-Dacica", t. XVII, 1996, nr. 1–2, p. 23–71; 1997 – *Les plus anciennes attestations de certains mots probablement autochtones en roumain (du XIIe siècle à 1520)*, t. XVIII, 1997, nr. 1–2, p. 47–74; 1998 – *Mots roumains d'origine autochtone, attestés au cours du premier siècle de l'écriture en langue nationale (1521–1621)*, I. *Introduction*, t. XIX, 1998, nr. 1–2, p. 15–33; 2000 – *Cuvinte românești de origine autohtonă atestate în primul secol de scriere în limba națională (1521–1621)*, II. *Cuvinte autohtone*, t. XXI, 2000, nr. 1–2, p. 17–31; 2001 – t. XXII, 2001, nr. 1–2, p. 47–65; 2002 – *Cuvinte românești probabil autohtone, atestate în primul secol de scriere în limba națională (1521–1621)*, t. XXII, 2002, nr. 1–2, p. 15–35; 2003 – *Cuvinte românești de origine autohtonă atestate după 1621*, SCL, LIV, 2003, nr. 1–2, p. 135–164.

Scanned with OKEN Scanner

1) *băiat* (1570; I, 175: *a băia* „a creşte" <lat. *baiulare* „a duce, a purta (bagaje) în spate" – 2002, nr. 2: *a băia*[1] „a naşte; a alăpta, a creşte (un copil)"[6], omonim al vb. *a băia*[2] „a scălda, a îmbăia (mai ales, un copil)"; cf. alb. *mbaj* (*mbanj* „tenere, mantenere etc." <vb. iterativ **bhorḗio*, faţă de *bie* „portare, addure etc." <**bhero* <i.-e. **bhēr-* „a duce, a purta; a aduce", cf. lat. *ferō*, care avea şi sensul arhaic „porter dans son ventre, être fécondée").

2) *băl* (*bălan, balan,* <1348>; arom. *baliu*, megl. *bal'*; II, XVIII: „*băl (bălai, bălan)* provine din v. sl. *bělŭ* «alb»" – 1997, nr. 1: cf. alb. *bal*, adj. „white-haired", s.m. „dog with a white spot on its forehead" (Orel, 15), lit. *bãlas* „weiss" etc. <i.-e. **bhel-* „glänzend, weiss").

3) *brânză* (<1356–1381>; arom. *brăndză*, megl. *brọnză, brăndză*; I, 29: lat. *brandeum* „pânză de in", *brandea* >*brânză* – 1996, nr. 5: cf. *rânză* „stomac"; cf. alb. *rëndës* „caglio, coagulo").

4) *brâu* (înv. *brân(u)*, prima jumătate a sec. XVI; arom. *brân, bârnu*, megl. *brọn, brăn*, istr. *brăv(u)*; I, 83: lat. *brenum* [de fapt, neatestat] – 2000, nr. 6: cf. alb. *brëz* <**bren-zë* <i.-e. **bhren-* „a ieşi în relief; muche, dungă").

5) *breb* „castor" (1443; II, 35: „*Breb*, termen popular (...), este de origine slavă (...). În slavă este un cuvânt indo-european, înrudit cu lat. *fiber, beber*" – 1997, nr. 3: Vechimea atestării, ca antroponim şi toponim, a acestui nume de animal, dispărut azi în România, ne-a determinat să-l considerăm de origine traco-dacică, raportabil la i.-e. **bhe-bru-s:* „braun; Biber"; cf. lit. *bẽbras, bẽbrus,* v. germ. sup. *bibar*, v. rus. *bebrъ, bobrъ*, bg. *bobăr*, lat. *fiber*, lat. târziu (sec. VI) *beber*, de origine celtică).

6) *codru*[1] „munte (păduros); pădure (deasă, seculară); bucată de pădure, de câmp (defrişat)" (prima jumătate a sec. XVI; arom. *codru, codur*, megl. *codru, codur*, istr. *codru*; I, 53; II, 39: lat. **codrum* <**quodrum* <*quadrum* „pătrat" – 2002, nr. 4: cf. alb. *kodër* şi *kodrë*, s.f. „altura, colle, collina etc.")[7].

7) *crăciun/Crăciun* „sărbătoarea naşterii lui Isus (25 decembrie); (înv.) decembrie; (în credinţele populare) «Moş Crăciun cel bătrân»" (1198, antroponim; arom. *crăciun(u), cârciunu* „Noël; bûche (de Noël)"; megl. *crăčun, cărčun* „Noël", mesu di *Cărčun* „decembrie"; I, 58; II, 51: lat. *creationem*; „*Crăciun* trebuie să fi însemnat la început «Pruncul Isus»" – 1997, nr. 9 şi notele 20–22: Având în vedere

---

[6] Pe lângă citatul din poezia populară, care confirmă acest sens, reprodus în studiu, la locul cuvenit, suntem în măsură să adăugăm aici încă unul, extrem de semnificativ:

„De *m-ar fi făcut* maica
O dată cu frunzuţa,
Cătană nu m-ar lua,
Dar măicuţa *m-a băiat*
Când frunzuţa s-a uscat,
Şi cătană m-a luat".

(*Pe Mureş şi pe Târnave. Flori înrouate (Doine şi strigături)*, culese de Horia Teculescu, Sighişoara, Tipografia Miron Neagu, 1929, nr. 376, p. 182).

[7] *Codru*[2] „bucată (de pâine, de mămăligă etc.)" – atestat de la mijlocul secolului al XIX-lea, în sudul ţării, precum şi în aromână şi meglenoromână – a fost explicat de A. Cihac (care a separat cele două omonime, ca şi I.-A. Candrea), S. Puşcariu şi, acum în urmă, de Adriana Ionescu prin raportare la alb. *kothére*, s. f. „coajă de pâine, bucată de pâine" (la care se poate adăuga, după St. E. Mann, şi forma *kothër*, s. f. „rim (of sieve); edge (of pie); tip, end; crown; cercul sitei; margine a plăcintei; capăt, vârf; cunună").

Scanned with OKEN Scanner

faptul că sărbătoarea Naşterii lui Isus a fost separată de cea a Botezului (6 ianuarie), la Roma, pe la mijlocul secolului IV, fiind fixată la 25 decembrie, aproape de solstiţiul de iarnă, iar în părţile răsăritene ale Imperiului Roman – treptat, până către mijlocul secolului VI, când geto-dacii s-au romanizat, am acceptat, ca şi alţi cercetători (Gr. Brâncuş, Irina A. Kalujskaia, Vl. Orel ş.a.), etimologia propusă de E. Çabej: cf. alb. *kërcu, -ri* (gheg: *kërcu, -ni* „buturugă; buştean, butuc", cu paralele în limbile baltice şi slave; la albanezi, bulgari, sârbi, aromâni şi la alte popoare s-a păstrat obiceiul „buşteanului de Crăciun" (arom. *trî Crăciun ... tu foclu yiu si-arucă nişte trupuri mări di arbori ţe s'cl'eamă crăciun'i* – T. Papahagi, DDA, p. 348). Ce e drept, Marius Sala consemnează şi această explicaţie, adăugând că termenul românesc a pătruns de timpuriu în limbile vecine şi în maghiară).

8) *a curma* (1508; arom. *curmu*, megl. *curm*; I, XLIII: „termen vechi din greacă" – 1997, nr. 11: cf. alb. *kurm* „trunchi (de arbore); corp", *kurmoj* „a tăia în bucăţi").

9) *mic*, adj. (1202: *Micus*, nume de român; arom. *n'ic*, megl. *mic*, istr. *mic*; I, 47: împrumut din greaca veche „în latina dunăreană", neatestat – 1997, nr. 15: cuvânt autohton, cf. top. traco-dacic *Micia* (azi Veţel, jud. Hunedoara), gr. (σ)μικρός, gr. ionic, doric μικκός „klein (...), Kurzbildung wie *lippus* ..." (Pokorny, I, 966), lat. *mica* „bucăţică, fărâmă, grăunte").

10) *mieriu*, adj. „albastru, violet" (<1495>; arom. *niur, n'iriu*; I, XXIX: lat. *merus* „curat" – 1997, nr. 16: cuvânt autohton, cf. lit. *mėlynas* „bleu", let. *męlns* „noir" etc.).

11) *stână* (1451; I, 95; II, XXXVIII: „... E. Petrovici consideră câteva cuvinte româneşti (cu etimologie mult discutată şi disputată) împrumuturi slave făcute de latina danubiană târzie şi transmise limbii române ca şi celelalte cuvinte latineşti. În această situaţie sunt *şchiau* (...), *stână, smântână*" – 1997; nr. 19: cuvânt autohton, cf. avest. *stāna-* „Standort, Ort, Platz", lit. *stónas* „Stand", v.sl. *stanъ* [> rom. *stan*, pl. *stane*, de unde *stană*] etc.).

12) *strugure, strugur* [<1551–1558>; I, VI: „de origine incertă" – 2001, nr. 34: cf. alb. *shtrud* „Erdbeere, fragola" şi *shtrudull*).

Prezente, majoritatea, şi în dialectele sud-dunărene (*brâu, codru, mic*, în toate; *băl, brânză, crăciun, a curma*, în primele două, iar *mieriu* în aromână) şi având prime atestări dintre cele mai vechi – în secolele XII (*crăciun*, 1198), XIII (*mic*, 1202), XIV (*bălan*, <1348>; *brânză*, <1356–1381>), XV (*breb*, 1443; *stână*, 1451; *mieriu*, <1495>) şi XVI (*a curma*, 1508; *brâu, codru*[1], prima jumătate a sec. XVI; *strugure*, <1551–1558>, *băiat*, 1570) –, aceste 12 cuvinte au provocat nu puţine dificultăţi istoricilor limbii române. Nu este de mirare, deci, că opiniile sunt împărţite, în funcţie de stadiul cercetărilor şi documentării, precum şi de opţiunile fiecărui cercetător. Doar dezbaterea aprofundată şi furnizarea de noi argumente, bazate pe atestări cât mai vechi şi pe comparaţii cu alte limbi indo-europene, în particular, cu cele romanice, vor face ca balanţa să încline într-o direcţie sau alta. Este ceea ce ne-am străduit să arătăm în paginile precedente, dedicate colegului şi prietenului acad. Marius Sala, la jubileul său.

Academia Română
Calea Victoriei nr. 125, Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner

BULGARIAN *МАЙ*: FROM APPROXIMATION TO MODALITY?

OLGA M. MLADENOVA

It is unanimously accepted in the linguistic literature that the Bulgarian discourse marker *май* is a Romanian loan. This is the point of view of some older authoritative sources such as Kiril Mirčev's *Historical Grammar of the Bulgarian Language* (Мирчев 1978: 82), the academic *Bulgarian Etymological Dictionary* (БЕР 3: 615), the *Etymological Dictionary of the Slavic Languages: Grammatical Categories and Pronouns* (ESSJ 2: 421–422) as well as the most recent surveys of the Romanian lexical influence on Bulgarian (Nestorescu 2002: 51; Osman-Zavera 2002: 101–102 with further bibliography). Bulgarian *май* occupies a place of honour on the list of Romanian loans: it not only belongs to a minority of the terms that have been adopted into the standard language but it also happens to be one of very few Bulgarian functional terms of Romanian origin.

Bulgarian *май* has been traced back to the multifunctional Romanian *mai*, itself an element inherited from Latin *magis* 'more' (DLR 1965–1968; DEX 1998). There can be no objection on formal grounds to the connection between the Romanian and the Bulgarian words. As to semantics, Virgil Nestorescu (loc. cit.) points out that Romanian *mai* was borrowed into Bulgarian as an expression of approximation. And indeed, if one compares the meanings of the Romanian and Bulgarian words as presented in DEX 1998 and БЕР, one will find 'aproape; aproximativ; cam [almost, nearly; approximately; roughly, about]' and 'почти [almost]' respectively. The Romanian marker of approximation is attested since the second half of the sixteenth century and has been localized – perhaps not exhaustively – in the dialects of Maramureş and Moldova (DLR 1965–1968, 6: 41–42).

To clinch this etymological solution, one should perform a standard procedure of the etymological analysis of functional elements; namely, pinpoint the context, in which the transition from the source to the target expression could have taken place. Since the existing etymology requires that both Bulgarian *май* and Romanian *mai* be markers of approximation, serving to blur the boundaries of semantic categories, this is the general area in which one should search for such a context. The *Bulgarian Explicative Dictionary* however treats Bulgarian *май* solely as a particle expressing supposition or uncertainty and provides the following equivalents: *изглежда* 'it looks, it seems, it appears', *като че ли* 'as if', *комай* 'as if', *сякаш* 'as if, as though, it seems' (БТР[4]: 431). The author of entry *maj* in ESSJ complains that, even though meaning 'téměř [almost, nearly]' is given in the Bulgarian sources, there are no examples and cites (quoting Vladimir Šaur) the

following illustration: *май не е вероятно* 'je to téměř nepravděpodobné [this is nearly improbable]'. I would rather opt for something like 'it doesn't seem probable', which invalidates this illustrative example. No more convincing are the three nineteen-century examples cited in the newest Bulgarian dictionary (РБЕ 9:62).

Still, since as opposed to Bulgarian lexicography, Romanian dictionaries provide clear examples of the use of *mai* as a marker of approximation, it should be possible to check the ability of Bulgarian *май* to function in contexts congenial for Romanian *mai*. My Bulgarian translations of Romanian sentences from various sources show the following picture:

(1) **Mai** îmi vine a crede. (DEX 1998)
Почти ми иде да повярвам/**Аха да** повярвам.
'I can almost believe it.'[1]

(2) Cetina **mai** că-i ajunge la pământ. (DEX 1998)
Четината му **почти** стига до земята/Четината му **аха да** стигне до земята/Четината му стига **кажи-речи** до земята.
'Its bristles almost touch the ground.'[2]

(3) Te-ai schimbat foarte mult, **mai-mai** să nu te recunosc. (Forăscu, Popescu 2002)
Много си се променил, **за малко** да не те позная.
'You have changed so much that I almost failed to recognize you.'[3]

(4) E drept, nu-i lipsea **mai** nimic [...]. (Adina Kenereş, *Rochia de crin*)
Вярно е, че не ѝ липсваше **почти** нищо/Вярно е, че не ѝ липсваше **кажи-речи** нищо.
'It is true that she did not lack almost anything.'[4]

According to these translations, suitable Bulgarian equivalents to Romanian *mai* are *почти, аха да, за малко* and *кажи-речи*. Depending on the context, synonymous *едва, горе-долу* etc. may also be an option. But what about Bulgarian *май*? Would it not fit any of these typical contexts of Romanian *mai*? In fact, it

---

[1] This quotation apparently comes from Ion Creangă, *Povestea lui Harap-Alb*, cf. *Din copilăria mea sunt deprins a asculta de tată şi, tocmindu-te pe tine, parcă-mi vine nu ştiu cum. Dar, fiindcă mi-au mai ieşit până acum înainte încă doi spâni, şi cu tine al treilea, apoi* ***mai****-mi vine a crede că asta-i ţara spânilor şi n-am încotro; mort-copt, trebuie să te iau cu mine, dacă zici că ştii bine locurile pe aici.* The broader context makes the interpretation proposed in DEX 1998 more convincing.

[2] Other structural parallels in my collection are: *la pământ* ***mai că****-i ajunge al ei păr de aur moale* (Mihai Eminescu, *Călin*); *inima-i zvâcneşte,* ***mai că****-i sare din loc* (Mihail Kogălniceanu, *Fiziologia provincialului în Iaşi*); *o priveam [...] de aproape,* ***mai că****-i puteam atinge cu palma faţa* (Cornel Nistea, *Pripăşită în valea noastră*); *nu simţea gerul ce* ***mai că****-i îngheţa picioarele* (Monica David, *În goana timpului*). Examples with the conjunction *să* includ: *tropăia, juca, sărmana...* ***mai să*** *se dărâme casa* (Petre Dulfu, *Isprăvile lui Păcală*); *trânti victorios ciocănelul în pupitru,* ***mai să****-i crape lacul* (György Györfi-Deák, *Năravul din fire*).

[3] The reduplicated version occurs with both *să* and *că*: *numai iaca ce dă de-un cuptor nelipit şi* ***mai-mai să*** *se risipească* (Ion Creangă, *Fata babei şi fata moşneagului*); *toată cartea a-nvăţat-o,* ***mai-mai că****-l întrecea pe calfă; carte ştiu, dar acesta* ***mai-mai să*** *mă-ntreacă* (folk tale *Trişti-Copil şi Inia Dinia*); *se agaţă iar de stele,* ***mai-mai să*** *le rupă* (Ada Demirgian, *Atinge stelele cu mâna*).

[4] Similar is the situation with other examples, containing ***mai nimic*** (Răzvan Petrescu, *Mici schimbări de atitudine*); ***mai tot satul****; flăcăii,* ***mai toţi*** (Barbu Delavrancea, *Sultănica*); *visele [...]* ***mai toate*** (Barbu Delavrancea, *Trubadurul*); ***mai toată lumea****;* ***mai toţi*** (Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*).

Scanned with OKEN Scanner

would – at least some of them – as the following grammatical Bulgarian sentences demonstrate. Their meanings however are different from those of the respective Romanian sentences:

(5) **Май** ми иде да повярвам.
'It seems that I am ready to believe it.'

(6) Четината му **май** стига до земята.
'Its bristles apparently touch the ground.'

(7) Вярно е, че **май** не ѝ липсваше нищо.
'It is true that she did not seem to lack anything.'

In view of this information it appears necessary to define the functional scope of Bulgarian *май*. My attempt at a definition is based first and foremost on ninety-six tokens excerpted from a Bulgarian representative selection of over 1 000 000 words. The texts included into the selection belong to the standard and the colloquial varieties of Bulgarian since the second half of the nineteenth century.[5] To these ninety-six examples (the only ones to be used for statistical purposes) I have also added data from other sources.

Here is a brief summary of my conclusions. The first thing that strikes the observer is that there is an impressive dynamics of *май* over time. Let us for now limit ourselves to *май* and *май че* (to be referred to as $май_1$ and $май_2$), which account for 92% of all examples. The following chart shows the growth of their frequency by period from 1 token per 102,907 words in the earliest period to 1 token per 6,591 words in the most recent one:

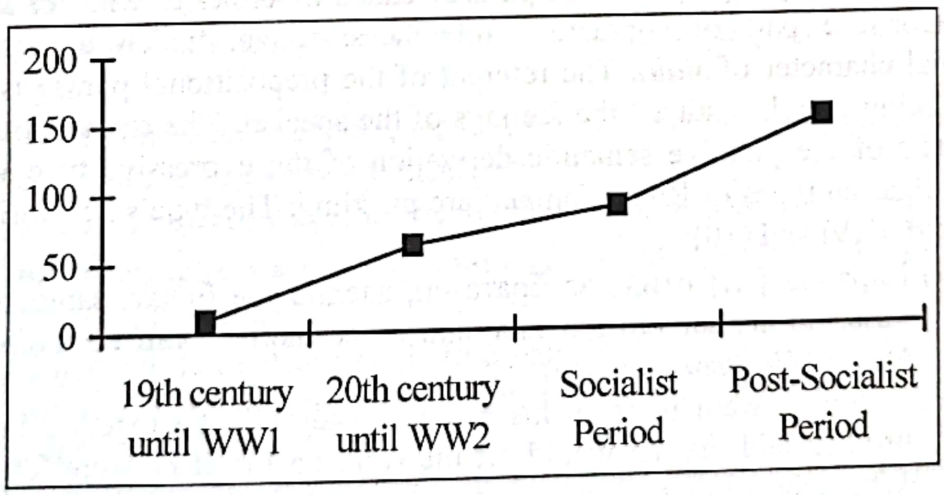

[5] The selection includes texts from the following sources: for the second half of the nineteenth century and the twentieth century until the First World War Ljuben Karavelov (1834–1879), Hristo Botev (1847–1876), Zahari Stojanov (1850–1899), Ivan Vazov (1850–1921), Mihalaki Georgiev (1854–1916), Aleko Konstantinov (1863–1897), for the twentieth century until after the Second World War Elin Pelin (1877–1949), Peju K. Javorov (1878–1914), Jordan Jovkov (1880–1937), Čudomir (1890–1967), Konstantin Konstantinov (1890–1970), for the socialist period Dimitŭr Talev (1898–1966), Svetoslav Minkov (1902–1966), Dimitŭr Dimov (1909–1966), Emilijan Stanev (1909–1979), Nikolaj Hajtov (1919–2002), Bogomil Rajnov (1919–), Jordan Vŭlčev (1924–1998), Jordan Radičkov (1929–2004), Anton Dončev (1930–), Dončo Končev (1933–), Corpus Nikolova (recorded in 1975–1977) and for the post-socialist period Donka Petrunova (1931–), Georgi Danailov (1936–), Stanislav Stratiev (1941–), Hristo Karastojanov (1950–), Andreja Iliev (1957–), Alek Popov (1966–), Georgi Gospodinov (1968–), Petjo Dobrinov (1977–) and Corpus Mavrodieva (recorded in 1990).

Scanned with OKEN Scanner

My earliest – of a total of sixteen – token of *май*$_2$ comes from Peju K. Javorov's 1910 play *В полите на Витоша*. *Май*$_2$ can be encountered in oral texts, in plays (which imitate colloquial language) and in the more recent texts. Every single instance of *май*$_2$ could have been replaced by *май*$_1$. The relative rarity of *май*$_2$ paired with its more recent rise and lack of functional individuality seem to indicate that it is an innovation of no relevance for the origin and early history of Bulgarian *май*. Regardless of that, it is worth noting that *че* is the equivalent of Romanian *că* and that, as opposed to Romanian *mai că*, Romanian *mai să* has no counterpart in Bulgarian. In the sequence *май да*, which does occur, *да* [= *să*] is present for syntactic reasons of its own, e. g. *той не обича май да говори* 'it seems that he does not like to talk' and not as a part of a collocation **май да*.

The next two distinct types of *май* are present since the earliest records. The reduplicated type *май*$_3$, of which I have three tokens in the Bulgarian text selection[6], is illustrated in (8). Note again that on the level of form this type has a Romanian counterpart, illustrated above in (3).

(8) И ако се взрем внимателно в пътя, по който сме я подкарали, с радост ще забележим, че **май-май** не сме далеч от Римската империя (Aleko Konstantinov, *Panem et circenses*).
'And if we look carefully at the road we have taken, we will be happy to notice that we are not that far from the Roman empire.'

I have a total of five examples of type *май*$_4$'s two sub-variations. In this type *май* is followed by a prepositional phrase headed by either *с* 'with' or *из* 'from'.[7] All tokens are part of characters' utterances; usage, which underscores the colloquial character of *май*$_4$. The referent of the prepositional phrase is always a human being who has stirred the feelings of the speaker. The formal structure and the details of the putative semantic derivation of the expressive type *май*$_4$ from other Bulgarian types or Romanian *mai* are puzzling. The type's sub-variations are illustrated in (9) and (10):

(9) Каранов [...] отиде за брата си, заедно ще бъдат, защото брат му каза, че ще запали дюкяна, ако го оставят... **май из** юнак!... (Ivan Vazov, *Немили-недраги*)
'Karanov went to fetch his brother. They will be together because his brother said that he would set the store on fire if he were left behind... What a brave guy!'

(10) Очите му да завържеш, **май с** човек, пак ще да може да ви изтърси в троянските колиби. (Zahari Stojanov, *Записки по българските въстания*)

---

[6] In Hristo Botev's 1873 newspaper article *Това ви чака!*, in Aleko Konstantinov's 1894 short story *Пази Боже сляпо да прогледа* and in Cvetanka Nikolova's 1975–1977 *Corpus of Spoken Bulgarian*. The last example is not easy to interpret semantically.

[7] Sub-variation with preposition *с* in Hristo Botev's 1873 newspaper article *Това ви чака!* (one token) and in Čudomir's short stories *Оцетеното буре* and *Сърдитият* (three tokens) and sub-variation with preposition *из* in Ivan Vazov's 1881 short novel *Митрофан и Дормидолски* (one token).

Scanned with OKEN Scanner

'Even if you blindfold him, he – the smarty that he is – will still be able to drop you off at the homesteads near Trojan.'

These two final types of *май* raise the question about regional variation. Now is the time to confess that my English translations of illustrations (8), (9) and (10) are tentative because my own variety of Bulgarian does not include such usages of *май*. The authors who use *май*$_4$ are affiliated with Eastern Bulgaria, mostly with the areas of prevalence of the Balkan and Moesian dialects.[8] At this time I have no access to the Bulgarian dialect databases to check for additional evidence but this testimony localizes *май*$_4$ well enough.

The Bulgarian settlers in Southern Romania also employ *май* differently from Bulgarian speakers elsewhere. The following illustrations outline the range of their usage:

(11) **мàй** напрèде не бèше такà|| (MMEC-BDR, Coteana [Jud. Olt] I: 114)
'It wasn't like that before.'

(12) онавà момѝче пробрàло ч'à **мàй** грòзна лàда|| (MMEC-BDR, Puntea cu Greci [Jud. Dâmboviţa] VIII: 135)
'That girl chose the ugliest trunk.'

(13) а когà прàиш мàсло нѐма **мàй** прàиш сѝрен'е|| (MMEC-BDR, Băileşti [Jud. Dolj] I: 182)
'When one makes butter, one does not make cheese any longer.'

(14) ъми вàр уд мъгазѝну| гу угàс'ъми|| дъпачѐ гу угàс'ъми **май** седѝ иднъ̀ нидѐл'е като кàш (MMEC-BDR, Epureşti [Jud. Giurgiu] I: 14–15)
'Well, lime from the store, we slake it. After we slake it, for one week it continues to be like whey cheese.'

(15) кът гу претòчим кѝсъми чурбѝтъ| кѝсъла й и сулѐна ор ни йѐ|| кът ни йѐ сулѐна **май** му тѝрвъми сòл'|| (MMEC-BDR, Epureşti [Jud. Giurgiu] I: 28–29)
'When we have decanted it [the cabbage], we taste the juice [to see] whether it is sour and salty or not. If it is not salty, we put some more salt.'

(16) **мàй** пòвна йàзе| мàма квò е билò|| пò нъпрѐде?|| (MMEC-BDR, Calomfireşti [Jud. Teleorman] I: 87–88)
'How am I supposed to remember, dear, what [life] was [like] before?'

(17) дрѝго квò че да **мàй** ѝма|| ѝма зѝби| (MMEC-BDR, Urzicuţa [Jud. Dolj] I: 168–169)
'What else would it [the lamb] have? It has teeth.'

[8] Ivan Vazov, Hristo Botev, Zahari Stojanov and Petko R. Slavejkov were born and grew up in Sopot, Kalofer, Medven (near Kotel) and Veliko Tŭrnovo, respectively; Čudomir spent his entire adult life in Kazanlŭk, Vasil Drumev was born in Šumen and Vasil Popovič in Brăila in a family of émigrés from the Jambol area.

Scanned with OKEN Scanner

Examples (11) – (17) demonstrate that the Bulgarian dialects in Romania have borrowed the majority of functions of Romanian *mai* described in DEX 1998. Sentences (11) and (12) show adjectival and adverbial comparative and superlative degrees formed with *май*. It is a relatively rare usage, as the regular Bulgarian constructions with *по* and *най*, respectively, still predominate, as one can see in (16), where the equivalent of Romanian *mai înainte* 'before' is not *ма̀й напрѐде* but *по̀ нъпрѐде*. Entire Romanian expressions containing comparatives may be embedded in otherwise Bulgarian sentences, e.g. *ма̀й ку с'а̀мъ* (MMEC-BDR, Licurici [Jud. Teleorman] IV: 814) ~ Romanian *mai cu seamă*; *ма̀й депа̀рте* (MMEC-BDR, Puntea cu Greci [Jud. Dâmboviţa] V: 576), (MMEC-BDR, Cioplea [Sectorul Agricol Ilfov]: 908) ~ Romanian *mai departe*; *ма̀й алѐз* (MMEC-BDR, Epureşti [Jud. Giurgiu] II: 351) ~ Romanian *mai ales*.

Examples (13) – (16) correspond to Romanian *mai* before verbs and to mainstream Bulgarian *вече* in negative sentences like (13) and *още* in positive sentences like (14) and (15). *Май* here denotes the continuation of the action expressed by the verb or its repetition. This is the best-rooted usage of *май* in the Bulgarian dialects in Romania. There are dozens of it in the speech of different speakers in different villages. Yet, the old expressions continue to exist, sometimes pleonastically side-by-side with *май*, cf. *май* 'any longer' and *веке* 'any longer' in *то̀ съ свърѝло*|| *нѐ го ма̀й ва̀риш вѐке*|| (Calomfireşti [Jud. Teleorman] I: 761–762) 'It [the dish] is ready. You don't boil it any longer.' The bewilderment expressed by *май* in (16) also has close counterparts in Romanian (cf. DEX 1998 s. v. *mai* IV.3).

Finally, *май* in example (17) points to a new element that has appeared beside those already known, another familiar usage of Romanian *mai* (DEX 1998 s. v. *mai* V). A characteristic Romanian expression *ce mai atâta vorbă* or *ce mai încoace-ncolo* (abbreviated as *ce mai*), which aims to cut off further discussion on a given topic, has also been calqued, cf. *бѐа ънъпойа̀ти къкво̀ ма̀й*|| (MMEC-BDR, Calomfireşti [Jud. Teleorman] II: 228) 'They [people of the earlier generations] were backward; the point needs no further elaboration.' Another expression – Romanian *câte şi mai câte* – was borrowed as it is, cf. и о̀н зѝма ково̀р| зѝма| къ̀те ши ма̀й къ̀те| (MMEC-BDR, Târnava [Jud. Dolj] III: 69) 'And he takes a carpet, takes all kinds of things.'

Copious data from the Bulgarian dialects in Romania clearly show that there can be no doubt as to the origin of *май* in these dialects. It reflects faithfully six out of the ten functions of *mai* presented in DEX 1998. It is noteworthy however that there is no trace of either the modality of Standard Bulgarian *май* or the approximation of Romanian *mai*. Thus *май* in these Bulgarian dialects must be considered the outcome of an independent act of borrowing. The state of affairs in these dialects also indicates that at the time of emigration to the north of the Danube (end of the eighteenth and first half of the nineteenth centuries) speakers of the Northern Bulgarian dialects were not familiar with *май* as a marker of either approximation or modality. This absence can be interpreted in a twofold manner. A chronologically oriented explanation would place the act of borrowing of Bulgarian

Scanned with OKEN Scanner

май after the mid-nineteenth century and alternatively a geographically oriented one would localize the area of *май* to the south of the North Bulgarian regions identified by Maxim Sl. Mladenov as centres of colonization (Младенов 1993). Further dialectological research is needed in order to make a choice between these hypotheses. For now I can only venture a general remark: the former explanation seems more plausible than the latter because research in the linguistic geography of Romanian loans in Bulgarian locates them mostly in the Northern Bulgarian dialects in the vicinity of the Romanian linguistic territory (Младенов 1970; 1983).[9]

The scarcity of the reduplicated type *май*$_3$ in my Bulgarian text selection could in principle also have been explained as the reflection of limited regional distribution if it weren't for one intriguing circumstance. To my surprise, I discovered that it is currently extremely broadly used on the Internet and, judging from the content of the texts, by many very young speakers of Bulgarian. I will give a few characteristic chatroom examples and provide them with tentative English translations:

(18) А и на тоя стадий на турнира случайни отбори **май-май** няма.
'And besides, not just any teams participate at this stage of the tournament.'

(19) Иначе пръстите му са дълги и **май-май** ще пише на клавиатурата още преди да започне [да] говори.
'Otherwise his [the new-born baby boy's] fingers are long and it seems that he will be writing on the keyboard before he starts talking.'

(20) Аз нямам време за парка, а за фитнес... нещо не ме влече **май-май**.
'I have no time for [walks in] the park, as to fitness programs … I do not feel attracted that much.'

(21) А кога ще стане това **май-май** само той знае.
'And apparently just he knows when this will take place.'

The opinions of my informers on *май*$_3$ divided: some like myself claim no knowledge of this usage; others consider it an ordinary, albeit more colloquial, variant of *май*$_1$. Intuitively, *май*$_3$, when compared to *май*$_1$, appears to point at a heightened certainty of the speaker. Together with the evidence of spectacular expansion of *май*$_1$ and *май*$_2$ during the last century and a half, the (recent?) proliferation of *май*$_3$ brings to the fore an important theoretical question about the

[9] In view of the double act of borrowing postulated above, it is worth exploring whether *май*$_4$ cannot be seen as the outcome of yet another (and earlier) act of borrowing from the same source. *Май*$_4$ seems closest to the superlative function of Romanian *mai*, which at the Proto-Romance stage must have sounded as **májs* (Hall 1976: 27). The imported superlative **майс* with strong affective overtones was later (after the arrival of *май*$_1$) reinterpreted through folk etymology as *май* + *с* or *май* + *из*. On the other hand, since *-s* in Eastern Romance was lost, presumably by the end of the Proto-Romance stage, dated for Romanian from the seventh to the first decades of the eighth century (Rosetti 1986: 125–126; Fischer 1985: 66, 210), such an etymology assigns a very early date to the act of borrowing. It does not seem very compelling in conjunction with a late chronology of the next act of borrowing. An early next act of borrowing directs us to a source situated not in Dacoromanian territory.

Scanned with OKEN Scanner

life-cycle of discourse markers. The traditional period of Bulgarian culture and language (investigated in some detail and from various perspectives in Mladenova 1996; 2001; 2002; 2003; Младенова 2003) apparently featured a characteristic set of discourse markers that it shares only to a limited extent with the subsequent modern period. An in-depth analysis to follow up this insight is still a matter of the future. It remains to be seen whether discourse markers' quick turnaround, semantic fluidity and insular distribution among segments of the population are linguistic universals or they are only features of the periods of linguistic and social upheaval. The available sum total of data regarding *май*$_1$, *май*$_2$ and *май*$_3$ make them however a clear-cut element of the Bulgarian modern period. I have no evidence confirming their use during the Bulgarian traditional period.

Returning to the functions of the core type *май*$_1$, we can distinguish between functions A and B with numeric strength of 63 to 10 tokens (or 66% vs. 10% of the total of tokens in the Bulgarian text selection)[10]:

A [Speaker is not certain that *p*]	**B** [Epistemically unqualified *p* accompanied with speaker's distance from a certain too categorically formulated aspect of his/her utterance]

Where *p* stands for the propositional content of the sentence

Typical illustrations are (22) for function A and (23) for function B:

(22) **Май** не си се променил... (Elin Pelin, *Край воденицата*)
'It seems that you haven't changed.'

(23) Карах бавно и внимателно и **май** повече гледах в огледалото за обратно виждане, отколкото пътя. (Andreja Iliev, *Когато един мъж е на колене*)
'I drove slowly and carefully and watched, I think, more the reverse mirror than the road.'

The slot of *май*$_1$ in (22) could have been filled by *като че ли* and in (23) by *кажи-речи* without changing the meaning of the sentence. Word order may play an important role in distinguishing between functions, as demonstrated by (24), which illustrates function A, and its modification (25), which instantiates function B.

(24) **Май** това беше единственият ѝ шанс за спасение. (Donka Petrunova, *Отровният паяк*)
'This appeared to be her sole chance for survival.'

(25) Това беше **май** единственият ѝ шанс за спасение.
'This was her almost sole chance for survival.'

The numerically weak function B has two varieties. One (B1) is illustrated in (23) and (25) and represented in my Bulgarian text selection by eight examples of *май*$_1$,[11] and the other (B2) by two of *май*$_1$ and one of *май*$_2$. Here because the qualified element of the utterance is not a unique referent, a zero or a totality as in function B1, but a member of a set, *кажи-речи* is not a possible alternative, cf.

---

[10] In the realm of *май*$_2$ these functions are distributed in a similar manner: 15 tokens of function A vs. 1 of function B (or 16% vs. 1% of the total).

[11] It is also definitely present among the *май*$_3$ data. An especially clear example appears to be (21).

Scanned with OKEN Scanner

(26) Неговият випуск се събират, да, за девети септември **май че**, не мога да си спомня датата, добре за девети септември. (Corpus Nikolova 1975–1977)
'The graduates of his class meet, yes, on September 9, I think. I cannot remember the date. OK, on September 9.'

Function B1 (accounting for 8% of the data) comes closest to the Romanian marker of approximation *mai* and may almost provide a bridge to it. As we saw above, normally Bulgarian *май* cannot fit into the characteristic contexts of Romanian *mai* of approximation. However, on extremely rare occasions, the leap may be small enough to be difficult to notice, cf. the two Bulgarian translations in (28), which are precise equivalents to the Romanian sentence in (27) and the *май* version in (29), which, to a lesser extent than (5),(6) or (7), but still is situated at some distance from (28):

(27) Curtea-i strâmtă, **mai** numai cât o grădinuţă de flori, şi în curte creşte iarbă măruntă şi tânără. (Ion Agârbiceanu, *Doi bătrâni*)
'The courtyard is narrow, almost [as small] as a flower garden, and fine young grass grows in the courtyard.'

(28) Дворът е тесен – **почти** само колкото една цветна градинка – и в двора расте дребна млада трева/Дворът е тесен – **кажи-речи** само колкото една цветна градинка – и в двора расте дребна млада трева.

(29) Дворът е тесен – **май** само колкото една цветна градинка – и в двора расте дребна млада трева.

In conclusion, I would like to emphasize that, given everything discussed in this article, the probability of a Romanian descent for Bulgarian *май*$_1$, *май*$_2$ and *май*$_3$ appears quite low if we do not consider the impact of two unknowns: Romanian dialect usage that may be closer to the Bulgarian state of affairs than currently known to me and the haphazards of bilingual interaction, which may gloss over mutual misunderstanding, especially as far as the finer details of meaning are concerned. These two factors, coupled with the lack of data regarding Bulgarian and Romanian usage at the time and place of borrowing make the reconstruction of the process tenuous. Even so, this attempt to trace the path of Bulgarian *май* back to its Romanian roots will be useful to linguists in the prevalent atmosphere of lively interest in discourse markers.

REFERENCES

БЕР 1971–2002 = *Български етимологичен речник*, Т. 1–6, София, Издателство на БАН.

БТР^4 1999 = Любомир Андрейчин et al., *Български тълковен речник. Четвърто издание, допълнено и преработено от Димитър Попов*, София: Наука и изкуство.

Мирчев 1978 = Кирил Мирчев, *Историческа граматика на българския език*, Трето издание, София: Наука и изкуство.

Младенов 1970 = Максим Сл. Младенов, *Несколько лексических румынских заимствований в северовосточных болгарских говорах (по данным Болгарского диалектного атласа*, Т. II, 1966), in "Балканско езикознание" 14, 2, 27–30.

Scanned with OKEN Scanner

Младенов 1983 = Максим Сл. Младенов, *Българско-румънски езикови ареали*, in "Die slawischen Sprachen" 5, 49–70.
Младенов 1993 = Максим Сл. Младенов, *Българските говори в Румъния*, София: Издателство на БАН.
Младенова 2003 = О. М. Младенова, *Пространственная символика социальной структуры болгарского общества XIX века*, in *Славянское и балканское языкознание. Человек в пространстве Балкан. Поведенческие сценарии и культурные роли*, Москва: Институт славяноведения РАН, 323–368.
РБЕ 1998 = Веса Кювлиева-Мишайкова, Мария Чоролеева *et al.*, *Речник на българския език*. Т. 9. София: Издателство на БАН.
DEX 1998 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic.
DLR 1965–1968 = Iorgu Iordan, Ion Coteanu, Alexandru Graur (eds.), *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, vol. 6, Bucureşti: Editura Academiei.
ESSJ 1980 = Bohuslav Havránek (ed.), *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena*, Svazek 2. *Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*, Praha: Academia.
Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Forăscu, Popescu, 2002 = Narcisa Forăscu, Mihaela Popescu (colab.), *Dificultăţi gramaticale ale limbii române*, Universitatea din Bucureşti, <http://www.unibuc.ro/eBooks/filologie/NForascu-DGLR/> 30 12 2006.
Hall 1976 = Robert A. Hall, *Proto-Romance Phonology*, New York: Elsevier.
Mladenova 1996 = Olga M. Mladenova, *Honour and Shame in Reverend Minčo Kănčev's "Vidrica". An Ethno-Linguistic Study*, in „Linguistique balkanique" XXXVIII, 2, 153–160.
Mladenova 2001 = Olga M. Mladenova, *Neuter Designations of Humans and Norms of Social Interaction in the Balkans*, in „Anthropological Linguistics", XLI, 1, 18–53.
Mladenova 2002 = Olga M. Mladenova, *Social Status in Nineteenth-Century Bulgarian Society: Preliminary Considerations*, in *Фолклор, традиции, култура. Сборник в чест на Стефана Стойкова*, София: Академично издателство "Проф. Марин Дринов", 32–41.
Mladenova 2003 = Olga M. Mladenova, *Language Use and Enforcement of Cultural Values*, in „Canadian Slavonic Papers", XLV, 1–2, 11–45.
MMEC-BDR = *Maxim Mladenov's Electronic Corpus: The Bulgarian Dialects in Romania*, Work-in-Progress.
Nestorescu 2002 = Virgil Nestorescu, *Contacte lingvistice interbalcanice. Elementele româneşti în limba bulgară*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.
Osman-Zavera 2002 = Maria Osman-Zavera, *Raporturi lingvistice româno-bulgare. Cuvinte de origine română în graiurile limbii bulgare*, Editura Universităţii din Bucureşti.
Rosetti 1986 = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*. I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, Ediţie definitivă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Germanic, Slavic and East Asian Studies
University of Calgary
omladeno@ucalgary.ca

Scanned with OKEN Scanner

EFIGII EPISTOLARE: AL. ROSETTI ŞI ALF LOMBARD

NICOLAE MOCANU

Într-o istorie a ideii romanității limbii române, numele lui Al. Rosetti şi Alf Lombard nu pot fi nicidecum trecute în planul doi. E destul să amintim faptul că cel de-al doilea este autorul celebrei caracterizări a limbii române drept al patrulea picior al mesei romanice (vezi *infra*, nota 13), iar primul (chiar dacă nu a avut o preferință specială pentru studii de tipul „Locul limbii române..."), a dus, implicit, prin toate cărțile şi studiile sale ştiințifice, la cunoaşterea profundă a specificului romanic al limbii noastre. De asemenea, acad. Marius Sala, căruia i se dedică acest volum, a fost apropiat atât de Al. Rosetti, cât şi de Alf Lombard. Primul a fost Profesorul şi Maestrul său (recunoscut nu o dată ca atare, cu diferire prilejuri şi în diferite locuri), alături de Iorgu Iordan, iar al doilea l-a apreciat foarte mult şi i-a fost prieten apropiat, cum reiese şi din unele scrisori schimbate între cei doi romaniști de-a lungul a circa 55 de ani. Pornind în primul rând de la această corespondență (Rosetti, Lombard 2000–2007), vom încerca în paginile următoare o schiță a unor profiluri ştiințifice şi umane ale celor doi savanți.

La întrebarea cine au fost Alf Lombard şi Al. Rosetti este şi uşor, şi greu de dat un răspuns. Depinde de unghiul din care îi abordăm.

Ei au fost, indiscutabil, doi savanți, cunoscuți şi recunoscuți ca atare în întreaga lume a romanisticii şi a românisticii. Opinia lor era cerută, ascultată şi respectată. În plus, timp de mai bine de o jumătate de secol (între 1934 şi 1990), au fost prieteni, o prietenie care a durat cu toate că a avut loc un război mondial şi cu toate că România a suportat, mai bine de 45 de ani, tragedia totalitarismului comunist, şi au corespondat aproape fără întrerupere. Şi cu toate că părerile lor față de lingvisticile epocii prin care au trecut erau din multe perspective deosebite sau, în orice caz, nu întotdeauna congruente.

Din multe alte puncte de vedere însă, cei doi filologi şi lingvişti au avut puncte comune, atât în viața, cât şi în activitatea lor.

Subliniem, la început, că amândoi erau de formație ştiințifică şi culturală franceză şi amândoi aparțineau unei aristocrații a spiritului, câştigată atât în familie, cât şi la şcoala clarității metodologice franceze. Amândoi purtau pecetea culturii şi spiritualității franceze, dar şi pe aceea a unei aristocrații familiale propriu-zise.

Alf Lombard era, cum se ştie, născut la Paris, din tată francez (cu ascendențe italiene) şi mamă suedeză. Tatăl său fusese profesor („agrégé d'allemand") la un renumit liceu parizian (a murit la un an după naşterea lui Alf), iar mama, ea însăşi

Scanned with OKEN Scanner

profesoară de franceză, germană şi... esperanto, provenea dintr-o familie care se aflase mult timp la curtea regală (tatăl ei fiind primul medic personal – „erster Leibarzt" – al regelui suedez Karl al XV-lea). Încât Alf Lombard se considera, spun cei care l-au cunoscut îndeaproape, un francez suedizat. Ascendenţa paternă şi maternă l-a făcut pe Alf Lombard să stăpânească perfect limbile franceză şi suedeză, fiind un bilingv perfect; mai mult, dovedea o precocitate reală: la 4 ani nu numai că vorbea, ci şi citea şi scria în aceste două limbi. De fapt, în privinţa limbilor cunoscute, trebuie să spunem că lingvistul suedez devenise un adevărat poliglot. Francezei şi suedezei i s-au adăugat imediat, încă la vârsta copilăriei, germana şi latina, apoi italiana, rusa şi engleza, daneza, norvegiana şi finlandeza şi, pe urmă, aproape toate celelalte limbi europene: spaniola, româna, limbile slave înrudite cu rusa, maghiara, neogreaca, albaneza, malteza, basca şi, dintre limbile din afara Europei, avea cunoştinţe serioase de chineză, limbi creole şi arabă. După mărturisirile proprii, mai ales, dar şi ale celor care i-au fost apropiaţi, cunoştea, perfect sau numai bine, peste douăzeci de limbi, dintre care vorbea cel puţin douăsprezece[1].

Ascendenţa aristocratică a lui Alexandru Rosetti era chiar mai concretă: provenea dintr-o veche familie boierească (de origine grecească; prietenul său, poetul Ion Barbu, îl şi numea „marele grec"!) din nordul Moldovei, familia Rosetti-Bălănescu (înrudită cu neamurile boiereşti din Muntenia), din care s-au ridicat şi doi domnitori ai Moldovei (Antonie Ruset – 1675–1678 – şi Manole Giani-Ruset – 1788–1789). De altfel, caracterizarea cea mai frecvent întâlnită a sa face trimitere la ideea de „boier". „Un boier!" era calificativul cu care îl gratulau în timpul vieţii atât prietenii şi colaboratorii, cât şi inimicii săi, admirativ sau acuzator. Un calificativ des întâlnit şi în paginile omagiale, de evocări sau memorialistice publicate după moartea sa (o parte adunate în Rosetti 1995): „savant de viţă boierească" (Niculescu 1999, p. 298), „ultimul şi autenticul boier al literelor române" (Simion 1995, p. 196), „un boier al spiritului" (Nicolescu 1995) ş.a.m.d. Dar, desigur, ceea ce-i unea pe cei doi era acea aristocraţie a spiritului de care am vorbit.

Studiile, Alf Lombard şi le-a făcut la Uppsala, ca student favorit al romanistului, cunoscut în epocă, Eric Staaf, iar Al. Rosetti la Bucureşti, ca elev al lui I.-A. Candrea şi (mai ales) al lui Ovid Densusianu (cunoştinţă a lui E. Staaf şi cel care va face să se întâlnească, în 1934, cei doi lingvişti). (Poate nu este nesemnificativ de amintit că Al. Rosetti şi-a întrerupt studiile în timpul Primului Război Mondial, pentru a lupta pe front, fiind, în 1917, rănit în celebra bătălie de la Mărăşeşti.) Cunoscător al francezei din copilărie, în aşa măsură încât o considera ca a doua sa limbă maternă[2], Al. Rosetti îşi continuă formaţia ştiinţifică la Paris, unde stă circa opt ani, ca elev, printre alţii (Mario Roques, abatele Russelot, Jules Gilliéron), al lui Antoine Meillet (care îl va influenţa decisiv în concepţia istoristă şi socială asupra limbii şi pe care-l va evoca de mai multe ori cu fineţe şi cu

[1] Heinz Hoffmann (1937–2007), profesor de franceză la Universitatea din Lund, discipol şi prieten apropiat al lui Alf Lombard, spunea că acesta ar fi cunoscut... 80 de limbi.

[2] Este interesant că întreaga corespondenţă dintre cei doi savanţi (cu două-trei excepţii venind din partea lui Alf Lombard) este purtată în limba franceză, cu toată cunoaşterea perfectă a românei de către lingvistul suedez. Al. Rosetti nu-i scrie acestuia niciodată în limba română.

Scanned with OKEN Scanner

entuziasm în paginile sale; cf. Rosetti 1977, p. 262–264). La Paris devine elev-diplomat la École Pratique des Hautes Études (1924, cu o lucrare despre rotacismul românesc: Rosetti 1924), apoi, în 1926, îşi dă doctoratul, la Sorbona, cu două teze privind limba română a secolului al XVI-lea (publicate în acelaşi an: Rosetti 1926a, b.). Parisul devine şi rămâne, pentru Al. Rosetti, ca şi pentru Alf Lombard, locul unde se întorcea întotdeauna cu sentimentul că îi aparţine şi unde se simţea, cum însuşi afirma, mai acasă decât la Bucureşti[3]. La întoarcerea în ţară după studii, Al. Rosetti devine conferenţiar (în 1928), iar apoi (în 1936, cu doi ani înainte de moartea magistrului său Ov. Densusianu) profesor al Universităţii din Bucureşti, unde va rămâne până la pensionare (1965).

Alf Lombard îşi încheie studiile printr-un doctorat (susţinut în 1930) cu o teză despre construcţiile nominale în franceză (Lombard 1930), în urma căruia devine docent în limbi romanice la Universitatea din Uppsala, unde rămâne pînă în 1937/1938, cînd trece la Universitatea din Lund, ca profesor şi şef al Catedrei de limbi romanice, şi aici va rămîne definitiv, până la pensionare (în 1969).

Amândoi au fost persoane „hărăzite culturii", cum îl caracterizează cineva pe Al. Rosetti (Fianu 1995, p. 5). Există însă, şi aici, câteva deosebiri între ei. Alf Lombard a fost, putem zice, exclusiv lingvist[4] şi s-a manifestat social aproape exclusiv ca profesor şi ca lingvist. Al. Rosetti a fost însă una dintre personalităţile cele mai cunoscute şi mai implicate în viaţa social-politică a anilor 1930–1980, un om de cultură cu o deschidere largă şi cu realizări notabile şi în alte domenii decât cel al lingvisticii şi filologiei. Şi ne gândim, desigur, în primul rând la cărţile sale subsumabile literaturii, cărţi de călătorii, de memorialistică şi de evocări[5], caracterizate printr-un stil unic în literatura română, dar mai ales la activitatea sa excepţională (aici există consens în aprecieri) de ctitor cultural în perioada interbelică. A fost, cum se ştie, directorul a două dintre cele mai mari şi mai importante edituri din acea vreme: Cultura Naţională (între 1927 şi 1937) şi Editura Fundaţiilor Regale (1934–1940 şi 1945–1950). Aici, a impus un program editorial vast, ambiţios şi eficient, încât a devenit rapid cel mai important editor român al epocii şi trebuie subliniat că şi astăzi se vorbeşte cu aceeaşi unanimă apreciere despre realizările sale de atunci. I-a tipărit, la aceste edituri, în colecţii bine gândite, pe cei mai mulţi dintre scriitorii importanţi de mai târziu ai literaturii române, mulţi fiind la prima carte, cei mai mulţi tineri, unii „descoperiţi" ca mari scriitori de el însuşi. Îi amintim, într-o ordine aleatorie, pe scriitorii Tudor Arghezi (debutul lui, nu la tinereţe, e drept, din 1927, cu *Cuvinte potrivite*, a rămas o dată în literatura română), Ion Barbu (*Joc secund*, altă carte rămasă în primul raft al poeziei române, a fost, practic, cerută de la autor de prietenul său Al. Rosetti; vezi Rosetti 1977, p. 216.; cf. şi Rosetti 1930a), Camil Petrescu, Mihai Sebastian, Mateiu I. Caragiale

[3] Unul dintre lucrurile care îl nemulţumeau cel mai mult în timpul dictaturii comuniste (mărturisit în scrisorile către prietenul său din Suedia) era că nu avea libertate de mişcare, că nu putea călători liber unde dorea şi, mai ales, că nu putea ajunge la Paris ori de câte ori dorea.

[4] Aplicaţia sa spre pictură nu s-a concretizat într-o preocupare constantă şi profesională, care să depăşească limitele unui diletantism avizat.

[5] Cf., spre exemplu, Rosetti 1938c, 1945, 1962c, 1964d, 1977, 1988.

Scanned with OKEN Scanner

(căruia i-a publicat celebrele *Pajere*, volumul de poeme), Ion Vinea, Al. Philippide (poetul, fiul lingvistului), G. Călinescu, B. Fundoianu (viitorul poet francez B. Fondane), Ion Minulescu, Henriette Yvonne Stahl, G. M. Zamfirescu, pe filozofii şi eseiştii Mihai Ralea, D. D. Roşca, Lucian Blaga, Mircea Eliade, Constantin Rădulescu-Motru, Tudor Vianu, Ştefan Lupaşcu (cel care va deveni foarte cunoscut în Franţa ca Stephane Lupasco). Au rămas, de asemenea, importantele ediţii definitive de autor din opera unor scriitori ca Şt. O. Iosif, Adrian Maniu, Tudor Arghezi, Ion Minulescu, Lucian Blaga, Vasile Voiculescu, George Bacovia, Ion Pillat şi, mai ales, ediţiile critice, pe primul loc situându-se, evident, monumentala ediţie Eminescu a lui Perpessicius; mai trebuie amintite ediţiile Hasdeu (a lui Mircea Eliade), Creangă (a lui G. T. Kirileanu), Caragiale (a lui Şerban Cioculescu, care o va relua şi continua împreună cu Al. Rosetti şi, ulterior, cu Liviu Călin), Macedonski (a lui Tudor Vianu), Heliade Rădulescu (a lui D. Popovici) şi altele. Ediţia Eminescu va rămâne, de altfel, titlul de glorie al editorului Al. Rosetti, alături de o nu mai puţin monumentală operă publicată de el ca director la Fundaţii, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* a lui George Călinescu (apărută în 1941). Două volume de corespondenţă dintre Al. Rosetti şi George Călinescu (Călinescu, Rosetti 1977 şi Rosetti, Călinescu 1984) stau mărturie pentru adevăratele bătălii duse de Al. Rosetti pentru ca G. Călinescu să-şi poată încheia opera şi mai ales pentru a putea fi publicată. Era în anul 1941, furtunos din multe puncte de vedere în istoria României... A şi fost, de altfel, supus unor atacuri furibunde (pentru această lucrare, dar şi pentru întreaga activitate de la Cultura Naţională şi de la Fundaţii), atât în revista lui Nicolae Iorga, „Neamul românesc", cât şi în publicaţii ale extremei drepte („Porunca vremii", de ex.).

În planul strict ştiinţific al cercetărilor sale ca lingvist, s-a apreciat, de către Al. Niculescu mai întâi, că Al. Rosetti a trasat încă din anii '30 orientările mari ale cercetării lingvistice româneşti. Lucrul acesta este în bună măsură adevărat pentru ceea ce a devenit şcoala lingvistică bucureşteană după moartea lui Ovid Densusianu. Al. Rosetti a fost discipol al acestui mare şef de şcoală lingvistică românească (alături de Al. Philippide la Iaşi şi de Sextil Puşcariu la Cluj), pe care l-a continuat în câteva din direcţiile sale de interes: istoria limbii în primul rând. Se admite, în general, că *Istoria limbii române* a lui Al. Rosetti, începută a fi publicată în anul când Ov. Densusianu se stinge din viaţă (1938), este o continuare a celei a maestrului său, în concepţiile care-i stau la bază. În anii '30 însă, sigur, Al. Rosetti şi-a fixat liniile propriei evoluţii în domeniul lingvisticii şi al filologiei. Ca şi Alf Lombard şi în aceeaşi măsură.

Astfel, în deceniul patru, Al. Rosetti, după ce, în anii '20, îi apăruseră cele trei importante lucrări citate *supra*, publică, în 1930, *Curs de fonetică generală*, devenit, în 1957 şi apoi în 1982, *Introducere în fonetică* (Rosetti 1930b, 1957, 1963 şi Rosetti, Lăzăroiu 1982), iar în 1938 începe seria volumelor din a sa istorie a limbii române, care-i vor puncta întreaga activitate ştiinţifică ulterioară[6].

[6] Vol. I: Rosetti 1938a, 1940a, 1960, 1964a; vol. II: Rosetti 1938b, 1943c, 1962, 1964b; vol. III: 1940b, 1950, 1954, 1962b, 1964c; vol. IV: 1941; vol. VI: 1946, 1956. Cf. şi Rosetti 1942, 1945; 1943a; 1943b. Apoi, ediţiile într-un volum: Rosetti 1968, 1978, 1986.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru Alf Lombard, de asemenea, după prima sa lucrare în volum, din 1926, *Limbile Europei şi ale rasei albe* (Lombard 1926)[7], după teza de abilitare în limbi romanice (1927[8]), dedicată unei probleme de stilistică a francezei moderne (deschizătoare de noi drumuri, s-a apreciat, în romanistica suedeză, prin faptul că rupea cu tradiţia filologiei romanice înţeleasă ca editare de texte medievale şi se apropia de franceza contemporană), după teza de doctorat (1930, pe care am amintit-o) sau după cunoscutul şi des-citatul studiu *Li fel d'anemis* (Lombard 1931), lucrări care îl impun ca pe un foarte serios şi important cercetător al limbii franceze (ceea ce a şi rămas până la moarte, prin activitatea la catedră şi prin interesul constant acordat acestei limbi), în anii '30 începe marea sa aventură cu limba română, care-i va marca profilul de lingvist şi-i va asigura un loc proeminent şi numai al său în istoria romanisticii europene şi a românisticii în general. Este ceea ce ne interesează în primul rând în paginile de faţă.

Cunoscător profund al limbilor romanice importante în epocă (franceza, italiana şi spaniola), Alf Lombard şi-a manifestat nu o dată şi de timpuriu nemulţumirea pentru lipsa de interes acordată limbii române de către romaniştii vremii. Aşa a ajuns să se intereseze de limba română şi să o cunoască aşa cum nimeni altul dintre străini n-a cunoscut-o (fiind, de altfel, numit „cel mai bun cunoscător dintre străini al limbii române"[9]). Acest mai vechi interes al său pentru limba română va lua o turnură decisivă în 1934, prin prima sa vizită în România, făcută la îndemnul profesorului său Eric Staaf şi urmată, la scurt timp, în 1935, de lucrarea, rămasă de referinţă până acum, *La prononciation du roumain* (Lombard 1935). Întreaga aplecare ulterioară a lui Alf Lombard asupra limbii române porneşte de acum, de la mijlocul anilor '30, şi de aici, de la cercetarea minuţioasă a pronunţării limbii române literare în vorbirea unui bucureştean cultivat[10]. Împlinirile sale în acest domeniu sunt cu totul remarcabile; s-a spus cu deplină îndreptăţire că lucrări ca *Le verbe roumain* (Lombard 1955) sau *Rumänsk Grammatik* (Gramatică românească; Lombard 1973), devenită *La langue roumaine. Une présentation* (Lombard 1974) sunt lucrări inegalabile, care au adus limba română aproape de locul ce-l merită în cercetările de romanistică actuală. Cu aceste lucrări şi cu traducerea în franceză a *Istoriei limbii române* a lui Al. Rosetti

---

[7] Preocuparea aceasta a fost constantă, de-a lungul anilor, căci în 1990 a publicat, cu un succes deosebit, o lucrare despre limbile lumii, ajunsă, în 1994, la a treia ediţie şi tradusă în norvegiană.

[8] Titlul lucrării era: *Un problème stylistique du français moderne, étudié dans les œuvres de Georges Courteline: la prédominance des constructions substantives et abstraites* (211 p.).

[9] V., printre alţii, Hoffmann 1996–1997.

[10] Acesta era Augustin Zamfir Nelu Popescu (1910–1988), care va deveni un cunoscut exeget eminescian şi istoric literar semnând Augustin Z. N. Pop. Iată ce îşi aminteşte Alf Lombard despre lecţiile de română luate de la studentul Augustin Popescu la Bucureşti, în camera de hotel: „Sprijinul pe care l-am rugat să mi-l dea – şi mi l-a dat – a fost în primul rând de natură fonetică, deoarece informaţiile privind pronunţia pe care le luasem din gramatica lui G. Weigand şi din dicţionarul de buzunar al lui Gh. Pop erau incomplete, neclare şi uneori chiar eronate. Am pus întrebări amănunţite şi am făcut adnotări exacte şi exhaustive; printre altele, l-am rugat mereu (poate de câteva sute de ori) să-mi citească povestioara *Judecata vulpii* a lui Petre Ispirescu, în timp ce eu transcriam cu acurateţe lectura lui în transcriere fonetică, cu toate variantele". (Lombard 1988, p. 241–242; cf. şi Rosetti, Lombard 2000, p. 22, nota 3 şi 13, nota 2).

Scanned with OKEN Scanner

(Rosetti 2001–2002), alături de alte, destul de numeroase, gramatici, antologii de texte, cercetări de gramatică şi de lexicologie românească apărute în ultimele decenii în Europa şi în America, se poate afirma că, astăzi, româna are, în limbi de circulaţie, instrumentele de lucru necesare unei bune cunoaşteri de către lingviştii interesaţi, romanişti sau nu.

Despre Alf Lombard cred că putem spune, în ce priveşte cercetările sale privitoare la limba română, ceea ce s-a spus şi despre Al. Rosetti cu privire la întreaga sa activitate ştiinţifică, literară şi culturală în sens larg: că a fost o adevărată instituţie[11] pusă în serviciul limbii române. Alf Lombard a încercat şi, într-o măsură, a şi reuşit să realizeze singur obiectivele unei întregi academii. Înzestrat cu calităţi cu totul ieşite din comun, necesare unui lingvist de anvergura sa, cum ar fi capacitatea extraordinară de muncă, o acribie proverbială, simţul sistematizator şi sintetizator, o privire atotcuprinzătoare asupra faptelor lingvistice studiate, Alf Lombard (pe care renumitul lingvist italian Carlo Tagliavini l-a numit „unul dintre romaniştii de astăzi cel mai complet informaţi": Tagliavini 1977, p. 54) a prefigurat singur lucrările fundamentale pentru care a fost creată, de exemplu, Societatea Literară Română (devenită Societatea Academică Română şi apoi Academia Română): o ortografie a limbii române (*La prononciation du roumain* este o lucrare preliminară în acest sens, iar în 1992, când a fost solicitat de Academia Română reorganizată să-şi exprime opinia despre modificările ortografice preconizate, n-a pregetat să şi-o expună limpede: *statu quo*!; vezi Lombard 1992), o gramatică (aceasta strălucit realizată, prin *Le verbe roumain*, prin *La langue roumaine* şi prin *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, publicat în 1982, în colaborare parţială cu C. Gâdei[12]) şi un dicţionar (dicţionarul român-francez, rămas, din păcate, neîncheiat, ar fi fost, cum se poate deduce din partea redactată şi din fişele rămase, unul dintre cele mai cuprinzătoare dicţionare româneşti din epocă, pe care, dacă ar fi putut să-l încheie, l-am fi putut compara doar cu renumitul *Dicţionar român-german* (TDRG) al lui H. Tiktin).

N-a reuşit să ducă toate aceste opere la bun sfârşit, dar în cuprinsul lor, ca şi în alte studii, articole sau comunicări, Alf Lombard a subliniat, în ce priveşte limba română, câteva adevăruri fundamentale, devenite, şi după el, bunuri comune ale romanisticii actuale. Dintre acestea, aş aminti câteva: 1. româna nu poate fi studiată în profunzime fără o cunoaştere a limbilor vecine (albaneza, neogreaca, limbile slave, maghiara şi turca); 2. limba română este, în formularea lui Alf Lombard, „la lingua letteraria romanza meno fissata"; 3. în limba română există un amestec al tradiţiei latine cu tradiţia slavă (convingere în care se întâlneşte cu Al. Rosetti şi, mai înainte, cu maestrul lui Al. Rosetti, Ov. Densusianu, precum şi cu alţii, de dinaintea lui sau de după el); 4. limba română este, poate, cea mai importantă pentru romanistică, fiind singura urmaşă a latinităţii şi a romanităţii orientale ajunsă la rang de limbă literară. În ce priveşte acest ultim aspect, a făcut epocă celebra comparaţie a lui Alf Lombard, pentru care româna este, în ce priveşte

[11] V. cuvântul şi la Sala 1995, p. 189.
[12] Lombard, Gâdei 1982.

Scanned with OKEN Scanner

romanistica, al patrulea picior al mesei, care-i dă stabilitate şi siguranţă[13], dar merită la fel de mult să fie amintite aici şi rândurile din *La langue roumaine...*, care se constituie în ceea ce s-a numit „unul dintre cele mai frumoase imnuri care s-au scris, în străinătate, pentru a *glorifica* [s.a.] limba română" (Niculescu 1999, p. 314): „...sans cette langue, on ne saurait se faire une idée tant soit peu complète de ce qu'est devenu de nos jours le latin, sans elle on ne peut communiquer librement avec la plus grande nation du Sud-Est européen, sans elle on se prive de tout contact direct avec une des grandes littératures de l'Europe actuelle" (Lombard 1974, p. VII). Toate acestea l-au făcut apropiat prietenului său, cu atât mai mult cu cât unele fuseseră subliniate şi de Al. Rosetti, şi toate aveau totala adeziune a acestuia. De fapt, din scrisorile schimbate între ei se vede nu o dată aprecierea superlativă pe care şi-o dau, reciproc, cei doi prieteni şi concordanţa de păreri dintre cei doi lingvişti în multe probleme lingvistice discutate şi disputate, ca şi punctele în care cei doi se disociază sau nu se întâlnesc.

După prima vizită în România a lui Alf Lombard, când a început interesul său constant pentru limba română şi îndelungata prietenie cu Al. Rosetti (pe care-l va considera întotdeauna nu numai un prieten drag, „celebrul meu amic" – Lombard 1995, p. 147 –, ci şi un maestru şi pe care-l va admira dincolo de graniţele prieteniei), întors la Uppsala nu numai că scrie *La prononciation du roumain*, ci, în 16 octombrie 1936, inaugurează un curs de limbă română. Cursul l-a mutat apoi, în primăvara lui 1938, la Universitatea din Lund, unde l-a ţinut neîntrerupt ani în şir. A fost, putem spune, cel mai lung curs ţinut de Alf Lombard (50 de ani, până la vârsta de 84 de ani, în 1986), dar, probabil, şi cel mai lung curs de română ţinut vreodată de aceeaşi persoană la o universitate din afara României. De fapt, probabil că nici în România nu poate fi egalat: nu credem ca Iorgu Iordan sau Al. Rosetti, cei mai longevivi profesori ai Literelor româneşti, să fi ţinut timp de 50 de ani neîntrerupt vreunul dintre cursurile lor renumite. Asta, ca să vorbim, în ce-l priveşte pe Alf Lombard, numai de activitatea didactică directă, de la catedră, pentru că teze de licenţă sau de doctorat având ca subiect româna lingvistul suedez a îndrumat până cu un an înaintea morţii sale, deci aproape 60 de ani![14]

Domeniul lingvistic în care cele două spirite ştiinţifice s-au întâlnit şi s-au completat reciproc a fost, evident, limba română. Dar şi aici nu există numai asemănări.

---

[13] „Depuis des années, je prépare une *Introduction à l'étude du roumain*. Sous ce titre, je me propose de publier un jour un manuel à l'usage des nombreux romanisants qui ne se sont occupés encore que des langues romanes de l'Ouest, notament du français, mais qui s'aperçoivent – cette découverte vient fatalement, tôt ou tard – que toute recherche comparative ne tenant pas compte de la latinité de l'Est est plus ou moins vaine, ou du moins incomplète. En effet, une telle recherche fait songer, en quelque sorte, à une table à laquelle le menuisier se serait contenté de mettre trois pieds au lieu de quatre – que l'on pense aux trois principales langues sœurs: français, espagnol et italien –, en laissant le quatrième coin du meuble sans support, en un équilibre peu rassurant". (Lombard 1955, p. 7).

[14] Singura teză încheiată, susţinută şi publicată, a fost cea a Elsei Nilsson (1969). A doua teză cu subiect românesc susţinută la Universitatea din Lund (Ditvall 1997) a fost începută tot cu romanistul lundez, dar, din cauza morţii acestuia, nu a putut fi terminată sub aceeaşi coordonare.

Scanned with OKEN Scanner

Alf Lombard a fost un cercetător al limbii române atât în aspectul său diacronic, cât şi în cel sincronic. Studiile sale fundamentale sunt descrieri complete, exhaustive ale câmpului lingvistic abordat (de exemplu, după apariţia monografiei dedicate verbului românesc, s-a spus că tot ce s-a scris anterior a devenit caduc şi este adevărat că, ulterior, aproape nimic nou şi important, nici diastratic, nici diacronic, nici diatopic, nu a fost descoperit în inventarul formelor verbale şi în explicaţiile folosirii verbelor româneşti, după Lombard), dar şi un repertoriu al explicaţiilor date până la el sau propuneri de explicaţii noi. La Al. Rosetti, primează perspectiva istorică asupra faptului lingvistic, dimensiunea limbii contemporane, descrierea lingvistică propriu-zisă a limbii contemporane fiind mai rar abordată. Este adevărat că, atunci când aceasta se întâlneşte, rezultatul rămâne de referinţă (cum ar fi sistemul fonologic propus de Al. Rosetti, acceptat şi azi de mulţi lingvişti, dar trebuie precizat că acesta a fost descris împreună cu Al. Graur, unul dintre lingviştii români aplecaţi asupra aspectului contemporan al limbii şi asupra tendinţelor sale de evoluţie, sau *Gramatica limbii române*, scrisă şi aceasta în colaborare – Al. Rosetti fiind al doilea autor, şi aici, ca şi în cazul anterior – cu un alt cunoscut cercetător al limbii române contemporane, Jacques Byck). Îi unea pe cei doi savanţi formaţia ştiinţifică (amândoi pot fi definiţi ca fiind, în esenţă, de formaţie „veche", despre Alf Lombard şi spunându-se că „trebuie considerat ultimul neogramatician din Europa lingvistică"; Hoffmann 1996–1997, p. 37), îi unea metoda de lucru (câştigată, cum am arătat, de la şcoala franceză), îi uneau profundele cunoştinţe din domeniile lingvisticii şi din cele adiacente (istoria în primul rând), îi unea acribia deosebită, capacitatea de sistematizare, de analiză şi de sinteză a fenomenului lingvistic, anvergura unică pe care a avut-o fiecare, îi unea erudiţia. Amândoi pot fi consideraţi exemple de claritate metodologică, de claritate franceză. Al. Rosetti era îngrozit de „Geist ohne Methode" (Niculescu 1999, p. 302). De asemenea, din multe puncte de vedere, amândoi erau nişte conservatori, tradiţionalişti ca metodă şi împărtăşeau rezerve faţă de anumite exagerări, mai ales terminologice, ale unor orientări lingvistice moderne din a doua jumătate a secolului trecut.

De asemenea, amândoi au avut parte de recunoaşteri timpurii ale valorii lor, şi nu numai în ţările unde-şi desfăşurau activitatea. Au fost doctori *honoris causa* ai mai multor universităţi şi membri ai mai multor Academii de ştiinţe europene. S-au şi sprijinit reciproc, astfel încât Alf Lombard a fost ales membru al Academiei Române încă din 1947 (deci în Academia „veche", de dinainte de reorganizarea comunistă din 1948), reconfirmat apoi de câteva ori, până la realegerea lui, în 1992, în Academia reorganizată după 1989. Iar Al. Rosetti a fost ales membru al Vitterhetsakademien din Stockholm în 1964, la propunerea lui Alf Lombard şi a lui Gunnar Tilander (cf. Rosetti, Lombard 2000, p. 361–362).

Dar, ajungând la acest palier al acestor schiţe, trebuie subliniate şi câteva deosebiri esenţiale ale celor doi romanişti şi românişti.

Prima şi poate cea mai importantă ţine tocmai de atitudinea pe care au avut-o faţă de noutăţile metodologice şi conceptuale din lingvisticile epocii în care au trăit. Alf Lombard era, şi din această perspectivă, mai conservator, unul care nutrea

Scanned with OKEN Scanner

reticenţe aproape insurmontabile faţă de ceea ce considera că este inutil în lingvistica din timpul său. O formulare cum întâlnim în titlul unui volum din 1985 al lui Al. Rosetti: La linguistique balkanique suivie par *le nouveau en linguistique dans l'œuvre de l'auteur* [s.n.] este aproape de neînchipuit la o lucrare a lui Alf Lombard. Nu pentru că el ar fi fost programatic împotriva oricărei noutăţi, ci pentru că accepta foarte greu orice nu era în consonanţă cu valorile şi metodele în care se formase. Al. Rosetti, dimpotrivă, este „campionul introducerii structuralismului în lingvistica românească" (Sala 2006, nr. 5, p. 16), iar când nu i se păreau viabile anumite aspecte din orientările moderne numeroase apărute în anii '30–'60 scria două-trei pagini, în stilul său lapidar în care îşi spunea părerea. Se poate spune, într-adevăr (cf. Cazacu 1965, p. XII) că Al. Rosetti n-a fost, *ca formaţie,* un structuralist, dar nu trebuie să uităm că aproape nu există un nume dintre lingviştii de orientări moderne impuşi în deceniile şapte şi opt ale secolului trecut care să nu fi fost elevul său sau să nu fi fost sprijinit de el (prin burse, publicaţii etc.) A fost în fruntea celor ce au înţeles importanţa şi rostul geografiei lingvistice şi, mai ales, al fonologiei; nu i-a fost străină nici lingvistica matematică (cf. Cazacu 1965, p. XII). Nici el însă n-a preluat şi n-a folosit în cercetările sale o parte dintre orientările moderne (în special transformaţionalismul şi generativismul[15]), dar i-a sprijinit pe tinerii atraşi de ele (Sala 2006, *loc. cit.*), prin facilitarea accesului la bibliografia inaccesibilă lor şi mai ales prin demersurile susţinute pentru ca aceşti tineri să poată pleca la universităţi europene sau americane, în „stagii de documentare" (din care, e adevărat, unii nu s-au mai întors în „raiul comunist").

De fapt, o a doua deosebire esenţială între cei doi savanţi prieteni poate fi descoperită tocmai în această atitudine pe care au avut-o faţă de tineri. Spuneam, vorbind despre activitatea editorială a lui Al. Rosetti, că acesta i-a sprijinit mult pe tinerii care încercau să se impună în deceniile patru şi cinci ale secolului XX, dintre aceştia mulţi devenind nume de referinţă ale culturii şi literaturii române. Acest lucru se dovedeşte înzecit şi în ce priveşte atitudinea sa faţă de tinerii aspiranţi la porţile lingvisticii. Toţi cei care l-au cunoscut îndeaproape şi au mărturisit despre personalitatea omului şi savantului Al. Rosetti subliniază acest lucru. Aproape că nu există un lingvist bucureştean de după anii 1950 care să nu fi fost, într-un mod sau altul, elev al lui Al. Rosetti sau măcar sprijinit în vreun fel de el. Pe mulţi i-a descoperit şi „crescut" de pe băncile facultăţii. Cum s-a remarcat, mulţi dintre aceştia au devenit nume importante în lingvisticile contemporane din diferite ţări europene sau din America şi profesori cunoscuţi şi apreciaţi ai universităţilor occidentale. Îi amintim acum pe Dumitru Copceag, Sorin Alexandrescu, Sanda Golopenţia Eretescu, Sorin Stati, Toma Pavel, Alexandru Niculescu, Alexandra Roceric şi alţii. Ca să nu spunem că toate generaţiile şcolii lingvistice bucureştene de după Al. Rosetti şi Iorgu Iordan (nume ca Magdalena Vulpe, Florica Dimitrescu, Alexandru Niculescu, Matilda Caragiu Marioţeanu, Valeria Guţu

[15] De fapt, un lingvist care dă prioritate exclusivă documentului, neacceptând ca bază explicativă nici măcar reconstrucţiile latineşti făcute pe baza atestărilor din limbile romanice, nu putea, principial, să urmeze asemenea orientări.

Scanned with OKEN Scanner

Romalo, Marius Sala, Mioara Avram, Grigore Brâncuş, Emanuel Vasiliu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Gabriela Pană Dindelegan şi mulţi alţii, unii dintre ei membri ai Academiei Române, profesori la universităţi şi directori de institute de profil) sunt formate din foşti elevi ai lui Al. Rosetti, după propriile lor recunoaşteri. Al. Rosetti a dorit şi, în mare măsură, a şi reuşit să creeze specialişti în toate domeniile lingvisticii, nu numai în cele tradiţionale, în care se formase el însuşi, ci şi în cele noi din epocă – indiferent dacă reprezentau acestea cu adevărat noul sau erau doar „la modă", un *-ism* între atâtea care au apărut şi s-au stins în cursul anilor. De aceea a fost un sprijinitor necondiţionat al oricărui tânăr în care întrezărea pasiune şi chemare pentru lingvistică. Şi mai trebuie subliniat un lucru: tânărul luat în ocrotire era, se poate spune, sub ocrotirea sa totală: pe Al. Rosetti îl interesa nu numai evoluţia ştiinţifică, ci şi viaţa de zi cu zi a acestuia, adică dacă avea locuinţă, care-i era situaţia familială, cum se descurca cu cele necesare vieţii, cum stătea cu sănătatea (îl recomanda întotdeauna unor medici celebri), unde-şi petrecea vacanţele ş.a.m.d. Era în grija totală a maestrului. Cineva chiar vorbeşte la un moment dat de „profesorul matern" (Golopenţia 1995, p. 133). Ceea ce, în condiţiile în care se afla România în acei ani, era de multe ori salvator în modul cel mai direct. Cert este că Al. Rosetti, atât în domeniul literar, cât şi în cel lingvistic, a dat dovadă de un simţ al valorii infailibil. A fost creator de elevi, de discipoli şi deci de şcoală. Judecăţile sale de valoare (despre opere sau despre oameni), ca şi soluţiile date în problemele controversate cădeau ca tăişul unei ghilotine.

Alf Lombard era întrucâtva diferit. El, şi este o opinie cvasigenerală a celor care l-au cunoscut, nu a ştiut să-şi creeze urmaşi. Chiar dacă nu se poate spune că nu i-a ajutat pe cei tineri (căci nu este adevărat, a ajutat şi el pe mulţi, chiar dintre români), nu a reuşit să coaguleze o şcoală în jurul său. Avea toate datele pentru a deveni un creator de şcoală în romanistică, cel puţin în Suedia, pentru că era un savant autentic, în cel mai deplin sens al cuvântului, avea metodă, spirit analitic şi de sinteză, avea preocupări variate şi o înţelegere de profunzime a lucrurilor. Şi în Suedia, şi în România mai sunt încă dintre cei care l-au cunoscut personal şi pot confirma sau infirma din experienţă directă ceea ce se desprinde din unele scrieri ale sale (inclusiv din amintirile pe care Alf Lombard le-a aşternut pe hârtie la începutul anilor '80 şi din care o parte au fost publicate în traducere românească; vezi Lombard 1988) şi mai ales din arhiva şi corespondenţa sa vastă, păstrate la Universitatea din Lund. Ceea ce se poate identifica din aceste surse este un pronunţat individualism, poate exagerat, cu un corolar, pe plan ştiinţific, extrem de important: un anumit exclusivism, de care prietenul său Al. Rosetti nu suferea. Este semnificativă, în acest sens, atitudinea lui faţă de orientările moderne din lingvisticile celei de-a doua jumătăţi a secolului trecut, faţă de acele *-isme* amintite mai înainte, atitudine cunoscută românilor încă din 1969; citäm dintr-un interviu acordat atunci lui Mircea Borcilă: „Există în ultima vreme multe «isme» noi, dar acestea sunt mai mult sau mai puţin aceleaşi pretutindeni. Pentru mine unele dintre ele sunt cam neliniştitoare. Mi-e teamă că unele experimente de astăzi – mă gândesc la unele forme ale structuralismului – vor lăsa numai detalii. [...] Prea multe mi se par acum însă noutăţile de dragul noutăţii. Şi apoi, din punctul de

Scanned with OKEN Scanner

vedere al efortului cerebral, aceste «isme» sunt cel mai adesea destul de economice. Ele nu presupun, în general, o formaţie deosebită, în comparaţie cu lingvistica istorică, ce pretinde cunoştinţe foarte serioase din diferite domenii, o temeinică formaţie lingvistică şi cercetări îndelungate. Mulţi cred că pot fi inovatori *ex nihilo* – iată ce mă îngrijorează". (Lombard 1969, p. 6).

Alf Lombard respingea, cu duritate chiar, din pornire, tot ce nu convenea formaţiei sale şi valorilor în care crescuse. Suferea de un oarecare fundamentalism, dacă e să vorbim în termenii actuali. Nu cunoaştem multe dintre situaţiile concrete care ar putea ilustra aceste afirmaţii; câte ceva din neînţelegerile avute cu Bertil Malmberg, de exemplu, promotorul orientărilor moderne în fonologie, la Lund, a ajuns însă şi în corespondenţa sa şi, mai ales, în Arhiva păstrată la Universitatea din Lund. Şi trebuie subliniată intransingenţa cu care ia atitudine Alf Lombard în scrisorile sale către Al. Rosetti împotriva orientărilor moderne, în particular, şi el, împotriva generativismului şi a transformaţionalismului şi a lui Chomsky personal. Iată un pasaj dintr-o scrisoare datată 05 04 1968 (Rosetti, Lombard 2002, p. 90–91), de o vehemenţă cu totul neobişnuită la, altfel, calmul şi raţionalul romanist suedez: „Et puis il [W. Zwanenburg – n.n.] fait partie du camp des «ennemis» – car c'est ainsi seulement qu'il faut considérer, au point de vue scientifique, les structuralistes et compagnie, telle est ma conviction de plus en plus nette. Vous n'êtes *pas* [s.a. – n.n.] structuraliste, Cazacu l'a dit expressément dans son introduction (bien écrite) à votre volume d'hommages [Cazacu 1965, p. XII – n.n.], et il a eu raison. Vous êtes des *nôtres* [s.a. – n.n.], ne l'oubliez pas. Les „autres" peuvent être des gens charmants, tout ce que vous voulez; mais au point de vue *scientifique* [s.a. – n.n.], il faut rompre tout contact, et les isoler. *Ne publiez plus rien chez Mouton* [s.n.], dont le représentant, à Bucarest en août, m'a bien fait comprendre l'attitude de cette maison, leur admiration pour les chomskistes, etc. *Nous seuls faisons de la science honnête* [s.n.], notre formation linguistique nous a coûté d'immenses efforts; restons solidaires entre nous. *Ne faisons pas aux autres l'honneur de discuter avec eux* [s.n.]; ils parlent une autre langue que nous, qu'ils discutent entre eux si cela leur fait plaisir. Tôt ou tard ces aberrations s'éteindront peu à peu; quelques menus morceaux, dignes d'être conservés, resteront, le reste sera enfoui dans le silence et tout reprendra son cours normal. *Ce jour-là, vous, moi et nos correligionnaires, serons traités en héros – de même que la minorité allemande qui a tenu bon sous Hitler* [s.n.]". Iar, în alte părţi, atacurile continuă: „[...] bien que cet homme [Chomsky] ait [...] fait certes un veritable *tort* [s.a. – n.n.] à la linguistique, en la déroutant, en faussant les perspectives et en faisant fi des réalités (historiques et modernes)" (Rosetti 2004, p. 347). „Dieu, ce que ces modernistes nous embêtent, et quel immense tort (peut-être irréparable) ils continuent à faire à la linguistique!" exclamă într-o altă scrisoare (Rosetti 2004, p. 208) şi în alte locuri vorbeşte de „ces tendances modernistes qui sont un fléau de notre époque" (Rosetti 2004, p. 347), de „ces nouvelles doctrines linguistiques subversives" Rosetti 2004, p. 167) şi îndeamnă la acţiune unită şi directă împotriva promotorilor lor, pentru că „*chaque* pas orienté du côté du générativisme-transformationnisme est un faux pas" (Rosetti 2004, p. 96). Concluzia: „Il est

Scanned with OKEN Scanner

temps que cette épidémie cesse de sévir; sinon, notre jeune génération y perdra la tête" (*ibidem*)[16]. Cât a avut şi cât nu dreptate ar fi un subiect interesant de dezvoltat într-o lucrare extinsă.

În fine, am vrea să mai amintim doar câteva lucruri care întregesc profilurile paralele schiţate în cele spuse până acum. Este vorba de viaţa publică a celor doi savanţi.

Aşa cum am arătat, Alf Lombard a fost mai puţin angrenat în acţiuni culturale sau politice largi, în afara catedrei, a institutului pe care l-a condus, a universităţii pe care a slujit-o. Dar atitudinea lui, politică chiar, s-a dovedit fermă şi eficientă atunci când a fost nevoie. Ne gândim acum doar la trei momente. Mai întâi, la perioada războiului al doilea, când, democrat convins şi umanist prin formaţie şi credinţă cum era, nu putea fi de acord cu nazismul, pe care l-a condamnat ori de câte ori a avut prilejul, iar scrisorile către Al. Rosetti mărturisesc de câteva ori acest lucru (vezi, spre ex., Rosetti 2000, p. 85). Dar a acţionat şi concret, ajutându-i, de exemplu, când a fost nevoie, pe Pierre Naert, refugiat din Franţa ocupată, şi pe văduva lingvistului Viggo Brøndal, când Danemarca a fost ocupată de nazişti. În al doilea rând, amintesc luarea fermă de poziţie în favoarea României, în a doua jumătate a anului 1940, prin condamnarea explicită a dictatului de la Viena, prin care ţării noastre i se răpea partea de nord a Ardealului. Articolul de atitudine publicat atunci într-un cunoscut cotidian suedez (Lombard 1942) a fost preluat în mai multe ziare româneşti, prezentat la postul naţional de radio şi a constituit un sprijin cert în faţa opiniei publice internaţionale. În fine, în anii comunismului, nu o dată i-a ajutat pe mulţi români refugiaţi în Suedia; n-a fost insensibil la suferinţele celor plecaţi din ţara pe care o cunoştea foarte bine sub toate aspectele, mai ales că, prin contacte directe şi prin legăturile de prietenie pe care le avea cu foarte mulţi români, cunoştea prea bine motivele care îi determinau pe cei mai mulţi dintre aceştia să aleagă calea exilului.

Al. Rosetti, în schimb, a fost nu numai un lingvist total[17], cum a fost caracterizat, ci şi o personalitate publică de anvergură. Deşi de viţă boierească, aristocrat prin naştere, avea solide convingeri de stânga. Cert este că a fost un opozant manifest al extremismului de dreapta şi, în perioada prigoanei antisemite, i-a ajutat pe mulţi evrei, scriitori, lingvişti, oameni de cultură, cum ar fi Mihai Sebastian, dintre scriitori, sau, dintre lingvişti, Al. Graur şi Jacques Byck. Se cunoaşte, de asemenea, că a semnat, în 1944, alături de alţi intelectuali de marcă ai vremii (între care încă un lingvist: Emil Petrovici de la Cluj), un memoriu adresat mareşalului Antonescu, conducătorul statului, prin care se cerea ieşirea imediată din războiul purtat alături de Germania nazistă. Această semnătură a fost plină de consecinţe pentru viaţa publică a lui Al. Rosetti după ocuparea ţării de către

[16] În general, Al. Rosetti nu împărtăşeşte întărâtarea lui Alf Lombard din aceste paragrafe. Într-o scrisoare din 30 08 1979, parcă spre a-i face plăcere preopinentului său, îi comunică faptul că citeşte „de petites choses": Voltaire, Paul Valéry şi „Avec joie, tout ce qui est contre Chomsky!" (Lombard 2004, p. 205).

[17] V. „inventarul" domeniilor lingvistice în care s-a ilustrat Al. Rosetti, printre alţii, în Niculescu 1999, p. 299 şi *passim*.

Scanned with OKEN Scanner

sovietici şi instaurarea dictaturii comuniste. I-a asigurat încrederea noii puteri care se instala în România începând cu anul 1945 şi el a fost folosit, alături de alte nume ilustre, ca Mihail Sadoveanu, George Călinescu, Mihail Ralea, C. I. Parhon sau S. Stoilov, pentru cauţionarea politicii culturale şi ştiinţifice a noului regim. A şi fost (şi mai este şi acum) considerat, politic vorbind, colaboraţionist cu puterea comunistă; era denumit, pentru aceasta, chiar „boierul roşu" (cf., de ex., Niculescu 1999, p. 302). Relaţiile lui cu stăpânirea comunistă, atât la începuturile ei şi în anii '50, cât şi mai târziu, după instaurarea naţional-comunismului ceauşist, când vârsta înaintată îl făcea mai puţin util celor aflaţi la putere, are însă complexităţi pe care nu e cazul să le devoalăm aici[18]. Ele pot forma (şi vor forma, desigur) subiectul unor cărţi, căci este incitant, dar acest lucru va fi posibil abia după ce accesul la arhive va fi neîngrădit.

Amintim acum numai că, în nedezminţita tradiţie a comuniştilor, la doar câţiva ani, după ce se bucurase de recunoaşterea oficialităţilor, devine victimă. Este dat afară din universitate, în 1952, în urma unui scandal ideologic provocat de un articol dur de demascare publicat în oficiosul PCR „Lupta de clasă", în care era acuzat de cosmopolitism (acuzaţie deosebit de gravă la acea vreme) şi de necunoaştere şi neaplicare a învăţămintelor lui Stalin din domeniul lingvisticii. Unul dintre capetele de acuzare era şi revista „Bulletin linguistique", pe care, cum se ştie, Al. Rosetti a înfiinţat-o şi a publicat-o între 1933 şi 1948 şi pe care a încercat mereu să o poată republica, dar de fiecare dată fără succes, căci ceea ce apărea se numea fie „Revue de linguistique", fie „Revue roumaine de linguistique", fie „Cahiers de linguistique théorique et appliquée". Numai „Bulletin linguistique" nu era permis. În primăvara lui 1953, Stalin moare şi Al. Rosetti este reprimit, un an mai târziu, în 1954, în Universitate. Reuşeşte să refacă Institutul de Fonetică pe care îl înfiinţase în 1942, mai întâi ca un colectiv de fonetică generală şi experimentală în cadrul Institutului de Lingvistică din Bucureşti, apoi ca secţie şi pe urmă ca institut independent sub numele de Centrul de Cercetări Fonetice şi Dialectale. Ca şi mulţi alţi intelectuali care s-au lăsat amăgiţi, la început, de proclamaţiile şi promisiunile noului regim, Al. Rosetti s-a lămurit curând ce înseamnă în realitate comunismul şi, fără a deveni un opozant direct, manifest, un disident în sensul concret al cuvântului, s-a delimitat, într-o bună măsură, de opţiunile sale iniţiale. A apucat să trăiască entuziasmul popular din decembrie 1989 şi ianuarie 1990, când se părea că zilele comunismului au apus în România. N-a mai apucat să sufere o a doua decepţie...

Înainte de a muri, a reuşit însă ca, după reorganizarea Academiei Române, să sprijine reînfiinţarea Centrului creat de el, de data aceasta ca Institutul de Fonetică şi Dialectologie, numit din 1992 „Alexandru Rosetti" şi unificat în 2002 cu Institutul de

[18] De reţinut că Eugeniu Coşeriu i-a luat apărarea (1996, p. 5) omului Al. Rosetti: „[...] Rosetti ar fi fost un om capabil să se aranjeze pactizând, cedând, făcând concesii, să se aranjeze cu toate regimurile. Nu! Rosetti a fost un om care a ştiut să se impună tuturor regimurilor, ca să-şi păstreze libertatea, cel puţin un crâmpei de libertate [...]". Cf. şi Niculescu 1999, p. 303: „Accepta dictaturile succesive, de care, în sinea sa, nu-i păsa, pentru a le utiliza mai bine în folosul studiilor lingvistice, al elevilor săi şi al propriilor sale lucrări".

Scanned with OKEN Scanner

Lingvistică „Iorgu Iordan" sub numele de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti". Cunoscând relaţiile dintre cei doi lingvişti, deloc cordiale decenii la rând, constatăm că istoria are ironiile sale subtile...

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Cazacu 1965 = Boris Cazacu, *Alexandru Rosetti – profesor şi om de ştiinţă*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, p. IX–XII.

Călinescu, Rosetti 1977 = *Corespondenţa lui G. Călinescu cu Al. Rosetti (1935–1951)*, Bucureşti.

Coşeriu 1996 = Eugeniu Coşeriu, *Alexandru Rosetti, un „ascet al ştiinţei"*, în FD, XV, p. 5–10.

Ditvall 1997 = Coralia Ditvall, *Études sur la syntaxe et la sémantique de „tot" en roumain ancien et moderne*, Lund.

Lombard 1930 = Fianu 1995 = Andriana Fianu, *Argument*, în Rosetti 1995, p. 5.

Golopenţia 1995 = Sanda Golopenţia, *O disciplină ereditară... o voioşie secundă*, în Rosetti 1995, p. 133–135.

Hoffmann 1996–1997 = Heinz Hoffmann, *Alf Lombard (1902–1996)*, în „Dacoromania", serie nouă, p. 17–37.

Lombard 1926 = Alf Lombard, *Europas och den vita rasens språk. En systematisk översikt*, Uppsala – Stockholm.

Lombard 1930 = Alf Lombard, *Les constructions nominales dans le français moderne. Étude syntaxique et stylistique*, Uppsala – Stockholm.

Lombard 1931 = Alf Lombard, *„Li fel d'anemis", „Ce fripon de valet". Étude sur les expressions de ce type en français et sur certaines expressions semblabes dans les langues romanes et germaniques*", în „Studier i modern språkvetenskap", serie nouă, XI, p. 147–215.

Lombard 1935 = Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala.

Lombard 1942 = Alf Lombard, *Några ord om den transsylvanska frågan*, în „Svensk Tidskrift", XXIX, p. 290–292.

Lombard 1955 = Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, vol. I, Lund, 1954; vol. II, Lund, 1955.

Lombard 1969 = Alf Lombard, *Interviu* acordat lui Mircea Borcilă, în „Tribuna", XIII, nr. 42 (664), p. 1, 6.

Lombard 1973 = Alf Lombard, *Rumänsk grammatik*, Lund.

Lombard 1974 = Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation*, Paris.

Lombard 1988 = Alf Lombard, *Amintiri*, în LL, 2, p. 241–259.

Lombard 1992 = Alf Lombard, *Despre folosirea literelor â şi î*, în LR, XLI, 1, p. 531–540.

Lombard 1995 = Alf Lombard, *O jumătate de veac cu Al. Rosetti*, în Rosetti 1995, p. 147–148.

Lombard, Gâdei 1982 = Alf Lombard, Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, Lund – Bucureşti, 1981.

Nicolescu 1995 = Basarab Nicolescu, *Un boier al spiritului*, în Rosetti 1995, p. 167–171.

Niculescu 1999 = Alexandru Niculescu, *Alexandru Rosetti*, în idem, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 3. *Noi contribuţii*, Cluj-Napoca, p. 298–303.

Nilsson 1969 = Elsa Nilsson, *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne*.

Rosetti 1924 = A. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, XII + 77 p. + VI h.

Rosetti 1926a = A. Rosetti, *Recheches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris.

Rosetti 1926b = A. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, Bucureşti.

Rosetti 1930a = Al. Rosetti, *Note pe marginea cărţilor. Joc secund*, în VR, XXII, 7–8, p. 97–99.

Rosetti 1930b = Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, Bucureşti.

Rosetti 1938a, 1940a, 1960, 1964a = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, Bucureşti, 1938; ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1940a; ediţia a treia, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1960; ediţia a patra, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1964.

Scanned with OKEN Scanner

Rosetti 1938b, 1943c, 1962a, 1964b = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II. *Limbile balcanice*, Bucureşti, 1938; ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1943; ediţia a treia, revăzută şi adăugită, Bucureşti, [1962]; ediţia a patra, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1964.
Rosetti 1938c, 1945 = Al. Rosetti, *Note din Grecia*, Bucureşti, 1938; ediţia a doua, Bucureşti, 1946.
Rosetti 1940b, 1950, 1954, 1962b, 1964c = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. III. *Limbile slave meridionale*, Bucureşti, 1940; ediţia a doua, *Contribuţie la o istorie ştiinţifică a limbii române. Influenţa limbilor slave meridionale*, Bucureşti, 1950; ediţia a treia, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec. al VI-lea – al XII-lea)*, Bucureşti, [1954]; ediţia a patra, revăzută şi adăugită, *Istoria limbii române*, III. *Limbile slave meridionale (sec. al VI-lea – al XII-lea)*, Bucureşti, 1962; ediţia a cincea, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1964.
Rosetti 1941 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. IV. *Româna comună*, Bucureşti, 1941.
Rosetti 1942, 1945 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Noţiuni generale*, Bucureşti, 1942; ediţia a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1945.
Rosetti 1943a = Al. Rosetti, *Geschichte der rumänischen Sprache. Allgemeine Begriffe*, Bucureşti, 1943.
Rosetti 1943b = Al. Rosetti, *Storia della lingua romena. Nozioni generali*, Bucureşti, 1943.
Rosetti 1946, 1956 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. VI. *Din secolul al XIII-lea până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1946; ediţia a doua, *Limba română în secolele al XIII-lea – al XVI-lea*, Bucureşti, 1956.
Rosetti 1957, 1963 = Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Bucureşti, 1957; ediţia a treia, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1963.
Rosetti 1962c = Al. Rosetti, *Diverse (Note de drum, amintiri, eseuri literare)*, Bucureşti, 1962.
Rosetti 1964d = Al. Rosetti, *Note din Grecia. Diverse*, Bucureşti, 1964.
Rosetti 1968, 1978 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în sec. al XVI-lea*, Bucureşti, 1968; *Istoria limbii române*. I. *De la origini până în secolul al XVI-lea*. Ediţia a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1978.
Rosetti 1977 = Al. Rosetti, *Călătorii şi portrete. Note din Grecia, India, Israel, S.U.A., Albania. Diverse. Cartea albă*, Bucureşti.
Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. Ediţie definitivă, [Bucureşti], 1986.
Rosetti 1988 = Al. Rosetti, *Diverse* (II), Bucureşti, 1988.
Rosetti 1995 = *Al. Rosetti în evocări*, Bucureşti, 1995.
Rosetti 2001–2002 = A. Rosetti, *Histoire de la langue roumaine des origines au XVIIe siècle*. Édition de Dana-Mihaela Zamfir, Cluj-Napoca, 2001–2002.
Rosetti, Călinescu 1984 = *Corespondenţa lui Al. Rosetti cu G. Călinescu (1932–1964)*, Bucureşti.
Rosetti, Lăzăroiu 1982 = Al. Rosetti, Aurelian Lăzăroiu, *Introducere în fonetică*, Bucureşti.
Rosetti, Lombard 2000, 2002, 2004, 2007 = Alexandru Rosetti & Alf Lombard, *Corespondenţă (1934–1990)*. Ediţie îngrijită de Nicolae Mocanu, Ioana Anghel şi Heinz Hoffmann, vol. I. *1934–1964*, Cluj-Napoca, 2000; vol. II. *1965–1974*, Cluj-Napoca, 2002; vol. III. *1975–1984*, Cluj-Napoca, 2004; vol. IV. *1985–2000*, Cluj-Napoca, 2007.
Sala 1995 = Marius Sala, *Aşa cum l-am cunoscut*, în Rosetti 1995, p. 189–191.
Sala 2006 = Marius Sala, *Cei doi stâlpi ai înţelepciunii*, în „România literară", nr. 5 şi 6.
Simion 1995 = Eugen Simion, *Marele grec*, în Rosetti 1995, p. 19–199.
Tagliavini 1977 = Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, Bucureşti.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu", Cluj-Napoca
nmocanu@gmail.com

Scanned with OKEN Scanner

EIN FALL ORTHOGRAPHISCHER INKONSEQUENZ MIT KONFESSIONELLER MOTIVATION: *I(I)SUS H(CH)RISTOS**

EUGEN MUNTEANU

1. Der wichtigste christliche Eigenname, der Name des Erlösers selbst, verfügt in der gegenwärtigen rumänischen Orthographie noch über keine normierte, stabile und einheitliche Form. Das Fehlen bestimmter Hinweise bezüglich dieses Namens in Arbeiten mit normativen Charakter bezeugt einerseits die fehlende Verwendung einer einheitlichen orthographischen Norm und trägt andererseits dazu bei, dass sich die Situation fortsetzt. Ich werde zunächst versuchen, eine genauere Untersuchung der gegenwärtigen redaktionellen bzw. herhausgeberischen Praktiken zu machen, gefolgt von einigen historischen Erläuterungen und einigen Vorschlägen mit potentiellem Normcharakter.

Beginnen wir mit den Verlagen. Die meisten von ihnen, einschließlich derer, die sich einer Autorität auf dem kulturellen Markt erfreuen, sind hinsichtlich der Form, die sie diesem Namen in ihren Publikationen beimessen, nicht konsequent. Es scheint, dass die Buchverlage stillschweigend die orthographische Option des Autors (Übersetzers) bewahren oder akzeptieren. Um zumindest einige der angesehendsten rumänischen Verlage zu zitieren, werde ich mich zunächst auf den Verlag Polirom in Jassy beziehen. Eine Stichprobe aus den Publikationen der letzten Jahre dieses Verlags offenbart folgende (ortho)graphische Optionen:

1. In den Veröffentlichungen, die sich am orthodoxen Umfeld orientieren: ***Iisus Hristos*** (*Patericul sau Apoftegmele părinţilor din Pustie*, übersetzt von Cristian Bădiliţă, Polirom, 2003);

2. In aus konfessioneller Perspektive „neutralen" Schriften, wie es die Übersetzungen einiger Arbeiten mit universitär-didaktischem Charakter sind: ***Isus Cristos*** (Claudio Moreschini, Enrico Norelli, *Istoria literaturii creştine vechi, greceşti şi latine*, Band I, übersetzt von H. Stănciulescu und Gabriela Sauciuc, Polirom, 2001)[1] und

3. in Texten, die aus der Feder einiger bekannten Intellektuellen mit humanistischer Bildung stammen: ***Iisus Christos*** (André La Cocque, Paul Ricoeur, *Cum să înţelegem Biblia*, übersetzt von Maria Carpov, Polirom, 2002). In der

---

* Übersetzung aus dem Rumänischen von Stefanie Büchele.

[1] Redakteur beider Bücher ist Ioan-Florin Florescu, ein orthodoxer Priester.

Scanned with OKEN Scanner

Arbeit eines katholischen Exegeten (Vladimir Petercă, *Mesianismul în Biblie*, Polirom, 2003) erscheint die Form *Isus Cristos*.

Eine vergleichbare Situation finden wir in den Veröffentlichungen des Humanitas-Verlags in Bukarest, der ansonsten für die Akribie seiner Redakteure in orthographischen Fragen bekannt ist:

1) In der Reihe *Filocalia* (1993 u.f.) erscheint in einem Werk von Dumitru Stăniloae ***Iisus Hristos***;

2) In Étienne Gilson, *Filosofia în Evul Mediu,* übersetzt von Ileana Stănescu, Humanitas, 1995, erscheint ***Isus Cristos***, und

3) in Andrei Pleşu, *Despre îngeri,* Humanitas, 2003, finden wir ***Iisus*** (S. 68, 69, 91, 139, 168–169) und ***Christos*** (S. 117, 169, 198, 200)[2].

Diese (ortho)graphische Inkonsequenz kann manchmal bei ein- und demselben Autor beobachtet werden. Wenn wir beispielsweise auf H.-R. Patapievici, einen Essayisten von großem Renommee schauen, stellen wir die abwechselnde Verwendung folgender Schreibweisen fest: ***Isus*** (S. 286 und 353), ***Hristos*** (S. 76) in *Cerul văzut prin lentilă*, Nemira, Bukarest, 1995; ***Isus*** (S. 211), ***Cristos*** (S. 175) in *Zbor în bătaia săgeţii*, Humanitas, Bukarest, 1995 und ***Iisus*** (S. 413) ***Hristos*** (S. 411)[3] in *Omul recent*, Humanitas, Bukarest, 2001.

Ein anderes Beispiel: In einer Sammlung hermeneutischer Studien – der Band wurde von Şt. Afloroaei unter dem Titel *Interpretare & ideologie* herausgegeben (Axis, Jassy, 2002) – erscheint im Artikel eines orthodoxen Theologen (Gheorghe Popa, S. 157 ff.) ***Iisus Hristos***, doch in dem eines laizistischen Intellektuellen (Anton I. Adămuţ, S. 172 ff.) erscheint ***Isus Cristos***.

Nicht einmal ein Verlag mit einer klaren und konsequenten orthodoxen Ausrichtung, wie es der Verlag Anastasia in Bukarest ist, bleibt von derartigen Versehen verschont. Während wir in der Arbeit eines Intellektuellen wie Teodor Baconsky, der dem orthodoxen Milieu nahe steht (*Râsul patriarhilor,* Anastasia, 1996, S. 99, 116), wie auch in Übersetzungen (z. B. Placide Deseille, *Nostalgia ortodoxiei*, übersetzt von Dora Mezdrea, Anastasia, 1995, S. 108) die „orthodoxe" Form ***Iisus Hristos*** finden, wird in dem eindrucksvollen Band von Vasile Voiculescu, *Integrala prozei literare*, Anastasia, 1998, der Name des Erlösers ***Isus*** mit nur einem *i* geschrieben (wie beispielsweise in der Allegorie des Evangeliums *Demoniacul din Gadara,* S. 465 ff.).

Das Fehlen einer festen Norm offenbart im Spiel der Neuausgaben oder Wiederauflagen einiger Autoren ernsthafte Mängel. Ein Leser ohne besondere Vorkenntnisse in den Geheimnissen der Philologie kann große Überraschungen erleben, wenn er die Unvorsichtigkeit besitzt, sich beispielsweise zu fragen, wie ein

---

[2] Seiner gelehrt-ethymologisierenden Option folgend schreibt dieser Autor *Ioan Chrysostomul* (S. 114). Durch eine Art implizite Analogie schreiben „orthodoxe" Autoren diesen Namen *Ioan Hrisostom* (vgl. Placide Deseille, *Nostalgia ortodoxiei,* übersetzt von Dora Mezdrea, Anastasia, Bukarest, 1995, S. 106 und andere), aber „katholische" schreiben *Ioan Crisostomul* (vgl. Virgil Nemoianu, *Înţelepciunea calmă*, Sapientia, Jassy, 2002, S. 28).

[3] Auf derselben Seite wird der in der obigen Fußnote erwähnte Kirchenvater in der „traditionelleren" Form *Ioan Gură de Aur* geschrieben.

Scanned with OKEN Scanner

Schriftsteller wie Nae Ionescu, der sich in kirchlichen und theologischen Fragen auskennt, den Namen des Erlösers schreibt.

In einer bedeutenden Schrift, dem Band *Roza vânturilor* (eine von Mircea Eliade zusammengestellte und im Cultura Naţională-Verlag von Bukarest veröffentlichte Sammlung (s.a.) und 1990 in anastatischer Form im Roza Vânturilor-Verlag wieder aufgelegt), begegnen wir den geschriebenen Varianten ***Iisus*** (S. 404) und ***Christos*** (S. 47). Im *Curs de metafizică*, Humanitas, Bukarest, 1991 (Herausgeber Marin Diaconu) lesen wir ***Iisus Hristos*** (S. 162 f.) ohne einen Hinweis von Seiten des Herausgebers zu erhalten, und im Band *Prelegeri de filosofia religiei*, Echinox, Cluj, 1994 (Herausgeberin Marta Petreu) begegnet uns eine dritte Variante: ***Iisus Cristos*** (S. 40 ff.).

Mehr Konsequenz fällt bei den Schriften auf, die unter der Federführung von Kirchen, Konfessionen oder christlicher Gruppierungen auf den Markt kommen. So begegnet uns in katholischen Schriften wie dem *Catehismul catolic* (Bukarest, 1984) oder den von den Geistlichen Emil Pascal (Paris, 1992), Alois Bulai (Jassy, 2002) oder den Franziskanern (Padua, 1993) veröffentlichten Versionen überall die Form *Isus Cristos*. Die gleiche Form erscheint in einem für griechisch-katholische Rumänen in Amerika veröffentlichten *Manual de rugăciuni* aus dem Jahr 1974. Auch die Vertreter der verschiedenen neoprotestantischen Gruppierungen und Kulte bevorzugen im schriftlichen Bereich konsequenterweise den Gebrauch der Form ***Isus Cristos***[4]. Dies kann man an den gegenwärtigen Ausgaben der Versionen des „Cornilescu" einschließlich der Ausgabe aus dem Jahr 2002 unter der Leitung von Paul Negruţ, dem Rektor der Universität Emanuel von Oradea (baptistisch), sehen. In einer anderen, im gleichen Kontext entstandenen Publikation – für die rumänische Version war Corneliu Simuţ verantwortlich – nämlich der theologischen Abhandlung *Fundamente ale credinţei creştine* von James Montgomery Boice, Oradea, 2000, wie auch im *Noul Testament. O traducere în limba română contemporană*, s.l., 1998 (Hg. der Fassung: Sorin V. Sabou) finden wir ebenfalls ***Isus Cristos***. Dieser relative „Konsens", der sich in den neoprotestantischen Schriften der letzten Jahrzehnte durchsetzte, entstand in den letzten Jahren, denn D. Cornilescu selbst, der Autor der von rumänischen Neoprotestanten übernommenen rumänischen Version, scheint der (Ortho)graphie des Namens des Erlösers keine besondere Achtung zu schenken. In der ersten Ausgabe seiner Übersetzung[5] schreibt Cornilescu *Iisus Hristos*, doch in einer nachfolgenden[6] entscheidet er sich für die Form *Isus Hristos*.

---

[4] Wir weisen dennoch auf eine Inkonsequenz hin: in der Version des Neuen Testaments, die auf dem Buchmarkt unter der Bezeichnung „Ghideon International" erhältlich ist, lesen wir im Text *Isus Hristos*, im Vorwort jedoch *Isus Cristos*.

[5] *Noul Testament al Domnului nostru Iisus Hristos* (Das neue Testament unseres Herrn Jesus Christus), übersetzt von D. Cornilescu (Stânceşti-Botoşani), Bukarest, Societatea Evanghelică Română, 1920.

[6] Erschienen ohne Erwähnung ihres Übersetzers mit dem Titel: *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*, mit Verweisen: Societatea Biblică pentru Răspândirea Bibliei în Anglia şi Străinătate, Bukarest, 1926.

Scanned with OKEN Scanner

Wir wollen noch eine Variante vorstellen, die durch seinen orthographischen „Versöhnungswillen" amüsant ist. In der parallel auf Rumänisch und Deutsch geschriebenen Arbeit *Creştinismul în Sibiu. Ghid al confesiunilor şi lăcaşurilor de cult – Christentum in Hermanstadt. Wegweiser zu Konfessionen und Kirchen* (Hermannstadt, 2002, Marc van Wijnkoop Lüthi und Paul Brusanowski, Herausgeber) die es sich zum Ziel gesetzt hat, die christlichen Konfessionen und Gruppierungen von Sibiu im „ökumenischen" Geist darzustellen, offenbaren sich die orthographischen Inkonsequenzen im rumänischen Text in ihrer ganzen Pracht: ***Iisus Hristos*** bei der Darstellung der orthodoxen Kirchen (S. 39, S. 154, S. 165, S. 203); ***Isus Hristos*** bei der Darstellung evangelischer Gotteshäuser (S. 87) und denen der Mormonen (S. 89); ***Isus Christos*** bei der Darstellung der römisch-katholischen Kirchen (S. 45) und der griechisch-katholischen (S. 71), der der Baptisten (S. 76), der der Adventisten vom siebenten Tag (S. 94), der neuapostolischen Kirche (S. 101), der der Christen nach dem Evangelium (S. 170) sowie der der Pfingstgemeinden (S. 176).

Wenn wir die obigen Beobachtungen zusammenführen, stellen wir die Existenz dreier orthographischer (und aussprachenormierender) Hauptvarianten fest:

1) Die „traditionell-orthodoxe" Variante ***Iisus Hristos***, die vom Prinzip der Tradition gerechtfertigt ist und in den offiziellen Schriften der rumänisch-orthodoxen Kirche praktiziert und durch stillschweigenden Konsens von weiten Kreisen des Publikationsmarktes übernommen wird.

2) Die „phonetisch-analogische" oder „pragmatische" Option ***Isus Cristos***, die von den Katholiken und den Neoprotestanten bevorzugt wird und die als Basis eine strikte Anwendung des phonematischen Prinzips der aktuellen rumänischen Orthographie (das Fehlen einer phonematischen Motivation der beiden *ii* angesichts des ersten Elements des Kompositums) und auf ein implizites analogisches Verfahren (die Beziehung einer paradigmatischen Opposition angesichts der Elemente des lexikalischen Feldes *creştin* (christlich), *creştinism* (Christentum) etc. im Hinblick auf den zweiten Teil des Kompositums) verweist.

3) Die „gelehrt-ethymologische" Option ***Iisus Christos***, die besonders von Altphilologen oder Autoren mit klassisch-humanistischer Bildung verwendet wird, die die Suggestion des Schriftbildes des ursprünglichen griechischen Etymons im Blick haben.

Aus Unachtsamkeit oder Gleichgültigkeit fallen zusätzlich noch sporadisch verschiedene Kombinationen dieser drei Haupttypen auf. Ohne eine erklärende Rechtfertigung philologischer oder linguistischer Natur hat die Entscheidung, eine der drei erwähnten orthographischen Varianten zu verwenden, meist eine konfessionelle Konnotation, die oft (implizit) polemisch ist. Meist handelt es sich um das Bedürfnis sich zu differenzieren und, einschließlich graphischer Mittel, auf den konfessionellen Kompetenzdomänen zu agieren. Indem sie die ältere und in gewisser Weise traditionellere Form ***Iisus Hristos*** zugunsten der Form ***Isus Cristos*** ablehnen, betonen die rumänischen Katholiken und Neoprotestanten den Unterschied gegenüber den Orthodoxen, die sich ihrerseits mit dieser identifizieren. Schließlich

Scanned with OKEN Scanner

sprechen sich die Intellektuellen humanistischer Ausrichtung (Schriftsteller, Publizisten, Universitätsmitglieder), die die konfessionellen Konnotationen der oben genannten Formen erfassen und bevorzugen, um eine Art neutralen Distanz zu markieren, für die dritte Form, ***Iisus Christos***, aus, die intuitiv durch Analogie mit anderen Bezeichnungen griechischen Ursprungs, wie *Chryssipos*, *Anchises*, *Archelaos* (die in der rumänischen literarischen Tradition nicht übernommen wurden) oder sogar *Archimedes* und *Antiochos* (die dennoch die im „Geist der rumänischen Sprache" adaptierten Formen *Arhimede* bzw. *Antioh* kennen) entstand.

Was ist das historische, kulturelle und philologische Substrat dieser Situation, das ist die Frage, die ich im Folgenden zu beantworten versuchen werde.

2. Zunächst einige Informationen zur „Vorgeschichte" dieses Eigennamens auf dem Gebiet der „heiligen" Sprachen (Hebräisch, Griechisch, Latein) und einiger moderner Sprachen. Die gewöhnliche griechische Form ist *'Ιησους Χριστός*. Sie erscheint im Originaltext des Alten Testaments und wurde zur damaligen Zeit /iesús hristós/ gelesen, im Mittelgriechischen und im Neugriechischen /iisús hristós/. Das erste Element reflektiert die Anpassung des biblischen hebräischen Namens *Ioshua* an das Griechische, doch das zweite repräsentiert die Umsetzung des hebräischen *mashi'ha* (i.e. *Mesia*), in die Form des Partizip Passiv *χριστός*, 'der die heilige Salbung erhalten hat', vom griech. Verb gr. *χρίω* 'salben' (einen Priester, einen König; weihen/widmen), s. Psalm 104:1, Jes. 45:1, 1 Chron. 16, 22; 1 Könige. 16:6; 2:2, 5 etc. Nachträglich diente das gewöhnliche Adjektiv *χριστός* im Neuen Testament in der Form *ὁ Χριστός* dazu, den Gesalbten Gottes, den Erlöser Jesus von Nazareth zu bezeichnen. Es wurde von den Römern übernommen und dem geläufigen Namen der Umschrift griechischer Worte mit *i* = *j*, *h* = *e* und *c* = *ch* angepasst. Die lateinische Form, die schon seit den ersten christlichen Jahrhunderten bezeugt wird, dient als Ableitungsbasis für eine ganze Serie: Adj. *christianus*, Subst. *christianitas* etc. Die lateinische Form findet sich als Basis der Formen in den modernen okzidentalen Sprachen: deutsch: *Jesus Christus* (deklinierbar wie im Lateinischen); englisch: *Jesus Christ*; französisch: *Jésus Christ*, portugiesisch: *Jesus Cristo*; polnisch: *Jezus Chrystus* etc. Die griechische Form, die die mittelgriechische und neugriechische Lesart mit (i) = /i/ (h) = /i/ und (c) = /h/ reflektiert, dient als Basis für die slawischen Formen *Іисѣсъ Христосъ* (sprich: *Iisusŭ Hristosŭ*), woher der traditionell phonetische Aspekt der mehrheitlich orthodoxen slawischen Völker kommt, vgl. russ.: *Иисус Христос*.

Der ursprüngliche hebräische Name *Ioshua* oder *Jehoshua*, bedeutet wie wir im *Gesenius' Hebrew and Chaldee Lexicon of the Old Testament Scripture*, Michigan, 1979, S. 339 erfahren, wortwörtlich „der, dessen Hilfe (Heil) Jahwe ist" und erscheint einige Male im Alten Testament. Ausgehend von der griechischen Form *'Ιησους* aus der *Septuaginta* haben die alten rumänischen Übersetzer der Bibel[7] folgende phonetische Varianten auf Rumänisch erschaffen:

[7] Die Ausgaben der Bibel, nach denen ich zitiere, sind folgende: BIBLIA 1688, in der Reihe *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Band I–V, Jassy, 1989-1997 (für die *Bibel* herausgegeben in Bukarest in 1688 und für die beiden handgeschriebenen Versionen aus dem 17. Jahrhundert: Ms. 45

Scanned with OKEN Scanner

a) für die Bezeichnung des Nachfolgers von Mose (*Exodus* 17:9; 24:13): *Iisús* (mit markiertem Akzent auf V. 9) in der BIBLIA (Bibel) von 1688 und gleichermaßen in Ms. 45; an beiden Stellen in Ms. 4389 erscheint aber *Isus* mit einem einzigen *i*. Im *Exodus* 24:13 haben wir *Iisus* (BIBLIA 1688 und Ms. 45) und *Isus* (Ms. 4389). Das entsprechende biblische Buch wird in der BIBLIA 1688 *Iisus Navi* (Jesus Sirach) genannt, mit einer Form die auch im Text erscheint (I:1 et passim). Ein anderes biblisches Buch, das diesen hebräischen Namen beinhaltet, wird in der BIBLIA von 1688 im Titel, im Text sowie im Kolophon systematisch mit dem Syntagma *Înţelepciunea lui Iisus, fiul lui Sirah* bezeichnet. In seiner Version zeigt sich Heliade Rădulescu, der zum Opfer aller etymologisierenden Phantasien wird, inkonsequent: denn an dem aus *Exodus* zitierten Stellen finden wir *Iisus*, jedoch im Titel und Text des betreffenden biblischen Buches wird *Iesus, filiul lui Navi* geschrieben. Noch mehr: Im Untertitel steht: *Jesus, filiul lui Navi*. Die synodale Bibel von 1914 ist konsequenter, denn die Formel *Isus Navi* erscheint überall im Buch *Exodus*, wie auch im Titel *Isus, fiul lui Sirah*. Als ob sie gedacht hätten, es nicht mit verschiedenen Namen zu tun zu haben, verwenden die Herausgeber von 1914 im Text des Neuen Testaments systematisch *Iisus Hristos*. Schließlich unterscheidet Valeriu Anania in seiner 2002 erschienenen Ausgabe klar zwischen der christlichen Person (im Neuen Testament gemäß der orthodoxen Tradition mit *Iisus Hristos* bezeichnet) und anderen biblischen Personen, die Träger des gleichen Namens sind und für die er direkt aus dem Hebräischen den Namen *Iosua* adaptiert (der Name des Buches: *Iosua Navi*).

b) für den Namen eines großen zeitgenössischen Priesters mit Zorobabel in Zah. 3:1 und Ag. 1:1 und 12 finden wir die Varianten *Iisus* (BIBLIA 1688), *Iosua* (BIBLIA 1874 und ANANIA), *Isus* (BIBLIA 1914);

c) für eine episodisch auftretende Person aus 1 Sam. (= 1 Kön.) 6:14: *Osie* (BIBLIA 1688), *Iosua* (BIBLIA 1874 und ANANIA);

d) für eine andere einmalige Person aus 2 Kön. (= 4 Kön.) 23:8: *Iisus, boiarenului cetăţii (Isus, der Burgvogt)* (BIBLIA 1688), *Iosua* (BIBLIA 1874 und ANANIA), *Isus* (BIBLIA 1914).

Das Ergebnis, das sich im Bewusstsein der rumänischen Übersetzer oder Lektoren des biblischen Textes klar manifestiert, ist die Überzeugung, dass der heilige Name der zentralen Figur des Christentums auf andere Weise geschrieben werden muss, als die entsprechenden Eigennamen im Alten Testament.

---

und Ms. 5389); *Biblia sacra, que coprinde Vechiul si Noul Testament, dupŏ quei septedeci. tradusa din hellenesce dupŏ editia typarita in Athine 1843* (...) von I. Heliade Rădulescu, Paris, 1859; BIBLIA 1874 = *Sănta Scriptura a Vechiului şi a Noului Testamentu* (...), Jassy, 1874; BIBLIA 1914 = *Biblia, adică dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi şi a celei nouă* (...). Ediţia Sfântului Sinod, Bukarest, 1914; ANANIA = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediţie jubiliară a Sfântului Sinod* (...), herausgegeben und kommentiert von Bartolomeu Valeriu Anania, Bukarest, 2001. Für die Formen aus dem Griechischen und Lateinischen habe ich *Novum Testamentum Graece et Latine*. Textum Graecum (...) ediderunt Kurt Aland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, Allen Wikgren, Textum latinum (...) elaboraverunt Kurt Aland et Barbara Aland (...), Stuttgart, 1984 zu Rate gezogen und für die modernen Sprachen, die aktuellen Ausgaben des *Neuen Testaments*.

Scanned with OKEN Scanner

3. Wir werden jetzt sehen, wie sich die Linguisten, also die Experten der rumänischen Sprachgeschichte, äußern. Alle bemerken, dass der Name des Erlösers in den heute bekannten Formen nicht in die Liste der altrumänischen Wörter lateinischen Ursprungs aufgenommen werden kann, die das erste Stratum der christlichen Terminologie bilden: *biserică* (Kirche), *boteza* (taufen), *câşlegi* (Fasten), *creştin* (christlich), *cuminecare* (Kommunion), *Dumnezeu* (Gott), *înger* (Engel), *scriptură* (Schrift), *păresimi* (Fastenzeit), *Paşti* (Ostern), *Sânnicoară* (Nikolaus), *Sâmiedru* (Demetrius), *Sântion* (Johannes), *Sânziene* (Johannistag) etc. Die Tatsache erwähnend, dass sich gegen Ende der Antike (6. bis 7. Jhd.) das kirchliche Leben in den Entstehungsgebieten des rumänischen Volkes desorganisiert, zeigt Gh. Ivănescu (*Istoria limbii române*, Junimea, Jassy, 1980, S. 241), dass eine ganze Serie christlicher Begriffe wie *biblia* (Bibel), *canonicus* (Kanoniker), *diaconus* (Diakon), *elemosyna* (Almosen), *episcopus* (Bischof), *eremita* (Eremit), *monachus* (Mönch), *monasterium* (Kloster), *parochia* (Pfarrei), *plebs* (Volk), *benedico* (segen), *ecclesia* (Kirche), *evangelium* (Evangelium), *spiritus* (Geist) oder *saeculum* (Jahrhundert) aus dem Vulgärlatein verschwand, weil diese in der rumänischen Sprache als traditionelle Begriffe nicht mehr konserviert wurden. Ein ähnliches Schicksal muss auch der Name des Erlösers erlitten haben, der eine Zeit lang in der möglichen Form **Ğésu *Cristu* konserviert wurde und für den es gilt, dass er „a fost înlocuit mai târziu, sub influenţa limbii slave, cu actualul nume *Iisus Hristos*" („Er wurde später unter dem Einfluss des Slawischen durch die neue Bezeichnung *Iisus Hristos* ersetzt"). Die letzte Schicht, die nachträglich in den alten rumänischen Texten verallgemeinert wurde, muss in der kirchlichen Terminologie bereits in der Periode des kulturell-kirchlichen Slavonismus eingedrungen sein. Wahrscheinlich beginnend mit dem 9. und 10.[8] Jahrhundert wird das Syntagma *I(i)sus Hristos* Teil einer relativ reichhaltigen Gruppe das kirchliche Leben betreffender Begriffe, aus der genannt werden können: *arhanghel* (Erzengel), *liturghie* (Liturgie), *călugăr* (Mönch), *metanie* (tiefe Verneigung), *apostol* (Apostel), *aghiazmă* (Weihwasser), *amin* (Amen), *busuioc* (Basilikum), *diavol* (Teufel), *dascăl* (Kantor), *diacon* (Diakon), *heruvim* (Kerubim), *serafim* (Seraphim), *icoană* (Ikone), *mitropolit* (Metropolit), *patriarh* (Patriarch) etc., die von den Rumänen aus dem Altkirchenslawischen (in dieser Sprache sind viele Begriffe griechischen Ursprungs) übernommen wurden. Ebenso wie der Name *Iisus Hristos* reflektieren auch diese Begriffe jenseits ihrer spezifisch christlichen Bedeutung Phänomene der phonetischen Anpassung der (mittel- oder neu)griechischen Form ins Altkirchenslawische. In dem mit *Terminologie chrétienne et ecclésiastique vraisemblabement entrée en roumain avant le XIe siècle* bezeichneten Kapitel in der Arbeit von H. Mihăescu *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bukarest, 1993, S. 331, schließt Gh. Ivănescu die Bezeichnung *Hristos I(i)isus* in die kirchlichen Begriffe ein, die vom Rumänischen

[8] Vgl. auch Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. Ediţie definitivă, Bukarest, 1986, S. 286: Die slawischen Begriffe zeigen, dass die Organisation des Ritus im Zeitraum nach dem 9. Jahrhundert stattfand. In der Liste der kirchlichen Begriffe slawischen Ursprungs erwähnt Rosetti gesondert auch die Begriffe *Hristos* und *Isus* (sic!).

Scanned with OKEN Scanner

aus dem Altkirchenslawischen vor dem 11. Jahrhundert übernommen wurden: *cristelniță* (Rauchfass), *duhovnic* (Spiritual), *ispăși* (büßen), *ispită* (Versuchung), *jertfă* (Opfer), *maslu* (Totengedenken), *molitvă* (Totengebet) etc.

Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, Band I, *Originile*, Bukarest, 1961, S. 173, hatte auch die Eigennamen *Isus* (sic!) und *Hristos*, die in der Reihe der ab dem beginnenden 9. Jahrhundert, „als sich die Rumänen der slawischen Kirche zuwandten", von den Rumänen übernommenen slawischen Elementen wie *blagoslovire* (Segen), *colindă* (Weihnachtslied), *iad* (Hölle), *icoană* (Ikone), *liturghie* (Liturgie), *maslu* (Totengedenken), *molitvă* (Totengebet), *praznic* (Patrozinium), *rai* (Paradies), *troiță* (Kreuz), *utrenie* (Laudes), *vecernie* (Vesper) gesondert aufgeführt waren, miteinbezogen. Somit ist also von Begriffen aus dem slawischen Stratum der kirchlichen Terminologie des Rumänischen die Rede. In dem zitierten Werk erwähnt Ovid Densusianu in Band II (S. 205) das interessante Derivat *hristoseanu*, das zweimal im *Codicele Voroneţean* erwähnt wird, zu dem er folgenden Kommentar formuliert: „derivat surprinzător, deoarece ar fi trebuit să se pună *creştin*, cum vedem în altă parte în acelaşi text; traducătorul C.V., având în faţa ochilor *christijanŭ* din versiunea slavă, nu a şovăit să facă după acesta o formă derivată din *Hristos*, prin adăugarea lui *-eanŭ*" (ein „überraschendes Derivat, denn es hätte *creştin* verwendet werden müssen, wie wir es in einem anderen Teil des gleichen Texts sehen. Der Übersetzer des C.V., der *christijanŭ* aus der altkirchenslawischen Fassung vor Augen hatte, zögerte nicht, dementsprechend aus *Hristos* durch Hinzufügen von *-eanŭ* eine Derivatform zu bilden"). Die genannte lexikalische Schöpfung, die Densusianu erwähnt, betont die relative Leichtigkeit, mit der zu Beginn der rumänischen literarischen Tradition ähnliche lexikalische Transfers aus dem Altkirchenslawischen ins Rumänische vorgenommen wurden. Wertvolle Daten und Informationen zur Aufklärung des Problems, das uns beschäftigt, bietet uns auch die rumänische Antroponomastik. In seinem bekannten *Dicţionar onomastic românesc*, Bukarest, 1963, S. 37 (s.v. *Cristofor*), zitiert N. A. Constantinescu aus den Sammlungen römischer Inschriften Eigennamen aus dem Vulgärlatein wie *Chrestus* und *Cristus* (Inschrift im Tropaeum Traianum in der Dobrogea). Diese Inschriften sind wertvoll, denn sie bezeugen noch aus dem Vulgärlatein die Aussprache von *ch* (= gr. *c*) als *c*. Gleichzeitig sind zahlreiche phonetische Varianten mit *c* im Inventar der von den Rumänen benützten Taufnamen erwähnt (*Cristul, Cârstu, Cârstea* etc.). Umfangreichere Informationen finden wir bei Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, Bukarest, 1975, s.v. *Cristian*. Dort werden uns verschiedene Formen angeboten, wie sich die Eigennamen mit dieser Basis im Rumänischen präsentiert haben. Zu den älteren Formen wie *Cârstian* (das erste Mal bezeugt 1389 und dann bis 1500 in der Walachei weitere neun Male), *Cârstiana* (eine Akte aus dem Jahr 1500), *Cristea* (belegt 1415 und bis 1500 von 11 weiteren Personen getragen) mit den Varianten *Cărstea, Crăstea, Cârstea, Crâstea* kamen schließlich über die griechisch-altkirchenslawische Brücke die Eigennamen *Hristea, Hristan* etc. Aus den modernen slawischen Sprachen (Bulgarisch, Russisch, Serbo-Kroatisch) wurden später *Hristian* und *Hristiana* übernommen. Doch *Cristian* und *Cristiana* sind

Scanned with OKEN Scanner

moderne, gepflegte Formen, die aus den okzidentalen Sprachen entlehnt wurden (frz. *Chréstien, Chrétien, Christian, Christianne*, it. *Cristian, Cristiana* etc.). Schließlich enthält Iorgu Iordans *Dicţionar al numelor de familie*, Bukarest, 1983, eine konsistente Reihe rumänischer Familiennamen, gebildet durch Ableitung aus diesen beiden „orthographisch-orthoepischen Grundlagen": *Cristea, Cristian, Cristescu, Cristi, Cristinoiu, Cristinel, Cristiniuc, Cristodor, Cristodorescu, Cristoloveanu* etc. bzw. *Hristea, Hristodorescu, Hristian, Hristodor, Hristodorescu, Hristofor* etc. (aus dem Neugriechischen oder Bulgarischen stammend). Das kürzlich erschienene Werk von Domniţa Tomescu *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*, Bukarest, 2001, S. 68 zitiert die Namen *Cârstian* und *Cristian* unter rumänischen Eigennamen (dokumentiert in Schriftstücken aus der Walachei aus dem 16. Jhd.), die „şi-au făurit o tradiţie de nume evocatoare fie a etniei româneşti a strămoşilor îndepărtaţi, fie a calităţii de creştin, prin numele Mântuitorului" („sich eine Tradition der Eigennamen erworben haben, die die rumänische Ethnie der entfernten Vorfahren oder die Eigenschaft, Christ zu sein, durch den Namen des Erlösers bezeugen").

Dies führt dazu, dass sich zu Beginn des 16. Jahrhunderts, also der Periode, in der die ersten Texte mit literarischem Charakter in rumänischer Sprache entstehen, die alte lateinische lexikalischen Wurzel *christ-* nicht mehr im allgemein-volkstümlichen Charakter (außer im allgemeinen Wort *creştin* zusammen mit seiner lexikalischen Familie wie auch möglicherweise in einer Serie von Eigennamen wie *Cârstea, Crăstea* etc.) findet. Der andere Name, *Jesus*, verschwand, ohne im Bereich der Eigennamen oder in der allgemeinen Lexik Spuren zu hinterlassen.

4. Im Folgenden werde ich noch eingehender die Formen untersuchen, in denen sich dieser wichtige Eigenname in der Texttradition Rumäniens von den ersten auf Rumänisch verfassten Texten bis zur Gegenwart reflektiert. Eine erste Erkenntnis besteht darin, dass die Form *I(i)sus Hristos*, die bereits in den vorherigen Jahrhunderten zur Zeit des kulturellen Slavonismus verwendet wurde, schon seit dem Beginn des 16. Jahrhunderts verallgemeinert wird und ganz und definitiv mögliche Spuren der alten (aber nicht belegten) Form **Gézu* oder *Jézu* **Crist(u)* oder *Crişt(u)* eliminiert. Das, was als (orthodoxe) rumänische Tradition bezeichnet werden kann, setzt einen sehr stabilen Konsens im Hinblick auf die Schreibweise/Aussprache mit *h* (*Hristos*)[9] voraus, doch es zeigt sich ein häufiger Wechsel in der Schreibweise (Aussprache) mit *i* oder mit *ii*: *I(i)sus*. Ein präziser statistischer Überblick über dieses zweite (ortho)graphische Detail ist schwer zu gewinnen, denn in den alten rumänischen kyrillischen Texten erscheint der Name, die wir untersuchen, in der Regel in den

[9] In *Psaltirea Scheiană* erscheinen an zwei Stellen sogar die direkt aus dem altkirchenslawischen Original entnommenen Adjektive *hristŭ* und *hristosŭ* mit der ethymologischen Bedeutung „uns (des Herrn)": *tu* (...) *lepădaşi hristul tău* (Ps. 88:39) şi *vinit-ai se spăseşti hristoşii tăi* (Ps. 155:13). Diese Tatsache bezeugt die Vorherrschaft des ethymologisch-slawonischen Weges im Bewusstsein der Gelehrten und Übersetzer zu Beginn der schriftlichen rumänischen kirchlichen Kultur.

Scanned with OKEN Scanner

Kurzformen Ic. Xc. Sehr selten begegnen wir in Texten einer vollständig ausgeschriebenen Form vom Typ I(и)с8с Хрнстос. Hier zunächst einige Beispiele aus dem 16. Jahrhundert: Im *Codex Sturdzanus* ist die Kurzform Xc. allgemein verbreitet, sporadisch erscheinen noch Schreibweisen wie (im Nominativ) Хрнстос8 oder im Vokativ Хрнстоасе (Indizien in der Ausgabe von Gh. Chivu aus dem Jahr 1993) In diesem handgeschriebenen Text aus dem 16. Jahrhundert erscheint auch das andere Element des zentralen Eigennamens im Neuen Testament ebenso häufig als Kurzform (Ic.), doch zweimal wird es auch Iсовс oder Ic8c ausgeschrieben. Von dort kommt die Option des Herausgebers für die Transliteration *Isus*. Was den Diakon Coresi betrifft, so finden wir in manchen seiner Schriften (die ich zur Rate ziehen konnte, da sie vor kurzem neu herausgegeben wurden) nur die der Kurzform Ic. Xc. Dies ist beispielsweise in *Întrebare creştinească* (Katechismus von 1559/1560 herausgegeben von Ion Gheţie 1982), in *Pravila* von 1560–1562 (herausgegeben von Gh. Chivu 1982), in *Tâlcul evangheliilor* von 1567–1568[10] oder im *Psaltirea slavo-română* von 1577 (herausgegeben von Stela Toma 1976) der Fall.

Auch im umfangreichen Vorwort der *Palia de la Orăştie* (1581–1582) wie auch im eigentlichen Text (einschließlich im Titel des biblischen Buches *Jesus Sirach,* das in der Aufzählung auf Seite zwei erwähnt wird) erscheint der Name, der uns interessiert, abgekürzt. Der neuzeitliche Herausgeber (Viorica Pamfil, 1968) wählt die Transliteration *Isus Hristos*.

Eine sehr interessante Situation begegnet uns im so genannten *Fragment Todorescu*, einigen erhaltenen Seiten einer Schrift aus den Jahren 1562–1601[11], die in einem Buch mit religiösen Liedern enthalten sind. Diese wurden für Rumänen aus der Region Banat-Hunedoara zusammen gestellt, die zum Calvinismus übergetreten waren. Im rumänischen Text, geschrieben mit lateinischen Buchstaben nach ungarischen Orthographieregeln des 16. Jahrhunderts, wird der Name des Erlösers *Jesus Christus* geschrieben. Vom modernen Herausgeber (Ion Gheţie 1982) mit *Iesus Cristus* richtig wiedergegeben, ist diese Schreibweise/ Aussprache als „cultism", also als zusätzliche direkte Übernahme der ungarischen Form (die eigentlich die lateinische war), einzustufen; wir können natürlich nicht die Hypothese ausschließen, dass der Autor oder die Autoren der Schift durch diese Option auch eine gewissen Distanz zur orthodoxen Tradition markieren wollten.

In den Texten aus dem 17. Jahrhundert ist die Kurzschreibweise systematisch. Dies ist im *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) auf dem Titelblatt und im gesamten Buch (Transliteration von den Herausgebern Ileana Zamfirescu, Dalila Lucia Aramă und Stela Nicolau, 1988: *Iisus Hristos*) wie auch in der *Biblia de la Bucureşti* (1688) (Transliteration von den Herausgebern Mariana Costinescu,

[10] In seiner Ausgabe dieses Textes von Diakon Coresi aus dem Jahr 1998 votiert Vl. Drimba für die Transliteration der Abkürzung Ic. Xc. in *Iisus Hristos*.

[11] Wie auch im Fall einiger der weiter oben genannten Schriften von Coresi, habe ich diesen Text im Band von Ion Gheţie (Hrsg.), *Texte româneşti din secolul al XVI-lea* (...), Bukarest, 1982 zu Rate gezogen.

Scanned with OKEN Scanner

Alexandra Moraru, Stela Toma et al. 1988: *Iisus Hristos*) der Fall. In dem eindrucksvollen rumänischen literarischen Zeugnis von 1688 finden wir ein wertvolles Indiz, wie die Bukarester Gelehrten geschrieben hätten, hätten sie nicht die traditionelle Kurzform Ic. Xc. verwendet. In dem biblischen Buch *Iisus Navi* erscheint der hier zur Debatte stehende Name vollständig geschrieben: Іи8сь Навн, in den folgenden Zeilen genauso wie im Titel und im Untertitel des biblischen Buches *Înțelepciunea lui Iisus Sirah* (Іи8сь Сирахъ). Die Kurzform Ic. Xc. erscheint systematisch auch in den Schriften von Dosoftei, beispielsweise auf dem Titelbild der *Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673, wie auch folgend in dem *Liturghier* von Jassy aus dem Jahr 1679 (die Option des Herausgebers N.A.Ursu ist in beiden Fällen 1974 bzw. 1980: *Isus Hristos*). Die Situation ist identisch in Varlaam, *Răspuns împotriva catihismusului calvinesc*, Dealu, 1645 (von der Herausgeberin Mirela Teodorescu 1984 mit der Option *Isus Hristos* interpretiert).

Im folgenden 18. Jahrhundert erscheint die orthographische Norm im diskutierten Fall konstant in zahllosen kirchlichen Publikationen von Bukarest und Râmnic systematisch in der Kurzform Ic. Xc., wie beispielsweise im *Triodionu* von Chesarie de Râmnic aus dem Jahr 1777. Sporadisch erscheint hier noch die vollständige Schreibung wie auf S. 4r/1, 15: Хрїстось und auf S. 23r/1, 20: Іисъ. mit zwei *i*. Aber überraschend erscheint der Name der bekannten biblischen Figur auf S. 33r/31 mit einem einzigen *i* geschrieben: Іи8с ал л8и Навн. In der Neuausgabe von Râmnic 1782 fünf Jahre später wiederholt sich die Situation. In *Mineiul lunii iunie*, einer Version des Bischofs Filaret de Râmnic, unter exzellenten drucktechnischen Bedingungen in Buda (1805) neu herausgegeben, erscheint ebenfalls die Kurzform Ic. Xc.

In den kirchlichen Publikationen der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts scheint sich die Schreibweise mit zwei /i/ sowie mit /h/ als orthographische (und wahrscheinlich auch als aussprachetechnische) Norm durchzusetzen. Die aktuelle Kurzform wird Іис. Хс. Hier einige Beispiele: Im von den frommen Gelehrten Gherontie und Grigorie übersetzten *Kekragarion al dumnezeiescului şi sfinţitului Avgustin, episcopului Ipponiei, adecă patru cărţi* (...), Neamţ, 1814, S. 127 ff. lesen wir häufig: Дмне Іисе Хсе. In einem *Messbuch*, das 1815 in Chişinău von Gavriil Bodoni, dem Metropoliten von Chişinău und Hotin verfasst wurde, erscheinen neben der häufigen Verwendung der traditionellen Kurzform Ic. Xc. auch explizitere Schreibweisen wie Іисъ Хсъ (S. 1r) oder die Vokativform Іисе Христоасе (S. 5r). Aus Dutzenden liturgischen Texten, die aufgrund der Initiative des Metropoliten Veniamin Costachi im Laufe seiner langen Amtszeit in Jassy entstanden, habe ich *Catihisis sau Învăţătură în scurt pentru hristianitate* (...) aus dem Jahr 1818, einen *Apostol* von 1835 und ein *Aghiazmatariu* aus dem Jahr 1846 zu Rate gezogen. Überall erscheint die Kurzform Іис Хс., wie beispielsweise im *Apostol* S. 123 und im *Aghiazmatariu*, S. 106v; wo wir auf S. 107r auch die, aus orthographischer Sicht, noch explizitere Vokativform Дмне Іисе Хсе finden.

Die Verallgemeinerung der Schreibweise/Aussprachenorm mit zwei /i/ und mit /h/ findet sich auch in einer der letzten kirchlichen Publikationen, die noch in kyrillischer Schrift verfasst sind: einem 1868 in Jassy geschriebenen und in einem

Scanned with OKEN Scanner

vereinfachten Kyrillisch abgefassten *Liturghier* wurde unter anderem auf die kyrillischen Schriftzeichen и und ѣ verzichtet. Häufig erscheint hier die Kurzform Іс. Хс., doch hinsichtlich der tatsächlichen Aussprache haben wir ein klares Indiz auf S. 5, wo die volle Vokativform Іисѳе Христоасе notiert ist.

Die orthographische Situation wird infolge der Abschaffung der traditionellen kyrillischen Schreibweise zugunsten des lateinischen Alphabets und des dominanten Etymologismus in den 1860-er und 1870-er Jahren, als Latinisten aus Siebenbürgen und ihre Anhänger die neu gegründete rumänische Akademie (1866) dominierten, noch wesentlich komplexer.

In einer folgendermaßen bezeichneten kirchlichen Publikation aus dem Jahr 1869 (ich gebe die ursprüngliche Schreibung wieder) *Santa şi dumnedeésca Evangelie. Acumântâia-óra tiparita cu Litere Stramosesci. În ,dilele prea Înnălțatului Domnŭ alŭ Românilorŭ Carol I. Revĕdută şi corigétă dupĕ originale de Eminenția-sea, Episcopulŭ Santei Episcopiĭ Buzeŭ, D.D. Dionisie. Cu cheltueala Onorabiluluĭ Ministerŭ alu culteloru. În reînființata Tipografiă a Santeĭ Episcopiĭ Buzeŭ* erscheint die geschriebene Form *Iisus Christos*. In einer ähnlichen Publikation mit einer ähnlichen latinistisch-ethymologisierenden Intention mit dem Titel *Sănta Scriptură a Vechiului şi a Noului Testamentu. Edițiune nouă, revĕdută după tecsturile originale şi publicată de societatea biblică pentru Britania şi străinătate* (Heilige Schriften des Alten und Neuen Testaments. Anhand der Originaltexte durchgesehene Neuausgabe, veröffentlicht von der Bibelgesellschaft für Großbritannien und das Ausland) (Jassy, 1874) wird die Schreibweise *Iisusŭ Christosŭ* benützt. Beide Schreibungen, sowohl *Iisus Christos* wie auch *Iisusŭ Christosŭ*, spiegeln dennoch die traditionelle Aussprache wieder, denn das Graphem *ch* wurde von den Latinisten der Akademie bei allen ursprünglich mit /h/ geschriebenen Worten griechischen Ursprungs verwendet, die diese direkt oder durch das Lateinische vermittelt entlehnten.

Mit der endgültigen Entscheidung für das phonetische Prinzip in der rumänischen Orthographie durch die Akademie (1904), setzt sich in den kirchlichen Schriften endgültig die Schreibung *Iisus Hristos* durch (vgl. BIBLIA 1914, folgende Ausgaben der Sfântul Sinod, ANANIA und ähnlich orthodoxe liturgische Bücher wie beispielsweise *Dumnezeieştile liturghii ale sfinților părinților noştri Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare şi Grigorie Dialogu*, Bukarest, 1950 oder die gegenwärtigen Ausgaben liturgischer Texte).

In weltlichen Schriften wie auch in denen anderer Konfessionen hat sich während des gesamten 20. Jahrhunderts das oben exemplarisch angeführte Wechselspiel der Formen manifestiert, das bis heute existiert. Die Tatsache, dass in den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts der alternierende Gebrauch verschiedener Formen des bekanntesten neutestamentlichen Namens bereits Faktum war, ist auch bei lexikographischen Arbeiten mit implizit normativem Charakter evident. Beispielsweise formulieren die bekannten Lexikographen I.-A. Candrea und G.H. Adamescu in ihrem berühmten *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*, Bukarest, 1930, das Titelwort des betrefenden

Scanned with OKEN Scanner

Artikels so, wie alle aktuellen zeitgemäßen graphischen Formen es erlauben: ***Isus*** (***Iisus***) ***Hristos*** (= ***Cristos*** oder ***Chr.***). Im *Dicţionar enciclopedic* (Enzyklopädisches Lexikon) Band III (I–K), Editura Enciclopedică, Bukarest, 1999, wird der Eintrag, der sich der zentralen Person des Evangeliums widmet, mit ***Iisus Hristos*** (implizite Empfehlung) überschrieben (siehe auch *Mic dicţionar enciclopedic,* Bukarest 2005), während in einer ähnlichen lexikographischen Arbeit im *Dicţionar enciclopedic ilustrat* (DEI), Cartier, Chişinău, 1999, im Titel des Artikels die Formulierung ***Iisus Hristos (Iisus Christos)*** erscheint.

Das Fortdauern dieser unsicheren Situation sowie der inkonsequenten Schreibung erklärt sich auch durch das völlige Fehlen jeglicher Hinweise bezüglich des Namens des Erlösers in den aufeinander folgenden Ausgaben des *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (1. Aufl. 1953). Auch die Autoren des DOOM (*Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, 1. Aufl. 1989)[12], der umfassendsten Arbeit mit normativem Charakter bei Fragen zur rumänischen Orthographie, machten keinerlei Angaben im Hinblick auf die Schreibweise dieses wichtigen Eigennamens. Selbst in dem mit *Scrierea numelor proprii latineşti şi greceşti vechi* überschriebenen Kapitel findet sich kein Hinweis. In der vorgestellten Liste fehlen auch sonst alle biblischen Eigennamen oder Namen von Personen der christlichen Tradition[13], so als ob die Autoren der Meinung wären, dass für diesen beständigen und wichtigen Bereich rumänischer Eigennamen eine eigene Arbeit mit normativem Charakter ausgearbeitet werden müsse.

5. Angesichts der Komplexität des Problems ist es schwierig, eine einfache und einheitliche orthographische Lösung zu finden, die Chancen hätte, von allen akzeptiert zu werden und die sich als einzige literarische Norm durchsetzen könnte. Es sind vier Kriterien, die bei der Entwicklung einer möglichen einheitlichen Lösung in Betracht gezogen werden müssen, und zwar: das phonetische Kriterium (in der gegenwärtigen rumänischen Orthographie prioritär), das etymologische Kriterium, das Kriterium der Tradition sowie das symbolische (konfessionelle) Kriterium.

a) Wenn durch einen überkonfessionellen Konsens einer pragmatischen Erörterung Priorität gewährt werden würde, könnte man zu dem Schluss kommen, dass anstatt der existierenden Fluktuation eine objektive Lösung bevorzugt werden würde, die nur in der gegenwärtigen „objektiven Tendenz der Sprache", also im inneren phonetischen Prinzip der heutigen rumänischen Orthographie gefunden werden könnte. In diesem Fall wäre die Form ***Isus Cristos*** am besten geeignet, denn einerseits vermeidet sie die Schreibung mit zwei /i/, die in der Praxis nicht oder nur sehr selten vorkommt, und andererseits veranschaulicht die

[12] Die Synthese aller vorherigen normativen Instrumente, inklusive des DOOM, *Dicţionarul ortografic al limbii române* (Orthographisches Wörterbuch der rumänischen Sprache), 2. Aufl., Litera, Chişinău, 2001, weist denselben Mangel auf.

[13] Zwischen den Namen *Crisip* und *Critobul*, erscheint auf der Liste jedoch *Crisostomul.*

Scanned with OKEN Scanner

Schreibung mit /c/ den Bezug zum lexikalischen Feld *creştin, creştinism* etc. und befriedigt so den „analogischen Instinkt" weiter Teile der rumänischen Sprecher.

b) Die Verallgemeinerung der Schreibung ***Iisus Hristos*** würde das etymologische Kriterium und das der Tradition befriedigen, denn diese reflektiert treu das reale, griechisch-altkirchenslawische Etymon und trägt die prestigeträchtige Markierung der orthodoxen Mehrheitskirche. Dies gilt umso mehr, als dass die Reihe der neutestamentlichen Namen, die den dem generischen christlichen Namen nahestehenden kulturellen Kontext bilden, bereits Elemente einschließen, die von einer einzigen und stabilen orthographischen Norm profitieren: *Sfântul Petru* (Petrus), *Sfântul Pavel* (Paul), *Sfântul Toma* (Thomas), *Sfântul Marcu* (Markus), *Sfântul Matei* (Mathäus), *Sfântul Timotei* (Timotheus), *Pilat* (Pilatus), *Irod* (Herodes)[14] etc. Diese Lösung würde das (implizite oder explizite) Einverständnis der Katholiken und der Angehörigen anderer christlicher Konfessionen in Rumänien voraussetzen, die so den Wunsch der konfessionellen Unterscheidung mithilfe orthographischer Mittel zugunsten einer überkonfessionellen (linguistisch-) orthographischen Einheit aufgeben würde. Präzedenzfälle dieses Typs fehlen nicht, wenn wir nur an die Tatsache denken, dass aus lexikalischer Perspektive die Schlüsselbegriffe der christlichen Lehre in den Kirchen und Glaubensgemeinschaften aller Rumänen (Katholiken, Neoprotestanten etc.) verwendet werden. Trotz ihres orthodoxen Ursprungs sind Begriffe und Syntagmen wie *Sfântul Duh* (Heiliger Geist), *pocăință* (Reue), *mântuire* (Erlösung), *ispită* (Versuchung) etc. „ökumenisch" und ihnen fehlt jede Art distinktiv-konfessioneller Konnotation.

c) Die wenigsten und schwächsten Argumente können zugunsten der Variante ***Iisus Christos*** vorgebracht werden, die, wie wir gesehen haben, von „humanistischen" Intellektuellen bevorzugt wird. Sie impliziert eine Anknüpfung an das primäre griechische Etymon, die ohne Kenntnisse im Griechischen vergeblich ist. Jenseits ihrer „emphatisch-gelehrten" Konnotation würde die Übernahme dieser Lösung offenkundig dem zentralen Prinzip der Rechtschreibung von fremden Eigennamen in der gegenwärtigen Orthographie zuwiderhandeln, gemäß diesem sich eine Schreibweise wie in der Originalsprache nur bei den Eigennamen empfiehlt, für die in der rumänischen Schriftpraxis noch keine bereits übernommene Form existiert. Die Rumänen schreiben und sprechen daher *Londra, Dresda, Moscova, Socrate, Eschil* (alte und verallgemeinerte Formen) und nicht *London, Dresden, Moskva, Sokrates, Aischylos*; sie schreiben jedoch *Washington, Shakespeare, Verlaine* und nicht **Uaşington, *Şecspir, *Verlen*, wie sie es gemäß der orthoepischen Regeln der jeweiligen Ausgangssprache aussprechen sollen. Insofern sind die alternativen Formen ***Isus Cristos*** und ***Iisus Hristos*** (aufgrund der oben genannten Gründe)

[14] Es bleibt noch das ungelöste Problem der orthographischen Anpassung und Normierung nicht nur bei der großen Zahl selten verwendeter biblischer Namen sondern auch bei einigen gut bekannten, bezüglich derer Schreibweise noch kein Konsens existiert: *Abesalom/Avesalom, Avraam/Avram/Abraham, Aaron/Aron, Beniamin/Veniamin, Dávid/Davíd, Iacob/Iacov, Isaac/Isac, Iudit/Iudita, Samuel/Samuil* etc.

Scanned with OKEN Scanner

legitimer. Die Transliteration des „fremden" Namens, vielleicht die von den Sprechern am häufigsten praktizierte Vorgehensweise, hätte keine glaubwürdige Rechtfertigung. Sie würde mehr als Ausnahme akzeptiert, als orthographische Kunstform der Kategorie *sunt* und *filosofie*.

Also entweder ***Isus Cristos*** oder ***Iisus Hristos***. In keinem Fall sollten Hybridkombinationen vom Typ *Iisus Cristos, Isus Hristos* oder *Isus Christos* etc. akzeptiert werden. Wie auch immer, die Formulierung einiger klarer Empfehlungen der Akademie könnte bei künftigen Ausgaben eine „orthographische Besserung" ermöglichen und somit ein erster Schritt auf dem Weg zur Realisierung eines Konsens sein.

Al. I. Cuza-Universität
Jassy
eugenmunteanu@hotmail.com

Scanned with OKEN Scanner

PARTICULARITĂȚI MORFOLOGICE ALE GRAIURILOR TIMOCENE DIN BULGARIA

VIRGIL NESTORESCU

Textele dialectale avute la dispoziție și unele anchete suplimentare încă nevalorificate ne-au permis să evidențiem câteva fapte particulare din domeniul morfologiei graiurilor românești din localități situate în Valea Timocului bulgăresc[1]. Ne vom opri în cele ce urmează asupra celor mai interesante fenomene care definesc fizionomia aparte a acestor unități dialectale dacoromâne.

SUBSTANTIVUL

1. Genitiv-dativul. Numărul construcțiilor analitice cu prepoziția *la* este covârșitor, față de cele sintetice sau cu articolul proclitic *lu*. Aceste forme populare sunt cunoscute graiurilor dacoromâne atât în Oltenia, cât și în Transilvania[2], dar frecvența lor mare în aria studiată se datorează probabil și influenței modelelor analitice bulgărești construite cu prepoziția *na* (redată în sensul său fundamental prin prepoziția *la*).

Iată câteva exemple[3] culese din majoritatea satelor: *din talpa la picór* (4), *i̯-a foz ̯năcáz pe fáta la ómu ei̯* (2), *în vrémea la táta meu̯* (14), *a spus la níște pescári̯* (4), *múma și táta la fátă* (9) etc.

---

[1] Cf. Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria. Grai. Folclor. Etnografie*, București, 1996. Au fost anchetate următoarele localități (între paranteze sunt date și numele lor vechi, aflate încă în uz): 1. Antimovo (Șeu); 2. Balei (Bălii); 3. Boriloveț (Boroivăț); 4. Bregovo (Bregova); 5. Calenic (Călinic); 6. Caniț (Fundeni); 7. Capitanovți (Căpitanuț); 8. Cosovo (Cosova); 9. Coșava; 10. Cudelin (Racovița sau Vlașca Racovița); 11. Cutovo (Cutova); 12. Deleina (Dilina); 13. Dolni Boșneac (Boșneacu din Vale); 14. Drujba (Molalia); 15. Florentin; 16. Cămzovo (Gânzova); 17. Gomotarți (Gumătarț); 18. Iasen (Isăn); 19. Maior Uzunovo (Alvagii); 20. Negovanovți (Negovanuț); 21. Periloveț (Pirlovăț); 22. Pocraina (Chirimbeg); 23. Rabrovo (Rabova); 24. Rachitnița (Răchința); 25. Slanotrăn (Stanotârn); 26. Tianovți (Tianuț); 27. Topoloveț (Boșneacu din Deal); 28. Vrăv (Vârf).

[2] Cf. TDR, p. 175, 372; TDO, p. 3, 10, 333.

[3] Satele sunt indicate între paranteze prin cifrele corespunzătoare din lista de mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

2. Genitivul genealogic

Se mai păstrează pe alocuri formulele antroponimice populare în care apare genitivul genealogic pentru patronime sau pentru indicarea numelui soţului: *Ioána a lu Góga al lu Míncu* (4), *gînerele lu Bancu a lu Crăenţánu* (16), *Lăpădátu a lu Dumítru* (5) etc. Am întâlnit o singură dată o formă arhaică de genitiv, ce aminteşte de situaţiile în care substantivele proprii masculine terminate în *-u* sunt articulate enclitic, dar cu deosebirea că exemplul nostru este un nume de persoană bulgăresc terminat în consoană: *Napolión al Bojidárului* (4).

3. Pluralul

a) Desinenţa *-e* de plural la feminine s-a extins la o serie de substantive, care, în alte graiuri ale dacoromânei şi în limba standard, au desinenţa *-i*: *bárbă/bárbe* (18, 20, 23, 24, 25), *búrtă/búrte* (23, 24), *frâgă/frâge* (25), *ínimă/ínime* (23), *lámbă/lámbe* (7), *límbă/límbe* (23, 24, 25), *távă/táve* (7) etc. Fenomenul era cunoscut în limba veche şi este activ în graiurile oltenești[4].

b) Substantivele de declinarea I în *-ă* au pluralul în multe cazuri în *-i*, cu menţinerea unor alternanţe vocalice şi consonantice, ca în limba veche şi ca în graiurile subdialectului muntean[5]. Iată o parte din exemplele înregistrate (la unele nu se simte în pronunţie *-i*, din cauza caracterului dur al consoanei precedente): *bániţă/bắniţ* (25), *căsă/căşi* (termen general), *cắrtiţă/cắrtiţ* (25), *colíbă/colíbi* (24), *cormáne/cormắni* (26), *dăgágă/dăogî* (25, 28), *gâscă/gâşti* (1, 25, 28), *gongă/gongî* (21), *láviţă/lắviţ* (25), *pálmă/pălmi* (12), *sápă/săpi* (9), *táblă/tăbli* (25), *tráistă/trăişti* (3) etc.

c) Pluralul în *-uri* are o mare frecvenţă la toate tipurile de substantive, inclusiv la cele feminine, în comparaţie cu limba română standard şi cu graiurile acesteia[6]. Exemple: *briî/bríîuri* (23–24), *créştet/créşteturi* (24), *gliont/gliónturi* (25), *frumuşáţă/frumuşéţuri* (4, 14), *minîúnă/minîúnuri* (4), *minune/minunuri* (2), *mormắnt/mormắnturi* (9), *múzică/múzicuri* „melodii, cântece" (4), *pắnză/pắnzuri* (4, 28), *răzbiél/răzbiéluri* (25), *socotiálă/socotéluri* (19) etc.

Acest mod de a forma pluralul este folosit şi la substantivele împrumutate din limba bulgară (de regulă, neologisme): *afiş/afişuri* (4), *biîiclét/biîicléturi* (25), *clas/clásuri* (termen general), *costúm/costúmuri* (9), *documént/documénturi* (15), *gîrlándă/gîrlánduri* (4), *íspit* „examen"/*íspituri* (4, 28) etc.

ADJECTIVUL

În mod curios, adj. *bun* capătă funcţie adverbială, înlocuind pe *bine*, care, practic, nu se întâlneşte în aceste graiuri. Sunt două situaţii care merită să fie

[4] DHLR II, p. 151, 152; NALR II, h. 906, 922, 930, 933, 948, 988, 998.
[5] Cf. TDR, p. 174.
[6] Cf. Coteanu, *Elemente*, p. 79; TDR, p. 174.

Scanned with OKEN Scanner

consemnate: a) când este supus flexiunii, dar are valoare de adverb şi b) când este invariabil, având tot funcţie de adverb, cum apare şi în vorbirea populară[7].

a) Iată două exemple: *Am foz ◡ bolnávi, da acúşa sântém buni* (20), *Am făcút un copil cu ia şi copílu mi-a crescút şi sântém buni* (4).

Confuzia dintre *bine* şi *bun* trece în acest caz de sfera semanticii şi ca urmare *bun* iese din categoria adjectivelor şi intră în sfera adverbului. Faptul se datoreşte, credem, procesului de calchiere a bg. *добре*.

b) Rar, în limba română standard, *bun* devine adverb, dar în graiurile timocene are o întrebuinţare largă, probabil tot sub influenţa aceluiaşi adverb bulgăresc, ca în exemplul următor: *Ne adunărăm copíii care lucră bun* (4).

Adjectivul *mândru* este şi el folosit adverbial, ceea ce nu este o surpriză, întrucât acest lucru este cunoscut şi în limba română literară (v. DA s.v.). De menţionat este însă faptul că apare într-o sintagmă folosită curent, anume *mândru-frumos*, însemnând „bine, minunat, frumos". Iată câteva exemple:

[Mortul] ... *acoló-n lemn i-a aşternút cerşáfuri, şi-l púne acoló şi-l rânduie mándru-frumós* (9), [Arcuşul viorii] *El să péptenă cu péptenu, să strângе mándru-frumós* (6), [Căruţa] *Loítrili cu blánă le fáce mándru-frumós máistoru* (16).

NUMERALUL

Numeralul cardinal prezintă două trăsături importante. Prima dintre ele priveşte pluralul lui *mie*, când este precedat de un alt numeral. Este vorba de faptul că în unele graiuri numeralul *mie* este invariabil, atât la singular cât şi la plural: *duáuă miie, trii mĩe, zeáce miie* (5) sau *cinc miie, şasă miie* (15). Fenomenul era cunoscut în limba română veche, dar acum se mai întâlneşte doar regional[8].

A doua se referă la numeralele compuse din *sute (mii)* şi *unităţi,* care sunt legate prin conjuncţia *şi,* spre deosebire de limba literară, unde legătura se face prin parataxă: *o sută şi unu, o sută şi patru, o sută şi douăzeci, o mie şi unu, o mie şi cinci* etc. Într-un singur sat (Negovanovţi), subiectul anchetat ne-a precizat: *Lumărăm şi o sútă douăzéc, o sútă triizéc, da măi mult zâcém o sútă şi douăzéc, o sútă şi triizéc.*

Procedeul este cunoscut în limba vechilor texte[9] şi a rămas în graiurile din Transilvania, pe arii întinse şi pe alocuri în celelalte provincii[10].

Generalizarea acestui fenomen în zona cercetată se explică şi prin presiunea morfologiei numeralului bulgăresc care, în cazul dat, utilizează acelaşi model, evident de origine slavă (ex.: *cmo u gecem*).

---

[7] Cf. DA, s.v. *bun* (III).
[8] Cf. DHLR II, p. 115; DLR, s.v. *mie*.
[9] Cf. CT, 234[r]/20; CUV. D. BĂTR., I, 26/7.
[10] Cf. TDR, p. 374; ALR II, SN, vol. VI, h. 1775, 1777–1778.

Scanned with OKEN Scanner

ADVERBUL

Adverbul *câtăva* cu sensul „puţin, un timp oarecare" este întrebuinţat frecvent: *Víne acúma, da măi̯ adástă cấtăva* (8), *Mai̯ zăbovíţ cấtăva, că vin şi i̯o acúma* (8), *Apa o las să fi̯árbă cấtăva* (16). Se deosebeşte de *câtva*, formă înregistrată în dicţionare (v. DA, cu menţiunea înv. şi „la românii din Serbia") şi de *câta* (v. DGO, p. 55; Gl. Olt., p. 23), cu aceeaşi semnificaţie.

La fel de des folosit este şi *deloc* „imediat, repede" (v. DA, înv. şi reg., s.v. loc.; DGO, p. 71). Dăm două exemple: *Nu-i̯ mare lúcru să faĉ coşére̯a, da nu-i̯ niĉ puţấn, áma dácă ai̯ o̯ámi̯ni̯ o faĉ delóc* (8), [Brânza] *O înḱegắm, puném mai̯á, pui̯ mai̯á în e̯a şi să-nḱágă delóc* (8).

Fără un corespondent în graiurile de dincoace de Dunăre este adverbul *în (din) vreme* „de mult, din vremuri bătrâne". Iată exemple pentru ambele variante: *O să să cúlĉe la oĝác cum spune̯ám noi̯ în vréme, de, la casă bătrấnă* (6), *Asta i̯éste poslóviţă* (= proverb) *din vréme* (9), *Noi̯ avém cărămída din vréme, da acúma nu măi̯ e cărămída de i̯erá-năínte* (13).

PREPOZIŢIA

Prepoziţia *asupra* nu se construieşte cu genitivul, ci cu prepoziţia *de*, sau, mai rar, cu prepoziţia *la*: *Pui̯ o blánă asúpra de e̯a* (14), *Acúşa să po̯ártă fústă asúpra de genúnḱe* (15), *Îi̯ púne asúpra la cap un ĉur* (28). Ultimul exemplu este de fapt un caz aparte de genitiv analitic, asemănător cu cele prezentate mai sus.

În către „către, spre", prepoziţie compusă, pe care o găsim şi în Oltenia (cf. Gl. Olt., 18; DGO, p. 13), este des întrebuinţată în graiurile studiate: *Să înto̯árĉe în cắtră toţ cáre sânt la masă* (28), *A lo̯at réi̯su* (= autobuzul) *în cắtră Vídin* (22).

CONJUNCŢIA

Conjuncţia compusă *fi-va* „fie, sau" pare să aibă caracter de unicat, întrucât ceva similar nu găsim în graiurile dacoromâne. Iată în ce contexte am înregistrat-o: *Să sco̯álă mui̯éri̯li̯ ále bătrấne, fí-va şi tínere, fí-va şi copíi̯, şi să duc la bisérică* (8), [Carnea] *O pun fí-va în untúră, fí-va în zăi̯tín* (= untdelemn) *în tigái̯e* (28), [Casa] *Osnóvi̯li̯* (= fundaţia) *să fáĉe întấi̯, fí-va de piátră, fí-va betón* (4). Are funcţie disjunctivă şi în toate situaţiile este în corelaţie cu sine însăşi.

Altă conjuncţie disjunctivă este *or*, dar cu o întrebuinţare redusă. În schimb, cel mai des se foloseşte conjuncţia compusă *or că* „ori, sau": *Peréţî să fac din túglă*

Scanned with OKEN Scanner

(= chirpici ars), *or că cărămídă* (16), *Dau de mâncáre la oi, or că la boi'* (13), [Coşarul] *Cum să-l fac, gândeşti că-n direg să-l fac or că de túglă să fac, dacă ai túglă* (8).

*

Scurta analiză întreprinsă mai sus arată limpede că, sub raport morfologic, graiurile timocene din Bulgaria conservă vechi trăsături româneşti, care trimit în bună parte la subdialectul muntean. Am putut constata totodată că evoluţia lor în alt mediu lingvistic nu le-a alterat capacitatea de a inova sau de a adapta la sistemul morfologic propriu elementele provenite din limba bulgară.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALR SN, 6 = *Atlasul lingvistic român* [Partea a doua]. Serie nouă. [material cules de Emil Petrovici. Redactor principal: Ioan Pătruţ, Bucureşti], vol. VI, 1969.
Coteanu, *Elemente* = I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române,* Bucureşti, 1961.
CT = Coresi, *Tetraevanghelul,* Braşov, 1561.
CUV. D. BĂTR. = B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrâni,* I–III, Bucureşti, 1878–1881.
DGO = Dorina Bărbuţ, *Dicţionar de grai oltenesc,* Craiova, 1990.
DHLR = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine,* Paris, t. I, 1901, t. II, 1938.
Gl. Olt. = *Glosar dialectal. Oltenia,* întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967.
NALR II = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia.* Vol. I–V, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică şi Valeriu Rusu, Bucureşti, 1967–1984.
TDO = *Texte dialectale. Oltenia,* publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967.
TDR = *Tratat de dialectologie românească,* coordonator V. Rusu, Craiova, 1984.

Bd. Al. Obregia nr. 24
Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner

EL RUMANO O LA ROMANIDAD COMO EUROPENISMO

IOAN OPREA

1.1. Tras su origen y, en cierta medida, tras el tipo lingüístico que representan (distinto al latín, que era predominantemente sintético), las lenguas románicas, aun teniendo cada una su propia individualidad, forman un grupo con rasgos comunes, distintos a los de los demás idiomas.

Como continuadoras del latín vulgar, las lenguas románicas tienen una larga tradición en el espacio europeo, de tal forma que su europeidad es fundamental, histórica y geográficamente. Es más, tanto el latín, como los idiomas románicos (occidentales) han contribuido en gran medida en la formación del perfil cultural (y humano) europeo, distinto a los tipos de otros continentes.

1.2. Sin embargo, Europa no se presenta como una unidad étnico-lingüística y cultural, a pesar de una relativa unidad antropológica y espiritual, de tal manera que el grupo de idiomas y pueblos románicos (occidentales) realiza tan sólo una de las formas de existencia y manifestación del europeísmo, siendo ésa, en ciertos aspectos, la más importante. Por este motivo, tras la identificación de los rasgos comunes del rumano con los demás idiomas románicos occidentales, se identifica, de una manera implícita, el carácter europeo de la romanidad oriental.

2.1. En primer lugar, hay que relevar el fenómeno advertido por Dumitru Copceag, llamado *comunicación interrománica*[1], que se manifiesta mediante un fondo léxico común de las lenguas románicas, heredado del latín, que asegura, tras la forma y el contenido de ciertas palabras, un número de correspondencias y de identidades que caracterizan exclusivamente el espacio donde se hablan los idiomas románicos. La existencia – en estos idiomas – de ciertos elementos léxicos para expresar realidades o acciones como 'flor', 'hombre', 'parte', 'venir', 'verde' y muchas más, – que, debido al origen latino, tienen un cuerpo fonético previsto de múltiples constantes idénticas – proporciona el hecho de que los hablantes de cualquiera de estas lenguas distingan en los demás idiomas algunos elementos que puedan entender, sin que haberlos aprendido. El rumano, por su carácter conservador en lo que concierne el esqueleto consonántico de las palabras

[1] Dumitru Copceag, *Tipologia limbilor romanice*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1998, p. 28–45.

Scanned with OKEN Scanner

heredadas del latín, puede participar en la comunicación interromántica con numerosos elementos.

2.2. En segundo lugar, el hecho de que el tipo románico es distinto del tipo latino, en el sentido que es más limitado en la creación por recursos propios de las palabras necesarias para expresar nuevas nociones, supone la abertura de las lenguas románicas, en su aspecto estándar, hacia los préstamos del latín clásico (y, en una medida más limitada, de otros idiomas), y estos préstamos, tras la conservación de un aspecto parecido al original, constituyen otro factor de semejanza. No sólo las lenguas románicas han realizado préstamos del latín, sino también otros idiomas europeos, con orígenes diferentes (germánico, eslavo, fino-ugrio etc.), pero, en varias de las mismas, el elemento latino tiene un sinónimo en su lengua-base. Por consiguiente, las lenguas románicas tienen este rasgo de tener el préstamo del latín sin competir con un elemento de otro origen y muy pocas veces el mismo tiene un sinónimo derivado o compuesto, ya que se introduce por necesidad, no por capricho.

2.3. Otro aspecto de la comunicación interromántica es el préstamo interromántico, sobre todo el que se realiza al nivel del idioma estándar. De esta manera, los elementos franceses, muy numerosos en los demás idiomas románicos, destacan principalmente por este mismo aspecto. Otros elementos que desarrollan un papel importante son los préstamos del italiano, que existen en todos los demás idiomas románicos; los préstamos del español y del portugués son menos numerosos, pero igual son representativos por nombrar realidades exóticas, y algunos son términos científicos de origen árabe. El rumano admitió, en la época moderna, la entrada de múltiples palabras románicas, pero nunca llegó a ser fuente de préstamos para las demás lenguas románicas. Pero incluso este aspecto unidireccional es representativo para la comunicación interromántica mediante los préstamos.

3.1. El origen latino de la estructura morfológica ha atribuido, entre otros, a los idiomas neolatinos sistemas desinenciales, sobre todo en el caso del sustantivo, permisivos al préstamo del latín sin necesidad de hacer excepciones. Por ello, al nivel de las desinencias y, a veces, al nivel de los sufijos, es decir, de los medios de reparto morfológico de los elementos prestados, las lenguas románicas desarrollan una *homogenización analógica*, puesto que los préstamos del latín (los más numerosos) tuvieron como modelo de adaptación a las voces patrimoniales. De este modo, las lenguas románicas no tienen clases desinenciales nuevas, ni excepciones a las clases existentes, como en algunas lenguas germánicas, en el proceso del préstamo del latín, aspecto demostrado por el número limitado de declinaciones, en la clase del sustantivo, y de conjugaciones, en la clase del verbo.

3.2. Además, en el caso de algunos idiomas románicos, hay una relación bastante estrecha entre desinencias, declinaciones y géneros, así que la desinencia

Scanned with OKEN Scanner

-a en italiano, español y portugués, y la desinencia *-ă* en rumano sugieren el género femenino en mayor medida que la desinencia *-a* del latín, específica a la primera declinación (con sustantivos preponderantemente femeninos), que era también la marca del plural de los neutros de todas las declinaciones.

3.3. En rumano, la marca desinencial del género, de tipo románico, se manifiesta con la mayor intensidad, de modo que se han convertido en femeninos los sustantivos neutros griego-latinos acabados en *-ma/-matis*: *entimemă, problemă, temă, teoremă* etc., menos *sistem*, que, para permanecer neutro, ha perdido la *-a*. El rumano moderno renunció también a la desinencia *-a* en la adaptación del sufijo latino *-ista* utilizado para realizar sustantivos (masculinos) que representaban los nombres de los adeptos de ciertas concepciones o de ciertos sistemas filosóficos, para así integrarse con más facilidad al género masculino (*idealist, materialist, nominalist* etc.). De esta manera, la terminación consonántica (y específica a la segunda declinación del rumano moderno, que incluye sustantivos masculinos y neutros) condujo, en este caso, a un cambio que recuerda más bien a la pronunciación francesa *(-iste)*. Las lenguas románicas meridionales (italiano, español y portugués), con las cuales el rumano comparte muchos elementos similares, han conservado sin cambios el sufijo *-ista*, pues ya tenían en la categoría de los sustantivos con la desinencia *-a* numerosos sustantivos del género masculino, y el modelo latino fue sumamente persistente.

3.4. En una situación particular se encuentran los sufijos contenidos por las voces prestadas del latín que han sufrido, sobre todo en el caso del sustantivo, las adaptaciones adecuadas según el modelo ofrecido por su forma en las voces heredadas, así que el sufijo latino *-tatem* (en realidad, *-itas/-itatis*), por ejemplo, resulta siempre como *-dade* en portugués (lat. *amabilitatem* > pg. *amabilidade*), y, en rumano, como *-tate* (rom. *bunătate* <lat. *bonitatem*).

La facilidad de adaptar los sufijos se produjo también cuando el elemento neológico fue integrado sólo parcialmente al heredado, así que lat. *-mentum*, devino en pocos neologismos *-mânt (guvernământ, recensământ),* pero recibió la forma adaptada *-ment (avertisment, monument),* que pudo repartir los sustantivos que lo contenían en la segunda declinación, al lado de los elementos similares heredados.

La clase del verbo y la del adjetivo aceptaron, sin embargo, en gran medida, los sufijos parecidos a la forma original, la adaptación produciéndose, de ordinario, sólo al nivel desinencial.

3.5. Los prefijos no conocieron el mismo procedimiento de la asimilación al correspondiente heredado, pero en el caso el verbo, se puede notar la formación de numerosos calcos de estructura, tras combinar el prefijo (o prefijoido) con una palabra-radical heredada, de modo que, en rumano, por ejemplo, se realizaron nuevas palabras como *abține, conține, deține, menține, reține, susține,* con la ayuda del elemento heredado *ține* (lat. *tenere*), que está también en *aține* (lat. *attenere*). El

Scanned with OKEN Scanner

calco de estructura de este tipo, aunque no falta en otras categorías morfológicas, es frecuente al verbo en todas las lenguas románicas.

3.6. La adaptación de los préstamos del latín en las lenguas románicas se hizo, a veces, también por cambios analógicos de la forma del radical, pero los casos con tales cambios de ordinario no tienen un carácter sistemático y conciernen ciertas situaciones distintas, propias a cada lengua. El italiano parece ser el único que realiza cambios sistemáticos de unos grupos consonánticos, pues, por ejemplo, *-ct-* de los préstamos neológicos cambia siempre en *-tt-*, igual que en las palabras heredadas. Por otro lado, el francés y el portugués imponen a los neologismos latinos la pronunciación específica, sobre todo, en el caso de las vocales y diptongos. En rumano, aunque las propuestas de adaptaciones analógicas no carecieron, ellas permanecieron funcionales sólo en algunos casos, como el cambio de *-gn-* en *-mn-* (ej. *signum* convertido en *semn*), que explica las formas: *semnal, semnaliza, semnificant, semnificație* etc.

De todas formas, se puede afirmar que el tipo románico se caracteriza por haber conservado la forma del radical muy semejante al original en el caso de los préstamos latinos.

4.1. En una obra que trata sobre la evolución „del latín al rumano"[2], Marius Sala asumió la meta de realizar sistemáticamente una comparación entre los fenómenos, hechos y procesos notados en la evolución del rumano y los señalados en las otras lenguas románicas. Por supuesto que, al proceder así, se relevan no sólo los casos de evolución similar, presentados hasta ahora, sino también fenómenos de actuación idéntica entre el rumano y otros idiomas románicos, así que unos aspectos considerados específicos al rumano (y atribuidos al sustrato o superstrato) muestran ser, en realidad, tendencias románicas con varios grados de difusión. Al final de su obra, además de enumerar los fenómenos importantes de la historia de la lengua rumana, Marius Sala menciona también la existencia de unos „dobletes creados por el préstamo de algunos neologismos del mismo étimo que una palabra heredada", como, por ejemplo, *dens* y *des*, del lat. *densus, saluta* y *săruta* del lat. *salutare.*

El fenómeno es uno general románico y, de costumbre, sólo cuando al neologismo se le había aplicado analógicamente los cambios específicos de las palabras heredadas o cuando el elemento heredado se había reconstruido, tras el etimologismo, parecido al original, éste fue evitado.

4.2. Cuando trata sobre la ley lingüística (fonética), Louis Hjelmslev constata que, como cualquier ley social, ella tiene un momento de entrar en vigor y otro de abolición y „por esa razón, los préstamos pueden ser distintos a las palabras

[2] Marius Sala, *De la latină la română*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 158.

Scanned with OKEN Scanner

heredadas, los préstamos perteneciendo a una época cuando la ley ya no estaba en vigor"[3].

En un estudio publicado en 1964, Eugenio Coserio notaba la existencia *„de la doble articulación"* (francesa y latina) característica a la derivación en el francés, por alternar unas bases de derivación como *nuit-/noct-*, *fruit-/fruct-*[4]. Por supuesto que Coserio tomaba en cuenta el fenómeno señalado por Hjelmslev, propio no solo al francés, sino también a todas las lenguas románicas.

Algunos lingüistas rumanos investigaron este fenómeno en el área de su lengua, Alexandru Graur considerandolo una especie de "las voces emparentadas" que hallan en el espacio de una lengua, llegando en momentos distintos y, a lo mejor, de fuentes distintas[5]. Pero, en la mayor parte se usa el término „dobletes etimológicos"[6], que es tan deficitario como el término „doble articulación".

4.3. Aun siendo un fenómeno románico generalizado, la existencia de los dobletes etimológicos presenta aspectos propios a cada lengua. El rumano integró los préstamos de origen latino, por un lado, según sus rasgos propios y, por otro lado, según las circunstancias de la época de modernización y de la actividad de los eruditos que aportaban al perfeccionamiento de la lengua. En el siglo XIX había unas tendencias dirigidas hacia suprimir la doble articulación, por un lado, por la tendencia de restablecer las formas originales para los elementos heredados y, por otro lado, una tendencia que suponía atribuir cambios analógicos a los neologismos según el modelo de las palabras patrimoniales. Pero estas tendencias que hubiesen favorecido la reducción o eliminación de la doble articulación, no produjeron resultados importantes, pues los dobletes etimológicos son igualmente frecuentes en el rumano como en cualquier lengua románica.

5. Aun sin participar muchos siglos en el recorrido de valores que llegaron a ser determinantes para el tipo europeo moderno, los rumanos tuvieron, sin embargo, un elemento esencial que les mantuvo en la cercanía de una de las especies importantes de ese tipo: el mundo románico occidental. Por un lado, por la relación lengua-cultura-tradición, la ubicación fuera del recorrido señalado no condujo hacia la incompatibilidad con los valores mencionados, por otro lado, por las afinidades genéticas, el rumano fue siempre capaz de receptar el elemento

---

[3] Louis Hjelmslev, *Le langage. Une introduction, augmenté de Degrés linguistiques*, Paris, Les Editions de Minuit, 1966, p. 169.

[4] *Para una semántica diacrónica estructural*, en Eugenio Coserio, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos, 1986, p. 53–54.

[5] Alexandru Graur, *Cuvinte înrudite*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1980.

[6] Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbilor romanice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, p. 104; Petru Zugun, *Lexicologia limbii române. Prelegeri*, Iaşi, Tehnopress, 2000, p. 179–180; Marcu Gabinschi, *Dicţionar de dublete etimologice ale limbii române*, Chişinău, Editura „Litera", 1998.

Scanned with OKEN Scanner

latino y románico, y situar a sus hablantes por entre los beneficiarios de estos valores.

Por ello, los pocos elementos latinos y, luego, italianos, llegados al rumano en los tiempos de los cronistas y de Cantemir, crearon el cauce para el flujo de elementos latinos y románicos que comenzaron a penetrar a fines del siglo XVIII, y se convirtieron en un instrumento capaz de descolgar el pesado adstrato eslavo-griego clavado en la lengua literaria de entonces. Luego, la adaptación de los préstamos latinos se realizó en el rumano, igual que en las lenguas románicas occidentales, por similitudes con los hechos ofrecidos del elemento heredado, su modelo siendo, a veces, determinante.

En consecuencia, la evolución de la lengua literaria es, en gran medida, el resultado del carácter del rumano histórico (vulgar), la romanidad del rumano teniendo los mismos rasgos, tanto en el periodo antiguo, como también en el moderno, que cualquier otro idioma románico.

Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava
oprea_ioan2007@yahoo.com

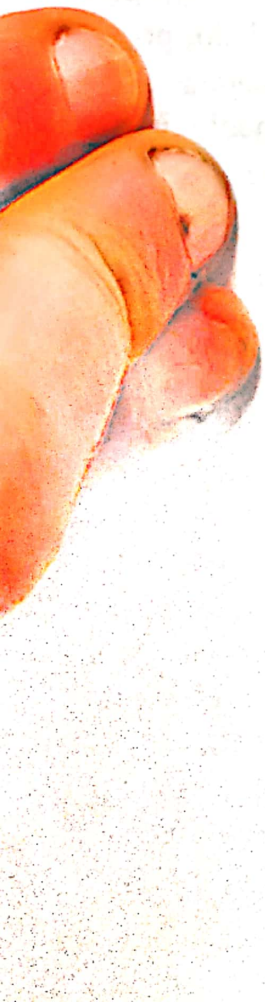

Scanned with OKEN Scanner

REFLECȚII PE MARGINEA A DOUĂ TIPARE FLEXIONARE NOMINALE: *(EA/A)Ø – -LE* VS *U/Ŭ/Ø – -URI*

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN

1. ELEMENTE COMUNE

1.1. Ceea ce „leagă" cele două tipare flexionare substantivale este originea lor comună, ambele fiind moştenite din latină, prin evoluție fonetică normală.

Marius Sala[1], analizând flexiunea de plural a substantivelor româneşti, caracterizează cele două desinențe: *-le*, respectiv *-uri* şi, implicit, cele două tipare flexionare în discuție: *(ea[2]/a)Ø – -le* şi *u/ŭ/Ø – -uri* ca fapte de proveniență latinească[3], specifice limbii române, ambele desinențe de plural fiind moştenite, în ansamblul Romaniei, numai în română (cea de a doua este prezentă, izolat, şi în dialectele italieneşti centro-meridionale).

Cuvinte vechi latineşti precum *carea – carele, căţea – căţele, mărgea – mărgele, măsea – măsele, rândunea – rândunele, smicea – smicele, stea – stele, turturea – turturele, ulcea – ulcele, vâlcea – vâlcele, viţea – viţele* etc. aparțin primului tipar flexionar, iar cuvinte vechi latineşti precum: *frig – friguri, piept – piepturi, timp – timpuri* reprezintă cel de al doilea tip.

1.2. Originii latineşti comune a celor două desinențe i se poate adăuga şi alt element de istorie comun, şi anume: ambele, tipare vechi latineşti, ajung să primească şi, implicit, să-şi întărească poziția în sistem prin atragerea a numeroase împrumuturi substantivale nonlatineşti, inventarul celor două tipare modificându-se

---

[1] Vezi Marius Sala, *De la latină la română*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1998, p. 119; pentru istoria tiparului, v. şi Al. Graur, *Din istoricul „stea/stele"*, în *Studii de gramatică*, vol. al III-lea, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, p. 5–9.

[2] Se notează prin subliniere vocala accentuată; marcarea accentului se va face ori de câte ori accentuarea este importantă pentru tiparul flexionar în discuție.

[3] Iată cum caracterizează Marius Sala, *loc. cit.*, cele două desinențe de origine latinească: „O desinență **specifică pentru română** [subl. n.] este *-le*, la substantivele feminine în *-ea(uă)*, care este rezultatul unei evoluții fonetice normale. Substantivele latineşti de declinarea I terminate în *-lla* au ajuns la *stea(uă) – stele* <lat. *stella – stellae*, *măsea(uă) – măsele* <lat. *maxilla – maxillae*. Ulterior această desinență **s-a extins şi la substantivele împrumutate** (subl. n.) care aveau finala *-(e)á: basma – basmale, şosea – şosele*. Tot latinească este o altă desinență **specifică limbii române** (subl. n.) (apare izolat şi în dialectele italieneşti centro-meridionale): *-uri*, caracteristică la început pentru substantivele neutre, căci provine din lat. *-ora*, desinență de plural neutru (lat. *tempus – tempora* > *timp – timpuri*). De la neutre s-a extins şi la unele feminine, cărora le dă sens concret (*mâncare* „acțiune" – *mâncări*, dar *mâncăruri* „fel de mâncare")".

Scanned with OKEN Scanner

(îmbogăţindu-se) în decursul istoriei limbii române[4]. Pentru amândouă, sursa îmbogăţirii de inventar a constituit-o includerea, în diverse etape istorice, de noi cuvinte provenind din „straturi" neologice succesive. În cazul primului tipar, o sursă suplimentară au constituit-o creaţiile interne, obţinute pe baza ataşării sufixului diminutival (dar şi cu alte valori) *-ea*, cu diversele sale variante compuse şi dezvoltate: în primul rând, *-icea*, dar şi alte variante precum: *-cea, -ucea, -ulea, -unea, -uşea, -uţea, -iţea, -oţea*[5]; ataşarea sufixului a avut ca efect includerea derivatului în acelaşi tipar flexionar cu cel moştenit: *scândurea – scândurele, floricea – floricele*, ca şi tiparul moştenit: *măsea – măsele, stea – stele.*

2. ELEMENTE DIFERENŢIATOARE

Trăsăturile care diferenţiază cele două tipare sunt numeroase şi extrem de importante: (a) o repartiţie diferită pe genuri; (b) o istorie diferită ca productivitate, având drept consecinţă (c) o productivitate actuală total diferită a celor două tipare, primul ajungând un tipar neproductiv, în timp ce al doilea, dimpotrivă, un tipar flexionar extrem de productiv.

2.1. Primul tipar flexionar, notat ca ***(ea/a)Ø – -le***, unde s-au trecut în paranteză finalele vocalice accentuate ale radicalului substantival, iar în afara parantezei desinenţele de număr (*-Ø* pentru singular, respectiv *-le* pentru plural), caracterizează în exclusivitate **substantive feminine**. Tiparul include atât substantive precum: *acadea, bezea, căţea, duşumea, gălbenea, măsea, pansea, perdea, pielicea, poezea, tinichea* etc., cu o finală accentuată de radical, realizată ca diftong *(ĕa)*, cât şi substantive precum: *basma, cazma, ciulama, sarma* etc., în care finala accentuată de radical este simplă vocală, şi nu aparţine unui diftong. Tot aici se include, graţie finalei vocalice accentuate, şi un substantiv feminin ca *zi* (v.: *zi – zile*) sau substantive *singularia tantum*, precum: *nea, telemea*, şi *pluralia tantum*, precum *lovele* „bani"[6].

Substantivele vechi latineşti aparţinând acestui tipar prezintă, pentru singular, o variantă dezvoltată cu diftongul *-uă* (*măsea – măseauă, nea – neauă, zi – ziuă* etc.), a cărei istorie este controversată, fiind interpretată fie ca primă variantă, etimologică, cealaltă fără *-uă* fiind varianta refăcută, fie ca variantă secundară, refăcută[7]. Ca atare, alături de tiparul *măsea – măsele, zi –zile*, circulă, paralel, mai

---

[4] V. şi observaţiile lui Marius Sala cuprinse în citatul din nota 3.

[5] Cf. Elena Carabulea, *-el (-ăl, -iel), -ea (-a, -ia, -eauă/-iauă, -auă)*, capitol (nepublicat) pentru *Tratatul de formare a cuvintelor.*

[6] Pentru istoria acestui cuvânt, v. Coman Lupu, *Din istoricul numelor de monede în limba română*, Editura Universităţii Bucureşti, 2006, p. 105.

[7] Pentru considerarea lui *-uă* ca primă variantă, etimologică, cf. Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, Editions Klinksieck, 1976, p. 136–141; v. reluată, indirect, această ipoteză în *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 39.

Scanned with OKEN Scanner

ales în registrul popular sau în graiuri[8], tiparul *măseauă – măsele, ziuă – zile*, unele dintre variante păstrându-se în construcţii fixe: *se crapă de ziuă, de cu ziuă, până-n ziuă, spre ziuă.* Tiparul conţinând varianta *-uă* este, în ansamblul sistemului, neregulat, ceea ce poate explica „rezerva" sistemului literar de a-l accepta şi a-l impune ca tipar viabil.

2.2. Cel de al doilea tipar flexionar s-a notat cu ***-u/-ŭ/Ø – -uri,*** unde realizarea desinenţială pentru plural este unică *(-uri)*, în timp ce singularul, în funcţie de finala radicalului, poate primi realizări ca: *-u* (vocalic), în *lucru – lucruri, soclu – socluri; -ŭ* (semivocalic), în *biroŭ – birouri, brâŭ – brâuri, cadoŭ – cadouri, pustiŭ – pustiuri*; *-Ø*, în *adevăr – adevăruri, taxi – taxiuri, ţinut – ţinuturi* etc. Tiparul este caracteristic **substantivelor neutre**.

Izolat, desinenţa *-uri* apare şi la câteva substantive feminine (*ceartă – certuri, ceaţă – ceţuri, favoare – favoruri, greaţă – greţuri, leafă – lefuri, lipsă – lipsuri, marfă – mărfuri, treabă – treburi, vreme – vremuri*[9]). Trebuie semnalată însă variaţia liberă cu forme desinenţiale specifice femininelor *(vremuri/vremi, treburi/trebi, lefuri/lefi, lipsuri/lipse*[10]*)* şi, în plus, caracterul numeric nesemnificativ (în raport cu inventarul extrem de bogat al femininelor), precum şi natura semantică specială a unora dintre substantive, fiind ele însele masive (sau care cunosc şi utilizări masive); v., de exemplu, posibilitatea unora de a satisface, măcar în unele contexte, testele sintactice pentru „masiv"[11]: *Afară este **multă/destulă ceaţă**., Nu am **multă/destulă vreme** pentru tine., Face **multă/destulă/nişte treabă**., Am **multă/destulă/nişte marfă**., Vederea lui îmi provoacă **multă greaţă**.*

Cu o anumită regularitate, tiparul se extinde la feminine atunci când forma de plural ajunge să dobândească o valoare diferită de a singularului, indicând, în raport cu masivul *singulare tantum*, „sorturi de materie" şi, mai rar, „obiecte produse din materia respectivă": *alămuri/arămuri* „obiecte produse din alamă/aramă", *blănuri, ceruri* „sorturi de ceară", *dulceţuri, făinuri* „sorturi de

---

[8] De semnalat că substantivele sud-dunărene aromâneşti aparţinând acestui tipar au, adesea, ca unică formă, pe cea dezvoltată cu diftongul *-uă* (v. în Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, Bucureşti, Editura Academiei, 1974: arom. *căţao* (nord)/*căţauă, măseauă, neao, steao/steauă*).

[9] Pentru lista completă, v. Mioara Avram, *Despre desinenţa **-uri** la substantivele feminine*, în Mioara Avram, *Studii de morfologie a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 111–120.

[10] DOOM^2 consemnează această variaţie pentru substantivul *vreme*; pentru celelalte substantive, variaţia, deşi neconsemnată, apare curent în registrul neliterar (motorul de „căutare" GOOGLE a indicat apariţii neaşteptat de multe ale formelor *lefi, lipse, trebi*, mai numeroase, proporţional, decât corespondentele lor în *-uri* (*lefi*, 100 apariţii/276 p. vs *lefuri*, 100 apariţii/27 000 p.; *lipse*, 100 apariţii/41.300 p. vs *lipsuri*, 100 apariţii/117 000 p.; *trebi*, 100 apariţii/115 000 p. vs *treburi*, 100 apariţii/210 000 p.).

[11] Substantivele *masive*, constituind o subclasă semantico-gramaticală de substantive, cu particularităţi atât semantice, cât şi gramaticale, se pot delimita prin câteva teste sintactice, dintre care indicăm posibilitatea combinării la singular cu adjectivele cuantificatoare *mult(ă), puţin(ă), destul(ă), nişte*; v. şi GALR (= Academia Română, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005), I, p. 106–108.

Scanned with OKEN Scanner

făină", *ierburi, mătăsuri, otrăvuri, pânzeturi, scumpeturi* „obiecte scumpe", *verdeţuri, vopseluri* „sorturi de vopsea" etc. În asemenea situaţii apare o specializare semantică a desinenţei *-uri*, care ajunge să delimiteze subclase lexicale de substantive, lărgindu-şi astfel funcţia strict morfologică[12]. Dacă facem abstracţie de asemenea substantive, pluralul prototipic *-uri* caracterizează substantivele neutre, iar extinderea la feminine este o dovadă pentru „forţa" actuală (dar şi mai veche[13]) a flectivului de plural ***-uri*** (v. *infra, 3.2.2.*).

3. O „ISTORIE" DIFERITĂ CA PRODUCTIVITATE

3.1. Tiparul latinesc moştenit ***(ea/a)Ø – -le*** se extinde istoric şi la alte straturi lexicale etimologice, încorporând, prin adaptare morfofonetică, un numeros strat lexical turcesc şi neogrecesc (v. *infra, 3.1.1.c*), iar mai târziu un strat lexical de origine franceză (v. *infra, 3.1.1.d*). Rar, se includ aici şi unele forme de alte origini (v. *manta – mantale* <pol.; *lovea* (rar) – *lovele* <ţig.).

3.1.1. Tiparul în discuţie ajunge, într-un anume moment din evoluţia limbii române, extrem de puternic în sistem, fiind reprezentat şi susţinut de formaţii dintre cele mai diverse: (a) cuvinte moştenite *(bucea, curea, căţea, mărgea, măsea, rândunea, smicea, stea, turturea, ulcea, vâlcea, vergea, viţea*[14]*);* (b) creaţii româneşti sufixate (creaţiile interne sunt extrem de numeroase[15]; v. formaţii ca *albăstrea, cărticea, gălbenea, găurea, lingurea, măzărea, mieluşea, minciunea, pielicea, pietricea, scândurea, uscăţea* etc.; (c) formaţii neologice turceşti *(amandea, basma, beizadea, belea, bidinea, cafenea, cazma, cherestea, chesea, chiftea, cişmea, ciulama, duşumea, giubea, giurgiuvea, ghiulea, lichea, macara, mahmudea, manea, narghilea, oca, pafta, para, pătlăgea, peltea, perdea, rindea,*

---

[12] Mioara Avram, *art. cit.*, semnalează existenţa, din punct de vedere semantic, a trei categorii de plurale feminine în *-uri*, dintre care două se disting prin adăugarea, la valoarea strictă de plural, a unei valori semantice *suplimentare*: fie cea de „sorturi/varietăţi" sau de „obiecte obţinute din materia respectivă", valoare care transformă substantivul masiv *singulare tantum* într-unul numărabil (tipul: *alămuri, blănuri, cerneluri, făinuri*), fie cea a unui sens conotativ depreciativ (tipul: *delicateţuri, gentileţuri, politeţuri, străinătăţuri,* formaţii neînregistrate, în general, în dicţionare, dar prezente în presa actuală).

[13] Tendinţa de extindere la pluralul feminin apare şi în limba veche (v. analiza făcută de C. Frâncu, *Vechimea şi difuziunea lexicală a unei inovaţii comune dialectelor limbii române: desinenţa* ***-uri*** *la pluralul femininelor*, în LR, XXXI, 1982, 3, p. 199 ş.u.).

[14] Multe dintre ele au etimologii controversate şi au etimonul indicat cu asterisc (v. *smicea* <**sumicella* „vârfuleţ", *ulcea* <**ollicella, vergea* <**virgella* etc.). Altele par a fi refăcute după forma de plural (de exemplu *surcea*, refăcut după *surcel* <lat. *surcellus*, cu pluralul neutru *surcele*; cf. Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002), semn că tiparul de feminine era puternic în limbă, fiind capabil să atragă analogic şi alte formaţii.

[15] Potrivit statisticii oferite de Elena Carabulea (în capitolul citat pentru *Tratatul de formare a cuvintelor*) se semnalează 230 de formaţii analizabile cuprinse în *Dicţionarul invers*, dintre care 30 sunt înregistrate numai la plural, şi se adaugă alte 23 de formaţii, culese de autoare din alte surse.

Scanned with OKEN Scanner

saftea, sarma, şuşanea, tejghea, telemea, testea, teşcherea, tinichea, zalhana, zarnacadea) şi neogreceşti (*angara, cucuvea, saltea; canea,* (înv.) *fustanea,* ultimele două refăcute din pluralul în *-le*[16]); (d) formaţii neologice, cele mai multe franţuzeşti (*bezea, ghilimea* (singular puţin folosit) – *ghilimele, livrea, pansea,* (înv.) *pavea, peruzea, pijama,* (înv.) *soarea – soarele, şosea*; unele sunt refăcute după plural: *bretea, caramea, flanea, jaluzea, jartea, rondea, sanda*; aici pot fi adăugate şi *cordea/cordelă, sardea/sardelă* <it.).

Trebuie insistat asupra ideii că „refacerea" după pluralul în *-le* este semnul cel mai clar pentru „forţa" – în momentul recreării unui singular – a tiparului flexionar în discuţie: numai un tipar puternic poate atrage analogic şi alte formaţii. Refacerea a intervenit şi în cazul formaţiilor interne cu sufixul *-eală* (v. *vopsea <vopseală – vopseli, pardosea<pardoseală – pardoseli* etc.).

Tiparul flexionar al substantivului este susţinut şi de unul adjectival. Şi în acest caz, se distinge clasa formelor nederivate, moştenite ca atare (tipul: *greu, grei, **grea, grele***; *mişel, mişei, **mişea, mişele***; *rău, răi, **rea, rele***), de cea a formelor provenite prin sufixare, obţinute prin ataşarea, de astă dată, la baze adjectivale a aceluiaşi sufix diminutival *-ea (frumuşel, frumuşei, **frumuşea, frumuşele***; *rotunjel, rotunjei, **rotunjea, rotunjele***; *subţirel, subţirei, **subţirea, subţirele***; *tinerel, tinerei, **tinerea, tinerele**).*

3.1.2. În româna actuală, acelaşi tipar îşi pierde total productivitatea. Semnele lingvistice ale acestei stări de fapt sunt următoarele:

(a) Neologismele de dată foarte recentă, chiar şi cele cu finală vocalică, nu se mai încadrează în această clasă[17]. De altfel, chiar şi unele mai vechi, provenind din franceză, au preferat, în aceleaşi condiţii fonetice ale finalei radicalului, includerea în alte tipare flexionare, schimbându-şi implicit genul (trec de la feminine la neutre, unde se încorporează, de preferinţă, tiparului *(e̯)ŭ/Ø – -uri,* iar, mai rar, şi celui în *(e̯)ŭ/Ø – (e)e*; v.: *antreu – antreuri* (<fr. fem. *entrée*), *dicteu – dicteuri* (<fr. fem. *dictée*), *drajeu – drajeuri* (<fr. fem. *dragée*), *matineu*$_1$ "spectacol" – *matinee, matineu*$_2$ „îmbrăcăminte de interior"– *matineuri* (<fr. fem. *matinée*), *panaceu – panacee* (<fr. fem. *panacée*), *panseu – panseuri* (<fr. fem. *pensée*[18]), *piure̯*[19] *– piureuri* (<fr. fem. *purée*), *puseu – puseuri* (<fr. fem. *poussée*), *şemineu – şemineuri* (<fr. fem. *cheminée*), *turneu – turnee* (<fr. fem. *tournée*), *varieteu – varieteuri* (<fr. fem. *variété*).

---

[16] Cf. J. Byck, A. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain,* în BL, I, 1933, p. 29–32.

[17] Cercetările privind încadrarea morfologică a neologismelor substantivale recente nu înregistrează nicio formaţie aparţinând acestui tipar (v., de exemplu, Adina Dragomirescu, *Substantive neologice recente şi adaptarea lor morfosintactică,* în SCL, LVI, 2005, 1–2, p. 113–123).

[18] Din două substantive omonime franţuzeşti s-au creat în română substantive cu forme diferite: *pensée*$_1$ > rom. *pansea, pensée*$_2$ > rom. *panseu,* unul fiind inclus în tiparul de feminine, iar celălalt, în tiparul de neutre.

[19] Norma literară de pronunţie şi de încadrare morfologică păstrează finala accentuată a etimonului (v. recomandarea din DOOM^2 *piure̯*); aceeaşi normă de accentuare apare şi în uzul neliterar, unde, în locul finalei vocalice, se preferă pronunţia cu diftong *(piureŭ).*

Scanned with OKEN Scanner

(b) Tiparului autohton cu sufix diminutival *-ĕa/-ele (floricea – floricele)* îi corespund, în româna actuală, paradigme oscilante şi neregulate.

În limba actuală se preferă adesea o neregularitate flexionară, greu de tolerat în ansamblul unui sistem (mai ales dacă se are în vedere că este o neregularitate creată pe teren românesc, şi nu moştenită), în locul unui tipar regulat. Astfel, în locul tiparului mai vechi *floricea – floricele,* reprezentat de toate substantivele create cu acelaşi sufix *-ĕa*, se preferă paradigmele neregulate *-ică/-ele (floricică – floricele),* semn clar că vechea finală *-ĕa* este evitată. Sunt relevante numeroase situaţii din DOOM[2], pentru care nici nu se mai consemnează fenomenul variaţiei libere, recomandându-se numai paradigma neregulată: *bucăţică – bucăţele, scândurică – scândurele*; v., în acelaşi sens, pentru adjectiv, recomandarea paradigmei neregulate *frumuşel – frumuşică – frumuşei – frumuşele.*

De observat, de asemenea, că oscilaţiile flexionare cele mai numeroase ale femininelor actuale privesc acest tipar de substantive, variaţia formelor intervenind sau la singular, sau la plural.

(a) Pentru singular, v. variantele libere din DOOM[2]: *floricea/floricică* – pl. *floricele, mărgea/mărgică* – pl. *mărgele, pietricică/pietricea*[20] – pl. *pietricele, purcea/purcică* – pl. *purcele, surcea/surcică* – pl. *surcele, turturea/turturică* – pl. *turturele, viţea/viţică* – pl. *viţele*; acelaşi tip de variaţie este înregistrat şi pentru adjective: *măricică/măricea* – pl. *măricele.*

(b) Pentru plural, v. variantele libere din DOOM[2]: *broşurică* – pl. *broşurele/broşurici, domnişorică* – pl. *domnişorele/domnişorici, păsărică* – pl. *păsărici/păsărele, trăsurică* – pl. *trăsurele/trăsurici, tufănică* – pl. *tufănele/tufănici,* paradigme în care una dintre forme, în raport cu cea de singular, este neregulată.

În această oscilaţie de forme trebuie observat fie că se elimină total varianta *-ea* (v. b), urme ale prezenţei ei anterioare păstrându-se numai la plural (pluralele în *-le*), fie că, deşi indicată pentru singular ca una dintre variante (v. a), forma *-ea* se angajează într-o paradigmă neregulată, căci corespondentul ei regulat pentru plural nu se mai păstrează. Ambele observaţii (a, b) merg în acelaşi sens al tendinţei de abandonare a tiparului regulat mai vechi în favoarea unei paradigme neregulate.

Examinând formaţiile sufixale cele mai noi, se observă că niciuna dintre creaţiile diminutivale recente (şi nu sunt puţine!)[21] nu se mai obţine cu ajutorul sufixului *-ĕa*, ceea ce confirmă o observaţie făcută deja[22] privind neproductivitatea acestui sufix în româna actuală. În consecinţă, şi tiparul flexionar pe care acest sufix îl creează împărtăşeşte aceeaşi soartă.

---

[20] Pentru cele mai multe substantive, potrivit preferinţelor legiuitorului, se aşază pe primul loc formaţia mai veche, în *-(ic)ea,* şi numai pe locul al doilea formaţia obţinută cu sufixul dezvoltat *-icică*; sunt însă şi excepţii (v. *pietricică/pietricea*).

[21] Deşi procedeul derivării cu sufixe diminutivale este productiv în româna actuală, creând numeroase formaţii ad-hoc, cu sens predominant depreciativ sau ironic, nu sunt citate şi formaţii în *-icea* şi, cu atât mai puţin, în *-ea* (pentru inventarul de formaţii diminutivale recente, v. Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influenţe, creativitate,* Bucureşti, Editura ALL, 2001, p. 29).

[22] Cf. studiul Elenei Carabulea privind sufixul *-ea* şi variantele sale.

Scanned with OKEN Scanner

3.2. Tiparul pentru neutre *u/ă/Ø – -uri*, spre deosebire de cel feminin, priveşte numai clasa substantivului. Oricare adjectiv, cuprins în acest tipar, îşi schimbă categoria gramaticală, fiind recategorizat ca substantiv: *adânc – adâncuri, bun – bunuri, creţ – creţuri, plin – plinuri, pustiu – pustiuri* etc.

3.2.1. Tiparul reprezentat prin formaţii latineşti moştenite ca neutre (v. *piept – piepturi, timp – timpuri* etc.) se extinde[23] şi la alte formaţii latineşti, unele din clasa neutrului, altele atrase la neutru (*adevăr – adevăruri, cap – capuri, câmp – câmpuri, dor – doruri, dos – dosuri, gust – gusturi, loc – locuri, nas – nasuri, păs – păsuri, strat – straturi* etc.). Tiparul, puternic în sistem, cuprinde, rând pe rând, formaţii substantivale de origini diverse, de la cele vechi slave (*coş – coşuri, crâng – crânguri, plug – pluguri, nisip – nisipuri, tâlc – tâlcuri* etc.) şi, mai târziu, slavone (*duh – duhuri, vârf – vârfuri, zăduf – zădufuri* etc.), la cele maghiare *(beteşug – beteşuguri, fel – feluri, gând – gânduri, meşteşug – meşteşuguri),* turceşti *(cearşaf – cearşafuri, chef – chefuri, cusur – cususuri, geam – geamuri, naz – nazuri, teanc – teancuri)* şi neogreceşti (*scop – scopuri* etc.). Se includ în acelaşi tipar şi împrumuturi neologice ale perioadei moderne, de diverse origini: franceză (*abajur – abajururi, abuz – abuzuri, complet – completuri (de judecată), file – fileuri, hazard – hazarduri, taxi – taxiuri* etc.), germană (*fasung – fasunguri, ştaif – ştaifuri, şurub – şuruburi, turn – turnuri* etc.) etc.

3.2.2. În româna actuală, tiparul neutrelor în *-uri* împărtăşeşte o cu totul altă soartă decât cel al femininelor, fiind unul dintre cele mai productive tipare flexionare pentru plural. Argumentele lingvistice pentru această poziţie forte în sistem sunt următoarele:

(a) Neologismele foarte recente, indiferent de origine, se acomodează cu uşurinţă acestui tipar flexionar. V., dintre neologismele mai vechi, cele deja semnalate în cazul substantivelor de origine franceză[24], care, pentru includerea în acest tipar, au preferat schimbarea genului, dar şi împrumuturi foarte recente (*aperçu, -uri*[25], *acquis, -uri*[26]). V. şi clasa substantivelor de origine engleză, care, în pătrunderea lor în română, mai veche sau mai recentă, au preferat acelaşi tipar (*body-uri, branduri, carduri, cocktailuri, copyrighturi, discounturi, e-mailuri, fast-fooduri, finişuri, granturi, hand-outuri, happeninguri, happy-enduri, harduri,*

---

[23] Cf. Academia Română, *Istoria limbii române,* volumul II, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 48, unde se menţionează „extinderea pluralului neutru în *-ora* (în special în estul Romaniei), atât în dauna pluralului neutru în *-a* la substantive masculine-feminine (*tectora* în loc de *tecta*), cât şi în dauna pluralului masculin-feminin în *-e*: [...] **campora* în loc de *campi*, **locora*, în loc de *loci*, **riuora* în loc de *riui*."; v. şi formele româneşti *câmpuri, locuri, râuri.*

[24] *Supra, 3.1.2.*

[25] V. Matei Călinescu, *A citi, a reciti,* p. 383: „E doar unul dintre *aperçu-urile* lui despre România", apud Adina Dragomirescu, *Inventar de termeni* (anexă nepublicată la *art. cit.*, cuprinzând 1581 de substantive neologice recente).

[26] DOOM[2] înregistrează forma numai pentru singular; motorul de „căutare" GOOGLE a înregistrat, cu o lărgire de sens, şi apariţii cu forma de plural în *-uri.*

Scanned with OKEN Scanner

hituri, hobby-uri, knockdownuri, livinguri, love-story-uri, puzzle-uri, sandviciuri, show-roomuri, site-uri, stand-by-uri, summituri, talk-show-uri, upgrade-uri, weekenduri, westernuri, work-shopuri etc.)[27]. Toate cercetările recente privind acomodarea flexionară a împrumuturilor englezeşti şi franţuzeşti subliniază aceeaşi preferinţă pentru tiparul neutru în *-uri*, care, cu mici excepţii, este selectat indiferent de condiţionări fonetice ale radicalului, condiţionări stilistice sau de altă natură[28].

(b) Toate substantivele obţinute prin compunere de tip siglare, procedeu extrem de productiv în româna actuală, în situaţia în care îşi creează un plural, adoptă acelaşi tipar de neutre în *-uri*[29]; v.: *CV-uri, IMM-uri, NUP-uri, ONG-uri, SIF-uri, SRL-uri, SUP-uri, TVA-uri* etc.

(c) Numeroase conversiuni autonimice, precum şi conversiuni accidentale, obţinute din bazele cele mai neaşteptate şi mai stranii, recurg, de asemenea, la tiparul în *-uri*; v. substantivizări precum: *de ce-uri, ofuri, ahuri, bla-bla-uri, hei-rupuri, tam-tamuri, „Mi s-a părut, am mai zis, un număr slab. Alcătuit din gemete ultime, din <Ce să mai...>-uri lehămetite.*" (Paul Goma)[30].

(d) Observaţiile statistice sunt extrem de concludente. Din totalul de formaţii neutre neologice recente, cuprinse în DCR^2, raportul formelor de plural neutru este de 92 de formaţii în *-uri*, faţă de numai 52 în *-e*[31]. Statistici realizate pe material şi mai recent de limbă[32] indică, pentru împrumuturile englezeşti, un raport de 163 de formaţii în *-uri* şi numai 16 în *-e*, iar, pentru împrumuturile din franceză, un raport de 27 de formaţii în *-uri* şi numai 8 în *-e*; tiparul cu *-uri* este, indiferent de originea neologismelor, de departe cel mai productiv.

---

[27] V. observaţia Adrianei Stoichiţoiu-Ichim din *Aspecte ale influenţei engleze în româna actuală*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2006, p. 45: „Sub aspectul **genului**, majoritatea anglicismelor care desemnează inanimate – fie ele cuvinte simple sau compuse – se încadrează, de regulă, în categoria neutrului românesc (cu pluralul în *-uri*)"; v., în acelaşi sens, observaţiile Adinei Dragomirescu, *art. cit.*, p. 117.

[28] Cf. observaţiile Adinei Dragomirescu, *art. cit.*, p. 118–119, unde lista de anglicisme recente cu pluralul în *-uri* este nu numai extrem de bogată, dar acoperă şi situaţii fonetice şi grafice diverse. Celălalt tipar de neutre, cu desinenţa de plural *-e*, este mult mai restrâns în raport cu primul, fiind preferat în limbajele tehnico-ştiinţifice şi, în plus, în condiţiile fonetice ale unui radical terminat în *-er (cleaner, master, poster, recorder, scanner, toner, voucher)*.

[29] V. şi observaţia Adrianei Stoichiţoiu Ichim din *Creativitate lexicală în româna actuală*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2006, p. 182.

[30] Exemplul este preluat din Gabriela Pană Dindelegan, *Formaţii substantivale recente şi rolul „clasificatorilor" în actualizarea lor contextuală*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002, p. 37; v. şi exemple în Adriana Stoichiţoiu Ichim, *Creativitate...*, 2006, p. 303–304.

[31] Pentru analiza statistică pe baza DCR^2 (Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Logos, 1997), v. Gabriela Pană Dindelegan, *art. cit.*, p. 38. Datele statistice recente indică păstrarea aceleiaşi direcţii de evoluţie ca acum trei decenii, confirmând observaţiile statistice din 1978 (v. concluziile obţinute de Grigore Brâncuş, pe baza inventarului de neologisme din DEX, în studiul *Pluralul neutrelor în româna actuală*, în SCL, XXIX, 1978, 3, p. 253–262).

[32] Observaţii statistice, pe baza împrumuturilor de dată foarte recentă, găsim în Adina Dragomirescu, *art. cit.*, p. 120-121.

Scanned with OKEN Scanner

4. EXPLICAŢII PENTRU PONDEREA DIFERITĂ ÎN SISTEMUL ACTUAL

Explicaţiile, indiferent de tipar şi de direcţia lui de evoluţie, se găsesc în *particularităţi ale sistemului însuşi*.

4.1. În cazul tiparului *(ea/a)Ø – -le*, cauzele schimbării atât de spectaculoase a poziţiei sale în sistem, trecând de la un tipar cândva foarte productiv la unul neproductiv, trebuie căutate în interiorul sistemului, în „dezavantajele" flexionare ale desinenţelor şi, implicit, ale tiparului în care ele se angajează.

E posibil ca dezavantajul major să-l procure desinenţa de plural *-le*, a cărei omonimie (plurifuncţionalitate) în ansamblul sistemului este supărătoare, căci, în cadrul flexiunii aceluiaşi gen (femininul), *-le* marchează atât pluralul nearticulat *(floricele, lalele, măsele)*, cât şi pluralul articulat *(casele, ferestrele, porţile)*.

Nu trebuie pierdut din vedere nici inconvenientul fonetic, rezultând din numărul mare de silabe pentru plural (4-5) şi, mai ales, din repetarea, în forma articulată, a minimum două (uneori şi trei) silabe identice, dintre care una reprezintă desinenţa de plural, iar alta, articolul de plural (v. *rân-du-ne-le-le, tur-tu-re-le-le, la-le-le-le*).

Poate fi adus în discuţie şi tipul de accentuare de la singular, pe finala vocalică a radicalului, care, exceptând această clasă flexionară, este rar în română, fiind reprezentat de unele neologisme, pătrunse însă în clasa neutrului (v. *file – fileuri, forfait* [pron. *forfe*] *– forfait-uri, parfe – parfeuri, piure – piureuri, taxi – taxiuri, travesti – travestiuri*). Prezenţa acestei clase, chiar dacă nu numeroase, dar posibilă şi aflată în extindere în româna actuală, probează că nu tiparul accentual a fost cel hotărâtor în schimbarea poziţiei în sistem, ci, mai degrabă, celelalte aspecte semnalate.

Oricum, trebuie observat că, prin evitarea desinenţei de plural *-le*, sistemul românesc se simplifică, limitându-şi la trei numărul general de desinenţe ale pluralului: desinenţa *-i* (cu repartiţie la toate genurile); *-e* (cu repartiţie la feminine şi neutre); *-uri* (cu repartiţie la neutre şi, izolat, la feminine[33]).

4.2. În cazul tiparului *u/ŭ/Ø – -uri*, tot cauze interne (de sistem) pot justifica o evoluţie total contrară, tiparul în discuţie ajungând, aşa cum s-a probat, unul dintre cele mai productive ale românei actuale.

S-a observat deja[34] că avantajul cel mai mare al acestui tipar îl creează desinenţa *-uri*, a cărei particularitate este de a nu induce alternanţe în radical, permiţând *păstrarea intactă a bazei*, atât ca accentuare, cât şi ca formă fonetică, ceea ce asigură, implicit, acomodarea mai facilă a radicalelor neologice.

---

[33] V. *supra*, 2.2.

[34] Avantajele flexionare ale desinenţei *-uri* în adaptarea neologismelor sunt formulate, pentru prima dată, de Grigore Brâncuş, *art. cit.*; aceeaşi idee apare şi la Gabriela Pană Dindelegan, *art. cit.*, p. 38.

Scanned with OKEN Scanner

S-a observat, de asemenea, rolul de „clasificator flexionar”[35] al acestui flectiv, care, nefiind prezent decât în flexiunea substantivului, asigură nu numai încadrarea unui cuvânt în paradigma pluralului, ci, concomitent, încadrarea neechivocă în clasa substantivului. În consecință, indiferent de natura morfologică a bazei (baze cu alte origini decât substantivale) și indiferent de caracterul fonetic inedit al acesteia (baze cu alte origini decât cele românești), dacă baza își asociază flectivul *-uri*, ea se va recategoriza, incluzându-se obligatoriu în clasa substantivului. O bază cu forma *X-uri*, unde *X* reprezintă orice corp fonetic, indiferent de originea gramaticală sau de natura etimologică, un corp fonetic cunoscut sau necunoscut vorbitorului, este neechivoc o bază substantivală. Rolul de „clasificator flexionar” îi întărește poziția în ansamblul sistemului.

S-a observat, de asemenea, și funcția lexico-gramaticală suplimentară cu care se încarcă acest flectiv, cea de marcă a unor *subspecii lexicale de substantive* (marchează nu subclasa masivelor, ci pe aceea a „numelor de sorturi”), desinența *-uri* asigurând, implicit, convertirea substantivelor *singularia tantum* (masive și abstracte) în substantive numărabile[36]. Sunt funcții suplimentare care întăresc și ele ponderea acestei desinențe în sistemul morfologic actual[37].

4.3. În concluzie, iată cum „avantajele” sau, dimpotrivă, „dezavantajele” unei desinențe și, respectiv, ale unui tipar flexionar pot explica „traiectoria” atât de diferită a două tipare flexionare moștenite, precum și consecințele mai generale pe care le au asupra repartiției pe genuri a substantivelor românești, și anume: grație unui tipar flexionar extrem de „primitor” și de productiv, clasa neutrelor este, în româna actuală, în continuă expansiune și, dimpotrivă, ca efect al unui tipar cu dezavantaje flexionare majore, clasa femininelor pierde teren în favoarea neutrelor[38].

Facultatea de Litere, Universitatea din București/
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
g_dindele@yahoo.com

[35] Pentru funcția de „clasificator flexionar” pe care o îndeplinește desinența *-uri* și pentru efectele, în ansamblul sistemului, ale acestei funcții v. Gabriela Pană Dindelegan, *art. cit.*, p. 38–39.

[36] V. *supra*, **2.2.**

[37] Pentru aceeași idee v. și Gabriela Pană Dindelegan, *art. cit.*, p. 43.

[38] Observații asupra extinderii numerice a neutrului și a scăderii clasei femininelor, cu privire specială la terminologii, apar în Gabriela Pană Dindelegan, *Din nou despre terminologia lingvistică. „Adaptarea” morfosintactică a noilor termeni*, în Gabriela Pană Dindelegan, *vol. cit.*, p. 53; v., în același sens, Adina Dragomirescu, *art. cit.*, p. 120, unde se face precizarea că întărirea neutrului caracterizează, în primul rând, inventarul neologic preluat din *engleză*.

Scanned with OKEN Scanner

ADJECTIVE INVARIABILE?

MARINA RĂDULESCU SALA

1. Conform unor dicţionare şi studii relativ recente, s-ar părea că, în cadrul procedeelor de formare a cuvintelor, tiparul de derivare [prefix + substantiv = adjectiv invariabil] a devenit extrem de productiv în limba română actuală. Într-un articol apărut nu de mult timp[1], lista de „adjective invariabile" de acest fel, preluate din lucrări lexicografice mai noi, dar mai ales din presa actuală şi de pe internet, este impresionantă, nu numai prin numărul formaţiilor aduse în discuţie, ci şi prin diversitatea lor. În poziţia prefixului nu poate apărea orice formant antepus, ci numai câteva prefixe neologice; în schimb, în ceea ce priveşte tipul de substantiv selectat se pare că nu există restricţii.

1.1. Cele mai numeroase sunt formaţiile cu ***anti-*** „contra, împotriva", clasificate de autori în funcţie de tipul de substantiv cu care se combină prefixul[2]:

(a) cu un substantiv comun la singular (cele mai multe şi din diverse domenii: medical, social, politic, economic, administrativ, al ştiinţei şi tehnicii, al cosmeticii, al naturii): *antialcool* (medicamente ~), *antiavort* (militanţi ~), *antibombă* (dispozitiv ~), *anticăpuşă* (legea ~), *anticelulită* (gel ~), *anticondens* (vopsea ~), *anticontrafacere* (asociaţia română ~), *anticornculapte* (propaganda ~), *anticult* (mişcare ~), *antidiscriminare* (legislaţie ~), *antiefracţie* (uşi metalice ~), *antifraudă* (oficiul naţional ~), *antifumat* (campanie ~), *antiincendiu* (protecţie ~), *antiinfarct* (produse ~), *antiinflaţie* (plan ~), *antiîmbătrânire* (vitamine ~), *antiîmpănare* (bară ~ laterală), *antilehamite* (manifest ~), *antimătreaţă* (şampon ~), *antinoroi* (plăci ~), *antiplictis* (campanie ~), *antiprostituţie* (protest ~), *antireferendum* (afişe ~), *antireflex* (lentile ~), *antiretur* (clapele ~), *antirid* (cremă ~), *antisărăcie* (planul judeţean ~), *antispion* (aparatură ~), *antitartru* (pastă de dinţi ~), *antitrafic* (strategie ~), *antiuzură* (proprietăţi ~), *antiviaţă* (organizaţii ~), *antiviol* (slip ~), *antivirus* (program ~), *antizăpadă* (linii telefonice speciale ~) etc.;

(b) cu un substantiv comun la plural: *antialge* (tratamente ~), *anticomunişti* (demonstraţii ~), *antigândaci* (spray ~), *antiintemperii* (uniformă ~), *antimanele*

---

[1] Cristina Dediu, Raluca Dincă, Adina Dragomirescu, [Cătălina Dragu], Ionuţ Geană, *Adjectivul invariabil nepronominal în româna actuală*, în *Tradiţie şi inovaţie în studiul limbii române* (coord. Gabriela Pană Dindelegan), Bucureşti, 2004, p. 97–109.

[2] *Art. cit.*, p. 101–102, de unde provin şi exemplele (preluate selectiv, pentru prima categorie), precum şi contextele în care apar; menţionez că am respectat şi modul de scriere a lor în sursa citată, care nu este propunerea autorilor, ci reproduce grafia din sursele de unde au fost luate cuvintele respective.

Scanned with OKEN Scanner

(forum ~), *antimolii* (spray ~), *anti-ochi-roşii* (funcţia ~), *antipaparazzi* (sistem ~), *antiradiaţii* (ochelari ~), *antivandali* (sistem de apărare ~), *antivergeturi* (creme elasticizante şi ~), *antivibraţii* (clemă ~ de fixare a plăcilor);

(c) cu un substantiv neologic recent (neadaptat): *antibusiness* (raţionament ~), *antidrill* (cilindri ~), *antigay* (mesaje ~), *antifood* (protecţie ~), *antihaker* (sfaturi ~), *antilifting* (gimnastică ~), *antispam* (regulă ~);

(d) cu un substantiv propriu: *anti-Antena1* (părere ~), *anti-Bucureşti* (manifeste ~), *anti-Elţân* (linie ~), *anti-Microsoft* (conferinţă ~), *anti-Saddam* (armă ~), *anti-Stolo* (strategie ~), *anti-Vadim* (campanii ~), *anti-Văcăroiu* (campania ~ a ziarului „România liberă");

(e) cu formaţii compuse din abrevieri: *antiADN* (anticorpi ~), *antiHIV* (anticorpi ~), *antiNATO* (afişe ~), *antiPDSR* (politică ~), *antiPRM* (campanii ~), *antiProTV* (forum ~), *antiPSD* (site ~), *antiSIDA* (asociaţia română ~).

După cum se vede din exemplele oferite de autorii articolului citat, asocierea lui *anti-* cu un substantiv (propriu sau comun, la singular sau la plural, nedeterminat sau articulat cu articol hotărât, întreg sau abreviat, vechi în limbă sau neologic, adaptat sau cuvânt anglo-american neadaptat) cunoaşte o expansiune frenetică, mai ales în limbajul publicistic românesc, în ultima vreme. Multe dintre combinaţiile rezultate fac parte din definiţia explicativă a unor produse (farmaceutice, cosmetice, de uz casnic, industriale etc.) sau (deşi apar scrise cu litere iniţiale mici) intră în denumirea unor organizaţii/instituţii *(asociaţia română anticontrafacere, oficiul naţional antifraudă, asociaţia română antiSIDA)* ori a unor documente *(planul judeţean antisărăcie);* altele sunt creaţii ad-hoc, majoritatea în mod evident glumeţe *(legea anticăpuşă, propaganda anticornculapte, manifest antilehamite, campanie antiplictis, slip antiviol, sistem de apărare antivandali).*

În ceea ce priveşte ortografia, creatorii acestor formaţii lexicale, plecând de la ideea că *anti-* este un prefix care derivă „adjective invariabile" (pentru că îmbinările rezultate funcţionează ca adjuncţi ai unor substantive), le-au scris într-un cuvânt pe cele având ca bază un substantiv comun. Cele formate de la nume proprii au fost scrise, în general, cu cratimă între cele două componente (mă întreb însă de ce nu au beneficiat de acelaşi tratament ortografic şi cuvintele formate de la compuse din abrevieri, tipul *antiPDSR*). În scrierea compuselor parasintetice se înregistrează soluţii oscilante: cel mai amuzant – şi ca formaţie, şi ca ... ortografie – mi se pare a fi *anticornculapte,* scris într-un cuvânt, în timp ce alt compus parasintetic, şi anume *anti-ochi-roşii* din sintagma *funcţia* ~ (format din trei elemente: *anti-* + substantiv comun + adjectiv calificativ) este scris cu două cratime.

1.2. Şi alte prefixe neologice ataşate la baze nominale ar forma, după opinia autorilor articolului citat, tot „adjective invariabile"[3]. În comparaţie însă cu cele rezultate din combinaţia cu *anti-*, numărul acestora este mult mai mic.

[3] *Art. cit.*, p. 102–103.

Scanned with OKEN Scanner

1.2.1. ***Pro-*** „pentru, în favoarea": *prodemocrația* (asociația ~), *prodidactica* (centrul educațional ~), *prounire* (mișcare ~); *pro-Dinamo* (fundația ~), *pro-Basarabia* (asociația ~).

După cum se vede, cu excepția lui *prounire* (care în contextul dat funcționează pe poziția sintactică a unui adjectiv, dar într-un alt context, de ex. *Ei militează* ~, mă întreb cum ar trebui scris și interpretat), formațiile în discuție fac parte din denumirile unor organizații sau instituții; conform normelor ortografice în vigoare, ele ar fi trebuit să fie scrise *Asociația „Prodemocrația", Centrul Educațional „Prodidactica", Fundația „Pro-Dinamo", Asociația „Pro-Basarabia".* Cuvintele *Prodemocrația* și *Prodidactica* sunt singurele formații în care substantivul din componența lor este articulat; în aceste condiții, mai pot fi ele considerate „adjective"? În limba română, adjectivul preia articolul substantivului regent numai dacă este antepus acestuia; altfel, articularea marchează tocmai trecerea cuvântului din clasa adjectivului în clasa substantivului. Dacă organizațiile s-ar fi numit *„Democrația"* sau *„Didactica"*, respectivele cuvinte tot drept „adjective" ar fi fost calificate? Nu sunt cumva substantive proprii, atribute substantivale în nominativ, cf. *doctorul Popescu?* (Vezi și *infra,* nota 21.)

În privința formației *pro-Basarabia,* aș adăuga că, după știința mea, există și o asociație numită *Pro Basarabia și Bucovina,* unde *pro* nu mai pare a fi prefix, pentru că vizează ambele substantive care îi urmează; știu, de asemenea, că există și o fundație care se numește *Pro Europa.*

1.2.2. ***Pre-*** „înainte de": *preaderare* (program ~), *prealarmă* (avertizare ~), *preavort* (consiliere ~), *preexport* (finanțări ~), *preprint* (regim ~), *pretratare* (automate ~), *pretestare* (consiliere ~).

1.2.3. ***Post-*** „(de) după": *postachiziție* (operațiuni ~), *postacnee* (cicatrice ~), *postadopție* (rapoarte ~), *postavort* (sindrom ~), *postcarieră* (asistență ~), *postchirurgie* (consult ~), *postconflict* (probleme ~), *postdoctorat* (cercetări ~), *postexport* (finanțări ~), *postexpunere* (tratament ~), *postfilmare* (efecte ~), *postgaranție* (deservire ~), *postlansare* (suport ~), *postprint* (echipamente ~), *postprivatizare* (fond ~), *postrăzboi* (politică ~), *postrăzboi rece* (evoluția ~), *posttransplant* (operațiuni ~), *posttranziție* (perioada ~), *posttratare* (automate ~), *postvaricelă* (cicatrice ~), *postvânzare* (servicii ~); *post-Irak* (lumea ~), *post-Praga* (etapă ~, priorități ~), *post-Saddam* (eră ~); *post '89* (logica ~).

Aș face două observații în legătură cu aceste formații, care seamănă, în mare, cu cele cu *anti-.*

În primul rând, trebuie remarcat faptul că *post-,* ca și antonimul său *ante-,* se combină și cu numerale scrise cu cifre (dat fiind că semnifică un anumit an), cf. *logica post '89;* în această situație, cele două elemente ale ceea ce se consideră a fi un „adjectiv invariabil" (compus parasintetic, pentru că numele anului este un cuvânt compus nesudat) ar trebui scrise în două „cuvinte" legate cu cratimă, conform normelor: așadar, *logica post-'89,* ca și *guvernarea post-1990.* Cum s-ar scrie însă respectivele „adjective invariabile" dacă numele anului ar fi redat cu litere? *Logica post-optzeci și nouă/post-optzeci-și-nouă* sau *logica postoptzecișinouă?*

Scanned with OKEN Scanner

În al doilea rând, mă întreb cum s-ar putea analiza grupul nominal *evoluția postrăzboi rece: evoluția* = substantiv regent (centru de grup), *postrăzboi* = atribut adjectival (adjunct al centrului), dar *rece* cum ar putea fi interpretat (ca „parte de vorbire" și ca funcție sintactică)? Este clar că *rece* califică numai substantivul din componența presupusului adjectiv invariabil derivat cu prefix *postrăzboi.* Există două soluții, cred eu: fie inventăm un adjectiv invariabil compus parasintetic cam dubios (având la bază sintagma *război rece*), scris *post-război-rece* (după modelul *anti-ochi-roșii*) sau *postrăzboirece* (după modelul *anticornculapte*), fie considerăm că, în acest context, avem a face cu prepoziția *post* + substantivul *război* + adjectivul *rece.* Probleme similare ridică și grupuri nominale ca *evoluția postrăzboi nuclear, soluții antipoluare fonică* etc. (vezi *infra,* **4.2.** d). Mi s-ar părea hilar să inventăm ad-hoc niște adjective invariabile ca **postrăzboi-nuclear* sau **antipoluare-fonică!*

2. Din toate observațiile făcute până acum rezultă că interpretarea secvențelor aduse în discuție nu este scutită de dificultăți, care se dovedesc a fi atât de încadrare într-o clasă lexico-gramaticală, cât și de scriere. „Nodul gordian" al problemei îl constituie calificarea primului element din respectivele îmbinări: *anti(-), pro(-), pre(-), post(-)* sunt, în aceste contexte, prefixe sau prepoziții? Dilema nu este nouă; chestiunea s-a mai dezbătut, atât în lingvistica românească, cât și în cea străină, propunându-se diverse soluții.

2.1. În ceea ce privește limba română, în FCLR[4] se arată că „principala deosebire funcțională dintre prefixe și sufixe ar fi aceea că prefixele nu pot antrena – folosite singure – schimbarea valorii gramaticale (trecerea la altă parte de vorbire) a derivatului față de cuvântul de bază" (*lucr. cit.,* p. 10, nota 3). Totuși, ca fenomen cu totul marginal, tipul de formații care ne interesează aici a fost semnalat și discutat.

Cele mai numeroase sunt cuvintele cu ***anti-,*** dintre care unele au fost incluse și în prima ediție a DOOM[5]-ului ca „adjective invariabile": *anticar* „antitanc", *antifading, antișoc, antitanc* și *antitetanos;* pe lângă acestea, în FCLR[6] mai figurau și *antidumping, antigaz, antiger, antimălurire, antisuflu, antițânțari* (singura formație de la un substantiv la plural), cuvinte din aceeași categorie. În a doua ediție a DOOM[7]-ului au mai fost introduse câteva „adjective invariabile" de acest

---

[4] Tratatul *Formarea cuvintelor în limba română,* vol. al II-lea, *Prefixele* (redactori responsabili: acad. Al. Graur și Mioara Avram), București, 1978 (=FCLR).

[5] Academia R.S.R., Institutul de Lingvistică al Universității București, *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (redactor responsabil Mioara Avram, redactor responsabil adjunct Laura Vasiliu), București, 1982 (= $DOOM_1$).

[6] *Lucr. cit.,* p. 52 și 53.

[7] Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române,* ediția a II-a revăzută și adăugită (coordonator Ioana Vintilă-Rădulescu), București, 2005 (= $DOOM_2$).

Scanned with OKEN Scanner

tip, şi anume: *anticorupţie, anticriză, antidoping, antidrog, antifurt* (şi s.n.), *antiglonţ, antimafia, antipersonal, antipolio, antitero, antitrust*, iar termenului *antidumping*, considerat „substantiv neutru" în $DOOM_1$ (cu pluralul *antidumpinguri*), i s-a schimbat încadrarea morfologică în „adjectiv invariabil". În mod evident, cuvintele respective funcţionează ca adjuncţi ai unor substantive: *rachetă* ***anticar*** (sau ***antitanc***), *campanie* ***anticorupţie***, *măsuri* ***anticriză***, *medicamente* ***antidoping*** (sau ***antidrog***), *instalaţii* ***antifading***, *echipamente* ***antifurt***, *mască* ***antigaz*** (sau ***antisuflu***), *vestă* ***antiglonţ*** (respectiv, ~ ***antiger***), *luptă* ***antimafia***, *substanţe* ***antimălurire***, *politică* ***antipersonal*** (respectiv, ~ ***antidumping***), *vaccin* ***antipolio*** (respectiv, ~ ***antitetanos***), *trupe* ***antitero***, *lege* ***antitrust***, *bară* ***antişoc***, *plasă* ***antiţânţari***; de aceea, ele au fost interpretate drept adjective invariabile, deşi în monografia consacrată prefixului *anti-* în FCLR exista următoarea notă: „Formaţiile raportabile la un substantiv sunt invariabile; ele pot fi considerate ca făcând parte dintr-*o categorie intermediară între adjective şi substantive folosite apoziţional*"[8]. (Subl. mea – M.R.S.)

În monografia prefixului ***pro-***, în FCLR se arată: „Dificultatea de a stabili statutul de prefix sau prepoziţie al lui *pro-* ne întâmpină mai ales atunci când este folosit pe lângă un nume propriu"[9]; exemplul oferit în acest sens este *pro-Croce*, grafia cu cratimă fiind aceea care ar sugera glisarea prepoziţiei spre prefix. „Adjective invariabile" derivate cu *pro-* de la substantive comune nu sunt înregistrate.

În aceeaşi lucrare, formaţiile care ne interesează aici sunt încadrate la „derivarea *eterogenă simplă* sau pur prefixală", clasă în care sunt grupate puţinele derivate cu prefixe care aparţin altei părţi de vorbire decât cuvântul de la care s-au format (cum ar fi şi „adjectivele invariabile" cu bază substantivală), cu precizarea: „E de remarcat însă că pentru toate formaţiile eterogene înregistrate la *anti-* (tip *antişoc*) şi *inter- (interoraşe)*, pentru unica formaţie a lui *extra- (extraplan)*, ca şi pentru una din cele două ale lui *supra- (supraplan)*, statutul de derivat adjectival nu este indiscutabil, întrucât ***prefixul este aici cel puţin la limita cu prepoziţia originară; în ipoteza interpretării prefixului drept prepoziţie am avea a face fie cu o îmbinare liberă, fie cu un compus.*** [...] În orice caz, ***toate aceste formaţii adjectivale incerte*** au caracter invariabil [...], spre deosebire de cele ale lui *a-*$_3$, *in-*$_2$ etc. care variază după gen şi număr: *aton, -ă, -i, -e* sau *inodor, -ă, -i, -e;* vezi şi *supranumerar, -ă, -i, -e*"[10]. (Subl. mele – M.R.S.) În continuare se arată că în derivarea tradiţională nu se cunosc formaţii pur prefixale eterogene, ci numai derivate parasintetice; cuvintele aduse în discuţie sunt noi, cu prefixe neologice şi de la baze neologice în marea lor majoritate, fiind de obicei fie împrumuturi *(antişoc)*, fie semicalcuri *(anticar)*.

---

[8] *Lucr. cit.*, p. 52.
[9] *Lucr. cit.*, p. 200–201.
[10] FCLR, p. 282.

Scanned with OKEN Scanner

Cu privire la *inter-* şi *extra-* din exemple ca *lucrări extraplan/supraplan* sau *întreceri interfacultăţi/interoraşe/interţări, pauze intersesiuni,* Mioara Avram afirmă următoarele: „Comportarea elementelor *extra(-)* şi *inter(-)* în situaţii ca cele de mai sus este cel puţin ***la limita dintre prefix şi prepoziţie,*** asemănându-se din acest punct de vedere cu statutul parţial ambiguu al lui *pro(-)*"[11]. (Subl. mea – M.R.S.)

Referindu-se tot la combinaţii ale „prefixoidului *inter-*" cu substantive la plural, de tipul *interţări* din construcţii ca *prima întâlnire interţări,* Valeria Guţu Romalo arată că formaţiile respective „apar numai ca determinante şi reprezintă nişte ***echivalente destul de apropiate semantic şi sintactic ale combinaţiilor libere formate din substantive la plural şi prepoziţia între (Prima întâlnire între ţări)***"[12]. (Subl. mea – M.R.S.) Eu aş zice că, semantic şi sintactic, sunt echivalente *perfecte* ale combinaţiilor libere formate din prepoziţia *între* şi un substantiv la plural.

2.2. Structuri cu forma [substantiv + [*anti-* + substantiv]] se întâlnesc, din ce în ce mai frecvent, şi în alte limbi romanice, de exemplu în italiană (*manifestazione antifumo, legge anti-Berlusconi* etc.), precum şi în franceză, la care mă voi referi mai pe larg.

În dicţionare recente ale limbii franceze[13] sunt înregistrate construcţii cu acest tip de „adjective invariabile": *anti-âge* (crèmes de soins ~), *antiavortement* (les mouvements ~), *antibruit* (ligue ~), *anticalcaire* (lessives ~), *anticellulite* (traitements ~), *anticorrosion* (procédés ~), *antidopage/antidoping* (lutte ~), *antidrogue* (dépistages ~), *antidumping* (droits ~), *antifriction* (métaux ~), *antifumée* (produits ~), *antigang* (brigade ~), *antigel* (produits/lutte ~), *antiglisse* (vêtements ~), *antihausse* (mesures ~), *antiparasite* (dispositif ~ d'une radio), *antipersonnel* (mines ~), *antipoison* (centre ~), *antipollution* (équipements/ligue ~), *antireflet* (couche ~), *antirejet* (médicaments ~), *antiride/antirides* (crème ~), *antirouille* (peinture ~), *antiroulis* (dispositif ~), *antisida* (croisade/associations ~), *antitabac* (campagnes ~), *antitache/antitaches* (traitement ~ d'un tissu), *antivol* (sirènes ~) etc.

Este de presupus că în franceza vorbită numărul formaţiilor de acest tip este mai mare (în special în „frangleza" tinerilor, pentru că tiparul este anglo-american, engleza fiind o limbă cu teren propice pentru apariţia unor asemenea formaţii datorită faptului că toate adjectivele sunt invariabile). Şi dacă în limba franceză contemporană asemenea formaţii s-au înmulţit, trebuie spus că primele lor atestări datează din secolul al XIX-lea; Arsène Darmesteter[14] menţionează existenţa construcţiilor *dentifrice* ***anti-carie*** şi *chaussure* ***anti-crotto,*** considerându-le cuvinte compuse în care particula *anti-* are rol de prepoziţie.

---

[11] *Prepoziţii neologice în limba română contemporană,* în *Studii de morfologie a limbii române,* Bucureşti, 2005, p. 275.

[12] *Corectitudine şi greşeală,* Bucureşti, 1972, p. 223

[13] Cf. *Le Nouveau Petit Robert,* Paris, 2002, p. 303 şi urm.

[14] În *De la création actuelle des mots nouveaux,* Paris, 1877, p. 245.

Scanned with OKEN Scanner

Comentând limbajul reclamelor, mai aproape de zilele noastre, M. Galliot[15] apreciază că *anti-* are valoare tot de prepoziție în combinații ca *anti-gel* sau *anti-vol,* grupări care funcționează ca niște locuțiuni epitet pe lângă un substantiv precedent și care, în absența acestuia din urmă, pot deveni locuțiuni substantivale (deci *un anti-gel* sau *des anti-vols*).

Alți cercetători[16] ai lexicului francez contemporan, ca și autorii dicționarului citat, scriu formațiile la care mă refer într-un cuvânt (fără cratimă) și le califică drept adjective invariabile formate cu prefixul *anti-* de la substantive, denumindu-le derivate parasintetice incomplete[17] sau cu sufix *ø* (= zero)[18]. Din perspectivă generativă, ele ar constitui o etapă intermediară între grupul prepozițional semantic echivalent și derivatul parasintetic complet (de ex. *la campagne* ***contre le tabac*** *– la campagne* ***antitabac*** *– la campagne* ***antitabagique***); altfel spus, *antitabac* ar „deriva" din reorganizarea grupului prepozițional *contre le tabac* prin înlocuirea prepoziției *contre* cu prefixul savant sinonim *anti-* și ștergerea determinantului (articolul hotărât *le*) de la substantiv.

Un fapt interesant se cuvine însă a fi consemnat. Dat fiind că în franceză (ca și în română) adjectivele prototipice nu sunt invariabile (cum sunt în engleză), în același dicționar am găsit câteva formații cu *anti-* (aparținând clasei discutate aici) care dau semne de adaptare la sistemul morfologic al limbii franceze, pentru că primesc desinența de plural *-s,* devenind în felul acesta mai puțin „invariabile", cel puțin în scris: *antibrouillard* (adj. *phares antibrouillards* și s.m. *des antibrouillards*), *antichar* (adj. *mines/missiles antichars*), *antichoc* (adj. *bourrelets antichocs,* dar *un emballage/une montre antichoc*), *antigrève* (adj. *des lois antigrève/antigrèves*), *antiradar* (adj. *dispositifs antiradars* și s.m. *des antiradars*), *antireflet* (adj. *verres/lunettes antireflets*), *antitrust* (adj. *lois antitrusts*). Pentru franceză, unde există o singură marcă a pluralului, aceeași la substantive ca și la adjective, lucrul acesta e realizabil (nu la fel stau lucrurile în română, unde există mai multe desinențe de plural, atât la substantive, cât și la adjective).

3. Dincolo de faptul că, din rațiuni socio-culturale și politice, influența englezei (mai ales în varianta sa americană) asupra majorității celorlalte limbi este, în ultimul timp, foarte puternică, care ar mai fi explicațiile succesului atât de mare al tiparului structural adus aici în discuție, foarte „la modă" în limba română (și se pare că nu numai)? De ce, așadar, *anticorupție, antimolii, antidumping, anti-Vadim* sau *anti-PSD* sunt preferate, în limba română, unor sintagme prepoziționale perfect

---

[15] În *Essai sur la langue de la réclame contemporaine,* Toulouse, 1955, p. 282.

[16] Jean Peytard, *Recherches sur la préfixation en français contemporain,* Lille, 1975, t. II, p. 460, 497; M. Voir, *Les préfixés transcatégorie,* în „Cahiers de lexicologie", XLI, 1982–II, p. 31–46. (Un alt exemplu de adjective de acest fel, format însă cu *trans-*, apare și în titlul ultimului articol citat: cuvântul *transcatégorie.*)

[17] Cf. M. Voir, *lucr. cit.,* p.36–37.

[18] Cf. și Knud Togeby, *Structure immanente de la langue française,* Paris, 1965, p. 166, care se referă, cu acest termen, la adjective ca fr. *apétale* derivat cu prefix de la un substantiv.

Scanned with OKEN Scanner

sinonime ca *împotriva/contra corupției, împotriva/contra moliilor, împotriva/contra dumpingului, împotriva/contra lui Vadim, împotriva/contra PSD-ului?*

În primul rând, sunt preferate pentru că sunt mai „economice" şi, de aceea, satisfac necesitatea de brevilocvență din anumite stiluri. În română, ca şi în alte limbi, ele s-au folosit, mai întâi, în situații de limbaj care impun o exprimare concisă, cum ar fi limbajul reclamelor, titlurile din ziare, „burtierele" care apar pe ecranele televizorului la diverse emisiuni, subtitrarea filmelor traduse, definițiile explicative ale unor produse cosmetice, industriale sau de uz casnic, denumirile unor organizații sau documente.

În al doilea rând, ele s-au impus în exprimarea curentă (unde concizia nu mai este o cerință obligatorie) din snobism, pentru că nişte prefixe neologice, savante şi internaționale, folosite în stiluri creditate cu prestigiu cultural, par mai elegante decât vechile (sau mai noile) prepoziții şi locuțiuni prepoziționale româneşti. Nu sună mai „intelectual" construcții ca *perioada posttranziție, consiliere preavort, mişcare prounire* sau *protest antiprostituție* decât banalele *perioada de după tranziție, consiliere înainte de avort, mişcare pentru unire/în favoarea unirii* sau *protest împotriva/contra prostituției?* Sesizând această componentă psiho-socială, care justifică productivitatea crescândă a tiparului respectiv, persoane cu imaginație şi simțul umorului dezvoltat îl folosesc pentru a crea, în limba română, cuvinte amuzante ca *antilehamite* sau *anticornculapte.*

4. Dar, reluând întrebarea din titlu, sunt aceste îmbinări cuvinte derivate cu prefix, şi anume adjective invariabile?

Este evident că *anti-* şi antonimul său *pro-*, precum şi *post-* şi antonimul său *pre-*, **sunt prefixe** neologice, în limba română; ele au la origine prepoziții sau prefixe greceşti ori latineşti. Este la fel de evident că toate pot deriva adjective de la adjective (pentru exemple se pot consulta monografiile respective din FCLR). Îşi mai păstrează însă ele statutul de prefix care formează adjective în combinație cu tot felul de substantive (vezi *supra,* sub **1.1.**)?

Părerea mea este că, în asemenea vecinătăți, ele îşi schimbă valoarea şi (re)devin prepoziții care cer forma de acuzativ nearticulat (omonimă cu cea de nominativ) a substantivului.

Este cel puțin foarte ciudat (dacă nu de-a dreptul exagerat) ca un prefix să se combine cu substantive la plural (cu formă de nominativ-acuzativ nearticulat), cu teoretic *orice* substantiv propriu, chiar compus nesudat (vezi *anti-Antena 1* sau *pro-Antena 1*), cu numerale (vezi *post-'89*), iar rezultatul să fie un adjectiv! Acestea sunt, în limba română, posibilități combinatorii ale prepozițiilor care cer acuzativul.

4.1. În franceză – în afară de faptul că cele mai numeroase formații de acest fel sunt, ca şi în română, cele cu *anti-* (nu am găsit în dicționare niciun exemplu de „adjectiv invariabil" format după tiparul [*pro-/post-/pré-* + substantiv][19]) şi dincolo

[19] Am găsit însă la M. Voir (*lucr. cit.*, p. 45–46), câteva exemple cu *post-* şi *pro-* preluate din presă: *postmaîtrise* (cinquième année ~), *post-1981* (programme ~), *postpilule* (aménorrhées ~), *post-*

Scanned with OKEN Scanner

de prejudecata (comună francezilor şi românilor) că *anti* este prefix (şi *numai* prefix) care nu se poate întoarce la statutul său de prepoziţie din greacă – situaţia este oarecum diferită.

În primul rând, în franceză există un impediment pentru interpretarea acestei vocabule (şi a altora cu comportament similar) drept prepoziţie: în această limbă prepoziţiile se combină cu substantive comune *numai* însoţite de un determinant, chiar dacă grupul prepoziţional este o complinire a unui substantiv: *sirop contre/pour **la** toux, séjour à **la** montagne, la porte de **la/ma/cette** maison* etc. (Combinaţia [prepoziţie + substantiv nedeterminat] este rarisimă şi apare mai ales în expresii fixe sau figurate, de tipul *goûts contre nature, envoi contre remboursement, tailleur pour homme, coureur de jupons, homme à femmes* etc.) De aceea, soluţia cea mai satisfăcătoare de interpretare a unor lexeme ca *antitabac* a fost aceea de a le considera adjective invariabile, derivate parasintetice cu prefixul *anti-* şi cu sufixul *ø*.

În al doilea rând, cum am arătat mai sus (sub **2.2.**), aceste ciudate adjective invariabile au început să se adapteze la sistemul morfologic al limbii franceze (în codul scris), pentru că unele primesc marca pluralului (*-s*) când sunt folosite ca adjuncţi ai unor substantive la plural; în consecinţă, în dreptul lor, în dicţionar, apare numai menţiunea *adj.* (fără *invar.*). De aceea, rarele formaţii cu substantive la plural au şi o variantă cu substantivul la singular *(insecticide antimite/antimites, crème antiride/antirides, traitement antitache/antitaches)*, forma cu *-s* final fiind preferată/recomandată în situaţiile când apar în vecinătatea unui substantiv la plural.

În română însă nu există nici impedimentul arătat mai sus (dimpotrivă, selectarea substantivului nedeterminat de către prepoziţiile care cer acuzativul este una dintre trăsăturile tipologice ale limbii noastre), nici avantajul desinenţei unice de plural. Cred, în consecinţă, că este mai convenabil să-l interpretăm pe *anti* (şi celelalte lexeme cu comportament similar[20]) drept prepoziţie care, în combinaţie atât cu diverse substantive (în primul rând cu cele proprii şi cu substantive comune la plural, dar şi la singular prin extinderea procedeului), cât şi cu numerale cu valoare substantivală, formează grupuri prepoziţionale cu funcţie sintactică de atribut substantival prepoziţional. Această interpretare nu întâmpină, după părerea mea, nici impedimente de ordin semantic: grupul prepoziţional în poziţie sintactică de atribut are, ca şi adjectivul în aceeaşi poziţie, rolul de a restrânge şi preciza referinţa substantivului regent. Ar mai fi de precizat, pentru asemănarea cu grupul

---

Viking (mission ~), *post Watergate* (ère ~); *pro-blancs* (nègre ~), *pro-Concorde* (automobilistes américains ~), *proremembrement* (municipalité ~), *pro-Somoza* (lobby ~), *provie* (un homme qui fut intensément ~).

[20] În afară de *pro* (cuvânt al cărui statut şi de prepoziţie este recunoscut în limba română), *post* şi *pre*, mă gândesc şi la alte asemenea lexeme aduse în discuţie în diverse lucrări, şi anume *inter* „între" (din *pauză intersesiuni*), *extra* „în afara" şi *supra* „peste" (din *lucrări extraplan, sarcini supraplan*).

Scanned with OKEN Scanner

prepoziţional, că în poziţia regentului (şi atunci când în gruparea respectivă intră un substantiv comun la singular) poate apărea numai o clasă restrânsă de substantive: două-trei, adesea unul singur (*mină/rachetă/tun antitanc, şampon/loţiune antimătreaţă; vestă antiglonţ, pastă de dinţi antitartru* etc.).

4.2. În favoarea soluţiei propuse pledează mai multe argumente.

(a) Lexemele în discuţie pot fi distribuite în contextele (=în vecinătatea aceloraşi substantive comune) în care apar prepoziţii sau locuţiuni prepoziţionale sinonime. *Pro, post* şi *pre* au chiar acelaşi regim cazual ca acestea şi acelaşi comportament sintactic („cer" substantiv nedeterminat)[21]. *Anti* (care cere forma nedeterminată de acuzativ a substantivului: *(gel) anti celulită*) are regim sintactic diferit de prepoziţiile sinonime *contra/împotriva* (care cer forma determinată de genitiv a substantivului: *(gel) contra celulitei*); când primul îl înlocuieşte pe cel de-al doilea, structura sintactică se reorganizează: substantivul pierde determinantul şi ia forma de caz (acuzativul) cerută de *anti.* Acelaşi lucru se întâmplă şi atunci când *pro* înlocuieşte locuţiunea prepoziţională *în favoarea.* Se poate spune, în consecinţă, că prepoziţiile *post şi pre* **substituie** prepoziţiile (locuţiunile prepoziţionale) sinonime (fac parte din aceeaşi clasă de substituţie: *(consiliere)* ***post/pre//după/înainte de*** *avort*), în timp ce prepoziţia *anti,* uneori şi *pro,* funcţionează în structuri sintactice reorganizate.

(b) Lexemele în discuţie, ca şi prepoziţiile, se pot grupa cu nume proprii, unele şi cu numerale (de ex. *(discurs)* ***anti/pro*** *Băsescu//****contra/în favoarea*** *lui Băsescu, (reglementări)* ***post/pre//după/înainte de*** *'89*), asocieri departe de a fi proprii prefixelor. De la nume proprii şi de la numerale, prefixele produc derivate parasintetice: *X se dovedeşte a fi (un)* ***anticălinescian/procălinescian*** *convins., Mă refer la perioada* ***prepaşoptistă/postpaşoptistă.*** (ultimele se pot scrie şi ***pre-'48-ist(ă), post-'48-ist(ă),*** conform reglementărilor ortografice în vigoare).

(c) Unul dintre lexemele în discuţie, şi anume *anti* (cel mai „productiv" dintre ele), se poate combina, ca orice prepoziţie, cu substantive la plural (de ex. *spray* ***anti gândaci/de gândaci***), spre deosebire de prefixe, a căror caracteristică este să se combine cu substantive la singular spre a deriva adjective variabile (de ex. *aton, -ă,-i,-e; inform,-ă,-i,-e* etc.).

(d) Un argument puternic pentru interpretarea combinaţiilor [*anti/pro/post/pre* + substantiv] ca îmbinare liberă (prepoziţie + substantiv), şi nu ca adjectiv invariabil, îl constituie faptul că ele pot apărea în structuri în care sunt urmate de un adjectiv care califică *numai* substantivul din grupare; am citat, în acest sens (*supra,*

---

[21] În denumirile de organizaţii, de ex. *Asociaţia „Prodemocraţia"* cf. *Asociaţia „Democraţia",* formaţia cu *pro* din componenţa denumirii este în mod clar substantiv propriu, nume de asociaţie, compus din prepoziţia *pro* şi substantivul *democraţie* articulat, determinarea asigurând substantivului individualizare pentru a putea fi transferat din clasa substantivelor comune în cea a numelor proprii; în aceeaşi situaţie este şi *Prodidactica.* Cf. şi numele postului de televiziune *ProTV.*

Scanned with OKEN Scanner

sub *1.2.3.*), combinațiile *postrăzboi* (din *evoluția* ***postrăzboi*** *rece/nuclear*) și *antipoluare* (din *soluții* ***antipoluare*** *fonică*). Nu sunt singurele; alte exemple ar putea fi: *proteste* ***antiprostituție*** *infantilă, măsuri* ***anticorupție*** *la vârf, medicamente* ***antiîmbătrânire*** *precoce, cicatrice* ***postacnee*** *juvenilă, consult* ***postchirurgie*** *plastică, probleme* ***postconflict*** *diplomatic* etc. etc. Se pot găsi exemple similare și cu alte presupuse adjective invariabile derivate cu celelalte presupuse prefixe: *program* ***preaderare*** *(la) NATO, manifestații* ***prounire*** *cu Basarabia* etc. Sunt structuri care dovedesc clar că substantivul trebuie despărțit de formantul antepus, care nu funcționează ca prefix, ci ca prepoziție. De altfel, dacă ascultăm atent, ne vom da seama că respectivele grupări sunt și pronunțate în două cuvinte, cu două accente (fapt evident mai ales în cazul monosilabelor *pro, post, pre*).

În limba română, în toate aceste situații nu avem a face, după părerea mea, cu adjective invariabile derivate cu prefixe, ci cu îmbinări libere [prepoziție + substantiv].

4.3. În ceea ce privește scrierea, dacă acceptăm că *anti(-), pro(-), post(-)* și *pre(-)* sunt, în limba română, atât prefixe, cât și prepoziții, recomandările ortografice din $DOOM_2$ ar trebui să fie modificate după cum urmează.

(a) În cuvintele derivate cu *anti-, pro-, post-, pre-* (adjective variabile, substantive comune sau proprii, rar și verbe[22]), prefixul și lexemul care constituie baza derivatului se scriu într-un cuvânt, ca toate derivatele cu prefixe, de ex. *antiinfecțios, antitalent, Antihrist/Anticrist* etc.; *proafrican, profeminist* etc.; *postliceal, postpoziție, a postdata* etc.; *prefeudal, prenume, a presimți* etc. La fel se scriu și derivatele parasintetice, de ex. *antitusiv, preopinent* etc., precum și puținele substantive comune compuse din prepoziție și substantiv[23], de ex. *(un) antifurt, (plan de) preaderare* și semicalcul *(un) antigel.*

(b) Substantivele proprii compuse care intră în denumirea unor organizații sau instituții se scriu într-un cuvânt și cu inițială majusculă, dacă sunt compuse din prepoziție și substantiv comun, de ex. *Asociația „Prodemocrația", Organizația „Anticorupție";* cele compuse din prepoziție și substantiv propriu se scriu cu cratimă între cele două componente, de ex. *Fundația „Pro-Dinamo"*, sau fără cratimă, dacă în componența lor intră abrevieri, de ex. *postul ProTV.*

(c) Lexemele *anti, pro, post* și *pre* precedate de un substantiv la orice formă cazuală (însoțit uneori de adjuncți) și urmate de un substantiv cu formă de nominativ-acuzativ (propriu sau comun nedeterminat, la singular sau la plural, neologic sau vechi în limbă, simplu, derivat sau compus), uneori și de un numeral,

---

[22] V. FCLR, p. 52, 191, 193–194, 201. Menționez că prefixele în discuție au și alte sensuri, pe lângă cel sinonim cu prepozițiile omonime.

[23] În limba vorbită, în exprimarea rapidă și mai puțin îngrijită, se pot auzi și „substantivări" de tipul *șeful de la* ***Anticorupție*** sau *șeful* ***Antifraudei*** (în loc de *șeful Brigăzii Anti corupție, șeful Departamentului Anti fraudă*).

Scanned with OKEN Scanner

sunt **prepoziţii** şi de aceea ele trebuie să fie scrise separat de substantivul/ numeralul următor: *articol anti Vadim, datorită măsurilor clare şi severe anti corupţie, spray anti molii, părere anti Antena 1, discursul ei pro Vadim, funcţia anti ochi-roşii, o propagandă susţinută anti corn-cu-lapte, epoca/idei post 1848, program detaliat pre aderare* etc.

Aceleaşi reguli sunt valabile şi în cazul altor prefixe omonime cu prepoziţii, cum ar fi *inter(-)* (de ex. *studiu interdisciplinar,* dar *competiţie inter şcoli*), rar şi *extra(-)* (de ex. *talent extraordinar,* dar *lucrări extra plan*) sau *supra(-)* (de ex. *tramvai supraaglomerat,* dar *sarcini supra plan*).

5. Cele de mai sus sper să fie o dovadă a faptului că tiparele anglo-americane pe care le adoptă cu entuziasm şi limbile romanice (căci cel discutat aici nu e singurul!) se adaptează în mod diferit atât la structura lexico-gramaticală, cât şi la sistemul ortografic al fiecărei limbi.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan –Al. Rosetti", Bucureşti
marsalamar@yahoo.com

Scanned with OKEN Scanner

STABLE VS INSTABLE DANS L'ÉVOLUTION DU LEXIQUE LATIN HÉRITÉ (LES VERBES DE DÉPLACEMENT CAUSATIFS)

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

Une grande partie des lexèmes latins ont enregistré une évolution sémantique significative dans leur passage à la romanité. Il serait intéressant de mettre en relation ces changements de sens avec le champ lexico-sémantique auquel ils appartiennent ou avec la place que le mot soumis au changement occupe dans un certain champ. Or un examen superficiel dans cette direction surprend sans difficulté qu'il existe des zones plus stables et des zones moins stables du point de vue lexico-sémantique; les zones stables se caractérisent par le maintien des signifiants latins, tandis que dans les zones moins stables on constate l'apparition de nouvelles possibilités dénominatives, fournies par la néologie lexicale (emprunts ou dérivés) et/ou par la par la 'néologie' sémantique (lexèmes ayant subi un changement de sens plus ou moins significatif).

On constate, par exemple, que les dénominations de quelques 'objets' de base concernant la réalité environnante se sont maintenues telles quelles du latin aux langues romanes (AQUA, FOCUS, VENTUS, STELLA, LUNA ...; BOS, VACCA, CAPRA ..., mais aussi LUPUS, URSUS ...), tandis que d'autres domaines semblent avoir privilégié la néologie:

- une néologie lexicale: la dérivation pour les noms de métiers, l'emprunt lexical dans le domaine des noms des légumes (avec un poids différent selon les langues: le roumain fait appel à l'emprunt beaucoup plus que les langues romanes occidentales), etc. ;
- une néologie sémantique, pour des champs lexico-sémantiques qui ont favorisé la formation de leur inventaire à l'aide de termes ayant subi des changements de sens: les termes désignant des parties du corps, par métaphore (surtout zoomorphe, mais non seulement: PERNA, COXA, UNGULA) ou par métonymie (BUCCA, GULA), les noms de fruits par ellipse[1] ([MALA] MATIANA, [MALUM/MELUM] PERSICUM, COTONEUM ..., [NUX] ABELLANA, CASTANEA), etc.

La description de chacune de ces zones considérées comme des champs lexico-sémantiques, réalisée d'un point de vue historique, part généralement de sa structuration en latin pour aboutir à sa nouvelle structuration romane. Une étude

[1] *Absorption lexicale* chez Blank, 2000, p. 71.

Scanned with OKEN Scanner

comparée des résultats obtenus par l'analyse de plusieurs champs lexico-sémantiques différents nous offre la possibilité de déceler des mécanismes qui ont été privilégiés dans chacun de ces champs pendant le passage de la latinité à la romanité et pendant l'évolution de la romanité[2]. On pourrait mettre en relation le fonctionnement de ces mécanismes avec le comportement, dans les langues contemporaines, des mêmes zones lexico-sémantiques.

Il est plus aisé de procéder à l'analyse des substantifs ayant des référents concrets, qui se laissent facilement délimités à travers la réalité représentée, qui – elle – n'a pas changé au cours du temps; il est moins facile de le faire lorsqu'il s'agit de référents qui, apparemment, eux non plus, n'ont changé, mais dont il est difficile de circonscrire la portée avec la même netteté. C'est le cas des lexèmes verbaux. Il y a, d'une part, quantité de verbes, diffusés presque partout dans la Romania, qui s'emploient (présentant ou non un préfixe, neutralisé aujourd'hui du point de vue sémantique) avec un sens fondamental qui pourrait être considéré le même partout où le mot a subsisté, comme ADJUTARE, AUSCULTARE, APPARERE, CALCIARE, CANTARE, CARRICARE, COGNOSCERE, CONSUERE, COOPERIRE, CREDERE, CRESCERE, DICERE, DORMIRE, FUGERE, IMPLERE, INTRARE, JOCARE, JUDICARE, MENTIRE, MORI, NASCI, PERDERE, PLUERE, RIDERE, SCRIBERE, SEMINARE, SICCARE, SONARE, SUDARE, VENDERE, VENIRE, VIDERE, VINCERE, et leur inventaire ne s'arrête pas là... Pour suggérer la manière dont on peut interpréter le maintien du même sens fondamental, il suffit d'examiner des dictionnaires bilingues, à l'aide desquels on peut aboutir à des séries du type: roum. *a dormi* – it. *dormire* – fr. *dormir* – esp. *dormir* – ptg. *dormir,* exemples auxquels on pourrait ajouter les continuateurs de DORMIRE dans d'autres langues et dialectes romans; cela ne veut pas dire que toutes les occurrences de ces verbes coïncident dans le même contexte (si les mots ont subi un élargissement de sens ou ont connu un emploi métaphorique, etc.): par ex. la participe passé espagnol du verbe peut être employé avec le sens 'endormie' (auquel correspondraient roum. *adormită,* it. *addormentata,* fr. *endormie,* ptg. *adormecida*); esp. *dormirse* (ex. *se durmió rápidamente*) avec le sens 's'endormir'; l'emploi du verbe dans des contextes comme esp. *no te quedes dormido* ou ptg. *não te deixes dormir,* pour lesquels les autres langues sont obligées de trouver d'autres solutions (ex. roum. *nu adormi, nu te lăsa pradă somnului*), ou dans des séquences comme fr. *allons dormir* (cf. aussi italien, espagnol, portugais), où le roumain préfère l'emploi de *a se culca,* etc.; tous ces exemples et d'autres encore n'affectent pas une communauté de sens enregistrée pour toutes ces langues. Les verbes mentionnés ci-dessus se trouvent dans cette même situation: quels que soient les développements sémantiques qu'ils connaissent sur le terrain roman, ils n'ont pas subi de **changement** qui modifie leur sens de base (appliqué, dans ce cas, à des agents [+personne] 'être dans l'état de sommeil'); celui-ci continue à se réaliser partout, dans l'ensemble des traits sémantiques qui le composent, en développant ou non des emplois nouveaux (subordonnés, eux aussi, d'une manière plus ou moins évidente au sens de base) et

[2] Voir Koch, 2000.

Scanned with OKEN Scanner

les continuateurs d'un même lexème peuvent être utilisés sans difficulté dans le même contexte dans toutes les langues où ils existent. La même chose pour les descendents de lat. INTRARE ([+personne] 'passer de l'extérieur à l'intérieur'), SCRIBERE ('tracer les signes graphiques qui représentent une langue')[3]:

(1) *cum aţi intrat ici?*
como siete entrato qui?
comment êtes-vous entrés ici?
¿cómo ha entrado usted aquí?
como entrou aqui?

(2) *cuvintele pe care le scrisese*
le parole che aveva scritto
les mots qu'il avait écrits
las palabras que había escrito
as palavras que escrevera

D'autres verbes ne se trouvent pas dans la même situation, malgré leur présence dans (presque) toutes les langues. Voilà quelques exemples empruntés à des versions équivalentes dans cinq langues romanes (roumain, italien, espagnol, français, portugais), où les descendants du même verbe (LEVARE, par ex.), accompagnés ou non d'éléments dérivatifs, rendent des actions différentes:

(3) ***luă*** *un pahar de pe masă*
prese *un bicchiere sul tavolo*
prit *un verre sur la table* (G. Simenon)
cogió *un vaso de encima de la mesa*
tirou *um copo da mesa*

(4) ***duse*** *cu precauţie sticla şi paharele în odaia lui*
portando *con sé, nella sua stanza, con precauzione, la bottiglia e i bicchieri*
il ***porta*** *avec précaution la bouteille et les verres dans sa chambre* (G. Simenon)
llevó *con precaución la botella y los vasos a su habitación*
levou *com precaução a garrafa e os copos para o seu quarto*

(5) *pietrele* ***ridicate*** *cu atâta trudă, oamenii care le ridică*
le pietre ***alzate*** *con tanto lavoro, gli uomini che le sollevano*
les pierres ***élevées*** *avec tant de peine, de même que les hommes qui les élèvent*
las piedras con tanto trabajo ***alzadas****, los hombres que las yerguen*
as pedras com tanto trabalho ***alçadas****, os homens que as erguem* (J. Saramago).

On constate que les langues impliquent, pour évoquer la même action, des verbes différents, dans le sens qu'ils ne proviennent pas tous du même étymon. Même si la solution proposée par le traducteur pour une langue n'est probablement pas la seule solution possible, les continuateurs du même terme latin ne sauraient s'employer partout dans le même contexte et avec le même sens. Ces exemples nous indiquent que des modifications se sont produites dans ce domaine, notamment dans celui des verbes causatifs de déplacement.

[3] Pour le corpus, voir Sanda Reinheimer & Liliane Tasmowski, *Pratique des langues romanes. II. Les pronoms personnels*, L'Harmattan, Paris, 2005.

Scanned with OKEN Scanner

1. LES VERBES DE DÉPLACEMENT CAUSATIFS

Nous nous proposons d'identifier quelques traits caractéristiques des verbes de déplacement causatifs, pour vérifier ensuite la mesure dans laquelle ces traits sont continués par les descendants du même étymon dans leur passage du latin à la romanité: quels sont les traits constants et quels sont les traits qui ne se maintiennent pas nécessairement dans le sémantisme d'un verbe pour réapparaître dans le sémantisme d'un autre.

Nous considérons le déplacement dans le sens employé par Borillo, 1998, p. 38: «événement de nature spatio-temporelle, qui entraîne une modification des relations spatiales d'un objet avec son support à des instants temporels successifs»; les verbes envisagés indiquent un déplacement d'un objet entraînant un changement concernant une relation spatiale que cet objet entretient avec un lieu (site) établi comme point de repère. La modification de l'endroit où se trouve un objet est due à un agent[4], représenté par un constituant qui prend la place et la fonction de sujet; l'objet (la cible) est représenté par un constituant qui prend la place et la fonction d'un objet direct. Ces verbes se réalisent donc dans une structure du type:

$$N_{1=\text{AGENT}} + V + N_{2=\text{CIBLE}} \pm \text{Prép } N_{3=\text{SOURCE}} \pm \text{Prép } N_{4=\text{BUT}}$$

où SOURCE et BUT représentent le point initial, respectivement le point final du déplacement.

Le déplacement d'un objet se constitue d'une suite de changements de localisation d'une entité cible par rapport à un site, que l'on peut envisager dans la succession de plusieurs phases: phase initiale (associée à l'éloignement par rapport à un site-source), phase médiane (associée au parcours) et phase finale (associée au rapprochement par rapport à un site-but), notamment 'éloigner la cible d'un site-source'; 'déplacer la cible'; 'approcher la cible d'un site-but'; il y a des verbes qui, de par leur sens lexical, se réalisent surtout comme des verbes:

- à polarité initiale – verbes qui indiquent l'éloignement par rapport à un site (source) ;
- à polarité finale – verbes qui indiquent l'éloignement par rapport à un site (but):

(6) ***tollite*** *inaures aureas de uxorum filiorumque et filiarum vestrarum auribus et* ***adferte*** *ad me* (*Exodus* 32:2)
Tirai *os pendentes de ouro que estão nas orelhas de vossas mulheres, de vossos filhos e de vossas filhas, e* ***trazei-mos.*** (ptg. brés.)
Quitad *los aretes de oro que están en las orejas de vuestras mujeres, de vuestros hijos y de vuestras hijas, y* ***traédmelos.***

[4] Ou à une cause: « soit que la cible ne soit pas susceptible de se mouvoir par elle-même, soit qu'elle ait cette capacité mais en l'occurrence n'en use pas » (Borillo, 1998, p. 142). Nous nous sommes limitée à des exemples où il s'agit d'un agent [+PERSONNE].

Scanned with OKEN Scanner

Ôtez les anneaux d'or qui sont aux oreilles de vos femmes, de vos fils et de vos filles, et ***apportez-les-moi.***
Togliete *i pendenti d'oro che hanno agli orecchi le vostre mogli e le vostre figlie e* ***portateli*** *a me.*
Scoateţi *cerceii de aur din urechile nevestelor, fiilor şi fiicelor voastre, şi* ***aduceţi-i*** *la mine.*

- à polarité médiane – verbes qui indiquent un déplacement, sans impliquer une source ou un but (ces verbes peuvent être chargés également d'informations supplémentaires):

(7) *Urcară amândoi, călugărul* ***ducea*** *desenul.*
Salirono entrambi, il prete si era ***portato*** *il disegno.*
Ils grimpèrent tous les deux, le prêtre avait ***pris*** *son dessin.*
Subieron ambos, el cura ***llevaba*** *el dibujo.*
Subiram ambos, o padre ***levava*** *o desenho.* (J. Saramago).

Mais la représentation globale d'un déplacement ne résulte pas de la sémantique du verbe seul; elle résulte aussi de la combinatoire des propriétés du verbe avec celles des prépositions (introduisant des GN indiquant des sites), dont une partie peuvent être interprétées dans les mêmes termes (prépositions à polarité initiale, médiane ou finale); les verbes peuvent se combiner avec des prépositions caractérisées par le même type de polarité; par exemple, un verbe à polarité initiale combiné avec une préposition à polarité initiale concentre l'information sur la phase initiale du déplacement) – *scot cartea din sertar;* mais il peut se combiner aussi avec une préposition à polarité finale – *scot cartea pe masă;* dans ce cas, la source, si elle n'est pas exprimée à l'intérieur de la même structure, résulte du co(n)texte: *(cartea este în sertar) – scot cartea pe masă (din sertar)*[5].

Le déplacement peut être considéré à différents niveaux de généralité/spécificité. Il est possible de désigner une même action par un verbe plus ou moins général en fonction du degré d'informativité souhaité. Par exemple, on peut désigner le fait d'accrocher un tableau en disant qu'on *met, fixe* ou *cloue* un tableau. Il y a, dans toutes les langues, des verbes pour lesquels la spécificité du déplacement résulte de la combinaison avec les prépositions employées, à côté de verbes qui incorporent dans leur sémantisme une orientation: haut/bas ou intérieur/extérieur; autrement dit, il y a des verbes qui, en évoquant un certain type de relation entre la cible et le site, déterminent de par leur sens lexical un certain type de représentation et réclament l'emploi d'une certaine préposition; à

[5] L'appartenance d'un verbe à l'une ou l'autre classe peut se faire à partir du critère suivant: pour un verbe à polarité initiale la source est explicitée ou résulte du co(n)texte sans que le but soit nécessairement exprimé, tandis que pour un verbe à polarité finale le but est explicité ou résulte du co(n)texte sans que la source soit nécessairement exprimée; il y a des verbes qui se combinent moins facilement ou qui ne se combinent pas avec des locatifs qui ne se trouvent pas dans la matrice sémantique du groupe auquel ils appartiennent : *scot cartea pe masă din sertar* serait rendu en français plutôt par *je sors le livre du tiroir et je le mets sur la table,* avec l'emploi de deux verbes pour chacune des étapes du processus. Tout comme en espagnol où *saco el libro del cajón y lo pongo en la mesa* semble plus naturel que *saco el libro del cajón a la mesa* (pour une interprétation de l'expression de la source comme un locatif appartenant au GV).

Scanned with OKEN Scanner

comparer: ***pun caietul în sertar*** 'je mets le cahier dans le tiroir' vs ***bag caietul în sertar*** 'je mets le cahier dans le tiroir'; ***pun valiza pe dulap*** 'je mets la valise sur l'armoire'/***urc valiza pe dulap*** '(je soulève la valise et) je mets la valise sur l'armoire'; mais ***pun valiza după dulap*** 'je mets la valise derriére l'armoire', où il n'y a pas de lexicalisation spécifique pour exprimer le type d'action réalisée.

Il y a également d'autres traits de déplacement de l'objet que les verbes peuvent indiquer:

- à part le déroulement du déplacement sur un axe vertical (*a ridica* 'lever, soulever') ou sa mise en relation avec un espace fermé (par rapport auquel on vise l'introduction ou l'extraction de l'objet: *a băga* 'mettre dans, introduire', *a scoate* 'sortir'), certains verbes supposent des traits du site qui impliquent une modification dans la position de l'objet: surface horizontale sur laquelle on couche un objet caractérisé par une certaine hauteur (*a culcat etajera* 'il a mis l'étagère plate par terre; ?il a couché l'étagère'), surface verticale sur laquelle l'objet est pendu (*a atârnat tabloul pe perete* 'il a pendu le tableau au mur'), etc.;
- certains verbes peuvent suggérer la modalité du déplacement imprimé à l'objet (*a trage* 'tirer', *a împinge* 'pousser'); ils peuvent se combiner avec des GN locatifs, acquérant dans ce cas le statut d'un verbe à polarité finale/initiale, ou s'employer auprés d'un verbe de polarité: *a împins dulapul la loc* 'ha empujado el armario a su sitio'/*a pus dulapul la loc împingându-l* 'ha puesto el armario en su sitio empujándolo', *a tras valiza de sub pat/a scos valiza de sub pat trăgând-o*[6];
- les verbes impliquent un contact permanent de l'agent avec l'objet pendant tout le déplacement de celui-ci ou indiquent que l'agent est seulement la source du déplacement et n'accompagne pas l'objet durant son parcours: *a arunca* 'jeter';
- il y a des verbes qui n'indiquent que le début possible d'un déplacement: *a apuca* 'saisir' ou sa fin: *a lăsa* 'laisser'.

On identifie l'emplacement des sites à l'aide des constituants locatifs du GV; il y a pourtant des verbes pour lesquels on identifie le site à l'aide d'un repérage situationnel: le déplacement se réalise par rapport à l'endroit où se trouve l'énonciateur ou le co-énonciateur; par ex. des verbes comme roum. *a aduce,* fr. *apporter,* verbes à polarité finale, qui, dans le discours direct, fonctionnent dans des structures où le but est l'endroit où se trouve (physiquement ou mentalement) l'énonciateur ou le co-énonciateur: *aduce cartea* (il apporte le livre là où je me trouve/là où tu te trouves ou dans un endroit où j'ai pu ou je pourrais me trouver à un certain moment)[7].

Enfin, en français, certains verbes sont sensibles au trait [±PERSONNE] de la cible: fr. *apporter – emporter/amener – emmener.*

---

[6] Toutes les langues ne se comportent pas de la même manière: fr. *il a poussé l'armoire et l'a remise en place, il a tiré la valise à lui et l'a sortie de sous le lit;* esp. *ha sacado la maleta de debajo de la cama/ha sacado la maleta de debajo de la cama tirando de ella.*

[7] Voir pour l'espagnol Cifuentes & Llopis, 1996.

Scanned with OKEN Scanner

1.1. Quelques mots sur les verbes de déplacement causatifs en latin

Le latin disposait d'un système qui permettait de marquer l'orientation et la spécificité d'un déplacement à l'aide de la préfixation verbale. Les dérivés de FERRE et de PORTARE – verbes génériques[8] – deviennent, à l'aide de préfixes, des verbes à polarité initiale ou finale, pouvant acquérir également des traits de sens supplémentaires (mouvement de l'intérieur vers l'extérieur ou l'inverse, déplacement sur un axe vertical, etc.):

	FERRE	PORTARE
–	'porter'	'porter, transporter'
AB-	'emporter'	
AD-	'apporter'	'apporter'
DE-	'porter d'un lieu élevé vers un autre plus bas'	'emporter d'un endroit à l'autre'
DI(S)-	'porter en sens divers'	
EX-	'porter hors de, emporter'	'porter hors, emporter'
IN-	'porter vers, dans, sur, contre'	'porter dans'
INTRO-	'porter dans'	'porter dedans'
OB-	'porter devant'	'porter devant'
PRAE-	'porter en avant'	'porter devant soi'
PRO-	'porter en avant'	
SUB-	'porter sous'	'apporter de bas en haut'
TRANS-	'porter d'un lieu à un autre'	'porter d'un lieu à un autre'

Se comportent de la même manière des verbes comme TRAHERE 'tirer (à soi); traîner; traîner avec soi', DUCERE 'tirer hors de; attirer, tirer à soi', mais aussi 'conduire, emmener', PONERE 'placer, poser', verbes à polarité initiale et/ou finale, qui se combinent également avec des préfixes. Selon les indications des dictionnaires[9], tous ces verbes étaient utilisés en latin[10] avec le sens concret de déplacement (d'un objet inanimé, mais aussi animé); en dérivent des sens abstraits, avec lesquels la plupart d'entre eux sont attestés. Les verbes préfixés ont été continués dans une proportion très restreinte dans les langues romanes (ex.: fr. *porter – apporter, emporter, lever – enlever – soulever,* roum. *a duce – a aduce*), où le système latin de préfixation a perdu une partie de ses valences[11]. C'est pourquoi toute une série de verbes sont entraînés pour évoquer des actions spécifiques, en conservant leur sens latin ou en le modifiant.

---

[8] Qui présentent des schémas dérivatifs comparables à ceux des verbes intransitifs.

[9] Nous avons retenu pour les verbes examinés le premier sens du dictionnaire Gaffiot. Pour la plupart d'entre eux, le dictionnaire indique également des développements de sens pour des déplacements non-spatiaux.

[10] L'inventaire comprend des verbes préfixés à grande fréquence dans toutes les époques, mais aussi des verbes forgés surtout en latin tardif, lorsque la préfixation avait pris une large extension.

[11] L'emprunt savant refait partiellement ce système, mais les verbes empruntés se limitent plutôt à désigner un mouvement abstrait (IMPONERE, SUPPONERE, les dérivés de FERRE, etc.).

Scanned with OKEN Scanner

1.2. Origine des verbes de déplacement causatifs

Parmi les verbes latins hérités[12] qui évoquent dans les langues romanes un déplacement causatif, figurent[13]:

- des verbes qui étaient en latin des verbes de déplacement causatif; ce sont les plus nombreux; mais seul PORTARE s'est maintenu comme tel dans toutes les langues romanes; la plupart des verbes (en fonction de leur appartenance au groupe de verbes examinés, sans tenir compte de leur spécificité de sens) se distribuent différemment: PONERE et TRAHERE (sauf en français, où se produit une restriction de sens), JACTARE 'jeter (souvent et précipitamment)' et PREHENDERE 'saisir' (sauf en roumain), DEJECTARE 'renverser' (conservé uniquement en portugais), DUCERE, IMPINGERE 'pousser violemment, jeter en bousculant' et EXCUTERE (> *EXCOTERE) 'faire sortir ou tomber en secouant' (en roumain), *EXPINGERE et TOLLERE 'soulever, élever; lever, enlever' (en italien), ?PAUSARE (en français et en italien), (IM)PULSARE 'pousser violemment; pousser contre' (en français, espagnol et portugais), PENDERE 'laisser pendre, peser' (± suffixe, dans plusieurs langues), COLLOCARE 'donner sa place à quelque chose' (conservé avec le sémantisme que nous examinons sauf en italien et en portugais, où il acquiert des sens spécialisés; mais emprunté avec ce sémantisme en italien, espagnol et portugais), etc.;
- des verbes qui ont acquis ce sens ultérieurement: MITTERE 'envoyer', mais attesté aussi en latin tardif avec le sens de 'mettre', LEVARE 'alléger qqn de qqch (qqn d'un fardeau); débarrasser de', etc.; vu la diffusion sur un territoire assez étendu du sens de déplacement, il est à supposer que ce sens a été acquis pendant le passage de la latinité à la romanité; etc.

Il y a également dans toutes les langues des mots (peut-être) d'origine latine héritée, à étymologie incertaine, ainsi que des emprunts anciens (roum. *a agăța, a atârna, a arunca, a băga, a ridica;* fr. *tirer,* it. *tirare,* esp. *tirar* – que nous allons représenter par une racine *TIR- –, esp., ptg. *sacar*); les emprunts au latin (comme INTRODUCERE ou COLLOCARE) sont peu nombreux et, à part les exemples cités, ils ont acquis des emplois techniques, spécialisés. S'y ajoutent les verbes intransitifs qui gagnent dans certaines langues des emplois transitifs: fr. *sortir, monter, descendre;* roum. *a urca, a coborî*...

1.3. Comportement des verbes de déplacement causatif dans les langues romanes

Pour ce qui est de l'héritage, nous constatons que:

- du point de vue onomasiologique, la représentation du même mouvement est rendue par des verbes descendants d'étymons différents, ainsi que nous montrent d'ailleurs les exemples (3)-(7); voir aussi:

(8) ***obtulit ei etiam vinum*** (*Genesis* 27:15)
i-a adus şi vin
gli portò il vino

[12] Les verbes dont nous nous occupons sont fréquents dans toutes les langues et figurent dans leur grande majorité dans les vocabulaires représentatifs (voir Sala, 1989).

[13] FERRE est un des verbes polyvalents disparus du vocabulaire hérité.

Scanned with OKEN Scanner

*il lui **apporta** aussi du vin*
*le **trajo** también vino*
*o vinho que o filho também lhe **trouxera***

- du point de vue sémasiologique, les descendants du même verbe peuvent représenter des types différents de déplacement:

Lat. PORTARE signifiait surtout 'transporter', le verbe insistant sur la 'pesanteur' de l'objet porté ou tout simplement sur le fait que l'objet accompagne l'agent tout le long d'une trajectoire; ce sens s'est maintenu dans toutes les langues:

(9) *frumentum omne, praeter quod secum **portaturi** erant, comburunt* (*De bello gallico* 1:6) 'ils brûlent tout le blé qu'ils ne peuvent transporter';

(10) *fata **purta** o pălărie de paie/la ragazza **portava** un cappello di refe/la jeune fille **portait** un chapeau de paille*

(11) *los tres reyes magos **portando** en las alforjas de sus camellos oro, incienso y mirra* (http://www.bds.usc.es/consultas/verbos.html)

(12) *as raparigas* [...] *tornando-se verdadeiramente insolentes com a farda que vestem e a arma que **portam*** (http://acdc.linguateca.pt/cgi-bin/acesso_CP.pl)[14]

En italien et en français[15], le verbe se comporte aussi comme un verbe à polarité finale:

(13) ***porter** ce pain à la bouche est geste facile/**portare** questo pane alla bocca è gesto facile* (traduction de J. Saramago),

emploi qui est de loin privilégié en italien, voir aussi (4), (8).

Le même verbe peut apparaître aussi dans une structure qui semble actualiser une trajectoire (expression du but, parfois aussi de la source), mais il s'agit de sites vagues, sans détermination précise: roum. *a purta de colo colo,* it. *portare da qui a lì, portare in qua e in là;* fr. *porter ci et là...*

En italien[16], le verbe peut se construire avec un but marqué déictiquement:

(14) ***porterò qui** un clavicembalo; **portatemi** la mula alla parrocchia* (traduction de J. Saramago; *qui, mi* indiquent ou suggèrent l'endroit où se trouve le locuteur comme but du déplacement).

Sans entrer dans des détails concernant le sémantisme de chacun des verbes faisant partie de ce groupe, on pourrait illustrer ce qui se passe aux deux niveaux, onomasiologique et sémasiologique, d'une manière schématique, en dressant un tableau des verbes les plus fréquents (figurant sous la forme de leur étymon[17]) disposés en fonction de leur sens de base, tel qu'il résulte des dictionnaires explicatifs[18]:

---

[14] En espagnol et en portugais, PORTARE est de loin concurrencé dans cet emploi per les descendants de LEVARE il ne figure pas dans le vocabulaire représentatif du portugais.

[15] Voir Picoche, 1995.

[16] S'ajoute en italien la construction *portare via.*

[17] Il s'agit uniquement des termes hérités de l'étymon en question (on a laissé de côté les emprunts). Si l'étymon est incertain, inconnu ou si le mot n'est pas hérité du latin, les verbes figurent entre parenthèses, sous leur forme romane. Les verbes qui ne se trouvent pas dans le vocabulaire représentatif se trouvent entre crochets. Un trait d'union placé avant le verbe symbolise un préfixe; entre parenthèses – (-) – signifie que le verbe peut se réaliser sans ou avec préfixe.

[18] L'emploi déictique des verbes n'a pas été pris en considération.

Scanned with OKEN Scanner

SENS DES VERBES	ROUM.	IT.	FR.	ESP.	PTG.
polarité médiane	PORTARE DUCERE	PORTARE	PORTARE	LEVARE PORTARE	LEVARE [PORTARE]
polarité initiale	LEVARE DUCERE	TOLLERE LEVARE	-LEVARE -PORTARE	LEVARE	LEVARE
polarité initiale + extériorité	EXCUTERE	*TIR- (±adv.) TRAHERE	*TIR- *(sortir)*[19]	*(sacar)*	*TIR- *(sacar)*
polarité finale	(-)DUCERE	PORTARE	(-)PORTARE	TRAHERE	TRAHERE
polarité finale + but atteint	PONERE	PONERE PAUSARE	PAUSARE MITTERE	PONERE	PONERE
polarité finale + intériorité	*(a băga)*	MITTERE	MITTERE	MITTERE	MITTERE
polarité finale + surface verticale	*(a atârna)* *(a agăța)*	PENDERE	PENDERE	COLLOCARE	PENDERE ± suff.
polarité finale + surface horizontale	COLLOCARE	?	COLLOCARE?	?	DEJECTARE
polarité finale + verticalité	*(a ridica)*	-LEVARE	(-)LEVARE	LEVARE + suff.	LEVARE + suff.
+ modalité	-PINGERE TRAHERE	-PINGERE TRAHERE *TIR-	PULSARE *TIR-	-PULSARE *TIR- + *de*	(-)PULSARE *TIR-
+ modalité + détachement	*(a arunca)*	JACTARE	JACTARE	JACTARE *TIR-	DEJECTARE

Les quelques verbes que nous avons pris en considération semblent indiquer que les modifications peuvent se produire dans tous les sens. En admettant que le jeu des changements de sens sera toujours imprévisible dans ses détails, on suppose tout de même que le répertoire des processus sémantiques exploité est limité (voir Koch, 2000, 77). En comparant le sémantisme des étymons latins avec celui de leurs descendants romans, on peut observer qu'il s'agit de l'adjonction et/ou de l'élimination d'un trait caractérisant le déplacement, comme par exemple dans:

acquisition d'un trait	[polarité]	LEVARE, PORTARE
	[verticalité ou horizontalité]	COLLOCARE
	[intériorité ou extériorité]	MITTERE
perte d'un trait	[verticalité]	LEVARE (en espagnol et portugais)
	[intériorité ou extériorité]	DUCERE
	[modalité]	*EXCUTERE

2. OBSERVATIONS FINALES

L'examen entrepris nous permet de faire les remarques suivantes:

- Des verbes génériques en latin peuvent évoquer dans les langues romanes un déplacement particulier: COLLOCARE 'donner sa place à qqch: placer [des pierres contre un mur], mettre [chaque objet à sa place]' va désigner des déplacements spécifiques par rapports à des sites marqués [surface horizontale] ou [surface verticale].

[19] L'emploi transitif de ce verbe n'est attesté qu'au début du 17e siècle.

Scanned with OKEN Scanner

- Les verbes à polarité initiale peuvent gagner le trait [+extériorité] et ceux à polarité finale peuvent acquérir le trait [intériorité] (il est fréquent que les langues emploient le verbe à polarité initiale, non-marqué du trait [intériorité], en combinaison avec des GN locatifs introduits par une préposition marquée [+intériorité]; il est très fréquent aussi qu'il n'y ait pas de verbe courant pour matérialiser la présence de ce trait[20] (fr. *mettre* figure dans les dictionnaires avec le sens 'agir de façon à établir ou modifier la localisation, la disposition, l'état, la fonction, la situation de quelque chose ou de quelqu'un'[21] et il devient, par les combinaisons avec des prépositions marquées [+intériorité], l'équivalent d'un verbe marqué [+intériorité] comme roum. *a băga*; d'autre part, ptg. *meter* est expliqué dans le dictionnaire[22] comme 'colocar dentro de' et ce n'est que dans des emplois considérés comme populaires qu'il est utilisé pour 'colocar em cima, depositar sobre' ou 'colocar em algum lugar, com determinado fim ou objectivo').
- Les verbes perdent les traits caractéristiques des mouvements qu'ils expriment (modalité du mouvement par exemple: EXCUTERE (probablement *EXQUOTERE): 'faire sortir en secouant' → 'faire sortir'; PULSARE, IMPINGERE: 'pousser violemment' → 'pousser'.
- Vu l'éclatement des paradigmes dérivationnels et ne pouvant donc plus s'appuyer sur les effets de la préfixation (qui reste exploitée, dans une certaine mesure, en français), les langues utilisent, en dehors des prépositions, d'autres procédés pour préciser la spécificité des déplacements; il s'agit par exemple du développement de verbes "analytiques", plus fréquents en italien:

  (15) *Comisarul scoase din portvizitul său un mandat de arestare.*
  Il commissario ***tirò fuori*** *dal suo portafoglio un mandato di cattura.*
  Le commissaire, cependant, tirait de son portefeuille un mandat d'arrêt. (G. Simenon).
  El comisario sacó de su cartera una orden de arresto.
  O comissário, porém, extraiu da carteira um mandado de prisão.

  (16) *statuile au fost coborâte/le immagini furono* ***tirate giù****/les statues furent descendues/fueron bajadas las figuras/as figuras descidas* (J. Saramago).
- Les verbes à polarité médiane peuvent se comporter soit comme des verbes à polarité initiale (LEVARE, DUCERE[23]), soit comme des verbes à polarité finale (DUCERE).

---

[20] Comme par exemple dans ***băgă*** *scrisoarea în buzunar/****fece scivolare*** *la lettera in tasca/ Maigret* ***glissa*** *la lettre dans sa poche* (G. Simenon).

[21] TLF, *s.v.* METTRE.

[22] *Dicionário da língua portuguesa contemporânea,* Academia das Ciências de Lisboa, 2 vol., *Verbo,* 2001, *s.v.* METER.

[23] Comme dans *mi-e teamă că pasărea l-a* ***dus*** *cu ea/la mia paura è che l'uccello l'abbia* ***portato via****/j'ai bien peur que cet oiseau ne l'ait* ***emporté****/lo que temo es que el pájaro se lo haya* ***llevado****/o meu medo é que o pássaro o tenha* ***levado*** (J. Saramago).

Scanned with OKEN Scanner

- Le roumain semble avoir introduit parmi les verbes causatifs exprimant un déplacement spécifique, les plus fréquents, le plus grand nombre de lexèmes nouveaux.

Les remarques ci-dessus nous permettent de suggérer que l'instabilité lexicale et sémantique de ce groupe de verbes s'explique par plusieurs facteurs:

- leur dépendance par rapport au contexte dans lequel il se trouve;
- la perspective différente que les locuteurs peuvent avoir par rapport au même processus, soit en ce qui concerne son orientation, soit en ce qui concerne sa spécificité[24].

OUVRAGES CITÉS

Blank, Andreas, *Pour une approche cognitive du changement sémantique lexical: aspect sémasiologique*, in *Théories...*, 59–74.

Borillo, Andrée, *L'espace et son expression en français*, Gap-Paris, Ophrys, 1998.

Cifuentes Honrubia, José Luis & Jesús Llopis Ganga, *Complemento indirecto y complemento de lugar: Estructuras locales de base personal en español*, Alicante, Universidad de Alicante, 1996.

Koch, Peter, *Pour une approche cognitive du changement sémantique lexical: aspect onomasiologique*, in *Théories...*, 75–95.

Picoche, Jacqueline, ***Porter**, verbe de mouvement*, in *Panorama der lexikalischen Semantik. Thematische Festschrift aus Anlass des 60. Geburstags von Horst Geckeler*, Ulrich Hoinkes (éd.), Tübingen, Gunter Narr, 1995, 517–528.

Sala, Marius (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Bucarest, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

Théories contemporaines du changement sémantique (Mémoires de la Société Linguistique de Paris, Nouvelle Série 9), Peeters, 2000.

Faculté des Langues et Littératures Étrangères
Université de Bucarest
ripeanus@gmail.com

[24] Les textes examinés montrent que le même processus peut être envisagé par les locuteurs de deux points de vue différents, ce qui entraîne l'emploi d'un verbe à polarité soit initiale soit finale: *Voilà la clé du garage! Tu avais **pris** celle de notre cave.* (Hergé)/*Ai luat-o pe cea de la pivniţă./Hai **preso** la chiave della cantina./Te **llevaste** la de la bodega* ou celui d'un verbe à polarité finale: ***Trouxeste** a da arrecadação!* Voir aussi les exemples sous (4).

Scanned with OKEN Scanner

ROM. BĂRBIE

NICOLAE SARAMANDU

Sunt foarte bine cunoscute şi unanim preţuite preocupările academicianului Marius Sala privind originea cuvintelor româneşti[1], domeniu de cercetare pentru care Domnia Sa manifestă un interes constant[2].

Contribuţia de faţă este un modest omagiu adus sărbătoritului, coordonator al *Dicţionarului etimologic al limbii române*, aflat în curs de elaborare.

Bărbie este înregistrat în DA cu cinci sensuri, dintre care primele trei sunt cele mai cunoscute (fiind ilustrate cu citate): 1. 'partea aceea a fălcii de jos, care, la oameni, formează o proeminenţă subt buza inferioară, barbă'; 2. p. ext. 'partea grasă de sub barbă (la unele persoane), guşă, guşuliţă'; 3. p. anal. (la animale) 'carnea şi pielea care atârnă la grumazul boului şi al vacii'; 'cele două bucăţi de carne roşie de sub barba cocoşului'[3]. Cele trei sensuri sunt redate în franceză: 1. 'menton'; 2. 'double menton'; 3. 'menton des animaux; barbe (du coq)'.

Pentru *bărbie* s-au propus două soluţii etimologice – lat. **barbilia* sau derivat de la *barbă* –, pe care le prezentăm în ordine cronologică (după anul de apariţie a dicţionarelor).

Lat. **barbīlia*

Cel dintâi care s-a pronunţat în legătură cu originea lui *bărbie* a fost Tiktin, în volumul I, din 1903, al *Dicţionarului* său (TDRG). Tiktin înregistrează două sensuri ale cuvântului *bărbie* (în traducere germană): 1 'Kinn' şi 2 'Kehllappen des Hahns', care corespund sensurilor 1 şi, respectiv 3 (parţial) din DA; lipseşte, la Tiktin, sensul 2 din DA. În ceea ce priveşte etimologia, Tiktin precizează: „probabil lat. **barbīlia*, pl. de la **barbīle* 'locul unde creşte barba', cf. *fenīle* 'locul

---

[1] Cf. Marius Sala, *Etimologia şi limba română*, Bucureşti, 1987 (în colaborare cu I. Coteanu); *Introducere în etimologia limbii române*, Bucureşti, 1999; *Aventurile unor cuvinte româneşti*, Bucureşti, 2005.

[2] Acad. Marius Sala este coordonatorul colecţiei „Etymologica", din care au apărut, până în prezent, peste 20 de volume, semnate de diverşi autori.

[3] Celelalte două sensuri sunt: 4 p. ext. (în Braşov) 'bucata de pânză, de muşama etc. care se leagă la gâtul copiilor, ca să nu se murdărească când mănâncă, bărbiţă'; 5 p. anal. 'adâncătura de lângă muchea toporului'.

Scanned with OKEN Scanner

unde se depozitează fânul; şopron pentru fân', *equīle* 'locul unde stau caii; grajd pentru cai' etc."

În *Dicţionarul* său din 1905 (PEW), Sextil Puşcariu înregistrează cuvântul *bărbie* cu un singur sens, în germană 'Kinn' (sensul 1 de la Tiktin), şi propune ca etimon lat. **barbīlia, -am* (de la **barbīle* 'locul unde creşte barba'), deci o formă de singular, nu o formă de plural, cum apărea la Tiktin (care este, de altfel, menţionat). Puşcariu face trimitere, spre comparaţie, la it. *barbiglio* 'carne pendente dal collo dei galli e anche dei becchi', cu care corespunde parţial sensul 2 de la Tiktin.

Aşa cum am menţionat (vezi *supra* şi nota 1), în DA, vol. I, partea I *(A–B)*, Bucureşti, 1913, *bărbie* apare cu cinci sensuri. În ceea ce priveşte originea cuvântului, se preia soluţia dată de Tiktin (care e citat): *bărbie* „presupune o formă lat. pop. **barbīlia, -am* (din **barbīle* 'locul unde creşte barba')". Termenul latinesc e dat, însă, nu ca formă de plural (cum apare la Tiktin), ci ca formă de singular, ca la Puşcariu (care nu este, însă, citat).

Derivat de la *barbă*

În dicţionarele următoare, începând cu CDDE (1914), se schimbă soluţia etimologică. În acest dicţionar, *bărbie*, glosat, în franceză, 'menton' (deci, un singur sens, corespunzând sensului 1 de la Tiktin şi din DA, ca şi sensului dat de Puşcariu), e tratat s.v. *barbă*, fiind considerat un derivat de la acest cuvânt.

Tot din *barbă* provine *bărbie* şi în CADE (1931), unde numărul sensurilor înregistrate ajunge la şapte; sensurile 1–3 corespund primelor trei sensuri din DA (vezi *supra*)[4].

La fel ca în CDDE, Scriban (1939) înregistrează un singur sens pentru *bărbie*, cu corespondent în fr. *menton*, şi îl derivă de la *barbă*.

În DLRM (1958), s.v. *bărbie* (derivat din *barbă* cu suf. *-ie*), sunt reţinute sensurile 1–3 şi 5 din CADE (vezi *supra* şi nota 5). Informaţia din DLRM este preluată în DEX.

Lat. **barbilia* sau derivat de la *barbă*

Această soluţie etimologică e adoptată de A. Cioranescu în DER (1958), unde, s.v. *bărbie* (glosat, în spaniolă, 'barbilla, mentón'), se precizează, în ceea ce priveşte originea cuvântului: „Lat. **barbilia* (Puşcariu 184; Tiktin; DAR), cf. it. *barbiglio*, esp. *barbilla*. El rum. puede ser der. interior". Observăm că, din felul în care e notat etimonul latinesc, nu rezultă dacă este vorba de o formă de singular sau de plural şi nici dacă, în a doua silabă, *i* este lung sau scurt.

---

[4] Sensurilor 4 şi 5 din DA (V. nota 1) le corespund, în CADE, sensurile 6 şi 7. Cele două sensuri în plus faţă de DA sunt: 4. p. anal. 'bărbia urechii, partea de jos, cărnoasă, a urechii'; 5. 'bucată de lemn concavă care se aplică aproape de baza viorii şi pe care se razimă bărbia celui care cântă la vioară'.

Scanned with OKEN Scanner

În MDA (2001), s.v. *bărbie*, se revine, în ceea ce priveşte etimologia, la lat. *barbilia, -am*, existenţa cuvântului (care nu are asterisc) în „latina populară" fiind considerată sigură. Nu este, însă, sigur că *bărbie* provine din acest cuvânt latinesc, fapt care rezultă din precizarea „probabil". Este o revenire la soluţia etimologică propusă de Tiktin, în varianta Puşcariu (preluată în DA); se renunţă, la fel ca în DER, la precizarea lungimii vocalei *i* din a doua silabă.

Rezultă, din expunerea de până aici, că nu există un acord în ceea ce priveşte originea cuvântului *bărbie*, propunându-se două soluţii: etimologie directă (termen moştenit din latină) sau derivat de la *barbă*. În cazul etimologiei directe, Tiktin a considerat că este vorba de o formă (neatestată) de *plural*: lat. **barbīlia*. În celelalte dicţionare (ulterioare) care acceptă etimologia directă (PEW, DA, parţial DER, MDA) apare o formă de singular, neatestată: **barbīlia, -am* (PEW, DA) sau atestată în latina vulgară (MDA, unde cuvântul latinesc *barbilia, -am* apare fără asterisc); din DER nu rezultă dacă este vorba de o formă de singular sau de plural. Se mai impune o observaţie: DER şi MDA renunţă la notarea lungimii vocalei din o doua silabă a cuvântului latinesc.

Pentru lămurirea originii lui *bărbie* se cuvine să lărgim cadrul investigaţiei: este necesar, pe de o parte, să ne referim la *barbă*, de la care, pentru unii autori, ar proveni *bărbie* (CDDE, CADE, Scriban, DLRM, DEX, parţial DER) şi să urmărim, pe de altă parte, situaţia din alte limbi romanice. Vom aduce, de asemenea, în discuţie atestarea lui *bărbie* la nivel dialectal (pe baza atlaselor lingvistice).

Încă din secolul al III-lea, lat. *barba* e atestat atât cu sensul germ. *Bart*, fr. *barbe* 'barbă', cât şi cu sensul germ. *Kinn*, fr. *menton* 'bărbie; parte a maxilarului inferior, care formează (la oameni) o proeminenţă sub buza inferioară', probabil ca un calc după gr. *géneion*, care avea ambele sensuri. Cele două sensuri ale lat. *barba* se păstrează până azi în italiană, în limbile ibero-romanice, în franceza meridională şi în română[5] (dacoromână)[6].

Pentru dezambiguizare, în spaniolă s-a creat derivatul *barbilla* (de la *barba*), care apare cu sensul 'parte inferioară a feţei'[7]. Tot aşa a apărut rom. *bărbie*, derivat de la *barbă*, cu sensul 'parte a maxilarului inferior, care formează (la oameni) o proeminenţă sub buza inferioară' (MDA, s.v. *bărbie*, sensul 1). Am avea, în acest caz, substantivul format prin derivare, *bărbie*[1].

---

[5] Cf. Battisti–Alessio 1950, s.v. *barba*: „Il significato di 'mento' dell' a. tosc., ben diffuso specialmente nei dial. merid. come nella Penisola iberica, è document. dal. III sec., probabilmente come calco del gr. *géneion* mento e barba del mento". V., în acelaşi sens, Corominas 1967, s.v. *barba*: „la ac. 'barbilla, parte inferior de la cara', h. 1400, debe de ser muy antigua, pues es común a toda la Península, Languedoc, Italia y Rumanía, y quizá se calcó del griego" (cf. şi Corominas 1954, s.v. *barba*); V., de asemenea, REW, s.v. *barba*.

[6] În aromână, *barbă* apare numai cu primul sens, cel de al doilea sens fiind exprimat prin *gruńă* <lat. **grun(n)ium* (DDA, s.v. *gruńă*); cf. dr. dial. *gruń (grui)* 'bot de deal', în Banat, folosit ca entopic şi bogat atestat în toponimia bănăţeană (Vasile Frăţilă, Viorica Goicu, Rodica Sufleţel, *Dicţionarul toponimic al Banatului*, vol. IV *(F–G)*, Timişoara, 1986, p. 139–146).

[7] Corominas 1954: *barbilla* 'parte inferior de la cara' (s.v. *barba*); cf. şi Corominas 1967, s.v. *barba*.

În română, însă, *bărbie* este înregistrat şi cu sensul de 'parte grasă, sub barbă (la unele persoane), guşă, guşuliţă' sau de 'parte cărnoasă care atârnă sub falca de jos, la unele animale (de exemplu, bovine) ori de o parte şi de alta a ciocului găinilor'. În această accepţiune, *bărbie* nu provine, însă, din *barbă* (ca derivat), ci din lat. **barbilia*, şi am avea, în acest caz, un alt cuvânt, *bărbie*^{2}, diferit de *bărbie*^{1}. Trebuie adus aici în discuţie it. *barbiglio*, înregistrat cu sensul de 'dinte încoviat al undiţei'[8], ca şi cu sensul de 'apendice cu funcţii senzoriale care la unii peşti e situat în colţul gurii'[9] şi cu cel de 'excrescenţă cărnoasă care atârnă sub ciocul unor păsări, în special galinacee'[10]. În ceea ce priveşte orginea cuvântului, în Battisti-Alessio 1950, s.v. *barbiglio*, se menţionează: „dal lat. volg. **barbiliō, -ōnis* dimin. di *barbula* (*barba*)"[11].

Informaţii privind răspândirea teritorială, în dacoromână, a lui *bărbie*^{1} 'menton' şi *bărbie*^{2} 'double menton' ne oferă *ALRR. Sinteză*, vol. II (aflat sub tipar)[12].

Din harta *bărbie*^{1} 'menton' rezultă că în cea mai mare parte a teritoriului României termenul folosit este *barbă* (care apare şi în construcţii: *vârful bărbii*, *osul bărbii*, *ciocul bărbii*); *bărbie* se întâlneşte într-un număr mic de localităţi: 109 din totalul de 998. Cele mai multe dintre acestea (90) sunt răspândite în aria graiurilor sud-estice, neformând o zonă compactă. *Bărbie* 'menton' e înregistrat cu totul izolat în aria graiurilor nord-vestice (9 atestări în Banat, 5 în Crişana, 5 în Transilvania; în total, 19 atestări). Din caracterul sporadic al atestărilor lui *bărbie* cu sensul 'menton' deducem că este vorba de o formă relativ recentă, derivată de la *barbă* şi creată de vorbitori tocmai pentru a evita confuzia cu *barbă*.

Din harta *bărbie*^{2} 'double menton' rezultă că termenul cel mai răspândit este *bărbie* şi se întâlneşte pe o arie vastă în dacoromână, predominant compactă în aria nord-vestică (acolo unde se foloseşte *barbă* pentru *bărbie*^{1}); în aria sud-estică, termenul cel mai răspândit pentru *bărbie*^{2} este *guşă*.

Se delimitează, astfel, două arii principale – nord-vestică şi sud-estică –, cu următoarea repartiţie a denumirilor pentru 'menton' şi 'double menton':

	'menton'	'double menton'
nord-vest	*barbă*	*bărbie*^{2}
sud-est	*bărbie*^{1}	*guşă*

Situaţia din aria nord-vestică este veche, având în vedere faptul că, încă din latină vulgară, *barba* însemna nu numai 'barbe', ci şi 'menton', situaţie întâlnită

[8] Battisti–Alessio 1950, s.v. *barbiglio*.
[9] Cortelazzo–Zolli 1979, s.v. *barbiglio*.
[10] Cortelazzo–Zolli 1979, s.v. *barbiglio*.
[11] În Cortelazzo–Zolli 1979, s.v. *barbiglio*, se admite o legătură cu *barba*: „Anche se il suff. è piuttosto raro (e forse preso da *bargiglio*), non si può non ammettere la presenza di *barba*, che nei dial. (in sardo, p. es.) significa tanto 'bargigli', quanto 'giogaia dei buoi' (DES I 177)".
[12] Pentru *bărbie*^{2} 'double menton' dispunem şi de harta 50 din ALRM I/1 (cf. şi ALR I/1, harta 34).

Scanned with OKEN Scanner

până astăzi în limbile romanice (vezi *supra*)[13]. În aria nord-vestică se păstrează opoziția între doi termeni latineşti: *barbă* (<lat. *barba*) 'menton' şi *bărbie* (<*lat. *barbīlia*) 'double menton'. În aria sud-estică – alături de o opoziție, de asemenea veche, între un termen latinesc, *barbă* 'menton' şi *guşă* (probabil, tot de origine latină: *geusiae*) 'double menton' – se întâlneşte şi opoziția, probabil mai recentă, între *bărbie* 'menton' (cu un termen derivat de la *barbă*) şi *guşă*. De altfel, e greu de crezut că *bărbie*, ca derivat de la *barbă* cu sufixul *-ie*, să fi căpătat două accepții, adică, alături de cea de 'menton' (*bărbie*^{1}), şi pe cea de 'double menton'.

Prin prisma celor de mai sus, putem face o apreciere critică a soluțiilor etimologice din dicționare. Ca o constatare generală, observăm că nu toate dicționarele menționează cele două sensuri de bază ale lui *bărbie*, iar cele care o fac stabilesc pentru ambele accepții un singur etimon: fie *barbă* + suf. *-ie*, fie lat. **barbīlia*. Aşa cum am încercat să arătăm, este vorba, de fapt, de două cuvinte: *bărbie*^{1} 'menton', derivat de la *barbă* cu suf. *-ie*, şi *bărbie*^{2} 'double menton', care provine din latină. În ceea ce priveşte termenul latinesc care se află la originea lui *bărbie*^{2}, acesta ar putea fi **barbīlia* formă de plural, aşa cum a propus H. Tiktin; *bărbie*^{2} 'double menton', la origine formă de plural, a fost asimilat ulterior formelor de singular în *-ie* (subsubstantive feminine), cu pluralul *bărbii*. Pentru *bărbie*^{2} 'double menton' am putea porni şi de la lat. pop. **barbilio* (cf. it. *barbiglio*, p. 3 şi nota 9), din care a rezultat *bărbii*, formă de singular (ca *gurgui* <lat. *gurgulio*), simțită ca formă de plural, cu singularul refăcut *bărbie*.

Cele două soluții etimologice propuse în dicționare pot fi acceptate, cu condiția să disociem cele două cuvinte.

Ca urmare, sensurile care apar în dicționare s.v. *bărbie* trebuie delimitate şi plasate sub *bărbie*^{1} şi, respectiv, *bărbie*^{2}, ale căror sensuri de bază le-am precizat mai sus[14].

*

Dincolo de discuția de mai sus, ar putea fi aduse în discuție formele atestate în aromână pentru *bărbie* 'double menton'[15]. În anchetele de teren la aromâni am notat termenul *bărgál'e* pl. (*bărgél'ŭ* sg.), înregistrat în DDA (s.v. *bărgélă*, pl. *bărgeale* s.f.; *bărgél'ĭŭ*, pl. *bărgeal'e* s.n.), cu origine necunoscută. Noi considerăm că arom. *bărgál'e* provine din lat. **barbĭlia*, cu evoluție fonetică regulată (ca lat. *famĭlia* > **fămgál'e* > *fumgál'e*). Alături de *bărgál'e* am înregistrat pentru 'double menton' şi forma *bărgíe* (pl. *bărgíi*), neatestată în DDA, derivată de la *bárbă* cu suf. *-ie*. Prezența în aromână a lui *bărgíe* 'double menton', ca formă derivată de la *bárbă*, ne-ar putea determina să considerăm că şi dr. *bărbie* 'double menton' este tot o formă derivată de la *barbă*. În aceste împrejurări, nu am avea, în dacoromână, *bărbie*^{1} şi *bărbie*^{2} (vezi *supra*), ci o singură *bărbie*, ca formă derivată de la *barbă*, soluție etimologică propusă în CDDE (1914), preluată ulterior în CDDE, Scriban,

[13] Cf. nota 5.

[14] De exemplu, cele 16 sensuri care apar în MDA s.v. *bărbie* ar putea fi repartizate (la o primă analiză) astfel: *bărbie*^{1} – sensurile 1, 8–16; *bărbie*^{2} – sensurile 2-7.

[15] Pentru *bărbie* 'menton', termenul general răspândit în aromână este *grúńŭ* (<lat. **grun(n)ium*), DDA s.v. (cf. dr. *grui*).

Scanned with OKEN Scanner

DLRM şi DEX. Singura chestiune care trebuie explicată, în acest caz, este de ce dr. *bărbie* a ajuns să însemne atât 'menton', cât şi 'double menton' (şi nu numai 'double menton', ca în aromână).

ABREVIERI

Battisti – Alessio = Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, I, Florenţa, 1950.
CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionar enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*, Bucureşti, [1931].
CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, Bucureşti, 1914.
Corominas 1954 = J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la langua castellana*, vol. I *(A–C)*, Berna.
Corominas 1967 = Joan Corominas, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, segunda edicíon, Madrid.
Cortelazzo – Zolli = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, vol. I *(A–C)*, Roma, 1979.
DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, tomul I, partea I *(A–B)*, Bucureşti, 1913.
DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a doua, Bucureşti, 1974.
DER = Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, I, fasciculo 1° *(A–CERB)*, La Laguna, 1958.
DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ediţia a doua, Bucureşti, 1996.
DLRM = Academia Română, *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, 1958.
MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Micul dicţionar academic*, vol. I *(A–C)*, Bucureşti, 2001.
PEW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905.
REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, vierte Auflage, Heidelberg, 1968.
Scriban = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.
TDRG = H. Tiktin, *Dicţionar român-german. Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I, Bucureşti, 1903.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti"/
Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti
saramandu_n@yahoo.com

Scanned with OKEN Scanner

VON DER POLYSEMIE ZUR HOMONYMIE. ZUR WIEDERHOLUNG SPRACHLICH BEDINGTER GESCHICHTE(N): *TORNA, TORNA, FRATRE*

CHRISTIAN SCHMITT

1. DER GRÄZISMUS LT. *TORNARE*

Wer auf der Basis der Augusteischen Klassik die lateinische Sprache erlernt, dürfte mit der Basis lt. *tŏrnare* „drehen, wenden, zurückkehren" wenig anfangen können, obwohl dieses Verb als panromanisch zu bezeichnen ist (REW 8794) und ebenso in der Ostromania (rum. *turna* „erbrechen, gießen") wie im Italienischen (it. *tornare*), im Sardischen (log. *torrare*) und im Westromanischen (engad. *turner*, frz. *tourner*, okz., kat., sp., pg. *tornar*) in erbwörtlicher Form fortbesteht. Hinzu kommen eine Reihe von Ableitungen, die allesamt deutlich machen, wie stark der Stamm *torn-* im Romanischen verwurzelt ist (REW 8794; *tornus* „Drehscheibe", REW 8796), so dass man sicher behaupten darf, dass der ursprüngliche Gräzismus (< τόρνος „Zirkel, Dreheisen; Kreisbewegung", Pokorny 1989, I:1071) als Wort der Handwerkersprache mit verschiedenen Bedeutungsnischen in der Sprache der Bauern (< *ter-, terə, trēi, trī*, vgl. Pokorny 1989, I:1971 ff.; Roberts, Pastor 1996:180 f.) zum Grundwortschatz des Lateins zu zählen ist.

Doch wäre es unangemessen, von einem vulgärlateinischen Wort zu sprechen, denn in der klassischen Poesie gibt es immerhin zwei metaphorische Verwendungen, die zeigen, dass lt. *tornus* und *tornare* zum gemeinsprachlichen Wortschatz gehörten und jederzeit übertragen gebraucht werden konnten.

Beim Erstbeleg in Ciceros Jugendwerk *Aratea*, wo der Dichter Cicero von der göttlichen Intelligenz spricht, der die perfekten Kreise des Alls zu verdanken seien, kann man noch an eine direkte Entlehnung aus dem Griechischen denken, da hier eine Übersetzung und Nachdichtung des 276–274 entstandenen astronomischen und meteorologischen Werkes von Aratos vorliegt, das dieser *admodum adulescentulus* verfasst hat (cf. Soubiran 1972:8–16); hier mag die griechische Vorlage in das lateinische Translat eingewirkt haben, wenn vom Äquator die Rede ist:

„ut nemo, cui sancta manu doctissima Pallas
sollertem ipsa dedit fabricae rationibus artem,
tam *tornare* cate contortos possiet orbis,
quam sunt in caelo divino nomine flexi,

terram cingentes, ornantes lumine mundum,
fulmine transverso retinentes sidera fulta." (Buescu 1966:235)

Doch bereits bei Horaz, der den zweiten Beleg von *tornare* liefert, tritt *tornare* als Synonym von *caelare* auf und ist damit kognitiv mit Vorstellungen verbunden, die vor allem die griechische und klassisch-lateinische Dichtkunst von der Poetik besaß; wie bereits Brink bemerkt hat, „*caelare* 'carve, engrave, chisel', recovers, like *tornare* elsewhere, the Callimachean metaphor of elaboration" (1982, 320), das in der *Ars poetica* (441) gebrauchte Bild ist ohne eine Verwendung von *tornare* in der Handwerkersprache kaum verständlich:

„Quintilio siquid recitares, corrige sodes
hoc' aiebat, et hoc'; melius te posse negares
bis terque expertum frustra: delere iubebat
et male tornatos incudi reddere versus." (Klingner 1959:310)

Die Diskussion um die Korrektheit dieser Metapher, die einige Tinte hat fließen lassen, ist nur schwer nachzuvollziehen; Brink (1971:414 f.) ist uneingeschränkt zuzustimmen, wenn er mit „that the metal is badly 'finished' " paraphrasiert und auf analogische Verwendungen von *tornare* verweist.

Wie die Geschichte von gr. *τόρνος* und *τορνεύειν* ist auch die weitere Entwicklung von lt. *tornare* und dessen Ableitungen (*retornare, tornatilis, tornatim, tornator, tornatura*, dazu noch in den Zettelkästen des *Thesaurus Linguae Latinae* lt. *extornare, detornare, intertornare*) ausführlich von Petersmann (1992:529–535) dargestellt worden; nachzutragen sind noch Belege mit *turn-* seit der Vetus Latina und vor allem bei galloromanischen Autoren (Greg. Tur. Franc. 2, 16:60, 11 und Venantius Fortunatus, carm. 3.4.11), die wohl aus dem Phänomen der Vokalalternanz (Gröber 1889, 127) in der Volkssprache erklärt und als Folgen endungsbetonter Verbformen interpretiert werden dürfen. Alles in allem ergibt sich eine erstaunliche Belegdichte im späteren Latein, die sich im Mittellatein (Niermeyer II, 1347b, mit Hinweisen auf verschiedene fachsprachliche Verwendungen) fortsetzt, als noch weitere Bedeutungsentwicklungen aus den romanischen Volkssprachen in die lateinische Bildungssprache eindringen (Armstrong 1986:122). Ist *tornare* in römischer Zeit noch weitgehend Synonym für *vertere/versare*, so ersetzt es jetzt mehr und mehr auch *movere, (re)intrare, revenire, restituere* und *rendere* (vgl. auch Du Cange 1883–7, s.v.; Väänänen 1971:152).

2. VOLKSSPRACHLICHES *TORNARE* IN DER OSTROMANIA

Für den Außenstehenden ist es auf den ersten Blick unverständlich, dass ein panromanisches Verb mit unzweifelhafter Etymologie ein besonderes Interesse in der klassischen Philologie wie auch in der Romanistik gefunden hat. Dabei kann man kaum Petersmann zustimmen, wenn dieser in seiner ausführlichen Studie zum Verhältnis von Literatur- und Volkssprache ausführt:

Scanned with OKEN Scanner

„[die Entwicklung von *tornare* setzt] die schon im spätlateinischen *sermo vulgaris* beginnende Ausdehnung des Anwendungs- und Bedeutungsfeldes von *tornare* fort. Von derartigen Tendenzen des spätantiken Vulgärlateins, das letztlich die Basis der romanischen Sprachen bildete, lässt sich infolge des Fehlens schriftlicher Quellen nur weniges fassen, dafür umso mehr in der Substandardsprache vermuten. Bisweilen können wir jedoch bereits im Altertum beobachten, wie die lebendige Redeweise des Volkes die Eisdecke der normierten Sprache, die sich in der Literatur manifestiert, durchbricht und zu Tage tritt, natürlich keineswegs in ganzer Breite, sondern oft nur in ganz bescheidenem Ausmaß. Dies lässt sich auch im Falle von *tornare* nachweisen." (1992:532)

Diese blumige Darstellung mag für andere Wörter angebracht sein, nicht jedoch für lt. *tornare*, zu dem der *Thesaurus Linguae Latinae* (für das noch nicht publizierte Lemma) etwa fünfzig Belege ermittelt hat, in denen sich die volkssprachlichen (Bedeutungs-) Entwicklungen *grosso modo* bereits anzeigen.

Bei lt. *tornare* geht es um etwas anderes, denn hier geht es um die Begründung einer interessenorientierten These und um ideologisch motivierte Ziele, wie dies ohne Umschweife Mihăescu formuliert hat, der den berühmten Satz *torna, torna, fratre,* der erstmals in dem *Strategicon*, das dem byzantinischen Kaiser Maurikios zugeschrieben wird und aus dem Ende des 6. oder Anfang des 7. Jahrhunderts stammt, in der Bedeutung „sich umdrehen, kehrtmachen" als Ausdruck für einen militärischen Befehl (*τόρνα, μίνα* „torna, mina", dt. „zurück, vorwärts marsch") belegt ist (1993:420–429) und auch wieder in der *Chronographie* des Theophanes Homologetes auftaucht (760–818), der den Krieg der Byzantiner gegen die Awaren schildert, die Ende des 6. Jahrhunderts in die byzantinischen Besitzungen auf dem Balkan eingefallen waren, einen hohen Stellenwert in der rumänischen Sprachgeschichte einräumt. Bei der zuerst von Theophylaktos Simocattes berichteten Episode machten die byzantinischen Truppen die Zelte des Khans aus und bereiteten sich in der Nacht auf den Angriff vor. Dabei soll sich folgender Vorfall ereignet haben:

„[...] après que le soleil eût (sic) tourné sa face et fut entré dans la nuit noire, que l'éclat de l'astre splendide et lumineux fut éteint sous la puissance de l'obscurité, l'une des bêtes de somme déséquilibra et jeta de côté son fardeau. Or, celui qui avait la charge de la bête marchait devant. Alors ceux qui suivaient, voyant que l'équipement de la bête était traîné en désordre, crièrent à ce soldat de revenir en arrière afin de rajuster la charge. Mais ce mouvement provoqua un grand désordre et une fuite générale, car le mot qui avait été prononcé se répandit dans la foule, mais compris de travers, dans le sens d'une incitation (mot d'ordre) à la fuite, comme si un grand nombre d'ennemis était apparu et avait déclenché une attaque par surprise. Un vacarme indescriptible se produisit au sein de la troupe, suivi de panique: tous braillaient et se commandaient les uns aux autres dans la langue du pays *(ἐπιχωρίῳ τῇ γλώττῃ)* de rebrousser chemin, criant à tue-tête *torna, torna* «demi-tour, demi-tour», croyant qu'ils étaient tombés dans une embuscade nocturne." (Mihăescu 1993:420 f.)

Sollte dieser Ausruf auf Latein in der ansonsten sicher Griechisch sprechenden Heeresabteilung des Comentiolus tatsächlich gefallen sein, so wäre das Missverständnis aus der Tatsache erklärbar, dass der Gräzismus inzwischen eine fachsprachliche und eine gemeinsprachliche Bedeutung angenommen hätte:

Scanned with OKEN Scanner

der Sprecher meinte, der Saumtierführer solle zurückschauen, und die übrigen Zuhörer verstanden in diesem *torna* eine Aufforderung zum schnellen Rückzug. Die Geschichte vom sprachlichen Missverständnis, das zur wenig ehrenhaften Flucht der Byzantiner geführt hatte, muss so bekannt gewesen sind, dass sie auch noch zweihundert Jahre später erzählt wurde, wie Mihăescu betont:

> „Rapporté probablement par quelque témoin oculaire et consigné par *Théophylacte Simocatta* dans son *Histoire* vers 630, cet incident a été relaté à nouveau par Theophanes le Confesseur dans les années 810–814 [...]." (1993:421)

Hier lässt der Historiograph den betreffenden Soldaten (*πατρίῳ φωνῇ*) – entsprechend gr. *ρετόρνα* – die Warnung *retorna* aussprechen, dem dann ein *fratre* folgt, das – im Gegensatz zur Interpretation von Petersmann (1992:553) – den Romanisten, der keinen obliquen Kasus (*fratre* < lt. *fratrem*) erwartet, schon deshalb überraschen muss, weil im Protorumänischen sicher ein intaktes Dreikasussystem existiert hat, dem ein vergleichbares griechisches System zur Seite gestanden hat (Tagliavini 1973:281 ff.; Soltau 1980:205 ff.).

Von besonderem Interesse bleibt die Instrumentalisierung dieses Zitats für die rumänische Sprachgeschichte:

für Thunmann (1774:341) steht fest, dass man bereits Ende des 6. Jahrhunderts „in Thracien Walachisch [= rumänisch]" sprach; er sieht darin also ein erstes Sprachdenkmal des Ostromanischen;

daraus ist, wie Petersmann hervorhebt, eine ideologische These entstanden, da „in jüngster Zeit wieder einige vor allem rumänische Gelehrte geradezu einen ersten eindeutigen Hinweis auf die Existenz einer alten, bereits dialektal fassbaren Vorstufe ihrer Muttersprache erkennen" (1992:533);

des weiteren wurde – ausgehend von Sulzer (1781, II:22) – auf diesem Zitat die These einer frühen Existenz 'rumänischer' Heereskontingente aufgebaut, die sich auf Latein unterhielten (Mihăescu 1993:421 f., mit weiteren Literaturverweisen);

die am wenigsten patriotische Erklärung sah in *tornare* bzw. im Zitat *torna, torna, fratre* lediglich ein Zeugnis für die Existenz einer Militärsprache, und hier speziell für den Fortbestand des Lateins als Sprache des byzantinischen Militärs bis ins 7. Jahrhundert (Mihăescu 1993:423 ff.), so dass Väänänens Charakterisierung als panromanischer Rivale von *vertere* hier eine Bestätigung findet (1971:152).

Man kann also resümierend zusammenfassen, dass *torna, torna, fratre* im byzantinischen Heer ein Kommando ausdrückten, „les mots [...] étaient des termes de commande et rien de plus" (Mihăescu 1993:428), aber nicht nur in diesem Teil des Römischen Reiches, da die Kommandosprache im Latein sehr einheitlich war (Löfstedt 1966), so dass wohl Budinsky zuzustimmen ist, wenn dieser in *tornare* wie in *frater* „Gefährte" nichts anderes als panlateinischen Wortschatz erkennen wollte (1881:223). Daher ist es auch berechtigt, dass Bahner (1970) *tornare* unter den lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa nicht aufführt (vgl. auch Schmitt 1986; 1993) und die Wurzel (*re*)*tornare* weder bei Schroeder (1967:39 ff.) noch beim Jubilar (Sala 2002:102) Erwähnung findet.

Scanned with OKEN Scanner

3. VOLKSSPRACHLICHES *TORNARE* IN DER WESTROMANIA

Es erübrigt sich eine ausführliche Darstellung der erbwörtlichen Nachfolgeformen von *tornus/tornare* in der Westromania (REW 8794; 8796) sowie der im Rahmen des Erwartbaren bleibenden Bedeutungsentwicklung (FEW 13, 2, 46–80; 80–83; DCECH² V, 558; DELP⁸ V, 317): „De uso general en todas las épocas y representado en todas romances de Occidente; en todos ellos el vocablo representa el vocalismo ǫ cerrado, aunque la del latín debía de ser breve, pero conservó el timbre cerrado de la omicrón griega: indica esta una introducción relativamente tardía de este helenismo" (DCECH² V, 558a). Auch hier wird die militärische Verwendung ausgewiesen (TLF 16, 401–406), so z.B. wenn Littré bei *tourner* angibt „en termes de guerre, tourner l'ennemi" (IV, 2278a), doch fällt auf, dass in der Geschichte des Wortschatzes ein militärischer Fachausdruck aus lt. *tornare* ebenso wenig eine Rolle spielt wie bei *demi-tour*.

Es gibt allerdings eine Ausnahme, auf die uns die Lexikographen nicht hinweisen, und dies wohl deshalb, weil sie dem entsprechenden Text keine Bedeutung beigemessen haben: In der Sammlung der von Langlois zusammengestellten konterrevolutionären Karikaturen zur Zeit der Französischen Revolution ist von einer Karikatur die Rede, die am 16.V.1792 erschienen ist, auf der der dem Pariser Bürgermeister Brissot nahestehende Journalist Carra, der Redakteur der *Annales patriotiques et littéraires de la France* und fervent die Todesstrafe als Sekretär des *Comité de correspondance* des Jakobinerklubs einklagende Propagandist abgebildet ist; diese Karikatur ist nicht erhalten, aber es gibt eine zeitgenössische Beschreibung, die Langlois (1988:204) ermittelt hat und in seiner vorzüglich dokumentierten Ausgabe der Karikaturen reproduziert:

> „16 mai. La nouvelle caricature [127] «représente la ville de Tournai à la porte de laquelle est le jacobin Carra-serrure qui met la clé à la porte de cette ville pour y introduire son armée à laquelle il fait faire la fameuse et *ratée* promenade civique. – Sur une hauteur on voit le général Beaulieu qui lui crie: *Tournai*. – Carra tremble, et son armée débande en criant: *Tournons*.»"

Der Beschreibung der Karikatur folgen ergänzende Erklärungen, die dazu beitragen, den historischen Kontext und die Begleitumstände, die zu dieser antirevolutionären Karikatur geführt haben, besser zu begreifen:

> „Carra, virulent journaliste des *Annales patriotiques*, avait été mis en cause à la Législative au cours de la séance du 3 mai, avec Marat, pour des articles «tout dégouttants de sang». Selon Beugnot, l'orateur, ce sont de telles dénonciations des généraux qui avaient conduit au massacre de Dillon. Mais surtout, au moment où cette caricature sort, Carra lance dans son journal l'accusation contre un prétendu *Comité autrichien* à la cour dont feraient partie les anciens ministres Bertrand et Montmorin, devenus conseillers du roi. Ceux-ci portent plainte pour diffamation. Comme souvent, le dessinateur, sur un rapprochement fourni par l'actualité, brode librement, inventant une improbable rencontre entre le général autrichien et le journaliste français." (Langlois 1988, 204)

Scanned with OKEN Scanner

Was, wird sich mancher fragen, trägt dieses Zeugnis über *tour/tourner* zur Erhellung des ostromanischen *torna, torna, fratre* bei? Ist es überhaupt gestattet, ein solches Zeugnis, das weit mehr als tausend Jahre nach dem Ereignis stattgefunden hat (haben soll?), das die byzantinischen Truppen am Haemus in Thrakien bei *Aquae Calidae* (Miroljubovo) mit den Horden des awarischen Khans zusammengeführt oder, besser noch, beide Truppen zur überstürzten Flucht veranlasst hat (haben soll), mit der berühmten Erwähnung der „Sprache einer einheimischen Miliz" (Tomaschek 1869:400) der ersten Rumänen in Verbindung zu setzen?

Beruht das byzantinische Zeugnis auf der Polysemie des lateinischen Verbs *tornare*, so liegt hier ein anderes Phänomen vor: Die teilweise Homonymie des Verbs frz. *tourner* „zurück!" mit dem Städtenamen *Tournai*, wobei hier, beim französischen Verbum in erster Linie von der Pluralform *tournez!* auszugehen ist, die auch als militärischer Befehl verwendet wird. Nach Darstellung des Karikaturisten wird frz. [tuRne!], das auf die Stadt Tournai verweist, als Imperativ Pluralis verstanden, und dementsprechend reagieren die Soldaten mit dem Aufruf *tournons*. Außer der Karikatur gibt es kein gesichertes Zeugnis für die Historizität dieses Vorfalls, vergleichbar dem Ausruf *torna, torna, fratre*, der möglicherweise, wie Mihăescu annimmt, von „quelque témoin oculaire" (1993:421) weitererzählt wurde, für den aber der Historiker Theophylactes Simocattes, der um 630 schrieb, keinen Zeitzeugen aufgebracht haben dürfe, da sich der Vorfall bei Aquae Calidae in Thrakien schon um 586 ereignet hatte.

Für die konterrevolutionäre Karikatur gibt es noch ein Analogon, das ebenfalls bisher noch nicht in die Diskussion um das Kommando *(re)torna* beachtet wurde: De Baecque, der die propagandistische Tätigkeit der Revolutionäre zusammengestellt hat, bildet eine Karikatur mit dem Titel «Bombardement de tous les trônes de l'Europe et la chute des tyrans pour le bonheur de l'univers» ab, auf der Katharina II. von Russland, die die deutschen Fürsten unter sich versammelt hat, folgende Worte in den Mund gelegt werden: „Treve, accordez-nous une treve par pitié" (1988:214 f.). Hier wird – wieder auf onymisch-appellativer Ebene – die Homonymie von *Trèves* „Trier" und fr. *trêve* „Waffenstillstand" ausgenutzt, wobei der Cartoonist davon ausgehen durfte, dass Trier, das damals zahlreiche französische Flüchtlinge beherbergte, für die Bevölkerung keine unbekannte Größe darstellte. Natürlich kennt *Trier* (< kelt./gall. *trē* „durchkommen, überqueren", *Treveri* „die den Fluss (professionell) Durchquerenden", cf. Zimmer 2006) eine andere Etymologie als das aus germ. **treuwa* (anfrk.) „Vertrag" stammende frz. *trêve* "armistice de longue durée" (FEW 17, 361), doch bilden der Ortsname und das französische Appellativ damals wie heute Homonyme.

Bei *Tournai*, zu römischer Zeit noch *Tornacum* oder *Turris Nerviorum*, das in der Revolutionszeit von 1792–94 von französischen Truppen besetzt war, und dem Verb *tourner* ist das nicht anders: *Tournai* (< gall. *turn-* „hauteur", cf. Dauzat 1928²:114) wurde zu einem Homonym der Befehlsform von frz. *tourner*, als bei <ai> bzw. <ay> die Monophthongierung im Auslaut eingetreten war.

Scanned with OKEN Scanner

4. ALTRUMÄNISCHES *TORNA(R)* UND FRANZÖSISCH *TOURNER*

Der Bezug zwischen dem auch – aber nicht speziell – im byzantinischen Heer gebrauchten *(re)torna(re)* und dem für Revolutionstruppen attestierten frz. *tourner* liegt auf der Hand: Die Nachfolgeformen von lt. *tornare* wurden jeweils interessenorientiert in Texten gebraucht, um bestimmte Effekte zu erzielen. Dabei wurde im byzantinischen Zeugnis die Tatsache ausgenutzt, dass *(re)torna(re)* mindestens zwei verschiedene, gleichzeitig aktualisierbare Inhalte besitzt, die beide mit der Erzählung kompatibel erscheinen; in der französischen Karikatur hingegen wird die Homophonie ausgenutzt, die zwischen dem Ortsnamen *Tournai* und frz. *tournez* besteht. Beide Phänomene, die beabsichtigte Polysemie und die textuell instrumentalisierte Homonymie, sind Konstituenten des Wortspiels (Wagenknecht 1965:32 ff.; Hausmann 1974:9), wobei der byzantinische Text mit der doppelten Aussage ein vertikales, die französische Karikatur mit dem implizierten Verweis auf zwei homophone Zeichen ein horizontales Wortspiel konstituieren (Schmitt 1991:71 f.). Bei beiden Wortspielen werden, wie dies Hesbois (1988²) und Gauger (2006) dargelegt haben, sprachliche Zeichen durch Reflexion ausgewählt und für spezifische kommunikative Zwecke eingesetzt. Der auf komplexen Lexemen basierende Sprachwitz kommt ohne die Phänomene der Vieldeutigkeit und der Homonymie nicht aus; die Interferenz von onymischen Zeichen und Appellativa, die in der politischen Streitkultur eine spezielle Rolle spielt (Visser 2005), gehört von jeher zu den Mitteln der Sprachmanipulation. Solche sprachlichen Elemente treten in erster Linie in persuasiven Texten auf, wobei vor allem die evokatorische Leistung genutzt wird, die geeignet ist, Reaktionen hervorzurufen (Bergson 1940; Elgozy 1981).

Die Gemeinsamkeiten sind damit in erster Linie in der Textsorte gegeben, in der die Nachfolgeformen von lt. *tornare* spezifische Funktionen erfüllen, die unter der Etikette des Sprachwitzes subsumiert werden können, bei der man für Vieldeutigkeit sprachlicher Zeichen und Gleichnamigkeit stets dankbar ist.

5. ERGEBNISSE UND PERSPEKTIVEN

Mit dem Verweis beider Zeugnisse in den Sprachwitz wird der Fokus von der Assertion zur Metasprache verlagert; im Mittelpunkt des byzantinischen Textes steht die Aussage, dass *(re)torna(re)* die Bedeutung „sich zurückwenden" und „flüchten" besitzen kann und bei der französischen Karikatur wird das objektsprachliche Beispiel [tuRne] als Homonym gekennzeichnet (Verb *tourner* und Eigenname *Tournai*).

Aus verschiedenen Gruppen kennen wir die größtenteils erfundenen, stark übertreibenden Erzählungen über erstaunliche Vorfälle und Erlebnisse. Solche Geschichten stammen von Reisenden, Soldaten oder auch von Seeleuten; letzteren gilt der Ausdruck *Seemannsgarn spinnen*, der darauf zurückzuführen ist, dass

Scanned with OKEN Scanner

früher die Matrosen auf See „in ihrer Freizeit aus aufgelöstem altem Takelwerk neues Garn wickeln [mussten], wobei sie sich von ihren Abenteuern erzählten" (Drosdowski 1983:1140): Beim Militär war bzw. ist das kaum anders.

Bei den Erzählern der Wortwitze handelt es sich jedes Mal um Soldaten, die unehrenhaft das Hosenpanier ergriffen haben und nach einer Entschuldigung für ihr unkorrektes und feiges Verhalten suchen.

Was liegt hier näher, als die Polysemie auszunutzen und ein *torna, torna, fratre* als missverstandenen oder missverständlichen Befehl ursächlich mit der Flucht zu verbinden oder den übereilten Rückzug vor Tournai mit der naheliegenden Homonymie des Eigennamens mit der militärischen Bedeutung von *tourner* „faire demi-tour" zu verbinden: *Se non è vero, è ben trovato.* Die Sprache ist damit 'schuld', und so kommt es auch nicht darauf an, ob *torna* oder *retorna* als Befehl vorliegt.

Bereits Petersmann hat darauf hingewiesen, dass in der ersten Version bei Theophylaktos Simokattes (*Histor.* 2, 15; p. 99 ed. de Boor) *retorna*! (ῥετόρνα) vorliegt, das dann etwa hundert Jahre später in das mehrdeutige τόρνα, τόρνα *(torna! torna!)* bei Theophanes Homologetes (p. 397 f. ed. C. de Boor) umgewandelt wurde (1992, 532 f.). Die Veränderung dürfte mit der Tatsache zusammenhängen, dass allein τόρνα (und nicht *ῥετόρνα*) Befehlswort in der Militärsprache des 8./9. Jahrhunderts in Byzanz bildete und der Wortwitz mit dem panromanischen *re-/ri-/tornare* nicht mehr funktioniert hätte. Diese Auslegung legt die Annahme nahe, dass in *torna* weder eine protorumänische Form, noch ein Dialektismus des Lateins noch ein patriotisch interpretierbares Sprachzeugnis vorliegt (Mihăescu 1993, 423 ff.), sondern ein Element der Militärsprache, das seine Aufnahme in die *Historiae* der Polysemie des lateinischen Gräzismus wie griechischen Latinismus und damit seiner Eignung für einen Sprachwitz verdankt. Mag die Konfrontation zwischen dem byzantinischen General und dem Khan der Awaren am Haemus auch historisch sein, dem Ausspruch *torna, torna, fratre* kommt kaum mehr zu als der Wert eines anekdotenhaften Wortwitzes von Landsern, wie dies nicht zuletzt auch der Vergleich mit den 'Ereignissen' von Tournai unterstreicht, der ebenfalls auf einem Kalauer beruht, der durch die Sprache angeregt wurde. Dabei gestattete der Wortkörper *torn-* ein *jeu de mot*, den ludischen Umgang mit der Sprache, der sich noch ätiologisch mit zwei militärischen Ereignissen instrumentalisieren ließ. Protorumänisch und ein „kostbares Dokument für das volkstümliche Spätgriechisch" (Petersmann 1992, 532) ist *torna* nicht: eigentlich schade!

BIBLIOGRAPHIE

Armstrong 1986 = David Armstrong, *Stylistics and the Date of Calpurnius Siculus*, in „Philologus", 130, pp. 113–136.

Bahner 1970 = Werner Bahner, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa*, Berlin.

Bergson 1940 = Henri Bergson, *Le rire*, Paris.

Scanned with OKEN Scanner

Brink 1971/1982 = C. O. Brink, *Horace on Poetry*, 2 Bde, Cambridge.
Budinsky 1881 = A. Budinsky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des Römischen Reiches*, Berlin.
Buescu 1966 = Victor Buescu (ed.), *Les Aratea*. Texte établi, traduit et commenté, Hildesheim.
Dauzat 1928² = Albert Dauzat, *Les noms de lieux. Origine et évolution*, Paris.
DCECH² = Joan Corominas, José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid 1980.
De Baecque 1988 = Antoine De Baecque, *La caricature révolutionnaire*, Paris.
DELP = José Pedro Machado, *Dicionario etimologico da língua Portuguesa*, Lisboa 2003⁸.
Drosdowski 1983 = Günther Drosdowski (ed.), *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim/Wien/Zürich.
Du Cange 1883–1887 = Charles du Fresne Du Cange, *Glossarium mediae et infinae Latinitatis*, Bde I–VIII, Paris (Nachdruck Graz 1954).
Elgozy 1981 = Georges Elgozy, *De l'humour*, Paris.
FEW = Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Leipzig/Bonn/Tübingen/Basel/Paris, 25 Bde + Index, 1922–2003.
Gauger 2006 = Hans-Martin Gauger, *Das ist bei uns nicht Ouzo. Sprachwitze*, München.
Gröber 1889 = Gustav Gröber, *Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter*, in „Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik", 6, 117–150.
Hausmann 1974 = Franz Josef Hausmann, *Studien zu einer Linguistik des Wortspiels. Das Wortspiel im «Canard enchaîné»*, Tübingen.
Hesbois 1988² = Laure Hesbois, *Les jeux de langage*, Ottawa.
Klingner 1959 = Fridericus Klingner, *Q. Horati Flacci opera*, Lipsiae.
Langlois 1988 = Claude Langlois, *La caricature contre-révolutionnaire*, Paris.
Löfstedt 1966 = Leena Löfstedt, *Les expressions du commandement et de la défense en latin et leur survie dans les langues romanes*, Helsinki.
Mihăescu 1993 = H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti.
Niemeyer, Van de Kieft 2002 = J. F Niemeyer, C. Van de Kieft, *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, rec. J.W.J. Burgers, Darmstadt.
Petersmann 1992 = Hubert Petersmann, *Lateinisch* ***tornare****: Eine wortgeschichtliche Untersuchung*, in *Texte, Sätze, Wörter und Moneme. Festschrift für Klaus Heger*, Heidelberg, 529–535.
Pokorny 1989² = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 2 Bde, Bern/Stuttgart.
Reichenkron 1961 = Günter Reichenkron, *Zur römischen Kommandosprache bei byzantinischen Schriftstellern*, in „Byzantinische Zeitschrift", 54, 18–27.
REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935³.
Roberts, Pastor 1996 = Edward A. Roberts, Bárbara Pastor, *Diccionario etimológico indoeuropeo de la lengua española*, Madrid.
Sala 2002 = Marius Sala, *Del latín al rumano*, Paris/Bucarest.
Schmitt 1986 = Christian Schmitt, *Zur Latinität des Rumänischen*, in Günter Holtus, Edgar Radtke (edd.), *Rumänistik in der Diskussion*, Tübingen, 296–315.
Schmitt 1991 = Christian Schmitt, *Sprachspiel und Karikatur in der französischen Revolution*, in „Romanistisches Jahrbuch", 42, 67–90.
Schmitt 1993 = Christian Schmitt, *Le vocabulaire roumain et la fragmentation linguistique de la Romania*, in Hilty, Gerold (ed.), *Actes du XXe Congrès international de Linguistique et Philologie Romanes*, Bd. II, Tübingen/Basel, 678–690.
Schmitt 2006 = Christian Schmitt, *Vulgärlatein* in *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, begründet von Johannes Hoops, zweite Auflage von Heinrich Beck, Dieter Geuenich, Heiko Steuer, Bd. 32, Berlin/New York, 655–666.
Schroeder 1967 = Klaus-Henning Schroeder, *Einführung in das Studium des Rumänischen. Sprachwissenschaft und Literaturgeschichte*, Berlin.
Solta 1980 = Georg Renatus Solta, *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanromanischen*, Darmstadt.

Scanned with OKEN Scanner

Soubiran 1972 = Jean Soubiran, *Cicéron, Aratea. Fragments poétiques*, Paris, 1972.
Sulzer 1781 = Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens*, Wien.
Tagliavini 1973 = Carlo Tagliavini, *Einführung in die romanische Philologie*, München.
Thunmann 1774 = Johannes Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig.
TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*, 16 Bde, Paris, 1971–1994.
Tomasek 1869 = Wilhelm Tomasek, *Über Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über die Bessischen Volksstämme*, in *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse*, Wien, 60.
Väänänen 1971 = Veikko Väänänen, *Introduzione al latino volgare*, Bologna.
Visser 2005 = Judith Visser, *Markierte sprachliche Zeichen. Wortbildung als Mittel der Persuasion in Texten der französischen «Extrême droite»*, Frankfurt (*e. a.*).
Wagenknecht 1965 = Christian Johannes Wagenknecht, *Das Wortspiel bei Karl Kraus*, Göttingen.
Zimmer 2006[2] = Stefan Zimmer, *Treverer*, in *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, begründet von Johannes Hoops, hgg. von Heinrich Beck, Dieter Geuenich, Heiko Steuer, Bd. 31, Berlin/New York, 173–174.

Universität Bonn
ch.schmitt@uni-bonn.de

Scanned with OKEN Scanner

IL NOME DEI «ROMENI» IN ITALIANO

WOLFGANG SCHWEICKARD

1. ROMENO *ROMÂNESC / ROMÂN*

1.1. La prima attestazione dell'aggettivo etnico *românesc* compare nel più antico testo romeno finora conosciuto, la lettera del boiaro Neacşu *(Scrisoarea lui Neacşu)* dell'anno 1521: «I pak spui domnietale de lucrul lu Mahamet beg, cum amŭ auzit de boiari ce săntŭ megiiaşi şi de genere-miu Negre cumu iau dat împăratul slobozie lu Mahamet beg, pre io-i va fi voia pren Ţeara rumănească, iară elŭ să treacă» (trascrizione del testo originale in scrittura cirillica)[1].

Il nome della lingua *(limbă rumănească)* si trova nel 1577 nel *Salterio slavo-romeno (Psaltirea slavo-română)* del diacono Coresi («Cu mila lu Dumnezeu eu diacon Coresi, deaca văzuiu că mai toate limbile au cuvântul lu Dumnezeu în limba, numai noi rumânii n-avăm, [...] scrisu-v-am aceaste psăltiri cu otveat de-am scos den psăltirea sârbească pre limbă rumănească să vă fie de înţelegătură şi grămăticilor»), e di nuovo nel 1582 nella *Palia de la Orăştie*[2] («limba romănească» e «limba rumănească»)[3].

Il tipo *românesc* è formato sulla base del lat. *Rōmānus* mediante il suffisso autoctono (tracio) *-esc* che già nei primi testi in lingua romena presenta una notevole produttività[4]. Viene proposta come base anche un lat. **Rōmāniscus* che però non è attestato in epoca latina[5].

1.2. Il sopraccitato *Salterio slavo-romeno* del Coresi del 1577 fornisce anche la prima attestazione del tipo *român* < lat. *Rōmānus* (nella forma *rumânii*). L'alternanza tra *-u-* ed *-o-* che si osserva già nelle prime attestazioni del sec. XVI risulta probabilmente dalla concorrenza tra forme di tradizione dotta *(-o-)* e di tradizione popolare *(-u-)*. La variante con la *-o-* i si impone nel sec. XIX[6].

---

[1] Cfr. Iordan 1962:149s.; Niculescu, Dimitrescu 1970:3.

[2] La *Palia* è la traduzione dei primi due libri (Genesi ed Esodo) dell'Antico Testamento. Fu stampata nel 1582 a Orăştie. Cfr. Niculescu, Dimitrescu 1970:30s.

[3] Cfr. Niculescu, Dimitrescu 1970:21ss., 30s.; Kramer 1998:131, 143s.

[4] Cfr. Graur 1927:539s.; Lombard 1971:80ss.; Rosetti 1978:227s.; Ciobanu 1983; Schweickard 1992:55s.

[5] Cfr. Arvinte 1983:91ss.; Kramer 1998:145s.; Arvinte 2003:156. L'avverbio lat. mediev. *rōmāniscē* in un testo della metà del sec. XI non pare possa essere messo in relazione coll'etnico *romeno*.

[6] Cfr. Arvinte 1983:35ss.; Kramer 1998:131s., 134ss.; Arvinte 2003:158.

Scanned with OKEN Scanner

Il tipo *limba română* ossia *româna* invece di *limba românească* entra nell'uso solo intorno al 1840[7]. La sostituzione delle forme in *-esc/-ească* a favore di quelle più brevi costituisce una tendenza generale del sec. XIX (cfr. *limba greacă* invece di *limba greceaşcă*, ecc.). Alcuni autori suppongono che tale cambio sia dovuto ad influsso francese (fr. *langue roumaine, le roumain*)[8].

2. ITALIANO *ROMENO / ROMANESCO / ROMANIA*

2.1. Per lungo tempo, in italiano, per riferirsi al territorio dell'odierna Romania ed ai romeni furono usati prevalentemente i termini *Valacchia* e *valacco* (meno frequenti e più specifici sono *Moldavia/moldavi* e *Transilvania/transilvani*)[9]. Solo nel corso del sec. XIX, come conseguenza del consolidamento statale del regno di Romania (1881), l'uso dell'etnico formato sulla base del lat. *Rōmānus* comincia a diffondersi. Le forme in uso nell'italiano contemporaneo sono *rumeno* e *romeno*[10]. La lemmatizzazione dei dizionari non è omogenea: il GDLI e lo Zingarelli scelgono *romeno* come entrata principale, il DELI e il GRADIT optano per *rumeno*. Nel DEI la voce manca. DELI, GRADIT e Zingarelli indicano come data della prima attestazione del tipo *romeno/rumeno* l'anno 1872, e cioè l'anno di pubblicazione della lettera *R* del TB che fa menzione dell'etnico sotto la voce *romanico*$_5$:

> «Simile alla commutazione di *Romania* in *Romelia* e *Rumelia* è l'altra di *Rumenia*, cioè *Moldavia* e *Valacchia*, più propriamente, chiamate così, per essere colonie in sul primo fondate da Roma vincitrice. *Rumeni* i pop.; *Rumena*, e *Rumeno* sost., la lingua, che serba assai del latino».

Anteriore di un paio d'anni (1861) è invece l'attestazione di *rumeno* nel Carducci («il sacerdote, rumeno di Valacchia»), citata dal GDLI che registra inoltre *rumano* e *rumani* in Giuseppe Mazzini che morì nel 1872 («Tre milioni di Rumani in Transilvania e in Ungheria rimangono servi dell'Austria», «il nuovo Stato rumano»). La variante *romeno* viene documentata per il 1939 come aggettivo, e per il 1944 come sostantivo. Per il significato linguistico di *romeno* (i. e. 'lingua romena') il GDLI riporta solo un'attestazione del 1937 in Moretti (e cioè posteriore alla citata attestazione del TB).

---

[7] Cfr. Kramer 1998:144. – Rimane in uso invece il derivato avverbiale *româneşte* (Schweickard 1992:56; Arvinte 2003:156).

[8] Iordan 1977:34; Arvinte 2003:156.

[9] Cfr. Sala 1998:30: «În timp ce celelalte popoare romanice au nume legate de regiunile în care s-au format (italieni, spanioli, portughezi), noi păstrăm doar termenul generic *romanus* devenit *român*, care era pus în opoziţie cu anumite popoare barbare. Cei de alte limbi ne numeau tot cu un termen generic, acela de *vlahi* sau *valahi* (să nu uităm că *vlah* este el însuşi o dovadă a continuităţii, căci la germanici şi, de la aceştia, la slavi, el însemna 'romanic')».

[10] Dalla ricerca su Google (febbraio 2007) risultano 1.590.000 attestazioni di *rumeni* e 244.000 di *romeni*.

Scanned with OKEN Scanner

2.2. La documentazione del *Deonomasticon Italicum* (DI) comprende altre occorrenze del tipo *romeno* anteriori alle attestazioni dei dizionari.

2.2.1. La testimonianza più antica risulta dalla descrizione dello *Stato militare dell'imperio ottomano* di Luigi Ferdinando Marsigli (Bologna, 1658 – ivi, 1730) che fu pubblicato nel 1732 in due volumi con testo parallelo francese e italiano. Nel capitolo sulle lingue parlate nell'Impero ottomano l'autore scrive:

> «Dal *Dravo* fino agli ultimi limiti descritti dell'Impero *Ottomanno*, che di qua dal *Danubio* erano quelli del Fiume *Rab*, vi è l'*Ungara* (benche di tratto in tratto si trova l'*Illirica*, ch'è avventitia per le Colonie, che vi trasportarono i *Turchi* per popolare piu deserte terre dell'*Ungaria piana*) come fino alle falde dè Monti *Carpatici*, che passa fra essi dentro la *Transilvania*, dov'è un miscuglio di piu Lingue, ma piu dell'*Ungara*, e della *Sassona*, che non è altro, che *Todesca* corrotta, avendo l'*Ungara*, i Caratteri *latini*, e la *Sassona* i *Todeschi*, e dentro dè Monti *Carpatici*, che si avanzano con ordine paralello pure al *Danubio* fino a limiti fra la *Vallachia* e *Moldavia*, non vi è altra Lingua, che la *Vallaca*, ch'è un corrotto delle lingue *Latina*, ed *Italiana*, che la Nazione vanta per Lingua *Romanesca*, com'essi d'esser chiamati *Romen* cioè *Romani*, ed il paese loro *Terra Romagnesca*, e nello scrivere servonsi de Caratteri *Illirici*» (vol. 1, p. 22; sic; corsivi nell'originale)[11].

La forma *romen* riflette le caratteristiche fonetiche del rom. *români (romîni)*[12] /romîn^{i}/ con la /î/ e la *i* atona della desinenza[13].

2.2.2. Altra attestazione anteriore alla documentazione dei dizionari è l'it. *rumuni* (dal rom. *rumun*[14]) usato dal Balbi nel capitolo sul *Principato di Valacchia* della sua *Bilancia politica del globo* del 1833: «Rumuni ossia Valacchi propriamente detti» (p. 253). La medesima forma, con la grafia *ru'mu'ni*, viene impiegata da Carlo Cattaneo nel trattato *Del nesso fra la lingua valaca e l'italiana* del 1837: «I Valachi chiamano sè Romani (*Ru'mu'ni*) e Terra Romanesca la loro sede principale»[15]. Nel vol. 12 della *Nuova Enciclopedia Popolare* (EncPop) del 1848 si legge *romuni*: «I Valacchi si chiamano essi stessi *romuni*, cioè romani» (p. 440; corsivo nell'originale), «i filologi romuni» (ivi, p. 441).

2.2.3. La variante *romano* si trova – oltre che nel Marsigli – nel 1837 in Cattaneo (v. la citazione nel paragrafo precedente). Nel 1848 compare *rumano*: «nella Transilvania e nella Bukovina già più innanzi nell'incivilimento, si lavorò alla fusione ed alla fratellanza di tutti i popoli che diconsi *rumani* e dagli stranieri *valacchi*. L'anno 1848 lasciò speranza di veder sorgere uno Stato rumano, come

---

[11] Il testo francese fornisce allo stesso tempo anche la prima attestazione di *roumain* in francese (attestato finora solo per il 1840, cfr. TLF): «Cette Nation donne son Langage pour Langue *Romaine*, & les Peuples se glorifient d'être appellés *Romen*, c'est-à-dire *Romains*, nommant leur Païs *Terre Romanesque*» (vol. 1:p. 22; sic; corsivi nell'originale).

[12] Le grafie <â> e <î> non implicano nessuna differenza fonetica, ma vengono usate a seconda delle norme ortografiche in vigore in diverse epoche della storia del romeno (cfr. Dahmen, Schweickard 1998:187ss.; Kramer 1998:131 n. 111).

[13] Cfr. Sala 1970:33s.; Beyrer, Bochmann, Bronsert 1987:24.

[14] Cfr. Arvinte 1983:29, 186ss.

[15] In: *Scritti letterari, artistici, linguistici e vari*, a cura di A. Bertani, vol. 1:209; corsivo nell'originale.

Scanned with OKEN Scanner

un'Italia, una Germania. Ahi illusione!» (EncPop, vol. 12, p. 440; corsivi nell'originale).

2.2.4. Il tipo moderno *rumeno* viene impiegato, con uso sostantivale e aggettivale, per la prima volta nello scritto *Rumeni, militi probi e valenti* (1857) di Niccolò Tommaseo: «Per questo non vi è dato il valore, per questo non vi chiamate Rumeni. Siate uomini, e non in mano dell'austriaco flagello» (*Secondo esilio*, vol. 3, p. 356), «la nazione Rumena» (ib.). La variante *romeno* compare nel 1914 nell'opera *Albania che nasce* di Eugenio Vaina: «16900 bulgari, 11500 romeni e nessun greco» (p. 31), e nel 1916 nel *Diario sentimentale della guerra* di Alfredo Panzini: «fu comunicata ai tedeschi la notizia dell'intervento romeno» (in: *La cicuta, i gigli e le rose*, a cura di M. Moretti, p. 858).

Come denominazione della lingua, *rumeno* viene usato nel 1861 dall'Ascoli nel primo volume degli *Studj critici*: «Il rumeno fu senza dubbio assai diffuso un giorno anco in codesta regione nordico-orientale dell'Istria» (p. 51)[16]; la variante *romeno* compare nel 1937 in Moretti: «'Siete tradotto in sloveno?' – 'Sissignore.' – 'In romeno?' – 'Nossignore'» (*Tutti i ricordi*, p. 659).

2.3. Il rom. *românesc* esiste in italiano solo come riflesso dotto. Nello *Stato militare dell'imperio ottomano*, il Marsigli rende con *terra romagnesca* e *lingua romanesca* rispettivamente il rom. *ţeara rumănească* e *limba rumănească*. Il Cattaneo, nel trattato *Del nesso fra la lingua valaca e l'italiana* del 1837[17], traduce il rom. *ţeara rumănească* con *terra romanesca*. Nel vol. 12 dell'EncPop (1848) si legge sotto la voce *Valachia*: «È questo paese il maggiore dei due principati Danubiani tributarii della Porta Ottomana. Il nome che le danno i suoi abitanti è di *Tera rumanesca*, che si pronuncia *Tzära rumaneasca*» (p. 437; corsivi nell'originale); e ivi: «La terra rumanesca rimase schiava di tre padroni, il russo, l'austriaco ed il turco» (p. 440).

Anche il Canini, nel suo *Etimologico dei vocaboli italiani di origine ellenica con raffronti ad altre lingue* del 1865, accoglie il prestito *rumânesco*: «E tanto più volentieri io m'arrecava a fare indagini nell'albanese, che per la mediocre conoscenza che ho della lingua italiana, dell'ellenica volgare e della rumânesca (in ciascuna delle quali ho fatto delle pubblicazioni), sono persuaso esistere in tutte e tre, per così dire, un substrato di albanese, cioè di pelasgico, che in parte è a quelle tre lingue comune, in parte spetta a ciascuna di esse. Onde ho modificato le opinioni espresse in un altro mio lavoro, nel quale sostenni essere italiano quasi tutto il lessico rumânesco. Il quarto del rumânesco è pelasgico, cioè daco-pelasgico» (vol. 1, p. XXIV).

2.4. Date le congruenze formali e geografiche non è sempre facile delimitare l'it. *Romanìa* 'paese dei Romeni'[18] da *Romanìa* 'denominazione medievale dei

[16] L'Ascoli usa anche il sintagma *favella rumena* (*ib.*, p. 54).

[17] In: *Scritti letterari, artistici, linguistici e vari*, a cura di A. Bertani, vol. 1, p. 209.

[18] Attestato in italiano a partire dal 1848: «I Cechi o Boemi nominano l'Italia *Wlach*, la Romanía *Walach*» (EncPop, vol. 12:440).

Scanned with OKEN Scanner

territori europei dell'Impero romano d'Oriente' (gr. biz. Ῥωμανία[19]). Lo stesso problema si pone in teoria anche per i rispettivi etnici che tuttavia in realtà entrano solo raramente in concorrenza fra di loro data la scarsa frequenza del tipo *rumano* in riferimento ai territori europei dell'Impero bizantino.

Due attestazioni italiane di quest'ultimo tipo[20] compaiono ne *I fatti e le prodezze di Manolio Blessi strathioto* (i.e. Antonio da Molino detto il Burchiella) del 1561: «Certo xe un Dea, non donna dal cel sola, / Vegnua cha in terra a namurar ognun, / La Rumana e la Grega è gnente a chesta, / Dunde va esta, xe parandiso e festa» (Sathas 1888, vol. 8, p. 525), e nella *Balzeletta nella rotta dell'armata de Sultan Selin, ultimo re de Turchi* (1570ca.) dello stesso autore: «No fo mai ‹plio› gran tagiada, / da po chella a nostri zorni / per Andogno cun l'armada / de Rumani in chei contorni, / com'è stà chesia de sti storni / Turchomagni tando avari. / ‹O Strathioti palicari›» (ib., p. 463).

BIBLIOGRAFIE

Arvinte 1983 = Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Bucureşti.

Arvinte 2003 = Arvinte, Vasile, *Désignations des langues de la Romania du Sud-Est*, in Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Gleßgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard (a cura di), *Romanische Sprachgeschichte. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen*, vol. I, Berlin/New York, pp. 156–163.

Ascoli 1861 = Graziadio Isaia Ascoli, *Studj critici I*, Gorizia, 1861.

Balbi 1833 = Adriano Balbi, *Bilancia politica del globo ossia Quadro geografico-statistico della terra*, Padova.

Beyrer, Bochmann, Bronsert 1987 = Arthur Beyrer, Klaus Bochmann, Siegfried Bronsert, *Grammatik der rumänischen Sprache der Gegenwart*, Leipzig.

Canini 1865 = Marco Antonio Canini, *Etimologico dei vocaboli italiani di origine ellenica con raffronti ad altre lingue*, Torino.

Cattaneo 1948 = Carlo Cattaneo, *Scritti letterari, artistici, linguistici e vari*, a cura di A. Bertani, 2 voll., Firenze.

Ciobanu 1983 = Fulvia Ciobanu, *Delimitarea sufixului -esc neologic de -esc vechi*, in SCL, 4, pp. 402–405.

Dahmen, Schweickard 1998 = Wolfgang Dahmen, Wolfgang Schweickard, *Rumänische Sprachkultur im Überblick*, in Albrecht Greule, Franz Lebsanft (a cura di), *Europäische Sprachkultur und Sprachpflege. Akten des Regensburger Kolloquiums 1996*, Tübingen, pp. 179–194.

[19] Attestato in italiano già a partire dal sec. XIII. L'etnico di Ῥωμανία è Ῥωμαῖοι. – Cfr. anche *Rumelìa* che dal sec. V servì a indicare l'insieme dei paesi situati a sud della catena balcanica < turco *Rūm-īlī* 'paese dei Rūm', a sua volta dall'ar. *ar-Rūm* 'sudditi dell'Impero romano d'Oriente'. Il gr. biz. Ῥουμελιῶται, it. *rumeliot(t)i*, designa gli abitanti della Grecia continentale. Cfr. Arvinte 1983:20ss.; GDLI 17,241; EncTreccani 10,531.

[20] Che del resto è già documentato nella *Cronica* latino medievale di Salimbene de Adam (1289ca.): «Interea Kalopetrus dominus Blacorum ab imperatore nostro sibi diadema rogavit imponi. Cui serenissimus imperator amicabile dedit responsum. Ad hec Grecus imperator ad Romanum imperatorem misit honorabiles nuntios, cancellarios et alios, numero sedecim, promittens securum transitum et indemnem. Ad hec magnanimus imperator presentibus nuntiis Grecum redarguit imperatorem, quod tam arroganter scripserat ei, asserens se suosque predecessores a quadringentis annis Romanum tenuisse imperium; unde non se Romanorum, sed Romaniorum debuisset dicere imperatorem» (a cura di G. Scalia, vol. 1, p. 15; cfr. Reinhardt 2004, 160).

Scanned with OKEN Scanner

DEI = Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, 5 voll., Firenze, 1950–1957.
DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *DELI. Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna, 1999².
DI = Wolfgang Schweickard, *Deonomasticon Italicum (DI). Dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi di persona*, vol. 1: *Derivati da nomi geografici: A–E* (2002), vol. 2: *Derivati da nomi geografici: F–L* (2006), Tübingen, 2002/2006.
EncPop = EncPop, *Nuova Enciclopedia Popolare ovvero Dizionario generale di scienze, lettere, arti, storia, geografia, ecc.*, a cura di G. Demarchi, 13 voll., Torino, 1842–1849.
EncTreccani = EncTreccani, *La Piccola Treccani. Dizionario Enciclopedico*, 12 voll., Roma, 1995–1997.
GDLI = Battaglia, Salvatore, *Grande dizionario della lingua italiana*, 21 voll., Torino, 1961–2002.
GRADIT = Tullio De Mauro, *Grande dizionario italiano dell'uso*, 7 voll., Torino, 1999–2003.
Graur 1927 = Alexandru Graur, *Le suffixe roumain* ***-escu*** *et le suffixe thrace* ***-isk***, in «Romania», 53, 539–552.
Iordan 1962 = Iorgu Iordan, *Crestomaţie romanică*, vol. 1, Bucureşti.
Iordan 1977 = Iorgu Iordan, *Român, românesc*, in LR, 26, 33–35.
Kramer 1998 = Johannes Kramer, *Die Sprachbezeichnungen «Latinus» und «Romanus» im Lateinischen und Romanischen*, Berlin.
LEI = Max Pfister, Wolfgang Schweickard (a cura di), *LEI. Lessico Etimologico Italiano*, Wiesbaden, 1984ss.
Lombard 1971 = Alf Lombard, *Les termes ethniques en roumain*, in «Studia Neophilologica», 43, pp. 76–100.
Marsigli 1732 = Luigi Ferdinando Marsigli, *Stato militare dell'imperio ottomano, incremento e decremento del medesimo/L'état militaire de l'empire ottoman, ses progrès et sa décadence*, 2 voll., L'Aia/Amsterdam (ristampa Graz, 1972).
Moretti 1962 = Marino Moretti, *Tutti i ricordi*, Milano.
Niculescu, Dimitrescu 1970 = Alexandru Niculescu, Florica Dimitrescu (a cura di), *Testi romeni antichi (secoli XVI–XVIII)*, Padova.
Panzini 1950 = Alfredo Panzini, *La cicuta, i gigli e le rose*, a cura di M. Moretti, Milano.
Reinhardt 2004 = Jan Reinhardt, *Mittellatein und italienische historische Lexikographie*, Frankfurt am Main.
Rosetti 1978² = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. 1: *De la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti.
Sala 1970 = Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti.
Sala 1998 = Marius Sala, *De la latină la română*, Bucureşti.
Salimbene de Adam = Salimbene de Adam, *Cronica*, a cura di G. Scalia, 2 voll., Bari, 1966.
Sathas 1888 = Constantinos N. Sathas (a cura di), *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, vol. 8, Paris.
Schweickard 1992 = Wolfgang Schweickard, *«Deonomastik». Ableitungen auf der Basis von Eigennamen im Französischen (unter vergleichender Berücksichtigung des Italienischen, Rumänischen und Spanischen)*, Tübingen.
Schweickard 1996 = Wolfgang Schweickard, *La dérivation à partir des noms propres en roumain*, in Maria Iliescu, Sanda Sora (a cura di), *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik. Akten des Internationalen Kolloquiums der Südosteuropa-Gesellschaft und des Instituts für Romanische Philologie der Universität München (Tutzing, 30.3.–2.4.1993)*, Würzburg, 307–313.
TB = Tommaseo, Niccolò/Bellini, Bernardo, *Dizionario della lingua italiana*, 8 voll., Torino, 1865–1879.
TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*, 16 voll., Paris, 1971–1994.
Tommaseo 1862 = Niccolò Tommaseo, *Il secondo esilio. Scritti di Niccolò Tommaseo concernenti le cose d'Italia e d'Europa dal 1849 in poi*, 3 voll., Milano.
Vaina 1914 = Eugenio Vaina, *Albania che nasce*, Catania.
Zingarelli 2007 = Nicola Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Milano

Institut für Romanistik
Universität des Saarlandes, Saarbrücken
wolfgang.schweickard@mx.uni-saarland.de

Scanned with OKEN Scanner

CONSTITUIREA NORMEI DE PUNCTUAȚIE A LIMBII ROMÂNE MODERNE*

CAMELIA STAN

Istoricul punctuației limbii române nu a făcut până acum obiectul unei cercetări speciale de ansamblu[1]. În lucrările moderne dedicate punctuației românești, abordarea este preponderent sincronică și normativă. Lipsește un studiu sistematic al utilizării semnelor de punctuație în textele românești vechi (între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea) și în cele moderne (după 1780)[2]. Nu există o sinteză asupra evoluției uzului, un studiu (bazat pe gramatici, îndreptare, manuale sau/și pe texte din diferite epoci) privind constituirea și evoluția normei, raportul dintre uz și normă în domeniul punctuației limbii române din perioada premodernă și modernă, până la sfârșitul secolului al XIX-lea.

În cele ce urmează mă voi limita la câteva observații generale cu caracter istoric referitoare la constituirea sistemului actual al punctuației românești: terminologia, inventarul semnelor, unele aspecte particulare privind forma semnelor, funcțiile lor specifice.

1. După cum se știe, până la jumătatea secolului al XIX-lea, limba română s-a scris preponderent cu alfabetul chirilic. Regulile de punctuație ale scrierii românești chirilice au fost codificate de către autorii de gramatici, de manuale și de îndreptare. Primele lucrări normative de acest tip au fost elaborate relativ târziu, și anume după mijlocul secolului al XVIII-lea[3]. Cea mai veche descriere gramaticală a românei, alcătuită de Dimitrie Eustatievici, la Brașov, în 1757 *(Gramatica rumânească),* cuprinde și o prezentare a sistemului de punctuație: inventarul semnelor și regulile de utilizare a lor, ilustrate cu exemple. Rămasă în manuscris,

---

* Lucrarea de față sintetizează câteva rezultate (parțiale, preliminare) ale unei cercetări realizate în cadrul colaborării la *Istoria limbii române,* în curs de elaborare la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din București. Textul este versiunea îmbogățită a unui capitol din Stan (2006).

[1] O scurtă sinteză, privind vechimea unor semne de punctuație în scrierea limbii române, forma și funcțiile acestora în perioadele mai vechi ale limbii, apare în *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* (ÎO, p. 51–52). *Tratatul de punctuație,* lucrare sincronică și diacronică, inițiată la sfârșitul anilor '80 la Institutul de Lingvistică din București, sub coordonarea Mioarei Avram, a rămas, din păcate, în stadiul de manuscris nefinalizat.

[2] Pentru punctuația textelor vechi româno-chirilice v. Vîrtosu (1968), p. 124–131; pentru periodizarea istoriei limbii române v. Ion Gheție, în ELR, s.v. *veche, limbă ~;* Mioara Avram, în ELR, s.v. *modernă, limbă ~* și *contemporană, limbă ~.*

[3] Rosetti, Cazacu, Onu (1971), p. 443; Costinescu (1979), p. 13, 22, 28.

Scanned with OKEN Scanner

lucrarea a fost puţin cunoscută în epocă. Există însă mărturii că era folosită ca manual în şcoli la începutul secolului următor[4].

În epoca veche, alfabetul latin a fost utilizat sporadic în texte româneşti, cu ortografie străină (maghiară, polonă, italiană sau germană). Prima ortografie a limbii române, fundamental etimologică, a fost propusă de Samuil Micu (în *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestinu,* Buda, 1779). Ulterior, utilizarea alfabetului latin a devenit tot mai frecventă, mai ales în textele româneşti din Ardeal, fiind aplicate diferite sisteme ortografice[5]. Sub aspectul regulilor de punctuaţie, există o continuitate parţială între scrierea românească chirilică şi cea latină[6].

Punctuaţia românească, în forma sa modernă, era în general stabilită la începutul secolului al XIX-lea, mai întâi prin contribuţia cărturarilor ardeleni[7].

Între 1836 şi 1844 au fost propuse diferite alfabete de tranziţie, prin înlocuirea treptată a caracterelor chirilice cu cele latine; principalul autor al reformei scrierii româneşti chirilice a fost Ion Heliade Rădulescu[8]. După adoptarea oficială a alfabetului latin (în 1860)[9], un rol special în elaborarea şi impunerea normei de punctuaţie româneşti a avut *Gramateca limbei române* (1869–1877) a lui Timotei Cipariu[10], prima gramatică românească academică. Lucrarea este reprezentativă pentru curentul latinist.

Norma punctuaţiei (ca şi majoritatea normelor) limbii române literare contemporane (sistemul semnelor de punctuaţie, denumirea acestora, forma lor, regulile de utilizare) era constituită la sfârşitul secolului al XIX-lea[11].

2. Una dintre principalele probleme cu care s-au confruntat autorii primelor gramatici româneşti a fost adaptarea terminologiei gramaticale străine la limba română. La început au fost utilizate calcuri după neogreacă, după latină şi după calcurile slavone ale termenilor greceşti şi latineşti. Termenii diferă parţial de la un autor la altul. Această terminologie greoaie şi neunitară a fost ulterior abandonată, o parte dintre calcuri fiind înlocuite prin împrumuturi neologice, cu caracter internaţional.

Terminologia actuală a punctuaţiei era, în general, fixată la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Termenul neologic *punctuaţie* (< fr. *ponctuation,* după rom. *punct*[12]), general utilizat în româna contemporană, este atestat la începutul secolului al XIX-lea la

---

[4] Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 23/21r–28/23v; v. N. A. Ursu, *Studiul introductiv* al ediţiei, p. XXVI.

[5] Pentru o sinteză a problemei v. Mioara Avram în ELR, s.v.; Şuteu (1976), p. 47–50 (şi bibliografia).

[6] V. Vîrtosu (1968), *loc. cit.*

[7] Mioara Avram, în ELR, s.v. *punctuaţie.*

[8] Pentru o sinteză v. Mioara Avram în ELR, s.v. *tranziţie, alfabet de ~.*

[9] V. discuţia la Vîrtosu (1968), p. 234–236; Şuteu (1976), p. 64–124.

[10] Cipariu (1869–1877).

[11] V., de exemplu, capitolul *Punctuaţiunea,* în Tiktin (1895), II, p. 164–170. V. şi Mioara Avram, în ELR, s.v. *modernă, limbă ~.*

[12] DLR; v. şi Ciorănescu (1954–1996).

Scanned with OKEN Scanner

Heliade Rădulescu (1828), p. 160/2, în varianta *puntuaţie* (cu grupul consonantic *nct* redus la *nt,* probabil după după varianta *punt* a lui *punct* şi după modelul it. *interpunzione*). O utilizare mai limitată a avut, spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, termenul, astăzi învechit, *interpunctuaţi(un)e*[13] (< rom. *inter-* + *punctuaţi(un)e*), cu variantele *interpun(c)ţi(un)e* (< germ. *Interpunktion*)[14]; termenul este folosit, în varianta grafică latinizantă *interpuntiune,* în prima gramatică academică a limbii române – Cipariu (1977), II, p. 348 ş.u. Corespondentul latin al acestui temen apare în *Institutiones linguae valachicae,* cea mai veche gramatică a limbii române scrisă în limba latină: *de interpunctionibus, signa interpunctionum*[15]. Termenul *interpunctuaţie* desemnează, în unele lucrări contemporane, prezenţa semnului punct între slovele cu valoare cifrică din alcătuirea unor numere complexe, respectiv folosirea combinată a mai multor semne de punctuaţie[16]. În alte gramatici vechi sau premoderne, punctuaţia nu este denumită printr-un temen special, fiind cuprinsă în domeniul larg al *ortografiei* – de exemplu la Diaconovici Loga (1822) – sau fiind indicată prin funcţiile sale specifice, de marcare grafică a pauzelor care segmentează fluxul vorbirii: „împiedecarea sau rânduirea cuvintelor prin stări" [oprirea/întreruperea sau ordonarea cuvintelor prin opriri] – Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 2/10v–3/11r, 23/21r.

Spaţiul lucrării de faţă nu permite o discuţie detaliată asupra terminologiei punctuaţiei româneşti. De aceea mă voi referi, în cele ce urmează, doar la aspectele mai importante.

Termenul *punct,* indicând semnul ortografic şi/sau de punctuaţie (.), are varianta veche *punt* (< lat. *punctum,* it. *punto,* magh. *punt* – acesta din urmă, de origine latino-romanică). Ca nume al semnului de punctuaţie este atestat la începutul secolului al XVIII-lea[17]. Anterior, punctul a fost denumit prin termeni şi sintagme vechi, precum *(întreaga) împunsură* (< rom. *împuns* + *-ură*) sau *soroacă* (< sl. *sroka*)[18].

Termenii prin care este denumit semnul punct intră în diverse compuse:

– *două puncte* (:), cu variante vechi, fonetice şi/sau grafice, ca *doo/doă punturi, doua punte* – Diaconovici Loga (1822), p. 12, 27; Heliade Rădulescu (1828), p. 160/8; Cipariu (1877), II, p. 351 –; (vechi) *doao împunsuri* sau *doao soroci* – Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 23/21r;

– *punct şi virgulă* (;), *punct-virgulă* (sintagmele *virgulă punctată, opritoare puntată* sunt astăzi ieşite din uz) – Heliade Rădulescu (1828), p. 160/7–8 *(puntul şi virgula)*; v. şi Tiktin (1895), II, p. 164; Diaconovici Loga (1822), p. 12, 27;

---

[13] Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbei române* (1896), Samitca, Craiova, 1908.

[14] DA, MDA.

[15] ILV, p. 7. Pentru datarea textului, v. Gheorghe Chivu, *Introducere,* în ILV, p. 19–21.

[16] Vîrtosu (1968), p. 124, 178; Drincu (1983), p. 10, 133–148.

[17] V., de exemplu, Diaconovici Loga (1822), p. 13, 29; Heliade Rădulescu (1828), p. 160/8; Cipariu (1877), II, p. 351; DILR, *s.v. punct.*

[18] Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 23/21r. Pentru etimologie, v. TDRG; Ciorănescu (1954–1996); MDA.

Scanned with OKEN Scanner

– *puncte de suspensie* sau (învechit) *de suspensiune*, iar în limbajul comun *puncte-puncte* (...) (semn denumit în lucrări mai vechi şi *punturi*) – Heliade Rădulescu (1828), p. 160/10; Tiktin (1895), II, p. 164; Iordan (1937), p. 66;
– (vechi) *puntul întrebării* (?), *puntul mirării* (!) – Heliade Rădulescu (1828), p. 160/9–10.

Semnul două puncte a fost numit şi *colon* – de exemplu la Diaconovici Loga (1822), p. 13, 27 –, termen de origine greacă, ieşit din uz.

Semnul punct şi virgulă este numit în unele gramatici mai vechi *semicolon* (cf. engl. *semi-colon*, în DLR) sau *media nota*, *nota de mijloc* – v. Diaconovici Loga (1822), p. 12, 27; Heliade Rădulescu (1828), p. 163/11–12; Cipariu (1877), II, p. 351–352.

Semnele (?), (!) sunt denumite curent *semnul întrebării*, respectiv *semnul exclamării* (sau, în limbajul comun, *semnul mirării*). Variante ca *semnul cel de mirare*, *semnul întrebătoriu*, *chiemătoare*, *minunătoare*, *chiemătoriul semn*, *semnul exclamaţiunii* etc. sunt învechite – v. Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 24/21v; Diaconovici Loga (1822), p. 13, 29–30; Tiktin (1895), II, p. 164.

Neologismul *virgulă* (,) (< fr. *virgule*, lat. *virgula*) este atestat la sfârşitul secolului al XVIII-lea[19]. Virgula a mai fost denumită *împiedecare*, *jumătat de soroacă*, *opritoare*, *comă/coma* (explicat prin germ. *Komma*, fr. *comma*, lat. *comma*, ngr. *kómma*)[20].

Termenul *paranteză*, pl. *paranteze* ( ), [ ], < >, este atestat în română începând cu secolul al XVII-lea, în diferite variante, precum *parentesie*, *parintijiş* (explicate prin: lat. mediev. *parenthesis*, gr. *parenthésis*, magh. *parentézis*); *parentez*, *parentes(a)*, *(semnul) parantesei* (şi din germ. *Parenthese*, fr. *parenthèse*). Alte denumiri, ieşite din uz, sunt *cuprinzătoare/cuprinzetoare*, *semnul închiderei*, *semnul cel de despărţire* sau *de lăpădare* (parantezele rotunde), *semnul cel de osebire* sau *scoabe* – de origine slavă (parantezele drepte)[21]. Termenul *croşete* desemnează parantezele drepte [], mai ales în limbajul tipografic.

Neologismul *ghilimele* („ ”), (« »), cu variantele învechite *ghilemele*, *ghilimete/ghilemete* (< fr. *guillemets*), este relativ recent în română[22]. În gramaticile elaborate înainte de sfârşitul secolului al XIX-lea, semnul este indicat prin termeni ca *aducătoare*, *semnul aducerii*. În limba comună, dar şi în unele lucrări ştiinţifice se utilizează denumirea *semnele citării* – v. Diaconovici Loga (1822), p. 13, 32; Heliade Rădulescu (1828), p. 159/13; *semnele citatiunei* (cu grafie latinizantă), la Cipariu (1877), II, p. 351.

---

[19] Toader Şcoleriu, *Lecţione adecă cuvântare, scoase de la întâie parte a gramaticii* (1789), citat în MDA; v. şi Ciorănescu (1954–1996).

[20] Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 23/21r; Diaconovici Loga (1822), p. 12, 26; Cipariu (1877), II, p. 351 *(coma)*. Pentru etimologie v. DA, MDA.

[21] DILR, s.v. *parentesie;* Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 24/21v; Diaconovici Loga (1822), p. 13, 31; Heliade Rădulescu (1828), p. 159/19; Cipariu (1877), II, p. 351; Tiktin (1895), II, p. 164; DLR, s.v. *paranteză.*

[22] Tiktin (1895), II, p. 164; Iordan (1937), p. 68; DA; MDA; Ciorănescu (1954–1996), unde cuvântul românesc, cu formă de plural, este explicat printr-un singular nefolosit, *ghilimea.*

Scanned with OKEN Scanner

De asemenea recent (din prima jumătate a secolului al XIX-lea) este neologismul *cratimă* (< ngr. *krátema*)[23] (-), semn preponderent ortografic, denumit anterior, după funcţia sa specifică, *(linioară) împreunătoare, semnul împreunătoriu, unitoare, trăs(ăt)ură de unire* etc. – Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 23/21r; Diaconovici Loga (1822), p. 12, 26, 31; Heliade Rădulescu (1828), p. 159/2; Cipariu (1877), II, p. 351; Iordan (1937), p. 43. Semnul este denumit curent *liniuţă (de unire)*. Unii disting terminologic, pe baza funcţiei semnului în context, *liniuţa de despărţire.*

Cei mai mulţi autori disting cratima de *(linia de) pauză* (–), denumită în gramaticile mai vechi *semn de stare* [de oprire], *odihnitoare, linie despărţitoare, trăsură de despărţire, semnul judecării, linioară* etc. – Diaconovici Loga (1822), p. 13, 30; Heliade Rădulescu (1828), p. 160/8; Cipariu (1877), II, p. 351; Tiktin (1895), II, p. 164; Iordan (1937), p. 67. În majoritatea lucrărilor moderne, semnul este numit *linie de dialog şi de pauză*[24], făcându-se astfel referire explicită la cele două funcţii principale, distincte, ale semnului: cea de marcă a schimbării rolului de locutor în dialog şi cea de marcă a pauzei prin care, de obicei, se izolează o construcţie parantetică; însă, cu referire la ocurenţele sale individuale, semnul este denumit *linie de dialog,* respectiv *linie de pauză.*

Prin termenul *bară (oblică)* este denumit semnul ortografic şi de punctuaţie (/), introdus în scrierea românei contemporane la sfârşitul secolului al XX-lea, după model străin, în special englez. Astăzi este desemnat şi prin anglicismul *slash,* din limbajul tehnic al informaticii. Un semn grafic cu aceeaşi formă, numit *dungă* (< vsl. *donga*)[25], este înregistrat în cea mai veche gramatică a limbii române, unde se precizează că semnul marchează o pauză scurtă, care urmează după ridicarea tonului: *Nemilostiv om / carele pradă* – Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 23/21r. Între condiţiile de utilizare a *dungii* şi cele ale *barei* actuale nu există asemănări şi nici continuitate: bara este utilizată în special ca marcă a opoziţiei, a alternanţei *(urban/rural, material şi/sau spiritual)* sau cu diverse valori în notaţia cifrică a datelor calendaristice (*2/3 aprilie* „doi spre trei aprilie"), mai ales în stilurile ştiinţific, administrativ, publicistic. Cele două semne de punctuaţie pot fi considerate distincte[26].

3. Inventarul semnelor de punctuaţie diferă parţial de la o gramatică la alta.

Diferenţele decurg uneori din faptul că (mai ales în gramaticile vechi) semnele de punctuaţie nu sunt clar delimitate de semnele considerate, în cele mai multe lucrări româneşti moderne, ca având rol ortografic, precum apostroful (') sau accentele, şi de alte semne grafice, cum sunt asteriscul (*), semnul de paragraf (§), sau chiar de procedee grafice, ca alineatul[27]. În lucrările franţuzeşti, englezeşti şi italieneşti, asteriscul este, în mod curent, inclus între semnele de punctuaţie, iar

[23] DA; MDA; Vîrtosu (1968), p. 126.
[24] ÎO, p. 81; Camelia Stan, *Implicaţiile sintactice ale punctuaţiei*, în GALR, II, p. 947, 954.
[25] V. etimologia în MDA.
[26] V. şi Avram (1987), p. 211–216.
[27] V., de exemplu, Diaconovici Loga (1822), p. 12–13, 25–32.

Scanned with OKEN Scanner

uneori semnul de paragraf este considerat un auxiliar al punctuației, ca și acolada { }, blancul (spațiul alb) și chiar unele procedee grafice precum variația literelor (cursive/italice, majuscule), sublinierea cu o linie etc.[28]

4. Unele semne de punctuație aveau, în scrierile vechi, o **formă** diferită de cea actuală. Cu valoarea de semn al întrebării este consemnat în primele gramatici semnul punct și virgulă (;), așa cum apare, până la începutul secolului al XIX-lea, după model grecesc, în cărțile bisericești scrise cu alfabet chirilic. Semnul întrebării actual era folosit în secolul al XIX-lea și inversat, plasat la începutul enunțului, ca în spaniolă. Parantezele (rotunde) aveau și forma (: :)[29].

5. Unele **funcții prozodice și/sau sintagmatice** actuale au fost încă de la început asociate anumitor semne de punctuație, fiind menținute în norma limbii literare actuale[30].

Astfel, unii gramatici din secolele al XVIII-lea (precum Dimitrie Eustatievici, cu referire la virgulă și la două puncte) și, mai ales, al XIX-lea (Diaconovici Loga, Heliade Rădulescu și alții) au arătat că punctuația poate sugera diferența de durată dintre pauzele care intervin în vorbire. De obicei pauzele de la finalul frazelor (declarative), marcate prin punct, sunt mai lungi decât pauzele dintre componentele enunțului. Pauzele interioare ale enunțului sunt marcate prin virgulă, punct și virgulă sau două puncte. În principiu, virgula notează o pauză scurtă, iar semnele punct și virgulă sau două puncte, o pauză ceva mai lungă. De asemenea, linia de pauză notează, uneori, o pauză interioară. Punctele de suspensie notează, de obicei, o pauză lungă.

Diaconovici Loga, dar și alți gramatici din secolul al XIX-lea au specificat că semnul întrebării marchează intonația interogativă, semnul exclamării conturul melodic al frazelor exclamative, iar parantezele o coborâre a tonului.

Semnele de punctuație îndeplinesc, în planul organizării sintagmatice a enunțurilor, diverse roluri, asociate sau nu cu un rol fonetic. Încă din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, anumite funcții au fost considerate ca fiind specifice. Iată câteva mai importante, reformulate în terminologie modernă, dar ilustrate cu exemple folosite de autorii vechi.

– Punctul marchează sfârșitul unei fraze declarative (asertive): *Grije am avut de lucrurile cele politicești.* – Eustatievici Brașoveanul (1757), p. 26/22v.
– Semnul întrebării se utilizează după o interogație (directă): *Cui mai pe urmă îi va fi bine?* – Diaconovici Loga (1822), p. 29.
– Semnul exclamării se utilizează după fraze exclamative: *O, milostivire și îndelung răbdare dumnezeiască!* – Eustatievici Brașoveanul (1757),

[28] V. discuția și bibliografia la Avram (1987), p. 195–196.
[29] V., de exemplu, Eustatievici Brașoveanul (1757), p. 23/21r; Diaconovici Loga (1822), p. 13. V. și Vîrtosu (1968), p. 125–126; Mioara Avram, în ELR, s.v. *punctuație*.
[30] Pentru observațiile care urmează (sub **5**), v. regulile formulate explicit sau deductibile din exemple la: Eustatievici Brașoveanul (1757), p. 24/21v–28/23v; Diaconovici Loga (1822), p. 12–13, 26–32; Heliade Rădulescu (1822), p. 160–166; Măcărescu (1848), p. 108; Bălășescu (1850a), p. 170; Bălășescu (1850b), p. 94-95; Popp (1858) etc.

Scanned with OKEN Scanner

p. 27/23r –, după interjecţii sau după vocative: *vai!, fratiloru!* – Cipariu (1877), II, p. 352. În primele gramatici, interjecţia, vocativul, imperativul sunt separate prin semnul exclamării în exemple, fără a se formula explicit această regulă: *oh! vai! ah!* – Diaconovici Loga (1822), p. 30 –; *O, muiere!* – Eustatievici Braşoveanul (1757), loc. cit. –; *Să fie lumină!* – Diaconovici Loga (1822), *loc. cit.*

– Virgula delimitează unităţile sintactice coordonate paratactic: *primejdii, nevoi, pagube* – Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 24/21v. Virgula poate separa diverse structuri intercalate: *Omul, carele iubeşte pre Dzeu, partea cea mai bună şe-au ales* – Diaconovici Loga (1822), p. 27) –, circumstanţiale de diferite tipuri, introduse prin elementele de relaţie *când, decât, pentru că, precum* etc. – v. Diaconovici Loga (1822), *loc. cit.*

– Semnul două puncte marchează adesea trecerea de la vorbirea indirectă la vorbirea directă, poate preceda un citat: *Bine au zis cine au zis: Paza bună trece primejdiia rea* – Diaconovici Loga (1822), p. 28 –, o structură explicativă introdusă (sau nu) prin adverbele *adică, precum* – v. Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 25/22r. În exemple, enumerările sunt, de asemenea, marcate prin două puncte: *Cei şapte înţelepţi ai Ţerii Greceşti au fost: Thales, Solon* [...] – Diaconovici Loga (1822), *loc. cit.*

– Parantezele rotunde pot izola secvenţele care exprimă informaţii suplimentare faţă de cele enunţate: *Sculându-să oareşcare judecători în mijlocul supuşilor săi, au zis (fost-au mulţime mare de norod): până va stăpâni grozăvia pre politia, legată va fi bine încuviinţarea întru casele judecătorilor* – Eustatievici Braşoveanul (1757), p. 27/23r.

– Ghilimelele sunt utilizate ca marcă grafică a citatului: *[...] adeverează înţeleptul Pithagor, zicând: [„]precum sarcina asinului este dobândă la altul, iară luişi pagubă; aşa şi bogăţia scumpului se întórce în dobânda altuia, iară dânsului întru pagubă["]* – Diaconovici Loga (1822), p. 32 (semnul de punctuaţie este însă omis accidental tocmai în exemplul prin care autorul ilustrează regula explicită).

– Linia de pauză poate fi utilizată pentru a marca replicile, în dialog – v. Heliade Rădulescu (1828), p. 166/2–5.

– Punctele de suspensie au rolul principal de a nota pauza care marchează întreruperea vorbirii – v. Heliade Rădulescu (1828), p. 166/7–12.

Alte funcţii ale semnelor de punctuaţie nu mai corespund utilizării lor actuale: de exemplu, rolul semnului punct şi virgulă de a separa propoziţiile coordonate prin conjuncţiile *însă, dar, ci* – v., între alţii Diaconovici Loga (1822), p. 27. În limba modernă, acest rol revine virgulei.

BIBLIOGRAFIE

Avram, Mioara (1987), *Probleme ale exprimării corecte*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 211–216.

Bălăşescu, Nicolae (1850a), *Grammatică română*, Bucureşti, 1850.

Bălăşescu, Nicolae (1850b), *Elemente de gramatică română*, Bucureşti, 1850.

Ciorănescu, Alexandru (1954–1996), *Dicţionarul etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin,

Scanned with OKEN Scanner

Bucureşti, Saeculum I.O., 2001 (ed. originală, Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, Tenerife).
Cipariu, Tim. (1869–1877), *Gramateca limbei române*, I–II, Bucureşti, Societatea Academică Română.
Costinescu, Mariana (1979), *Normele limbii literare în gramaticile româneşti*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
DA/DLR – *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, Socec-Sfetea, Universul, Monitorul Oficial, 1913–1948; serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei, 1965 ş.u.
Diaconovici Loga, Constantin (1822), *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, text stabilit, prefaţă, note şi glosar de Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, Timişoara, Editura Facla, 1973.
DILR – Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1992.
ELR – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Enciclopedia limbii române* (coord. Marius Sala), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
Eustatievici Braşoveanul, Dimitrie (1757), *Gramatica rumânească*, ediţie, studiu introductiv şi glosar de N.A. Ursu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969.
GALR – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române*, I–II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
Heliade Rădulescu, Ion (1828), *Grammatică românească*, ediţie şi studiu de Valeria Guţu Romalo, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980.
ILV – *Institutiones linguae valachicae* (1770 circa), ediţie critică de Gheorghe Chivu, revizia şi traducerea textului latin de Lucia Wald, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2001.
Iordan, Iorgu (1937), *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, [ediţia a II-a, în facsimil, Bucureşti, Editura Semne, 2005].
ÎO – *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, ediţia a V-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1995.
Măcărescu, Nicolae (1848), *Gramatică românească*, Tipografia Institutului Albinei, Iaşi.
MDA – *Micul dicţionar academic*, I–IV, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
Popp, Ioan (1858), *Tractat de puntuaţiune*, Bucureşti, Christ. Ionnin, Romanov.
Rosetti, Al., B. Cazacu, Liviu Onu (1971), *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Minerva.
Stan, Camelia (1992), *Descrierea şi normarea punctuaţiei româneşti (Semnul două puncte)*, în LR, XLI, 1–2, p. 89–93.
Stan, Camelia (2006), *La punteggiatura del rumeno – panorama storico*, în *Storia della punteggiatura nelle lingue europee*, a cura di Bice Mortara Garavelli, Editori Laterza, Roma–Bari (sub tipar).
Şuteu, Flora (1976), *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, [Bucureşti], Editura Academiei Române.
TDRG – H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I–III, Bukarest Staatsdruckerei, 1903–1924.
Tiktin, H. (1893–1895), *Gramatica română*, I, Iaşi, Editura Librăriei Şcoalelor Fraţii Şaraga; II, Bucureşti, Tipografia Nouă, Grigore Panaitescu.
Vîrtosu, Emil (1968), *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere/
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al Rosetti"
camistan@hotmail.com
camistan@gmail.com

Scanned with OKEN Scanner

ENFIN SALA VINT... !
THÉORIES PHONOLOGIQUES ET POLITIQUE EN ROUMANIE ENTRE 1938 ET 1970

BERND STEFANINK

PRÉLIMINAIRES

Lorsque l'illustre phonologue André Martinet proposa un jour, tout au début des années soixante-dix, à son jeune assistant, Bernd Stefanink[2], dont il connaissait la passion pour la Roumanie, d'offrir à ses étudiants de la Sorbonne un cours de linguistique roumaine, ce dernier ne savait pas à quoi il s'engageait. Dans le cadre de ses études de lettres, d'abord en Allemagne, puis à la Sorbonne, Stefanink, après s'être lancé dans les sciences philosophiques, puis littéraires, s'était, de plus en plus, rabattu sur ce qui lui semblait tout de même le terrain le plus « solide » dans les études de lettres, à savoir la linguistique. Et pour être encore plus sûr de se trouver sur « terre ferme », il avait choisi la phonologie comme domaine privilégié.

Quelle ne fut pas sa surprise de voir ce terrain, qu'il croyait si sûr, céder sous lui à chaque nouveau pas par lequel il s'engageait plus profondément dans les contradictions qui ont marqué la description phonologique roumaine dans les années entre 1938 – année où Alexandru Rosetti publiait, avec Alexandru Graur, leur *Esquisse d'une phonologie du roumain* – et 1970, année où Marius Sala a mis fin au « désordre » (Stefanink 1983) qui a régné dans la phonologie roumaine au plan des explications fournies pour rendre compte des particularités du roumain parmi les langues romanes.

En effet, le linguiste qui, dans les années soixante, se propose d'étudier la phonologie du roumain d'un point de vue scientifique est frappé par le caractère contradictoire des descriptions et des théories. S'il n'est pas familiarisé avec l'histoire politique de la Roumanie, il cherchera à s'expliquer ces contradictions par des divergences dans le raisonnement logique, alors qu'elles s'expliquent sans doute plus aisément par les points de vue divergents de leurs auteurs sur le plan politique.

---

[1] Rappelons que c'est avec ce cri de joie – « Enfin Malherbe vint.... » – que Boileau a laissé libre cours à son estime pour le rôle clarificateur que Malherbe a joué dans l'art de la versification française.

[2] Certaines de ces thèses ont été soutenues dans une conférence que j'ai tenue à la Sorbonne en 1980, dans le cadre d'un colloque organisé par André Martinet, sur le thème *Dynamique, diachronie, panchronie en phonologie*. C'est à Martinet que je dois la suggestion d'examiner le rôle joué par la politique dans ces présentations souvent contradictoires de la phonologie du roumain.

Scanned with OKEN Scanner

Pour le montrer, nous nous proposons d'examiner les positions que prennent trois linguistes roumains, dont les opinions politiques sont plus ou moins évidentes, à propos des faits linguistiques les plus controversés de la phonologie roumaine. Nous soutenons que les positions politiques de ces linguistes ne sont pas sans influencer leur vision des faits linguistiques. Il s'agit d'Octave Nandriş, qui avait quitté la Roumanie communiste pour se réfugier en France, comme enseignant à l'université de Strasbourg, d'Emile Petrovici, dont les opinions pro-slaves se manifestent dans de nombreux articles qui ne sont pas seulement linguistiques[3], et d'Alexandru Rosetti, dont les écrits ne trahissent pas une position politique nettement établie et dont les interprétations linguistiques divergent en conséquence, pouvant aller jusqu'à affirmer le contraire de ce qu'il avait soutenu quelques années auparavant. Leurs divergences se manifestent dans l'interprétation des faits diachroniques autant que dans celle de faits synchroniques.

LES FAITS DIACHRONIQUES

En ce qui concerne les faits diachroniques, les sons dont l'origine est le plus discutée, parce qu'ils contribuent à attribuer au roumain une place à part parmi les langues romanes, sont représentés par les lettres suivantes de l'alphabet : *ă, î/â, h.* A ceci s'ajoute l'apparition d'un yod devant *e*, pour laquelle Nandriş utilise le terme de « préjotisation », Rosetti le terme de « yodisation ». Selon les linguistes ces sons ont été attribués soit au substrat, soit au superstrat ou encore expliqués comme des développements autonomes, propres au roumain, sans causalité externe. Dans le cas du substrat, il ne peut s'agir que du substrat daco-thrace, dont on ne sait pratiquement rien sur le plan linguistique ; dans le cas du superstrat, il s'agit du superstrat slave méridional, les Slaves ayant occupé la majeure partie de la Roumanie du VIIe au IXe siècle.

ă, î/â

En général *ă* et *î/â* sont attribués au substrat. Encore que dans ce cas on n'a pas le droit de vouloir ignorer, comme le fait Nandriş, que le son *ă* existe aussi en albanais, ce qui permet d'expliquer son origine par un substrat commun à ces deux langues, qui font partie de « l'union linguistique balkanique ». Il est surprenant que pas une seule fois Nandriş ne fait allusion à cette théorie de l'union linguistique balkanique, mise en évidence par Sandfeld en 1930, qui permet d'expliquer un certain nombre de faits linguistiques communs au roumain, au bulgare, au grec et à l'albanais. Pour lui « *î* a survécu dans des mots autochtones et a été incorporé dans le système phonologique » (Nandriş 1971 :168); et il continue : « Par contre, *ă*, la voyelle neutre du roumain, est le résultat de l'évolution d'autres voyelles (*a* : CASA > *casă ; o* : QUOD > *că ; u* : ECCU-TALE > *acătare ; e* : INDE-RETRO > *îndărăt*). La voyelle doit être attribuée également au substrat, mais en tant que

[3] Ainsi, dans le numéro 3 de 1959 de « Studii şi cercetări lingvistice », consacré au quinzième anniversaire de la libération de sous le joug fasciste, il est le seul à contribuer avec un article franchement politique en faveur des études de slavistique en Roumanie.

Scanned with OKEN Scanner

résultat de la tendance vélarisante qu'il a imprimée au daco-roman » (Nandriş 1971 :169). Les deux sons en question seraient dus, selon Nandriş, aux deux façons de se manifester du substrat : « directement, par apport de phonèmes, ou bien, indirectement, en contribuant à la formation de la 'base d'articulation' qui déterminera l'orientation diacronique du nouveau système linguistique. La langue dace est présente dans la phonologie roumaine sous ces deux formes » (Nandriş 1971 : 151). La première forme aurait donné naissance à *î*, la seconde à *ă*.

Examinons ces affirmations ! A propos de *î* Nandriş précise : « Cette priorité chronologique accordée à *î*, nous la fondons sur la présence de cette voyelle dans des mots d'origine inconnue ou incertaine et dans un contexte phonétique inapte à justifier sa présence (*gîde* 'bourreau', *gîtă* tresse, gît 'cou', etc) » (Nandriş 1971 :168–169). Mis à part le fait que l'origine de ces mots est incertaine – ainsi Cioranescu part d'un étymon slave ancien pour *gîde*, parle d'origine douteuse à propos de *gît*, avec une préférence pour le latin *guttura* et n'enregistre pas le mot *gîta*, qui ne figure pas non plus d'ailleurs dans le *Dicţionarul explicativ al limbii române* (éd. de 1975) – rien ne nous permet d'affirmer que le son *î* dans ces mots est d'origine et ne pourrait pas provenir de l'évolution d'un autre son. Au contraire, si l'on accepte la théorie de l'union linguistique balkanique (Sandfeld 1930), on doit écarter l'explication de *î* par le substrat parce que l'albanais ne connaît pas le son *î ;* chaque fois que celui-ci apparaît dans un des mots de la liste des 80 mots que le roumain et l'albanais ont en commun, il a un correspondant albanais en *ë*, orthographe qui transcrit un son proche du roumain *ă*.

Quant à la « base d'articulation », qui doit expliquer l'apparition du *ă* en roumain, elle représente un élément fondamental dans la conception de Nandriş sur l'évolution des langues, dans la mesure où elle est le résultat de ce qu'il appelle les « facteurs extra-linguistiques » : « Par contre, les facteurs extra-linguistiques conditionnent le comportement de l'être humain et déterminent ainsi l'ensemble de ses manifestations ('extériorisations'), y compris donc le langage. Ces facteurs (conditions géophysiques, économiques et historiques de vie, structure sociale, type et niveau de civilisation, etc.) interviennent dans l'*infracture* d'un système linguistique, déterminant les orientations foncières de structure, sa 'base d'articulation'. C'est l'interférence de ces deux catégories de facteurs (linguistiques et extra-linguistiques), variables suivant l'aire et l'époque, qui rend compte de la disparité entre des langues ayant une origine monogénétique, les langues romanes pour nous » (Nandriş 1971 :150). Nandriş nous explique aussi que « par le terme *substrat* il ne faut pas entendre essentiellement la 'survivance' de faits précis de langue provenant du système assimilé, mais la manifestation dans la langue assimilante d'un nouveau système de fonctionnement du langage, basée sur une potentialité psycho-somatique différente (fonds générateur). C'est ce nouveau fonctionnement, disparate suivant les aires, qui a déterminé la nature des évolutions de structure implanté 'extra muros' : c'est par conséquent le facteur responsable du morcellement linguistique de la Romania » (Nandriş 1971 :205). Aux autres facteurs Nandriş ne laisse qu'une fonction de renforcement : « D'autres facteurs sont intervenus et ont accusé ces tendances divergentes (superstrat, adstrat, influences, etc.) » (Nandriş 1971 :206). Et pour celui qui n'aurait pas compris,

Scanned with OKEN Scanner

Nandriş explicite : « le latin danubien s'est cristallisé en un nouveau système linguistique à une époque qui *précède l'intervention du superstrat*, alors que ce n'est pas le cas pour d'autres idiomes romans » (Nandriş 1971 :206). Ainsi, sous le couvert d'innovations théoriques[4], destinées principalement à expliquer les particularités du roumain autrement que par l'influence slave – et cet objectif lui tient tellement à cœur qu'il n'hésite pas à présenter ses théories dans un manuel attendu depuis longtemps et devant servir d'instrument de travail à tous les romanistes français débutants, vu que sa démarche pédagogique, calquée sur celle des grands romanistes allemands, comme Vossler ou Rohlfs, excellente en ce qui concerne la façon d'aborder les textes, est unique en son genre en France –, Nandriş nous ramène à des conceptions qui ne sont pas sans rappeler les explications par la race et le climat, que l'on peut trouver, par exemple, dans le *Traité de Phonétique* de Maurice Grammont (1965[8] :175–176) et qui conduisent à expliquer les particularités du roman parlé dans la péninsule ibérique par le « prognathisme » (Bourciez 1956[4] : 407) et les différences entre l'espagnol et le portugais par « l'âpreté qu'ont les plateaux de l'Ibérie centrale [...], la fierté hautaine des hidalgos » d'un côté, « l'influence d'un climat délicieux » (Bourciez 1956[4] : 405–406) de l'autre.

Et pourtant, dans un article publié en 1970, Nandriş utilise le terme de « base d'articulation » avec un sens plus courant, comme synonyme de « système articulatoire » (Nandris 1970 :13) ; de même le substrat n'est plus investi de « potentialité psycho-somatique » mais semble fonctionner selon la théories des langues en contact, puisqu'il peut être tenu pour responsable d'un « mode articulatoire palatalisant acquis au contact d'un système linguistique autochtone (substrat) » (Nandriş 1970 :4). Dans cet article Nandriş accepte même l'idée d'un superstrat slave pour expliquer le maintien de la palatalisation (dont le vrai responsable reste cependant le substrat), mais en parlant des dialectes daco-romans sud-danubiens » auxquels il opposera avec d'autant plus d'effet les « dialectes daco-romans nord-danubiens », c'est-à-dire le roumain actuel, qui, dans sa description, ne connaîtrait justement pas de phonème palatal (Nandriş 1970 :6).

Alors, comment ne pas être tenté de penser que c'est seulement à propos du roumain parlé dans la Roumanie actuelle que Nandriş brouille les cartes, se réfugiant derrière une terminologie abstraite et des innovations théoriques ? Innovations théoriques qui sont tirées d'observations faites sur le roumain pour servir à expliquer les particularités de cette même langue roumaine. Ainsi Nandriş (1971 :205) écrit : « On a incriminé pour les justifier [il s'agit des évolutions divergentes des langues] les divers superstrats ; or *le roumain démontre* que la formation d'une nouvelle langue peut procéder de causes internes, antérieures à l'intervention de ce facteur. La diversification du latin commun en idiomes romans doit être imputée au facteur psychique qui, après la disparition du foyer directeur, a évolué progressivement vers une adéquation à la potentialité psycho-somatique

[4] Pour une présentation plus détaillée de ces innovations théoriques, cf. Octave Nandriş : « La palatalisation romane et le problème de ses origines », dans *Mélanges de linguistique et de philologie dédiées à la mémoire de Pierre Fouché*, Paris : Klincksieck, 1970.

Scanned with OKEN Scanner

autochtone » (notre mise en relief). Et, à la fin du même chapitre : « Son originalité [du roumain], de même que son authentique romanité, *s'expliquent* : le latin danubien s'est cristallisé en un nouveau système linguistique à une époque qui précède l'intervention du superstrat, alors que ce n'est pas le cas pour d'autres idiomes romans » (notre mise en relief). Inutile de dire qu'il s'agit là d'affirmations, Nandriş laisse l'apprenti-romaniste, à qui ce *manuel* s'adresse, sur sa faim quant aux explications.

Pour l'explication des faits, il est beaucoup plus simple de partir des deux observations suivantes :

1) Dans les 80 mots que le roumain et l'albanais ont en commun et qui remontent sans doute à un substrat commun, on constate une correspondance phonétique : roum. *ă* = alb. *ë* ; il s'agit, dans les deux cas, de la voyelle postérieure non labialisée qu'on peut ainsi faire remonter au substrat commun.
2) Dans certaines conditions, les voyelles latines ont tendance à se fermer en roumain (cf. lat. DENTEM > *dinte,* BONUM > *bun,* etc). On peut ainsi expliquer le *î* par un *ă* qui se serait fermé, d'abord devant consonne nasale, puis, la latitude articulatoire étant acquise, se serait étendu à d'autres positions.

En tout cas, si l'on considère la provenance de *ă*, on ne peut pas vraiment dire que ce phonème provient d'une tendance à la vélarisation, comme le prétend Nandriş. Cela vaut seulement pour le passage de lat. *e* à *ă*, mais pas pour lat. *u, o* et *a*. Et, même si l'on admet que, pour ce qui est du système vocalique, le roumain, comparé à d'autres langues romanes, a une tendance à faire les distinctions à l'arrière de l'orifice buccal, il n'en est plus de même dans le système consonantique, où les nombreuses palatales et l'évolution d'un groupe lat. *kt* à *pt* (LACTEM > *lapte*) témoignent plutôt d'une tendance à l'antériorisation, comme le constate d'ailleurs Nandriş (1971:191) lui-même :[5] « La zone où s'effectue le maximum de points d'articulation est la zone palatale », se mettant ainsi en porte-à-faux avec ce qu'il dit (cité plus haut) sur la « tendance vélarisante » du roumain (p. 169) et (cité plus bas) sur cette « tendance vélarisante constatée également dans le consonantisme » (p 152).

Pour E. Petrovici (1957 :12–13), dont nous parlerons plus explicitement dans le cadre de la description du système phonologique contemporain, c'est le fait que le système roumain comporte toute une série complète de voyelles médianes qui est imputable au superstrat slave : « Ohne den slavischen Einfluß hätte das Rumänische zwar einen Vokal mit mittlerer, unbestimmter Zungenartikulation [...] aber das hätte gewiß nicht zur Bildung des heutigen Vokaldreiecks des Rumänischen geführt ». « Die rumänischen Vokale [...] haben sich, nach slavischem Muster, in drei Reihen geordnet, deren eine die mittlere, ungerundete Vokalreihe ist » (Petrovici 1957 : 12). Comme Nandriş, il prétend déduire de son interprétation des faits une théorie, sans se soucier de la vérifier sur des contextes historiques un peu plus sûrs : « Somit kann auf die Fragen, die Eugen Seidel gestellt hat, ob der Einfluß einer Sprache auf eine andere auch hinsichtlich der

[5] Cf. Nandriş (1971 :191) lui-même: « La zone où s'effectue le maximum de points d'articulation est la zone palatale ».

Scanned with OKEN Scanner

Richtung, welche eine Sprache einnimmt, um ein phonologisches Gleichgewicht zu schaffen, wirken kann, bejahend beantwortet werden. » (Petrovici 1957 :44).

h

Pour Nandriş (1971 :152), « La tendance vélarisante, relevée à propos du vocalisme, est constatée également dans le consonantisme[6]. On note : a) l'apparition de la laryngale *h* », et p. 192 : « ce phonème, [...] doit être attribué au substrat dace, à un développement interne imputable à la tendance vélarisante », « les emprunts ultérieurs d'autre origine contenant *h,* auraient seulement augmenté la fréquence de ce phonème » (p. 160).

Or, parmi la liste des 80 mots que l'on peut éventuellement faire remonter au substrat commun albano-roumain ne figure qu'un seul mot avec *h : hameş*, qui veut dire avide, et que Cioranescu fait d'ailleurs remonter au hongrois, le considérant comme une variante de *hamiş*. Par contre, de nombreux mots avec *h* sont venus du slave et, parmi eux, beaucoup de mots faisant partie du vocabulaire fondamental, comme *hrană* (= nourriture) ou *haină* (« vêtement »).

IOTACISATION

Pour ne pas être obligé d'admettre l'influence du slave, Nandriş (1971 : 160) accumule des explications de nature diférente : « On impute au slave la 'iotacisation' d'un *e-* initial de mot ou de syllabe (prononcé *ie*). Cependant ce phénomène attesté également dans d'autres idiomes romans, peut être expliqué aussi comme un phénomène de linguistique générale, donc autochtone. En outre, la iotacisation peut être interprétée comme un fait de phonétique syntactique : en vieux roumain les mots avaient une désinence vocalique, et il s'est manifesté une tendance à éviter le hiatus par développement de phonèmes transitoires ».

On sait cependant que cette tendance à éviter l'hiatus a existé dans d'autres langues romanes, sans que cela donne lieu au développement d'un phénomène de iotacisation dans ces langues.

Dans sa *Phonétique historique du roumain* Nandriş nous donne un autre argument qui, selon lui, permettrait d'écarter l'hypothèse d'une influence slave : « D'autre part les nombreux cas de développement de voyelles transitoires en roumain, devant des voyelles autres que les prépalatales [...] nous incitent à penser qu'il s'agit d'un fait de phonétique autochtone » (p. 214). Non seulement Nandriş ne justifie pas en quoi cette observation vient renforcer son hypothèse d'un développement autochtone, mais il nous fournit au contraire les arguments sur lesquels on s'appuie pour démontrer l'influence slave. Il fait, en effet, allusion au phénomène de prévélarisation que l'on peut observer dans certaines variétés du roumain, et qui amène à prononcer [uom] pour [om] (< lat. HOMO). Or, le slave ne connaît pas seulement la préjotisation, mais aussi la prévélarisation. (Martinet :1964² :359–362).

[6] Ceci est évidemment en contradiction avec ce qu'il dit p. 191.

Scanned with OKEN Scanner

Il va sans dire que pour Rosetti[7] et Petrovici[8] ces phénomènes sont dus à l'influence slave, comme pour la quasi totalité des linguistes qui se sont préoccupés de ce problème.

En conclusion de cette étude des faits diachroniques, on peut constater que les interprétations abusives viennent, d'une part, de Nandriş, qui veut à tout prix éviter la moindre prise en considération d'une influence slave (et à ce propos il est regrettable que l'on trouve ces prises de position abusives dans un manuel d'introduction aux études de philologie romane, qui mérite toute notre attention puisqu'il est excellent du point de vue didactique, introduisant pour la première fois en France les démarches didactiques mises en œuvre par les romanistes allemands), d'autre part, de Petrovici, dont le but avoué est de prouver l'influence que le système slave a exercée sur le roumain » « [...] das Rumänische sei eine romanische Sprache in slavischer Aussprache » (Petrovici 1958 :43). Quant à Rosetti, il ne prend pas de positions extrêmes par rapport aux faits examinés, se permettant même, dans d'autres cas, de changer d'opinion sur un problème : ainsi il prétend, en 1941, que la palatalisation des labiales est due à l'influence slave[9] , mais se rétracte en 1961 : Sans doute on est tenté d'expliquer ce phénomène par l'influence du slave méridional et notamment par l'influence des parlers bulgares de l'est sur le roumain ; mais la date du phénomène, le fait qu'il n'intéresse qu'une partie des parlers roumains [...] nous oblige d'attribuer cette innovation à une tendance propre au roumain »[10].

LES FAITS SYNCHRONIQUES

En ce qui concerne les faits synchroniques, c'est à propos de la description du système phonologique que l'on trouve des contradictions surprenantes. On est surpris de noter des divergences allant de 27 phonèmes chez les uns à 79 phonèmes chez d'autres. Ceci dans un domaine de la langue où les faits sont le moins sujets à interprétation puisqu'il existe des règles clairement définies pour l'établissement du statut phonologique d'un son.

L'inventaire traditionnel le plus courant est un inventaire à 31 phonèmes : /i e î ă a o u $^{i\,e\,o\,u}$ p t k b d g f v s z š ž č ğ c h m n l r/.

Celui de Petrovici comprend 77 phonèmes : 72 consonnes + 5 voyelles :
consonnes neutres : /p b m f v t d n s z ts š ž l r k g h

---

[7] « Bulletin linguistique », VII, p. 117: « puisque le phénomène du passage de e initial à ye est circonscrit au roumain, il semble qu'il faille le mettre en rapport avec la yodisation des voyelles prépalatales initiales, innovation caractéristique du slave ».

[8] « Gleichzeitig wurden, ebenfalls infolge des Eindringens von einigen slavischen Aussprachegewohnheiten ins Rumänische, die Vokale *e, i, o, u* wie Diphtongoide ausgesprochen (^{i}e, ^{i}i, ^{u}o, ^{u}u), und zwar aufgrund von Palatalisierung, beziehungsweise Rundung der Konsonanten vor Vordervokalen (e, i,) beziehungsweise vor gerundeten (o, u) ».

[9] *Istoria limbii române*, t. IV, 1941.

[10] *Linguistica*, p. 208.

Scanned with OKEN Scanner

consonnes palatalisées : p' b' m' f' v' t' d' n' s' z' ts' š' ž' l' r' k' g' h' č' ğ' j
cononnes labialisées : p° b° m° f° v° t° d° n° s° z° ts° š° ž° l° r° k° g° h° w
consonnes palato-labialisées : p°' b°' m°' f°' v°' t°' n°' l°' r°' k°' g°' č°' ğ°' j°'
voyelles : a o u ă î/.

Si l'on arrive à des différences aussi importantes dans la description du système phonologique du roumain, cela est dû principalement aux interprétations divergentes des suites de sons consonne + palatale ou vélaire. Ainsi, si à partir des paires minimales *teacă* (= fourreau) ~ *toacă* (= angélus) ~ *tacă* (= (qu'il se) taise), certains linguistes dégagent les diphtongues *ea, oa* et voyelle *a,* pour d'autres, – et le plus acharné défenseur de cette thèse est Petrovici – il s'agit d'une opposition de timbre consonantique entre un *t* palatalisé, un *t* labialisé et un *t* neutre. De même, la finale des mots comme *pomi* est constituée par *m* + *i* asyllabique pour les uns, alors que pour les autres le *i* n'est plus qu'un signe diacritique marquant la palatalisation du *m*.

Notre objectif ici n'est pas de résoudre ce problème, mais simplement d'attirer l'attention sur les rapports qui peuvent exister entre orientation politique et prédilection pour l'une ou l'autre de ces solutions. Nous pensons que ce n'est pas par hasard qu'à certaines époques certains linguistes roumains ont été en vogue, ce qui se traduit d'ordinaire par un accroissement du nombre de leurs publications, dans la mesure où elles concernent des points qui ne sont pas sans avoir des répercussions sur l'état d'esprit politique des citoyens.

Un de ces points, dans le cadre de la description synchronique du système phonologique du roumain, concerne la place qui est accordée aux consonnes palatales. On sait, en effet, que dans les langues slaves ces consonnes sont nombreuses par rapport aux langues romanes. Constater qu'en roumain leur nombre, ainsi que leur statut phonologique est nettement plus important que dans les autres langues romanes revient à supposer un influence slave et par conséquent une période de bilinguisme, dont l'intensité peur être considérée comme proportionnelle à l'importance accordée aux phonèmes en question.

Il est intéressant de constater que parmi les trois linguistes dont nous nous sommes proposé d'examiner les théories, c'est Petrovici qui a pris les positions les plus déterminées, avec une série d'articles tendant à prouver que le roumain connaîtrait une opposition de timbre consonantique, qui trouve son point culminant dans la publication d'un ouvrage intitulé : *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluß umgestaltet werden ? Zum slavischen Einfluß auf das rumänische Lautsystem*[11], où il répond à une question de théorie phonologique posée en 1943 par Eugène Seidel en décrivant l'influence slave exercée sur le roumain.

Ce qui est surprenant, c'est cette irruption soudaine de Petrovici sur le marché des publications. Car le produit de ses réflexions était prêt depuis 1934, sous la forme d'un article intitulé : « Le pseudo-i final du roumain ». Il est aussi surprenant qu'à cette époque il avait abouti à la conclusion contraire :

[11] Mouton, 1957.

Scanned with OKEN Scanner

« En somme, l'*i* final du roumain n'est pas un son de position : ce n'est que l'esquisse d'un *i*, un geste buccal qui accompagne les consonnes finales, assez perceptible à l'oreille, cependant, pour pouvoir jouer un rôle important dans la morphologie. Cet *-i* ne doit pas être confondu avec la mouillure des consonnes. Le *-n'* de *oameni* est tout à fait différent de l'*n'* du russe, dans *den'* 'jour', par exemple. C'est pourquoi il faut éviter les graphies *-t'*, *-d'*, *-n'* etc., pour noter *-t'*, *-d'*, *-n'*, etc. » (Petrovici 1934 :97)

Comment peut-il alors arriver, dans les années cinquante, à affirmer le contraire, en se basant partiellement sur les mêmes analyses acoustiques, quand on sait combien il tient compte de la base matérielle phonétique dans l'élaboration de son système phonologique ; sans parler du fait qu'en bonne déontologie phonologique seule la fonction distinctive doit être prise en considération quand il s'agit de déterminer le statut phonologique d'un son.

Et soudain, dans les années cinquante, c'est la réussite, on s'arrache du Petrovici jusque dans les colloques des cours d'été organisés par l'Université de Bucarest et servant à la linguistique roumaine de vitrine sur le monde extérieur. Petrovici publie un article en 1950, un autre en 1952, deux en 1956, quatre en 1957, trois en 1958, deux en 1960, deux en 1961, un en 1962, un en 1965 (il s'agit d'articles consacrés à l'influence slave sur le système phonologique du roumain). Et puis, c'est le silence, la dernière publication coïncidant avec la dernière invitation officielle au colloque d'été.

A partir de 1960, l'étoile montante c'est Rosetti, qui, lui aussi, avait traité le problème, en 1938, à l'occasion de son *Esquisse d'une phonologie du roumain,* avec Graur. Il avait conclu alors que le roumain connaissait une série de consonnes « mouillées » : /p' b' m' f' v' d' n' l' r' z' h' k' g'/ » (pp. 12 et 13) et que les diphtongues *ea* et *oa* étaient « bien des réalisatoins monophonématiques » (p. 11).

Maintenant, il se lance dans l'analyse acoustique des diphtongues. Constatant qu'elles étaient plus longues que les diphtongues simples[12], en se basant sur des « 1) enregistrements à l'aide du kymographe ; 2) enregistrement électrique à l'aide du microphone ; 3) palais artificiel ; 4) audition directe du mot inversé, inscrit au magnétophone »[13], il constate que « l'analyse physiologique des sons ne confirme pas, elle non plus, la thèse de Petrovici »[14] et conclut que le système phonologique du roumain comporte des diphtongues, de nature biphonématique[15]. Ce qu'il avait dit en 1938 est discrètement exécuté dans des notes en bas de page:

« La théorie de la mouillure à la finale, qui figure dans la description phonologique du roumain donnée par A. Graur et A. Rosetti, en 1938, a été ensuite abandonnée, parce que inexacte. »[16]

---

[12] *Linguistica,* p. 172: « La diphtongue *ea* est plus longue que la monophtongue *a* prononcée dans des conditions pareilles et dans des mots ayant la même structure phonétique. »

[13] *Ibid.*, p. 172.

[14] *Ibid.*, p. 167.

[15] *Ibid.*, p. 135.

[16] *Ibid.*, p. 209, n. 2.

Scanned with OKEN Scanner

A cet endroit, je me vois obligé de décrire ma rencontre personnelle avec Rosetti, parce qu'elle vient appuyer mes hypothèses. J'étais, en effet, allé rencontrer Rosetti à Bucarest en 1976 (de même que j'avais rencontré Alexandru Graur et Iorgu Iordan pour trouver des réponses aux questions qui me torturaient à cette époque à propos de la linguistique roumaine) pour lui demander, entre autres, pourquoi il avait changé de point de vue dans sa description du système phonologique du roumain (argumentant que la petite note en bas de page était un peu maigre pour expliquer un changement aussi fondamental) et, plus précisément, pourquoi il trouvait tout à coup la « théorie de la mouillure à la finale » « inexacte ». Rosetti m'a généreusement invité au COŞ[17], mais au lieu de me donner les renseignements que je lui demandais sur les changements qu'il avait opérés dans sa conception du système phonologique du roumain entre 1938 et 1962, il s'en est tenu à des conversations de salon, où il n'arrêtait pas de me demander comment allait « son ami Martinet », et me répétait d'une voix sonore, venue d'en haut : « lisez mes écrits », malgré toutes mes protestations réitérées, affirmant que je les avais bien lues, avec citations à l'appui. Rien n'y fit. Il était là dans la pluie, sous son parapluie, attendant son taxi et répétant à mes questions : « Lisez mes écrits ! ». Le taxi vint. Rosetti disparut, non sans m'avoir prié de donner le bonjour à « son ami Martinet ». Moi je demeurai sur le trottoir, repu tant bien que mal par le COŞ, mais resté sur ma faim intellectuellement.

Dans le seul article qu'il est bien obligé de consacrer au problème des palatales – « Sur les consonnes palatalisées et les consonnes mouillées »[18] – il sort de la confrontation gênante avec ce qu'il avait dit en 1938 par une pirouette. Jouant sur les mots « palatale », « palatalisée » et « mouillée », il nous apprend qu'il avait appelé « mouillé » ce qui en fait était « palatalisé » – « dans notre exposé, la consonne finale, dans cette situation, est dénommée d'une manière impropre 'mouillée', au lieu de 'palatalisée', nous dit-il dans une parenthèse –, ce qui lui vaut les réprimandes de Georges Straka :

> « Nous ne sommes pas d'accord avec M. Rosetti qui, tout en employant le terme 'palatalisées' dans le même sens que nous, désigne les palatales par celui de 'mouillées'. Nous ne saurions trop insister sur le danger qu'il y a à mêler et à confondre les termes fondés sur l'articulation et ceux qui sont d'ordre auditif. » (Straka 1965 : 125)

Réprimandes auxquelles Rosetti ne sait trop quoi répondre, sinon que du moins on pourrait « maintenir la différence entre consonne palatale, consonne palatalisée et consonne mouillée sur le plan phonétique »[19]. Pirouette là encore, qui n'enlève rien à la portée de la remarque de Straka sur le danger qu'il y à confondre terminologie auditive et articulatoire, qu'il s'agisse de phonétique ou de phonologie.

L'apprenti en linguistique roumaine est sidéré. Que doit-il penser de tout cela ? Lui, à qui l'on avait enseigné que la base matérielle n'était pas l'élément

---

[17] Au restaurant de la Maison des Hommes de Science (note de la rédaction).
[18] *Ibid.*, p. 197.
[19] Rosetti 1973: 108.

Scanned with OKEN Scanner

déterminant pour l'établissement des traits constitutifs d'un système phonologique. Lui, qui avait lu sous la plume de Rosetti qu'il avait lui-même mesuré la longueur comparée des voyelles et des diphtongues et qu'il avait abouti aux mêmes résultats : « C'est à ce même résultat que nous sommes arrivés aussi (en 1924–1926), lorsque nous avons procédé à la mesure de la durée des diphtongues du roumain littéraire, par rapport aux voyelles simples »[20] – il se demande pourquoi l'auteur n'en a pas tenu compte dans la même mesure, lorsqu'il a publié son *Esquisse d'une phonologie du roumain.*

Etant informé de l'histoire politique de la Roumanie, il trouve d'étranges coïncidences entre les phases que traverse cette histoire politique et le regain d'intérêt pour telle ou telle autre interprétation phonologique. Il s'aperçoit que la période où Petrovici était *persona grata* correspond exactement à celle où Staline l'était aussi, c'est-à-dire les années cinquante et que les années soixante, qui sont celles des recherches fébriles de Rosetti sur les diphtongues roumaines, sont aussi celles de la déstalinisation en Roumanie, celle de l'orientation vers l'occident en ce qui concerne les échanges commerciaux (en 1950–55 les échanges commerciaux avec la Russie s'élèvent à 50% du commerce extérieur de la Roumanie, en 1962–68 ils ne sont plus que de l'ordre de 28%), celles où les Roumains réclament le droit de décider en matière de politique économique (1962) et de l'ensemble de leur politique (1963).

Quant au linguiste hors circuit, celui qui n'est pas touché par tous ces remous politiques, parce qu'il est une fois pour toutes installé en dehors de la Roumanie, Octave Nandriş, il arrive au système minimal, à 27 phonèmes : /p, b, t, d. k, g, f, v, s, z, š, ž, h, tš, dž, m, n, l, r, a, e, i, ă, î, o, u/ d'où il ne bougera pas[21], se payant le luxe de mettre les points sur les i : « Le roumain ignore au niveau du système phonologique l'opposition *consonne dure/consonne palatalisée.* »

Quand on connaît le sérieux des publications roumaines dans d'autres domaines de la linguistique, on ne peut s'empêcher de penser que la politique n'est sans doute pas étrangère à la gêne qui transparaît dans les écrits concernant les problèmes examinés. Et ceci n'est pas étonnant pour celui qui connaît l'histoire de la Roumanie.

Constituant une aire romane isolée, située entre l'Est et l'Ouest, la Roumanie a toujours dû lutter pour affirmer sa romanité. Il suffit de jeter un coup d'œil sur le nombre de publications traitant de la romanité du roumain[22] ou des chapitres consacrés à ce thème dans les ouvrages plus généraux[23]. Et l'on comprend la nécessité de ces efforts, quand on trouve, encore en 1893, des affirmations comme celle de l'éminent romaniste qu'est Hugo Schuchardt concernant la romanité du roumain : « Der Beweis, dass das Rumänische eine romanische Sprache ist, ist

---

[20] *Linguistica*, p. 167.
[21] Nandriş 1971:191.
[22] Cf. par ex. A. Graur, *La romanité du roumain*, Bucarest, 1965.
[23] Cf. par ex.: *Romanitate de limbă, romanitate de cultură*, dans *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, t. II, publié en 1978 par Alexandru Niculescu.

Scanned with OKEN Scanner

noch nicht erbracht »[24] ou des mises en garde comme celle d'éminents balkanologues ou slavistes : « eine Betrachtung des Rumänischen nur vom romanischen Gesichtspunkte aus zu falschen Resultaten führen muß »[25]. Et l'on sait que le non moins éminent Roman Jakobson avait classé le roumain comme « langue mixte », grosse erreur d'un représentant de la linguistique générale qui ne connaissait pas le roumain, mais dont l'opinion risquait de compter.

Pour en revenir au jeune romaniste, Bernd Stefanink, dont nous avons parlé en début de notre article, quel ne fut pas son soulagement de lire les *Contributions à la phonétique historique du roumain* de Marius Sala, qu'André Martinet avait remis entre ses mains pour en faire le compte-rendu dans *La linguistique*[26], à l'occasion de la version française, parue chez Klincksiek en 1976. Il se retrouvait en terrain familier, avec prise en considération de l'ensemble de l'évolution du système des sons, selon les principes structuralistes qui lui étaient familiers de l'enseignement de son Maître, de sorte qu'il est allé jusqu'à appeler Marius Sala « le Martinet de la phonologie roumaine ». On était sorti des sables mouvants des explications atomisantes, variant au gré des opinions dictées entre autres par des considérations politiques. L'ordre était rétabli.

OUVRAGES CITÉS

Bourciez 1956[4] = Edouard, Bourciez, *Eléments de linguistique romane,* Paris, Klincksieck.

Cioranescu 1966 = Alejandro Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano,* Tenerife, Universidad de la Laguna.

DEX 1975 = *Dicţionarul explicativ al limbii române,* Bucureşti, Editura Academiei.

Grammont 1965[8] = Maurice Grammont, *Traité de phonétique,* Paris, Delagrave.

Nandriş 1971 = Octave Nandriş, *Roumain,* dans *Manuel pratique de philologie romane,* éd. par Pierre Bec, Coll. Connaissance des Langues, Paris, Picard, t. II.

Petrovici 1957 = Emil Petrovici, *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluß umgestaltet werden ? Zum slavischen Einfluß auf das rumänische Lautsystem,* La Haye, Mouton.

Rosetti, 1965 = Alexandru Rosetti, *Linguistica,* La Haye, Mouton.

Rosetti, 1969 = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române,* Bucureşti, Editura Academiei.

Rosetti, 1973 = Alexandru Rosetti, *Etudes linguistiques,* La Haye, Mouton.

Stefanink 1983 = Bernd Stefanink, c.-r. de Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române,* Bucureşti, Editura Academiei, 1970 ; trad. fr. : *Contributions à la phonétique historique du roumain,* Paris, Klincksieck, 1976.

Straka 1965 = Georges Straka, *Naissance et disparition des consonnes palatales dans l'évolution du latin au français,* dans *Travaux de linguistique et de littérature* III, 1, Paris, Kincksieck.

Weigand 1925 = Georg Weigand, *Balkan-Archiv,* I, Leipzig.

Université de Bielefeld
bstefanink@hotmail.com

[24] Dans G.Weigand 1925 :191.

[25] *Ibid.*, p. V.

[26] Stefanink 1983. Le compte rendu a paru très tard parce que la confusion régnait quelque peu dans les ouvrages envoyés pour compte rendu, personne ne s'occupant sérieusement de cette rubrique ; Martinet lui-même étant débordé et les livres en attente s'entassaient dans un coin de son bureau.

Scanned with OKEN Scanner

RUMÄNISCH UND DER BALKANSPRACHBUND

KLAUS STEINKE

Die Beziehungen des Rumänischen zum Balkansprachbund waren lange Zeit ein viel behandeltes und meist sehr kontrovers diskutiertes Thema. Erinnert sei an dieser Stelle nur an die ausführliche, überaus polemische Auseinandersetzung[1] von I.I. Russu (1969) mit dem Begriff der „Balkanlinguistik", die in folgender Feststellung gipfelte:

> „Eindeutig zeigt sich also die Hinfälligkeit der 'Balkanlinguistik', deren Vorläufer, J. B. Kopitar, den berühmten Kalauer-Satz geprägt hat: «Nur eine Form, aber mit drei Sprachmaterialien». Derartige Behauptungen aus der romantischen Phase der sprachwissenschaftlichen Anfänge können nicht bewiesen werden, da sie durch die bisher bescheidenen Ergebnisse nicht gerechtfertigt sind... Die neuerliche aufmerksame Überprüfung der Tatsachen zeigt, daß es der neuen 'Linguistik' bestimmt ist, gegenstandslos zu bleiben. Jedenfalls nützt diese künstlich konstruierte Disziplin mit ihren vagen und nicht überzeugenden Ergebnissen der Erforschung der dunklen Kapitel der rumänischen Geschichte und Sprache zu wenig." (220)

Inzwischen, vor allem nach den politischen Umwälzungen der letzten Jahrzehnte und an der Schwelle einer gemeinsamen europäischen Zukunft, ist die Zeit vielleicht auch reif geworden, die oft von nationalen Gefühlen bzw. Vorurteilen überschattete Diskussion erneut in einem etwas ruhigeren Fahrwasser aufzugreifen und auf ihre Substanz zu überprüfen. Dabei ist gleich zu Beginn auf einige interessante Aspekte hinzuweisen, die in diesem Zusammenhang bisher kaum erörtert wurden. Hinzu kommt natürlich auch, daß die theoretischen und methodischen Voraussetzungen nach den beträchtlichen Fortschritten in der Soziolinguistik und in der Kontaktlinguistik und damit die Basis für eine erneute Erörterung des gesamten Fragenkomplexes fraglos erheblich ausgebaut und verbessert wurden. Übrigens werden auch manche „Dogmen" der Balkanlinguistik mittlerweile wesentlich distanzierter betrachtet bzw. teilweise sogar verworfen, wenn man N. Reiters (1994) monumentales Kompendium „Grundzüge der Balkanologie" mit dem geradezu prophetischen Untertitel „Ein Schritt in die Eurolinguistik" denkt. Die europäische Perspektive eröffnet, wie man inzwischen immer stärker fühlt, auch für die Linguistik neue Horizonte.

---

[1] In dieser Auseinandersetzung stützt er sich u. a. auch auf die Kritik von Al. Graur, A. Meillet, G. Anagnostopulos, A. Belić, Th. Capidan und S. Puşcariu. Wenn man freilich bei seinen Gewährsleuten nachliest, stellt man sehr schnell fest, daß er sie teilweise recht eigenwillig interpretiert hat.

Scanned with OKEN Scanner

An der Romanität des Rumänischen ernstlich Zweifel zu hegen – wie es übrigens im 19. Jahrhundert gar nicht so selten der Fall war –, ist heute für die Wissenschaft kein ernsthaftes Thema mehr. Denn wenn man die Sprachverwandtschaft für ein überzeugendes Erklärungsmodell hält, um sehr spezifische typologische Ähnlichkeiten zwischen Sprachen adäquat zu interpretieren, dann ist Rumänisch eine romanische Sprache par excellence. Selbst wenn man dem von A.W. Schleicher entwickelten Stammbaummodell in mancherlei Hinsicht skeptisch gegenübersteht, wie das bereits J. Schmidt tat, und vor allem seine Rekonstruktion des Urindogermanischen für ein Phantasieprodukt hält, so entbehren solche Zweifel hinsichtlich des Rumänischen und der romanischen Sprachen jeder Berechtigung. Denn für sie muß die gemeinsame Ursprache nicht erst rekonstruiert oder konstruiert werden, sondern sie ist hinreichend bekannt und überdies mit einem umfangreichen Textkorpus sogar schriftlich überliefert (Puşcariu 1974:142). Dem Weg vom Lateinischen zum Rumänischen hat sich unser verehrter Jubilar in seinem Œuvre gleich mehrfach gewidmet und einen gewichtigen Beitrag zur Sichtung und Interpretation der entsprechenden Fakten geleistet (Sala 1998; 2002).

Allerdings ist die Position des Rumänischen und mit ihr die der anderen beiden ostromanischen Idiome, des Aromunischen sowie des Meglenorumänischen, innerhalb der Romania, was zunächst die geographische Lage angeht, isoliert. Während nämlich die westliche Romania von Portugal über Spanien, Frankreich und im Norden bis Belgien und im Osten bis Italien und Istrien unter Einschluß eines Teils der Schweiz ein mehr oder weniger geschlossenes Dialektkontinuum bildet und die dort gesprochenen Idiome zumindest auf der Ebene der Dialekte Staatsgrenzen überschreiten, wird die Ostromania früh durch einen breiten slavischen Gürtel, der später durch die nach Pannonien vordringenden Magyaren verstärkt wurde, räumlich abgetrennt. Das Rumänische stellt daher, bildlich gesprochen, sehr früh eine romanische Insel im slavischen Meer dar.

Ein Phänomen, das vor diesem Hintergrund bisher nicht explizit untersucht wurde, ist die erstaunliche Vitalität des romanischen Elements unter diesen für seinen Fortbestand wenig günstigen Voraussetzungen. Das von der Wissenschaft verschiedentlich diskutierte Problem der rumänischen Kontinuität nördlich der Donau tangiert diesen Aspekt übrigens nur am Rande. Der hohe Grad an Vitalität des Rumänischen zeichnet sich freilich erst beim Vergleich mit den Vorgängen an der Grenzzone zwischen Romania und Slavia an der Adria deutlicher ab. In Pannonien und vor allem in Dalmatien mit seinem Hinterland, die lange Zeit fester Bestandteil des Römischen Imperiums waren, gewann das Slavische letztlich doch die Oberhand. Im Unterschied zu Dacien, das im Vergleich dazu nur relativ kurz unter direkter römischer Herrschaft stand, erwiesen sich die Verbindungen im Westen viel enger und beständiger, so daß die Adria zeitweise gewissermaßen als römisches Binnenmeer betrachtet wurde. Doch trotz der Integration dieses Gebiets in das Römische Reich und seiner kulturellen und zivilisatorischen Überlegenheit konnte sich das romanische Element in diesem Raum sprachlich nicht gegen die slavischen Eindringliche behaupten. Zunächst gingen die regionalen romanischen Idiome Dalmatiens unter und schließlich endete auch die Herrschaft Venedigs und seiner Sprache am Küstensaum und auf den Inseln. Nur im istrischen Binnenraum, der Teil des obenerwähnten Dialektkontinuums ist, gibt es noch heute romanische Sprachreste.

Scanned with OKEN Scanner

Rätselhaft bleibt für jeden aufmerksamen Betrachter die unerwartet hohe sprachliche Vitalität des Romanischen im Osten, und es stellt sich die Frage, warum die Entwicklung dort so ganz anders verlief. Man kann cum grano salis sogar von einer Umkehrung der Verhältnisse im Vergleich zur Situation weiter westlich sprechen. Das ostromanische Element geriet früh unter slavischen Druck und verschwand schließlich sogar für längere Zeit im „Dunkel der Geschichte". Denn nach der Festigung des Christentums unter den Slaven durch die Schüler von Kyrill und Method gerieten die Ostromanen in den darauffolgenden Jahrhunderten unter eine fremde kulturelle und zivilisatorische Hegemonie. Dementsprechend weist die weitere Entwicklung der Kultur südlich und östlich der Karpaten bald eine slavische Prägung auf. Die Kirche wurde slavisch-orthodox mit kirchenslavischer Liturgiesprache und in den Kanzleien an den Fürstenhöfen der Moldau und der Walachei schrieb man Slavisch und nicht Rumänisch (Sala 1998:93). Dennoch erwies sich hier das Romanische am Schluß doch als äußerst vital und hat wahrscheinlich sogar das zwischenzeitlich wohl verloren gegangene Terrain zwischen den Karpaten und der Donau wieder zurückgewonnen. Die dort, wie viele Slavisten meinen, lange Zeit ansässigen Dakoslaven sind allmählich romanisiert worden und auch in der orthodoxen Kirche verlor das Slavische langsam seine zunächst unangefochtene Stellung.

Die Insellage des Rumänischen hat sich sprachlich in vielfältiger Weise ausgewirkt. Häufig wurde schon darauf hingewiesen, daß sich einerseits zahlreiche Archaismen im Rumänischen erhalten haben, d.h. alte aus dem Lateinischen ererbte Wörter, die es nur hier noch gibt, bzw. die eine abweichende ältere Bedeutung bewahrt haben. Solche markanten Archaismen findet man häufig auf Sprachinseln, die aufgrund der räumlichen Trennung an den späteren Entwicklungen des Kerngebiets nicht mehr teilnehmen können. In der Tat gleicht die Situation des Rumänischen der von anderen Sprachinseln.[2] Deshalb fehlen auch lexikalische Elemente, die als später gebildete Formen betrachtet werden, welche nach der Abtrennung Daciens vom Römischen Reich und seiner darauffolgenden Isolation entstanden sind. Diese späteren sprachlichen Neuerungen haben die Rumänen nicht mehr erreicht.

In der traditionellen Sprachinselforschung werden die genetischen Zusammenhänge immer mit Priorität behandelt und andererseits die Einflüsse aus der Umgebung eher vernachlässigt. Allerdings sind die Folgen des Kontaktes mit der anderssprachigen Umgebung nicht immer einfach zu erfassen und zu bewerten. Relativ problemlos und daher im größeren Umfang wurden die Spuren des Sprachkontakts in der Lexik registriert. Auf diesem Gebiet blickt die Forschung zum Rumänischen auf eine lange Tradition zurück, in die sich auch unser Jubilar mit zahlreichen Arbeiten eingereiht hat. Ein Spezifikum des Rumänischen sind, wie bereits S. Puşcariu (1974:164) feststellt, neben dem lateinischen Grundstock die Lehnwörter aus dem Slavischen, Türkischen, Neugriechischen, Ungarischen und Albanischen, die begreiflicherweise in der westlichen Romania fehlen. Diese Fakten sind bekannt und auch allgemein anerkannt. Diskussionen gibt es nur über

[2] Zu denken ist insbesondere an die von den Germanisten sehr intensiv erforschten deutschen Sprachinseln.

Scanned with OKEN Scanner

Details, wie über den genauen Prozentsatz des slavischen Anteils am rumänischen Wortschatz oder über die konkrete Anzahl der albanisch-rumänischen Parallelen.

Im Unterschied zu den lexikalischen Elementen, deren Herkunft und Alter sich zum überwiegenden Teil sehr präzise angeben lassen, werden die strukturellen Übereinstimmungen auf den anderen sprachlichen Ebenen viel kontroverser diskutiert. In diesem Zusammenhang wurde der Begriff „Balkansprachbund" geprägt und ein entsprechendes Modell bereits von N.S. Trubetzkoy skizziert. Inzwischen wurde der Begriff Sprachbund und insbesondere natürlich „Balkansprachbund" viel benutzt und ideologisch befrachtet. Dabei hat bereits Vl. Georgiev, ein Anhänger dieses Modells, dessen Bedeutung etwas relativiert und das Augenmerk in die richtige Richtung gelenkt. Zweifellos hat er Recht mit seiner einleitenden Feststellung: „La linguistique ne connaît que deux processus principaux de l'évolution des langues: la différenciation et l'intégration" (6). Die divergente Entwicklung des Rumänischen innerhalb der Romania, wie sie im Stammbaummodell erfaßt wird, ist ausschließlich Gegenstand der Romanistik. An der Bedeutung dieses ersten Entwicklungsprozesses bestehen keine Zweifel und seine Folgen lassen sich unter dem Stichwort „de la latină la română" charakterisieren und zusammenfassen.[3]

Eine prinzipiell andere Perspektive ist für die Suche nach den Folgen des Integrationsprozesses bestimmend, vor allem bei der Suche nach dem Ansatz und dem konkreten Verlauf der konvergenten sprachlichen Entwicklungen. Sie sind an sich der eigentliche Gegenstand der Balkanlinguistik, wie sie uns in der Auffassung von B. Kopitar, Kr. Sandfeld usw. entgegentritt. Der Grundgedanke dieses Modell besteht darin, eine weitere Komponente bei der Entwicklung sprachlicher Systeme zu berücksichtigen. Während nämlich das bekannte Verwandtschaftsmodell, insbesondere in der Ausprägung von A.W. Schleicher, nur die divergenten Erscheinungen von der Ursprache zu den späteren Tochtersprachen zu erfassen und zu beschreiben vermag, erörtert das Modell des Sprachbunds die konvergenten, auf Sprachkontakten beruhenden Veränderungen. Die Erforschung von Sprachkontakten, die natürlich ältere Wurzeln nicht nur in der Balkanlinguistik, sondern auch in der Substratforschung hat, gewann vor allem mit der Etablierung der Soziolinguistik neue Impulse. Solche Sprachkontakte des Rumänischen leugnen zu wollen, erscheint ebenso absurd, wie seine Romanität in Zweifel zu ziehen. Die Spuren des Sprachkontakts sind evident, wenn auch im Detail schwerer zu fixieren und vor allem überzeugend zu erklären.[4]

Immer noch umstritten bleibt die Frage, wie die Entstehung der allgemein bekannten Balkanismen zu erklären ist, d.h. von sprachlichen Erscheinungen, welche in den unmittelbar verwandten Sprachen nicht vorkommen, wohl aber in den unmittelbar benachbarten Sprachen zu erkennen sind. Die Versuche z.B. den nachgestellten Artikel, der sowohl das Rumänische wie auch das Bulgarische von den mit ihnen näher verwandten Sprachen trennt, aber dafür mit dem Albanischen verbindet, überzeugend zu erklären, reichen von der Rückführung auf ein Substrat über die Übernahme aus einer benachbarten Sprache bis zu gemeinsam

[3] Vgl. hierzu die Titel von M. Sala 1998 und 2002.
[4] Insofern ist die oben zitierte Kritik von I.I. Russu verständlich und teilweise gerechtfertigt.

Scanned with OKEN Scanner

entwickelten Modellen. Zwar hat besonders die Arbeit von U. Weinreich entscheidend zur Klärung der Mechanismen des synchronen Sprachkontakts beigetragen, aber weniger bekannt sind bisher die diachron relevanten Auswirkungen.

Sprachen dienen primär der *oralen* Kommunikation[5] und ihre Benutzer gehen, um dieses Ziel optimal zu erreichen, in der Regel sehr pragmatisch vor. Sie möchten, daß das, was sie sagen wollen, verstanden wird, und zwar auch in plurilingualen Gruppen, wie sie übrigens nicht nur in der Vergangenheit in Südosteuropa existieren, sondern gerade heute im Zeichen der Globalisierung, in einer immer mobiler werdenden Gesellschaft ganz neue Dimensionen erreichen. Diese Intention, etwas mitteilen zu wollen, erklärt z.B. den Makkaronismus oder auch das Pidgin für legitime Mittel der oralen Kommunikation, denn sie dienen einer elementaren Verständigung. Auch heute ist diese Situation in unserer zusammenwachsenden Welt häufig zu beobachten. Die betreffenden sprachlichen Beispiele finden sicherlich nicht das Gefallen mancher Linguisten, insbesondere nicht der Sprachpfleger und der Puristen. Aber entscheidend ist in solchen Situationen zunächst allein der Erfolg der kommunikativen Handlung. Natürlich bleibt die Sprache kein wertneutrales Instrument. Man identifiziert sich mit ihr bzw. wird durch sie mit einer bestimmten Gruppe (Volk, Nation) identifiziert. Schließlich wird sie zu einem wichtigen Merkmal der Nationen. Damit gerät auch der Linguist häufig, wie sich bei der Auseinandersetzung um Sinn und Unsinn der Balkanlinguistik vielfach gezeigt hat, auf ein sensibles, politisches Feld.

Was bleibt nun aber von der „Balkanlinguistik" übrig bzw. sogar aktuell, wenn man die umfangreiche, teils vernichtende Kritik resümiert? Daß es intensive und langwährende Sprachkontakte in Südosteuropa gegeben hat, wird selbst von den entschiedenen Gegnern nicht in Frage gestellt. Im Bereich der Lexik sind die Wege der Entlehnungen, die Geber- und Nehmersprache, überdies in den meisten Fällen einwandfrei zu identifizieren. Strittig bleibt nur die Interpretation der von einigen Forschern angeführten Balkanismen, d.h. struktureller Ähnlichkeiten, und zwar überwiegend im morphologisch-syntaktischen Bereich. Wenig akzeptabel erscheint uns hier die extreme Ansicht, daß es sich bei ihnen um voneinander unabhängige und gar rein zufällige Entwicklungen handelt. Wie stark die Veränderungen gerade im morphosyntaktischen Bereich sein können, zeigt immer wieder das Phänomen des „stranger's talk". Täglich zu beobachten ist das Bemühen, wenn im Gespräch mit einem Fremden Verständnisprobleme auftauchen, diese zu beheben, indem man sich „einfacher" ausdrückt. Ein typisches Beispiel ist hierfür das *Gastarbeiterdeutsch*[6], insbesondere die Varietät des *Türkendeutsch*. Damit verliert jedoch der „Balkansprachbund" seine frühere Exklusivität. Sprachkontakte und damit letztlich auch „Sprachbünde" entpuppen sich als eine häufige, fast alltägliche Erscheinung. Den „Sprachbund" erhebt über

[5] Auf die herausragende Rolle der Oralität in diesem Kontext weist U. Hinrichs (2004b) zu Recht hin.

[6] Dieser Terminus hat bereits in die terminologischen Wörterbücher Eingang gefunden. So wird *Gastarbeiterdeutsch* von H. Bußmann (1990:262) als „Pidgin-Sprachvariante" charakterisiert, die u. a. durch „parataktische Satzmuster, beschränkten Wortschatz, wenig Redundanz, Weglassen von Artikel, Präposition, Konjunktion und Verbflexion gekennzeichnet ist".

Scanned with OKEN Scanner

den einfachen Sprachkontakt höchstens der Umstand, daß er ein Merkmal multiethnischer und multilingualer Kulturräume ist. Insofern gibt es auch einen siebenbürgischen Sprachbund, d.h. damit wird dieser Einwand von I.I. Russu obsolet. Im Unterschied zum Pidgin und selbst zum Gastarbeiterdeutsch, die temporäre bzw. kurzfristige Erscheinungen des Übergangs darstellen, erfaßt der Sprachbund längerfristige Veränderungen, die sich schließlich fest etablieren, insofern ist der vor kurzem in diesem Zusammenhang benutzte Begriff der Kreolisierung gar nicht so abwegig, wie es manchem auf den ersten Blick erscheinen mag.[7] Das Rumänische besitzt also neben seiner zweifellos romanischen Physiognomie eine Reihe von „balkanischen" Zügen, deren Ursprung freilich weiter im Detail zu klären ist, wofür die Kontaktlinguistik inzwischen hoffnungsvollere Ansätze als die traditionelle Balkanlinguistik bietet.

LITERATUR

Sala 1970 = Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române,* Bucureşti.

Bußmann 1990[2] = H. Bußmann, *Lexikon der Sprachwissenschaft,* Stuttgart.

Georgiev 1968 = Vl. Georgiev, *La linguistique et la langue roumaine/Lingvistica balcanică şi limba română,* Bucureşti.

Glück 1993 = H. Glück, *Metzler Lexikon Sprache,* Stuttgart – Weimar (ed. 1993)

Hinrichs 2004a = U. Hinrichs, *Südosteuropa-Linguistik und Kreolisierung,* in „Zeitschrift für Balkanologie", 40, p. 17–32.

Hinrichs 2004b = U. Hinrichs, *Orale Kultur, Mehrsprachigkeit, radikaler Analytismus: Zur Erklärung von Sprachstrukturen auf dem Balkan und im kreolischen Raum. Ein Beitrag zur Entmystifizierung der Balkanlinguistik,* in „Zeitschrift für Balkanologie", 40, p. 141–174.

Puşcariu 1974 = S. Puşcariu, *Cercetări şi studii,* Bucureşti.

Puşcariu 1976 = S. Puşcariu, *Limba română.* Vol. I. *Privire generală,* Bucureşti.

Reiter 1994 = N. Reiter, *Grundzüge der Balkanologie. Ein Schritt in die Eurolinguistik,* Wiesbaden.

Rosetti 1978[2] = Al. Rosetti, *Istoria limbii române.* I. *De la origini până în secolul al XII-lea,* Bucureşti.

Russu 1969 = I. I. Russu, *Die Sprache der Thrako-Daker,* Bucureşti.

Sala 1998 = Marius Sala, *De la latină la română,* Bucureşti.

Sala 1999 = Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române,* Bucureşti.

Sala 2002 = Marius Sala, *Del latín al rumano,* Paris–Bucureşti.

Steinke 1998 = K. Steinke, *Balkanlinguistik als linguistisches Propädetikum,* in „Welt der Slaven", XLII, p. 161–172.

Steinke, Vraciu 1999 = K. Steinke, A. Vraciu, *Introducere în lingvistica balcanică,* Iaşi.

Weinreich 1974[8] = U. Weinreich, *Languages in contact. Findings and Problems,* The Hague, Paris.

Erlangen Institut für Slavistik
Friedrich-Alexander-Universität
Klaus.Steinke@slav.phil.uni-erlangen.de

[7] Im Gegenteil, man muß die Überlegungen von U. Hinrichs (2004 a, b) als bedenkenswerten Ansatz zur Überwindung einer gewissen Stagnation in der Balkanlinguistik bzw. bei der Analyse der Balkanismen begrüßen.

Scanned with OKEN Scanner

LES *ELEMENTA LINGUAE DACO-ROMANAE SIVE VALACHICAE* DE S. MICU ET G. ŞINCAI : POSITIONNEMENT SCIENTIFIQUE ET IDÉOLOGIQUE

PIERRE SWIGGERS

En 1780 parut la première grammaire imprimée du roumain, sous la double signature de deux membres de la Şcoala Ardeleană : les prêtres unitaristes de l'ordre de S. Basile le Grand, Samuil Micu (Samuel Klein) et Gheorghe Şincai (George Gabriel Şincai/Şinkay). Parue à Vienne, chez l'imprimeur et le libraire J.N. de Kurzböck, la grammaire – mise en ordre par Şincai, qui a complété et révisé un manuscrit de Micu – a pu jouir d'un certain succès, à la fois comme ouvrage scientifique et comme texte didactique. Un quart de siècle après, Şincai en publia, à Buda(pest), une seconde édition « emendata, facilitata, et in meliorem ordinem redacta »[1], refondue essentiellement dans la partie de phonétique. Les frontispices des deux éditions[2], portant un titre identique, fournissent quelques éléments d'information sur l'histoire de cette première grammaire imprimée du roumain :

---

* Nos citations des textes des 18e et 19e siècles respectent chaque fois la graphie et la ponctuation de l'original.

[1] Dans sa *Praefatio ad Lectorem* de l'édition de 1805, Gheorghe Şincai met en évidence le travail accompli par Samuil Micu et d'autres contemporains : « Enimvero ego, & Reverendissimus D. Samuel Klein de Szád Consistorialis Episcopatus Fogarasiensis, & Revisor Librorum, cujus multifaria praeclara opera non pridem recensuit Clarissimus, & de literaria Republica quam qui optime meritus Vir D. Michael Tertina in lectu dignissima Orodiade Cl. Viri D. Ladislai Nagy de Peretsen, nos, inquam, anno 1780. primi edidimus Grammaticam Daco-Romanam, cujus exemplaria adeo sunt distracta, ut venalia amplius reperiantur nulla. Post octennium, anno videlicet 1788. eandem nostram Grammaticam recensens, atque locupletans Cl. D. Joannes Molnar de Mullersheim linguis germanica, & valachica Viennae typis edi curavit. Magnificus, & Cl. D. Joannes Budai, alias *Delean* Consiliarius Fori Nobilium de Regno Galliciae composuit Dictionarium Valachicum, Latinum &c. sed ad quem perfectionis gradum deduxerit, necdum mihi constat. Alterum Dictionarium composuit praelaudatus Reverendissimus Klein, quod in quatuor linguis, h.e. Valachica, Latina, Germanica, & Hungarica brevi lucem aspiciet » (Micu & Şincai 1805 [ed. 1980 : 116]).

[2] Les deux éditions sont réimprimées (sur deux colonnes par page, avec la traduction roumaine en regard) dans Micu & Şincai [ed. 1980]. Nous citons les deux éditions (respectivement « Micu & Şincai 1780 » et « Micu & Şincai 1805 ») d'après la réimpression de 1980 (= [ed. 1980] ; la pagination indiquée est celle de la réimpression).

Scanned with OKEN Scanner

1780. *Elementa linguae Daco-Romanae, sive Valachicae.* Composita ab Samuele Klein de Szad, Ord. S. Basilii M. in Collegio Graeci ritus catholicorum Vindobonensi ad S. Barbaram Ephemerio. Locupletata vero, et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai, ejusdem Ordinis, AA. LL. Phil. Et SS. Th. D. – Vindobonae. Typ. Josephi Nob. de Kurzböck, M.DCC.LXXX.

1803. *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae.* Emendata, facilitata, et in meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay de eadem, AA. LL. Philosophiae, & SS. Theologiae Doctorem, Scholarum Nationalium Valachicarum in Magno Transylvaniae Principatu primum, atque emeritum Directorem, nunc penes Regiam Universitatis Pestanae Typographiam Typi Correctorem. – Budae. Typis Regiae Universitatis Pestanae. 1805.

La grammaire de Micu et Şincai ne fut pas la première grammaire du roumain[3] rédigée : elle fut précédée d'une grammaire manuscrite, due à Dimitrie Eustatievici « Braşoveanul », dont le texte, terminé en 1757, circulait dans plusieurs copies aux 18e et 19e siècles. L'entreprise d'Eustatievici cadrait parfaitement dans le contexte socio-politique[4] et culturel de son temps ; Wolfgang Dahmen (1998 : 65–66) note judicieusement que

> « Die Grammatik Eustatievicis scheint, da sie nie gedruckt wurde, nur in geringem Maße Wirkung gehabt zu haben. Immerhin gibt es aber mehrere Abschriften dieses Werkes, und auch Franz Joseph Sulzer, der in seiner 1781 erschienenen Geschichte des transalpinischen Daciens ein mehr als 100 Seiten umfassendes Kapitel der 'walachischen Sprache' widmet [...] nennt Eustatievicis Grammatik als eine seiner Quellen. Ursu (in : Eustatievici [ed. 1969 : XXVI–XXIX]) kann zudem nachweisen, daß am Anfang des 19. Jh.s die Grammatik Eustatievicis in der Moldau im Unterricht benutzt wurde, so daß man annehmen darf, daß das Werk doch weiter verbreitet war, als man zunächst glauben möchte. Am Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jh.s erscheinen jedenfalls mehrere Traktate, die in ihrer Anlage und teilweise auch in der

[3] Pour des aperçus historiques de la grammaticographie roumaine, voir Ionaşcu (1914) et Turculeţ (1989). Sur la place de la grammaticographie roumaine dans l'histoire de la grammaticographie des langues romanes, voir Swiggers (2001 : 476–478).

[4] Voir Dahmen (1998 : 59) : « Will man Eustatievicis Grammatik richtig verstehen, so ist es notwendig, einen Blick auf die Lebenswelt zu werfen, aus der ihr Verfasser stammt. Um die Mitte des 18. Jh.s gab es noch keinen einheitlichen rumänischen Staat, vielmehr haben wir es mit drei Staatsgebilden auf dem Gebiet des heutigen Rumänien zu tun : In den beiden Donaufürstentümern Moldau und Walachei regierten während der Phanariotenzeit (1711/1715–1821) Griechen bzw. gräzisierte Rumänen, die in der Regel aus dem griechischen Stadtteil Phanar in Konstantinopel stammten, während Siebenbürgen seit 1688 zum Haus Habsburg gehörte. In diesem multiethnischen Gebiet waren die Rumänen zwar nach und nach die zahlenmäßig stärkste Gruppe geworden, doch waren sie – als vorwiegend leibeigene Bauern – rechtlich den anderen Ethnien gegenüber deutlich benachteiligt. Als Nationen, die auch im Landtag entsprechend vertreten waren, waren lediglich Magyaren, Siebenbürger Sachsen und Szekler anerkannt, und erst durch die Errichtung einer Kirchenunion mit Rom, der sich ein Teil der rumänischen Bevölkerung anschloß, bahnten sich erste Fortschritte in der rechtlichen Stellung der Rumänen an, deren Verwirklichung freilich nur sehr langsam vor sich ging. Von Bedeutung ist aber vor allem die Tatsache, daß sich nun allmählich eine Schicht von rumänischen Intellektuellen, vorwiegend Geistlichen, herausbildete, die zum großen Teil ihre Ausbildung im Ausland, vorwiegend in Wien und Rom, bekommen hatte, und ihr erworbenes Wissen weitergab ».

Scanned with OKEN Scanner

von ihnen verwandten Terminologie dem Werke Eustatievicis durchaus ähnlich sind. Dies muß nicht unbedingt ein Hinweis darauf sein, daß die Autoren dieser Schriften tatsächlich Eustatievicis Grammatik kannten, es ist aber zumindest ein Indiz dafür, daß das Bedürfnis, sich mit dem Rumänischen zu beschäftigen, es zu beschreiben und in Regeln zu fassen und ihm auch eine rumänische Terminologie zu geben, in dieser Zeit vorhanden war. Diesen Arbeiten gemeinsam ist der weitgehende Verzicht auf übertriebene Latinisierungstendenzen » (Dahmen 1998 : 65–66)[5].

L'ouvrage d'Eustatievici a le mérite de fournir une description du roumain dans la langue vernaculaire même ; elle témoigne aussi d'un effort de description (relativement) « autonome », même si Eustatievici se base sur des modèles grammaticographiques grecs, slaves et latins[6]. Il est intéressant de noter que malgré sa reconnaissance de l'origine latine du roumain, Eustatievici se garde bien de décrire le roumain à travers le prisme exclusif du latin.

La grammaire d'Eustatievici est restée à l'état de manuscrit pendant deux siècles ; elle ne fut imprimée qu'en 1969 (Eustatievici [ed. 1969]) et n'a donc pu jouir du succès qu'a obtenu la première grammaire imprimée, celle de Micu et Şincai. Celle-ci se distingue d'ailleurs, à plusieurs égards, de son devancier manuscrit : par son orientation scientifique et idéologique, par le profil socio-culturel et la formation intellectuelle des auteurs, par la forme et le contenu de la description.

« Hatte Eustatievici als Sohn eines orthodoxen Popen seine Ausbildung in Kiew erhalten, so sind die drei bedeutendsten Vertreter der Siebenbürger Schule, Samuil Micu (Klein), Gheorghe Şincai und Petru Maior, unierte Priester, die ihre Studien in Rom bzw. Wien absolviert hatten. Hatte sich Eustatievici vor allem am Griechischen und Slavischen als Vorbilder orientiert, so setzt die Siebenbürger Schule nun ganz auf das Lateinische. Der Nachweis der Abstammung der Rumänen von den Römern wird zu ihrem Leitgedanken, dem sie alles unterordnen. Natürlich hat dies auch politische Hintergedanken, denn wenn die Rumänen – die Kontinuität seit dem Altertum in den von den Römern eroberten Gebieten wird vorausgesetzt – die Nachfahren der antiken Herrscher sind, dann sind sie die eigentliche Urbevölkerung dieser Gegend und dürfen somit zumindest die gleichen Rechte beanspruchen wie die später zugewanderten „Nationen". Im Bereich der Sprachbetrachtung gipfelt dies in der Verkündung der Theorie vom rein lateinischen Charakter des Rumänischen » (Dahmen 1998 : 66).

Le but de cet article, offert en hommage à notre ami Marius Sala, est de formuler quelques réflexions à propos du positionnement scientifique et idéologique des *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* de Micu et Şincai.

Le positionnement scientifique des *Elementa* est en rapport direct avec la langue de rédaction : nous avons à faire à une grammaire rédigée en latin, qui

[5] Sur la contribution de F.J. Sulzer, voir la première partie de l'ouvrage de Lőrinczi Angioni (1982).

[6] Voir par ex. les études de Strungaru (1960), Ursu (1967) et Dahmen (1998).

Scanned with OKEN Scanner

s'adresse par là à un public international de savants et de lettrés. De plus, la grammaire reçoit une caution internationale de par les attaches de ses auteurs au centre politique et culturel de l'empire habsbourgeois : Vienne. C'est donc bien une grammaire « impériale » que Micu et Şincai livrent à leurs lecteurs en 1780[7]. Ouvrage à portée internationale, la grammaire se présente dans la langue savante supranationale du continent européen, le latin, et elle applique le modèle descriptif[8] et la terminologie de la grammaire latine au roumain : le recours au latin est la condition liminaire par laquelle on accède à la communication savante internationale[9].

Ouvrage à vocation scientifique, les *Elementa* constituent aussi un texte ayant une mission scientifique et idéologique à la fois. Cette mission est celle de montrer que :

(a) le roumain est une langue, et non un dialecte : les auteurs prennent soin de l'identifier chaque fois comme une *lingua* et ils la désignent par un terme précis : *lingua Daco-Romana.*

« Gentem, quae una eademque Lingua, corrupta nempe Romana, sive Latina, diversa tamen ab Italica, Gallica, atque Hispanica, proxime autem accedente ad Vallicam, ac

---

[7] Cf. le passage suivant : « ex parte adferre conabimur, dum Scholae Valachicae ad normam Germanicarum Austriacarum e feliciter regnantium Augustissimorum clementia instituentur. Quod ideo commemorandum hic duxi, ne quis existimet, nos in toto hoc opere aliud prae oculis habuisse nihil, nisi ut maternam nostram Linguam perficiamus. Non enim eam perficere studuimus, sed docere, non quidem alium in finem, nisi ut nostrum publicae utilitati prospiciendi studium, & amorem contestemur, atque obsecundemus votis Daco-Romanorum Alumnorum Collegii Graeci ad S. Barbarum, qui, ut sunt amantissimi eruditionis, non solum pridem a nobis postularunt, ut hoc opusculum luci edamus, sed etiam in multis nobis concurrerunt » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 6 et 8]).

[8] Cf. la division de la grammaire en trois parties : *Orthographia* [et *Orthoepia*], *Etymologia* [= morphologie] et *Syntaxis*.

[9] Si le but d'Eustatievici fut aussi celui de contribuer à l'élaboration du roumain, on ne peut dire que sa grammaire visait un public international ; voir à ce propos Dahmen (1998 : 60–61) : « Eustatievici selbst gibt über seine Zielgruppe und seine Motivation in seiner Widmung an Constantin Mavrocordat, der abwechselnd Fürst in der Walachei und in der Moldau war und als einer der aufgeklärtesten Phanariotenherrscher gelten darf, sowie in seiner Vorrede an den Leser (Eustatievici [ed. 1969 : 3–8]) Auskunft : Es sei – so sagt er – schon seit langem der Wille Mavrocordats gewesen, daß eine rumänische Grammatik verfaßt werde. Dies ist sicherlich nicht völlig von der Hand zu weisen, wenn man bedenkt, daß Mavrocordat die Förderung des rumänischen Schulwesens sowie die Alphabetisierung der orthodoxen Geistlichkeit sehr am Herzen lag. Andererseits ist es wenig wahrscheinlich, daß es sich um eine Art Auftragsarbeit Mavrocordats handelt, denn hierzu hätte dieser sicherlich auch geeignete Personen in der Walachei und der Moldau finden können, und zudem war Eustatievici zum Zeitpunkt der Abfassung seiner Arbeit noch ein wenig bekannter junger Mann außerhalb des Herrschaftsgebietes Mavrocordats. Gegen die Annahme, daß es sich um eine Auftragsarbeit handele, spricht wohl auch, daß die Grammatik – aus welchen Gründen auch immer – ungedruckt blieb : Wäre sie vom Fürsten Constantin Mavrocordat bestellt worden, hätte dieser sicherlich eine Möglichkeit gefunden, sie auch drucken zu lassen. Man muß deshalb wohl davon ausgehen, daß Eustatievici selbst – inspiriert von dem Gedankengut der orthodoxen Rumänen Siebenbürgens – dieses Werk in jugendlichem Eifer begonnen hat, um seiner Muttersprache, seiner Religionsgemeinschaft und damit auch seiner Nation mehr Prestige zu verschaffen ».

Scanned with OKEN Scanner

Italicam, utitur, placuit non mihi soli, sed aliis etiam, communi nomine Daco-Romanam propterea appellare, quod eadem diversas Regiones, ac Provincias incolens, diversam quoque Nomenclaturam ab iis, aut earum partibus sortita sit » (Micu & Şincai, Préface de l'édition de 1805 [ed. 1980 : 112]).

Cette langue est aussi reconnue comme une langue moderne, à côté d'autres langues (voisines), avec lesquelles elle est comparée :

« Articulus definitus masculinus est L', vel Le, vel Ul, aequivalens Articulo definito Germanorum Der, & Italorum Il. L' postponitur nominibus masculinis, desinentibus in A vel U, v.g. Táta-l', Der Vater, Il Padre. Reu-l', malus. Le desinentibus in aliam quamcunque vocalem, v.g. Cane-le, der Hund, il cane, canis. Ul postponitur nominibus masculinis desinentibus in consonantem simplicem, aut duplicem, v.g. Bon-ul, bonum, Domn-ul, Dominus, Der Herr, il Signore. Articulus definitus foemininus est A aequivalens articulo Germanorum Die, & Italorum La, postponiturque nominibus foemininis quomodocunque desinentibus, v.g. Lana-a, lana. Flore-a, flos, &c. » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 22]).

« Articulo indefinito Daco-Romani utimur : Primo in omnibus iis circumstantiis, in quibus adhibent Itali Articulum indefinitum Uno, Germani Ein, Hungari Egy, e.g. Da mi o carte, da mihi aliquem librum, Am vesut un Domn máre, vidi aliquem magnum Dominum [...] Articulo definito, quo nempe res determinamus, utimur in iis circumstantiis, in quibus utuntur Itali Articulo Il, Germani Der, Hungari A, vel az, e.g. Homul e moritor, homo est mortalis » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 70 et 72]).

(b) le roumain est une langue d'origine latine : de cette façon, le roumain est inséré dans un groupe de langues prestigieux[10] ;

(c) le roumain est la langue la plus répandue sur le territoire de l'ancienne Dacia et c'est bel et bien la langue d'usage général dans les royaumes de la Moldavie et de la Valachie et en Transylvanie : « Sive enim Commercium cum Daco-Romanis quispiam exercuerit, sive iter per Valachiam Transalpinam, Moldaviam, Transylvaniam, Marmatiam, Hungariam Trans-Tybiscanam, Silvaniam, Banatum, Kuzo-Valachiam, Bessarabiam, ipsam adeo Crimeam, fecerit, Daco-Romana Lingua prae caeteris indigebit, quippe qua frequentiorem in enumeratis provinciis audias nullam. Verum de his satis » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 8]).

---

[10] Les auteurs ont préparé ainsi la voie à l'intégration du roumain à l'édifice de la grammaire comparée des langues romanes ; en 1831, Lorenz Diefenbach, dans son ouvrage pionnier *Ueber die jetzigen romanischen Schriftsprachen* (cf. Swiggers 1995), écrit à propos du roumain : « Diese sehr weit verbreitete und immer weiter sich verbreitende Sprache verdient mehr Aufmerksamkeit, als ihr die vergleichenden Sprachforscher bis jetzt gewidmet haben. Ich berükksichtige hier zunächst die Schriftsprache, die sich aus den reineren Dialekten ihres eigentlichen Vaterlandes, der Moldau und Wallachei, gebildet hat (...) Obschon die Quantität der lateinischen Wörter wol geringer ist, als in dem so verwandten Italiänischen, so besitzt die Sprache doch ausserordentlich viele altlateinische Wörter, die dem Italiänischen, wie den übrigen romanischen Sprachen mangeln. Ueberdas haben viele Wörter ganz lateinisches und italiänisches Aussehen, ohne dass sie in beiden Schriftsprachen sich finden und ohne dass doch auch ihr Ursprung in andern Sprachen kann nachgewiesen werden. Man muss schliessen, dass sie aus der lateinischen Volkssprache ausschliesslich sich im Dakoromanischen erhalten haben, was auch die Erhaltung von mancherlei lateinischen Formen in dieser Sprache allein wahrscheinlich macht » (p. 49–50).

Scanned with OKEN Scanner

Il s'agit là d'un geste d'appropriation territoriale-linguistique, qui s'exprime aussi dans le recours au possessif *nostra lingua* (le *nostra* incluant tous les locuteurs de roumain) : « Genera, uti jam diximus, duo tantummodo sunt in nostra Lingua » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 28]).

L'insistance mise sur l'origine latine du roumain, phénomène récurrent dans les écrits de la Şcoala Ardeleană[11], est ce qui démarque la grammaire de Micu et Şincai de celle d'Eustatievici. Dès la préface, les auteurs mettent en évidence la continuité avec la langue des colons latinophones qui s'installèrent au premier siècle en Dacie : « Septimum supra decimum saeculum est, a quo TRAJANUS devicto Decebalo in orbatam incolis Daciam coloniam duxit. Ab illo tempore quot, quantisque vicissitudinibus fuerint expositi Romanorum in ea Posteri, qui vel mediocriter in Historiis versati sunt, facile conjicient. Primum enim sub Gallieni imperio a Gotthis, dein a Gepidis, a Bulgaris postea, aliisve Septentrionalibus barbaris sub jugum redactos fuisse, praeter Jornandem sexcenti alii, illo partim antiquiores, partim posteriores, Historici testantur : quorum nonnulla magis praecipua testimonia ante aliquos annos collegit Eruditissimus Samuel Klein in Ms. suo opere de Orig. Daco-Romanorum ; plura ego in adversaria mea toto illo quinquennio, quo Romae in Celeberrimo Urbano Collegio de Prop. Fide moratus sum, retuli » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 2 et 4])[12].

D'ailleurs, le lien qui unit le roumain au latin est rappelé à plusieurs reprises ; citons à ce propos deux extraits :

> « Veteres Daco-Romanorum Litterae eaedem sunt, quae & Latinorum, seu antiquorum Romanorum, a quibus originem ducunt suam » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 10]).
>
> « In prima hujus opellae parte tanta diximus de Orthographia Linguae Daco-Romane, quanta sufficerent, ut non solum recte pronuntiandi, recteque scribendi regulam, verum & voces rite formandi normam inde percipere possis. Hoc non obstante e re fore existimamus, ut ea, quae ibidem e paucis complexi fuimus, hic fusius explicemus, tradamusque certam, quantum fieri poterit, voces Daco-Romanas a Latinis formandi regulam » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 80]).

Corollairement, la thèse de la corruption de la latinité daco-romane par les langues slaves (et aussi par le grec et par le hongrois) est énoncée :

> « Hujuscemodi servitute plurimum corruptam fuisse Latinam Majorum nostrorum Linguam, ecquis inficias ire audeat ? corruptam tamen prout nunc est falso quis adsereret. Constat enim e Scriptoribus rerum Daco-Romanarum [...] tum demum in barbarismum, in quo nunc sumus, degenerasse Majores nostros, cum Litteralem Slavinorum, vel (si mavis) Illyricanorum Linguam in celebrandis SACRIS circa tempus Concilii Florentini sat malis avibus adhibere coeperunt » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 4]).

---

[11] Voir Bahner (1967) et Kramer (1985 : 31–42).

[12] Il est intéressant d'observer que cette continuité est également signalée par Lorenz Diefenbach (cf. note 10) dans son ouvrage *Ueber Leben, Geschichte und Sprache* (Giessen, 1835) : « Die Walachen sind ein Gemisch von früheren Bewohnern und Römischen Colonisten ; ihre Sprache ist ein wirkliches Romanzo, besonders mit Slavischem gemischt » (p. 45).

Scanned with OKEN Scanner

Cette corruption n'a pas atteint les structures fondamentales du roumain. Les auteurs prennent soin de relever l'empreinte très nette du latin, tout particulièrement dans la construction de la phrase :

> « Plura Nomina Daco-Romana in eadem Constructione posita sic construuntur invicem ut apud Latinos, ideo de his regulas speciales tradere, opus non est » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 72]).
>
> « Quod Syntaxim Verborum Daco-Romanorum adtinet, ea ferme coincidit cum Syntaxi Verborum Latinorum » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 76])
>
> « Constructio harum partium Orationis apprime convenit cum Constructione Latina earundem. Idcirco speciales de illa regulas tradere, haud necesse est » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 80]).

Une idéologie de revendication politico-linguistique et de rattachement à la *latinitas* imprègne ainsi les *Elementa linguae Daco-Romanae,* ouvrage qui vise à donner sa place propre (et appropriée) au roumain[13] dans une région de l'Europe déchirée à plusieurs égards : politiquement, ethniquement, culturellement et religieusement.

L'objectif central de Micu et de Şincai fut celui de conférer au roumain un statut de langue – celui de langue d'une nation (qui sera politiquement instaurée dans la seconde moitié du 19e siècle) –, et c'est à la lumière de cet objectif qu'il faut comprendre le terme choisi pour désigner la langue, qui est explicitement rattachée à l'ensemble roman. C'est de leur langue néo-latine qu'ils ont voulu donner une codification grammaticale[14] et, en plus, une présentation en tant que langue à apprendre. En effet, leur description inclut aussi un vocabulaire roumain/latin (qui est l'illustration « parlante » de la romanité de l'idiome) et une série de dialogues. La « langue daco-romane » apparaît ainsi à la fois comme un idiome à longue tradition et appelé à un grand avenir en Europe orientale.

---

[13] Les *Elementa* visent donc un but d'élaboration linguistique ; la nécessité d'une *Ausbau* linguistique du roumain fut reconnue explicitement par Lorenz Diefenbach dans son *Ueber die jetzigen romanischen Schriftsprachen* (cf. note 10), qui notait à propos du roumain : « Der Charakter der Sprache in Klang und Bildung der Rede ist dem der Schwestern ähnlich, aber minder gebildet ; daher Weichheit des Lautes neben harter und breiter Aussprache, lateinisch-romanische Konstruktion neben steifer, weitläufiger Deutlichkeit. Der Geist unserer Zeit, der freilich Begriffe, wie *Gefühl, Innigkeit, Begeisterung* u.s.w. gerne zum Archaismen machen möchte, dagegen für intellektuelle, auch historische Bildung Wunder thut, hat bereits angefangen, sich auch um diess verlassene Kind alter Zeit zu kümmern und sein Erbtheil anzubauen. Die neuesten politischen Ereignisse werden hoffentlich günstig dafür wirken » (p. 51).

[14] La première, au dire des auteurs : « Illud mihi postremo a te, Lector, etiam atque etiam petendum est, ut memineris, hanc Grammaticam primam esse, quae in Daco-Romana Lingua lucem aspexerit ; ob eamque rem mirum tibi non sit, si aliqua aut ommissa, aut errata, aut non suo loco modoque in ea dicta repereris. Nostrum erit deinceps, navare operam, ut quae huic Editioni defuerint, addamus, errata emendemus, & hanc ipsam Grammaticam unà cum Dictionario Daco-Romano, quod (dummodo otium nobis, & scribendi commodum non desit) componere fert animus, ad majorem perfectionem deducamus, publicoque usui utiliorem reddamus » (Micu & Şincai 1780 [ed. 1980 : 8 et 10]).

Scanned with OKEN Scanner

ANNEXE

Structuration des *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (éditions de 1780 et de 1805)

Édition de 1780
Pars I: ***De orthographia***
Cap. I: *De Litteris Daco-Romanis, earumque Pronuntiatione*
Cap. II: *De Diphthongis, earumque Pronuntiatione*
Cap. III: *De Apostrophe, sive Abbreviatione*
Pars II: ***De etymologia***
Cap. I: *De Articulo*
Cap. II: *De Nomine*
Cap. III: *De Declinatione Substantivi cum Adjectivo*
Cap. IV: *De Generibus Nominum*
Cap. V: *De Formatione Nominativi Pluralis a Singulari*
Cap. VI: *De Formatione Nominum Foeminorum a Masculinis*
Cap. VII: *De augmentanda, & diminuenda Significatione Nominum*
Cap. VIII: *De Comparationibus*
Cap. IX: *De Pronominibus*
Cap. X: *De Numeris*
Cap. XI: *De Verbis Auxiliaribus*
Cap. XII: *De Conjugationibus Verborum Regularium*
Cap. XIII: *De Verbis Passivis, Reciprocis, & Irregularium Speciem praeseferentibus*
Cap. XIV: *De Adverbiis*
Cap. XV: *De Praepositionibus*
Cap. XVI: *De Conjunctionibus*
Cap. XVII: *De Interjectionibus*
Pars III: ***De syntaxi***
Cap. I: *De Syntaxi Articulorum*
Cap. II: *De Syntaxi Nominum, & Pronominum*
Cap. III: *De Syntaxi Verborum*
Cap. IV: *De Syntaxi Adverbiorum, Praepositionum, Conjunctionum, & Interjectionum*
Appendix
De formandis Daco-Romanis Vocibus a Latinis
Vocávullár romanesc si latenesc[15]
Forme de vorbit despre lucrurile celle, ce mai adese-ori ven in cuventare[16]

Édition de 1805
Pars I: ***De ortho-graphia et oëpia***
Cap. I: *De Litteris Daco-Romanis, earumque pronunciatione*
Cap. II: *De Diphthongis, earumque pronunciatione*
Cap. III: *De Accentibus, et Apostrophe, sive Abbreviatione*

[15] *Sic.*
[16] *Sic.*

Scanned with OKEN Scanner

Cap. IV: *De formandis Daco-Romanis Vocibus ex Latinis*
Pars II: ***De etymologia***
Cap. I: *De Articulo*
Cap. II: *De Nomine*
Cap. III: *De Declinatione Substantivi cum Adjectivo*
Cap. IV: *De Generibus Nominum*
Cap. V: *De Formatione Nominativi Pluralis a Singulari*
Cap. VI: *De formatione Nominum foeminorum a masculinis*
Cap. VII: *De augmentanda, & diminuenda significatione Nominum*
Cap. VIII: *De Comparationibus*
Cap. IX: *De Pronominibus*
Cap. X: *De Numeris*
Cap. XI: *De Verbis Auxiliaribus*
Cap. XII: *De Conjugationibus Verborum Regularium*
Cap. XIII: *De Verbis Passivis, Reciprocis, et Irregularium speciem praeseferentibus*
Cap. XIV: *De Adverbiis*
Cap. XV: *De Praepositionibus*
Cap. XVI: *De Conjunctionibus*
Cap. XVII: *De Interjectionibus*
Pars III: ***De syntaxi***
Cap. I: *De Syntaxi Articulorum*
Cap. II: *De Syntaxi Nominum, et Pronominum*
Cap. III: *De Syntaxi Verborum*
Cap. IV: *De Syntaxi Adverbiorum, Praepositionum, Conjunctionum, et Interjectionum*
Appendix
De Prosodia
Vocávuláriu românesc, shi lathinesc[17]
Forme de vorbit despre lucrurile céle, ce mai ádése-ori vin în cuvëntáre[18]

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

Bahner 1967 = W. Bahner, *Das Sprach- und Geschichtsbewußtsein in der rumänischen Literatur von 1780–1880*, Berlin.

Dahmen 1998 = W. Dahmen, *Die Anfänge der rumänischen Grammatikschreibung*, in E. Werner, R. Liver, Y. Stork, M. Nicklaus (edd.), *et multum et multa. Festschrift für Peter Wunderli zum 60. Geburtstag*, Tübingen, 57–68.

Eustatievici [ed. 1969] = D. Eustatievici Braşoveanul, *Gramatica rumânească 1757. Prima gramatică a limbii române*. Ediţie, studiu introductiv şi glosar de N. A. Ursu, Bucarest.

Ionaşcu 1914 = R. Ionaşcu, *Gramatici români. Tractat istoric. Despre evoluţiunea studiului gramaticei române de la 1757 până astăzi*, Iaşi.

Kramer 1985 = J. Kramer, *Antike Sprachform und moderne Normsprache. 1. Teil: Rumänisch und Rätoromanisch*, in « Balkan-Archiv », Neue Folge, X, 9–117.

Lőrinczi Angioni 1982 = M. Lőrinczi Angioni, *Alle origini della linguistica romena. Da H. Megiser a F.J. Sulzer*, Cagliari.

[17] *Sic.*
[18] *Sic.*

Scanned with OKEN Scanner

Micu, Şincai [ed. 1980] = S. Micu, G. Şincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae. Studiu introductiv*, traducerea textelor şi note de M. Zdrenghea, Cluj-Napoca.

Strungaru 1960 = D. Strungaru, *Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească*, in « Romanoslavica », 4, 289–307.

Swiggers 1995 = P. Swiggers, *Une approche anthropologico-linguistique des langues romanes: Ueber die jetzigen romanischen Schriftsprachen (1831) de Lorenz Diefenbach*, in C. Lupu, L. Renzi (edd.), *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Florica Dimitrescu e Alexandru Niculescu*, Padoue, vol. II, 662–674.

Swiggers 2001 = P. Swiggers, *Geschichte der Grammatiken und Sprachlehren romanischer Sprachen in der Romania (und in den zum Teil romanisch-sprachigen Ländern)*, in G. Holtus, M. Metzeltin, Ch. Schmitt (edd.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, Tübingen, Bd. I/1, 476–505.

Turculeţ 1989 = A. Turculeţ, *Rumänisch: Grammatikographie*, in G. Holtus, M. Metzeltin, Ch. Schmitt (edd.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, Tübingen, Bd. III, 481–491

Ursu 1967 = N. A. Ursu, *Modelul latin al gramaticii lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul*, in « Limba română », XVI, 423–433.

Centre International de Dialectologie Générale
Université Catholique de Louvain
Pierre.Swiggers@arts.kuleuven.be

Scanned with OKEN Scanner

ASPECTE ALE POLITEȚII ÎN CULTURA ROMÂNĂ

ANDRA ȘERBĂNESCU

Politețea este un construct social, cu manifestări verbale (lingvistice, discursive) și nonverbale (postură, mimică; obiceiuri, ritualuri, cadouri etc.), înglobând aspecte legate de corectitudinea socială a relațiilor dintre indivizi, de amabilitate, prietenie, tact și diplomație. În virtutea convențiilor sociale, indivizii adoptă strategiile comunicative împărtășite de membrii societății, adică pe cele conforme cu scripturile culturale.

Articolul de față va urmări manifestările verbale ale politeții în cultura[1] română, punând în evidență specificul formelor sale de manifestare și scripturile conversaționale împărtășite de interlocutori[2].

1. REPERE TEORETICE

În accepție pragmatică, *politețea* desemnează ansamblul strategiilor comunicative care guvernează comportamentul interacțional al indivizilor, ansamblul opțiunilor comunicative de care dispun vorbitorii pentru a menține relații armonioase în societate. În comunicare, indivizii își negociază imaginea publică pozitivă sau negativă prin activități discursive care exprimă dorința de independență, respectiv de afiliere (Goffman, 1967); activitățile de imagine (engl. *face-work*) sunt menite să evite amenințarea imaginii interlocutorilor (Brown & Levinson, 1978). Sistemul complex al interacțiunilor sociale pare guvernat de maxime ale politeții precum „Nu impune!", „Lasă opțiuni interlocutorului!", „Exprimă sentimente de camaraderie!" (Lakoff, 1973) sau de maxima tactului,

[1] Folosesc aici termenul *cultură* în accepție antropologică: sumă a modurilor de viață, a valorilor, credințelor, obiceiurilor, modurilor de a gândi, standardelor estetice, expresiilor lingvistice, normelor de comportament, stilurilor de comunicare etc. împărtășite de o comunitate.

[2] Aprecierile formulate se bazează pe comparații implicite cu cercetări similare referitoare la alte limbi, pe informații preluate din cercetări românești referitoare la diverse fenomene implicate în strategiile politeții (V. Bibliografia), pe observații directe făcute pe două corpusuri de limbă română vorbită (CORV – Dascălu Jinga, Laurența (2002), *Corpus de limbă română vorbită*, București, Oscar Print – și IVLRA – Ionescu Ruxăndoiu, Liliana (coord.) (2002), *Interacțiunea verbală în limba română actuală (Corpus și tipologie)*, Editura Universității din București), pe experiența interacțională a autoarei.

Scanned with OKEN Scanner

maxima generozității, maxima aprobării, maxima modestiei, maxima acordului, maxima simpatiei (Leech, 1983). Sistemul de drepturi şi obligaţii discursive ale interlocutorilor (Fraser, 1990) presupune acte de vorbire care ameninţă imaginea publică sau o flatează (Kerbrat-Orecchioni, 1990–1994). Principiile universale ale politeții se actualizează diferit de la o cultură la alta. Pe baza a două criterii[3], Scollon & Scollon (1995) propun o clasificare a sistemelor politeții: (i) sistemul politeții deferente (– putere, + distanță): interlocutorii se percep ca egali şi se tratează cu respect; predomină strategiile independenței, ale distanțării; (ii) sistemul politeții solidare (– putere, – distanță): interlocutorii se percep ca egali; predomină strategiile implicării, ale solidarității; (iii) sistemul politeții ierarhice (+ putere, + distanță): interlocutorii se percep într-o relație ierarhică, asimetrică, modelată de criterii variate şi diferite de la o cultură la alta (vârsta, sexul, educația, frumusețea, bogăția, puterea fizică, abilitățile fizice); strategiile apropierii (imaginea publică pozitivă) sunt preferate în adresarea superiorului către inferior, în timp ce strategiile distanțării (imaginea publică negativă) sunt preferate în adresarea inferiorului către superior.

În termenii teoriei parametrilor de variație culturală (Hofstede, 1980, 1994), profilul culturii române este următorul: cultură preponderent colectivistă, cultivând distanță mare față de putere, preponderent feminină, cu nivel ridicat de evitare a incertitudinii şi orientare pe termen scurt (potrivit unui studiu sociometric întocmit de Gallup International şi Interact, 18 aprilie 2005, publicat parțial pe Internet la adresa http://customer.kinecto.ro/2005/Interact/martie2005/editorial.htm)[4]. Următorul

---

[3] Cele două criterii sunt: (a) relația de putere, adică relația de egalitate sau relația ierarhică; (b) distanța socială, reprezentând diferențele comunicaționale şi de statut dintre interactanți. Se spune ca A are putere asupra lui B atunci când A influențează, determină acțiunile lui B.

[4] Dimensiunea *colectivism – individualism* reflectă locul individului în cadrul structurilor sociale. În culturile colectiviste, indivizii tind să ocupe locuri bine precizate în cadrul unei rețele sociale predeterminate; acțiunile individului sunt marcate de apartenența la grup, dependența şi loialitatea față de grup. *Noi* este termenul cheie. În culturile individualiste, rețeaua socială este laxă, individul îşi asumă independența față de grup, iar termenul cheie este *eu*.

Distanța față de putere măsoară gradul în care indivizii care nu dețin puterea în societate acceptă ierarhia, puterea şi diversele ei forme de manifestare.

Pe axa *masculinitate/feminitate* sunt reflectate distribuția rolurilor sociale pe sexe, ataşamentul societății față de valori masculine (precum asertivitate, competiție, forță, acumulare şi bunăstare materială), respectiv valori feminine (precum frumusețe, bunătate, milă, grijă, compasiune). În culturile feminine, valorile feminității sunt împărtăşite în mod similar de către bărbați şi de către femei, în timp ce în culturile masculine, bărbații, spre deosebire de femei, împărtăşesc valori masculine.

Evitarea incertitudinii măsoară gradul în care indivizii se simt amenințați de situațiile ambigue, nivelul stresului în situații de (inter)acțiune noi, incerte, necunoscute, neîntâlnite anterior; în societățile cu nivel ridicat de evitare a incertitudinii sunt create instituții şi promovate credințe, ritualuri ca puncte de reper pentru evitarea ambiguității. Indivizii din aceste culturi sunt emoționali, cu energii interioare puternice.

Dimensiunea *orientare temporală* (dinamism confucianist) reflectă modul în care societatea conceptualizează virtutea în raport cu adevărul. În societățile cu orientare pe termen lung sunt valorizate austeritatea, parcimonia, perseverența. In societățile cu orientare pe termen scurt sunt valorizate respectul pentru tradiție, sentimentul obligației sociale, tendința de protejare a imaginii personale. Nu s-a făcut o estimare a culturii române în privința acestui indice, dar apreciem că aceasta

Scanned with OKEN Scanner

tabel sintetizează valorile estimate pentru cultura română la cele cinci dimensiuni de variație culturală (v. Hofstede http://www.geert-hofstede.com/hofstede_dimensions.php): individualism (I), distanța față de putere (DP), masculinitate (M), evitarea incertitudinii (EI), orientare temporală pe termen scurt (OTS):

Indice	I	DP	M	EI	OTS
Valoare estimată pentru cultura română	30	90	42	90	ridicată

Raportând rezultatele acestor estimări sociometrice la sistemul politeții propus de Scollon & Scollon (1995), se deduce că în cultura română funcționează un sistem al politeții ierarhice cu următoarele trăsături: relații ierarhice (modelate de putere și distanță) bine marcate, preocupare pentru imaginea publică și pentru protejarea imaginii personale, activități intense de negociere a relației și a imaginii publice, adaptarea strategiilor apropierii/distanțării în funcție de gradul de intimitate al relației interpersonale și de percepere a interlocutorului ca aparținând grupului, sau, dimpotrivă, ca fiind exterior grupului. Relațiile de putere sunt negociabile.

Numeroase expresii idiomatice par să reflecte acest sistem, unele dintre ele conținând chiar termenul *față* sau *obraz* pentru imagine socială: *nu am îndrăznit/nu am vrut/nu am putut să-i spun direct/în față/pe față; a arunca în față vorbe grele; a arunca cu noroi în față; a fi un om cu două/multe fețe; a-și da arama pe față, a (nu) face față situației; a pune pe cineva față cu altcineva; a-i cădea fața; a face o față lungă; a scăpa cu față curată; a schimba fețe-fețe; a da față, a fățui, fățuială; a (nu) avea obraz; a ieși obraz/cu obrazul curat; a-și pune obrazul pentru cineva; a bate obrazul cuiva; a scuipa pe cineva în față/în obraz/în ochi; a face frumos în fața șefilor; de ochii lumii; a salva/a păstra aparențele; nu ne tutuim că n-am mâncat din aceeași strachină; dacă-i ordin, cu plăcere; a se face de râs(ul lumii), a face de râs(ul) lumii pe cineva; a (nu) se trage de șireturi cu cineva; a (nu) se bate pe umăr cu cineva; a ține departe pe cineva; a ține la distanță; a pune distanță între...; a pune la punct/la respect; a se băga în sufletul cuiva/în ochii cuiva; a trage palme cuiva; a zice ca el, a face ca tine; a păstra aparențele* etc.

Practicile sociale reflectă de asemenea relațiile de politețe dintre interlocutori: însoțirea salutului de strângerea mâinii între bărbați/sărutatul mâinii femeilor de către bărbați; pupatul pe obraz în semn de apropiere; bătutul pe umăr în semn de camaraderie; atingerea interlocutorului în semn de apropiere discursivă; oferirea de cadouri în semn de apreciere, interes, respect sau pentru câștigarea bunăvoinței cuiva *(a nu merge cu mâna goală, a face o atenție cuiva);* așezarea la masă în unele situații după anumite reguli (de pildă, *cine stă în capul mesei, cine stă lângă gazdă*); insistența ca musafirii invitați la masă „să se mai servească" (dacă musafirii nu mănâncă înseamnă că nu le place mâncarea făcută de gazdă) etc.

---

este preponderent orientată pe termen scurt. Câteva expresii reflectă această orientare: *om trăi și om vedea, mai vedem noi, văzând și făcând, face planul ca țiganul, nu aduce anul ce aduce ceasul.*

Scanned with OKEN Scanner

2. SISTEMUL POLITEȚII IERARHICE ȘI PRACTICILE DISCURSIVE ÎN CULTURA ROMÂNĂ

În discurs, politețea se reflectă prin selecțiile lexicale și gramaticale operate de vorbitori (pronume personale sau de politețe, forme verbale, apelative, interjecții, structuri sintactice); folosirea unor formule fixe sau ritualice specifice (formule de salut, urări); modalitățile de negociere a accesului la cuvânt; modalitățile de negociere a informației și a controlului asupra progresiei tematice; sistemul de drepturi și obligații în performarea actelor de vorbire; atitudinile comunicative ale interlocutorilor; mărcile paraverbale și nonverbale asociate discursului.

2.1. Inegalitatea de putere. Factorii care determină inegalitatea de putere, în ordinea forței relative cu care acționează, sunt: statutul de *in-group/out-group* al alocutorului, reprezentarea instituțională, ierarhia instituțională, poziția socială și statutul, vârsta relativă a interlocutorilor, sexul, rolul psihologic asumat în conversație.

a) Statutul *in-group/out-group.* Față de străini (indivizi aparținând altui grup), românii au două tipuri de atitudini, modelate de stereotipuri etnice și sociale: dezvoltă fie un „complex de superioritate" în raport cu aceștia, fie un „complex de inferioritate".

„Complexul de superioritate" se manifestă prin tendința de a respinge, de a ignora, de a ține la distanță, de a minimaliza pe celălalt, de a-i „ataca" imaginea publică *(nu îl bag în seamă, îl țin la distanță, fug de el, îl bârfesc, îl vorbesc de rău).* Nevoia ridicată de evitare a incertitudinii se manifestă prin reticență comunicativă și suspiciune, prin reținerea/refuzul informației, interacțiune minimală și superficială (contribuții conversaționale scurte, formale), neutralitate comunicativă (formule de salut și forme de politețe ale distanței, neutre, non-afective: *dumneavoastră, dumneata, bună-ziua*), intonație distantă, mimică redusă, tendință spre posturi comunicative închise, contact vizual superficial.

„Complexul de inferioritate" se manifestă prin învestirea străinului cu putere și adoptarea unor strategii ale politeții pozitive: a-i fi de ajutor celuilalt (inclusiv prin adoptarea „limbii străinului"), a-i oferi sprijin, a fi interesat de satisfacerea nevoilor lui, a-l face să se simtă bine, a-i oferi asistență. „Ospitalitatea românească" este o formă intensificată a politeții pozitive, adesea percepută de membrii societăților individualiste ca intruziune în spațiul personal. În esența ei, „ospitalitatea românească" este o formă indirectă de validare a propriei imagini în fața străinului *(Să vadă și el cum e la noi..., Să nu ne facem de râs în fața străinilor, Nici noi nu ne lăsăm mai prejos, Să îi arătăm noi cine suntem)* și de neutralizare a puterii acestuia prin includere în grup, prin atragerea lui la regulile comunității. De aceea, refuzul ospitalității (a refuza mâncarea, băutura, ajutorul celuilalt, a nu răspunde insistențelor, a limita accesul în spațiul personal) este interpretat ca ofensă, refuzare a grupului, ca superioritate în raport cu grupul.

Scanned with OKEN Scanner

Atitudinile diferite faţă de membrii grupului, respectiv faţă de cei din afara grupului sunt adesea verbalizate: *Pentru dumneavoastră costă numai 10 lei, că vă cunosc.; Ţi le las cu 10 lei, că eşti de-al meu.; Pentru cine-ntreabă 15 lei, pentru cine cumpără, 12 lei!*

O manifestare particulară a raportului *in-group/out-group* este gradul scăzut de cunoaştere între interlocutori. Interlocutorii care nu s-au cunoscut anterior sau se cunosc foarte puţin tind să se comporte ca membri ai unor grupuri diferite: manifestă reţinere interacţională, folosesc formule neutre de salut *(bună ziua, bună seara)*, forme ale pronumelor de politeţe *(dumneavoastră)* şi forma de persoana a II-a plural a verbelor, apelative care marchează distanţa discursivă (*domnule, doamnă, domnişoară*, numele de familie). Subiectele de conversaţie sunt neutre, constituite pe baza elementelor direct perceptibile în cadrul de comunicare, anotimpuri şi activităţi specifice, vreme, evenimente de actualitate; după 1989 un subiect predilect de *small talk* (conversaţii de socializare) este politica, abordat însă cu prudenţă, când nu se cunosc opţiunile politice ale interlocutorului şi se doreşte evitarea unui potenţial conflict. Cu unele variaţii determinate de temperamentul indivizilor şi timpul de interacţiune, românii tind să treacă repede peste barierele de grup, angajându-se relativ uşor în discuţii care presupun partajare de informaţie privată.

b) Reprezentarea instituţională. În societatea românească contemporană funcţionează în prezent două modele: modelul tradiţional, „autoritar ierarhic", şi modelul „amabil egalitarist", adoptat de indivizi fie în baza unor convingeri şi atitudini personale, fie în baza unor reguli dobândite prin instruire după 1989.

În modelul „autoritar ierarhic", reprezentantul instituţiei ocupă poziţia forte în raport cu individul: funcţionarul public în raport cu cetăţeanul, parlamentarul în raport cu cetăţeanul/alegătorul, vânzătorul în raport cu clientul, preotul în raport cu enoriaşul, medicul în raport cu pacientul, profesorul în raport cu studentul. Adesea, reprezentanţii instituţiilor îşi manifestă verbal puterea în raport cu interlocutorii: iniţiază salutul; vânzătorul şi chelnerul se adresează clientului pe un ton sec, imperativ, sever *(Spuneţi!, Da!, Vă ascult!);* doctorul îşi „tutuieşte" pacientul indiferent de vârsta şi statutul social al acestuia; avocatul îşi „pune la punct" interlocutorul pentru limbaj necorespunzător; controlează amploarea şi direcţia schimbului verbal (prin întreruperi, direcţionări tematice, graba interacţiunii, cantitatea de informaţie oferită). Interacţiunea se poartă de pe poziţia de rol (cea care conferă puterea), fiind adesea refuzată comunicarea de pe poziţii interpersonale, empatizarea cu interlocutorul. Individul acceptă de cele mai multe ori puterea instituţională, se plasează în poziţie de inferioritate, folosind atenuatori de expresie *(dacă nu vă supăraţi, vă rog frumos, aş dori)*, adresarea reverenţioasă, solicitând sfatul, acceptând punctul de vedere al celuilalt sau ofertele făcute de acesta, deşi nu întotdeauna este total de acord cu ele *(n-am îndrăznit să-i spun că n-am înţeles, nu mi-a venit să-l refuz, mi-a fost ruşine să îl rog să repete)*.

B: domnu judecător↓ avem o problemă↑ ă: dânsa: ă: are transformare în legea /obzejdoi/↑ şi am depus î: reexaminarea↓ astăzi.
A: aşa.
B: ă: este nevoie să-i angajez avocat? pentru că↑

Scanned with OKEN Scanner

A: da'dumneavoastră CINE sânteţi.
B: sânt# rudă cu ea.
A: aşa↓ şi dânsa nu poate vorbi singură?
B: ţe# <ȷ nu prea>
A: nu↑
B: nu se prea descurcă↓ <ȷ nu ştiu ce să mai spun.>
A: <ȷ da da> eu ştiu ce să vă spun? <R dumneaVOASTRĂ hotărâţi dacă vă trebuie avocat sau nu>
B: aş putea să intru cu ea? dumneavoastră CE [ziceţi
A: [dumneavoastră NU
B: nu pot↓
A: pentru că nu aveţi nici un fel de caliTATE
B: da.
A: nu.
B: că:
A: numai contravenienta. (IVLRA, 100–101)

Subordonarea individului în raport cu statul a fost impusă/promovată/ accentuată de ideologia totalitară a societăţii comuniste şi cunoaşte, în ultimii ani, o tendinţă de relaxare, de adoptare a unui model „egalitarist amabil", în sensul adoptării unor comportamente formale bazate pe principiile politeţii pozitive: în serviciile publice, prin orientarea spre client *(Clientul nostru, stăpânul nostru);* în educaţie, prin centrarea procesului didactic asupra elevului, căruia i se dă libertatea interacţiunii spontane (nu controlate) cu profesorul; în sistemul sanitar, prin deschiderea spre comunicare cu pacientul, prin explicaţii şi sprijin emoţional; raportul preotului cu enoriaşul tinde să distingă componenta instituţională (a serviciului religios) de cea interpersonală (a relaţiei conversaţionale cu interlocutorul).

c) Ierarhia instituţională. În cadrul instituţiilor funcţionează în momentul de faţă două modele comunicaţionale: modelul tradiţional, ierarhic, şi modelul modern egalitarist, intrat în România după 1990, odată cu firmele multinaţionale sau impus prin „traininguri" după manualele americane de management.

În modelul tradiţional al comunicării instituţionale, ierarhia instituţională este strict respectată: „şefii" deţin puterea în raport cu „subalternii". Comunicarea tinde să accentueze poziţia ierarhică şi să depersonalizeze interacţiunea dintre indivizi. Şefii îşi consultă facultativ (şi formal) subordonaţii *(Şeful are întotdeauna dreptate);* au dreptul iniţierii interacţiunii sociale *(a băga în seamă pe cineva);* fixează regulile conversaţionale; îşi arogă dreptul performării directe a unor acte de vorbire care ameninţă faţa pozitivă (critică, reproş, acuzaţie) sau negativă a interlocutorilor (directive neatenuate); oferă recompense (laudă, încurajare); pentru a păstra distanţa, fie folosesc un limbaj căutat superior, se adresează subordonaţilor cu apelative neutre *(domnule profesor, domnule inginer, domnişoara Popescu)* sau oficiale *(stimaţi colegi, dragi studenţi),* fie dimpotrivă, simplu, direct, adresându-se inferiorilor cu numele mic şi tutuindu-i; sunt asertivi, dar non-argumentativi *(Nu trebuie să dau nimănui socoteală);* controlează interacţiunea verbală (orientează progresia tematică, introduc sau abandonează teme, limitează timpul de dezvoltare a temei, organizează înscrierile la cuvânt); prin ton, gesturi, posturi, vestimentaţie afişează o atitudine de superioritate. Subalternii acceptă ierarhia instituţională: nu

Scanned with OKEN Scanner

pretind să fie consultaţi în luarea deciziilor, nu îşi contrazic şefii, adoptă un limbaj formal, corect, non-afectiv (folosesc formule de adresare, de urări şi de salut convenţionalizate prin care marchează respectul – *bună ziua, să trăiţi, cu tot respectul, vă urez toate cele bune, să ne trăiţi*) şi îşi subordonează contribuţiile verbale maximelor modestiei şi acordului. Maxima modestiei se manifestă în plan discursiv prin reţinere comunicativă (absenţa iniţiativelor verbale, debit verbal moderat, pauze, ezitări, false începuturi, respectarea luării de cuvânt a interlocutorului, intervenţii scurte la obiect, fără digresiuni); non-asertivitate şi non-argumentativitate (ezitare în afirmarea punctului de vedere personal – *Aş zice că, Poate că, Oare să...?, Ziceam că..., Credeam că...*). Maxima acordului se manifestă în plan discursiv prin exprimarea directă a acordului cu interlocutorul şi evitarea/mascarea dezacordului: râsul care maschează dezacordul, suprimarea maximei calităţii (folosirea răspunsului *da* şi în situaţii de dezacord cu superiorul sau când inferiorul nu a primit informaţia solicitată/nu a înţeles informaţia dată de interlocutor); reţinerea de la performarea actelor de vorbire care ameninţă imaginea publică a interlocutorului (critică, acuzaţie, reproş, refuz); atenuarea actelor care ameninţă faţa negativă a superiorului (atenuarea întrebărilor, a solicitărilor); flatarea interlocutorului.

Modelul egalitarist a fost impus din exterior, sub forma unor reguli explicite de comportament; este interesant felul în care valorile societăţilor individualiste şi egalitariste (considerate standarde ale performanţelor instituţionale, exemple de „bune practici") sunt asimilate (în special de tineri) într-o societate preponderent colectivistă şi ierarhică. Poziţiile de egalitate, favorizate adesea şi de diferenţele mici de vârstă dintre şefi şi restul angajaţilor, se reflectă în discurs prin competiţia pentru cuvânt, prin negocierea informaţiei de pe poziţii de egalitate, prin caracterul informal al selecţiilor lexicale.

A: ((strigă)) ŞEfa↓
B: da
A: de CE nu mi-o băgat evaziunea fiscală.
B: de ce nu ţi-o băgat evaziunea! <$_{J, @}$ (ţi-o bagă mâine)> nu ştiu.
A: d-aia m-am strofocat eu ieri?
B: de CE nu te-ai dus la şcoală.
A: nu: că nu m-am dus la şcoală↓ şi-aşa <$_{R}$ da' am pierdut o oră şi ceva şi-apoi dă telefoane↓ intră nu intră evaziunea fiscală> # şi:
B: da' nu ştiu↓ EFECtiv nu ştiu de ce n-a intrat. pentru că n-ai avut spaţiu↓ ştii↑
A: NU. pe pagina a do[ua
B: [(e alt material)
A: pe pagina a doua mi s-a băgat coloana aia cu tâmpenii↓
B: păi aia nu se poate scoate↓ pentru că n-au ă:↓ cum să-ţi spun↓ ⊥ atâta-s de CRETINE ⊥
[....]
B: sigur va intra mâine. pentru că aşa se întâmplă.
A: da.
B: (xxx) am pierdut sâmbătă toată ziua↓ duminică am: stat de-am scris ((D râde))
+ B: şi: mi-a intrat materialu azi. hai /şatap/
D: hai să vă spun un banc cu pierdutu. (IVLRA, 120)

Scanned with OKEN Scanner

d) Poziția socială, statutul. Diferența de putere este indusă și de poziția socială a interlocutorilor: persoanele instruite, educate, care au profesii considerate „de prestigiu", care ocupă poziții sociale percepute ca importante, persoanele cunoscute pentru averea lor sau pentru cunoștințele de specialitate într-un anumit domeniu sunt percepute ca persoane influente, dominante. Cu variații ce țin de temperament și gradul de instrucție, românii tind să își afișeze poziția socială prin vestimentație, bunuri materiale, relații sociale *(relații în lumea bună).* Poziția socială este unul dintre cei mai persistenți factori de putere în mentalul colectiv *(„egalitate, dar nu pentru cățel"),* cu atât mai mult cu cât sunt în discuție comportamente dobândite prin *enculturare*[5], nu prin instrucție explicită.

Dominarea socială se manifestă prin fenomene de superioritate discursivă comune cu cele induse de ierarhia instituțională; se manifestă însă mai slab, dată fiind preocuparea interlocutorilor pentru păstrarea armoniei sociale. Inițiativa verbală aparține superiorului, sistemul drepturilor și obligațiilor în performarea actelor de vorbire este favorabil superiorului, atitudinile comunicative ale interactanților tind spre diferențiere, superiorul fiind asertiv și argumentativ. Formulele de salut și de adresare pot fi neutre, distante (*bună ziua, bună seara, domnule, doamnă*, folosirea numelui de familie) sau marcate ierarhic (tutuitul, adresarea pe numele mic).

Subordonarea socială se manifestă prin subordonare informațională, asertivitate și argumentativitate scăzute, prin reținerea de la performarea actelor de vorbire care amenință fața interlocutorului și performarea unor acte de vorbire care îl flatează (laude, complimente, felicitări, evidențierea meritelor), prin inițiativă verbală limitată. Zâmbetul, ca formă de menținere a armoniei în cadrul relației, este foarte răspândit.

Moda actuală, a egalitarismului care imită cultura americană, se manifestă superficial prin deschidere comunicativă, cordialitate, folosirea reciprocă a numelui mic în adresare, folosirea de către ambii interlocutori, indiferent de statut, a pronumelui personal de persoana a II-a singular, folosirea unor formule de salut colocviale; latent, diferențele de statut se păstrează.

e) Vârsta relativă a interlocutorilor. Interlocutorul mai în vârstă îl domină pe cel mai tânăr, vechimea și anterioritatea creează ascendente morale asupra alocutorului.

In interacțiunea cu persoane mai tinere, cei mai în vârstă au asumpția de fundal *voi sunteți tineri, nu știți cum este viața...,* adesea verbalizată; experiența de viață le conferă celor în vârstă un plus de înțelepciune, pe care și-o exprimă adesea în proverbe, maxime, sentințe morale. Această poziție legitimează folosirea unor acte de vorbire care atacă imaginea negativă sau pozitivă a celui mai tânăr (performarea de critici, interdicții, compătimire, ironizare, întrebări și directive neatenuate), conducerea progresiei tematice (impunerea punctului de vedere, neglijarea punctului de vedere exprimat de interlocutor, dreptul de a avea *ultimul*

[5] Antropologii folosesc termenul *enculturare* pentru a desemna procesul prin care nativul dobândește în mod spontan cultura (normele și valorile) societății în care trăiește, devenind în acest fel un membru acceptat al societății, dobândind un rol în cadrul acesteia.

Scanned with OKEN Scanner

cuvânt), gestionarea accesului la cuvânt de către cel mai în vârstă (prin întreruperea interlocutorului, solicitarea adresată direct de a lua cuvântul), folosirea de către cel mai în vârstă a pronumelor personale *(tu, el, ea)*, folosirea diminutivelor pentru interlocutor *(băieţelule, fetiţă, Răducu)*, imitarea vorbirii copiilor sau imitarea accentului interlocutorului, adresarea inversă *(ce faci, mamă?)*. Cel mai tânăr se supune de cele mai multe ori obligaţiilor conversaţionale impuse de interlocutor sau le evită ezitând, răspunzând vag, păstrând tăcerea.

A: eram în brăila↓ sânt brăileancă↓ şi ă# timpurile care le trăim acuma le-am trăit io atunci în brăila. TOT aşa cu criza asta financiară↓ cu LIPsuri multe. era cinci mii de lei un chil de mălai. cinci mii de lei un biLET de tramVAI↑ aŞA-I↓ în brăila. ŞI-N bucureşti <$_P$ e(ste)_acum> la fel. şi tot aşa cu⊥ şi cu toate astea lumea ă totuşi îşi făcea: viaţa: aşa cum o putea↓ îşi făcea copii↓
B: io nu vă contrazic↓
A: acuma ne-am întors înapoi la capitalism. [numai că acuma trebui să lupTĂM
B: [(xxx)
+A: să-l facem pă capitalism.
B: NU-l facem noi. nu-l facem niciodată.
A: îl FAcim↓ [tot
B: [NU: sântem capabili↓ şi nu numai că nu: sântem capabili↓ nu se VREA# să se facă capitalism↓ nu de către noi↓ de către cei de-aFAră.
A: o să se facă↓
B: NU se face. [eu vă garantez că ni:
– A: [noi n-o să mai fim batrânii.
[.....]
+A: <$_F$ pentru că e bine omul să aibă doi OCHI. nu ştii ce-ţi rezervă viaţa>.
B: păi e bine↓ da-n situaţia când io ştiu că dacă-l mai fac p-al doilea OCHI↓ risc de-a# orBI↑ mai degrabă-l accept pe unul↓ măcar să (xxx) de mâncare (xxx)
((zgomotul trenului face conversaţia să se întrerupă))
A: di mâncari oricum n-o să vă dea↓ <$_L$ că acum copii de astăzi sânt foarte moderni>. ă:h [să-i cr–
B: [păi nu i-am învăţat NOI moderni?
A: să creşti (doi) copii ca să nu te-ajute [părintele ((îşi drege vocea))
B: [exemplul ce:l mai bun de unde îl au↑ ca: ca: ca virgulă copil? de la părinţi. <$_R$ dacă noi i-l dăm>↑
A: găSEŞte el portiţa să nu-şi ajute părintele. (IVLRA, 28–29)

f) Sexul. În virtutea unei mentalităţi arhaice (sexul slab/sexul tare), uneori bărbaţii au tendinţa de a adopta o poziţie forte în faţa femeilor *(femeie proastă, minte de femeie)*, vorbind scurt şi la obiect, întrerupând, contrazicând, tutuind, având tendinţa de a-şi impune punctul de vedere, folosind cuvinte dure sau adoptând un stil conversaţional asertiv sau imperativ, omiţând formulele de politeţe (vezi Ciolac, 2003).

C: Dă-mi o pâine şi două sute de şuncă.
V: Din astea?
C: Nu, din aia de lângă tine. Sau mai bine... Ascultă, dă-mi-o pe asta. Tu poţi s-o vezi de-acolo.
V: O feliez?
C: Da.
V: Atâta?

Scanned with OKEN Scanner

C: Nu. Dă-mi şi nişte brânză. Cât face?
V: O sută zece mii.
C: Ia de-aici. (Ciolac, 2003, p. 174).

g) Rolul psihologic adoptat în conversaţie. Uneori relaţiile de putere sunt construite prin adoptarea de către interlocutori a unui rol psihologic[6]. Adoptarea rolului de părinte induce diferenţe de putere între egali sau inversează relaţiile de putere presupuse de celelalte variabile din situaţia de comunicare; adoptarea rolului de copil induce sau accentuează inferioritatea vorbitorului în raport cu interlocutorul, alteori neutralizează relaţiile de putere. În discurs, rolurile psihologice pot fi marcate prin folosirea unor apelative specifice relaţiilor familiale *(mamă, tată, maică, mămică, măicuţă, tăticule, fetiţă, puiule, fata mamii, băiatul mamii, mamaie, tataie)*, a unor formule de salut sau de mulţumire marcat ierarhice (*sărut mâna* folosit între adulţi) (vezi Ciolac, 2003).

2.2. Egalitatea de putere. Când variabilele situaţionale care induc relaţii de putere (apartenenţa sau non-apartenenţa la grup, reprezentarea instituţională, ierarhia instituţională, statutul şi poziţia socială, vârsta, sexul, rolul psihologic asumat) au valori echivalente, comunicarea se desfăşoară în baza egalităţii de putere. Activităţile de imagine ale interlocutorilor se îndreaptă spre marcarea adecvată în discurs a relaţiei, spre satisfacerea nevoii fiecărui interlocutor de a-şi promova imaginea dorită şi spre păstrarea în echilibru a nevoilor personale de imagine. Maxima care pare să guverneze schimburile armonioase între egali este reciprocitatea discursivă. Aceasta cunoaşte mai multe forme de manifestare.

În plan informaţional se manifestă ca partajare de informaţie, cu respectarea maximei cantităţii şi a calităţii de către fiecare interlocutor. Pentru conservarea unei relaţii armonioase este posibilă opţiunea nesinceritătii, evitându-se în felul acesta deteriorarea imaginii personale sau a imaginii celuilalt; de aceea, opţiunea nesinceritătii este echivalată în cultura română cu maxima tactului (a răspunsului diplomatic). Cantitatea mare de informaţie partajată contextual permite fenomene discursive precum replici neterminate, elipsa, subînţelesul, subtextul, aluzia, iniţiativa vorbitorului de a anticipa informaţii legate de interlocutor. Se remarcă predilecţia pentru narativitate ca formă de constituire a unui univers comun de discurs cât mai extins.

În plan interacţional, reciprocitatea discursivă se manifestă ca implicare comunicativă: angajarea interlocutorilor în disputa pentru cuvânt (animozitate verbală, ritm susţinut al vorbirii, suprapuneri, replici sudate, pauze scurte, pauze vocalizate), reflectarea intervenţiei interlocutorului prin semnale de recepţie frecvente şi variate (vezi Enache, 2003, Şerbănescu, 2007).

---

[6] În teoria comunicării tranzacţionale a lui Berne (1964), indivizii interacţionează adoptând una dintre cele trei *ego-stări* posibile: adult, părinte, copil.

În starea de adult, individul se poartă, simte, gândeşte răspunzând adaptat stării curente, în urma evaluării obiective şi eficiente a situaţiei, ca urmare a experienţei acumulate.

În starea de copil, individul se întoarce la modul de a se comporta, a simţi, a gândi specific copilăriei.

În starea de părinte, individul imită inconştient comportamente ale părinţilor sau ale adulţilor, pe care în timpul copilăriei le-a perceput ca eficiente.

Scanned with OKEN Scanner

În plan retoric, reciprocitatea discursivă se manifestă prin asertivitate şi argumentativitate moderate (vezi Zafiu, 2003), tatonarea relaţiei, minimalizarea dezacordului potenţial (vezi Popescu, 2003), exprimarea emoţiei şi sprijinirea emoţională a interlocutorului, complicitatea discursivă. Mărcile textuale ale acestor atitudini comunicative sunt non-focalizarea temei, generalizări, aproximări, expresii ale vagului şi incertitudinii *(cam aşa, oarecum, întrucâtva, pe undeva)*, tautologii *(Nu gândiţi aşa că nu se poate să gândiţi aşa);* atenuarea expresiei (*Dacă nu te superi..., Nu vă supăraţi că vă spun..., Te rog frumos...;* propoziţiile interogative negative – *Şi nu eşti aglomerată la ora asta?;* propoziţii declarative folosite în locul structurilor interogative sau atenuarea întrebărilor prin motivarea performării actului de vorbire – *Când pleci? ca să ştiu când să pregătesc bagajele;* presecvenţe care numesc actul de vorbire ce urmează a fi performat – *Ştii ce voiam să te întreb...; Am şi eu o rugăminte la tine..., Spune-mi şi mie te rog frumos...*); impersonalizarea sau pasivizarea *(Nu se vrea să se facă capitalism; Dacă e, o să vă mai sun; Nu se ştie...)* şi neasumarea discursului (folosirea evidenţialelor de tipul *zice că, cică, am auzit că, se pare că*); modalizarea discursului (expresii gramaticalizate ale dubiului – condiţionalul, conjunctivul, prezumtivul: *Am să vă rog numai puţin să mă aşteptaţi dacă se poate...; Aş dori dacă se poate...*); căutarea acordului prin întrebările de confirmare (*Nu-i aşa, aşa e?, Da?, Nu?, Ce zici?, Îţi place sau nu?; E roşie sau nu văd eu bine?;* vezi Şerbănescu, 2002a); exprimarea acordului cu interlocutorul (*Aşa cred şi eu..., Păi aşa zic şi eu..., De bună seamă!, Sigur că da!, Aşa e;* răspunsul afirmativ prin reluarea replicii interlocutorului; acordul parţial prin reluarea replicii interlocutorului urmată de introducerea punctului de vedere diferit *(Mergem, dar...);* evitarea unui răspuns negativ direct prin modalizare *(Săptămâna asta nu cred că putem merge...);* anticiparea efectelor negative asupra interlocutorului *(Să nu ziceţi că..., Să nu credeţi că..., Nu vreau să mă dau mare, dar...);* (vezi Şerbănescu, 2003; Zafiu, 2003). Vorbitorul acordă sprijin comunicativ interlocutorului, empatizează cu el. Râsul complice şi umorul sunt modalităţi de accentuare a colaborării comunicative.

B: nu ştiu ce să zic# a:oleu cred c-am schimbat asta şi nu merge
C: ai de făcut butoniere?# mi-a făcut şi mie feste atuncea.
A: ((râde))
C: la ăla:
B: las-o c-am schimbat suveicili↓ mă dă la aia dă la aia
C: a:
A: ((râde))
B: d-aia face-aşa↓ iot-o. asta-i pă invers↓ iot-o. io n-am văzut-o p-aia-afară m-am uitat după ea↓ (xxx) şi nu merge# una dă [la alta
A: [ţi-ai schimbat ra[diou?
+ B: sau nu văd io↓
C: [nu mai ai combina-aia de sus?
B: păi nu mi-a luat-o copiii?
C: UNDE
B: î↑
A: CE copii
B: a dus-o dincolo↓ în sufragerie.

Scanned with OKEN Scanner

A: a:
C: aha. (IVLRA, 122–123)

În plan lexico-gramatical, egalitatea de putere se manifestă ca folosire simetrică de către interlocutori a pronumelor personale/de politeţe *(tu, el, dumneata, dumneavoastră, dânsul, el)*, a formulelor de salut personalizate şi afective *(bună, bonjur, cu bine, sănătate, noroc, te pup mult, îţi mulţumesc din suflet)*, a elementelor de afectivitate (diminutive, exprimarea directă a emoţiilor pozitive, augmentarea expresiei prin folosirea determinărilor adjectivale şi adverbiale – *Sunt de o frumuseţe nemaipomenită, Îl aşteptăm cu mare bucurie*) şi a termenilor de adresare. Un inventar bogat de apelative (al căror rol în comunicare este întărit de existenţa unui caz al adresării, vocativul[7]) reflectă relaţiile dintre interlocutori: intimitate scăzută (pronume de politeţe, salut formal, numele de familie – eventual numele mic precedat de *domn, doamnă, domnişoară* –, folosirea limitată a interjecţiilor); intimitate ridicată (pronume personale, salut informal şi puternic afectiv, folosirea numelui mic, frecvenţa interjecţiilor, vocativul pronumelui personal – *tu!*, vocativul substantivului *fată*); cordialitate (vocativul numelui de familie însoţit eventual de un apelativ: *nea Voiculescule, Băsescule, Spiroiule, Bercene*). Sunt frecvente interjecţiile reflectând relaţia *(hei, măi, băi, bre)*, dorinţa vorbitorului de angajare într-o acţiune comună cu interlocutorul *(hai să..., haideţi să...)* sau, prin forţa lor deictică, partajarea spaţiului de către interlocutori *(uite, iată)*. Un loc important în cadrul relaţiilor cu grad avansat de intimitate îl ocupă relaţiile de familie, marcate în discurs prin folosirea unor apelative din sfera gradelor de rudenie *(mamă, tată, bunică, unchiule, mătuşă, tanti, soacră, cuscră, cumnate, dragă verişoară, frate-miu, sor-meo)*; interesantă este parţiala desemantizare şi extindere a acestor apelative la relaţii discursive cu persoane neaparţinând familiei (*tataie, mamaie, mamă, tată* – pentru persoane în vârstă; *vere, frate, soro, neică, nenică, nenicuţă* – mijloace de marcare a apropierii discursive). Pluralul inclusiv marchează solidaritatea *(lasă că ne descurcăm noi..., cum să facem?)*.

2.3. Negocierea relaţiilor de putere. În cultura română, relaţiile de putere sunt preconstituite, rezultate din interacţiunea variabilelor socio-psihologice. Cu toate acestea, ele sunt direct negociabile de către participanţii la interacţiunea verbală. Negocierea poate merge în sensul accentuării distanţei dintre interlocutori, al atenuării sau al corectării ei.

Adoptarea modelelor occidentale în comunicarea instituţională (vezi *supra* **2.1. c)**) este o formă particulară de negociere a relaţiilor de putere, negociere de tip imitativ.

a) Accentuarea distanţei dintre interlocutori. Atât relaţiile ierarhice, cât şi cele de egalitate pot fi accentuate, emfatizate. În accentuarea relaţiilor ierarhice, iniţiativa poate aparţine atât superiorului, cât şi inferiorului.

---

[7] Vocativul poate fi marcat intonaţional sau intonaţional şi morfematic (cu desinenţă proprie, diferită în funcţie de genul substantivului: *-o* (f.), *-(ul)e* (m.), *-lor* (m., f. pl.). Dubla marcare (intonaţională şi cu ajutorul desinenţei) produce efecte de sens suplimentare (afectivitate pozitivă sau negativă, în funcţie de context şi intonaţie).

Scanned with OKEN Scanner

În relațiile ierarhice, când inițiativa aparține superiorului, acesta acționează verbal în sensul minimalizării interlocutorului și/sau al augmentării proiecției discursive a egoului. Minimalizarea interlocutorului se face prin: limitarea contribuțiilor verbale ale ambelor părți (închidere comunicativă, respectiv limitarea posibilităților de expresie ale inferiorului); folosirea tăcerii ca amenințare; „impersonalizarea interlocutorului" *(vreau să se ia măsuri imediat!, nu s-a făcut ce am spus eu);* derogări de la sistemul folosirii pronumelor de politețe (pluralul autorității, folosirea lui *tu/dumneata* în locul lui *dumneavoastră,* a lui *dumneavoastră* în locul lui *tu*[8] – vezi de pildă relația profesor – student), de la neutralitatea distantă la exprimarea accentuată a emoțiilor negative – nemulțumire, ironie, sarcasm, maliție; prin folosirea apelativelor/vocativelor/interjecțiilor marcate afectiv sau prin folosirea lor inadecvată – *dom'le, domne, fato, băiete, măi, băi, măi animalule*; prin adoptarea unor atitudini conflictuale și verbalizarea opozițiilor dintre interlocutori, uneori chiar prin folosirea expresiilor injurioase. Proiecția discursivă a eului este augmentată prin intensitate și fermitate vocală, posturi corporale imobile și distante, mimică redusă, privire severă, gesturi imperative, folosirea excesivă a persoanei întâi și a pronumelui *eu*, a mărcilor modale voliționale, deziderative și de obligație (*vreau, se va merge, trebuie, e obligatoriu, am hotărât* etc.). Strategiile accentuării distanței față de interlocutor sunt în mare parte comune cu procedeele comunicării conflictuale (Șerbănescu, 2002b). Accentuarea relației de superioritate este valorizată negativ de către observatori și de către interlocutorul în poziție de inferioritate, deși acesta aparent o acceptă. Câteva expresii reflectă această valorizare: *e arogant, se dă mare șef, se dă mare de nu-i ajungi nici cu prăjina la nas, se poartă urât cu subalternii, nu știe să se poarte cu subalternii, e autoritar, face pe durul, e mitocan.*

Când inițiativa aparține inferiorului, accentuarea distanței față de putere se manifestă ca preocupare excesivă a inferiorului de a-și pune în valoare superiorul, de a-i legitima poziția prin complimente, felicitări și urări emfatice, scuze extinse, semnale de recepție intensificate, intensificatori de expresie, hipercorectitudine, expresia căutat literară, hiperbola sau litota, amplificarea acordului (prin dezvoltarea expresiei, argumentare, repetare), solicitarea formală a acordului *(Dacă îmi permiteți..., Cu îngăduința dumneavoastră..., Dacă-mi este permis...).* Cumulul de titluri onorifice, politețea formală *(domnia voastră, domniile voastre, domnia sa),* formule de salut augmentate *(am onoarea, vă salut cu multă stimă, vă mulțumesc mult de tot, din tot sufletul, mii de mulțumiri),* atenuatori de expresie sunt forme prin care vorbitorul marchează explicit deferența față de interlocutor. Accentuarea relației de inferioritate este valorizată negativ de către observatori și, uneori, chiar și de către interlocutorul aflat în poziție de superioritate. Mai multe expresii lingvistice reflectă această valorizare: *se căciulește, se ploconește, se umilește, îl perie pe șef, se dă bine pe lângă șef, se pune bine cu șeful.*

---

[8] Tipică pentru folosirea persoanei a II-a plural în locul persoanei a II-a singular este adresarea reverențioasă a profesorului către elevii săi (de vârstă școlară mică, în general) pentru accentuarea distanței și a relației asimetrice de putere.

Scanned with OKEN Scanner

Accentuarea relațiilor de egalitate, a intimității discursive se realizează prin sfidarea deliberată și mutual acceptată a normelor politeții sociale. Interlocutorii performează acte de vorbire directe, neatenuate *(bold on record)*, inversează, prin antifrază, maxima tactului, a acordului, a simpatiei, a modestiei (expresii emfatice ale dezacordului și dezinteresului, ale superiorității și respingerii celuilalt, ale ironizării, ale negării), sfidează regulile sociale (folosind imprecații și cuvinte cu conotații negative – *drace, la naiba, pe dracu*, termeni inadecvați contextual), folosesc termeni marcați afectiv *(mofturosule, ...trebuie să aterizeze și șefa..., ... a rămas ca-n pom..., s-a evaporat, Marinică)* (v. Șerbănescu, 2006). Câteva expresii idiomatice captează această atitudine discursivă: *sunt prieteni la cataramă, se trag de șireturi.*

B: bă prietene↓ CE naiba i-aicea. bag-o floapă acolo goală.
A: stai că AM un disc sistem.
B: nu-mi trebuie disc sistem mă↓ bag-o floapă goală.# # # ((B lucrează))
A: uite↓ ASta e.# #
B: nu prea ai noroc.
A: păi de CE.
B: că nu merge.# (IVLRA, 93)

b) Atenuarea distanței dintre interlocutori aflați în poziție ierarhică. În situații de inegalitate de putere, vorbitorul aflat în poziție de dominare poate avea inițiativa negocierii relației. Câteva expresii idiomatice reflectă procesul egalizării relațiilor discursive: *hai să ne tutuim; spune-mi tu, nu dumneavoastră; spune-mi pe nume.* Atenuarea distanței discursive se face prin adoptarea de către superior a unui comportament egalitarist, constând în orientarea spre interlocutor și personalizarea relației: ascultare atentă și oferirea unui feed-back relevant; invitarea interlocutorului la cuvânt (lăsându-l să vorbească pentru a-și dezvolta ideile, solicitându-i părerea, exprimând interesul pentru punctul său de vedere); performarea unor acte de vorbire care îl pun în valoare pe subordonat și inversează în plan discursiv relațiile de putere (exprimarea directă a acordului, aprecierea opiniilor celuilalt, mulțumirile, scuzele, autocritica, oferirea de sprijin/informație, angajarea în acțiuni comune); selecția unor formule de adresare și de salut care îl pun în poziție de putere pe inferior *(eu vă mulțumesc, cu tot respectul, toate cele bune, numai bine);* atitudine amicală, cordială (moderarea asertivității, mascarea dezacordului, gluma, relaxarea limbajului, poziții corporale deschise, privire atentă, ton amabil); afectivitate; urări cu tendință spre personalizarea relației *(complimente acasă);* formule de salut apropiate *(salut, toate bune, te sărut).*

În ciuda egalității asumate prin structura de suprafață a discursului, în structura de adâncime a interacțiunii diferența ierarhică se conservă.

c) Corectarea relațiilor de putere. Când vorbitorul nesocotește relațiile de putere și asumă o distanță discursivă neîmpărtășită de interlocutor, acesta din urmă poate reacționa conflictual pentru a impune respectarea ierarhiilor. Când vorbitorul își asumă o poziție de egalitate, interlocutorul poate riposta *(Vă rog să nu-mi spuneți tu, eu v-am vorbit cu dumneavoastră/politicos; Nu tu, că nu ne tragem de șireturi.).* Când vorbitorul își asumă o poziție ierarhică de superioritate, interlocutorul poate contesta această poziție *(Da' cine te crezi?, Nu te mai da*

Scanned with OKEN Scanner

mare/rotund, Nu mai face pe deşteptul.). Când vorbitorul îşi asumă o poziţie ierarhică de inferioritate, interlocutorul o poate corecta: *parcă ne tutuiam, iar îmi spui dumneavoastră, lasă periuţele...*

3. CONCLUZII

Sistemul politeţii româneşti este orientat spre obţinerea consensului în relaţiile de putere, prin calibrarea discursului pentru a-l face să se plieze pe convenţiile sociale care predetermină diverse situaţii de comunicare. Strategiile politeţii sunt modelate de relaţia de putere: vorbitorii în poziţie forte acţionează pentru a-şi impune imaginea dorită (imaginea negativă sau imaginea pozitivă); inferiorii acţionează în sensul validării imaginii superiorului; între egali are loc negocierea unei relaţii de putere mutual acceptate.

În discurs, relaţiile de putere se marchează explicit sau implicit. Explicit se marchează prin mijloace gramaticale, lexicale, paraverbale, non-verbale. Implicit prin atitudini comunicative, sistemul subiacent de drepturi şi obligaţii în performarea actelor de vorbire, sistemul negocierii accesului la cuvânt.

Marcarea explicită se caracterizează printr-un grad scăzut de gramaticalizare. Situaţiile de gramaticalizare sunt puţine: sistemul pronumelor de politeţe (vezi Vasilescu [= Şerbănescu] 2005), forme (speciale) de vocativ, interjecţii specializate pentru evidenţierea relaţiilor comunicative, câteva moduri şi timpuri verbale (prezumtiv, condiţional, imperfect, de altfel polifuncţionale), câteva structuri sintactice asociate frecvent cu sistemul politeţii (întrebările de confirmare, interogativele negative, întrebările alternative). În majoritatea situaţiilor însă, relaţiile de putere se marchează la nivel lexical: îmbinări libere sau expresii idiomatice, funcţionând ca atenuatori sau intensificatori în performarea unor acte de vorbire directe. Un rol important în decodarea contextuală a sensului îl au elementele paraverbale (conturul intonaţional, accentuarea unor unităţi lexicale, animozitate verbală, tăcere) şi non-verbal (mimică, gesturi).

Marcarea implicită este mai puternică, dat fiind rolul crescut al contextului, al cunoştinţelor partajate de interlocutori şi al asumpţiei de respectare a relaţiilor de putere. Relaţiile de putere sunt definite prin atitudini comunicative (grad de informativitate, argumentativitate, asertivitate, narativitate; orientare spre interlocutor; rolul jucat în negocierea informaţiei); sistemul de drepturi şi obligaţii în performarea actelor de vorbire (cine ce acte de vorbire poate performa în diverse situaţii şi care este răspunsul aşteptat); sistemul accesului la cuvânt (implicare comunicativă, întreruperi, pauze, suprapuneri, replici sudate).

Atacarea relaţiilor de putere este deseori sursa conflictului relaţional, mult mai frecvent în cultura română decât conflictul de conţinut.

De la o regiune la alta a ţării există variaţii în sistemul politeţii şi în marcarea expresiei „politicoase", determinate de influenţe culturale specifice, de percepţii locale subiective ale relaţiilor de putere. De asemenea, diferenţe de actualizare a

Scanned with OKEN Scanner

sistemului de politeţe sunt determinate şi de gradul de instrucţie a interlocutorilor (un grad superior de instrucţie se corelează cu socializarea adecvată a vorbitorului în sistemul sofisticat al politeţii româneşti).

Sistemul actual al politeţii româneşti se caracterizează prin abordare flexibilă a ierarhiilor preconstituite social, deschidere la inovaţie în sensul adoptării unor elemente specifice sistemului politeţii solidare, variaţii diatopice şi diastratice nesemnificative.

BIBLIOGRAFIE

Berne, Eric (1964), *Games People Play. The Basic Handbook of Transactional Analysis,* New York, Ballantine Books.

Bravo, Biana, Briz, Antonio (ed.) (2004), *Pragmática sociocultural: estudios sobre el discurso de cortesia en español,* Barcelona, Ariel.

Brown, P., Levinson, S.C. (1987), *Politeness: Some Universals in Language Usage,* Cambridge, Cambridge University Press.

Ciolac, Marina (2003), *Româna vorbită în magazine bucureştene*, în Dascălu Jinga, Laurenţia, Pop, Liana (ed.), p. 166–180.

Dascălu Jinga, Laurenţia (2003), *Digresiunile în conversaţia spontană*, în Dascălu Jinga, Laurenţia, Pop, Liana (ed.), p. 128–142.

Dascălu Jinga, Laurenţia, Pop, Liana (ed.) (2003), *Dialogul în limba română,* Bucureşti, Oscar Print.

Enache, Andreea (2003), *Semnale back-channel în limba română. Formă şi funcţii*, în Dascălu Jinga, Laurenţia, Pop, Liana (ed.), p. 281–292.

Fraser, B. (1990), *Perspectives on Politeness*, în „Journal of Pragmatics", 14, p. 219–236.

Gallup International şi Interact, http://customer.kinecto.ro/2005/Interact/martie2005/editorial.htm

Goddard, C., Wierzbicka, A. (1997), *Discourse and Culture*, în T.A. van Dijk (ed.), *Discourse as Social Interaction,* Londra, Sage, p. 231–257.

Goffman, E. (1967), *On Facework: an Analysis of Ritual Elements in Social Interaction*, în A. Jawrski, N. Coupland (eds.), *The Discourse Reader,* Londra, Rotledge, p. 306–321.

Gu, Y. (1990), *Politeness Phenomena in Modern Chinese*, în „Journal of Pragmatics" 14, p. 237–257.

Hofstede, G.H. (1980), *Culture's Consequences: International Differences in Work-related Values,* Beverly Hills, California, Sage Publications.

Hofstede, G.H. (1994), *Cultures and Organizations. Software of the Mind. Intercultural Cooperation and its Importance for Survival,* Londra, Harper Collins.

Hofstede, G.H., http://www.geert-hofstede.com/hofstede_dimensions.php

Ide, S. (1993), *Preface: The Search for Integrated Universals of Linguistic Politeness*, în „Multilingua", 12 (1), p. 7–11.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (2003), *Funcţii discursive ale secvenţelor metacomunicative*, în Dascălu Jinga, Laurenţia, Pop, Liana (ed.), p. 143–147.

Kerbrat-Orecchioni, C. (1990–1994), *Les interactions verbales,* 3 vol., Paris, Armand Colin.

Lakoff, R. (1973), *The Logic of Politeness, or Minding your p's and q's*, în *Papers from The Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society,* Chicago, Chicago Linguistic Society, p. 292–305.

Leech, Geoffree (1983), *Principles of Pragmatics,* Londra, Longman.

Margareta Manu-Magda (2003), *Expresii ale mobilizării şi demobilizării în dialogul social românesc,* în Dascălu Jinga, Laurenţia, Pop, Liana (ed.), p. 73–94.

Neustupny, J.V. (1972), *Remarks on Japanese Honorifics*, în „Linguistic Communications", 7, p. 78–117.

Pearson, Bethyl (1990), *Power and Politeness in Conversation: Encoding of Facethreatening Acts at Church Business Meetings*, în „Anthropological Linguistics", 30, p. 68–93.

Popescu, Mihaela (2003), *Aspecte ale dezacordului în comunicarea orală*, în Dascălu Jinga, Laurenţia, Pop, Liana (ed.), p. 228–237.

Scanned with OKEN Scanner

Scollon, R., Scollon, S.W. (1995), *Intercultural Communication: A Discourse Analysis*, Oxford, England, Blackwell.
Şerbănescu, Andra (2002a), *Actul întrebării în limba română. Teorie şi practică*, Iaşi, Polirom.
Şerbănescu, Andra (2002b), *Conflictul verbal – studiu de caz*, în Pană Dindelegan, Gabriela (coord.) (2002), *Perspective actuale în studiul limbii române:* Actele colocviului Catedrei de limba română, 22–23 noiembrie 2001, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 319–337.
Şerbănescu, Andra (2003), *Scripturi culturale şi acte de vorbire indirecte în limba română*, în Dascălu Jinga, Laurenţia, Pop, Liana (ed.), p. 115–127.
Şerbănescu, Andra (2005) v. Vasilescu, Andra (2005).
Şerbănescu, A. (2006), *Strategies of Dissociation in Dialogue*, în Ionescu Ruxăndoiu, Liliana (ed.), *Cooperation and Conflict in Ingroup and Intergroup Communication*, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 151–165.
Şerbănescu, Andra (2007), *Negocierea rolurilor comunicative prin intermediul semnalelor de recepţie „backchannels". O perspectivă (inter)culturală*, în Ionescu Ruxăndoiu, Liliana (coord.), *Interacţiunea verbală. Aspecte teoretice, aplicaţii, corpus*, Editura Universităţii din Bucureşti (sub tipar).
Ting-Toomey, S. (1988), *Intercultural Conflict Styles*, în Y.Y Kim, W.B. Gudykunst (eds.), *Theories in Intercultural Communication*, California, Sage, p. 213–238.
Ting-Toomey, S. (ed.) (1994), *The Challenge of Facework*, Albany, State University of New York Press, p. 15–46.
Vasilescu [= Şerbănescu], Andra (2005), *Pronumele de politeţe*, în Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Valeria Guţu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, I, *Cuvântul*, p. 212–218.
Watts, R.A., Ide, S., Ehlich, K. (ed.) (1992), *Politeness in Language: Studies in Its History, Theory and Practice*, Berlin, Mouton De Gruyter.
Wenshan, Jia (1997), *Facework as a Chinese Conflict-Preventive Mechanism – A Cultural/Discourse Analysis*, în „Intercultural Communication Studies", VII (1), p. 8.
Zafiu, Rodica (2001), *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universităţii din Bucureşti.
Zafiu, Rodica (2003), *Valori argumentative în conversaţia spontană*, în Dascălu Jinga, Laurenţia, Pop, Liana (ed.), p. 159–165.

Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti/
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
andra.vasilescu@rdslink.ro

Scanned with OKEN Scanner

ROMANITATEA ANTROPONIMIEI ROMÂNEŞTI

DOMNIŢA TOMESCU

Caracterul romanic al antroponimiei româneşti constituie o problemă controversată în literatura de specialitate, punând în discuţie perioada şi circumstanţele formării sistemului numelor de persoană purtate de români. Se ia în consideraţie romanitatea limbii române, ca premisă a constituirii unui sistem de denominaţie personală corespunzător. Dezvoltarea acestui sistem ar fi trebuit să se desfăşoare în conformitate cu evoluţia romanică generală, creatoare a unor sisteme onomastice de tip romanic, diferite de la o limbă la alta. Totodată, este de aşteptat ca sistemul românesc al numelor de persoană să fi evoluat distinct în contextul specific al romanităţii orientale.

Discuţia asupra romanităţii antroponimiei româneşti implică şi uneori confundă aspecte diferite, mai mult sau mai puţin cercetate sau documentate: romanizarea numelor de persoană autohtone, continuitatea antroponimiei latine şi caracterul romanic, respectiv, nonromanic al formelor onomastice.

Sub aspectul procesului de romanizare, în ciuda numeroaselor mărturii epigrafice cu privire la numele de persoană de pe teritoriul Daciei preromane şi romanizate[1], nu au lipsit rezervele asupra impunerii şi extinderii numelor de persoană latine în mediul autohton. În încercarea de a reconstitui inventarul numelor de persoană dacice, I. I. Russu cercetează corpusul inscripţiilor din provinciile dunărene, exprimându-şi convingerea[2] că adunarea întregului fond onomastic din materialul epigrafic danubian ar permite înţelegerea deplină a caracterului romanităţii dacice, incluzând şi soarta elementului autohton sub presiunea romanizării. Sistematizarea şi analiza unui număr de aproximativ 3000 de nume de persoană[3], culese din inscripţii, indică: a) un număr redus de forme prelatine, traco-dacice (67 de nume unice şi supranume), alături de nume de origine greacă, ilirică, celtică; b) un amestec surprinzător de forme daco-latine; c) substituirea formelor autohtone vechi prin nume latine (2000 de prenume, nume gentilice şi supranume). După cum se poate observa, inscripţiile danubiene consemnează eliminarea unor nume şi înlocuirea lor cu altele, mobilitatea întregului sistem de nume personale prelatine şi latine reflectând schimbările aduse de procesul

---

[1] Cf. Haralamb Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1960, p. 9–14.

[2] I. I. Russu, *Onomasticon Daciae*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1943, p. 12.

[3] *Ibidem*, p. 43.

Scanned with OKEN Scanner

romanizării. Sunt surprinse chiar momentul pierderii formelor autohtone, coexistența celor două sisteme de nume, precum și extinderea, respectiv, intensificarea romanizării, care se realizează și prin nume de persoană.

În privința continuității onomasticii latine, aria romanității orientale nu face excepție de la evoluția generală a romanității occidentale. Ruina sistemului onomastic latin a fost aproape totală. Numele latinești de persoană atestate în inscripțiile dunărene nu s-au perpetuat, creându-se o enormă ruptură între două straturi ale antroponimiei atestate pe același teritoriu. Cauza declinului și a pierderii numelor de persoană latine nu trebuie căutată, însă, în condițiile particulare ale romanizării unui singur teritoriu, cum este cel dunărean, fiind comună tuturor limbilor romanice.

Cu toate acestea, dispariția formelor onomastice din corpusul de inscripții dunărene i-a îndemnat pe mulți istorici și lingviști să pună sub semnul îndoielii romanitatea antroponimiei românești[4]. Printre cei care și-au exprimat rezerva asupra romanizării numelor de persoană, și, implicit, asupra moștenirii latine în onomastica românească se numără Sextil Pușcariu[5]: „Precum n-am păstrat cu fonetism românesc numirile topice latine oficiale, tot astfel nu avem nicio urmă sigură de o continuitate între onomastica latină oficială și cea română". Opinii asemănătoare celor exprimate de Sextil Pușcariu se regăsesc la Ștefan Pașca: „în adevăr, toate încercările făcute de unii cercetători – diletanți sau chiar specialiști încercați – de a dovedi menținerea în antroponomastica noastră a unor nume străvechi, au cam dat greș". Pentru Ștefan Pașca, „este surprinzător că cele mai vechi documente nu ne destăinuiesc moștenirea sigură a unor elemente străvechi, în timp ce în limba vorbită se oglindește atâta romanitate"[6]. Aspectul numelor de persoane înregistrate în documentele medievale i se pare mult înstrăinat de formele romane, ceea ce îi permite să afirme că o examinare a istoriei românilor exclusiv pe baza numelor de persoană ar duce la concluzia că originea lor este neromană, în totală contradicție cu datele pe care le oferă studiul limbii române.

Ignorând informațiile asupra situației celorlalte sisteme onomastice romanice în raport cu soarta onomasticii latine, constatarea absenței formelor latine în onomastica românească a fost distorsionată și interpretată, mai târziu, ca un contraargument al continuității istorice a poporului român, chiar dacă aceasta era dovedită de perpetuarea unei limbi puternic romanizate, ca limba română, dar și de numeroase dovezi arheologice. Tratarea continuității la acest nivel este superficială din două puncte de vedere. In primul rând, argumentul onomastic nu poate fi invocat decât cu precauții științifice: se are în vedere mobilitatea numelor de persoană în raport cu stabilitatea limbii. Pierderea unor forme onomastice nu trebuie confundată cu dispariția numelor de persoană și, cu atât mai mult, cu cea a persoanelor denumite. In al doilea rând, romanitatea numelor de persoană

---

[4] N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei, 1963, p. XIII.

[5] Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania", VI, 1931, p. 525.

[6] Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, Imprimeria Națională, 1936, p. 37.

Scanned with OKEN Scanner

românești nu trebuie separată de situația antroponimiei istorice din celelalte domeniile romanice, asupra căreia nu s-a pus semnul întrebării cu privire la caracterul ei romanic.

Discontinuitatea onomasticii latine a avut și alte interpretări în filologia românească. Absența numelor romane din onomastica românească, considerată ca imposibilă la un popor cu o moștenire romanică atât de viguroasă, a fost pusă pe seama fie a absenței documentelor, fie a superficialității stabilirii etimologiilor numelor de persoană. Efectul acestor constatări a fost neașteptat. In căutarea febrilă a moștenirii latine în onomastica românească, se ajunge adesea la falsa sau forțata recuperare etimologică a unor prenume sau la etimologii nesigure, controversate.

Al. Philippide[7] consideră unele nume ca fiind reminiscențe din antroponomia antică: *Bărbat* <lat. *Barbatus, Marin* <lat. *Marinus, Martin* <lat. *Martinus, Frâncu* <lat. *Francus, Galu* <lat. *Gallus, Cândea* <lat. *Candidus*.

Pe urmele unor considerații ale lui Al. Philippide, Ștefan Pașca[8] adaugă, doar ca ipoteză de lucru, conservarea în onomastica românească a unor radicale (rădăcini) onomastice. Astfel, radicalul *Flor-*, detașat din nume romanice ca *Florinus, Florius, Florio,* poate fi recunoscut în numele românești *Flor, Floru, Florea,* deși se poate considera că aceste nume, ca și *Floarea,* pot proveni de la numele comun (apelativ) *floare* sau, după cum crede N. Drăganu[9], de la sărbătoarea Floriilor (ca și numele românești *Crăciun, Pascu, Botez*).

Unul dintre cele mai controversate antroponime în ceea ce privește descendența sa din onomastica latină este prenumele românesc vechi *Barb(u)*[10]. Istoria stabilirii originii acestui nume este reprezentativă pentru acțiunea de recuperare a numelor descendente din latină. B. P. Hasdeu[11] avea în vedere, pe lângă posibilitatea de a fi o creație românească de la numele comun *barbă,* o perpetuare a numelui latin *Balbus*. I.-A. Candrea[12] susține originea latină a numelui, dar consideră că acesta continuă, prin formele onomastice intermediare **Barbără>*Barboră>*Barbură>Barbur,* numele latinesc feminin *Barbara,* transmis pe cale religioasă. Această evoluție este sprijinită, după opinia lui Chr. Ionescu[13], de existența în onomastica românească a unor variante populare ca *Barbă, Barbor, Barbur, Barbura,* precum și a unor tradiții de celebrare a numelui *Barbul* la sărbătoarea Sfânta Barbara. G. Weigand[14] considera numele *Barbul* o formă slavă, ca și numele bulgar *Barbul,* probabil o formă hipocoristică sârbească

---

[7] Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii,* Bucureşti, Editura Academiei, 1984, p.78.

[8] Ştefan Paşca, *op. cit.*, p. 136.

[9] Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,* Bucureşti, Imprimeria Națională, 1933, p. 50.

[10] Cf. Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică,* Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1975, p. 58–61.

[11] B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae,* III, Bucureşti, Editura Academiei, 1976, p. 228.

[12] I.-A. Candrea, *Onomastica română, cu privire specială la onomastica Olteniei,* curs litografiat, 1935–1936, p. 112.

[13] Christian Ionescu, *op. cit.*, p. 58.

[14] G. Weigand, *Die bulgarischen Rufnamen,* în „Jahresbericht des Seminars für rumänische Sprache", XXVI–XXIX, 1921, p. 151.

Scanned with OKEN Scanner

de la numele *Barbara.* Ştefan Paşca[15] leagă numele *Barbu* de alt nume vechi, *Bărbat,* sprijinindu-se pe existenţa în domeniul slavo-dalmat a numelor *Barbatus* (secolul al XII-lea), *Barbius* (secolul al XIV-lea). Pe linia recunoaşterii romanităţii acestui nume, Sextil Puşcariu[16] consideră că tulpina românească *barb-,* din care probabil s-au format numele comun *bărbat* şi numele de persoană *Barbul,* e înrudită cu forma italiană (lombardă) *barba* „unchi", prezentă, ca şi cuvântul românesc *bade,* în formule de adresare, fixate cu uşurinţă apoi ca nume de persoană. Chr. Ionescu[17] aşază cele două nume, *Barbul* şi *Bărbat,* în aceeaşi familie onomastică, susţinând că *Bărbat,* uşor de explicat prin cuvântul comun corespunzător, pare a fi mai degrabă continuarea unui cognomen roman *Barbatus,* înregistrat şi în inscripţiile dacice.

Preocuparea de a găsi argumente şi contraargumente pentru ideea continuităţii numelor latine în sistemul de denominaţie românească a îndepărtat cercetarea de la documentarea propriu-zisă. Adevăratele urme latine în onomastica românească sunt uitate, ignorate sau minimalizate. Este vorba despre succesiunea în antroponimia românească a unor nume latine şi greco-latine creştine şi, probabil, a unui model sau tipar de denominaţie onomastică prin forme lexicale.

Moştenirea aproape exclusivă a numelor religioase în limba română, ca şi în întreaga romanitate occidentală, corespunde unei realităţi istorice: pierderea progresivă a formelor latine laice sub presiunea răspândirii creştinismului. Romanizarea, înfăptuită prin limbă şi credinţă religioasă, a dus, poate paradoxal, la distrugerea sistemului onomastic roman tradiţional. Creştinii au fost probabil primii care au optat pentru numele unic. Botezul presupunea adoptarea unui nume nou, care, dincolo de valoarea sa de identificare, avea semnificaţia simbolică a rupturii cu viaţa anterioară, necreştină. Numele de botez unic se generalizează, mai ales după oficializarea religiei creştine (secolul al IV-lea). Pe această cale se reiau şi se pun în circulaţie forme vechi de origine diversă, mai ales ebraică şi grecească. Formele onomastice din *Vechiul* şi din *Noul Testament* (numele biblice), redate în variantă grecească sau latină prin traducerea textelor sfinte în cele două limbi, alcătuiesc nucleul primului inventar de nume religioase, introdus pe filieră bisericească, savantă. Ulterior, difuziunea numelor de botez restructurează întreaga denominaţie personală anterioară. Înlocuirea numelor latine, ca şi a celor prelatine, câte au fost păstrate, a fost inevitabilă. Singurele forme latine salvate de la dispariţie sunt cele care au avut şansa de a fi fost purtate de evanghelişti, sfinţi sau de martiri din primele veacuri ale creştinismului. Pe filieră religioasă, s-au conservat prenume latine: *Caius, Marcus, Tiberius, Titus,* numele gentilice latine: *Aemilius, Antonius, Claudius, Fabius, Flavius, Flavian, Iulius, Valerius* şi cognomene latine: *Augustinus, Bárbarus/Bárbara, Cassianus, Caelestinus, Constantinus, Cornelius, Desiderius, Faustinus, Felix, Felicianus, Fortunatus, Hadrianus, Iulianus, Laurentius, Lucas (<Lucanus), Martinus, Maximus, Maximinus, Maximianus, Maxentius, Paul(l)us, Romanus, Sabinus, Sebastianus,*

[15] Ştefan Paşca, *op. cit.,* p. 138.
[16] Sextil Puşcariu, *op. cit.,* p. 533.
[17] Christian Ionescu, *op. cit.,* p. 61.

Scanned with OKEN Scanner

Severinus, Valentinus, Valerianus etc., care au devenit nume calendaristice. Păstrarea lor în inventarul numelor religioase, în bună măsură, a fost motivată de transparența lexicală a unor cognomene: *Candidus, Caelestinus, Desiderius, Felix, Felicianus, Maximus, Valentinus, Vincentius, Vitalis,* care sugerau virtuți sau deziderate creștine.

Numele de botez unice (biblice, hagiografice sau calendaristice), care au substituit aproape integral antroponimele latine, au alcătuit la început un fond onomastic general, comun tuturor limbilor romanice, precum și celorlalte limbi ale creștinătății. De altfel, până astăzi, numele religioase se constituie într-un inventar internațional, chiar dacă formele onomastice naționale diferă de la o limbă la alta. Nucleul acestui sistem de nume creștine este constituit din puține forme, intens circulate, care corespund importanței și semnificației sfinților celebrați prin nume. Nu toate formele religioase au avut aceeași răspândire. De timpuriu, aria occidentală a creștinismului din Imperiul Roman de Apus se desparte de aria orientală cu centrul la Constantinopol. Tradiția denominației creștine se va diviza încetul cu încetul. Preferința pentru numele creștine de formă latină deosebește onomastica religioasă apuseană de cea răsăriteană, care va cultiva numele religioase de formă greacă. După despărțirea oficială a bisericii de rit roman de cea de rit ortodox în anul 1054, această divizare se accentuează, iar, mai târziu, chiar se oficializează. Separarea celor două tradiții onomastice religioase va avea, drept consecință, multiplicarea și diversificarea numelor de persoană, care vor circula în variante paralele, uneori pe același teritoriu.

În acest context, romanitatea onomasticii românești se exprimă adecvat prin nume de botez latine și greco-latine, ale căror forme arată o evoluție fonetică regulată, care argumentează nu numai vechimea[18], ci și continuitatea lor: *Îndre, Îndrea, Undrea <Andréas; Îndon, Înton <Antonius; Barbura, Barbără, Barboră, Barbăr, Barbur, Barbu <Barbara; Medrea, Medru <Demetrius; Georz, Giorzu, Zorj <Georgius; Nicoară, Necora <Nicolaus.* Variantele moștenite ale numelor de botez sunt forme populare, atestate[19] în onomastica românească medievală și, mai târziu, incluse în inventarul numelor de familie. Aria de răspândire a acestor forme, Transilvania, este semnificativă ca spațiu de continuitate romanică.

Numele religioase moștenite pot fi identificate și în structura unor forme onomastice compuse: *Sângeorz, Semjordzu, Sânzor; Sânmedrea, Simedrea, Simedru, Sumedru; Sânicoară, Sânnicoară, Sânpietru*[20]. Succesiunea în limba română a unui compus latin, de tipul: *sanctus* la care se adaugă *numele sfântului*, este nesigură, chiar dacă și în alte limbi romanice există același tip de denumiri. Mai verosimilă este formarea prin compunere a acestor nume în românește, prin combinarea cuvântului comun moștenit *sân, sânt* cu numele religios, de asemenea conservat. Este adevărat că, în acest ultim caz, circulația variantelor onomastice populare moștenite ar trebui să fie intensă și extinsă. Indirect, prin intermediul unui nume de sărbătoare creștină perpetuat în română: *Sânziene* <lat. *sanctus dies*

[18] N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. X.
[19] Pentru atestările acestor nume v. *ibidem.*, p. 11, 14, 20–21, 43, 68, 117.
[20] *Ibidem*, p. XLIV.

Scanned with OKEN Scanner

Ioannes, se fixează prenume ca *Sânziana, Simziana,* ataşate uneori forţat celorlalte nume de botez descendente din forme latine.

Potrivit cercetărilor în domeniul onomasticii istorice[21], folosirea numelui de botez unic se pare că a rezistat până la sfârşitul secolului al XI-lea. Onomastica religioasă propunea creştinului un singur nume, ales dintr-un inventar destul de limitat, care nu va mai fi suficient pe măsură ce numărul persoanelor care au acelaşi nume creşte. Numele de persoană îşi îndeplineşte cu greu principala funcţie, aceea de a identifica şi a individualiza o persoană. Era inevitabilă folosirea unor nume laice mai diversificate, luate în general din inventarul de cuvinte existent la acea dată. Cu timpul se resimte necesitatea apariţiei, pe lângă numele de botez, a unui al doilea nume de individualizare a persoanei. Primele manifestări ale denominaţiei suplimentare (complementare sau adiţionale) apar sporadic la sfârşitul secolului al XI-lea. Acest nume suplimentar era individual, neereditar, folosit nesistematic. Al doilea nume putea fi un alt nume de persoană (patronimic), indicând ascendenţa pe linie paternă, un nume de loc care arăta proveniența persoanei sau un nume comun, o poreclă motivată de particularităţile persoanei. Similitudinea cu cognomenul latin este evidentă. Ea poate fi o coincidenţă, o influenţă cultă sau o continuitate a unui tipar denominativ transmis prin numele laice, care au circulat, fără îndoială, alături de numele religioase unice.

Denominaţia dublă coexistă cu numele unic, simplu, care ocupă poziţia dominantă până la sfârşitul secolului al XI-lea pe întreg teritoriul Romaniei, cu ritmuri de evoluţie distincte de la o limbă neolatină la alta. Numele duble apar în Iberoromania la date diferite: în domeniul galician, asturian, castilian în prima jumătate a secolului al IX-lea, în cel portughez şi catalan, în secolul al X-lea, iar în Galoromania în a doua jumătate a secolului al IX-lea.

Un alt aspect al romanităţii antroponimiei româneşti priveşte fixarea în inventarul onomastic, iniţial ca supranume (porecle), a unor forme lexicale moştenite din limba latină. Transferul numelor comune în sistemul onomastic se realizează exclusiv pe teren românesc. În consecinţă, ele pot fi analizate numai ca forme a căror origine îndepărtată, nu imediată, este cea a numelui comun iniţial. Termenul de „nume pseudolatine", folosit recent în literatura de specialitate[22] pentru aceste nume, grupate după originea lor îndepărtată, nu este întru totul adecvat. Un nume de persoană provenit de la o formă lexicală românească de origine latină nu are o „falsă" ascendenţă latină, ci se aşază la capătul unui şir de forme descendente, iniţial, din latină. Din acest punct de vedere, este justificată încadrarea numelor provenite din cuvinte moştenite între formele romanice ale limbii, curentă în literatura de specialitate europeană.

Crearea numelor de persoană cu bază lexicală moştenită din limba latină este o trăsătură comună tuturor limbilor romanice. Cercetări din ultimii ani au arătat că

---

[21] Iiro Kajanto, *Onomastica romana alle soglie del medioevo,* în *Dictionnaire historique des noms de famille romans* („Actes de I [er] Colloque", Trèves, 10–13 décembre 1987), Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1990, p. 60.

[22] Ana Isabel Boullón Agrelo, *Antroponimia medieval galega (ss.VIII–XII),* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1999, p. 22.

Scanned with OKEN Scanner

fiecare limbă romanică acordă funcţii onomastice, cu motivaţii similare, aceloraşi cuvinte moştenite, selectate din aceleaşi domenii onomasiologice[23]. În domeniul antroponimic românesc, devin nume de persoană cuvintele de origine latină care denumesc:

a) grade de rudenie: *Bărbat* <rom. *bărbat* <lat. *barbatus; Bătrânu* <rom. *bătrân* <lat. *veteranus; Fătu, Fata* <rom. *făt, fată* <lat. *foetus, feta; Fecior* <rom. *fecior* <lat.**fetiolus; Frate* <rom. *frate* <lat. *frater,-is; Sora* <rom. *soră* <lat. *soror, -is; Geamănu* <rom. *geamăn* <lat. *geminus;*

b) părţi ale corpului uman şi animal: *Barbă* <rom. *barbă* <lat. *barba; Bucă* <rom. *bucă* <lat. *bucca; Căpăţână* <rom. *căpăţână* <lat.**capitina; Coadă* <rom. *coadă* <lat. *coda, Cornu* <rom. *cornu* <lat. *cornus; Geană* <rom. *geană* <lat. *genae; Ghebu* <rom. *gheb* <lat. *gibla, glibba; Falcă* <rom. *falcă* <lat. *falx, -cis; Frunte* <rom. *frunte* <lat. *frons, -tis, Limbă* <rom. *limbă* <lat. *lingua; Mustaţă* <rom. *mustaţă* <lat. **mustacea, Nară* <rom. *nară* <lat. *narae; Ochiu* <rom. *ochi* <lat. *oculus; Pântece*<rom. *pântece* <lat. *panticem, Piele* <rom. *piele* <lat. *pellis; Pieptu* <rom. *piept* <lat. *pectus; Sprânceană* <rom. *sprânceană* <lat. *supercilia; Ţeastă* <rom. *ţeastă* <lat. *testa; Ureche* <rom. *ureche* <lat. *auricula;*

c) culori: *Albu* <rom. *alb* <lat. *albus; Galben* <rom. *galben* <lat. *galbinus, Negru* <rom. *negru* <lat. *niger; Roşu* <rom. *roşu* <lat. *roseus; Căruntu* <rom. *cărunt* <lat. *canutus;*

d) calităţi şi defecte (mai ales fizice): *Blându* <rom. *blând* <lat. *blandus; Bun* <rom. *bun* <lat. *bonus, Dreptu* <rom. *drept* <lat. *directus; Frumosu* <rom. *frumos* <lat. *formosus; Grasu* <rom. *gras* <lat. *grassus (<crassus); Grosu* <rom. *gros* <lat. *grossus; Lungu* <rom. *lung* <lat. *longus; Măruntu* <rom. *mărunt* <lat. *minutus; Mutu* <rom. *mut* <lat. *mutus; Orbu* <rom. *orb* <lat. *orbus; Scurtu* <rom. *scurt* <lat. **excurtus (curtus); Sterpu* <rom. *sterp* <lat. **extirpus; Strâmbu* <rom. *strâmb* <lat. *strambus; Surdu* <rom. *surd* <lat. *surdus, Schiopu* <rom. *şchiop* <lat. *scloppus*;

e) stare de sănătate (boli): *Frigură* <rom. *friguri* <lat. *frigora; Lângoare, Lingoare* <rom. *lângoare, lingoare* <lat. *languorem; Pecingine* <rom. *pecingine* <lat. *petigenem; Puşchea* <rom. *puşchea* <lat *pustula; Râie* <rom. *râie* <lat. *aranea; Sugel* <rom. *sugel* <lat.**sugillum; Zgaibă* <rom. *zgaibă* <lat.* *scabia , scabies;*

f) animale domestice şi sălbatice*: Ariciu* <rom. *arici* <lat. *ericius; Berbece, Berbecu* <rom. *berbec, berbece* <lat. *berbex, -ecis (<vervex); Bou* <rom. *bou* <lat. *bouus (<bos, bovis), Calu* <rom. *cal* <lat. *caballus; Capră* <rom. *capră* <lat. *capra; Căţelu* <rom. *căţel* <lat. *catellus; Câine* <rom. *câine* <lat. *canis; Cerbu* <rom. *cerb* <lat. *cervus; Iapă* <rom. *iapă* <lat. *equa; Iepure* <rom. *iepure* <lat. *lepus, -oris, Lupu* <rom. *lup* <lat. *lupus; Mielu* <rom. *miel* <lat. *agnellus; Nămaie, Nămai* <rom. *nămaie, nămai* <lat. *animalia, Oaie* <rom. *oaie* <lat. *ovis, Porcu* <rom. *porc* <lat. *porcus; Şoarece* <rom. *şoarece* <lat. *sorex, -icis; Ursu* <rom. *urs*

---

[23] Marius Sala, *El léxico panrománico en la toponimia románica (asturiana y rumana)*, în *Dictionnaire historique des noms de famille romans* [IX] „Actas del IX Coloquio", Oviedo, 26–29 de octubre 1995), Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1998, p. 118–125.

Scanned with OKEN Scanner

<lat. *ursus; Vacă* <rom. *vacă* <lat. *vacca; Viţelu* <rom. *viţel* <lat. *vitellus; Vulpe* <rom. *vulpe* <lat. *vulpes;*

g) păsări: *Corbu* <rom. *corb* <lat. *corvus; Cucu* <rom. *cuc* <lat. *cuculus; Găină* <rom. *găină* <lat. *gallina; Mierlă* <rom. *mierlă* <lat. *merula; Pasăre* <rom. *pasăre* <lat. *passer; Păun* <rom. *păun* <lat. *pavo, -onis; Porumb >Porumbelu* <rom. *porumb>porumbel*<lat. *palumbus; Rândunea >Rândunică* <rom. *rândunea >rândunică* <lat.* *hirundinella (<hirundo); Sturzu* <rom. *sturz* <lat. *turdus; Turturea > Turturică* <rom. *turturea > turturică* <lat. *turturella (<turtur); Vultur* <rom. *vultur* <lat. *vultur, -is;*

h) insecte: *Albină* <rom. *albină* <lat. **alvina; Furnică* <rom. *furnică* <lat. *formica; Greiere* <rom. *greier(e)* <lat.**grylliolus (<gryllus); Muscă* <rom. *muscă* <lat. *musca; Purice* <rom. *purice* <lat. *pulex,-icis; Tăun* <rom. *tăun* <lat. *tabo, -onis (<tabanus); Viespe* <rom. *viespe* <lat. *vespa;*

i) plante, fructe: *Arbore* <rom. *arbore* <lat. *arbor, -oris, Arin* <rom. *arin* <lat. *alninus (<alnus); Ceapă* <rom. *ceapă* <lat. *caepa; Pătrunjel* <rom. *pătrunjel* <lat. *petroselinum; Cireş* <rom. *cireş* <lat. **ceresius (<cerasus); Cânepă* <rom. *cânepă* <lat. **canapa (<canabis); Frasin* <rom. *frasin* <lat. *fraxinus; Plopu* <rom. *plop* <lat. *ploppus (<pop(u)lus); Teiu* <rom. *tei* <lat. * *tilium (<tilia); Cireaşă* <rom. *cireaşă* <lat. *ceresia, prună* <rom. *prună* <lat. *pruna etc.;*

j) fenomene naturale: *Brumă* <rom. *brumă* <lat. *bruma; Gheaţă* <rom. *gheaţă* <lat. *glacia (<glacies); Negură* <rom. *negură* <lat. *nebula; Ploaie* <rom. *ploaie* <lat. **plovia (<pluvia); Vântu* <rom. *vântu* <lat. *ventus.*

k) membri ai unor grupuri etnice (popoare): *Alaman, Alăman* <rom. *alăman* <lat. *Allamanus, Frâncu* <rom. *frânc* <lat. *Francus; Românu* <rom. *român* <lat. *Romanus*;

m) stări sociale, meserii/profesii: *Şerbu* <rom. *şerb* <lat. *servus; Păcuraru* <rom. *păcurar* <lat. *pecorarius, Pescaru* <rom. *pescar* <lat. *piscarius; Preotu* <rom. *preot* <lat. *presbiterum.*

Desigur că aceste exemple nu cuprind toate domeniile onomasiologice reprezentate de numele de persoană româneşti provenite din cuvinte de origine latină, dar se poate observa că, în general, se fixează, ca antroponime, forme lexicale care aparţin vocabularului fundamental. Dintre antroponimele de provenienţă lexicală, un număr restrâns de forme onomastice, simple sau derivate, sunt *Fătu, Fratea, Lupu, Mielu, Paştea, Ursu, Serban* şi feminine: *Albina, Căpria, Căpriţa, Cireaşa, Domniţa, Mierla, Neguriţa, Oiţa, Sora, Sorica.* În general, numele proprii delexicale alcătuiesc supranume (porecle), oficializate ulterior ca nume de familie Fixarea numelor comune ca antroponime se face prin preluarea formei de bază în diferite ipostaze morfologice: forme de gen diferit, masculine: *Albu, Bărbat, Bărbosu, Fătu, Ursu* şi feminine: *Furnică, Muscă, Vulpe,* forme unice de singular: *Brumă, Mierlă, Negură, Ploaie, Secară*; forme nearticulate: *Arbore, Barbă, Bucă, Frate, Galben, Limbă* şi articulate: *Botu, Cucu, Flămându, Porcu, Spătaru, Surdu, Urâtu.* Numeroase apelative sunt preluate în inventarul onomastic ca forme derivate care diversifică şi mai mult posibilităţile denominative: *Frăţilă, Guriţă, Pieptea, Lăptea* etc. Multe nume de acest fel sunt

Scanned with OKEN Scanner

compuse, prezentând diferite structuri: *Barbăalbă, Caproşu, Fruntelată, Gurălungă, Limbădulce, Ochialbi; Bea-zăce, Fuge-bine, Plânge-banul, Roade-oală.*

Romanitatea onomasticii delexicale se dezvăluie în corespondenţa dintre numele de persoană româneşti şi cele din diferitele limbi neolatine, mai ales în privinţa uzului antroponimic al cuvintelor atribuite aceluiaşi etimon. Trăsături comune ale sistemelor onomastice romanice apar nu numai la nivelul formelor simple, dar şi al celor derivate sau compuse. Omogenitatea numelor de persoană din diferite sisteme neolatine permite reunirea lor într-un corpus al onomasticii romanice delexicale[24].

Caracterul unitar al dezvoltării onomasticii romanice poate fi argumentat cu numeroase exemple. Dintre acestea, prezentăm transferul onomastic al cuvintelor romanice descendente din etimonul latin *capra*[25]. Folosit deja în limba latină ca un cognomen, cuvântul *capra* se regăseşte în onomastica tuturor limbilor romanice, cu excepţia unei mici arii dialectale din sud-vestul Belgiei. Descendenţii lexicali ai etimonului latin *capra* s-au fixat în toată Romania occidentală şi orientală ca supranume, devenite mai târziu nume de familie, diferenţiate doar prin vitalitate şi productivitate. In fiecare dintre sistemele onomastice romanice, primele atestări sunt vechi, au continuitate, regăsindu-se cu o frecvenţă relativ ridicată în inventarul actual al numelor de familie. Astfel, în ariile iberoromanice, reprezentate de limbile portugheză, spaniolă şi catalană, rezultatele fixării onomastice a numelor comune sunt foarte asemănătoare. Cuvântul portughez *cabra,* de exemplu, formează nume de persoană, a căror primă atestare (*Dioguo Fernandez Cabra)* datează din anul 1565. Acelaşi cuvânt cunoaşte mai multe menţiuni în secolul al XVII-lea şi se identifică în repertoriul numelor de familie actuale portugheze cu o frecvenţă relativ mică (4 nume). In Spania, forma lexicală asturiană *cabra* apare timpuriu ca nume de persoană în 1181 *(Pelagius Cabra/Capra),* fiind foarte răspândită în secolul al XV-lea. In Aragon numele apare în forma dialectală specifică (Raimundus *Crabe*) în 1205. Cuvântul catalan *cabra* este menţionat cu funcţie onomastică în 1249 (*Bernat Cabra/Capra*), are atestări succesive în secolele al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea şi apare cu o frecvenţă ridicată în inventarul actual al numelor de familie (235 de persoane). Domeniul galoroman (francez, respectiv occitan, belgian şi elveţian) este reprezentat de numeroase menţiuni istorice ale unor nume de persoană formate de la cuvântul comun *chèvre* sau de la variantele sale dialectale, începând cu anul 1067 *(Guilabert Capra).* Tradiţia acestui nume este vie în secolele al XII-lea, al XIII-lea, ca şi în secolele imediat următoare, în diferite zone ale Franţei, prin forme diferite: *Capra, Cabra, Chabra* în Provence, *Chievre, Chivre, Chevre, Chieure* în zonele centrale şi nordice. În domeniul italian, numele de persoană *Capra* a cunoscut o largă difuziune, fiind

[24] *Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane Patronymica Romanica (PatRom),* vol. II/2. *L'homme et les parties du corps humain* (première partie), Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2004.

[25] Cf. Domniţa Tomescu, „Capra", în *Dictionnaire historique de l'anthroponymie romane (PatRom). Présentation d'un projet,* Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1997, p. 41–52. Materialul documentar aparţine arhivei proiectului PatRom.

Scanned with OKEN Scanner

atestat din secolul al IX-lea. În secolele al XII-lea şi al XIII-lea, numele are 10, respectiv 18 înregistrări. Din secolul al XI-lea datează formele onomastice corespondente din Sardinia, iar din secolul al XII-lea cele din Sicilia. În inventarul de nume de familie actuale sunt menţionate numele *Capra* (general), *Crava, Cavra* în regiunile din nord, *Chiabra* în Liguria. Forma *Capra* are o frecvenţă medie: numai în Sardinia sunt înregistrate 90 de persoane cu acest nume. În sistemul românesc, numele de familie delexical *Capră* apare în sursele documentare relativ târziu, în anul 1647 în Ţara Românească *(Dumitru Capră)* şi în 1688 în Moldova *(Ion Capră),* fiind frecvent în onomastica actuală românească (2703 de înregistrări în România şi 133 în Republica Moldova). Formele articulate ale cuvântului comun s-au fixat ca nume de persoane în toate limbile romanice: *Lacabra,* înregistrată în anul 1549 în domeniul iberoromanic, *La Chievre, La Chieure, Lachèvre* (cu 368 de atestări) în domeniul galoromanic, *La Capra* în domeniul italoromanic şi *Capra* în domeniul românesc, cu 6 atestări actuale.

Situaţia descrisă nu este izolată. Toate numele romanice de sorginte lexicală prezintă sistematic aceleaşi modele denominative istorice sau actuale. Paralelismul formelor, al procedeelor de derivare sau de compunere onomastică îndreptăţesc constatarea unui înalt grad de integrare a antroponimiei romanice.

Cele câteva considerente privitoare la romanitatea antroponimiei româneşti prezentate în lucrarea de faţă au menirea să atragă atenţia asupra unor teme deschise încă documentării şi cercetării, care ar putea situa corect onomastica românească în cadrul onomasticii romanice.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti/
Universitatea de Petrol şi Gaze, Ploieşti
domnita_tomescu@yahoo.com

Scanned with OKEN Scanner

L'ADVERBE DE FRÉQUENCE *PARFOIS* ET SES ÉQUIVALENTS ROUMAINS

MARIANA TUȚESCU

Marqueur d'épisodicité, l'adverbe de fréquence PARFOIS illustre un cas intéressant de mariage entre quantification temporelle, topicalité, modalité et cadralité.

Le fonctionnement de PARFOIS pose le problème d''occasion restreinte' (Lewis 1975) ; cet adverbe se retrouve comme *toujours*, *quelquefois*, *souvent*, *généralement*, *habituellement* dans la classe des adverbes de quantification.

Ainsi, pour reprendre l'exemple 'classique' de Kleiber (1987 : 38), l'énoncé :

(1) *Paul va PARFOIS / TOUJOURS / QUELQUEFOIS / SOUVENT / GÉNÉRALEMENT / HABITUELLEMENT à l'école à pied*

se laisse paraphraser par (2), où la restriction est explicite :

(2) *PARFOIS / TOUJOURS / QUELQUEFOIS / SOUVENT / GÉNÉRALEMENT / HABITUELLEMENT, quand Paul va à l'école, il y va à pied.*

L'adverbe de fréquence PARFOIS s'apparente à la valeur 'sporadique' du verbe modal POUVOIR (voir, à ce sujet, Kleiber 1983), l'interprétation épisodique ou sporadique de POUVOIR étant glosable par PARFOIS :

(3) *Les Alsaciens PEUVENT être obèses* = «Les Alsaciens sont PARFOIS obèses».

(4) *Jean PEUT être odieux* = «Jean est PARFOIS odieux».

Le fonctionnement parallèle de POUVOIR 'sporadique' et de PARFOIS est confirmé aussi par l'incompatibilité de ces deux modalisateurs avec les adverbes de quantification universelle TOUJOURS et GÉNÉRALEMENT:

(5) **Les Alsaciens PEUVENT être obèses, mais ils ne le sont pas TOUJOURS.*

(6) **Les Alsaciens sont PARFOIS obèses, mais ils ne le sont pas TOUJOURS.*

Également, refus de la combinaison avec JAMAIS :

(7) **Les Alsaciens sont PARFOIS obèses, mais ils ne le sont JAMAIS.*

Comme POUVOIR 'sporadique', PARFOIS porte sur des occasions, des occurrences, des événements, des individus, des cas ou encore des 'fois'. Son sens correspond à la glose «il y a des fois où P est VRAI», ce que l'on peut représenter par:

$\exists f (V f (p))$, où V=VRAI, f = la variable 'fois', p = la proposition.

1. Adverbe de faible fréquence, caractéristique surtout de la langue écrite, le marqueur d'épisodicité PARFOIS exprime l'existence d'intervalles où ce qui est dit est vérifié. Glosable par *il arrive que*, synonyme de *quelquefois*, *de temps en temps*, *des fois* (fam.), *de temps à autre*, *occasionnellement*, *épisodiquement*, etc., PARFOIS dénote une pluralité d'occurrences distribuée à des intervalles irréguliers. Lim (2002 : 125) souligne que cet adverbe indique que la pluralité d'occurrences est distribuée à des intervalles non rapprochés, espacés et irréguliers. PARFOIS «semble souligner le fait que l'occurrence en question se répète à certains moments seulement et pas à d'autres durant la période concernée » (Lim 2002 : 126).

Soient ces quelques exemples :

(8) *Comme il faisait très chaud, elle portait PARFOIS son mouchoir à son front, à son nez* (Montherlant).

(9) *Mais, à regarder de plus près, on pouvait remarquer que les visages étaient plus détendus et qu'ils souriaient PARFOIS* (Camus).

(10) *Mais quel affreux goût a PARFOIS la fraternité!* (Camus).

(11) *PARFOIS passe une charrette et les mules d'elles-mêmes prennent la droite sans que bouge le muletier endormi* (Mauriac).

(12) ***Longtemps**, je me suis couché de bonne heure. PARFOIS, à peine ma bougie éteinte, mes yeux se fermaient si vite que je n'avais pas le temps de me dire : « Je m'endors. »* (Proust).

(13) *La misère, PARFOIS, se détourne des douloureuses images du bonheur* (Camus).

(14) *Sur la terre cruelle où les amants meurent PARFOIS séparés, naissent **toujours** divisés, la possession totale d'un être, la communion absolue dans le temps entier de la vie est une impossible exigence* (Camus).

(15) *En 1950, la démesure est un confort, **toujours**, et une carrière, PARFOIS* (Camus).

(16) *PARFOIS je gémissais dans les ténèbres, et tu ne te réveillais pas* (Mauriac).

(17) *PARFOIS, quand la maison était vide, il se mettait au piano* (Mauriac).

(18) *Et quand PARFOIS un visage surgissait de ce monde aux trois quarts détruit, Yves éprouvait l'angoisse d'un cauchemar* (Mauriac).

(19) ***Si** PARFOIS il jette un regard sur le cœur qu'il torture, c'est qu'il songe à s'en servir pour vaincre le cœur par lequel il est torturé* (Mauriac).

(20) *PARFOIS, de loin en loin, quand la nuit est vraiment belle, j'entends un rire lointain* (Camus).

(21) *PARFOIS **même**, oubliant que je ne croyais plus à ce que je disais, je plaidais bien* (Camus).

(22) *C'est pourquoi le crime trouve **toujours** des avocats et l'innocence PARFOIS **seulement*** (Camus).

(23) *PARFOIS un homme d'une autre tribu s'approchait de la tente et saluait en tendant les deux mains ouvertes* (Le Clézio).

Scanned with OKEN Scanner

(24) *Il ne tue pas les guêpes, au contraire, il les prend PARFOIS* (Le Clézio).

(25) *PARFOIS, une mouche plate pique la joue de Lalla, et elle pousse un petit cri de colère* (Le Clézio).

(26) *PARFOIS la tempête est très dure, elle balaie tout* (Le Clézio).

(27) *Comme les conflits* ***peuvent*** *PARFOIS être résolus de diverses façons, nous avons été amené...* (Gosselin, 2000).

(28)(A) *Il riait sans raison PARFOIS* (Camus) / vs / (B) *PARFOIS, il riait sans raison.*

On aura remarqué que la place de notre adverbe est très mobile. Compte tenu de sa fonction et de son incidence, il peut apparaître dans toutes les césures de la phrase : auprès du constituant sur lequel il porte, en position détachée en tête de phrase, en fin de phrase, séparé par virgule ou sans virgule.

2. La structure morphologique de PARFOIS est significative. C'est un composé de la fin du XIII-ième, formé de la préposition *par* de sens temporel (la structure dans laquelle cette préposition entre désigne l'intervalle dans lequel se déroule un procès : *PAR une belle après-midi d'été; PAR les temps qui courent*; *c'était PAR une triste nuit* TLF) et du nom *fois*, nom emblématique et prototypique pour la fréquence temporelle (qui dans les locutions adverbiales exprime l'idée de fréquence : *encore une FOIS, une seconde FOIS* ; l'idée d'itération : *deux FOIS par jour*, *plusieurs FOIS de suite*, mais aussi l'idée d'unicité : *on ne meurt qu'une FOIS*).

FOIS est « le marqueur générique de l'occurrence d'un événement. À ce titre, il se situe à la charnière entre les noms temporels et les noms d'entités matérielles » (Berthonneau 2002 : 118). Il paraît que le nom FOIS et ses équivalents dans les langues germaniques et romanes fonctionnent comme un signe prototypique, un invariant de la fréquence. Les noms DATĂ et OARĂ, qui apparaissent dans la composition morphologique des hétéronymes roumains de PARFOIS – CÂTEODATĂ et UNEORI – témoignent du même fonctionnement.

Il n'est pas sans intérêt de rappeler que le français possède un adverbe archaïque à double orthographe : SOUVENTESFOIS, SOUVENTES FOIS, synonyme de *fréquemment,* qui signifie «à maintes reprises, souvent»[1].

3. Adverbe de faible fréquence, PARFOIS partage avec les autres adverbe de fréquence un nombre de traits en commun, mais il présente aussi des traits qui lui sont particuliers.

[1] Cette forme est très fréquente chez Montaigne et Julien Green note dans son *Journal* : « L'autre jour, un homme du peuple me dit ceci que je note avec soin : « Souventes fois, on en trouve par relations ». Cette expression qui me ravit dans Montaigne ou dans Saint François de Sales, je me sens tout heureux de voir qu'elle n'est pas morte et que c'est le peuple qui l'empêche de mourir » (Julien Green, *Journal,* 1945 : 248, cf. TLF, s.v. *souventes*).

Scanned with OKEN Scanner

• Il n'est pas gradable : on ne peut pas dire **très PARFOIS, *le moins PARFOIS.*

• Il n'accepte pas de figurer devant une phrase interrogative :

*– *Est-ce qu'il vient PARFOIS ?*

• Il a du mal à figurer dans une phrase négative :

*– Est-ce qu'il vient souvent ? –*Non, PARFOIS.* On dira: *– Non, rarement.*

**Il vient non pas PARFOIS, mais souvent.*

• Comme tous les adverbes de cadrage, il est insensible aux modalités énonciatives :

**Est-ce que PARFOIS P ?*

** Travaille PARFOIS ! * Ne sors pas PARFOIS !*

• À l'instar de tous les adverbes modalisateurs, il ne peut pas être clivé:

**C'est PARFOIS qu'il vient.*

• Il peut se placer à toutes les césures de la phrase : en tête d'énoncé, détaché ou non détaché, inséré au milieu de la phrase auprès du constituant sur lequel il porte, rejeté en fin de phrase, etc.

S'il est aisément plaçable en tête d'énoncé, c'est parce qu'il appartient au thème de l'énoncé. Cette position topicalisatrice est très éclairante dans les exemples de sous (11), (16), (17), (20), (21), (23), (25), (26).

• En position détachée mais aussi intra-prédicative, PARFOIS peut se combiner avec d'autres adverbiaux temporels et surtout *quand P* ; voir, à ce sujet, les énoncés de sous (17) et (18).

4. Les deux traits qui font de PARFOIS un opérateur épisodique complexe sont :

(a) l'*opposition disjonctive temporelle* (Carlson 1981 (repris par Kleiber 1987) parle de 'disjonction spatiale');

(b) la *monotonicité (*voir Kleiber 1987 : 91).

4.1. Pour ce qui est du premier trait, il faut dire que PARFOIS exprime l'existence des occurrences ou intervalles où ce qui est dit est vérifié *en opposition* avec des procès différents ou avec des aspects différents du même procès. Ainsi, il s'établit une première opposition, positive, fréquente, entre PARFOIS, d'une part, et SOUVENT, TOUJOURS, de l'autre :

PARFOIS / vs / SOUVENT, TOUJOURS

et une seconde corrélation, oppositive, négative, qui apparaît moins fréquemment, entre PARFOIS, d'une part, et JAMAIS, RAREMENT, de l'autre :

PARFOIS / vs / JAMAIS, RAREMENT.

Soient ces exemples :

(29) *Pierre va PARFOIS/QUELQUEFOIS/DES FOIS à Paris, mais pas SOUVENT.*

(30) *PARFOIS il ronflait, mais aussi SOUVENT, je ne l'entendais même pas respirer* (Mauriac).

Scanned with OKEN Scanner

(31) *Et SOUVENT je bois du vin blanc, et PARFOIS je mange un croissant* (Eluard, in TLF).

(32) *Il est PARFOIS généreux, il n'est JAMAIS bon* (Abellio, in TLF).

(33) *Elle avait un abandon d'une rare éloquence : éloquence PARFOIS sauvage, JAMAIS triviale, TOUJOURS chaste dans sa nudité* (Sand, in TLF).

Qu'on envisage aussi les énoncés de sous (14), (15), (22).

PARFOIS déclenche, au niveau discursif, une *gradualité* de nature oppositionnelle. La disjonction temporelle s'enrichit d'une valeur alternative, équilibrante, quand elle ne s'enrichit pas d'une valeur argumentative. Celle-ci est un indice de monotonicité. Qu'on se rapporte, à ce sujet, aux exemples de sous (21) et (22). Dans (22), *seulement* joint à la structure centrée sur PARFOIS acquiert le statut d'inverseur argumentatif.

4.2. La *monotonicité* des énoncés sporadiques avec PARFOIS est toujours relative au temps et à la fréquence temporelle. Si $P_{PARFOIS}$ est vrai dans Q, cette structure sera également vraie dans Q' qui implique Q.

S'employant à décrire l'équilibre des modalités positives et négatives, Blanche-Benveniste (2003 : 24–25) envisage l'adverbe PARFOIS comme l'effet d'une valeur résultante aléatoire faite du cumul des interprétations positives et négatives. Ainsi, souligne-t-elle :

(34) *Il vient, il vient pas*

signifie qu'*il vient PARFOIS*. L'équilibre entre le *toujours* et le *jamais* équivaut à un nombre non nul d'occurrences, ce que disent précisément les adverbes de fréquence PARFOIS et QUELQUES FOIS. D'ailleurs, PARFOIS apparaît souvent en tant que tel, dans la version positive comme dans la version négative :

(35) *PARFOIS ils comprennent, PARFOIS ils ne comprennent rien* (Blanche-Benveniste 2003).

(36) *– Pour toi la grammaire a une logique ? – PARFOIS oui, PARFOIS non* (*ibid.*).

PARFOIS se comporterait ainsi comme toute une série d'adverbiaux temporels qui marquent l'aléatoire dans le temps : *une fois, un coup, tantôt, de temps en temps* etc., indices qui sont dits deux fois, dans une occurrence positive et dans une occurrence négative, et qui impliquent toute une scalarité d'occurrences réparties de façon aléatoire dans le temps.

L'enrichissement monotonique se dévoile aussi dans la structure *si parfois*, qui a une valeur d'éventualité épistémique, étant glosable pas «si par hasard», «à supposer que». Qu'on se rapporte, à ce sujet, à l'énoncé de sous (19).

La monotonicité se fait voir aussi dans le caractère *alternatif* du procès ou de l'état décrit:

(37) *PARFOIS elle était si aveugle ! et PARFOIS si perspicace ! Il était déconcerté* (Beauvoir, in TLF).

(38) *Je m'étonne quand je vois reprocher à Nerval PARFOIS de puiser dans les livres, PARFOIS de n'y prendre qu'à sa guise, PARFOIS d'avoir lu plus et PARFOIS moins qu'il ne dit* (Dury, in TLF).

Scanned with OKEN Scanner

L'adverbe PARFOIS traduit une idée 'partitive' (Lim 2002 : 126). Cette valeur partitive serait, peut-être, la raison pour laquelle notre adverbe peut servir à exprimer des occurrences différentes, voire opposées :

(39) *L'enfant est PARFOIS calme, PARFOIS agité* (Lim 2002 : 126).

(40) *PARFOIS meilleur que les autres, et PARFOIS pire* (Montherlant).

Dans ces contextes, il est impossible de substituer à PARFOIS son parasynonyme QUELQUEFOIS :

(41) **QUELQUEFOIS meilleur que les autres et QUELQUEFOIS pire.*

La valeur partitive de PARFOIS rend aussi compte de son association, dans le texte, avec des adverbes comme D'AUTRES FOIS, combinatoire qui a la vocation de marquer un jeu des alternances événementielles :

(42) *C'est pourquoi la raison historique est une raison irrationnelle et romantique, qui rappelle PARFOIS la systématisation de l'obsédé, l'affirmation mystique du verbe, D'AUTRES FOIS* (Camus).

5. Ce qui fait l'originalité de l'opérateur d'épisodicité PARFOIS, adverbe de faible fréquence, c'est son double fonctionnement syntactico-sémantique. Il fonctionne comme adverbe *endophrastique* (ou *intra-prédicatif*) et comme adverbe *exophrastique* (ou *extra-prédicatif, extra-propositionnel*).

Nous avons interrogé la base de données *FRANTEXT* et sur un échantillon de 500 énoncés de langue littéraire (tirés de l'œuvre de Mauriac, Malraux, Montherlant, Camus, Sartre, Le Clézio), presque 60% représentent des occurrences de PARFOIS endophrastique (intra-prédicatif).

5.1. Endo-phrastique, intra-prédicatif, PARFOIS fonctionne *rhématiquement* et, en tant que tel, répond à la question *quand ?*, assurant la fonction de circonstant de temps. Il suffit de se rapporter aux exemples de sous (8), (9), (10), (13), (14), (15), (22), (24), (27), (28) (A), etc. Dans cette fonction intra-prédicative, PARFOIS peut porter sur tout constituant de la phrase et il se combine surtout avec des prédicats verbaux d'action, d'état ou d'événement à l'imparfait et au présent pour marquer la 'fréquence caractérisante' (Lim 2002 : 34) et avec des prédicats verbaux au passé composé pour marquer la 'fréquence événementielle' (Lim 2002 : 34). Nous n'avons rencontré aucune occurrence de PARFOIS endophrastique combinable avec le futur.

La position de PARFOIS dans l'énoncé est déterminante pour sa fonction. Il suffit de comparer, à ce sujet, le couple d'énoncés (28) (A) et (28) (B). Dans :

(28) (A) *Il riait sans raison PARFOIS,*

notre opérateur d'épisodicité est rhématique, il assure une fonction de fréquence quantifiante, il est circonstant temporel et, par conséquent, intra-prédicatif ou endophrastique.

Dans :

(28) (B) *PARFOIS, il riait sans raison,*

Scanned with OKEN Scanner

en position frontale, préverbale, détachée, il témoigne le plus souvent d'un emploi exophrastique, extra-prédicatif, *non-rhématique*; il y est *modalisateur* et, qui plus est, *cadratif.*

5.2. En tant que *modalisateur* et *cadreur*, PARFOIS est glosable par *il arrive que ;* c'est un opérateur de phrase aléatoire, sporadique, qui bien souvent étend son influence au-delà de sa phrase d'accueil. Il est destiné à guider le lecteur dans l'accès à la cohérence textuelle et il préfixe la formation du thème ou topique du discours. Son *rôle topicalisateur,* très saillant, s'accompagne souvent d'un rôle contrastif. Dans cette fonction il est placé en position préverbale, détachée, séparé par virgule ou sans virgule. Cette fonction apparaît clairement dans les énoncés de sous (11), (12), (17), (18), (20), (23), (25), (26), (28) (B).

À remarquer que le modalisateur PARFOIS, en position préverbale, détachée, accompagne certains autres adverbiaux temporels ; voir les exemples de sous (17) et (18).

Dans la base de données *Frantext* que nous avons interrogée, nous avons observé une haute fréquence de PARFOIS extra-prédicatif, topicalisateur, modalisateur et cadreur chez Montherlant:

(43) *PARFOIS passent des soldats.*

(44) *PARFOIS, d'un vase, un pétale tombait, comme une «demie» qui sonne.*

(45) *PARFOIS, aussitôt le réveil, dans l'hiatus qui sépare la lucidité de l'inconscience, il y a quelques secondes où j'ai un étranger dans ma poitrine, qui voit le tombeau.*

(46) *PARFOIS, au passage, Soledad trempait ses doigts, et elle les essuyait ensuite sur ses cheveux.*

(47) *PARFOIS, toutes affaires cessant, il retournait voir le médecin, pour quelque doute qui lui était venu, si un comprimé devrait être mâché ou avalé....*

(49) *PARFOIS ils entendent les grenouilles.*

(50) *PARFOIS, de deux balcons, deux voix s'élancent, alternent, se mêlent.*

(51) *PARFOIS c'est, dans la foule, un homme du peuple qui tire sa casquette et chante.*

(52) ***Si** PARFOIS tu es bourru, tranchant, injuste, cruel avec un manque de nuances volontaire, enfin possédé par quelque chose d'assez impie, c'est un peu ma faute...*

Dans tous ces exemples, le modalisateur PARFOIS, devenu aussi cadreur à fonction topicalisatrice, exprime une opération énonciative d'instauration de l'aléatoire dans une survenance événementielle. Sa paraphrase est *il arrive que*, quand il ne s'agit pas d'une structure modale épistémique d'éventualité plus élaborée. Ainsi, *si parfois* devient un marqueur épistémique glosable par «à supposer que».

Enchaîné à *si* ou à *et* (qui le précèdent), à *même* (qui lui succède), PARFOIS remplit un rôle structurateur dans la progression du texte.

Dans cet énoncé dû aussi à Montherlant :

Scanned with OKEN Scanner

(53) *Et PARFOIS je pense que mon amour était moins de l'amour que le désir d'une exaltation de ma personnalité,* la séquence *Et PARFOIS* recase les événements antérieurs et contribue à ancrer l'énoncé dans une structure textuelle.

5.3. Il est souvent malaisé de distinguer la fonction endophrastique (intra-prédicative) de celle exophrastique (extra-prédicative) de PARFOIS dans certains contextes. Si dans les énoncés suivants :

(54) *PARFOIS discret, PARFOIS écoeurant, je cédais à la tentation la plus fatale quand je ne pouvais plus le supporter* (Sartre)

(55) *Comment attendre le sommeil auprès de ce grand corps dont les ronflements PARFOIS tournaient à l'angoisse ?* (Mauriac)

(56) *Mais il n'entendait rien, que PARFOIS un meuble qui craquait, avec une force sauvage, une force d'homme ou de bête* (Montherlant), PARFOIS est carrément rhématique, le test de la question partielle *quand ?, à quels moments ?* confirmant sa fonction de circonstant temporel dans la phrase, dans beaucoup d'autres la distinction entre la fonction rhématique et celle de modalisateur s'avère difficile à établir. Dans de nombreux contextes, les deux fonctions coexistent, comme en témoignent les exemples ci-dessous où le rôle topicalisateur de PARFOIS est évident :

(57) *PARFOIS un tronc d'arbre était couché par terre, ses branches érigées, comme un buffle mort aux hautes cornes* (Montherlant)

(58) *PARFOIS il lui mettait la main sur la taille, une seconde, comme pour s'assurer qu'elle était toujours à côté de lui* (Montherlant)

(59) *PARFOIS, il connaît le lecteur qui proteste ainsi : c'est un père dont le fils a été tué, un époux trompé ou abandonné* (Mauriac).

6. Le roumain possède deux adverbes d'épisodicité qui seraient les hétéronymes de PARFOIS : CÂTEODATĂ et UNEORI, qui s'emploient presque d'une manière indifférenciée. Leur structure morphologique est significative.

UNEORI est un composé de l'indéfini féminin pluriel UNELE, réduit à UNE, et du nom prototypique OARĂ, dont le pluriel est ORI. CÂTEODATĂ est un composé formé à partir du distributif CÂTE et du nom prototypique DATĂ. OARĂ et DATĂ glosent le nom français FOIS.

UNEORI et CÂTEODATĂ fonctionnent rhématiquement, comme adverbes intra-propositionnels et, dans une moindre mesure, comme adverbes extra-prédicatifs, à fonction de modalisateurs et de cadreurs.

Soit cet exemple :

(60) *Soțul bețiv, pentru a se salva de la sărăcire totală, alege ca singura soluție să-și vândă soția. UNEORI sugestia îi este oferită de însiși creditorii săi. El se duce cu nevasta la târg, află un cumpărător (boier, negustor, turc). CÂTEODATĂ asistăm la lamentația femeii, dar* ***de obicei*** *nu ni se mai comunică nimic cu privire la soarta femeii.* (Fochi: *Nevasta vândută*, în „Săptămâna financiară", 71, 31 iulie 2006, http//www.sfin.ro/articol5696).

À remarquer, comme pour PARFOIS, d'une part, la fonction topicalisatrice de ces adverbes, et de l'autre, le système corrélatif basé sur l'opposition

Scanned with OKEN Scanner

CÂTEODATĂ ~ DE OBICEI. UNEORI apparaît fréquemment en alternance oppositive avec ALTEORI :

(61) *UNEORI câştigi în minutul 90, ALTEORI pierzi* = fr. *PARFOIS (DES FOIS) on peut gagner, D'AUTRES FOIS on perd.*

UNEORI a une force argumentative positive, tandis que CÂTEODATĂ marque un nombre très réduit d'occurrences événementielles, étant orienté vers la négativité.

Soit, à cet égard, l'échelle argumentative des réponses à une question du type *Est-ce que P ?*, réactions qui vont de l'acceptation positive à la réfutation négative :

(62) – *Aţi avut stări de depresie în cursul ultimei luni?* (= *Avez-vous éprouvé des états dépressifs au cours du dernier mois ?*)

↓• – *Da, tot timpul.*
↓• – *Da, în cea mai mare parte a timpului.*
↓• – *În mai mult de jumătate de lună.*
↓• – *UNEORI.*
↓• – *CÂTEODATĂ.*
↓• –* *VREODATĂ.*
↓• – *NICIODATĂ.*

Si UNEORI et CÂTEODATĂ apparaissent aisément dans des contextes assertifs, où ils sont substituables, ces adverbiaux ont du mal à se combiner avec la modalité interrogative :

(63) *Mă simt UNEORI/CÂTEODATĂ obosită.*
(64) ?*V-aţi gândit UNEORI să faceţi o excursie în Japonia?*
(65) ?*V-aţi gândit CÂTEODATĂ să faceţi o excursie în Japonia?*

Par contre, cette fonction sera réservée à l'adverbe d'épisodicité VREODATĂ, adverbe spécifique pour les contextes interrogatifs, formé toujours du nom DATĂ (= FOIS) préfixé par l'indéfini VREO :

(66) – *V-aţi gândit VREODATĂ să faceţi o excursie în Japonia?* (= *Avez-vous JAMAIS pensé faire une excursion au Japon ?*)

– *Nu, NICIODATĂ* vs – *Da, CÂTEODATĂ/UNEORI.* – *Da, TOTDEAUNA (MEREU).*
– *Non, JAMAIS.* vs – **Oui, JAMAIS.*
– **Non, PARFOIS.* vs – *Oui, PARFOIS.* – *Oui, TOUJOURS.*

Le jeu des questions et des réponses (positives ou négatives) rend aussi compte des rapports établis entre VREODATĂ ~ NICIODATĂ ~ CÂTEODATĂ (UNEORI) ~ TOTDEAUNA d'une part, entre JAMAIS ~ PARFOIS ~ TOUJOURS, de l'autre.

7. L'adverbe PARFOIS est donc un opérateur d'épisodicité complexe. Qu'il s'agisse de sa fonction endophrastique ou exophrastique, il garde toujours son noyau dur sémantique en tant que marqueur d'occasion restreinte, opérateur de faible fréquence, voué à l'expression d'une quantité minimale de temporalité, à l'existence de courts intervalles irréguliers et espacés dans le temps.

Scanned with OKEN Scanner

Le fonctionnement de cet adverbe nous invite à sortir de sa phrase d'accueil et à envisager un contexte plus large, un contexte énonciatif et discursif, un implicite situationnel, autant de facteurs à même d'instaurer sa fonction de *thématiseur*, de *modalisateur* et de *cadreur*.

Engagé dans une concurrence avec d'autres adverbes de quantification *(jamais, toujours, souvent; d'autres fois, généralement, habituellement)*, assurant un rôle contrastif et topicalisateur, l'opérateur d'épisodicité PARFOIS nous apparaît comme un *équilibreur du discours* et un *élément d'argumentativité*.

Sans nul doute, une analyse stylistique du fonctionnement de cet adverbe serait de nature à enrichir son analyse syntactico-sémantique.

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

Berthonneau, Anne-Marie, 2002, *Prochain/dernier et compagnie. Les adjectifs «déictiques» à l'épreuve de l'espace ou comment circuler dans le temps, l'espace, le texte*, in «Langue Française» 136, 104–125.

Blanche-Benveniste, Claire, 2003, *L'équilibre des modalités positives et négatives*, in *Aspects de la modalité*, édité par M. Birkelund, G. Boysen et P.S. Kjærsgaard, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 21–30.

Carlson, L., 1981, *Aspects and Quantification*, in *Syntax and Semantics*, vol. 14, *Tense and Aspect*, 31–64.

Gardies, J.-L., 1975, *La logique du temps*, PUF, Collection SUP, Paris.

Guimier, Claude, 1993, *1001 circonstants*, ELSAP, CNRS URA 1234, Université de Caen.

Guimier, Claude, 1996, *Les adverbes du français : le cas des adverbes en* -ment, Ophrys, Paris.

Gosselin, L. & François, J., 1991, *Les types de procès; des verbes aux prédications*, in «Travaux de Linguistique et de Philologie», XXIX, 19–87.

Kleiber, Georges, 1983, *L'emploi «sporadique» du verbe* ***pouvoir*** *en français*, in *La notion sémantico-logique de modalité*. Actes publiés par Jean David & Georges Kleiber, Librairie Klincksieck, Paris, 183–201.

Kleiber, Georges, 1987, *Du côté de la référence verbale. Les phrases habituelles*, Peter Lang, Berne–Francfort-s. Main, New York, Paris.

„Langue Française", 148, 2005, *Les adverbiaux cadratifs*. Éditeurs : Michel Charolles & Marie-Paule Péry-Woodly.

L'article « parfois », in *Trésor de la langue française* (TLF), Gallimard, Paris, 1986, t. XII, 994–995.

Lewis, D., 1975, *Adverbs of Quantification*, in *Formal Semantics of Natural Language*, éd. par E. L. Keenan, Cambridge University Press, Londres, 3–15.

Lim, Jung-Hae, 2002, *La fréquence et son expression en français*, Honoré Champion éditeur, Paris.

„Travaux de Linguistique", 47, 2003, *Adverbiaux et topiques*. Éditeurs : Michel Charolles & Sophie Prévost.

Faculté des Langues et Littératures Étrangères
Université de Bucarest
5–7, rue Edgar Quinet

Scanned with OKEN Scanner

DANS LA PERSPECTIVE DE L'ATLAS DE CRIŞANA (I). LE PARTICIPE PASSÉ DACO-ROUMAIN EN *-Ă* : MYTHE ROUMAIN OU INNOVATION D'UNE LANGUE *ROMANE*?

DORIN URITESCU

Le phénomène auquel nous nous référons dans le titre, à savoir le participe passé se terminant en *-ă* dans les formes verbales composées en aroumain et dans certains dialectes daco-roumains, a fait couler beaucoup d'encre et a inspiré plusieurs hypothèses sur les relations entre l'aroumain et le daco-roumain, ainsi qu'entre ces deux variétés du roumain et l'albanais.

Sans entrer dans tous les détails des analyses et des hypothèses avancées par les autres chercheurs, nous nous proposons de réévaluer les données de base du phénomène et de formuler une explication de la situation du daco-roumain qui, sur un certain plan, se rattache à d'autres variétés romanes. Ce faisant, nous suivrons la démarche adoptée et prônée par Marius Sala, notamment l'analyse de l'évolution historique du roumain dans le contexte roman[1].

1. Il faut tout d'abord remarquer qu'il y a une grande différence entre l'aroumain et le daco-roumain en ce qui concerne l'emploi et l'attestation du participe passé en *-ă*.

1.1. Tout comme l'albanais (cf. Papahagi 1924, 1985 : 107 ss.), l'aroumain ne possède qu'une forme de participe passé en *-ă*, utilisée dans toutes les formes verbales composées, dont l'auxiliaire est exclusivement le verbe 'avoir' : *am cîntatî*[2] 'j'ai chanté', *am vindutî* 'j'ai vendu', *am vinitî* 'je suis venu', *aveam vinitî* 'j'étais venu', etc. (Caragiu-Marioţeanu 1975 : 249; Saramandu 1984 : 457)[3].

---

[1] Voir, par exemple, Sala 1999 (2005).

[2] La fermeture du schwa en position atone résulte d'un processus phonologique.

[3] Le mégléno-roumain n'est pas significatif pour le statut du participe passé en schwa en roumain. En effet, dans ce dialecte, le participe passé en schwa s'est généralisé dans les constructions avec 'avoir' dans deux parlers influencés par l'aroumain; en revanche, dans les formes composées avec 'être', apparues sous l'influence du macédonien, le participe passé est variable (Atanasov 1984 : 527 ss.). Les données mégléno-roumaines et les interprétations succinctes présentées par Loporcaro (1998 : 178) devraient être nuancées dans ce sens. L'auteur ne mentionne pas non plus la situation du daco-roumain.

Scanned with OKEN Scanner

1.2. La situation du daco-roumain est tout à fait distincte.

1.2.1. En ancien daco-roumain, le participe passé des formes composées avec l'auxiliaire 'être' (c'est-à-dire des formes autres que le passé composé) s'accorde parfois avec le sujet en genre et en nombre : *au fost muriți* 'ils étaient morts', *era văzduți* 'ils avaient vu', *era venite* 'elles étaient venues', *am fi veniți* 'nous serions venus', etc. (Densusianu 1961 : 144, 148).

Cependant, au passé composé, dans lequel l'auxiliaire 'avoir' s'était déjà généralisé, comme en roumain contemporain, le participe passé est toujours invariable : il revêt la forme de base de l'adjectif participial, c'est-à-dire du masculin singulier : *am venit* 'je suis venu', *am văzut* 'j'ai vu', etc. Il en va de même pour le plus-que-parfait périphrastique formé avec l'imparfait de l'auxiliaire 'avoir'. Densusianu ne trouve qu'une forme de passé composé dans laquelle le participe passé est noté avec un *jer* final *(au mersъ),* mais ce *jer* est certainement un signe graphique (cf. aussi Rosetti 1937 : 38, note 1). Par ailleurs, Densusianu (1961 : 144, 147) semble rattacher à cette graphie une forme de plus-que-parfait avec 'avoir' qui, d'après d'autres chercheurs, aurait un participe passé terminé en *-ă* : *auzită aveam* 'j'avais entendu', dans laquelle la voyelle du participe passé pose aussi d'autres problèmes (voir, par exemple, dans *Codicele Voroneţean*, *spus-amu* 'j'ai dit', par rapport à *amu spusu*; Costinescu (éd.) 1981 : 12^{r}/5,28^{r}/9–10). Densusianu *(ibid.)* rattache aussi à la graphie *jer* une forme de conditionnel passé avec 'être' qui pourrait suggérer un participe passé féminin invariable : *ară fi răsărită erbi* 'des herbes auraient poussé'.

On peut donc conclure que le participe passé en *-ă* n'est pas attesté dans les formes composées avec 'avoir' en ancien daco-roumain[4] et que l'accord du participe passé n'apparaît que dans les formes composées avec 'être'.

1.2.2. Dans les sous-dialectes daco-roumains contemporains la situation du participe passé en *-ă* appelle quelques observations.

Les trois séries d'atlas linguistiques roumains (ALR I, ALR II et les atlas régionaux) n'attestent pas le participe passé en *-ă* dans les formes composées avec l'auxiliaire 'avoir' (donc, en fait, au passé composé). Dans tous les sous-dialectes, le participe passé de ces formes présente, comme dans la langue littéraire, une forme identique au masculin singulier de l'adjectif participial (terminée en consonne ou en *-u* de durée plus ou moins courte).

Le même participe passé se retrouve dans les formes composées avec l'auxiliaire 'être' en roumain littéraire et dans la plupart des sous-dialectes daco-roumains. Cependant, dans une aire dialectale du nord-ouest de la Roumanie (le nord de la Transylvanie, la plupart des parlers du Maramureş et de Crişana), le participe passé des formes composées avec l'auxiliaire 'être' se termine en *-ă* (le féminin de l'adjectif participial).

Dans ces parlers, nous avons donc une distinction nette entre le participe passé des formes composées avec 'avoir' et celui des formes composées avec

[4] Car les formes que T. Papahagi (1985 : 106) puise chez Miron Costin et Grigore Ureche ne peuvent certainement pas être interprétées comme des formes de plus-que-parfait.

Scanned with OKEN Scanner

'être' : *am cântat* 'j'ai chanté', mais *aş fi cântată* 'j'aurais chanté' (ALR s.n. VII, c. 1998 et 2078); *...a fost* '...(elle) a été...', mais *ar fi foastă* '...(elle) aurait été...' (ALR I, II, c. 275, 302), etc.

Emil Petrovici enregistre même, dans une localité du Maramureş (353) et une localité du Banat (27), un participe passé accordé en genre et en nombre avec le sujet dans la forme du plus-que-parfait avec l'auxiliaire 'être', tout comme en ancien daco-roumain (le type *au fost cântaţi, au fost cântate,* etc. 'ils/elles avaient chanté'). Dans la localité du Maramureş, les formes en question sont toutefois suivies d'un point d'interrogation, ce qui veut dire que l'auteur doutait de leur authenticité; ALR s.n., VII, c. 2018, 2019). Ce type est observé aussi par Puşcariu (LR I, p. 346) dans certains parlers du centre de la Transylvanie[5].

Face à cette symétrie, on est tout à fait surpris de trouver, dans certaines recherches dialectales sur des parlers daco-roumains, des formes avec l'auxiliaire 'avoir', de passé composé ou de plus-que-parfait, suivi d'un participe passé terminé en *-ă*. D'autant que, à notre connaissance, ces formes ne sont observées que par deux chercheurs qui avaient fait des recherches sur l'aroumain et s'intéressaient à la découverte de traits communs entre l'aroumain et le daco-roumain. Il s'agit d'une part de G. Weigand, selon qui le phénomène serait attesté dans le dialecte du Banat (dans la région d'Almăj : *am vădzută, audzâtă, dzâsă* 'j'ai vu, entendu, dit'; l'auteur ajoute un 'etc.' après ces formes; WJb, III, 1896, p. 266) et dans le district du Someş (*am dată* 'j'ai donné', *am vinită* 'je suis venu', WJb, VI, 1899, p. 38). Il s'agit d'autre part de T. Papahagi, aroumain d'origine, qui fait état de formes comme *aveam mâncată* 'j'avais mangé', *aveam şedzută* 'je m'étais assis', *aveam stătută* 'j'étais resté' pour le Maramureş (Papahagi 1925 : LXVIII; Papahagi 1985 : 106).

Ces deux chercheurs s'étaient-ils laissé influencer par l'aroumain[6]? Il est difficile de l'affirmer de façon nette. Ce qui est sûr cependant, c'est que ces formes paraissent incohérentes pour le daco-roumain (nous pensons à la cohérence du système, évidente déjà en ancien daco-roumain) et, surtout si l'on accepte notre explication, bizarres sur le plan roman.

---

[5] Pour le Banat, voir aussi ALRR–Ban., IV, p. 45, c. DCXXXVIII, p. 165, c. DCCLVIII, etc. Pour le Maramureş, voir aussi ALRR–Mar., IV, p. 366 (*m-am îngrăşat* 'j'ai engraissé'), p. 367 (*luasem* 'j'avais pris'), p. 368 (*am visat* 'j'ai rêvé'), p. 369 (*am cântat* 'j'ai chanté'), p. 370 (*aş fi cântat* 'j'aurais chanté'), etc. Remarquons pourtant que, pour ce qui est du plus-que-parfait dans ALRR-Mar., les seules formes disponibles sont celles enregistrées dans deux localités pour *luasem*, p. 367; pour les autres verbes on note un '#' (= 'inexistence de la forme demandée') dans toutes les localités d'enquête, ce qui veut dire que les auteurs avaient posé des questions directes concernant les formes synthétiques, au lieu d'essayer de solliciter les formes locales du plus-que-parfait (v. ALRR-Mar., IV, p. 369, *cântasem* 'j'avais chanté'; p. 374, *cumpărasem* 'j'avais acheté', etc.; cf. aussi les commentaires sous *luasem*, cité ci-dessus).

[6] Ce genre d'influence n'est pas étranger aux dialectologues. N'oublions pas non plus qu'il s'agissait du début des recherches dialectales en Roumanie et que les deux chercheurs étaient activement impliqués dans les discussions intenses, et souvent polémiques, concernant l'origine et la formation du roumain et de ses dialectes.

Scanned with OKEN Scanner

Nous laissons au lecteur le soin de trouver une réponse à cette question[7] et nous nous préoccuperons dans ce qui suit du système du sous-dialecte de Crişana et de son explication.

Avant de passer à cet aspect des choses, il convient de remarquer que, loin d'être un détail sans importance, l'existence prétendue du participe passé en *-ă* dans les formes verbales composées avec l'auxiliaire 'avoir' en daco-roumain n'a pas eu des conséquences seulement sur la façon dont certains chercheurs, roumains ou étrangers, ont conçu – ou conçoivent encore – les relations entre le daco-roumain et l'aroumain, et donc la formation du roumain et ses relations avec l'albanais (voir, par exemple, Ivănescu 1980 : 348–349[8]). Elle a eu aussi un impact sur la nature des hypothèses formulées pour expliquer l'apparition du participe passé en *-ă* en daco-roumain (voir *infra*).

1.2.3. Le sous-dialecte de Crişana présente un système tout à fait cohérent en ce qui concerne la distribution des deux formes du participe passé : les formes en *-ă* n'apparaissent qu'avec l'auxiliaire 'être', tandis que les formes en consonne ou *-u* final sont réservées aux formations verbales avec l'auxiliaire 'avoir' (en l'occurrence, le passé composé) : *să fi(u) cântată (horită)* 'que j'aie chanté', *am fost cântată (horită)* 'j'avais chanté', *aş fi cântată (horită)* 'j'aurais chanté', etc. (NALR–Cr. II, c. 276, 278, 279); *am ţânut(u)* 'j'ai tenu', *am tuşit(u)* 'j'ai toussé', *mi-am scrântit/sclintit (mâna)* 'je me suis luxé (le bras)', *am durmit(u)* 'j'ai dormi', *am visat(u)* 'j'ai rêvé', etc. (NALR–Cr. I, c. 156 et ms.).

Les formes en *-ă* sont tout à fait communes dans ce contexte et la distribution mentionnée ci-dessus fait certainement partie de la *norme* observable dans la plupart des parlers de Crişana (sauf dans quelques parlers du sud de la région; voir la carte 1).

2. Les hypothèses avancées pour l'explication du participe passé en *-ă* se regroupent en cinq catégories : influence albanaise en aroumain et en daco-roumain (par exemple, Papahagi 1924 : 231 ss.; 1985 : 107 ss.); influence albanaise en aroumain et influence aroumaine en daco-roumain (consécutive à l'installation d'une population aroumaine dans le nord de la Transylvanie; voir, par exemple, Ivănescu 1980 : 348); explosion des consonnes finales (Rosetti 1937); généralisation de formes initialement spécifiques au parler des femmes, probablement en relation avec des changements dans la structure sociale de certaines communautés linguistiques (par exemple, Puşcariu 1924–1926 : 1360–1361; LR I, pp. 345–347).

---

[7] Non sans préciser qu'il y a d'autres cas de ce genre dans la littérature (cf., par exemple, Uritescu 1994 : 165 ss.; 2002 : 190, note 15). Les auteurs du futur traité d'histoire du roumain seront sans doute en mesure de délimiter et d'évaluer le phénomène en cause ici.

[8] Il est intéressant de voir que, même s'il parle simplement du participe passé en *-ă* en aroumain et en daco-roumain, sans aucune autre précision, Ivănescu (1980 : 348) choisit les exemples les plus « sûrs » (une forme avec 'avoir' pour l'aroumain et une forme avec 'être' pour le daco-roumain).

Scanned with OKEN Scanner

Carte 1 : Les formes du participe passé du type *cântat* (*horit*) et *cântată* (*horită*) dans *SĂ FI CÂNTAT* (*HORIT*) 'que j'aie chanté' (NALR–Cr. II, p. 229, c. CCCXV)

△ cântat (horit) ▭ cântată

Scanned with OKEN Scanner

2.1. Comme nous venons de le voir, il y a une différence essentielle entre l'aroumain et le daco-roumain. Par conséquent, on ne peut parler ni d'une influence albanaise ni d'une influence aroumaine en daco-roumain. Il faut toutefois admettre une influence albanaise en aroumain, hypothèse acceptée par la plupart des linguistes (voir, par exemple, Papahagi 1924 : 231 ss.; 1985 : 107 ss.).

L'explosion de la consonne finale ne peut expliquer ni la distribution des formes ni l'utilisation des formes féminines du type *foastă*, *marsă*, etc. ; la première est citée même par Rosetti (1937 : 39)[9].

Il nous semble que S. Puşcariu (LR I, pp. 346–347) n'est pas très éloigné d'une explication acceptable : il s'agit certainement d'une forme du féminin qui est en relation avec l'accord du participe passé avec le sujet dans les formes composées comportant l'auxiliaire 'être'. Il s'agit aussi d'un cas de grammaticalisation, comme l'affirme déjà le grand linguiste roumain, mais d'un tout autre type (*infra*). Il cite aussi (Puşcariu 1924–1926 : 1361) la situation de l'espagnol, qui, comme nous le verrons, est tout à fait significative, mais pour des raisons différentes de celles suggérées par l'auteur.

2.2. Le système du sous-dialecte de Crişana (et, à notre avis, celui de tous les parlers daco-roumains qui présentent la même distribution des formes du participe) ne peut s'expliquer que dans un contexte roman.

2.2.1. Il faut prendre comme point de départ ce qui, dès le début, caractérisait toutes les variétés romanes en ce qui concerne l'auxiliaire des formes composées, notamment la tension entre *HABERE* et *ESSE* (pour une synthèse très pertinente à propos de l'italien, dans une perspective romane, voir Maiden 1995 : 147 ss.). Cette tension est encore évidente dans beaucoup de variétés romanes populaires, telles que les dialectes gallo-romans ou les dialectes italiens (surtout ceux du sud; cf., par exemple, Posner 1996 : 15 ss.; Cordin 1997; Mougeon et Uritescu 2006).

L'ancien daco-roumain et les sous-dialectes daco-roumains reflètent très bien cette tension, même si c'est de façon distincte par rapport à d'autres variétés romanes, notamment non pas comme une tension entre les deux auxiliaires au passé composé, mais comme une possibilité de choix entre l'auxiliaire 'avoir' (généralisé au passé composé) et l'auxiliaire 'être' dans les temps relationnels par rapport au passé composé à l'indicatif ou au présent à d'autres modes, tels que le plus-que-parfait et le subjonctif passé[10]. Par contre, l'aroumain ne présente plus de traces d'une telle tension, sans doute en raison de son isolement par rapport au daco-roumain et du fait qu'il se soit développé dans un environnement non-roman.

Le daco-roumain se rattache également à d'autres variétés romanes en ce qui concerne un autre aspect : l'absence d'accord du participe passé au passé composé

---

[9] De façon surprenante, Teaha (1961: 102) accepte l'explication de Rosetti, tout en observant la distribution et les formes mentionnées ci-dessus dans le Bihor.

[10] C'est ce qui explique les 'hésitations' de l'ancien daco-roumain entre les deux auxiliaires dans les formes périphrastiques du plus-que-parfait, par exemple (Densusianu 1961, II, p. 144).

Scanned with OKEN Scanner

formé avec l'auxiliaire 'avoir'. Sur le plan roman, on constate que les variétés qui généralisent l'auxiliaire 'avoir' éliminent l'accord du participe passé. De ce point de vue, le roumain est comparable à l'espagnol et, partiellement, au portugais, notamment. En effet, comme le remarque Posner (1996 : 257), les deux traits semblent être en relation : l'élimination de l'alternance entre les deux auxiliaires a pour résultat l'élimination de l'accord du participe passé[11]. L'explication de ce phénomène nous semble évidente (et il n'est pas nécessaire d'invoquer la standardisation, comme le suggère Posner), car l'élimination de la variation est en général concomitante du processus de grammaticalisation (cf. Hopper et Traugot 1993 : 124–126 et *passim*). Par conséquent, on peut supposer que dans les langues romanes qui ont généralisé un seul auxiliaire, le passé composé était plus grammaticalisé que dans les langues qui gardaient la possibilité d'employer les deux auxiliaires[12].

2.2.2. Dans cette perspective, l'explication du participe en *-ă* du daco-roumain est très simple et relève peut-être de ce qu'on pourrait appeler « adéquation au système ». Le phénomène participe en effet de ce que Marchello-

[11] C'est dans ce sens qu'il faut compléter la comparaison du roumain avec l'espagnol dans l'explication formulée par Puşcariu (1924–1926 : 1361): *he abierta la puerta* était possible à l'époque où l'espagnol connaissait encore l'alternance entre les deux auxiliaires. Or dans le daco-roumain du XVIe siècle cette alternance avait disparu.

[12] Voir aussi le paramètre de la grammaticalisation que Lehmann (1995 : 123, 137 ss.) nomme « variabilité paradigmatique ». En fait, il nous semble que même dans les langues romanes standard modernes, le passé composé est plus grammaticalisé là où un seul auxiliaire a fini par s'imposer. On peut mentionner à cet égard le français, qui autorise l'insertion d'éléments relativement diversifiés entre l'auxiliaire et le participe (et ce en dépit des restrictions qu'ont tenté d'imposer les grammairiens des XVIe et XVIIe siècles). Le roumain, au contraire, ne permet l'insertion que de quelques éléments, eux-mêmes grammaticalisés (GALR, I, p. 415); qui plus est, en roumain parlé et/ou populaire, certains de ces éléments ont même tendance à se placer avant l'auxiliaire (Bourdin et Uritescu 2000). Quant à l'inversion de l'ordre canonique auxiliaire + participe passé, possible en ancien daco-roumain et dans certaines variétés du daco-roumain populaire contemporain, elle ne contredit pas notre affirmation concernant le degré avancé de grammaticalisation du passé composé en roumain. Il s'agit simplement d'un paramètre sur lequel la grammaticalisation n'est pas aussi avancée suite à l'intervention d'autres principes d'organisation de la langue (Lehmann 1995 : 169–171). Pour donner un exemple, dans le sous-dialecte de Crişana, la forme inversée a des fonctions précises, dont la plus saillante semble être celle de marquer le tour interrogatif : *Văzutu-l-ai?* 'L'as-tu vu?'. Encore plus, la réponse à une telle question peut ne comporter que le participe passé (*Văzut.* '(Je l'ai) vu'). Ceci suggère, a notre avis, qu'il faudrait distinguer de façon claire ces formes des autres emplois du passé composé. En fait, puisque les deux possibilités se présentaient en latin vulgaire, on peut même penser à deux voies de grammaticalisation, ce qui serait intéressant tant pour la Romania que pour la théorie de la grammaticalisation et ne surprendrait pas du tout dans l'évolution historique du roumain. Par conséquent, il nous semble absolument nécessaire d'étudier de façon approfondie tous les contextes dans lesquels l'inversion est possible, afin de dégager les fonctions précises de ces « inversions » dans le système verbal du daco-roumain. Dans cette perspective, les formes inversées citées hors contexte – cf., par exemple, Teaha 1961 : 100, GALR, I, p. 500 – ne peuvent que tromper (nous nous proposons de revenir sur ces aspects à une autre occasion).

Scanned with OKEN Scanner

Nizia (2001) appellerait une grammaticalisation « méta-paradigmatique »[13] – en l'occurrence la spécialisation de l'auxiliaire 'être' dans la formation des temps relationnels : le plus-que-parfait, le parfait du subjonctif, du conditionnel, du présomptif et de l'infinitif, et le futur antérieur.

Le participe passé en *-ă* va de pair avec l'utilisation de l'auxiliaire 'être' dans les formations verbales actives. Ceci reflète tout d'abord la tension entre les deux auxiliaires que nous venons de mentionner. Il faut ajouter que, sur le plan roman, la résolution de cette tension n'est pas aussi simple et nette que celle tenue pour acquise par certaines théories syntaxiques modernes (qui s'occupent presque exclusivement des langues standardisées[14]). Dans certains dialectes italiens du sud, par exemple, la sélection de l'auxiliaire est sensible à la personne du verbe, dans d'autres on fait une distinction entre l'emploi de 'être' avec les verbes transitifs et avec les verbes intransitifs ou inaccusatifs (Cordin 1997); des phénomènes de ce type se retrouvent dans les dialectes gallo-romans ou dans certaines variétés nord-américaines du français (cf. Mougeon et Uritescu 2006).

Le daco-roumain est tout à fait original dans la façon dont il distingue les formes verbales composées avec les deux auxiliaires : l'emploi de l'auxiliaire 'être' est marqué par la forme du participe (en l'occurrence la forme en *-ă*).

Dans le système du daco-roumain, cet emploi a également une autre fonction : il distingue les formes verbales composées de la voix active, dans lesquelles le participe passé est invariable et se termine en *-ă*, des formes verbales composées de la voix passive[15], dans lesquelles le participe passé est variable et s'accorde en genre et en nombre avec le sujet grammatical. Par conséquent, dans une forme comme *(el) o fo(st) foastă bătut* 'il avait été battu', qui contient trois participes passés, le premier est invariable au masculin – comme il le serait dans le passé composé du verbe *a fi* 'être', conjugué avec l'auxiliaire *a avea* ; et il semble être plus grammaticalisé en tant qu'auxiliaire du plus-que-parfait (ce que suggère la forme phonétiquement plus réduite). Le deuxième participe est invariable au féminin – comme il le serait dans le plus-que-parfait du verbe *a fi* 'être' conjugué avec l'auxiliaire *a fi*. Le troisième est variable et s'accorde avec le sujet grammatical – comme il est normal pour le participe passé du verbe à la voix passive.

Ajoutons qu'une analyse du système verbal du daco-roumain populaire dans cette perspective pourrait expliquer d'autres phénomènes observables dans différentes aires dialectales. Ainsi, la préférence pour certaines formes synthétiques peut s'expliquer comme un dispositif permettant d'éviter la convergence entre les formes composées du plus-que-parfait actif et le passé du passif. La préférence

---

[13] Cf. aussi, plus récemment, sa notion de « macro-grammaticalisation » (Marchello-Nizia 2006 : 178–179).

[14] Avec, pourtant, quelques exceptions notables, telles que Loporcaro 2001.

[15] On peut aussi prendre en considération les formations du type *e mâncat* 'il a mangé et n'a plus la sensation de faim', *e plecat* 'il n'est plus là, donc il est parti' dans lesquelles le participe passé a une valeur active et qui sont peut-être des vestiges de l'emploi de l'auxiliaire 'être' au passé composé (cf. aussi Posner 1996 : 16). Cependant, comme ces participes expriment un état, il faudrait tout d'abord étudier le rapport de fréquence entre l'imparfait et le passé composé du verbe 'être' de ce type de constructions dans les parlers populaires.

Scanned with OKEN Scanner

pour le conditionnel parfait avec 'avoir' dans d'autres régions pourrait s'expliquer de la même façon.

L'exemple le plus clair de cette « recherche » d'une distinction entre les formes composées actives et passives[16] nous est fourni par les formes du subjonctif passé. En effet, même s'il y a beaucoup de variation, on peut aisément déceler deux aires dialectales principales : les parlers dans lesquels la distinction est faite par le participe en *-ă*, tels que ceux de Crişana, et des parlers (y compris le roumain littéraire) dans lesquels la marque de discrimination est transférée sur l'auxiliaire, qui se grammaticalise davantage et devient invariable dans les formes du subjonctif passé actif (*să fiu bătut* 'que je sois battu', subjonctif présent à la voix passive, mais *să fi bătut* 'que j'aie battu', subjonctif passé à la voix active). Cela explique le fait que dans beaucoup de parlers de Crişana, l'utilisation du participe en *-ă* ne va pas de pair avec la grammaticalisation plus avancée de l'auxiliaire des formes composées du subjonctif parfait actif, qui est toujours variable en nombre et personne (carte 2). Ceci veut dire, par ailleurs, qu'on n'a pas affaire à une construction simplement grammaticalisée (même si elle est certainement plus grammaticalisée que la construction de l'ancien daco-roumain) qui, sous une pression sociale quelconque, comme semble l'avoir pensé Puşcariu (LR I, pp. 346–347), utiliserait la forme féminine du participe passé. Ce à quoi on a affaire, c'est une formation morphologique qui utilise une forme de participe passé identique au féminin de l'adjectif participial *pour marquer l'emploi de l'auxiliaire 'être' à la voix active.*

3. Il s'agit donc d'une grammaticalisation plus avancée de la forme féminine du participe passé. En effet, le phénomène présente les caractéristiques fondamentales de la grammaticalisation : évolution vers un emploi plus grammatical (alors qu'il marquait l'accord en genre et en nombre avec le sujet dans les formations avec l'auxiliaire 'être', le participe en *-ă* se transforme en marqueur entièrement contraint par l'auxiliaire dans des formes spécifiques[17]); perte de l'autonomie grammaticale; perte de la valeur sémantique de l'adjectif (comme dans le cas du participe du passé composé; GALR, I, p. 499); décatégorialisation (le participe passé perd les propriétés de sa classe, notamment la flexion en genre et en nombre); fixation de l'emploi (ou élimination du choix), les autres formes du participe passé étant exclues des périphrases verbales actives avec 'être'[18].

---

[16] Ce phénomène n'est d'ailleurs pas sans parallèle sur le plan roman. Ainsi, certains parlers italiens qui généralisent l'auxiliaire 'être' aux verbes transitifs semblent présenter une tendance à l'évitement du passif (cf. Posner 1996 : 18).

[17] Cf. le paramètre que Lehmann (1995 : 123, 143 ss.) nomme « poids syntagmatique » ou « portée structurale » (angl. 'structural scope') et qui réfère à la taille de la construction à laquelle un élément participe. Dans notre cas, la taille de la construction est réduite d'un « nœud » (notamment le NP sujet).

[18] Ces caractéristiques se rattachent à différents paramètres de la grammaticalisation, tels que l'intégrité paradigmatique, la cohésion syntagmatique et la variabilité paradigmatique (Lehmann 1995 : 121 ss.; une synthèse critique détaillée et originale, dans Marchello-Nizia 2006 : 39 ss., 49–50 et *passim*). Pour l'histoire, les principes fondamentaux et la bibliographie de la grammaticalisation,

Scanned with OKEN Scanner

Carte 2 : L'auxiliaire variable dans *SĂ FI CÂNTAT (HORIT)* 'que j'aie chanté' (NALR–Cr. II, p. 228, c. CCCXIV)

auxiliaire invariable

voir, entre autres, à part le livre de Lehmann, cité ci-dessus, Heine, Claudi et Hünnemeyer 1991; Hopper et Traugot 1993 (deuxième édition, 2003); Marchello-Nizia 2006; Papahagi 2006. Pour ce qui est du participe passé en *-ă* en daco-roumain, notons que, dans cette perspective, s'il n'y avait pas les données de l'ancien daco-roumain et du roman, on pourrait même accepter l'authenticité des formes composées avec 'avoir' dont font état G. Weigand et T. Papahagi: le daco-roumain n'aurait fait alors qu'assigner une valeur spéciale à ce participe.

Scanned with OKEN Scanner

On peut se demander pourquoi la langue a retenu le féminin singulier et non pas une autre forme du participe passé (par exemple, le pluriel masculin ou féminin).

La réponse à une telle question nous semble très simple. Comme le nombre est marqué par la forme de l'auxiliaire, tout comme la personne, tandis que le genre n'est marqué que par le participe, ce n'est que la marque du genre qui pouvait se constituer en marque spécifique *sur le participe passé.* De façon naturelle, on a grammaticalisé la forme de base (« non-marquée » quant au nombre) distincte de celle utilisée avec l'auxiliaire 'avoir', à savoir le *féminin singulier.* Ajoutons aussi que, même sous cet aspect, le daco-roumain n'est nullement un cas unique dans la Romania, car, moyennant des contextes spécifiques, l'accord du participe passé en genre semble plus fréquent que celui en nombre dans certaines variétés romanes (cf. Posner 1996 : 260).

RÉFÉRENCES

ALR I–II, *Atlasul lingvistic român.* Partea I, vol. I, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938; vol. II, Sibiu – Leipzig, Muzeul Limbii Române – Otto Harrassowitz, 1942; partea a II-a, vol. I, Sibiu – Leipzig, Muzeul Limbii Române – Otto Harrassowitz, 1940.

ALRR-Ban., *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat,* sub conducerea lui P. Neiescu, E. Beltechi, I. Faiciuc, N. Mocanu, vol. IV, Bucarest, Editura Academiei Române, 2005.

ALRR–Mar., *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureş,* de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan. Vol. IV, Bucarest, Editura Academiei, 1997.

ALR s.n. VII, *Atlasul lingvistic român.* Serie nouă, vol. VII, Bucarest, Editura Academiei, 1972.

Atanasov, Petar, 1984, *Meglenoromâna.* In Rusu, pp. 476–550.

Bourdin, Philippe et Dorin Uritescu, 2000, *La syntaxe du roumain à l'épreuve de la théorie générative.* In « Romance Philology », 54, pp. 123–151.

Caragiu-Marioţeanu, Matilda, 1975, *Compendiu de dialectologie română,* Bucarest, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Cordin, Patrizia, 1997, *Tense, mood and aspect in the verb.* In Martin Maiden et Mair Parry (éds.), *The Dialects of Italy,* Londres, New York, Routledge, pp. 87–98.

Costinescu, Mariana (éd.), 1981, *Codicele Voroneţean,* Bucarest, Editura Minerva.

Densusianu, Ovid, 1961, *Istoria limbii române,* vol. II : *Secolul al XVI-lea.* Ediţie îngrijită de J. Byck. Bucarest, Editura Ştiinţifică. (Traduction en roumain de Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine,* II : *Le seizième siècle,* Paris, Librairie Ernest Leroux, 1938.)

GALR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române.* Vol. I: *Cuvântul.* Vol. II: *Enunţul,* Bucarest, Editura Academiei Române, 2005.

Heine, B., U. Claudi, F. Hünnemeyer, 1991, *Grammaticalization. A Conceptual Framework,* Chicago, Londres, University of Chicago Press.

Hopper, Paul, Elizabeth C. Traugott, 1993 (2003), *Grammaticalization,* Cambridge, Cambridge University Press (deuxième edition, 2003).

Ivănescu, Gheorghe, 1980, *Istoria limbii române,* Iassy, Editura Junimea.

Lehmann, Christian, 1995, *Thoughts on Grammaticalization,* Munich, LINCOM Europa.

Maiden, Martin, 1995, *A Linguistic History of Italian,* Londres, New York, Longman.

Loporcaro, Michele, 1998, *Sintassi comparata dell'accordo participiale romanzo,* Turin, Rosengerg & Sellier.

Loporcaro, Michele, 2001, *La selezione dell'ausiliare nei dialetti italiani : dati e teorie.* In Federico Albano Leoni, Rosanna Sornicola, Eleonora Stenta Krosbakken et Carolina Stromboli (éds.), *Dati empirici e teorie linguistiche.* Atti del XXXIII Congresso della Società di Linguistica Italiana, Rome, Bulzoni, pp. 455–476.

Scanned with OKEN Scanner

Marchello–Nizia, Christiane, 2001, *Grammaticalisation et évolution des systèmes grammaticaux*. In « Langue française » 130, pp. 33–41.
Marchello-Nizia, Christiane, 2006, *Grammaticalisation et changement linguistique*, Louvain, Duculot.
Mougeon, Françoise, Dorin Uritescu, 2006, *Les derniers Français de Frenchville*. In « *La Linguistique* », 42/1, pp. 115–128.
NALR–Cr. I, II, ms., *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Crişana*, de Ionel Stan şi Dorin Uriţescu, Bucarest, Editura Academiei, vol. I, 1996, vol. II, 2003. Ms., Centrul de Geolingvistică Românească şi Romanică, Universitatea „Tibiscus", Timişoara.
Papahagi, Cristiana, 2006, *Trois approches de la grammaticalisation: la préposition roumaine DE*. In « Studii şi cercetări lingvistice », LVII, 2 (à paraître).
Papahagi, Tache, 1924, *Din epoca de formaţiune a limbei române. Probleme etnolingvistice*. In « Grai şi suflet », I, fasc. 2, p. 201–234.
Papahagi, Tache, 1925, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucarest (Academia Română, „Din viaţa poporului român", XXXIII).
Papahagi, Tache, 1985, *Din epoca de formaţiune a limbei române* [éd. par Ecaterina Nadu], Bucarest, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Posner, Rebecca, 1996, *The Romance languages*, Cambridge, University Press.
Puşcariu, LR I, Sextil Puşcariu, *Limba română*. Vol. I: *Privire generală*, Bucarest, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1940.
Puşcariu, Sextil, 1924–1926, *Pe marginea cărţilor II*. In « Dacoromania » IV, pp. 1303–1409.
Rosetti, Alexandru, 1937, *Sur l'origine de l'-ă au participe roumain*. In « Bulletin linguistique », V, pp. 38–42.
Rusu, Valeriu (coord.), 1984, *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc,
Sala, Marius, 1999 (2005), *Du latin au roumain*, Paris, L'Harmattan, Bucarest, Univers Enciclopedic, 1999. *From Latin to Romanian : The Historical Development of Romanian in a Comparative Romance Context*, University, Mississippi, Romance Monographs, 2005.
Saramandu, Nicolae, 1984, *Aromâna*. In Rusu, pp. 423–476.
Teaha, Teofil, 1961, *Graiul din valea Crişului Negru*, Bucarest, Editura Academiei.
Uritescu, Dorin, 1994, *Formel et naturel dans l'évolution phonologique et morphophonologique (domaines roumain et français)*. Thèse de doctorat. Paris, Université de la Sorbonne Nouvelle – Paris III.
Uritescu, Dorin, 2002, Compte rendu de Rodney Sampson, *Nasal Vowel Evolution in Romance*, Oxford, Oxford University Press, 1999. In « Romance Philology », 56, pp. 181–191.
WJb = *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache* (Rumänisches Seminar zu Leipzig, heransgegeben von Gustav Weigand, Leipzig, vol. III, 1896; vol. VI, 1899.

Université York
Toronto
dorinu@yorku.ca

Scanned with OKEN Scanner

SUGESTII PENTRU PREZENTAREA SEMANTICII UNOR SERII DE SUFIXE

LAURA VASILIU

Semantica derivatelor nominale (substantive şi adjective) formate de la verbe a fost mult studiată[1]. Valorile redate însă prin derivate nominale formate tot de la nume (substantive şi adjective) au fost avute în vedere mai rar şi mai puţin sistematic. Această situaţie explică interesul nostru pentru semantica unui grup de sufixe puţin numeros, dar care formează derivate de la multe baze nominale şi, în consecinţă, redau multe valori.

Valorile sufixelor se deduc din definiţiile derivatelor. Aceste definiţii sunt relevante pentru valorile sufixelor numai dacă sunt definiţii derivaţionale (care stabilesc relaţia dintre derivat şi bază) şi nu definiţii lexicografice[2].

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm valorile grupului de sufixe care ne interesează.

Sufixele analizate aici sunt organizate în două serii: *-ac, -ec, -ic, -oc, -uc* şi *-aci, -eci, -ici, -oci, -uci.* Cele două serii au fost stabilite după caracteristicile comune pe care le au sufixele din acelaşi grup. Aceste caracteristici „privesc asemănarea de structură fonetică şi posibilitatea lor de a forma în mod alternativ derivate de la aceleaşi baze (= formează serii de substituţie)"[3]. De aici s-a impus necesitatea studierii celor două serii ca ansambluri. Această tehnică a fost preluată din tratatul *Formarea cuvintelor în limba română,* unde a fost folosită încă de la volumul consacrat prefixelor[4] .

În cele ce urmează vom descrie valorile ocurente la câte două sufixe:

---

[1] V., de ex., Al Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain,* Paris, 1929; Ecaterina Ionaşcu, *Sufixele -ar şi -aş la numele de agent,* în SMFC, I, 1959, p. 74–84; Elena Ciobanu, *Unele aspecte ale formării numelor de meserii cu sufixe,* în SMFC, V, 1969, p. 17–35.

[2] Pentru raportul dintre definiţiile derivaţionale şi cele lexicografice V. Laura Vasiliu, *Preliminarii la o tratare sistematică a semanticii derivatelor sufixale,* în SCL, XXIX, 1978, nr. 4, p. 388–389; *Modalităţi de descriere a sensului în derivare,* în LR, XXXII, 1983, nr. 3, p. 190–194; *Derivatele sufixale: sens şi definiţie,* în SCL, XXXVII, 1986, nr. 2, p. 146–151.

[3] Vezi Laura Vasiliu, *Formarea cuvintelor în limba română.* III. *Sufixele.* 1. *Derivarea verbală,* Bucureşti, 1989.

[4] Mioara Avram, *Introducere,* în *Formarea cuvintelor în limba română.* II. *Prefixele,* Bucureşti, 1978, p. 21.

Scanned with OKEN Scanner

– nume de agent: *bârzac* „tânțar" cf. (a) *bâ(r)zăi, mânaci* „călăreț" cf. *(a) mâna, bătoci* „titirez" cf. *(a) bate;*

– nume de instrument: *zgâriac* „instrument de dulgherie" cf. *(a) zgâria, zgârieci* „idem";

– rezultatul acțiunii: *pârpălac* „carne friptă pe jeratic" cf. *(a) pârpăli* „a frige pe jeratic", *scuipici* „scuipat" cf. *(a) scuipa;*

– purtătorul calității[5]: *ciutac* „bou fără un corn (=ciut)", *lungaci* „epitet dat unui om foarte înalt; prăjină *lungă*";

– purtătorul destinației: *viermac* „unealtă de scos *viermii*", *rudaci* „berbec de prăsilă *(rudă)*";

– posesorul: *cornac* „insectă cu două mandibule ca niște *coarne*", *corneci* „drac" cf. *corn*, *cornici* „cel care ține plugul de *coarne*", *stânaci* „cioban care conduce o *stână*";

– diminutive: *tăurac* „tăuraș", *tăurici* „tăuraș";

– augmentative: *ciorac* „*cioară* mare", *pungoci* „*pungă* mare".

La valorile înregistrate mai sus merită să adăugăm încă cinci, ocurente numai la câte un sufix, și anume *-ac* sau *-ici:*

– purtătorul materiei: *șindilici* „acoperiș din *șind(r)ilă*";

– moțiunea: *ciorac* „masculul *ciorii*";

– colectivul: *răchitici* „desiș de *răchită*";

– numele acțiunii: *tremurici* „tremur".

Le-am înregistrat pentru că au structura semantică asemănătoare cu cele precedente, iar ocurența la numai câte un membru al seriilor *-ac...*, respectiv *-aci...*, poate fi întâmplătoare.

Rezultatul analizei semantice operate asupra derivatelor formate cu cele două serii de sufixe aici prezentate este interesant și, poate, neașteptat: dintre cele paisprezece valori redate prin cele două serii de sufixe, nouă apar atât la seria *-ac...*, cât și la seria *-aci...*, deși sufixele din cele două serii provin din etimoane diferite[6].

Pe de altă parte, cu excepția valorilor „diminutiv" și „augmentativ", valorile redate prin sufixele din seriile *-ac...* și *-aci...* acoperă, în mare parte, valorile redate prin sufixul *-ar*, un sufix foarte productiv, poate cel mai productiv în limba română[7], de ex.: *pândar* (agent), *ștergar* (instrument), *adversar* (purtătorul calității), *pocrișcar* „copil din flori" cf. *pocrișcă* „femeie de moravuri ușoare" (purtătorul proveniență), *blidar* „dulap de *blide*" (purtătorul destinației), *moșier* (posesorul), *cloșcar* „om care stă mai mult acasă" cf. *cloșcă* (purtătorul proveniență), *boresar* „văduv" cf. *boreasă* „văduvă" (moțiunea), *remunerar* „remunerație" (rezultatul acțiunii).

---

[5] Pentru formulele „purtătorul calității" etc. am avut drept model formula de tipul „purtătorul unei calități" folosită de Mioara Avram în *Sufixele românești -ilă masculin și -ilă /-ilă feminin*, în SMCF, II, 1960, p. 152.

[6] Vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 51-62.

[7] V. *Structura morfologică și semantică a derivatelor cu sufixele -ar, -ară, -are*, în SCL, LIII 2002, nr. 1–2, p. 53–63.

Scanned with OKEN Scanner

Comparația dintre semantica sufixelor din seriile *-ac...*, *-aci...* și semantica sufixului *-ar* ilustrează în mod convingător poziția puternică a celor două serii de sufixe[8].

De aici s-ar putea deduce că seriile de sufixe *-ac...* și *-aci...* constituie o arie semantică bogată, specifică și clar organizată.

Considerăm că aceste caracteristici ar putea fi relevante pentru ***seriile*** mai mult sau mai puțin numeroase de sufixe. De aici se poate desprinde o recomandare pentru identificarea seriilor sufixale și pentru descrierea semanticii lor. Prin această operație, structura semanticii derivatelor sufixale va căpăta o configurație nouă și o terminologie mai adecvată.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București
Calea 13 Septembrie nr. 13

[8] Firește, este vorba aici de poziția unor sufixe din limba populară, și nu din limba literară. Dar ceea ce ne interesează aici este comportamentul unor serii de sufixe în raport cu un sufix puternic prin el însuși.

Scanned with OKEN Scanner

FORMAȚIILE ADJECTIVALE *ANTI-* + SUBSTANTIV ÎN ROMÂNĂ ȘI ÎN ALTE LIMBI ROMANICE

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

Una dintre problemele pe care ni le-a pus reelaborarea DOOM-ului a fost în ce clasă lexico-gramaticală trebuie încadrate și, în consecință, cum trebuie scrise[1] formațiile alcătuite din elementul neologic *anti-* „contra" + **substantiv,** de tipul *antiradar, antitetanos* etc., folosite ca adjuncți ai unor substantive[2], cf. *(dispozitiv) antiradar, (ser) antitetanos* – iar unele și ca substantive: *(un) antiradar,* pl. *antiradare* –, și altele, mai puțin numeroase, cu componente (ca *ante-, extra-, inter-, post-, pre-, pro-, supra-* ș.a.), structură și utilizare asemănătoare, precum și cum trebuie calificați formanții în cauză. (Nu pun în schimb asemenea probleme adjectivele variabile de tipul *antitetanic* și substantivele de tipul *antitalent.*)

Nu am putut discuta aceste aspecte în DOOM[2] pentru că, prin însăși natura sa, un astfel de dicționar este obligat să opteze explicit pentru o soluție unică, neexistând posibilitatea exprimării unor comentarii și rezerve. Problema a fost repusă în discuție în volumul de față de Marina Rădulescu Sala[3], autoarea literelor *M–P* din DOOM[2] (care cuprind și formații cu *post-, pre-, pro-*), în replică la o excelentă comunicare din 2004 a cinci foarte tineri cercetători, pe atunci încă studenți[4]. Cum am avut privilegiul de a citi articolul înainte de publicare și de a discuta cu autoarea, profit de ocazie pentru a-mi expune reflecțiile ulterioare în această chestiune.

Inventarul elementelor prefixale de acest tip este mult mai bogat decât cel prezentat până acum, cuprinzând și alte elemente similare, mai puțin productive: ***contra-*** (nu și *împotriva*) + substantiv (în **nominativ-acuzativ, nu în genitiv**): *(dosar) contra corupție, (cărți poștale) contra criză aviară, (piesă / melodie) contra drog, (protecție* etc.) *contra furt (din banul public), (strategia) contra-orașe*

---

[1] Vorbitorii par a nu avea dileme în această privință, scriind, în general, conștient sau spontan, formațiile obișnuite de acest tip într-un cuvânt.

[2] Sau ai unor substitute: *Care dintre campaniile pentru referendum v-au convins? Cea pro-Băsescu ... Cea anti-Băsescu ...* (EvZ, 16 mai 2007, p. 2; subl. mele, I.V.-R.).

[3] V. mai sus Marina Rădulescu Sala, *Adjective invariabile?*.

[4] Cristina Dediu, Raluca Dincă, Adina Dragomirescu, [Cătălina Dragu, omisă din greșeală], Ionuț Geană, *Adjectivul invariabil nepronominal în româna actuală*, în *Tradiție și inovație în studiul limbii române,* București, 2004, p. 97–109, și *Adjectivul invariabil neologic în limba română actuală*, în SCL LVI, 2005, nr. 1–2, p. 79–90.

Scanned with OKEN Scanner

/ contra-forțe[5]*;* ***intra-:*** *(comunicații / coordonare / costuri) intra-întreprindere;* ***trans-:*** *(ape / diferende / probleme) trans-frontiere,* precum și unele cu sens cantitativ (considerate în FC I elemente de compunere): ***bi-:*** *(instalație) bigaz, (avion) biloc, (radiatoare) bimetal;* ***mono-:*** *(suzetă) monobloc* (înregistrat încă din DOOM[1], păstrat și în DOOM[2]); ***multi-:*** *(strunguri) multiax, (sondă) multifascicul, (bloc) multipriză, (asigurare) multirisc;* ***omni-:*** *(catalog) omnialiment;* ***poli-:*** *(plug) polibrăzdar;* ***tri-:*** *(elice) tripală* (toate exemplele sunt atestate pe internet); cf. și ***cvadri-, pluri-.***

Mă opresc însă acum numai la formațiile cu *anti-*, pentru că sunt cele mai numeroase (celelalte, (mult) mai puține, pun, în general, probleme similare – care, de aceea, au fost rezolvate în DOOM[2] în același fel), și anume, cu precădere, la cele înregistrate în DOOM[2], care fac parte din porțiunea pe care am redactat-o și pe care le consider reprezentative pentru categoria în discuție.

1. SITUAȚIA DIN DOOM[2]

1.1. Inventarul. În DOOM[2] figurează 16 formații lexicalizate[6] de tipul menționat, care ni s-au părut mai frecvente; dintre acestea, șase apăreau și în DOOM[1] (cele adăugate în noua ediție sunt marcate aici prin [+]): *anticar* „antitanc" (învechit), [+]*anticorupție,* [+]*anticriză,* [+]*antidoping,* [+]*antidrog, antidumping*[7]*, antifading,* [+]*antifurt,* [+]*antiglonț,* [+]*antimafia,* [+]*antirachetă,* [+]*antiradar, antișoc, antitanc, antitetanos,* [+]*antitrust. Antitero* și *antipolio,* citate în articol, nu au în componență, ca și *antiporno,* substantive (cei cinci autori includ pe *antitero* printre **prefixoidele**[8] compuse folosite adjectival, ca rezultat al trunchierii[9]); *antipersonal* nu trebuie analizat prin raportare la s. *personal;* el a fost împrumutat și adaptat după acesta, referindu-se în realitate la *persoane.* În lista de cuvinte a DOOM[2] figurează, astfel, 11,76% față de totalul de 136 de formații înregistrate de autorii comunicării citate, dintre care numai 31 au fost incluse în dicționare anterioare (DCR[10], DEX, DN[11]).

---

[5] Pentru franceză, Rey considera în 1968 construcții ca **mesures contre-grèves* sau **action contre-guérilla* ca neputând fi admise, iar în 1982, Voir înregistra un singur caz, *(attaque) contre-forces.*

[6] Prin *lexicalizare* se înțelege „procesul prin care o sintagmă constituită din morfeme libere se transformă într-o sintagmă fixă, comutabilă ... din punct de vedere paradigmatic în interiorul unei clase lexematice" (DSL, s.v.).

[7] *Antidumping,* care figura în DOOM[1] numai ca substantiv, este folosit și/mai ales adjectival, cf. *politică/taxă ~.*

[8] În FC I, p. 22, termenilor *pseudoprefix/prefixoid* li se preferă *element de compunere.*

[9] Comunicarea citată, SCL, p. 82.

[10] Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente,* București, [2]1997.

[11] Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme,* București, [3]1986.

Scanned with OKEN Scanner

Dintre categoriile distinse de cei cinci autori şi reluate de semnatara articolului citat, formaţiile din DOOM[2] aparţin exclusiv tipului provenit de la un substantiv comun la singular, fără determinant (dintre care două de la împrumuturi neadaptate: *antidumping, antifading*).

În introducerea la DOOM[2] sunt consemnate şi alte tipuri, care suscită mai multe discuţii: un exemplu de formaţie de la un nume propriu: *anti-Maiorescu;* formaţii de la abrevieri, respectiv de la pronume, ilustrate numai indirect, prin exemple cu alţi formanţi similari: *pro-NATO, non-eu* (cf. *anti-NATO, anti-oricine*).

Formaţiile în discuţie alcătuiesc o mulţime **neomogenă,** necomportându-se, toate, absolut la fel, ci prezentând grade diferite de unitate semantică şi formală şi de utilizare, care pot varia în timp pentru una şi aceeaşi formaţie. Astfel, în vreme ce formaţiile de la **substantive comune** fără determinant prezintă un grad mai mare de sudură, care, în cazul celor lexicalizate, este maxim, cele provenite de la substantive **proprii** sau de la **abrevieri** şi, cu atât mai mult, din **sintagme** sunt cel mai puţin sudate.

Numărul acestor formaţii a crescut între timp, noi creaţii ad-hoc fiind produse încontinuu (cf., numai în perioada referendumului din mai 2007: *(poziţie) anti-Băsescu/antidemitere/antiparlament/antipreşedinte* etc.). Altele, ceva mai vechi, au devenit în ultimii ani foarte frecvente, ca *(protecţie) antispam, (program) antivirus*[12] etc. Printre aceste formaţii se află şi creaţii ocazionale **complexe**[13]: *anti-corn cu lapte, anti-ochi roşii, (tricou) anti-şeful statului* (EvZ, 9 mai 2007, p. 5) etc., categorie nemenţionată de grupul celor cinci, dar discutată de autoarea articolului la care mă refer.

Adaug alte exemple pentru categoria ocazională *anti-* + **pronume:** *anti-aia (şi-ailaltă), anti-ailaltă, anti-asta, anti-celălalt* (EvZ, 26 mai 2007, p. 6), *anti-nimic, anti-orice, anti-oricine, anti-tot* (cu diverse grafii pe internet; cf. şi fr. *anticeci, anticela, anti-l'autre, anti-n'importe qui, anti-n'importe quoi, antirien, antitout*), precum şi categoria *anti-* + **supin:** *(sistemul german) anti-aruncat-banii-pe-fereastră* (internet şi bannere referitoare la ferestrele Gealan). Categoria *anti-* + **numeral** indicând un an calendaristic (relativ frecventă în cazul lui *ante-* şi *post-*), atestată pentru alte limbi (fr. *L'Anti-89,* titlu de publicaţie; engl. *the anti-1989 protest*), pare posibilă şi în română[14].

1.2. Un cuvânt sau două cuvinte? Răspunsul, implicit, dat în DOOM[2] la această întrebare rezultă din faptul că formaţiile în cauză sunt scrise „legat", fiind deci considerate a reprezenta **un singur cuvânt.**

---

[12] S.n. în informatică; distinct de s.m. din medicină.

[13] În FC II, p. 279, datând din 1978, se afirma că „formaţii de la câte un grup de cuvinte au numai prefixele *ne-*$_2$ şi, în mod excepţional, *pro-*$_1$". Cf. însă, în acelaşi volum, p. 299, formaţia ocazională *ex-cutie de bomboane,* din Călinescu, *Enigma Otiliei* (1938).

[14] Nu însă şi scrierea anilor în litere, aşa cum se scriu sumele de bani pe unele formulare administrative.

Scanned with OKEN Scanner

1.3. Încadrarea lexico-gramaticală. Toate formațiile de acest tip incluse în DOOM[2] sunt considerate, ca și în DOOM[1], **adjective.** (Rezultă că ele au funcția sintactică de **atribut adjectival** – dar problema depășește obiectul DOOM).

Aceste formații sunt **invariabile,** putându-se asocia cu substantive de orice gen și la orice număr: n. sg. *centru*/n. pl. *centre*/f. sg. *strategie*/f. pl. *strategii antidrog;* m. sg. *procuror*/m. pl. *procurori*/f. sg. *măsură*/f. pl. *măsuri anticorupție*)[15].

1.4. Natura formațiilor și statutul lui *anti-*. Aceste formații sunt considerate în DOOM[2] **derivate,** iar *anti-* – **prefix** (cf., în introducere: Prefixe și **derivate cu prefixe**, p. LXII; subl. mele, I.V.-R.), fără să se fi putut include acolo o discuție asupra caracterului mai special al acestui tip de derivare. Considerarea acestor formații ca reprezentând un singur cuvânt excludea, evident, interpretarea lui *anti* ca **prepoziție** (și, reciproc, calificarea lui ca prefix implica analiza formațiilor în discuție ca reprezentând un singur cuvânt).

1.5. Grafia[16]

1.5.1. Ca și în DOOM[1], și în DOOM[2], toate formațiile incluse în dicționarul propriu-zis sunt scrise **într-un cuvânt** (fără cratimă). Această normă decurge din considerarea formațiilor în cauză ca devenite „obișnuite" și reprezentând **un singur cuvânt,** sudat[17].

1.5.2. În schimb, „formațiile **noi sau/și ocazionale**" (care, din această cauză, nu au fost inserate în lista de cuvinte a DOOM[2]) se scriu **cu cratimă: obligatoriu** când au ca bază un **nume propriu,** un **pronume** sau **o abreviere,** și **facultativ** când sunt **suprapreﬁxate.** Această normă este ilustrată în introducerea la DOOM[2] prin exemplul *anti-Maiorescu* (p. LXIII), respectiv se poate lesne deduce din exemplele *pro-NATO, non-eu, extra-extrafin,* regula putând fi extrapolată pentru *anti-NATO, anti-SIDA; anti-oricine; anti-antirachetă* etc.

Și formațiile complexe (nemenționate în DOOM[2]) care includ un **grup de cuvinte** (nesudate), fiind tot noi sau/și ocazionale, trebuie scrise **cu cratimă între primele două elemente:** *anti-corn cu lapte, anti-ochi roșii, anti-poluare fonică, anti-război rece, anti-șeful statului.*

1.5.3. Căutarea pe internet arată că, deși grafiile recomandate de DOOM[2] predomină, aceste formații apar, în diverse surse, scrise în toate modurile posibile. Explicația acestei situații constă, pentru textele mai vechi, în existența unor reguli diferite, iar pentru cele actuale, în necunoașterea/disprețuirea normelor,

---

[15] În *Noul dicționar universal al limbii române,* București–Chișinău, 2006, la unele formații de acest tip (*anticar* ș.a.) apare, greșit, mențiunea simplă „adjectiv" (se înțelege că variabil), iar nu „adjectiv invariabil" (ca la *antidrog* etc.).

[16] V. și FC II, p. 297–299.

[17] V. FC II, p. 50–55.

Scanned with OKEN Scanner

conformarea față de modelul altor limbi sau dorința de a pune aceste formații în evidență.

2. PROPUNERILE DIN ARTICOLUL CITAT

Reiau aici pe scurt aceste propuneri; pentru detalii, v. supra.

2.1. Un cuvânt sau două cuvinte? În articolul citat se consideră că formațiile adjectivale de tipul *anti* + substantiv (fără determinant) cuprind **două** cuvinte.

2.2. Încadrarea lexico-gramaticală, structura formațiilor și statutul lui *anti*. Reluând „ipoteza interpretării prefixului drept **prepoziție**", cu consecința ei, analiza formației în cauză fie drept **îmbinare liberă,** fie drept **compus** (FC II, p. 282; subl. mea, I.V.-R.), autoarea propune acum ca *anti* să nu mai fie considerat în cazurile în discuție ca **prefix,** ca în DOOM[2], ci **prepoziție**[18], iar formațiile „adjectivale" în discuție – **nu** ca **adjective, ci** ca **îmbinări** (libere) **de cuvinte,** și anume ca **grupuri prepoziționale** (cu funcția sintactică de **atribut substantival prepozițional** în acuzativ)[19].

În articol nu se recunoaște decât formațiilor de tipul s. *antitalent* și adj. *antitetanic* caracterul de derivate cu prefix, propunându-se, pentru celelalte, două analize diferite:

– **grup prepozițional:** *?anti corupție*[20] în *(o organizație) ?anti corupție; ?anti tetanos* în *(ser) ?anti tetanos;*

– **substantiv compus** din **prepoziție** + substantiv: *anticorupție* (inclusiv ca nume propriu, în denumiri de organizații/instituții, ca în *(Direcția Generală) Anticorupție*); *(un) antiradar*[21].

2.3. Grafia. În consecință, în articol se propune ca formațiile în discuție să se scrie, după caz, în **trei** moduri (și nu numai în **două,** ca până acum):

a. în două cuvinte (urmând deci să se **modifice** grafia actuală, care este **într-un cuvânt**) atunci când determină substantive: *(dispozitiv) ?anti radar* etc. (spre deosebire de adj. *antitetanic* etc.);

---

[18] Pare însă oricum greu de susținut, cum se afirmă, că *anti* s-ar întoarce astfel în română la statutul său originar de prepoziție din greacă.

[19] Echivalente cu construcțiile formate din prepozițiile *contra/împotriva* + substantiv în genitiv articulat *(antitetanos = contra/împotriva tetanosului* etc.*).*

[20] Semnul ? precedă aici grafiile diferite de cele din DOOM[2].

[21] Delimitarea **compuselor cu prepoziții** de **derivatele cu prefixe** se face, în general, după criteriul semantic (destul de vag), considerându-se că un prefix are un sens mai abstract decât o prepoziție (ELR, p. 453).

Scanned with OKEN Scanner

b. într-un cuvânt (fără cratimă, urmând deci să se **modifice** grafia actuală, care este **cu cratimă**) în cazul **substantivelor proprii compuse** cu **abrevieri**, care intră în **denumirea unor organizații/instituții:** *Asociația Română ?AntiSIDA*[22] (și nu *Anti-SIDA*, cum rezultă din DOOM[2], cf. modelul *pro-NATO*); nu este clar dacă autoarea acceptă scrierea în continuare **cu cratimă** a formațiilor cu structura *anti-* + abreviere atunci când **nu** intră în denumiri de organizații/instituții (*măsuri anti-SIDA* sau *?antiSIDA?*)[23];

c. cu cratimă (urmând deci să se **păstreze** grafia actuală) în cazul denumirilor de organizații/instituții în care intră formații cu un **nume propriu,** exemplificate de autoare prin *Fundația „Pro-Dinamo"*; nu este clar nici dacă aceasta acceptă scrierea în continuare cu cratimă a **oricăror** formații cu structura *anti-* + substantiv propriu (ca *anti-Maiorescu*) sau numai când fac parte din denumiri de organizații/instituții.

2.4. Consecințele acestor propuneri asupra organizării DOOM. Acceptarea acestor propuneri ar conduce la:

a. includerea în dicționar, ca intrări noi, a ?prepozițiilor *anti* etc., omonime cu sufixele corespunzătoare (dintre formanții în cauză, numai *pro* apare în cele două ediții ale DOOM cu acest statut);

b. eliminarea din dicționarul propriu-zis a majorității ?îmbinărilor libere, dintre care numai câteva și-ar mai găsi locul doar în introducere, ca exemple, în legătură cu **Scrierea grupurilor de cuvinte;**

c. păstrarea în dicționarul propriu-zis numai a ?îmbinărilor libere omofone cu substantive din DOOM[2], pentru a permite utilizatorilor să facă diferența:

?anti prep.

antiradar s. n., pl. *antiradare*

?anti radar prep. + s. n. *(dispozitiv ~)* (ar dispărea deci **antiradar** adj. invar.).

Eventual, și:

Anticorupție s. propriu f. *(Direcția Generală ~)*

?anti corupție prep. + s. f. *(lupta ~)* (ar dispărea deci **anticorupție** adj. invar.).

---

[22] Numele asociației în cauză, înregistrată oficial, cu 10 ani înainte de apariția DOOM[2], ca *Asociația Română Anti SIDA*, probabil pentru a genera sigla *ARAS*, apare pe internet scris în toate modurile. De altfel, organizațiile/instituțiile **private** nu pot fi oprite să-și scrie numele **proprii** și altfel decât prevăd normele ortografice în vigoare pentru situațiile curente, cf. cazul postului care își scrie numele *ProTV* (jonglând în fel și chip cu elementul *pro* din titulatura sa).

[23] Autoarea acceptă păstrarea scrierii de acum, și anume **într-un cuvânt,** și pentru următoarele două categorii: 1. formațiile de tipul adj. (variabil) *antitetanic*, s. *antitalent;* 2. formațiile de tipul în discuție incluse în numele proprii ale unor organizații/instituții, exemplificate de autoare prin *Organizația „Anticorupție"* (pentru care nu am găsit nicio mențiune pe internet); cf. *Direcția Generală Anticorupție.*

Scanned with OKEN Scanner

3. SITUAȚIA DIN ALTE LIMBI

Modelul formațiilor cu *anti-* se regăsește în numeroase limbi europene, care au împrumutat, direct sau indirect, cuvinte greco-latine de diverse tipuri, după modelul cărora au luat naștere altele, aparținând, uneori, unor noi tipuri, inclusiv celui de care mă ocup aici[24]. Astfel, pentru franceză se arată că prefixul „*ant(i)-* – ca și corespondentele sale din alte limbi moderne – a pour orig. le préf. gr. *ἀντί-* « qui est en face », et p. ext. « qui est contraire, opposé »" (TLFi, s.v.)[25].

3.1. Inventarul. Încep cu limba **engleză** pentru că ea este invocată de autoarea noastră ca sursă a formațiilor de acest tip. Or, se constată că, în marile dicționare ale celor două variante ale acestei limbi, asemenea formații sunt mult mai puține decât în dicționarele limbilor romanice: zece în OED (*anti-personnel, anti-tank, antitrust* ș.a.) și opt în articole separate din WDE (dintre care cinci comune cu OED: *antipersonnel* ș.a.), în care figurează și o listă de formații cu *anti-* de diverse tipuri, nereluate la locul lor alfabetic. Desigur că, și în engleză, există, ca în toate limbile, formații care nu au fost incluse în dicționare.

Numărul formațiilor de acest tip este mult mai mare în dicționarele limbilor romanice (unde variază de a o ediție la alta, adaosurile depășind, în general, eliminările, cf. TLFi, s.v. *anti-*). Amploarea fenomenului în aceste limbi, mai ales în franceză, în comparație cu engleza, este semnificativă și nu ține, probabil, numai de opțiunile lexicografilor.

Astfel, pentru **franceză**[26], la Voir figurează 220 de formații în *anti-*, extrase înainte de 1982 din periodice; acolo nu regăsim unii termeni, nu neapărat mai noi, care există în dicționare, dar apar alții, ca *anticorruption, anticrise, antidrogue, anti-mafia* etc., în general neincluși în lucrările lexicografice. Dicționarul PR înregistra în 2002 46 de asemenea formații: *antichar, antichoc, antidrogue, antidumping, antifading, antipersonnel, antiradar, antitrust, antivol* etc. Pe lângă compusele lexicalizate, există în franceză și multe „formations **libres**" (DC, p. 364), astfel încât „faire un relevé de tous les mots construits avec *anti-* est quasi impossible" (DO, p. 50), deoarece printre ele se numără „un grand nombre de mots que les dictionnaires n'accueillent pas toujours" (Hanse, p. 79); aceste formații „sont certes d'abord des créations du **discours,** et ne se lexicalisent pas tous – même si certains ... sont devenus fort usuels" (Voir, p. 34; subl. mea, I.V.-R.).

---

[24] Elementele, cu productivități foarte diferite, care pot apărea în poziția lui *anti-* în formații de acest fel sunt în franceză, de exemplu, după Voir, *contre-, hors-, inter-, intra-, para-, post-, pro-, trans-*, la care se adaugă cele cu sens cantitativ: *bi-, mono-, multi-, omni-, tri-*.

[25] Nu mi se pare justificată afirmația din FC II, p. 53, potrivit căreia **prefixul** *anti-* ar fi „provenit din **prepoziția**[25] *ἀντί* ..., folosită și ca element derivativ".

[26] Pentru formațiile cu *anti-* din franceză există și un „mémoire de DEA" recent (O. Levkovych, *Les mots français en* anti-, Université de Toulouse-Le Mirail, 2004), la care nu am avut însă acces.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru **italiană** există în VI 59 de asemenea formaţii: *anticarro, anti-dopping, antidroga, antifading, antifurto, antimafia, antiradar, anti-trust(s), antiuomo, antiurto* etc.[27]

Pentru **spaniolă,** în dicţionarul CUMBRE figurează 40 de formaţii: *antibalas, anticarro, antichoque, anticorrupción, antidoping, antidroga, antimafia, antirradar, antirrobo, antitanque, antitrust* etc.

3.2. Originea şi primele atestări ale formaţiilor în discuţie. Nu am găsit referiri la **originea anglo-americană, în limbile romanice, a tiparului** în discuţie (despre care vorbeşte autoarea menţionată), chiar dacă dicţionarele indică, drept etimoane ale câtorva formaţii de tipul studiat, cuvinte ale limbii engleze[28]. Este semnificativ în acest sens faptul că în dicţionarul anglicismelor din limbile europene[29] nu figurează, pentru niciuna dintre cele 16 limbi, inclusiv româna, nicio formaţie de acest fel împrumutată/calchiată din engleză.

Prefixul *anti-* a fost preluat prin câteva derivate, dintre care unele intraseră din greacă în latină. Astfel, primele împrumuturi cu *anti-* datează în franceză (v. istoricul din TLFi, s.v.) din sec. 12 şi au devenit mai numeroase în sec. 15–17. Disponibilitatea ataşării la nume proprii a avut un model în **latină** în substantivele desemnând o operă care combate pe autorul indicat prin bază (ca *anti-Cato,* titlul a două lucrări ale lui Cezar)[30] – model imitat în limbajul erudit francez până în sec. 18, cf. *l'anti-Baillet* 1732 ş.a. Primele apariţii ale unor formaţii adjectivale de la substantive comune (pentru care se descoperă mereu atestări tot mai timpurii) sunt **mai vechi** decât valul de anglo-americanisme care a dus la apariţia *franglais*-ului[31], unele datând de la începutul sec. 19: *anticrotte* 1823 (conform TLFi), *antifriction* 1845 (conform *Dictionnaire historique de la langue française*[32]), *antirouille* 1869, *anti-mites* 1875 (conform GR), *anticarie* (menţionat de Darmsteter în 1877, conform TLFi) etc.

Odată tiparul împământenit, nimic nu a mai putut stăvili crearea de noi formaţii similare, fără să mai fie nevoie de un impuls extern: modelul a devenit tot mai productiv în sec. 19–20 şi este în expansiune necontrolată.

---

[27] În DOP, în schimb, figurează numai şase astfel de adjective (parţial diferite de cele din de Felice-Duro): *antiarco, anticrollo, antifurto, antigas* (fără menţiunea „invariabil"), *anti(i)ncendio, antipiega/antipieghe,* considerându-se, probabil, că altele nu pun probleme de ortografie şi de pronunţare.

[28] Astfel, în Tullio di Mauro, Marco Mancini, *Dizionario delle parole straniere nella lingua italiana,* s.l., 2001, sunt consemnate cinci formaţii de tipul studiat, considerate, toate, cuvinte **străine,** provenite din **engleză:** *antritrust/anti-trust* 1950, *antihalo* 1968, *anti-aging* 1998, *antifouling/anti-fouling* sec. XX, *anti-age* 2000.

[29] Manfred Görlach (ed.), *A Dictionary of European Anglicisms. A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages,* Oxford, [2]2003.

[30] V. Félix Gaffiot, *Dictionnaire latin-français.* Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert, Paris, 2000, s.v.

[31] Termen răspândit prin cartea lui Etiemble care datează din 1964.

[32] Sous la direction de Alain Rey, Paris, 2002.

Scanned with OKEN Scanner

3.3. Un cuvânt sau două cuvinte? Răspunsul, implicit, la această întrebare în diversele surse pentru limbile avute în vedere este: **un cuvânt.** El se deduce din faptul că aceste formaţii sunt incluse în dicţionare drept cuvinte-titlu şi se scriu „legat" sau cel mult cu cratimă (mă refer la cuplul *anti-* + (primul) substantiv, nu şi la eventualii determinanţi ai acestuia, din formaţii complexe de tipul fr. *anti-blocage des roues,* engl. *Anti-Corn-Law League*).

3.4. Încadrarea lexico-gramaticală. În limbile romanice sau în engleză[33], formaţiile lexicalizate în discuţie sunt calificate în genere, cel puţin în dicţionarele de bază, drept **adjective**[34].

Ele sunt opuse însă adesea celor considerate „normale" (GR, p. 407) pentru că prezintă anumite particularităţi care le deosebesc de membrii tipici ai clasei, în special pentru **invariabilitatea** lor – nu numai în engleză (în care toate adjectivele se comportă ca atare sub raportul genului şi al numărului), ci şi în limbi în care adjectivele sunt în general variabile. În **franceză,** de pildă, ele nu se acordă, în orice caz, în gen[35] şi nu au grade de intensitate (ceea ce însă nu au nici celelalte adjective calificative zise *de relaţie*): *„cette solution n'est pas asez antigel, est plus antigel que...* ne se disent pas (ou **pas encore**)" (Rey, p. 41; subl. mea, I.V.-R.), dar unele dintre ele par a fi variabile în număr, în acord cu substantivul determinat (TLFi, s.v.), şi aume în codul scris, în care se adaugă marca formală de plural *-s,* cu o existenţă reală, eventual, numai în virtutea fenomenului de *liaison.* Astfel, după unele surse, „le nom faisant partie du composé se met **souvent** au pluriel si le sens le demande" (*Bon usage,* p. 269; subl. mea, I.V.-R.), cf. *(un canon) antichar, (des canons) antichars;(une montre) antichoc, (des montres) antichocs* (DDF, p. 34–35)[36].

Voir a demonstrat însă că, şi în franceză, aceste adjective „sont invariables, même si **certains** d'entre eux **peuvent** porter une marque de pluriel; en effet, ce pluriel **ne résulte pas d'un accord** avec le nom que l'adjectif qualifie, il est **propre au substantif** de base et **résulte du nombre de celui-ci** dans la phrase sous-jacente : dans *des vêtements antiradiations,* le pluriel de *vêtements* et celui

---

[33] În germană, formaţii de acest tip apar pe primul loc în compuse, cf. *Antibabypille* faţă de rom. *pilulă antibaby,* sp. *pastillas antibaby* etc.

[34] Unele pot fi şi substantive, dar această valoare a apărut ulterior, prin conversiune (cf. Voir, p. 36). Numai fr. *antifriction* a fost iniţial substantiv (feminin), pentru a se încadra apoi în noul tipar, de substantiv masculin şi de adjectiv (TLFi, s.v.).

[35] Deosebindu-se de adjectivele formate cu *anti-* de la teme adjectivale (tipul *antitétanique*), de substantivele de tipul *anticyclone, anti-télévision* şi de substantivele corespunzătoare formaţiilor în discuţie *(antichoc, antivol).* Acestea din urmă sunt, de regulă, variabile: *des antichocs, des antivols* etc. (DDF, p. 34–35).

[36] Uneori, recomandările diferitelor dicţionare nu concordă pentru una şi aceeaşi formaţie. Se formulează chiar o regulă generală conform căreia „il est normal de ne mettre un *s* qu'au pluriel": *un produit antimite, des produits antimites; un phare antibrouillard, des phares antibrouillards,* dar „on écrit aussi: ... *Des produits antibrouillard*" (Hanse, p. 79, pentru care se trimite la DAF [8]1932–1935; subl. mea, I.V.-R.).

Scanned with OKEN Scanner

d'*antiradiations,* sont **indépendants** l'un de l'autre comme dans *des vêtements qui sont contre les radiations,* et l'on aura aussi bien ***un*** *vêtement antiradiations.* On trouvera de même : 1 *une politique/des mesures antihausse* aussi bien que 2 *une politique/des mesures antihausses* (1 = contre **la** hausse [des prix], 2 = contre **les** hausses [de prix], sans qu'on puisse parler de **variabilité en nombre, au sens usuel du terme.**" (Voir, p. 34 ; subl. mele, I.V.-R.); „dans des exemples comme *ciments anti-acides, systèmes antibalances,* rien ne prouve qu'il y ait accord entre l'adjectif et le substantif ; un autre exemple : *projet de loi antigrèves* démontre le contraire" (Voir, n. 13)[37].

Şi în DO se arată că, la majoritatea cuvintelor noi formate cu *anti-* de la teme substantivale, echivalente cu construcţiile cu prepoziţia *contre* şi cărora nu le corespund substantive, **„il ne saurait y avoir ... accord** avec le nom qui précède", cf. *(des contrôles) antidopage, (des dispositifs) antivol* (DO, p. 50; subl. mea, I.V.-R.).

Ca urmare a particularităţilor lor, în unele lucrări se acceptă doar faptul că aceste formaţii au **„fonction d'adjectifs"**[38], iar unii autori afirmă chiar că „les mots **nouveaux** commençant par *anti-* ... ne sont **quelquefois** que des **pseudo-adjectifs**" (DO, p. 50; subl. mele, I.V.-R.). Aceste formaţii sunt considerate în unele surse **locuţiuni adjectivale:**„Le **composé** est une **loc. adjectivale**[39] formée à partir d'un subst. (**anti**(-)*char,* **anti***gang,* **anti***grève(s),* **anti***rides*) signifiant « qui permet de lutter contre, qui protège contre ... » (TLFi, s.v. *anti-*), dar nu este clar cum coexistă calificarea ca locuţiuni cu tratarea drept compuse şi scrierea într-un cuvânt.

Rey susţine însă că, „dans le système du français contemporain, rien ne permet plus de refuser un caractère lexical stable à des unités telles que *antigel, antichar, antirides,* etc., non plus que la classe d'**adjectif.** La **disparition du trait d'union,** l'apparition de telles unités dans les **recueils lexicographiques** récents montre que rien ne les distingue dans l'**usage,** même écrit, des autres adjectifs: *des canons antiaériens; des canons antichars*" (Rey, p. 40; subl. mele, I.V.-R.). În plus, unele formaţii sunt **echivalente** nu numai cu construcţii prepoziţionale cu *contre,* ci şi cu **adjective variabile** formate tot cu *anti-:* astfel, *antigel* nu diferă de *anticongélant* (DL, s.v.) ; cf. şi *anti-De Gaulle* = *antigaulliste* etc.

3.5. Structura formaţiilor şi natura lui *anti-*. În toate limbile menţionate, formaţiile respective sunt considerate **derivate**[40], iar *anti-,* în general, **prefix**[41]

---

[37] Şi alte cuvinte se scriu, chiar când determină un substantiv la singular, cu *-s,* pentru că sunt formate de la substantive la plural: *(loi) anticasseurs, (crème) antirides* ş.a. (DDF, p. 35).

[38] Pierre Gilbert, *Dictionnaire des mots contemporains,* Paris, 1980, apud Voir, n. 11 şi p. 34.

[39] It. *anti-g* şi *antizapping* sunt considerate în VI locuţiuni adjectivale.

[40] În lingvistica franceză şi italiană tradiţională, derivatele sunt incluse însă adesea între *compuse,* cf. DDF, p. 34 etc., *antigel* fiind dat ca exemplu de **composé grammatical** în DO, s.v. *composé.*

[41] Şi anume prefix savant, opus prefixelor-prepoziţii, ca fr. *hors* (Voir, p. 37). Chiar dacă tipul de formaţie în discuţie este numit uneori **sintagmă prepoziţională,** pentru că primul element ar avea un **rol asemănător** prepoziţiilor, se recunoaşte, totuşi, că acesta **„joue le rôle d'un adjectif"** (*Bon usage,* p. 269; subl. mele, I.V.-R.).

Descrierea lui *anti-* ca **jucând rol de prepoziţie** derivă din proiecţia istoriei asupra funcţionării limbii: „l'élément latin ou grec [numai ca origine] **joue le rôle** d'une préposition suivie de son

Scanned with OKEN Scanner

(Peytard, vol. II, p. 460, apud Voir, p. 32, foloseşte termenul *préfixal*) sau **„élément de composition préfixé"** (Rey, p. 45; subl. mele, I.V.-R.).

S-a observat însă că, spre deosebire de majoritatea derivatelor prefixale, în formaţiile în discuţie, prefixul conduce la schimbarea clasei lexico-gramaticale (de regulă, de la substantiv la adjectiv), deci avem a face cu o derivare *eterogenă*. Rey a arătat că afirmaţia potrivit căreia prefixarea nu schimbă clasa gramaticală a cuvântului este valabilă numai dacă termenul *classe* este luat în sens larg, „la **classe nominale,** dans le cas présent, incluant tous les noms, substantifs et adjectifs" (Rey, n. 3); posibilitatea trecerii de la o bază substantiv la un adjectiv „est pourtant fréquemment réalisée en **discours,** en français contemporain..." (Rey, p. 40; subl. mea, I.V.-R.). Iar, întrebându-se de ce nu se recunoaşte şi anumitor prefixe o capacitate de recategorizare similară cu a sufixelor, Voir a numit aceşti formanţi préfixes *transcatégorie* (care transferă derivatul în altă categorie lexico-gramaticală decât baza).

S-ar putea considera şi că în cazul acestor formaţii avem a face cu nişte „**parasynthètiques** ... que l'on pourrait qualifier d'„**incomplets**", c'est-à-dire dans lesquels la dérivation suffixale serait bloquée" (Voir, p. 36; subl. mele, I.V.-R.), care, şi ele, se deosebesc de cele tipice, şi anume prin realizarea morfonemică Ø a derivativului postpus[42] = absenţa oricărui sufix.

3.6. Grafia. În toate limbile amintite, formaţiile **lexicalizate** în cauză (care, de cele mai multe ori, îşi corespund, fiind chiar identice sau reprezentând (semi)calcuri) sunt **sudate,** fiind scrise, cele mai multe, **într-un cuvânt** (fără cratimă), sau, în anumite cazuri, **cu cratimă,** mai rar în **două cuvinte.**

Astfel, în **engleză,** formaţiile de acest fel se scriu în cele două moduri: **într-un cuvânt, fără cratimă** (în OED numai *antitrust*, în WDE patru: *antipersonnel, antitrust* ş.a.) sau **cu cratimă** (opt în OED: *anti-personnel, anti-tank* ş.a. şi patru în WDE: *anti-tank* ş.a.)[43].

---

régime"; „Ce procédé, qui s'est introduit récemment, **transmet au latin ou au grec** [?!] **le rôle normalement dévolu aux prépositions françaises.** ... cela est particulièrement fréquent avec *anti-* (contre)" (*Bon usage,* p. 268, 269; subl. mele, I.V.-R.) – ceea ce nu este însă totuna, evident, cu interpretarea lui *anti-* ca prepoziţie. Cf. şi „*anti-* **prend la valeur d'une préposition,** dont le substantif serait le régime, l'ensemble constituant une **locution épithète** d'un nom précédent ou [...] une locution substantive" (Galliot, p. 282, apud Rey, p. 40; subl. mele, I.V.-R.). Faptul că, pentru engleză, OED consideră *anti* **prepoziţie** în *Is anti everything* nu conduce la interpretarea tipului în discuţie drept îmbinare liberă prepoziţie + substantiv, utilizarea termenului *prepoziţie* neavând sens în cazul formaţiilor unanim considerate ca reprezentând un singur cuvânt.

[42] V. şi Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Les dérivés parasynthétiques dans les langues romanes,* Haga–Paris, 1974, p. 36. Cf. şi „Quelques **adjectifs invariables** sont issus d'une base nominale, mais ils fonctionnent **sans opérateur suffixal:** *peinture, pâte* antirouille, *mine* antipersonnel" (Alexandra Cuniţă, *La formation des mots. La dérivation lexicale en français,* Bucureşti, 1980, p. 166; subl. mele, I.V.-R.).

[43] Se ştie că între variantele britanică şi americană ale limbii engleze există şi unele deosebiri de ordin ortografic.

Scanned with OKEN Scanner

În **franceză,** aceste formaţii se scriu după anumite reguli, dintre care unele se regăsesc în română. Astfel, formaţiile **„obişnuite"**[44] (mai ales când elementul al doilea începe cu o consoană, dar şi cu o vocală, cf. GR, p. 408), cu excepţiile prezentate mai jos, se scriu în general **într-un cuvânt** (fără cratimă): *antichar, antichoc, antidrogue, antiradar, antivol* etc. Se scriu **cu cratimă** formaţiile **„rare sau ocazionale"** în care al doilea element este un **nume propriu** (Hanse, p. 79): *anti-de Gaulle,* o **literă:** *(combinaisons) anti-g* sau **un compus** (*anti-n'importe qui, anti-n'importe quoi*), precum şi toate formaţiile cu *anti-* în care al doilea element începe cu litera *i* (normă pe care nu o regăsim în limba română, cf. *antiinfecţios* etc.): *anti-inflation* (Hanse, p. 79; dar nu şi cu *hy*), conform DO şi cu *y* sau *on.* După Voir (p. 39), „l'usage le plus répandu" este următorul: „pour les dérivés formés à l'aide d'un préfixe savant terminé par une voyelle (ANTI-, INTRA-, PRO-), jonction sans trait d'union, sauf devant une initiale vocalique ou un *h;* pour l'ensemble des préfixes, jonction par trait d'union devant un nom propre, un sigle, un syntagme". Unul şi acelaşi dicţionar admite uneori ambele variante de scriere pentru aceeaşi formaţie: *antihausse/anti-hausse* (PR), iar uzul prezintă diverse oscilaţii. De exemplu, dintre cele 46 de formaţii din PR (2002), majoritatea (44) sunt scrise **într-un cuvânt:** *antichar, antichoc, antidrogue, antidumping, antifading, antimissile, antipersonnel, antiradar, antitrust, antivol* etc., iar numai două **cu cratimă**: *anti-âge, anti-g.*

Pentru **italiană,** în VI, majoritatea formaţiilor (55 din 59) sunt scrise **într-un cuvânt:** *anticarro, antidroga, antifading, antifurto, antimafia, antiradar, antiuomo, antiurto* etc., iar numai patru cu cratimă: *anti-dopping, anti-trust(s)* ş.a. Cele şase adjective invariabile în *anti-* din DOP, în schimb, sunt scrise, toate, într-un cuvânt.

În **spaniolă,** situaţia este mai simplă, **toate** formaţiile înregistrate în CUMBRE fiind scrise într-un cuvânt.

4. SITUAŢIA DIN LIMBA ROMÂNĂ

4.1. Originea şi vechimea formaţiilor

4.1.1. Prefixul savant *anti-* a fost introdus în româna modernă mai ales din franceză.

Din cele trei exemple de formaţii cu *anti-* din dicţionarul lui Ciorănescu[45], unul este de tipul celor în discuţie, *antitanc.* Din MDA rezultă că exemplul cel mai vechi de acest fel înregistrat în dicţionar (tipul pare că nu exista la vremea

[44] Desigur, distincţia între formaţiile „obişnuite" şi cele „rare sau ocazionale" nu este totdeauna uşor de făcut: ea se bazează pe intuiţia şi experienţa lingvistică a celui care scrie, iar formaţii iniţial „rare sau ocazionale" pot deveni, prin utilizare frecventă, „obişnuite".

[45] Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano,* La Laguna, 1958, s.v.

Scanned with OKEN Scanner

elaborării literei A din DA) ar data din 1949–50 (*anticar* „antitanc") şi că majoritatea ar fi atestate abia din DEX[2]. Însă în orice caz Iorgu Iordan discuta încă din 1943 în LRA (p. 192) exemplele *(tun/mină) antitanc,* datat de el 1940, şi *(tun-)anticar*[46], a căror folosire este legată, desigur, de perioada celui de-al Doilea Război Mondial (corespondentele fr. *antichar* şi *antitank*[47] sunt atestate din 1928, respectiv 1937, conform TLFi).

Unele dintre formaţiile în discuţie sunt **împrumutate/calchiate** din **franceză** sau/şi din **engleză:** cf. şi *antifurt* după fr. *antivol; antirachetă* – după engl. *antirocket.* Formaţiile analizabile, a căror bază – precum *car (de luptă), furt, rachetă, tanc* – există şi independent în româneşte, au devenit modele pentru noi cuvinte **formate în limba română.**

Modelul anglo-american, incontestabil pentru unele cuvinte, **nu** mi se pare **hotărâtor** pentru apariţia şi proliferarea formaţiilor româneşti în discuţie (cum nu pare a fi nici în cazul celorlalte limbi romanice, v. mai sus **3.2.**). De altfel, dintre cele 16 formaţii din DOOM[2], numai trei au corespondente în dicţionarele englezeşti citate: *antipersonal, antitanc, antitrust,* la care se adaugă, în lista din WDE, *antidumping.* Este semnificativ şi faptul că, printre cele 136 de formaţii adunate de grupul celor cinci, *anti-* este ataşat numai în opt unor anglicisme neadaptate: *antibusiness, antifood, antigay, antihacker* ş.a; dintre bazele împrumutate din engleză, unele, ca *lifting* sau *spam,* s-au adaptat deja, aşa încât *antilifting, antispam* pot fi (re)create şi în româneşte. Româna a putut fi mai curând influenţată în acest sens de **franceză** (în virtutea numărului mare de cuvinte de acest tip pe care le posedă aceasta), din care s-au împrumutat/calchiat, probabil, cele mai vechi formaţii şi, posibil (ca şi în alte cazuri), chiar unele formaţii cu elemente englezeşti, ca *antidumping, antifading* (v. şi mai sus *antitanc*). Un fapt care va fi favorizat împrumutul din franceză în dauna celui din engleză, desigur şi în funcţie de domeniul căruia îi aparţine termenul, este şi topica sintagmelor în care apar asemenea formaţii: acestea precedă în engleză substantivul determinat (de ex. *anti-tank systems),* în timp ce în română îl urmează *(armă antitanc),* la fel ca în franceză *(fusil antitank).*

4.1.2. Revin asupra factorilor care au dus la explozia tiparului analizat numai pentru a semnala că, încă din 1943, Iorgu Iordan explicase succesul unor asemenea formaţii prin avantajul economiei (importantă în viaţa modernă încă de pe atunci) oferite de scurtime, în raport cu perifrazele echivalente cu *contra, împotriva,* şi prin expresivitate (LRA, p. 191). Pe de altă parte, în cazul unor asemenea formaţii, şi în română, ca şi în franceză, „la création peut révéler une certaine paresse de langage" (DO, p. 50), lipsa termenului adecvat din vocabularul curent al unei persoane putând-o face să folosească o asemenea formaţie în locul unui termen simplu (cf., în franceză, *les anti-guerre,* în acelaşi timp mai sugestivă, în loc de *les pacifistes,* v. DC, s.v. *anti-*). Din toate aceste motive, productivitatea lui *anti-* în formaţii de tipul celor în discuţie a devenit în ultima perioadă practic nelimitată.

---

[46] Care nu este formaţie exclusiv românească, cum se indică în MDA.

[47] Cf. şi engl. *anti-tank.*

Scanned with OKEN Scanner

4.1.3. Nu cred că formațiile cu substantive comune la singular ar fi apărut prin extinderea procedeului de la cele cu nume proprii și cu substantive comune la plural, care sunt mult mai puține; în plus, cele cu nume proprii sunt, în genere, atestate mai târziu, mai rar folosite și au un caracter ocazional și efemer evident; de aceea cred că sensul procesului a fost invers.

4.2. Un cuvânt sau două cuvinte? Fiecare dintre formațiile în cauză de tipul *anti-* + substantiv comun simplu care s-au lexicalizat a dobândit caracter de **cuvânt unic, sudat,** depășind stadiul de îmbinare liberă. În acest sens pledează unitatea semantică și funcțională a acestor formații, a căror coeziune este mai mare decât a unor îmbinări libere de cuvinte, ceea ce a făcut ca ele să fie incluse drept cuvinte-titlu în diverse dicționare și ceea ce se reflectă în grafia lor în uz. Voi aduce mai jos și alte argumente împotriva independenței componentului *anti-*.

4.3. Încadrarea lexico-gramaticală. Se observase de multă vreme (a se vedea trimiterile în articolul citat din prezentul volum) că formațiile în cauză nu au un comportament adjectival tipic[48]. Opțiunea DOOM[2] pentru interpretarea formațiilor de tipul *anti-* + substantiv comun fără determinant ca **adjective** se bazează însă pe faptul că ele, deși se abat în parte de la canonul adjectivelor prototipice, păstrează din acesta funcția „adjectivală", de adjuncți ai unor substantive (*dispozitiv antiradar* etc.) și, adesea, capacitatea de substantivizare prin procedeele caracteristice conversiunii adjectivelor – articulare etc. (***un** antiradar, antiradar**ul**, **acest** antiradar, **noul** antiradar*, **pl.** *antiradare* etc.) – și echivalența cu adjective canonice *(antitetanos = antitetanic).*

Este adevărat că aceste formații se disting de adjectivele prototipice prin restricțiile de topică (limitată la postpunere), prin imposibilitatea articulării care decurge de aici, prin absența gradelor de intensitate și, mai ales, prin invariabilitate[49]. Considerarea, în ciuda acestor particularități, a acestor formații ca adjective are însă în vedere faptul că nici alte adjective nu au toate trăsăturile clasei și, totuși, nu li se contestă apartenența la aceasta. Decizia se bazează în același timp pe respectarea consensului lingvisticii românești și romanice (pentru care v. mai sus **3.4.**). De altfel, formațiile de la substantive neutre la singular (*antiradar* etc.) seamănă destul de bine cu alte adjective invariabile care au numai formă de masculin/neutru singular, dar care pot apărea și pe lângă substantive feminine sau

---

[48] Afirmația potrivit căreia adjectivele analizabile în raport cu un substantiv „pot fi considerate ca făcând parte dintr-o categorie intermediară între adjective și **substantive** folosite **apozițional**" (FC II, p. 52; subl. mea, I.V.-R.) nu mi se pare însă a corespunde realității, deoarece numai o mică parte dintre ele sunt și substantive, iar utilizarea lor cu această valoare este secundară și derivă din aceea de adjectiv (pentru franceză v. în același sens mai sus), iar termenul *apozițional* mi se pare adecvat în acest caz numai în sensul „fără conector" (nu al poziției sintactice). Oricum, o asemenea formulare nu ar fi avut cum să fie adoptată într-un dicționar de tipul DOOM (chiar dacă prima lui ediție a apărut la patru ani după FCII), iar calificarea ca substantiv nu se justifică.

[49] Cei cinci autori precizează, de altfel, că aceste formații se încadrează într-o clasă aparte de adjective, „**categorizante** (restrictive), cu topică **fixă, postpuse,** fiind deci **inapte de a primi articol**" (comunicarea citată, SCL, p. 82; subl. mele, I.V.-R.) – trăsături care se regăsesc și la alte adjective invariabile.

Scanned with OKEN Scanner

la plural (cf. *televizor/imprimantă/televizoare/imprimante color*). Ele se încadrează în tendința mai generală de creștere, în limba română actuală, a inventarului de structuri apropiate de tiparul cu adjectiv invariabil, semnalată de cei cinci autori menționați.

Formațiile complexe, cu structura *anti-* + substantiv + determinant, precum și cele care cuprind nume proprii, abrevieri sau pronume aparțin ***vorbirii, discursului,*** iar **nu *limbii,*** și nu pot fi încadrate în patul lui Procust al clasificărilor unităților acesteia. Faptul că este mai greu de admis că formații de tipul *(bannere) anti-Antena 1, (funcția) anti-ochi roșii* etc. sunt adjective nu trebuie să ne împiedice însă să le considerăm ca atare pe cele de tip *antiradar* etc.

Formațiile în discuție figurează, de altfel, printre adjective și în noua *Gramatică* a Academiei (cf. *antișoc*[50], GALR I, p. 152), a cărei elaborare s-a făcut paralel cu DOOM^2, de către o echipă (incluzând, printre autori și revizori, pe semnatara articolului citat și pe cele două referente la DOOM^2, Gabriela Pană Dindelegan și Rodica Zafiu) cu care am încercat să ne coordonăm activitatea, pentru a nu adopta, pe cât posibil, în cele două lucrări academice, soluții diferite.

4.4. Structura formațiilor și statutul lui *anti-*

Rom. *anti-* este considerat, în general, **prefix**[51], în DEX, el este socotit **element de compunere,** iar cei cinci autori numesc pe *anti-* și *pro-* (folosiți și ca adjective invariabile, în *(mesaje) anti, (vot) pro*), **prefixoide**[52].

S-a susținut de multă vreme situarea lui *anti-* și a celorlalți formanți similari la **limita dintre prefixe și prepoziții,** unii autori înclinând spre una sau spre cealaltă dintre soluții, care diferă și în funcție de criteriul, dar și de formantul avut în vedere. Soluția prepoziție pentru *anti-* și formanții similari (cu excepția lui *pro*) nu a fost însă acceptată în cele două ediții ale DOOM, nici în capitolul privitor la prepoziții din gramatica academică (GALR I, p. 607–630).

4.4.1. Anti- numai prefix sau și prepoziție?

4.4.1.1. Ca și în introducerea la DOOM^2, și în noua *Gramatică* a Academiei, formațiile în discuție sunt considerate adjective **derivate** cu **prefixe** de la

---

[50] Citat însă printre adjectivele invariabile **simple**, când în realitate este format din *anti-* + substantiv.

[51] V. Cristina Gherman, Finuța Hasan, în FC II, p. 50–55.

[52] Comunicarea citată, SCL, p. 82. Prefixoidele/pseudoprefixele sunt considerat chiar în aceeași lucrare **afixe derivative** (ELR; p. 172) sau elemente de **compunere** inițiale (ELR, p. 455). *Anti-* ș.cl. n-ar fi singurele în această situație, întrucât și despre *non-* s-a afirmat că se află la limita dintre elemente de compunere și prefixe (FC II, p. 13, 282, 299). De altfel, distincția dintre acestea nu este tranșantă și nu este recunoscută în toate studiile consacrate diferitelor limbi: criteriul de departajare bazat pe sensul lexical al elementelor de compunere vs. cel relațional al afixelor este destul de relativ, iar cel etimologic (proveniența din cuvinte autosemantice vs. din instrumente gramaticale) mi se pare inadecvat într-un demers descriptiv (cf. Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în SG II, 1957, p. 13: „istoria morfemelor nu trebuie amestecată în analiza descriptivă a formelor actuale"). S-a semnalat și absența consecințelor funcționale ale deosebirii (oricum destul de mici) dintre prefixe și prefixoide (I. Coteanu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, București, 1975, p. 203).

Scanned with OKEN Scanner

substantive: *(pastă) anticarie, (vestă) antiglonț, (măsuri) anticomunism* (GALR I, p. 152).

Calitatea de **prefix** a lui *anti-* (și deci de **derivate cu prefix** a formațiilor în discuție) ar putea fi pusă la îndoială exclusiv din cauza faptului că, spre deosebire de majoritatea derivatelor cu prefixe, în acest caz are loc o schimbare de clasă lexico-gramaticală, de la o bază substantivală rezultând un adjectiv. Dificultatea dispare dacă se admite, ca și pentru franceză, existența derivării prefixale numite ***eterogene*** (FC II, p. 280), prin care se schimbă clasa lexico-gramaticală[53] cu ajutorul unor prefixe **transcategorizante** (v. mai sus **3.3.**).

4.4.1.2. Echivalența dintre formațiile în discuție și construcțiile cu prepoziții de tipul rom. *contra* (sau *împotriva*) a fost observată de mult, pentru diverse limbi, chiar în limitele lingvisticii tradiționale, nu numai în cadrul celei de inspirație transformațională. Considerarea de către autoare a lui *anti-* ca **prepoziție** se bazează pe **sinonimia** dintre formațiile cu *anti-* și construcțiile în care apar cele două prepoziții și pe **istoria derivativă** a acestor formații: *ser contra/împotriva tetanosului* → *ser antitetanos.* Însă echivalența funcțională și semantică nu înseamnă identitate (și de ce ar conta mai mult această sinonimie decât aceea cu *(ser) antetanic?*).

Pe de altă, echivalența dintre formațiile în discuție și construcțiile sinonime cu prepozițiile *contra/împotriva* nu este întru totul valabilă, implicând frecvent înlocuirea singular-plural. Astfel, o expresie precum *organizație antidrog* nu se poate decoda prin *organizație contra drogului,* cu **singularul,** pentru că nu este vorba de o *organizație contra unui (singur) drog,* ci *contra drogurilor,* la **plural.** Dacă *anti* ar fi fost prepoziție, construcția ar fi trebuit să fie *campanie *anti droguri.* A se vedea în acest sens și redactarea explicațiilor din dicționare la formațiile în cauză, cf. *antidrog* = „Care este împotriva drog**urilor**" etc. (DEX, s.v.; subl. mea, I.V.R.).

Pe de altă parte, dacă ar funcționa ca **prepoziții,** *anti-* și elementele similare ar trebui să poată apărea și în alte tipuri de construcții decât cele în discuție. Or, așa cum arătau deja cei cinci autori, apariția acestora „este limitată la contexte substantivale *(mișcare prounire, program preaderare)* sau cu funcția de nume predicative *(Îmi pare bine că ești antimanele),* **neacceptând context verbal:** **Ei luptă ... antiVăcăroiu/antimanele*[54]. Deci **utilizarea** grupului este **adjectivală**"[55] (subl. mele, I.V.-R.).

Faptul că în poziția **regentului** formațiilor în discuție ar apărea numai **unu-trei** substantive (în realitate **mai multe:** *arme / artilerie / brigadă / echipamente / grenade / mine / proiectile / rachete / tunuri / sisteme* etc. *antitanc*), invocat, în articolul citat, ca argument împotriva interpretării lor ca adjective și în favoarea considerării lor drept grupuri prepoziționale, nu pledează în acest sens, deoarece

---

[53] „În contrast cu derivatele prefixale tradiționale care nu schimbă categoria gramaticală a bazei ... apar în limba literară contemporană formații împrumutate sau calchiate care schimbă categoria morfologică a bazei. Ex.: *anticar* adjectiv invariabil < *car* substantiv" (ELR, p. 455).

[54] Cf. totuși „Votează *anti-Băsescu*" și chiar „luptăm anti, dar fiecare *anti altceva*" (internet).

[55] Comunicarea citată, SCL, p. 84.

Scanned with OKEN Scanner

apariția în poziția regentului a unei clase restrânse de substantive caracterizează și alte adjective, și anume pe cele defective asociate chiar cu un unic substantiv, cf. *(zahăr) farin, (hidrogen) sulfurat* etc. (cf. GALR I, p. 148). În plus, apariția în poziția **regentului** a numai „unu-trei" substantive nu se numără, spre deosebire de ceea ce se afirmă în articolul citat, printre caracteristicile grupului prepozițional, cel puțin așa cum sunt ele descrise în GALR I, p. 612–624, și GALR II, p. 122–129.

Spre deosebire de prepoziții (inclusiv de sinonimele *contra, împotriva*), *anti* nu admite, de regulă, nici:

– substantive precedate de un determinant, ca **anti un furt/*anti orice furt/*anti un anumit furt* etc. (față de *contra/împotriva unui furt/oricărui furt/unui anumit furt* etc.);

– construcții cu același substantiv la oricare dintre cele două numere: este curent *(dispozitiv) antifurt,* cu singularul, nu și *(dispozitiv) *antifurturi,* cu pluralul (în schimb se spune *(dispozitiv)* atât *contra/împotriva furtului,* cât și *a furturilor*).

Dar, chiar dacă *anti-* ar fi socotit în cazurile în discuție prepoziție, tot nu mi se pare că am avea a face, în cazul folosirii adjectivale, cu **grupuri prepoziționale,** din motivele arătate mai sus, ci, eventual, mai curând cu **compuse.**

În plus însă, formațiile cu *anti* etc. trebuie analizate la fel cu restul elementelor care apar în formații asemănătoare, printre care *bi-, cvadri-, mono-, multi-, omni-, pluri-, tri-,* a căror interpretare ca prepoziții este exclusă.

4.4.1.3. **Tipurile de formații cu *anti-* – structură diferită?** Mi se par nejustificate, complicând inutil lucrurile, interpretările **diferite** (atât între ele, cât și în raport cu cele de până acum) propuse în articolul în cauză pentru tipurile:

– *?anti corupție* **grup prepozițional** în *(campanie) ?anti corupție,* dar *Anticorupție* nume propriu **compus** (din **prepoziție** + substantiv) din componența unor denumiri de organizații/instituții, ca în *Organizația „Anticorupție"* – deși tiparul de compuse prepoziție + substantiv nu se regăsește, în limba română modernă, decât în **foarte puține creații populare mai vechi** (v. FC I, p. 114) – în loc de interpretarea ca **derivat cu prefix,** respectiv ca rezultat al **conversiunii** (substantivizării) acestuia;

– *(ser) ?anti tetanos :* **grup prepozițional,** față de *(ser) antitetanic* **derivat cu prefix;**

– *(un) antiradar :* **compus** din **prepoziție** + substantiv, față de *(un) antitalent* **derivat cu prefix.**

4.4.1.4. Și pentru română, ca și pentru franceză (v. mai sus **3.5.**), s-ar putea accepta și interpretarea formațiilor în cauză ca **derivate parasintetice prefixale incomplete** (cu sufix zero), soluție care mi se pare însă mai puțin convenabilă decât aceea a derivatelor prefixale neomogene.

4.4.1.5. Există și soluția de a considera toate formațiile cu *anti-* și cu elementele similare (folosite atât adjectival – ca *(dispozitiv) antiradar,* dar și *antitetanic* –, cât și substantival – ca *(un) antiradar,* dar și *(un) antitalent*) drept **compuse,** iar acești formanți – ca **elemente de compunere,** o atare interpretare fiind sprijinită de natura sensului acestora. Iar dacă este vorba numai de o chestiune

Scanned with OKEN Scanner

de nomenclatură, putem numi aceste elemente pur şi simplu **formanţi prefixaţi/prefixali,** fără a preciza dacă sunt prefixe sau elemente de compunere.

4.4.1.6. Oricare dintre aceste trei soluţii (**derivate „eterogene" cu prefix; derivate parasintetice incomplete** cu prefix, dar fără sufix sau **compuse cu element de compunere** – dintre care continui să o prefer pe prima – mi se pare preferabilă analizei drept grupuri prepoziţionale sau compuse cu prepoziţii, fiind în acord cu comportamentul de formant al lui *anti-*, care diferă, aşa cum am arătat, de acela al unei prepoziţii.

4.4.2. Formaţiile complexe. În ce priveşte formaţiile complexe, în care substantivul precedat de *anti-* are la rândul lui un determinant, de tipul *(măsuri) ?**anti corupţie la vârf*** (fără nicio atestare pe internet, ceea ce nu înseamnă că nu există sau nu este posibil şi că nu se pot inventa alte formaţii similare, dar ceea ce dovedeşte natura ad hoc a unor astfel de creaţii), ele, aşa cum remarca Iorgu Iordan încă din 1943 cu privire la *o ex-cutie de bomboane,* „au caracter momentan şi sunt, deci, trecătoare" (LRA, p. 196). Ele nu se încadrează în canoanele obişnuite şi, ca urmare, nimănui nu-i trece prin minte să le supună analizei gramaticale de tip şcolar. Nu văd de ce pentru acestea nu am rămâne la interpretarea Mioarei Avram: „Formaţiile cu prefixe de la un **grup sintactic neconstituit într-un compus** trebuie considerate **compuse parasintetice (prefixale),** întrucât iau naştere simultan prin compunere şi derivare (cu prefixe)"[56] (FC II, p. 279; subl. mele, I.V.-R.).

De altfel, s-ar putea prelua într-o anumită măsură şi în acest domeniu filozofia generală a GALR, care respinge posibilitatea de a încadra toate elementele discursului, fără rest, în categorii absolut etanşe, pledând pentru reflectarea, şi în descriere, a caracterului mult mai relativ al unor astfel de partiţii, mai ales când este vorba de elemente de la nivelul *discursului* şi care au statut ambiguu.

4.5. Grafia

4.5.1. Dincolo de interpretarea formaţiilor în discuţie (care poate avea unele justificări lingvistice), aplicarea propunerilor de modificare a modului lor de scriere ar prezenta, după părerea mea, cel puţin sub aspect practic, mai multe dezavantaje decât avantaje:

a. ar violenta obişnuinţele şi intuiţiile vorbitorilor, care simt, în general, fiecare formaţie de acest fel ca pe o unitate, scrierea lor, de regulă, într-un cuvânt reflectând mai mult felul cum sunt percepute decât respectarea conştientă a normelor în vigoare[57];

b. ar modifica un principiu general al ortografiei româneşti, privind scrierea fără cratimă, respectiv cu cratimă a formaţiilor asemănătoare, după cum au caracter obişnuit, respectiv rar/ocazional;

---

[56] Cf. *în biserică, **ne-n biserică*** (Eminescu apud Iordan) sau ***nelalocul*** (*lui* etc.).

[57] Verificarea pe internet a uzului grafic arată că scrierea **într-un cuvânt** (fără cratimă) prevalează la cele mai multe, cf. *anticriză* 1.730 atestări, *anti-criză* 38, *anti criză* 2 etc.

Scanned with OKEN Scanner

c. ar complica normele de scriere a formațiilor în discuție, introducând o regulă suplimentară, a treia (scrierea **în două cuvinte**), pe lângă cele două existente (scrierea **într-un cuvânt** sau **cu cratimă**);

d. ar rupe modul de scriere a formațiilor adjectivale în discuție atât de acela al substantivelor provenite din ele, cât și de acela al adjectivelor propriu-zise asemănătoare, precum și de modul de scriere a formațiilor care fac parte din nume proprii de organizații/instituții, generând confuzii și făcând regula greu de înțeles, de reținut și de aplicat:

(dispozitiv) ?*anti radar*, dar *(un) antiradar;*

(ser) ?*anti tetanos*, dar *(ser) antitetanic;*

(lupta) ?*anti corupție*, dar *(Direcția Generală) Anticorupție*[58];

e. ar izola scrierea formațiilor cu abrevieri (din componența denumirii unor organizații/instituții) de scrierea altor derivate ad-hoc asemănătoare:

(atitudine) anti-UE, dar *(postul) ProTV;*

f. ar singulariza în mod nejustificat și inutil româna față de celelalte limbi romanice și europene; astfel, dacă reprezentăm mai multe formații care își corespund în patru dintre principalele limbi romanice, respectând ortografia actuală a limbii române, observăm între ele corespondențe perfecte în ce privește grafia (fără cratimă):

română	franceză	italiană	spaniolă
anticar	*antichar*	*anticarro*	*anticarro*
antidrog	*antidrogue*	*antidroga*	*antidroga*
antifurt	*antivol*	*antifurto*	*antirrobo*
antiradar	*antiradar*	*antiradar*	*antirradar*
antișoc	*antichoc*	*antiurto*	*antichoque*

În schimb, dacă am adopta grafia propusă, aceste corespondențe ar deveni „șchioape" în sectorul românesc:

română	franceză	italiană	spaniolă
?*anti car*	*antichar*	*anticarro*	*anticarro*
?*anti drog*	*antidrogue*	*antidroga*	*antidroga*
?*anti furt*	*antivol*	*antifurto*	*antirrobo*
?*anti radar*	*antiradar*	*antiradar*	*antirradar*
?*anti șoc*	*antichoc*	*antiurto*	*antichoque*

Dacă, de multe ori, pentru limba română se dau ca exemplu alte limbi, și mai ales franceza, mă întreb de ce în acest caz ar trebui să inventăm reguli noi și nu le-am putea respecta pe cele pe care le avem și care seamănă cu cele din franceză și din alte limbi (mai ales romanice)?

g. ar singulariza în mod nejustificat și inutil scrierea formațiilor cu *anti* etc. de a celor similare cu *bi-*, *mono-*, *multi-*, *omni-* etc.

[58] În *art. cit.*, n. 2, apare însă *șeful Departamentului Anti fraudă.*

Scanned with OKEN Scanner

4.5.2. Formațiile complexe de tipul *(măsuri)* ***anticorupție*** *la vârf* etc. ar trebui scrise, ca și exemplul cu *ex* dat de Iorgu Iordan, cu cratimă după *anti:* *(măsuri)* ***anti-corupție*** *la vârf,* ca toate formațiile noi și ocazionale.

5. CONCLUZII

După cum se vede, nici cadrul teoretic general nu este suficient consolidat, nici plasarea formațiilor în cauză într-o categorie sau alta nu poate fi categorică și bazată pe criterii indiscutabile, iar nu toate formațiile similare se comportă la fel.

Deși nu exclud, în principiu, posibilitatea ca lucrările anterioare consultate, atât pentru **română,** cât și pentru alte limbi, în primul rând **romanice,** să fi greșit în privința interpretării comune a formațiilor în discuție, și ca reluarea problemei să conducă la o analiză mai adecvată a lor, nu mi se pare că aceasta se întâmplă în cazul de față.

În orice caz însă, având în vedere că DOOM^2 se adresează în primul rând publicului larg, inclusiv celui școlar, și nu specialiștilor, nu acela este locul potrivit pentru a se introduce modificări de tipul celor propuse. Deși nu sunt în principiu ... *anti-,* ci *pro-inovații,* rămân la părerea că unui dicționar de tipul DOOM^2 nu-i este permis să propună ca normă soluții generale cu totul noi, **nevalidate** nici de specialiști, pentru a nu mai vorbi de uz. În cazul în speță, în orice caz câtă vreme GALR nu-și modifică opțiunile în problema în discuție, nu mi se pare oportun să schimbăm unilateral recomandările DOOM^2, ajungând în contradicție și cu gramatica academică.

Cred deci că putem rămâne, cel puțin deocamdată, la calificarea (care până la urmă este o etichetă) formațiilor lexicalizate drept **cuvinte** (și nu drept îmbinări libere de cuvinte), și anume drept **adjective** invariabile, iar a lui *anti-* și a elementelor similare – ca **prefixe** în toate formațiile în care apar.

De asemenea, cred că modificarea organizării DOOM-ului în acest sector nu este de dorit.

Mai ales sub aspect strict practic, nu mi se pare în niciun caz justificat să modificăm pentru aceste formații normele ortografice în vigoare. Un argument cel puțin practic împotriva scrierii lor **în două cuvinte** ar fi faptul că scrierea lor **într-un cuvânt** este prea răspândită pentru a se mai putea impune modificarea ei, cei care creează, rostesc și scriu asemenea formații dovedind, prin acest mod de scriere, intuiția unității lor, care le deosebește de simplele îmbinări libere. Recapitulând argumentele pentru care nu pare oportună modificarea scrierii formațiilor de tip „adjectival" cu *anti-* etc.+ substantiv (interesul păstrării grafiei generale în uz, scrierea în același mod a adjectivelor și a substantivelor comune și proprii formate cu *anti-,* concordanța cu limbile europene și în primul rând cu cele romanice), se constată că, dacă fiecare în parte poate să nu fie suficient, împreună, ele se potențează reciproc.

Scanned with OKEN Scanner

Cele de mai sus sunt, sper, o dovadă a faptului că diferitele tipare lexico-gramaticale şi ortografice pot fi adaptate în continuare în mod **similar** la structura şi la normele de scriere ale românei şi ale celorlalte limbi romanice/europene, fără a singulariza cu orice preţ româna printre acestea.

SIGLE

Bon usage = Maurice Grevisse, *Le bon usage. Grammaire française,* 12e édition refondue par André Goosse, Paris–Gembloux, 1988.

CUMBRE = Aquilino Sánchez (ed.), *Diccionario abreviado de uso del español actual,* Basado en el corpus lingüístico CUMBRE, Madrid, 2001.

DAF = *Dictionnaire de l'Académie française,* Paris, 91992, 2 vol. *(a-patte),* http://www.academie-francaise.fr/dictionnaire/index.html.

DC = *Dictionnaire culturel de la langue française* sous la direction d'Alain Rey, Paris, 2005.

DDF = Daniel Péchoin, Bernard Dauphin, *Dictionnaire des difficultés du français,* Paris, 2001.

DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Dicţionarul explicativ al limbii române,* 21998 (sub conducerea acad. Ion Coteanu şi dr. Lucreţia Mareş).

DL = Jean Dubois et al., *Dictionnaire de linguistique,* Paris, 1974.

DO = André Jouette, *Dictionnaire d'orthographe et d'expression écrite,* Paris, 61994.

DOOM1 = Academia Română, Institutul de Lingvistică al Universităţii Bucureşti, *Dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (redactor responsabil Mioara Avram, redactor responsabil adjunct Laura Vasiliu), Bucureşti, 1982.

DOOM2 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Dicţionar ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române,* ediţia a II-a revăzută şi adăugită (coordonator Ioana Vintilă-Rădulescu), Bucureşti, 2005.

DOP = Bruno Migliorini, Carlo Tagliavini, Piero Fiorelli, *Dizionario d'ortografia e di pronunzia,* Roma, 1999.

DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii,* Bucureşti, 2001.

ELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Enciclopedia limbii române,* Bucureşti, 22006.

EvZ = „Evenimentul zilei", cotidian.

FC I = *Formarea cuvintelor în limba română,* vol. I, *Compunerea,* de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Hasan, Bucureşti, 1970.

FC II = *Formarea cuvintelor în limba română,* vol. al II-lea, *Prefixele,* de Mioara Avram *et al.*, Bucureşti, 1978.

Galliot = Marcel Galliot, *Essai sur la langue de la réclame contemporaine,* Toulouse, 1955.

GALR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române.* I. *Cuvântul,* II. *Enunţul* (responsabilele comisiei de revizie: Valeria Guţu Romalo şi Gabriela Pană Dindelegan), Bucureşti, 2005.

GR = *Le grand Robert de la langue française.* Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française de Paul Robert, IIe édition entièrement revue et enrichie par Alain Rey, Paris, 1996.

Hanse = Joseph Hanse, *Nouveau dictionnaire des difficultés du français moderne,* Paris, Louvain-la-Neuve, 21989.

LRA = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greşelilor,* Bucureşti, 21947.

MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Micul dicţionar academic,* vol. I *(A–C),* Bucureşti, 2001.

OED = *Oxford English Reference Dictionary* (eds. Judy Pearsall, Bill Trumble), Oxford, New York, 21996.

Peytard = J. Peytard, *Recherches sur la préfixation en français contemporain,* Lille, 1975.

PR = *Le nouveau Petit Robert,* Paris, 2002.

Scanned with OKEN Scanner

Rey = A. Rey, *Un champ préfixal: les mots français en anti-*, în „Cahiers de lexicologie" 12, 1968–I (pe pagina de gardă XI, 1967, 2), p. 37–57 (inclus în A. Rey, *Le lexique : images et modèles. Du dictionnare à la lexicologie*, Paris, 1977, chap. 11).
TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du 19e et du 20e siècle (1789–1960)*, t. III, Paris, 1974.
TLFi = *Trésor de la langue française informatisé*, atilf.atilf.fr/tlf.htm.
VI = Emidio de Felice, Aldo Duro, *Vocabolario italiano*, Torino, 1994.
Voir = M. Voir, *Les préfixes transcatégorie*, în „Cahiers de lexicologie" XLI, 1982, II, p. 31–46.
WDE = *The New International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language*, Naples, 1996.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti
ioanar1@rdslink.ro

Scanned with OKEN Scanner

CE ESTE AUGUSTINIAN ÎN LUCRAREA *DE GRAMMATICA* A LUI AURELIUS AUGUSTINUS

LUCIA WALD

1. Că Augustin a compus o lucrare cu acest titlu nu avem de ce să ne îndoim, câtă vreme el însuşi notează în *Retractationes* că, în perioada în care se pregătea să primească, la Mediolanum, botezul, a încercat să compună o culegere de *Disciplinarum libri*[1], dintre care a putut duce până la capăt numai *De grammatica*, ulterior pierzând-o, şi *De musica* în 6 cărţi, tratând despre ritm[2].

Dintre celelalte cinci *Disciplinae* începute tot atunci, a reuşit să redacteze numai elementele de bază şi acestea tot pierdute de el, dar aflate, poate, în posesia altora[3].

2. *De grammatica* a fost transmisă în două versiuni, de întindere diferită, una mai extinsă inclusă în volumul XXXII din *Patrologia Latina* c. 1385–1408 şi reeditată în GLK5, p. 490 şi urm. sub titlul *Regulae Aurelii Augustini*, şi alta mai concisă, editată de A. Mai sub titlul *Ars Sancti Augustini* şi apoi de C. F. Weber sub titlul *Aur. Augustini ars grammatica breviata*[4].

Compararea celor două versiuni nu oferă indicii privind cronologia lor, versiunea mai redusă conţinând pasaje absente din cealaltă.

3. Textul ajuns până la noi reprezintă, în acord cu tradiţia gramaticală din epocă, o expunere ordonată a opt părţi de vorbire din limba latină şi anume: cap. I–VIII numele (substantiv şi adjectiv), cap. IX–XII pronumele, cap. XIII–XX verbul, cap. XXI–XXIII adverbul, cap. XXIV participiul, cap. XXV conjuncţia, cap. XXVI–XXVIII prepoziţia, cap. XXIX – numeralul. Despre interjecţie se spune, în cap. XXVIII, că ea nu este o parte de vorbire ci doar *signum affectionis erumpentis animi in vocem* şi că sunt *tot voces quot sunt perturbati animi motus.*

---

[1] După modelul lucrării cu acelaşi titlu a lui M. Terentius Varro.

[2] „Sed earum solum *De grammatica* librum absolvere potui, quem postea de armario perdidi, et *De musica* sex volumina quantum attinet ad eam partem quae rythmus vocatur", *Retractationes*, I, 6.

[3] „De aliis vero quinque disciplinis illic similiter inchoatis – de dialectica, de rethorica, de geometria, de arithmetica, de philosophia – sola principia remanserunt, quae tamen ipsa perdidimus, sed haberi ab aliquibus existimo", *ibidem*.

[4] Cf. Henri-Irénée Marrou, *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, Paris, 1983/*Sfântul Augustin şi sfârşitul culturii antice*. Traducere de Dragan Stoianovici şi Lucia Wald, Bucureşti, 1997, p. 455, notele 2 şi 3.

Scanned with OKEN Scanner

Capitolele conţin date despre aspectul fonetic şi morfologic, cel semantic şi de structură morfematică, ilustrate cu numeroase exemple din opere literare.

4. În forma transmisă, *De grammatica* nu corespunde planului expus, foarte concis, de Augustin în *Retractationes* cu privire la modul în care urmau să fie redactate acele *Disciplinarum libri*, şi anume să fie expuneri dialogate *(interrogans eos qui mecum erant)* şi să reflecte trecerea de la *corporalia ad incorporalia*, adică de la date concrete la teze filozofico-teologice.

În *Admonitio* la ediţia din *Patrologia latina* se arată că textul *De grammatica* a fost o vreme trecut printre *opuscula supposititia* întrucât el nu corespunde intenţiei exprimate de Augustin în *Retractationes* I, 6, nici ca metodă de expunere, nici ca scop[5].

Într-adevăr, în contrast cu el, *De musica,* singura dintre *disciplinae* dusă la bun sfârşit, are formă dialogată (c. I–V) şi expune în c. VI o meditaţie despre suflet – o *reductio ad philosophiam* în termenii lui H. I. Marrou.

5. În aceste condiţii s-a pus problema paternităţii textului *De grammatica*: este ea o lucrare apocrifă, creaţia unui gramatic cu numele Augustin sau, aşa cum a sugerat Keil în GLK, p. 490–491, urmat de alţii, cele două versiuni reprezintă un rezumat al textului latin al gramaticii lui Augustin alcătuit de către doi autori anonimi.

În sprijinul acestei ipoteze, Marrou (p. 456) aduce mai multe argumente: cele două versiuni concordă în ansamblu, divergenţele dintre ele fiind numai de amănunt; aspectul predominant tehnicist s-ar datora redactorilor – dascăli de gramatică, neinteresaţi de probleme filozofice; în ele se pot detecta urme de dialog – reminiscenţe ale textului augustinian originar aflat la baza lor.

Un argument convingător adus de Marrou în sprijinul ipotezei sale este acela că şi din tratatul augustinian *De musica* s-a alcătuit un rezumat, al cărui manuscris a fost publicat de A. Mai sub titlul *Epitome artis metricae*, conţinând ideile de bază din cărţile I–V, cu eliminarea formulelor de dialog şi a tezelor metafizice din c. VI, devenind astfel un tratat elementar de metrică, pe gustul eruditilor din latinitatea târzie.

De altminteri, în capitolul final (XXIX) al lucrării *De grammatica*, se afirmă despre ea că este un *compendium* despre toate părţile de vorbire expuse, suficient pentru cei ocupaţi sau mai puţin interesaţi[6]. Iar Cassiodorus (sec. VI) atestă că, în vremea lui, circula un rezumat din gramatica lui Augustin[7].

6. Ipoteza lui H. I. Marrou privitoare la paternitatea augustiniană originară a lucrării *De grammatica* poate – după părerea noastră – să fie susţinută şi cu alte argumente.

---

[5] „Subiectum hic opusculum neque dialogi formam gerit neque ad incorporalia promovet animum".

[6] „Omnes partes orationis decursae a nobis sunt, quae ad compendium sufficiant aut occupatis aut negligentibus".

[7] În *Institutiones* II, 1, publicat în *Patrologia Latina*, LXX, 1152.

Scanned with OKEN Scanner

a) Se pot observa în ea asemănări semnificative cu *De dialectica*, a cărei paternitate augustiniană nu mai este astăzi contestată. În ambele lucrări se pot detecta urme ale dialogului folosit în scop didactic, redus la forme verbale de persoana a II-a, precum *attende, constitue, perspicis, refer nunc, vide* (în *De dialectica*) şi *declinabis, observabis, pone, serva, servabis, scire debes, nominabis, si dicas* (în *De grammatica*).

b) În ambele apar formule cu sens prohibitiv, de tipul *ne mireris quod, nec moveat quod (De dialectica)* şi *ne te commoveat, nec te conturbet (De grammatica)*.

c) Ambele lucrări sunt structurate pe definiţii şi clasificări riguroase; în *De dialectica* mai ales cu referiri la concepte, în *De grammatica* la termeni tehnici de tipul: *Ideo pronomen dicitur quia vice fungitur nominis* (IX); *dicitur imperativus quia sonum habet imperandi* (XIII); *dicitur coniugatio quod sibi ad unum sonum multa coniugat* (XIV); *adverbium ideo dictum est quia adhaeret verbo* (XXII).

d) O temă comună celor două lucrări este referirea la eufonie[8], fie ca explicare a impresiei auditive de *lenitas* vs *asperitas* în structura fonetică a unor cuvinte, de tipul *crux*, *Artaxerxes* faţă de *lenes*, *Euryalus* sau de motivare a sincopei lui *v* la forma de perfect de tipul *amasti, abiit* în loc de *amavisti, abivit* în *De dialectica* şi, la fel, de explicare a perfectului semideponentelor *audeo, gaudeo*, a sincopei lui *i* la forme adverbiale de tipul *audacter, constanter* sau a haplologiei la adverbele *sapienter, prudenter* care *perdiderunt ultimam syllabam ne aspere sonarent* (XXI). Şi tot din motive de eufonie se evită adverbe ca *mititer* de la *mitis, -e* sau *tristiter* de la *tristis, -e*, se spune în *De grammatica*.

6. Compendiul *De grammatica* nu se limitează la expunerea morfologiei limbii latine, în genul lucrării lui Donatus, *De partibus orationis ars minor*. Autorul (autorii) lui au reţinut din textul augustinian referiri şi la alte aspecte din sfera lingvisticii, care se întâlnesc şi în alte lucrări ale scriitorului latin. Se găsesc în el explicaţii privind sensul unor cuvinte mai rar folosite, fie apelându-se la sinonimie, ca de ex. *pernix quod significat velocem* (VI), *teres quod est rotundum* (VI) sau traducere printr-o expresie cu valoare de definiţie: ***piget me fecisse hoc est dicere non surgit meus animus probare quod feci*** (XIX). Se explică originea unor termeni compuşi ale căror elemente componente sunt greu de reconstituit, precum *princeps – quod primus capiat, manceps quod manus capiat, anceps quod dubii capitis sit* (V). Sunt consemnate detalii şi despre nume proprii: *Lupercalia quae sunt sacra ilius genii qui Pan vocatur* (VI) sau *Bactra, quae est civitas Parthiae* (VIII).

În *De grammatica* sunt formulări care atestă preocuparea lui Augustin – întâlnită şi în alte lucrări ale lui – pentru respectarea normelor limbii latine. Ea este exprimată fie sub formă de negaţii (*non est latinum* XVI, XVII, *latinum non est* XVIII, *nec dicimus* XV, *nemo dicit* XVIII), fie semnalând licenţe poetice (*vina*

[8] „Euphonia id este suaviter bene sonandi", *De grammatica* XXI.

Scanned with OKEN Scanner

enim poetae dixerunt IV), plural neobişnuit citat într-un vers vergilian la VIII şi cu menţiunea *poetica licentia dedit plurali* sau că au folosit-o cu măsură *ipsi auctores modestius et cum quaedam pudore contra regulam praesumpserunt* XXI, fie forme arhaice ieşite din uz, precum *nam veteres nominativo casu proconsul dicebant* I, sau *antiqui enim magis ipsus dicebant* X sau *sed haec veteres indifferenter posuerunt* XXIII.

Se întâlneşte în *De grammatica* o temă care va sta în centrul atenţiei gramaticilor din perioada Renaşterii şi anume aceea a raportului dintre *ratio, auctoritas, regula* şi *unus* în impunerea unei forme sau a alteia: *ratio antiquitatis* X *nam ratio locuples est et viris latinissimis* XXI sau *ars hoc prohibet nisi auctoritate praesumpta* XVI faţă de *non usurpatione* XV, *unde usus arripuit* XI *usus latinus docebit* XVIII. Uzul impune forme contra analogiei: *cum dicere debemus neutrius quomodo utrius* XI, dar zicem *neutri*, impus de uz.

E amintit rolul scriitorilor (*artium scriptores adiecerunt aliam verbi speciem* XIX).

7. Am notat câteva teze din *De grammatica – semina sparsa* – care ar putea fi atribuite lui Augustin ca unele care se regăsesc şi în alte lucrări ale scriitorului latin. Dar, după părerea noastră, un argument peremptoriu în sprijinul ipotezei privind paternitatea augustiniană a tratatului care stă la baza opusculului *De grammatica* este acela furnizat de exemple. Citatele, foarte numeroase faţă de întinderea lucrării, denotă preferinţa pentru anumiţi autori latini şi o bună cunoaştere a operei lor.

Este vorba de două citate din Iuvenal (Satirele 6 şi 5), două din Cicero, unul din Sallustius (*Bellum Iugurthinum*), unul din Lucan, unul din Horatius (*Epistula ad Pisones*), trei din Terentius (*Andria, Eunuchus, Phormio*) şi 58 din Vergilius (7 din *Eclogae*, 8 din *Georgica* şi 43 din *Aeneis*).

Din aceiaşi autori sunt aduse exemple de nume proprii – antroponime sau toponime – fără indicarea sursei.

Este semnificativ că aceiaşi autori latini – şi nu numai ei – se întâlnesc citaţi şi în alte lucrări augustiniene, iar locul ocupat de Vergilius printre ei concordă cu ceea ce au consemnat frecvent exegeţii operei lui Augustin[9] şi anume că era scriitorul lui preferat, la care s-a raportat mereu în decursul întregii sale evoluţii intelectuale, pe care l-a folosit ca sursă de informaţie şi ca model literar, din care a preluat sintagme sau expresii poetice chiar în lucrări dogmatice[10].

S-au consemnat, în întreaga operă augustiniană, 155 de pasaje vergiliene, dintre care unele repetate dau un total de 240 atestări[11].

Augustin l-a caracterizat pe Vergilius în termeni superlativi, precum cei întâlniţi în *De civitate Dei: poeta nobilissimus* (IV, 11), *clarissimus* (VIII, 19),

---

[9] Cf. Lucia Wald, *Ecouri vergiliene în* ***De doctrina christiana*** *a lui Augustin*, în vol. *Etudes romanes dédiées à Maria Iliescu*, Craiova, 1998, p. 197–201.

[10] Cf. Prosper Alfaric, *L'évolution intellectuelle de Saint Augustin* I, *Du manichéisme au néoplatonisme*, Paris, 1918; J. Finaert, *L'évolution littéraire de Saint Augustin*, Paris, 1939.

[11] Harold Hugendahl, *Augustin and the Latin classics*, 2 vol., Stockolm – Göteburg – Uppsala, 1967.

Scanned with OKEN Scanner

poeta magnus omniumque praeclarissimus atque optimus (I, 3), *latini eloquii magnus auctor* (X, 1) etc.

Niciun alt scriitor latin şi mai ales creştin şi niciun gramatic nu s-a exprimat în astfel de termeni despre Vergilius şi nu s-a raportat la el ca model de limbă latină, acceptându-i şi licenţele poetice.

Concluzia care se poate desprinde din cele de mai sus este – după părerea noastră – aceea că lucrarea *De grammatica*, transmisă şi publicată sub numele lui Augustin, nu-i aparţine, în această formă rezumativă, scriitorului latin. Cu siguranţă ea are la bază un text redactat de el, dus până la capăt şi pierdut de autor în forma lui originară dar păstrat de altcineva şi care a fost ulterior rezumat de un gramatic din perioada imperială, care a renunţat la dialog şi la partea finală cu teze metafizice.

Dar autorul anonim a păstrat în compendiul său suficiente idei şi formulări care poartă pecetea gândirii şi a culturii literare şi lingvistice a lui Augustin. Şi tocmai acele notaţii fugare şi observaţii subtile precum şi bogăţia de citate fac din acest opuscul o lucrare diferită de gramaticile latine predominant descriptive şi normative din epoca imperială.

Universitatea din Bucureşti
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Scanned with OKEN Scanner

LE ROUMAIN ET LE SARDE, LANGUES « ARCHAÏQUES »

H. J. WOLF

Par définition, le roumain, en tant que langue, possède des traits caractéristiques qui lui sont propres, et tout romaniste, en évoquant cette langue, pense immédiatement à la postposition de l'article, phénomène inconnu des autres langues romanes. Une caractérisation du roumain ne renoncera pas non plus à mentionner des particularités du lexique, et parmi celles-ci les mots d'origine latine qui ne se retrouvent nulle part ailleurs dans la Romania. Il s'agit là d'une centaine de lexèmes : A. Rosetti en avait compté 95[1], puis 97[2], I. Fischer 107[3], H. Haarmann 115[4], Chr. Schmitt 118 (mais qui étaient 113[5]), et S. Puşcariu « environ 120 »[6]. Tout naturellement, ces mots ont été l'objet d'une attention particulière – mais aussi ceux appelés « panromans sauf roumain ». L'ami Sala, qui a pris part à la discussion concernant ces pertes lexicales, a constaté que celles-ci regardent surtout des mots d'une fréquence assez basse et peu importants dans le contexte du « vocabulaire fondamental »[7].

Alors qu'il est peu probable que le nombre de ces mots puisse changer dans l'avenir, la chance est bien plus grande de devoir modifier le nombre des mots d'origine latine conservés uniquement en roumain. Puisque je ne veux pas soumettre les listes respectives à un examen détaillé ici, je me limiterai à certaines remarques susceptibles de réduire quelque peu le nombre des exemples généralement mentionnés dans ce contexte. La première liste de la série, celle de Puşcariu de 1920, contenait un nombre assez important de mots que déjà Rosetti avait éliminés tels que *canistrum, christianus, corbula, figere, halitus, nutricare, regulare,* qu'on avait retrouvés ailleurs dans la Romania ; Haarmann, à cause de l'afr. *emperere/empereor*, a aussi supprimé *imperator*[8]. Il n'empêche que les listes

---

[1] *Istoria limbii române*, 6 vols., Bucarest, 1964–1966, I, 171–180.

[2] *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII lea*, Bucarest, 1968, 186–193.

[3] *Istoria limbii române* II, Bucarest, 1969, *Lexicul,* 110–173, 117 s.

[4] *Balkanlinguistik* (I), Tübingen. 1978 (= TBL 93), 91 et 95.

[5] *Zur Latinität des Rumänischen*, in G. Holtus, E. Radtke (éd.), *Rumänistik in der Diskussion*, Tübingen, 1986 (= TBL 259), 296–316. L'auteur parle de 118 mots conservés seulement en roumain, dont 45 sont reconstruits, donc non attestés en latin (310), parmi eux *alninu, fenicia, fibularia, flammabundu, oviariu,* qui avaient déjà fait part des mots attestés en latin (308 s.).

[6] *Études de linguistique roumaine*, Cluj–Bucarest, 1937 : *La place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, 3–54, 35 s., n. 2. Il s'agit de la version française du discours de réception de Puşcariu à l'Académie Roumaine en 1920, *Locul limbii române între limbile romanice.*

[7] *'Panromanic cu excepţia românei' în vocabularul fundamental al limbilor romanice actuale*, in SCL, XXXI, 1980, 237–246.

[8] *Op. cit.*, 91.

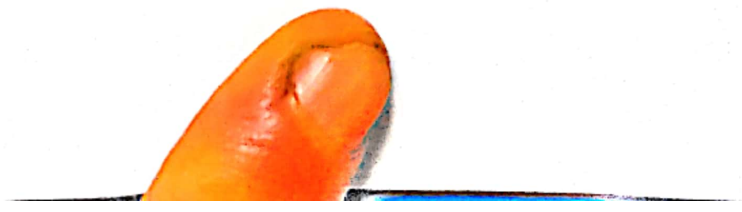

en question contiennent toujours des étymons latins comme *apricus, canticum, creatio, horrescere, languidus, marcidus, vomere* (vb.). Je me limiterai à gloser ces sept exemples.

1. *apricus* > *aprig* (Haarmann, Schmitt). Cet adjectif, attesté depuis Varron, comme son dérivé verbal *apricare/apricari*, a été substantivé de bonne heure (*apricum* chez Horace, Pline, Columelle). Comme adjectif, il survit donc en roumain (*aprig, apric*), mais aussi en alig. *abrigu* et aesp. *abrigo* 'ensoleillé' (*REW* 561, où roum. *aprig* est fortement mis en doute à cause de son sémantisme 'fougueux, violent'), peut-être aussi dans des toponymes comme E *Vallabriga*[9], F 30 *Vallabrègues*[10], I (AR) *Aprico*[11], tandis que sd. *abrigu*, que Meyer-Lübke avait encore cité parmi les descendants de *apricus*[12], n'a pas été inclus dans le REW. Depuis longtemps, l'esp. *abrigo* (Berceo) n'est plus connu que comme substantif et en tant que tel correspond au pg. *abrigo*, cat. et prov. *abric*, fr. *abri*. Curieusement, tous ces substantifs sont censés être des dérivés (régressifs) des verbes correspondants, à savoir pg. *abrigo* de *abrigar*[13], esp. *abrigo* de *abrigar*[14], cat.

---

[9] J. Coromines, DECLC I, 18, dit du lat. *apricus* qu'il est continué « solament ... en sard i en la toponimia », p. ex. *Vallabriga*. Auparavant, Coromines avait rattaché *Vallabriga* au celtique *-briga*, à savoir « v o l o - b r i g a o v a l a - b r i g a (documentats al Sud de França i Lusitània, i avui *Valabrègue* en el Gard) han donat els dos *Val-lobrèga* (Baix Empordà i Berguedà) i el *Vallabriga* de Ribagorça » (*Estudis de toponímia catalana*, I, Barcelone, 1965, 82).

[10] Ce n'est que le catalan *Vallabriga* (cf. note précédente) qui demande une discussion des noms français : *Vallabrègues* (30), *Valabrègue* (84). C'est peut-être Gröhler, *Über Ursprung und Bedeutung der französischen Ortsnamen*, Heidelberg, 1913, I, 133, qui était le premier à rattacher *Val(l)abrègue(s)* au *briga* celtique à cause des formes médiévales : « *Volobrega* 1102, *Volobreca* 1121, *Volobrica* 12.–14. Jahrhundert », et Dauzat-Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Paris, 1978[2], 698, se joignirent à cette explication en interprétant le premier élément du nom comme « nom d'homme gaul. **Volo* [Dottin] » ; *Vallabrix* (30) en serait une « forme masculinisée », tandis que E. Nègre, *Toponymie générale de la France*, 3 vols., Genève, 1990 s., 308 (nr. 5163 s.), proposait, pour ces deux toponymes, l'étymon lat. *volutabrum*, qui paraît plutôt improbable. – *Val(l)abrègue(s)* fait penser à *Valabre* (13), *Vallabres* (06), également toponymes du Midi de la France, que Nègre, 3826, explique par « occ. *valabre* 'ravin' (FEW, XIV, 92 a), croisement de occ. *val* et *vabre*, mot d'origine gaul. » Cette explication comme celle du FEW (Hubschmid y voit « **wabero-* (gall.) bach ») n'est pas au-dessus de tout soupçon, mais je ne veux pas tenter d'en donner ici une autre. Je me limiterai à citer un nom comme *Malabrigue* (65) – il y a aussi *Saubrigues* (40) –, noms que je n'ai pas trouvés mentionnés dans les répertoires toponymiques.

[11] G.B. Pellegrini, *Toponomastica Italiana*, Milano, 1990, 237, cite ce nom à côté de *Bricoli, Brica, Brico, Bricchio, Le Bricole, Verica, Calabrica* et « forse *Aprica* » (RC) comme continuateur de *aprīcu* 'aperto'. L'étymologie de ces noms me paraît toute autre que sûre, mais il y a *Aprica* (SO) qui a de fortes chances de faire partie de la série, cf. D. Olivieri, *Dizionario di toponomastica lombarda*, Milano, 1961, 58 et G. Gasca Queirazza et al., *Dizionario di toponomastica*, Torino, 1990, 33 (C. Marcato).

[12] ThLL II, 318. – Selon M.L. Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, 3 vols., Heidelberg 1980–1984, I, 42, suivis de M. Pittau, *Dizionario della lingua sarda fraseologico ed etimologico*, Cagliari, 2000, 38, sd. *abbrigare* et *abbrigu* ont été empruntés à l'esp. *(abrigar* et *abrigo)*. Déjà P. E. Guarnerio, *I dialetti odierni di Sassari, della Gallura e della Corsica*, in AGI 14 (1898), avait noté que « log. *abrigare* è lo sp. *abrigar* ... e uno spagnolismo sarà pure l'aggettivo *abrigu*, e non voce indigena ... »

[13] A. Nascentes, *Dicionário etimológico resumido*, Rio de Janeiro, 1966, 4 ; J.P. Machado, *Dicionário etimológico da língua portuguesa*, 5 vols., Lisbonne, 1952 (2003[8]), I, 47 : *abrigo* « Deve ser derivado regressivo de abrigar ».

[14] J. Corominas, J.A. Pascual, DCECH I, 21 : « Abrigo [Fn.Gonz.] (postverbal de *abrigar*) ; el adj. ant. *abrigo* 'abrigado' ... es el lat. APRĪCUS 'soleado' ... ».

Scanned with OKEN Scanner

abric de *abrigar*[15], prov. *abric* de *abri(g)ar*[16], fr. *abri* de afr. *abrier*[17]. J'ai du mal à m'expliquer cette conformité étant donné qu'en latin c'est le verbe qui est dérivé de l'adjectif qui, lui, grâce aux nombreuses attestations, occupe sept fois la place du verbe *apricare/apricari* dans le ThLL : 77 lignes (dont 9 pour le substantif *apricum*) contre 11. Il faut croire que les lexicographes se sont inspirés chez leurs collègues dont les premiers se sont probablement fiés à G. Paris qui, après les recherches de Horning sur *abri* < *apricus*[18], avait dit : « Le subst. paraît être formé sur le verbe plutôt que continuer l'adj. apricum »[19] – il avait donc émis une opinion, sans en donner la moindre justification. Quoi qu'il en soit, le roumain *aprig* n'est pas le seul continuateur du lat. *apricus*.

2. *canticum* > *cântec* (Puşcariu, Rosetti, Fischer, Haarmann, Schmitt). Cet exemple qui ne doit jamais manquer lorsqu'on évoque les mots latins uniquement continués par le roumain[20] se retrouve aussi dans l'albanais *këngë* mentionné par Haarmann dans ce contexte[21], mais quant aux formes romanes, on peut constater une quasi-unanimité représentée par le REW : « 1618. **cantĭcum** 'Gesang'. Rum. *cântec*, mazed. *cântic* 'Wiegenlied'. [It. *cantico*, log. *kantigu*, frz. *cantique*, sp. pg. *cántiga*] » ; les mots autres que le roum. *cântec*/aroum. *cântic* seraient donc d'origine savante. Cette opinion se voit confirmée pour l'it. *cantica*[22], le fr. *cantique*[23], auxquels on pourrait ajouter le cat. *cantic*[24]. Esp., ptg. *cántiga* sont moins clairs, et il semble utile de les séparer en esp. *cántica*, *cántico*, *cántiga*, pg. *cântica*, *cântico*, *cântigo*, d'une part, et esp. pg. *cantiga*, de l'autre. Alors que

---

[15] J. Coromines, DECLC I, 17 f.

[16] FEW XXV, 57 (s. v. *apricare*, 55–59, M. Pfister).

[17] *Ib.* ; A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1938, 3 s. : « **abri** (XIIe s.), subst. verbal tiré d'un ancien verbe *abrier*, mettre à l'abri ... », texte peu changé jusqu'au *Dictionnaire étymologique et historique du français* de J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, Paris, 1993 (« nouvelle édition »), 3, en passant par le *Nouveau dictionnaire étymologique et historique* de A. Dauzat, J. Dubois, H. Mitterand, Paris, 1964, 3 ; E. Gamillscheg, EWfS, Heidelberg, 1969[2], 5 (« postverb. Subst. von **abrier** ») ; J. Picoche, *Nouveau dictionnaire étymologique du français*, Paris 1971, 2 s. (« dér. de l'anc. fr. *abrïer* 'mettre à l'abri' ... ») ; E. Baumgartner, Ph. Ménard, *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française*, 7, sont plus prudents : *abri* est « d'étymologie peu sûre, p.-ê. déverbal du verbe *abrier*, 'mettre à l'abri' ... ».

[18] *Zur Wortgeschichte*, in ZrP, XXI, 1897, 449–460.

[19] *Abrier, abri*, in R, 28, 1899, 433–435, n. 4.

[20] Il figure comme un des 22 exemples que donne K.-H. Schroeder dans LRL III, *Rumänisch : Etymologie und Geschichte des Wortschatzes*, 347–357.

[21] *Op.cit.* (n. 4), 95, « Balkanlateinische Isolationismen ». Pour l'albanais, cf. dernièrement G. Bonnet, *Les mots latins de l'albanais*, Paris, 1998, 49 et 115, où l'attribution de *kënguë* (tosque) et de *kângë* (guègue) n'est pas claire.

[22] A. Prati, VEI 216 ; Battisti, Alessio, DEI 727 ; peu clairs Migliorini, Duro, *Prontuario* ... 86, et Cortelazzo, Zolli, DELI[2] 288, où l'on ne trouve que l'étymologie *canticum*, tandis que Olivieri, *Diz. et. it.* 129, pourrait faire croire à une origine populaire (« *canticum* rimase ... »).

[23] Dauzat avec DDM et DMD ; Gamillscheg, EWFS[2] ; FEW II/1, 234 ; Picoche, *Nouveau dict. ét.*, 91 ; Baumgartner, Ménard, 124.

[24] DECLC II, s.v. *cant* (480–486) : « *Càntic* [S. XIII] ... pres del ll. CANTĬCUM 'cant, cançó' » (481).

Scanned with OKEN Scanner

l'origine savante des premiers est généralement admise[25], Corominas n'exclut pas une base populaire **cantica* d'origine celtique[26], étymologie qui est citée aussi par les auteurs des dictionnaires portugais. Il reste le cas du sarde, qui ne semble point problématique si l'on s'en tient aux dictionnaires étymologiques. On aura vu que le REW ne contient aucune forme sarde, et l'on doit constater que les ouvrages de Wagner (DES) et de Pittau (DILS[27]) n'en contiennent pas non plus. Ce fait est assez étonnant, vu que Wagner, dans *La lingua sarda*, a repris un poème des *Cántigos d'Ennargentu* d'A. Casula[28] et que pour son dictionnaire, à part le dictionnaire de G. Spano qui avait noté *cànticu, cantigu, cantidu*[29], il a consulté à Cagliari le manuscrit de ce que G. Paulis a publié en 2002 : Pietro Casu, *Vocabolario sardo logudorese-italiano*. Or, Casu avait noté « **cànticu** *s.m. (raro)* cantico ‖ lat. *canticus* », « **càntiga** *s.f.* (raro) cantica... » et « **càntigu** *s.m.* canto → CÀNTIDU ... ‖ lat. *canticus* »[30]. Pour *cántiga* et *cántigu* on peut penser à un emprunt à l'espagnol, pour *cánticu* à l'italien, et ceci d'autant plus que Rubattu donne ce dernier pour le sassarien – et *càntigu* pour le logoudorien[31] –; Espa enfin y note tous les deux[32]. Au lieu d'un emprunt (ou de deux) on pourrait avoir affaire à un mot populaire si la répartition des formes correspondait aux règles phonétiques de la dialectologie. A ce moment donc il faut s'attendre à un *kántiku* dans la Baronia et à Nuoro, mais là, le mot n'a pas été relevé. Mais il y a mieux : dans les neuf dialectes de la Barbagia Ollolai, où le (-)*c*- latin passe souvent au coup de glotte[33], le mot existe sous la forme de *ʔántiʔu* 'chant'[34], ce qui lui confère un aspect d'autenthicité. Le roumain *cântec* n'est probablement pas seul non plus.

---

[25] Nascentes 142 : *cântico* < « *canticu* por via erudita » ; Machado II, 57 : *cântico* < « canticu – por via culta » ; Corominas DCECH I, 812 (s.v. *cantar*) : « *Cántico* [Berceo], tomado del lat. *cantĭcum* id. ; *cántica*, ant... ».

[26] Une longue discussion DCECH I, 813–815.

[27] M. Pittau, *Dizionario della lingua sarda fraseologico ed etimologico*, I, *Sardo-Italiano*, Cagliari, 2000.

[28] (= LS) Bern, 1951 (=1980²), 414. Récemment, G. Paulis a de nouveau publié cet ouvrage classique, cette fois pour le compte de la maison d'édition Ilisso (Nuoro) qui avait acquis les droits de l'œuvre de Wagner. Paulis a doté cette édition (Nuoro 1997) d'une longue *Prefazione* (7–36), d'une *Nota biografica* (37 s.) suivie d'une *Nota bibliografica* (39–42), et surtout d'un précieux *Indice delle parole* (377–437), « i 5 000 lemmi dell'inedita Appendice manoscritta di G. Spano » insérés dans le corps de l'ouvrage, « una novità da tempo atteso » (I, 8).

[29] *Vocabolariu Sardu-Italianu*, Cagliari, 1851, 304.

[30] Casu, 310. – Il est vrai que Wagner avait précisé : « Abbiamo preso visione di una parte di quest'opera » (DES I, 3).

[31] A. Rubattu, *Dizionario Universale della lingua di Sardegna*, 5 vols., Sassari, 2001–2009 (= DULS), I, 375, cf. aussi III, 331 (log.), IV, 1518 (camp.), V, 2056 (sass.) et 2472 (gall.). (= LS) Bern 1951 (= ²1980), 414.

[32] E. Espa, *Dizionario Sardo-Italiano dei parlanti la lingua logudorese*, Sassari, 1999, 289 s.

[33] Cf. *Knacklaut in Orgosolo*, in ZrP, CI, 1985, 269–311.

[34] Relevés personnels (années '80). Le dictionnaire *Ello tando ?*, 3 vols., Cagliari, 1998–2002, de G. Mereu, G.F. Sedda, qui se veut l'inventaire d'un *barbaricino medio*, comporte le lemme *cánticu* (I, 109), mais étant donné que les auteurs sont natifs de Gavoi, ils ont fini par indiquer les formes qui contiennent un coup de glotte dont *ʔántiʔu* (III, 321).

Scanned with OKEN Scanner

3. *creatio* > *crăciun* (Fischer, Haarmann, Schmitt). Cette étymologie n'est pas unaniment reconnue puisqu'on a proposé aussi *calatio*[35], autre particularité prétendue de la latinité roumaine[36]. Si l'on s'en tient à *creatio(nem)*, on doit se rendre compte que le FEW contient un lemme *creatio* qui y sert d'étymon du fr. *creoison* (1270, hapax) 'créature', correspondant à l'aprov. *creazon* 'origine, naissance'[37], alors que l'aesp. *criaçon* serait plutôt une formation déverbale. Comme on pouvait s'y attendre, telle est aussi l'opinion de Corominas, qui a retrouvé *criazón* déjà dans des documents (latins) à partir de 780[38]. Plusieurs dictionnaires modernes, à commencer par les DRAE, mentionnent encore ce terme à plusieurs acceptions, et on peut constater la même chose pour le portugais, mais où *criação* est ramené directement au lat. *creatione*[39]. Finalement, on connaît le sarde *kriaθóne* m. 'piccolo bimbo', confiné, paraît-il, au seul dialecte de Fonni[40], qui pour plusieurs raisons ne peut représenter un emprunt à l'espagnol et qu'on doit considérer comme un descendant direct de *creatione*.

4. *horrescere* (Fischer), *horrire* (Haarmann, Schmitt) ou *horrere* (Schmitt) > *urî*. En plus du verbe roumain (REW 4185), on connaît des formes gallo-romanes telles que périg. *orrî* 'mépriser', prov. *ourri* 'détester', et en a. lorrain du XIIe s. on trouve, à part le composé *enhorrir*[41], le hapax (?) *horisent* qui traduit le lat. *inhorrescunt*[42].

5. *languidus* > *lânced* (Puşcariu, Rosetti, Fischer, Haarmann, Schmitt). Il est étonnant de constater que personne ne semble s'être aperçu de l'existence du sarde *lámbidu* 'chi brama di mangiare'[43], forme phonétiquement plus satisfaisante que son équivalent roumain (REW 4890).

6. *marcidus* > *mârced* (Puşcariu, Fischer, Haarmann, Schmitt). En plus du REW 5346 (roum. *marced*), déjà le FEW, à propos du mfr. *marse* etc., note des régionalismes italiens *(mars)*[44], qu'on connaît généralement à travers l'it. *marcio*[45].

---

[35] Ainsi Cioranescu, DER[2], 250 s., qui cite aussi sd. *kriathone* et aesp. *criazón*, avec discussion détaillée ; cf. aussi, p. ex., H. Tiktin (P. Miron, E. Lüder), *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 vols., Wiesbaden, 2001–2005, I, 630.

[36] Cf. S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905 (=1975[2]), 35 (nr. 407) ; aussi *loc. cit.*, n. 6. – A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* ..., 2 vols., Frankfurt/M., réimpr. Osnabrück, 1978, II, 79, avait classé *crăciun* parmi les « Éléments slaves ».

[37] FEW II, 1297.

[38] DCECH II, 241, où il renvoie aussi à R. Menéndez Pidal, *Cantar de Mio Cid*, 3 vols., Madrid, 1908–1911, 609 : 'crianza que el señor da al vasallo ; cf. aussi M. Alonso, *Diccionario medieval español*, 2 vols., Salamanque, 1986, I, 814 : 'criado, dependiente'.

[39] Machado II, 251 : « Do lat. *creatione* ... (a. 897 *mea criazom*) » ; Nascentes, 217, n'y voit pas un mot populaire : « Do lat. *criatione* [*sic* !], por via semi-erudita ».

[40] M.L. Wagner, *Historische Wortbildungslehre des Sardischen*, Bern, 1952 (= RH 39), 103 (§ 109), où le mot est traité comme dérivé sarde ; Wagner s'est ravisé DES II, 608, où il donne l'étymon latin, suivi de Pittau, DILS, 329.

[41] FEW IV, 485.

[42] Fr. Bonnardot, *Dialogus Anime conquerentis et rationis consolantis*, in R, V, 1876, 269–332, 279 : « Tuit me horisent ... » traduisant « Inhorrescunt me omnes ... ».

[43] DES II, 6 ; DILS, 572.

[44] FEW VI/1, 307 s.

[45] Cf. p. ex. DEI (III), 2362 ; DELI[2], 934. Ce n'est qu'avec retard que je prends connaissance d'une contribution qui intéresse dans notre contexte : A. Peţan, *Sur les mots latins hérités seulement*

Scanned with OKEN Scanner

7. *vomere* > *voame* (Fischer, Haarmann, Schmitt). Il est vrai que REW 9449 ne donne comme mots populaires que les variantes roumaines, mais de celles qui sont mises entre parenthèses et ainsi déclarées latinismes, déjà le FEW en comprend la plupart parmi les mots populaires, à savoir des formes anciennes et modernes de dialectes italiens et du sarde (nuorien) en plus du gallo-roman (fr. *vomir* etc.).

Déjà ces exemples sont aptes à montrer la précarité des listes mises en circulation, mais ils n'infirment pas le fait que le roumain a perpétué des mots latins abandonnés dans le reste de l'Empire. Si l'on ne veut pas se rabattre sur une explication de ce fait par une différenciation du vocabulaire due à différentes couches sociologiques, la logique veut qu'on tienne compte de facteurs chronologiques. En somme, il s'agirait de mots introduits en Dacie depuis le début du IIe s., mais avant 270, et qui auraient été substitués ailleurs par la suite. Il est donc légitime de penser que le roumain, dans ces cas-là, représente une latinité plus ancienne que le reste de la Romania. Mais de là à prétendre que tous les mots roumains de ce groupe, même les 45 exemples non attestés, représenteraient une couche de vieux latin, comme le veut Chr. Schmitt[46], il y a plus qu'un pas. Il va de soi qu'il ne peut s'agir que d'un latin relativement ancien, c'est-à-dire par rapport à celui qui l'a substitué. C'est cette notion de relativité qui est à la base de la « linguistica spaziale » chère aux « néolinguistes », avec leurs règles assez rigides concernant les « aires » novatrices et conservatrices. Il va de soi que le roumain, qui couvre une aire latérale, voire isolée[47], figure souvent comme représentant d'une langue conservatrice.

De son côté, le sarde est le type même de la langue isolée, ne serait-ce que par le fait de son insularité. Ainsi, le sarde est décrit, p. ex. dans des introductions aux langues romanes, comme l'idiome qui est particulièrement conservateur, voire archaïque. Déjà la fameuse caractérisation du sarde de la part de Dante doit être interprétée ainsi, étant donné que « Sardos ...eiciamus, quoniam soli sine proprio vulgari esse videntur, grammaticam, tanquam simiae homines, imitantes »[48]. Chez C. Tagliavini on peut lire que le sarde est « lingua di tipo arcaico »[49], pour L. Renzi il affiche « un evoluzione romanza meno avanzata di ogni altra lingua romanza »[50]. Et l'on connaît une quantité impressionnante de mots latins qui n'ont été continués qu'en sarde[51]. Il n'est donc pas surprenant qu'on ait confronté ces deux groupes de

---

en roumain, in RLiR 66, 2002, 215–219, où sont mentionnés, entres autres, *creatio* et *languidus* ainsi que, d'après des travaux de V. Popovici et J. Pensado, *canticum*, *horrire* et *vomere*.

[46] *Op.cit.* (n. 5), 312.

[47] Cf. surtout G. Bonfante, *Il posto del romeno fra le lingue romanze*, in « Revue des Études Roumaines », VII–VIII, 1961, 251–256, repris dans id., *Studii romeni*, Rome, 1973, 91–99, 94, avec renvois à Bartoli et à Puşcariu.

[48] *De vulgari eloquentia*, ed. A. Marigo, P.G. Ricci, Florence, 1957^{3}, 94 (= I, 11, 7).

[49] *Le origini delle lingue neolatine*, Bologne, 1972^{6}, 388.

[50] *Nuova introduzione alla filologia romanza*, Bologne, 1985, 170.

[51] Cf. M.L. Wagner, LS, 79–91 (quelques-uns). Il serait intéressant de réunir en un travail tous les mots latins n'ayant survécu qu'en Sardaigne. On connaît le début dans ce sens qu'avait entrepris G. Porru avec un *Saggio di uno studio sul lessico sardo*, in « Studi Italiani di Filologia Classica », XIX, 1942, 103–124, limité aux étymons latins commençant par les trois premières lettres de l'alphabet. La qualité du travail faisait dire à M. L. Wagner que son auteur y était insuffisamment préparé (VR, IX, 1946–47, 299–302).

Scanned with OKEN Scanner

mots, et M.L. Wagner a revendiqué la paternité de ces recherches : « Molto si è insistito sulle concordanze che esistono fra il sardo e il rumeno e in generale col latino dei Balcani. Ne ho parlato prima io nei miei *Elementi del lessico sardo* (1907) e dopo se n'è occupato soprattutto il Puşcariu in un suo discorso tenuto all'Academia Rumena ... »[52]. Tagliavini, dans ses *Origini,* a tenu compte de ce fait : « ...nel lessico abbiamo alcune interessanti concordanze colla Romània orientale, p. es. lat. *scire* > rum. *şti*, log. *iskire (...)* ; lat. *pertundĕre* > rum. *pătrunde* 'penetrare', log. *pertungere* 'forare' ecc. »[53]. Alors que Puşcariu avait énuméré trente exemples de ce parallélisme roumano-sarde, Wagner, après un examen critique de cette liste, n'en a conservé que sept, mais il affirme tout de même que « Le concordanze fra il sardo e il latino balcanico hanno, senza volerle sopravvalutare, la loro importanza »[54]. De son côté, Haarmann a compté douze étymons latins limités au sarde et au roumain[55], mais curieusement, il n'y en a que deux (**cascare* 'bâiller' et *pertundere*) de la liste de Wagner, même pas *scire*.

Je n'entends pas examiner ces listes dont on ne peut conserver tous les exemples. Surtout celle de Haarmann est sujette à caution, non seulement parce que Wagner avait déjà montré que **satium* ne devrait pas y figurer[56] ; mais Wagner avait inclus des exemples comme **pettia* non pour le type lexical, mais pour son sémantisme ('viande') ou *prandere*[57], continué aussi en vegliote *(prandar)*[58]. Quoi qu'il en soit, il existe des étymons communs aux seuls roumain et sarde, mais « le nombre de ressemblances entre les deux langues » n'est pas, comme le voulait Puşcariu, « exceptionnellement élevé »[59], et l'on voit, après le redimensionnement effectué par Wagner, « che in fondo, sono pochi i vocaboli che ... risultano comuni unitamente al sardo e al rumeno »[60]. Quel qu'en soit leur nombre, ils existent, et pour expliquer leur existence, on a généralement recours à la terminologie « néolinguistique », comme, p. ex., E. Blasco, qui, à l'occasion de « arcaismi lessicali » du sarde, parle de « arcaicità o diffusione areale limitata (a zone isolate/laterali) »[61]. Le dernier exemple allégué par Blasco est *vitricus* 'beau-père'[62], cité jadis par Puşcariu dans sa liste des concordances roumano-sardes, mais critiqué par Wagner à cause de son existence également en Italie méridionale[63], signalée par G. Rohlfs[64].

---

[52] LS, 106.
[53] *Op. cit.* (n. 49), 332 s.
[54] LS 111 s.
[55] *Op. cit.* (n. 4), 119.
[56] *Op. cit.* n. 28, 113 s.
[57] *Ib.*, 112.
[58] REW 6728.
[59] *Op. cit.* (n. 6), 16 s.
[60] LS, 111.
[61] E. Blasco Ferrer, *Storia linguistica della Sardegna,* Tübingen, 1984 (= Beih. ZrP 202), 34.
[62] *Ib.*, 39.
[63] LS, 112 : *vitricus :* nuor. *bídriku,* log. *bídrigu,* camp. *bírdiu,* rum. *vítrig* 'patrigno', che si suole citare sempre, esiste anche nell'Italia mer.... ».
[64] *Sprachliche Berührungen zwischen Sardinien und Süditalien,* in *Donum Natalicium Carolo Jaberg* .... Berne, 1937 (= RH 4), 25–75 ; version espagnole : *Coincidencias lingüísticas entre Cerdeña y la Italia meridional,* in G. Rohlfs, *Estudios sobre geografía lingüística de Italia,* Granade, 1952, (163–)264.

Scanned with OKEN Scanner

Après un examen critique, Wagner a approuvé une dizaine d'exemples de la liste de Rohlfs comme « coïncidences linguistiques entre la Sardaigne et l'Italie méridionale »[65]. Le Mezziogiorno sert donc de lien logique entre la Roumanie et la Sardaigne, étant donné que « Le concordanze fra il sardo et il latino balcanico ... non provano nulla per l'esistenza di rapporti diretti, che d'altronde non si potrebbero immaginare », pour citer Wagner[66]. Il en déduit que, par contre, « sono, nelle due regioni, residui di uno strato arcaico il cui centro di irradiazione sarà stata la latinità dell'Italia meridionale. »[67] On sera d'accord pour le « strato arcaico », à condition de supposer sa conservation jusqu'à la conquête de la Dacie au début du IIe s. – ce qui ne saurait souligner son archaïcité. Faut-il alors croire que ce lexique ait gagné les Balcans par voie maritime, vu que Wagner, plus d'une fois, insiste sur ce « strato lessicale arcaico, il cui centro di irradiazione sarà stata l'Italia meridionale »[68], que « l'Italia meridionale fu senza dubbio un centro d'irradiazione capitale »[69] ? Le seul exemple qu'il présente pour illustrer cette idée n'est pas pour emporter la conviction : « Il vocabolo *chascare*, p. es., dovette esistere nel latino dell'Italia meridionale quale latinizzazione del greco *χάσκειν* », bien que « non vi siano vestigia di *χάσκω*. Ma l'esistenza di *kaskare* in Sardegna e di *cascá* in rumeno presuppone perentoriamente una base *chascare* per l'Italia meridionale »[70]. L'argument n'est en rien péremptoire : il sert de preuve pour une hypothèse dont il fait partie lui-même. A part cette argumentation circulaire, je ne vois rien qui parle en faveur d'un centre d'irradiation linguistique dans le Midi italien, centre culturel dont le rayonnement aurait même atteint la Sardaigne ; et on doit se poser la question : quel centre (*Neapolis*, ou même *Tarentum, Brundisium*)[71] ?

Non, ce **c(h)ascare* est un cas isolé, et rien ne prouve qu'il soit en cours aussi en Italie méridionale. La normalité, par contre, est représentée, p. ex., par les deux exemples « classiques » d'une concordance lexicale romano-sarde : *scire* et *pertundere*. Nul ne niera qu'en latin le verbe traditionnel pour 'savoir' était *scire* – resté en roumain *(şti)* et en sarde (*iskire* etc.) – et qu'il n'a été remplacé par *sapere* qu'après le IIe s. De même *pertundere* 'percer'[72] – conservé en roumain *(pătrunde)*

---

[65] LS (116–)121.

[66] *Ib.*, 115.

[67] *Loc. cit.*

[68] LS, 107 s., cf. n. 66.

[69] *Ib.*, 116. Blasco a fait sienne cette idée en parlant d'un trait commun, présent en sarde « nei dialetti centro-meridionali e nel rumeno, ..., la sua origine andrà inquadrata nella latinità suditalica », *Le parlate dell'Alta Ogliastra*, Cagliari, 1988, 204, et Schmitt, *op. cit.* (n. 5), croit, « daß ... ein romanisches Hirten- und Bauernvolk aus Süditalien die Grundlagen legte » (316).

[70] *Ib.*, 115 s.

[71] Cette hypothèse fait penser à celle, également promue par Wagner et particulièrement défendue par Blasco, lequel veut qu'un « centro d'irradiazione » africain ait été déterminant pour la Sardaigne, surtout pendant « i secoli di più intensa colonizzazione, vale a dire dal III a.C. al I/II sec. d.C. » : Il latino e la romanizzazione della Sardegna ..., in AGI LXXIV, 1989, 5–89, 11, alors que la conquête romaine de l'Afrique ne date que de 146 av. J.-C., cf. *La romanisation de la Sardaigne*, in Actes du XXIIe CILPhR, Bruxelles, 1998, Tübingen, 2000, II, 472–480, 476.

[72] *Pertundere* est attesté dès les débuts (Plaute, Ennius, Caton, Lucile, Varron), cf. ThLL X/1, 1823 (–1825), où St(efenelli), curieusement, ne note aucun descendant roman. Par contre, il donne des continuateurs de *pertusio, -onis* 'actio/effectus pertundendi', mais qui perpetuent en réalité **pertusium* (fr. *pertuis*, it. *pertugio* etc.) 'trou', ThLL X/1, 1833.

Scanned with OKEN Scanner

et en sarde *(pertúngere)* – a été substitué assez tard par un verbe dérivé du participe *pertusus,* qui n'est même pas attesté en latin : **pertu(n)siare* (> it. *pertugiare*, fr. *percer*, prov. *pertusar*). On peut élargir ces exemples à ceux dont on retrouve des représentants également en Italie méridionale ou/et en Albanie. Ici aussi, je me sers d'un exemple bien connu (et déjà mentionné) : *vitricus*, conservé en roumain *(vitreg)*, en sarde (*vítriku* etc.), en Italie méridionale (cal. *vítrikə*)[73] et en albanais *(vitërk)*[74]. Il semble évident que les substituts *patraster* des inscriptions[75] (> pg. *padrasto*, esp. *padrastro*, cat. *pad(r)astre*, prov. *peirastre*, afr. mfr. *parastre*, rhéto-roman *padraster*) et *patrinius* (CGL[76], > it. *patrigno*) ainsi que le français *(beau-père)* sont postérieurs à *vitricus*[77], attesté au moins depuis Cicéron.

Pour illustrer mon propos, je citerai en dernier lieu le cas de REW « 2662. **dĭscŭlcĕus* 'barfuß', 2. *dĭscalceus*. – 1. Rum. *desculț,* aven., apad. *descolco,* istr. *descolso,* comel. *deskoθo,* log. *iskultu,* uengad. *skuts,* münstert. *askuts,* friaul. *diskolts*. … 2. it. *scalzo*, frz. *déchaux*, prov. *descaus*, hab. *descals*, sp. *descalzo*, pg. *descalço* ». L'affaiblissement de *al* en *ul* en latin est déjà vieux[78], et tout porte à croire que ce phénomène n'avait pas eu lieu en première syllabe, mais surtout dans des verbes préfixés (avec préverbe monosyllabique) : Leumann cite *saltare – exsultare*, *salsus – insulsus*, *scalpo – exsculpo*, « entsprechend *inculcare* … »[79], et on pourrait ajouter *calceare/calciare – disculciare* et *calceus/calcius – disculcius*. Des formes comme *excalceare/-iare*, *excalceus* et **incalciare* (REW 4338) sont donc analogiques d'après celles dépourvues de préfixe, lesquelles ont été largement continuées en roman : *calceare* (REW 1497) est panroman et *calceus* (ou *calcea*, REW 1495) manque seulement au roumain. Ce n'est donc pas par hasard que Meyer-Lübke a choisi l'ordre **disculceus – discalceus*[80] (et **reculceare – *recalceare*, REW 7135a). En accord avec les résultats de la géographie linguistique on conclura que *disculceus* est plus ancien que **discalceus* et qu'il s'est conservé dans des aires latérales et/ou isolées, à savoir celles du sarde, du

---

[73] Cf. n. 64.

[74] Cf. dernièrement G. Bonnet, *Les mots latins de l'albanais,* Paris, 1998, 71 ; le mot a été évincé par *njerk.*

[75] ThLL X/1, 741.

[76] *Ib.*, 756. Il s'agit d'une seule attestation CGL IV, 191 : *vedricus – patrinius*, ajout du XIe s. entre l. 24 et 25 et reporté en note.

[77] G. Rohlfs a traité ces termes dans *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen,* Munich, 1954 (= Sb. der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse 1954/4), 32 s. avec carte 15, puis *Romanische Sprachgeographie,* Munich, 1971, 37, et 241 (carte 6).

[78] Cf. M. Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre,* Munich, 1977, 85, parle de « temps préhistoriques » (« in vorhistorischer Zeit »).

[79] *Loc. cit.*, donc à côté de *calcare* (avec *circumcalcare, intercalcare, supercalcare,* assez tardifs et à préverbes bisyllabiques), en même temps que *conculcare, deculcare, exculcare, inculcare* (l'exemple donné par Leumann), *occulcare, praeculcare, proculcare.*

[80] Les astérisques dans le REW ne laissent pas de surprendre : on y trouve, comme on l'a vu, **disculceus* au lieu de *disculcius* (il y a d'abord *discalceatus* chez Perse et Suétone, cf. ThLL V/1, 1275 ; v. Wartburg, FEW III, 91, voit en *discalceus* et *disculceus* « Nebenformen von DESCALCEATUS », aussi **calceare* (REW 1497) ; **disculceus* est passé dans Wagner, DES I, 666, suivi de Pittau, DILS 523, et Haarmann, *op. cit.*, 119. La forme *disculcius* de la *Lex Salica* avait déjà été mentionnée ThLL V/1, 1274 (a. 1910), et FEW (a. 1934), puis par M. Iliescu, *Lat. disculcius*, in SCL, IX, 1958, 411, et R(R)L, IV, 1959, 105.

Scanned with OKEN Scanner

rhétoroman avec quelques dialectes contigus de l'est de l'Italie septentrionale et du roumain. Cette fois-ci, l'Italie méridionale n'en fait pas partie et l'on ne saurait évoquer un centre d'irradiation dans cette région. Ce sont plutôt des innovations, qui, parties de Rome d'abord et peut-être de Milan ensuite pour une raison ou pour l'autre, n'on pas atteint certaines régions de l'Empire.

Celles-ci sont les régions appelées souvent « archaïques » telles la Roumanie et la Sardaigne. Mais l'archaïsme invoqué est relatif, et la forme appelée « archaïque » n'est qu'une forme plus ancienne qu'une autre. Ce n'est donc pas le latin ayant survécu uniquement en roumain et en sarde qui est archaïque, parce que le premier représente un « latino imperiale relativamente recente (del II secolo d. C.) »[81]. Le latin archaïque, par contre, se trouve en Sardaigne lorsque partout ailleurs des innovations ont supplanté les vieilles formes telles que *gelicidia* 'gel' > *kiligía*, *giddigía*, *biddía* etc.[82], *mi here* > *mere* 'patron'[83], *secus* > *sekus* 'derrière'[84] ; il en a même celles qui ne sont pas attestées en latin, mais postulées par les étymologistes comme **anti* (> *ante*) > *anti(s)* 'avant' et **posti* (> *post*) > *pusti(s)* 'après'[85]. De son côté, le roumain, pour le dire avec G. Bonfante, « à conservato con cura un'eredità latina tarda e corrotta »[86], « questo latino lo à conservato con una meravigliosa fedeltà »[87].

Romanisches Seminar
Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn
hjwolf@uni-bonn.de

[81] G. Bonfante, *Studii romeni*, Rome, 1973, 98.

[82] M.L. Wagner, DES I, 578 (s.v. *giligía*), a tort de chercher une autre étymologie à *biddía* (I, 203), cf. A.G. Areddu, *Studi Etimologici Logudoresi*, (Ozieri, 1997), 107, puis M. Pittau, DILS 431, qui renvoie sans commentaire à DES I, 203 et 578, et II, 421 (« erra »), on se demande pourquoi.

[83] M. Pittau, DILS 634, présente une étymologie aberrante : « dal mediev. *messere* per sincope » (cf. RLiR, LIX, 2004, 564), après avoir vu plus juste : « Il Nigra, seguito dal Meyer-Lübke, dal Wagner e dal sottoscritto, aveva riportato il vocabolo *mere* 'padrone' al lat. *maior*, attraverso le forme supposte **maire*, **meire* (DES II 108). M. F. M. Meiklejohn, ha giustamente respinto quella spiegazione e ne ha presentato una veramente ineccepibile : *mere* da lat. *mi ere* 'o mio padrone' (*erus*, *-i*) », *Grammatica del sardo-nuorese*, Bologne, 1972², 74 n. 1. Selon Areddu, *op. cit.*, III, cette étymologie aurait déjà été proposée par G. Spano (1803–1878).

[84] Wagner, DES II, 398 ; Pittau, DILS, 841.

[85] Cf. « Sardisch und archaisches Latein : die romanischen Nachfolger von *ante – post* und *antea – postea* », in *Latinitas et romanitas. Festschrift für H.D. Bork zum 65. Geburtstag*, hg. von A. Bollée und J. Kramer, Bonn, 507–515.

[86] *Op. cit.* (n. 81), 98 s.

[87] *Ib.*, 98.

Scanned with OKEN Scanner

*

LA TIMONA LINGVISTICII ROMÂNEŞTI

DOINA BOGDAN-DASCĂLU

A încerca să evoci, în doar câteva zeci de fraze, o personalitate cum e cea ilustrată de academicianul Marius Sala este nu numai o temeritate, ci, până la un punct cel puţin, o impietate, căci ştii dinainte că încercarea de a cuprinde în puţine vorbe o individualitate complexă este sortită eşecului. De aceea, mă voi mărgini la a surprinde, în cele ce urmează, o singură faţetă a celui despre care mi-am propus să vorbesc aici şi acum.

Alegerea asupra căreia m-am oprit a fost determinată de împrejurarea că puţine sunt domeniile ştiinţifice în care s-au produs atâtea schimbări teoretice şi de metodă în ultimul secol ca în lingvistică. Mai mult decât atât, în această arie de preocupări intelectuale s-au manifestat, de-a lungul timpului, savanţi cu personalităţi atât de accentuate, încât este aproape neverosimil că au reuşit să fie contemporani.

Hasdeu nu s-a înţeles cu Maiorescu, Philippide s-a duşmănit cu Densusianu şi amândoi cu Puşcariu, pentru ca lista să se încheie (oare definitiv?) cu incompatibilităţile, numeroase şi durabile, dintre Iorgu Iordan şi Alexandru Rosetti.

Toţi aceştia au lansat teorii prin care combăteau opiniile adversarilor, spre a deveni, fiecare în parte, ţinta unor atacuri nemiloase, care nu recurgeau, câteodată, numai la arsenalul ştiinţific. În acest context atât de agitat, era greu, dacă nu imposibil, să-ţi imaginezi că putea apărea cineva capabil să tempereze contradicţiile de idei şi să împace poziţii personale ireconciliabile. Şi totuşi un asemenea om a apărut şi a acţionat în ultima jumătate de secol, iar numele lui este Marius Sala.

Sub raportul angajării strict ştiinţifice, el şi-a propus (şi a reuşit) să prelungească tradiţionalismul în modernitate sau, ceea ce este acelaşi lucru, să aclimatizeze noile teorii pe solul cultivat de înaintaşi, obţinând astfel o sinteză spirituală, care şi-a dovedit, în timp, o actualitate mereu confirmată. Aici mai cu seamă trebuie căutată sursa originalităţii lucrărilor sale, care, desigur şi din acest motiv, se bucură de circulaţie internaţională, aşa cum dovedeşte faptul că au fost traduse sau au apărut de-a dreptul în limbi străine. El nu se numără printre aceia care părăsesc o teorie spre a adera la alta, mai recentă, cu alte cuvinte îi repugnă ceea ce s-ar putea numi, cu o metaforă construită cu material actual, „traseismul ştiinţific". Şi aceasta, pentru că nu a fost niciodată captivul unui singur punct de vedere, oricât de tentant putea să apară aceasta altor confraţi. Un bun simţ

Scanned with OKEN Scanner

ardelenesc, unit cu o educaţie ştiinţifică universală, îl ajută să gândească echilibrat şi să propună soluţii raţionale acolo unde alţii se dovedesc a fi adepţii unui fundamentalism inerţial.

Performanţa din planul ideilor se regăseşte identică în cel al relaţiilor interumane. Nu mi-a fost dat să întâlnesc o altă persoană dotată cu o aşa de mare şi, mai ales, cu o aşa de rodnică vocaţie a sociabilităţii. Semnul sigur al acestei aptitudini, dar şi al unui spirit superior, este afabilitatea arătată celor din jur şi incapacitatea de a jigni vreun semen. Constat, de câteva decenii, că este un diplomat desăvârşit, care îi umbreşte pe slujbaşii de carieră din acest domeniu atât de puternic, dar şi atât de fragil totodată. Nu întâmplător a fost desemnat, în două rânduri, drept comisar general al pavilioanelor româneşti de la Expoziţiile Universale de la Sevilla şi de la Lisabona. Însă marele lui triumf în materie de diplomaţie umană, ca să mă exprim aşa, a fost realizarea imposibilului, şi anume păstrarea unor relaţii profesionale, dar şi omeneşti atât cu Iordan, cât şi cu Rosetti, în condiţiile în care fiecare dintre aceşti mari savanţi ştia că Marius Sala este preferatul celuilalt. Porecla „Draculea" s-a transformat, încet-încet, în renume, adică într-o formulă ce arată preţuirea faţă de aptitudinea lui de a transforma neverosimilul în verosimil. Iar faptul că, actualmente, este directorul unui institut al Academiei Române ce poartă numele ambilor lingvişti reprezintă încununarea cu succes a reconcilierii lor în postumitate, pe terenul ştiinţei pe care au ilustrat-o.

Permiteţi-mi ca, din motivele arătate, să văd în academicianul Marius Sala pe timonier care conduce corabia lingvisticii noastre în siguranţă şi fără şovăire printre meandrele unei evoluţii adeseori imprevizibile, susţinute de personalităţi la fel de surprinzătoare. Este o metaforă ce mi s-a părut a fi potrivită spre a-l desemna pe cel care şi-a asumat rolul, deloc simplu, de a păstra intactă demnitatea unei ştiinţe pe care o slujeşte cu devotament contagios.

Facultatea de Jurnalistică
Universitatea „Tibiscus", Timişoara
dascaludoina@yahoo.com

Scanned with OKEN Scanner

MARIUS SALA: O ÎNCERCARE DE PORTRET

MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU

Nu poate fi vorba aici de o portretizare şcolară: calităţi fizice, intelectuale etc. Vreau să scriu despre studentul, colegul, prietenul meu Marius Sala, aşa cum l-am cunoscut, cum mi s-a conturat treptat de-a lungul deceniilor care s-au scurs, începând cu studenţia lui (Facultatea de Filologie din Bucureşti, terminată în 1951) şi continuând până astăzi.

Ca vârstă, ne despart cinci ani, Marius fiind născut la 8 septembrie 1932, iar eu la 20 iulie 1927, dar unele din căile ştiinţifice pe care am mers, şi unul şi altul, au fost uneori aceleaşi sau numai apropiate. De aceea şi cunoaşterea noastră reciprocă a devenit mereu mai profundă şi mai adevărată.

Acest tânăr a venit din Ţara Moţilor, din orăşelul Vaşcău, jud. Bihor, pe atunci o reşedinţă de plasă, înstărită (cu poştă, unde tatăl lui Marius era diriginte, cu avocat, cu doctor, cu de toate), desfiinţată însă ulterior de regimul comunist. Bunicii lui, atât cel dinspre mamă cât şi cel dinspre tată (acesta din urmă fiind şi culegător de folclor), erau preoţi, cu mare prestigiu în acea comunitate autentică de moţi. Toate acestea mi le povesteşte cu mândrie prietena mea doamna Sofia Popa, prin căsătorie Ciurel, soţia renumitului chirurg prof. dr. Marian Ciurel, ea însăşi absolventă a Conservatorului de Muzică, făcând parte apoi toată viaţa din celebrul cor al Filarmonicii Române. Mama doamnei Ciurel era verişoară cu tuşa Norica, mama lui Marius / a lui Ţuţu, cum i se spune în familie, iar bunicul lui dinspre mamă şi bunicul ei, tot dinspre mamă, s-au născut în aceeaşi curte, chiar în aceeaşi casă.

Marius şi fratele lui, în urma despărţirii părinţilor lor, au fost crescuţi în casa tatălui lor, dar Norica a fost mama lor iubită până la sfârşitul vieţii sale, la 90 de ani.

Aşa se face că Marius, care a fost un elev strălucit, foarte muncitor, a venit la Bucureşti cu mari speranţe, dornic să înveţe şi să-şi găsească un loc meritat în viaţă. Ceea ce s-a şi întâmplat: un student excepţional, un cercetător aplicat, curios, asiduu, ducând întotdeauna cercetarea până la capăt.

Era un pui de om, înalt şi slăbuţ, veşnic în mişcare, ca un cintezoi vesel. Chipul lui îl făcea simpatic de la prima vedere: nişte ochi mari, vioi, jucăuşi şi inteligenţi, străjuiţi de două urechiuşe ciulite mereu, aşezate parcă anume perpendicular pe craniu, ca să nu-i scape nimic, să audă tot! Părea un arlechin, ceea ce m-a făcut adeseori să mă gândesc că ar fi putut fi un mare actor. Această convingere era întărită şi de faptul, cunoscut şi valabil şi astăzi, că Marius avea şi are un talent uimitor în a imita oamenii. Nu era întâlnire cu ocazia vreunei sărbătoriri a unuia dintre profesorii noştri la care Marius să nu se producă. Îmi aduc aminte de aniversarea a 70 de ani ai acad. Iorgu Iordan, acasă la Domnia Sa (trăia şi doamna Iordan), unde Marius a fost atracţia serii (cum îl imita el pe Bahner de la Berlin, cu confuziile lui de surde şi sonore …!).

Scanned with OKEN Scanner

Dar lui Marius i-a fost dat să fie un lingvist renumit şi anume, un romanist.

Este ştiut că, la începutul carierei sale, pendulând între profesorii noştri Al. Rosetti şi Iorgu Iordan, tânărul Marius Sala s-a îndreptat întâi spre Şcoala lui Rosetti, unde se făcea fonetică şi dialectologie (moţul nostru avea, probabil, o genă moştenită de la bunicul său dinspre tată). Aşa se explică de ce s-a produs episodul despre care, ciudat, deşi a scris mereu despre peripeţiile vieţii lui ştiinţifice, Marius Sala nu a pomenit niciodată: am fost rugată de prof. Al. Rosetti să-i iau pe cei doi tineri, Marius Sala şi Constantin Otobâcu, într-o anchetă dialectală la ţăpinarii de la Dorna-Cândreni, ca să se obişnuiască cu transcrierea fonetică – să audă bine, să noteze corect, să-şi perfecţioneze cunoştinţele fonetice –, să aleagă subiecţii pe generaţii şi după sex etc. Colaborarea a fost dintre cele mai frumoase, zona plină de farmec, dar şi, pe măsură, a fost şi trista noastră participare afectivă la suferinţele ţăpinarilor, ale copiilor lor de 7-8 ani, cu picioruşele goale în apă, de la 4 dimineaţa, ca să ude drumul făcut din buşteni, pe care trebuia să alunece spre apele Bistriţei toţi brazii uriaşi şi decojiţi. Iar rănile boilor ... Dar şi plăcerea de a fi plutit pe o plută o bună bucată de apă, pe înfricoşătoarea Bistriţă învolburată!

A fost debutul lui Marius Sala în ancheta dialectală.

Drumul lui ştiinţific a făcut însă o cotitură, luând-o spre Iorgu Iordan, spre romanistică, un drum lung, plin de succese, care durează şi astăzi. Nu-l voi descrie eu, aici. Mă voi opri doar la câteva aspecte care mă leagă într-o oarecare măsură de activitatea lui Marius:

Întâi, pentru anchetele lui care au condus la studiile consacrate iudeo-spaniolei, am avut norocul (şi el datorită mie) de a-i face cunoştinţă cu o familie de evrei care locuiau în aceeaşi alee cu mine, doamna Pisanti şi fiul ei, cu care stătusem de multe ori de vorbă, d-sa fiind dornică să-şi spună păsurile. Cu acest prilej Marius a făcut numeroase vizite doamnei Pisanti.

Apoi, fără să vreau, am participat la „războiul" dintre Dumitru Copceag (cu care erau prieteni toţi cei din facultate – dihotomia aceasta „facultate – institut", cu animozităţile de rigoare, a existat mereu, din fericire am ştiut întotdeauna să nu dau curs la astfel de sentimente nocive) şi Marius Sala; romanist şi el, Copceag nu a avut niciodată permisiunea să „iasă" din ţară. Cine era de vină? Evident, Sala! Pentru restabilirea adevărului şi cunoscând bine situaţia, doresc să relatez aici ce s-a întâmplat: Copceag şi sora lui erau prieteni cu familia Coşeriu, mai ales prin prietena mea Iulia, sora lingvistului Eugeniu Coşeriu, de la Tübingen. Basarabeni şi unii şi alţii, au reuşit să-l convingă pe Coşeriu să-l invite pe Copceag să ţină câteva conferinţe, cum se obişnuieşte, cu promisiunea fermă că nu va cere azil politic. Or, Copceag a făcut exact inversul, rămânând în străinătate, spre dezamăgirea totală a lui Coşeriu, care nu l-a iertat niciodată pentru faptul că s-a folosit de numele lui. În fine, în străinătate Copceag era liber. Important este însă că, deşi a trăit în Spania şi, mai ales, în Germania, unde a şi decedat, nu a reuşit să se impună nici ca romanist (cunoştea bine limba spaniolă), nici ca slavist (era vorbitor nativ al limbii ruse), căci nu a făcut nimic, deci nu Sala fusese cel care îl împiedicase să devină un mare romanist în România.

Academia Română
Calea Victoriei nr. 125

Scanned with OKEN Scanner

PORTRETISTUL

DAN MĂNUCĂ

„De mic copil m-a pasionat să urmăresc cum sunt şi ce fac oamenii din jurul meu" – aşa începe Marius Sala volumul intitulat *Portrete* (Suceava, Editura Universităţii, 2006, 200 p.). O mărturisire care scoate în evidenţă două trăsături ale autorului. Prima este aceea de moralist, atent la cei care îl înconjoară. A doua este aceea de fiinţă care năzuieşte mereu către delimitare de altul, spre a se cunoaşte mai bine şi spre a-şi păstra independenţa. Această a doua caracteristică a lui Marius Sala este pusă şi mai bine în valoare de continuarea citatului: „Când aceştia [adică „oamenii din jurul meu" n.n. D.M.] erau modele, i-am imitat". O imitaţie care, la rându-i, divulgă o altă trăsătură: simţul umorului.

Cine îl cunoaşte pe autorul acestor *Portrete* şi, totodată, i-a citit ori auzit intervenţiile nelingvistice (să risc: neprotocolare) nu a putut fi surprins de apariţia volumului, structurat pe două coordonate: una a memorialisticii, alta a portretelor propriu-zise.

Mărturisesc că am fost profund impresionat atât de informaţia-document scoasă la lumină cu acest prilej, cât şi de abilitatea conturării unor ambianţe cărora le-aş zice istorice. De fapt, memorialistica ascunde tot portretistică şi nu ezit să consider excepţionale paginile despre preotul şi învăţătorul Vasile Sala. „Bunicul" este, pentru orice om, o imagine mitică, legendară, aburită de timp. Nu altfel îşi priveşte autorul şi propriul bunic, paginile despre acesta aflându-se sub semnul, declarat, al incipitului din *Amintirile...* humuleşteanului. Dincolo de care se conturează, treptat, figura unuia dintre preoţii-cărturari ai Transilvaniei, din stirpea acelora care au păstrat, vie şi fără demagogie, flacăra naţionalităţii. Preotul Sala, aflăm cu încântarea istoricului, nu s-a mulţumit doar cu ale bisericii, dar s-a trudit să adune cărţi rare, ouă încondeiate şi să culeagă folclor ardelenesc. Şi nu s-a mulţumit doar să le adune, ci s-a străduit şi să publice, pe bani proprii, multe din „doinele poporului românesc la nuntă", zise „în plasa Beiuşului şi Vaşcăului", precum şi, alături de Ion Pop-Reteganul, alte doine şi strigături. Aşadar, ar fi vorba, numaidecât, de una din restituirile necesare pe care şi le va propune *Dicţionarul general al literaturii române*. Ovidiu Bârlea, afirmă nepotul, l-a suspectat pe Vasile Sala de intervenţii în textele folclorice. Dar astfel de intelectuali săteşti, însufleţiţi de fireşti elanuri, nu au ezitat nici prin alte părţi ale ţării să aducă folclorul la tiparele pe care le inculca o mentalitate generată de vitregia locurilor şi vremurilor. Paginile respective din volumul nepotului au melancolia caldă a evocării unor fapte de mult trecute, precum şi consistenţa rigorii documentare. Pe aceeaşi linie se situează şi memorialistica dedicată anilor de şcoală. La Beiuş, Marius Sala a

Scanned with OKEN Scanner

întâlnit o lume nu cu mult diferită de aceea din satul bunicilor. O lume din care firește că lipsea, vai!, „dulceața" din „credenț". Am citit multe pagini memorialistice despre viața școlară a ardelenilor. Ale lui Agârbiceanu, în primul rând. Dar și ale altora. Marius Sala aduce însă detalii revelatoare și reconstituie o atmosferă pe care eu, ca „regățean", abia dacă o puteam intui. De pildă, despre rigoarea vieții „internatiștilor", dar, totodată, și despre calitățile deosebite ale profesorilor, dintre care mulți aveau o pregătire remarcabilă, atestată nu doar de aura amintirii. Nu citez niciunul din numele pomenite în capitolul *Primii mei profesori*, atât pentru a nu nedreptăți pe careva, cât și pentru a nu omite calitatea esențială a memorialistului, aceea de a creiona portrete. Și, cu ajutorul lor, de a defini o atmosferă particulară.

Cea mai mare parte a volumului este rezervată portretizării unor personalități bine cunoscute de Marius Sala. De regulă, sunt lingviști, atât români, cât și străini, dispuși alfabetic în sumar, din considerente pe care le-aș numi diplomatice. Dincolo de informațiile de specialitate, limitate la strictul necesar, interesul se îndreaptă către particularitățile omului. Acestora le sunt rezervate cele mai multe pagini, în care se condensează amănunte revelatoare. Prezența (sau absența) cotidiană, gesturile (studiate ori scăpate de sub control), modalitățile de exprimare (stereotipe ori spontane), confesiunile epistolare, cărora puțini alții le-ar fi dat atenție, contribuie la definirea câte unei personalități pe care mulți alții nu o știu decât din auzite. Iorgu Iordan și Alexandru Rosetti, Eugeniu Coșeriu și Ion Coteanu, Alexandru Graur și Tudor Vianu stau lângă Alf Lombard și Bertil Malmberg, Manuel Alvar și Pierre Gardette, Alonso Zamora Vicente și Juan M. Lope Blanch. Portretistul Marius Sala are darul, rar, de a-i reînvia, de a le însufleți umbrele. Fiecare trăiește, se mișcă, vorbește și gândește așa cum, probabil, o făcea zi de zi în viața pământeană.

Desigur, nu puteau lipsi informațiile de specialitate, care sunt însă strecurate în așa fel, încât să nu conturbe, ci, dimpotrivă, să accentueze elocvența ansamblului. Spre pildă, afirmația lui Alf Lombard referitoare la motivul publicării lucrării sale despre verbul românesc în limba franceză și nu în limba română. Aduce și subsemnatul o amintire care să întărească cele scrise în paginile dedicate romanistului nordic. Eram student în anul al doilea, când, în 1956, Lombard a răspuns la fel unei apostrofări arțăgoase pe această temă făcute de un cadru didactic ieșean în Aula Universității unde se desfășura întâlnirea: suedezul și-a motivat opțiunea (așa cum reiese și din cele scrise de Marius Sala) prin cunoașterea precară a limbii române în mediul romaniștilor occidentali. Din fericire, Lombard nu a sesizat caracterul ascuns al întrebării, care, de fapt, – limpede pentru toți cei care ne aflam de față – era o provocare.

Fiecare pagină a *Portretelor* se parcurge cu delectare, deoarece, în afara celor spuse până acum, fiecare pagină este animată de un umor suculent. Însoțind caracterizările făcute „personajelor", acesta le accentuează capacitatea de convingere. Este, pe de altă parte, un umor tonic, izvorât din toleranța unui spirit nu numai lucid, ci și ferm în atitudinile sale fundamentale.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide", Iași

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A APĂRUT CU SPRIJINUL AUTORITĂȚII NAȚIONALE
PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ

Scanned with OKEN Scanner